

OUP--881--5-8-74--15,000.

OSMANIA UNIVERSITY LIBRARY

Call No. T81.1

Accession No. **T724**

Author **RIBA** అనుకూలమైనది.

Title **వై.జి.రామస్వామినాథులు. ఆచార్యులు**

This book should be returned on or before the date last marked below.

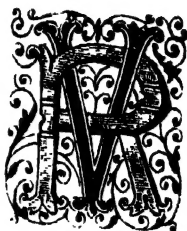
1914

విష్ణు చిత్రియము

అముక్తమాల్యద,

PUBLISHED BY
A. RAMASWAMY SASTRI & SONS,
17, THE AGRIKANYA BUILDINGS,
86, MALA PERMAL STREET, MADRAS 1, INDIA.

1st Edition: 1934

2nd Edition: 1986

3rd Edition: 2000

4th Edition: 2004

యారుగుమీఁద నిద్రించుచున్న బ్రాహ్మణునిలే

నాక్రమం దిచట నేల యొంటిగాఁ బరుండి

“అయ్యా! నేనుపర దేశపుబ్రాహ్మణుఁడను. ?

జేసికొని నేతున్నా నేచ్చచే రామేశ్వరమ

నంతలోఁ బొద్దుగ్రుంఁ చీకటి పడినంగ

బండుకొంటి” నని విస్మయ మూలు :

స్తమం! నీ వనేక దేశములఁ జూచివ

మిత్త)తాచ’ అను

యుందువు. నీ కనే

థానిలో సారస

పింపగా

యము గలవాఁ డీవరాలమూటఁ బుచ్చుకొన
 రకుఁ బ్రకటనపత్తికల సంపుమని ఉపదేశిం
 సరాజు మిక్కిలి సంతోషించి తన పురోహి

శైవులు, కాపాలికులు, శాక్తేయులు,
 , సాంఖ్యులు, పాశుపతులు మొదలు
 వహించిన సిద్ధాంత ప్రవర్తకు లగువారు
 రకు వచ్చి రాజాస్థాన

కటప శ్రీశైవ్యు
 గవచ్చిం

మన్నారాయణుడే పరుడనియు, అతడే ఉపాస్యుడని
 హేతుప్రదాతయనియు సిద్ధాంతీకరించెను. అంతట విదా
 న్వయముగాఁ దెగి నేలఁగూలెను. ప్రతివాదు లందఱు
 చిత్తులయిరి. రాజు విష్ణుచిత్తుని సామర్థ్యమునకు భ
 నకు సంతసిల్లి యాతని నేనుంగుచ్చి నెక్కించి ఊరే
 మును గావించెను. ఆసమయమందుఁ దనభక్తుఁ
 మాభ్యుదయము నీక్షింపఁగోరి లక్ష్మీకాంతుండు
 యుడై యంతరిక్షమున గరుడవాహ నున
 మును బ్రసాదించెను. విష్ణుచిత్తుఁ
 నూక్త వాక్యములతో స్తుతించి
 గ్రామమునకుఁ బోయెను.

బ్రాహ్మణు డొకఁడు శృంగ
 మధురలో రాజపురోహితునిం
 పండుకొని తోడి విప్రులతో న
 నొకటియైన “ మాస్థామస్తే
 తికిఁ బోవుచుండఁగా వినెన
 మును విష్ణుచిత్తుండు భాగవ
 వ్యయపఱచుటచేరి క్కుడఁ
 గృహమును మణిమయమ
 పుమని దేవశిల్పి యగు
 పున్నది. ఈ కథ
 యంశములు గానరా
 పన్యాసమున జేయ
 గాఁ

10 దలి వీరనారాయణపురము. తండ్రి పేరు ఈశ్వరముని.
 11 నా జోళి దేశమునేలు రాజయొక్క పురోహితుడు
 12 నునతడు లోకాతిశయి పాండిత్యము గలవాడై ఆకా
 13 ననుండు పండితుల నందఱను వాదమం దోడించి వారి
 14 గొనుచు “ విద్యజ్ఞనకోలాహలుడ”ను బిరుదము
 15 యామునముని తనగురువునొద్దఁ బాఠమును
 16 పురోహితుడు తన క్రియవలసిన కరము నిమి
 17 కొకఁడు సంపెను. ఆగురువు దరిద్రుడగు
 18 దండాచారి యామునియొడఁ పత్తి
 19 తియొక పత్తిమును దీసికొని “నవ
 20 లతంత్రపారగా, అపిత ప్రతివాది
 21 యా” అను శ్లోకమును దానిపై
 22 పురోహితుడగు ఆకియాశ్వా
 23 10వ నారాజు తనపురోహితు
 24 ప్తేయు మని యామునాద్వనిఁ

రాజసభకుం బోయెను.
 1. అధ్యక్షము వహించుటకు
 2. అతనికి శ్రీవైష్ణవమత
 3. మనపురోహితుని యీ
 4. సెను. అందులకు రాజు
 5. నీకర్థరాజ్య మొన
 6. కు నీ
 7.

కళనలె దినదిన ప్రవర్ధమాన యశాచు ననమాన
 నేత్రాస్లోదకారిణి యయ్యె. చిన్ననాటనుండి
 మెండుగ నుండెను. శ్రీమన్నారాయణనిఁదవ
 వానినైన న బెండ్లియాడనని ప్రతిపవ్వును. తన
 స్వామికొఱకు నమర్చి పెట్టినకుసుమమాలికల మె
 కొప్పున ధరించి బావిలో సౌందర్యమును జూ
 దండల నెప్పటియట్లు తండ్రికిఁ దెలియకుండఁ బు
 ఱ్ఱు నేకదినములు జరుగఁగా నొకనాఁ డామెమా
 నుట జనకుని కంటఁబడెను. అతఁ డామెను నోనాడ
 కర్పించఁదగిన మాలికల నీ విట్లు ధరించుట య
 మందలించి యాదివనమున స్వామికి మాలికాసవ
 ఆనాటిరాత్రి స్వామి విష్ణుచిత్తునికి స్వప్నమందు
 ములు నమర్పించక పోవుటకుఁ గారణ మడిగెను.
 “స్వామీ ముద్ధయగు నాపుట్టిక బాల్యసులభ చ
 లికను ధరించఁగా జూచి యది నిర్మల్య మయ్యెన
 మఱియొకటిఁ గట్ట బూవులు లేకపోయెను. క్షమింశ
 స్వామి సన్నిహిత్వపుటముతో నిట్లనియె. “ఓయీ! ఆ
 టుంగనివాడ వగుటచే నిట్లొనర్చితివి. ఆమె లోక
 విభూతియం దిట్టిహాపముతో నవతరించిన లక్ష్మి.
 నీకు లభించెను. ఇటనుండి నీవు నిర్మించుమాలికల
 పున నలంకరించి పిమ్మట మాకుఁదెమ్ము. ఆమె దాల్చిన
 సృహణీయము. ఆమె కబరీ సంపర్కములేని స్రజవ
 అప్పటినుండి విష్ణుచిత్తుఁ డామెయందు పుత్రికయను
 మును విడిచి పరదేవతా భావమును జూపఁదొడఁగె.

ముగా గోదాదేవి సంప్రాప్త యానందయై గోపికలవ
 దత్యగ్ధానురాగముఁ బూని అహర్నిశములు దత్పాత్రి
 చుండెను. కృష్ణసంశ్లేషముకొఱకు గోపాలగనలు కాత
 నాచరించిరని విని యీమెయు వారిననుకరించి ధనుః
 పుది రోజులు వేకువజామునలేచి తోడిబాలికలతో

సేవించుచు దినమునకొక్కొకగాధను(శ్లోకము)
 చి స్వామినన్నిధిని విన్నవించుచు న్రతముజే
 యం దీమె అత్యంతానురక్తయై విగళితాన్య
 కర్తవ్యతామూఢుడై విష్ణుచిత్తుఁడొకనాఁడీమె
 తో విన్నవింప నాశౌరి యీమెను శ్రీరంగము
 నాధుని కిచ్చి వివాహముఁ జేయు మని ఉపదేశిం
 ప్టు గావింప సీమె రంగనాధుని సాయుజ్యపదవి

ంపరాస్త్రభావములో వక్కాణించఁబడిన గోదా
 రా ప్రబంధములోఁ జెప్పఁబడిన కథకును గొంచెము
 న; ఈ గోదాదేవి పూర్వభవమున భూదేవిగావున
 సువలన మరాళికా, స్రగ్వినీ, ఏకావలీ, హరిణీ,
 మధేయములుగల నాగకన్యక లీమెతోఁగూడ నీ
 మములో బ్రాహ్మణ గృహములయం దవతరించి
 లులయి యుండిరని కవి చెప్పుచున్నాఁడు. ఇదిగాక
 ము. అనవత్తుఁడు ఛాందసుఁడు లోకానుభవ విహీ
 నిత్తుఁడు కృష్ణనియం దనురాగముగల గోదాదేవియొ
 నెఱుంగఁజాలక వటపస్త్ర)శాయిస్వామితోనామెకున్నా
 దని దై న్యముతో విన్నవింప నాస్వామి లోకస్థితి నెఱుఁ
 గ్యమునకు నవ్వి “తొల్లిభూదేవికి వహనసమయమందు
 ఁ జెప్పఁబడిన చండాల బ్రహ్మరక్ష స్సంవాద మను నొక
 కిఁదెల్పి యీ నీపుత్రిక పూర్వజన్మంబున ధాత్రీకాంత
 సకల పూజోపచారంబులలో గానంబెనా కెక్కువ ప్రీతి
 శేషఫలప్రదం బనియు నక్కఱలో వినియుండుటవలన
 మై యవతరించి ప్రత్యహంబును తనకు భగవంతునియం
 దురాగమును బట్టఁజాలక యారీతినిఁ బాటలబాడుచు
 న్నది. వేటొందుగాదు. నీకుమేలయ్యెడు ఈమెను రంగేశు
 గంబునకుఁ దోడుకొని పొమ్మని సెలవిచ్చెను.

+ఈ చండాలు బ్రహ్మరక్షస్సంవాదము. ౩౪+

ఈకథ వరాహపురాణాంతర్గతము. వరాహభూదేవి సంవాద ములో భగవద్దాన మాహాత్మ్యమును బ్రతిపాదించు నలువదినాలుగవ స్థలో నిట్లు చెప్పబడినది.

శ్రీవరాహ ఉవాచ. శ్లో. “జాగరేతు విశాలాక్షీ జానతోవా ప్య జానతః, యోమే ప్రగాయతే గీతం మమభక్త్యా వ్యవస్థితః, యావంతి త్వ ఊరాణ్యత్ర గీయమానే యశస్విని, తావద్ద్వన్వి సహస్రాణి స్వల్లోకోమ హీయతే, ఏవంతు వచనం శ్రుత్వా తస్మిన్సాదాద్వసుస్థరా, వరాహయాపి ణం దేవం ప్రత్యువాచ శుభాననా, అహాగీత ప్రభావోవై యస్త్య యా పరికీర్తితః, కశ్చిద్గీతప్రభావేన సిద్ధం ప్రాప్తో మహాతపా, వదస్వ మమదేవేశ స్రనాదనుముఖో యది”.

శ్రీభగవానువాచ. “శ్రణు తత్త్వే సమే భూమే కథ్యమానం యశస్విని, యస్తు గీతప్రభావేన సిద్ధం ప్రాప్తో మహాతపా, అస్తి దక్షిణదిగ్భాగే మహేంద్రనామ పుష్పతః, తస్ర క్షీరవదీ పుణ్యా దక్షిణే సాగరంగమా, తస్మిన్ద్వైతే భద్రే చండాలుః కృతనిశ్చయః, దూరా జ్జాగరణే గాతిమమ భక్త్యా వ్యవస్థితః” అని యున్నది.

ఈ చండాలుడు పరమభక్తుడు తననివాసమునకుఁ గొంత దవుగు మఱియొకయూరిలోనున్న దేవాలయమునకుఁ బోయి యచట భగవత్సన్నిధియందు నిత్యము భగవత్కల్యాణ గుణప్రతిపాదకము లగు గీతములఁ బాడుచు భగవంతుని స్తోత్రము జేయుచుండును. ఇట్లు పదిసంవత్సరములు గానైంకర్యముచేఁ గడపెను. ఒక కాలమందు కార్తిక శుక్ల ద్వాదశినాటిరాత్రి యామముకాఁగా వీణనెత్తుకొని మంగళకై శికినిఁ బాడుటకు దేవాలయమునకుఁ జనుచుండెను. “కాము దస్యతు మానస్య ద్వాదశ్యాం శుక్ల పక్ష కే, నుస్తే జనేగతే యామే వీణా మాదాయ నిర్యయా” అంతట దారిలో బలవంతుఁడు క్రూరుఁడు నైన బ్రహ్మరాక్షసుఁ డొకఁడు వీనిని బట్టుకొని “నేటికి పదిదినములనుండి నాకాహారము లభించలేదు. ద్వివశమున నీవు నాకంటఁబడితివి. నిన్ను భక్షించెదన”ని చెప్పెను. దాని కీమాలదాసరి భయము నొందక “అట్లే నీవు నాశరీరమును భక్షింపవచ్చును. ఈశరీరము నీదియే. కాని నే

నీప్రాంతముననున్న దేవనదనమునకుంబోయి భగవత్సన్నిధిలో మంగళ కై శికిగౌనముచే భగవంతుని రంజింపజేసి సూర్యుడుదయించకమునుపు నీకడకుఁ దప్పకరాఁగలను. నామాటనమ్ము మ”నిచెప్పి రాక్షసునకు విశ్వాసముఁబుట్టించుట కనేకవిధముల శపథముల జేసెను. ఎంత నమ్మించినను దనుజుడు సరకు గొననందున నెట్టకేలకు శ్రీమన్నారాయణుని నన్యదేవతలతోనమానముగాఁ జూచినవాని మహాపాతకమును బొందెదనన నా రాక్షసుఁడు వానిని విడిచిపెట్టెను. వాఁడును ద్వరితగతి దేవళమునకుఁ జని యారాత్రియంతయు జాగరణ మొనరించి కై శికి గౌనముచే సర్వేశునిగీర్తించి తరువాత స్వప్రతిజ్ఞనుగుణముగ రక్షించి వాసభూత మగు న్యగోధపాదపంబు దరిజేరి “ఇదె చూడు, వచ్చి యున్నాడను. నీయిచ్చవచ్చినటుల నన్నిక భక్షింపు మ”ని ఎలుగెత్తి చెప్పెను. ఆమాట విని రాక్షసుఁడీ మాలదాసరినత్యస్తప్రతిజ్ఞకు విస్మయము నొంది, “అహ! వీఁ డెట్టి మహానుభావుఁడు? వీనివలన నా కేదుర వస్థ నివృత్తంబగు న”ని తలంచి, “ఓయి చండాలుడా! త్వమద్యరాత్రై చండాల విష్ణో ర్జాగరణంప్రతి, ఫలంగీతస్యమేదేహి” నీ వీరాత్రి విష్ణునన్నిధిలో జాగరణముజేసి పాడిన పాటయొక్క ఫలమును నాకిచ్చితరింపజేయుము. లేక తదర్థమున నొసంగుము ; అందులకు నమ్మతింప వేని యొకయామములోఁ బాడినపాటయొక్క ఫలమునైన నాకమ్ము ; దానికి నంగీకారము లేనియడఁ గొనపాట యగు కై శికియొక్క సుకృతము నయిన నాకు ధారవోయు మ”ని రాక్షసుఁడు దాసరి పాదములపైఁబడి పలువిధములఁ బ్రార్థింప దుట్టతుద కాతఁడు కరుణించి కై శికి గౌనఫలము నిచ్చెను. తక్షణంబ వాని పిశాచత్వము నివర్తిం చెను. ఇట్లు శ్వపాకుని కృపచే నివృత్తరక్షోజస్మృడైన యాతఁడు బ్రాహ్మణుడై యెదుటనిలిచి తనపూర్వజన్మవృత్తాంతము నిప్పగిదింజెప్పె. “నేను పూర్వము చరకగోత్రోత్పన్నుడనైన సోమశర్మ యను విప్రుడ. నేను చేయఁబూనినయజ్ఞకర్మ సమాప్తి నొందికమున్న శూలదోషముచే దీక్షాదినములలో మృతినొందితిని. దాన సీజన్మము సంభవించెను. నీదయచే నిపు డుత్తీర్ణుడనైతిని. పోయి వచ్చెద, సెలవిమ్ము.” అని పలికి యా మాతంగుని వీడ్కొల్పి తనయిచ్చుం జనెను.

పై నుపపాదించబడిన మాతంగ బ్రహ్మరక్షస్సంవాదమునకు బ్రహ్మనకథతో సంబంధము లేకపోయినను కవి యేదోయొక విధమున సంబంధముఁ గల్పించి కొన్ని మార్పులజేసి దీనిలో విశిష్టాద్వైత మతసంప్రదాయంబును, యుక్తి చాతుర్యంబును, జ్ఞానపూర్తియుం గనఁబఱచి మిక్కిలి సొగసుగా వ్రాసినాఁడు? ఎట్లన.

మాలదాసరి తనపల్లెనుండి తిరుక్కురుంగుడి యను దివ్యదేశ మందున్న దేవాలయమునకుఁ బోవుచుండ మార్గమధ్యమున రాక్షసునిచేఁ బట్టుకొనఁబడియె. అనేకనీతులను ధర్మములను నయ్యుక్తికముగ బోధించినను విడువలేదు. తుద “కన్యదేవతలతో శ్రీమన్నారాయణునిఁ దుల్యముగాఁ జూచినవాని పాపము నొందినవాఁడ నగుదు” నని ఘోరప్రమాణముఁజేయఁగా రాక్షసుఁడు వానిని విడిచెను. దాసరి కురుంగుడినంటి కోవెలకుఁ జని కైశికగానముచే భగవంతు నానందింపఁజేసి తిరుగ బ్రహ్మరక్షస్సుకడకు వచ్చి “నాప్రతిజ్ఞా ప్రకారము వచ్చినాఁడను, నన్నిక భక్షింపుము”ని నుడివిన, యారక్కుసుఁడు మనఃపరిపాకముఁ జెంది జ్ఞానోదయముఁ గలవాఁడై “ఓయి మహానుభావా! ఇట్లుపై నా అయోగ్యతను గణింపకుము. ఎవ్వఁడైన నీవంటి భాగవత వతంసుఁ డొకఁడు వచ్చి నన్నెన్నఁడైనఁ దరింప జేయునా యని వేచి యుంటి. నీ విస్త్రినతిచ్చుట న్యాయమా. న నీపిశాచత్వమునుండి యుద్ధరించుట కుపాయ మాలోచింపుము. ఘంటాకర్ణునికంటె నేనధిక తర పాపమొనర్చలేదు. అట్టివానికి శ్రియఃపతి పరిశుద్ధునిఁజేసి మహాన్నతపదవి నొసంగెను. ఆభగవంతుని భక్తులైన భాగవతులు నట్టి వారె. ఎట్టిపాపులనైన రక్షించఁగలరు. కావున నీవిపుడు భాగవత్సన్నిధిని బాడినపాలుయొక్క ఫలము నాకిచ్చి నన్నరక్షింపుము”ని యనేక విధముల మొఱివిడ విష్ణుభక్తుఁడైన దాసరి యొప్పుకొనలేదు. అందుపై రాక్షసుఁడు గుర్వాజ్ఞ నుల్లంఘించి గోవ్యనుయిసమస్తమును నకల జనుల కుద్ధోషించిచెప్పిన శ్రీవైష్ణవసిద్ధాంత కర్తయగు శ్రీరామానుజుని పరసమృద్ధియు పరోపకారబుద్ధియునుఁ గొనియాడి నీవు నాపగి దిని నావిషయమయి యుపకరింప వలయునని ప్రార్థించి, తిరుగ నారామానుజమునియే మరియొకజన్మం మృజామాతృయోగియై యవ

తరించె ననియు, నతడై కాలాంతరమున శతకోపుడై జనించి జ్ఞాన హినులయిన మనుజులకు జ్ఞాన ముపదేశించి భగవద్భక్తుల నొనరించె ననియుఁ జెప్పెను. ఇది శ్రీనైష్ఠవమత సంప్రదాయగ్రంథ విరుద్ధము. శత కోపునికంటె రామానుజముని చాలకాలమున కీవల జన్మించినవాడు. శతకోపుడు విష్వక్సేనాంశ సంభూతుఁ డనియు, రామానుజముని శేషాంశసంభూతుఁ డనియు, విశిష్టాద్వైతమతగ్రంథములు చెప్పుచున్నవి. ఇదికాక మరియొకవిశేషము. శతకోపునికంటె తరువాతి వాఁడైన రామానుజమునిని భూతకాలక్రియచేతను, ప్రాచీనుఁడైన శతకోపుని తనకు సమకాలికుఁడైన వేదాంతదేశికుని భవిష్యత్కాలక్రియచేతను కవి నిర్దేశించెను.

వరాహపురాణాంతర్గత బ్రహ్మరాక్షసుఁ డెక్కడ? వానికంటె బహుకాలము తరువాత జనించిన శతకోప రామానుజ వేదాంతదేశి కాదులెక్కడ? అని చదువరులకుఁ గలుగు సంశయమును, కవి “ఇట్టి యేష్యంబులు మదీయ దివ్యబోధంబున నెఱింగియుండుదు నని” తన దివ్యజ్ఞానముతో భవిష్యత్తు నెఱింగి బ్రహ్మరాక్షసుఁ డెప్పిన్లు వ్రాసి చమత్కారముగాఁ దొలఁగించెను.

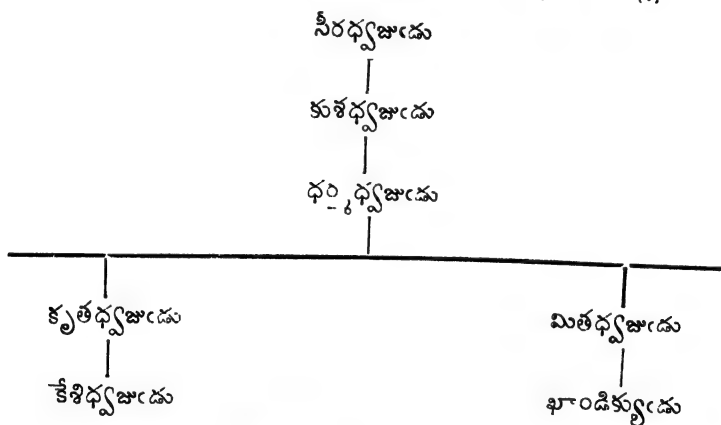
పిమ్మట నీపిశాచము దాసరితోఁ దనపూర్వవృత్తాంతమును జెప్పుటలో దానొకకాలమందు పథికసామర్థ్యముతో గ్రామాంతరమునకుఁ బోవుచుండ దారిలో దొంగ లడ్డగించుకొని బాటసారులను దోచుకొని రనియు, ఆదస్యపులతో నొకఁడు తనసంచిన దీసికొనఁగా నెదిరించిన తననుఁ గత్తితో నఱకెసనియు, కాకశ్శస్త్రనాముఁడగు నాచోరునిఁ హారరూపము దనకట్టదుట వ్రేలాడదీసినట్లుండ ప్రణవేదనచే మృతినొందఁ దనకీ భీభత్సరూపము కలిగెననియుఁ జెప్పెను. ఇదియంతయు గురుపరంపరాప్రాభావములో ననుక్తము. అంత దాసరి యారక్కసునికి కైశికగాన సుకృత మొసంగుటవలన విప్రత్వంబై కాక భాగవతశ్రీయునుం గలిగి పరమానందభరితుండై యావిష్ణుభక్తునిఁ బూజించె. ముక్తసంసార సంగుండై బదరీవనాది పుణ్యక్షేత్రంబులఁ దీర్థయాత్రఁ జరింపఁబోయె.

—॥ ఖాండిక్య కేశిధ్వజసంవాదము. ॥—

ఇది శ్రీ పరాశర కృత శ్రీవిష్ణుపురాణషష్ఠాంశములో షష్ఠసప్త
మాధ్యాయములలోఁ బరాశరునిచే మైత్రేయబుషికిఁ జెప్పఁబడియె.

ఈకథ శ్రీమద్భాగవత సవమస్కంధమందు పదమూడవ
యధ్యాయములో నించుకంత సూచన జేయఁబడినది.

“కృతధ్వజసుతోరాజ న్నాత్మవిద్యావిశారదః,
ఖాండిక్య కర్తృతంత్రజ్ఞో భీతః కేశిధ్వజాద్గతుః” 20 శ్లో.

ఈ ఖాండిక్య కేశిధ్వజులు పైని వ్రాయఁబడిన వృక్షమువలన
సన్నదమ్ముల బిడ్డలని స్పష్ట మగుచున్నది. వీరిరువురు రాజ్యామిషలోలు
లై చిరకాల మొకరితోనొకరు పోరాడిరి. తుదకు కేశిధ్వజుడు రాజ్య
మును గెల్చుకొనఁగా ఖాండిక్యుడు మంత్రి పురోహిత భటవర్గముతో
నరణ్యమునకుఁ జని పరిక్రమింపఁబడి నివసించుచుండెను. కేశిధ్వజుడు
రాజ్యము వశపఱచుకొని స్వర్గోకపాస్త్రి సైన్యములఁ గావించుచుండ
నొకకాలంబున త్రైత్యప్రేమయి విడువఁబడిన యశ్వపశువు వ్యాఘ్రం
బుచే భక్షింపఁబడెను. ఈ యశ్వపశుభంగంబున కనురూపంబగు శ్రీయ
శ్చి శంబు నెవ్వరును జెప్పఁజాలక ఖాండిక్యునికడకుఁ బోయి తెలిసికొని
గమ్మని కేశిధ్వజున కుపదేశించిరి.

అపుడు కేశిధ్వజుడు ఖాండికునియొద్దకుఁ జని వినియనఘ్నుడై పశులోపమునకు నిష్క్రమిం గనుంగొని గురుదక్షిణ గ్రహింపు మని యాతని నిర్బంధించెను. అతఁ డందుల కియ్యకొనక నీవాత్మ విద్యావిశారదుఁడవు గావున నాకాత్మ తత్త్వము నుపదేశించి యీ సంసారబంధము నుండి తొలఁగింపుము. నా కింతకంటె నెద్దియుఁ బ్రార్థ్యతరము గాదని వేడుకొనెను. కేశిధ్వజుడు ఖాండికునికి యథాప్రార్థితముగా నాత్మ విద్య నుపదేశించి యాతనికుమారునిఁ దోడితెచ్చి తా నపహరించిన రాజ్య పూబాలుని కిచ్చి పట్టభిషేకముఁ జేసెను.

కవి యీకథను లేశమును మార్చలేదు. శ్రీవిష్ణుపురాణమం దెల్లన్నదో అట్లనే వ్రాసియున్నాఁడు.

— పాండ్యరాజులచరిత్రము. —

ఈ ప్రబంధములో వర్ణింపఁబడిన మత్స్యధ్వజుఁ డను దక్షిణమధు రాపట్టణపురాజు పాండ్యవంశజుఁడు, విష్ణుచిత్తని సమకాలికుఁడు. గావున నీతని కాలమును నిర్ణయించుటయు నీ ప్రకరణములోఁ బాండ్యులచరిత్రమును గొంత వివరించుటయుఁ బ్రాప్తావసర మని యెంచి యా వృత్తాంతము నిచటఁ బొందుపఱచు చున్నాఁడను.

ఈ పాండ్యవంశపురాజులు మిక్కిలి ప్రాచీనులు. దక్షిణహిందూ దేశపుచరిత్రముఁ బట్టిచూడఁగా వీరు క్రీస్తుశకమునకు ముందు నాల్గవ శతాబ్ది మొదలుకొని పదునాఱవ శతాబ్ది కొనవఱకు రాజ్యముఁ బాలించినట్లు కానవచ్చుచున్నది. వీరిరాజ్య మొకప్పుడు తూర్పుసముద్రతీరము మొదలుకొని పశ్చిమసముద్రతీరమువఱకును, దక్షిణమందు కన్యాకుమార్యగ్రామమువఱకును వ్యాపించియుండె ననియు, నిప్పుడు మధుర తిరునెల్వేలి కొయంబుత్తురు తిరువాన్కూరు ననునవి యారాజ్యములోని వనియు, గ్రీకు భూగోళజ్ఞుఁ డగు టాలమీ యనువాఁడు చరిత్రములో వ్రాసియున్నాఁడు. ఈ పాండ్యులరాజ్యమునకు మధుర రాజధాని. యధ్యపరసోదరుడై న అర్జునుఁడు మలయధ్వజుఁడను రాజుయొక్క పుత్రికయగు చిత్రీకాంతయ నెడుకన్యకను బెండ్లి యాడెననియు, వారుభయలకు జనించిన సంతానమువలన నావంశమునకు పాండ్యవంశ మని

పేరొదవె ననియు నొకఁబతిహ్యముగలదుకాని, యిట్టిపురాణగాథల సత్యత్వా సత్యత్వములను నిశ్చయించుట మనకు శక్యము గాదు. వీనివలన వాస్తవచరిత్రాంశ మేమియుఁ దేలదు. ఏలయన, మనపూర్వులు తాము రచించిన గ్రంథములయందుఁ దమభాషాపరిశ్రమమును దమకవితా చాతుర్యమును గనఁబఱచుటయందును, వ్యక్తిలయిన నాయకులకు లేని మహిమల నారోపించి వ్రాయుటయందు నెక్కువ శ్రద్ధను వహించిరి గాని, వాస్తవచరిత్రమును దెలుపుటయందు తృప్తిహము జూపరైరి. అందుచే మన ప్రాచీన గ్రంథములవలన నిపాండ్యుల వాస్తవచరిత్రమును మనము దెలిసికొనఁ జాలము.

Vincent Smith's "Ancient History of India", Krishnaswamy Aiyangar's "Ancient History of India", Dr. Bhandarkar's "History of Deccan". Kanakasabai Pillai's "Tamils 1800 Years ago" అను గ్రంథమువలనను, సింహళదీప్వపజ్ఞాద్ధుల మహావంశమును, గ్రంథమునలనను, ప్రాచీనగ్రామిణ వాఙ్మయమువలనను (Ancient Tamil Literature) ప్రథమపరాంతకుఁడు మొదలుకొని స్మృతీయ కులోత్తంగుని వరకు రాజ్యమేలిన చోళ దేశపు రాజుల శాసనములవలనను పాండ్యుల చరిత్రము నవిస్తరముగాఁ దెలియనగు.

తాను పాలించుచుండెడి భరతఖండమునందే కాక ఐరోపా మొదలగు విదేశములందుఁ గూడఁ బరమధార్మికుఁ డని ప్రసిద్ధిగాంచిన అశోక మహారాజు సుమారు రెండువేల నూటదేబ్బది సంవత్సరముల క్రిందట రాజ్యముజేయుచున్న సమయమం దీతనిరాజ్య మీ భరతఖండములోఁ బెద్దభాగ మైయుండుటయేకాక దక్షిణమున మైసూరు రాజ్యమందున్న సిద్ధపురమువరకు వ్యాపించి యుండెను. అప్పు డీహిందూ ద్వీపకల్పముయొక్క దక్షిణాగ్రభాగము కొన్ని స్వతంత్రరాజ కుటుంబములచేఁ బరిపాలింపబడుచుండెను. వానిలోఁ బ్రధానమయినది పాండ్యరాజ కుటుంబము. చిరికాలము క్రిందటనుండియు నీ పాండ్యులు తమ నాగరికు లగుయుండి రనుటకు శ్రీరామాయణము మహాభారతము వాయు మత్స్య మార్కండేయాది పురాణములు ప్రబల ప్రమాణములు. శ్రీరామాయణములోఁ కష్కింధాకాండము నలువది

యవనర్గలో సుగ్రీవుఁడు సీతాన్వేషణార్థమయి దక్షిణదిక్కునకుఁ బంపఁ బడిన హనుమదాది వానరపుంగవులతో “తతో హేమమయం దివ్యం ముక్తామణి విభూషితమ్, యుక్తం కవాటం పాండ్యనాం గతాస్త్రక్ష్య ధవాసరాః” అని చెప్పియున్నాఁడు. మహాభారతమందును పాండవ కనిష్ఠుఁ డగు సహదేవుఁడు సభాపర్వములో ముప్పదియవ యధ్యాయ మందు “యుయుధే పాండ్యరాజేన దివసం నకులానుజః, తంజత్వా స మహాబాహుః ప్రయయా దక్షిణాం దిశమ్” అనుశ్లోకములో పాండ్య రాజుతో యుద్ధముజేసి వానిని జయించిన్లుచెప్పఁబడియున్నది. పూ ర్వోక్త వచన ప్రామాణ్యముంబట్టి యీపాండ్యులు చిరకాలపు వారని యు బలపరాక్రమైశ్వర్య సంపన్ను లనియుఁ దెలియవచ్చుచున్నది.

పతంజలి శ్రీపుత్రకమునకు ముందు సూటయేఁబడి సంవత్సరముల నాటివాఁ డనియు, కాత్యాయనుఁడు మున్నూట యేఁబడి సంవత్సర ములనాటివాఁ డనియు, పాణిని యేడవత త్సము నాటివాఁ డనియును పండిత భండారుకారు ప్రసియున్నాఁడు. ఈ పాణికి సమకాలమునందె భరతఖండముయొక్క దక్షిణాగ్రభాగమునం దార్యులు స్థనుండి వచ్చి స్థిరపడినట్లు గ్రంథనిదర్శనములవలనఁ గానవచ్చుచున్నది. ఏలయన; పాండ్యశబ్ద నిర్వచనము పాణినిసూత్రములలోఁ గానరాకుండఁటచేతను కాత్యాయనుని వాక్యములలోఁ గానవచ్చుటచేతను దక్షిణాహిందూ స్థానముయొక్క స్మృతాంతము పాణినికిఁగలఁ గాత్యాయనుని కెక్కువ గాఁ దెలిసియుండవచ్చునని యూహింపవలసియున్నది. (జనపదశబ్దాత్ త్కత్రియాదశ్చ. 4-1-178. దీనిపై వాక్యములు. త్కత్రియసమానశబ్దా జ్ఞన పదాశ్చస్య రాజస్య పత్యత్ ; పూర్వోరణ్వికస్య; పాండ్యోర్యణ్ — తే తద్రాజా 4-1-174.)

“Kātyāyana, however, the object of whose aphorisms called Vartikas is to explain and supplement Panini, shows an acquaintance with southern nations. Panini gives rules for the formation of derivatives from the names of tribes of warriors which are at the same time the names of the countries inhabited by them in the sense of “one sprung from an individual belonging to that tribe,” and also, it must be understood, in the sense of “king of

the country. " Thus a man sprung from an individual of the tribe of the Panchalas or the king of the country Panchâlas, is to be called Pāñchâla; a descendant of a Salva or the king of the country of the Salvâs, is to be called Sâlvaya. Kâtyâyana notices here an omission; the name Pândya is not explained by Panini; Kâtyâyana therefore adds, "one sprung from an individual of the tribe of the Pândus or the king of their country, should be called a Pandya "

Dr. Bhandarkar's Early History of the Deccan, VIth Page.

ఆర్యు లీ దేశమునకు వచ్చుకాలమునకే వీరిచట స్థిరనివాసులై యుండుటచే గొండలు వీరి ననార్య (Non-Aryans) సంతతివారని వ్యవహరించుచున్నారు. అట్లు న్యవహరించువారు “ పండు=పూర్వము అను స్థమిచ్చు ద్రావిడభాషాపదమునుండి యీ పాండ్యశబ్ద ముత్పన్నమయిన దని వక్కాణించెదరు. ద్రావిడభాషలో నీ పాండ్యులకు “ పంచవర్, కారియర్ ” అని పేర్లుండుటచే గాత్రాయచుని యభిప్రాయము సమర్థించబడెనని వేరుగా జెప్ప సవసరములేదు. ఈ వృత్తాంత నిలసనే వీ రార్యులని ఋజువు జేయుటకు బుష్కలసాక్ష్యముండగా బండితు లగునవా రెవ్వరును వీ రార్యేతరు లని చెప్పజాలరు.

సింహళదీప్పమునకు మొదటిరాజున విజయవంశమునకు శకమునకు ముందు 478-వ సంవత్సరముందు బుద్ధుడు నిర్వాణమునొందినదినమందె సింహళదీప్పమున నోడదిగి వచ్చెను. ప్రతిసంవత్సరము తానుపాయనముల నిచ్చుచున్న పాండ్యనృపాలుని ఖచ్చికను బెండ్లియాడెనని మహావంశమున జౌద్ధగ్రంథమందు జెప్పబడియున్నది. ఈ కథలో నిజమైన నున్నయెడల పాండ్యరాజ్యము సింహళమునకంటె బాగాచీనతరమయినదని యిందువలన గ్రహింపగు. క్రీస్తుపునకుముందు మూడవ శతాబ్దిలో గ్రీకురాయబారి యగు మెగాస్థీనీసువాడు పాండ్యరాజ్యోత్పత్తిని గురించి యొకచిత్రమయిన కథజెప్పెను. వాడిట్లు వాయుచున్నాడు. “తరువాత పాండ్ వచ్చెను. హిందూదేశములోని దొకటియే స్త్రీచే నేల బడుచుండెడిచితి. హెరకిల్సును

వానికిఁ బుత్రసంతతి లేదు. ఒక కూతురు కుండెను. అతఁడు దానియం దధిక ప్రేమగలవాడై దాని కొక గొప్పరాజ్య మొనంగెను. ఆమె సంతతివారు మున్నూఁట గ్రామములకు నొకలక్ష యేబదివేల పదాతి సైన్యమునకు నయిదువందల యేనుగులకు నధిపతులయి యుండిరి.” పాండ్యరాజ్య స్థాపనమును గురించిన కథకే గ్రీకు దేశపురాయణబారి వికృతమయిన మరియొకపాఠాంతరమును గల్పించె ననుటకు సందియ ములేదు.

క్రిస్తువునకు ముందు రెండవ శతాబ్దియందలి జౌద్ధమతస్థులచి హ్నము లిప్పటికి నీపాండ్యదేశమం దచ్చటచ్చట గానవచ్చుచున్నవి. జౌద్ధభిక్షువు లిష్ట దేవతా ధ్యానానకులై సుఖముగ నివసించెడు గుహ లు, వానిలో శిలాశయ్యలు నాదేశమం దిప్పటికిని ప్రతివర్వతమందును గానవచ్చుచున్నవి. సింహాశ దేశపు జౌద్ధమతబోధకుల బోధనదా ర్థముచే నీ పాండ్యదేశస్థులందఱు నాకాలమందు జౌద్ధమతము నవ లంబించిరి. క్రిస్తుశకమునకుముందు నాల్గవశతాబ్దినుండియు వీరికి సింహాశద్వీపవాసులతో సంబంధ ముండుటచే నా నూతనమత సిద్ధాం తముల నెఱింగిన వారయి యుండి రని సంభావించుటకుఁ దగిన హే తుసామగ్గి కానవచ్చుచున్నది.

ఈ పాండ్యదేశస్థులు క్రిస్తుశకమునకుముందు మొదటి శతాబ్ది నుండి క్రిస్తువునకు వెనుక నాఱవశతాబ్దివఱకును నాగరకతా సంపన్నులైన పడమటి జాతులవారితో ముఖ్యముగా రోమకపురీ వాసుల తో వాణిజ్యసంబంధము గలిగి యుండిరి. గ్రీసు, ఈజిప్టు, రోము, పారసీకము, అరేబియా, చైనా, మొదలగు దేశములనావలు వర్తకము కొఱకు దక్షిణ హిందూస్థానమం దుండురేవులకుఁ దఱచుగ వచ్చు చుండెను. తామ్రపద్మీనదీగతము లయిన మాక్తికములు రోమకనగర ములో శతగుణిత మూల్యమునకు విక్రయింపబడుచుండె నని ప్లినీ (Pliny) యను భూగోళశాస్త్రజ్ఞుఁడు వ్రాసియున్నాఁడు. మత్స్యములు, సుగంధ ద్రవ్యములు, ఆభరణములు మొదలగువస్తువులను రోమ కపురీవణిజులు పాండ్యదేశమునుండి కొనిపోయినట్లు ప్రాచీన ప్రవిడ గంధములయందు వ్రాయబడి యున్నది.

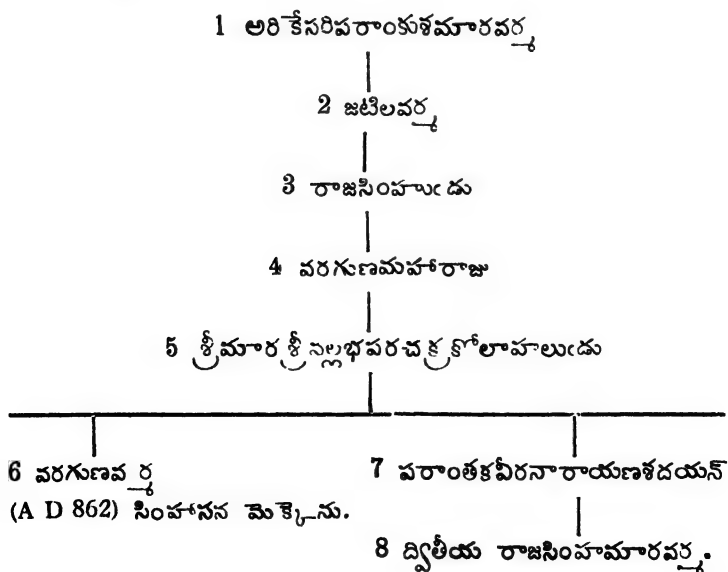
ఈ పాండ్యులచరిత్ర మింతవఱకును విదేశీయులుచెప్పెడి వృత్తాంతమువలనను, బౌద్ధగ్రంథముల వలనను మనకుఁ దెలియవచ్చినది. ఇట్లున్నది వీరిచరిత్రమును దెలియుటకు ముఖ్యాధారములయిన ప్రాచీన ద్రావిడగ్రంథములఁ గొన్నిటిని పరిశీలించుము. అవి యెవ్వయన; 1 ఇరైయనా రగప్పారుళ్. 2 పన్నుప్పాట్టు. 3 పురినాచూర్. 4 శిలప్పదికారం. 5 మణిమేకల్లై మొదలగునవి. వీనిని వ్రాసిన ప్రాచీనకవులిప్పటివారివలెఁ దమకవితాచాతురిని, కల్పనలను, శబ్దనైచిత్రిని గనఁబఱచుట మాని కేవలము తాము ప్రతిపాదించఁబూనుకొనిన యంశముల యొక్కనత్యంతనే నెల్లడిచేయఁగోరి తమకు సమకాలికులు పోషకులు నయిన ప్రాచీన రాజపుంగవుల వాస్తవచరిత్రమును లోకమందుఁ బ్రకాశింపఁ జేసిరి. ఇట్లు వ్రాసిన ప్రాచీనద్రావిడ గ్రంథకర్తలలో పెరుంబనరుప్పద మనుగ్రంథమును వ్రాసిన కడియలూరు రుద్రంగన్ననారను గ్రంథకర్త సర్వాధికుఁడు. కాని యీగ్రంథము లేకాలమందు వ్రాయఁబడెనో ఆ కాలమును నిశ్చయించుటకుఁ దగిన సాధనము లేవ్వియుఁ గానరావు. ఈ యంశమును నిర్ణయించుటకు మనము ప్రప్రమాణములనె (External Authorities) సాధనముగాఁ జేసికొనవలయును. ఈవిషయమందు మొన్న మొన్నటివఱకు మనకు సహాయ మొనర్పఁదగిన పరికర మేమియు లేకయుండెను. కాని యిటీవల కొలఁది దినములక్రిందటఁ గ్రొత్తఁగాఁ గనంగొనఁబడిన చిన్నమనూరుశాసనములవలనను, వేల్వీర్కుడి శాసనములవలనను పాండ్యదేశాధిపతుల యొక్క వృత్తాంతమును సాకల్యముగాను శృంగారము దెలిసికొనుటకు సమర్థులమయితిమి.

Mr. K. U. Subrahmanya Iyer, B.A., M.R., A.S., Christian College Magazine, 1914.

ఇంతియకాక ద్రావిడ మహాభారతమును రచించిన పెరుం దేవనారనునతఁడు ప్రచిన్నబడిన ప్రాచీనద్రావిడగ్రంథములనన్నింటిని సంగ్రహించి యొకచోట జేర్చి వాని కన్నిటికిని వ్యాఖ్యానము

నుపోద్ఘాతమును రచించెను. తనపోషకుఁ డగు నందిపోతవర్మ యచు పల్లవవంశపురాజు సీతఁడు గ్రంథాదిని బేర్కొనుటచే నీతని కాలము నిమ్మిష్టముగాఁ దెలియవచ్చుచున్నది. ఈ పల్లవరాజు నవమశతక ప్రారంభమందు రాజ్యమేలిన ట్లితర ప్రమాణములవలనఁ గానవచ్చుచున్నది. కావున నీయాధారమునుబట్టి పై నుదాహరింపఁ బడిన ప్రిచీన ద్రావిడగ్రంథములకు నాయకు లయిన పాండ్యరాజులలోఁ గొండఱ వృత్తాంతము స్పష్టముగా మనకుఁ దెలియుచున్నది. చిన్నమనూరు వేల్విక్కుడి శాసనములయందుఁ జెప్పఁబడినవారును ప్రిచీనద్రావిడ గ్రంథములయందు వర్ణింపఁబడినవారు నొక్కటియే కావున, వీరి వంశానుక్రమణికను వంశవృక్షరూపముగా నిచటఁ జూపుచున్నాఁడను.

చిన్నమనూరుశాసనమునందలి రాజులు.

వేల్చిక్కు-డిశాసనము.

1 పాల్వగసనై ముడుకుడుమికాలాభి).

2 కడంగన్

3 మారవర్క్కన్

4 సెలియన్ శేందన్

5 అరికేపరి అసమసమన్ మారవర్క్కన్

6 శదయన్ రణధీర

7 తెర్క్కరన్

8 నెడుంజ్జైయన్

9 రాజసింహ

10 వరగుణమహారాజ

11 శ్రీమారశ్రీవల్లభ

12 వరగుణవర్క్కన్

13 పరాంతకవీరనారాయణ శదయన్

14 రాజసింహ.

ఒక పట్టికలోనున్న జటిలుడు మొదలుగా గల రాజులే రెండవ పట్టికలో గూడ గానవచ్చుచున్నారు. ఈ చిన్నమనూరు శాసనము రెండవ పట్టికలో పదునాల్గవ వాడయిన రాజసింహుని కాలములోఁ బుట్టినది. ఇతఁడు తంజావూరి రాజుతోఁ బోరాడినట్లు శాసనమందుఁ జెప్పబడియున్నది. క్రీస్తు వెనుక 917-953 సంవత్సరములలో రాజ్యము జేసిన ప్రథమపరాంతకుఁ డొక పాండ్య దేశపు రాజును జయించినట్లు చోళ దేశపు శాసనములవలనఁ దెలియఁబడుచున్నది. కావున చిన్న మనూరు శాసనములు పదియవ వత్సరశతకమందు వ్రాయఁబడె నని చెప్పవచ్చును. ఈ రాజసింహుని పినతండ్రియైన వరగుణవర్మ యను వాడు క్రీస్తుశకమునకు వెనుక 812 సంవత్సరమున బట్టాభిషిక్తుడయ్యె ననునంశము వరగుణవర్మ యొక్క తమ్ముని కుమారుడైన రాజసింహుడు ప్రథమపరాంతకునిచే జయింపఁబడిన రాజసింహుడు నొక్కడేయని స్థిర పఱచుటకు సహకారిగానున్నది. ఈ వరగుణ వర్మయొక్క పట్టాభిషేకపు సంవత్సరము మనకుఁ దెలియుటవలన ప్రథమపట్టికలో రెండవవాడు ను, ద్వితీయపట్టికలో నెనిమిదవవాడు నైనట్టియు, జటిలవర్మయను సంస్కృతనామమును, నెడుంజడైయన్ (దీర్ఘమయిన జడలుగలవాడు) అనుద్రావిడనామమును గలిగినవాడైనట్టిరాజు యెనిమిదవశతాబ్దము యొక్క మూడవ భాగమందున్నట్లు మన మూహించుకొనవచ్చును. మధుర జిల్లాలోనున్న ఆనైమలై (గజగిరి) అను కొండమీదఁ గట్టఁ బడిన నృసింహాలయములో దొరికినదియు, 770 వ సంవత్సరమున వ్రాయఁబడినదియు నైన యొక శాసనమువలన నీ జటిలవర్మ యనువాడు నెడుంజడైయ ననువాడు నొక్కడే యని మనము స్థిరపఱచుటకు సమర్థులమగుచున్నాము. నైష్ఠవమతగురువు లయిన పన్నిద్ద రాళ్వార్లలో నొకఁ డయిన మధురకవి యీజటిలవర్మకు మంత్రిగా నుండె ననియు నాతని యధికారమం దీ దేవాలయము కట్టఁబడె ననియు నాశాసనము వలన స్పష్ట మగుచున్నది. వేల్వీకుడి దానశాసనములలో గూడ నీ యంశములే చెప్పఁబడుచున్నవి.

ప్రథమపట్టికలో శ్రీమార శ్రీవల్లభ పరచక్రి కోలాహలుఁ డని యు ద్వితీయ పట్టికలో శ్రీమార శ్రీవల్లభుడనియుఁ జెప్పఁబడిన రాజు క్రీస్తు వెనుక 812వ సంవత్సరమున సింహాసనము నధిష్టించిన వరగుణ

వర్మయొక్క తండ్రి. ఇందువలన నితఁడు తొమ్మిదవ శతాబ్దియందున్న వాఁడని మనము నిశ్చయముగాఁ జెప్పఁగలము. గురుపరంపరా ప్రభావము, ప్రవన్నామృతము, దివ్యసూరిచరిత్రము మొదలగు శ్రీవైష్ణవ మతగురు చరిత్రములలో నితఁడే శ్రీవల్లభదేవుఁ డని చెప్పఁబడుచు న్నాఁడు. ఇతఁడే విష్ణుచిత్తని (పెరియాళ్వారు) రావించి పుత్రత్వనిర్ణయము జేయించి విద్యాశుల్క గ్రంథి నొసంగినవాఁడు.

ఇతని నీ ప్రబంధకర్త “తత్పురంబేలు పాండ్యమత్స్య ధ్వజుండు” అని నిర్దేశించి యున్నాఁడు. మత్స్యధ్వజుఁ డనఁగా మత్స్యమును ధ్వజమందు చిహ్నముగాఁగలవాఁ డని యర్థము జనకునికి సీరధ్వజుఁ డనియు, అర్జునునికి గపిధ్వజుఁ డనియు ధ్వజచిహ్నములచే బిరుదములు గలిగిన స్థితనికిఁ గూడ ధ్వజమందు మత్స్య చిహ్నముండుటచే మత్స్యధ్వజుఁ డని వ్యవహరింపఁ బడెను. ఇది ప్రకృతమునకు విరోధించదు. ఈ రాజుపేరు వల్లభదేవుఁడు కాఁడని సమర్థించుట కిది యుపపత్తి కానేరదు. ఈ విష్ణుచిత్తుఁ డాళ్వార్ల కోవలో నాల్గవవాఁడు.

“భూతం, సరస్వ, మహదాహ్వయ, భట్టనాథ, శ్రీభక్తసార, కులశేఖర, యోగివాహన్, భక్తాంఘ్రిరేణు, పరకాల, యతీంద్ర మిశ్రాన్, శ్రీమత్పరాంకుశమునిం, ప్రణతోస్మి నిత్యమ్” ఇది శ్రీవైష్ణవుల గురుపరమృరాసుసంధాన శ్లోకము. మొదటి మువ్వురాళ్వార్లయొక్క కాలమును నిర్ణయించుటకుఁ దగిన చరిత్రాంశములుగాని శాసనములు గాని యెఱుఁగటను దొరకనందున వారికాలము మనకుఁ దెలియదు. వారు పురాణకథిత పురుషులవంటివారు కాని (Mythical personages) చరిత్రతో సంబంధించినవారు కారు. కలియుగము నలువదియాఱుసంవత్సరములయిన తరువాత నీవిష్ణుచిత్తుఁడు జననమొందినట్లు మతగ్రంథములలో వాయఁబడియున్నది. ఈ కాలమును మన మొప్పుకొన్నయెడల నీ విష్ణుచిత్తుఁడు క్రీస్తుశకమునకుముందు మూఁడువేల యేఁబదియాఱుసంవత్సరముల క్రిందట నున్నవాఁడు కావలయును. అట్లయినచో బౌద్ధ్యులెక్కడ? వీరి చరిత్ర మెక్కడ? పాణిని సయితము క్రీస్తునకుముందు ఏడవ శతాబ్దినాటివాఁడనియు, ఆసమయమందే ఆర్యులు దక్షిణ హిందూస్థానమందు స్థిరపడిరినియు, క్రీస్తుపునకుముందు నూటయేఁబది సంవత్సరముల క్రిందటివాఁడైన కార్తీయనునిచే బౌద్ధ్యశబ్ద నిర్వచనార్థక

మయిన వార్తకము వ్రాయఁబడెను గాన నీపాఠ్యుల ప్రారంభము పాణి
ని కాత్యాయనుల కాలమునకు మధ్యనయి యుండవలయు ననియు,
డాక్టరు భండారుకారు తనగ్రంథమందు వ్రాసె నని యిదివఱకే చెప్పి
యున్నాఁడను. మనపూర్వులకు కాలగణన విద్యయందు (Chronology)
శ్రీధ్ర మండ మని లోఁగడ వ్రాసియుంటిని.

కావున నమకాలికు లగు విష్ణుచిత్త వల్లభదేవు లుభయులు
తొమ్మిదవ శతాబ్దము వా రని పై చర్చనలనఁ దేలిన సారాంశమై
యున్నది.

ఈ ప్రబంధమును రచించిన కవికిఁ గలిగిన చిత్రమయిన కాల
విషయక భ్రాంతిని (Anachronism) గనఁబఱచుట ఁట్టి కాలనిర్ణయ
చర్చాప్రకరణమే నముచిత స్థల మని యెంచి యాయంశమునుగూడ
నిచట వివరించుచున్నాను.

చతుర్థాశ్వాసములో విష్ణుచిత్తునికథ ముగిసిన తరువాత “ఒక్క
నాఁడు మధ్యాహ్న సమయ మాలికారోపణానంతరంబున మందిరంబు
నకుఁ బోవు నతనిం బ్రసాదమందస్థిత వశక్షం బగు కటాక్షంబున
వీక్షించి పక్షిపుంగవ కేతనుండు పుండరీకని కేతన కిట్లనియె”

తే యామునాచార్యుఁ డొక్కఁడు నీమహాత్ముఁడొక్కఁడును గాన మన్వత్తఁ బుద్ధుఁడని
రెన్ననీయ కృపాతః కుమున ననిన, నిందిరాదేవి తనభర్త కిట్లు అనియె.

క. ఇతినికథ యెఱిగినదికా, యతఁడేమి యొనర్చె ననిన నజ్ఞాక్షుం డా
శతపత్రునిలయ కిట్లను, నతని కలగ డొకఁడు మత్పదాశ్రితుఁ డెలమిన్.

ఆ. ఆతఁడు చిలునాఁడె యాచార్య సులమున, వేడ్క వేనకాస్త్ర విద్య లభ్య
సింహమండ నపుడు చెలువ యిప్పటిపాండ్య, నృపతి పూర్వవంశ్యుడే యొకఁడు.

ఈ మొదలగు పద్యములను విచారించఁగాఁ దేలిన యంశమే
మన ; విష్ణుచిత్తునివలన నుపదేశమునొంది వైష్ణవమతావలంబి యయిన
పాండ్యవల్లభదేవుని వంశమందుఁ బుట్టిన పూర్వపు రాజొకఁడు శైవ
మతమందుఁ బట్టదలగలవాఁడై యుగడ నీ యామునాచార్యుఁ డతని
కడకేగి తనయుక్తులచే నాశైవమతమును ఖండించి వైష్ణవ మతస్థాపన
చేసి యారాజును స్వమతమందుఁ గలిపె నని చెప్పుట.

“ఇప్పటి పాండ్యనృపతి”యగువాఁడు నల్లభద్రేవుఁడు. ఇతఁడును విష్ణుచిత్తుఁడును సమకాలికులనియు, తొమ్మిదవశతాబ్దియందున్నవారనియు పైనిచెప్పఁబడినది. ప్రథమకులోత్తుంగుఁడు, (1070-1118) విక్రమచోళుఁడు (1118-1137) ద్వితీయకులోత్తుంగుఁడు (1138-1146) లను మువ్వరు పాండ్యరాజుల రాజ్యపాలన కాలము. దున్నవాఁడును, 1017వ సంవత్సరములోఁబుట్టి 1137వ సంవత్సరమువఱకు (120 సంవత్సరములు) జీవించి నైషవసుతమును స్థాపించి దానిని వ్యాపింపఁజేసినవాఁడు సై న శ్రీరామానుజమునికి సమకాలికుఁడైన (K. V. Rangaswamy Aiyangar's Ancient History of India) యామునాచార్యుఁడు తొమ్మిదవ శతాబ్దములో జీవించిన వల్లభద్రేవునికంటెఁ బూర్వఁడైన యొకరాజుకాలమునందున్నవాఁడనుట యెట్లుపోనగును? అట్లయినచో యామునాచార్యుఁడు విష్ణుచిత్తునికంటె మిక్కిలి ప్రాచీనుఁడై యుండవలయును. చరిత్రములవలనను, మతగ్రంథములవలన నట్లు కానరాదు. ఇదియునుగాక రామానుజముని ముప్పదిసంవత్సరముల ప్రాయము గలవాఁడై యుండ యామునార్యుఁడు పరిమపదము నలంకరించె నని గురువరంపరాశ్రభావము మొదలుగాఁగల గ్రంథములు చెప్పుచున్నవి కావున, యామునార్యుఁడు విష్ణుచిత్తునికంటె ప్రాచీనుఁడని చెప్పుట కవికృత ప్రమాదము. యామునార్యుఁడు చోళదేశముననుండు వీరనారాయణపురినివాసి యని లోఁగడఁ జెప్పియుంటిని. ఇతనిని వాదమునకుఁ బిలిపించిన రాజుగూడ చోళదేశపురాజు. ప్రబంధకర్త పాండ్యవంశజుఁడని చెప్పుట మరియొక తప్పు.

+❧ విష్ణుచిత్తుఁడు పన్యసించిన వేదాంతము. ❧+

విశిష్టాద్వైతమతము రెండుభాగములుగా విభజింపఁబడి యున్నది. వానిలో మొదటిది సభలలో వాదక్షమమయి ప్రతివాదులను జయించుటకు సాధనమయి బ్రహ్మసూత్రభాష్యము, గీతాభాష్యము, ఉపనిషద్భాష్యము, సహస్రనామభాష్యము, సిద్ధిత్రయము మొదలగు ననేక సంస్కృతగ్రంథములచేఁ బ్రతిపాదింపఁబడుచున్నది. రెండవ భాగము పూర్వోక్త సంస్కృత గ్రంథంబుల యర్థంబును సాకల్యముగ

బ్రతిపాదించునవియు, స్వగోష్ఠీ నిష్క్రములయి కేవల గురు పరంపరా సంప్రదాయ ప్రాప్తంబులయిన యర్థవిశేషంబులఁ దెల్పునవియు, నకల శాస్త్రసిద్ధాంతములను సులభముగాఁ దెల్పునవియు, భక్తిప్రపత్తిజ్ఞాన వైరాగ్యాదులను సృద్ధిఁ బొందించు నవియు నగు ద్రావిడగ్రంథములచే బోధింపఁబడుచున్నది. ఈ విష్ణుచిత్తుఁ డుపన్యసించిన యుపన్యాసమును బట్టి విమర్శింపఁగా నీ ప్రబంధ కర్తకు సాంఖ్యయోగ మీమాంసాద్వయాది తంత్రంబులయందె కాక, పూర్వోక్తోభయవిధ విశిష్టాద్వైతమతగ్రంథములయందుఁ గూడ నిరుపమాన మయిన పాండిత్యమున్నదని నిస్సంశయముగాఁ జెప్పనగు. ప్రధానకథతో సంబంధము లేకపోయినను ఖండిక్య కేశిధ్వజ సంవాదముఁ దీసికొని వచ్చి యొక రీతి సంగతిఁ గల్పించి ప్రాసినది కవి తనకు యోగ శాస్త్రమం దున్న ప్రవేశమును వెల్లడిజేయుటకే యని యూహింపవచ్చును. అట్లనే యామునాచార్య చరిత్రమును మాతంగబ్రహ్మరక్షస్సంవాదమును ప్రధాన ప్రతిపాద్య మగు గోదాచరిత్రముతో సంబంధము లేకపోయినను సంబంధముఁగల్పించి యే సంస్కృతమతగ్రంథములయందును గానరాని విశిష్టాద్వైత ద్రావిడమత సంప్రదాయ రహస్యములను బ్రకాశింపఁజేసి యున్నాఁడు. ఇందువలన నీకవి కీమతమందుఁ గల భక్తి విశేషము, నమ్మకము, శ్రద్ధ, పట్టుదల మొదలగునవి స్పష్ట మగుచున్నవి.

ఇంక, విష్ణుచిత్తుఁ డుపన్యసించిన వేదాంతాంశములను గొంత మట్టుకు విమర్శింపఁము.

“నీ. జగదుద్గతికిని బీజము ప్రధానమన నీక్షత్వాది నీశునశబ్దవాది
బారిసీశుఁడే నన భోగమాత్రేత్యాచూడామృతిస్ఫూర్తి మాయావివాది
ఫలియించుఁ గ్రియయనా ఫలహతయిత్వాది సర్వేశుఁగొనని యపూర్వవాది
శాస్త్రయోనిత్వాదిఁగణి నీశ్వరునిఁ వెల్పెడుననుమానమన్వీలువాది
తే. నిశ్శులంఁచెల్ల నిశ్శృంగఁ పృథ్విశ్శూర్మాక్తి, తుణికసగ్వర్ష తేజ సౌగతవివాది
ననుపపత్తేర్నయచు నూత్రమాదియైన, వాని నృపతీశుఁ బ్రత్యక్షవాది గౌచె.

ఈ సీసపద్యములో మొదటిపాదమున సాంఖ్యమతము ఖండింపఁ బడినది.

ప్రకృతి (నకలమునకు కారణము) సత్త్వరజస్తమస్సులయొక్క సామ్యావస్థ (Primordial matter) దీనికే ప్రధానము, అవిద్య, అజ్ఞానము, మాయ అనిపేర్లు. దీనినుండి మహత్తత్వము (బుద్ధి) దీనివలన నహంకారము (Ego), అహంకారము వలన శబ్ద, స్పర్శ, రూప, రస, గంధతన్మాత్రాలు (Primary Elements), (తన్మాత్రాలనఁగా భూతపంచక ముయొక్క సూక్ష్మోవస్థ.) పంచతన్మాత్రాల వలన పంచభూతములు, కర్మేంద్రియపంచకము, జ్ఞానేంద్రియపంచకము, మనస్సు. ఇవి యిరువది నాలుగు తత్త్వములుకలిగెను. ఆత్మ పురుషుని శబ్దవాచ్యగ్రంథగు జీవుఁ డిరువది యయిదవవాఁడు. నిత్యబుద్ధి శుద్ధస్వభావుఁడు. బంధమోక్షములు లేనివాఁడు. రక్తవస్త్రసంపర్కమువలన శుద్ధస్ఫటికమునకు రక్తిమ కలిగినట్లు, ప్రకృతి సంసర్గమువలన నాత్మ సుఖ దుఃఖాదుల ననుభవించుచున్నట్లు కానవచ్చుచున్నది. ఆత్మకు కర్మత్వము లేదు. తామరాకు నకు జలమంటనట్లు ఆత్మకు కర్మలేవ మంటదు. ప్రకృతి జగత్సర్గముఁ జేయునది. కాని జడము. పంగ్వంధసంయోగమువలన గమనాది వ్యాపారములు సిద్ధించునట్లు, ప్రకృతిపురుష సంయోగముచే సృష్ట్యాది వ్యాపారములుపవన్న మగుచున్నవి. కావున, అచేతనమయిన ప్రకృతియే జగత్కారణము. దీనికి శబ్దము ప్రమాణము కాకపోవుటచే నానుమానికము కావున నశబ్దమని సాంఖ్యుల సంకేతము. ఇదియే పురుషునికి భోగమోక్షముల నిచ్చునది. ఇది సాంఖ్యమతము.

దీని ఖండన మిట్లు చేయఁబడినది.

ఛాందోగ్యములో “నదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీ దేకమే వాద్వి తీయమ్, తద్దైక్షిత బహుస్యాం ప్రజాయేయ ” ఓయి శ్వేతకేతువా, యీసృష్టికంటె ముందు నచ్చబ్బ వాచ్య మయిన వస్తు వొక్కటియే యుండెను. ఆవస్తువు “నేను బహుత్వావస్థ నొందుదును గాక ” అని చూచెను (సంకల్పించెను). ఈశ్రుతిలో, బ్రహ్మోగింపఁబడిన ‘ఈక్షతి’ అను ధాతువు అచేతనమయిన ప్రధానమునకు కుదరకపోవుటచేతను, లేక యీక్షణము అముఖ్యమనుకొన్న యెడల శ్రుతిలో, బైన నాత్మశబ్దముండ చేతను, “తన్నిష్ఠస్య మోక్షాపదేశాత్” 7. 1. 1. అని, తరు

వాతి సూత్రములో సదాత్మకత్వానుసంధానస్థునికి మోక్ష ముపదేశించుటచేతను ప్రధానము జగత్కారణము కానేరదు.

+ఇది రెండవపాదములో నద్వైతమతఖండనము. ఇతి-

బ్రహ్మపదార్థం బాక్ష్మియే సత్యము. జగమంతయు మిథ్య. శుక్తియందు రజతమువలె బ్రహ్మ యను నధిష్ఠానమందు ప్రపంచము మాయచే గల్పింపఁబడినది. దేవత్యముకూడఁ గల్పితమే. దేవబ్రహ్మల కభేదము.

+ఇది దీని ఖండనము. ఇతి-

బ్ర.సూ. “భోగమాత్రసామ్యలింగాచ్చ 21-4-4. జగద్వాస్య పారవర్ణం ప్రకరణాదనన్నిహితత్వాచ్చ 4-4-19. సోశ్చ తే సర్వా న్కామాన్సహ బ్రహ్మణా విపశ్చితా” ఇత్యాది శ్రుతిసూత్ర వాక్యములచే ముక్తునకు బ్రహ్మయాధాత్యాయభవరూప భోగమునందే బ్రహ్మసామ్యము ప్రతిపాదించఁబడుట వలనను, జగత్సృష్ట్యాది వ్యాపారములలో ముక్తుని కెంతమాత్రము బాధ్యత లేదని శ్రుతి వక్కాణించుట వలనను, బ్రహ్మకంటె జీవునికి భేదము సిద్ధించుచున్నది.

+ఇది మూడవపాదములోఁ బూర్వమీమాంస మతఖండనము. ఇతి-

ఈమతమందు ప్రపంచకము సత్యము. జీవులు నిత్యులు. అనంతములు. వేదము లపారమేయములు. వేదవిహితమయిన యాగాది కర్మల నొనరించుటచేఁ గలిగిన అపూర్వము (సుకృతఫలము) ఆత్మలకు స్వర్గమునిచ్చును. చిరకాలార్జిత పుణ్యవిశేషముగల జీవులే యీజగత్తును సృజించుచున్నారు. ఇంద్రాయస్వాహో, వరుణాయస్వాహో ఇత్యాదులయందుండు చతుర్థ్యంత ప్రతిపాదితమైన దేవతయే బ్రహ్మము. వేరే ఈశ్వరు నొప్పురు.

+ఇది దీని ఖండనము. ఇతి-

ఫలమత ఉపపక్షే, వి. 2. 37. యాగ దాన హోమాదుల చేతను, ఉపాసనచేతను ఆరాధితుడైన పరమపురుషుని విహితముష్టిక భోగములను స్వస్వరూపావాప్తిరూపమయిన మోక్షమును వాడుకాని యచేతనమయిన అపూర్వమున కట్టి శక్తిలేకుండా అహం

హి సర్వయజ్ఞానాం భోక్తాచ ప్రభురేవచ", "యాంతి మద్యాజినోపి మామ్" అని భగవద్గీతావాక్యము.

+ఇతి నాల్గవపాదమందు తార్కిక మతఖండనము. శ్లో+

తార్కికుఁ డీ జగమునకు పరమాణువులు పాదానకారణమనియు అనుమానికమైన ఈశ్వరుఁడు నిమిత్తకారణమనియు, సంసార మనాది యనియు, ఈశ్వరోపాసనచే సుఖదుఃఖప్రయత్నజ్ఞానేచ్ఛాదులు పూర్ణముగా నశించుటయే ఆత్మకు మోక్ష మనియు వక్కాణించెను. తార్కికులముక్తి పాపాణముక్తి; అనఁగా నాత్మ మోక్షదశయందు జ్ఞానాది రహితమయి పాపాణమువలె నుండు ననుట.

+ఇతి దీని ఖండనము. శ్లో+

శాస్త్రయోనిత్వాత్, 1. 1. 3, (తెలిసికొనుటకు శాస్త్రము కారణముగాఁ గలవాఁడై యుండుటవలన) భగవంతునిఁ దెలియుటకు శాస్త్రమేకారణము. ఇతరప్రమాణములవలన బరబ్రహ్మము తెలియఁ బడఁడు. అనుమానమువలన నొకరీతియైన సిద్ధి తేలునుగాని, అట్టివాఁడు నిత్యుఁడు, సర్వజ్ఞుఁడు, సర్వశక్తి, అకర్మవశ్యుఁడునై యుండకపోవచ్చును. కావున సకలతర ప్రమాణసాధ్య సమస్తవస్తు విజాతీయుఁడు, సార్వజ్ఞ్య సత్యసంకల్పత్వా ద్యనవధికోదార గుణసాగరుఁడు, నిఖిల హేయ ప్రత్యసీకుఁడు నగు పరబ్రహ్మ శాస్త్రమువలననే సిద్ధించును గాని, ఇతరప్రమాణమువలన సిద్ధింపఁడు.

+ఇతి బౌద్ధమతఖండనము. శ్లో+

బౌద్ధుఁ డీ జగము పరమాణుసంఘాతమయి ప్రత్యక్షసిద్ధమయి నదియనియు, ప్రతిక్షణము జ్ఞానము మాటుచుండు ననియు, వేటొక ఆత్మ లేదనియు, స్థిరత్వబుద్ధి సంసారమనియు, క్షణికత్వబుద్ధి మోక్ష మనియు పార్థివతైజసాప్యవాయవీయ పరమాణువులు పరస్పరము మిళితములయి పృథివ్యక్షేజీవాయువులను సృజించుచున్నవనియు, ఆపృథి వ్యాదులనుండి శరీరేంద్రియ విషయరూపసంఘాతము లుద్భవిల్లుచున్నవనియు, సర్వసంస్కారములు క్షణికములను జ్ఞానమువలన మోక్షము సిద్ధించు ననియు చెప్పుచున్నాఁడు.

+౪౫ దీని ఖండనము. ౪౫

ఉత్తరకాలిక ఘటము పుట్టినపుడు పూర్వకాలిక ఘటము సప్త మయినందున సభావ మన్నిటికి హేతు వగుటచే, సర్వఘటములు సర్వ కాలములయందు నుత్పన్నములు కావలసివచ్చును. నిన్నటిదినమందు మన మఁలోకించిన గోవ్యక్తిని మరల నీదినమందుఁజూచి నిన్నటిగోవని యానవాలు పట్టుచున్నాము. జగత్తులోనుండు సర్వపదార్థములు త్మణే కములే అయినయెడల నిట్టి ప్రత్యభిజ్ఞానశక్తి లోకులకు లేకపోవలసి వచ్చును. అందువలన లోకప్రవృత్తి జరగదు. కావున బౌద్ధమతమందు త్మణికత్వము కుదరదు.

సీ. ఆదివారాయణం దాయెనొక్కడబ్రహ్మ లేడు మహేశుండు లేడు లేమ
 రోదసిలేడు సూర్యుండు లేడు చంద్రుండు లేవు నక్షత్రము లేవు నీళ్లు
 లేదగ్ని యుట్లుండ లీల నేకాకిత చనదు పెక్కయ్యెద ననుచు నయ్యె
 జనచిద్వయంబు సొచ్చి యని ఘాంధోగ్యంబు చెలి పెడునంతరాదిత్యవిద్య
 తే. నయ్యులోఁ బుండరీకాక్షుఁ డతఁడయగుట, కక్షిణీయని యప్తవృత్త్యాక్ష దశశ
 తాక్షవిధగుడతక్రూరులందు నొకఁడు, కామి కామతయే విలక్షణతఁ చెలివె.

ఈపద్యమందు “ఏకోహవై నారాయణ ఆనీత్ న బ్రహ్మ నే శానః”, “నతత్రసూర్యోభాతి సచంద్రితారకం, నేమావిద్యతో భాన్తి కతోఽయమగ్నిః” (సృష్టికంటె ముందు బ్రహ్మ, రుద్రుండు, సూర్యచంద్రాదిగ్రహములు, తారకలు మొదలగునవి లేవనియు, శ్రీమ న్నారాయణుఁ డొక్కడే యుండె ననియు, “న ఏకాక్షీనరమేత” (ఆపర బ్రహ్మమగు నారాయణుఁ డొంటిగా నుండలే డనియు) “సోఽకామ యత బహుస్యాం ప్రజాయేయ” (నేను పెక్కయ్యెద నని అతఁడు సంకల్పించె ననియు) “తత్సృష్ట్యాతదేవాను ప్రావేశత్” (దానిని ఆప్రిపంచమును సృజించి దానిలోఁ జొచ్చె ననియు) సర్థముచ్చ శ్రుతులు మొదటి నాలుగుపాదములయందు వివరింపఁబడినవి.

పద్యశేషముచే “అంతరాదిత్యవిద్య” తెలుపఁ బడియె. 1.121 సూ. “అంతర్స్థగ్ధోపదేశాత్” సూర్యమండలాంతర్వర్తియై యుండెడువాఁడు పుణ్యవిశేషము గల గరుడోరగ యతుగంధర్వాదులలో నొకఁడా ? లేక చతుర్ముఖుఁడా ? లేక రుద్రుఁడా ? ఇంద్రుఁడా ? యని వెనుక

సూత్రములయందు శంకించి యీసూత్రమునకు విషయవాక్యమయిన శ్లోతి “ఆదిత్యమణ్డలాస్తర్వర్తినీ” అపహతపాష్టత్వాదివిశిష్టః డనియు గంభీరాంభస్సముద్భూతనుమృప్తనాశరవికర వికసిత పుండరీక దళామలాయ తేక్షణుడనియుఁ జెప్పుటచే నధికాక్షిత్వవిరూపాక్షిత్వ విశిష్టలయిన బ్రహ్మ రుద్రేంద్రాదులకు చెల్లదని నిషేధించెను.

“మ. తులలేకుండు స్వరూపరూపగుణభూతుల్ నోచె నేతచ్ఛ్చుతిన్
దలమై లోవెలిఁ దానె యున్నిఁ చెలిపె న్నారాయణం బామఁబం
బుల సామాన్యవిశేషరీతి నిఖిలంబు న్నబ్దజాలంబు ని
ర్మలనారాయణశబ్దమందునె తుద న్బ్రహ్మప్రమయ్యెన్ శ్లోతిన్”

ఈ పద్యములో “యచ్చకించి జ్ఞగత్యస్తిన్ దృశ్యతే శూయ కేఽపినా, అస్తర్భహిశ్చ తత్సర్వం వ్యాప్య నారాయణస్థితః” అను త్రైత్విరీయోపనిషచ్చుతి వివరింపఁబడెను.

రామానుజ బ్రహ్మసూత్రభాష్యనిర్వాహము మరియొకటి పద్య శేషంబునఁ బ్రతిపాదింపఁ బడియె. ఎట్లన,

“పశునా యజేత” (పశువుచే యజ్ఞముఁ జేయవలయును.) అను దానిలోనే పశువు యజ్ఞమందు వినియోగింపఁబడవలయు నని సంశయ మొదవఁగా, “ఛాగస్యవపాయామేదసః”, “ఛాగోవా మస్త్రీవర్ణాత్” అను పూర్వమీమాంసాన్యాయము ననుసరించి సామాన్య వాచక మయిన పశుశబ్దమునకు విశేషవాచకమైన ఛాగ (మేక) మర్థమయిన ట్లు ఉపనిషత్తులలోఁ గారణవాక్య ప్రతిపాదితములయిన “సద్బ్రహ్మ త్వాది” సామాన్య శబ్దములకు దేవతాంతరభ్రాంతి జనకములగు “శివశంభు హిరణ్యగర్భాది” శబ్దములకును, “అపహతపాష్టాదివ్యో దేవ ఏకోనారాయణః” అను శ్రుత్యుక్తి విశేషవాచకమగు “నారాయణ” పదమందు పర్యవసానము.

“తొల్లి జామదగ్ని భయంబునఁ బరిత్యక్తిరాజ్యం డై” ఇత్యాది వచనమందు రామానుజ సూత్ర భాష్యాంశములు పెక్కులు వివరింపఁబడినవి. అవి విశిష్టాదైవత సిద్ధాంతమున కాధారభూతములు.

బ్రహ్మదారణ్యకోపనిషత్తులో పంచమాధ్యాయ సప్తమ బ్రాహ్మణమందు:—

“ యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ - యస్య పృథ్వీశరీరమ్ ”

“ యోఽపుతిష్ఠన్ యస్యాపశ్శరీరమ్ ”

“ యోఽగ్నోతిష్ఠన్ - యస్యాగ్నిశ్శరీరమ్ ”

“ య ఆదిత్యేతిష్ఠన్ - యస్యాదిత్యశ్శరీరమ్ ”

“ య ఆత్మని తిష్ఠన్ - యస్యాత్మాశరీరమ్ ”

ఇత్యాది వాక్యము లనేకములు గలవు. పరబ్రహ్మ సర్వచిద చిద్వస్తువుల కంతర్యామిగా నుండుటచే “ సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ, ఏత దాత్మ్యమిదం సర్వం, అస్త్యై ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం సర్వాత్మా, జగత్స ర్వం శరీరం తే, తత్సర్వం వై హరే స్తనుః ” ఇత్యాది శ్రుతిస్మృతి ప్రామాణ్యముంబట్టి చేతనాచేతనాత్మక సర్వజగము పరబ్రహ్మకు శరీరము. భగవంతుడు శరీరి. శరీర వాచక శబ్దములు లోకములో శరీరిని బోధించుట మన మెఱుంగుదుము. ఎట్లన; దేవదత్తుడు పరుగిడుచున్నాఁ డనుచో దేవదత్త శబ్దము శరీరమునకు పేరుగాని ఆత్మకుఁగాదు. ఆత్మ రహితముగా దేవదత్త శరీరమునకు భావన ముపపన్నముగాదు. కావున దేవదత్తుని యాత్మకుఁగూడ చెల్లును. అట్లనే కాపీతక్బ్రాహ్మణోక్త ప్రతర్దనవిద్యయందు దివోదాసాత్మజుఁడైన ప్రతర్దనుఁ డనువాఁడింద్రుని యొద్దకుఁ బోయి “ త్వమేవ మే వరం వృణోష్యః, యం త్వం మనుష్యాయ హితతమం మన్యసే ” (ఏది నీవు మనుష్యునికి మిక్కిలి హితమయినదని తలంచెదవో దానిని నీవే నాకుఁ గోరి పెట్టుము) అని ప్రార్థింపఁగా “ ప్రాణోఽస్మి ప్రజ్ఞాత్మా ”, “ తం మా మాయా రమృత మి త్యుపాస్వ ” (నాజీవుని అమృతముని యుపాసించుము) అని ఇంద్రుఁ డుపదేశించెను. ఇచట నింద్రజీవ శబ్దనిర్దిష్టుఁడు కేవలజీవుఁడా? లేక పరబ్రహ్మమా? యని చర్చరాఁ గా నీ శ్రుతియొక్క ఉత్తరవాక్యమునందు “ ఆనందోఽమృతోఽజరః ” అని జీవుని కసంభావితములయిన అజరత్వామృతత్వాదు లుపన్యసించఁబడుటచే నింద్రజీవ నిర్దిష్టుఁడు “ ఇంద్రజీవశరీరకుఁడైన పరమాత్మగాని కేవలజీవుఁడు గాదని తాత్పర్యము. ఇది యనుభవ విరుద్ధము గాదా? ఎక్కడ నైన నిట్టి యుపదేశ ముండునా యనఁగాః—

“ శాస్త్రదృష్ట్యా తూపదేశో వామదేవః ” సూ. 31.1.1.
ఇట్టి యుపదేశము నింద్రుఁడు తొంటి వామదేవునివలె శాస్త్రదృష్టిచే

జేసెను. “మా ముపాస్వ” అని స్వాత్మ శబ్దముచే బరమాత్మోపదేశము విరుద్ధముకాదు. ఎట్లనఁ; తొల్లి పరమాత్మజ్ఞానసంపన్నుడైన వామదేవుఁ డను నొకఋషి స్వాత్మశరీరకుఁడైన పరమాత్మను జూచుచు “నేను మనువును, సూర్యుఁడను కక్షీవంతుఁడను విప్రర్షినియితి”ననెను.

విధి శివ పావక వ్యాస భాను భార్గ వాఙ్మన విత్తేశాదిదేవతలు భగవచ్చరీరభూతు లయిన నహంకారయుక్తజీవుల నధిష్ఠించి యుండుటచే ముముక్షువుల కనుపాస్యులు.

“పితాచ రక్షక శ్శేషీ భర్తా జ్ఞేయో రమాపతిః, స్వామ్యాధారోయచూత్తాచ భోక్తా చాద్యమచూదితః” అని జీవునికి ఈశ్వరునకు నవవిధ సంబంధము లున్నవని విశిష్టాద్వైతసంప్రదాయము.

+ః ఖండిక్య కేశిధ్వజ సంవాద విమర్శనము. ౫౩+

ఆ ఆత్మగాని మేవ నాత్మబుద్ధియును న,స్వంబువందు మిగుల స్వత్వమతియు ననినివి యవిద్య యను మహాతరువు నుత్పత్తీకీర్వచూబు విత్తు మొదలు. ౩. 65.
విఘ్నపురాణము 6 అంశము. 7 అధ్యాయము.

అనాత్మన్యాత్మబుద్ధిర్యా అన్వేన్వ మితియామతి,
అవిద్యాతరుసంభూతి బీజమేతద్విధాస్థితమ్.

ఆ. ప్రాణికోటికల్ల బంధంబు మోక్షంబు, చేరుటను మనసు కాగణంబు విషయసంగియైన విను బంధకారి నిర్విషయమైన ముక్తి విభింకాది. వి. పురా.

మనసవ మచప్యాణాం కారణం బన్ధమోక్షయోః,
బద్ధాయవిషయానంగి ముక్త్యై నిర్విషయం మనః.

దిగువ వ్రాయఁబడిన శ్లోకములకుఁ బైపద్యములు సరియైన యనువాదము.

+ః యోగము. ౫౪+

యోగమనఁగాఁ జిత్తముయొక్క రజస్తమోవృత్తులను నిరోధించుట. దీనికి యమము, నియమము, ఆసనము, ప్రాణాయామము, ప్రత్యాహారము, ధారణ,ధ్యానము,సమాధి అని యెనిమిది అంగములు. వీనిలో ధారణాదులు సమాధికి సాక్షాదుపకారకములు; అహింసా

స్తేయ సత్యాదులు ప్రతిపక్ష భూత హింసాద్యున్మూలన ద్వారముగా సమాధి కుపకారకములు.

యమములు:—అహింస, సత్యము, అస్తేయము, బ్రహ్మచర్యము, అపరిగ్రహము.

పరుల నెవ్విధమునను హింసించకుండుట అహింస ; యథార్థ కథనము సత్యము; ఒరు లెఱిగినగాని యెఱుంగకుండినగాని పరద్రవ్యమును హరింపకుండుట అస్తేయము; జితేంద్రియత్వము బ్రహ్మచర్యము; దేహధారణ కపేక్షితమైనదానికంటె నెక్కుడుగ స్వభోగము కొఱకు స్వీకరింపక పోవుట అపరిగ్రహము.

నియమములు:— శౌచము, సంతోషము, తపస్సు, స్వాధ్యాయము, ఈశ్వరప్రణిధానము.

శౌచము బాహ్యమని అభ్యంతరమని రెండువిధములు. మృజ్జలాదులచే శరీర క్షోభనము బాహ్యశౌచము; మైత్రీ, ముదిత, కరుణ, ఉపేక్ష అను నాల్గు భావనలచే చిత్తమలమును బోనడచుట ఆంతర శౌచము ; ప్రాణధారణ మాత్రీముచేఁ దుష్టి నొందుట సంతోషము; శీతోష్ణ సుఖదుఃఖాదుల సహించుట తపస్సు ; ప్రణవాభ్యాసము స్వాధ్యాయము. నర్వకర్మల నీశ్వరునియందు సమర్పించుట ఈశ్వర ప్రణిధానము.

స్థిరసుఖముఁ గలుగజేయునది ఆసనము.

శ్వాసప్ర శ్వాసముల గతినిరోధము ప్రాణాయామము.

ఇంద్రియములను బాహ్యవిషయములనుండి మరలించుట ప్రత్యాహారము.

హృదయకమలమందు ధ్యానింపఁబడు శుభాశ్రయమును దీర్ఘకాలము నిలుపుట ధారణము.

జ్ఞానధారావదవిచ్చిన్నస్థైర్యత సంతానముతో, శుభాశ్రయమును జింతించుట ధ్యానము.

అతిస్వచ్ఛమయిన చిత్తవృత్తియొక్క ప్రవాహరూపమయిన ధ్యానమే అర్థస్వరూపముగా నిర్భాసించుట సమాధి యనఁబడును.

ఇట్టి అష్టాంగయోగం బభ్యసించు యోగికి, భావనాత్రయ వియక్తం బయిన బ్రహ్మస్వరూపంబే ధ్యేయంబు.

భావనాత్రయ మనఁగాఁ గర్మభావన, బ్రహ్మభావన, ఉభయభావన, అనునవి. కర్మభావన యనఁగాఁ గర్మల నాచరింపవలయు ననెడి యుద్దేశము. బ్రహ్మభావనయనఁగాఁ బ్రహ్మము నుపాసించుట కుద్దేశము. ఉభయభావన యనఁగాఁ బూర్వోక్తోభయమందు నుద్దేశముఁ గలిగియుండుట. ననందనాదులు బ్రహ్మభావనాపరులయ్యును ప్రాక్కల్పంబుల నంచరించినవారగుటచే భావనాబద్ధులే గాన యోగికి ధ్యేయులుగారు. హిరణ్యగర్భాదు లుభయభావనాబద్ధులు గావున వారును సేవ్యులుగారు.

“ ద్వేరూపే బ్రహ్మణస్తస్య మూర్తంచా మూర్తమేవచ,
క్షురాక్షర స్వరూపేతే సర్వభూతేషుచ స్థితే,
విష్ణుశక్తిః పరాప్రోక్తా తే త్రజ్జాఖ్యాతథావరా,
అవిద్యా కర్మ సంజ్ఞాన్య తృతీయా శక్తి రివ్యతే,
యయాతే త్రజ్జ శక్తిస్సా వేష్టితానృప సర్వగా,
సంసారతాపానఖిలానవాప్నోత్యతి సంతతాన్.”

శ్రీవిష్ణుపురాణము ఖండిక్యకేశి ధ్వజసంవాదము 6 అం॥

ధారణ సిద్ధించుటకై శుభాశ్రయమును జెప్పటకు పరబ్రహ్మ మగు విష్ణువుయొక్క శక్తి యని చెప్పఁబడిడి రెండు రూపములను మూర్తామూర్త విభాగముతోఁ దెలియఁజేసి, మూఁడవశక్తి కర్మమనెడి యవిద్యచేత నాచరింపఁబడిన యచేతనముతోఁ గూడిన తేత్రజ్జఁడనెడి మూర్తవిభాగము భావనాత్రయముతోఁజేరి యుండుటచే నశుభమని చెప్పి కర్మమనెడి యవిద్య లేనిదియై అచేతనముతోఁ జేరక యుండి జ్ఞానమాత్ర స్వరూప మైన అమూర్త మనెడి రెండవవిభాగము యోగము సిద్ధించినవారలచే ధ్యానింపఁ బడఁదగినది కాదని నిషేధించి ప్రధానాది విశేషాంతచేతనాచేతనాత్మక ప్రపంచభావం బగు స్థూలరూపం బుపక్రాంత యోగునకుఁ జింతింపశక్యం బని చెప్పఁబడినది.

సీ. “ శ్రీవిష్ణు నీగతి జింతింప వలయు ” నను నీ పద్యమందు యోగాభ్యాసము జేయు పురుషుఁడు భగవంతుని యీ విధమున ధ్యానింపవలయునని యుపదేశింపఁ బడియున్నది.

మొదట నొక అవయవమును ధ్యానింపఁదొడఁగి అది ధారణ లో స్థిరపడిన పిదప, మరియొక అవయవమును ధ్యానింప వలయును. అది వశమయిన వెనుక నింకొకటియు నిట్లనే క్రమక్రమముగా ధ్యేయ మూర్తి అంతయు దా నేయవస్థలో నున్నను చిత్తమందు స్థిరముగా నిలుచునట్లభ్యాస మొనర్చవలయును. ఈ యంశము శ్రీమద్భాగవత మున ద్వితీయస్కంధములో ద్వితీయాధ్యాయమునందు జెప్పఁబడినది.

8 శ్లో. “కేచి తస్య దేహ స్తర్జ్వదయావకాశే
ప్రాదేశమాత్రం పురుషం వసంతం,
చతుర్ముఖం కంఠ రథాంగ శంఖ
గదాధరం ధారణయా స్మరంతి.

9 శ్లో. ప్రసన్నవక్త్రం సలినాయతేక్షణం
కదంబ కింజల్కపిశంక వాసనమ్,
లసత్సహారత్న హిరణ్మయాంగదం
స్ఫురత్సహ రత్నకిరీటకుండలమ్,
ఈక్షేత చింతామయమేవ మీశ్వరం
యావత్సనోధారణ యావత్తిషతే.

13 శ్లో. ఏకైకశోఽంగా నిధియానుభావయే
త్పాదాది యావద్ధసితంగదాభృతః,
జితం జితం స్థానమహో హ్యధారయే
త్పరంపరం శుద్ధ్యతి ధీర్యథాయథా.

శ్లో. విభేద జనకే జ్ఞానే నాశ మాత్యంతి కంకతే, [6-7 అ॥
ఆత్మనో బ్రహ్మణోభేద మనంతం కః కరిష్యతి” విష్ణుపురాణము.

(భేదముఁ గలిగించు జ్ఞానము బొత్తిగా నశించగా నాత్మకును బ్రహ్మకును లేని భేదము నెవ్వఁడు గల్పించును) పై సుదాహరింపఁ బడిన సీసపద్యముయొక్క తేటగీతియం దీ శ్లోకార్థ మిరీతిగ వివరించియున్నాఁడు.

“సురాది భేదసంజన కాజ్ఞానమేదఁ బిదప, నలము కల్యాణ గుణముల హరికిఁ దనకు, లేని భేదమెవ్వఁడు కల్పింపఁగలఁడు”.

❧ విశిష్టాద్వైతమతసంగ్రహము. ❧

ఈ మతమందు చిత్తు (జీవుడు), అచిత్తు (ప్రకృతి), ఈశ్వరుడు అని తత్వములు మూడు.

చిత్తు :—అనగా జీవస్వరూపము శరీరేంద్రియాదులకంటె విలక్షణము. జ్ఞానానందమయమయినది. నిత్యము. అణు పరిణామము. ఈశ్వరునికి నియామ్యము. శేషము నయినది. మోక్షదశయం దీశ్వర సాధర్మ్యము నొందునది.

అచిత్తు :—దీనికి ప్రకృతియనియు, మాయయనియు, అవిద్యయనియు నామాంతరములు గలవు. ఇది జడము. వికారాన్నదము. భగవద్విచ్ఛచే నానావిధముగాఁ బరిణమించును. భగవంతునికి క్రీడాపరికర భూతము. సంసారమున కిదియ మూలము.

ఈశ్వరుడు :—ఇతఁడు నిత్యుడు, నిఖిల హేయప్రత్యసీకుడు, సకలకల్యాణగుణాకరుడు. జగత్సర్గస్థితి సంహారకర్త. చేతనాచేతనముల కంతర్యామి. పైని చెప్పఁబడిన చిదచిత్తులతని కప్పభక్సిద్ధ విశేషణములు (వేఱుగాని విశేషణములు). కారణావస్థయందు (నృప్తిలేని కాలమందు) పరమాత్మ సూక్ష్మావస్థ నొందిన యీ చిదచిత్తులచే విశిష్టఁడై యుండును. కార్యావస్థయందు (నృప్తికాలమందు) స్థూలావస్థ నొందిన చిదచిత్తులచే విశిష్టఁడై యుండును కావున నిట్టి ఉభయవిధమయిన పరమాత్మల కైక్యమును బోధించుటచే నీ సిద్ధాంతమునకు విశిష్టాద్వైత మని పేరు.

ఈశ్వరుఁ డఖిల పదార్థములకు నంతర్యామియై యుండుటచేఁ బైని వ్రాయఁబడిన ప్రకారముగా శరీర శరీరి భావ నిబంధన సామానాధికరణ్యముచే నర్వశబ్దవాచ్య మతనికి సిద్ధించుచున్నది. పరము, పూహము, విభవము, అంతర్యామి, అర్చయని ఈశ్వర స్వరూపమయిదు విధములు. జ్ఞానము, భక్తి, ప్రపత్తి ఆచార్యోపవిత్తి అనునవి మోక్షసాధనములు. “శ్వపచోపి మహిపాల విష్ణుభక్తోద్విజాధికః,” “విప్రార్ద్రవిష్ణుగణయతా దరవిందనాభ పాదరవింద

విముఖాచ్ఛవచం వరిష్ఠం, మన్యే తదర్పిత మనోవచనే హితార్థ
ప్రాణః పునాతి నకులం నతు భూరిమానః” ఇత్యాది ప్రమాణ వచన
ములచే జ్ఞానభక్తి వైరాగ్యములు గలవాఁ డెట్టి వాఁడైన నా దరణీయుఁ
డను నంశముఁ గవి చండాల బ్రహ్మరక్ష స్సంవాదమందు గనఁబఱచెను.
ముఖ్యముగా నీయంశము నుదాహరించుటకే యీకథ యీప్రబంధ
మందు వక్కాణింపఁబడిన దని యాహించెద. పైని వ్రాయఁబడిన
విశేషాంశము లన్నియు నీప్రబంధమున నచ్చటచ్చటఁ బూర్ణముగాఁ
జూపింపఁబడినవి.

ఇందువలన నీ గ్రంథకర్తకు విశిష్టాద్వైత మతమందుఁ గల
భక్తివిశ్వాసములు, నిరుపమానమయిన జ్ఞానము, పాండిత్యము మొద
లగునవి వెల్లడి యగుచున్నవి.

● ప్రబంధకథాపురుషుల శీలవర్ణనము.

(CHARACTER-DELINEATION.)

తాను రచించిన నాటకములయం దాయాయి ప్రకరణముల కను
గుణములయిన రసములతోఁ బాత్రలయొక్క లక్షణములను గుణదోష
ములను శీలమును లోకస్వభావమునకు సరిపడునట్లు వర్ణించి సామాజి
కాంతఃకరణవృత్తులను శోకభయాది రసవీచికలలోముంచుట కాంగ్లేయ
కవులు సమర్థులు. వారిలో ముఖ్యముగా షేక్స్పియర్ (Shakespeare)
మహాకవియు నుత్సాహమును శ్రమను చాతుర్యమును బూనినట్లు
మనవారిలో నాంధ్రీకపులె కాక, ప్రసిద్ధులయిన సంస్కృత కవులు
గూడ నిట్టిపనికిఁ బ్రయత్నించినవారుకారు. కావ్యనాటకాదులయందు
వర్ణింపఁబడు స్త్రీ పురుషపాత్రలు నిజముగా నెట్టివారైనను వారితలయం
దలంకార శాస్త్రములో నేర్పఱుపఁబడిన లక్షణములుగల ఖండి
తాది నాయకత్వమును ధీరోదాత్తాది నాయకత్వము నారోపించి
గతాను గతికముగా వారినిఁజూచి వీరు, వీరినిఁ జూచి వారు వర్ణించుచు
తమకుఁ గవిత్వమందు గల శక్తిని జూపుటతప్ప, నాయకలకును నాయ
కులకును దక్కిన పాత్రలకును వారి చర్యను బట్టి విలక్షణస్థితి నీయఁ

జాలరు. కవితా మాధుర్యచాతుర్యములకుఁ బ్రసిద్ధికెక్కినవని వ్యవహరింపఁబడు సంస్కృతనాటకములు నాటికలు నొక తీరుననే వ్రాయఁబడినవి. రాజశేఖరుఁడు వ్రాసిన విద్ధసాలభంజిక, శ్రీహర్ష కృతములయిన రత్నావళి ప్రియదర్శనలు, రాజచూడామణి దీక్షితుని కమలినీకలహంసయుఁ, గాళిదాసుని మాళవికాగ్నిమిత్రమును బోలి యున్నవి. వీనిలో వీని కే విషయమందును లేకమయిన నైలక్షణ్యము గానరాదు. ఇరుగుపదండి మల్లికామారుతము, భవభూతి విరచితమాలతీమాధవమునకును, మురారి అనర్ఘరాఘవము మహా వీరచరిత్రమునకును పాఠాంతరము లని నమ్ముడు. ఒకటి చదివినచో నింకొకటి నిస్సారముగా నగపడును. అట్లే మన తెలుఁగు ప్రబంధములుగూడఁ జాలమట్టుకు నీతిని ధర్మమును బోధించు కథానందర్థముగాని, వర్ణనాయకుల శీలవర్ణనగాని లేనివి యయియున్నవి. వానిఁగూర్చిన కవులందఱు నేకరీతిగాఁ దమకు స్వప్నమందు సాక్షాత్కరించిన పరదేవతయొక్క ఆజ్ఞచేత గ్రావ్యరచనకుఁ దొడంగితిమని ప్రతిజ్ఞచేసి తమ కిచ్చ వచ్చిన వర్ణనల కెడమిచ్చునేదో యొకగుణ భూతమయిన కథను దీసికొని దానియందు పురమును, చాతుర్య ర్ణ్యమును, పుష్పలావికాజనమును, పురాధిపతిని, ఋతువులను, నాయకుని, ఆనాయకుఁడు జూచి మోహించిన స్త్రీ రత్నమును, వారి పరస్పరానురాగమును, తుదకు వారి వివాహమును వర్ణించి కావ్యమును ముగింతురు. దీని కుదాహరణముగాఁ గూచిమంచి తిమ్మకవిరచించిన రసికజనమనోభిరామము, రెంటూరి రంగరాజు భానుమతీ పరిణయము, కాకమానిమూర్తి రాజవాహనవిజయము మొదలగు నవి పై యాక్షేపణకు లోఁబడిన వనులకు సందియము లేదు. ఈ కవుల వ్రాతలలో సంవాదము (Harmony) పరస్పరానుగుణ్యమును (Proportion) మృగ్యములు. దీని కుదాహరణముగ నొకదానిం జెప్పెద వినుఁడు. కూచిమంచి తిమ్మకవి రచించిన రుక్మిణీపరిణయములో గథానాయిక యగు రుక్మిణి కృష్ణసంప్రాప్తి కొఱకత్యంతార్థి గలది యయి కృష్ణుని శీఘ్రముగాఁ దోడి తెమ్మని పంపిన విప్రకుమారుఁడు ద్వారకకుఁ బోవు మధ్యమార్గంబున నొక శివాలయముం బొడగాంచి

యందుండు శివుని దండకాదులతో దీర్ఘముగ స్తుతించినటుల వర్ణింపఁబడి యున్నది. గ్రంథకర్త తానెంత శివభక్తుడైనను శివస్తుతిచేసి తనభక్తి ప్రకర్షను గనఁబఱచుట కిది యా సమయము? ఇది బౌచిత్య సంపాదక మగునా? నాయొక ప్రాణవల్లభుని సంశ్లేషము కొఱకు బరమోత్కృంతితయయి యొక త్రుటికాలము నొక యుగముగాఁ గడపుచు వెతల గుందుచున్నతఱిని బ్రయుని సందేశము నతిత్వరలోఁ దెచ్చి యామె విరహబాధను శమింపఁజేయుట సమయోచితముగాను రసోచితము గాను గన్పట్టును. విచారించిన నిట్టి వెన్నియో ప్రబంధములయందు గలవు. గ్రంథవిస్తర భీతిచే వ్రాయ నుడిగితిని.

ఏది యెట్లున్నను బూర్వోక్త దూషణగంధవర్జితము లయిన గ్రంథములు మనలోఁ గొన్ని లేకపోలేదు. మితముగా నున్నవి. ఆంధ్ర కవులకందఱకు ననుకార్యము నుదాహరణ భూతము నగు నాంధ్రభారతములో మనుష్యుల నిజమయిన జీవనము, స్వభావము, వారి తలంపులు చక్కగాఁ వర్ణింపఁబడినవి. దానిమార్గము ననుసరించిన కొందఱు మహాకవులు నటలే వ్రాసిరి. శ్రీనాథుడు, పెద్దనార్యుడు నకలంకమయినచరిత్రము, దృఢవ్రతము, యోగ్యతయుఁగల మహాపురుషులను (Characters) పాత్రలగా నృజించిరి. శ్రీనాథుడు హరవిలాసములో శివుఁడు జంగమవేషము ధరించి చిలుతోండరాజు నొడ్డకుఁ బోయి వాని నిశ్చలభక్తిని పరీక్షించుటకు “ నీ కుమారునిఁ జంపి వాని మాంసము ను భక్షించుటకు నాకిప్పు ” ని యడుగఁగా, నారాజు దృఢవ్రతము నవలంబించి వెనుదీయక పుత్తునిఁజంపి యాజంగమున కిచ్చెను. ఆహా! యీ రా జెట్టి మహానుభావుఁ డనవచ్చును? ఎంతదై వభక్తియున్న నిట్టిపనిజేయుట దుష్కరముకదా?

పెద్దనార్యుని స్వార్థోచితమనుసంభవమందు వర్ణింపఁబడిన ప్రవ రాఖ్యుఁడు నట్టి నచ్చరిత్రుడే. తపస్సాస్వధ్యాయ నిరతుఁడు, నిత్యాగ్నిహోత్ర, దేవాతిథి పూజాపరాయణుఁడు, ఏకపత్నీవ్రతుఁడు. ఇట్టి సద్గుణకదంబమునకు శిరశ్శేఖరం బగు నింద్రియ సంయమమును గల వాఁడు. “ జాతా స్వాదో వివృతజఘనాం కో విహతుం సమర్థః ” అను నట్లు లోకోత్తరసౌందర్యముగల దివ్యాపురన మోహించి మీఁదఁ బడఁ

గా మనస్సునందు కామవికారమునకు లేశమునెడమాయక చిత్తదార్ఢ్యముగలవాడై పరాజ్ఞుభవతనొంది మిక్కిలి స్వగాత్రము తచ్చరీర సంస్పర్శచేదూపితమయ్యెనని దిగులాంది శుద్ధజలస్నాన పూతుడై యింటికి జనెను. అతడు “తా సుతే వ్యవస్థా న క్తస్సాత్మా ద్భగో నరాకృతిః” అను శ్లోకమున కుదాహరణభూతుడు.

ఏతప్రబంధకర్తయుఁ బూర్వోక్తమహాకవుల మార్గమునే యవలంబించి విశిష్టాద్వైతమతగురు చరిత్రమునుండి కొందఱ మహాశయులను దీసికొని వారిగుణగణమును, సచ్చరిత్రమును జక్కఁగాఁ జిత్రించి యున్నాడు.

అట్టివారిలో నగ్రగణ్యుఁడు విష్ణుచిత్తుఁడు. ఇతని భగవద్భక్తి, కైంకర్యధురంధరత్వము, భాగవతజననపర్యాశ్రీధ్యము మిక్కిలి శ్లాఘనీయములు. “శాస్త్రజ్ఞానం బహుక్లేశం బుద్ధేశ్చలనకారణం, ఉపదేశాద్ధరిం బుద్ధ్వా విరమేత్సర్వకర్మసు” అనునట్లు శాస్త్రప్రవాదంబులనుమాని తొల్లరహూగణం డను సావీరదేశపురాజున కాత్మజ్ఞానం బుపదేశించిన జడభరతునిభంగి, పరులచే దుర్విభావ్యం బయిన జ్ఞాననంపత్తి గలవాడై పరమపదంబునందు సయితము ముక్తుఁడనేక దేహంబులఁ బరిగ్రహించి భగవత్కైంకర్యమే నలుపుచుండుం గావున, భగవత్పరిచర్య నేయుటయ పరమ పురుషార్థం బని నిశ్చయించి, శ్రీవిల్లిపుత్తూరు (నవ్యధన్విపురము) వటపత్రశాయినామికి మాలాకారునివలె మాలికాకైంకర్యంబు నేయఁ దొడంగె.

“క. న్యాయార్జితవిత్తంబున, నాయోగీశ్వరుఁడు వెట్టు నన్నం బాప్రా

తేయపటిరాచలప, ద్యాయాశాయాశైష్ట్యపావలికల్లన్”

79. 1. ఆ.

ఆవిష్ణుచిత్తుఁడు త్తరము మొదలుకొని దక్షిణమువరకు వచ్చుచుఁ బోవుచుండెడి శ్రీనైష్ఠపులకుఁ దాను న్యాయముతో నార్జించిన ధనమును వ్యయపఱచి ఆతిథ్య మిచ్చువాడు.

“శా. ఆశ్టావిధగేహసీమ నడు రే యాగించినన్మోయునెం

తేనాగేంద్రశయాను పుణ్యకథలుం దివ్యప్రబంధానుసం

ధానధ్వానము నాప్తికాక బహుతానాస్తుష్ణతానాస్త్యపూ

పోనాస్త్యోదనసౌష్ఠవచ కృపయాభోక్తవ్యమస్తాటర్క.”

84. 1. ఆ.

అవిష్టుచిత్తునిగృహమం దర్ధరాత్రి వేళచని వినినను భగవద్గుణాను సంధానము, దివ్యప్రబంధాను సంధానము, కూరలులేవు, భక్ష్యములు లేవు, అన్న సౌకర్యములేదు, అన్నము వేడిగాలేదు, భాగవతులారా, మీరు నాయందుఁ గృపచే నారగింపుఁ డని అతిథులతో నావిష్టు చిత్తుఁడు చెప్పెడు సుపచార వాక్యములును వినవచ్చెడిని.

వటపత్త్రశాయి యీతనిఁబిలిచి “నీవు పాండ్యరాజు సభకుఁ జని పండితులతో వాదించి మనవిశిష్టాద్వైత సిద్ధాంతమును స్థాపించిరమ్మ” నియాజ్ఞాపించఁగా నీతఁ డొసంగిన నవినయ ప్రత్యుత్తరము వేనోళ్లబొగ డఁ దగి యున్నది.

శా.స్వామీ నన్నునితఃపురాపతితశాస్త్రగ్రంథహత్వంఘనా
రామత్మఖనక్రియాకర ఖనిత్రాగ్రాహితోద్యత్కీర్తిః
స్తోమాస్మిగ్ధకయ న్భవన్భవిన నాసు వ్యాదిగాఁ బంపుచోఁ
భూమిభృత్సభ నోటమైన నయశంబు నీకు రాకుండునే. 81. 2. ఆ.

“మ. గృహసమర్జనమో జహహరణమో శృంగారపల్యంకికా
నహనంబో నవమాలికా కరణమో వాల్మభ్యలభ్యధ్వజ
గ్రహణంబో వ్యజనాతపత్రస్థతయో ప్రాగ్గీపికాగోపమో
నృపారీవాదమశేల శేరేక యితరు ల్నిలీలకుం బాత్రముల్. 92. 2. ఆ

మొదట విష్టుచిత్తుఁ డింత వినయమును, స్వాజ్ఞతను, స్వనైచ్చ మునుగనఁబఱచిమాటలాడినప్పటికిని,కొనకు రాజసభలో నీతఁడు గొప్ప వక్తృత్వముతో నకలశాస్త్రముల సుపన్యసించి వాదములోఁ బండితు లఁగెలిచి స్వమతమును స్థాపించె నని చెప్పుటలో సంభవించిన స్వవచన వ్యాఘాతమును (Inconsistency) కవి “ చేవుఁ డనుగ్రహించి యీతని కింత శాస్త్రీజ్ఞానముఁ గలిగించె నని చెప్పుటచేఁ దొలగించుకొనెను.

తన పుత్త్రీక యైన ఆముక్తమాల్యద రంగనాథుని యందనురాగ ము గలదియై విరహవేదనచే బాధనొందుచున్నపు డీమెయవస్థ ను వటపత్త్రశాయితో వర్ణించెచ్చిన మాటలవలన నీతఁడు కేవలము భగవత్త్రైకరర్చనమగ్న మానసుండనియు, నవిదిత విషయాంతరుండని యు స్పష్ట మగుచున్నది.

ఈమె జన్మకథారహస్యము మనకుఁ దెలియదు. కవి ఈమె శీలమునంత పరిణమింపఁ జేయలేదు. తక్కిన కవులు తమతమ ప్రబంధములయందు వర్ణనలై నస్త్రీల యావనము వర్ణించినట్లేతఁడు నీమె యావనమును వర్ణించెను. 'ని యీమె చిన్ననాటి యాటపాటలను ముద్దుపల్కులను వర్ణించ లేదు. క్రమముగా నీమె ప్రాప్తయౌవన యయి విష్ణువునం దనురాగము గలది యయి తన యుత్కంఠాతిశయమును చెలులతోఁ జెప్పుటను, తనవలె నతనియం దనురక్తలయిన స్త్రీలనందఱ నాశౌరి యవతారములయందు పూర్ణమనోరథలం జేయలేదని యాతని దూఱుటను, కవి మిక్కిలి సాగనుగా వర్ణించియున్నాఁడు. కొనకీమె మనోరథానుగుణముగా శ్రీరంగనాథునిం బెండ్లియాడెను. రంగనాథుఁడీమెను హఠాత్తుగాఁ దనలోనికిఁ దీసికొనినపుడు తండ్రి యేడువసాగెను. ఈమె భగవంతునియం దాసక్త చిత్తురా లయినను చిన్ననాటనుండి పెంచి సకలవిధముల సంరక్షించిన తండ్రివిషయమయి తగినవిశ్వాసమును జూపించినట్లు కానరాదు. ఇది యొక్కటిమె యీమెయందుండు లోపము. ఈమె భూదేవియొక్క యవతారమని చెప్పఁబడుచున్నది. అట్టి దేవతోచితమయినశీలము కవి యీమెయందున్నట్లు వర్ణించలేదు.

+ఈ ఖాండిక్యుఁడు. ౪౭+

ఖాండిక్యుఁడు తనరాజ్య మవహరించి త న్నరణ్యమున కంపిన పరమ శత్రువగు కేశిధ్వజుఁడు పశులోపమునకు బ్రాయశ్చిత్త మడుగ నిల్లు జొచ్చుకొనిరాఁగాఁ దన మంత్రిపురోహితాద్వాప్తజనులు,

“క. పాలుగలవాఁడు మనకొక, జాలియడక తానె తారసానకు సచ్చెక్

వేళయెఱెమ్ము నృపకృప, చాలు న్నారకు మేపి చలపతు ప్రజలన్. ౩౭.౩ ఆ.

“క. అతనిపనిఁదీర్చరాజ్య, ద్విరయము నినుఁ జేరు నెట్టి వెలపున నైవన్

క్షీతిపులకరిజయముధనో, న్నతియుఁ బ్రజానీతిరక్షణము ధర్మంబుల్.” ౩౮.౩ ఆ.

“క. అన్యాయంబున దుస్సహ, మన్యుం డగుప్రబలరిపుని మడియించిన ధ

ర్శన్యకృత్తి కగునిష్కృతి, సన్యాయంబుగఁ బ్రజాని సంరక్షింపన్.” ౩౯.౩ ఆ.

అని వానిని జంపవలయు నని బోధించినను వినక,

“క. పరలోకసుఖము కాశ్వత, మరయ మహిరాజ్యసౌఖ్య మల్పానేహక
పరిభోగ్యం బిందులకై, సురితము కావించి తొలగెనునె పరమనకున్” 49.3 ఆ.

“క. బద్ధాంజలిపుటుదీనుకై, గృధ్రతఁ దన మఱుగు సారఁగఁ గూల్చుట కడుకీ
దుద్ధతి పరలోకార్జన, బుద్ధికి నను కణ్వవాక్యములు దలఁపరాకొ. 50.3 ఆ.

తనమంత్రుల కీరితిని బ్రత్యుత్తరమిచ్చి కేశిధ్వజునికి దర్శన మిచ్చి
యాతఁ డడిగిన దానికి ననుకూలముగా నదుత్తర మొసంగి పంపెను.
ఇట్లు శత్రువు దనచేతఁ జిక్కినపుడు వానిని తుమతోఁ జూచుటయేగాక
మఱింత వాని కుపకార మొనర్చుట సామాన్యని లక్షణమా? ఇతఁడు
మహానుభావుఁడు. వీతరాగుఁడు. ఐహికమం దపేక్ష లేనివాఁడు.
మహాజ్ఞాని. ఇతని శీలసంపద మిక్కిలి స్థవనీయుము.

+❧ కేశిధ్వజుఁడు. ❧+

కేశిధ్వజుఁడు ఖండిక్యునిపట్ల నుపకారస్మృతిగలవాఁడై తా
నపహరించిన యాతనిరాజ్య మాతని కుమారున కిచ్చి నీఋణుఁ
డయ్యెను. ఇదియును స్తోత్రార్థ మే.

+❧ మాలదాసరి. ❧+

మాలదాసరి, మున్ను వామనుఁడు నివసించిన సిద్ధాశ్రమమున
కామడ దూరమం దున్న యొక పల్లెటూరిలో జీవించువాఁడు. ఇతఁడు
జాతిచేఁజండాలుఁడైనను శీలసంపదచే నధికుఁడు, పరిశుద్ధాంతఃకరణుఁడు,
పరమభాగవతోత్తముఁడు, నిరంతర భగవద్గుణానుసంధానపరుఁడు.
తనను బ్రహ్మరాక్షసుఁడు మ్రింగుట కుద్యమించినపుడు నిర్భయుఁడై
స్వప్రాప్తవ్యయుగూడ సరకుగొనక,

“ఆ. హీనజన్మమఱుట యెప్పుడేనొకప్రాణి, సంతసిలుట ముక్తి పాఠగతుట
మేలెకా శిబిమమేల్పంతిగాఁడైన, శ్వరపుదేహమమ్మి పరముఁగొనుట. 29.6 ఆ.

అని జవాబు చెప్పెను. తాను రాక్షసునితోఁజేసిన ప్రతిజ్ఞాప్రకా
రము మరలి వచ్చి భక్షింపుమని తన శరీరమును రక్కసుని కొసంగె
ను. పరులకొఱకుఁ దమదేహ మర్పించిన శిబి, నాగానందనాటక నాయ
కుఁడైన జీమూతవాహనుఁడు, కపోతము, మొదలగు మహనీయులలో
నితనిగూడఁ జేర్చవలదా? ఇతఁడు తనకు ప్రాణాపాయముఁ దలంచిన

వానికే స్వార్జిత పుణ్యఫలముఁ గొంత ధారవోసి యుత్తీర్ణునిఁ జేసె. ఇది మఱింత స్రవంసనీయము.

+ ❧ పాండ్యరాజు. ❧ +

వేశ్యాగృహంబునకుఁ జనుచున్న పాండ్యరాజు పరదేశబ్రాహ్మ యుఁడు చదివిన “వర్షార్థమష్టా ప్రయతేతమాసాన్” అను శ్లోకమును విన్నతోడనే జాతనై రాగ్యుఁడై పరమార్థ చింతలేక యూరక కాలము గడపుచున్న తనస్థితిని దలంచుకొనినిర్వేదమునొంది వెంటనే పరతత్త్వ నిర్ణయముకొఱకు సభగావింపఁ బ్రయత్నించె నని కవి వ్రాసియు న్నాఁడు. ఇంత మహా విభవ సంపత్తితోఁ దులఁదూగుచు నైహిక భోగలంపటుఁ డై యున్నవానికి శ్లోకశ్రవణ మాత్రమున విరక్తి జనించి భగవదుపాసనయం దాభిముఖ్యము కలిగె నని చెప్పుట యాశ్చర్యకరముగాఁ గానవచ్చును. కాని, భగవత్కృతాత్మమూలముగాఁ గల్గినచోఁ గల్గవచ్చును.

యామునాచార్యుఁడు వైష్ణవునిగా నొనర్చిన శైవపాండ్యరాజు భార్య మఱియొక సుశీల. ఈమె చాతుర్యము మిక్కిలి కొనియాడఁ దగినది. లోకములో దంపతు లిరువురు విరుద్ధమతావలంబులు. విరుద్ధ మనోవృత్తులు నయినచోఁ బరస్పరానురాగ ముండుట దుర్లుభము. ఈమె యటువలెఁగాక తన భర్త అపమార్గమం దుండెనని చింతిల్లుచు,

సీ. “వింగడంబైనట్టి మంగిట నెలకొన్న బృందానికి మృగ్గుఁ బెట్టుదాన
దశమినాఁ డెకభక్తముఁజేసి యవనినాఁ డోర్చి జాగరముతో నుండునిట్లు
బారసి పోనీగుపైనద్రోబాటుటక్కలువాడు మత్స్యణ్యకఫలఁ దోయు
నేనుంపుమానాళ్లు కామింప దధి నాగు చుఱునాఁడు కన్ను ను మనసుదనియ
తే. నారజపున న్నెఁ బ్రతిసెజ్జకరుగుఁ గూర్చి నదగు నో నాభిఁ దడిచి కప్పరపునాభి
పెట్టు నిట్టులుమధ్యకి పుటియును నిజేశు నెడభక్తిచెడదుమదిల్చుమగుట. 50. 4 ఆ.

అను పద్యమునందుఁ జెప్పఁబడినట్లు తన నియమములను నెఱవేర్చుకొనుచు భర్తని స్రుతురా లయి మెలఁగుచు రహస్యమందు యామునార్యుని వృత్తాంతం బాతని కెఱింగించి యతని రప్పించి మెల్ల గ రామానుజమతమునకుఁ ద్రిప్పెను. కవి యీమె పాతీప్రత్యమును బాగుగ వర్ణించెను.

+ ❧ స్రబంధశైలి, గుణములు, దోషములు. ❧ +

ఆంధ్రవాఙ్మయములో నింతప్రాధవిబంధ మిదియ కాని మతేదియ లేదు. వ్యంగ్యప్రధానమయిన ఉత్తమకావ్యము. దీనిలో నంగముగా శృంగారాదిరసము లనుపేసిష్టము లయియున్నను ప్రధాన

రసము శాంతరసాంతర్యూత భక్తిరసము. కవనపాకము ప్రచురముగా నారీకేశపాకము. అచ్చటచ్చట ద్రాక్షాపాకస్ఫురణముగల పద్యములును విరళముగాఁ గన్పట్టుచున్నవి. ఇందలికల్పనలు వర్ణనలు సత్యదృఢతములు, సపూర్వములు. అన్యకవి సజాతీయ కల్పనలు వెదకినను గానరావు. శైలి ఓజోగుణ భూయిష్ఠము. ఓజస్సనఁగా దీర్ఘసమాసములను గలిగియుండుట. ఓజోగుణలక్షణమును గుఱించి ఆచార్యదండి కావ్యాదర్శమం దిట్లని జెప్పియున్నాఁడు.

“ఓజస్సమాసభూయస్త్య మేతద్గద్యస్యజీవితమ్, పద్యే ౭ ప్యదాక్షిణాత్యానా మిదమేకం పరాయణమ్. తద్గురూణాం లఘూనాంచ బాహుళ్యాల్పత్వమిశ్రైః, ఉచ్చావచప్రకారం తద్వ్యశ్యమాఖ్యాం క్వాదిషు. ఇతి పద్యేషి పారస్త్య బద్ధంత్యోజస్విసీర్గిరః, అన్యేత్వనాకులం హృద్య మిచ్ఛంత్యోజోగిరాంయథా.” 1 - 80, 81, 83.

(ఓజస్సనఁగా సమాసప్రాచుర్యము. ఇది గద్యమునకు బ్రధానము. గౌడరీతి నవలంబించుకవులు పద్యమునందుఁగూడఁ దీని నుపయోగింతురు. హర్షచరిత్రా ద్యాఖ్యాంకలయం దిది బాహుళ్యాల్పత్వ విశిష్టములయిన గురు లఘు వర్ణములయొక్క పరస్పర సంమేళనము వలన ననేకప్రకారములుగా వ్రాయఁబడుచున్నది. కాని, మఱి కొందఱు దీర్ఘసమాస మెప్పుడును శీఘ్రస్థప్రతీతికి భంజకముకావున, తాము రచించు సమాసములను నాతిదీర్ఘములుగాను, అనుద్ధత వర్ణోపేతములుగాను, సహృదయ మనోరంజకముగాను వ్రాయుదురు.)

మొదటఁ జెప్పఁబడిన ఓజోలక్షణ మీ కవి పద్యములయందుఁ బూర్ణముగాఁ బట్టినది.

ఉదాహరణము:—

శా. “కాంచె నైస్సపుఁ డర్థయోజనజటాఘాటోత్థకాఖోపశా
ఖాంచఁగూట చరన్మరుత్రయ దవీరుసప్రేషితోద్యచ్ఛదో
దంబత్కీటస్మిత్రైచ్చలన లిప్యాపాదితా ధ్వన్యని
స్సంచారాత్తవహోళలోపమఫలస్ఫూయద్యటత్కృజమన్ .

కవిత్వసరణి వైదర్భమార్గము, గౌడమార్గ మని రెండు విధములు. వానిలో ప్రసాదము, నుకుమారత, అర్థవ్యక్తి, ఉదారత్వము మొదలగు గుణములతోఁ గూడినది వైదర్భమార్గము. దీనికి విపర్యయ మయినది గౌడమార్గము.

“ఏషాంవిపర్యయః ప్రాయో దృశ్యతే గౌడవర్త్మని, శ్లిష్టమస్పృష్ట శైథిల్య మల్పప్రాణాక్షరోత్తరమ్, అనుప్రాసధియా గౌడైస్తదిష్టం బంధకారవాత్”. అనుప్రాసము మొదలగు శబ్దాలంకారములు దీనిలోఁ గానరాకున్నను, బంధగాఢత్వమును బట్టిచూడఁగా పైనివాసిన లక్షణముగల గౌడరీతి నవలంబించె నని నిస్సంశయముగాఁ జెప్పవచ్చును. ప్రసాదమాధుర్యాది గుణములతోఁ గూడిన పద్యములును కాదాచిత్కముగాఁ గానవచ్చు చున్నవి.

ఉ. ఎక్కడి రాజ్యవైభవము లెక్కడి భోగము లేటిసంభ్రమం

బక్కట బుద్బుదపృతిమ మైన శరీరము నన్ని మోక్షపుం

జక్కి గణింపకుంటి యుగసంధుల నిర్వియుఁ గాలుచేతి బల్

ద్రొమ్మల నవ్వుప్రభృతులుం చుద రూపఱకుండ నేర్పి ర.

78. 2. ఆ.

వసుచరిత్రకారునికివలె శ్లేష, యమకానుప్రాసాదిశబ్దాలంకారములయం దీకవి కిష్టమున్నట్లు కానరాదు. అర్థాలంకారము లగు నుపమ, ఉత్పేక్ష, అతిశయోక్తి, రూపకము, సహోక్తి, అపహ్నుతి, అర్థాంతరన్యాసము, పరిసంఖ్య మొదలగువానిని విశేషముగా వాసియున్నాఁడు. ఇందుఁ బ్రయోగింపఁబడిన సంస్కృతపదములుగాని ఆంధ్రీపదములుగాని సంస్కృతభాషలోని యేచంపూ కావ్యనాటకాదులయందును, తెలుఁగు ప్రబంధములయందును గానరావు. అట్టి శబ్దముల పట్టిక నొకదాని నీక్రింద బొందుపఱచి యున్నాను.

సంస్కృతశబ్దముల పట్టిక.

1 మత్స్య, మత్స్యకారూపాంతర	29 వైజనన
2 హల్లీనక	30 కృకలాన
3 పాదూవాహ	31 పాటచ్చర
4 కష్టల	32 ఉంభిత
5 మణిధనువు	33 సామి
6 కలంబ	34 సేవధి
7 శృంగాటక	35 ఘుస్పణ
8 ఘర్మగవి	36 స్పటి
9 ఝూట	37 కాశ్మీర
10 కుథ	38 కరండ
11 కర్బుర	39 మైరేయ
12 ఘుణ	40 ఇరంమద
13 కతక	41 భల్లాతకి
14 అయనిష్ట	42 శిఖ
15 షాడబ	43 ధామార్గవ
16 చాండాలిక	44 జంభల
17 పర్జనీ	45 ధూమ్య
18 దివాక్తిర్తి	46 మిహికా
19 స్లవ	47 నైశికి
20 చండాతక	48 కడార
21 కర్కరీ	49 వర్ధకి
22 క్కట	50 ఏధన
23 వారవాణ	51 అధ్వనీన
24 ఖురళీ	52 అందూ
25 మండ	53 అగస్తీ
26 భృకుంస	54 వితీర్ణ
27 శృంగిబేర	55 హట్ట
28 వశక్ష	56 కేకర

- 57 హనన్తిక
58 దాత్ర
59 వార్ధశ్రవన

- 60 వార్ధశ్రవక
61 తృణతా, ఇత్యాదులు

ఆంధ్రపదముల పట్టిక.

- 1 అడ్డిగము
2 జడి
3 ఉలియ
4 గౌరాసి
5 చుయ్యంకి
6 సన్నగాళె
7 ఎడకాంధ్ర
8 కక్కనము
9 ఇట్టింకులు
10 వింగడము
11 నిట్ట
12 తపారంబు
13 ఎలగోలు
14 హదను
15 ఓహరిసాహరి
16 కేలనము
17 కిసరు
18 గండె
19 గార
20 కొడిమెలు
21 దాపెకత్తె
22 తూపరాణి

- 23 కరునులు
24 చావడము
25 టెంకి
26 దివెదారికొమ్ము
27 లాపరా
28 మరులుదీగె
29 కాడుపడి
30 పొప్రిను
31 ఉరు
32 ఎరవు
33 త్రాడ్లారికికోన్
34 కొంగవాలు
35 మలకవాలు
36 గనపరాకులు
37 ఒరుదలకాడు
38 సరపణి
39 గిరవుంచుట
40 పాగడము
41 దుసికిలుట
42 పెరంజు
43 తెండి

అనేక నిఘంటువ్యాకరణ సహకారముచే నిరూఢ మగు సంస్కృత భాషాపాండిత్యముగలవారికిఁ గాని సామాన్య జ్ఞానముగలవారికిఁగాని వర్ణనలతోను గల్పనలతోను గూడుకొన్న పద్యములు దుర్జేయములు. కథాభాగమును దెలుపు పద్యములు గొన్ని సామాన్య జ్ఞానముగలవారి కర్థమగును. మహాకావ్యమున కపేక్షితము లయిన పురచాతుర్వర్ణ్య రాజ ఋతు వివాహాదివర్ణన లిందులో నున్నవి. గ్రీష్మవర్షాశరద్యసంతము లిందులో వర్ణింపఁబడినవి. ఇన్ని ఋతువులు మఱి యేప్రబంధమందును వర్ణింపఁబడి యుండలేదు. చంద్ర సూర్యోదయాదివర్ణనలులేవు. అయ్యల రాజ రామభద్రకవి రామాభ్యుదయమందును, పింగళిసూరన రాఘవ పాండవీయమందును, పుష్పగిరి తిమ్మన సమీరకుమారవిజయమందును, తక్కు కవులు తక్కుప్రబంధములందును ఋతువర్ణన జేసిరిగాని, యిట్టి యత్యద్భుతకల్పన లెందును గానరావు. కల్పనలయందును సంస్కృత భాషాప్రాచుర్యమందును దాదాపుగా దీనికి సరివచ్చునది చంద్రికాపరిణయ మొక్కటియే యని యూహించెద.

దీనిలో ద్వివిధ మగు నైలి గాననచ్చుచున్నది. వర్ణనలో నుపయోగింపఁబడిన బంధకార్కశ్యముగల నైలి యొకటి; ఉదాహరణము,

“కా. తారుణ్యాతిగ మాత నూత్న ఫలయు క్తౌభిఘోరస్వన
ధారాధూపితశుభ్రదంబుహృతమాత్మ్యేచ్ఛేదపాక్షోద్గతో
ధారంపుంగనరారుభోగులకు సంధ్యావేళలం శేళికాం
తారాభ్యంతరవాలుకాశిత హిమాంతర్నారీకేశాంబువుల్.”

68. 2. ఆ. ఇత్యాదికము.

ప్రకరణానుకూల సౌలభ్యముగలదియయి రసవంతమయి కథాభాగమును దెల్పునపుడు కవిచే నుపయోగింపఁబడునది మఱియొకటి.

దీని కీ దిగ్భవప్రాసిన పద్యములే సాక్షి.

“చ. గగనము నీరుబుగ్గకెనగా జడిపెట్టినవాళ్లు భార్యక
నొగ్గసారమండ నారికెడవుం బాణియల్దవులింది ఎండన
య్యగ పలమంచి పెట్టు గలమాన్నము నొల్పినప్రపువారుగే
నొగ్గిపినహారలు న్వడియము ల్వరుగు ల్పెరుగున్ ఘృతప్లవన్.” 80. 1. ఆ.

“ మ. గృహసమ్మార్జనమో జూహరణమో శృంగారపల్యంకికా
వహనంబో వనమాలికాకరణమో వాల్లభ్య లభ్యధ్వజ
గ్రహణంబో వ్యజనాతపత్రఫలియో ప్రాగ్గీపికారోపమో
స్వహరీ వాదములేల లేరె యితరున్ నీలీలకుం బాత్రముల్.” 91. 2. ఆ.

రామరాజభూషణుడు, కాకమానిమూర్తి, పుష్పగిరితిమ్మన,
కంకంటిపాపరాజు మొదలగువారి కవనము సంస్కృతశబ్దబహుళముగా
నున్నదిగానియీ గ్రంథకర్తవలె నింతగాఢసంస్కృతము నెవ్వరునువాడుక
చేయలేదు. ఈయంశమున కీ ప్రబంధమంతయు నుదాహరణమయి
యుండినను నొకటిరెండు పద్యములు నిచట గనఁబడుచున్నాడను.

“ నీ. స్వందనస్థిత బిడౌజుత్త తృజాడ్య కృజ్జుగూరుద్యుజ్జాత్కృతములు
క్రవ్యాశిరాద్ధాత్రకనదస్య గ్గాహనస్ఫుటశల్పహవ్యభుక్షాత్కృతములు
యోధవృత్త వృత్తుటోత్క్రాంత నిజపాతీపాలాశ్మకృత ముచుష్టాత్కృతములు
పతితోగ్రరక్షః కబంధభారభృతాద్ధి భుగ్నభోగ ఫణింద్ర పూత్కృతములు

తే. క్రాంత రథ్యనిరంతరచ్చాయదములు, దివ్యతానక కారుక్మోత్పేరితములు
కలుఁగులు లడంచు గాతలంకాపురాంగ, శాంబరచరత్కలంబక దంబకములు.”

“ కా. ఆధావాగ్విలుధ మృహోపచన కవ్యాహర మాహావచ
స్సిద్ధమాః కృతతాంగతః కలిరితి ప్రీతూక్తి విద్యాగర
మృద్ధాద్ధత్యమగా ల్లయం హి కుఢయామితృవదత్కీన్నర
మృద్ధీరాగ్రణి గల్పటుత్సరమనందయ్యో న్నభిమృంతయున్.” 6. 4. ఆ.

“ మ. చని కాంచె నిర్విరజాభిధాంతర వపుస్సహోద్యవృతీరనం
దనవాటిసలయ స్రుమావలి దళాంతర్దృశ్యపాపాలిభం
జనచాంపేయ సుమాయమాన విషమస్వర్ణాప్యతివ్రాత ర
శ్మి నభస్పృక్కిఖరాళి దీపకలికా శృంగంబు శ్రీరంగమున్.” 91. 6. ఆ.

ఈ ప్రబంధకర్త న్యాయవైశేషికములందును, పూర్వోత్తర
మీమాంసలయందును, సాంఖ్యయోగ తంత్రముఁ నుందును, నిరంకుశ
పాండిత్యము గలవాఁ డని ఋజువుచేయుట కీ ప్రబంధమే నిదర్శన మని
యిదివఱకే వ్రాసియున్నాడను.

“ తే. ....ఎండ్రి రవిశేఖర మూడవయెడనుజేరు
తరణిధరణిం బ్రమోద సంధాయిగాఁడె.”

మ. “మునుపే చంద్రబలంబుగల్గి మలయంపుం గమ్యులేగాడ్చు దే
గున నేతెంచు లతాంతబాణునకు సూర్యుండు న్యహిం గ్రాత్రగా
ననుకూలించె.....”

101. 5. అ.

ఈ పైనిప్రాసిన వాక్యములంబట్టి యాలోచింపఁగా నితనికి
జ్యోతిశ్శాస్త్రమందుఁగూడ బ్రావీణ్య మున్నట్లు కన్పట్టుచున్నది.

ఈకవి యిట్టిసర్వతంత్రస్వతంత్రుఁడైనను గ్రంథమం దచ్చు
టచ్చుటఁ గొన్ని స్థలితముల నొనరించుట కెద్దియు సుపపత్తి కానరాదు.
“ప్రమాదో ధీమతా మపి” అను న్యాయ మున్నదికదా? ఇందుకిరణ
నందోహమందు డిందుకందువలె గుణబాహుళ్యమందు దోషలేశ
మున్న నడఁగిపోవును. ఏతాదృశాల్పదోషము లిట్టి యుత్తమకావ్య
శోభకు భంజకములు గానేరవు.

పాండ్యరాజు సభలో విష్ణుచిత్తుఁడు విపక్షులను జయించుటకు
జేసిన ఉపన్యాసములో,

“సీ. జగదుద్యతికిని బీజము ప్రధాన మన నీక్షత్యాదివీశు నశబ్దవాది,
బారి నీక్షఁ డైనన భోగమాత్రత్యాచ్యుదాహృతి స్ఫూర్తి మాయావివాది.
... ..”

ఇచట రెండవపాదములో “భోగమాత్ర సామ్యులింగాచ్చ”
(4 అ. 4 పా. 21 సూ) అను సూత్రముచేత, మాయావాది ననఁగా
నద్వైతుని ఖండించెనని కవి చెప్పుచున్నాఁడు. ఈసూత్రము రామా
నుజ బ్రహ్మసూత్రభాష్యములో జగద్వాప్యపార వర్ణాధికరణములోనిది.
ఆ యధికరణముయొక్క తాత్పర్య మేమనఁగా, ముక్తిసొందిన జీవుని
కీశ్వరునికివలె జగత్సృష్ట్యాది వ్యాపారముల నొనరించుటకు శక్తికలదా
లేదా యని శంకించుకొని “ఈశ్వరుని కొక్కనికే జగత్సృష్ట్యాదులను
జేయుటకు శక్తికలదుగాని, అట్టిపనులలో ముక్తజీవుని కెంతమాత్రము
వంతులేదని సిద్ధాంతీకరించిరి. “భోగమాత్ర సామ్యులింగాచ్చ” అను
సూత్రముచే పైనిచెప్పఁబడిన యర్థమే బలపఱుపఁబడినది. ఎట్లన; ముక్తు
నికి బ్రహ్మ గాథాత్మ్యానుభవరూప భోగమందే బ్రహ్మసామ్యముగాని
యితరమం. బ్రహ్మసామ్యము లేదు. కావున, జగత్సృష్ట్యాదులతో ము
క్తుని కవసర లేదని యర్థము. కావున నీయధికరణము జగత్సృష్ట్యాది

వ్యాపారములయందు ముక్తుని కెంతమాత్రము సంబంధములేదని తెలియజేయుటకుఁ బుట్టినదిగాని “జీవుఁ డీశ్వరునికంటె భిన్నుఁడు” అను సంశయమును సాధించుటకై ప్రవర్తిల్లినది కాదు. జీవబ్రహ్మలకైక్యము సిద్ధింపదు. “జీవుఁడువేఱు, బ్రహ్మవేఱు” అను సంగతిని సమర్థించు సూత్ర కదంబము ప్రథమాధ్యాయ ప్రథమపాద ద్వితీయపాదములలోఁ బ్రతిపాదించఁబడెను. ఎట్లన ; ఆనందమయోఽభ్యాసాత్. I. 113

1. తెత్తిరీయక శ్రుతియందు శతగుణితోత్తరముగా నావృత్తి జేయఁబడిన నిరతిశయానందము జీవునికి సంభవింపదు గావున శ్రుతిలో నానందమయశబ్దముచేఁ జెప్పఁబడినవాఁడు జీవునికంటె భిన్నుఁ డైన ఈశ్వరుఁడు.

2. తద్ధేతువ్యవదేశాచ్చ. I. 11. 15

ఈశ్వరుఁ డానందహేతు వని శ్రుతి చెప్పుటచే జీవునికంటె భిన్నుఁడు.

3. నేతరోఽనుపపక్షేః. I. 1. 17. బహుభవనసంకల్ప సర్వజ్ఞత్వ సర్వశక్తిత్వాదులు జీవుని కుపపన్నములు కావు గనుక జీవునికంటె నీశ్వరుఁడు వేఱు.

4. కర్తృకర్తృ వ్యవదేశాచ్చ. I. 2. 4.

ఈశ్వరుఁ డుపాస్యఁ డగుటచేఁ గర్తృయనియు, జీవుఁ డుపాసించు వాఁడగుటచేఁ గర్తృయనియు శ్రుతి చెప్పుటచే జీవేశ్వరులు భిన్నులు.

ఇత్యాది జీవేశ్వర భేదసాధక సూత్రగణము మాయావాది మతఖండనమందు గవిస్రాసినచో బాగుగ నుండునని యూహించెద.

ఈ విష్ణుచిత్తుఁడు శ్రీ విష్ణుపురాణమునకు వ్యాఖ్యానము జేసినట్లు కవి వ్రాసి యున్నాఁడు. ఇదియు భ్రాంతిమూలకమే. విష్ణుపురాణవ్యాఖ్యాత యగు విష్ణుచిత్తుఁడు వేఱు. ఇతఁడు రామానుజుల వారి శిష్యుఁడు. ఆచార్యాజ్ఞచే నీపురాణమునకు వ్యాఖ్యానము వ్రాయుచున్నా నని వ్యాఖ్యానప్రథమశ్లోకమందె ప్రతిజ్ఞ చేసియ న్నాఁడు.

“ తే. ఆలసతబగున్న మనుజుండు గలియుగంబు

ద్వాపరంబెన్నఁ గూర్పున్న వాఁడు త్రేత

యతికుఁడు యాయమరి కృతయుగమటన్న
నమచి దమనోక్తి ఋగ్భాగ్మూలమున వినవె.”

[7 పంచికా, 3 ఆధ్యాయము.

“కలిశృయానో భవతి సంజహానస్తు ద్వాపరః, ఉత్తిష్ఠం స్త్రీ
తాభవతికృతం సమృద్ధ్యతేచరమ్”, ఐతరేయ బ్రాహ్మణము, 7 పం
చిక, 3 ఆధ్యాయము.

ఈ కవిమార్గము తక్కిన కవులమార్గమువలె గాక కొన్ని విష
యములందు కేవల వినజాతీయముగా గానవచ్చుచున్నది.

1. కొన్నిచోట్ల సంస్కృతమునందువలె విశేషణములకు లింగ
వచనాదులయందు విశేష్యనిష్పత్త కానంబడుచున్నది.

“ఉ. ఆయత యష్మదాకృతి కరాగ్రనగాంచలవాంతవారి ధా
రామత చంద్రకాంత ఫలకానిలి బింబితమై....” 29. 4. ఆ.

ఇచట “ఆకృతిశబ్దము” (క్రిన్నంత మగుటచే స్త్రీ)లింగము
గావున దాని విశేషణ మగు “బింబిత” యనునది గూడ స్త్రీలింగ
రూపములో నుంపఁబడెను.

“...సాత్త్వికపు మనోగతి యెయ్యదిగలను దాని
బ్రహ్మసంబంధనిగ జేయు పౌఢిసూవె....” 74. 8. ఆ.
“కవచిత కుఠాకర్షరలగు కరివర కరేణుకంధరలన్”

ఇట్టివి మఱికొన్ని స్త్రీ విషయమున కుదాహరణములు.

2. కొన్ని స్థలములయందు సంస్కృతజాతీయమును (Sanskrit
idiom) కలదు.

“ఉ. ...ఉరువిద్యుద్దీపకళికలుమిసిన ధూమస్ఫురణ ....” 188. 4. ఆ.

ఇచట “నిష్ఠ్యాతోద్గీర్ణవాంతాది గాణవృత్తి వ్యపాశ్రయమ్,
అతిసుందర మన్యత్ర గ్రామ్యకత్యైం విగాహతే” అను ఆచార్యుడండి
వచనానురోధముగాఁ గవి “ఉమిసిన” అను శబ్దమును, నిష్ఠ్యాతశబ్దార్థ
మందు గాణవృత్తిలో (Metaphorical sense) బ్రయోగించెను.

3. మఱికొన్ని తావులయందు ద్రావిడజాతీయము. (Tamil
idiom).

“క. ...మీరు నాకనురక్త ల్పరికించి పదింబదిగావరయుఁడుమది నెద్దిమేలు ప్రార్థించుటకున్.” 55. 3. ఆ.

ఇందులో “పదింబదిగా” అనునది ద్రావిడములో “పత్తుం పత్తాగ” అనఁగా, పది-పదిగా పదిలోనొక్కటియు దక్కువ గాకుండ-నరిగా అని తాత్పర్యము.

4. కొన్నిచోట్ల ద్రావిడశబ్దప్రయోగము.

(1) “...ఎండ గాలి పసి^{తా}తాకుం జూడఁగా ప్రాహ్లామున్.” 7. 6. ఆ

ఇచట “పసి” ఆఁకలి.

(2) “...వెండి యేజంగ మెత్తిన వెఱగుపడును.” 43. 4. ఆ.

ఎత్తిన=స్తుతించిన. ద్రావిడము “ఎత్తు=స్తుతించు.

(3) “భక్తిద్రోవకు సాధ్య పరికరంబులువెట్టి కట్టిన పారివిశం గాయగములు...”

ఇచట విశంగాయ = వెలగకాయ. [97. 2. ఆ.

(4) “...కుమార్తెత పెద్దిరుండిం గని రాఖగ రాజుమాపునన్.” 10. 4. ఆ.

పెన్దిరువడి=పెరియ తిరువడి, పెద్దశ్రీపాదమని యర్థము. ఇది గరుడునికి ద్రావిడవైష్ణవమత పరిభాషానామము. గరుడుఁడు భగవంతునికి పాదస్థానీయుఁడు.

“.. ఉద్దామపితృప్రసూప్లపిదైన్యరుతోత్థ రథాంగపాతచింతామయ నిద్ర లంబాలసి తాపమునేయఁదొడంగె నింతకిన్.” 87. 5. ఆ.

ఇచట సంధ్యానమయము విరహిణుల కుద్దీపక మను సంశయము చెప్పఁబడినది. ఇది ద్రావిడ కవినమయ సిద్ధముగాని సంస్కృతకవినమయ సిద్ధము కాదు.

ఈకవిపుంగవుండు గూర్చినసంధులును, బ్రయోగించిన ప్రయోగములును, కొంతమట్టుకు లక్షణాపేతములయి గానవచ్చుచున్నవి.

1. తే. “నింగిటులైతింకుకితిని మాతింగివాటి యయ్యెనిక మండఁదగినని...” 82. 2. ఆ.

నింగి+ఇటు-ఇకారమునకు సంధి.

2. “...నిట్టతాడువెంటవరమించె దా ముసలియయ్యు రహిన్...” 68. 5. ఆ.

తాడువంటి+అతివ.

తత్సమములం దకారసంధులు.

8. “...ప్రాశ్నాడని కడంక దంచెపుజేతులు గంగనుకాసె దూరగా...”

గంగ+అనుకాసె.

[9. 2. ఆ.

1. “...వడఁకుటెకాక చేష్టుడిగె వత్తుము పత్తులుజానుపుల్ చొరన్” 118. 4. ఆ.

చేష్టు+ఉడిగె.

5. “...ఈబక్క-ం ద్విజాఁజూడరయ్య సభవా రీరంగభర్తంచు దుఃఖాబ్రాశిం
బడి...” 108. 6. ఆ.

రీరంగభర్త+అంచు.

6. నీ. “తమనేగిజెప్పలో దయమీరవినిచీర జొచ్చిచ్చువా దీవించువారు”

చించి+ఇచ్చు క్షార్థకసంధి.

7. “...నీదుకఱుట్టంచీనదస్త్రాలకాంతారాంతర్నక పాలకుండ...” 25. 6. ఆ.

అంది+ఈన్ - క్షార్థరేతునకు సంధి.

[85. 6. ఆ.

8. “కొంగవాల్చరుల లంగుళుల బట్టుక జబ్బలంటగుట్టిడ వెజ్జా నరయువారు ..”

పట్టుకొని యనుటకు పట్టుక.

[వారు....” 80. 6. ఆ.

9. “...తలఁబడ్డ గుదియ దెబ్బలఁబాతమసియిడి యంబలి గంజిండ్ల నడుగు

గంజి+ఇండ్లన్.

10. “...పుట్టున్నీగెద దీని నానొదవి యొపుణ్యాత్మ యెట్లంటివే” 54. 6. ఆ.

పుట్టున్ + ఈగెద=పుట్టునీగెద అని యుండవలయును.

మఱికొన్ని చిత్రమయిన ప్రయోగములు గలవు.

1 “ఇంక రెణ్ణాళుచూచి...”

2 “...కలిందజాతటక్షితి దున నేటికి...”

3 “కల్లన శూర్పవాత ఘట్టనల బారు.”

ఈకవికి ఝాటశబ్దమును (సమూహ
చేయు నలవాటు గలిగియున్నది.

మ. “అగు లేత ద్వంద్వేందురాగమిళవా ప్రాదుర్భవతోరకం బులలే నెల్లుగ
లందు...” 132. 5. ఆ.

ఈపద్యముయొక్క ప్రథమపాదమందలి యతి విచారణీయము, వ్యాఖ్యాత “ప్రా” అనుచోట “ఆజ్” ఉపశ్లేషముచేసి యతి నిర్విహింప వలయు నని వ్రాసి యున్నాడు. ఉపసర్గ లనియు గతు లనియు నుపసర్గలకు రెండు పేర్లు. “ఉపసర్గాః క్రియా యోగే” 1. 4. 59. ‘గతిశ్చ’ 1. 4. 60. ప్ర, పరా, ఆజ్, అపి, అధి మొదలగునవి ఉపసర్గలనియు; ఊరీ, ఊరరీ, అంగీ, ప్రాదుః, అవిః, తిరః మొదలగునవి గతు లనియు వాడుక. ఇచట “ప్రాదుః” అనునది వ్యస్తపదముగాని సమస్తపదము కాదు. అందుచే ‘ప్ర’ అను దానిపై “ఆజ్” నుపశ్లేషముచేయుట కవకాశము లేదు. ఇందులకు అప్పకవి. తే.గీ. ఆంధ్రము నకుఁ జేరని పరాభులు (పరా+ఆజ్+అపి) మూఁడు, గాక తక్కిన యుపసర్గకముల తలల, స్వరము లతికినవాని కవ్వలననిలుచు, నచ్చయిన హల్లయినఁ బ్రాదియతి యనంగ.” 132 ప. 134 పుట.

→|| యామునాచార్యుడు కుమారుని కుపదేశించిన నీతి. ||←

ఈ నీతినిఁబట్టి విమర్శింపఁగా రాజ్యపాలనానుభవమందుఁబండిన బుద్ధిగల రాజన్యు డిట్లు వ్రాయఁగలుగునుగాని, కేవలగ్రంథాధ్యయనమువలన నీతిశాస్త్రమందుఁ బాండిత్యము సంపాదించిన బ్రాహ్మణ పండితుఁ డిట్లువ్రాయఁజాలఁ డనియు, దీనిచే నీగ్రంథకర్త రాజ్యపాలనమం దారితీరిన క్షత్రియుఁ డనియు నిస్సంశయముగాఁ జెప్పవచ్చును.

→|| అలంకార విమర్శ. ||←

ఈప్రబంధమందుఁ గవి ఉపమ, ఉత్పేక్ష, రూపకము, అతిశయోక్తి, అర్థాంతరన్యాసము, స్వభావోక్తి, పరిసంఖ్య, అలంకారములను వాడుకచేసియున్నాడు.

→|| ఉపమ. ||←

శిశుచ, పు, జమహిభుక్వత్రప్రభంజనములు

నాగ, పుట్టనలబాణువెనుపాలకట్టుపోరె.”

కల్లములోఁబోసిన ధాన్యరాశిఁ జేరి
లిచి ధాన్యపుపొల్లుపై కెగిరిపోయినట్లు స్వా
వేవతలతోఁ గలసిన రక్షః పితౄచసంఘముః
యచేఁ దూలిపోయి రని తాత్పర్యము. క
యుపను యెంత సౌష్ఠవము గలిగియున్నదో
సన్నదో చిత్తగింపుడు. ఇట్టి వనేకములు గల్గు
యఁ జాలను.

చ. మునుగనసీను వేసికొని ముల్లిశిశుగ్దట వండిచేసి
త్రనకయివేరువెల్లకెయ్యఁ ద్రవ్యేకుకర్షకువట్టు
నెనసియ్యయైన సుర్గబలమేకొనియైన నిజాత్మచింతి
క నెగిడఁజేసి బోనమరి కంటకతోధనజేయుటొప్ప

స్వభావోక్తి.

మనపూర్వకపులు గోరంతను కొండం
శ్రమోక్త్యత్కృత్యులచే వర్ణించుట దప్ప యథా
వాచనముచు దెల్పి జనమనోరంజన మొనర్చుట
కారని యిష్టము. యిరువదియవ శతాబ్దమునందలి
రసభావనాపరిపక్వతాత్పర్యము లగు మనవారు కొ
న్నారు. ఇట్టి యాత్మ పణకుః బాస్త్రి లయినవా
లలోఁ గొందఱు లేకపోలేదు. ఉన్నారు కాని, తి
సూరనార్యుఁడు మొదల గు కతివయ కవిశిరోమణి.
హ్లాదకరములయిన స్వభావోక్త్యలంకృత సూక్తులను
యున్నారు. ఈకవికూడ నట్టివాఁడే. ఇందుల
“ప్రావిడాంగనలు కొలఁకు లలో స్నానముచేసి దివ్య
సంధించుచు నభిషేకజలపు ఘటముల గట్టి
ఘటించి తోటలలోనడిచెద”
స్వభావోక్తియో చూడుడు.

“మ. శ మహానాంజము ల్లుటెరి దడబడక జః
వయదప్ప వృసపాడి పాగడపు పాదంబొప్ప

ము గటిన్ గీలించి గివ్వప్రబం
గనల్ నడుతు రుద్యానంబులో త్రోవలన్. 56. 1.

ఉత్పేక్ష.

నల్లయొలుదాకం చేటనీగొప్పుర
జూచి పెట్టివ్యాసంగితుంగ్రు శా
న్ లకుముకు ల్కొండై పడున్ లేచు మ్రు
విషిపరిచితి జెండాను చునంబుకన్. 57. 1. 2.

నూతులలోఁ గనఁబడు మత్స్యములఁ జూచి
వ్యాపించియున్న తరుశాఖలలో రెక్కలాడించి
కుచు లేచుచున్న లకుముకిట్టలు గృహలక్ష్మీ
ండనుండి ఆడుచున్న బంతులవలె నున్న వని

భ్రాంతిమదలంకారము.

క్రి-బాకువులు కేగారంపు గుల్మంతర
చి యా రెకు బుసాత్ ప్రయాతన్విజా
యల న్సవిద నదావాసంబుఁ జేగ్గంగఁగే
నువాని గని నవ్వున్ శాలిగోపాపుసుమున్.

రావమందున్న వరిమళ్ళకు బా య కాలువలయంద
భావగుణముచేత దలలు రె కెక్కలలోఁ బెట్టుకొని
గామ్రముఁ గాపాడువాఁడు వానిని జూచి ప్రాతః
నిమై యాకాలువలకు వో స్పన బ్రాహ్మణోత్తములు
నట మఱచినారని నీ తలంచి మరల వారిగృహ
చుట్టకై రేవులలో దిగఁగా నాపక్షులు పఱ
గుగాపాడుచున్న స్త్రీలాతలవరులను హా
ట్టుకొని నిద్రించుబాతులు తెల్లగా నగ్ని
శాని.

వైలంకారము.

బట్టుకారులం బట్టుటయు సాధన
ద, కాసెచుట్టుటయు గత్తిగట్టుటయు

హంబులయంద, ధాతువాదంబులు తరుచగుట శాబ్దకుల
ఇత్యాదులు.

○ ○ ○ గ్రంథకర్త నిరూపణము. ○ ○ ○

ఈ ప్రబంధ ప్రామాణ్యముం బట్టియు ప్రబంధశైలిని బట్టియు
విచారింపఁగాఁ గృష్ణదేవరాయలే దీనిని రచించినట్లు నిష్కృష్టముగాఁ
జెప్ప వచ్చును. ఈతఁడు చంద్రవంశోత్పన్నుఁ డగు సరసింహరాయని
కుమారుఁడు. తుంగభద్రానదీతీరముననుండు ఆనెగొండె యను నా
మాంతరము గల విజయనగర మీతని రాజధాని. పూర్వ కాలమునం
దు మాలవ దేశా ధీశ్వరుఁడగు భోజరాజు సంస్కృత భాష నెట్లాదరిం
చెనో, అట్లే యీకృష్ణదేవరాయ లాంధ్రభాష నాదరించి కవుల
సమ్మానించి గ్రంథరచనము చేయించుటచేత నితఁ డాంధ్రభోజుఁ డని
ప్రఖ్యాతిఁ గాంచెను. ఇతఁడు దన యాస్థానముం దనేక విద్వత్కవుల
నునిచి వారిచేఁ గావ్యములను జేయించుట మాత్రమే కాక, సంస్కృతాం
ధ్రభాషలయం దసాధారణ ప్రజ్ఞావిశేషముఁ గలవాఁ డగుటచేఁ దాను
స్వయముగా నుభయభాషలయందును గావ్యముల రచించుటకుఁ
దగిన దక్షతఁ గలిగి యుండెను. ఇతఁడు, కవులను బ్రోత్సాహ పఱచి
గావ్యములు చేయించియు, దాను స్వయముగాఁ జేసియు, నాంధ్ర
భాషకు మహోపకారము నొనరించి యున్నాఁడు. దక్షిణ హిందూ
దేశమును బాలించిన రాజులలో నింతదేశమును జయించి యేలిన
వాఁడును, ఇంత ప్రసిద్ధి నొందినవాఁడును మఱెవ్వఁడును లేఁడు.

ఇతఁడు, తెలుగున రచించిన గ్రంథము విష్ణుచిత్తీయ మను
నామాంతరముగల అముక్తిమాల్యద. ఇతఁడు సంస్కృత భాషయందు
గూడఁ గొన్ని గ్రంథములను రచించినట్లు విష్ణుచిత్తీయము నందలి
○ ○ ○ ము వలనఁ దెలియ వచ్చుచున్నది.

ఈ ప్రోక్షిపమలజాతి పెంపెక్కి సరసులొన మదాలసచరిత్ర

స్వనివ్వంగవశేషఘాతజెప్పితవి సత్యానధూత్రీణంబు

పురాణోపసంహితలేర్పిక్పూర్విత సకలకథాసారసంగ్రహంబు

శకుంభులువిచ్చుగరచించితనూక్తివైపుణి జ్ఞానవింతామణిశ్శత

తే. మఱియు రసమంజరీముఖ్యమధురకావ్య, రచనమెప్పించుకొంటి గీర
 సంధ్యం యసాధ్యంబై యంశునొక్క, కృతీ వినిష్ఠంపు మిడివ

[మూలగారి

ఈ పద్యమునం దుదాహరింపఁ బడిన సంస్కృతగ్రంథము
 లెవ్వయు నిప్పుడు గానరావు.

ఈతని కాలముననే క్రొత్తగారి బ్రబంధరచన మారబ్ధ
 మయ్యెను. ఆవఱ కుండెడు నాంధ్రీకవులు, పురాణములు మొదలగు
 సంస్కృత గ్రంథములను మృదుమధుర శైలిని నాంధ్రీకరించి యున్నారు
 గాని, నూతనముగా స్వాతంత్ర్యము నవలంబించి క్రొత్త బ్రబంధము
 లను రచించినవా రెవ్వరును గానరారు. ప్రథమమందుఁ బ్రబంధరచ
 నకు మార్గమును జూపించినవాఁడు కృష్ణరాయల యాస్థానకవులలో
 సుప్రసిద్ధుఁ డగు నల్లసాని పెద్దనార్యుఁడు.

అల్లసాని పెద్దన, నందితిమ్మన, మాదయ్యగారి మల్లన, అయ్య
 లరాజు రామభద్రకవి, పింగళసూరనామాత్యుఁడు, రామరాజు
 భూషణుఁడు, తెనాలి రామకృష్ణుఁడు, భూర్లటికవి, అని యెనమంప్ర
 కవులు కృష్ణరాయల యాస్థానమం దుండిరనియు, వారి కష్ట దిగ్గజము
 లని పేరనియు, లోకములో వాడుక కలదు గాని కడపటఁ బేర్కొనఁ
 బడిన మువ్వరును కృష్ణరాయని యాస్థానమున నున్నవారని ధారా
 శముగఁ జెప్పుటకుఁ దగిన ప్రమాణములు గాన రావు. ఒకవేళ నాతని
 కాలమం దున్నను మిక్కిలి బాల్యదశలో నున్నవారు గావలయును
 గాని యాతని యాస్థానకవులు మాత్రము గాఁ జాలరు. అందును
 గుఱించి తెలిపెడు కథలు నమ్మఁదగినవి కావు.

ఈ దిగువ వ్రాయఁబడిన హేత్వాభాసములఁ బట్టి కొంద
 టాము క్తమాల్యద పెద్దనార్యకృత మని వాదించెదరు. కాని యది
 విచారవిధుర మయిన యంశము.

1. కృష్ణరాయవिरచితమగు నాముక్తిమాల్యదలో
 యందు మనుచరిత్రములో నుదాహరింపఁ బడిన పద్యమః
 కానవచ్చుచున్నది. అందుచే నిది పెద్దనార్యకృతముః
 రాయ విరచితము గాదు.

కృష్ణరాయుడు భగవదాజ్ఞచే నీయాముక్తమాల్యద యను మహాకావ్యమును రచింప నమకట్టి కృత్యాదియందు గ్రంథకర్తృవంశమును వర్ణించుట పరమావశ్యకము నాచారము గావున నాస్రకారము తన వంశమును వర్ణింపఁ బూనును. రాయలు “అవికత్థనః క్షమావా నతిగంభీరో మహాన త్త్వః, స్థేయాన్ని గూఢమానో ధీరోదాత్తో దృఢ స్రతః కథితః” అను కారికలోఁ జెప్పఁబడిన ధీరోదాత్తలక్షణములు గలవాఁడు గావునఁ, దన్ను దన వంశస్థులను శ్లాఘించుకొనుట కిష్టము లేక, తన యాస్థాన కవీశ్వరుఁడు తన కాంతరంగికుఁ డైన బెద్దినార్యుఁ డింతకు మున్ను రచించిన మనుచరిత్రములోని స్వవంశవర్ణనాపరములయిన పద్యములనే యిచట దిరుగ వాడినచో నేమి దోషము? ఇంతమాత్రముచేఁ గృష్ణరాయని పాండిత్యమునకు లోపమా? ఇందు వలనఁ బెద్దినార్యుఁడే యీకృత్తిని రచించె నని సమర్థించుట కదిసాధన మగునా?

2. కృష్ణదేవరాయ లల్లసాని పెద్దనను రామరాజభూషణుని బ్రబంధముల రచించి శామ్మని యాజ్ఞాపించెననియు, తదాజ్ఞానుసారముగా నాయిద్దరు కవులు గ్రంథములను రచించి రాయల కడకుఁ దేగా రాయలు చూచి వసుచరిత్రముకంటె మనుచరిత్రము కొంచెము లేతపాకముగా నున్నదని చెప్పఁగా నందునఁ బెద్దన కుపితుఁ డై అతి కాఠిన్యముతో నాముక్తమాల్యదను రచించెననియుఁ జెప్పుదురు.

ఇది కేవల మసంగతము. మనుచరిత్రము రచింపఁబడిన తరువాత, మఱికొంత కాలమునకు వసుచరిత్ర ముత్పన్నమయిన దనియు, రామరాజభూషణు డనుగ్రంథకర్తయే కృష్ణరాయని యాస్థానమందు లేఁ డనియు, ఋజువు చేయుటకు ప్రబల ప్రమాణములు గలవు. మనుచరిత్రము కృష్ణరాయల దిగ్విజయ యాత్రకుఁ దరువాతను రాచూరి ముట్టడికీఁ బూర్వమందును రచింపఁబడి యుండుట స్పష్టము. అనఁగా క్రీస్తుశకము 1516వ సంవత్సరమునకును 1520 సంవత్సరమునకును మధ్యకాలమున రచింపఁబడినది. వసుచరిత్రము క్రీస్తుశకము 1577వ సంవత్సరమునకుఁ దరువాతనే రచియింపఁబడిన దని మనము

నిర్ధారణజేయఁ గలము. వసుచరిత్రమును గృతినందిన తిరుమల దేవరాయలు 1567వ సంవత్సరమున దన రాజధానిని బెను గొండకు మార్చుకొనెను. ఈతఁడు పెనుగొండను రాజధానిగాఁ జేసి కొనిన తరువాత మహమ్మదీయులతోఁ జేసిన యుద్ధమును గుటించి వసుచరిత్రములోఁ గవి యీవిధముగఁ జెప్పియున్నాఁడు.

“చ. తిరుమలరాయ శేఖరుని ఛీచమూభట రాజయాజి భీ
కర యానేశ్వర ప్రహిత ఖాసబలంబుల జక్కనేమీ ని
ద్ధరఁ బెనుగొండ కొండలును నద్విషనర్మక పాలమాలికా
పరికిర ధూషితంబులయి చివ్విడి గాంచె గిరిభావమున్.”

క్రైస్తవశకము 1577 వ సంవత్సరమునందుఁ దురుష్కులు తిరుమలదేవరాయని పెనుగొండనుండి చంద్రగిరికిఁ దరిమిసట్లుగా మహమ్మదీయచరిత్రకారులు వ్రాసి యున్నారు. ఇంతియకాక, వసు చరిత్రమును గృతినందిన తిరుమలరాయఁడు శ్రీరంగరాజు కుమారుఁడు. ఈశ్రీరంగరాజునకుతిరుమలరాజుగాక కోనరాజు, తిమ్మరాజు, రామరాజు, వెంకటరాజు సని మఱి నలుగురు పుత్రులుగలరు. వీరిలో రామరాజు కృష్ణరాయని యల్లుఁడు. ఇతని కళియరామరాజనిపేరు.

క. శ్రీరంగరాజుకుఁడు స, రాంరంగశిల్పరత్నలలియరామాధిపుడున్...

ఆయ్యలరాజు రామభద్రకవి రామాభ్యుదయము.

కృష్ణరాయని యనంతర మీతఁడు 1547వ సంవత్సరమున విజయ నగర రాజ్యము నాక్రమించుకొని యేలె నని నరపతివిజయమందును, రామాభ్యుదయ మందునుఁ జెప్పఁబడియున్నది.

గీ. సలకవిభుతమ్మ రాజుసేనలను వ్రుంచి, గుత్త పెనుగొండమఱిగండికొటకంద
నోలిపురమాడ లేనవలీలగలిచి, తొలుదొలుత రామన్యపతి చోర్కలము మెరసె.

ఉ. ఆపటుర్తిరిమ విసుధాధిప చంద్రుఁడు కృష్ణరాయధా
త్రీపతిసార్యభామ హహితృప్రియుడై వితతప్రతాపసం
తాపితశత్రుఁడై యల సదాశివరాయనిరంతరాయ వి
ద్యాపుర రాజ్యలక్ష్మీకిని దానము దానయిమించె నెంతయున్.

కాఁబట్టి, వసుచరిత్రము 1570 సంవత్సరమునకు దరువాతనే ప్రారంభ మయినది. ఇందువలన వసుచరిత్రమును రచించిన రామరాజ భూషణుఁ డనునామాంతరముగల భట్టుమూర్తి కృష్ణరాయల ఆస్థాన మందుండెడు కవికాఁ డనియు, వసుచరిత్రము రచింపఁబడిన కొంతకాల మునకుఁగాని వసుచరిత్రము త్పాదితము కాలేదనియు, కృష్ణరాయల కాలమునకు కృతివతియగు దిరుమలరాయఁడు బాల్యదశలో నుండె ననియు స్పష్టమగుచున్నది. కావునఁ బైనిచెప్పఁబడిన ఆముక్తమాల్యదోత్పత్తి అనఁదేతుకముగాని సఁదేతుకము కాదు.

సీ. కృష్ణరాయల కేసు నిడి నీవుగ చియించితివి తొల్లి విషుచిత్రిము మనఁగ
గాతన్యమర్థంబు గ్రాహ్యంబు గాను సాధారణాల కని భూధవుఁడు బలుకఁ
దరువాత వసుచరిత్రము నొనరించి శుత్రుకౌన్యము మహాగృతముగఁ బదపఁ
బెక్కుకౌన్యములను బెం పెక్కివిగఁచి మంజివి రాజసమ్మానమునను
భంగమొందిన యలరామలింగములు, సాక్షిరాగల నాచె నీతోటికార
యార్ద్రకవితాపితామహ యల్లసాని, పెద్దనార్యచిత్తే వివేకధుర్య.

తీ. ఈపద్య మెవరు రచించియున్నారో ఏగ్రంథములోనిదో ఎవ్వరికిం దెలియదు. ఇట్టి యప్రిమాణమయిన పద్యముంబట్టి మన వారుకొండఱు విషుచిత్రియము పెద్దనార్యకృత మని నాచించెదరు.

దీనిప్రామాణ్యమును గొంచెమరయుదము. ఇందులో నీకవి మొదట నాముక్తమాల్యదయు, బిడప వసుచరిత్రమును వ్రాయఁబడి నట్లు చెప్పియున్నాఁడు. కాని పూర్వమందు వసుచరిత్రము, దరువాత నాముక్తమాల్యదయు రచింపఁబడె నని యీగ్రంథిద్వయ సాక్ష్యమువల ననే మనము నిర్ణయింపవచ్చును. కృష్ణరాయలు రాచూరు ముట్ట గించి ఎడిల్ పాను జయించెననియు, బీజపురసుల్తాను దేశముమీఁదికి దండెత్తిపోయి కలుబర్గ సాగరు మొదలగుపట్టణములను గైకొని తురు మ్మలఁ బాఱఁదోలె ననియు, వసుచరిత్రములోఁ బెప్పి యుండకపోవుటను పైయుద్ధవృత్తాంతముల నాముక్తమాల్యదలో నుదాహరించి యుండుటను జూడఁగా నాయుద్ధములకు బూర్వమునందు వసుచరిత్రమును, దరువాత నాముక్తమాల్యదయు రచింపఁబడినట్లు స్పష్టమగుచున్నది. పద్యకేషమందు “భంగమొందిన యల రామలింగములు,

సాటి రాగలవారె నీతోటివార” అని పెద్దనార్యుని సంబోధించుటజూడఁ గా నీపద్యమును విమర్శజ్ఞానము లేనివాఁ డెవఁడో రచించినట్లుగానవచ్చు చున్నది. రామలింగకవి కృష్ణరాయల యాస్థానమండలి వాఁ డనుట మృషోద్యమమని నేనిదివఱకే వ్రాసియున్నాను. విభిన్న కాలికుఁ డైన రామలింగకవి యీతనిచేఁ బరాభవము నొందుటయెట్లు సంభవించును? కావున, నీచాటుధారపద్యము విశ్వసనీయము కాదు.

4. ఆముక్తమాల్యద కవిత్వము మిక్కిలి కఠినముగానుండుట కను, అచ్చటచ్చట కొన్నిస్థానిత్యంబులు గలిగి యుండుటకను గారణంబు జూడ నీగ్రంథంబు పెద్దనకృతంబు గాదనియు, రాయలు రచించె ననియు లోకులకుఁ దోచుటకై పెద్దన బుద్ధిపూర్వకంబుగాఁ గొన్నితప్పులను వ్రాసి యంతకఠినముగా నాముక్తమాల్యదను రచించె ననియు లేదా, పైనివ్రాసినపద్యప్రకారము విష్ణుచిత్తీయము మనుచరిత్రకంబు మొదట వ్రాయఁబడినయెడలఁ, బ్రథమరచిత గ్రంథంబు గావున దప్పులుండుట సహజం బనియుఁ గొందఱయభిప్రాయము.

ఇది విచారసహముకాదు. సామాన్యముగా పండితుఁ డైన వాఁ డెవ్వఁ డైన పరులకొఱకు స్వగౌరవమును బోగొట్టుకొని యిట్లు తప్పులు వ్రాయునా? దానిలో విశేషించి పెద్దననంటి మహాపండితుఁడు లక్షణవేత్త మఱియొక్కఁడు దీనిని రచించి నాఁడని లోకులను నమ్మించుటకు వ్యాకరణదోష దుష్టముగా నీ గ్రంథమును రచించెననుట పండితులయినవారు విశ్వసింతురా?

ఈ ప్రబంధమును రచించినవాఁడు తుత్తీయుఁ డైన యండవలయుఁ గాని బ్రాహ్మణుఁడు గాఁడనుట నీగ్రంథమందె కొన్నిసాక్ష్యములున్నవి.

కా. తానుజ్యోతి చూతనూత్న ఫలయుక్త బాభిషారస్వన
ధారాసూపిత కుంభ్యదంబు హృతమాత్యైచ్చేదపాకొద్దతో
ధారంపుర గనరార్చు భోగులకు సుఖ్యావేశలల శశికా
కారాభ్యంతర వాటుకాస్థిత హిమాంతర్నా రిశోకంబుపున్ . 68. 2. ఆ.

ఈ పద్యముంబట్టి విచారింపఁగాఁ గేవలము మత్స్యములను దిను వాఁడును, అందులోఁ గూడ రాజభోగ్యముగా దానిని పచనముచేయు

విధముం దెలిసినవాడు గాని యిట్టి వర్ణనము చేయంజాలడు. కావున నీయాము క్తమాల్యద మత్స్యమాంస భోజి యగు ఊత్తియునిచే గాని లేక, అతనికి సమానుడగు మరియొక వర్ణము వానిచే గాని రచియింపఁ బడియుండవలెను గాని, మత్స్యభుక్తులు గాని బ్రాహ్మణు లగు పెద్ద నాదులవలన రచియింపఁబడలేదని నిశ్చయముగాఁ జెప్పవచ్చును.

శ్రీ కృష్ణరాయని తండ్రియగు సరసింహరాజు ప్రకృతమందు 'కనరా' యని వ్యవహరింపఁబడు తుఘనదేశమునుండి బయలు వెడలి కావేరీనదిని దాటివెల్లి శ్రీరంగపట్టణమును ముట్టడించె నని మైసూగు శాసనములలో నున్నది. దీనికి దార్కాణముగా నాముక్తమాల్యద లో “వాని వంశంబు తుఘనాస్వవాయమయ్యె” నని చెప్పఁబడి యున్నది. ఇంతియ కాక “కన్నడరాయ యొక్కడువ గప్పప్రియా పరిభుక్త భాక్కథన్” అను పద్యములో నీతఁడు కన్నడరాయఁ డని సంబోధించఁబడెను. ఈ తులుభాష కన్నడ భాషలో నొకశాఖ. అందుచే నీతఁడు కశ్మీరరు (4. 175) = నేత్రరత్నము; హిండితములు, (5. 93) = కలువఁ బడినవి; మొదలగు కన్నడ శబ్దములను ప్రయోగించి యున్నాడు.

ఇది కాక మరియొక విశేషము. పాండ్యరాజు తన కనిష్ఠసోదరిని యామునాచార్యున కిచ్చి వివాహముచేసె నని ప్రబంధములో వ్రాయఁ బడినది.

ఈ యంశము కేవలము కవి కల్పితము. మూలగ్రంథమందు లేదని మున్నే చెప్పియున్నాడను. బ్రాహ్మణునితో యశానసంబంధము జేయుట ఊత్తియుని కుత్కర్షణ హేతువు. బ్రాహ్మణుడు తనపిల్లను ఊత్తియునికిచ్చుట తన కపకర్షణమని తలంచును. ఈ గ్రంథమును రచించిన వాడు ఊత్తియుఁడు గాని యెడల నిట్లు వ్రాయఁడు. మేనల్లునికి రాజ్యమిచ్చుట (మరుమక్కళ్ దాయన్), (మరుమగన్), అనఁగా ద్రావిడములో మేనల్లునికి పేరు. ఈ యాచారము మలయాళ దేశమం దిప్పటికి నున్నది. యామునాచార్యుఁడు కుమారునికి జేసిన నీత్యుపదేశము మొదలగు సంశయములు విమర్శింపఁగా నీగ్రంథకర్త ఊత్తియుఁడై యుండకతీరదు.

వేయేల; ప్రతివారును స్వానుభూతిచే పరికించిన బోధమగును. మనుచరిత్ర నొకచేతిలోను, ఆముక్తమాల్యద మరియొకచేతిలోను, బట్టుకొని వరుసగాఁ బద్యములఁ జదివిన, మనుచరిత్ర పద్యముల కున్న శ్రావ్యత, (music) మాధుర్యము, ప్రసాదము, సరళత మొదలగు గుణములు ఆముక్తమాల్యదా పద్యముల కున్నవా? ఈ తారతమ్య జ్ఞానమును గలిగి యుండుట కెవ్వనికిని విశేష పాండిత్య మక్కఱ లేదు. మనుచరిత్ర పద్యములు చదువువారికి వినువారికిని హృదయ మునం దమృతము జిలికిన ట్లుండును. ఈ స్వర్ణ పరీక్షకు శ్రవణేంద్రియ మే నికపోవలము. ఆముక్తమాల్యద యన్ననో పాపాణ కల్పము. పాకమా నారికేళపాకము. శబ్దగ్రథనమా దీర్ఘసమాన జటిలము. ఇందుఁ బ్రయోగింపఁబడిన “తృణతా” (ధనువు) మొదలగు సంస్కృత పదములుగాని, “తెండి,” (శయనించి) మొదలగు నాంధ్రపదములు గాని మాఱుమూలవి. ఏనిఘంటువులయందును గానరానివి. సామాన్యముగాఁ గవులెవ్వరును వాఙ్మయమం దిట్టి పదముల నుపయోగించుట గానరాదు. “కపి రపిచ కాపి శాయన మదమంతో వృశ్చికేన సందప్తః” అనున ట్లందుపైఁ బ్రతిపాద్యము విశిష్టాద్వైత మతసంప్రదాయైక సమధిగమ్యము. ఇందలి వేదాంత ఘట్టములు రామానుజ బ్రహ్మసూత్ర భాష్యమును గూలంకషముగా వ్యాసంగము జేసిన శ్రీవైష్ణవఫండితునికిఁదక్క యాసంప్రదాయ మెఱుంగని యద్వైతపండితులలోఁ గొప్ప వారైనవారికిఁ గూడ దుర్జ్జయము. ప్రబంధమంతయు విశిష్టాద్వైత సంప్రదాయముతో నిండియున్నది.

పెద్దనార్యుని ప్రజ్ఞయు సర్వతోముఖ మయినది. పాండిత్యమం దును గవిత్వమందు సీతని కేతండ్ సాటి. ఇది నిర్వివాద మయిన యంశము. మనుచరిత్రములోఁ గృత్యాదియందు,

క. “కొలుతు న్నద్గురువిద్యా, నిలయు న్నరుజాకటాక్ష నిబిడజ్యోత్సాన్ని
దలితాశ్రితజనదురిత, చ్చలగాఢధ్వాంతసమితి శశగోప యతిః.

అని యితఁ డొనర్చిన గురువందనము వలన నితఁడును విశిష్టాద్వైతసంప్రదాయవేత్త యనియు, రామానుజ మతావలంబి యనియు,

శ్రీవైష్ణవ శిష్యుడనియు స్పష్టమగుచున్నది. కావున, పెద్దన యిట్టి శ్రీవైష్ణవమత సంప్రదాయ విశిష్టంబగు గ్రంథంబును వ్రాయుట కనమర్థుడని యెవ్వ రనలేరు. కాని, యితఁ డొరులకుఁ దెలియకుండ మిక్కిలి కఠినముతో గ్రంథమును రచింపవలయు నని సంకల్పించి పూనిక వహించినను, తా నిదివఱకు రచించియున్న గ్రంథములలోఁ దనకు సహజముగాఁ బట్టువడిన శైలి, ఆభిప్రాయసాంకర్యము, పదప్రయోగ సరణి, కవితయొక్క సిద్ధిగృహ్యము మొదలగునవి లేశము గానరాకుండ నొక్కపండితుఁడె తా జన్మాంతరము నొందినవానిపగిది, కేవల విజాతీయముగాఁ గవనము జెప్పఁగల్గె ననుట స్వభావవిరుద్ధమును, అనుభవాసంపేద్యముగను గానవచ్చును. సంస్కృతకవులలో శిఖామణులనఁదగు కాలిదాస భవభూతులును, తక్కు సంస్కృత కవీశ్వరులును గఠినశైలితోను సులభశైలితోను కావ్యములను నాటకములను చంపూప్రబంధములును రచించియున్నారు. వారివారి కవిత్యములలోఁ గన్పట్టు నభిప్రాయములం బట్టియు, పదప్రయోగములం బట్టియు, నాగ్రంథము నీగ్రంథమును రచించినవాఁ డొక్కఁడే యని సులభముగా నూహింపవచ్చును. అందుల కుదాహరణము. బాణకవి, కాదంబరీ హర్ష చరిత్రలను వ్రాసెను. వీనిలో హర్ష చరిత్ర మొదట వ్రాయఁబడినది. కావున కఠిన పాకము గలది. కవిత్య పాండిత్యములు పరిపాకావస్థ నొందినపిదప విరచితమగుటచేఁ గాదంబరి మిక్కిలి రసవంతముగాను సులభముగా నుండెను. అయిన, నీగ్రంథ ద్వయమందు నభిప్రాయైక్య మెట్లు, కానవచ్చుచున్నదో చూడుఁడు.

+ ❧ హర్ష చరిత్రము. ❧ +

ప్రథమోచ్ఛ్వాసము, నలువదియవపుట. (Bombay Edition), చ్యవనముని దాహిత్రుఁ డైన దధీచి యనువానిని జూచి మోహించిన సరస్వతితో వాని దూతి యగు మాలతి యిట్లు చెప్పుచున్నది.

“దేవి కిం వా విజ్ఞాపయామి, అనురూపో దేవ్యా ఇత్యాత్మసంభావనా, శీలవానితి ప్రక్రిమవిరుద్ధమ్, ధీర ఇత్యవస్థా విపరీతమ్, సుభగ ఇతి త్వదాయత్రివ్, జానాతి నేఁతు మిత్యస్వామిభావోచితమ్, త్వంతస్య మృత్యురిత్యప్రియమ్, స్వప్నేఽస్య హృశః కృతప్రసాదాసీత్య సాక్షికమ్,

వారిలోపి బలా దాగచ్చతీతి పరిభవ, తదేవ మగోచరేగిరామసీ
తి, “శ్రుత్వా దేవీ ప్రమాణమ్”

—|| కా దం బ రి. ||—

కాదంబరి పూర్వభాగముయొక్క చివరపంక్తులు చూడుడు.
కాదంబరి చంద్రాప్రేక్షునికీ బంపిన సందేశములో “భాలాజిస్త్రామి
కింవా నందిశామి అతిప్రియోఽనీతి పానరుక్తియై, త్వయిగరీయా
ననురాగ ఇతి వేశ్యాలాపః, త్వయా వివా నజీవామి త్వనుభవ విరో
ధః, అవశ్య మాగంతవ్య మితి సౌభాగ్యగర్వః, స్వయ మాగచ్ఛామితి
స్త్రీచాపలమ్, అనన్యరక్త్యం పరిజన ఇతి స్వభక్తినివేదనలాఘవమ్,
జ్ఞాన్యసి మరణేన ప్రీతి మిశ్యసంభావ్యమేవ”

తెలుగు ప్రబంధమునుండి మరియొక యుదాహరణము.

కూచిమంచి తిమ్మకవి, రాజశేఖరవిలాసమును రుక్మిణి పరిణయ
మునుగూడ రచించెను.

రాజశేఖరవిలాసము (వావిళ్లివారిప్రతి) ప్రథమాశ్వాసము,
17 వ పుట, 5వ పద్యము, పురీవాజి వర్ణనము

“చ. గుఱుతుగ నప్పరింగలుగు ఘోటక సంఘముతోడ నెంతయున్

బరువిడచోడి వేగ హరించులు వాయునిశాధినాథశం

కరులను జేరి యైన నధికం బగు వైరము దీర్పలేక యా

కరణిన యుండె దభ్యమిది కాదన వానికి నట్టులేటికిన్.

రుక్మిణిపరిణయము ప్రథమాశ్వాసము 47 వ పద్యము. పురాశ్వ
వర్ణనములోఁ బై పద్యమందున్న కల్పనయే యిందులో నున్నది.
వృత్తముమాత్రము భిన్నము.

క. హరిము లఘ్వురమునఁగల, తురగంబులతోడఁ బోరి తుది నోడి మహా

త్వరితమునఁ బవనహిమకర, గిరిజేశుల శరణునొందె కేలభీతిన్.

ఇట్లేకకర్తృకము లగు ననేక సంస్కృతాంధ్ర కావ్యములయందు
గ్రంథకర్తృకసాధకలింగములు బహుళముగాఁ గానవచ్చుచున్నవి.

అయినను, స్థాతీపులాకన్యాయానుసారముగ నొకటి రెండిటినిమాత్రమే కనఁబఱచితి. ఏతాదృశ గ్రంథకర్తైక్యసాధకలింగములు (వీతికలోని పద్యములు తప్ప) పైనికనఁబఱచి నట్లుభయసాధారణముగా మనుచరిత్రము క్తమాల్యదలలోఁ గానవచ్చునా? లేదు సరియే కదా, మీఁదు మిక్కిలి పెద్దనార్యుఁడు మఱచి తప్పినను స్వప్నమందైనను పరిహాసమునకైనను చేసి యెఱుఁగని నియమొల్లంఘనముతోఁ గూడిన ప్రయోగములు మెండుగా నాముక్తమాల్యదలోఁ గానవచ్చుటంజేసి, ఆముక్తమాల్యద కృష్ణరాయకృతముగాని, పెద్దనార్య విరచితముకాదని ఘంటాఘోషముతోఁ జెప్పవచ్చును. దీనియందు మనుచరిత్రములోని పదవిన్యాస లాలిత్యముకాని రసపుష్టిగాని యంతగా లేదు. ఏలయన; కృష్ణరాయఁడు మహారాజగుటచే పెద్దన మొదలగు వారివలె గురూపదేశ పూర్వకముగా విద్యల సభ్యసించినవాఁడు కాకపోవచ్చును. అయినను, నిరంతరము పెండితగోష్ఠినుండువాఁడగుటచే ముందు శ్రుతిపాండిత్యంబు విశేషంబుగ సంపాదించి యావల శాస్త్ర సప్రదాయంబుల నేర్చి యసాధారణ శేముషీనంపన్నుండు గావునఁ గవిత్వంబుఁ జెప్పఁదొడఁగె. విద్యలఁ గ్రమశీఘ్రితుండుగాఁ డనుట కీతని పదబంధాఙ్గవ్యవహారము మనకు నిదర్శనము. భావము గంభీరమయి దానికి సదృశమయిన పదములఁ బ్రయోగింపని యెడల నాభావము సులభముగాఁ బ్రకాశింపదు. ఇష్టానుసారంబుగఁ బ్రయోగించిన పదంబు లగుటంజేసి శీఘ్రంబుగా భావనివేదకములు గావు. కావునఁ బైనిచెప్పిన యుపపత్తులచే నీగ్రంథము పెద్దనార్యకృతము గాదనియుఁ గృష్ణరాయకృతమనియు స్పష్టముగాఁ జెప్పవచ్చును.

ఇదికాక మరియొక విశేషము. రాయల కాలములో గొప్ప కవులలో నొకఁ డగు ముక్కు తిమ్మనార్యుఁడు, తాను రచించి కృతయిచ్చిన పారిజాతాపహరణములో నీ కృష్ణరాయని గుఱించి,

క. “శ్రీవేంకటగిరివల్లభ, సేవాపరితః ప్రహృదయ చిన్నమడవీ

జీవితనాయక కవితా, ప్రావీణ్యఫణిః కృష్ణరాయమహీశా.”

అని వ్రాసియున్నాఁడు. “కవితాప్రావీణ్యఫణిః” అను విశేషణమును బట్టి కృష్ణరాయఁడు కవిత్వమం దతి సమర్థుఁ డని యూహింపవచ్చును.

ఇతఁడును ప్రత్యాశ్వాసాంతమందును నైషధకారకుఁ డగు శ్రీహర్షుని వలె తాను రచించిన ట్లాక్కొక పద్యమును వ్రాసియున్నాఁడు. “స్థితస్యగతి శ్చింతనీయా” అనున్యాయము ననుసరించి శబ్ద ప్రమాణ సిద్ధుఁడైన కర్తను బరిత్యజించి అనుమానాదులచేఁ గర్తృంతరమును సాధింప నుద్యమించుట సత్తర్కలక్షణముగాదు. అట్లయినచో భోజకృత మగు చంపూరామాయణము, కులశేఖరవర్మ విరచిత మగు తపతీనంపరణము, హాలాపరనామక శాలివాహనప్రణీత గాథా నష్టశతి, శూద్రకవి రచిత మృచ్ఛకటికము మొదలగు వాని గతి యేమగును ? మహిపాల కులైన వారిలో నెవ్వనికి గ్రంథకరణ సామర్థ్యము లేదనినచో నీపూర్వోక్తగ్రంథము లన్నియుఁ దమ తమ యాస్థానపండితులు రచించి యాయాయీ రాజుల పేరుబెట్టి నా రసవలయును. ఇట్టివాడుక మన వారిలో లేకపోలేదు. కాని, పైని చెప్పిన రాజులందఱు గ్రంథరచనా సామర్థ్యము గలవారని ప్రమాణాంతరములచే నత్యముగాఁ దెలియవచ్చుచున్నది. అంత ప్రాచీనులైనవారి గ్రంథ కర్తృత్వము తథ్యమని మన మొప్పుకొనినచోఁ బ్రబలతర లేఖన ప్రమాణవిదిత సర్వవృత్తాంతుఁడు నవీనుఁడు వాస్తవచరిత్రాంశములచేఁ బూర్ణముగాఁ దెలియఁబడినవాఁడైన కృష్ణరాయని గ్రంథకర్తృత్వమును మనమేల యొప్పుకొనఁ గూడదు ? ఇట్టి వాదివిప్రతిపన్నాంశములు కేవలము “విద్యావివాదాయ” అనునట్లు వివాదాధ్యాసితములుగావున తుపావహనన కల్పంబగు నీ ప్రసంగమునుండి విరమించుచున్నాఁడను.

+శ్చ బుధవరుల కొకవిజ్ఞప్తి. శ్లో+

పాశకమహాశయులారా ! చెన్నపురీనివాసులును మా ప్రియ మిత్రులు నగు వావిళ్ల. వేంకటేశ్వరులుగారు నే నేమో విశేషజ్ఞుఁడననుకొని యీ యాముక్తమాల్యద కుపోద్ఘాతము వ్రాయునట్లు నన్నుఁ బురికొల్పిరి. ఇంతవఱకు నముద్రితము లైన సంస్కృతాంధ్ర గ్రంథములను ముద్రించి, వారు లోకమున కొనరించుకొన్న మహోపకారమును దలంచి యిట్టి లోకోపకర్తల కొకపాటి తోడ్పాటు గావించుటకు దైవవశమున నిన్నాళ్లకు నాకు లభించిన యీమంచియవకాశమును బోఁ

గొట్టుకొనుట కిష్టములేక నేతురచనోద్యత చిహ్నోడన్యాయము నవలంబించి తగిన యధికారము లేనివాడనైన నీపనికిఁ బూనుకొంటి. దినమంతయుఁ గళాశాలాధ్యాపన కర్తవ్యగ్రుడనై యుండుటఁజేసి చాలినంత యనకాశము లేకపోవుటచే రాత్రులయందుఁ గొంతమట్టుకు శనైశ్చరాదిత్యవారములయందు మఱికొంతమట్టుకు వ్రాసి యెట్టెట్టె రెండుమాసములకు ముగించఁగలిగితి. నాచే నైనంతమట్టుకు గొన్ని కొన్ని యంశములను విమర్శించి వ్రాసితిని. కాలము చాలదు. స్థలితములు మెండుగ నుండు నని నాభయము. ఇట్టి ప్రోథప్రబంధమును నే నెన్నఁడు విమర్శించి యుండలేదు. ఇదియే నాకు బ్రథమము. కావున, నాయందు దయనుంచి నాతప్పులను క్షమించి యొప్పులను గ్రహించుటకు మిమ్ము వేడుకొనుచున్నాఁడను.

ఈవ్యాసలేఖనమందు శ్రీయుత గాడిచెల్ల - హరి సర్వోత్తమ రావుగారు, మ. రా. శ్రీ. చిలుకూరి వీరభద్ర రావుగారు వ్రాసిన గ్రంథములు నాకనల్పమయిన సహాయము నాచరించినవి గావున వారికిని, నన్నీవిషయమునఁ బోత్సాహపఱచిన మాప్రియమిత్రులగు మ.రా.రా.శ్రీ. గురజాడ.అప్పారావుపంతులు బి. ఏ. యఫ్. యం. యూ. గారికిని నా సతితతులు.

ఇట్లు విన్నవించు భవద్విధేయుడు

మేడేపల్లి. వేంకటరమణాచార్యులు

విజయనగరము.

4 నవంబరు, 1914

}

విజయనగర మహారాజ సంస్థాపితాంగ్లేయ పాఠశాలా సంస్కృతోపాధ్యాయుడు.

ఈ గ్రంథమునందు ముఖ్యవిషయ మాముక్తమాల్యదకు శ్రీరంగనాయకులు పెండ్లియాడుట యగుటంజేసి దీనికి గ్రంథకర్త యిడిననామ మాముక్తమాల్యద యని యుండిన నాయమతండ్రి యగు విష్ణుచిత్తునియొక్క చరితమే యతిశయముగా వర్ణింపం బడియున్నది గాన లోకులు దీనిని విష్ణుచిత్తీయమని వాడుచుందురు. మఱియు దీని నాలవయాశ్వాసమునఁ బ్రసంగసంగతిచేత యామునాచార్యుని చరిత మంతయు వక్కాణింపఁబడినది. వీరు వైష్ణవమతమున కాచార్యులు. ఈ విషయమునుబట్టి యిది వైష్ణవుల కాదరణీయమైన గ్రంథమని చెప్పవలసి యున్నను గవితాచమత్కృతిచేత నెల్లపండితులమనంబు లను స్వాయత్తములు కావించుకొనుచున్నది. దీనియాశ్వాసాంతము లందుఁ గర్ణాటకదేశాధిపతిగా నున్న శ్రీకృష్ణదేవరాయఁడు దీని రచించినట్లును అతనిసభయం దష్టదగ్గములని బిరుదు వహించి యున్న యష్టకవులలో నాంధ్రకవితాపితామహుం డని నుతికెక్కిన యల్ల సాని పెద్దనగారు రచించినట్లు సంప్రదాయజ్ఞు లైనపండితులు వాడు కొనుచున్నారు. ఈ కృష్ణదేవరాయనివంశానుక్రమణికను దెలుపు పద్యము లీగ్రంథముమొదట నున్నవియు సభిన్నములుగా నుండుట పండితుల వాడుకకూఁ గొంచెము నిదర్శనముగా నున్నది. దీనికిఁ బూర్వ పండితులు రచించిన టీకలు పెక్కులుండిన నొకటియైనను మొదట నుండి కడవఱకు నేకరూపముగా నుండునది కాదు. అవియును లభిం చుట యరుదు. మూలమును లేఖకప్రమాదాదులచేత నానావిధపాఠ ములుగా నుండెను. ఈ హేతువుచేతనే దీని నిదివఱ కెవరును ముద్రిం పఁ బూసరైరి. ఇట్టి యీగ్రంథమును జాలినంత ప్రయాసపడి భిన్న

దేశపుస్తకములను దెప్పించి శక్యమైనవఱకు శోధించి యెల్లవారి
 లోనివిషయము సుగమ మగునట్లు రుచి యను నొకటిక వ్రాసి
 నితోడ ముద్రించినాడను.

కంఠయాశ్పట,
 చెన్నపురి. }

వావిళ్ల. రామస్వామిశాస్త్రులు.

శ్రీ రస్తు.

ఆ ము క్త మా ల్య ద

స వ్యాఖ్యానము.

వీ తి క.

ఉ! శ్రీ కమనీయ హార మణిః + జెన్నుగఁ దానును గొస్తుభంబునం
దాకమలావధూటియు నుదారతఁ దోఁసఁ బరస్పరాత్మలం
దాకలితంబు లైన తమయాకృతు లచ్చతఁ బైకి *దోఁప న
స్తోకత నందుఁ దోచె నన + శోభిలు వేంకటభర్తఁ గొల్చెదన్. 1

టీక. శ్రీకమనీయ హారమణిః - శ్రీ-లక్ష్మీయొక్క, కమనీయ = మనోహరం
బగు, హార = హారమందలి, మణిః = గత్తు మనంను (నాయకమణియందనుట), జె
న్నుగఁ = ఒప్పునట్లు, తానును = వేంకటభర్తయును, గొస్తుభంబునందుఁ = గొస్తు
భమణియందు, దాకమలావధూటియును = అలక్ష్మీదేవియును, ఉదారతఁ = అతిశయ
మాటచేత, తోఁపఁ = ప్రతిబింబింపఁగా, పరస్పరాత్మలందుఁ = ఒకరొకరిమనం
బులందు, దాకలితంబు లైన = (ప్రేమాతిశయముచే) నిలిచిన, తమ = తమయిద్దఱయొ
క్క, ఆకృతులు = ఆకారములు, అచ్చతఁ = శరీరస్వచ్ఛతచేతను, పైకిఁ తోఁ
పఁ = ప్రకాశములుకాఁగా, అస్తోకతఁ = అధిక్యముచేత, అందుఁ = అరత్నము
లందు, తోచెఁ = కానవచ్చెను, అనక = అనునట్లుగ, శోభిలు = (లక్ష్మీతోఁ)
బ్రకాశింపుచున్న, వేంకటభర్తన్ = వేంకటేశ్వరస్వామిని, గొల్చెదన్ = సేవించెదను.

తాత్పర్యము. లక్ష్మీదేవియొక్క సుందర మగు హారమణియందు వేంకటేశుం
డును, సతనికొస్తుభమం దాలక్ష్మీయుం బ్రతిబింబింపఁగాఁ బరస్పరమనంబులందుఁ
ప్రేమాతిశయముచేత నిలిచియున్న తమయిద్దఱ యాకారములును శరీరము స్వచ్ఛ

మాటచేత బహిః ప్రకాశము లై యారతనములంగు.

౨౪

వేంకటేశ్వరుని నేవించెద ననుట.

ఇందు శ్రీమహావిష్ణువు లక్ష్మీయు నొండొక్కవై నాయక రత్నములందుఁ బ్రతిఫలించినట్లు వర్ణించుటవలన ప్రబంధములను విశ్వమణి మైన యాముక్తమాల్యదా రంగ నాయక పరిణయ సముత్త పరస్పరాభిముఖావస్థితి వ్యంగ్య ము ర్యాదచేతఁ దోచుచున్నది. ఈవక్రమందు శ్రీవీరలక్ష్మీదేవుల నిద్దఱను వర్ణించి పద్యాంత మును వేంకటేశ్వరునిమాత్రమే గ్రహించుటకు నభిప్రాయము. 'యతో హరి స్తతో లక్ష్మీ' అనియు, 'విష్ణో రేహన పాయినీ' మనియును, 'వాగధా వివ సంపృక్త' అని యు, 'శ్రీయం దేవీం నిత్యాన పాయినీ' మనియు 'అనన్యా రాఘవేణాహం భాస్కరేణ ప్రభాయథా' యనియు, 'అథో వా ఏష ఆత్మనో యత్పత్నీ' యనుశ్రుతియు నివి మొదలగు ప్రమాణముల యర్థమును బర్యాలోచింపఁగా భగవంతునిదేహమును విడిచి లక్ష్మీ యుండఁ దని తెలియవచ్చుచున్నది. ప్రబంధముమొదటఁ దఱచుగా మగణ సిద్ధర్థము శార్దూలవిక్రీడితవృత్తము ప్రయోగించుట గలిగియున్నను నీగ్రంథకర్త యుత్పలమాలావృత్తము ప్రయోగించుటవలన నాముక్తమాల్యద యుత్పలమాలా సమర్పణ ము చేయుటచేత భగవన్మృత్యులీలము కలిగినకథ రచింపఁగలవాఁడై తానును నుత్పల మాలికావృత్తరూప మైన వాక్కునునుదామమును సమర్పించెనని తోచుచున్నది. మఱియు, శ్రీ.గీ. వేంకటేశ్వరముల కెల్ల నోంకార మాచెయ్యెనకరణిఁ గృతులకు నెల్ల శ్రీకార మాది, గానఁ దెల్లను దానిఁ దక్క, నితర వర్ణంబు లిడరు సత్కృతుల మొదల' నన్నట్లు సహకరి యగు నీగ్రంథకర్తచేత్రీశబ్ద మీసత్కృతిమొదలం బ్రయోగింపఁబడినది. కానఁ గర్త గణాదిశుడులును గలవు. 'దేవతావాచకా శ్శబ్దా యేచ భద్రాది వాచకాః, తే సః' వ్రేనైన నిద్వై స్సున్య ర్నిపితో గణతోపి వా' యనునది ప్రమాణము. ఇదియునుగాక దీనియందు విశిష్టపదేవతానమస్కారరూపమంగళమును జేయఁబడి నది. 'శ్రీ రత్నమస్మియా వస్తు నిర్దేశో వాపి తన్మృఖ' మనునది ప్రమాణము.

౧. సిరి నొక్కప్పుడు కన్మోఱంగిహారి ద • వ్జేర స్సృహర్షించును
ర్వరకు * న్వంచనఁ గూడఁ గాఁ గలుగు భాన్వచ్చంద్ర శాలాపరం
పర లయ్యెన్పట పైన యెవ్వని ఫణాపజ్జు ల్బజింతు న్నిరం
తరముం దాంతుని నయ్యనంతుని నలీతబ్రహ్మకల్పాంతునిన్. 2

టీ. పటపైనయెవ్వనిఫణాపంతుల్ - పటపైన = విశాలములగు, ఎవ్వని = ఏ
కేపునియొక్క, ఫణాపజ్జుల్ = పడగలబంతులు, హరి = విష్ణుమూర్తి, ఒక్కప్పు

దు=ఒక సమయమున, సిరిక్=లక్ష్మిని, కన్యోజ్ఞి = కినురించి, తక్=తన్ను, చేరక్=కదియఁగా, ప్రహర్షింతు=కడుబ్రీసొంచుచున్న, ఉర్వరపక్=భూమికి, ని.'ఉర్వరా సర్వసస్యాధ్య' యని యమరము,నగచనక్=నంచనచేత,కూడఁగాక్=పొందఁగా (గుప్తక్రీడఁ జేయునిమిత్త మనుట),కలుగు=సిద్ధించినట్టి, భాస్వత్=ప్రకాశించుచున్న, చంద్రశాలా=ఉప్పరిగలయొక్క, పరంపరలు=గుంపులు, అయ్యెన్ = ఆయెనో, దాంతుక్=ఇంద్రియనిగ్రహము గలయట్టియు, అతీత=అతీక్రమింపఁబడిన, బ్రహ్మకల్పాంతునిక్ = బ్రహ్మప్రళయములుగల, అయ్యనంతునిక్ = ఆశేషుని, నిరంతరముక్=ఎల్లప్పుడును, భజింతుక్ = కొల్పెనను. ని. 'చంద్రశాలా శిరోగృహమ్' అనియు, 'శేషః సన్తః' అనియు నమరము.

తా. ఎల్లప్పుడును, ద న్నెడఁబాయకుండెడిలక్ష్మిని స్వామి యొక సమయమున మఱుగుపఱిచి కదియఁగా నాగ్రహంతో గుప్తక్రీడ సేయఁదలఁచినభూదేవికి నెవ్వని యొక్క వికాలంబు లైనపడగలు మేడలచాల్చాయెనో, నిత్యుండై యింద్రియనిగ్రహము గలవాఁడైనయాశేషుని నిరంతరమును సేవించెద ననుట.

సీ. ఖ నట తృయోబి పీ క్ష్య రసాతలాన్యోన్య,

పిండికృ తాంగ ధీతాడజములు

ధృత కులయార్థ ఖండిత సమిల్లవ రూప,

చరణాంతికభ్రమః ప్రహీనములు

ఘన గుహః ఘటిత ఝాంకరణ లోకైక ద్వి,

దుందుభీకృత మేరుమంగరములు

చటుల ఝుగపాతరస్వ నగరీ విపరీత,

పాతితాశాకోణపరిబృథములు

తే బలతర బాడబీకృతేరమృదములు

స్వరేరమృదీకృత బాడబములు

ప గ సమ్మాత్పత్ర ప్రభంజ

న నేతూలాఘముల దూఁ

మొదలు -
గాత = పీ
ప్ర సాహ
(ఆర్త ప్రా

అమ్మ - ఖ = అక్.
దములయందు,
కటి, పి.
కా
.

పోగాఁ బాతాళద్వారము బట్టబయలై కనుపడఁగా నచట పాములు తమకుఁ బక్షి
రాజగు గరుత్మంతుఁడు నిత్యశత్రుఁ డాటచేత భయపడి యొండొరులఁ గఱచికొని
ముద్దలు గా నణఁగి యుండె ననుట), ధృత...చరములు-ధృత=ధరింపఁబడిన, కులాయా
ర్థ = గూఁటికొఱకు, ని. 'కులాయో నీడ మస్త్రీయామ్' అని యమరము. ఖండిత=
విఱువఁబడిన, సమిత్ = సమిధలయొక్క, లవ=తుంటలయొక్క, మాప = ఆకా
రములుగల, చరణ = (గరుడుని) పాదములకు, అంతిక=సమీపమును, భ్రమత్ =
తిరుగుచున్న, తరువరములు = పెనుమాఁకులు గలవియును, (అనఁగా తెక్కల గాలి
చేత గొప్పమాఁకులు పెల్లగిలి యతనిపాదములపెంబడి నీసుడి గొనిపోగా గరుత్మం
తుఁడు పక్షి యగుటంజేసి గూఁటినిమిత్తమై కాళ్ల నిఱికికొనిపోవునన్నకట్టియలవలెఁ
గవ్వలైననుట, ఘన...రములు - ఘన=గొప్పలైన, గుహ = గుహలయందు, ఘటిత=
చేర్చఁబడిన, గ్ఘాంకరణ = గ్ఘాంకారముచేత, లోక = లోకములకు, ఏక=ముఖ్య
ముగా, ద్విగుంచుభీకృత=రెండుభేదములు గాఁజేయఁబడిన, మేరుమందరములు = మేరు
మందరపర్వతములుగలవియును, (అనఁగా తెక్కలవాయువులు పర్వతగుహలలోఁ
బ్రవేశింపఁగా నప్పుడా పర్వతములు, మారు మొరయ లోకముల కెల్ల విసఁబడునట్లు
శబ్దించు రెండుమంచుభులోయని తోచుచున్నవనుట.), చటల...డములు - చటల=
చంచలమగు, యుంపా = సుడియుటయొక్క, తరః = వేగముచేతను, స్వ = తమ
యొక్క, నగరీ=పట్టణములనుండి, విపరీత = వ్యత్యస్తమగునట్లు, పాతిత=త్రోయఁ
బడిన, ఆకాకోణ=దిక్కోణములయొక్క, పరిబృహములు=ప్రభువుగలవియు, (గాడ్పు

ముగా విసరుటచేతను దిక్కులయొక్కయు మూలయొక్కయుఁ జాలకులు

టాములయందు నిలుచుటకు వలచుగాక త్రోవువడి మఱియొకదిక్కునకు

రనుట), ప్రబల...ములు-ప్రబలతర=మిక్కిలి ప్రబలములగు, బాడబీ

గాఁ జేయఁబడిన, ఇరవ్వరములు=మెఱుపుల లవియు (మేఘ

గుంటినుండి సముద్రములలోనఁ గూలఁ ద్రోవు, బా

= ప్రజ్వలించుచున్న, ఇరవ్వదీకృత = రుపులుగాఁ

బాగులుగలవియు, (సముద్రములయంద) బడబాగు

1.), ఇట్టిదైన, పతగసమాప్త-పః = పక్షులకు,

యొక్క, పతత్త్రి = తెక్కల ప్రభంజన

ము అనియెడి, త... ఖ... యొక్క,

తూలిపోవునట్లు, ము/

తెక్కల = పము అని

మఁ = రన నేయు

ధి

నిక్క

యొక్క

జగముల = ఎల్లజగములు

చేతనలో = తెలివొందుటయు.

సైన్యపతి = సేనానాయకుని (విష్ణు

బెత్తమును, ఆశ్రయించెదన్ = భజం

తా. విష్ణుకేసుడు భగవత్కార్య
యానుగుణముగ లీలావిభూతి యగు ప్రపంచము.
నఁగాఁ గులాలదండము ఘటానులకుఁ గారణ మై
డములకుఁ గారణ మైన దనియు నా వేత్రాగ్రము
లేదనియుఁ గదలిసప్పుడు లోకవ్యాపారము గా

మ. హరి పూరింపఁ దదాస్య మారుత :

కరుహక్రోడమిళిందబృంద మెదు

కరదైత్యాసుపరంపరం గముచులే.

కరగౌరద్యుతి పాంచజన్య మొసఁగుఁ

టీ. హరి = నారాయణుడు, పూరింపఁ
గంధాకృష్టిమై - తత్ = అహరియొక్క, ఆస్య = వ

9

ప

బు

యన్ని ట్లుండె

మనుకంఠము మామ సంపూ

• భాస్వత్స్వరు స్తంభ *సం

నలివా • దీప్తార్చిగాఁ గజ్జలా

మలుగుగా • విజ్ఞానదీ పాంకురా

• బఘలతా శ్రేణిచ్ఛదం జేయుతః. 6

, ఉర్ధ్వధరభాగ = మీఁదిక్రిందిప్రదేశములయం

నీ = ద్వంద్వమునందు, భాస్వత్ = ప్రకాశించెడి,

= కంబమందు, సంస్థితః = ఉన్మితము, త్రిం

= స్వర్ణమయమైన, మొసలివా = మకరవక్త్ర

క - దీప్త = ప్రజ్వరిల్లుచున్న, అర్చిగాఁ = జ్వాల

స్త్రియా' మని యమరము. పైయులుగు = మొన,

కజ్జల = కాటకతో, అన్విత = కూడికొనిన, ధూమ =

భుగాఁ - గోమగాఁగా, (ఇచ్చట సర్వక్రిమయిన

నానదీపముయొక్క) 6099 =

తీగలయొక్క, శ్రే
చేయుగాత.

తా. నందక మను

మొసలివాయి దీపకలిక

ఉ. యాదవసార్వభౌ

దే దనుజేంద్ర

బై దివి నాత

మోదకి వె

టీక. ౮

కృష్ణనియోక

యొక్క;

యరము

భా

భా

భా

స నాసుమాలిపైఁ
మఁ గావుతఁ. 8

పఁగెడు, కాసుక = నడు

పేమచేతను, త్రివక్రన్ =

గా, చేసితి = చేసితివి.

మును, కొప్పక =

తాటిని (శబ్దచ్ఛలము

నితి ననుచు, ఏర్ప

హఁడువంకరలు

సక్కుచున్న

క = సంత

హరి =

గిల్లు,

వెట్టిన పెద్దపంటివోలె = ఎసరక్కించిన పెద్దకుండవలె, ఎక్కుడువెసక్ = అధిక వేగము చేతను, రాచుము స్తకమున్ = రాచు వసురాక్షసునిశిరమును, కొన్న = గ్రహించిన, సుదర్శనదేవుక్ = విష్ణుచక్రముచేవుని, కొల్పెదక్ = సేవించెదను.

తా. తొల్లి రాచు వసురాక్షసుడు మాయచేత దేవతావేషధారియై యమృతము త్రాగునప్పుడు విష్ణుదేవుం డెఱింగి తనసుదర్శనముచే వానిశిరంబుఁ ద్రుంచినప్పుడు కంఠమునుండి వెడలెడు రక్తధార లడుగున మండెడుమంటలుగాను నమృతమును మ్రింగకమునుపే తునిసెను గావున నాయమృతము మఱల నోటఁ గ్రక్కుచుండ నదియె కుండవయిపొంగుగాఁ గానంబడుమండెను గానవస్థ ధాశిరస్సు ప్రాయ్యమింద నెసరు పెట్టిన పెద్దపంటివలె నుండె నని భావము.

మ. అలపన్నిద్రఱుసూరులందును సముద్యల్లిలఁ గా వున్న వె

గ్గలపుందాపముఁ బాప నా నిజమనఁకంజాతసంజాతపు

మృలమాధ్వీకర్పరి స్మరారి సాగియంగఁ జొక్కి ధన్యాత్ము లా

నిలపన్నిద్రఱుసూరులం దలఁతు మోక్షేచ్ఛామతిం దివ్యులక్. 10

టీక. అలపన్నిద్రఱుసూరులందును = అ ప్రసిద్ధులగుద్వాదకాదిత్యులయందును, (సూర్యమండలము నారాయణస్థాన మని శ్రుతిప్రసిద్ధము.) సముద్యల్లిలక్ = బిప్పుచున్న విలాసముచేతను, కావున్న వెగ్గలపుందాపముక్ = నివసించుటచే నైనయధికతాపమును, పాపనాక్ = బోఁగొట్టుకొని కనునట్లుగా, నిజ = వ్యక్తీయములగు, మనః = మనస్సు లనియెడు, కంజాత = కమలములయందు, సంజాత = పుట్టినట్టియు, పుష్కల = సమృద్ధ మగు, మాధ్వీక = మకరందముయొక్క, యుక్తి = ప్రవాహముచేతను, మరారి = హరి, సాగియంగాక్ = సుఖంపఁగా, చొక్కి = అనందించి, ధన్యాత్ముల = కృతార్థులయిన, ఇలపన్నిద్రఱుసూరులక్ = భూమియందలి పన్నిద్రలైన యాళువారులను, దివ్యులక్ = దేవతామూర్తులగువారిని, మోక్షేచ్ఛామతిక్ = మోక్షాభిలాష గల మనస్సు చేతను, తలఁతుక్ = సంపదించెదను.

తా. నారాయణుడు సూర్యమండలమధ్యవర్తి యగుటంజేసి యాసూర్య సంబంధ మగుతాపమును బోఁగొట్టుకొనుటకై భూమియందుఁ బన్నిద్రతాళువారులై యవతరించినమహాత్ములనునపద్మములయందుఁ జేరి వసించి సుఖించె ననియును, పన్ని ద్గురారులవారులు దాగ్గదకాదిత్యులకంటెనుఁ బరిశుద్ధులయి తమయంతరంగములయందు ముగ్ధులు, ముగ్ధులు = ముగ్ధులు అని సుఖపఱిచి తా మానం రుహత్రోడమిలిందబృందము

కి-1, ప్రాస = మధ్యమంబ

హము, ఎదు కెక్కి

చింగదేశవిజగ్గిమామ
నరంబు లుండి శ్రీకా

ఆముక్తమాల్యద, నవ్యాశ్వాసము

కుళనికేతనుం డగునాంధ్రమధుమధను సేవింపం బోయి హరివాస
రోపవాసం బచ్చటఁ గావింప నప్పణ్యరాత్రచతుర్థయామంబున.

టీ. ఆని=ఇట్లు (ప్రియదేవతాప్రార్థనముజేసి), మున్ను=పూర్వము, ఏక= ఏను, కలింగ దేశ=కలింగ మనుదేశముయొక్క, విజగీషా=విజయముఁ జేయులయు ననునిచ్చగల, మనీషిక=బుద్ధిచేతను, దండెత్తి పోయి=దండయాత్ర దరలి, విజయ వాటిక=బెజవాడయందు, కొన్ని వాసరంబు లుండి = కతిపయదినంబులు నివసించి, శ్రీకాకుళనికేతనుం డగు = శ్రీకాకుళ మనియుడుపుణ్యక్షేత్రము గృహముగాఁగల, ఆంధ్రమధుమధనుని=తెలుగువల్లభరాయఁ డనుపేరుగల హరిని, సేవింపఁ బోయి= భజింప నేగి, హరివాసరోపవాసంబు = ఏకాదశీనితోపవాసము, అచ్చటకొక = ఆ శ్రీకాకుళమందు, కావింపక = చేయఁగా, అప్పణ్యరాత్రచతుర్థయామంబునకొక = అపుణ్యమైన రాత్రియొక్క నాలుగవభామనందు.

సీ. నీలమేఘముడాలు • డీలు నేయఁగఁ జాలు,

మెఱుఁగుఁజామనచాయ • మేనితోడ

నరవిందములకచ్చు • లడఁగించుజిగి హెచ్చు,

నాయతం బగుకన్న • దోయితోడఁ

బులుఁగురాయనిచ్చట్టు • పలవన్నె నొఱబట్టు,

హంబట్టుజలుగురెం • టెంబుతోడ

నుదయార్కబింబంబు • నొఱపు విడంబంబు,

దొరలంగ నాడుకొ • స్తుభముతోడఁ

తే. దమ్మికే లుండఁ బెఱకేల • దండ యిచ్చు

లేము లుడిపెడులేఁజూపు • లేమతోడఁ

దొలఁకుదయఁ దెల్పుచిఱునవ్వు • తోడఁ గలఁ ద

దంధ్ర జలజాత్యుఁ డిట్లని • యాన తిచ్చె.

12

టీ. నీలమేఘముడాలు = నల్లని మేఘములకొంతిని, డీలునేయఁగకొక = బల హీనముగాఁ జేయుటకు, చాలు=సమర్థ మగు, మెఱుఁగుఁజామనచాయ=నిద్రమై నిగ నిగలాడుచామనచాయగల,

పువ్వులయొక్క, కచ్చుల

చేతను, హెచ్చు = అగ్ర

దోయితోడకొక = నేత్ర.

గురు = సుందరమైన, నంద
కంపములనియెడు, లలా =

గ్రుండుగరుత్తుంతుని అక్కలవర్ణమును, బిలుబట్టు=బిటియికడేసిడు, హొంబట్టు=బంగారుపట్టుగలిగిన, జిలుగు=సన్నపునేతగల, రంబెంబుతోడకొన వస్త్రముతోడను, ఉదయార్కబింబంబు = బాలసూర్యబింబముయొక్క, బిలుపు = బప్పిదముయొక్క, విడంబంబు=సామ్యమును, తొరలంగ నాడు=తూలనాడెడు, కాస్తుభముతోడకొన=కాస్తుభ మనియెడుగత్తుముతోడను, తమ్మికిబుండకొన = పద్మముబట్టినహస్తముటుండగా, పెఱకేలకొన=ఇతరహస్తముచేతను, దంపియిచ్చు=కైదంపియిచ్చెడు, లేములుడిపెడు=దారిద్ర్యస్వంసక మగు, లేజూపు=లేతమాపుగల, లేమతోడకొన=తరుణి యగులక్ష్మీదేవితోడను, తొలకు=తరంగితమగు, దయకొన = కృపను, తెలుపు=ఎఱిగించెడు, చిలునవ్వుతోడకొన=మందస్మితముతోడను, కలకొన = స్వప్నమయ, తదంగ్రజలజాక్షిండు = ఆల్ల తెలుగునల్లభిరాయండు, ఇట్లని = ఎత్తమూలప్రకారముగా, అనతిచ్చెకొన = సెల వొసంగెను.

తా. గ్రంథకర్త నిద్రించుచుండగా స్వప్నమందు నల్లనికరీరచ్ఛాయగలిగి, తామరతీసులం దిరస్కరించెడుకిన్నలు గలిగి, యురంబునం గొస్తుభమాణిక్యంబు గలిగి, తనపార్శ్వమందు నిలిచి లక్ష్మీదేవి యొకచేతిఁ గమలంబును, రంపిచేతఁ దనహస్తంబునుం గీలించి యుండఁ జిలునగవులయందే తనకుం గలదయ దెలియుచుండ నాయాంగ్రనల్లభస్వామి కనుపడి ముందు చెప్పఁబోవురీతిని పలికెనని భావము.

సీ. పలికి తుత్ప్రేక్షోపమల జాతిపెం పెక్క,

రసికు లౌ నన మదాలసచరిత్ర

భావధ్వనివ్యంగ్యసేవధి గాఁగఁ జె,

ప్పితివి సత్యానధూప్రీణనంబు

శ్రుతిపురాణోపనంహిత లేర్చి కూర్చితి,

నకలకధాసారసంగ్రహంబు

శ్రోత్రఘచ్చటలు *విచ్చుగ రచించితి సూక్తి,

నైపుణిజ్ఞాన చింతామణికృతి

తే. మఱియు రసమంజరీముఖ్యమధురకావ్య

రచన మెప్పించికొంటి గీర్వాణభాష

సంగ్రభాష యసాధ్యంబె యందు నొక్క

కృతి వినిర్మింపు మిఁక మాకుఁ • బ్రయము

టీ. ఉత్ప్రేక్షోపమలక్ = ఉత్ప్రేక్షాలంకారము చేతను నుపమాలంకారము చేతను, జాతి=స్వభావోక్తిచేతను, పెంపెక్క=అతిశయించునట్లు, రసీకులు=రసజ్ఞులు, బౌననక్ = ఒప్పుకొనునట్లుగా, మదాలసచరిత్రక్ = మదాలసచరిత్ర యను ప్రబంధమును, పలికితివి = రచించితివి. భావ...గాఁగ్ - భావ=అభిప్రాయమునకును, ధ్వని=ధ్వనులకును, వ్యంగ్య=వ్యంజనావృత్తికిని, సేవధిగాఁగ్ = నిత్యేపము అగునట్లు, సత్యావధూప్రీతనంబుక్ = సత్యభావాపరిణయ మనుప్రబంధమును, చెప్పితివి=వచించితివి. శ్రుతి=వేదములు, పురాణ=పురాణములును, శివసంహితలు=పాంచరాత్రాగమాదులలో విష్వక్సేనసంహిత మొదలగువానిని, ఏర్పి=శోధించి, సకల కథాసారసంగ్రహంబుక్ = సకలకథాసారసంగ్రహ మనుగ్రంథమును, కూర్చితివి=ఆనుకూలపఱచితివి. శ్రోతృ=వినియెడువారియొక్క, అశు = పాపములయొక్క, ఛటలు=సమూహములు, విచ్చగ్గ్=విచ్చిపోవునట్లు, నూక్తిసైపుణి=భాషాచాతుర్యముచేత, జ్ఞానచింతామణిక్పత్రిక్=జ్ఞానచింతామణి యనియెడుప్రబంధమును, రచించితివి=చేసితివి. మఱియుక్ = ఇంకను, రసమంజరి = రసమంజరి యనుగ్రంథము, ముఖ్య = మొదలగు, మధుర = మనోహరము లగు, కావ్య = కావ్యములయొక్క, రచనక్=కూర్చుటచేతను, గీర్వాణభాషక్=సంస్కృతభాషయందు, మెప్పించుకొంటివి=మెప్పుడెఱిగితివి. ఆంధ్రభాష = తెలుఁగుభాష, ఆ సాధ్యంబై=(నీకు) సాధింపరాని గదియా, అందుక్ = అయాంధ్రభాషయందును, మాకుక్, ప్రేయముగాఁగ్=ఆనందవల్లు, ఇంక నొకకృతి వినిర్మింపుము=ఇంక నొక్క గ్రంథము రచింపుము.

తా. ఎల్ల భాషలకును దల్లి యగుసంస్కృతభాషయందు మదాలసచరిత్ర, సూపరిణయము, సకల కథాసారసంగ్రహము, జ్ఞానచింతామణిక్పత్రియును, మొదలగుశృంగారకావ్యములు రచించిననీకు నాంధ్రభాష యసాధ్యము
 1 నాయాంధ్రభాషయందును మాకుఁ బ్రియమగునట్లొక్కప్రబంధము
 2 తెలుఁగువల్లభరాయఁడు పలికె నని భావము.

కూర్తు నన్న విను * మే మును దాల్చినమాల్య మిచ్చున
 గమం దయిన*పెండిలి సెప్పుము మున్ను గొంటి మే
 3 యొక్క మగ*వాఁ డిడ నేను దెలుంగురాయఁడక్
 మ యొక్కదువఁ * గప్పు ప్రియాపరిభుక్తభాగ్గధక్. 14

1క్=ఏనిన్ను, కూర్తు నన్నక్=కూర్తు నంటివేని, వినుము. ఏక్=
 గా, తాల్చిన=ధరించిన, మాల్య మిచ్చు=దండను సమర్పించిన,
 మాడిమిడు త్రినాంచా రనుట), రంగమంబుక్=శ్రీరంగమందు,
 2డిలి=వివాహమును, చెప్పుము=రచింపుము. మున్ను=పూర్వ

మండు, ననదండ=పుష్పమాలికను, ఒక్కమగవార డిడక=ఒక్కపురుషుఁ డీఁగా, ఏవక=అసహ్యతచేతను, కొంటిమి = గ్రహించితిమి. నేను, తెలుగురాయఁడక= తెలుగువల్లభరాయఁడను, కన్నడరాయ = ఒకర్లాటరాజు! ప్రియాపరిభుక్తభాక్క- థక=ప్రియా=ప్రియురాలిచేతను, పరిభుక్త=లెస్సగా ననుభవింపఁబడినమాల్యమును, భాక్=పొందినరంగమన్నగు స్వామియొక్క, కథక=కథచేతను, అక్కొదువక= అట్టితక్కువను, కప్పము=అచ్చాదింపుము.

తా. శ్రీరంగ నాయకాద్యర్పావతారములలో నేయర్పావతారము నిహించిన నిన్ను నాగ్రంథమునగును గూర్తు నంటివేని వినుము. నేనును పూలదండలను దొలుతఁ దానే ధరించి పిమ్మట నవి నాకు సమర్పించినచిన్నది యగుచూడికుడుత్ర నాంచా రనియెడుపాలఁడియు శ్రీరంగమంసుఁ బెండ్లాడినకథను జెప్ప మనియును, పూర్వము కృష్ణావతారమంసు నొకపురుషుఁ డగు మాలాకొరుఁ డొసంగిన పుష్ప మాలికను మేమిట్టము లేక గ్రహించియున్నాము గావున నట్టికొఱఁగఁ దీసివట్లు ప్రియురాలు మున్ను దాననుభవించి పినప నొసంగఁగాఁ బ్రీతిచేత గ్రహించి యా దండను బూసుకొన్నవార డగు రంగమన్నారలకథఁ జెప్ప మనియును, దానివలనఁ గాని పురుషుడత్ర మాల్యధారణ మనుపాచ్చెము వదల దనియును భావము.

మతాంతరమంసు మగవార డన్నయెడ విష్ణుచిత్తుండుని యన్వయించి తత్సమర్పితమాల్య మిట్టములేక గ్రహింపఁబడినట్లును, అక్కొఱఁగతను ప్రియాపరిభుక్తభాక్త్యధ చేత నాచ్చాదింపు మనిన ట్లాహించినవిధంబునం గానఁబడుచున్నది.

ఆ. తెలుఁ గ దేల యన్న • దేశంబు దెలుఁ గేను

దెలుఁగువల్లభుండఁ • దెలుఁ గొక్కండ

యెల్లనృపులు గొలువ • నెలుఁగవే బాసాడి

దేశభాషలందుఁ • దెలుఁగు లెస్స.

15

టీ. తెలుఁగ దేలయన్న=తెలుఁగుకొవ్య మేలయంటివేని, దేశంబు=నేనిని సింఁచియున్న దేశము, తెలుఁగు=తెలుఁగుది, ఏను=నేను, తెలుఁగువల్లభుండక=తెలుఁగు రాయఁడను, తెలుఁగొక్కటియే, (అనఁగా నది వింత గా దుట). ఎల్లనృపులు గొలువక=సకలరాజన్యలు నేవింపఁగా, బాసాడి=నీవు సంభాషించి, యెలుఁగవేడ కాక్యర్థమువలన సకలదేశభాషల నెలుఁగుదు వనుట. దేశభాషలందుఁ దెలుఁగు లెస్స

తా. ఇన్ని సంస్కృతగ్రంథంబులవ్రాసిన నన్నుఁ దెలుఁగున నేల ప్రబంధము వ్రాయు మని నెలవిచ్చుచున్నా ననవలగు. ఏమనఁగా నేను నివసించియున్న దేశము తెలుఁగుదేశము. నేను దెలుఁగు వల్లభుండను. తెలుఁగు గ్రొత్తది గాదు. సకలసామంత

రాజులును గొలుచుచుండఁగా నీవు సకలదేశభాషలను మాటలాడుచుండుట లేదా? సమస్తమైన దేశభాషలలోనను చెబుఁగే కదా చక్కని బాస.

క. అంకితమో యన నీ కల, వేంకటపతి యిట్ట మైనా వే ల్పగుటఁ దదీ
యాంకితము చేయు మొక్కొక, సంకేతమ కా కతఁడ రసన్నేఁగానే.

టీక. అంకితమో యనఁ=ఎవ్వరిచేర సంకిత మొనర్తు నంటేని, నీకుఁ, అల వేంకటపతి=అవేంకటరమణుఁడు, ఇట్టమైనవే ల్పగుటఁ=ఇట్టదేశత గావున, తదీ యాంకితము=అవేంకటరమణసంబంధి యగుసంకితమే, చేయుము=ఓనర్చుము. (అట్లు చేసిన నీ కేమిలాధ మని శంకింపఁగా నాశంకను బరిహరించుచున్నాఁడు.) ఒక్కొక సంకేతమ కాక=ప్రత్యేక నామభేదమే కాక, రసక=ఘామియగు, అతఁడ=అవేంకటేశ్వరుఁడే, నేఁగానే=నేను గానా.

తా. నేను వ్రాము ప్రబంధ మెవరి కంకితము చేయును నందువేమో వినుము. నీ కల్ల వేంకటేశ్వరస్వామి యిట్టదైనమే కనుక నతనిచేర సంకితముచేయుము. నాకును నతనికిని బేరుమాత్రమే భేదముగాని నేనే యతఁడు అతఁడే నేను.

తే. పొత్త మిటు నేయ నీ కుత్తఁరోత్తరాభి
వృద్ధి యని పోవ మేల్కొని + వెఱుగుతోడి
భక్తి దద్దహగోపుర ప్రణతి జేసి
వేగుటయుఁ గల్గకరణీయ విధులు దీర్చి.

17

టీక. పొత్తము=పుస్తకము, (ప్రబంధ మనుట) ఇటు=ఉత్తక్రమముగా, చే యుఁ=చేయఁగా, నీకు, ఉత్తరోత్తరాభివృద్ధి=ఒక నాటికంటె నొక నాటి కభివృద్ధి (అగును), అని, పోవఁ=వేంచేయఁగా, మేల్కొని=(నేను)నినురి లేచి, వెఱుగుతోడి=అశ్చర్యముతోఁగూడిన, భక్తి=భక్తిచేతను, తద్దహగోపురప్రణతిఁ=అయాంధ్ర నాయక స్వామియొక్క యాలయగోపురప్రణామ మాచరించి, వేగుటయుఁ=ప్రభా తము గాఁగానే, కల్గ=ప్రత్యూషకాలమందు, కరణీయ=చేయదగిన, విధులు=సంధ్యాచంద నాదివిధులను, తీర్చి=నెఱవేర్చికొని.

తా. నేను జెప్పినచోప్పనఁ బ్రబంధము వ్రాసితివేని నీ కుత్తరోత్తరము నభి వృద్ధి యగు నని చెప్పి స్వామి యంతర్ధానము గాఁగా నేను మేలుకొని యాశ్చర్య పడుచు భక్తితో నాస్వామియాలయగోపురమునకు నమస్కారము చేసి తెల్లవాఱఁ గానే నిత్యకృత్యములు నెఱవేర్చికొని.

వ. నిం జోలగం బుండి దండనాథసామంతసందోహంబులం బెందల
కడన మందిరంబుల కనిసి వివిధవేదాగమవిదు లగువిద్యజ్ఞనంబులఁ

గాన్వించికొని నమస్కరించి యాశుభస్వప్నంబు వినిపించిన హర్షించి వారు సవిస్మయస్వాంతులయి దేవా దేవ దేవుండు విజయంబుఁజేసిన యాస్వప్నం బనేకశోభనపరంపరలం చెలుపుచున్నయది యెట్లనినఁ బ్రథమ మప్పద్యేక్షణ స్వప్న సాక్షాత్కారం బితోధికభక్తియు, నతండు ప్రబంధనిబంధనంబుఁ గావింపు మనుట యితోధికాగాధ సారస్వతోద్బోధనంబును, నతని దేవీసమాగమం బితోధికాఖండ భాండాగారసమృద్ధియు, నతనియాసతిచేతివిశదశతచ్ఛదం బితోధికాద్వితీయసితచ్ఛత్రతయు, నతం డశేషస్వపనేవం దత్తద్భాష లెఱుంగవే యనుట యితోధికసమస్తసామంతసమాజసమాకర్షణం బును, బ్రయోపభోగపరిశిష్టభోగం బిం పనుట యితోధికబహుప్రేయసీప్రాప్తియు, నీకుఁ గృతి సెప్ప నుత్తరోత్తరాభివృద్ధి యగు ననుట యితోధికాపత్యపరమాయురవాప్తియు నగు నఖర్వమహి మాతిధూర్వవలం డగుదుర్వసువంశంబునం బుట్టినట్టి నీ కిట్టిశోభనంబు లే మద్భుతంబు లవధరింపుము.

18

టీ. నిండు=పరిపూర్ణమగు, ఓలగంబుండి=సభయంగుండి, దండనాథ = నేనా నాయకులయొక్కయు, సామంత=సామంతరాజులయొక్కయు, సందోహంబు లక=సమాహములను, పెందలకడన=తీపకడనే, మందిరంబుల కనిపి=ఉనికిపట్ల నుం జన సెల వొసంగి, వివిధ=పలుకెఱంగు లగు, వేద=వేదములను, ఆగమ=సాం చరాత్రాద్యాగమములను, వినులగు=ఎఱింగిన, విద్యజ్ఞనంబులక=విద్వాంసులను, కాన్వించికొని=దర్శనముచేయించుకొని, నమస్కరించి=(వారికి) మ్రొక్కి, ఆశుభస్వప్నంబు=తాఁగన్నకలను, వినిపించినక, వారు=ఆవిద్వాంసులు, హర్షించి=సంతోషించి, సవిస్మయ=ఆశ్చర్యముతోఁగూడిన, స్వాంతులై=చిత్తముకలవారై, దేవా=ఓరాజా, దేవదేవుండు=దేవతలకు దేవుఁ డయిననారాయణుండు, విజయంబుఁజేసిన=విచ్చేసిన, ఆస్వప్నం బనేకశోభనపరంపరలం చెలుపుచున్నయది=ఆకల పెక్కుశుభ పరంపరల కాస్పదంబై యున్నది. ఎట్లనిన, ప్రథమము-మొదట, అప్పద్యేక్షణ=ఆకమలాక్షునియొక్క, స్వప్న సాక్షాత్కారము=కలలో ప్రత్యక్షదర్శనము, ఇతోధికభక్తియుక=ఇంతకంటెనధికభక్తియును, 'దృశ్యతే భగవాన్ యస్య స్వప్నే సర్వ శుభావహః । తస్మిన్నేవ దృశ్యాభక్తిర్జ్ఞానతే తస్య సంతతమ్' సకలమంగళములను గలించు విష్ణు అనఁగా నెవనికలలో భగవానుండు కనుపడునో వాని కప్పు డును . మనియంచె దృఢమైన భక్తిగలుగును. (అనియుండుటచే స్వప్నమందు

భగవత్సాక్షాత్కారము భక్తిసంతత్యకారకము), ఆతండు=ఆదేవుడు, ప్రబంధ నిబంధనంబుకొ=గ్రంథసందర్భమును, కావించుచునుట=చేయుచునుట, ఇతోధిక= ఇంతకంటె మగు, అగాధ=గంభీరమగు, సారస్వత=విద్యయొక్క, ఉద్బోధనంబు=జ్ఞానమును, అతనిదేవసమాగమంబు=ఆవిష్కృతమైనదిగాక, ఇతోధిక=ఇంతకు మిక్కిలియును, అఖండ=ఎడతెగని, బాండాగార=ధనమునిలువచేయునిండ్లయొక్క, సమృద్ధియొక్క=సంపూర్ణత్వమును, ఆశని=ఆవిష్కృతమైనదిగాక, అసతిచేతి=అలక్ష్మీచేత నున్న, విశదశతచ్ఛదంబు-విశద=శుభ్రమగు, శతచ్ఛదంబు=శతపత్రము, (తామరపువ్వు) ఇతోధిక=ఇంతకంటె నెక్కుడగు, అద్వితీయ=ఏకమైన, సితచ్ఛత్రయొక్క=శ్వేతచ్ఛత్రము గలుగుటయును, అతండు=ఆదేవుడు, అశేషవృష=సకలరాజులయొక్క, సేవకొ=భజించుటచేతను, తత్తద్భాషలు=ఆయాదేశభాషలను, ఎఱుంగవేయ నుట=తెలిసికొనవాయనట. ఇతోధిక=ఇంతకంటె నధికలగు, సమస్తసామంత=ఎల్ల సమానరాజులయొక్క, సమాజ=సమాహమయొక్క, సమాకర్షణంబును=రాబట్టుటయును, ప్రియా=ప్రియురాలియొక్క, ఉపభోగ=అనుభవమునుండి, పరిశిష్ట=శేషించిన (మాల్యమను) పస్తువుయొక్క, భోగము=అనుభవము, ఇంపనుట=ఇట్లుచు నుట. ఇతోధిక=ఇంతకంటె నధికలగు, బహు=పలువురగు, ప్రేయసీ=ప్రియురాలి డయొక్క; ప్రాప్తియొక్క=భాగమును, కృతిక జెప్ప నుత్తరోత్తరాభివృద్ధి యగు ననుట=ప్రబంధనిర్మాణమును జేసినచో నీకు నొకనాటికంటె నొకనాటికి క్రేయ స్సగు ననుట. ఇతోధికావత్యపరమాయురవాప్తియొక్క=ఇంతకంటె నధిక మగుసం తానము, సంపూర్ణ మగునాయువు లభించుటయు, అగుకొ=కలుగును. అని శోభన పరంపరలం చెలువునున్న దని పూర్వముతో నన్వయము. అఖర్వ=కుటుచగాని, (అధికమైన) 'ఖర్వోహ్రాస్వశ్చవామనః' అని అమరము. మహిమ=మహత్త్వముచే తను, అతిధూర్వముండగు=మిక్కిలిధురంధరుడైన, దుర్వసు=దుర్వసుడనువునుమని యొక్క, వంశంబునకొ=కులమునందు, పుట్టినట్టి=జనించినట్టి, నీకుకొ=నీకు, ఇట్టి శోభనంబులు=ఇటువంటిశుభంబులు, ఏమచ్చుతంబులు=ఏమాశ్చర్యకరములు, (అచ్చు తంబులు కా ననుచు) అవధరింపుము=చిత్తగింపుము.

సీ. కలశపాథోరాశిగర్భవీచిమతల్లి,

కడుపార నెవ్వనిఁ గన్నతల్లి

యనలాక్షుఁడునజటావనవాటి కెవ్వఁడు,

వన్నె వెట్టననార్తవంపుఁబువ్వు

నకలదైవతబుధుఁడొన్నుర్తి కెవ్వని,

పుట్టు కామని బేనిమెట్టపంట

కటికిచీకటిదిండికరములగిలిగింత,
 నెవ్వఁడు దొగకన్నె నవ్వఁ జెనకు
 తే. సతఁడు వొగ డొందు మధుక్తటభారిమఱిది
 కళలనెల వగువాఁడు చుక్కలకు తేఁడు
 మిసిమిపరసీమ వలరాజు మేనమామ
 వేవెలుంగులదొరజోడు రేవెలుంగు.

౧౯

టీ. కలశపాఠోరాశి = క్షీరసముద్రముయొక్క, (అమృతప్రాప్తికై దేవాసు
 రులు మగించునెడఁ జలశప్రాయ మగుటఁజేసి సముద్రము కలశపాఠోరాశి యనఁబ
 డినది). గర్భ=లోపలి, వీచిమతల్లి=తరంగశ్రేష్ఠము, కడుపారక=గర్భము పరిపూర్ణ
 మగునట్లు, ఎవ్వనికొ=ఏచంద్రుని, కన్నతల్లి=ప్రసవించినజననియో (అనఁగా జం
 ద్రుఁడు క్షీరసముద్రమందు బుట్టినవాఁడు గనుక నచ్చటితరంగమునకు మార్కృత్యము
 తోచుచున్న దనుట), ఎవ్వఁడు=ఏచంద్రుఁడు, అనలాక్షు=ఫాలాక్షుఁ డగుశివుని
 యొక్క, ఘన=దట్టమైన, జటా=జడ యనెను, వనవాటికికొ=వనప్రదేశమునకు,
 వన్నెవెట్టు=శృంగారించెడు, అనార్ద్రనిపు=ముతుసంబంధకాని, పువ్వు=పుష్పమో
 (అనఁగా శివుఁడు శిరస్సునధరించినాఁ డనుట.), ఎవ్వనిపుట్టుక=ఏచంద్రునిజన్మము,
 సకలదైవత=అల్ల వేల్పులయొక్క, బుభుక్షు=పేరాఁకటియొక్క, స్ఫూర్తికొ=స్ఫుర
 ణము, అమనిలేని=నుటిపిడికొలములేని, మెట్టపంట=దేవమాతృకభూఫలమో, ('ప్రథ
 మాం పిపలే వహ్నిః' అను మొదలయినప్రమాణము ననుసరించి యనుట.) ఎవ్వఁడు
 ఏచంద్రుఁడు, కటికి=కఠినమగు, చీకటి=అంధతమనము, తిండి=భక్షణముగాఁగల,
 కరముల=కిరణములయొక్క, గిలిగింతకొ=చక్కిలిగింతచేతను, దొగకన్నెకొ=కలువ
 తీగయనియెడు కన్యకను, నవ్వకొ=నవ్వునట్లు, చెనకుకొ=స్పృశించునో, మధుక్తట
 భారిమఱిది=మధుక్తటభు లనురాక్షసులకు శత్రు వెగువిష్టునకు మఱిదియొ, కళల=
 పోడశకళలయొక్క, నెలవగువాఁడు=స్థానమైనవాఁడు, చుక్కలతేఁడు=నక్షత్ర
 నాఁగుఁడు, మిసిమిపరసీమ-మిసిమి=కొంతికి, పరసీమ=ఎక్కువగు పాలిమేఱయైన
 వాఁడు, వలరాజు మేనమామ=మన్మథునికి దల్లితోబుట్టినవాఁడు, వేవెలుంగులదొర=
 సహస్రకిరణములుగల చొరయగునూర్యునియొక్క, జోడు=ఉద్దియగువాఁడు, రేవె
 లుంగు=రాత్రియందుఁ బ్రకాశించెడువాఁడగు, అతఁడు=అచంద్రుఁడు, పొగ డొం
 దుకొ=నులిం చును.

కేవలాయలనంశంబునకు మూలం బగుచంద్రుఁడు పాలసముద్రం
 రును, శివునిజటాజూట మలంకి రించినాఁ డనియును, సమస్త
 చల్లక, కోయకి, నులుపక, కాలగిర్జయములేక, అకటి తొడి

గడుసుకిరమగునాహార మైనవాఁడనియు, (మహాపకారియనుట), తనకిరణములచేతఁ గలువతీగ యనుకన్యకను నన్వితము ననుటవలన మహారసికుఁడనియును, విష్ణునకు మఱిది యనుటవలన మిక్కిలియాభిజాత్యము గలవాఁడనియును, కళానిధి యనుట వలనఁ గాంతిమంతుఁడనియును, చుక్కలతేఱ డనుటవలన రాజ్యపరిపాలనశీలుఁడని యును, మిసిమిపరసీమ, వలరాజు మేనమామ యనుటవలన లావణ్యసౌందర్యాదిగుణములు గలవాఁడనియును, సూర్యసఖుఁడనుటవలనఁ బ్రతాపగుణముగలవాఁడని యును, రేవెలుం గనుటవలన స్వయంప్రకాశుం డనియును భావము.

తే. ఆనుధాధామవిభవమహంబురాశి

కుబ్బు మీఱంగ నందనుండుదయ మయ్యె

వేదవేదాంగశాస్త్రాంశవిశదవాస

నాత్మధిషణాధురంధరుండు నబుధుఁడు.

౨౦

టీ. ఆ=అల్ల, సుధాధామ = చంద్రునియొక్క, విభవ=సంపద యనెడు, మహాంబురాశిక్ = మహాసముద్రమునకు, ఉబ్బుమీఱంగ = సంతోష మతిశయించు నట్లుగా, నందనుండు = మమారుఁడగు, వేద = వేదములయొక్కయు, వేదాంగ = వేదముల కవయవము లగుశిక్షాదులయొక్కయు, శాస్త్ర-మీమాంసాదిశాస్త్రములయొక్కయు, ఆర్థ=ఆర్థములయొక్క, విశద=స్వచ్ఛమగు, వాసనా=సంస్కారము చేతను, ఆత్మ-పాండబడిన, ధిషణా=బుద్ధియొక్క, ధురంధరుఁడైన=భారవాహియగు, బుధుఁడు=బుధుగ్రహము, ఉదయమయ్యె = జనించెను.

తా. బుధుఁడు చంద్రునకుఁ దనయుఁడై సమస్తవేదశాస్త్రములయర్థంబులెస్సఁగా చెలిసికొనియె ననుట.

క. వానికిఁ బురూరవుఁడు ప్ర

జ్ఞానిధి జనియించె సింహసదృశుఁడు తద్భా

జానికి నాయువు తనయుం

*డాన్యపతికేదనయుఁడై యయాతి జనించె.

21

టీక. వానికి = అబుధునకు, ప్రజ్ఞానిధి- మతిమంతుఁడును, సింహసదృశుఁడు = సింహసమానవిక్రముఁడును అగు, పురూరవుఁడు = పురూరవు డనుచుకవర్తి, జనియించె = పుట్టెను. తద్భాజానికి = అపురూరవశ్చక్రవర్తికి, ఆయుధమువలన గలరాజు, తనయుండు = మమారుఁడు, అన్యపతికే = ఆయాయునన తి = యయాతి యనుమహారాజు, తనయుఁడై- నందనుఁడై, జనించె

* డై నెగ డ నరెడు గ నె యయాతిని రెండుక.

౧. బుధునకుఁ బురూరవుండును, బురూరవునకు నాయువును, నాయువునకు యఁ యు సుతులై పొడమి రని భావము.

క. నికియదుదుర్వసులను, సుతులుద్భవమందిరహితఃసూదనులుకళా తమతులు వారిలోవిశ్రుతకీర్తివహించె దుర్వసుఁడు గుణనిధియై.

౩. అతనికిఁ = ఆయయాతిమహారాజునకు, యదుదుర్వసు లనుసుతులు = యఁ , దుర్వసుఁడు ననుతనయులు, అహితసూదనులు-అహిత=శత్రువులను, సూ దనులు. మర్రించువారును, కళాన్వితమతులు-కళా=విద్యలతోడను, అన్విత=సూడు కొన్న, మతులు =బుద్ధిగలవారు, ఉద్భవమందిరి=పుట్టిరి. వారిలోఁ- ఆయదు దుర్వ సులలో, దుర్వసుఁడు, గుణనిధియై=సుగుణనిధానమై, విశ్రుతకీర్తి వహించెఁ=ప్రశ స్తమైన యశస్సును బొందినను.

తా. ఆయయాతికి యదుదుర్వసు లనునిర్వరు తనయులు గలరి రినియును, వారిలో దుర్వసుఁడు కీర్తిమంతుఁ డాయ ననియును భావము.

తే. వాని వంశంబు తుశువాన్యవాయ మయ్యె
నందుఁ బెక్కింపు నృపు లుదయంబు నొంది
నిఖిలభవనాభిపూర్ణనిర్మిద్రకీర్తి
నధకు లైరి తదీయాన్యాయమునఁ బుట్టి.

23

టీ. వాని = అదుర్వసునియొక్క, వంశంబు=కులము, తుశువాన్యవాయమ య్యె=తుశువకులమయ్యెను. అందుఁ = అకులమందు, పెక్కింపు-అనేకులగు, నృపులు=రాజులు, ఉదయంబునొంది=జనించి, నిఖిల=సమస్తములగు, భవన-లోక ములందు, అభిపూర్ణ=నిండింపబడిన, నిర్మిద్ర=ప్రకాశించెడు, కీర్తికీర్తిచేతను, అధికులైరి=అధికమును వహించిరి. తదీయాన్యాయమున =తదీయ=ఆరాజుల సంబంధ యగు, అన్యాయమునఁ=వంశంబునందు, పుట్టి=జననమంది, ఇది ముందరిపద్యమున కన్వయము.

తా. అదుర్వసుని వంశము తుశువవంశమని పేర్పడినది. అవంశమందు పెక్కు మందిరాజులు పుట్టి సకలలోకములయందను నిండిన కీర్తిచే గొప్పవారయిరి. అటు వంటి రాజుల వంశమునందుద్భవించి;

మహా... యునుఁడైతిమృతీ తీతాన్త్రణీశ తకమతంగ్రావసంఘాతవాతా శాంతదంతిస్థవిర కిరుల జంగుగూటము ల్కాన్తి యిమ్మే గ్గం ద్భుక పీతి స్థిరము పఱిచి కీర్తిద్యుతు లోదసింబ లున్నులైపార్శ్వములగొలువదీప్రప్రతాపంబుఁజూపెన్,

టీ. తిమ్మకీర్తీకాగ్రణి = తిమ్మభూపాలశ్రేష్ఠుడు, ఘనుడై = అధికుఁ ౩౪
 ...రూపముల్ - శత = గూఢవిప్రియకారియగు, కమః = కూర్మముయొక్కయు ౧౫
 = పర్వతములయొక్క, సంఘాత = సమాహముయొక్కయు, వాతాశనరాట్ ౧౬
 వాయువే, ఆశన = అహారముగాఁగలసర్పములయొక్క, రాట్ = రాజైనశేషుని ౧౭
 యు, ఆకాంతదంతి - ఆకాంత = దిగంతములయందలి, దంతి = గజములయొక్క ౧౮
 స్థవిర = వృద్ధుని, కిరి = అదివరాహముయొక్కయు, (శతశబ్దము మొదలు ౧ ౧౯
 శబ్దమువలన ద్వంద్వసమాస మగుటవలన సంతమందలికిరిశబ్దము బహువః ౨౦
 మైనది). జంఝాటముల్ = జంజాటములను, మాన్వి = వదలించి, ఇమ్మేదినికొ = ఈ
 భూమిని, దోర్దండైక పీఠిక - దోర్దండ = తనభుజాదండమనియెడు, ఏక = ముఖ్యమగు,
 పీఠిక = పీఠమందు, తిరముపటిది = స్థిరముగా నిలిపి, క్తిర్యుతుల్ = యశః కాంతులు,
 రోదసికొ = భూమ్యాకాశములందు, పర్వకొ = వ్యాపింపఁగా, ఆరాకులు = శత్రువులు,
 నమ్రులై = తగ్గినవారై, పార్వములఁగలుపకొ = చెంతలఁ జేరి సేవింపఁగా, తీవ్ర
 ప్రతాపంబుకొ = తీక్ష్ణ మగు శౌర్యమును, చూపెకొ = కనఁపఱచెను.

తా. ఆనంశమునందుఁ బుట్టి ఘనుఁడయిన తిమ్మదేవరాయఁడు మున్ను భూ
 మిని భరించుచున్న యాదికూర్మ, సప్తపర్వత, శేష, దిగ్గజాదిసాహములయందు
 వరుసగాఁ గలిగిన శతతృకాశిన్యవాతాశనత్యూరనివాసిత్వవృద్ధత్యములనుదోషములఁ
 జూచి యట్టికమతాయులతోడితొడుగు భూమికి రేకుండఁ దానే తనభుజంబున భరి
 యించి శత్రువులు నమ్రులై తన్ను సేవించుచుండఁ దన కీర్తి ప్రతాపములు భూమ్యం
 తరిత్యంబులయందు వ్యాపింపఁ జేసి భూమి కధిక సౌఖ్యమును గలుగఁజేసె నని భావము.

క. వితరణఖని యాతిమ్మ, క్షీతిపగ్రామణికి దేవకీదేవికి సం
 చితమూర్తి యీశ్వరప్రభుఁడతిపుణ్యుడు వుట్టె సజ్జనావనపరుడై.

టీ. వితరణఖని = దాననిధియగు, అత్తిమ్మక్షీతిపగ్రామణికికొ = అల్లతిమ్మ
 భూపాలశ్రేష్ఠునకు, దేవకీదేవికికొ = దేవకీదేవి యనునతనిభార్యకును, అంచితమూర్తి -
 అంచిత = ఒప్పుచుండడి, మూర్తి = ఆకారముగల, అతిపుణ్యుఁడు = మిక్కిలిపుణ్యముగల,
 ఈశ్వరప్రభుఁడు = ఈశ్వరదేవరాయఁడు, సజ్జనావనపరుడై = సాధుజనసంరక్షణశ్రద్ధ
 గలవాడై, పుట్టెకొ = జనించెను.

తా. తిమ్మభూపాలునకును దేవకీదేవిమ్మకును నీశ్వరదేవరాగ్రుల ౧౭ నని
 భావము. ౨౦

చ. బలమదమత్తదుష్టపురఃభంజనుడై పరిపాలితార్కుః,
 యిలపయి దొంటియీశ్వరుడయీశ్వరుడై జనియడఁ

హనేత్రలం దొఱగి • శైలవనంబుల భీతచిత్తులై
గెడుశత్రుభూవరులు • మేనులఁ దాల్చినమన్మథాంకముల్. 26

బల...జనుఁడై - బల=బలముచేతను, మద=గర్వముచేతను, మత్త=మదిం
చిన, దుష్టు - సురాత్ములైనశత్రువులయొక్కయు, రాక్షసులయొక్కయు, పుర=పట్ట
ణములను (త్రిపురములను), భంజనుఁడై=భంగపఱచువాఁడై, పరి...య్యుఁడై - పరిపా
లిత=సంగర్భణముచేయఁబడిన, ఆయ్యుఁడై = పెద్దలుగలవాఁడై, (పార్వతిగలవాఁడై),
తొంటియొక్కరుఁడై=మొదటి యొక్కరుఁడై (అనఁగా శివుఁడై), ఇలపయిఁ=
భూమిమీఁదను, ఈశ్వరుఁడై=ఈశ్వరరాజై, జనియింపఁ=పుట్టఁగా, జలహహనేత్ర
లఁ=శ్రీలను, తొఱగి=విడిచి, శైలవనంబులఁ=పర్వతారణ్యములయందు, భీత
చిత్తులై=భయపడినమనస్సుగలవారై, మెల...రులు - మెలఁగెడు - సంచరించెడు,
శత్రుభూవరులు=శత్రురాజులు, మేనులఁ=దేహములందు, తాల్చి...కముల్ - తాల్చి
న=ధరించిన, మన్మథాంకముల్=మదనలాంఛనములు, రూపఁజేఁ=రూపుమాసెను.

తా. అనఁగా నాయొక్కరరాజు శత్రువులతనివాడికి నిలువం జాలక ప్రియు
రాండ్రును విడిచి కొండలయందు నడవులయందును భయముపడుచుఁ దిరుగు నపుడు
వారి దేహములందలి మన్మథ చిహ్నములు మాసె ననియు నీశ్వరసందర్శనముచే మ
న్మథచిహ్నములు మాయుట యుక్త మనియు భావము.

ఇందలివిశేషణములు, శివపరముగాను, రాజపరముగాను నన్వయించుటవలన
శ్లేషాలంకారము.

నీ. నిజభుజాశ్రితధారుణీవజ్రకవచంబు, దుష్టభుజంగాహితండుకుండు
వనజేక్షణామనోధనపశ్యతోహరుఁ, డరిహంససంసదఃభాగమంబు
మార్గణగణపికమధుమానదివనంబు, గుణరత్నరోహణాక్షోణిధరము
బాంధవనందోహపద్మవనీపాలి, కారుణ్యరసనిమ్నగాకశత్రుఁ

తే. డన జగంబుల మిగులఁ బ్రఖ్యాతిఁ గాంచె

ధరణిధవదన్తవిధోపదావిధాన

మాజితశ్రీవినిర్జితనిర్జరాల

యేశ్వరుండు తిమ్మభూపతియొక్కరుండు.

27

టీ. నిజ...చంబు- నిజ = స్వకీయమగు, భుజ=బాహువును, అశ్రిత=అశ్ర
యించిన, ధారుణీ=ధూమికి, వజ్రకవచంబు=మగజాలమైమఱువయినవాఁడును, దుష్ట
కుండు, దుష్ట=గుర్తల్లలనియెడు, భుజంగ=సర్పములకు, అహితండుకుండు=పాము
లంబట్టెడువాఁడును, వన...హరుఁడు- వనజేక్షణా=కమలలోచనలగుశ్రీలయొక్క,
మనః=మనస్సులనియెడు, ధన=ధనములకు, పశ్యతోహరుఁడు=ద్రవ్యతోహరుఁడును,

అరి...మంబు- అరి=శత్రువులనియెడు, హంస=అంచలయొక్క, సంసర్గః
మునకు, అభ్యాగమంబు - అభ్యా=మేఘములయొక్క, అగమంబు=కాలః
ననుట), మార్గ...సంబు - మార్గః=యాచకులయొక్క, గణః=గుంపులని
కోయిలలకు, మధుమాస=సంతమాసముయొక్క, దినసంబు-దినమున
గుణరత్నకోహణతో జీధరము-గుణః=గుణములనియెడు, రత్న=మణులకు, కోహణతో జీ
ధరము=కోహణపర్వతమైనవాఁడును, బాంధ...హేళి - బాంధసంబోహ=బంధు
సమాహమ నెడి, పద్మ వనీ=కమలవనమునకు, హేళి=సూర్యుఁడును, కారు...కళత్రుఁ
డు- కారుణ్యరస=కరుణయునునకమునకు, నిమ్మ గాకళత్రుఁడు=నదీభర్తయుగుసము
ద్రుఁడును, అనక=అనగా, ధర...రుఁడు- ధరణిధవ=రాజులచేత, దత్త=ఈబడిన,
వివిధ=పలు తెగలగు, ఉపదా=కానుకలయొక్క, విధా=ప్రకారముచేత, సమార్జిత=
సంపాదించబడిన, శ్రీ=సంపద చేత, వినిర్జిత=జయింపబడిన, నిర్జరాలయ=స్వర్గము
నకు, ఈశ్వరుఁడు=ప్రభువగునింద్రుఁడునుగల, తిమ్మభూపతియాశ్వరుండు = తిమ్మభూ
పాలపుత్రుఁడగునీశ్వరదేవరాయఁడు, జగంబులక్=జగత్తులయంగు, మిగులక్=అతి
శయించునట్లు, ప్రఖ్యాతిగాంచెక్=కీర్తిబొందెను.

తా. తిరుమలదేవరాయలకుమారుఁ డగునీశ్వరదేవరాయఁడు రాజులవలని
కప్పంబులచే నధికసంపద గలవాఁడయి తనయైశ్వర్యముచే నింద్రుని జయించుమఁ
దనభజము నావ్రయించినభూమికి వ్రజకంచరి బన టువృజను లను బాములను బాముల
వానినలె జెందాడుదును, మిగుల సాగసగువాఁడు గావున మగువలమంబులఁ దన
చక్కఁదనంబుచే నాకర్షించుచు వానకాలము హంసలను నటమినట్లు శత్రువులను ద
ఱుముమఁ గోయిలలకు విసంతర్దునట్లు యాచకులకుఁ గారు సంతోషకరుండై రత్నం
బులు కోహణపర్వతంబునంచుబలె గుంబులు దనయందు వెలుగొంద సూర్యునిఁ
గాంచినపద్మవనంబునందంబునఁ దన్నుం గాచి చుట్టూబులు ముదంబునం బొదల
సముద్రంబున నెడలెడనిజలంబట్లు తనహృదయంబునఁ గారుణ్యరసం బూరుమండ
నేలుచున్నాఁ డని లోకంబులగు విఖ్యాతి విహించెను.

క. ఆయాశ్వరన్యపతికిఁ బు, ణ్యాయతమతి యైనబుక్కమాంబకుఁ దేజ
స్తోయజహితులుదయించిరి, ధీయుతులగునారసింహాతిమ్మన రేంద్రుల్.

టీ. ఆయాశ్వరన్యపతిక్ = ఆయాశ్వరదేవరాయలకును, పుణ్యాయతమతి
యైన=పుణ్యములయంగు విశాలమగు మనస్సుగల, బుక్కమాంబకుఁ=బుక్క-మ్మకును,
తేజ...తులు. తేజః- తేజముచేతను, తోయజహితులు=సూర్యులును, ధీయుతులు=బు
ద్ధిమంతులును, అగు=అయిన, నారసింహాతిమ్మన రేంద్రుల్=నరసింహదేవరాయలును
దీక్షమలదేవరాయలును, ఉదయించిరి=జననమందిరి. ఈపద్యమున రెండవచరణమందు

బుక్కమాంబ యనుచోట నంభాశబ్దభవ మైనయమ్మ యనునది తేలఁబలికిన నమ యై నది గనుక బుక్కను యని యుండఁ గా దానిపైని మరల నంభాశబ్దము ప్రయోగించి నందునఁ జౌనరుక్త్యముగాఁ గానఁబడుచున్నది. ఇందుకు 'ఆర్యాంబాదికశబ్దాస్సుత్తి ర్యత శ్చేష్ఠార్థగోచరాః, తత స్తదంతశబ్దభ్యో నైనశ్చేష్ఠార్థగోచరాః' అని యధర్వణ వచనము. ఈతీయన నున్నను నీప్రకారముగాఁ బ్రయోగించుటకు మూలము విచారింప వలయును.

తా. అటువంటి యీశ్వరరాజానను, బుజ్యాత్మురాలైన బుక్కమ్మకును, సూర్యునివంటి తేజశ్శాలుకును, బుద్ధిమంతులును నగు నరసింహరాజును, తిమ్మరాజును బుట్టిరి.

క. అందు నరసప్రభుఁడు హరి

చందనమందారకుండఁ చంద్రాంశునిభా

స్పందయశస్త్రుందిలది

క్కుందరుడై ధాత్రి యేలఁ గలుషము లడఁగె.

29

టీ. అందుకే = వారిరువురంగును, నరసప్రభుఁడు - నరసింహదేవరాయఁడు, హరి...రుడై - హరిచందన = శ్రీగంధముతోడను, మందార = పారిజాతపుష్పములతోడను, కుండ = మల్లెపువ్వులతోడను, చంద్రాంశు = చంద్రకిరణములతోడను, నిభ = సమానమైనట్టి, అస్పంద = చలింపని, యశః = కీర్తిచేతను, కుందిల = పెద్దకడుపుగల, దిక్ = దిక్కులయొక్క, కందరుడై = గుహలుగలవాడై, కలుషములు = పాపములు, అడఁగె = నశించునట్లు, ధాత్రి = భూమిని, ఏలెకే = పాలించెను.

తా. వారిద్దఱిలో నరసగూఢాచారుఁడు హరిచంద నాదులతో సమానమై శుభ్రమైన తన కీర్తి దిగంతములయందు వ్యాపించుచుండఁ గాఁ బాపము లడఁగిపోవునట్లు భూమిని పాలించెను.

సీ. అంభోధివననవిశ్వంభరావలయంబు,

దనబాహువురి మరఃతకముఁ జేసె

గకుబంతనిఖిలరాణ్ణికరంబుఁ జరణమం,

జీరంబు సాలభంజికలఁ జేసె

మహనీయనిజవినిర్మలయశస్సరసికి,

గగనంబుఁ గలహంసఃకంబుఁ జేసె

నశాంతవిశ్రాంతిఁ నాసారలక్ష్మికిఁ,

గవికదంబముఁ జాతకములఁ జేసె

తే. నతిశితకృపాణకృత్తమః త్తారిపీర
 మండలేశనకుండలమకుటనూత్న
 మస్తమాల్యపరంపరామండనార్చి
 తేశ్వరుం డగునారసింహేశ్వరుండు.

30

టీ. అతి...రుండు - అతిశిత=మిక్కిలివాడియగు, కృపాణ=ఖడ్గముచేతను, కృత్త=నశింపబడిన, మత్త=మదింపిన, అరిపీర=శత్రులందువీరులగు, మండలేశ=రాజులయొక్క, సకుండలమకుట = కుండలకిరీటములతోగూడిన, నూత్న = నూతనములయిన, మస్త=శిరస్సులనియెడు, మాల్య=విరిసరములయొక్క, పరంపరా=సముహముచేతనుగలిగిన, మండన=అలంకారముచేతను, అర్చిత=పూజింపబడిన, ఈశ్వరుండు=సర్వేశ్వరుండు గలిగినవాడు, అగు=అయినట్టి, నారసింహేశ్వరుండు=నరసింహదేవరాయుడు, అంభో...యంబుకొ - అంభోధి=సముద్రము, వసన=వస్త్రముగాగల, విశ్వంధరా=ధూమియొక్క, వలయంబుకొ=వలయమును, తన...తముకొ - తన=తనయొక్క, బాహుపురి=కేయూరమందలి, మరతకముజేసెకొ=మరతమణినిజేసెను. కకు...రంబుకొ - కకుప=దిక్కులయొక్క, అంత=చెఱంగులయందలి, నిఖిల= సమస్తమయిన, రాట్=రాజులయొక్క, నికరంబుకొ=సమూహమును, చర...కలకొ - చరణమంజీరంబు-చరణ = పాదముయొక్క, మంజీరంబు=గండ పెండేరముయొక్క, సాలభంజికలజేసెకొ=ప్రతిమలజేసెను, మహ...సికికొ-మహనీయ=అధికమైయున్న, నిజ=స్వకీయమయిన, వినిర్మల=మిక్కిలిశుభ్రమగు, యశః=కీర్తియొడు, సరిసికికొ=సరస్సునకు, గగనంబుకొ=అకాశమును, కలహంసకంబుజేసెకొ = హంసవిశేషమునుజేసెను. అశ్రా...లక్ష్మీకికొ - అశ్రాంత=ఎడదగని, విశ్రాంత = వితరణమనియెడు, ఆసార = ధారాసంపాతముయొక్క, లక్ష్మీకికొ = సమృద్ధికి, కవికదంబుకొ = కవీశ్వరసమూహమును, చాతకములజేసెకొ = చాతకపక్షులనుజేసెను.

తా. నరసింహరాయలు యుద్ధరంగమందు బహిరంగముగా నెదిరించినశత్రు వీరులతలలు మకుట కుండలంబులతోడంగూడఁ దనఖడ్గమున ఖండించి, అట్టి శిరఃబులను విరులసరములచేఁ గఱకంతుండు కపాలమాలాధరుండు గనుక నతని నలంకరించుచు జతుస్సముద్రముద్రితభూషణయంబు ననాయాసంబుగ వహించి పాలించుచు సమస్తజాతీశ్వరులచే మొక్కులు గైకొనుచు భూమ్యంతరంగబులయందు దనయశంబు నిందియెల్లప్పుడెడతెగనిదానంబులచేత గవీశ్వరులకుఁ దృప్తి నేయుచుండె నని భావము.

తే. ఆనృసింహ ప్రభుండు దిచ్చాంబవలన
నాగమాంబికవలన నందనులఁ గాంచె
వీరనరసింహరాయభూవిభుని నచ్యుత
తాయతాంశజ శ్రీకృష్ణరాయ నిన్ను.

31

టీ. శ్రీకృష్ణరాయ=కృష్ణదేవరాయ ' ఆనృసింహప్రభుండు=ఆనరసింహ దేవ
రాయఁడు, తిచ్చాంబవలన=తిప్పమ్మాదేవివలన, వీరనరసింహరాయభూవిభుని=
వీరనరసింహరాయలను, నాగమాంబికవలన=నాగమ్మవలన, అచ్యుతాయతాంశ
జా=అచ్యుత=శ్రీకృష్ణునియొక్క, ఆయత=పూర్ణమగు, అంశ=కళచేతను, జా=
పుట్టినిట్టి, నిన్ను=నిన్నును, నందనుల=పుత్రులనుగా, కాంచె=పడసెను.

తా. ఆనరసింహరాయలకు భార్యలగు తిప్పమ్మ, నాగమ్మ యనువారిలోఁ
దిప్పమ్మకు వీరనరసింహరాయలును, నాగమ్మకు కృష్ణాంశసంభూతుఁడగు కృష్ణ
దేవరాయలును సుతులైరి.

క. వీరనృసింహుండు నిజభుజ, దారుణకరవాలపరుషధారాహత వీ
రారి యగుచు నేకాతప, వారిణముగ నేలె ధరసంవారణమహిమన్.

టీ. వీరనృసింహుండు=వీరసింహరాయఁడు, నిజ . . యగుచుకొని నిజ =
స్వకీయమగు, భుజ = భుజము దారుణ=భయంకరమైన, కరవాల = ఖడ్గము
యొక్క, పరుష=కఠిన అలచుచేతను, హత=సంహరింపఁబడిన, వీర=
వాఁడగుచు, అవారిణమహిమకొని అవారిణ=
విముచేతను, ధరక=భూమిని, ఏకాతపవార
వీరక=పాలించెను.

ఖడ్గముచేత నెదురించినవీరులగు శత్రువుల
త్రాధిపతియై భూమిని పాలించెను.

నామై దిరుమ

ఖులు * దేవేరులుఁగాన్.

32

ఆవిభు=ఆవీరనృసింహరాయలయొక్క, ఆనంతరంబు =
సమర్థవీరయుక=తరుమలయనుయ, అన్నపూర్ణాదేవియుక
కి మల్లాబ్జముఖులు=కి మలమునఁజేయు చంద్రునిసెట్టియు

ముఖముగలవారు, దేవేరులుగాక = పట్టపుదేవులుగాకగా, ధరావలయుముక = భూవలయుమును, రహిమైక = సంతోషముచేతను, పూనితివి = వహించితివి.

తా. శ్రేష్ఠఁ డగునానృసింహరాయలపిమ్మటఁ గృష్ణదేవరాయలు భూభారమును వహించె ననియును, దిరుమర్దవి, యన్నపూర్ణావేవి యతనికిఁ బట్టపుదేవులనియును భావము.

నీ. తొలఁగెను భూమకేతుఁడో భ జనులకు,

నతివృష్టిదోషభయంబు వాసెఁ

గంటకాగమభీతి • గడచె నుద్ధతభూమి,

భృత్కటకం బెల్ల • నెత్తువడియె

మానె నఘస్ఫూర్తి • మరుభూమిలందును,

నెలమూఁడువానలు • నిండఁ గురిసె

నాబెలగోపాల • మఖిలనద్యృజమును,

నానంద మగుమన్ని • నతిశయిల్లె

తే. బ్రజల కెల్లను గడు రామరాజ్య మయ్యెఁ

జారునత్వాప్య యీశ్వరనాఁ

భూవిభునికృష్ణరాయ యభ్యుఁ

పెంపుతో నీవు ధాత్రి బాలి

34

టీ. చారునత్వాప్య - చారు = ఒప్పిన

గుణముచేయును.

బలముచేతను, అధ్య = ఘనఁడవైనవాఁడా!

విభుని = ఈశ్వరరాయలపుత్రుఁడగు నారసిఁ

కృష్ణదేవరాయ! నీవు, ఆభ్యుదయమొం

పాలింపఁగాను - పాలించుచుండఁగా

భూమకేతు = లోకమక్కవలని, క్షోభ -

వృష్టిదోషభయంబువాసెక = అధికినర్పదోష

కంటక = క్షుద్రవైరిరాజులయొక్క, అగమ = రాక

అతిక్రమించెను, ఉద్ధత... పల్లక - ఉద్ధత = గర్వించిన,

కటకం పల్లక = రాజ్యమెల్లను, ఎత్తువడియె = బలహీనము

పాపములయొక్క, స్ఫూర్తి = ఆశయము, మాసెక = రూ

లంఘన = నిర్జలభూములయందును, నెలమూఁడువానలు

నిండన్ = పరిపూర్ణమగునట్లు, కురిసెన్ = విరిచెను. ('మరుభూములందును' అనుసముచ్చాయకద్రుతేసారస్యమువలన ఫలవిదూర్భములందు సైతము పదిదినముల కొక్కవర్షము గురియు ననుట). ఆబాలగోపాలము = బాలురు గోపాలురు మొదలుగా, ఆఖి...ములు-ఆఖిల=సమస్తములగు, సత్ = శజ్జనులయొక్క, ప్రజమును = సమాహమును, అనందమగు = సంతోషముగల, మన్మిక్ = బ్రగుతుచేతను, అతిశయిల్లెక్ = అధికమయ్యెను. ప్రజలకెల్లను = సమస్తజనులకును, కడుక్ = మిక్కిలి, రామరాజ్యమయ్యెక్ = బాలమరణాదిపీడలులేని శ్రీరామరాజ్యమువలె నయ్యెను.

తా. కృష్ణదేవరాయలు శ్రీమన్నగలిగి రాజ్యమేలుచుండఁ గా, భూమిపై జనులకు సుఖక్షయమును, అతివృష్టిభయంబు నవాప్యవృష్టిభయంబు మొదలగునీతిబాధలు లేనియును, దగినకౌలములయందుఁ గావలసిన వానలు గురియుచుండె ననియును, బరరాజులు దాడి సేయరనియును, బాలురు పెద్దలు గోపకులు మొదలుగా నెల్లవారలను నిరంతరసంతోషించుట గాఁతు రనియును, బాలమరణాదిదోషంబులు లేక శ్రీరామరాజ్యమై యుండె ననియును భావము.

క. తునియలు దొమ్మిదియటఁ బదు

నెనమండ్రట మోచువా రొనేకపటికూ

ర్మనగాహు లేటిలావరు

లని తావకబాహు వొకఁడ + యవని భరించెన్.

౪౫

టీ. తునియలు = భూఖండములు, తొమ్మిదియట = నవసంఖ్యాకంబులట. 'మోచువారు' = విహించువారు, పదు నెనమండ్రట = అష్టాదశసంఖ్యాకులట. అనే...ములు - అనేకప = రంటఁబాసము జేసెడిదిగజము లేనిమిదియును, కిటి = చిరావముకొండును, కూర్మ = అదికూర్మ మొక్కండును, నగ = కదలనికులవర్వతంబులేదును, అహులు = శేఘ్రఁడొక్కండును, (ద్వంద్వంతిమున బహువచనము) వీరు, ఏటిలావరులు = ఏపాటబలవంతులుఅని, తావక = నీసంబంధమగు, బాహు వొకఁడ = ఘనమొక్కఁడ, అవనిక్ = భూమిని, భరించెక్ = పూసెను.

తా. కృష్ణదేవరాయలఘజము మున్న భూభారమును విహించియున్నవారగు, గజ, ఏరాహ, కిమర, కులపన్వతి, శేఘలను లేక్కించి పదు నెనమండ్రని యెఱింగి భూభాగములు లేక్కించి భరితఖిలదాగినవిఖండంబు లని తెలిసి యొక్కొక్కఁ ఖండం దిద్దటిద్దలు విహించుమన్న ట్లాహించి వారి లేటిబలవంతు లని యెఱింగి యట్ల తొమ్మిదిఖండంబులు గల భూమండలం బంతయుఁ దానే విహించి నని భావము. ఈ పద్యంబునందలి 'యట' పదస్వయం నాగకారాధికతలై యున్నది.

సీ. తొలుదొల్త సుదయాద్రిశిలఁ దాఁకి *తీండ్రించు,
 నసిలోహమున వెచ్చ * నై జనించె
 మఱి కొండవీఁ డెక్కి * మాట్కొన నల్లియైన,
 యలకసవాపాత్రు * నంటి రాజె
 నట సాఁగి జమ్మిలోయఁ బడి వేఁగి దహించెఁ,
 గోనఁ బిట్టరైఁ గొట్టానఁ దవిలె
 గనకగిరిస్ఫుర్తిఁ * గఱచె గౌతమిఁ గ్రాచె,
 నవల నాపొట్నూర * రవులుకొనియె

తే. † మాఁడములు ప్రేల్చె నొడ్డాని * మసి యొనరైఁ
 గటకపురిఁ గాలె గజరాజు * గలఁగి పఱవఁ
 దోఁకచి చ్చన నొర నీదురవగాహ
 ఫలదుగ్రప్రతాపాగ్ని * కృష్ణరాయ.

36

టీ. కృష్ణరాయ=కృష్ణరాయఘోషాలా, నీరు...పాగ్ని - నీ - నీయొక్క,
 గురవిగాహ=ప్రవేశింపకకృష్ణముగానియట్లు, ఫేలత్=క్రిడించుచున్న, ఉగ్ర=తీక్షణముగ,
 ప్రతాప=ప్రతాపమనియడు, అగ్ని=నిప్పు, తోఁకచిచ్చనక్ = దీర్ఘనిహ్నిబాహుయో
 యన్నట్లు, తొలుదొల్తక్=ప్రప్రథమమంచు, ఉదయాద్రిశిలక్ = ఉదయగిరిపర్గ
 మనియెడుచెనుముకిరాతని, తాఁకి=స్పృశించి, తీండ్రి...మునక్=తీండ్రించు=జ్వలిం
 చెడు, అసి=ఖడ్గమనియెడు, లోహమునక్=అగ్నిజననకారణ మగునయఃప్రతీకయందు,
 నిచ్చనై=వేడిమిగలదియై, జనించెక్=అంకురించెను, (శిఖిముఖశిలయును లోహపత్రి
 కయు నొలనినప్పుడు నిప్పుపుట్టు ననుట), మఱి=పిమ్మట, కొండవీడు=కొండవీటి
 దుర్గమును, ఎక్కి=అరోహించి, మాట్కొని=ప్రతిఘటించి, నల్లియైన=నలఁగియున్న,
 అల = అప్రసన్నుండగు, కసవాపాత్రుఁ డనువానిని, (నల్లియైన = నలఁగిన, కసవా
 పాత్రుక్=కసవాపాత్రుఁడనుకసవును), అంటి = తాఁకి, రాజెక్ = పొగసెను.
 (అనిప్పు నలఁగినకసవువైఁ బడినప్పుడు రాజా ననుట). అటక్=అచ్చట, సాఁగి =
 పెడలి, జమ్మిలోయఁబడి=జమ్మిలోయ యనుప్రదేశము ప్రవేశించి, (జమ్మిచెట్టు గల
 బొటియలోఁ బడియును), వేఁగిక్=వేఁగినాడును, దహించెక్=కాలెను. వేఁగి=
 ప్రకాశించి, (కాలె ననుట), కోనక్ - కోనసీమను, బిట్టు=కఠినముగా, ఏర్చి =
 కాలి, కొట్టానఁ దగిలెక్=ఘోట్టా మనుదేవమం దంటుకొనియెను. (జమ్మిచెట్టు
 గాల్చి యాయగ్ని కొట్ట మనఁగా కాల గావున దాని నంటికోనెననుట), కనకగిరి=

* కంఠునీ, యసిలోహ. † మాడుగులప్రేల్చె నొడ్డాని * మసియొనరచ్చ.

కనకదుర్గముయొక్క, స్ఫూర్తికొ=అధికమును, కలచెక్=కలగఁజేసెను. (అగ్ని వలన బంగారము గలఁగు ననుట), గౌతమిఁ గ్రాచెక్=గోదావరిని దపింపఁ జేసెను, (అగ్నివలన జలంబులు దప్తము లగు ననుట), ఆవలక్=అనంతరమందు, ఆపొట్నూ రక్=పొట్టనూరు అనుప్రదేశమందు, రవుబుకొనియెక్ = ప్రజ్వలించెను. (అగ్ని పొట్టమీఁదఁ బడినప్పుడు రగులుకొను ననుట), మాఁడెములు వ్రేల్చెక్=మాఁడెము లనియెడుమన్నెపుదేశములు గ్రాల్చెను, ఒడ్డాణిక్=ఒడ్డదేశమును, మసియొనర్చెక్ = భస్మసాత్కృతముఁ గావించెను. (అనఁగా బుగ్గిచేసెననుట), కటకపురిక్=కటక మునుట్టణమును, గజరాజు=గజపతి, కలఁగి=కలఁతపడి, పటవక్ = పలాయితుఁడు గాఁగా, కార్చెక్=దహించెను. కటకపురిక్=పురినంటిగిరినితంబమును, గజరాజు= పర్వతమందలిగజుశ్రేష్ఠము, పటవక్=మంటఁ జూచి పలుగులిడునట్లు, కార్చెక్= తగులఁబెట్టెను.

తా. కృష్ణదేవరాయలప్రతాపము ప్రథమమందు నుదయిరిగుర్గ మాక్రమించి పిమ్మటఁ గొండవీటిదుర్గముమీఁది కేఁగి కనకపాత్రుని సంహరించి యచ్చట వెడలి జమ్మిలోయమీఁద వేఁగి వేఁగిదేశము నాక్రమించి కోనసీమఁ గైకొని కొట్టమును గ్రహించి కనకదుర్గమును బాదుఁజేసి గోదావరిని దపింపించి పొట్టనూర వ్యాపించి మన్నెపు దేశము లాక్రమించి యోడ్డదేశము జయించి గజపతి భయంపడి పటము నట్లు కటకపురి నాక్రమించె ననియును, అప్రతాప మగ్నివలె నుండె ననుటవలన నయ్య గ్ని యుదయగిరి యనుచెకిముకిలిఁ దాఁకి కత్తియనెనుచెముకి కత్తియందుఁ దొలుతఁ బుట్టి కొండవీఁ డనుకొండయొక్క నలియైనకనకపాత్రుఁ డనుకనపు నంటి రాజు కొని జమ్మిచెట్లమీఁద వేఁగిచెట్లమీఁదఁ బడి దహించి కొట్ట మంటుకొని కనకదుర్గ మనుకనకమును గలఁగఁజేసి గోదావరిలోనియుదకిములు గ్రాఁగఁజేసి పొట్టనూ రను పొట్టమీఁదఁ బ్రజ్వరిల్లి యావలఁ గటకపురి యనుకొండదరియందుఁ జేరి యచ్చట నివ సింపుచున్నయేనుంగు పాటిపోవునట్లుప్రదేశమును దహించె నని యచ్చటచ్చట నుం డెడుశబ్దములవలన రూపకాలంకారమును, ధ్వన్యలంకారమును దోచుచున్నది.

ఉ. చిత్రము కృష్ణరాయనృపశేఖర నీదగుధాటి కోడి న
రవ్వత్ర నిలింపకామినులఁవాడకుఁ గాఁపులు వోదు రుత్కల
క్షుత్త్రీయపాత్రు లెల్లఁ గనుగొందనిమేనులఁ దొంటిపెద్ద లే
సూత్రముఁ బన్నినారొ బలఁసూదనువీటికిఁ గొండవీటికిన్. 37

టీ. కృష్ణరాయనృపశేఖర=ఒకృష్ణరాయధూపాలశ్రేష్ఠుఁడా' నీదగు=నీసం బంధముగు, ధాటిక్ = ఔద్ధత్యముచేత, (ఇది విభక్తివ్యత్యయము), ఓడి=హత్తులై,

సర్వత్ర = అన్ని దేశములరాజులు, నిలింపకామినులవాడకు = అప్పరశ్రీలవాడకు, (అనగా స్వర్గమున కనుట. యుద్ధములోఁ జచ్చినవారు స్వర్గమందలి యచ్చరల యిందలకుఁ బోవుమరని వర్ణించుట కవిసంప్రదాయము), కాపులునోదురు = కాపురముగాఁబోవుమరు. నీదగు = నీసంబంధియగు, ధాటికి = దాడివెట్టుటకు, ఓడి = భయంపడి, ఉత్క...లెల్ల - ఉత్కల = ఓధ్రదేశమందలి, త్త్రయపాత్రులెల్ల = పాత్రనామధేయు లగురాజు లందఱును, కనుగందని = లేతటికము నెడనియట్టి, (కనువుచేతఁ గందని యని మఱియొక యర్థము), మేనుల = శరీరములచేతను, నిలింపకామినుల = దేవతాశ్రీలయొక్క, వాడకు = పట్టణమునకు, కాపులునోదురు = కాపురము లేగుమరు. తొంటిపెద్దలు = పూర్వపుఁబెద్దలు, బలనూదనువీటికి = ఇంద్రపట్టణ మగుస్వర్గమునకును, కొండవీటికి = కొండవీడనుపట్టణమునకు, ఏనూత్రము = ఎట్టినూత్రమును, పన్ని నారొ = కల్పించినవారో, చిత్రము = ఆశ్చర్యము.

తా. కృష్ణరాయనృపశేఖరా! నీవు దాడి వెడలినప్ప డుత్కలదేశపు రాజులు భయపడి గఱిచిట్లనిశరీరములతోడన దేవతాశ్రీలున్నపట్టణమునకుఁ గాపురములు నోయెదరు; స్వర్గమునకును, కొండవీటికినిఁ బూర్వపుఁబెద్ద లేమనూత్రముఁ బన్ని రోకదా! ఇది చిత్ర మనగా లోకములో రణరంగముఁ దెదరించి శత్రుశరముల పలనిటొమ్మగాముములతోడిశరీరము లిచ్చట విడిచినవారికి వీరస్వర్గము గలుగుఁ గాక పిఱికితనంబునఁ బఱచినవారికి స్వర్గ సౌఖ్య మెట్లుబుచ్చును? సరసీరస్వర్గ మెట్లు గల్గు నని శంక రాఁగా గృహ్యదేవరాయలదాడి విన్నమాత్రముననే ఉత్కలదేశస్థులగు రాజులు పూరి గఱచి గాయ పడని దేహముతోఁ గొండవీడు వదలి రాజమహేంద్ర వరమునకు సమీపమందలికిరాతశ్రీలపల్లెకుఁ గాపులుగాఁ బోదు రని భావము. కనువు గఱచినవారిని గొట్టఁగూడ దని యుద్ధధర్మము. నిలింపకబద్ధము. 'స్యాన్నిలివృక్షిరా తశ్చ' యనియు, 'నిలిహ్న దేవశబరా' అనియు నున్న నిఘంటువులవలన దేవతార్థకమును, గిరాతార్థకము నవుటంజేసి యాశ్చర్యముమీఁదను బలనూదనువీడనుశబ్దము మీఁదను శ్లేషకలిగి యిట్టి యర్థము నచ్చునట్లు చమత్కరింపఁబడియెను. ఇటు బలనూదనువీడనునగా నమరారామ మని కొందఱు అందురు.

ఉ. కూరిమిఁ గృష్ణరాయనృపకుంజర చేరె కలింగరాజ్యల
శ్రీరమణీలలామ నిను • మిన్నలు ముట్టినమోహనాలతోఁ
గారణ మట్ల లక్ష్మీ గనుగందనివేడుకఁ గృష్ణరాయనిం
జేరునకాక వావి సెడఁ • జెందునె సోదరుఁ డైనరుద్రునిన్. 38

టీ. కృష్ణరాయనృపకుంజర = కృష్ణరాయగూపాలశ్రీఘోడా! కలింగరాజ్యలక్ష్మీరమణీలలామ = కలింగదేశరాజ్యలక్ష్మీయనెడుపాలఁగిమిన్న, కూరిమి = పేర్చు

చేతను, మిన్నులుముట్టిన=అకాశముంటిన, మోహనాలతోక=ఏనుగులలో
పతి గజపతి గనుక నని భావము. మోహనా అనఁగా గోటయం
సాధనము అని కొందఱు అందురు. అపక్షమున వానిఁ బెరికి తెచ్చినాఁ
మోహనాలతోక=మోహములతో, నిరుజ్జేరక=నిన్నుబొందక,
అక్రమమున నే హేతువు, లక్ష్మీ=శ్రీదేవి, కృష్ణరాయనిక=శ్రీకృష్ణదేవుని,
దని=వాడిపోవని, వేడుకక=ప్రీతిచేతను, చేరునకాక = పొందునేకాని, స
దైన=సహోదరుడగు, రుద్రునిక=రుద్రదేవుని, వానిసెవక=ఎరుస చెడిపోవునట్లు,
చెందునె=చెందునా, చెందదనుట.

తా. కృష్ణరాయా! కళింగరాజ్యలక్ష్మీ యశిష్రేయచేతను నిన్నే చేరును గాని
ప్రతాపరుద్రుని జేరకపోయె నేల యనఁగా నాకళింగరాజ్యలక్ష్మీ లక్ష్మీ యశునామ
మును విహించుటంజేసి తనకుఁ బ్రియుఁ డగుకృష్ణనామము విహించిననిన్నే చేరును
గాని తనకు సోదరుఁ డగురుద్రునినామము విహించినప్రతాపరుద్రునిఁ బొంద దని
భావము. లక్ష్మీదేవికి రుద్రదేవుఁడు సోదరుఁ డౌట యాగమప్రసిద్ధము.

సీ. కచనక్తఫణికంచుకము మాళి వీరకే,
దారంపుఁబాగచందంబు నొందఁ
గలయ నంగమున ముక్కటకీటకృత మైన,
మగ్గంబు నేత్రసంపద వహింప
ధ్వంతగహ్వరశిలాఃతాడితాళికచిక్క,
ణాస్రపంకము చంద్రమై పొనంగఁ
దనుభృశశ్రాంతవేష్టనలగ్నబర్హిబ,
ర్హంబు మువ్వన్నెచుంగై చెలంగ
తే. నిద్ర మేల్కొంచి సెలయేట • నీడఁ గాంచి
గోపవేషంబు సెడి తొంటిభూపవేష
మగుట యవ్వనమహిమఁగా • నలికి యచట
విడుచు గజరాజు నీధాటి • వింధ్యవాటి.

39

టీ. కచ=జుట్టునందు, సక్త=తగులుకొన్న, ఫణికంచుకము=పాఁపకుబుసము,
మాళిక = శిరస్సునందు, వీరకేదారంపు = వీరకేదారమనియెడిపేరుగల, సాగ =
ఉష్ణీమయొక్క, చందంబుక=రీతిని, ఒండక = పొందఁగా, కలయక = కలి
యునట్లు, (అంతటననుట), అంగమునక=శరీరమునందు, ముక్కటకీట=పాలెపుయ్య

ఆముక్తమాల్యద, నవ్యాఖ్యానము

‘నాతాశ్రీతప్రవాయోర్ణనాభమర్కటకాస్సమాః’, కృత=చేయబడిన, రచన, శేత్ర...పదక-శేత్ర=వలిపెంపువలువయొక్క, సంపదక=పదక=తాల్పగాను, ని. ‘స్వాజ్ఞటాంశుకయోర్నేత్రమ్’, ధ్యాంత... గమ్యవర = చీకటిగుహయందలి, శిలా = తాతిచేతను, తాడిత = ఎడిన, అలిక=నొసటియందలి, ని. ‘లలాటమలికంగోధిః’, చిక్కిణ=చట్టము, స్ర=రక్తముయొక్క, పంకము=బురద, చంద్రమై=చెందిరమై, (సిందూరమై పట), పాసంగక=ఓప్పచుండగా, తను...ర్నంబుతను=శరీరముయొక్క, భృశ=అధికమగు, క్రాంత = బడలిక చేతనైన, వేష్టన = పొర్లాడుటచేతను, లగ్న=కఱచుకొన్న, బర్హిబర్హంబు=నెమ్మిపురి, మువ్వన్నెచుంగై = మూడువర్ణము లనగా నీలరక్త పీతవర్ణములు గల యుత్తరీయపుణెఱుగై, చెలంగక=ప్రకాశించుచుండగా, నిద్రమేల్కొంచి=నిద్దరమేల్కొని, సెలయేటక=కొండవాడయందు, నీడగాంచి=నీడజూచుకొని, గోపవేంబు=తాను ధరించిన గొల్లనివేషము, చెడి = పోయి, తొంటి=పూర్వము దనకున్న, భూపవేషము=రాజవేషము, అగుట = సంభవించుట, అవ్వనమహిమగాక=ఆవనసంబంధియైన మహిమచేతనుగాని, (శంకించి యుంటు), అలికి = భయపడి, గజరాజు = గజపతి, నీధాటిక = నీదాడిచేతను, వింధ్యవాటిక=వింధ్యపర్వతప్రాంతమందు, ఆచటు=తానున్నయాప్రదేశమును, విడుచుక=వదలును.

తా. నీవు దాడి వెడలినప్పుడు గజపతి భయపడి కలింగదేశము విడిచి వింధ్య పర్వతమునకు వెలస పోయి యచ్చటఁ బసులఁ గాచువానిరూపముతో నొకయరణ్యములోనిచీకటిగుహలోఁ బ్రవేశించి ఎడివడిగాఁ బోవుచుండ నాగుహలో నున్నయొక్కతొయి నొసలు దాఁకె. దానివలనఁ గ్రోత్రనెత్తి లొలికి పేరుకొనియెను. తత్ప్రదేశంబుననే యాయాసముచేతి నిదురించి మేలుకొని యాసమీపమందుఁ బ్రవహించెడు సెలయేటినిటిలో నీడఁ జూచుకొని తాను నిద్రపోవుచుండఁగా నాగుహలో నుండెడు పాపకుబుసము జాట్టునకుఁ గఱచుకొనెను గావున నది యతఁడు గానక భయభ్రాంతిచేత నుష్కిష మనియును, తాను నిద్రించునప్పుడు తగ్గుహలో నొక్కసాలె పువ్వు తనమీఁద మగ్గంపు నేతఁ నేయఁగా నది రవపెల్ల యనియును, మున్ను చెప్పఁబడిననొసటిగాయము సింహురపుఁదిలక మనియును, అగుహలోఁ దాను మిక్కిలి బడలిక చేతఁ బొర్లాడుటంజేసి వెనుర్చి యున్న తనశరీర మెల్ల నంటికొన్న నెమలిపించుము చిత్రవస్త్ర మనియును, భీమాత్మకజ్ఞానమును బొంది తాను గుహలోఁ బ్రవేశించునప్పుడు వహించి యున్న గోపాలవేషము రూపుచెడి లొల్లిటిభూపాలవేషము వచ్చెనే యిది యావనమాహాత్మ్యముచేతఁ గాఁబోలు ననియు వగచి యావేషముతో నచ్చట నివసించుటకు నీవలనిభయముచే నిచ్చ.ంపక యావలఁ గదలు నని భావము.

చ. అభిరతిఁ గృష్ణరాయ విజయాంకము లీవు లిఖించి తాళన
న్నిభముగఁ బొట్టునూరికడ • నిల్వినకంబము సింహభూధర
ప్రభుతిరునాళ్లకుం డిగుసుర ప్రకరంబు కలింగమేదిని
విభనపక్షేర్తికజ్జలము • వేమఱుఁ బెట్టి పఠించు నిచ్చలున్. 40

టీ. కృష్ణరాయ=కృష్ణదేవరాయ, విజయాంకములు - విజయ = జయించుట
యొక్క, అంకములు = రేఖలు, ఈవు=నీవు, లిఖించి = వ్రాసి, పొట్టునూరికడ =
పొట్నూరినమీపమునందు, తాళనన్నిభముగఁ=త్రాటిచెట్టుపొడవునకు సమానమగు
నట్లు, నిల్విన=నాటించిన, కంబము = స్తంభము, సింహ...శృకుక్ - సింహభూధర
ప్రభు = సింహచలస్వామియొక్క, తిరునాళ్లకుక్ = బ్రహ్మాత్మనిమునకు, డిగు=దిగి
వచ్చెడు, సురప్రకరంబు=దేవసమూహము, కలింగమేదినీవిభు=కలింగ దేశాధీశ్వరుం
డగుగజపతియొక్క, అపక్షేర్తి=అపయశస్సనెడు, కజ్జలము=కాటుకనీరు, వేమఱుక్=
పలుమాఱును, పెట్టి=కప్పువేసి, నిచ్చలుక్=నిత్యమును, అభిరతిక్ = ఆసక్తిచేతను,
పఠించుక్=చదువును.

తా. నీవు విజయాక్షరమును వ్రాయించి పొట్నూరియొద్ద నాటించినజయ స్తం
భమునందలియక్షరములు తెస్సగా నగపడమిం జేసి గజపతియపక్షేర్తి యనెడునల్లని
కప్పువేసి దేవతలు సింహచలస్వామితిరునాళ్లకు వచ్చినప్పు డెల్లమిక్కిలి యాసక్తిచేతఁ
జనువును రని భావము. (తాటియాకులమీఁద వ్రాయఁబడిన యక్షరములు స్పష్టముగా
నగపడనివో నల్లని రంగుపూసి చువుచుండుట ప్రసిద్ధము.)

సీ. సనకాదిదివిజమఃస్కరిఫాలగోపిచం,

దనవుండ్రవల్లిక • ల్నాకి నాకి

సెలసి హాహాహూహూవులదండియలతంత్రి,

ద్రెవ్వ సింగిణలుగాఁ • దివిచి తివిచి

సప్తర్షి కృతనియః జ్వరవాలుకాలింగ,

సమితి ముచ్చెల్లకాళ్లఁ • జమరి చమరి

రంభాప్రధానాపురజప్రభూరోజకుం,

భంబు లెచ్చటఁ గన్నఁ • బట్టి పట్టి

తే. తిరుగు హరిపురసురతరుఁసురల మరగి

బహుళహళహళిభరితకల్పరిగనగర

నగరపురవరపరిబృథఃజవనయవన

ప్రతన భవదసి నని దెగి కృష్ణరాయ.

41

టీ. కృష్ణరాయ=కృష్ణదేవరాయా' బహు...తన-బహుళ = దట్టమైన, హళ
హళి=హలాహళిచేతను, భరిత=నింపఁబడిన, కల్పరిగ నగర- కల్పరిగపట్టణముయొక్క-
య, సగరపురవర-సగర=సగరునియొక్క, పురవర=పట్టణశ్రేష్ఠ మగు నయోధ్య
యొక్కయ, పరిబృథ=దొరలయిన, జవన=వేగముగల, యవన=తురకలయొక్క,
ప్రతన=సైన్యము, అనిక=యుద్ధమునందు, భవదసిక-భవత్=నీయొక్క, అనిక=
ఘడ్డముచేతను, తెగి=ఖండింపఁబడి మృతినొంది, హరి...రలక - హరి=దేవేంద్రుని
యొక్క, పుర=పట్టణమగు స్వర్గమందలి, సురతయ=కల్పవృక్షములయందలి, సుర
లక=మద్యములను, మరగి=అలవాటు చేసికొని, సన...వల్లికల్ - సనకాది=సనక
సనందనాదులగు, దివిజమస్కరి=దేవమునులయొక్క, ని. భిక్షుః పరివ్రాటక్తుర్నన్ది
పారాశర్యపి మస్కరి', సాల=లలాటములయందలి, గోపచందన=మృద్విశేషముయొ
క్క, పుండ్రవల్లికల్=తీగెలవంటి యూర్ధ్వపుండ్రములను, నాకినాకి=మాటిమాటి
కిని నాలుకలతోనాకివైచి, హహ...తంత్ర - హహహూహువుల=హహహూహువు
లనెడుదేవగాయకులయొక్క, దండియల=వీణలయొక్క, తంత్ర=తంతువులు, త్రె
వ్విక=తెగిపోవునట్లు, సెలసి=గుంజుకొని, సింగిబలుగాక=ధనుస్సులగునట్లు, తీవీచి
తీవీచి=తక్కించి యాక్కించి, సస్త...సమితిక - సస్త్ర=సస్త్రమహర్షులచేతను,
కృత=చేయఁబడిన, వియజ్ఞుర=అకౌశలగయందలి, వాలుకొలింగ=సైకతలింగముల
యొక్క, సమితిక=సమాహమను, ముచ్చెలకొల్లక=ముచ్చెలదొడిగియున్న కొల్ల
చేతను, చమరిచమరి=తాచితాచి, రంభా...భంబు - రంభాప్రధాన=రంభిమొదలు
గాగల, అప్పన=అచ్చరలయొక్క, పృథు=పెద్దవియగు, ఉరోజమంభంబులు=
కుండలవంటి స్తనమును, ఎచ్చటఁగన్నక=ఎక్కడఁజూచినను, పట్టిపట్టి=పట్టుకొని
పట్టుకొని, తిరుగుక=సంచరించును.

తా. కృష్ణరాయ! అధికకోలాహలధ్వని గలకల్పరిగపట్టణముయొక్కయ, నయోధ్యయొక్కయ నాగు లగుతురకలసేనాజనులు యుద్ధమునందు నీఖడ్గప్రహరము చేత మృతులై స్వర్గమందఁ జేరియును దొల్లి వారు భూమిపై నున్నప్పటికిని యెచ్చటను గల్పవృక్షములు పానము సేయుచును దేవమునులగోపచందనపుండ్రముల నాకుచును మొఱకుంచనము చేత గంధగుల్మవీణలు దాము లాఁగికొని విండ్లువంచి నట్లు వంచుచును, సస్త్రమహమును లాకౌశలగంతీరములఁ జేయుచున్న సైకతలింగముల రూపుమాపుచును, రంభి మొదలగునచ్చరిలగబ్బిగుబ్బలఁ బట్టి నలుపుచును బూర్వప్రకృతివాగిన ఎవరికి తిరుగుచున్నా రని భావము.

మ. అలుక నోటక ధట్టికాఖురపుటోహల్య నురాసానిపు
 చ్చలు వోఁ దున్ని చలచ్చమూగజమదాసారపుతి నీర్తిపు
 ప్కలనస్యం బిడి యేకధాటి భళిరాకట్టించి తో దృష్టి కే
 దులఖా నోగ్రకపాల మర్థపహరిద్భూజాంగలశ్రేణిక. 42

టీ. అలుక=కోపము చేతను, ఘోట...హల్య= ఘోటక=గుట్టములయొక్క, ధట్టికా=దండుయొక్క, ఖురపుటో=చొప్పలవంటిగిట్టలనియెడు, హల్య=నాగళ్లగుంపు చేతను, కురా...చ్చలు - కురాసాని=కురాసానిదేశస్థులగుమ్మేచ్చులనియెడు, పుచ్చలు=పుచ్చచెట్లు, (కురాసానిపుచ్చలనఁగాఁ దురకల కభీష్టములైనయాదేశపుపుచ్చచెట్లనియును జెప్పవచ్చును), పోఁదున్ని=చెడఁచున్ని, చల...పుతి=చలత్=నడుచుచున్న, చమా=సేనయందలి, గజ=యెనుంగులయొక్క, మదాసార=మదధారాసంపాతమనియెడుధారానర్హముచేత, పుతి=తడుపుటచేత నయినపదనుచేతను, కీర్తి...స్యంబు - కీర్తి=యశస్సనియెడు, పుచ్చ...ల=సమృద్ధమగు, సస్యంబు=పైరును, ఇడి=ఁగించి, ఏకధాటిక=ఏక=ముఖ్యమగు, ధాటిక=దాడిచేతను, దృష్టికి=వెఱబొమ్మకొఱకు, ఏను...లము= ఏనులఖాన = ఏనులఖానుఁడనుమ్మేచ్చునియొక్క, ఊగ్ర=భయంకరమగు, కపాలము=పుసుకను, అర్థ...ణిక=అర్థప=కుజేరునియొక్క, హరిత్=దిక్కుయొక్క, భూ=భూమియందలి, జాంగల=మెట్టచేలయొక్క, శ్రేణిక=పక్షియందు, కట్టించితో=కట్టించితివి, భళిరా=ఆశ్చర్యము.

తా. కృష్ణదేవరాయా' నీ పుత్రదేశమందు గుఱుపు దండుతో నెడిలి కురాసానులనుమ్మేచ్చుల నశింపఁజేసి యచ్చట నీకీర్తి నిలిపి యేనులఖానుఁడనుమ్మేచ్చునితల నటికి వ్రేలఁగట్టించితివి గావున నది యాదేశమందలి మొలనవేయుఁబడిన నీకీర్తి యెడనుపైరుగల మెట్టచేలకు దృష్టిపరిహారార్థముగా నెత్తించిన తలపుటియనితె నుండెను; ఏమాశ్చర్యము!

చ. సుమతిపునఃపునారచితఃపోడశ దానపరంపరావసం
 తముల ననంతవిత్తము సఃనంత ననంతమహాగ్రహారబృం
 దమును నొసంగుని న్నొఱసి తా రెన రాక కదా నిలింపభూ
 జములు వహించు దుర్యోశము పట్టదకోకిలకై తపంబున. 43

టీ. సుమ...ముల= సుమతి=మంచుననుచుచేతను, పునఃపునః=మూటిమూటికిని, రచిత=చేయఁబడిన, పోడశ దాన=పదియాఱుదానములయొక్క, పరంపరా=సమాహమనియెడు, పసంతములక=పసంతకొలములయందు, అనంత...ము=అనంతపారములేని, విత్తిము=భవమును, అనంతిన్=భూమిని, అనంత...మును=అనంత

నశింపని, మహాత్=గొప్పలగు, అగ్రహార=విప్రవృత్తులయొక్క, బృందమున నుమా హమును, ఒసంగు=ఇచ్చునట్టి, నిన్ను, ఒఱసి = కలహించి, తారు=తాము, ఎనరాక కదా=సరిరాకకదా, (అది హేతువుగా ననుట), నిలింపభూజములు = కల్పవృక్షములు, పట్ట...బునక - పట్టన = తుమ్మెదలనియెడు, కోకిల = కోయిలలనియెడు, కైతవంబునక = నెపముచేతను, దుర్యశముక = అపకీర్తిని, వహించుక = మోయుచుండును.

తా. కృష్ణదేవరాయలు నేయు యోడశ దానపక్షి యనువసంతకాలములయందు మిక్కిలి ద్రవ్యమును బుడమియు మహాగ్రహారము లాసంగఁగా వసంతకాలములయందు దాతృత్వమును విహించెడు కల్పవృక్షము లంతయు లేనివిత్తాదు లియ్యలేక తుమ్మెదలు కోయిలలు అనుమిషచేతను గుప్పిర్తి విహించెను. వృక్షములయొవి కాభాంతములు లతాంతములు మొదలయినవి కావున ననంతములుగా నియ్యంజాల వనియును వసంత కాలములయందుఁ దుమ్మెదలు గోయిలలు వృక్షములమీఁదఁ జేరి యుండుట స్వభావ సిద్ధం బగుటంజేసి యవి యపయశస్సూచకంబులై యున్న వనియు భావము.

తే. ప్రబలరాజాధిరాజవీరప్రతాప

రాజపరమేశ్వరార్థదుఃస్థానతేజ

సాహితీసమరాంగణసార్యభౌమ

కృష్ణరాయేంద్ర కృతి వినిర్మింపు మనిరి.

44

టీ. ప్రబలరాజాధిరాజవీరప్రతాప, రాజపరమేశ్వరార్థదుఃస్థానతేజ, (ఇవి విరుదాంకములు), సాహితీసమరాంగణసార్యభౌమ - సాహితీ=సాహిత్యమంచును, సమరాంగణ=యద్ధరంగమంచును, సార్యభౌమ=చక్రవర్తివైన, కృష్ణరాయేంద్ర=కృష్ణరాయ భూపాల, కృతి=ప్రబంధమును, వినిర్మింపుమనిరి=రచింపుమని చెప్పిరి.

తా. సులభము.

వ. అని విన్నవించినఁ బ్రహృష్టాంతరంగుండ నై.

45

టీ. అని=ఈవిధంబున, విన్నవించినక = మనవిచేయఁగా, (మహాప్రభు ఎగుటం జేసి పండితులును విన్నవించి రనుట), ప్రహృ...డనై - ప్రహృష్ట=సంతసించిన, అంతరంగుండనై=మనస్సు గలవాడనై యని ముందటి కన్వయము.

→= వ్యవ్యంతములు. ←=

క. అంభోధికన్యకాకుచ, కుంభోంభితఘ్రామస్పృణాగురువత్సనకుక
జంభారిముఖాధ్యక్షున, కంభోజాత్సనకు సామిహర్యక్షునకుక. 46

టీ. అంభోధి...నకు - అంభోధి=సముద్రునికి, కన్యకా=పుత్రికయగులక్ష్మి యొక్క, కుచకుంభ = కలశములవంటి కుచములయందు, ఉంభిత = పూయబడిన, ఘృస్మణ=కుంకుముచేత, మస్మణ=స్నిగ్ధమగు, గురు=విశాలమగు, వత్సనకు=వత్స స్థలముగలవానికిని, జంభారి...నకు - జంభారి=దేవేంద్రుడే, ముఖ=మొదలగువారికి, అభ్యక్షునకు=నామగలవానికి, అంభోజాక్షునకు - అంభోజ=కమలముల వంటి, అక్షునకు=నేత్రములుగలవానికి, సామిహర్యక్షునకు - సామి = అర్ధభాగము, హర్యక్షునకు=సింహమగువానికి, 'సామిత్వరే' యనియమరము (నరసింహకృతి కలిగినవాడనుట).

తా. సులభము.

క. మర్దితకాళియఫణికి గ, పర్దభృదజబింబితాచ్ఛపదనఖస్ఫుణికి
దోర్దండశార్ఙ్గికి కపు, కర్దమదినమణికి దనుజంకరివరస్ఫుణికి. 47

టీ. మర్ది...ణికి - మర్దిత=మర్దింపబడిన, కాళియ=కాళియుడనుపేరుగల, ఫణికి=సర్పముగలవానికి, (కాళియుడనునాగేంద్రునిశిరస్సుమీఁదగృష్ణఁడుతాండవమునలిపెనుట), కపర్ద...ణికి - కపర్ద = జటాజూటమును, భృత్ = భరించిన శివునిచేతను, అజ = బ్రహ్మదేవునిచేతను, బింబిత = ప్రతిఫలింపబడిన, అచ్ఛ = పరిశుద్ధములగు, పద=పాదములయొక్క, నఖ=గోళ్లయొక్క, స్ఫుణికి = కాంతులుగలవానికి, (పంచాస్యచక్రరాస్యములువిష్ణునిపాదములకు నమస్కరింతురనుట), దోర్దండ...ణికి - దోర్దండ=దండమువంటి భుజమందలి, శార్ఙ్గ=శార్ఙ్గమునుపేరుగల ధనస్సుయొక్క, కిణికి=కాయలుగలవానికి (శార్ఙ్గ=కోదండమునొలుయుటవలన గాయలు గాచినబాహువు గలవాడనుట), అసు...ణికి - అసు=పాపముల నెడు, కర్దమ=బురదకు, దినమణికి=సూర్యుడగువానికి, (అనఁగాసూర్యుఁడు బురద నెండించినట్లు పాపముల శోషింపఁ జేయువానికనుట), దనుజ...స్ఫుణికి - దనుజ=రక్కసులనియెడు, కరివర=గజశ్రేష్ఠములకు, స్ఫుణికి=అంకుశమగువానికిని.

తా. సులభము.

క. గుహపుష్కరిణీతటఘన, గహనగుహాభేటవంచకపులిందునకున్.

ద్రుహిణాండతుందునకయా, వహదీర్ఘాపాంగకరుణావాస్య్యందునకు

టీ. గుహ...నకు - గుహాపుష్కరిణీ = కుమారపుష్కరిణియొక్క, తట=దరియందు, ఘన=దట్టమగు, గహనగుహ=గుహవంటివనమందు, అభేట=చేటుయందు, వంచకపులిందునకు=మాయచెందువాడగువానికిని, ద్రుహి...నకు - ద్రుహిణాండ=బ్రహ్మాండములు, తుందునకు = కడుపునంగులవానికి, అయా...నకు - అయ=శుభములను, అనహ=అనహింపఁజేసెడు, దీర్ఘ=వారికలగు, అపాంగ=కడ

గన్నులయందు, కరుణవాః=దయారసముయొక్క, స్వంతునకుఁ=బాటుటగలవాని కిని, (నేత్రాంతములయందుఁ గరుణారసము దొరఁగుచున్నదనుట).

తా. సులభము.

క. బంధురరథాంగధారా, గంధవహస్తజ్వలచ్ఛిఖాపటలపున
స్సంధుక్షణఘృతరాహుప, లాంఛోన్మృక్సృతికివేంకటాచలపతికిఁ.

టీ. బంధుర...తికిఁ - బంధుర = ఘనమైన, రథాంగ = చక్రముయొక్క, ధారా=అంచుయొక్క, గంధవహస్త=వాయుసఖుడగునగ్నిహస్తముయొక్క, జ్వలత్=మండుచున్న, శిఖా=జ్వాలలయొక్క, పటల=సమూహముయొక్క, పునస్సంధుక్షణ=పునస్సంధానకర్తయందు, ఘృత=ఆజ్యమైన, రాహు=రాహునగుడు, పలాంధః - పల=మాంసమే, అంధః=ఆశనముగాఁ గలరాక్షసునియొక్క, అస్యక్=రక్తముయొక్క, స్రుతికిఁ=ప్రాణముగల, వేంకటాచలపతికిఁ=వేంకటాచలరమణునకు, ఈవేంకటాచలపతికి ననువిశ్వేషమునకుఁ బూర్వోక్తములగు పద్మగ్రతశబ్దములు విశేషణములు.

తా. సుదర్శన చక్ర ధారాగ్నియందు రాక్షసులను హోమము చేయుట కా యగ్నియొక్క పునస్సంధాన కర్తమునందు రాహువు యొక్క కంఠ రక్త ప్రాణ మా జ్యమై యుండెను.

→ క థా స్తా రం భ ము. ←

వ. నా విన్నవింపం బూసు నాముక్తమాల్యదామహాప్రబంధంబునకుఁ
గథాక్రమం బెట్టి దనిన. 50

టీ. నావిన్న...నకుఁ - నావిన్నవింపంబూసు=నేనురచించి మీకు విన్నవించు కొనఁదలఁచిన, ఆముక్త...నకుఁ - ఆముక్త = ఆసుభవిగవివిడువఁబడిన, మాల్య=విరులసరాలను, దా=ఇచ్చినమాడినగుడు తనాంచా రను నామె కథ కలిగిన యీ స్ర బంధమునకు, కథాక్రమంబు, ఎట్టిదనినకుఁ-ఎటువంటిదనఁగా.

తా. సులభము.

మ. లలితోద్యానపరంపరాపికశుకాంలాపస్త్రతిధ్వానము

*ల్యలభీనీలహరిన్మణిపికశుకాంలాపస్త్రతిధ్వానము బూన్పు మి

న్నులతో రాయసువర్ణసౌధముల నెందుంజూడఁ జెన్నొంది శ్రీ
విలుబుక్తురు సెలంగుఁ బాండ్య నగరోద్వీరత్నసీమంతమై. 51

* బలభిన్నీల.

గలఁచు నేవీటసింహశగజంబులగాలి,
 చైత్రవేళ నుదగ్గి శాగజంబు
 దాల్తు రేవీటిప్రాంతనభూపనిర్మల్య,
 మరకతంబులు పెఱిధరణీపతులు

తే. కపివర నియుక్తగిరినదృగ్గహననిలయ
 గాత్రగాహితకనకముక్తాకవాట
 గోపురావేదితోచ్చతాఃఖ్యభ్యవప్ర
 దనరు దక్షిణమధుర సాంద్రద్రుమధుర.

3

టీ. ఏవీటి...ర - ఏవీటి-ఏపట్టణమందు, సశుల = శ్రీలయొక్క-, పాలిం
 ప్లవై = స్తనములమీఁది, గంబూర = (అలఁదిన) కన్నూరము, నవ...చు - నవ=నూతన
 ములైన, హరముల = ముక్తాహరములయొక్క, చిప్పకవుఁడు = శుక్తిగర్గంధమును,
 మాన్యుఁ = పోఁగొట్టుచున్నదో (అనఁగా ముత్యపుచిప్పలుత్పత్తి యయ్యెడి తామ్రప
 ర్ణినదికి సమీపమునచుండువారు గాన నప్పటికప్పుడు తెచ్చినకాఁచు వదలని ముత్యాల
 హరములు ధరింపుచున్నారని భావము), ఏవీటకో, మలయజంబు = శ్రీగంధవృక్షములు,
 తొలుచెక్కడులించి = మొదటిచెక్కఁదీసి, మేడలకడ్డకో = మేడలకుఁ బెట్టఁగా, మి
 గులు = మిగిలినవి, భూములకుదిగ్గు = భూములకు దిగిచ్చునో (అనఁగా నాపట్టణమం
 దలి) మేడలన్నియు నుత్తమ శ్రీగంధములచేఁ గట్టఁబడియున్నవనట), ఏవీటకో, సింహ
 శగజంబుల గాలి = సింహశద్వీపమునందుఁ బుట్టినయేనుఁగులయొక్కవాములు, చైత్ర
 వేళకో = నవంతకాలములయందు, ఉద...బుకో = ఉత్తరపుదిక్కునందున్న యేనుఁగు
 ను, కలఁచుకో = చెదరఁజేయునో, (అనఁగా నాపట్టణమందలి గజంబులు సింహశ
 ద్వీపంబునఁ బుట్టినవౌటంజేసి సింహశగజ వాసననంట వాసనగలవియనట), ఏవీటి...
 లు - ఏవీటి, ప్రాంతన-పూర్వపులగు, భూప-రాజులయొక్క-, నిర్మల్య = ధరించి
 కడవేసిన, మరకతంబులు = పచ్చలను, పెఱిధరణీపతులు = ఇతర రాజులు, తాల్తురు = ధరి
 యించుచుండునో (అనఁగా నుత్తమగత్తెంబుల కొవట్టణ మునికిపట్టుగా నుండెననట),
 కపి...నప్ర - కపివర = సుగ్రీవునచే, నియుక్త = నియోగింపఁబడినట్టి, గిరి = పర్వతముల
 తో, సదృక్ = సరిపోలునట్టి, గహననిలయ = కవులయొక్క, గాత్ర = శరీరములచేత,
 గాహిత = ప్రవేశింపఁబడిన, కనకముక్తాకవాట = స్వర్ణయుతమైన ముత్యాలతలుపులు
 గల, గోపుర = పురద్వారముల వేత, ఆవేదిత = తెలియఁజేయఁబడిన, ఉచ్చత = పాడ
 వుచేత, అఖ్యోభ్య = ఖోటపున్ననశక్యంబైన, నప్ర = ఖోటగలట్టియు (అనఁగా సుగ్రీ
 వుఁడు సీతా స్వేచ్ఛార్థముగ హనుమదాగులను దక్షిణపుదిక్కునకు నంపుచుఁ దొలు
 తఁ దాను చెలిసినవాఁడని గనుక నాయాదిక్కులగల తావులఁ వెల్పుచును, స్థో...ము

క్రొకవాటం పాణ్డ్యానాం తత్రద్రక్ష్యథ వానరాః' అని పల్కరించినతెఱంగున నా వానరులు కొండలంతలేసి తమశరీరములతో నాపట్టణము వాకిళ్లలోఁ జొచ్చిననుట వలన నావాకిళ్ల కత్యున్నతత్వమును గోటకు నతో భృత్యమును చెలిపినట్లాయెను). సాంద్ర=దట్టములైన, స్రు=సృక్షములచేతను, మధుర = మనోహరమైనట్టి, దక్షిణ మధుర=మధురాపట్టణము, తనరుక్=ఒప్పును. దక్షిణమధుర యనుటవలన నుత్తర మునఁగూడ నొకమధుర యున్న దని తెలియునది.

క. శమనరిపుత్రిపురభిధో, ద్యమవద్దోర్వర్జ్యవలయితస్వర్ణగిరి

భ్రమదంబై కాంచనవప్రముదీప్రం బగుచు నప్పురంబున నొప్పున్.

టీ. శమన... బై-శమనరిపు=శివునియొక్క, త్రిపురభిధా=త్రిపురములను భేదిం చుట యనియెడు, ఉద్యమవత్=ఉద్యోగముగల, గోః=భుజమువలన, వర్జ్య=విడువఁ దగినట్టియు, వలయిత=వలయముగాఁజేయఁబడిన, స్వర్ణగిరి=మేరుపర్వతమనియెడు, భ్రమదంబై=భ్రాంతినిచ్చునదియై, కాంచనవప్రము=బంగారుకోట, దీప్రంబగుచున్ =ప్రకాశమగుచు, అప్పురంబునన్=అమధురాపట్టణమందు, ఒప్పున్=తగియుండును.

తా. త్రిపురములఁ గెలిచి యీశ్వరుండు కడవేసిన మేరుగిరి గను స్సనునటుల నామధురాపట్టణపుబంగారుకోట వలయాకార మై యుండె ననుట.

తే. సారిదిఁ గనుపట్టి హేమరశ్మలు సెలంగఁ

బొడవుకతమున సూక్ష్మమై పొల్చు జూడఁ

బట్టణము కోటకొమ్మలపంక్తి గగన

మండలశ్రీకి సంపంగిదండవోలె.

5

టీ. పట్టణముకోటకొమ్మలపంక్తి, సారిదిక్=బాగుగాను, హేమరశ్మలు= సుంద్రప్రభలు, కనుపట్టి=కానుపించి, చెలంగక్=విజృంభింపఁగా, బొడవుకతమునన్ =కోటపొడవైనందున, సూక్ష్మమై=కొమ్మలచాలుకొంచెముగా నున్నదియై, చూడక్ =చూడఁగా, గగనమండలశ్రీకి=అకాశలక్ష్మికి, సంపంగిదండవోలెక్=సంపంగి దండవలెనే, పొల్చున్=ప్రకాశించును.

తా. మధురాపట్టణపు కోట మిగులఁ బొడవైనందున నతి సూక్ష్మముగఁ గను పడుచున్నదై సుంద్ర కాంతులు విజృంభించువేళఁ జూడఁగా గోటకొమ్మలపంక్తి యాకాశలక్ష్మి ధరించిన సంపంగిదండవలెఁ బ్రకాశించెననుట.

మ. పరిఖం దత్పురకామినీజనము లంభాశకేసెల్పంగఁ ద

ద్దురువత్సోరుహలి ప్రసంకుమదకస్తూరీమిశచ్చ నా

గురుతంకంబుల సౌరభంబులఁ జూచి • కుంభీనసావాసని

ర్జరకల్లోలిని కందు భోగవతి నాఁ • జన్మంజు గల్గె న్దగ్గఁ.

6

టీ. పరిఖన్=అగడ్తలో, తత్పురకామినీజనములు=అమధురాపురశ్రీలు, అంభస
కేళి=జలక్రీడ, సల్పంకన్=చేయఁగా, తద్గురు...లన్=చుమీతత్=అశ్రీలయొక్క,
గురు=గొప్పలైన, ఎత్తోరుహ=స్వనములయందు, లిప్త=పూయఁబడిన, సుకుమర=జన్మ
దితోడను, కస్తూరీ=కస్తూరితోడను, మిశ్రత్=కూడుకొనియున్న, చందన=శ్రీగంధ
ముయొక్కయు, అగురు=అగరుగంధముయొక్కయు, పంకంబులన్=బురదలయొక్క,
సౌరభంబులఁజూచి = వాసనలచేతనే, కుంభీనసా...కీన్ - కుంభీనస=సర్పములకు,
అవాస=ఉనికిపట్టగునాగలోకమందన్న, నిర్జరకల్లోలినికీన్=దేవగంకు, అంసున్=
అపాతాళలోకమందు, భోగవతి నాన్=భోగవతియనఁగా, చిన్=ఒప్పునట్టి, సంజు=
అన్వర్థనామము, తగ్గన్=తగునటుల, కల్గెన్=కిలిగెను. శ్లో. 'నదీ నగర్యో ర్నా గా
నాం భోగవతీ' యని యుమరుఁడు.

తా. అమధురాపురశ్రీలు కుచకుంభములకు నలఁచినపరిమళములు పాతాళము
నెఱకు వ్యాపించి యున్న యగడ్తనిల్ల జలక్రీడలాడుతరియందు నిండింపఁబడినదిగాన
నాగంధానుభవముగల నాగలోకమందలి గంకు నక్కొరఁబుంజీసి భోగవతి
యనునామము గల్గెననుట. ఇచట నిరుక్త్యలంకారము 'శ్లో నిరుక్తి ర్యోగతో నా
మ్నా మన్యార్థత్య ప్రకల్పనమ్' అని లక్షణము.

తే. కాద్రవేయులు భూమియుఁ • కైకొనంగ

సురగలోకంబు వెడలి తత్పరిఖనీట

నెగసి తోడనె క్రంకుదు • ర్నిలువ లేక

తత్తటాబద్ధగారుత్మతముల కులికి.

7

టీ. కాద్రవేయులు=సర్పములు, భూమియున్=ధరిత్రయును, కైకొనంగన్=
అక్రమించుటకు, ఉరగలోకంబు=పాతాళలోకంబు, వెడలి=తెల్లి, తత్పరిఖనీటన్=
తత్=అపురముయొక్క, పరిఖనీటన్ - అగడ్తనిటను, నెగసి = లంఘించి, తత్త
టా...లకు - తత్తట = అపరిఖదరులయందు, అబద్ధ = అంతటంజెక్కఁబడిన,
గారుత్మతములకు = గరుడపచ్చలకు, ఉలికి=భయపడి, తోడనె=వెంటనే, నిలువ
లేక=ఉండఁజాలక, క్రంకుదు = మునుఁగును (నెగసి యనునోట నీటిలోనుండి
భీముండు నెగయువెంచె నని భారతప్రయోగమును హలాదిగాఁగలదు).

తా. సర్పములు భూమినిఁగూడ నాక్రమించుటకై నాగలోకమునువదలి
యాయగడ్తనిట నెగసివచ్చి యుం... గట్టంబడియున్న గరుడపచ్చలకు వెంచి నిలువ

జాలక వెంటనే మునుంగు ననఁగాఁ బాతాళమువఱకు నాయగడ్డ వ్యాపించియున్న దనియు, సర్పములు గరుడున కౌహారముగానఁ దన్మణిదర్శనమాత్రజన్యభయముచే వెలిచినవనియు, పరిఖములుగూడఁ రత్నఖచితమై యున్నవనియును తాత్పర్యము.

తే. తరుణశైవాలజలజపశ్రుములు వొడువ

మరకతచ్చాయ బొల్పుఁ దత్పరిఖజలము

కోట బంగరు నేయుటఁకొఱకు మున్ను

బ్రహ్మ పిడిచినమందాకుపసరనంగ.

8

టీ. తరుణ...ములు - తరుణశైవాల = లేతనాచుతీగలును, జలజపశ్రుములు = తామరాకులును, పానుపక్ = క్రమ్ముకొనఁగా, మరకతచ్చాయ = పచ్చరాలవన్నెచేత, తత్పరిఖజలము = ఆయగడ్డనీళ్లు, మున్ను = ఆపురనిర్మాణకాలమునందు, కోట = ప్రాకారమును, బంగరు నేయుటకొఱకు = కనకమయముగాఁజేయుటకై, బ్రహ్మ = చతుర్ముఖుఁడు, పిడిచినమందాకుపసరనంగ = పిండినమందాకుపసరోయనునటుల, పొల్పు = బిప్పును.

తా. అనఁగా మధురాపట్టణపుకోట బ్రహ్మనిర్మితమై స్వర్ణమయముగా నున్న దనితాత్పర్యము.

చ. అడుగున నుండియు న్బదిల * మై చద లంటెడుకోట నొప్పు ప్రో
త్పడనికడంక దంచెనపుఁ * జేతుల గంగను కాసె దూఱఁగా
నడుమన యున్ని జేసి యల * నాకపురిక * సరికై పెనంగి లా
వెడలఁగఁ బట్టిచేయుటకు * నెత్తె ననన్దను మల్లుపోరునన్.

9

టీ. అడుగుననుండియున్ = దిగువనుండియును, పదిలమై = దృఢమైనదై, చదలు = ఆకసమును, అంటెడు = తామచున్నట్టి, కోట = ప్రాకారముచేత, బిప్పు = ప్రకాశించుచున్న, ప్రోలు = పట్టణము, చెడినికడంకన్ = పాలివోనిబలిమిచేతను, దంచెనపుఁజేతులన్ = పిరంగు లనియడి చేతులచేతను, గంగను = గంగయనియెడు, కాసెన్ = దట్టికోకను, దూఱఁగా = ప్రవేశింపఁగా, నడుమన = మధ్యముననే, ఉన్ని = జీసి = ఉండుటచేతను, అలవాకపురికన్ = ఆస్వర్ణమును, సరికై = దీక్షియిండుటకై, పెనంగి = పెనఁగులాడి, లావు = బలిమి, ఎడలఁగన్ = పోవునట్లుగా, మల్లుపోరునన్ = మల్లయధమునందు, పట్టిచేయుటకున్ = చేతఁబట్టిక్రిందవైచుటకు, ఎత్తెన్ = ఎత్తెను, అనన్ = అనఁగా, చనున్ = బిప్పును (గంగను కాసెనుచోట సంస్కృతశబ్దాంతముగ నచ్చునకు వైకృతాచ్చుపరముగాఁగా, శ్లో. కుత్రచిత్సంస్కృతీయోఽపి ప్రాణోఽప్యత్రమృతోభవే' త్తను వధర్వజోక్తి ప్రమాణము.)

* సరియై పెనంగ.

తా. అకాశగంగ స్వర్గమును పరియాకారమై చుట్టికొని యుండునుగాన స్వర్గమును జెట్టికి గంగ కాసెవలెనుండెననియు శత్రుభంజనార్థముగ వ్రాసామందుంచిన దంచెనములనగా నినప గొలుసులతోఁగూడిన పాపావిశేషములు చేతులవలె నిడుపుగానఁ బురమును జెట్టికి దంచెనములు హస్తములవలెనుండెననియు నామధురాపురమును జెట్టి తనతో సావ్యశ్యమునకు పెనఁగుచుచు నాయాకాశగంగ మధ్యస్థదేశమందే యుండుటవలన మిల్ల యుద్ధమునంగుఁ గోటకొప్పులనియెడి హస్తములచేత గంగయను కాసెకోకదూఱునటులఁ బట్టి బలిమిచెడునట్లుగా క్రిందవైచుటకు నెత్తెనోయనునటుల నొప్పుచుండెననగా నాకాశగంగనెఱుగు గోటకొప్పులున్నవినియు నప్పట్టియు స్వర్గము కంటె విశేషవస్తు సమృద్ధంబై నిఖిలసమప్రపదమై యుండ నని యభిప్రాయము.

తే. ఉదుటుగుబ్బలు గలతల్లు • టురముసూచి

గందపట్టెలు సూచి బంగారు సూచి

వీటివాకిటిచోటనే • విడువ కెపుడు

సుట్లఁ బెట్టుచు నుందురు • సోమరవులు.

10

టీ. సోమరవులు = చంద్రసూర్యులు, ఉదుటుగుబ్బలు-ఉదుటు = నిక్కఁ బొడిచియున్న, గుబ్బలు-గుబ్బలను పేరింబరిగినములుకులనియెడు స్తనములు, కల=కిలిగినట్టి, తల్లుటుగము=కివాటమనియెడునుగన్ధలము, చూచి-కనియును, గందపట్టెలు సూచి=కివాటఁబర్చి గువిశేషములనియెడు గందపుగీతలనుచూచి, బంగారుసూచి=కివాటఁబుచ్చి స్వర్గమును స్వర్గధూమణముఁజూచి, వీటివాకిటిచోటనే=ఈరివాకిటిదగ్గఱనే, విడువకి=విడచి, ఎప్పుడు=ఎల్లప్పుడు, చుట్లపెట్టుచునుండురు=చుట్టుకొనియుండురు.

తా. సోమరవులనువిటులు గొప్పలైనగుబ్బగోళ్లను స్తనములచేతను గందపట్టెలనియెడు మైపూతలచేతను కివాటమందఁ బంగారుపుతగుళ్లను స్వర్గధూమణములచేత నామధురాపట్టణ మొక శ్రీనిలెనుండఁగా దానిఁజూచి దానివాకిట్లవిడువకి చుట్టిచుట్టి తిరుగుచుండు రనిభావము. దీనియందు శ్లేష.

మ. స్థిరసాధాగ్రవిహారయావతరణిచ్చిన్నాచ్చహరస్సుర
ద్దురుముక్తావలిఁ జేటిక ల్విరులతోఁ • గూడంగఁ ద్రోయ న్నిజో
దరలగ్నం బగుదాని నెమ్మొగు లధఃస్థంబై తఱిగ రాల్ప నా
కర మధిం బని యంద్రు గా కుదధిఁ దఱిగ న్బట్టనే ముత్తెముల్.

టీ. నెమ్మొగులు=మేఘము, అధఃస్థంబై=క్రిందనున్నదై, స్థిర...లిక-స్థిర=నిశ్చలమైన, సాధాగ్ర=మేఘకొప్పులయందు, విహర=సంచరించుచున్న, యావత=

యువతీసమాహమయొక్క, రతి=సురతమునందు, ఛిన్న=తెగినట్టియు, అచ్చ=స్వచ్ఛమైనట్టి, హర=దండలయందు, స్ఫురత్=ప్రకాశించునట్టి, గురు=స్థూలములగు, ముక్త=ముత్తములయొక్క, అవళిక్=పంక్తిని, చేటికల్=పరిచారికలు, విరులతోఁ గూడంగఁ=పువ్వులతోఁగూడ, త్రోయక్=పాఠజల్లఁగా, నిజోదర...గునిజ=మొగులయొక్క, ఉదర=గర్భమునందు, లగ్నంబగు-తగిలికొనినట్టి, దానిక్=అహాత్తికపంక్తిని, తటిక్=వానఁగురియువేశ, రాల్పక్=నన్నింపఁగా, అభింబు=మేఘము, అకరమని=ముత్యములకు జన్మస్థానమని, అంద్రుగాక-నచింపుదురేకాని, ఉదధిక్=సముద్రమున, తక్కుక్=కొక, ముత్తములు=హాత్తికంబులు, పుట్టునే=జనియించునే, జనియింపవనుట.

తా. మేఘమండలాతీతంబు లగునప్పట్టిపుమేడలయందు యాననస్త్రీలు సురతద్రీడ సలుపుతటి తెన్ని రాలినముత్తములఁ బరిచారికలు కనువుఁ ద్రోయువేశఁ బుష్పములతోఁగూడఁ జమ్మిత్రోయఁగా మేఘములయందు బడుమగాన వర్షాకాలమున భూమియందు నాముత్యము లుండుటందేసి మేఘములునుగూడ మణ్యాకరంబని చెప్పంబడుటయేకాకి సముద్రభిన్నం బొకటియును మణిజన్మస్థానముగాన. దీనియందతుక్తి.

మ. ఘనసౌధాళి వియద్ధనీజలధి వీరిక న్నావలై నీడ దోఁ
ప నెలంత ల్వణిగాకృతి స్సరకు మాంర్ప స్తోలల న్గట్టి యి
చ్చునిజద్వీపవిచిత్రపట్టననస్తో మంబు నాఁ బొల్పుఁ బె
ల్ల నిలాన్యోన్యవి*మర్చితన్నగరనాకానేక కేతుచ్చటల్. 12

టీ. ఘనసౌధాళి - ఘన-గొప్పలైన, సౌధాళి=మేడలసముదాయము, వియద్ధనీజలధిక్ - వియద్ధనీ=అకాశగంగయనెడు, జలధిక్=సముద్రమునందు, వీరిక్=స్పష్టముగాను, నావలై=ఓడలై, నీడ=మేడలనీడ, తోఁపక్=కనుపింపఁగా, నెలంతల్=అమేడలమీఁదనుండునలలు, వణిగాకృతిక్=నర్తకులవలె, సరకుమార్పక్=భాండప్రతిభాండముఁజేయుటకై, కోలలక్=గడలచేత, కిట్టి=బుధించి, ఇచ్చు...బు - ఇచ్చు=ఇచ్చునట్టి, నిజ=తమయొక్క, ద్వీప=దీవియందలి, విచిత్ర=ఎన్నెవ న్నెలైన, పట్టనన=పట్టునన్మములయొక్క, స్తోమంబు=సమాహము, నాక్=అనునటుల, అనిలా...ల్ - అనిల=వాయువుచేత, అన్యోన్య=ఒకటితోనొకటి, విమర్చి-ఒరయుచున్నట్టి, తన్నగర=ఆపురమునందలియు, నాక=స్వర్గమందలి, అనేక-అసంఖ్యాకములైన, కేతు=టెక్కములయొక్క, చటల్=గుంపులు, పెల్ల=తఱచుగా, పొల్పుక్=ప్రకాశించును.

తా. అకాశగంగ యను సముద్రములో మేడలనీడ గనుపింపఁగా నోడలవలె నుండెననియును, అప్పు డామేడలమీఁదనుండు స్త్రీలు జేరగాండ్రుంబలె నుండి రనియు, గడలయందున్న టెక్కములకుఁ గట్టిన వసనంబులు గాలిచేఁ గదలుటంజేసి యాస్త్రీలచేతఁ దమదీవియందలి పట్టుపటావళులు ద్వీపాంతరవాసులకు భాండప్రతి భాండరీతిచే విక్రయింపఁబడుచున్నవో యనునటులఁ బ్రకాశించె నని తాత్పర్యము.

ఉ. సోరణగండ్ల రాఁ గొదమఁచుక్కలు పట్ట నతు ల్కవాటము
 లేర్చుప మా క్తికంబులని • చిల్లులు వుత్తురు ద మ్మటంచుఁ బొ
 ల్పారువితానహారములయం దొకహారత వ్రేలి ప్రొద్దు వోఁ
 గా రతి డన్సి గాడ్పులకుఁగా దెఱువ స్వను విచ్చి మేడలన్. 13

టీ. కొదమచుక్కలు=పిన్ననక్షత్రములు, సోరణగండ్ల=గవాక్షములవలన, రా=రాఁగా, పట్ట=అనక్షత్రములఁ పట్టుటకొఱకు, నతులు = యువతులు, కవాటములు=తలుపులను, చేరుప=మూయఁగాను, తమ్ము=అనక్షత్రములను, మాక్తికంబులని=ముత్యములని, చిల్లులువుత్తురు=రంధ్రములువేయుచురు, అటంచు=అట్లనుచు, పొల్పారు...గుఁ - పొల్పారు=సుందరమైన, వితాన=మేలుకట్టయొక్క, హారములయందు=సరములయందు, ఒకహారత=ఒకదండలై, వ్రేలి=వ్రేలాడి, ప్రొద్దు=విశేషకాలము, పోఁగా=గతింపఁగా, రతి=క్రీడచేత, డన్సి=అలసి, గాడ్పులకుఁగా=వాయుసంచారముకొఱకు, తెఱవ=తల్పుఁదెఱుఁగా, మేడలన్=సౌధములనుండి, విచ్చి=విడచి, చను=వడలిపోవుచు.

తా. అనఁగా మేడలు నక్షత్రమండలమును ముట్టిపోయిన నని భావము.

ఉ. ఆపురసౌధవీధి నధఃరాధరభూముల గర్జ మున్నుగా
 నాపయికి నిన్వనంబడనియట్లుగఁ గ్రాలుఘనాలిఁ దార్చి లీ
 లాపరతన్ ఘటింపుదురు • లాస్యము సేయఁగ మేఘరంజనా
 లాపముఁ జేసి పోషితకలాపిఁ గలాపికలాపకుంతలన్. 14

టీ. కలాపి...లుకలాపి=నెమిలియొక్క, కలాప=బర్హమువంటి, కుంతలు=కురులుగలస్త్రీలు, ఆపురసౌధవీధి=ఆపుర=అపట్టణముయొక్క, సౌధ=మేడలయొక్క, వీధి=పంక్తియందు, అధరా...లన్ - అధరాధర=క్రిందటిక్రిందటి, భూములన్=ప్రదేశములయందు, గర్జమున్నుగా=ఉఱుములుమొగలుగా, అపయికి=అమేడలమీఁదికి, వివనంబడనియట్లుగ=వినరానియటుల, క్రాలుఘనాలిన్ - క్రాలు=ఒప్పు, ఘన=మొగులయొక్క, అలిన్=సమూహమును, మేఘరంజనాలాపజన మనురాగము నాలాపముఁజేసి, తార్చి=క్రిందనున్న మేఘములను

మేడలపైకి రప్పించి, పోషితకలాపిక-పోషిత=పెంపబడినట్టి, కలాపిక=నెమలిని, లీలాపరతక=విలాసాసక్తిచేతను, లాస్యమునేయగఁగ=నృత్య మొనర్చునటుల, ఘటింపుదురు=సంఘటనచేయుదురు, అనఁగా నాపురమందలి యువకులు గాననృత్యాదులయందు నిపుణులగుటంజేసి యామేడలు మేఘమండలాతీతంబులై యున్నను తదాగూఢ రాగాలాపములచే మొగింపఁ బ్రేకి రప్పించుచున్నారని యభిప్రాయము.

చ. అనిమిషపట్టణంబు పురఃపార్శ్వపతాకలు మువ్వమ్రోతతోఁ
దనగృహపంక్తిపైఁ గలశఃతామరసంబులఁ గప్పఁ గ్రింద నుం
డును నిజలక్ష్మీచే సరిపఁబుల్ మొలయంగఁ దదీయలక్ష్మీశం
కను మొగ మెత్తి చూచుతటిఁ గన్నులు కేళికి మూయఁగా బలెఁ.

టీ. నిజలక్ష్మీ=మధురాపురలక్ష్మీ, చేసరిపఁబుల్=తనచేతనున్న సరిపఁబులుసులు, మొలయంగఁ = మ్రోయఁగా, తదీయలక్ష్మీ = అమరావతీపురలక్ష్మీ, గంకను=ఈ చప్పు డేమచుగంకచేతను, మొగ మెత్తి=ముఖమునుబై కెత్తి, చూచుతటిఁ=వీక్షించు సమయమున, కన్నులు=నేత్రములను, కేళికి=వినోదమునకు, మూయఁగాబలెఁ = మూయుచుండఁగాననునటుల, అనిమిషపట్టణంబు=అమరావతీపట్టణంబు, పురపార్శ్వపతాకలు = పుర=మధుగయొక్క, పార్శ్వ=మేడలయందలి, పతాకలు=తెక్కములు, మువ్వమ్రోతతోఁ=చిలుగజ్జెలగ్ననితోఁగూడ, తనగృహపంక్తిపైఁ=అమరావతి గృహపంక్తియందలి, కలశఃతామరసంబులఁ = తామర మొగ్గలపరిటి కలశములను, కప్పఁ = మూయఁగా, క్రిందనుండును = మధురాపట్టణపు తెక్కములకు దిగువ నుండును.

తా. మధురాలక్ష్మీచే సరిపఁబులుసులయొక్క మ్రోతను విని యిదేమనుశంకచే నమరావతీలక్ష్మీ చూచుసమయమున మధురాలక్ష్మీ యాలక్ష్మీయొక్క కన్నులను వేడు కికై మూసెనో యనునీ మధురాపురపు మేడలయందలి పతాకలు గజ్జెలమ్రోతతోఁ గూడఁచి తనగృహపంక్తిపై నున్న తామర మొగ్గలపరిటి కలశములఁ గప్పించు డఁగా నమరావతీలక్ష్మీ తెక్కములకు క్రింద నుండు నని తాత్పర్యము.

చ. ఘనగతశంపఁ గంచ మిడిఁ కాటుకఁ దీర్చి పునుం గినోష్ణఁ ద
ట్టినది యలంది కై శికముఁజేవఁ బ్రభాతశశాంకుమోఽప వి
చ్చిననవహల్లకాలిఁ గయిసేసి సతు ల్పతితో రమింతు ర
మ్మునిజరతాంగన ల్కలహఃముల్కృప నేడ్వరుఁ దీర్చ మేడలఁ.

టీ. మేడలఁ=అప్పట్టాపు మేడలయందు, సతులు=శ్రీలు, రమింతుర = జరతాంగనలు, అమ్మని=ప్రసిద్ధులగుసప్తమలయొక్క, జరతాంగనలు=వృద్ధ?

గావుననే దంపతులకలహములం దీర్చుచున్నారని చెప్పబడియె.) కృపక = దయ చేతను, కలహములు = సతీపతులప్రణయకలహంబులను, తీర్వక = పోగొట్టగా, ఘన గతశంపక - ఘన = మేఘములను, గత = పొందినట్టి, శంపక = మెఱుప నెడిదీపమందు, కంచము = పల్లెమును, ఇడి = ఉంచి, కాటుకఁదీర్చి = ఆపల్లెమునందుఁ గలిగినకాటుకను గన్నులఁబెట్టుకొని, ఇనోష్కఁదట్టినది - ఇనోష్క = మూర్ఛనివేడిమిచేతను, తట్టినది = కరిగినట్టి, పునుంగు = తట్టుపునుంగు, అలంది = పూసికొని, కైశికము = కొప్పును, తేవక = తీవచేత, ప్రభాత = ప్రాతఃకాలమునందు, శశాంగుక = చంద్రుని, మోపక = మోపగా, (ఇచట రాత్రియందుఁ బ్రణయకలహంబుననే పొద్దుపుచ్చబడినది గావునఁ జెల్లవాఱవచ్చెనని సూచింపబడియె.) విచ్చిన = వికసించినట్టి, నన... లిక - నన = కొత్తలగు, హల్లకాలిక = చెంగలవలను, కైకే = శృంగారిండుకొని, పులోక = పెనిమిటితోడను, జాత్యేకవచనము. రమింతురు = క్రీడింతురు - ఆనఁగా సప్తర్షి మండల పర్యంత మామేడలు గట్టబడియున్న పని భావము.

చ. రవి యనుదివ్యై గేతువు చెఱంగున మూసి ధృతోర్ధ్వయంత్రవా
రవిరళఘర్మయై కలరావల్పరవోక్తుల వాంతధూపరా
జివరనిశ సనన్మదనఁ చేతులచాతురి నెయ్యపుంగురుం
జువిదలు దార్ప విష్ణుపదః మొత్తుఁ బురిక గృహలక్ష్మీ నూత్నతక.

టీ. పురిక = పట్టణమందు, గృహలక్ష్మీ = గృహలక్ష్మీయ నెడిత్రీ, నూత్నతక = నవోఽఘాత్యముచేతను, కనక = చూడఁగా, మదనచేతులక = మదనచేతులనియెడి చేతులయొక్క, (మదనచేతులనఁగా గృహమున కమర్చిన యంగదారువు), చాతురిక = నైపుణ్యముచేతను, నెయ్యపుం...లు - నెయ్యపుక = ప్రేమగలిగినట్టి, కురుంజు విదలు = కురుజులనియెడిచెలులు, తార్పక = చేర్చఁగాను, రవియనుదివ్యైక = సూర్యుడనుదీపమును, కేతువుచెఱంగునకామాసి = టెక్కపుగుడ్డయనెడు నైఠంబుచెఱంగునఁ గప్పి, ధృతోర్ధ్వ...యై - ధృత = ధరింపబడిన, ఊర్ధ్వ = ఉపప్రదేశమందున్న, యంత్ర = జలయంత్రములయొక్క, వాః = ఉదకములనియెడి, అవిరళ = ఎడతెగని, ఘర్మయై = చెనుటగలదై, (సాత్త్వికోదయమాయెననుట), కలరావల్పరవోక్తులక - కలరన = పావురములయొక్క, అల్పరవ = కొంచెపుస్వలనియెడు, ఉక్తులక = పలుకులచేత, వాంత...నిశక - వాంత = గవాక్షలనుండి వెడలెడు, ధూప = అగరుశ్రీగంధాదిధూపములయొక్క, రాజి = సమాహమనియెడు, వర = శ్రేష్ఠమైన, నిశక - రాత్రియందు, విష్ణుపదముక = విష్ణుపదము, అకాశ మనియెడు విష్ణుపాదన కుక = సంవాహనముచేయును.

తా. ఆపట్టణమంగు ధ్వజపటములు నూర్చునిం గప్పగా, మదన చేతులతో గురుజులు మిన్ను ముట్టగా జలయంత్రములు స్రవింప ధూపధూమములు మెఱయఁ బురలక్ష్మి యాకాశమును స్పృశించెను. మఱియు, పురలక్ష్మి విష్ణుపదమనియెడి పదద్వయ స్వారస్యముచేత నర్థాంతరముఁ దోచుచున్నది. నూతనస్త్రీకి జెలుల ప్రేరణముచేతఁ బెనిమిటినిఁబొందుట, దీపము మఱుగుపఱుచుటయు, స్వల్పధ్వనితో సంభాషించుటయు, భోగగృహమందు ధూపవాసనలునిండఁబఱచరణములొత్తుటయు, స్వభావముగానఁ బురలక్ష్మి యనుస్త్రీ ధూపధూమములనియెడి రాత్రియందు రత్యను కూల సంభారముగలదియై విష్ణుపదము నొత్తుననుట. సమాసోక్త్యలంకారము. శ్లో. 'సమాసోక్తిః పరిస్సూరిః ప్రస్తుతే ప్రస్తుతస్యచేత్' అని దానిలక్షణము.

చ. గిటికొనుగోపురాగ్రపరిక్షీలితపంకజరాగరశ్మిక

పైఱ యగుచాయఁ బొల్పు దివఁ నేంద్రుఁడు నక్కనిమింటఁ బోవుచో మఱచి విధాత పాటలిమ + మధ్యమసంధ్యకుఁ జేయ లేనియా

కొఱఁతయుఁ దీర్చుకోఁ దొగరు + కొల్పినకై వడిఁ బట్టణంబునఁ.

టీ. దివఁనేంద్రుఁడు=సూర్యుఁడు, చక్కనిమింటఁబోవుచో = ఆకాశమధ్యమునఁ బోవునపుడు, విధాత=చతుర్ముఖుఁడు, పాటలిమ=రక్తిమను, మధ్యమసంధ్యకు = మధ్యాహ్నమునకు, చేయలేని=నిర్దిష్టజాలని, ఆకొఱఁతయుఁ = ఆకొనువను, తీర్చుకోఁ = తీర్చుకొనుటకు, తొగరు=రక్తిమను, కొల్పిన = చేసిన, కైవడిఁ = రీతిగా, గిటికొను=నిబిడమైన, గోపురాగ్ర = మేడలమీఁద, పరిక్షీలిత = చెక్కఁ బడిన, పంకజరాగ = పద్మరాగమణులయొక్క, రక్తి = కాయలచేత, కపైఱ యగుచాయఁ = మిగుల నెఱుఁగైనకాయచేత, పొల్పుక = ఒప్పును, పట్టణంబునఁ = మధురయందనుట.

తా. మధురాపురగోపురములకు సరిగా నంతరిక్షమునఁ బోవుసూర్యుండు, స్పష్టికాలమున బ్రహ్మ ప్రాతస్సాయంత్రములకే రక్తిమగులుగఁజేసి మధ్యాహ్నమునకుఁ జేయ నేఱునున్న కొఱఁత దీర్చికొనుటకు రక్తిమను గలుగఁజేసిన విధమునఁ బురద్వారములయందుఁ జెక్కఁబడిన పద్మరాగమణుల ప్రభలచే మిగుల నెఱుఁగైనచాయచేత నొప్పెనని తాత్పర్యము.

నీ. వెలఁది యీనీదండ + వెలయెంత నాదండ,

కును వెలఁ బెట్ట నెవ్వనితరంబు

కలువతావులు గాన + మలికదంబకవేణి,

కలువతావులు వాడకయ కలుగునె

కడివోదు నాకిమ్ము • పడఁతి యీగేదంగి,

ననకడివోమి ముందటికిఁ జూడు .

జాతు లే వంబుజేక్షణ పద్మినులు సైత,

మును సున్నయెడ జాతు • లునికి యరుదె

తే. యనుచుఁ దొలి నుడి నభిలాష • లెనయ మూఁగి

పలుకుతోడనె నర్మగఁర్భంబు గాఁగ

సుత్తరము పల్లవశ్రేణి • కొనఁగు చలరు

లమ్ముదురు పుష్పలావిక • లప్పురమున.

19

టీ. వెలది=ఓయింతి, ఈనీదండ=ఈనీయొక్క పుష్పమాలికకు, వెల=క్రయము, ఎంత=ఏమాత్రము, అని విటుఁడడుగ నావెలదిచెప్ప సుత్తరము, నాదండకును=నామాలికకు (నాసమీపమున నిలుచుటకును), వెలఁదెట్ట నెవ్వనితరంబు=మూల్యమింతయని నిర్ణయింప నెంతవానికైనను పెశంబే, (వశముగాదనుట), అలికదంబక వేటి=భిమర సమూహమునంటి జడగలయోయింతి, కలువతావులుగానము (తావులనఁగా వాసనలకు స్థలమునకును బేరగుటంజేసి) కలువదండవాసనలు గానమేమియనియు, కలువలకు, తావులు, వాసస్థానములగుకొలంతులనంటి నాభులుగాన మేమియనియునుప్రశ్న, కలువతావులు=కలువవాసనలు, (కలువస్థాన సాదృశ్యముగల నాభులును), వాడకియె=వాడుఁజూపకయె, (పరిచయములేకయె), కలుగునె=సిద్ధిపఱునుట, (కడియనఁగా వాసన) పడఁతి=ఓశ్రీ, కడివోదు=వాడుఁబారదు, (కడివోకయుండును), ఈగేదంగినన=ఈమొగలితేకు, దానినంటి రహస్యప్రదేశమును, నాకిమ్ము, కడివోమిముందటికిఁజూడు=వాసన చెడకుండుట ముందుగఁగించిచూడుము, (తనతోఁ గలసి యెడబాసినప్పడు కబళము నోటికిఁ బోకయుండునది ముందరఁ జూచెదనుట), అంబుజేక్షణ=ఓపద్యాక్షి, జాతులేవి=జాజపువ్వులేవి, (జాతియేమని ప్రశ్న), పద్మినులు సైతము=తామరపువ్వులును, (పద్మినీజాతిశ్రీలును), రతిరహస్యమందఁ బద్మినీజాతిలక్షణము. శ్లో. 'కమలముకుళమృద్వీపుల్లరాజీనగంధి స్సురతపయసి యస్యా స్సౌరభం దివ్యమగ్నే, చకితమృగదృగాభేభ్రాంతరక్తేచ నేత్రే స్తవయుగళమనర్ఘం శ్రీఫలక్రివిడంబి. వ్రజతి మృగసలీలం రాజహంసీవతనీన్య త్రవళిలలితమధ్యా హంసవాణీసువేషా, మృదుశుచిలఘుభుజ్జే మానినీ గాఢలజ్జా ధవళకుసుమవాసో విల్లభా పద్మినీస్యాత్.' అని. ఉన్నయెడ=ఉన్నచోటను, జాతులునికి=జాతులుండుట, అరుదె=అశ్చర్యం, (అశ్చర్యముగాదనుట), అనుచుక = ఇట్లనివచించుచు, తొలినుడిక=మొదటిచెతను, అభిలాషలు=కోరికలు, ఎనయక=స్ఫుటమగునటుల, మూఁగి=

క్రమ్మకొని, పలుకుతోడనే=వచింపఁగానే, నర్తగర్భంబుగాఁగఁ - నర్త=శృంగారచేష్ట, గర్భంబుగాఁగఁ=అంతస్థమైయుండఁగా, ఉత్తరము=ప్రతివాక్యమును, పల్లవశ్రేణికిఁ=విటుల సమాహమునకు, ఒసఁగుచుఁ=ఇచ్చుచును, పుష్పలావికలు=పువ్వులఁగోసి విక్రయించెడి స్త్రీలు, అలగులు = పుష్పములను, అష్టరమునఁ=ఆపట్టణమందు, అమ్మదురు=విక్రయింతురు.

తా. ఆమఘరయందు విలాసవంతులగు విటులు వివరించువేళ నీపద్యపాదచతుష్టయమున మొదటఁ జెప్పబడియున్న తెఱఁగునఁ దమయభిలాషలు స్ఫుటమగునటులఁ బ్రశ్నలఁజేయుచుఁ జూట్టుకొని పలుకఁగా వెంటనే నర్తగర్భంబుగ నావిటులఁగూర్చి ప్రత్యుత్తరములిచ్చుచు రసికశిఖామణులగుపుష్పలావికలు పువ్వులమ్ముచురని.

చ. సరసులనర్మ మింపుల నొసంగఁ గదంబపుదండఁ గట్టుచోఁ
గరఁగుటఁ దెల్పుదృక్తరళఁకాంతులు నుత్తర మిచ్చునంతరాం
తరముల నవ్వులు న్నలువఁతండము మొల్లలు నంచు మిన్ను గ్రు
చ్చి రహిని రిత్తనూలొసఁగి * సిగ్గు వహింతురు పుష్పలావికల్.

టీ. సరసుల=రసికులగువిటులయొక్క, నర్తము=శృంగారము, ఇంపులఁ=ఇష్టములను, ఒసంగఁ=కలుగఁజేయుచుండఁగా, కదంబపుదండఁగట్టుచోఁ=కదంబపుసరముగట్టెడువేళ, కరఁగుటఁ=ఆవిటులసరసంపుబలుకు దమమనములు గరఁగుటను, తెల్పు...లు - తెల్పు = తెలియఁజేయుచున్నట్టి, దృక్ = నేత్రములయొక్క, తరళ=చంచలములగు, కాంతులు = ప్రభలు, ఉత్త...లఁ - ఉత్తరము = ప్రత్యుత్తరమును, ఇచ్చు = ఒసఁగుచున్నట్టి, అంతరాంతరములఁ = నడుమ నడుమను, నవ్వులుఁ=నవ్వెడునవ్వులును, కలువతండము=ఉత్పలములు, మొల్లలు=మొల్లలును, అంచుఁ=నిశ్చయించుకొని, మిన్నుగ్రుచ్చి = బయలుగూర్చి, రహిని=విలాసముగఁ, రిత్తనూలొసఁగి = ఒట్టినూలుచేతికిచ్చి, పుష్పలావికలు= పుష్పములమ్మువారలు, సిగ్గువహింతురు=లజ్జపడుదురు. ఆ. ఆమఘరాపురమందుఁ బుష్పముల విక్రయించు స్త్రీలు మిగులఁ జమత్కారిణులై యున్నను రసికశిఖామణులగు విటులు సరసోత్తలచేత నట్టిచాతుర్య యుక్తస్త్రీలనుగూడ మోహింపఁజేయుచురని ముఖ్యాభిప్రాయము.

నీ. పద్మాన్య పురి నను*భవతకు నీవ యె,

త్తులు వెట్టు దనఁగ రావలసె నిటకుఁ

దెలుపుమా జాముండునల రింపొ ఘటికాద్వ,

యం బుండు నల రింపొ * కంబుకంతి

యే వేడుటకు నీవు • ఋతు వేల చెప్పెద,
పువిద మే మందాఁక • నోర్వఁగలమె
చేరఁగా రాదె బాసికముగే లోకిన,
యంతనే చెడునె యేణాయతాక్షి

తే. యనుచుఁ బరిభాషవోలెఁ ద • మ్మాన దొరల
నాడ మోవిఁ జెఱంగిడి • యాఁగు నవ్వు
కంట నిగుడ విరు ల్పాన్ముకరణి జల్లు
సరసపుజలంబె జాణలమరులుకొల్పు.

21

టీ. పద్యాస్య=ఓపద్మముఖ, పురిక= ఈమధురలో, అనుభవతకు= అనుభ
వించుటకు, నీన=నీవే, ఎత్తులు వెట్టుదు=పుష్పముల యెత్తులు వెట్టుదుననియును, (క్రీడ
కొఱకు నెదురు వెచ్చమువెట్టును వనియును (ఎత్తులనఁగాఁ బ్రయత్నములని కొందఱం
దురు), అనఁగఁ=వచింపఁగా, ఇటకు=ఇచ్చటికి, రావలసెఁక=వచ్చుటకుఁ గారణం
బాయెను, కంబుకంశి=శంఖమువంటి మెడగలయోనినతా, జాముండు=యామమువలకు
వాసనచెడకుండు, అలరు=పుష్పము, ఇంపా=బాగైనదో, ఘటికాద్వయంబుండు=
రెండుగడియలు వాసనచెడకుండు, అలరు = పుష్పము, ఇంపా = బాగైనదో, (అది
యానందమునకును నామమగుటవలన) యామపు సురతానందమిష్టమో లేక రెండుగడి
యల సురతానందమిష్టమో, తెలుపుమా=లేటపఱుపుమా, ఉవిద=ఓయింతి, ఏవేడు
టకు=నేను వలయునని కోరినపుష్పమిచ్చుటకు, ఋతువు=ఋతుకాలమురావలయునని,
ఏల=ఎందుకు, నీవు=నీవు, చెప్పెదవు=నుడివెదవు, మేమందాఁక=ఏమదివలకు,
ఓర్వఁగలమె=ఓర్వఁగలమా, (ఏమునీతోడినఁగల్గమును గోరిన ఋతుస్నానముజేసినది
నిసమున నయ్యెడునని చెప్పెదవు. మేమందాకనోర్వలేమనట), ఏణాయతాక్షి - ఏణ=
ఇట్టియొక్క, ఆయత=దీర్ఘములైన, అక్షి=కన్నులవంటి కిన్నులుగల యోలలనా,
చేరఁగా రాదె=దగ్గఱఁ జేరఁగూడదా, బాసికమనఁగా బుష్పమాలిక రచనావిశేష
మునకును, ఊరుమూలమునకును నామముగావున, పుష్పమాలికయు=నీయూరుమూల
మును, కేలుసోఁకినయంతి=నాచేసోఁకిన మాత్రముననే, చెడునె=చెడి పోవునా,
అనుచుక=ఏలస్పృశింపనియ్యనినుచు, పరిభాషవోలెక=సంకేతపుమాటలాడినటుల,
తముక=తముక, అనదొరలక=అభిలాషవెడలనటుల, అడక=పలుకఁగా, మోవిక=
అధరోష్ఠమున, చెఱంగిడి=పైటకొంగు మాసికొని, ఆఁగునవ్వు - ఆఁగు=నిలిపిన,
నవ్వు=హాసము, కంటకు=నేత్రములయందు, నిగుడక=వెడలి రఁగా, విరులు=
పుష్పములను, నాన్పు=కడుపునట్టి, కరణిక=రీతిచేత, ఇల్లుగరసపు జలంబె - ఇల్లు=

చల్లెడు, సరసపు జలంబె=రసయుక్తంబగు నుదకమే, జాణలక్=విటులను, మనులు
కొల్పుక=మోహపడఁజేయును.

తా. సుగమము.

సీ. ఇంద మంతరి దంతకుందాభఁ గూడి ని,
శృలపుఁజూపులు మున్ను * సంభ్రమింప
వెలయొప్పు కవలఁబోవిటుచుమోవియుగోప,
మొదవెడుచూపు మో * మోటఁ ద్రిప్పఁ
దిరిగిననస్తితో * క్తియుఁ జూపుటాయ్యార,
ములు నగుఁ గా దనుపలుకు లుడుప
నని గాని కావో నీకనుపరాసాపత్న్య,
సంపాదనంబుల * నింపుఁ బెనుపఁ
తే. జతురవచనవిలాసాంగ * సౌప్తవములఁ
బసిడిఁ దా నిచ్చినట్టియపుణఁతి మఱువఁ
బతికిఁ గైదువ లందిచ్చు * రతివిధమున
విటుల కిత్తురు మఱి వారు * విరులు పురిని.

22

టీ. ఇందము=ఇదిగో, అంతరి=ఆనువేళ, దంతకుందాభక్=ముల్లలచంటిదంత
ములకాంతి, కూడి=చేరికొని, నిశృలపుఁజూపులు=నిశృలపు=కదలకుండునట్టి, చూపులు
=చూడ్కులు, మున్ను=తోలుతనె, సంభ్రమింపఁ=తోట్రుపడఁగా, వెల=క్రియ
ము, ఒప్పుక=సమ్మతంపక, అవలఁబోక=అచల మఱియొక యంగ డికిఁబోఁగా, విటుచు
మోవియు=మడవఁబడిన యధరోప్తమును, కోప మొదవెడుచూపు=కోపమును గనుపఱు
చుచున్న దృష్టియును, మోమోటఁద్రిప్పక=మొగమాటమునఁ ద్రిప్పఁగా, తిరిగిన=
అవిటులు మరలరాఁగా, నస్తితోక్తియు=చిఱునవ్వుతోఁగూడినమాటయును,
చూపుటాయ్యారములును=గర్వపుజూపులును, అగుఁగాదనుపలుకులు=ఔనుకాదన్న
వాక్యములను, ఉడుపక=మాన్విఁగా, అవిగాని=అమాలిక లేగాని, ఆశ్రీలేగాని,
కావోనీకు=నీకట్టములుగానా, అను=అనునట్టి, పరాసాపత్న్యసంపాదనంబులు=పరా
=ఇతరశ్రీలకు, సాపత్న్య=తమతో సపత్నిభావమును, సంపాదనంబులు=సంపా
దింపుచున్న పలుకులు, ఇంపుక=ఇట్టమును, పెనుపక=వృద్ధిఁజేయఁగా, (అబిడ
పువ్వేగాని నాపువ్వు పనికిరాదా యని భావార్థము.), చతురవచన...లక = చతుర
వచన=చాతుర్యపుమాటలచేతను, విలాస=చెట్టల చేతను, అంగ సౌప్తవములక=సౌం
దర్యముచేతను, పసిడి=పైకము, తానిచ్చినట్టి యప్పఁగతిక=తానిచ్చిన యాశ్రీని,

మఱవఁ = మఱచిపోగా, పతికిఁ = పెనిమిటికి, కైదువలు = ఆయుధములు, అందిచ్చు రతివిధమునఁ = చేతికందిచ్చునట్టి రతీదేవివలె, పురిని = మధురమును, వారు = పుష్పములమ్మ యువతులు, విరులు = పుష్పములను, ఇత్తురు = ఒకరినొకరు. అ. మన్నభునికి రతీదేవి యాముధములఁ జేతికందిచ్చునటుల యామధురాపట్టణమందలి పుష్పలావికలు విలాసచాతుర్య సౌందర్యములచే మోహింపజేయుచు విటులకుఁ బుష్పములమ్మగురని యభిప్రాయము.

చ. దల మగుచంద్రఖండములు • దారలు సాంకవ మొప్పపాణిపా
టల మగుదంతపుంగరవండంబు శశాంకుఁడు గుంకుమైనచీ
రలజిగి కెంపుగా బయిటిరథ్యల నొప్పదు రిందుకాంతవే
దులపయి సంధ్యయే బహుతఁ • దోచె ననన్బరి గట్టి వాల్మతుల్.

టీ. దశ...ఖండములు - దశమగు = సాంద్రమైన, చంద్రఖండములు = కర్పూరపుఁగుచుక్కలు, తారలు = చుక్కలు, సాంకవము = పునుగు చేతను, ఇచటఁ దృతీయాధ్యమం సుప్రథమ. ఒప్పు = ప్రకాశించుచున్న, పాణి = హస్తముచేతను, పాటలమగు = తెలుపు ఎలుపునర్థముగల, దంతపుంగరవండంబు = దంతపుఁ గరాటము, శశాంకుఁడు = చంద్రుఁడు, గుంకుమైనచీరలజిగి = చెందిరమంటిన కోకలకాంతి, కెంపుగాఁ = ఎఱుపుగాఁగా, ఇందుకాంతవేసులపయి = చంద్రకాంతపుఁ దిన్నెలమీఁదను, సంధ్యయే = సంధ్యాకాలమే, బహుతఁ = బహుశ్యముచేతను, దోచెననఁ = కానఁబడియెనునటుల, పురిక = పట్టణమందలి, బయిటిరథ్యల = వెలపటిపీఠుల యందు, గట్టివాల్సతులు = పరిమళద్రవ్యములమై డు శ్రీలు, ఒప్పుదురు = ప్రకాశించుచుందురు.

తా. ఆపట్టణమందుఁ బరిమళద్రవ్యము లమ్మచున్న శ్రీలు, బైటిపీఠులయందున్న చంద్రకాంతమణిమణులును వేదికలపైఁ దమచేతులందు పునుగుచే నిండింపఁబడి హస్తకాంతిచే నెఱువైన దంతపుబగణి చంద్రుఁడుగాను, అదిరాటమందున్న కప్రపుఁగుచుక్కలు చుక్కలుగాను, గుంకుమచేఁ గడువఁబడిన చీరలకాంతి ఎఱువగుచుండఁగా సంధ్యాకాలమున మొప్పుచుండెనుగాన ననేకరూపంబులఁబొందిన సంధ్యయోయను నటులఁ బ్రకాశించుచు నుండునని తాత్పర్యము. (గట్టివాల్మతులు ఆనుపదము భారత ప్రసిద్ధము).

సీ. ఉపరిస్థజనవారాణోక్తికిఁ జెవిఁ దార్చి,
యమ్మొగంబై బయ • ల్చిమ్మి చిమ్మి

గవని వెన్నోటయ మిన్నవియ దట్టించుతో,
 త్రధరు బందపుదాంట్లఁ • దఱిమి తఱిమి
 చలువచే ద్వారవేదు తెఱింగి నిల్చి త,
 జ్ఞనజిఘృక్షకుఁ గేలు • సాచి సాచి
 డిండిమంబుల కుబ్బి • గండాల్పదాన మే,
 టులుగఁ దద్వహు తాల • టువ్వి టువ్వి
 తే. వేణుకాహతులకు వీడు • వెడలి వెడలి
 పరపథగజధ్వనికిఁ బోక • తిరిగి తిరిగి
 దృక్పటలు వైరులకుఁ బంపుఁకృత్యలన వ
 శానుగతిఁ జేరు వెలిఁ గరు • లగ్గలికల.

24

టీ. కరులు=ఏనుగులు, ఉప...కిఁ-ఉపరిస్థ=పైనుండెడు, జన=మావటిల
 యొక్క, వారణోక్తికిఁ - వారణ=వారణార్థమైన, ఉక్తికిఁ=అదలింపునకు, చెవిఁ
 దార్చి=చెవియొగ్గి, అమ్మొగింపై=అసిక్కుముఖమై, బయలు = ఆకాశమును, చిన్ని
 చిన్ని, మిన్నవియ=ఆకాశము బ్రద్దలయ్యెనునట్లు, దట్టించుతోత్రధరుఁ - దట్టించు
 =ధ్వనిజేయుచున్న, తోత్రధరుఁ = ఈపెద్దరించినవానిని, గవనివెన్నోటయ=ఊరి
 వాకిలివీఁపుఁదాఁకఁగా, బందపుదాంట్ల=కుప్పిగంతుల చేతను, తఱిమితఱిమి, చలు
 వచేఁ=చల్ల గానుండుట చేత, ద్వారవేదులు=వాకిటనున్న తిన్నెలను, ఎఱింగి=తెలిసి
 కొని, నిల్చి, తజ్ఞనజిఘృక్షకుఁ - తత్=ఆవేదికలయందలి, జన=జనములయొక్క,
 జిఘృక్ష=పట్టవల మునను నిచ్చుచేత, కేలు = తొండము, సాచిసాచి, డిండిమంబు
 లకుఁ=ముందఱబోవువాడు వాయింపెడు డిండిమవాద్యధ్వనులకు, ఉబ్బి=ఎక్కు
 వై, గండాల్పదానము - గండ=గండస్థలమందలి, అల్ప = కొంచెమగు, దానము=
 మదోదకము, ఏటులుగఁ=ఏటులైపాఱఁగా, తద్వహుఁ=అడిండిమవాద్యములఁ
 జేతఁబట్టియున్నవాని, తాలఁ=శిలల చేతను, టువ్వి టువ్వి, వేణుకాహతులకుఁ=
 పెద్ద వెనురుకోలల పెట్లను, వీడు=పురమును, వెడలి వెడలి, పరపథగజధ్వనికిఁ-
 పరపథ = ఇతరమార్గములయందలి, గజధ్వనికిఁ = ఏనుగులబృంహితములకు, పోక
 తిరిగి తిరిగి, దృక్పటలు=దౌష్పలవంటికన్నలు, వైరులకుఁ=శత్రువులకు, పంపు=
 పంపునట్టి, కృత్యలనఁ = శక్తులాయనునట్లు, వెలిఁ = వెలపటను, శానుగతిఁ-
 షా=అడేయఁగులయొక్క, అనుగతిఁ=అనుసరించు మార్గమున, ని. 'కరిణీ ధేను
 కా నశా' యని యమరుఁడు). అగ్గలికలఁ=ఉద్గంధాలచేత, చేరుఁ=పట్టణము
 బ్రవేశించును.

తా. ఆపురమందలి మదపు టేరుగులు మావటిలయదలింపులు విని యాముఖము గ బయలుచిచ్చుచు ఊరివాకిటియొద్దనుండెడి యరుగులమీఁదనున్న జనులఁ బట్టుటకుఁ దొండములు సాఁచుచుఁ దప్పుఁగట్టిగ దండించుచు నీటెఁబట్టి క్రిందనున్నవానిఁ దఱుముచు తమచుండఁ జిఁడిచువాద్యధ్వనిఁజేయుచున్న వానిని మహాదకము పాచ్చుటం జేసి తాలఱువ్వచును పెద్దవెనురు పెట్టుఁ బురంబు వెడలిపచ్చి యీవలావల వినంబడు గజబృంహితముల లక్ష్యపెట్టక శత్రురాజులమీఁదికిఁ బ్రయోగించినశక్తులొ యను నటుల నుండెడు దొన్నెలవంటి కన్నులుగలవై అఁడనుగులు పోవుమార్గముఁ బట్టి యతి ప్రయాసచేత మరలఁ బట్టణముఁ జేరు నని తాత్పర్యము.

ఉ. పై ననిశంబుఁ జలుకొనుఁ పాంసువుపై ఖగతుండఖండితా

లాసమహా... ఫలచ్యుతబీజము లుతి పత్కరాం

భోనిబిడాల్లు... వఁ బొల్చునగమ్యతఁ దూలుచు న్బురో

ద్యానముల న్మ... ములుఁ ప్రాణముతోడినగంబులో యనన్. 25

టీ. పై = దేహముమీఁదను, అనిశంబు = నిత్యమును, చలుకొను పాంసువుపై = చలుకొను = రాల్చుకొనునట్టి, పాంసువుపై = పరాగముమీఁదను, ఖగ...లు = ఖగ = పక్షులయొక్క, తుండ = చంచాపుటములచేతను, ఖండిత = పగుల్పబడిన, అలాస = కట్టుకంబములైన, మహత్ = పాదపులైన, మహీనహ = స్పృశ్యములయొక్క, ఫల = పండ్లనుండి, చ్యుత = జాతిన, బీజములు = విత్తనములు, ఉతి పత్ = పైఁజిమ్ముకొనియెడి, కర = తొండములయందలి, అంభః = జలములయొక్క, నిబిడ = దట్టమగు, అప్లవిక్ = తడుపుటచేత, మొలవిక్ = చెట్లుపుట్టఁగా, అగమ్యత = పట్టనశక్యంబగునటుల, తూలుచున్ = ఊఁగుచును, మదేధములు = మదపు టేరుగులు, పురోద్యానములన్ = పుర = పట్టణమందలి, ఉద్యానములన్ = శృంగారవనములయందు, ప్రాణముతోడి నగంబులోయనన్ = ప్రాణములుగలపర్వతములో యనునటుల, పొల్చున్ = బిప్పును.

తా. ఏనుగులకు నుచ్చు పైజలుకొనుట సైజముగాన నట్లు నిండింపఁబడియున్న మంటిపై గజములఁ గట్టుస్పృశ్యముల మీఁదనున్న పక్షులు ఫలములఁ బగిల్చి రాల్చుఁగా బడిన బీజములు దొండముచేఁ బైజలుకొను నుదకములన మిగుల నాన్వబడి యంకురింపఁగాఁ బట్టనశక్యంబులై యూఁగుచుఁ బురోద్యానములయందుఁ జైతన్యయుక్తంబులగు పర్వతములో యనునటుల సంచరించుచుండు నని తాత్పర్యము.

శా. మానిక్రోధవిధూతపత్త్రిముల మాఁ మాతో నపత్త్రి ల్లదా

*కా నిం డంచును గేకరాక్షిరుచిమొక్క ల్పక్కల న్నార్జితా

కానల్పాహిపకల్పకాండతతులం దారం బురిం బొల్చు నా
జానేయంబులు ఘనహాస మిడి కై జామోర లల్లార్చుచున్. 26

టీ. మాని...లము - మాని=ఒకానొకమహామునియొక్క, క్రోధ = కోపము చేతను, విధూత=పోగొట్టబడిన, పత్తములమా=అక్కలుగలవారమైనట్టియనగా (అక్కలులేని వారమవుట. ని. 'గరుత్మక్షచదాపత్త'మని యమరుడు), మాతో = ఇట్టిమాతోడను, సపత్త్యిల్లదా=మీరు అక్కలుగలవారుగదా; కానిండంచును= తలయూచినట్లు, కే...లు-కేకరాక్షి=కడకన్నులయొక్క, రుచి=కాంతులయొక్క, మొల్కలు=అంకురములు, ప్రక్కలక=పార్శ్వములయందు, శార్దూ=విండ్లతో గూడిన, తూణ-పొదులయందు, అనల్ప=విస్తారమైన, అహాస = ఘర్షణములతో, కల్ప=తుల్యమగు, కాండ=బాణములయొక్క, తతు హములయందు, తారక = ప్రసరింపగా, ఘనహాసమిడి = నురుగని , కై జామోరలల్లార్చుచున్ = కై జా చేసినముఖములనూచికొనుచు, (కై జా = గల్గెమువైకెత్తి బిగియగట్టుట), అజానేయంబులు=జాతిగుఱ్ఱములు, ('అజ. యా కుశీనాస్సుయః' అని యమరుడు), పురిక=పట్టణమందు, పొల్చున్ = ఒప్పును.

తా. ఆపట్టణమందలి వేగశీలంబులగు జాతిగుఱ్ఱములు కల్గెములచే బిగింపబడిన ముఖము లల్లార్చుచుఁ బ్రక్కలఁ జూచుచుండ మాకు మునిశాపంబున అక్కలు పోయినవి మీకు అక్కలున్నవి. ఉండిననుండనిండు త్రొక్కుకొనితరలుదము రండని ప్రక్కలఁ గట్టియున్న పొదులలోనుండెడి సర్పతుల్యంబులగు బాణములఁ బిలుచుచున్నవో యనునటుల నొప్పుచుండునని తాత్పర్యము.

చ. చలమున సింగిణీతఱకఁసంబులు గట్టుక మాన రంపపె

స్సెలగతి మాగతి స్వనుకఁజిక్క మానదు తప్పి దారి వె
న్నొలసినఁ దారు వెన్నెఱుఁగఁకుండుట నొచ్చెము సాదికోటి కం
చలమినచింతఁ ద్రవ్వకొనునంఘి తుద న్నురిలోనివాహముల్. 27

టీ. పురిలోనివాహముల్ = ఆపట్టణమందలి యుత్తమాశ్వములు, చలమునక = ఈసుచేత, సింగిణీతఱకసంబులు = శార్దూశూరీరంబులను, కట్టకమానదు = బంధింపక విడువదు, అంప పెస్సెలగతి - అంప = బాణములయొక్క, పెను = అమితమైన, సెల = గుంపుయొక్క, గతి = గమనము, మాగతి = మావేగమునకు, వెనుకఁజిక్కక మానదు = వెనుకఁజిక్కకయుండదు (అబాణంబు లెనిగిరాలేననుట), తప్పిదారి = ఒక వేరైన, వెన్నొలసినక - వీరపుదాఁకినను, తారు వెన్నెఱుఁగకయుండుటక = తాము వెన్నెఱుఁగకయుండుటచేత, మాఱువీరపనియొక పాఠము. సాదికోటికిక = లోతులకు,

ని. 'అశ్వాశోహస్తుసాదిన' యనినిఘంటువు. ఒచ్చెము=తక్కువ, అంచుక్ = అనుచును, అలమినచింతక్=కప్పుకొన్నచింతచేతను, అంఘ్రితుదక్=కాలిగొరిసెలచేత, త్రవ్వకొనుక్=భూమినిఁ ద్రవ్యచుండును.

తా. గుఱ్ఱములకుఁ గాలిగొరిసెలచేత నేలఁద్రవ్యట స్వభావముగావున నాపట్టణమందలి యశ్వము లాక్రియలొనర్చుచుండ రోషంబులు గలఱుతులు శాఢ్గతూణీరంబులఁగట్టి శత్రువులపై శరములఁ బ్రయోగింప నాశరములగమనము దమవేగమునకు వెనుకఁ జిక్కునుగాన వీఁపెఱుఁగని సాచులకు వెన్నునఁ దగులుననియెడి యొచ్చెమునచ్చెగదా యనుచింతతో నేలత్రవ్యచున్న పనులటుల నుండు నని తాత్పర్యము. లోకమునం దొకానొకచింత గలిగినయెడ మనుజులలో నేలఁ ద్రవ్యట ప్రసీధ్యము.

ఉ. అంజ సమానవాయుగణః + మంతయు ఖంజితః జిక్కు నజ్జవో
వ్యం జనియించుచిక్కనిసమానపువాయువులో నొకండు గ
ల్గిం జనియించు దుర్యశమ + మేల్గని లేహనవేళ వాజు లూ
ర్పం జెడుమాణిబంధముకుఁరంబుల కాళిమ పేరఁ గార్కొనున్. 28

టీ. అంజక్ = ఒక యంగలోపలనే, సమాన = సరియైన, వాయుగణమంతయుక్ = వాయుసమాహందెల్లను, ఖంజితక్ = వేగములేమిచేత, చిక్కుక్ = పట్టుపడఁగా, అజ్జవోవ్యక్ = అవేగపువేడిమివలన, జని...లోక్ = జనియించు = పుట్టుచున్నట్టి, చిక్కుని = స్వాధీనముగానియట్టియు, సమానపు = సమానంబనియెడి, వాయువు = గాడ్పు, లోక్ = దేహములోపల, ఒకండు = ఒక్కఁడు, కల్గిక్ = ఉండుటవలన, జనియించు = సరియైనదియొకటియుండెననిపుట్టిన, దుర్యశమ = అపకీర్తి, మేల్గని = తెలిసి, లేహనవేళక్ = గుఱ్ఱములు కపణముదినుసమయమున, వాజులు = గుఱ్ఱములు, ('వాజివాహర్య గంధర్వహయ సైంధవసప్తయ'యనియమరుఁడు), ఊర్పక్ = అఘ్రాణింపఁగా, చెడు = చెడిపోవుచున్నట్టి, మాణిబంధముకురంబులక్ = అద్దములనంటి సైంధవలవణపుఁబిల్లలయొక్క, కాళిమ = నైల్యమనియెడి, పేరక్ = వ్యాజముచేత, కార్కొనుక్ = నల్లనగును.

తా. అచటనుండు నశ్వముల లేహనవేళలయందుంపఁబడిన సైంధవ లవణపుఁబిల్లల నాగుఱ్ఱము లాఘ్రాణింపఁగా దానియందుఁబ్రిడిన నైల్యము సమానవాయువుల నెల్లగెలిచి సమానమునుపేరుగలిగి తమనాభిస్థానమం న్న వాయువును గలుపనైతిమనునపకీర్తి జనియించెనో యనునటులనుండె ననఁగా వాయువేగముల నతీక్రమించెడి వేగముగలయశ్వము లని తాత్పర్యము.

మ. ఇలఁ బాదద్యయి రాయ నల్కొనఁగు నెం దే పారుచో నంకవ
 న్నెలు రెండై *లఘిమం దక్షీర్తి యిడుము న్నే యెక్కుచో నిందు నెం
 దులకే మౌదు మటంచు సాదు లలయఁగూరూపోచ్చ ముల్వాజలం
 దలరుక బాహ్నిక పారసీక శక ధారా ఆరట్ట ఘోటాణముల్. 29

టీ. ఎండేక=ఎక్కడనైనను, పారుచో = పరుగిడునపుడు, పాదద్యయి=
 తమమీఁద నాలోహణముజేసియున్నవారియొక్క రెండుపాదములను, ఇలక=భూమి
 యంగు, తాయక=ఓయుఁగా, అల్కు = భయమును, ఒసఁగుక=అయాలోహ
 కలకు నిచ్చును, మున్నే = తొలుతనే, ఎక్కుచోక = ఎక్కునపుడు, అంకవన్నె
 లురెండై = రెండంకవన్నెలచేతఁగాని యెక్కుటకసాధ్యంబై, లఘిమందు = లఘుత్వ
 మందు, అక్షీర్తియిడుక=అపక్షీర్తినిచ్చును, ఇంగుక = ఈరంటియందు, ఎందులకే
 మౌదుము = దేనికి నెటులఁజేయునుము, అటంచుక = అట్లని, సాదులు = గుఱ్ఱపు
 రౌతులు, అలయక=వేసటపడఁగా, రూపోచ్చముల్=రూపములచేఁ గొప్పనువహించి
 చియున్నట్టి, బాహ్నిక పారసీక శక ధారా ఆరట్ట ఘోటాణములు=ఈ దేశములయందు
 జనించిన, వాజులు=జాత్యశ్వములు, అంగుక=అపట్టామందు, అలరుక=ఒప్పును.

తా. పట్టణములన్ని యశ్వములు బాహ్నికాదిదేశ సంఘము లగుటఁజేసి
 మిగులఁ బాడవైనవిగాన రెండంకవన్నెలతోఁగాని యెక్కుఁగూడకపోవుటయు, పరు
 గిడెడి సమయమున సాగి నేలకు ఎంగునపుడు కుఱుచలెటవలన రౌతులపాదము నేల
 తాచుకొనుమండఁగా నీయపక్షర్తులకేమి సేయువారమని గుఱ్ఱపురౌతులు నిత్యము చింతా
 పరులైయుండ నశ్వములచే నాపట్టణము ప్రకాశించునని తాత్పర్యము. వేగవంతంబు
 లగు నుత్తమాశ్వంబులు పరుగిడునపు డెల్లను నేలకు వంగుటయు, మరల హెచ్చుటయు
 గొప్పగుఱ్ఱములకు రెండేసి అంకవన్నెలు వేయుటయును లోకసిద్ధము.

సీ. ముడివిప్ప నడుగుఁదమ్ములపై నె వ్రాలుపె,

న్నెలులుదేం ట్లగుట సంఘియము గలదె

కన నెంతవాని లోఁగొనుట నాదర్శంబు,

నెమ్మొగం బగుట సంఘియము గలదె

ఇతిగొనుమింటిపై * మెఱయుటఁ జక్రద్వి,

తయిచన్న లగుట సంఘియము గలదె

పాలుసుదొర్లగఁ జూచుకలికిచూపులమీలు,

దెలిగన్న లగుట సంఘియము గలదె

తే. పొలసిననె తావి బుగులుకోనలరుదీగ

తిన్ననిశరీర మగుట సందియము గలదె

యనఁగఁ జెలువొంది సురతవై యాత్మనిధులు

పణ్యయువతులు పొలుతు రప్పట్టణమున.

30

టీ. ముడివిప్పకొప్పువిప్పఁగా, అడుగుదడుగులపై నె = పాదములనుకములములపై నె, వ్రాలు = వ్రాలెడి, పెన్నెలు = పెద్దవెండ్రుకలు, తేంట్లగుటకొ = తుమ్మెదలగుటయందు, సందియముగలదె = సందేహముగలదా (నిస్సందేహమనుట, తఱుచుగాఁగమలములమీఁద వ్రాలునవిత్తు మైదలుగాననిట్లు స్థితిపఁబడియె), కనక = చూడఁగానే, ఎంతవానికొ = ఎట్టిగొప్పమనుష్యునిని, లోఁగొనుటకొ = తనలోనిమిడిచికొనుటనిలన, నెమ్మొంబు = ముఖము, అదర్శంబు = అద్దము, అగుటకొ = అగుటయందు, సందియముకలదె, (ఎంతటిధీరుఁడైనను పురుషుండాశ్రీలముఖ సౌందర్యముఁ జూచినవారికి నిశ్చయఁడగుననుట), ఇతిగాను = నూత్నమైన నడుమనియెడి, మింటిపైకొ = అకాశముపై, మెఱయుటకొ = ప్రకాశించుటచేత, చన్నులు = స్రవములు, చక్రద్వితయి = జక్కినదోయి, టొటకొ = టొటయందు, సందియముగలదె, (మధ్యప్రదేశమాకాశమువలె కూన్యముగనుండుటవలన నందుపైనుండునది చక్రద్వితయియనియూహింపఁబడియె), పాలు సువార్లఁగకొ = మత్స్యగంధముకొటిల్యమును పొర్లునటుల, (పాలుసన మత్స్యగంధమునకు, కొటిల్యమునకును చేతను, చూచుకలికిచూపులకొ = చూచునటువంటిసాగ సైనదృష్టుల చేతను - సాగసుగాఁగనఁబడుటచేతను, మీలు = మీనములు, కన్ను లొటకొ = నేత్రములొటయందు, సందియముగలదె, (తమయందుఁ బాలునుండుటవలన మీనములు గిన్నులొటకు సందేహము లేదనుట). పొలసిననె = సుడిసినిప్పుడె, తావి = సుగంధము, బుగులుకోకొ = గమ్మనఁగా, తిన్ననిశరీరము, అలరుదీగ = పూఁదీగ అగుటసందియముగలదె, (పరిమళించునది పూఁదీగ గాన సుగంధముండుటవలన నదియనియు తేల్చి పఱింపఁబడియె), అనఁగకొ = అనునట్లు, చెలువొంది = ఒప్పి, సురత = రతియందు, వైయాత్య = ప్రాథత్యమునకు, నిధులు = స్థానములగు, పణ్యయువతులు = ప్రాయపువేశ్యలు, అప్పట్టణమునకొ = అమఘరయందు, పొలుతురు = ఒప్పుచుండురు.

తా. సుగమము.

మ. ప్రతతప్రాంతపిశంగకుంకుమజటాపాలీకురంగీమదా

సికవీణాళికలన్వనంబు లెనఁగం జెన్నారకర్పూరపుం

జతతు ల్కంటికి నారదత్వమున మించ గ్గామినీకామినం

తతి కేలా యెడతెవ్వు గంతుకలహోన్మాదంబు లాప్రాలునన్. 31

టీ. ప్రతర...లు-ప్రతర=విస్తారమైనట్టియు, ప్రాంత=సమీపమున (కొంతదూరమును) చేత ననుట, పిశంగ=పచ్చనైన, కుంకుమజటాపాళీ=కుంకుమపురాసులను జడల సమాహములును, కురంగీసుదాసితవీణా=కన్నురియనునట్లైన వీణయును, అలికల స్వనంబులు=తుప్పైదలయుంకొరములను వీణావాదములును, ఎసంగ్=కూడగా, చెన్నార=ఒప్పుచున్నట్టి, కర్పూరపుంజతతులు=కప్పుగపురాసులు, కంటికిక్ = కన్నులకు, నారదత్వమునక్=నారదభావముచేతను, మించక్ = అతిశయింపగా, కామినీ కామిసంతతికిక్=కాముకులగు స్త్రీపురుషులసమాహమునకు, కంఠుకలహోన్దాదంబుల్=మనస్థయ్యుద్ధమనియెడియున్దాదములు (సురతములనుట), ఆప్రోలునక్= ఆపురమున, ఏలా=ఏమిటికి, ఎడత్రెవ్వుక్=ఎడబడును.

తా. ఆమధురయంగుల దమసమీపమునఁ గర్పూరకొంతులు ప్రసరించుటవలనఁ గొంచెము పచ్చనై జడల కొంతనలెచున్న కుంకుమరాసులును, వీణలె నల్లనై యున్న కన్నురియు అన్యక్తమధురమైనతుప్పైదల యుంకొరములును గూడియుండఁ బ్రకాశించుచున్నట్టి కప్పురపురాసులు నారదభావముచేతఁ గంటి కిగపడఁగా నారంగుడు కలహప్రియుఁడుగానఁ దద్ధర్మముగల కర్పూరపురాసులండఁగ నాకాముసలగు స్త్రీపురుషులకు మనస్థయ్యుద్ధమేల మానుననఁగా దాదృశకర్పూరపురాసులఁ కూడఁగాఁ గామోద్రేకమున మోహితులై నిత్యము సురతక్రీడలయం దాసక్తులై యుండు రనితాత్పర్యము.

తే. నిం గిటు త్రిశంకుకతన మాతంగవాటి

యయ్యె నిక నుండఁదగదని • యవని కరిగి

నట్టి నక్షత్రతారాగ్రహలి యనఁగఁ

గాంతనవరత్న రాసు లంగళ్ల బాలుచు.

32

టీ. ఇటు=ఈప్రకారము, నింగి=అకసము, త్రిశంకుకతనక్ = త్రిశంకుఁడు బ్రవేశించుటచేతను, మాతింగి వాటియయ్యెక్=వెలివాడయాయెను. ని. 'మాతల్లిగజనీచయో' అని వైజయంతి. ఇకనుండఁదగదని = ఇకమీఁద నుండఁగూడదనుచు, అవని=భూమికి, అరిగినట్టి=వ్రాలినట్టి, నక్షత్ర=నక్షత్రములు, తారా = అశ్వినాదితిరతారలు, గ్రహ=సూర్యాదిగ్రహములు, వీనియొక్క, అలియనక్ = సమాహమునకును, కొంత=రమ్యములైన, నవరత్న రాసులు, ఆంగళ్లక్ = పణ్యగృహములయందు, పాలుచుక్=ఒప్పును.

తా. ఆమధురాపట్టామండలి యంగిళ్లయందున్న నవరత్నరాసులు అకాశము త్రిశంకుచే నాక్రిమింపఁ బడినదిగానఁ జండావాలయయ్యె నింకి నుండఁ

గూడదని యభిప్రాయముగలవై భూమికినచ్చియున్న సూర్యాదిగ్రహశ్శివ్యాది నక్షత్రములును విజ్ఞాతనామములగు జ్యోతులునో యనునటుల వెలుంగుచుండునని తాత్పర్యము. నక్షత్రతారలను భేదము రఘునంశమందు, శ్లో. 'నక్షత్రతారాగ్రహసంకులాః' అని యున్నది.

చ. చిరసముపాశ్రితాగ్నితడిఁ జెంది నశించునటంచునో కృతా
ధ్వరతఁ దదగ్నిమైనునికిఁ దాన నొకంగము దాచుచేతనో
పురధరణీసురుల్ని గమభూధరము జ్ఞపయజ్ఞశీలురా
హరిధన దేశులైనవలహస్తము సావరు వారిధారకుఁ. 33

టీ. చిరసముపాశ్రితాగ్ని-చిర=బహుకాలమునుండి, సముపాశ్రిత=ఆశ్రయించియున్న, అగ్ని=వైశ్వానరుఁడు, తడిఁజెంది = లేచుదాకి, నశించును=చల్లారును, అటంచునో=ఆప్రకారమనియో, కృతాధ్వరతఁ - కృత=చేయఁబడిన, అధ్వరతఁ = జన్మముగలవారాటచేత, తదగ్ని=అయగ్ని, మైఁ - దేహమందు, ఉనికిఁ = ఉండుటచేతను, దానఁ = దానియందు, ఒకంగము - ఒక్కవియనమును, దాచుచేతనో=దాచుటచేతనో, పురధరణీసురులు - పుర=పట్టణమందలి, ధరణీసురులు = బ్రాహ్మణులు, నిగమభూధరములు = వేదపగ్వతములు, జపయజ్ఞశీలురు = జపయజ్ఞపరులై, ఆ హరిధనదేశులైనఁ = ఆయుద్రకుబేరాసులు, వారిచ్చెదనన్నప్పటికిని, వారిధారకుఁ=దానార్థమగునుదకధారకు, వలహస్తము=దక్షిణహస్తము, సావరు=చాచెడువారు గారు.

తా. బ్రాహ్మణుల దక్షిణహస్తంబున నగ్నియుండుట నిగమసిద్ధంబు గావున నాయగ్నిదానోదకముచేతఁ జల్లారుననియో, లేక, యెల్లరు సోమయాజులగుటచేఁ దమ యందగ్నియుండునుగాన దానియొకయంగమునుదాచవలయుననియో యాపట్టణమున విసిరించుచున్న బ్రాహ్మణులు దేవేంద్రాదులవలెటి వారిదానోకమునైనను గ్రహింపక యుండురనఁగాఁ బ్రతిగ్రహపరాఙ్ముఖులై వేదాధ్యయన జపయజ్ఞ పరులగుచు నొప్పుమింపు రని తాత్పర్యము.

చ. ఉరవడిఁ బోరికై కవచంబొల్లరు మంత్రములందుఁ దక్కను
స్థిరనిజశక్తి నైదుపదిసేయరు దత్తినఁ దక్క మంటికై
పొరల రథీకుఁ డీకమలంబుద్ధి ఖభారికఁ దక్క వజ్రదోఁ
పరిఘవశీకృతాన్యసరాపాలకు లప్పరిరాకుమారకుల్. 34

టీ. అప్పరిక్ = ఆమధురయందలి, వజ్రదోగపరిఘవశీకృతాన్యనరపాలకులు - విజ్ర=వజ్రాయుధతుల్యమైన, దోగ=భుజమందలి, పరిఘ=పరిఘయను నాయుధవిశేషముచేత, వశీకృత=స్వాధీనులుగాఁజేయఁబడిన, అన్య=ఇతరులైన, నరపాలకులు=మనుజవతులుగల, రాకుమారులు=రాచకొమరులు, మంత్రములందు = జపకాలంబున నుచ్చరించెడు మహామంత్రములయందు, తక్కు = తప్ప, ఉరసడిక్=బలముగా, పోరిక్=యుద్ధముజేయుటకై, కవచమొల్లగు=కవచముదొడుగరు, సుస్థిరభుజశక్తి - సుస్థిర=దృఢముగు, భుజశక్తి=బాహుబలముచేతను, దస్తినదక్క=దానకాలమంగుదక్క, వినుపదిసేయరు=రెండుచేతులుజోడింపరు, ఖశూరికదక్క=గరదీయించునాగా, ని. 'ఖశూరిఖురళీసమే' యని గరదీపర్యాయము. అమలబుద్ధి - సద్బుద్ధిగలవారుగాన, అధీశుడు=ఏలమన్నప్రభువు, ఈక=ఇయ్యకయే, మంటికై=ఎఱ్ఱమంటికై - భూమికొఱుకు, పారలరు=పార్లాడరు.

తా. మిగుల బలశాలులగు నప్పట్టణమందలి రాచకొమరులు కవచముదొడుగకయే యుద్ధముజేయుదురనియు, మంత్రజపానుష్ఠానపరులుగాన నుపాసనకాలమందే కవచాదులు పఠింతురనియు, దృఢమైనభుజశక్తిగలవారుగాన దానకాలమున నైదిచ్చుచోఁ బదిగానిచ్చునట్టి దానశీలురనియు, పరులకు బద్ధాంజలులైయుండరనియు, సామంజేయుటయందలిసమర్థులనియు, విమలమతులుగాన రాజు పిలుపించియుచ్చునఱుగు భూముల నక్షేపక యుంచురనియును తాత్పర్యము.

శా. దంభావేతవితీర్ణిలోయములు రఘ్వందొట్టి హట్టసిద్ధ

స్తంభంబు ల్చిగురించుచున్నవి యన • నరై కనిత్యార్జన

సంభూతం బగు పైడికోటికొకటై • నానాటికి నైచ్చు చ

య్యంభోదావళిఁ గప్పుకేతువులనై శ్రేణి పొల్చు స్పర్శి. 35

టీ. దంభా ... ములు - దంభ = దంభమువలన, అవేత = విడువఁబడిన, వితీర్ణి = దానసంబంధులగు, లోయములు=ఉదకములు, రఘ్వందొట్టి=వీధులకగదొట్టి, హట్ట...బుల్-హట్ట=ఆంగళ్లమగు, సిద్ధ=ఉన్నట్టి, స్తంభంబులు=కంఠములు, చిగురించుచున్నవి=సంభావ్యములగుచున్నవి, అనక్=అనుటలు, ధర్మై కనిత్యార్జన - ధర్మ=మర్మముచేతనే, ఏక=ముఖ్యముగాను, నిత్య=ఎల్లప్పుడును, అర్జనక్=సంపాదించుటచేత, సంభూతంబగుపైడి=లభ్యపడినట్టి ద్రవ్యముయొక్క, కోటికొకటై=కోటికొక్కపడగయై యుట, నానాటికి = దినదినమునకు, హెచ్చుచుక్=వృద్ధిబొందుచు, అయ్యంభోదావళి=అమేఘపంక్తిని, కప్పు=కప్పుచున్నట్టి, కేతువుల=తెక్కములచేత, నైశ్యశ్రేణి=కోమలులగువు, పుర్శి=పట్టణమందు, పొల్చుక్=ఒప్పును.

తా. ఆపట్టణమందుఁ దాము పారమార్థికముగ నిచ్చుదానజలంబులు వీధుల యందుఁ దొట్టియుండ దానిచేత నంగళ్లకంబములు చిగురించుచున్న వి యానునటుల ధర్మ మునదలక యార్జించినద్రవ్యము కోటికిఁ బడగై త్తి నానాటికి హెచ్చుచుండ మేఘ బృందములఁ గప్పనట్టి తెక్క, ములచేతఁ గోమట్లగుంపు లాప్పుచుండు నవి తాత్పర్యము.

తే. నృపులపదహలరేఖలఁకెల్ల మాభు

జాగ్రహలరేఖలే మూలఁ మనుచుఁ గోటి

కొండలుగ ధాన్యరాసులుఁ పండ వీట

సుజనభజనైకవిఖ్యాతిఁ శూద్రజాతి.

36

టీ. నృపుల...కెల్లక - నృపుల = భూపతులయొక్క, పద = పాదముల యందలి, హలరేఖలకెల్లక = చాలాకారరేఖల కెల్లను, మాభుజాగ్రహలరేఖలే = మాభుజములమీఁదనున్న నాఁగేళ్లరేఖలే, మూలమనుచుకొ = మొదలనుచు, కోటికొండలుగకొ = కొండలుకొట్టుగాను, ధాన్యరాసులు, పండ = ఫలింపఁగా (పండించు కొనుచు ననుట), వీటకొ = పట్టణమునందు, సుజన = సత్పురుషులయొక్క, భజన = సేవ, ఏక = ముఖ్యమైన, విఖ్యాతి = కీర్తిగాఁగల, శూద్రజాతి = శూద్రకులము, పాలుచుకొ = ఒప్పును. ఈపాలుచు ననుపదము పూర్వపద్యమునండి యధ్యాహార్యము.

తా. ఆపురముననున్న కాపులు తాము నాఁగేలుపట్టి నున్నటచేతనేగదా రాచవారి రాచటికపుసాగసని యెంచుకొనుచు చున్ని కొండలుకొట్టుగ నానావిధ ధాన్యములఁ బండించికొని సత్పురుషులకు సేవజేయుచు సుఖంబున నుండుదురు.

చ. ఉమియఁగ దన్న నవ్వ ననఁనొచ్చెము గాంచినకొన్నివ్రాఁకు లా ప్రమదల నప్పగింపు మనిఁ రంజిలునేతలు గన్న చెట్లకుఁ దమ కలిశృంఖల నైనఁచిఁ నమ్మక *చుట్టె బురంబుఁ గంతునై న్యముఁ గొని నా వెలిక శుకపిఁకాదులఁ గేళివనాళి పొల్పును. 37

టీ. పుష్పింపఁజేసెడి పదిక్రిములు దోహద మనంబడును. అందు-ఉమియఁగకొ = ఉమియఁగాను, తన్నకొ = తన్నఁగాను, నవ్వకొ = నవ్వఁగాను, అనకొ = పల్కరింపఁగాను, ఒచ్చెముఁగాంచిన = అనమానముఁబొందిన, కొన్నివ్రాఁకులు = కొన్నిపుత్రములు, అప్రమదలకొ = అయినమానపఱచిన స్త్రీలను, ఒప్పగింపు మని = తమకునొప్పించుమని, రంజిలునేతలుగన్న చెట్లకుకొ = తగినచెట్టులుగల పుత్రములకు, (తక్కిన దోహదములు గల) వ్రాఁకులకుననుట, తమకుకొ = తమకును, అలిశృంఖలకొ = తుమ్మెదలను సంకలిని,

* ముట్టె.

‘నెనఁచి=తగిలించి, నమ్మక=ఆప్పటికిని నమ్మకముచాలక, కంఠునైన్యము=మనస్థబలము, కొని=తీసికొనివచ్చి, పట్టాంబు=పురమును, చుట్టె=ముట్టడివేసెను. నాక=అనఁగా, వెలిక=వెలపటను, శుకపికొదులక=చిలుకలు కోయిలలు మొదలగుపక్షి జాతులచేతను, కేదీననాళి=శృంగారవనములపంక్తి, పొల్పగుక=ఘండరమాను, శ్లో. ‘తరుగుల్యులతాదీనా మకారేషుశరైఃకృతమ్, పుష్పామృతాద్దకంద్రవ్యం దోహదం స్యాత్తు తక్కియా. అతిజనాత్కురవక స్తిలకో వీక్షణేనచ, కరస్పర్శేన మాకన్దో ముఖరాగేణ చమృకః. సల్లాపతః కర్ణికార స్సిన్ధవాగోముఖానిలాత్, గీత్యాప్రియాకు ర్నితరాం నమేరున్వ సిలేవచ.’ అని దోహదశాస్త్రమం దున్నది.

తా. దశదోహదములు గలస్పృశ్యములను తుమ్మెదలు చుట్టుకొని తిరుగుటవలన సంకిల్లుగాఁగాఁ దొలఁగనీయక మనస్థబలముఁ గూర్చికొనివచ్చి యుమియుట మొదలగు ననమానంబులు చేసినస్త్రీలను దమకుఁ బట్టియిమ్ముని యపమానపడినచెట్లు తక్కిన చెట్లను ముట్టడివేసెనో యనునటులఁ జిలుకలు కోయిలలు తోట్రుకొన శృంగారపు తోట్రులు పురమానుకొని ఘండరముగా నుండును.

సీ. మదగంధతారతమ్యము యామ్యకరికిఁ ద,

తీర్థరులకుం గనబలెఁ + గటము లొఱసి

సురతశ్రమజ మౌటఁ + జూపోపకయెబలెఁ,

గామినీమృదుగండఁఘర్మ ముడిపి

పరిమళవాహేచ్ఛఁ + బ్రాణమీబలెఁ జించు,

మృగనాభిచర్మభస్మికలు దూఱి

అహితపన్నగభేదుఁ + లనిబలె గృహవిటం,

కపుఁగలాపుల నొయ్యఁ + గఱులు నిమిరి

తే. వీటినామగ్రిఁ గనుఁగొనఁ + వేగపడక

నడవఁ దనదిక్కుపుష్పదంతద్విపంబు

నెక్కెనో యన జడగతిఁ + నెపుడుఁ బాలయు

నందుఁ జందనశిఖరిమంఁదానిలుండు.

38

టీ. మద...ము - మద = మదముయొక్క, గంధ=వాసనయొక్క, తారతమ్యము = ఎక్కువతక్కువ, యామ్యకరికి - యామ్య = యమదిక్సంబంధియైన, కరికి = నామనమనుగజమునకును, తీర్థరులకు=ఆపట్టణపుటేరుఁగులకును, కనబలె = చూచుటకొఱకువలె, కటములు = గండస్థలములను, ఒఱసి = తాచికొని, సురతశ్రమజము-సురత = రతియందలి, శ్రమ = బడలికచేతను, జము = పుట్టినది,

జౌటక = ఐనందువలన, చూపోపకయౌబరక = చూడలేకవలె, కామినీ...ము-
కామినీ = శ్రీలయొక్క, మృదు=లేతలైన, గండ=చెక్కిళ్ళయందలి, ఘర్తము=
చెమటను, ఉడిపి=పోగొట్టి, పరి...చ్చక=పరిమళ=సుగంధమును, వాహ=వహించె
డి, ఇచ్చక=కొంక్ష చేత, ప్రాణమిబరక=ప్రాణమిచ్చుటకొఱకువలె, చించు...లు-
చించు=చినిగినట్టి, మృగ=మరంగములయొక్క, నాభి=బొడ్డుయొక్క, చర్మభక్తి
కలు=చర్మపుడిత్తులను, దూఱి=ప్రవేశించి, ఆహిత...లె-ఆహిత=తనకుశత్రువులైన,
పన్నగ=పాములను, భేదులనివలె=భేదించెదురవియన్నట్టువలె, గృహ...లక-
గృహ=గృహమందలి, విలంక=కొణిగలమీదనున్న, కలాపులక=నెమళ్ళను,
ఓయ్యక=తిన్నగా, గలులు=ఊక్కలను, నిమిరి=లొడసి, వీటిసామగ్రిక-వీటి=
పురముయొక్క, సామగ్రిక=పరిపూర్ణతను, కనుగొనక=చూచుటకొఱకు, వేగ
పడక=త్వరపడక, నడవక=సంచరింపగా, తనదిక్కు=వాయువుపుదిక్కుననున్న,
పుష్పదంతద్విపంబు=పుష్పదంతమును నేనుంగును, ఎక్కనోయనక=ఆరోహణము
జేసినోయనునటుల, జడగతిక=మందగిమనముచేతను, ఎప్పుడుక=నిత్యమును, చంద
...దు-చందనశిఖరి=చందనపర్వతమందలి, మందానిలండు=తీర్థనిగాలి, అంచుక
=ఆపురమునందు, పాలయ్యక=విసరును.

తా.యమునిదిక్కునందలి యేనుఁగునకుఁ బురగజంబులకును మదగంధ తారత
మ్యముఁ జూత మనునటులయ్యేనుఁగుల గండస్థలముల నొఱసి యందున్న పరిమళం
బులం గ్రహించి రతిశ్రమవలనఁబుట్టిన చెమటనార్యునట్లు శ్రీలచెక్కిళ్ళఁ బ్రసరించి
తద్గంధములఁ గ్రహించికొని చించినబొడ్డుగలిగిపడియున్న కస్తూరీమృగములకుఁ బ్రాణ
ములఁ గల్పించువానివలె వానిబొడ్డుచర్మపుడిత్తులలోఁ జొచ్చి యాసుగంధమును దీసి
కొని గృహములయందున్న నెమళ్లు దమకు శత్రువులగుపాముల భక్షించునవియని యా
ప్రతచేత దువ్వెనోయనునటుల వానిఁజూల నిమిరి పట్టణపుసకలసన్మృద్ధిఁ జూడని చ్చ
గలదై వేగిర పడక మెల్లఁగాఁ దనదిక్కుననున్న పుష్పదంత మను గజమునెక్కి సంచరిం
చుచున్నదో యనునటుల నాపట్టణమందు మందమారుతము గమ్యున వాసించుచు విసరు
చుండును.

సీ. ద్విద్వయోపాయధీవిద్వద్వతంసంబు,

పాథ్యణ్యాచాతురీచక్రవర్తి

క్రీడాచలీకృతః శ్రీఖండగిరిరాజా,

కనకాద్రిముద్రణః గ్రంథకర్త

యందూనిబద్ధాబ్జబృంద వేదండాళి,

వననిధిస్తంభనాథునికరఘువు

తామ్రపర్ణ్యమలపాఠః కేళిహంసంబు,
 లంకేశేషమైత్రీప్రియంకరుండు
 తే. స్వస్తికృద్వాస్తవస్తుత్యంగ స్తిమఘవ
 మకుటమోటనశతకోటిమంత్రభృత్య
 భూతభూతాత్తశాంభవీభూమికుండు
 దత్పురం బేలుఁ బాండ్యమంత్యధ్వజుండు.

39

టీ. ద్విద్య...బు - ద్విద్యయః నాలుగైన, ఉ పాయ = సామదానభేదదండము లనియొడి యుపాయములయొక్క, ని. 'సామ దానే భేద దణ్డా విత్క్యపాయా చతుష్టయ' మని యమరుడు. ధీ=బుద్ధియందు, విద్యద్యతంసంబు=పండితశ్రేష్ఠుడు, షాడ్గు...ర్తి - షాడ్గుణ్య=సంధి విగ్రహ యైన ఆసన ద్వైధభావసమాశ్రయము లని యొడి షడ్గుణములయొక్క, చాతుర్య = నిపుణతయందు, చక్రినర్తి = సార్వభౌముడు, ని. 'సన్నిర్నా విగ్రహో యన మాసనం ద్వైధ మాశ్రయః, షడ్గుణాః' అని యమరుడు. వ్యా. 'షడ్గుణా ఏవ షాడ్గుణ్య' మని చాతుర్యర్థ్యంత్రైలోక్య మన్నట్లు సార్వభౌమంబు షట్కృత్యయము. క్రీడా...జా-క్రీడాచలీకృత=విలాసార్థమైన పర్యతము గాఁ జేయఁబడిన, శ్రీఖండగిరిరాజా=మలయపర్వతముగలవాఁడు, కనకా...ర్త - కనకాద్రి = మేరుపర్వతమును, ముద్రణ = ముద్రించుటయందు, గ్రంథకర్త = తన గలుపు లిఖించినవాఁడు, శ్లో. 'ఉదీచీం దిశ మాక్రమ్య పాణ్డ్యః పరమధార్మికః, ప్రాప్యమేరు గిరిం తస్మిన్ లిఖేత్ బిరుదాన్ స్వకాన్ -' అని హాలాస్యమందు నతని గలుపులు మేరుపర్వతమున వ్రాసినకథ వర్ణింపఁబడియున్నది. ఆందూ...లి-ఆందూ= శృంఖలలచేతను, నిబద్ధ=బంధంపఁబడిన, ఆబ్జబృంద=మేఘసమూహమువంటి, వేదం దాలి=గజగమాజముగలవాఁడును, నన...వు-నననిధి=సముద్రముయొక్క, స్తంభన= కట్టుటయందు, ఆధునిక రఘువు=నూతనరాఘవుడు, 'ఆధునాభవః ఆధునికః' అని కాలవాచకముమీద తక్కి ప్రత్యయము. 'ఏతర్హి సంప్రతీదానీ మధునా' యనియమరుడు. తామ్ర...బు-తామ్రపర్ణి=తామ్రపర్ణి యనునదియొక్క, అమల = నిర్మలమగు, పాథః=ఉదకమందలి, కేళి=క్రీడించుటకు, హంసంబు=హంసప్రాయుడు, లంకే...డు-లంకేశ=విభీషణునితో, మైత్రీ=చెలిమియందు, ప్రియంకరుండు= ఇష్టముఁజేయు వాడు, స్వస్తి...స్తి-స్వస్తికృత్=ఆశీర్వదించెడి, వాస్తవ=సత్యమైన, స్తుతి=స్తోత్ర ముగల, అగ స్తి=అగస్త్యుడుగలవాఁడును, 'ఎస్తున ఇయం వాస్తవీ', 'వాస్తవీస్తుతిర్యస్య వాస్తవస్తుతః' అని వ్యుత్పత్తి. (అగస్త్యశిబ్దమున కిగ స్తిశిబ్దమునంగలదు.) మఘవ...డు-మఘవ=దీపేంద్రునియొక్క, మకట=కిరీటుమును, మోటన=మొట్టనట్టి, శతకోటి= నూలుకోట్లు లెక్కగల, మంత్ర = మంత్రశక్తిచేతను, భృత్యభూత=కీడిలయిన,

భూత=భూతములుగలిగి, ఆత్మ=పాండవడిన, కాంభవీ=రుద్రసంబంధియగు, భూమి కుండు=వేషాంతరముగలవాఁడునునైన, పాండ్య మత్స్యగృహండు=మత్స్యగృహఁ డనుపాండ్యదేశపురాజు, తత్పురంబు=ఆమధురాపట్టణమును, ఏలుకొ=పరిపాలించును.

తా. పాండ్యదేశమునేలెడి మత్స్యగృహఁ డనురాజు మేరుపర్వతమందుఁ దన గలుపుకథలను వ్రాసినవాఁడై వాసపునినెత్తి మొట్టినవాఁడై నూలుకొట్ల సంఖ్యలుగలి గియున్న భూతములను మంత్రతక్తిచే విశపఱుచుకొనుటలన నవితన్ను నేవింపుచుండఁ దెండవరుద్రునినలె నుండువాఁడై సామాన్యపాయములయందును సాధి విగ్రహాది సాధుణ్యవిచారణయందును నతకుశలుఁడై విలాసకాలంబులయందును మలయపర్వతమున నే విహరించుచు నసంఖ్యాతంబులగు నేనుంగులుగలవాఁడై సముద్రబంధనముఁ జేసిన వాఁడై శుద్ధోదకములగుల తామ్రపర్ణియందుఁ గ్రీడించువాఁడై విభీషణనితోఁ జెలి మిఁజేసి యతనికిట్టములదీర్చువాఁడై నిత్య మగస్త్రాశీర్వాదముఁ బొందుచు నాపట్టణ మును బాలించుచుండును.

ఉ. ఇందుకులావతంస మతః * డేతటి నేతరిగాఁడరిం బ్రజ

ల్కందఁ గొనం డొరుం డొరుతఃల నిన్వినిపించినమాట డెందముం

జెంద ముదంబు దక్కి చెడఁజేయఁ డొరు నిన్వతాన్యుడొ నుతిం

పందనుఁ బందనుం గొఱతఃవల్కుడు శూరత దానమిచ్చియున్.

టీ. ఇందుకులావతంసము = చంద్రవంశభూషణుండగు, ఆత్మఁడు=ఆమత్స్య గృహఁడురాజు, ఏతటికొ=ఎవ్వటికిని, ఏతరిగాఁడు=నీతత్వప్రవాఁడుగాఁడు, అరికొ= పన్నును, ప్రజలు=మహాఘ్నములు, కందకొ=నలుగునట్లుగ, కొనండు=గ్రహింపఁడు, ఒరుండు=పరుఁడు, ఒరుతలకొ=మఱియొకనిమీఁద, వినిపించిన=విన్నవించిన, మాట= కొండెపుమాట, డెందముకొ=హృదయమును, చెందకొ=పాండగా, ముదంబు దక్కి=సంతసమువిడిచి, ఒరుకొ=పరుని, చెడఁజేయఁడు=చెఱుపఁడు, తనుకొ=తన్ను, నుతింపకొ=ప్రజలస్తోత్రముఁజేయఁగా, వినతాన్యుడొకొ=ముఖమునంచువాఁడొను. అనఁగా నీరాజు ధీశోదాత్తనాయకుఁడు గనుక, శ్లో. 'శౌర్యశ్రీప్రహేళప్రశంసిషున మదభూర్లజ్జతే వందిషు' అని ప్రతాపరుద్రీయమందలి ధీశోదాత్తోదాహరణమును, శ్లో. 'మహతాంకుజ్జరాణాంపు పురఃస్తోత్రం నహిప్రియ' మ్మని మత్స్యభాషకధనమున నుండు రీతిగా నాత్మప్రశంసయందు నిష్ఠములేనివాఁడనుట. శూరితి...యొకొ - శూరతకొ=శౌర్యముచేత, దానమిచ్చియుకొ=దానమొసఁగియును, పందకొ=సోమరి యగువానిని, కొఱతఃవల్కుడు=తక్కువమాట పెప్పఁడు.

తా. ఆపురమునేలెడి మత్స్యగృహఁడునురాజు ప్రజల నొప్పించి పన్నుదీయక, కొండెపుమాటలు విని జనుల బాధపెట్టక, తన్ను ప్రజలు స్తోత్రముఁ జేసిననుబ్బక,

పరాక్రమముచేత గర్వపడి పందలఁ దక్కువమాటలాడక, చంద్రవంశమునకు భూషణప్రాయుడై సుగుణములచే నొప్పచు నెప్పటికిని నీతితప్పక యుండెను.

నీ. పాటీరగిరివనంవాటిఁ గ్రీడించియు,
 నహిభయం బెఱుంగఁ డావంతయైన
 నత్యంతమితభాష • నవికత్థనుం డయ్యుఁ,
 బరులఁ గేరడమున • భంగపఱుచుఁ
 బ్రీతిఁ దాఁ దామ్రపరికి నాఘుఁ డయ్యును,
 నద్గోష్ఠిచే ననంజనత మెలఁగు
 మహనీయమహిమఁ దా • మధురాస్పదం డయ్యు,
 లావణ్యకలన నుల్లాస మొందు

తే. విషధిలహరిభిదోత్పతాత్పవతజటిల
 వలదురు క్రమతిమినరంవాలవతన
 తులితపరబలకరిశిరస్థులసముత్థ
 బహుళముక్తావిముక్తాసిఁచాతుఁ డతఁడు.

41

టీ. పాటీ...టిక - పాటీరగిరి = మలయుపరవృతమందలి, వనవాటిక = వనవిధిని, గ్రీడించియు = క్రీడించుచును, అవంతయైన = అనగింజంతయైన, అహిభయంబు = సర్పభయంబును, ఎఱుంగఁడు (గ్రీచందనాచలయందు సర్పములున్నను తద్భయం బెఱుంగఁడని విరోధముగల్గఁగ నిత్యము క్రీడాపరుడైయున్నను స్వపక్షభయం బెఱుంగఁడని పరిహారము. ని. 'మహీభూజామహిభయంస్వపక్షప్రభవంభయ' మ్మన యమరుఁడు. అత్యం...కు - అత్యంత = మిక్కిలియు, మితభాషక = అల్పభాషచేత, అవికత్థనుండయ్యుక - ప్రల్లదములాడనివాడయ్యును, కేరడమునక = పరిహారముచేత, పరులక = అన్యులను, భంగపఱుచుక = అనమానపఱుచును. (అల్పభాషిక కేరడమేమని విరోధముగల్గఁగ కేరడదేశమునందలి క్రతువుల భంగపఱుచునని పరిహారము. కేరడమునచోట శివల కథెదము - 'విషయానంతిరోరాజా' శత్రువనురీతిని కేరళ దేశపు రా జతనికి శత్రువు). ప్రీతిక = ప్రేమచేతను, తామ్రపర్ణిక = తామ్రపర్ణియును నాఁడయ్యెనుండునకు, నాఘుడయ్యును = ప్రభువయ్యును, నద్గోష్ఠిచేక = సత్సహవాసముచేత, అనంజనత = (అంజనోనధిపతీ త్యనంజనః-తస్యభావ-అనంజనతా) అనువ్యుత్పత్తిచేతను అంజనమును దిగ్గజముగాక, మెలఁగుక (తామ్రపర్ణియును పేరుగల దిక్కురిణికిఁ బనిమిటియై యుండియు అంజనమునుదిగ్గజ మెట్లుగాకపోయెనని విరోధము జనింపఁగా - తామ్రపర్ణియునుపేరఁ బొంద్యదేశమందఁ బ్రసిద్ధిపొందినదికిఁ బ్రభువై నద్గోష్ఠి

చేత, అపగతం అంజనం పాపం యస్యసః తస్యభావః, అనంజనత యశ్యత్వత్తిచేత
 పాపరహితృడుగానుండెనని పరిహారము. మహ...మక్ - మహనీయ = ఒప్పుచు
 న్నట్టి, మహిమక్ = సామర్థ్యముచేతను, తాక్ = తాను, మధురాస్వగుండయ్యును =
 తియ్యదనమునకు స్థానముగానుండియును, లావణ్యకలనక్ = లవణభావసంగతిచేతను,
 ఉల్లాసమొందును. మధురాస్వగుండైనవాడు లవణభావసంగతిచేత నెల్లుల్లాసమొం
 దునని విరోధముపుట్టగా మధురాపట్టణమందుండి అవయవకాంతి విశేషప్రాప్తిచేత
 నుల్లాసమొందుననిపరిహారము. శ్లో. 'ముక్తాశలేషుతారశ్యంమనోజ్ఞందృశ్యతేయథా,
 తద్వద్దాత్రేషులోకానాం లావణ్యందృశ్యతేబుధః' అని లావణ్యలక్షణము. నీస
 పాదము నాలుగింటను విరోధాభాసాలంకారము. శ్లో. 'అభాసత్వేవిరోధస్య విరోధా
 భాస ఇత్యతే' యని లక్షణము. వివిధి...డు-వివిధి = సముద్రముయొక్క, లహరి = ప్రవా
 హముయొక్క, భిదా = భేదించుటచేత, ఉత్పతత్ = ఎగురుచున్న, పృథుతే = బిందువుల
 యందు, జటిల = ముప్పిరిగా, నిలత్ = చుట్టుకొనియున్నట్టియు, ఉదర = విస్తారమగు, క్రమ =
 సంచారముగల, తిమి = పెద్దచేపయొక్క, ఐర = శ్రేష్ఠమైన, వాల = రోకయొక్క,
 పతన = పతనముతోడను, తులిత = తుల్యమైన, పరబల = శ్రేణుబలములయందలి, కరి =
 ఏనుగులయొక్క, శిరస్థుల = సంభస్థులములవలన, సముత్థే = ఎగిరినట్టి, ముక్తా = ముత్య
 ములయందు, అవిముక్త = విడువబడని, అసి = ఖడ్గముయొక్క, పాతుడు = పతనము
 గలవాడు, అతడు = అమత్స్యధృవజుడగురాజు.

తా. పరబలము సముద్రమువలె నేనుంగుల కుంభస్థలములు కరుణించె ముత్య
 ములు జలబిందువులవలె ఖడ్గము తిమివాలమువలె నుండెనని యంతటను ఉపమాలం
 కారము.

శా. దానత్యాగపత్రమై తోలుపతాత్రం బంబుధార న్నదా
 నానం దత్తితకీర్తిహంసి చరు మింటుం గ్రోతనానేల నా
 నానీరార్ద్రపత్రత్రయయ్యు వడి మింటుం బాటు తజ్జాతికీ
 లా నిల్చు న్నతి యన్యపత్రిగతిఁ బాత్రైకప్రదేశాపుత్తిక్. 42

టీ. దానత్యాగపత్రమై = దానమున నుదకధారాపూర్వకముగ నిచ్చునది, త్యా
 గమున నడుగఁగ నుదకస్పర్శలేక యిచ్చునది, పత్రమై = దానత్యాగములు రెండును
 రెండు తెక్కలుగాఁగలదై, తత్పత్ర...సి-తత్ = అరాజయొక్క, సిత్ = తెల్లనైన, కీర్తి
 = యశమునియెడి, హంసి = పెంటివాంస, తోలుపత్రంబు = మొదటి తెక్క, 'పత్రం
 చితమారుహా' మ్మనియమరుడు. అంబుధారక్ = ఉదకధారచేత, సదా = ఎల్లప్పుడు, నా
 నక్ = నానఁగా, మింటుక్ = ఆకసమందు, చనుక్ = బోవును, గ్రోతనానేల = ఇదిగ్రోత
 యననేటికి, నానా...యయ్యుక్ - నానా = సకలమయిన, నీర = ఉదకముల

చేతను, అర్ధ్ర=తడుపఁబడిన, పత్రయయ్యుక్=తెక్కలుగలదైనను, వడిక్=వేగముచేతను, మింటక్=ఆకాశమందు, పాటు=తిరుగుస్వభావముగల, తజ్జాతిక్=అహంసజాతికి, ఆన్యపత్తిగతిక్=ఇతరపక్షినలె, పత్తైక్ప్రదేశాల్లతిక్-పత్ర=తెక్కలయొక్క, ఏకప్రదేశ=ఒకప్రక్క, అల్లతిక్=తడియుటచేతను, గతి=గమనము, ఏలా=ఏమిటికి, నిల్పుక్=విరమించును.

తా. అనఁగా చెండు తెక్కలుగడిసినను హంసగమనమున కవిరోధమనియుఁ దదితరజాతిపక్షులయిన యెడ నార్ద్రమగు తెక్కలతో నెగసిపోవంజాల వనియు నారాజయొక్క కీర్తి దానత్యాగము లను తెక్కలుగల హంసీస్వరూపమై తడిసిన మొదటి తెక్కతోనే యాకాశమునందును వ్యాపించి సంచరించుచున్నది.

సీ. శుకకదంబము గొలుసులచే నిబద్ధమై,

వారాంగనాగారకారఁ బడఁగ

గిరికానికాయంబు • లరిహస్యబహుపుర,

హర్యవాటికలఁ జెండాడు చుండఁ

గ్రందుగా నితరేతరంబు రాయిడి సేయు,

రాజులు దననూపురమున నొడుగ

నెగడు ననావృష్టినిజబలేభస్మరి,

నమదాన్యకరటి గండములఁ జేర

తే. దానవేళల నతివృష్టి • తనదు హస్త

గతముగాఁగఁ బ్రతాపాగ్నిఁ • గ్రాగిపోవు

కంటకులయందు శలభతఁగలయనడఁగ

నేలు నాపాండ్కుడు మహి నిఁగితిగాఁగ.

43

టీ. శుకకదంబము=చిరుకలగుంపు, గొలుసులచేక్=శృంఖలలచేతను, నిబద్ధమై=కట్టఁబడినదై, వారా...రక్-వారాంగనా=వేశ్యాశ్రీలయొక్క, ఆగార=గృహములనియెడు, కారక్=చెఱసాలయందు, పడఁగక్=ప్రవేశింపఁగా, గిరికానికాయంబులు=చిట్టెలుకలగుంపులు, అరి...లక్-అరి = శక్రరాజుపరుగిడినందున, హన్య=పాడుపడియున్న, ఒహుపుర=అనేకపట్టణములయందలి, హర్యవాటికలక్=మేడల ఎరుసలయందు, చెండాడుచుండక్=గంటులు వేయుచుండఁగా, గ్రందుగాక్=సందడిగా, ఇతరేతరంబు=తమలోఁదాము, రాయిడి=జగడము, చేయు=ఒనరించునట్టి, రాజులు=పుడమిఁకొండ్లు, తన=తనయొక్క, నూపురమునక్=పాదకటకమందే, ఒగుగక్=అణగియుండఁగా-పాదాక్రాంతులై తనుఁ గొలుచు చుండఁగా ననుట, నెగ

దు=మిక్కుటమైన, అనావృష్టి=పర్షములేకపోవుట, నిజ=స్వకీయమైన, బల=సేనల
యందలి, ఇభ=ఏనుగులతోడను, స్పర్థి=కలహించిన, సమద=మదముతోఁగూడిన,
అన్యకరటి=ఇతరగజములయొక్క, గండములక=చెక్కిళ్లయందు, చేరక=ప్రవేశిం
పఁగా, అతివృష్టి=అతిపర్షము, దానవేశలక=దానముఁజేయు సమయములను, తనదు=
తనయొక్క, హస్తగతముగాఁగ-హస్తమునఁ బ్రవేశింప, శలభశ=శలభదోషము,
ప్రతాపాగ్నిక-ప్రతాప=తనప్రతాపమనియెడి, అగ్ని=అగ్నియందు, క్రాగిపోవు=
మాడిపోవునున్న, కంటకులయందుక=క్షుద్రశక్రువులయందు, కలయక=కలియన
టుల, అడఁగక=అణగిపోఁగా, ఆపాండ్యుడ=ఆపాండ్యరాజు, మహిన్=భూ
మిని, నిరీతిఁగాఁగన్=ఈతింట్కురహితముఁగా, ఏలుక=పాలించును.

తా. శ్లో. 'అతివృష్టి రనావృష్టి ర్భూమికౌశ్యలభా శ్చకౌః, అతాదన-
రాజాన వ్షడేతా ఈతయస్తృతాః' అనునట్టి షడ్భాషలను స్వరాష్
నట్లు, నితరస్థలముల నిల్చి యాపాండ్యభూపతి రాజ్యపరిపా.

వ. అమృహీవల్లభుం డివ్విధంబున సామ్రాజ్ఞ
చుండఁ గొంతకాలంబున.

టీ. అమృహీవల్లభుండు=ఆధూపాల
జ్యవై భవంబులు=సామ్రాజ్యసుఖంబుల
కొన్ని దినంబులకు.

తా. సుగమము.

తే. పాటలవసుంధ
మాతతమః
ధరణిఁ బ

తా. పాదిరిచెట్లను బుష్పింపజేయుచు నెండమావులఁ గలుగఁజేయుచును
బూరుగకాయలఁ బగలగొట్టునట్టి గ్రీష్మర్తువు, ఉద్ధతిచేత భూమియందుఁ గనిపించెను.

సీ. నిర్ఘరప్రబలవేణిక లింకఁ జట్రాలఁ,

బేరినప్రాచి పెన్బీటలెగయ

నెఱుకులు పడియనీరిపుర గువ్వలఁబట్టఁ,

బోయునీ రాడాడఁ బొలమునెఱసె

సురగాలిదవదగఁ తరువర్ణతతిరేపఁ,

బావురాలని డేగఁపదుపు దూతె

నిద్రితద్రుచ్చాయఁ నిలువక జరుగ వెం,

పడిగ నధ్వగపంక్తిఁ పొడలునెట్టె

న కుదికినఁచీర లాఱు

లయ్యెఁ సకలదిశలు

నెండమావుల బయళ్లు

నిజుఁఖములు రాజె.

46

-సెలయేళ్లయొక్క, ప్రబల-విస్తారమైన,

చట్రాలక=చట్టుతాలయందు, పే

పెద్దబీటికలెగయఁగా, ఎఱు

ఉదకము, ఇపురక=ఇగిరి

యచున్న, నీరు=ఉదకము,

నె=వ్యాపించెను, ను

చేత, దగ్ధ=కాలినట్టి,

గొటఁగా,

=అడ్డ

—

ల్యయే=చాకిరేవులాయెను. ఎండమావులక=ఎండమావులచేతను, బయల్లు=బహిష్కరణములు, తెలుపుగడోచెక=తెలుపులైతోచెను. ఎండక=ఎండచేతను, ఇవి=ఈదిబ్బులుములు, కందెక=వాడెను. అనక=అనగా, దిబ్బులుములు=దిక్కుల మొగములు, రాజిక=ఘామితములయ్యెను.

తా. గ్రీష్మర్తువు ప్రవేశింపఁగానే సెలయేలులప్రవాహము లింకనుగానఁ జూతాయందుఁ జేరియున్న ప్రాచీనపెన్ఫీటలెగసెను. ఎటుకునాండ్రు పట్టలఁబట్టుటకుఁ బోవఁగాఁ బడియలయందు నీరింకియున్నందున వారిచేతఁ బోయింబడిన యుదకము పొలములయందు గనుపించును. సుడిగాడ్చు లెండుటాకు లెగురునటుల వీచుచుండఁ డేగలు చూచియవి పావురము లని యెగురుదూఱుచుండును. త్రోవనడుచువారు వేడిమిచేత వృక్షములక్రిందఁ బరుండి నిద్రించుచుండ నావృక్షములనీడప్రాద్దుతోఁగూడ జగుగునపుడు వెంటనే పార్లాడునురు. నలుదిక్కుల నెండమావులు వ్యాపించియుండ నవి ధైర్యవ్రుడు దిగఁబరుడుగనుక నతని కుదికి యార వేయించినచీరలో యనునటులఁ చెల్లనై యుండును.

చ. సరియగు నిట్టివెట్టలను • సర్వము నం చటమీఁదిసృష్టికై
శరధిప దిబ్బరుజ్వలితఁచండతరాతపవహ్ని నాఱఁగాఁ
గరువు లజుండు వీనివయిఁ • గట్టె ననక గనుపట్టె వెచ్చల
సరి కిరికాసరాంగములఁ • గప్పిన తొంపులు నంటి యాఱగక .47

టీ. వెచ్చలక = ఉడుతులచేతను, కదికి...ములక = కిరి = ఏనుగుల యొక్క-యు, కిరి=విరాహములయొక్క-యు, కాసర = ఎనుబోతులయొక్క-ని. 'వాహ ద్విశ్వాత్కాసరసైరిధా'యని యమరము. అంగములక=దేహములను, కప్పినతొంపులు = ఆచ్ఛాదించినపంకజములు, అంటి=పేరుకొని, ఆఱగక=ఎండఁగా, ఇట్టివెట్టలను= ఇట్టివేసవియందు, సర్వముక=సకలమును, సరియగుక=సప్తమగును, అంచుక=అనుకొని, అటమీఁదిసృష్టికై=భావిసృజనకై, అజుండు = బ్రహ్మ, శరధిప = సముద్రముల కధిపతియగుమరుణునియొక్క, దిక్=దిక్పయైవపడమటదిక్కు-యొక్క, మరుత్=వాయువుచేతను, జ్వలిత=ప్రజ్వలింపఁజేయఁబడిన, చండతర=మిక్కిలిప్రచండమైన, ఆతపవహ్నిక=ఆతపమనునగ్నిచేతను, ఆఱగక = ఎండునలుల, వీనిపై=ఈకాసరములపై, కరువులు=మూసలు, కట్టెననక=కట్టెనోయనునగుల, కనుపట్టెక=కొనపచ్చెను.

తా. వేడిమిచేత నేనుంగులు విరాహములు ఎనుబోతులు వీనిదేహములందు పేరుకొనియున్న బురద లెండఁగా నిట్టివేసవియందు గాసరములు సప్తమగనని పైసృ

ప్రీతి చిచ్చునంటి పడమటిగాడ్చున నాటుచుండఁ జతుర్ముఖుండు వీనిపై కరువులుగట్టె
నో యనునటులఁ గనుపడుచుండును.

మ. దవధూమంపుఁదమంబులోఁ దమరసఃద్రవ్యంబుఁ బంకేజబాం
ధవభానుప్రతతుల్లరింపఁ గుయివెట్ట న్నెట్లు శూన్యోరుకూ
పవితానం బరఁ జూడఁ జూడఁ బుడమి * న్బాటిల్లి పైవిప్పలై
యవసం బంచుల నాడఁగా నెగసె వాఁత్యాళి న్రజశ్చక్రముల్. 48

టీ. దవ...బులోఁ - దవ=క్రిష్ణసంబంధి యగుకొర్చిచ్చుయొక్క,
ని. 'దవోవనహుతాశనః' అనియునుండు. ధూమంపు=పొగలనియెడి, తమంబు
లోఁ=చీకటియందు, పంకేజబాంధవభానుప్రతతుల్ = సూర్యకిరణసమాహములు,
తమ...బు - తమ = తమయొక్క (అనఁగా బావులయొక్కయవలు), రస = ఉద
కములనియెడు, ద్రవ్యంబు=ధనమును, హరింపఁ = గ్రహింపఁగా, కుయి వెట్టఁ =
మొఱవెట్టుటకు (కుయివెంట నను పాశమున బాడవెంట నని యర్థము), వెట్టు...
వితానంబు - వెట్టు = వెల్లిపోవుచున్నట్టి, శూన్య=పాడైన, ఉరు = బహుళంబులగు,
కూపవితానంబులు=నూతులగుంపులు, క్రతువిస్తారయోర శ్రీవితాన'చ్చనియునుండు.
అనఁ=అనఁగా, వాత్యాళిఁ=వాయుసమాహముచేత, ('వాతానాంసమాహోవా
త్యా' యని పాశానికముగనుక సమూహార్థమందు యప్రత్యయము) పైవిప్పలై=విరివి
గలవై, యవసంబు=కసువు, లింఘలఁ = కొసలను, అడఁగాఁ=చుట్టితిరుగఁగా,
చూడఁజూడఁ=వీక్షించు చుండఁగా, పుడమిఁ=భూమియుండు, పాటిల్లి=విస్తరిల్లి,
రజశ్చక్రములు=చక్రాకారపుఁబరాగములు, ఎగ సెఁ=ఎగిరెను.

తా. సూర్యకిరణంబులు తమయొక్కరసములనియెడి ద్రవ్యంబులను హరింపఁ
గా మొఱవెట్టుటకు నెట్లుచున్న పాడుబావులగుంపులో యవనటుల సుడిగాలి చుమ్మ
కసవులతో నెగసె చక్రాకారముగఁ దిరుగుచుండును.

చ. పడమరవెట్టి నయ్యుడుకుఁ బ్రాశన మొల్లక కూటిపేదలై
బడలిక నూడు నచ్చిలువఁ ప్రగ్గములఁ రవియాజ్ఞ మాటికి
న్మడియిడఁ బిచ్చగుంటు రథము న్నిలుప న్సయనంబు సాగమిఁ
జడను వహించె నాఁగ దివసంబులు దీర్ఘము లయ్యె న త్తటి. 49

టీ. పడమర వెట్టఁ - పశ్చిమదిక్కుయొక్క పేడిమిచేత, అయ్యుడుకుఁప్రాశ
నము=ఆయుడునుటయును (అనఁగా వేడగానినటుట.), ఒల్లక=తిననొల్లక, కూటిపేద
లై=కూటికినిచ్చినవై, బడలికఁ=ఆయాసముచేతను, ఉడు=వీడిపోవుచున్న, అచ్చి
లప్రగ్గములఁ=ఆపాములనియెడుప్రగ్గములను, రవియాజ్ఞఁ=సూర్యునియాజ్ఞ చేతను,

మాక = ప్రతిపదమున, ముడియడక = ముట్ల వేయుటకు, పిచ్చగుంటు = అనూరుడు, రథము = అరదమును, నిలుపక = నిలుపఁగా, పయనంబు = ప్రయాణము, సాగమిక = సాగకుండుటచేత, జడనుపహించెక = జాడ్యమును బొందెను, నాగక = ఆనఁగా, అత్తటిక = ఆగ్రీమృతాలమందు, దివసంబులు = వాసరములు, దీర్ఘములయ్యెక = పొడవులాయెను.

తా. గ్రీష్మకాలంబున నహస్సుస్పృద్ధినొందుటకుఁ గారణమును దెల్పుచున్నాఁడు. పడమటిగాలి వేడియగుటవలన నాయశనమొల్లక యన్నము లేనివియై యున్నందువలన బడలికచేత ముళ్ళువీడిపోవుచున్నట్టి ఘములకుఁగట్టియున్న సర్పములను దివనేశ్వరునియాజ్ఞచేత మాటిమాటికి ముడియడుట కనూరుఁడరదము నిలుపఁ బ్రయాణము సాగనివేతావుచేత జడత్యము పహించెనోయనునటుల నాగ్రీష్మసంబంధియగు దివసంబులయందహస్సు పొడిగెను.

క. తరణిఖరకిరణశిఖ జగ, మెరియింపఁగ బొడమి గాలి నెగసినభసితో
త్కర మనఁగ శాల్మలీతరు, పరిణత ఫలతూలమర్కః పథమునకెగసె.

టీ. తర...ఖ - తరణి = సూర్యునియొక్క, ఖర = తీక్షణమైన, కిరణ = కిరణములు, శిఖ = అగ్ని, జగము - జగత్తును, ఎరియింపఁగక = దహింపఁగా, ని. = న్యుమణి స్తరణి ర్నిత్ర, తగ్మంతీక్షణభరంతద్వత్తనియు నమరుఁడు. పొడమి = జనియించి, గాలిక = వాయువుచేతను, ఎగసినభసితోత్కరము - ఎగసినట్టి భస్మసమాహము, ఆనఁగక = ఆనునట్లు, శాల్మ...ము - శాల్మలీతరు = బూరుగ చెట్లయొక్క, పరిణత = పరిపక్వములైన, ఫల = ఫలములయందలి, తూలము = దూది, అర్కః పథమునకుక = సూర్యమార్గమునకు, ఎగసెక = ఎగిరెను.

తా. బూరుగకాయలు పగిలి యందున్నదూది యాకసమున కెగయఁగా సూర్యకిరణంబు లనునగ్ని జగంబుల దహింప వాసమయంబున జనియించి గాలిచేత నెగసినభస్మసమాహమో యనునటుల నుండును.

చ. భరితనిజాంబుబింబితవిభాకరబింబవిజృంభితప్రభాం

కురముల నధ్వనీనకృతః కూపకపంక్తులు వొల్పు నభిరా

ద్వీరహభరంబున న్నొడమువెచ్చకు శాంతి యొనర్ప వాహినీ

తరుణులు మేన దట్టముగఁ దాల్చినముత్తైవుఁ బేరులో యనెక. 51

టీ. భరిత...లక - భరిత = సుపూర్ణమైన, నిజ = తమయొక్క - చెలఱులయొక్కయనుట, అంబు - నీళ్లుయంగు, బింబిత = ప్రతిఫలించిన, విభాకరబింబ = సూర్యబింబముయొక్క, విజృంభిత = ప్రకాశములగు, ప్రభా = కంటులయొక్క,

అంకురములకు = మొలకలచేతను, అధ్య...పజ్ఞులు - అధ్యనీన = శిక్షించేతను, కృత=ఉదక పాననిమిత్తముగా జేయబడిన, కూపకపంక్తులు = చెలమికి పట్లు, ని. 'కూపకాస్తువిదారికా'యని యనుచుండు. అబ్ధి...నన్ - అబ్ధిరాట్ = సముద్రుని యొక్క, విరహభరంబునకు = విరహాతిశయముచేత, పాదము వెచ్చకు = జనియించిన వేడిమికి, శాంతియొనర్చుకు = ఉపశమనము జేయుటకు, వాహినీతరుణులు - వాహినీ = నసులనియెడి, తరుణులు = శ్రీలు, మేనకు = శరీరముండు, దట్టముగ = నిండాడగా, తాల్చిన = ధరియించిన, ముత్తైపురబేరులోయనకు = ముత్తైపురండులో యనునటుల, పొల్చుకు = ఒప్పెను.

తా. ఉదకపానముజేయుటకై పశుకులచేత నసులయందు జేయబడిన సంపూర్ణములగు చెలమలచాళ్లు తమయందు మూర్ధ్వప్రభాంకురములు స్రవితృలింపఁగా నిజనాథుఁడగు సముద్రునితో గ్రీష్మకాలమందు గలియుకుండుట యను విరహముచే జనియించిన వేడిమికి శమనము జేయుకొఱకు నసులనియెడు శ్రీలు స్వశరీరములందు నిండాడగా ధరియించిన ముత్తైపురండులో యనునటుల బ్రకాశించుచుండును.

మ. అతివృష్టి స్మృతు వాధిఁ గూర్చునెడకాఁడటం దముం గూర్చున
స్మృతి లంచంబుగ హేమటంకములు మింటం బొల్చువర్జస్యదే
వత కీ నెత్తినకే లనాఁ బొలిచె నిర్వారిస్త్రవంతి స్వయ
శ్చుతి నమచ్చదదృశ్యకర్ణికములైయున్నా నాళికముల్. 52

టీ. అతివృష్టి = అతిశయంబగునానలచేతను, ముకు = ముకుపు, వాధికు = సముద్రుని, కూర్చు = పొందించునట్టి, ఎవకాఁడటంక - పుటెనకాఁడపుటచేతను, తము = తమును, కూర్చు = పొందించును, లకు = ఆననట్టి, మతి = బుద్ధిచేతను, లంచంబుగ = ఉత్కృష్టముగ, హేమటంకములు = స్వర్ణటంకములు, మింటకు = అంతరిక్షమున, పర్జస్యదేవతకు = పర్జస్యఁడనుదేవతకు, ఈ = ఇచ్చుకొఱకు, ఎత్తిన కేలనాక = ఎత్తినహస్తమనఁగా, నిర్వారి = ఉదకములేని, స్రవంతి = నదియందు, పయశ్చుతి = నీళ్లుదఱుగుటచేతను, నమ...వై - నమ్ర - పెరిగిన, శద = శేషుల మీద, దృశ్య = కనబడుచున్న, కర్ణికములై = మిడ్డెలుగలవై, ఉన్నాళనాళికముల్ = ఉత్ = ఉన్నతములైన, నాళ = కాండలుగల, నాళికములు = కిమలములు, పొలిచె = ఒప్పెను.

తా. పూర్వ మశతయగుట నర్జించి మేఘుండు సముద్రమునకు నదులగును సంధానముజేసిగాన నసుల నాలగు జేయుమని వేడి పర్జస్యనకు లంచమిచ్చుటకై బంగారు నాణెముల జేతులంట్టి యుత్తరమునకును నలుగురులయందున్న నీ

రినుక్కఁగఁ గాఁడలు హస్తములవలెను తేకులు వ్రేళ్లవలెను మిదైలు ఏరాలవలె నొప్పుచుండును.

సీ. నులివాడునాచునఁబ్బుల గొంతొగర్చి లేఁ,
బొలవల్లుగాలి వేఁ + బోక యొదిగి
కడకువెల్లఁగ నొక్కఁకడనుండి త్రొక్కుచు,
నులుచలఁ జెఱుతగుల్లల నమలుచు
నెండి కాలిఱికినఁనెగసి యొక్కించుక,
తొలఁగి శిత్రోటిఁ + దూఱి తినుచుఁ
దడియింకునిలఁ జేమఁమడివోనితమ్మిగుం,
పులును జీలుగల నెండలుగడపుచుఁ

తే. దనరుబకపంక్తులకు జానుదఘ్నమయ్యెఁ
జెఱువుగమి యుడుములన రే + ల్లిరిగె గుక్క
వసికి బావులఁ బడుటకు + బసులయెరవు
పెఱులకు మొసళ్లు మలుఁగుమీ + న్బొటియఁ దూతె. 53

టీ. నులి...లక్ - నులివాడునాచు - కొంతవాడిన నాచుతొగయొక్క,
వల్లులక్=బొబ్బరలచేత, గొంతొగర్చి=గొంతొగరించి, లేబొలవల్లుగాలిక్=లేత
మాంసపువాసన గలవాయువుచేత, వేఁబోక=శీఘ్రముగఁజనక, ఒదిగి=శరీరము వంచి
కొని, ఒక్కకడనుండి - ఒక చోటనుండి, కడకువెల్లఁగక్ = తుదముట్టునట్లుగ,
త్రొక్కుచుక్, ఉలచలక్=ఉలచలనుపేరుగల చేపలను, చిఱుతగుల్లలక్=చిఱుత=
పిన్నలైన, గుల్లలక్=నత్తగుల్లలను, నమలుచుక్=భక్షించుచు, ఎండి=ఎండకాయ,
కాలిఱికినఁతన కాలుపట్టుకొన్న, ఎగసి=ఒక్కించుకతొలఁగి, శిత్రోటిక్=నాడి
ముక్కునఁ, తూటి=పొడిచి, తినుచు=వముచు, ని. 'చంచుస్త్రోటిరు భేష్ఠ్రియా' మ్మని
యమరుఁడు. తడియింకునిలక్=తేమయింకునట్టి గూమియందు, చేమమడివోని=చేమ
కూరమడివంటి, తమ్మిగుంపులను=తామరగుంపులయందును, జీలుగలక్ = జీలుగచెట్ల
యందును, ఎండలుగడపుచు, తనరు=ఒప్పుచున్న, బకపంక్తులకుక్ = కొంగగుంపు
లకు, చెఱువుగమి=చెఱువులగుంపు, జానుదఘ్నమయ్యెక్=మోఁకొలిబంటివాయెను,
ఉడుములనక్=ఉడుములవలెనే, మొసళ్లు = మకరములు, పసులయెరవు = పశువుల
యెరవుపెంటలలోని, ఎఱులకుక్=ఎఱులకు, కుక్కవసికి=కుక్కలరాయిడికి, బావులఁ
బడుటకు=కూపములయందుఁ బతనమగుటకు, రే - రాత్రులయందు, తిరిగెక్=సంచ

రించెను, మలుఁగుమీక = మలుఁగును పేరుగల చేద, బొటియఁదూత బొక్కలూ దూతను.

తా. ఆగ్రీష్మవాసరంబులయందు సులివాడిన నాఁచుఁదని గొంతుకయొగ రక్కిలేతమాంసపువాసనగల గాలిచేత వేగిరఁబోక యొదిగి కడముట్టఁ ద్రొక్కుకొనిపోయి యొకచోటనున్న యులుచలను నత్తగుల్లలను నమలి తిని, యెండ్రకాయ తనకొలుపట్టుకొనఁగా నెగసి కొంతదూరమున నిల్చి ముక్కునఁ బొడిచి దానిం భక్షించి, చేమకూర మళ్లవలె దడియాటిన తామరగుంపుల క్రిందను జీలుగ బెండుచెట్ల క్రిందను నెండలకు దాఁగియున్న కొంగలకుఁ జెఱుపులు జానుదఱు మూలయెననియు, కుక్కలకు వెఱచి మొసళ్లు బావులలోఁ బడుటకుఁ బసరముల యెరవులలోని యెఱ్ఱలకుఁగా సందరించె ననియును, మలుఁగుమీను బొక్కలలోఁ బ్రవేశించె ననియును తాత్పర్యము.

ఉ. మీటగుమీలనెల్ల మును మ్రింగి క్రమంబున నైనయెండపె

స్ఫీటికవెంటఁ దోచుతోగఁవేరుబడి న్నొడుపై చెలంగఁగాఁ

ద్రోటికఁ గర్దమద్రవముతోనె నశించిన బొమ్మడాయ డా

తూటకులంబులం దినె బొకోటకులంబు జలహృదంబులఁ. 54

టీ. బొకోటకులంబు = పెద్ద కొంగలగుంపు, ని 'బొకోటస్తుమహాబక'యని నిఘంటువు. మీటగు = గొప్పలైన, మీలనెల్ల = చేఁపలనున్నటిని, మునుమ్రింగి = ముందు మ్రింగి, క్రమంబున = వరుసగా, ఐన = ఐనట్టి, ఎండపెస్ఫీటికవెంటక = ఎండచేత నైన పెద్దఁబ్రిటికలచాలున, తోచు = కనుపించెడి, తోగవేరుబడిక = కలువవేరు వెంటను, కొడుపై = కొడుపుపలెనై, చెలంగఁగాక = బిప్పగా, ద్రోటిక = ముక్కు చేతను, కర్దమద్రవముతోనె = బురదతడితోనె, నశించిన = చనిపోయిన, బొమ్మడాయ = బొమ్మడాయలను పేరుగల చిన్న చేఁపలయొక్కయు, డాతూట = చేదుచేఁపలయొక్కయు, కులంబులక = గుంపులను, ని. 'బొమ్మడాయనూన్మత్సవతోస్త్విడాతూటస్తీక్తమశ్యక'యనివిశ్వము. జలహృదంబులక = మడుగులయందు, తినెక = భక్షించెను, (క్రమంబున నానె ననుపాశమున అనెను ద్రాగె నని యర్థము - డాతూటకులంబు లేజెన ననుపాశమున జెన యనఁగా వంకరగుడ్డులలోని రక్తవిశేషము.)

తా. పెద్ద కొంగలగుంపు మడుగులయందుఁ దొలత గొప్పచేఁపలనెల్ల భక్షించి గ్రీష్మకాలము రాఁగా నీల్లింకిన పిమ్మట నేల పగులుటవలన బొరియలలోఁ గలువవేళ్ల వెంటఁ గొడుపువలె గొప్పమన్న బొమ్మడాయలనియెడి పిన్న చేఁపలను, బురదతోఁ గూడ నెగిరిన చేదుచేఁపలను భక్షించెను.

శాస్త్రాతర్కేశ్వర నట్టివెట్ట సాగసై పాటిల్లె గుంభాంభనో

ద్భూతాంబుధ్వనివాద్యమై మరుదధఃపుంజీభవత్పాటల

తామ్రేడిత సిక్తభూసురభిశా రామంబు కుల్యాబహు

తనసంధుల సంధుయంత్ర సతికృత్ప్రీద్గిత కేయాఘముల్. 55

టీ. ప్రాతర్వేళలక్ = ప్రాతఃకాలములయందు, అట్టివెట్ట = అటుంటి గ్రీష్మ మునందు, ముందు...లక్ - మరుత్ = వాయువుచేతను, అధః = చెట్లక్రిందను, పుంజీభ వత్ = రాసులంబుగాఁబడిన, పాటలప్రాత = కలిగొట్టుపువ్వులచేత, తామ్రేడిత = రండు మూడువర్సలుగా, సిక్త = తడుపఁబడిన, భూ = భూమియందు, సురభిశ = సౌరభ్య ముగల, ఆరామంబు = ఉద్యాననమయొక్క, కుల్యా = కౌలువలయొక్క, బహు = అనేకములైన, ప్రాతః = ప్రవాహములయొక్క, సంధులక్ = మధ్యప్రదేయములయందు, అంధు...ల్ - అంధు = బావులయొక్క, యంత్ర = ఏతములయొక్క, సతి = సంగద్రొక్కటను, కృత్ = చేయుచున్న జనులచేతను, ప్రోద్గిత = ఎత్తిపాడఁబడినట్టి, కేయ = గాన ములయొక్క, ఓఘముల్ = సమాహములు, కుంభో...ధ్వని - కుంభ = ఘటముల యొక్క, ఉంభన = మునుగుటచేతను, ఉద్భూత = పుట్టినట్టి, అంబుధ్వని = నీళ్ల చప్పుడు, వాద్యమై = వాద్యధ్వనినలెనై, సాగనై = సాంపుగను, పాటిల్లెక్ = ఒప్పెను. ని. 'తామ్రేడితం ద్విత్రీయక్తం కుల్యాల్పాకృతిమాసరిత, పుంసేవాన్ధః ప్రహిక్షాప' యనియు నమరుఁడు.

తా. వాయువుచే రావుఁబడిన కలిగొట్టుపువ్వులచేత రండుమూడు మాటులు తడుపఁబడినచైయున్న భూమియందుఁ బరిమళించుచున్న యుద్యానవనములయందలి పృథ్విములకు నీళ్లుగట్టుటకై యేతములు ద్రొక్కచున్నవాండ్రు గానముఁజేయుఁగ బొక్కినల ముంచునపుడు జనియించిన నీళ్లచప్పు డను తాళధ్వనిగలదియై సాగసుగా నుండెను.

తే. మెండుమీఱిన పగటి పేరెండ దాకి

యెల్లఁబోయిన లేబొండుమల్లెపొదల

తుదలఁ జప్పటివై కడుదొడ్డలగుచు

బొడమె మొగ్గలగము లగ్గిబొబ్బలట్లు.

56

టీ. మెండు...రండ - మెండుమీఱిన = రట్టమైన, పగటి = పవటియొక్క, పేరం డ = పెద్దయెండ, తాకి = కొట్టి, బెల్లఁబోయిన = మూర్ఛబోయిన, లేబొండు...లక్ - లే బొండుమల్లెపొదల = లేతబొండుమల్లెపొదలయొక్క, తుదలక్ = కొనలయందు, చప్ప టివై = అఁగినవై, కడుదొడ్డలగుచు = మిగులగొప్పలై, అగ్గిబొబ్బలట్లు = కాలినబొ బ్బలవలెను, మొగ్గలగములు = మొగ్గలగుంపులు, బొడమెక్ = పుట్టెను.

తా. అనేసవియంగు రట్టమైన పేరండ దాకి వాడినబొండుమల్లెపొదల కొ నలయందఁగినవై మిగుల గొప్పలగుచు నగ్గిబొబ్బలవలె నా మొగ్గలగుంపులు పుట్టెను.

మ. సుడి నాభిచ్ఛలన స్సరోజములు చుట్టునప్రక్రియన్నాచు లై
 మ్ముడి దంభంబునఁ జక్రఘనపటలంబు ల్పున్నులు న్నన్నులై
 నడరంజేసి నిదాఘభీతి నలిలం • బాగామిబీజార్థ మై
 కడవం బెట్టినవారి దేవతల నాఁ • గాంతాళి యొప్పు న్నన్. 57

టీ. సుడి...లనఁ - సుడి = నీళ్లసుడి, నాభిచ్ఛలనఁ = బొడ్డు లనియెడివ్యా
 జముచేతను, సరోజములు = పద్మములు, చుట్టునప్రక్రియఁ = నేత్రములరీతిచె. 5, నాఁ
 చు = ప్రాచి, క్రొమ్ముడిదంభంబునఁ = కొప్పనువ్యాజముచేతను, చక్ర...ల్ - చక్రఁ =
 చక్రవాకములయొక్కయు, ఘన = నురుగుయొక్కయు, పటలంబుల్ = సమాహము
 లు, (క్రమముగా) చన్నులు = చనుదోయి, నవ్వుగాఁ = మందహాసముగా, అడరం
 జేసి = ఆచరునట్లుచేసి, నిదాఘభీతిఁ = గ్రీష్మమువలనిభయముచేత, ఆగామి = ముందటికి,
 బీజార్థమై = విత్తనముకొఱకై, సలిలంబు = జలమును, కడవఁ = కుండలోక, పెట్టిన =
 ఉంచినట్టి, వారిదేవతలనాఁ = ఉదకాధిదేవతలో యనునటుల, ప్రపఁ = చలిపందిల్ల
 యందు, కాంతాళి = స్త్రీసమాహము, ఒప్పుకఁ = పాల్పగును.

తా. జలదేవతాలక్షణములు స్త్రీలయవయవములకుఁ జెప్పబడెను గానఁ
 జలిపందిల్లయందు నీళ్లుపోయుచున్నస్త్రీలు గ్రీష్మమునందు సకలము నట్టచుగునని భయ
 పడి ముందటివిత్తనముకొఱకు నీళ్లుకడవల నించికొని తమయందుఁ గలనస్తువ్రలను
 నంగములుగాఁ జేసికొనియుండెడి వారిదేవతలో యనునటులఁ బ్రకాశించుచుండును.

సీ. సెగ కుల్కి మఱుఁగుఁజొచ్చినజహన్నరవిజల,
 సరణి మల్లెలతోడిజడలు మెఱయ
 వలిచన్నుకొమరున్ముచ్చిలినదిమ్మనుతెఱం,
 గున ముంచుగరిగకాఁగులమునుంగ
 ధారలోఁ దోచు కన్దభుకులు వానితో,
 త్వలపత్త్రవతనసంభ్రాంతి నొసఁగ
 దెలిమోముపన మెచ్చి తలయూచు తెఱిగి మా,
 నక నవ్వునేర్పు డెందములఁ గరఁచ
 తే. దెఱవ లిలు నీరువోయుపందిరియచేరి
 యవలఁ గొఱగాక పిచ్చుగుంపై యనంగుఁ
 డనువుఁగొనఁ జొచ్చె గల్లగుట్టమర వారి
 కధ్వగులు లాఁచియిడువిడియములవేర.

58

టీ. సెగకు = గ్రీష్మమునకు, ఉల్కి = భయపడి, మఱుగు...ణిక - మఱుగు

జొచ్చిన, జహ్నురవిజలసరణిఁ గంగాయమునలరీతిన, మల్లెలతోడిజడలు గంగవలె
మల్లెలు, యమునవలెజడలు, మెఱయఁ = ఒప్పఁగా, వలిచన్న కొమరు = న్నట్రువలెనతము
స్తనముల సౌందర్యమును, మ్రుచ్చిలినది = హరించినది, ఇమ్మను తెఱంగునఁ = అది మరల
నిమ్మనుకరణిని, ముంచు = మునుంగఁజేయునట్టి, గరిగ = కడపముంత, కాగులమునుంగఁ =
నీళ్ల కాగులలోమునుంగఁగా, ధారలోఁ = పథికులకుఁబోయ నీటిధారలో, తోఁచు...
లు-తోఁచు = ప్రతిఫలించిన, కన్దకులు = నేత్రప్రభలు, వాసి...తిఁ - వాసిత = వాసింపు
చున్న, ఉత్పలపత్త్ర = కలునఁజేయుకృ, పతన = పడుచున్న ఎనియెడి, సంభ్రాం
తిఁ = భ్రమను, ఒసఁగఁ = కలుగఁజేయఁగా, తెలిమోముపస = అశ్రీలముఖసౌందర్య
మును (నీరుద్రాగుచున్నవారు నూచి), మెచ్చి = ఆనందించి, తలయూచుటెఱిఁగి =
వారియభిప్రాయముఁగని, మానక = నీరుపోయట చాలింపక, నవ్వునేర్పు = నవ్వెడు
చమత్కారము, డెందములఁ = పథికులమనంబులను, కరఁపఁ = కరఁగింపఁగా, తెఱవ
లు = శ్రీలు, ఇటు = ఇట్లు, నీరుపోయుపందియచేరి = నీళ్లుపోయుచుండెడిపందిటిఁబ్రవే
శించి, ఆనలఁ = మఱియొకతావునకు, కొఱగాక = పనికిరాక, పిచ్చగుంటై = పంగువై,
అనంగుఁడు = మన్మథుఁడు, కల్లగుట్టమర = ఆ ఒడ్డుముగనఁబడకుండ, వారికిఁ = అశ్రీలకు,
అన్యగులు = తెరువర్లు, బాచియిడు = ప్రీతితోనిచ్చునట్టి, విడియములపేరఁ = తాంబూ
లములనువ్యాజముచేతను, అనువుగొనఁ = సుంకముఁదీసికొనుటకు, చొచ్చెఁ = ప్రవే
శించెను.

తా. మల్లెపూదండలు గలకొప్పలు గంగాయమునలు రెండును నెండకువెఱచి
శ్రీలముఱుంగు జొచ్చెనో యనునటుల నొప్పెననియు, నీళ్లకాగులలో ముంచెడి
ముంతలు మాచక్కదనమును మీరుదొంగిలినారు గాన మరల నిమ్మనిచన్నలుకడవల
లోజొచ్చి బాధించునట్లుండెననియు, నీళ్లుపోయఁగ నాధారయంగఁగ నుపించుచున్న
కన్నులకొంతులు పరిమళమునకుఁగాఁగట్టినకలుసలో యనునట్లుండెననియు, పథికులా
శ్రీలముఖ సౌందర్యముఁజూచి తలయూచఁచఁగా వాచారబట్టి నీళ్లుత్రాగుచుఁజాలు
నని యూచినట్లుఁహింపక మానక నీళ్లుపోయెచు నవ్వెడు నేర్పుపథికులమనంబులఁగర
గింపఁగ శ్రీలకుఁ బాంథులు మంచితనమునకై యిచ్చువిడియములు పిచ్చకుంటై మఱి
యొకచోటికిఁ బోక పడియున్న మన్మథుఁడు తీసికొను సుంకమువలె నుండెను.

చ. తొడిబడ నమ్మ యక్క యని • తూలుచు దీనత దోయిలోగ్గుచుఁ
వడ మఱి తేరఁదేర నలఁబాక్యము లెన్నక మోము గుబ్బులఁ
గడకొనురక్ష*దీధితు లెఁగాదిగఁ గన్గొనుచిట్టకంపుఁద్రాఁ
గుడుఁ గని నన్నల న్నగిరి • కొందఱు పాంథుఁ బ్రపాప్రపాలికల్. 59

టీ. తొడిబడక = దాహత్యరచేత నైనతొట్టిపాటుచేత, తూలుచుక = తూఁగాడుచు, అమ్మ, అక్క, అని = అనుచు, దీనత = దైన్యముతో, దోయిలొగ్గుచుక = దోసిలిపట్టుచు, ఎడమటితేరక = నీళ్లుద్రాగుటచే నట్టి వెట్ట దీరఁగా, అలవాక్యములు = మునుపన్నమాటలను, ఎన్నక = విచారింపక, మోముగుబ్బలక = ముఖములను స్రవములను, కడ...ధతులక - కడికొను = బయలొలుపిన, కత్తుదీధతులక = చంకలమెఱపులను, ఎగాదిగక = పైనిఁగింపను, కిన్నోను = చూచుచున్నట్టి, చిట్టకంఠుఁద్రాఁగుడు = చేష్టలుగలత్రాఁగుటను, చిట్టకమున, కపటమనియునర్థముగలదు. కని = చూచి, పాంఘుక = పశుకున, సన్నలక = సఁజ్జు చేతను, కొండలు = కొండపైన, ప్రపాప్రపాలికలు = చలిపందిటియందు నీళ్ళుపోయిచున్నస్త్రీలు, నగిరి = నవ్వరి.

తా. తొలుత నమ్మ యక్క యనుచు దీనభావముతో వచ్చి దాహత్యరచేదులుచు దోసిళ్లయందు నీళ్ళుపోయఁగఁ ద్రాఁగి బడలిక దీరఁగా మునుపటిమాటల విచారింపక నీళ్ళుపోయి స్త్రీలయొక్క కన్నులు, మోములు, స్రవములు, చంకలు, వీని నెగాదిగ జూచి వికారముతోఁ ద్రాఁగుచున్న పశుకునిగని యాస్త్రీలు నైగతో నవ్వరినియు, పాంఘుడు కాముకుఁడనియు, తొట్టుపాటుచేతఁ దొలుత నమ్మ యక్కయని వదించెను.

తే. ఎనఁగు కట్టావిక్రియ నావిరెగయఁ బగటి

యెండ యుడుకొఱకుండ భూమండలమునఁ

బొలిచె మాపటిపండువెన్నెల చకోర

పోతవితితికి జాపట్టు • వోసినట్టు.

60

టీ. ఎనఁగు = పెనముమీఁదఁ బిండిఁబోయఁగఁజుట్టు నెగసినట్టి, కట్టావిక్రియక = కట్టవలె లేచెడియావిరిపొగవలెను, ఆవిరెగయక = ఆవిరి యెగురుచుండఁగా, పగటియెండ, ఉడుకొఱకుండక = చల్లాఱకుండఁగ, భూమండలమునక = కాలిన పెనము వంటిభూమండలమున, మాపటిపండువెన్నెల = రాత్రిముదురువెన్నెల, చకోరపోతవితితిక = చకోరపుఁబిల్లలగుంపులకు, చాపట్టు = పలుచనిదోసెలను, పోసినట్టు = పోసినట్టువలె, పొలిచెక = బొప్పెను.

తా. పెనముమీఁద బిండిఁబోయఁగ నెగసినయావిరిపొగవంటియావిరివలె నెగయఁగాఁ బగటియెండ యుడుకొఱకుండెనుగానఁ గాలిన పెనమువలెనున్న భూమండలమునందు రాత్రి ముదురువెన్నెల చకోరపుఁబిల్లలగుంపులకుఁ బలుచని దోసెలను పోసినట్లువచ్చుచుండెను.

సీ. పవలెల్ల దీర్ఘ కాంబువుచల్లుపోరాడ,

సొలసె మృణాలికోఁజ్జ్వలము లైస

బాహువుల్లమదుకూర్పరముల కెదురుగా,
 మలచి మాఁపులఁ గరఁతలములునిచి
 ప్రాల్లాలి మిగుల నార్పమిఁ గమ్ము క్రొమ్ముడిఁ,
 దని మొగ్గవిరవాదిదండవిరియ
 ధాతగంధామోదశీతలస్తనములు,
 వొండఁ గొగ్గిల్లతో • బోరగిల్లి
 తే. నారికేళానవపుండ్రపుంటూరుపాలయ
 వలిపెయ్యెంటొల్లతో నురఃస్థులులఁగూర్చు
 ప్రియలవేకువఁ దొడ లెచ్చరించి కలసి
 రెలమి ధన్యులు దటిపివెన్నెలబయళ్ళు.

61

టీ. పవల్లెక్ = పగటివేళల నెల్లను, 'కవచిద్గకా' ప'యనునూత్రమున గవర్ణమునకు నవర్ణము. దీర్ఘ...డక్-దీర్ఘకా=డిగ్గియలయొక్క, అంబువు=నీళ్లచేతను, చల్లుపోరాడక్=చల్లులాడఁగా, సాలసి=అలసి, మృణా...లైన-మృణాలికా=తమ్మిత్తూఁడులపలెను, ఉజ్జ్వలములైన=ప్రకాశించునట్టి, బాహువుల్=భుజములు, తమ...కుక్-తమను=తమయొక్క, కూర్పరములకుక్ = మోచేతులకు, ఎదురుగాక్, మలచి=మరలించి, మాఁపులక్=భుజములపై, కరితలములు=అఱచేతులను, ఉనిచి=ఇడికొని, ప్రాల్లాలి=బద్దగించి, మిగులక్=మిక్కిలి, అర్పమిక్ = అర్పకుండుటచేత, కమ్ముక్రొమ్ముడిక్=వ్యాపించుచున్న కొప్పునందు, తని...డ-తని=క్రొత్తలగు, మొగ్గ=మొగ్గలచేతఁగట్టిన, విరవాదిదండ=మల్లెపువ్వులదండ, విరియక్=వికసింపఁగా, ధాత...ల-ధాత=కడుగఁబడిన, గంధామోద=చందనపువాసనగలిగి, శీతల=చల్లనైన, స్తనములు=చన్నులు, పొండక్=స్పృశించినటుల, కాగ్గిల్లతోక్ = ఆలింగనములతోడ, బోరగిల్లి, నారికేళానవపు=నారికేళమద్యమయమగు, తీపుటూరుపాలయక్=తీపుగలఁట్టూరుపడలఁగను, వలిపె=సన్నమైన, ఒంటొల్లతో=ఏకవస్త్రముతోను, ఉరఃస్థులులఁగూర్చు=తోమ్ములపైనిదిండుచున్న, ప్రియలక్=ఇష్టలగు స్వస్త్రీలను, వేకువక్=వేకువ జాములయందు, లొడలు=ఊరువులను, ఎచ్చరించి=కదలించి, తటిపివెన్నెలబయళ్లక్=పండువెన్నెలగల బయళ్లను, ఎలమిక్ = సంతోషముచేత, ధన్యులు=భాగ్యవంతులు, కలసి=రమించిరి. తటిపివెన్నెల యనుపదమునకు లక్షణచేత బండువెన్నెల యనునర్థము సిద్ధించును.

తా. వేడిమిగలిగియుండుటచేత బగ్గెల్లను నడబావులయందు జలక్షేపలుసేసి తూఁడులవలెఁ బ్రకాశించుచున్న వాస్తములఁ దమమోచేతులకెదురుగా మరలించి భుజములపై జేతుల నుంచికొని ప్రాల్లాలి తడిబోవునట్లార్పఁబడెమి వానించుచున్న కొప్పు

నందున్న కొత్తలగువిరవాది మొగ్గులు వికసింపఁగా కడుగఁబడిన శ్రీగంధపువాసనగలిగి చల్లనైన స్తనములు దాఁచుచుండునట్లు లింగనముతో బోరగిల్లి పానము సేసిన నారికేళా సనముచేతఁ దీపుగలనిట్టూర్పు వెడలఁగా సన్నమైన యొంటివస్త్రముతోఁ దమతోమ్ములపై నిద్రించుచున్న ప్రేమురొండైన వేఁకువజాములయందుఁ దొడలసంజ్ఞ చేత లేపి పండువెన్నెల బయళ్లను వారిలో భాగ్యనంతులగుపురుషులు రమించుచుండును.

చ. హృదయము లెప్పుడు న్నదియొకే తటచౌ వెడకాఁగిలింతలక

గదిరెడుమేలుకార్యములఁ గల్గక మాటలయందె కల్గుపె

న్జదురులు వట్టిశైత్యములు • చాలఘనంబయి మండువేసవి

బొదలఁగ నిల్చె దంపతులఁపొందు లనార్యులపొందుకై వడిక. 62

టీ. మండువేసవి = గ్రీష్మమండు, దంపతులపొందులు = సతీపతుల సంపర్కములు, అనార్యులపొందుకై వడిక = గుర్జనులకూటమివలె, హృదయములు = తోమ్ములు, ఎప్పుడుక = ఎప్పుటికిని, కదియకే = సోఁకకయే (ఉప్పుదముచేత ననుట), తటచౌ = మెండైన, వెడకాఁగిలింతలక = వెట్టికాఁగిలింతలను, మనస్సంగములేక యని యర్థాంతరము. గదిరెడు = ప్రాప్తమైన, మేలుకార్యములక = రత్నక్రియలయందు, కల్గక = లేక, మాటలయందె = ఒకప్రయోజనములేక మాటలసేర్పునందే, కల్గు = కలుగుచున్నట్టి, పెజ్జరులు = గొప్ప చాతుర్యములు, పెద్దఱచ్చలని యర్థాంతరము. వట్టిశైత్యములు = నట్టి చల్లదనములు (క్రియలచేత లేవనుట), చాలఘనంబయి = మిగుల గొప్పయై, పొదలఁగక = పొందునట్లుగా, నిల్చె = ఉండెను.

తా. గ్రీష్మమండు సతీపతుల సంపర్కములు గుర్జనులకూటమివలె నెప్పటికిని మనస్సంగములేక మెండైన వెట్టికాఁగిలింతలచేత ప్రాప్తమైన రత్నక్రియలయందు లేక మాటలయందుఁ గల్గు చాతుర్యములచేతను చల్లదనముచేతను మిగుల గొప్పయై పొందునట్లుంబలె నుండెను.

ఉ. తీలగు కంతువెంబడిన • తెమ్మెలు స్రవిదీప్తికిల్కి పా

తాళముఁ బట్టుచుండఁ దమతావులు మ్రచ్చిలఁ బట్టి యోషధి

పాలున కొప్పుగించె ననఁ • బై సురభిశ్చవనంబు నించె గాం

తాలనవక్త్రసీమ విటు • లార్పు నుశీరపుఁదాళవృంతముల్. 63

టీ. విటులు = పల్లవులు, కాంతా...మక = కాంతా = శ్రీలయొక్క, అలస = బడలినట్టి, ఎక్త్ర = ముఖముయొక్క, సీమక = ప్రదేశమునందు, ఆర్పు...ల్ = ఆర్పు = విసరునట్టి, ఉశీరపుఁదాళవృంతముల్ = ఎట్టివేళ్లవిసకట్టలు, తీలగు = బలహీనుడైనట్టి, కంతువెంబడిన = మన్మథునివెంటనే, తెమ్మెలుక = శీతవామువులును, రవిదీప్తికిల్కి = సూర్యప్రతాపమునకు వెఱచి, పాతాళముఁ బట్టుచుండక = పాతాళలోకముఁ జేరి

బోవుచుండగా, తమ తావులు = తమవాసలను, మ్రుచ్చిలక్ = ఆపహరింపఁగా, పట్టి=పట్టుకొని, ఓపధీపాలునకుఁ = చంద్రునికి, ఒప్పగించెననఁ = అప్పగించెనను నటుల, పైఁ = ముఖముమీఁద, సురభి = వాసించుచున్న, శ్వసనంబు = గాలిని, నించెఁ =నిండించెను.

తా. గ్రీష్మమందు బలహీనుడై బాతాశమునకు వెళ్లుచున్న మన్మథుని వెన్నంటి సూర్యదీప్తికి వెఱచి నిలసపోవుచున్న వాయువులను, దమవాసల దొంగిలికొని పోవుచున్నవిని పట్టి తామోషిధులు గలకఁ దమకుఁ బ్రభువైన చంద్రునికి నొప్పగించెనో యనునటుల వింటుంట్రీలముఖములయందలి చెమటాఱవినరెడు వట్టివేళ్లవినన కట్టి బ్రాహ్మచుండెననియు, నప్పగించిన సురభిశ్వసనము మలయమారుతము. స్త్రీల ముఖములు చంద్రుఁడు. వాయువు దొంగ యులియును భావము.

చ. సమసి కథావశిష్టమగుఁచందనశైలనమీరణంబుఁ గృ
త్రిమగతి నింద్రజాలమునఁ • దేఁ దొడఁగె న్నువీ దాశన్మంతజా
లము లది మాయయాటకుఁ దలంప దదీయమయూరపింఛికా
భ్రమణమె సాక్షిగాఁదె నగరంబున నట్టికడిందివేసవిఁ. 64

టీ. సమసి = నష్టమై, కథా...బుఁ - కథావశిష్టమగు = కథామాత్రమందు మిగులునట్టి, చందనశైలనమీరణంబుఁ - చందనశైల = మలయపర్వతమునందలి, సమీరణంబుఁ = మందమారుతమును, భువిఁ = భూమియందు, తాళ...లు - తాళన్మంత = విననకట్టలయొక్క, జాలములు = సమాహములు, ఇంద్రజాలమునఁ = ఇంద్ర జాలవిద్యచేత, కృత్రిమగతిఁ - మాయచేతను, ని. 'వ్యజనం తాలన్మంతకం, చక్రం జాతంచజాలక'మనియు నమరము. లేదొడఁగెఁ = తెచ్చుట కారంభించెను, అది = ఆవాయువులఁ జెచ్చునది, మాయయాటకుఁ = కపటయాటకు, తలంపఁగఁ = విచారింపఁగా, తదీయ...మె - తదీయ = ఆతాళన్మంతసంబంధియైన, మయూరపింఛికా భ్రమణమె - మయూర = నెమలియొక్క, పింఛికా = పింఛముయొక్క, భ్రమణమె = తిరుగుటయె, నగరంబునఁ = పట్టణమునందు, అట్టి-ఆటువంటి, కడిందివేసవిఁ = కఠిన మగుగ్రీష్మమందు, సాక్షిగాఁదె = గుఱుతుగాదా.

తా. మిగుల కఠినమగు గ్రీష్మమందు మలయమారుతము నష్టమైపోఁగా దానిని మాయతో గారిడివిద్యచేత విననకట్టలు జెచ్చెననియు, నది గారడమగుటకుఁ దాళన్మంతముల చుట్టును కొనలయందున్న నెమలిపింఛికయె. సాక్షియనియు, దాఁగను పింపకయుండి యిట్టివిద్యను జేసెననియును భావము. ఇంద్రజాలికునకు నెమలిపింఛము కావలయు ననుటకుఁ బ్రయోగము. శ్లో. 'బ్రామయజ్ బర్హి బర్హాణి మోహయజ్ జంతుసంతతిం, విస్తాపయజ్ సభాః కశ్చి దాయయా వైంద్రజాలికః' అని.

తే. అట్టివేసవి బెడిదంపువెట్టకతన

హస్తము సెమర్ప సారకులస్తకంబు

దుసికిలంగఁగాదె నవరింప ననముగాక

పుష్పబాణునిచెఱకువిల్బుడమి బడియె.

65

టీ. అట్టివేసవి = అట్టిగ్రీష్మమందు, బెడిదంపువెట్టకతన = కఠినమగువెట్టచేతన, హస్తము = సాణి, చెమర్ప = చెమటఁబోయఁగా, సారకు = పలుమాటును, లస్తకంబు = ధనుర్ధృము, ని. 'లస్తకస్తుధనుర్ధృమ్యుని నిఘంటువు. దుసికిలంగఁగాదె = పిడికిటనుండక బాటిపోవఁగఁగా, నవరింప = చక్కజేయుటకు, ఎనముగాక = వశముగాక, పుష్ప...ల్ - పుష్పబాణుని = మన్యఘనియొక్క, చెఱకువిల్ = ఇత్తుధనువు, పుడమి = భూమియందు, పడియె = పతనమాయెను.

తా. అనఁగా నది భూమియందుఁ జెఱకుపడెడుకాల ముచట.

మ. తరుణుల్లలియొఱ న్నచంబులునుపం దచ్చైత్యముల్దీములై

పెరరేపం జనుదెంచెఁగాక రవిదీప్తిం గ్రంకి పాతాళగ

హ్వరముం దూఱినవాని నీయదుకుత్రాల్లా తెచ్చు నా దీర్ఘత

చ్చిరకృష్టింగనునట్టిశైత్య మలరించె న్నూతులం దత్తఱి. 66

టీ. తరుణులు = యువతులు, తల్లియొఱ = నూతులపైఁ గట్టియున్న పెద్దయొరమీదను, నుచంబులునుపం = నీళ్లుజేయనప్పుడు స్తనములానింపఁగా, తచ్చైత్యముల్ - తత్ = అకుచములయొక్క, శైత్యముల్ = చలువలు, దీములై = పాటిగువ్వలై, (పాటిగువ్వయనఁగా స్వబాలపక్షుల నాకర్షించుటకుఁ బెంపఁబడినపక్షి. ఉదకశైత్యమునకొకర్నకంబులై యునుట), పెరరేపం = ప్రేరేపింపఁగా, చనుదెంచెఁగాక = శైత్యమునచ్చేఁగాక, అల్లుగాకుండెనేని, రవిదీప్తి = సూర్యప్రకాశముచేతను, గ్రంకి = ఆఱఁగి, పాతాళగహ్వరము = పాతాళబిలమును, ని. 'దేవఘాతవిరేగుహా, గహ్వర'మ్యుని యనురము. దూఱినవాని = చొచ్చినయదక శైత్యములను, ఈయదుకుత్రాల్లా = ఈ ముగ్గువేసినత్రాడులా, తెచ్చు = తేఁగలవు, నా = అనఁగా, దీర్ఘ...ప్తి - దీర్ఘ = పొడవైన, తత్ = అత్రాల్లయొక్క, చిర = తడవైన, కృష్టి = చేఁచుటచేతను, కనునట్లై శైత్యములు = పొందునట్టిచల్లఁదనములు, అత్తఱి = అగ్రీష్ణమున, నూతులందు = చేఁచుదుబావులయందు, అలరించె = సంహించెనటెను.

తా. 65. 'కూపోదకం ఎటచ్చాయ తాంబూలం తరుణీకుచా, శీతకారేభః దుష్ట ముష్టకారేకు శీతల'మ్యున న్న్యాయముంబట్టి బావులయందు నీళ్లుచేఁచెడి తరుణులయొక్క కుచములు తల్లియొఱమోఁపఁగ నాకుచశైత్యములు పాటిగువ్వలై సూర్యకిరములకు వెఱచి పాతాళము దూఱుకొనియున్న శైత్యమును రేపఁగాఁ జనుదెంచెఁగా

ద్వితీయాశ్వాసము.

యీముఖ్యవేసిన త్రాళ్లు తెచ్చునా యచనట్లు నూతులయందున్న నీళ్లచల్లడనఁ
గ్రీష్మమునందు మిగుల సంతోషముపెట్టె నని తాత్పర్యము. నూతులలోనీళ్ళు పాత
శమునంటె ననిభావము.

మ. స్వనిదానోగ్రనిదాఘవైఖరిన యాఃష్మన్మల్లిక ల్కామినీ
కనదానీలకచాగ్రపక్షి నెఱియఁల్లాఁ బాపఁగాఁ బాటల
ల్లనతం దేనియసోనఁ గూర్చునది యాఁగా నాభియు నిర్విషం
బును దోఁబుట్టువులయ్యు వేర్పడ గుణంబు ల్బాపఁ గాఁ జూడమే.

టీ. స్వని ..న - స్వ=తమకు, నిదాన = కారణమైనట్టి, నిదాఘవైఖరిన =
వేసవినలెనే, మల్లికల్=మల్లెలు, ఊర్షక=వేడిమిచేత, కామినీ...న్ - కామినీ=
స్త్రీలయొక్క, కనత్=ఒప్పుచున్నట్టి, ఆనీల=సర్వమునల్లనైన, కచాగ్రపక్షి=
తలవెండ్రుకలకొసలను, నెఱియల్లా= పగిలి బ్రద్దలగునట్లుగా, పాపఁగా=
పాపముఁజేయుఁగా, పాటల్= కలిగొట్టుపుష్పములు, 'పుష్పేష్ట్యేజేపిపాటలా' అని
యమరము. ఘనత=అధికమగునట్లుగా, తేనియసోన= మధుస్రవముచేతను, కూ
ర్చు=ఆకచాగ్రపుబ్రద్దలనుమరలఁగలియునట్లు చేయును, అదియాఁగా=ఒకఋతువు
నందుఁబుట్టినద్వివిధంబులగు పుష్పములకు వివిధముగనుండు రెండుగుణము లెట్లుగల్గు
ననఁగాయుక్తంబే, నాభియు=విషము, నిర్విషంబును=అమృతమును, తోఁబుట్టువు
లయ్యుక, గుణంబులు=వైద్యగుణంబులు, వేర్పడ=వేరుపడునట్లు, చూపఁగా=
అగపఱుపఁగను, చూడమే=చూడలేదా (చూచితిమనుట).

తా. గ్రీష్మమున మల్లెలు పాదిరిపువ్వులను మెండుగనుండుటవలన మల్లెలు ధరి
యింపఁగా నవి విచ్చుటవలన స్త్రీలతలవెండ్రుకలు వరులుననియు పాదిరిపువ్వులధరి
యింపఁగా నందున్న దేనెసోనచేత విచ్చియున్న కచాగ్రములు మరలఁ గదిసియుండునని
యు తోఁబుట్టువులైనను భిన్నగుణంబులు గల్గియున్న విషామృతములంబలె మల్లెలు
పాదిరిపువ్వులు నొకఋతువునందుఁ బుట్టినవైనను భిన్నగుణంబులను బ్రకాశింపఁ
జేయుచుండెను.

శా. తారుణ్యాతిగచూతనూత్న ఫలయుక్తైలాభిఘోరస్వన.

ధారాధూపితశువ్యదంబుహృతమాత్మ్యచ్చేదపాకోద్గతో
ధారంపుంగన రార్చు భోగులకు సంధ్యావేళలం గేళికాం

తారాభ్యంతరవాలుకాస్థితహిమాంతర్నారికేళాంబువుల్. ౪౪

టీ. కేళి...ల్ - కేళికాంతర=శృంగారవనముల మొక్క, ఆభ్యంతర=నకు
మచున్న, వాలుకా=ఇసుకయందు, స్థిత=ఉంచబడిన, హిమాంతః=అంతఃస్థితముగల,

ఆముక్తమాల్యద, నవ్యాఖ్యానము

కేళాంబువుల్ = పెంకాయనీళ్లు, తాదజ్యా...దు...తాదజ్య=తరుణత్వమును, అగ=అతిక్రమించిన, చూత=మామిడిచెట్లయొక్క, నూత్నఫల=దోరపండ్లలోడను, యుక్=కూడినట్టి, తైల=నూనెయొక్క, అభిఘార=తిరుగబోతచేతను, స్వనత్=ధ్వనించుచున్నట్టి, ధారా=అవిచ్ఛిన్నముగ, ధూపిత=పొగపబడినట్టి, శుశ్మత్=శోషించుచున్న, అంబు=ఉదకముగలప్రదేశమువలన, హృత్=తేజబడినట్టి, మాత్యు=మత్స్యసంబంధియగు, ఛేద=శకలములయొక్క, పాక=జీర్ణకాలమందు, ఉద్గత=ఉద్భవముగవెల్లివచ్చునట్టి, ఉద్ధారంబు=త్రేపులయొక్క, కనరు = కనరువాసనను, భోగులకుక్ = భోగానుభవశాలుగకు, సంధ్యావేళలక్ = సంధ్యాకాలములందు, ఆర్పుక్=ఆణచును.

తా. అనఁగా నాగ్రీష్ణకాలమందు భోగపరులయిన పురుషులు మామిడికాయలతో వండుచున్న నూనెవలన గమ్మునునట్లు దిరుగబోసినచేతలతో భోజనముఁజేసిన త్రేపులు విడువఁగ నది కనరుగనుండును గాన నాకనరు మట్టుపడుటకుఁగా శృంగారవనములయందలి యిసుకలో స్థాపించియుండుటవలన నతిశీతలమగు పెంకాయనీళ్లను సంధ్యాకాలములయందుఁ ద్రాఁగుచుందురు.

క. గ్రామగ్రామంబున నొక

సామంతున కిడినచలునఁచప్పరములు * త

రైపు మేదినిఁ గుంపటిలోఁ

దామరలుంబోలె నట్టితటి నొప్పారెక్.

69

టీ. గ్రామగ్రామంబునక్=ఉరూరనున్న, ఒకసామంతునకుక్ = ఒక్కొక్క దొరకుఁగా, ఇడిన = దట్టముగ వేసిన, చలునచప్పరములు = చలునపందిళ్లు, తరైపు = మెండై, (తరైపు యనుపాఠమందుఁ దనియఁజేయునవియై యనియర్థము.) అట్టితటిక్ = అనేసవియందు, మేదినిక్ = పుడమియందు, కుంపటిలో = కుంపటిలోనున్న, తామరలుంబోలె=కమలములవలెను, ఒప్పారెక్=ఒప్పెను.

తా. ప్రతిగ్రామమునందుండెడి దొరలకుఁగా వేసిన యనేకములగు చలువ పందిళ్లు మెండై యాగ్రీష్ణకాలమందు ధూమిలోఁ గుంపటియందుఁ దామరలు మొలిచినరీతి నుండెను.

తే. తోటఁ బగ లుండి మల్లెలు + దుఱిమి కావు

లమర మా పైన నిత్యయంఁత్రముల కొయ్యఁ

జేరుప్రజ వొల్చె భావివృష్టికిని గుడ్డు

తో మధురిమేచ్చ డిగునెఱుచీమ లనఁగ.

70

టీ. తోట=తోటయను, పగలుండి=పగలెల్లనుండి, మానెన=ప్రా
స్తగించుకగా, మల్లెలునుటిమి=మల్లెపువ్వులు శిరంబునముడుచుకొని, కావులమర=
చంద్రకావిశ్రాంతములుగరించి, ఇత్తుయంత్రములకు= చెఱకు గానిగెలసమీపము
కు, ఒయ్యజేరు=మెల్లగఁబ్రవేశించుచున్న, ప్రజ=జనము, భావివృష్టికి=ముందు
గాఁగలన్నమునకు, గ్రుడ్డుతో= గ్రుడ్డుమోచికొని, మధురిమేచ్ఛ=తీపుమీది
కొంక్షచేతను, దిగు = దిగివచ్చునట్టి, ఎఱ్ఱచీమలనగ= రక్తపేలికలనునట్లు, పొ
ర్చె=ఒప్పెను.

తా. పగలెల్లను దోటలలోనుండి యస్తమింపఁగ మల్లెపువ్వులను శిరంబుల
గరించుకొని చెఱకు గానిగెల సమీపములను మెల్లగఁజేరుచున్నప్రజలఁ జూడఁగా
ముందున్నమునకు సూచకంబై గ్రుడ్డుతోఁగూడఁ దీపుమీదులమీదియాచేత దిగి
వచ్చుచున్నఎఱ్ఱచీమలో యనునటుల నొప్పుచుండెను.

క. అప్పెనువేసవి విభవము

విప్పుగఁ దన్నగరనికటావృషగిరి హరికిం

దెప్పతిరుణాళ్ళ రా ముద

మొప్ప స్పరదేశవిప్రుఁ డొక్కఁడు భక్తి.

71

టీ. అప్పెనువేసవి=అగ్రీష్మమందు, విభవము = వైభవము, విప్పుగ=
విస్తరింపఁగాను, తన్న...కి=తన్నగర=అమరురయొక్క, నికట=సమీపమందలి,
వృషగిరిహరికి= అశ్వపురియందు సుందరబాహుస్వామికి, తెప్పతిరుణాళ్ళ=
ఉడుపోత్సవము, రా= రాఁగా, భక్తి= ప్రేమభక్తిచేతను, ముదమొప్ప=
సంతసము పొల్చునటుల, ఒక్కఁడు=ఏకాకియైనట్టి, పరదేశవిప్రుఁడు=పరదేశమం
దలిబ్రాహ్మణుఁడు.

తా. సుగమము.

క. నేవించి పోవుతఱి మధు

రావిభవముఁ జూడ వచ్చి శ్రాంతిమెయి న్న

పా వైఘనీటఁ గృతసం

ధ్యావిధి యై నృపపురోహితావాసమున.

72

టీ. నేవించి=భజించి, పోవుతఱి=పోవునపుడు, మధురావిభవము=మధురా
పట్టాపుశృంగారమును, చూడవచ్చి=కన్గొనుటకువచ్చి, శ్రాంతిమెయి= బడలిక
చేతను, మాపు=సాయంకాలమందు, ఆ వైఘనీట=ప్రసిద్ధంబగు వావైఘయను నదీ
కిరంబులందు, కృత...విధియై = కృత = చేయబడిన, సంధ్యావిధియై = సంధ్యా

సుష్టానముగలవాడై, నృపపురోహితావాసమునకే = రాజపురోహితునిగృహముం జేరి యందు.

తా. ఆ విప్రుడు సుందరబాహుస్వామిని నేవించిపోవు సమయమున నా మధురాపురవైభవంబులఁ జూడ నిచ్చగలవాడైవచ్చి బడలి సాయంకాలముం దాప్రసిద్ధంబులగు వైకుంఠము నదీతీర్థంబులయందు సంధ్యానందనాద్యసుష్టానములం బరిసమాప్తి నొందించి రాజపురోహితునియొక్క యిల్లు సొచ్చి యని యభిప్రాయము.

సీ. పరిపక్వసురభిరంభాఫలంబులతోడ,
దలమెక్కు పనసపెందొలలతోడ
ఘృతపిండనిభకర్కరీఖండములతోడ,
బలుదెఱంగుల మావిపండ్లతోడ
గోస్తనీమృదుగుళుచ్చస్తోమములతోడ,
గప్పదేరిన వడఁపప్పుతోడ
సుమధురసూలదాడిమబీజములతోడ,
* దనరాసు రసదాడిగనెలతోడ

తే. బానకం బతిథుల కిడ్డఁ దానుఁ గ్రోలి
యర్చనాదత్తచందనఁచర్చ దేలి
విరులు సిగఁ దాల్చి కర్పూరఁవీటిజబురు
గొట్టుచుద్విజుండు వెన్నెలఁబెట్టుగాయ.

73

టీ. పరి...తోడక - పరిపక్వ=క్రమముగఁబక్వమై, సురభి=పరిమళించుచున్న, రంభాఫలంబులతోడక=ఆరటిపండ్లతోడను, దలమెక్కు=బలసియున్న, పనసపెందొలలతోడక=పనసతొలలతోడను, ఘృత...తోడక-ఘృతపిండనిభ=నేతికరుదులవంటి, కర్కరీఖండములతోడక=దోసపండ్ల బ్రద్దలతోడను, ని. 'ఉర్వారుః కర్కరీశ్చ్రీయా' మ్మియమరము. పలు...తోడక - పలుదెఱంగుల=ఆనేకవిధములయిన, మావిపండ్లతోడక=మాతఫలంబులతోడను, గోస్తనీ...తోడక - గోస్తనీ=ద్రాక్షయొక్క, ని. 'మృద్వికాగోస్తనీద్రాక్షా'యనియమరము. మృదు=కోమలంబులగు, గుళుచ్చ-ఁకత్తులయొక్క, స్తోమంబులతోడక - సమాహములతోడను, కప్పదేరినవడపప్పుతోడక=పొట్టువదిలినవడపప్పుతోడను, సుమధుర...తోడక - సుమధుర=మిక్కిలియఁ దీపై, సూల=గొప్పలైయున్న, దాడిమబీజములతోడక=దానిమృగింజలతోను, తన...తోడక - తనరాసు=ఐదవని, (తనువారు ఆయ పాఠమున దృష్టికరములైన

* తనుపారు.

యనియర్థము.) రసదాడిగ నెలతోడకో = రసదాడిచెఱుకుగడలతుంటలతోను, పానకంబు = పానకమును, అతిఘలకుకో = అతిఘలైన బ్రాహ్మణులకు, ఇడ్డకో = అయింటి బ్రాహ్మణుండియ్యఁగా, తానును, క్రోలి = పుచ్చుకొని, అర్చ...న్ - అర్చనా = పూజాకాలమందు, దత్త = ఇయ్యఁబడిన, చందన = శ్రీగంధముయొక్క, చర్చకో = పూతచేత, తేలి = తోఁగి, విరులు = పుష్పంబులు, సిగకో = శిఖయందు, తాల్చి = ధరియించి, కర్పూరవీటి జబురుగొట్టుచుకో = కర్పూరమతిశయించినవిడియముచే జబురుగొట్టుకొనుచు, వెన్నెల బెట్టుకొయ్యకో = మంచివెన్నెల గాయఁగా, ద్విజాఁడు = అపరదేశ బ్రాహ్మణాఁడు.

తా. పండిన యరఁజిపండ్లు బెద్దవిగాఁగ్ని పనసలొలలు దోసపండ్ల బ్రద్దలు ననేకవిధములైన మామిడిపండ్లు ద్రాక్షగుత్తులు తివుగలదాడిమిత్తులు పొడవైనచెఱుకుతుంటలు వీనితో నాయిత్ర బ్రాహ్మణుం డతిఘలకుఁ బానకంబిచ్చునెడఁ దానును బానముపేసి తొలుతనిచ్చియున్న చందన మలనిఁకొని పుష్పముల సిగయందు ధరియించి కర్పూరము క్తంబైన తాంబూలము వేయుచు మంచి వెన్నెలయందు దాపరదేశ బ్రాహ్మణుండుండఁగా.

తే. మాత్రసంచి తలాడగా * మార్గవేది

నొక్కఁ డార్యులు గీత లొంఁడొకఁడు దా ను

భాషితంబులుగాఁ దోడి బ్రాహ్మణౌఘ

ముబుసుపోకకుఁ జదువఁ బరున్న వేళ.

74

టీ. మాత్రసంచి = అసిమిసించిని, తలాడగాకో = తలగడబిల్ల గాఁబెట్టుకొని, మార్గవేది = త్రోసియందున్నయరుఁగుమీఁదను, ఒక్కఁడు = ఒక బ్రాహ్మణుండు, అర్యులు = అర్యావృత్తములను, ఒండొకఁడు = మఱియొక్కఁడు, గీతలు = గీతలనుశ్లోకములను, తాకో = తాను, సుభాషితంబులుగాకో = నీతిశ్లోకంబులుగా, తోడి బ్రాహ్మణౌఘము = తనతోఁబరుండియున్న బ్రాహ్మణులు, ఉబుసుపోకకుకో = ప్రాద్దుపుచ్చుకొనుటకు, చదువకో = పఠింపఁగా, పరున్న వేళకో = పండియున్న సమయమున.

తా. అసిమిసంచి దలగడబిల్లిం జేసికొని మార్గములో నున్న తిన్నెమీఁద నొకఁ డార్యావృత్తములు మఱియొకఁడు గీతలును, దాను నీతిశ్లోకములు నిట్లు తనతోఁగూడ నున్న బ్రాహ్మణులును ప్రాద్దుఁబుచ్చుకొనుటకుఁ బఠింపఁగాఁ బరుండి యుండఁగా.

సీ. పన్నీటితోఁ గదంబముఁజేసి పూసిన,

మృగనాభిపస రాచనగరు దెలుపఁ

బొటలానిలము లార్పఁగఁ దపారపుఁజుంగు,

లలరుఁ దావికి మూఁగు * సఖుల జోప

గర్జణోలామాక్తికచ్ఛాయ లెగఁబ్రాకు,

నురుహారరుచులఁ ద్రుఁస్తరికిఁ దన్న

శశికాంతి చెంగావి • దసిలిమించిన కేలి,

స్వర్ణత్నరువువాడివాలు మెఱయ

తే. మెలఁత యడపముఁ దేఁ జరఁగ్నేరు వనఁగ

దలవరులు గొందఁ జూలసి ముందఱఁ జనంగ

నర్థి రథ్యాంతరాంతఃపురాంతరమున

భోగినీసంగతికి రాజు • వోవుచుండి.

75

టీ. పన్నీటితోఁక = పన్నీటితోడను, కదంబముఁజేసి = పరిమళద్రవ్యముల నన్నిటిఁగలిపి, పూసిన...స - పూసిన = అలఁగినట్టి, మృగనాభి = కస్తూరియొక్క, పస = మేలిమి, రాచనగరు = రాజగృహమును, తెలుపఁక = కనుపఱుపఁగా, (కస్తూరి రాజులకుఁదక్కసామాన్యములకుఁజిక్కదనుట), పాటలనిలములు = పాటల = కిగొట్టుపువ్వులయొక్క, అనిలములు = గాడ్పులు, అర్పఁగఁ = విసరఁగా, తపోరపుఁజాంగులు = తలనుజుట్టియున్న విశ్రుపుఁ జాంగులు, అలరుఁదావికిఁ = పువ్వువాసనలను, మూఁగునభులక్ - మూఁగు = చుట్టుకొనునట్టి, ఆభులక్ = తుమ్మెదలను, జోఁపఁ = తోలఁగా, కర్ణ...లు - కర్ణ = శ్రోత్రములందు, డోలా = కదలుచున్న, మాక్తిక = ముత్యములయొక్క, ఛాయలు = కాలతులు, ఎగ...లక్ - ఎగఁబ్రాకు = పైకెగయునట్టి, ఉరు = అధికిమైన, హర = ముత్యాలదండలయొక్క, రుచులఁక = కాంతులను, త్రస్తరికిఁ = వెనుకకు, తన్నుఁక = కాలఁద్రోయుఁగా, శశి...లు - శశి = చంద్రునియొక్క, కాంతి = కాంతివంటి కాంతిగల, చెంగావిదసిలి = చెంగావిరుమాలు, మించిన = మీతిన, కేలి = చేతఁబట్టిన, స్వర్ణత్నరువు = బంగారుపరుఁజుగల, వాడివాలు = తీక్షణుఁడు, మెఱయఁక = ప్రకాశింపఁగా, మెలఁత = ఒకిఁత్రీ, అడపముఁదేఁక = అడపంబుఁదేఁగా, చరఁగ్నేరువు = నడఁచుడుమేరుపర్వతము, అనఁగఁ = అనునటుల, తలవరులు = తలారులు, కొందఱు = కాపుగానుండుకొందఱు, ఒలసి = కనిపెట్టి, ముందఱఁక = పురోభాగమునంగు, చనఁగఁ = పోఁగా, అర్థి = అసక్తిచేతను, రథ్యాంతరాంతఃపురాంతరమునఁ - రథ్యాంతర = మార్గమునందులి, అంతఃపురాంతరమునఁ = రండువయంతఃపురమునలెనున్నగృహమునందు, భోగినీసంగతికిఁ - భోగి త్రీనిభోగించుటకొఱకు, రాజు = పాండు్యుడు, వోవుచుండి - వెళ్లుచుండి.

తా. సులభము.

చ. వినియె నెల ల్పతుర్ద్వయిని • వృష్టిదినాలికి రాత్రికి దివం

బున జిర్నకై వయస్సునను • బూని పరంబున కిప్పుడుద్యమం

బనువుగఁ జేయఁగా వలయునంచుఁ బురోహితధర్మ మాత్రమే గీ
లోకన సలవిప్రుఁ డాద్వైజులలోన సుభాషితము న్బలింపఁగఁ. 76

టీ. వృష్టినినాటికొక = వర్షాకాలమైన నాలుగుమాసములకు, నెలలోవతుర్దవ
యిన = తక్కినయెనిమిది నెలయందును, రాత్రికొక, నివంబుకొక = పవిత్రముంచును, జర
కై = ముదిమి కై, నియమమునకు, పూని = ఆరంభించి, పరంబునకుకొక = పరలోకమునకు,
ఇష్టము = ఈశ్వరీరమందే, ఉద్యమంబు = ప్రయత్నము, అనువుగఁ = లెస్సగా, చే
యఁగానలయుకొక = చేయవలయును, అందుకొక = అనుచును, పురోహితధర్మము, పురః =
ముందటికి, హిత = తేమకరంబైన, ధర్మము = న్యాయము, ఆశ్చికొక = బుద్ధియందు,
కీర్తనకొక = నాటునట్లుగ, అలవిప్రుఁడు = అబ్రాహ్మణుండు, ద్వైజులలోకొక = విప్రుల
లోపల, సుభాషితము = నీతిప్రతిపాదకశ్లోకములను, పఠింపకొక = చదువఁగా, విని
యెకొక = విన్నవారడాయెను.

తా. 'వర్షార్థమప్రేప్రయతేతమాసాన్నిశార్థమర్థం దిననేయతేత, వార్ధక్యహే
తో ర్యయసానవేన పరత్రహేతోరిహజన్వహాచ' అను శ్లోకార్థముచొప్పున వర్షాకా
లమైన నాలుగుమాసములకు వలయునట్లు సామగ్రులను మిగతయగు నెనిమిది మాసముల
యందును, రాత్రికొక బవతీయంచును, జరకు నియమమునందును, పరలోకమునకు వర్త
మానశరీరమందును, చేయందగిన ప్రయత్నములను బాగుగాఁ జేయవలయు నని ముం
దటికి హితమగు న్యాయము మనంబున కంటునట్లుగా నాబ్రాహ్మణుండు విప్రులనడు
మనుండి నీతిశ్లోకములఁ బఠింపఁగా నపాండిత్యరాజు వినియె నని యభిప్రాయము.

క. విని తద్గ్రంథార్థము నె

వృనమున నూహించి తెలిసి • మ్రాన్వడి కడకుం

దనమోసమునకు భయపడి

జనపతి యటుచనక నిలిచి • సంతాపమునక.

77

టీ. విని, తద్గ్రంథార్థముకొక = అశ్లోకములయభిప్రాయమును, నెవ్వనమునకొక =
నిందుమనస్సునందు, ఊహించి = అలోచించి, తెలిసి = ఎఱింగి, మ్రాన్వడి = స్తబ్ధచిత్తుఁ
డై, కడకుకొక = చిఱుకు, తన = తనయొక్క, మోసమునకుకొక = ప్రమాదమునకు, భయ
పడి = భీతిల్లి, జనపతి = రాజు, అటుచనక = భోగినీగృహమునకుఁబోక, సంతాపము
నకొక = పరితాపముచేత, నిలిచి, సైపద్యములోక్రియ.

ఉ. ఎక్కడిరాజ్యవై భవము • లెక్కడిభోగము లేటిసంభ్రమం

బక్కట బుద్బుదప్రతిమః మైనశరీరము నమ్మి మోక్షపుం

జక్కి గణింపకుంటి యుగంసంధుల నిల్పియుఁ గాలుచేతిబల్

త్రొక్కుల నమ్మనుప్రభృతులుక దుద రూపణ కుండ నేర్చిరే. 78

టీ. ఎక్కడిరాజ్యవైధవములు = రాజ్యమేమికాశ్వతము, ఎక్కడిభోగములు = తనభోగమేమినిత్యము, ఏటిసంభ్రమంబు = ఎక్కడిసంతోషము, అక్కట = కటకట, బుద్ధుడప్రతిమమైన = నీరుబుగ్గతోడఁ జుల్యంబైన, శరీరమునన్ని = దేహము నిత్యమనినన్ని, మోక్షపుంజక్కి = మోక్షమార్గమును, గణింపక = లక్ష్యపెట్టక, ఉంటిక = ఉన్నవాడనైతిని. యుగసంధులక = ఒక్కొక్కయుగము ముగియవలకును, నిల్చియుక = ఉండియును, కాల...లక - కాలచేతి = యమునిచేతనైన, బల్త్రాక్కుక = విశేషమగుత్రొక్కిళ్లచేత, అప్పునుప్రభృతులుక = ప్రసిద్ధులైనమన్వాదులును, తుదక = శరీరత్యాగకాలమందు, రూపణక = రూపునష్టముగాకుండఁగ, ఉండనేర్పరే = ఉండఁగలిగిరా.

తా. ఆవిప్రుండు పెప్పిననీళ్లతోకముల యభిప్రాయమును గ్రహించి మనంబున మిగులవిచారింపి స్తబ్ధచిత్తుడై చివరకుఁ దనకుం గలిగెడు ప్రమాదమునకు భీతిలి యప్పొండ్యరాజు భోగినీగృహమునకుఁ బోక మార్గమందే నిలిచి పరితాపముచేత రాజ్యమేమికాశ్వతము భోగమేమి నిత్యమెక్కడి సంతోషము కటకటా నీరు బుగ్గతో సమానంబగు నీశరీరమును నన్ని మోక్షమార్గము విచారింపనైతి నొక్కొక్క యుగవత్సరములు భూమినిఁ బాలించినమన్వాదులు దమతమశరీరములను నిల్పఁగలిగిరా లేదుగదా యని విచారయుక్తుడై యుండె నని తాత్పర్యము.

క. ఉన్నట్ల యుండఁగా దరి

కి న్నరులను నావ చేర్చుక్రియ వెనఁ దాఁ బో

కున్నట్ల యుండి కాలం

బు న్నరులకు వయసుఁ బుచ్చి మోసముఁ దెచ్చుక. 79

టీ. ఉన్నట్లయుండఁగా = ఉన్నదానింబలెనుండి, నావ = ఓడ, నూ. 'స్తావావౌరై నావౌ' యను నూత్రముచేత నౌకబ్రమున కీరూపంబునచ్చెను. దరికి = తీరమునకు, నరులను = మనుష్యులను, చేర్చుక్రియక = చేర్చులాగున, తాక = తాను, వెనఁబోకున్నట్లయుండి = వేగిరముజరిగిపోకున్నట్లుగానుండి, కాలంబు = కాలము, నరులకు = మనుష్యులకు, వయసుఁబుచ్చి = ఆయువుఁబోఁగొట్టి, నూ. 'సాంతాదపయః ప్రభృతే స్తోపోఽన్యే సాం చ' యనునూత్రముచేత ద్విత్వాభావము, మోసముఁ దెచ్చుక = భంగపాటు గలిగించును.

తా. నావ యొక్కఁగా నచటనే యున్నట్లు గనుపడుచు దరికి మనుష్యులఁ జేర్చురీతినిఁ గాలంబును నరులవయసు దెలియకుండునట్లుగఁ జేసి పోఁగొట్టి కడపటికి మోసముఁ దెచ్చు నని తాత్పర్యము.

చ. సగరు నలుం బురారవుఁ ద్రిశంకుసుతు స్ఫురుకుత్సుఁ గార్తవీ
ర్య గయుఁ బృథుం భగీరథు సుహోత్రు శిబిం భరతుం దిలీపునిఁ
భృగుకులు యావనాశ్వ శశిబిందు ననంగుని నంబరీషుఁ బూ
రుఁ గురుని రంతి రాఘవు మరుత్తునిఁ గాలము కోలుపుచ్చదే. 80

టీ. షట్పక్షవర్త లగు సగరుని, నలుని, పురారవుని, త్రిశంకుని సుతుఁడగు హరిశ్చంద్రుని, పురుకుత్సుని, కార్తవీర్యుని, మఱియు మహారాజులగు గయుని, పృథుని, భగీరథుని, సుహోత్రుని, శిబిని, భరతుని, దిలీపుని, పరశురాముని, యావనాశ్వని (అనఁగా మాంధాత), శశిబిందుని, అనంగుని, అంబరీషుని, పూరుని, కురుమహారాజును, రంతిదేవుని, రాముని, మరుత్తుని, అగు నీరలను కాలము కోలుపుచ్చదే = కాలము మోసపుచ్చలేదా.

తా. సుగమము. ఇచ్చట పేర్కొనఁబడిన మహారాజులు, మోడశమహారాజులును, మఱియునొక్కఁడునని తెలియునది.

క. కానఁ దటిచ్చల మగురా

జ్యానందము మరగి యింద్రియారాముఁడనై
పో నింతనుండి పరలో

కానందంబునకె యత్నఁ మాపాదింతున్.

81

టీ. కానఁ=కావునను, తటిచ్చలమగు = మెఱుపువలె ననిత్యమైన, రాజ్యానందము=రాజ్యసుఖము, మరగి=తగిలి, ఇంద్రియారాముఁడనై = ఇంద్రియపరవశుఁడనై, పోఁ=పోవను, ఇంతనుండి=ఇదిమొదలు, పరలోకానందంబునకె=పరలోకసుఖమునకే, యత్నము=ప్రయత్నమును, అపాదింతుఁ=ఁజనరింతును.

తా. కాలము చక్రవర్తులు మొదలగువారినిఁగూడ మోసపుచ్చినది. కావున మెఱుపువలె నతిచంచలంబగు రాజ్యానంద మపేక్షించి ఇంద్రియపరవశుఁడనై యందక యిదిమొదలు పరలోకసుఖమునకు వలయుప్రయత్న మొనరించెదను.

క. వర్గత్రయపరత ముహు

స్వర్గతృప్తిమధ్యమాధ్వజాంఘాలికతా
దుర్గతియు నొల్ల మఱి యప

వర్గదుఁ డే వే లెఱింగిఁ వాని భజింతున్.

82

టీ. వర్గత్రయపరతఁ=ధర్మార్థకామాసక్తిచేత, ముహుః=పలుమాఱును, స్వర్గ...యున్ - స్వర్గఁ=త్రివిష్టపముయొక్క, తృ=భూమియొక్క, మధ్యమ=మధ్యప్రదేశమందలి, అధ్వ=మార్గమునందు, జాంఘాలికతా=సత్వరగమనమనియెడు, దుర్గతిఁ=

నరకమును, 'నిరయోచ్యుతశ్రీయ' మనియమరుడు. ఒల్లక=ఇష్టపడను, మఱి=మఱియేమనగా, అపవర్గడుడు = మోక్షము నిచ్చువాడు, ఏవేబ్బు = ఏదైవమో, ఎఱింగి=తెలిసి, వానికొక=అదైవమును, భజించుకొక=సేవింతును.

తా. ధర్మార్థకామంబులనియెడి పురుషార్థత్రయసక్తిచేత బలుమాటు స్వర్గము నుండి భూమికి భూమినుండి స్వర్గమునకును బోవుచుండు మార్గమునందు సత్వరగమనము నరకమొల్లను. మఱి యేమన నపవర్గప్రపంచం డగునట్టివాఁ డెవ్వఁడో వాని నెఱింగి సేవించుచున్నాడను.

క. అని తలచి మెచ్చి యవ్వి

పునకు నీవ్విటీకరండమున ముద్రిత మై

యునిచినయొకముడు పార

తునిచే నిప్పించి నగరుఁసొచ్చి నిశి చనక.

83

టీ. అని తలచి=అట్లని యూహించి, మెచ్చి=తన కిట్టి జ్ఞానముఁ గలుగఁజేసి నందులకై సంతసిల్లి, అవ్విప్రసవకొక=అబ్రాహ్మణునికి, వీటికరండమునకొక=నక్కలాకుల బరణియందు, 'గడుఁకరణ్డోలగుడో వరణ్డొక్కకొఱోఁముఁజొ'యని పులింగ శేషమునందమరుడు. ముద్రితమై=ముద్రింపఁబడి, ఉనిచిన=ఉంచఁబడియున్న, ఒక ముడుపు=వరాలములైయొకటి, ఆరతునిచేకొక=అముల్లపాలించువానిచేతకొక, ఇప్పించి, నగరు = రాజగృహమును, చొచ్చి=ప్రవేశించి, నిశి=రాత్రి, చనక=వెళ్లఁగా.

తా. అష్టాంధ్యరాజు పూర్వోక్తప్రకారంబుగ నూహించి తన కిట్టి జ్ఞానముఁ గలుగఁజేసి యవ్విప్రవిషయమై యానందమొంది యతనికిఁ దాంబూలకరండంబున ముద్రింపఁబడి యుంచినయన్న వరాలముడు పొకటి యాధనరత్నకునిచేత నిప్పించి తాను నగరు ప్రవేశించి తెల్లవాఁతిన పిమ్మట.

క. కొలువై బహుసమయంబుల

మెలఁగెడు కోవిదులఁ జూచి + మీమీశాస్త్రం

బులలో నెవ్వఁడు మోక్షం

బెలయించునో చూచి నిశ్చయింపుఁ డటంచుక.

84

టీ. కొలువై=అస్థానమందుఁగూర్చుండి, బహు...లక - బహు=అనేకవిధంబులగు, సమయంబులకొక = సిద్ధాంతములయందు, ని. 'సమయా శృపథాచార కాల సిద్ధాంతసంవిద'యని నిఘంటువు. మెలఁగెడుకోవిదులకొక - మెలఁగెడు=సమర్థులైన, కోవిదులకొక=పండితులను, చూచి = వీక్షించి, మీమీశాస్త్రంబులలోకొక, ఎవ్వఁడు, మోక్షంబు=అపవర్గమును, ఎలయించునో=పొందించునో, చూచి నిశ్చయింపుఁడు=పరిశీలనఁజేసి నిర్ణయింపుఁడు, అటంచుకొక=అలాగని, పైపద్యములో క్రియ.

తే. వాద మొనరించి గెలిచి తత్త్వంబు దెలుపు

వాని కని బీరపువ్వులఁబోని టంక

సాలవాటులు నించి యాస్థానిఁ గట్టఁ

గాలసర్పముగతి వ్రేలుఁజాలెఁ జూచి.

85

టీ. వాద మొనరించి = ప్రసంగమునేసి, గెలిచి = జయమునొంది, తత్త్వంబుఁ దెలుపువానికని = ఇదియ సత్యం బని కనుపఱచువానికనుచు, బీర...లు = బీరపువ్వులఁ బోని = బీరపువ్వులవంటి, టంక సాలవాటులు = క్రొత్తముద్రలు వేసినమాడలను, నించి = నిండఁబోసి, ఆస్థానిక = సభయంగు, ని 'ఆస్థానీ క్లి బమాస్థాన' మ్మృత్యుమరము. కట్టక = కట్టఁగా, కాలసర్పముగతిక = కృష్ణసర్పమువలె, వ్రేలుజాలెక = వ్రేలాడుచున్న జాలెను, చూచి = పీక్షించి.

తా. ఆస్థానముం దాపాండ్యరాజు గూర్చుండి యున్నవాఁడై యనేకకాత్రు సిద్ధాంతములు దెలిసికొనియున్న పండితోత్తముల రావించి వారినిజూచి మిమికాత్రు ములయందుఁ జక్కఁగా విచారించి మోక్షప్రచుం డైనదేవుఁ డెవ్వఁడో యెఱింగింప వలయు ననుచు ప్రసంగ మొనరించి గెలిచి తత్త్వముం దెలిపినవానికి నిప్పించెద నని మాడలచే నింపఁబడిన జాలెను దెప్పించి సభయందుఁ గట్టింప నావరాలజాలెను జూచి యుప్పండితులు.

క. హరు నొకఁ డన నుమ నొకఁ డన

హరి నొకఁ డన శిఖ నొకఁ డన * సర్కు నొకఁ డనక

గరిముఖు నొకఁ డన రజనీ

శ్వరు నొకఁ డన నజు నొకఁ డన * వా దైవతటిక.

86

టీ. ఒకఁడు = ఒకవిద్యాంసుఁడు, హరునక = శివుఁడు మోక్షప్రచుఁడనఁగా, ఒకఁడు = మఱియొకఁడు, ఉమనక = శక్తి మోక్షప్రదాత్రియనఁగా, ఒకఁడు = ఒక్కఁడు, హరిక = ఇంద్రుని, ఒకఁడు = ఒక్కఁడు, శిఖక = అగ్నిని, ఒకఁడు = ఇంకొకఁడు, అర్కుక = సూర్యుని, ఒకఁడు, కరిముఖుక = విఘ్నేశ్వరుని, ఒకఁడు, అజుక = బ్రహ్మను, (వీరలు మోక్షప్రదాతలని) వాడు = ప్రసంగము, ఐనతటిక = ఐనసమయమందు.

తా. సుగమము.

తే. విల్లిపుత్తూరులో నల్ల విష్ణుచిత్తుఁ

డతులతులనీసుగంధమాఽల్యమును మూల

మంత్రమున నక్కు నేర్చుచో * మన్ననారు
దారమధురోక్తి * నిట్లని * యానతిచ్చె.

87

టీ. విల్లిపుత్తూరిలోక = శ్రీవిల్లిపుత్తూరియందు, అల్లవిష్ణుచిత్తుడు = అవిష్ణుచిత్తుడు, అతుల...ను - అతుల=శ్రేష్ఠమైన, తులనీ=తులనీచేతను, సుగంధ=పరిమళించుచున్న, మాల్యమును=పుష్పమాలికను, మూలమంత్రమునక=శ్రీమద్వైష్ణవీయము మహామంత్రముచేత, అక్కునేర్చుచో = వత్సస్థలమందు సమర్పించునపుడు, మన్ననారు=మన్నారస్వామి, ఉదార=గంభీరమైన, మధురోక్తి=తియ్యనిమాటలచేత, ఇట్లని=ఇవ్వధముగ, ఆనతిచ్చెక=సెలవిచ్చెను.

తా. శ్రీవిల్లిపుత్తూరులోనున్న యావిష్ణుచిత్తుడు డుత్తమంబగు తులనీదళములచే బరిమళించుచున్న పరిమాలిక నష్టాక్షరియను మహామంత్రంబగు మూలమంత్రమును జపించుచు వత్సస్థలంబున సమర్పింపంగ నాసమయంబున మన్నారస్వామి గంభీరమైన తియ్యనిమాటలచేత నిట్లని యానతిచ్చెను.

ఉ. నేడు మహామతీ మధురసీపు రయంబునఁ జొచ్చి యందుఁ బాండీడు దివాణము న్నెఱయ * † నించినఁ బ్రేలడుదుర్గదాంధులక బోడిమి మాన్చి మన్మహిమఁముం బ్రకటించి హరింపు శుల్కముక వాడును రోసినాఁ డిహము * వైష్ణవుఁగా నొనరింపు ‡ సత్కృపక.

టీ. మహామతీ=మహాజ్ఞానముగల విష్ణుచిత్తుడా, నేడు=ఈప్రాద్దు, ఈపు=సీపు, మధురక=మధురాపురమును, చొచ్చి=ప్రవేశించి, అందు = అమధురయందు, పాండీడు=పాండ్యరాజు (ఇది దేశోక్తి), దివాణమున్=అస్థానమును, నెఱయన్=నిండునట్లుగా, నించినన్=నింపఁగా, ప్రేలడు = నానావిధంబులుగఁ బలుకుచున్న, దుర్గదాంధులన్ = దుర్మదముచేత సంధులైనవాండ్రను, బోడిమిమాన్చి = గర్వముణచి, మన్మహిమన్=నాయొక్క మాహాత్మ్యమును, ప్రకటించి = ప్రసిద్ధియొనర్చి, శుల్కమున్=విద్యాశుల్కమును, హరింపు=గ్రహింపుమా, వాడును=అపాండుడను, ఇహము=ఈలోకమును, రోసినాడు = అసహ్యపడినాడు, సత్కృపన్=దయచేత, వైష్ణవుఁగాన్=విష్ణుభక్తునిగా, ఒనరింపుము=చేయుము.

తా. మహాబుద్ధికా లింగ విష్ణుచిత్తుడా యని స్వామివారు సంబోధించి నేటి దినమున నతివేగముతో మధుర కేతెంచి యగున్న పాండ్యరాజు దివాణము నిండఁ గూర్చుండి నానావిధములుగ బలుకుచున్న దుర్మదాంధులయొక్క కైపు మాన్చి నా మహిమలను కొంతఁ దెలిపి విద్యాశుల్కమును గ్రహించి యీలోకమును రోసియున్న

పాంధ్యుని గృహచేత వైష్ణవుం గావింపు మని మన్నారస్వామి విష్ణుచిత్తునితో సెల విచ్చెను.

తే. అనిన వడవడవడఁగి సాంష్టాంగమెఱఁగి

సమ్మదాశ్రులు పులకలు • ముమ్మరముగ

వినయవినమితగాత్రుండై • విప్రవరుడు

వెన్నునకు భక్తి నిట్లని • విన్నవించె.

89

టీ. అనిన = అనఁగా, విష్ణుచిత్తుడు, వడవడవడఁగి = మిక్కిలికంపించి, సాంష్టాంగ మెఱఁగి = సాంష్టాంగప్రణామముఁజేసి, సమ్మదాశ్రులు = అనందాశ్రులు, పులకలు = పులకాంకురములు, ముమ్మరముగన్ = అతిశయింపఁగా, వినయవినమితగాత్రుండై = వినయముచేత ఎంపఁబడినదేహము గలవాడై, విప్రవరుడు = బ్రాహ్మణోత్తముండగు విష్ణుచిత్తుడు, వెన్నునకున్ = విష్ణునకు, భక్తిన్ = భక్తిచేతను, ఇట్లని = ఈవిధముగా, విన్నవించెన్ = విన్నపము సేసెను.

తా. మన్నారస్వామి యారీతి నాజ్ఞాపింపఁగా భయమునొంది విష్ణుచిత్తుండు సాంష్టాంగనమస్కారముం జేసి యానందబాష్పములుఁ బులకాంకురములును విస్తరిల్లఁగా వినయముచేత నప్రముండై విష్ణునకు నత్యుమాక్రమంబుగా భక్తిచేత విన్నవించెను.

శా. స్యామీ నన్న నితఃపురాపఠితశాస్త్రగ్రంథజాత్యంధు నా

రామత్కాఖననక్రియాఖరఖనిత్రగ్రాహితోద్యత్కీణ

స్తోమాస్నిగ్ధకరు శ్శవదృశవనదాసు న్వాది గౌఁ బంపుచో

భూమిభృత్సభ నోట మైన నయశంబు నీకు రాకుండునే. 90

టీ. స్యామీ = రక్షకుఁడా, ఇతః...ధున్ - ఇతఃపురా = ఇంతకు మున్ను, అపఠిత = చదువంబడని, శాస్త్రగ్రంథ = శాస్త్రగ్రంథములయందు, జాత్యంధున్ = పుట్టు గ్రుడ్డివాడ నైనట్టియు, ఆరామ...రున్ - ఆరామ = ఉద్యానవనముయొక్క, త్కా = భూమియొక్క, ఖననక్రియా = త్రవ్వటకొఱకు, ఖర = తీక్షణమైన, ఖనిత్ర = గుద్దలియొక్క, గ్రాహిత = గ్రహించుటచేత, ఉద్యత్ = ఏర్పడిన, క్రియాస్తోమ = కాయల సమాహమచేతను, అస్నిగ్ధ = బిరుదైన, కరున్ = హస్తములు గలయట్టియు, భవ...సున్ - భవత్ = మీయొక్క, భవనదాసున్ - గృహసేవకుడైనట్టి, నన్నుక్ = ఇట్టివన్ను, వాదిగాఁ = ప్రసంగించువానిఁగాఁజేసి, పంపుచోఁ = అనిపినయపుడు, భూమి భృత్సభ = ఆపాండ్యరాజయొక్కసభయందు, ఓటమైనక = ఓటమియైనను, అయశంబుక్ = అపకీర్తి, మీకురాకుండునే = మీకు ఎచ్చునుగదా.

తా. ఇంతకుమున్ను శాస్త్రముం జనువక జ్ఞానమునందుఁ బుట్టుగ్రుడ్డినైవట్టియు, పూలతోట నేలఁ ద్రవ్యుటకుఁ గా గుద్దలిం బట్టుటచేతఁ గాయలు గాచి బిరుపైన హస్తములు గలయట్టియు, మీకోవెలకు దాసుఁడైనట్టి నన్ను వాదమున కనిపితిరేని యారాజసభయందు గెల్పు లేక యోటము వచ్చినయెడల దేవరకే యపకీర్తి వచ్చును గదా యని విష్ణుచిత్తుండు విన్నవించెను.

మ. గృహసమ్మార్జనమో జలాహరణమో * శృంగారపల్యంకికా
వహనంబో వసమాలికాకరణమో * వాల్లభ్యలభ్యధ్వజ
గ్రహణంబో వ్యజనాతపత్రధృతియో * * ప్రాగ్గీపికారోపమో
నృహరీ వాదము లేల లేరె యితరు * ల్నీలీలకుం బాత్రముల్. 91

టీ. నృహరీ=నృసింహ స్వామి, గృహసమ్మార్జనమో=మీ కోవెలయందుఁ బరిమార్జనముఁజేయుటో, జలాహరణమో=తీర్థంబుఁజెచ్చుటో, శృంగార పల్యంకికా వహనంబో=విలాసార్థము దేవరవా రారోహణముఁజేసిన పల్లకిమోటుటయో, వసమాలికాకరణమో=తులసిదండలుగట్టి సమర్పించుటయో, వాల్ల...బో - వాల్లభ్య = ప్రభుత్వమునకు, లభ్య = పొందఁదగిన, ధ్వజగ్రహణంబో = టెక్కములు మోచుటయో, వ్యజనాతపత్రధృతియో = విసనకట్టి గొడుగు వీనిం బట్టుటయో, ప్రాక్=ముందఱకు, దీపికారోపమో = దీపముఁబెట్టుటయో, వాదములేల-నేతెవాసులేల, ఇతరుల్=అన్యులు, నీలీలకు = నీవిలాసమునకు, పాత్రముల్=తగినవారు, లేరే=లేరా, ఉన్నారనట. 'కృవిధర్మవిశేషేతు క్లేదేప్రభయరూపతా' యను నధర్వశోక్తి చేతఁ బాత్రములని యమహద్రూపము.

తా. సుగమము.

తే. అనినఁ దదభక్తి కెదమెచ్చి * యచ్యుతుండు
మొలకనగవొప్ప శ్రీదేవిమోము నూచి
వా దితనిచేత గెలిపింతు * నాదుమహిమ
యువిద కను మని ప్రాభవం * బొప్పఁ బలికె.

92

టీ. అనినక=అనఁగా, తదభక్తికె=ఆవిష్ణుచిత్తునిభక్తికి, ఎదమెచ్చి-మనంబున మెచ్చి, అచ్యుతుండు=శ్రీహరి, మొలకనగవొప్ప = చిఱునవ్వంకురింపఁగా, శ్రీదేవి మోమునూచి=లక్ష్మీముఖమీక్షించి, వాను=వాదము, ఇతనిచేత గెలిపింతు = అనా ఘృతశాస్త్రగంధుఁడైన యీవిష్ణుచిత్తునిచేతనే గెలిపింతును. నాదుమహిమ=నా

* ప్రాగ్గీపికారోపమో

సామర్థ్యమును, ఉచిత=ఓయునతీ, కనుమని=చూడుమని, ప్రాభవము=ప్రభుత్వము, ఒప్పన్=పొల్పుగునట్లుగా, పల్కెన్=మఱియు నొక్కవార్య మానతిచ్చెను.

తా. ఇట్లనగా నావిష్ణుచిత్తునిభక్తికి మెచ్చి మన్నారస్వామి చిటునవృత్తెడలుచుండ శ్రీదేవిముఖము చూచి యితనిచేతనే నాదము గలిపించెద నాసామర్థ్యముం జూడుమని ప్రభుత్వ మొప్పునటుల మఱియొకవార్య మానతిచ్చెను.

క. నీయిచ్చయె మిన్నక పో

వోయి మునిప్రసర నిన్ను * మెప్పింతును భూ

నాయకసభ నిందులకై

నీయత్నము వలన దనల * నే నున్నాడె.

93

టీ. మునిప్రసర=మునిశ్రేష్ఠుడా, నీయిచ్చయె=నీయిష్టమా, మిన్నక=ఊరక, పోవోయి=చనుము, భూనాయక=సాంధ్యునిసభయందు, నిన్నున్=నిన్ను, మెప్పింతున్ = సభ్యులు క్లాపించునట్లు చేయును, ఇందులకై = ఈకార్యమునకై, నీయత్నము = నీప్రయత్నము, ఎలవదు = అక్కఱలేను, అవలె=అవలనదుచుకార్య విషయమై, నే నున్నాడె.

తా. మునిశ్రేష్ఠుడగు నోయి విష్ణుచిత్తుడా, నీయిష్టప్రకారమా, ఊరక వెళ్లు మహ్నాండ్యరాజయొక్క సభయందు నీకు మెప్పు గలుగఁ జేసెద నిందులకై నీ వేమియుం జేయవల దచ్చటి కార్యముల నెఱవేర్చుటకై నేనున్నాడె నని స్వామి యానతిచ్చెను.

ఆ. అనిన మాటు వలుక * నలికి యయ్యాళువారు

రియ్యకొనియెఁ బోవ * నింతలోనఁ

బద్ధనయనుఁ డతనిపయనంబుఁ దూగింపు

మనుచు నంబితోడ * నానతిచ్చె.

94

టీ. అనినన్=అనగా, మాటువలుకన్=ప్రత్యుత్తరమిచ్చుటకు, అలికి=వెఱచి, అయ్యాళువారు = అప్పెరియాశ్వురు, పోవన్=స్వామిసన్నిధినుండియాజ్ఞాపహించి వెళ్ళుటకు, ఇయ్యకొనియెన్=సమ్మతించెను, అంతలోనన్ = అసమయమున, పద్ధనయనుడు = మన్నారస్వామి, అతనిపయనంబు = అవిష్ణుచిత్తుని ప్రయాణమును, తూగింపుము=సాగింపుము, అనుచున్=ఇట్లునుచు, నంబితోడన్=అర్చకునితో, అనతిచ్చెన్=అజ్ఞాపించెను.

తా. సుగమము.

క. ఆనతిఁబడి శ్రీభండా

రాన స్సంబడమునందు * ప్రాయందలమున్

స్థానికుఁ డొసంగి పనుపం

థా నానతిఁ బడిన నిమిత్తకాండ్రు వహింపఁ.

95

టీ. ఆనతిఁబడి=స్వామియాజ్ఞనుపొంది, స్థానికుఁడు=పారుపత్తి, శ్రీభండా
రానఁ=ఉగ్రాణమునుండి, సంబడము=బత్తెపుసంబళము, తన...మున్ - తనదు=తన
సంబంధియైన, ప్రాయందలముఁ=పురాతనమైన యందలమును, ఒసంగి = ఇచ్చి,
పనుపఁ=అనుపఁగా, ఆనతిఁబడిన=సెలవువెంటనే, నిమిత్తకాండ్రు=మోఁతకాండ్రు,
వహింపఁ=మోయుఁగా.

తా. ఆకోవెలపారుపత్తి స్వామి యానతిచ్చినతెరింగున నుగ్రాణమునుండి
బత్తెపుసంబళము దీసియిచ్చి పురాతనమగు నందలము నొసంగి పంపఁగా సెలవొందిన
మోఁతకాండ్రు మోయుచుండఁగా.

క. లావు గలయట్టిగుఱ్ఱపుఁ

జావడములమీఁద మాత్రసంచులు దూలఁ

గోవల నేకాంగులు రా

వేవిధముల నరిసె లవనివిభునకుఁ గొనుచుఁ.

96

టీ. లావు...మీఁదన్ - లావుగలయట్టి=బలిసియున్నట్టి, గుఱ్ఱపుఁజావడము
లమీఁదఁ=గుఱ్ఱపుఁదట్టువులమీఁద, మాత్రసంచులు=అసిమిసంచులు, తూలఁ=
వ్రేలాడుచుండఁగా, ఏకాంగులు=కోవెలయధికారులగు నేకాంగులు, (ఏకాంగులనఁ
గా బుత్త్రమిత్తక శత్రుదులం బరిత్యజించి భగవత్కైంకర్యమే పరమప్రయోజనమని
కావివత్త్రములు గట్టుకొని భగవత్కైంకర్యార్థము శరీరమును బ్రాణము నర్థమును
త్యజముగాఁజూచు విరక్తులు.) క్రేవలఁ=ఇరుప్రక్కల, రాఁ=రాఁగా, వేవిధ
ములనరిసెలు=అనేకవిధములుగాఁ జేయఁబడిన యతిరసములు, అవనివిభునకుఁ =
భూపతికి, కొనుచుఁ=పట్టించికొని.

తా. మిగుల బలిసియున్న గుఱ్ఱపుఁదట్టువులమీఁద నసిమిసంచులు వ్రేలాడు
చుండఁగా గోవెల యధికారు లుభయపార్శ్వంబులఁ జనుదేర ననేకప్రకారంబు
లగు భగవత్ప్రసాదంబులయిన యతిరసంబులు రాజునకిచ్చుటకుఁగాఁ బట్టించికొని.

సీ. భక్తిఁ ద్రోవకు సాధ్వి • బరికరంబులు వైట్టి,

కట్టిన పారివిశంఘాయ గములు

నెనటిపోతలు గాఁగ • నేర్చి నించినచిరం,

తనవుశాలిక్షేమఃతండులములు

వడిఁబెట్టి లో జీర • గుడము సాఁబా లూన్పు,

జెలఁగు సంబారంపుఁజింతపండు

పెల్లులోహండికావిల్ల కొమ్మువ్రేలు,

గిడ్డిమొత్తము నేతిలడ్డిగలును

తే. బెరుగువడియంబులును బచ్చివరుగు బేడ

లురుతరాచ్యుతపూజోపకరణపేటి

కలును చాత్తిన చాత్తనికులము బలసి

విధినిషేధము లెఱిగితే • మధుర కరిగె.

97

టీ. సాధ్య=అవిష్కృతనిభార్య, భక్తి=భక్తిచేతను, త్రోవకు=మార్గము నకు, పరికరంబులువెట్టి=పరికరంబులునిచి, కట్టిన=మూటఁగట్టిన, పారివిశంగాయగ ములు=పారివిశంగాయపజ్జ్యారములును, ఎఱటిపోతలుగాఁగఁ=అతీయనే వండు కొనఁదగినవై యిసుక లేకుండునట్లుగా, ఏర్పి=ఏటి, నించిన=నిండించిన, చిరంతనపు=ప్రాతలైన, శాలిక్షేమతండలములు, లోఁ=లోపల, వడిఁబెట్టి=శోధించి (నలు సులు లేకుండునట్లేరుట), జీర=జీలకఱ్ఱను, గుడము=దెల్లమును, సాఁబాలు=పరివాటుగా, డొన్నఁ=ఉంచఁగా, జెలఁగు = ఒప్పుచున్న, సంబారంపుఁజింతపండు, పెల్లు...లక్ - పెల్లు=మెండైన, లోహండికావిల్ల=లోపలహండిలుగలకావిల్లయొక్క, కొమ్ములక్=ఆగ్రములందు, వ్రేలు...ము - వ్రేలు=వ్రేలాడుచున్నట్టి, గిడ్డి...ను - గిడ్డిమొత్తము=అవులసంబంధియైన, నేతిలడ్డిగలును = నెయ్యిపోసిన లడ్డిగలును (లడ్డిగలనఁగా మూఁతికూచిగనుండుపిడతలు), బెరుగువడియంబులును, పచ్చివరుగు=వేయింపనివరుగులు, బేడలు = ఒలుపుపప్పు, ఉరు...టి - ఉరుతర = గొప్పలైన, అచ్యుత=శ్రీవిష్ణునియొక్క, పూజోపకరణపేటికలును=అర్చనోపయోగింపఁబడుతరములగు పెట్టెలును, చాత్తిన=శ్రీవైష్ణవులయొక్కయు, చాత్తని = చాత్తాదులయొక్క, కులము=సమాహము (చాత్తినవారనఁగా ద్రావిడప్రబంధముధికరించయు భగవత్సన్నిధియందు సమర్పితముజేసిన బ్రాహ్మణోత్తములైన శ్రీవైష్ణవులు, చాత్తనివారనఁగా ద్రావిడప్రబంధముధికరించయు భగవత్సన్నిధియందు సమర్పితముజేయ నధికారముచాలని యితరవర్ణవైష్ణవులు.) విధినిషేధము లెఱిగితే=ఎవ్వరెవ్వ రేమేమియుండెచ్చుట కర్హులారా వార లాయావస్తువుల దెచ్చుచుండఁగా, అవిష్కృతము, మధురకరిగె = మధురాపురంబునకుఁ జ నెను.

తా. ఆపరియాశ్వురయొక్కభార్య పతివ్రతాశిరోమణి యగుటంజేసి మిగుల భక్తితోఁగూడినదై యతనిత్రోవకుఁ బరికరంబు లుంచి మూటఁగట్టినపారివిశంగాయలు

మిక్కిలియు పరిశోధింపఁబడిన తేమకందులములు, సంబాదంపుఁజింతపండు, హండి కావిర్లకొనలయందు వ్రేలాడుచుండెడి యావునేలిచే నింపఁబడిన కూచిమూఁతిపిడతలును పెరుగు వడియందులు నరుగులు చాయపప్పు శ్రీవిష్ణుపూజోపయోగిపరికరణబృందపూరితంబులగు పేటికలును వీని శ్రీవైష్ణవులు చాత్తామల స్వస్వయోగ్యతానురూపంబుగ వెంట దెచ్చుచుండ నావిష్టుచిత్తుండు మధురానగరమునకు వెళ్లెను.

చ. యమనియమాదిలభ్య ద్రుహిఃశాది*జరన్మరుదిభ్య సంస్మృతి

శ్రమహరనామకీర్తన మురప్రవికర్తన పాతకావలీ

దమన రమాంగనాకమనః తామరసాయతనేత్ర భక్తహృ

ద్భ్రమత్పణదాత్ర భూయవతిఃరంజన వర్ణజితాభిఖంజనా. 98

టీ. యమ నియమాదిలభ్య=యమ, నిమమ, అసన, ప్రాణాయామ, ప్రత్యాహార, ధ్యాన, ధారణ, సమాధి లనియెడు నష్టాంగయోగములచేత బొందఁబడినవాఁడా, ద్రుహి...భ్య-ద్రుహిణ=బ్రహ్మ, ఆది=మొదలగు, జరత్=వృద్ధులైన, మరుత్=దేవతలకు, ఇభ్య=ప్రభువైనవాఁడా, ని. 'ధాతాబ్జయోనిద్వహిణః, ఇభ్యః' అని స్వామి మరుతో పవనామకా' యని యమరుఁడు. సంస్మృతి...న-సంస్మృతి=జన్మమరణాదిరూప సంసారమందలి, శ్రమ=అయాసమును, హర=హరించునట్టి, నామకీర్తన=నామసంకీర్తనముగలవాఁడా, మురప్రవికర్తన=మురాసురునిఖండించినవాఁడా, పాతకావలీదమన=పాపములహరించువాఁడా, రమాంగనాకమన=లక్ష్మీకాముక, 'కమనఃకామనోభి' యనియమరుఁడు. తామరసనేత్ర = తామరతేకులవలె వెడల్పులైనకన్నులగలవాఁడా, భక్త...త్ర-భక్త=భక్తులయొక్క, హృత్=మనంబులందలి, భ్రమ=భ్రమిలనియెడు, తృణ=గడ్డికి, దాత్ర=లవిత్రమైనవాఁడా, ని. 'దాత్రం లవిత్ర' మనియమరుఁడు. భూయవతిఃరంజన - భూయవతి=భూమియనుశ్రీని, రంజన=సంతోషపెట్టువాఁడా, వర్ణ...నా-వర్ణ=దేహకాంతిచేతను, జిత - గెలువఁబడిన, అభి=మేధుము, ఖంజనా=కొలుకు పట్టుమునుగలవాఁడా, ని 'ఖంజరీలస్తుఖంజనః, వర్ణోద్విజాదా శుక్లాదా అభింమేధూవారిచాహ' యనియు నమరుఁడు.

తా. యమ నియమాసన ప్రాణాయామ ప్రత్యాహార ధ్యాన ధారణ సమాధి లనియెడియష్టాంగయోగములచేత బొంద సాధ్యమైనట్టియు, చతుర్ముఖుఁడుమొదలగు బృందారకబృందంబులకుఁ బ్రభువైనట్టియు, జననమరణాదిరూపసంసారజన్య శ్రమ నివారకంలైన నామకీర్తనముగలయట్టియు, మురాసురునివధియించినట్టియు లక్ష్మీదేవికిఁ గాముఁడైనట్టియు, తామరతేకులవలె వికలంబులైన నేత్రంబుల గలయట్టియు, భక్తజనహృదయస్థితంబులగు భ్రమిలనియెడిగడ్డికి లవిత్రమైనట్టియు, భూవల్లభుండై

నట్టియు నిజదేహకాంతిచేత గలుపబడిన మేఘఖంజనములయొక్క కాంతిగల యో శ్రీహరీ యని గ్రంథకర్త గ్రంథమధ్యమందుఁ జేయందగిన మంగళం బొనరించు చున్నాఁడనుట.

క. దోధ్యార్థతదుర్ధరగో, వర్ధన రాధానురాగవర్ధన లీలా

వాధ్యషికా యిషికాకృత, వార్ధశ్రవసైకనేత్రవైకృతినిపుణా. 99

టీ. దోధ్య...న-దోః=భుజములయొక్క, ధూః=భారముచేతను, భృత=ధరి యింపఁబడినట్టి, దుర్ధర=అన్యులచేఁగియింపఁకల్యముగాని, గోవర్ధన=గోవర్ధనపర్వతము గలవాఁడా, రాధా...న-రాధా=రాధయొక్క, అనురాగ=ప్రీతిని, వర్ధన=వృద్ధిఁ బొందించువాఁడా, లీలా...కా-లీలా=విలాసముచేతను, వాధ్యషికా=వడ్డిపుచ్చుకొ నువాఁడా, ని. 'వృద్ధ్యాజీవో వాధ్యషిక' యనియమరుఁడు. (వేంకటేశ్వరుఁడు వడ్డి కాసులవాఁడనుట.) ఇషికా...ణా-ఇషికాకృత=తృణముచేతఁజేయఁబడిన, వార్ధశ్ర వస=కాకిరూపుగలజయంతునియొక్క, ఏక=ఒక్కటైన, నేత్ర=కంటియొక్క, వై కృతి=భింగమునందు, నిపుణా=సమర్థుఁడా.

తా. ఇతరులచే ధరియింపనకల్యందైన గోవర్ధనపర్వతమును భుజముచేతధరియిం చినట్టియు, రాధకుఁ దనయంచుగలప్రీతి నభివృద్ధిఁజేయుచున్నట్టియు, విలాసార్థము జరులచే వడ్డిఁబుచ్చుకొనునట్టియు, తృణముచేత కాకరూపము విహించి నీతాస్తవవిదా రణముచేసినజయంతుని యొకకంటియొక్క వికారమును బొందించుటయందలి సమ ర్థుడవైనట్టి యోశ్రియఁడవతీ; యని పూర్వమువలె మంగళం బొనరించుచున్నాఁడు.

మాలినీ. ద్రుహిణజముఖమానిస్తోమనిస్తంద్రభాస్వ

ద్దహరవిహరమాణా తామ్రపాదాంబుజాతా

బహిరబహిరపారస్త్రాణికోటిప్రపూర్ణా

మహిమవినుతవాణీ మాధురీవేద్యపర్ణా.

100

టీ. ద్రుహిణజ...తా-ద్రుహిణ=బ్రహ్మవలన, జ=పుట్టినవారఁడు, ముఖ= మొదలగు, మానిస్తోమ=మునివృందముయొక్క, నిస్తంద్ర=మఱపులేని, భాస్వత్= ప్రకాశించుచున్న, దహర=దహరాకాశమందు, విహరమాణ=విహరించుచున్న, తామ్ర=అంతట నెఱ్ఱనై, పాదాంబుజాతా=కమలములవంటి పాదములుగలవాఁడా, బహి...ర్ణా-బహిః=వెలపలను, అబహిః=లోపలను, అపార=పారములేని, ప్రాణి కోటి=జంతుకోట్లయందు, ప్రపూర్ణా=సంపూర్ణుడైనవాఁడా, మహిమ...ర్ణా-మహి మ=మహత్త్వముయొక్క, వినుత=స్తోత్రరూపమైన, వాణీ=వాక్యములయొక్క, మాధురీ-మాధుర్యమును, వేది=తెలిసిన, అపర్ణా=సార్వత్రికలవాఁడా.

తా. బ్రహ్మపలన జనియించిన నారదుడు మొదలగువారి సమాజముయొక్క నిశ్చలమై ప్రకాశించుచున్న దహరాకాశమందు సంచరించుచున్నట్టి మిగుల నెఱుంగనియు న్నకమలములవంటి పదయుగ శముగలవాఁడా, వెలపలను లోపలను పారము లేక యసంఖ్యేయంబులగుజంతువులయందుఁ బరిపూర్ణుఁడా, పార్వతీదేవిచేతఁ జెలియఁ బడిన నిజమాహాత్మ్యముయొక్క స్తోత్రనాక్యమాధుర్యముగల లక్ష్మీనాయకా, అని.

మ. ఇది భూమండనకొండవీటిధరణీభృద్ధుర్గపూర్వాద్రిభా
 న్వదిభేశాత్మజవీరభద్రజనజీవగ్రాహరాహూయమా
 ణదృఢాంచదృఢజకృష్ణరాయమహిరాణ్నామాస్మదాముక్తమా
 ల్యదనాశ్వాసము హృద్యపద్యము ద్వితీయం బై మహింబొల్పగున్.

టీ. ఇది, భూమండన...కన్ - భూమండన = భూదేవికిభూపతియైన, ని. 'భూపతింస్యాదలంక్రియా, మణ్డనంచ' యనియమరము. కొండవీటిధరణీభృద్ధుర్గ = కొండవీడను కొండదుర్గమునందు, పూర్వాద్రి = ఉదయగిరిగర్గమునందు, భాస్వత్ = ప్రకాశించు చున్న, ఇభేశాత్మజ = గజపతిమారుఁడైన, వీరభద్ర = వీరభద్రపాత్రుని యొక్క, జన = ప్రజయొక్క, జీవగ్రాహ = ప్రాణముతో గ్రహించుటయందు, రాహూయమాణ = రాహువువలె నాచరించెడి, దృఢ = బలమైన, అంబత్ = ఒప్పుచున్న, భుజ = భుజములుగలయట్టి, కృష్ణరాయమహిరాణ్నామ = కృష్ణరాయభూపతియను పేరుగల, అస్మత్ = నాయొక్క, ఆముక్తమాల్యదక్ = ఆముక్తమాల్యదయందు, హృద్యపద్యము = మనోహరపద్యములుగల, ఆశ్వాసము, ద్వితీయంబై = రెండవదియై, మహిన్ = భూమియందు, పొల్పగున్ = ఒప్పుగును.

గద్యము. ఇది శ్రీదక్షిణామూర్తిమంత్రోపాసనా సమాసాదితాఖండ సాహితీధరీ ణుండు నాశ్రేయగోత్ర పవిత్రుండును వావిళ్లవంశ పయోరాశికాకాసుధాకరుండు నగు రామస్వామిశాస్త్రిచేత ననేక పూర్వవ్యాఖ్యానాభిప్రాయంబులఁ బర్యాలోచించి రచియింపఁబడిన రుచిసమాఖ్యానం బగు నాముక్తమాల్యదా వ్యాఖ్యానంబునందు ద్వితీయాశ్వాసము.

శ్రీ రస్తు. ఆముక్తమాల్యద

సవ్యాఖ్యానము.

తృతీయాశ్వాసము.

క. శ్రీక్షీతి నీశావరదను
జోక్షప్రాణహరదంష్ట్రీఃకోత్కృత్తహిర
గ్యాక్షక్షపాచరకృపా
వీక్షోద్భుతబాహులేయః వేంకటరాయా.

1

టీ. శ్రీ...వర - శ్రీ=లక్ష్మీకి, క్షీతి=ఘామికి, నీశా = నీశాదేవికిని, వర = నాశుడైనవాడ, దను...ర - దనుజోక్ష=స్వపిభరూపుడైన రాక్షసునియొక్క, ప్రాణ=ప్రాణములను, హర=హరియించినట్టివాడ, దంష్ట్రీ...ర - దంష్ట్రీకా= కోతిచేత, ఉత్కృత్త=ఖండింపబడిన, హిరగ్యాక్ష=హిరగ్యాక్షుడనునట్టి, క్షపాచర=నిశాచరుడుగలవాడ, కృపా...య - కృపా=దయతోగూడిన, వీక్ష= కటాక్షముచేత, అద్భుత=అదరింపబడిన, బాహులేయ=గుమారస్వామిగలవాడవైన, వేంకటరాయా=వేంకటేశుడ.

తా. కిమక్షీతి నీశాదేవులను భర్తయైనట్టియు వృషభాసురుని జీనమును హరియించినట్టియు నిరాహారతారమందు దనదంష్ట్రీకచేత ఖండింపబడిన హిరగ్యాక్షుడు గలయట్టియు గృపాకటాక్షముచేత గుమారస్వామి నాదరించినట్టి వేంకటరాయా ! యని గ్రంథకర్త దన యిష్టదైవం ఎగు వేంకటేశుని సంబోధించి మంగళ మొనర్చెను.

వ. అవధరింపు మట్లరిగి యవ్విష్ణుచిత్తుండు.

2

టీ. అవధరింపుము = చిత్తగింపుము, అట్లరిగి = అత్రైఱగునవెడలి, అవ్విష్ణుచిత్తుండు.

తా. నిత్యంబు స్ఫురితిహరి వాదమగుటఁ నివిజ్ఞప్తిలేకంపఁదా
సత్యార్జునస్వలఁడౌట భూపతియు సభ్యవ్రాతము నృంకమై
బ్రతుగ్ధృతాసముఁ జేసి మ్రొక్కగ సభాభాగంబు సొత్తించి యా
స్సత్యప్రజ్ఞుల రాజదత్తవరఃత్నస్వర్ణవీరస్తుఁడై.

3

టీ. నిత్యంబుకొ=ప్రతిదినమందును, వాదమగుటకొ=విద్వాంసులకుఁ బరస్పర సంవాదము గలిగియుండుటచేత, ప్రతిహారి=ద్వారపాలకుండు, విజ్ఞప్తిలేక=ప్రభువు నకు విన్నవింపకయే, అంపకొ=అనుపఁగా, తాన్=తాను, (అనఁగా విష్ణుచిత్తుడనుట) అత్యురస్వలుఁడు=మిగులఁదేజముగలవాఁడు, ఔటన్=అగుటచేత, భూపతియు=ప్రభువును, సభ్యవ్రాతమున్=పండితసమాహంబును, శంకమైన్=శంకచేత, ప్రత్యుత్తానముఁజేసి=లేచి, మొక్కఁగన్=నమస్కారముసేయఁగా, సభాభాగంబు=సభా ప్రదేశమును, చొత్తెంచి=చొచ్చి, ఔన్నత్య=పాదవౌటచేతను, ప్రోజ్జ్వల=ప్రకృప్తముగఁ బ్రకాశించుచున్నట్టియు, రాజ=ఏలికచేతను, దత్త=ఇయ్యబడిన, వర=శ్రేష్ఠములగు, రత్న=రత్నములుదాపిన స్వర్ణపితృస్తుండై=బంగారుపీటయందుఁ గూర్చుండి యున్నవాడై.

తా. నిత్యమును విద్వాంసు లేతెంచి ప్రసంగించుట చెలిసి యున్నవాఁడు గాన ద్వారపాలకుండు రాజాజ్ఞఁ బొందకయే లోపలి కనుపఁగాఁ బ్రవేశించిన విష్ణుచిత్తుండు మిగులఁ దేజోవంతుఁ డగుటం జేసి యాభూపాలుండును బండితులను మహాత్ముం డను శంకచేత లేచి నమస్కరింప సభాప్రదేశము సొచ్చి రాజదత్తం బైన రత్నఖచితసేంహాసనమందుఁ గూర్చుండి యున్నవాడై

క. ఆతిథ్యము గొని హరి తన

చేతోగతి నొలయ రంతుసేయని విద్య

ద్వ్యాతంబుఁ జూచి లాఁతుల

మా తరవా యుడుగ మాటలొడుం డనుచుకొ.

4

టీ. ఆతిథ్యముగొని=అతిథిపూజనుగ్రహించి, తనచేతోగతిన్=తనయొక్కచిత్త ప్పత్తిని, హరి=శ్రీహరి, ఒలయన్=విహరింపఁగా, రంతుసేయని=చప్పడుసేయకున్న, విద్యద్వ్యాతంబున్=పండితసమాహమును, చూచి=పీక్షించి, లాఁతులమా=క్రాంతి వారమా, తరవాయి=ఉపక్రమము, ఉడుగన్=నిలుపుటకు, మాటలొడుండు=ప్రసంగముఁ జేయుండు, అనుచుకొ.

తా. సుగమము.

తే. కతిపయోత్తులకే వారిప్రతిభఁ దెలిసి

నగవు దళకొత్త రాజునొమ్మొగముఁ జూచి

యీవు మాధ్యస్థ్యమున నున్న * నేముఁ గొన్ని

నొడివెదము మాట లని తదానుజ్ఞ వడసి.

5

టీ. కతిపయోక్తులన్, కశిపయ=కొన్నియైన, ఉక్తులన్=మాటలచేతనే, వారి
-అసభ్యులయొక్క, ప్రతిభన్=బుద్ధిని, తెలిసి=ఎరింగి, నగవు=నవ్వు, తగుకొత్తన్
=అంకురింపగా, రాజు=రాజుయొక్క, నెమ్మొగము = ముఖమును, చూచి=కని,
ఈవు=నీవు, మాధ్యస్థ్యమునన్=తటస్థభావమునను, ఉన్నన్=ఉన్నయెడ, ఏము=
మేము, కొన్నిమాటలు=కొన్నియుక్తులను, నొడివెదము=నచించెదము, అని=చెప్పి,
తదనుజ్ఞ విడసి=ఆరాజునుమతి నొంది.

తా. విష్ణుచిత్తం డా సభ్యులు ఎచించు చున్న కొన్ని మాటలు వినుటచేతనే
వారలబుద్ధిని తెలిసికొని చిఱునవ్వుతోఁ గూడినవాడై రాజుయొక్క ముఖమును
జూచి నీవు మాధ్యస్థ్యమునం నున్నయెడ మేము కొన్ని యుక్తులు చెప్పెద మని
రాజునుమతి నొంది

నీ. అందులో నొకమేటి • కభిముఖుం డై యాతఁ,
డనిన వన్నియును ము • న్ననువదించి
తొడఁగి యన్నిటి కన్ని • దూషణంబులు వేగ,
పడక తత్సభ యొడఁబడఁగఁ బల్కి
ప్రక్కమాటల నెన్న • కొక్కొకమాటనె,
నిగ్రహస్థాన మునుగ్రహించి
క్రందుగా రేఁగినం • గలఁగ కందఱఁ దీర్చి,
నిలిపి యమ్మొదలివానికేన * మగిడి

తే. మఱి శ్రుతి స్మృతి సూత్రసమాజమునకు
నైకకంఠ్యంబు గల్పించి • యాత్మమతము
జగ మెఱుంగఁగ రాధాంతముగ నొనర్చి
విజితు గావించి దయ వాని • విడిచి పెట్టి.

6

టీ. అందులో = అవాయలలో, ఒకమేటికి = ఒకప్రార్థనానికి, అభిము
ఖుడై=ఎవరు గానున్నవాడై, అతఁడనినవన్నియును=అతఁడు సెప్పినయుక్తుల నన్ని
టిని, మున్ననువదించి=ముందనువాదముజేసి, తొడఁగి=ఉపక్రమించి, అన్నిటికికే=
అతఁడు సెప్పినయుక్తుల కన్నిటికిని, అన్నిదూషణంబులు = అన్నిదోషంబులు, వేగ
పడక = త్వరపడక, (‘ప్రథమావైభక్తికమార్బిందుశ్చమహాన్వతిక్రియార్థేఘ’ అను
సూత్రముచేత మువర్ణకలూపము.) తత్సభ=అసభ్యులు, ఒడఁబడఁగన్ = సమ్మతించు
నట్లుగ, పల్కి=సంభాషించి, ప్రక్కమాటలకన్=పార్శ్వములనున్న వాగు సెత్తునట్టి

యాముక్తలను, ఎన్నక=గణనచేయక, ఒక్కొక్కమాటనె = ఒక్కొక్కయుక్తిచేతనె, నిగ్రహస్థాన మనుగ్రహించి=నిగ్రహస్థానమును బొందించి యనుగ్రహించి, (నిగ్రహస్థానమునఁగాఁ బ్రసంగదోషములకుఁ జేరు.) క్రండుగాఁగెగిన=దొమ్మి గాఁబ్రసంగింపరాఁగా, కలఁగక=తోట్రుపాటుపడక, అందఱు = ఎల్లరను, తీర్చి = సమాధానపఱిచి, నిలిపి=ఉంచి, అమొదలివివాదికె = ఆమొదలివిద్వాంసునకే, మగిడి=తిరిగి, మఱి=మఱియును, శ్రుతి=వేద వేదాంతములు, స్మృతి=ధర్మశాస్త్రములు, సూత్ర=వ్యాససూత్రములు మొదలగు దర్శనసూత్రములు, వీనియొక్క, సమాజమునకు=సమాహమునకు, వికకంఠ్యము=ఏకగ్రీవత, కల్పించి=చేసి, ఆత్మమతము=స్వమతము, జగమెఱుంగఁగఁ=లోకమెఱుంగునట్లు, రాధాంతముగఁ = సిద్ధాంతముగా, ఒనర్చి = చేసి, విజతుఁగావించి=ఓడించి, దయఁ=కరుణచేతను, వానిఁ=ఆతనిని విడిచిపెట్టి.

తా. ఆవాసులలో నొక ప్రాధవాది కభిముఖుం డై యతఁడు నెప్పిన యుక్తలను ముం దనువాదముఁ జేసి యుపక్రమించి పిమ్మట నాయుక్తల కన్ని దూపణంబులును దాను త్వరపడక సభ్యులు మెచ్చునట్లులఁ బల్కి యిరుప్రక్కల నున్నవారు నెప్పుచున్నమాటల నెన్నక యొక్కొక్కయుక్తిచేత నిగ్రహస్థానము లొదవినవనుగ్రహించి సభ్యులు దొమ్మిగా వచ్చి ప్రసంగింపఁ దాఁదొట్రుపడక యందఱును సమాధానపఱిచి యుంచి యామొదలివిద్వాంసునకే మరల వేద శాస్త్రబ్రహ్మసూత్రములకు నేకవాక్యతఁ గల్పించి చెప్పి పిమ్మట స్వమతము సిద్ధాంత మని లోకమెఱుంగునట్లుగాఁ జేసి యొడించి దయచేత వాని విడిచి.

క. నీ వే మంటివి రమ్మం

చావలి వానికిని మగిడి • యట్లనె వానిం

గావించి యొకఁ డొకఁడు రా

నా విప్రుఁడు వాదసరణి • నందఱు గెలిచెన్.

7

టీ. నీవేమంటివి=తోలుతఁ దొమ్మిగఁబ్రసంగింప వచ్చినవారలలో నొక్కనిం జూచి యీవునల్కినదేమి, రమ్మం=రమ్మని యొడించి, ఆతలవానికిని = ఆవలనున్న మఱియొకనికిని, మగిడి=అభిముఖుం డై, వానిఁ=ఆవాదినిని, అట్లనె=మొదలివాది వలెనె, కావించి=చేసి, మఱియు నీప్రకారముగఁ, ఒకఁడొకఁడు = ఒకని వెంట నొకఁడుగా, రాఁ=రాఁగా, అవిప్రుఁడు = అవిష్ణుచిత్తుఁడు, వాదసరణిఁ=వాదముఖమున, అందఱు=వాదులనెల్లను, గెలిచెన్=జయించెను.

తా. మఱియొకనితట్లు తిరిగి నీవేమంటివి రమ్మని ప్రసంగించి యొడఁగొట్టి యావలివాని కెదురై వానిని నోడఁ గొట్టి యారీతి నొక్కొక్కఁడుగా రాఁగా నావిప్రుఁడు ప్రసంగించి యందఱు బ్రసంగించుసమయమున నోడఁ గొట్టె.

సీ. జగదుద్గతికిని బీజము ప్రధాన మన నీ,
 ఊత్యాది వీశు సశబ్దవాదిఁ
 బారి నీశుఁ డే నని • భోగమాత్రేత్యాద్యు,
 దాహృతిస్ఫూర్తి మామూవివాది
 ఫలియించుఁ గ్రియయ నా • ఫలమత యిత్యాది,
 సర్వేశుఁ గొనని యపూర్వవాది
 శాస్త్రయోనిత్వాదినరణి నీశ్వరునిఁ దె,
 లెప్పడు ననుమాన మున్నీలువాది

తే. నిత్యులం దెల్ల నిత్యుఁ డఁన్పుత్యురూఁకి
 ఊచికసర్వజ్ఞతేజ సౌగత వివాది
 ననుపపత్తేర్న యనుసూత్ర • మాది యైన
 *వాని సృపతీశుఁ బ్రత్యక్ష • వాదిఁ గెలిచె.

8

టీ. జగదుద్గతికిని - జగత్ = జగంబులయొక్క, ఉద్గతికిని = ఉత్పత్తికి, బీజము =
 కారణము, ప్రధానము = ప్రకృతి, అనఁ = ఇట్లని వాదింపఁగా, వీశుఁ = విగతేశుఁ
 డనఁగా నీశ్వరుండు జగత్కారణము గాదనునట్టి, అశబ్దవాదిఁ = సాంఖ్యుని, ఈశ
 త్యాదిన్ = ఈశ త్యాదిసూత్రోక్తులచేతను, పారిక్ = మిక్కిలి, ఏయ = నేను, ఈశుఁడు =
 ఈశ్వరుఁడు, అనఁ = అనఁగా, మాయావివాదిఁ = మాయకుఁ గారణత్వముఁ జెప్పు
 చున్నట్టి యదైవతని, భోగ ... క - భోగమాత్రేత్యాది = భోగమాత్ర అనునది
 మొదలుగాఁగల సూత్రముయొక్క, ఉదాహృతి = ఉదాహరణముయొక్క, స్ఫూర్తిక
 = స్మరించుటచేతను, క్రియయ = అగ్నిప్రామాదిసత్త్వియయే, ఫలియించుక =
 ఫలముల నిచ్చును, నాక = అని వాదింపఁగా, సర్వేశుఁగొనని = సర్వేశ్వరునిఁ గొని
 యాడనట్టి, అపూర్వవాదిక = మిమాంసకుని, ఫలమతయిత్యాది = ఫలమత యను మొద
 లగుదానిచేతను, ఈశ్వరునిక = జగదీశుని, అనుమానము = 'క్షీత్యంశురాదికంసకర్తృ
 కంకార్యత్వాన్ఘటనతో' అనునట్టి యనుమానమే, తెల్పడుక = ఈశ్వరసద్భావనమందు
 ప్రమాణము, అక = అనియెడు, పీలువాదిక = పరమాణుకారణవాదిని, శాస్త్ర...
 చిక - శాస్త్రయోనిత్వాది = శాస్త్రయోనిత్వాత్మననది మొదలగు, సరణిక = రీతి
 చేతను, నిత్యులందెల్లనిత్యుండు = నిత్యవస్తువులలోనిత్యుఁడీశ్వరుండు, అక = అనునట్టి,
 శ్రుత్యురూక్షిక - శ్రుతి = వేదముయొక్క, ఉరు = గొప్పయైన, ఉక్తిక = వాక్యముచేత,
 ఊచికసర్వజ్ఞతేజ = ఊచికత్వసర్వజ్ఞత్వాను లీశ్వరలక్షణంబులనియెడు, సౌగతవివా

* వానినె నిరీశుఁ.

దిన్ = బాధుని, ని. 'సౌగత శూన్యవాదిని' యని యమరము. అనుపపత్తేర్న యను నూత్రము, అదియైనవానికే = మొదలగువానిచేత, నృపతీశుక్ = నిగ్రహానుగ్రహసమర్థుడగు రాజే యీశ్వరుండనునట్టి, ప్రత్యక్షవాదికే = ప్రత్యక్షమే సత్యమని వాదించు వానికే, (అనఁగాఁ జార్వాకుఁ డనుట.) గెలిచెకే = సభయందుఁ గ్రమముగ నందఱ నోడించెను.

తా. పరిదృశ్యమానం బగు నీ జగత్తునకుఁ బ్రకృతి కారణంబని వాదించునట్టి యశబ్దవాదియగు సాంఖ్యుని ఈక్షత్వాది నూత్రములచేతను, నే నీశ్వరుండని వాదించుచున్న యద్వైతని భౌగమాత్రేత్వాది నూత్రములచేతను, కర్మబ్రహ్మవాది యగు మీమాంసకుని ఫలమత ఇత్వాది నూత్రములచేతను, పీలుపాకవాదిని శాస్త్రయోనిత్వాది నూత్రములచేతను, నిత్యత్వస్వజ్ఞత్వాదు లీశ్వరలక్షణంబనియెడు బాధుని నిత్యోనిత్వానా మను శ్రుతిచేతను, నిగ్రహ సామర్థ్యము గలిగి కంటికి విషయం దైయున్న రాజీశ్వరుండను నట్టి ప్రత్యక్షవాదిని అనుపపత్తేర్న యను నూత్రములచేతను, నిత్యే అఁగున నా విష్ణుదిత్తుండు సభయందు వాదించి, వారల నెల్లఁ గ్రమంబుగ నోడఁ గొట్టెను.

పైని చెప్పఁబడిన నూత్రముల యర్థములను శ్రీరామానుజాచార్య విరచిత బ్రహ్మసూత్ర భాష్యమునఁ గనం దగు.

శా. విద్యదవ్వందితుఁ డాతఁ డిట్లు సుఖ సం+విత్తత్వబోధైకచుం
చుదైవపాయనసూత్రసచ్చితుల సీశు న్నున్నిరూపించి పైఁ
దద్విష్ణుత్వము దాని కన్య దివిష+ద్వాన్యవర్తనంబు న్విశి
ష్టాదైవతంబును దేటగాఁ దెలుప మాటాడె స్ప్రిమాణంబులకే.9

టీ. విద్య...డు - విద్యత్ = విద్వాంసులచేతను, వందితుఁడు = నమస్కరింపఁబడు, అతఁడు = అవిష్ణుచిత్తుండు, ఇట్లు = ఈరీతిగా, సుఖ...లకే - సుఖ = సుఖస్వరూపమును, సంవిత్ = జ్ఞానస్వరూపమునైన, తత్త్వ = పరబ్రహ్మముయొక్క, బోధైకచుంచు = జ్ఞానమునకు ముఖ్యసాధకంబైన, 'తేనవిత్తశ్చుంచుప్పణపా' అనినూత్రము. దైవపాయనసూత్ర = వ్యాససూత్రములచేతను, సచ్చితులకే = నేడములచేతను, ఈశుకే = సర్వేశ్వరుని, ముకే = మున్ను, నిరూపించి = తెల్పి, పైకే = పిమ్మట, తద్విష్ణుత్వము - తత్ = ఆ సర్వేశ్వరునికి, విష్ణుత్వముకే = వ్యాపకత్వమును, 'విషుగ్వాస్తా' దానికికే = అవిష్ణుత్వమునకు, అన్య...నంబున్ - అన్యదివిషత్ = ఇతర దేవతలకు, వ్యావర్తనంబుకే = తేకుండుటయును, విశిష్టాదైవతంబును, తేటగాకే = ప్రత్యక్షముగా, తెలుపకే = తెలుపుటకు, ప్రమాణంబులకే = ప్రమాణములచేతను, మాటాడకే = సంభాషించెను.

తా. విద్వాంసులచే నమస్కరింపబడుచున్న యా విష్ణుచిత్తుండు జ్ఞానస్వరూపమును, సుఖస్వరూపమునైన పరబ్రహ్మయొక్క బోధను బ్రకటింపఁజేయునట్టి బ్రహ్మసూత్రములచేతను వేదములచేతను నీశ్వరుని మున్ను గా నిరూపించి సిద్ధాంతముజేసి యా పిమ్మట నాయాశ్వరునికి వ్యాపకత్వమును దదితర దేవతలకు వ్యాప్యత్వమును విశిష్టాద్వైతంబును బ్రమాణములచేతఁ బ్రత్యక్ష మగునటులఁ దెలుపుటకు సంభాషించెను.

సీ. ఆదినారాయణుం డాయె • నొక్కఁడ బ్రహ్మ,

లేడు మహేశుండు • లేడు లేదు

రోదసి లేడు సూర్యుండు లేడు చంద్రుండు,

లేవు నక్షత్రము • లేవు నీళ్లు

లే దగ్ని యట్లుండ లీల • నేకాకిత,

చనదు పెక్కయ్యెద • ననుచు నయ్యెఁ

జదచిద్వయంబు సొచ్చి యని ఛాందోగ్యంబు,

దెలిపెడు సంతరాదిత్యవిద్య

తే. నర్కులోఁ బుండరీకాక్షుఁ • డతఁడ యగుట

కక్షిణీ యని యప్తదృక్క్రీక్షదశశ

తాక్షవిధిరుద్రశక్రాదులందు నొకఁడు

కామి కాశ్రుతియే విలక్షణతఁ దెలిపె.

10

టీ. ఆదిక్=సృష్ట్యాదియందు, నారాయణుండు=విష్ణువు, ఒకఁడ=ఒక్కఁడ, ఆయొక్క=బహురూపములాయెను. బ్రహ్మ=చతుర్ముఖుండు, లేడు. మహేశుండు=శివుండు, లేడు. రోదసి=భూవ్యంతరిక్షప్రదేశము, లేదు. సూర్యుండు, లేడు. చంద్రుండు, లేడు. నక్షత్రములు=చుక్కలు, లేవు. అగ్ని, లేదు. అట్లుండఁక=అరీతి నుండఁగా, లీలక=విలాసముచేత, ఏకాకిత=ఒక్కఁడై యుండుట, చనదు=యుక్తముగాదు. పెక్కయ్యెదక=అవేకములయ్యెదక, అనుచుక=సరికల్పించి, చిదచి...సొచ్చి - చిత్ = చిత్తు, ఆచిత్ = అచిత్తు, వీనియొక్కద్వయంబు = రెంటిని (అనఁగా జీవులయందును జడములయందునునటు), చొచ్చి=ప్రవేశించి, ఆయ్యెక=తాను బహురూపంబులాయెను, అని=ఇట్లుని, ఛాందోగ్యంబు=ఛాందోగ్యంబను నుపనిషత్తు, తెలిపెడుక=బోధించుచున్నది. అంతరాదిత్యవిద్యక=అంతరాదిత్యవిద్యయందు, అర్కులోఁబుండరీకాక్షుండతఁడయగుటకు=సూర్యునియందున్న పుండరీకాక్షుండు శ్రీమన్నారాయణుండటకు 'కప్యాసం పుణ్డరీకాక్షం పుణ్డరీకే ఇవఅక్షిణీ' యని ద్వివిచనముచేతను, అప్ట...దున్ - అప్తదృక్ = ఎనిమిదికన్నులుగలయట్టి, తృప్తి

క్ష=త్రిలోచనంధైనట్టి, దశశతాక్ష = సహస్రలోచనంధైనట్టి, విధి దుద్రద శక్రాదు లందుక=బ్రహ్మేశానేంద్రాదులందు, ఒకడు=ఒక్కఁడును, కామికి=సూర్యమం డలాంతర్వర్తికాపోవుటకు, ఆశ్రుతయే, విలక్షణత=వైలక్షణ్యమును, తెలిపెక= కనఁబఱచెను.

తా. సృష్ట్యాదియందు శ్రీమన్నారాయణుం డొక్కఁడై యుండుటంజేసి యే కాకిత విలాసమునకు యుక్తము గామి ననేకరూపంబులం బొందెద నని సంకల్పించి చిదచిద్యయాత్మకం బైన ప్రపంచమందుఁ దాను బ్రవేశించి బహురూపము లాయె నని ఛాందోగ్యమును నుపనిషత్తు బోధించు చున్నదనియు, ఇదియునుంగాక యంతరా దిత్య విద్యయందు సూర్యనియందున్న పుండరీకాక్షుండు నారాయణుం డనుటకు నక్షిణీ యను ద్వివచనము ముఖ్యసాధకం బనియు, బ్రహ్మరుద్రేంద్రాదులలో నెవ్వఁ డుఁ గా దనుటకు ఆశ్రుతయే వైలక్షణ్యమును చెలుపు చున్నదనియు భావము.

మ. తుల లేకుండు స్వరూప రూప గుణ భూతు ల్లోచె నేతచ్ఛ్చ్రీతి
స్థలమై లో వెలిఁ దానె యున్నిఁ దెలిపె * న్నారాయణం బౌరుణం
బుల సామాన్య విశేషరీతినిఖలంబు నృబ్దజాలంబు ని
ర్మలనారాయణశబ్దమందునె తుద * పర్యాప్తమయ్యెన్మృతీన్.

టీ. తుల...ల్-తులలేకుండు=సమానములేనట్టి, స్వరూప=నారాయణనియొక్క దివ్యస్వరూపమును, రూప=దివ్యవిగ్రహమును, గుణ=అనంతకల్యాణగుణములు ను, భూతుల్=దివ్యైశ్వర్యంబును, ఏతచ్ఛ్చ్రీతిక=ఈవేదముచేత, లోచెక=కాన వచ్చెను, దలమై=తెలుచుగా, లోవెలిక=లోపలనుబైటను, తా నెయున్నిక=శ్రీమ న్నారాయణుండై యున్నవాడని (తైత్తిరీయోపనిషత్తునందు), నారాయణంబు=నా రాయణమునైనదవపన్నము, తెలిపెక=తెలుపుచున్నది. శ్రుతీక=వేదమందలి, ఆరు ణంబులక=ఆరుణములందు, సామాన్యవిశేషరీతిక=సామాన్యవిశేషన్యాయముచేతను, నిఖలంబుక=సకలమైన, శబ్దజాలంబు=శబ్దసమూహము, నిర్మలనారాయణశబ్దమందు నె=నారాయణశబ్దములోపలనే, తుదక=కడపట, పర్యాప్తమయ్యెక=పర్యవసన్న మాయెను.

తా. సాదృశ్యము లేనట్టి శ్రీహరియొక్క దివ్యస్వరూప దివ్య విగ్రహానంత కల్యాణ గుణ దివ్యైశ్వర్యములు నీ శ్రుతియందు స్పష్ట మౌచున్న వనియు, నారాయ ణుండై సర్వాంతర్వహిర్యావళుక డై తెలుచుగా నున్నవాఁ డని తైత్తిరీయస్థమైన నారాయణ మను నైదవ పన్నము చెలుపుచున్న దనియు, నారుణంబులందు సామాన్య విశేష న్యాయముచేత బ్రహ్మాండ్రాది సకల శబ్దములును దుదను నారాయణ శబ్ద ముంజె పర్యవసన్నము లాయననియు భావము.

క. వా దపహతపాపాద్వి, వ్యోదేవ యనంగఁ బరఁగుఃసూక్తులమీఁదం
బా దగు నారాయణపద, మే దేవాంతరము లేమిక్కి శ్రుతిఁ దీర్చెన్.

టీ. ఈశ్రుతిఁ = ఈఁఁదో గ్యాదిశ్రుతులందు, అపహతపాపాద్వివ్యోదేవ
యనంగఁ = శ్రు. 'అపహతపాపాద్వివ్యోదేవఏకో నారాయణః' అనునటుల, పరఁగు =
ఒప్పుచున్న, సూక్తులమీఁదఁ = నేదవాక్యములమీఁదను, పాదగు = కుదురై యున్నట్టి
నారాయణపదము, ఏదేవాంతరములేమికి = అంతకంటె వేఱేదైనము లేకుండుటను,
వాసు = వివాదమును, తీర్చెన్ = పోఁగొట్టెను.

తా. 'అపహతపాపే' త్యాది శ్రుతివాక్యములమీఁద కుదురై యున్న
యా నారాయణ పదమే శ్రీమన్నారాయణనికంటెఁ బరంబుగ నే దైనమును లేదని
నిస్సందేహ మగునటుల భ్రమత్మకజ్ఞానజన్య వివాదమును దీర్చెను.

వ. తొల్లి జామదగ్నిభయంబునఁ బరిత్యక్తరాజ్యం దై వై రాగ్యం
బున దివోదాసాత్మజుం డగు ప్రతర్దనుండు జనార్దను నెఱుంగక
యపవర్గకాంక్ష నింద్రు నారాధించిన నతండు సన్నిహితుం దై మా
ముపాస్వ యనుటయు, ముందు గర్భమునందుండియు నఖండిత తప
స్తులిత వామ దేవుం డగు వామ దేవుండు సూర్యోహం మనురహం
కక్షీవానహ మ్మని శరీరవాచకశబ్దంబు శరీరపర్యంతంబు పోవుటం
జేసి చిదచిచ్ఛరీరకుం డగు నప్పరమాత్ముం గూర్చి యనుసంధించె
ననియుఁ దెలిపి, చేతనుండైన తా జగత్కారణంబు గామి విబుధులం
దెల్ల విజ్ఞానవృద్ధుం డగు నా వృద్ధశ్రేవుండు తదనుసంధాన న్యాయం
బున నుపదేశించె నని శ్రుతి సూత్రముఖంబుల నిగమాంత శాస్త్ర
ఫక్కికఁ జాల వక్కాణింపంబడు నాత్మయు నవనియు ననల పవన
గగన కాల మృత్యు ప్రభృ త్యఖల చిదచిత్ప్రపంచంబు లతనిశరీ
రంబు లనియు నందె వినంబడు, నట్లగుట నశేష దివిషచ్ఛరీరంబు ల
న్నారాయణ శరీరంబులే కదా యని ముముక్షువున కప్పుండరీ
కాక్షు దక్క నేవ్వక్తి నైన నుపాసింపవచ్చునే? విష్ణునకుఁ దత్త్వాల
విగ్రహంబు లగుటం బ్రహ్మ రుద్రార్జున వ్యాస భాను భార్గ వాది భజ
నంబు త్రైవిదికునకుం గాక యపవర్గ కాంక్షుల కయుక్తం బని
స్మృతి చెప్ప, నదియునుంగాక యీశ్వరునకుఁ జేతనునకు నిత్యసం
బంధంబు 'మాతా పితా భ్రాతా వాస శ్వరణం నుహృద్గతి రాక్ష

రాయణ' యని నమస్తంబునకుఁ బరాయణంబుగా నతనిఁ బ్రతి
పాదించు శ్రుత్యంతరంబు గల దట్టి పరమేశ్వరుం గనుటకుం దగిన
యోగంబుఁ జెప్పెద ; ఖండిక్య కేశిధ్వజ సంవాదంబు విను మని
యిట్లనియె.

13

టీ. తొల్లి=పూర్వకాలమందు, జామదగ్నిభయంబునక=పరశురామునివలని
భయముచేత, పరిత్యక్తరాజ్యంధై=రాజ్యముఁ ద్యజించినవాఁడై, వైరాగ్యంబునక=
వైరాగ్యముచేత, దివోదాసాత్మజుండగు=దివోదాసునకుఁ గుమారుఁడైన, ప్రతర్దనుండు
=ప్రతర్దనుండనువాఁడు, జనార్దనుక=శ్రీహరిని, ఎఱుంగక=తెలిసికొనక, అపవర్గ
కాంత్య=మోక్షేచ్ఛచేత, ఇంద్రుక=పాకశాసనుని, ఆరాధించినక=ఉపాసనసే
యఁగా, అతఁడు=ఆయింద్రుఁడు, సన్నిహితుండు=సమీపించినవాఁడై, మామపాస్వ
=నన్ను నారాధింపుము అనుటయు, (తొలుతఁ దన్ను నారాధించుచున్నవానితో
కురలఁ దన్నె యారాధింపునుటచేత నతనియంతర్యామి యగు నారాయణుని నుపా
సన సేయుచున్న ట్లర్థము సిద్ధించె నదియెట్లనిన), మున్ను=పూర్వమందు, గర్భమునం
దుండియు=ఉదరమునందుండియె, అఖండిత=భేదింపఁబడని, తపః = తపంబుచేతను,
తులిత=సరిసేయఁబడిన, వామదేవుండగు=రుద్రుఁడుగలవాఁడైనట్టి, వామదేవుండు=
వామదేవుండనుజడదారి, సూర్యోహం=సూర్యుఁడునేను, మమరహం=మనువునేను,
కక్షీవానహం=అగ్ని నేను, అని = అనుచు, శరీరవాచకశబ్దంబు = శరీరవాచకంబైన
యస్త్వచ్ఛబ్దంబు, శరీరపర్యంతంబు=శరీరముగల జీవపర్యంతంబు, పోవుటంజేసి=పోవు
టచేతను, చిదచిచ్ఛరీరకుండగు - చిత్=జీవుఁడు, అచిత్=శరీరము, శరీరకుండు=శరీర
ముగాఁగలవాఁడు, చిద్రూపాచిద్రూపదేహముగలవాఁడనఁగా సర్వశరీరకుం డనుట.
అగు=అగునట్టి, అపరమాత్ముంగూర్చి=అపరవాసు దేవునింగూర్చి, అనుసంధించెను=
చింతించెను, అనియ=అట్లని, తెలిపి=ఎఱిగించి, చేతనుండైనతాన్=జీవుఁడైనతా
ను, జగత్కారణంబుగామిన్=అకాశాదిజగత్తునకు హేతువుగాకపోవుటను, విబుధులం
దెల్ల=దేవతలయందెల్లను, విజ్ఞానవృద్ధుండగు = విశేషజ్ఞానముచేతఁ బెద్దయైన, వృద్ధశ్ర
వుండు=దేవేంద్రుఁడు, తద...న్ - తత్=అయర్థముయొక్క, అనుసంధాన న్యాయం
బునన్=చింతన యుచు న్యాయముచేతను, ఉపదేశించెను=ఆరాజున కుపదేశముజేసెను,
అని=అనుకొని, శ్రుతిసూత్రముఖంబుల=వేదములచేతను వ్యాససూత్రములచేతను, నిగ
మాంతశాస్త్రఫక్కికన్=వేదాంతశాస్త్ర వాక్యరీతులచేతను, మిగులన్=విశేషముగ,
వక్కాణింపఁబడున్=వ్యాఖ్యానము సేయఁబడుచున్నది, అత్యయ=దీపాత్మయును,
అననియ=భూమియును, అనల పవన గగన కాలమృత్యుప్రభృతి = అగ్ని వాయు
కాళ కాలమృత్యువులు మొదలగు, చిదచిత్ప్రపంచంబులు=చిదచిత్తులయొక్కవిస్తా

రము, అతని=అప్పరమాత్మునియొక్క, శరీరంబులనియు=దేహములని, అందెవినంబడు=అవేదమందెవినబడును, అట్లగుటన్=అలాగగుటచేత, అశే...లు-అశేష=సమస్తమైన, దివిత్=బ్రహ్మది దేవతలయొక్క, శరీరంబులు=దేహములు, అన్నారాయణుని శరీరంబులేకదా యని, ముముక్షువునకు-మోక్షేచ్ఛగలవానికి, అప్సంహరీకాత్మఁదక్కన్=అనారాయణుండుగాక, ఏవ్యక్తి నైనను = ఏశరీరమునైనను, ఉపాసింపనిచ్చునె-ఉపాసనచేయఁదగునా? విష్ణునకున్=పరమాత్మునకు, తత్తత్కాల విగ్రహంబులగుటన్=సమయోచిత దేహములొటచేతను, బ్రహ్మరుద్రాద్జన వ్యాస భాను భార్గన వీరులు, ఆది=మొదలగువారియొక్క, భజనంబు=ఉపాసన, త్రైవర్గీకునకుం గాక=ధర్మార్థకామాపేక్షగలవారలకేగాని, అపవర్గకాంక్షులకు=ముముక్షువులకు, అయ్యుక్తంబు=తగదని, స్మృతి=ధర్మశాస్త్రము, చెప్పన్=తెలుపుచున్నది, అదియునుం గాక, ఈశ్వరునకున్, చేతనునకు=శీవునకును, నిత్యసంబంధంబు, మాతా=తల్లి, పితా=తండ్రీ, భ్రాతా=తోడ్బుట్టువు, అవాసః=అధిష్ఠానము, శరణం=రక్షకుఁడు, ని. 'శరణంగృహరక్షితో'యని యనురము, సుహృత్=మిత్రుఁడు, గతి=ప్రాప్త్యము, నారాయణః=నారాయణుండె, అని=అట్లని, 'లోపానమ ఆదికే విసర్గస్య' యను సూత్రము చేత విసర్గలోపము. సమస్తంబునకుఁ బరాయణంబుగాఁ-నిఖిలమునకును బరమపదంబుగాఁ, అతనికే=అనారాయణుని, ప్రతిపాదించు=తెలుపునట్టి, శ్రుత్యంతరంబుగలను=మఱియొక శ్రుతిగలదు, అట్టిపరమేశ్వరుంగనుటకుఁ=తాదృశదేవునిం తెలిసికొనుటకు, తగినయోగంబునె వృద్ధి=అనుకూలమైనయోగముచుచించెదను, ఖండిత్యకేశిన్వజ సంవాదంబు, వినుమని=ఆకర్షింపు మని, ఇట్లనియె=వత్సమాణక్రమంబుగాఁ బలికెను.

తా. పూర్వకాలంబునఁ బరశురామునకు వెఱచి వైరాగ్యము నొందినట్టి దివోదాసాత్మజుండైన ప్రతర్దనుం డనువాఁడు మోక్షేచ్ఛగలవాడై జనార్దనునిం గానకయిండ్రి నారాధింప నతండు ప్రత్యక్షమై నన్ను పాసనసేయుమనఁగా మదంతర్యామి నుపాసన సేయుమన్నట్టియర్థ మూహింపఁబడియె, నెట్లనఁగా మున్న గర్భమునందుండి యుండపంబునం దీశ్వరునితోఁ దుల్యం డైనవామదేవుం డనుముని సూర్యుఁడు నేను జన్మించుఁడు నే నగ్నియు నే నను శరీరవాచకశబ్దము శరీరపర్యంతము వోవుటచేత నుభయశరీరకుం డైనపరమాత్ముం గూర్చి యుచుసంధాన మొనర్చు నని తెలిపి జీవుండైన తా నుపాస్యండును గానని జ్ఞానవృద్ధుం డగునిండ్రిఁడు దదనుసంధాన న్యాయంబున నుపదేశించెనని వేదవ్యాససూత్రవేదాంతశాస్త్రములయందు వివిరింపఁబడియె ననియు, బ్రహ్మ శివుఁడు భూమి మొదలగు పంచభూతములు కాలమృత్యుప్రభృతి నిఖిలం బగు చిదచిద్రూపవిస్తారంబు లతనిశరీరంబులనియు, నైనను శుద్ధంబగు నారాయణ స్వరూపమును దక్క మఱియొకస్వరూపమును భజింపఁగూడదనియు, బ్రహ్మములను ధర్మార్థ

కానుకొంక్షు లుపాసన సేయుదురుగాని మోక్షార్థు లుపాసన సేయరని స్పృతులు చెలు
పుచున్నవనియు, జీవేశ్వరులకు నిత్యసంబంధంబనియు, మాతా పితా భ్రాతావాసశ్యర
ణం సుహృద్గతి ర్నారాయణ యని నిఖిలంబు నా నారాయణుండని తెలుపునట్టి కొ
న్ని శ్రుతులున్నవనియు, నట్టి పరమేశ్వరుం గనుటకు సాధకం బైనయోగంబు గలను,
ఖండిత్య కేశిధ్వజ సంవాదంబు చెప్పెద విను మని యిట్లనియె.

మ. జనకాఖ్యాఖిలరాజ మొప్పు నిమిషంశం బందు ధర్మధ్వజం
డను భూజాని మితధ్వజాఖ్య వసుధాధ్యక్షుం జగద్రక్షణ
వనజాతాక్షుఁ గృతధ్వజాఖ్యుఁ గనియె • న్వారిద్దఱు స్సర్మకు
ఘనవిజ్ఞానుఁ గ్రమంబునం గనిరి తత్థాండిత్యుఁ కేశిధ్వజుఁ. 14

టీ. జనకా...జము - జనక = జనకుఁడను, ఆఖ్య = పేరుగల, ఆఖిలరాజ
ము=సమస్తరాజులగల, నిమిషంశంబు=నిమి యను రాజయొక్క-వంశము, ఒప్పుకొ=
తనరును (అనగా నా నిమిషంశంబునఁబుట్టిన రాజులకెల్ల జనకులను నామము గల
దనుట), అంశు=ఆ నిమిషంశమందు, ధర్మధ్వజండు=ధర్మధ్వజండునట్టి, భూజా
ని=భూపతి, మితధ్వజాఖ్య=మితధ్వజం డనుపేరుగల, వసుధాధ్యక్షుం=అవసీశుని,
జగ...న్-జగత్=జగత్తుయొక్క, రక్షణా=పాలనయందు, వనజాతాక్షుం=విష్ణువై
నట్టి, కృతధ్వజాఖ్యుం=కృతధ్వజుఁడనువానిని, కనియెక, వారిద్దఱుం=వారిరువు
రును, కృమంబునకొ=మరుసగా, కర్మకుం=యాగాదికర్మశీలుఁడైనట్టి, ఖండిత్యుం
=ఖండిత్యుఁ డనునతనిని, ఘనవిజ్ఞానుం - ఘన=అధికమగు, విజ్ఞానుం=జ్ఞానముగల
(అనగా బ్రహ్మనిష్ఠుఁడనుట), కేశిధ్వజుం=కేశిధ్వజుఁ డనువానిని, కనిరి.

తా. నిమిషంశమందుఁ బుట్టిన రాజులకెల్లను జనకు అను నామము గలదనియు,
ఆ నిమిషంశోత్పన్నుఁ డైనట్టి ధర్మధ్వజం డనురాజు మితధ్వజం డనునట్టియుఁ గృత
ధ్వజుఁ డనునట్టి యిద్దఱు బుత్తులుగాఁ బడసెననియు, వారిరువురును గ్రమంబుగ
ననగా మితధ్వజుండు ఖండిత్యుఁ డనువానిని, కృతధ్వజుండు బ్రహ్మనిష్ఠం డగుకేశి
ధ్వజుఁ డనువానిని గనిరి.

క. వారిరువురుఁ దమలోపల

వేరము గొని రాజ్యకాంక్ష • విజిగీషువు లై

హోరాహోరిం బోరిరి

బారాసిదినంబు లవని • ప్రజలు దలంకొ.

15

టీ. వారిరువురు = ఖండిత్యకేశిధ్వజులు, తమలోపలకొ, వేరము గొని=వైర
ముఁ బెట్టికొని, రాజ్యకాంక్ష = రాజ్యాపేక్షచేతను, విజిగీషువులై=జయేచ్ఛగల

వారై, హోరాహోరిక్=ఎక తెగక, బారాసిదినంబులు=పండ్లెండు దినములు, అననిప్రజలు=భూమియందలిప్రజలు, శలంక=భయపడగా, పోరిరి=జగడమాడిరి. (బారాసి యనగా నేడని కొండలు).

తా. పిమ్మట నాఖండిక్యకేశిన్వజా లిరువురును దమలో విగోధపడి రాజ్యా పేక్ష చేత నొకని నొకఁడు జయింప నిచ్చుగలవా రై భూమియందున్న ప్రజలు భయంపడునటులఁ బండ్లెండు దినములు ఘోర మగు యుద్ధ మొనర్చిరి.

చ. పలపల వేగ నిచ్చులును • బాఁజులు దీర్చి యతండు నాతఁడుక్
వెలువడి వచ్చి యిక్షుమతివేణిక యేపిరిగాఁగ వీఁగుచుక్
దలపడుచుం బెనంగఁగఁ గృతధ్వజనందను సైనికావళీ
హళహళికిం చెడ నివ్విటిగె • నార్తి మితధ్వజనందనుం డనిన్. 16

టీ. అతండుక్=అఖండిక్యఁడును, అతఁడుక్=అకేశిన్వజాఁడును, నిచ్చులును = నిత్యమును, పలపలవేగ=తెల్లవాఁగగా, పాఁజులుదీర్చి=బాఁజులుదీర్చికొని, వెలు వడి=రణమునకు వెళ్లి వచ్చి, ఇక్షుమతివేణిక=ఇక్షుమతీనది, ఏపిరిగాఁగక్=ఎల్ల గాఁగను, వీఁగుచుక్=విక్రమించుచును, తలపడుచుక్=తగులు పడుచును, పెనంగఁగక్ = పోరఁగా, కృత...కిక్=కృతధ్వజనందను=కేశిన్వజానియొక్క, సైనిక=సేనాపతుల యొక్క, అవళి=సమూహముయొక్క, హళహళికిక్=ఘోషికి, అర్తిక్=అపద చేత, మితధ్వజనందనుండు=ఖండిక్యఁడు, అనిక్=యుద్ధమంను, చెడనివ్విటిగె = పాటిపోయెను.

తా. ప్రతి దినం మందును తెల్లవాఁగానే యిక్షుమతీనది నెల్లఁ జేసికొని పాఁజులు దీర్చుకొని జగడమునేయఁగాఁ గేశిన్వజాని సేనాపతుల ధాటికి నిలువఁజాలక వెంచి చెడవిటిగి ఖండిక్యఁడు యుద్ధమంనుఁ బరువిడెను.

క. చెడవిటిగి యడవిఁ బడి యెడ

నెడఁ గట్టులతుదలఁ గోవు • లిడి లోఁ గడకుక్

దడుకుఁ బొడిపించి యాకుల

గుడిసెల వసియించె మంత్రిగురుభటయుతుఁడై.

17

టీ. చెడవిటిగి=పాటిపోయి, అడవిఁబడి=అరణ్యముఁ బ్రవేశించి, ఎడనెడక్ =అక్కడక్కడను, గట్టులతుదలక్=కొండలమీఁదను, కోవులిడి=కోరవములునిచి, లోక్=లోపలను, కడకుక్=తుద వెళ్లెను, తడుకుఁబొడిపించి=కంపపాతించి, అకుల గుడిసెక్=పర్ణశాలలయందు, మంత్రి...డై=మంత్రి=ప్రధానలతోడను, గురు=గురువు లతోడను, భట=బంట్లతోడను, యుతుఁడై=కూడినవాడై, వసియించెక్=ఉండెను.

తా. పరువిడి యరణ్యముసాచ్చి యక్కడక్కడనున్న కొండల కొసలయందుఁ గోవరాలుంచి లోపల జాట్లును గంప నాటించి పర్ణశాలలయందు నాఖాండిత్యుఁడు మంత్రి పురోహిత భట సహితుండై వాసము సేయుచుండెను.

శా. ఆ కేశీధ్వజః డంత నా నృపునిరాజ్యం బెల్ల జేర న్ఫలం
బాకాంక్షింపక గెల్తు మృత్యువు నవిద్య న్బుట్టకుండం దుదన్
జా కుండ న్వలె నంచు యోగనిరతిం • జ్ఞానాశ్రయం డై మఖా
నీకంబు ల్రచియించు చం దొకటికిం • దీక్షించి తా నున్నచోన్. 18

టీ. అంతః=పిమ్మట, ఆకేశీధ్వజుఁడు, అన్యపునిరాజ్యంబెల్లఁ = ఖాండిత్యుని రాజ్యమంతయును, చేరన్ = రాఁగా, ఫలంబాకాంక్షింపక = యాగాదికర్మ ఫలంబులంగోరక, మృత్యువుఁ = సంసారరూపమృత్యువును, గెల్తుఁ = జయింతును, అవిద్యఁ = అజ్ఞానముచేత, పుట్టకుండన్ = మరలజనింపకుండ, తుదన్ = కడపట, చాకుండన్వలెన్ = చావకుండవలెననుచును, యోగనిరతిఁ = యోగాసక్తిచేత, జ్ఞానాశ్రయం డై = జ్ఞానమునాశ్రయించినవాడై, మఖానీకంబు - మఖ = క్రతువులయొక్క, అనీకంబుఁ = సమూహమును, రచియించుచు = ఒనరించుచు, అందు = ఆక్రతువుల యందు, ఒకటికిన్ = ఒకజన్మమునకు, దీక్షించి = దీక్షఁగైకొని, తాన్ = తాను, ఉన్నచోన్ = ఉండఁగా.

తా. పిమ్మట నా ఖాండిత్యుని రాజ్యమంతయుఁ దనస్వాధీనమై యుండఁగాఁ గర్మఫలంబుల నపేక్షింపక మృత్యువును గెలువవలెననియు, నజ్ఞానముచేత మరల బుట్టక కడపటఁ జావులేకుండవలెననియు, నపేక్షించి యోగసితిచేతను జ్ఞానము నాశ్రయించి యసంఖ్యేయంబు లగుక్రతువులం జేయుచు నందొక క్రతువునకు దీక్షవహించి యున్న సమయంబున.

చ. పులు మఖశాలికానికటభూముల మేయుచు నేటివెంటఁ బె
ల్లలమెడునీటిముం దరసి • యామ్యవతాకన ఘర్మధేను వా
కెలవుల నాడు వాలభుజుగిం గని గోండ్రని యంగలార్చుచున్
గళగతఘంటమ్రోయ నుఱుంకం బిడుగుం బలె దాఁగి యుద్ధతిన్.

టీ. ఘర్మధేనువు = యాగధేనువు, మఖశాలికానికటభూములన్ = యజ్ఞశాలా సమీపభూములయందు, పులు = కనవును, మేయుచున్, ఏటివెంటన్ = నదివెంబడి, పెల్ల...న్ - పెల్లలమెడు = మిగులదట్టమైన, ఈఱమున్ = పొదరింటిని, నూ. 'సస్పృశ్య తద్ధర్మోత' యని తద్ధర్మార్థకవిశేషణమున కచ్చుపరమైనప్పుడు నకారాగమము రాఁగా నలమెడునీటి మనియాయెను. తరసి = అనుకొని, యామ్య ... కనన్ -

యామ్య=యమసంబంధమైన, పతాకనక్ = ధ్వజపటమనగా, ఆకెలపులనాడు = ఆపార్శ్వమునందుఁ గదలుచున్న, వాలభుజగిక్=పామునంటి తోఁకను, కని=చూచి, గోండ్రినియంగలార్చుచుక్=గోండ్రినిమిడుతుచును, గళగళఘంట - గళగళ=మెడ నున్న, ఘంట, మ్రాయక్=ధ్వనించుచుండఁగా, ఉటుక్=పరువెత్తఁగా, పిడుగుం బలెన్=అళనివలె, తాఁకి=స్పృశించి, ఉద్ధతిక్=వడిచేతను.

తా. యాగ ధేనువు యజ్ఞశాలాసమీప ప్రదేశములందుఁ గనవు మేయుచు నేటివెంట దట్ట మగు పొదరింటి నానుకొని యమ సంబంధమైన ధ్వజపట మను నటుల నా పార్శ్వమునం గదలుచున్న పామునంటి పులితోఁకను జూచి గోండ్రిని యంగలార్చుచు మెడ నున్న ఘంట మ్రోయునటులఁ బరువడినను వదలక పిడుగు వలె వెంబడించి వడిచేత తాఁకెను.

ఉ. గబ్బు నమక్షీకం బయి మొగంబడువ న్దరుపర్ణ ము ల్పడక్
ద్రొబ్బుచుఁ గార్మోగిల్లరొదతోఁ బురణించెడు బొబ్బరింతగా
ద్వబ్బి వినంజ్ఞగాఁగఁ జెవులూఁదిన వల్లవుఁ డుర్విఁ గూలఁగా
బెబ్బలి గొంతుక్రో ల్లఱచి • పెల్లన మార్మెడఁ ద్రెల్ల దాటుచుక్.

టీ. గబ్బు=దగ్గంధము, నమక్షీకంబయి = ఈఁగలతోఁగూడినదై, మొగం బడువక్=ముఖమునఁ గొట్టుచుండఁగా, తరుపర్ణముల్పడక్=చెట్టునున్న యాకులురాలు నట్లుగా, ద్రొబ్బుచుక్=త్రోయుచును, కార్మో...తోక్-కార్మోగిల్ల=వర్షాకాలపు మేఘములయొక్క, రొదతోక్=ధ్వనితోడను, పుర...గాడ్పు - పురణించెడు=సమా నమగునట్టి, బొబ్బరింత=తొప్పటయొక్క, గాడ్పు=గాలి, ఉబ్బి=ఉల్పణమై, వినం జ్ఞ గాఁగక్=ఒడఁదిలుఁగకుండునట్లుగాను, చెవులూఁదినక్=కర్ణములఁ బ్రవేశింపఁగా, వల్లవుఁడు=గొల్ల, ఉర్విక్=భూమియందు, కూలఁగాక్=పడఁగా, బెబ్బలి=పెద్ద పులి, గొంతుక్రోల్=గొంతుక్రోలి, కఱచి, పెల్లనక్=అతిశయముచేత, మార్మెడక్= మాటుమెడతో, త్రెల్లక్=పడునట్లుగా, దాటుచుక్=లంఘించుచును.

తా. ఈఁగలతోఁ గూడిన దుగ్గంధము ముఖమునకుఁగొట్టుచుండఁ జెట్టుయందు న్నయాకులు రాలునటుల నూతుచును మేఘధ్వనివంటి రొదచేత నిండియున్న తొప్ప వలని గాలి యుబ్బి స్మృతి దప్పనట్లుగాఁ జెవులూఁదినఁ బడులకొపరియైన గొల్ల వాఁడు నేలఁ బడఁగాఁ బెద్దపులి ధేనువు మెడ గొఱికి మాటుమెడతోఁ బడునటుల వాఁటెను.

ఆ. తనువుఁ గొమ్ము గొరిజఁ • గొనకుండ మలపుచుఁ
జప్ప డెనఁగఁ దోఁక • నప్పలించి

శోణితంబుఁ గ్రోలుచునె నేర్పుమై ఘర్మ

గవిని గవికి నీడ్చునవసరమున.

21

టీ. అవ్యాఘ్రము, కొమ్ముకొ=అగోవుయొక్క శృంగమును, గొరిజకొ=గొరి
సెలను, కొనకుండకొ=తాకకుండ, తనువుకొ=దేహమును, మలఁపుచు=మరలించుచు,
చప్పడెసఁగకొ=ధ్వనించునటుల, తోకకొ=వాలమును, అప్పలించి=తాటించి, శో
ణితంబుకొ=రక్తమును, క్రోలుచుకొ=పానము సేయుచు, నేర్పుమైకొ=నేర్పుతోను,
ఘర్మగవికొ=యాగధేనువును, గవికికొ=కొండగుహకు, ఈడ్చునవసరమునకొ=ఈడ్చు
సమయమందు.

తా. ఆ పులి యాగోవుయొక్క కొమ్ములు గొరిసెల దాకకుండ దానిశరీరము
మరలించి తన తోకను జాడించుచు రక్త పానము సేసి తన సామర్థ్యమునఁ గొండ
గవికి నీడ్చుచున్న సమయంబున.

చ. పాలమరు లందుఁగూఁత లిడ * భూసురు లన్నది * వార్చివార్చి మ్రా
కుల తుద లెక్కి చప్పటలు * గొట్టి యదల్పఁగ సాహిణీలు మా
వులఁ బఱపంగ వైచి సెలఁపు ల్వైన నాకుచు బోయె వృక్షమం
డలికయి † తూలుచు ఘటఘటధ్వని సారె మలంగి చూచుచుకొ.

టీ. అందుకొ=అక్కడ, పాలమరులు=పాలముఁదిరుగువారు, కూఁతలిడకొ=
కూఁతలుపెట్టఁగా, భూసురులు=బ్రాహ్మణులు, అన్నదికొ=అనదియందు, వార్చివార్చి
=సంధ్యవార్చి, మ్రాకులతుద లెక్కి = కొనమ్రాకులకెక్కి, చప్పటలుగొట్టి=చప్ప
ట్లగొట్టి, అదల్పఁగకొ=అదలంపఁగా, సాహిణీలు=రాతులు, మావులపఱపంగకొ=
గుఱ్ఱములనెక్కితఱమఁగా, వైచి=అధేనువునువిడిచి, సెలవులు నాకుచు, వెనకొ=గొ
బ్బున, వృక్షమండలికయి=చెట్లుమెండుగ నుండుచోటికి, తూలుచుకొ=తూఁగుచు,
ఘటఘటధ్వనికొ=ఘటఘటధ్వనిచేత, సారె=మాటిమాటికి, మలంగిచూచుచుకొ=
మరలిచూచుచును.

తా. ఆ ప్రాంతములందుఁ బాలముఁ దిరుగువారలు సూచి కూఁతలిడఁగా విని
బ్రాహ్మణు లానదియందు సంధ్యవార్చి చెట్లపై నెక్కి చప్పట్లు గొట్టి యదలించుచుం
డ నంతలో రాతులు గుఱ్ఱములనెక్కివచ్చి తఱమఁగా నా పెద్దపులి సెలవులనాకుచు
శిశువుగా మిగుల జెట్లు గలిగియున్న చోటికి ఘటఘటధ్వనిఁ జేయుచుఁబలుమాలు
వెనుకఁ దిరిగి చూచుచు వెళ్లెను.

క. చుఱుచుఱుకున నెత్తు రువెలి

కుఱుకుచు రొద నేయ నఱితియొడపిన యార్పుల్

* లానవార్చి. † తేలుచు.

పటవ మిడిగుడ్లు వడఁ
గొట్టప్రాణముతోడఁ ఓ

టీ. చుఱుచుఱుకునక, నెత్తురు=ర
బయలు వెడలుచు, గొడ నేయక=చప్పుడు నేయ
ననె, ఊర్పులు=నిట్టూర్పులు, పటనక=వెడలఁ
కఁగక=వణికుచుండఁగా, కొట్టప్రాణముతోడక
ను=తన్ను కొనుచున్న, అమ్మొదవుక=అగోవును.

తా. సుగమము.

నీ. విన్నవించుటయు ఋత్విజులఁ బ్రాయశ్చిత్త,
మడిగె రా జడిగిన * నడుగు మనిరి
వారు కనేరువుఁ * దా రెఱుంగక పోయి,
యతఁడును శునకుని * నడుగు మనియె
నతఁడు దాను నెఱుంగ * నని పల్కి * నృప విను,
మా ఋత్విజులపిండు * నాకనేరు
వేను నెఱుంగ లే * మిఁక నొక్కయేమెకా,
దిల మఱి యెవ్వఁడు * నెఱుంగఁ డెవ్వఁ

తే. డేని సప్తాంగములు నీకు * నిచ్చి చెట్లు
వట్టి పెన్ద్రాలతిప్పలు * వట్టి తిరుగు
నట్టిఖాండిక్యుఁ డొక్కఁడ * యరయ నెఱిఁగె
నేనెఱుంగు వేఁడు మది కర్జు * మేని యనిన.

24

టీ. విన్నవించుటయుక=ధేనువుకథను రాజునకుఁ చెలుపఁగా, రాజు, ఋత్వి
జులక=ఋత్విజులను, ప్రాయశ్చిత్తమడిగెక, అడిగినక=అడుగఁగా, వారు, తా
రెఱుంగకపోయి*తా మెఱుంగక, కనేరువుక=కనేరువను ఋషిని, అడుగుమనిరి,
అతఁడును=అకనేరువును, శునకునక=శునకమహర్షిని, అడుగుమనియెక, అతఁడు=
అశునకుండు, తానుక=తానును, ఎఱుంగక=ఎఱుంగును, అనిపల్కి=అట్లని చెప్పి,
నృపా=ఓరాజు, వినుము=అలకింపుము, అఋత్విజులపిండును=ఋత్విక్సమూహము
ను, అకనేరువును, ఏనుక=నేనును, ఎఱుంగలేము=ఎఱుంగఁజాలము, ఇఁక నొక్క
యేమెకారు=ఒకమేముమాత్రమె యెఱుంగనివారము కాము, ఇలక=భూమియందు,

శ్రవణము

కొనడు, ఎవ్వడేని=ఎవ్వడైన,
 శ్రీశ్రీ రాబ్రబలదుర్గము లనియెడి స
 =స్వాత్మములంబటి, పెన్నాలతిప్పలునటి=
 చరించుచున్నవాడో, అట్టి ఖండిత్యుడు,
 ఎ=విచారింపగా, ఎటిగెనేని=ఎటింగియుం
 డును, అది=అడుగుట, కర్జమేని=కర్తవ్యమాయె
 ననక=అనగా.

యొక్క పుత్రాంతము రాజునకు విన వింప నతడు ఋత్వి
 గంగా దమకు చెలియచుగాన గనేరు ఎనుముషి నడుగును
 కనేరువు శునకుని నడుగుమనియె, నాశునకు నడుగగా నతడు
 ని పల్కి, ఋత్విజులకును గనేరువునకును నాకును చెలియచు
 యం దెవ్వరికిని చెలియదు, తెలిసియున్నయెడ నెవ్వడు సప్తాంగముల
 విపాలై చెట్లు గుట్టులునటి తిరుగుచున్నవాడో యట్టి ఖండిత్యునికే చె
 యండవచ్చును గాన ప్రాయశ్చిత్త మడుగుట యవశ్యకముగా గర్తవ్య
 మనేని యతని నడుగవలయునని చెప్పెను.

చ. నరపతి పల్కె మాని వర + నారిపు నిష్కృతి వేడ బోయిన

స్థర హతుఁ జేసెనేని సవనంపు ఫలం బొడఁగూడుఁ గా కమ
 త్వరగతిఁ జెప్పెనేని మఖతంత్ర మతంత్రముఁ గాక పూర్ణ మా
 నిరుదెఱఁగు నృదీప్సితమె + యేగెద నంచు రథాధిరూఢుఁడై. 25

టీ. నరపతి=రాజు, పలికె = అశునకునితో ననియెను, మానివర = ముని
 శ్రేష్ఠుఁడా, నారిపు = నాశత్రువును, నిష్కృతి = ప్రాయశ్చిత్తమును, వేడఁ
 బోయినక = అడుగఁబోత నేని, ధరక = నేలపై, హతుఁజేసెనేని = చంపెనా, సవన
 ఫలంబు=యజ్ఞ ఫలంబు, ఒడఁగూడుక = సిద్ధించును, కాక = అట్లుకాక, అమత్స్వరగతిక =
 మత్స్వరపుమార్గము విడిచి, చెప్పెనేని=ప్రాయశ్చిత్తము వదించినయెడ, మఖతంత్రము=
 యజ్ఞ కృత్యము, అతంత్రముగాక=క్రమము లేప్పక, పూర్ణమాక = నెఱవేరును, ఇరు
 దెఱఁగుక = రెండువిధములు, మదీప్సితమె=నాకు గోరబడినవే, ఏగెదనంచుక =
 పోయెదనని, రథాధిరూఢుఁడై=అరదము నెక్కినవాడై.

తా. అ కేశిధ్వజాండమరాజు శునకునితో నోయిమునిశ్రేష్ఠుఁడా ! నాయొక్క
 శత్రువును బ్రాయశ్చిత్త మడుగఁబోయిన సమయంబున నేలపై జంపెనేని యజ్ఞ
 మధ్యంబున శరీరము విడుచుటచేత యజ్ఞ ఫలము చేకూరును. లేక మాత్స్వర్యము వదలి

సాయశ్చిత్తము నెప్పేనేని యజ్ఞాన్ము
ధంబులు నా మనోరథంబు లగుటచేత.

క. హరిణాజినోత్తరీయుఁడు

నిరాయుధుఁడు నగుచు నతని * నెల

జొర * గొట్టికాండ్లు డెక్కెముఁ

బరికించి యెఱింగి కలయఁబడి కూత లిడి

టీ. హరి...డు - హరిణాజిన=జింకచర్మము, ఉత్తరీ

లవాఁడును, నిరాయుధుఁడును=అయుధము లేనివాఁడును, * నెల

నెలవగు=అఖండిత్యుని స్థానమైన, అడవికొ=అరణ్యమును, చొల

గాక, గొట్టికాండ్లు=అచ్చటనున్న వేగువాండ్లు, డెక్కెముఁ బ

మును జూచి, ఎఱింగి=కేశిధ్వజుండని తెలిసి, కలయఁబడి = కూడి, కు

కూతలు పెట్టఁగా.

తా. జింకచర్మము నుత్తరీయంబుగా ధరించి నిరాయుధుండై యా ఖాం
కు నివాసస్థానమగు నడవికొచ్చి పోఁగా నచ్చటనుండు వేగువాండ్లు డెక్కెము
నాచి కేశిధ్వజరాజని యూహించి కలసి కూతలువేయ సాగిరి.

౩. వలస బెదర నృపతి * కలఁగక ప్రజ వగ

లార్చు బనిచి కనమలందు నిలున

వేటు వేఱ యేర్చి * విలుమంది బనిచి తాఁ

దడుకు పెండె మలుక * వొడమ వెడలి.

27

టీ. వలసబెదరక=వలసవచ్చియున్న జనము భయపడఁగా, నృపతి=ఖాండి
స్యఁడు, కలఁగక=చలింపక, ప్రజవగలు = జనులచింతలు, అర్చక=మాన్యుటకు,
నిచి=కొందఱుబంపి, కనమలంబు నిలువక = గండ్లుకొనుటకు, విలుమందికొ=
లుకొండను, వేటువేఱయేర్చి=ఏర్పఱచి, పనిచి=పంపి, తాక=తాను, అలుక=
గోపము, పొడమకొ=అంకురింపఁగా, తడుకు పెండెము=తెట్టువాకిటితలుపు, వెడలి=
నెల్లివచ్చి.

తా. వలస వచ్చియున్న ప్రజలు బెదరఁగా నాఖాండిత్యుఁడు చలింపక ప్రజల
గోడు మాన్యుటకుఁ గొందఱ నియమించి గండ్లు గాచుటకు విలుకొండ నేర్పఱచి
పంపి తాను గోపముక్తుండై తడికపెండెము వెడలి వచ్చెను.

• బొడముట రుషము

• దొడుగుచుఁ బలికె.

28

సదిశకునచ్చెడి, రిపుక్ = శత్రుఁడైనకేశిధ్వజుని,
 జబుచ్చుచుక్ = దహించుచు, సిరిగొనుట = రాజ్య
 డముట = మరలనచ్చుట, రుష = రోషము గలుగుటయును
 డగులచేతను, వెచ్చుచు = వేడిగలిగి, విద్యు...న్ - విద్యు
 కదలుచున్నట్టి, చాపజ్యక్ = వింటియల్లెముచు, తూపు
 ణముదొడుగుచు, పలికె = నచించెను.

న దిక్కునకు వెచ్చుచున్న కేశిధ్వజుని ఖాడిశ్యండు మాపులచేతనే
 రాజ్యముఁ దీసికొనుటయు మరల నచ్చుటయు రోషము గలుగుటయు
 నిధింబులైన యిన్నిచేత వేడిమిని బొంది మెల్లపునలె జపలమైనట్లే
 యల్లెయంచు బాణముఁ దొడుగుచుఁ బలికెను.

• ధన ధాన్య ద్విర దాశ్వ గోధనసమేతం బెల్ల సామ్రాజ్యముక్
 గొనియుం జాలక తాటకేయ ఫల భుక్త్యాకృతిం జింకతో
 లున నాచున్నుండ వై ప్రశాంతుగతిమాంలాజొచ్చిప్రాణంబులుక్
 గొన నేతెంచితె దుర్మతి కడపెద • స్థూరంపుభల్లంబునన్. 2!

టీ. ధన...బు-ధనము, ధాన్యము, ద్విరద = ఏనుంగులు, ఆశ్వములు, గోధన =
 గోవులనెడి ద్రవ్యములతో, సమేతంబు = కూడిన, ఎల్లసామ్రాజ్యముం గొనియుక్ =
 సామ్రాజ్యమంతయుఁ గైకొనియును, చాలక = తృప్తికొందక, తాట...తిన్-తాట
 కేయ = తాట కాపుత్తుండైన, ఫలభుక్ = మాంసభక్షకుడైన మారీచునియొక్క, కు
 టాకృతిక్ = కపటాకారముతో, ని. 'మాయానిశ్చల యంత్రేషు కైతవాన్తరరాశిషు
 ఆయోనునే తైలశృంగే సీరాణ్డేకూటమస్త్రీయా' మ్మని యుమరము. జింకతోలుక
 = కృష్ణాజీనముచేత, అచ్చున్నుండవై = కప్పఁబడినవాడవై, ప్రశాంతుగతిక్ = శాంత
 నింబలె, మాలోక్ = మాలోపల, చొచ్చి = ప్రవేశించి, పాణంబులుక్ గొనక్
 పాణములనుం దీసికొనుటకు, ఏతెంచితె = వెచ్చితివా, దుర్మతి = ఓరిచుచ్చుదీ, క
 రంపుభల్లంబునక్ = ధూర మైనయమ్ముచేత, కడపెదక్ = పడవేసెదను.

తా. ధనధాన్యాది సకల సామ్రాజ్య సమృద్ధింబగు రాజ్యముం గైకొనియు,
 దృష్టి లేక మాయావేషము ధరియించిన మారీచునిం బలె జింకతోలుఁ గప్పకొ

* జూచుటయు మఱి.

వచ్చి మాలోఁ జొచ్చి మదీయ ప్రాణంబుల హరింప నచ్చితవా గుర్తుబిడ్డి నిన్ను బెడిదపు బాణమునఁ బడ వేసెద నని ఖండిత్యుండు ఎఱివించెను.

మ హా స్ర గ్ధ ర.

అనినం జేయె త్తి యోహోయలుగక విను కానాతతాయి న్బ్రమాదంబున వైకల్యంబు యాగంబునకుఁ బొడమ సేభాసురశ్రేణి వేడఁగినిను నావేదించి పంపెనన్నప యతఁడెఱుఁగున్నిష్క్రూతి నేవ్వేడు పోపొమ్మని కోప మై నరొపమైన విడుపు మెట్లైన మేలింక నన్నఁ. 30

టీ. అనినఁ=ఇట్లునఁగా, కేశిధ్వజుండు, చేయెత్తి యోహో, అలుగక=కోపింపక, వినుము=ఆకర్ణింపుము. ఆతతాయిఁ=సహోద్యతుడను, (వధార్థం దనుఁడు జెప్పవచ్చును), కాఁ=కాను, స్తో. 'అగ్ని దోగరదశైవి శస్త్రపాణి ర్ధనాపహః, త్రేత్రదారాపహర్తారా షడేతే హ్యతతాయినః, ఆతతాయి సమాయంతం హన్యాదేవా విచారయన్' అని మనుస్మృతి, ప్రమాదంబునఁ-మాంద్యముచేత, యాగంబునకుఁ=యజ్ఞమునకు, వైకల్యంబు=వికలత్వము, పొడమఁ = పుట్టఁగా, ఏఁ=నేను, భూసురశ్రేణిఁ=విప్రసంఘమును, వేడన్=ప్రాయశ్చిత్తముడుగఁగా, నృప=రాజా, ఆతఁడు=ఖండిత్యుండు, ఎఱుఁగున్= తెలిసినవాఁడు, నిష్క్రూతిన్=ప్రాయశ్చిత్తమును, వేడుము=అడుగుము, పోపొమ్మని, నినున్=నిన్ను, ఆవేదించి=నిరూపించి, పంపెన్=పైనము సేసెను. ని. 'పత్తీరోప ఇమర్ద్యయోః' అని యమగము. విడుపుము, ఎట్లైనన్=ఏవిధంబైనను, ఇంకన్=ఇంకమిఁదను, సేలు=క్షేమము, అన్నఁ=అనఁగా.

తా. ఖండిత్యుండు చంపెద ననఁగా విని కేశిధ్వజుండు చేయెత్తి యోహో కోపింపకుము. మఱి 'హన్యాదేవా విచారయన్' అను మను పంచస్రకారము విచారింపకయే పఠించుటకు నే నాతతాయిని గాను. బుద్ధిమాంద్యమువలన జన్మమునకు వైకల్యమొదవఁగా, విప్రసంఘమును ప్రాయశ్చిత్తము వేడ నందులకు, నోయి రాజా! యాఖండిత్యునకుం దక్క నెవ్వరికిం జెలియను గాన, నతని వేడుము పొమ్మని నిన్ను వేదించి పనిచిరి గాన వచ్చితని. రోపమును పదలి ప్రాయశ్చిత్తము నెప్పినను లేక బాణమును విడిచి వధించినను, నికముం దేవిధం బైనను క్షేమంబే యని పలికెను. వ. అనిన నతండు తరువండంబు సొచ్చి మంత్ర పురోహిత ప్రభృతి సుహృజ్జనంబులకుఁ దద్వృత్తాంతం బంతయుం జెప్ప మంతనంబునకుం జొచ్చిన మంత్రు లిట్లనిరి.

81

టీ. అనినఁ = ఆకేశిధ్వజుండిట్లని చెప్పఁగా, ఆతండు = ఖండిత్యుండు, తరువండంబుసొచ్చి=చెట్లగుంపులోపలికిఁబోయి, మంత్ర పురోహిత ప్రభృతి సుహృ

జనంబులకు = ప్రధానులు పురోహితులు మొదలగు నాప్తజనంబులకును, తద్వృత్తాంతంబు నెప్పి = ఆకేశిధ్వజుని యొక్కవృత్తినింజెప్పి, మంతనంబులకు = ఆలోచించుటకు, చొచ్చినక = ప్రవేశింపఁగా, మంత్రులు = ప్రధానులు, ఇట్లునిరి.

తా. సుగమును.

క. పాలు గల వాఁడు మన కొక

జాలి యిడక తానె తారసానకు వచ్చెక

వేళ యిదె లెమ్ము నృప కృప

చాలు నారాకు మేపి * చంపకు ప్రజలక.

32

టీ. పాలుగలవాఁడు = దాయాదుడయినవాఁడు, మనకొక జాలియిడక = మనకొక వ్యధపెట్టకయే, తానె, తారసానకు వచ్చెక = తలపడుట కేతెంచెను, 'వికృతా క్వచిచ్ఛలోపో మోర్ధ్వీకృత ఆదిమస్యభవే' త్తను సూత్రముచేత ములోపమును బూర్వవర్ణ దీర్ఘంబునుం గలిగె. వేళయిదె = సమయమిదె, నృప = రాజా, కృప చాలును = దయ చేసినదిచాలును, ప్రజలను = మిప్రజలను, కారాకు మేపి = ముదికూర దినిపించి, చంపకుము = వధింపకుము, లెమ్ము.

తా. మంత్రులు దాయాదుడైనవాఁడు మన కొకశ్రమ నియ్యక తానే తారసమునకువచ్చెఁగాన నిదె సమయము; రాజా! శత్రువు విషయమయి మీదయ చాలును, మీసేవకులగు ప్రజలను ముదికూరఁ దినిపించి చంపకుము, శిఘ్రముగ యుద్ధమునకు లెమ్ము.

ఉ. అంటలు గట్టి * చేలకును * నాండ్రును బిడ్డలుఁ గూరఁగోయఁబోఁగంటకము లృదాగ్రముల * † గాడఁగ దూసిననొప్పిఁ గూయిడక గంటికి నిద్ర గాన కొదుఁగంబడి వేగెద మిందు నొక్కమా కంటయ కాదు నీవు వదునట్టియవస్థ వచింప శక్యమే. 33

టీ. అందును = భార్యలును, 'నిత్యం దారాదేశ్య స్వాల్లో ధులయో రుకా చ తత్రస్త' అను సూత్రముచేత నాండ్రు, బిడ్డలు, అంటలుగట్టి = గుంపులుగట్టుకొని, చేలకు = చెలికలకు, కూరఁగోయఁబోక, కంటకముల్ = ముండ్లు, పదాగ్రములక = కాళ్ళకొనలయందు, కాడఁగక = నాటఁగా, దూసిననొప్పి = విడఁదీసిననొప్పి చేత, కూయిడక = కూరిలువెట్టఁగన్, కంటికినిద్రగానక = కంటికినిద్రయెఱుంగక, ఒకగంటి = ఒదిగి, వేగెదము = వేగమున్నారము, ఒక్కమాకంటయకాయ = మాకుమాత్రమునఁజేకాదు, ఇందుక = ఇక్కడ, నీవువదునట్టియవస్థ = నీవుపడుకవ్వము, వచింపక శక్యమే = చెప్పఁదరమా.

* చెల్లెలకు. † గాడ నొదర్చిన.

తా. ఆంధ్రు బిడ్డలును పాలములయందు గూరలు గోయం బోవుతటి గాల్గ మండ్లునాటినం దీయఁగానే నొప్పిచేతఁ గూతలిడఁ గంటికి నిద్ర దొట్టక యిచ్చట నొదిగొని వేగుచున్నార మిట్టి శ్రమ మాకు మాత్రమె కాదు నీవు పడునట్టి యవస్థ యు చెప్పఁదరము గా కున్నది గదా.

తే. స్వామ్యమాత్మసుహృత్కోశజనపదబల

దుర్గములు స్వామి గలిగినఁ + దొలుతఁ గలవు

అంగి సుఖయైన నంగంబు + లటకు మునుపె

చాల సుఖు లౌట మనకు + దృష్టంబు గాదె.

34

టీ. స్వామ్య...లు-స్వామి=ప్రభుత్వము, ఆమాత్య=మంత్రులు, సుహృత్ = ఆత్మలు, కోశ=భండారము, జనపద=దేశము, బల=చతురంగ బలము, దుర్గములు = కోటలు, ఇవి, స్వామి=ప్రభువు, కలిగినకొ=కలిగినట్లాయెనేని, తొలుతఁగలవు = ఆమాత్యాదులుముందేకలరు, అంగి= శరీరి, సుఖయైనకొ=సుఖముగలవాఁడాయెనేని, అంగంబులు=కరచరణాదులు, అటకుమునుపె=అంతకుముందఱనే, చాలసుఖులౌట= మిగుల సుఖముగలవౌట, మనకు దృష్టంబుగాదె=మనకు దృష్టాంతముగానా.

తా స్వామ్యమాత్యాది సప్తాంగములు రాజు గలిగెనేని యటకు మున్నె య మాత్యాదులుం గలరు. శరీరి సుఖయైన యెవఁ గరచరణాద్యవస్తువులు మున్నె సుఖంబులం బడసి యుండుట మనకు దృష్టాంతముగా నుండలేదా యని నుడివిరి.

క. అతనిపనిఁ దీర్చ రాజ్య

ద్వితయము నినుఁ జేరు నెట్టివెఱవున నైనక

క్షీతిపుల కరిజయము ధనో

న్నతియుఁ బ్రజానీతిరక్షణము ధర్మంబుల్.

35

టీ. అతనిపనిఁదీర్చకొ = ఆకేశధ్వజానిం జంపింతివేసి, రాజ్యద్వితయము = మీయుభయుల రాజ్యములు, నినుకొ=నిన్ను, చేరుకొ = పొందును. ఎట్టివెఱవుననైనకొ = ఏయపాయము చేతనైనను, అరిజయము=శత్రుసంహారము, ధనోన్నతియు= ధనమార్జించుటయు, ప్రజానీతిరక్షణము=ప్రజలయొక్క నీతి చెల్లించుటయు, ఇవి, క్షీతిపులకొ=రాజులకు, ధర్మంబుల్=ధర్మములు.

తా. ఆ కేశధ్వజాని నిధియించితి వేని మీ యిరువుర రాజ్యములు నిన్నుఁ జేరును. ఎట్టి నేర్పుచేతఁ గాని శత్రుసంహారము నేయుటయు ధన మార్జించుటయుఁ బ్రజలను నీతిప్రకారముగఁ బాలించుటయు నివి క్షత్రియ ధర్మంబులు.

క. అన్యాయంబున దుస్సహ

మన్యం డగుప్రబలరిపుని • మడియించిన ధ

ర్మన్యక్కృతి కగు నిష్క్రృతి

సన్యాయంబుగఁ బ్రజాళి • సంరక్షింపఁ.

36

టీ. అన్యహమన్యండుగు = సహింపరాని యాగ్రహముగలవాడైన, ప్రబల రిపునికొ = బలవంతుడైన శత్రువును, అన్యాయంబునకొ = అనీతిచేత, మడి...కొకొ - మడియించిన = మడియించుటవలని, ధర్మన్యక్కృతికొ = ధర్మతిరస్కారమునకు, ప్రజాళికొ = ప్రజలసంఘమును, సన్యాయంబుగకొ = న్యాయముక్తముగా, సంరక్షిం పకొ = పరిపాలింపఁగా, నిష్క్రృతికొ = అతె ప్రాయశ్చిత్తము, అగుకొ.

తా. మిగుల కోపయుక్తుడైన శత్రువు నన్యాయముగ వధియించిన పక్షమున ధర్మ తిరస్కారమును నందులకు న్యాయముగా దయతోఁ బ్రజాపాలన మొనరించిన యెడ నదియే ప్రాయశ్చిత్త మగుఁ గాక; నిరాయుధుఁడై వచ్చిన పక్షవానిం జంపిన యెడఁ బ్రాయశ్చిత్త మొనరింప వచ్చునని చెప్పిరి.

క. తనరాష్ట్రము చెడ వచ్చిన

ననిమిషపతి విప్రుఁ డనక • యాచార్యుఁ ద్రిశీ

ర్షునిఁ దునుమఁడ విడువుము దయ

నిను నమ్మిన ప్రజలు నవయ • నీ దయ యేలా.

37

టీ. తనరాష్ట్రము = తనరాజ్యము, చెడవచ్చినకొ = హానిఁజెందరాఁగా, అనిమిష పతికొ = దేవేంద్రుండు, విప్రుఁడనకొ = బ్రాహ్మణుండునక, ఆచార్యుకొ = గురువైనట్టి, త్రిశీ ర్షుకొ = విశ్వరూపుని, తునుమఁడ = వధింపఁడా, దయకొ = శత్రునిమీఁది కృపను, విడువుము = వదలుము, నినునమ్మినప్రజలు, నవయకొ = కట్టపడఁగా, నీదయ = నీకృప, ఏలా = ఏటికి.

తా. దేవేంద్రుండు తన రాజ్యమునకుఁ గీడొనరించుచున్న యాచార్యుండగు విశ్వరూపుని బ్రాహ్మణుం డని విచారింపకయే వధింపలేదా. శత్రునిమీఁద నున్న కృప విడువుము. నిన్ను నమ్మియుండు ప్రజలు కట్టపడుచుండఁగా నీ దయవలన నేమి ప్రయోజనం బని పలికిరి

క. శిష్టు నిను నింతఁ జేసిన

దుష్టాత్ముని బిలుకు మార్చి • దురితము పిదపకొ

సప్తంబుగ భూవల్లభ

యిష్టాపూర్తములు నేసి • యెసఁగఁగ రాదే.

38

టీ. భూనల్లభ=రాజా! శిష్టుక్ = శిష్టుడవైనట్టి నిసుక్ = నిన్ను, ఇంతఃజే
సిన, చుష్టత్తునిక్=చురాత్తుని, పిలుకుమార్చి=చంపి, పిదపక్=పిమ్మట, దురితము=
పాపము, నష్టంబుగక్=నశించునటుల, ఇష్టాపూర్తములు సేసి=క్రతువులు వాపీకూ
పాది నిర్మాణములు సేసి, ని. 'అథ క్రతుకశ్యేష్టం పూర్తంఘాతాదికర్మ' యని యను
గము. ఎనఁగఁగరాడే=ఒప్పురాడే.

తా. పూజ్యుండ వైన నిన్ను వ్యగ్రపెట్టిన చుష్టుండగు శత్రునిం జంపి పిదపఁ
బాపములు పోవుటకుఁ గాఁగ్రతువులు వాపీ కూపాది ధర్మములు సేయఁ గూడదా
యని వచించి రనుట.

తే. ఇంక రెన్నాళ్లు సూచి నీవంకఁ దెగువ
గలుగ కుండినఁ బ్రజ లూళ్లు * దలఁచి పోవ
మాని వగుట యె యొండె విహీనసంధి
నతనిఁ గను టొండె గా కొండు*మతము గలదె. 39

టీ. ఇంకక్=ఇంకను, రెన్నాళ్లుసూచి = రెండుదినములు సూచి, నీవంకఁ=
నీయందు, తెగున=తెంపు, కలుగకుండినక్ = లేకయుండనేని, ప్రజలు = జనులు,
ఊళ్లుదలఁచిపోవక్=తమతమముూళ్లు స్మరించి లేచిపోయినయెడల, మానివగుటయె=
మునివగుటకాని, విహీనసంధిక్ = హీనమగుసంధిచేత, అతనిఁగనుటొండె = అకేశి
గ్యజానిఁ జేరుటగాని, ఈరెండువిధములు దక్క, ఒండుమతము = గౌరవమైన మఱి
యొక మార్గము, కలదె=కలదా, లేదనుట.

తా. రాజా! ఇంకమీఁద రెండు దినములు సూచి జనులు నీయందుఁ దెగువ
పుట్టకుండనేని వారి వారి యూళ్లు తలంచుకొని వెల్లెదరు. పిదప నీవు మునివృత్తి
నాశ్రయింపవలెను ; లేక యతనితో హీన సంధియైనను జేయవలయు. ఈరెండు
విధములు దక్క గౌరవంబైన మఱియొకమార్గము లేదనిరి.

క. జనవర తపమునకుం జొ
చ్చినఁ గన్నులు మూసికొంటె * సెల వింతియకా
క నిది ధ్యానకు బ్రహ్మం
బెనయునె పరిభవము శల్య * మెదలో మెటమక్. 40

టీ. జనవర = రాజా! తపమునకుఁ=తపస్సునకు, చొచ్చినక్ = ప్రవేశిం
చినను, కన్నులు మూసికొంటె = కన్నులు మూసికొనుటయె, సెలవింతియకాక =
ఇంతేప్రయోజనము గాని, నిదిధ్యానకు=ధ్యానమునకు, బ్రహ్మంబు=పరబ్రహ్మము,

ఎనయ నె=సందర్శించునా, పరిభవముశల్యము = తిరస్కారమనియెడియలుగు, ఎద లోక=హృదయమున, మెఱుమక=మెఱుముచుండఁగా.

తా. ఓ రాజా! తపం బొనర్చుట కేతెంచినను గన్నులు మూసికొనుటే ప్రయోజనముగాని తిరస్కార మనియెడి యలుగు హృదయమందు మెఱుముచుండఁగా బ్రవృత్తి సుసంధాన మనుకూలించదు.

క. అవమతిఁ బితృఘ్ను లగు భూ

ధవుల వెదకి పిల్లపిల్ల తరము దునిమి భూ

ర్గవుఁడు ముని యయ్యె మఱి వై

భవము వలదు శాంతి కై నఁ బగ దెగ కగునే.

41

టీ. అవమతిఁ=అవమానముచేత, పితృఘ్నులగు=తండ్రినిఁ జంపినట్టి, భూధవులఁ=రాజులను, వెదకి, పిల్లపిల్లతరము, తునిమి=చంపి, భార్గవుఁడు=పరశురాముఁడు, మునియయ్యెఁ=జడదారియయ్యెను, మఱి=మఱియును, వై భవము=ప్రభుత్వము, వలచు=అక్కఱలేదు, శాంతి కై నఁ=ఆపశాంతి కై నను, పగ దెగక-పగఁదీర్చికొనక, అగు నే=సిద్ధించునా, సిద్ధిపదనుట

తా. పరశురాముం డవమానముచేతఁ దనతండ్రినిఁ జంపిన రాజులను వెదకి పిల్లపిల్లతరము చంపి పిమ్మట మాని యయ్యెను కాన నటువలెఁ బ్రభుత్వము వలచు, పోనీ, శాంతి కై నను బగఁ దీర్చకయే సిద్ధిప దని పల్కిరి.

తే. పగయు పగయును లేక యేపాటి గన్న

నలరు సామాన్య సంసారి • యగుట మేలు

మదిఁ దగిలె నేని శాంతిచే • మఱువఁ దగదు

రాజ్యభూమికఁ దాల్చినరాజునకును.

42

టీ. పగయు=ద్వేషము, పగయును=విచారమును, లేక, ఏపాటికన్నఁ=ఏమాత్రము గలిగినను, అలరు...రి - అలరు=సంతసించునట్టి, సామాన్య సంసారి అగుటమేలు=పరిపాటి సంసారి యగుటయే మేలు, రాజ్యభూమిక-రాజ్య=ప్రభుత్వమనెడి, భూమికఁ=జేషమును, తాల్చినరాజునకును - తాల్చిన-ధరియించిన, రాజునకును=ధూపాలునకు, మదిఁ=బుద్ధిని, తగిలె నేని=శత్రుకృత తిరస్కార మంటినట్టయెనా, శాంతిచేఁ=శమముచేత, మఱువఁదగదు=మఱువరాదు.

తా. ఒకనితో ద్వేషమును జిలతయును లేక యేపాటి కలిగినను సంతసించునట్టి పరిపాటి సంసారి యగుట యుత్తమము. రాజ్య మను భూమికను ధరియించిన

గజనకు శత్రుకృత తిగస్కారము మదిం దగిలెనేని శాంతచిత్తుడై సమాధిమైనుండఁ
బుష్కరము.

క. పులి మల డిగి యూళ్లకు న

క్షులరుజ రా జనము మాన్పుకొని బనిచి గవి

* నెలకొన సురియలు గొని చని

పొలియునొ యూరఁ గుయిరేగి * పొడుచునొ చెపుమా. 43

టీ. పులి=వ్యాఘ్రము, (ఈనినపుడు) అక్షులరుజ=కన్నులకలకచేత, మల
డిగి=పర్వతముడిగి, ఊళ్లకు=గ్రామములకు, రాక=రాగా, జనము=ప్రజ, మా
న్పుకొనిబనిచి=దయచే మాన్పుకొననిచ్చి, గవి=గుహయందు, నెలకొన=స్వస్థ
మైయున్న దానిమీద, సురియలుగొని=ఆయుధములుబట్టి, చని=పోయి, పొలియు
నొ=దానిచేతఁజచ్చునో, లేక, ఊరక=కన్నుల నొప్పితో వచ్చినప్పుడు గ్రామమం
నున్నవారందఱు, కుయిరేగి=గుంపులయి కూతలుపెట్టుచు, పొడుచునొ, చెపు
మా=వచింపుమా.

తా. పులి యీనినప్పుడు కన్నుల కలకతోఁ గొండఁ దిగి గ్రామములకు రా
గా నందఱు పోగై కూత లిడుచు వచ్చి యపాయము నొందిన పులినిఁ జంపుదురో,
లేక దాని శత్రువ్యాధిని దయచేసి మాన్పుకొన నిచ్చి, దానికి నెలవగు గవియందు స్వ
స్థముగా నుండు తఱి జన మాయుధములం బట్టి పోయి యా పులి నేతఁ జచ్చునో వచిం
పుము.

క. ఈవేళ బలియు నతనిం

బో విడిచితి పొమ్ము వాడు * పోయిన రాజ్యం

బేవిధిఁ గ్రమ్మలు నావెర

ఏవెర వని వ్రేలు మడచి * యేర్పడఁ జెపుమా. 44

టీ. ఈవేళ=ఈసమయమున, బలియునతనిక=బలవంతుడగు నా కేళిధ్వ
జాని, పోవిడిచిపొమ్ము=పోవునట్లుగ విడిచిపెట్టితివి పో, వాడుపోయినక, రాజ్యం
బు=సామ్రాజ్యము, ఏవిధిఁగ్రమ్మలు=ఏప్రకారము మరలవచ్చును, అవెరవు=సా
మ్రాజ్యమునచ్చెడి యాయుపాయము, ఈవెరవని=ఈయుపాయ మని, వ్రేలుమడచి=
అంగుళమునంచి, ఏర్పడక=తెలియునటుల, చెపుమా=వచింపుమా.

తా. ఈ సమయమందు మిగుల బలవంతుడగు కేళిధ్వజాని విడిచి పెట్టితివి పో
వాడు పోయిన పిమ్మట సామ్రాజ్య మేవిధంబున మరల వచ్చునో యా యుపాయం
బిది యని వ్రేలు మడచి చెప్పుము.

* నెలకొని సురియ గొని.

తే. అలసతఁ బరున్న మనుజుండు • కలియుగంబు

ద్వాపరం బెన్నఁ గూర్చున్న • వాఁడు త్రేత

యుత్థితుండు యాయి మఱి కృతఁయుగ మటన్న

నముచిదమనోక్తి ఋగ్బ్రాహ్మణమున వినవె.

45

టీ. అలసతఁ=అయాసపడుటచేతను, పరున్నమనుజుండు = పండినవరుండు, కలియుగంబు=కలియుగము వంటివాఁడు, కూర్చున్నవాఁడు, ఎన్నఁ = విచారించఁ గా, ద్వాపరంబు = ద్వాపరమువంటివాఁడు, ఉత్థితుండు = లేచినవాఁడు, త్రేత=త్రేతాయుగమువంటివాఁడు, మఱి=మఱియును, యాయి=సంచరించువాఁడు, కృతయుగము=కృతయుగమువంటివాఁడు, అటన్నఁ=అట్లనునట్టి, నముచిదమనోక్తి=ఇంచుని వాక్యమును, ఋగ్బ్రాహ్మణమునఁ = ఋగ్వేదమందలి బ్రాహ్మణముందు, వినవే=విన్నవఁడవుకావా. (అనఁగా నిరుద్యోగుండుగా నున్నవాఁడు పరమ నికృష్టఁ డనుట.)

క. ఛిద్రప్రహరి రాష్ట్రో

పద్రవ పరిహరి యాప్తభాషణ రుచి వే

శోద్రిక్తుఁ డన్యవేశా

నుద్రిక్తుఁ డనల్పకాల • ముర్వి భరించున్.

46

టీ. ఛిద్రప్రహరి - ఛిద్ర=తన రాజ్యమందుఁ బుట్టిన దోషంబులను, ప్రహరి=పోఁగొట్టువాఁడును (శత్రువున కేదేని యిక్కట్టు వచ్చినప్పుడు సమయించువాఁడును), రాష్ట్రోపద్రవపరిహరి=రాజ్యమునకు శత్రువులవలన యుపద్రవమును బోఁగొట్టువాఁడును, ఆప్త=ఇష్టమయినవారియొక్క, భాషణ=వాక్యములయందు, రుచి=ప్రీతిగలవాఁడును, వేశా=శత్రువును వధింపఁదగిన సమయముదొరకినప్పుడు, ఉద్రిక్తుఁడు=త్వరపడినవాఁడు, అన్యవేశఁ=సమయము కొనియప్పుడు, అనుద్రిక్తుఁడు=త్వరపడక యుండువాఁడును, అనల్పకాలము=బహుకాలము, ఉర్విఁ = భూమిని, భరించుఁ=వహించును.

తా. తనరాజ్యమునఁ బుట్టిన దోషములను వెంటనే పోఁగొట్టుచుఁ దనరాజ్యమునకు శత్రువుల వెలని యుపద్రవము లంటకుండఁ జేయుచు శత్రుభంజనావసరము సిద్ధించినపు డావుల ప్రీతి వాక్యముల విని ప్రయత్నింపడుచును నాసమయములయందుఁ ద్వరపడక నిమ్మళించుచు నిశ్చేతింగునఁ బ్రవర్తించురాజు బహుకాలము పుడమిఁ బాలించును.

వ. లే లె మ్మనుటయుఁ బ్రధానులకు భూనాథుం డిట్లనియె.

47

క. మీ నొడివినయది కార్యం

బౌ నిప్పని నేయ రాజ్య + మంతయు మనకుఁ
వానికిఁ బరలోకము జిత

మా నొక్కటి యిందు వాను + లరయఁగ వలయుఁ. 48

టీ. మీనొడివినయది=మీరన్న వాక్యము, కార్యంబౌ=కర్తవ్యమవును, ఇప్ప
నినేయ=ఈకార్యము నేయఁగా, రాజ్యమంతయుఁ - ఎల్లరాజ్యము, మనకుఁ,
వానికిఁ=ఆకేశిధ్వజానకు, పరలోకము-స్వర్గము, జితమా= గెలుపఁబడినచోను.
(అనఁగాఁ గలుగుననుట). ఒక్కటి=ఒక్కసారిగా, ఇందుఁ=ఈచెంటియందు, వా
సులు=ఎవ్వరినొక్కవలు, అరయఁగవలయుఁ=విచారింపవలయును.

తా. మీరన్నది చేయఁ దగినది యాను. ఈలాగునఁ జేయఁగా మనకు నెల్ల
రాజ్యంబును వానికిఁ బరలోకమును సిద్ధించుచున్నది యయిన నొకసారిగా నీ చెంటి
యొక్క తారతమ్యము విచారింప వలయు నని చెప్పెను.

క. పరలోకసుఖము శాశ్వత

మరయ మహీరాజ్యసౌఖ్య + మల్పానేహః

పరిభోగ్యం బిందుల కై

దురితము కావించి తొలఁగుదునె పరమునకుఁ. 49

టీ. పరలోకసుఖము=పరలోకానందము, అరయఁ=విచారింపఁగా, శాశ్వ
తము=నిత్యము, మహీరాజ్యసౌఖ్యము=భూపాలనమునలనిసుఖము, అల్పానేహఃపరి
భోగ్యంబు=స్వల్పకౌల మనుభవింపఁదగినది. ని. 'కాలోదిప్తోఽప్య నేహపి' యని
యమరము. ఇందులకై=ఈ మల్పసుఖమునకై, దురితము=పాపము, కావించి=చేసి,
పరమునకుఁ=పరలోకసుఖమునకు, తొలఁగుదునె=దూరమగుదునా.

తా. విచారింపఁగాఁ బరలోకానందము నిత్యమును, రాజ్యానంద మనిత్యమును
గాన నల్పకౌలానుభవయోగ్యం బైన రాజ్యమునకై పాప మొనర్చి పరలోకమునకు
దూరీభూతుఁడను కా నొల్ల ననియె.

క. బద్ధాంజలిపుటు దీనుఁ

† గుద్ధతఁ దనమఱుఁగుసారఁగఁ + గూల్చుట కడు కీ

డుద్ధతి పరలోకార్జన

బుద్ధికి నను కణ్వవాక్యములు + దలఁప రొక్కో.

50

* లోకము శాశ్వతసుఖ. † గుద్ధుడై శరణు చొరగ.

టీ. బద్ధాంజలిపుటన్ = ముకుళితహస్తఃడయినట్టి, దీనున్ = దైన్యమొందినవానిని, తనమఱుంగుసారంగన్ = తన్ను శరణుఁజొచ్చినపుడు, క్రుద్ధతన్ = కోపయుక్తుడై, ఉద్ధతిక్ = గర్వముచేత, కూల్పుట = వధియించుట, పరలోకార్జనబుద్ధికిన్ = పరలోకము సంపాదించెద ననుమనంబు గలవానికి, కడుకీడు = మిక్కిలిపాపము, అను = అనునట్టి, కణ్వావాక్యములు = కణ్వామహర్షి వాక్యములు, తలఁపరాకో = విచారింపరా.

తా. బద్ధాంజలి యయి దీనత్వము వహించి శరణుఁ జొచ్చినవానిఁ బరలోక బుద్ధిగల పురుషుఁడు కోపయుక్తుడై గర్వముచేత వధియించెనేని యతనికి మహాపాతకం బని కణ్వామహర్షి నెప్పినవాక్యములు విచారింపరు కాఁబోలును.

ఆ. అనుచు వెడలి వచ్చి యారాజు నడిగి త

దర నెచికివంధక్రమంబు

దెలిసి తగిన నిష్క్రూతి వచింప నాతండు

* మగుడఁ గ్రతువు సాంగముగ నొనర్చి.

51

టీ. అనుచు = ఇట్లుచు, వెడలివచ్చి = పెండ్లెముబయలువెల్పివచ్చి, ఆరాజు = ఆకేశిధ్వజుని, అడిగి, ధర్మనైచికినధక్రమంబు = యజ్ఞ ధేనువధ ప్రకారమును, ని. 'ఉత్తమాగోషునైచికి' యి యమరము. తెలిసి = ఎఱింగి, తగిననిష్క్రూతిక్ = సరియైన ప్రాయశ్చిత్తమును, వచింపక్ = చెప్పఁగా, అతండు = ఆకేశిధ్వజుండు, మగుడక్ = మరలవచ్చి, క్రతువు = యజ్ఞమును, సాంగముగక్ = సంపూర్ణముగా, ఒనర్చి = చేసి.

తా. ఖండిత్యుండు మంత్రితతో నాలోచించి యిట్లుచుండు పెండ్లెము వెడలి వచ్చి కేశిధ్వజునివలన యజ్ఞ ధేను వధక్రమం బెఱింగి తగిన ప్రాయశ్చిత్తము విచారించి చెప్పఁగా నా కేశిధ్వజుండు మరల యజ్ఞశాలకు వచ్చి క్రతువును సాంగోపాంగముగ నొనర్చును.

ఆ. అవభృథాప్లుతోత్తమాంగుడై ఋత్విక్

దన్యగణముఁ బూజఁ దనిపి పిదప

సూత మగధ వంది వైతాళికప్రభృ

త్యర్థికోటి కభిమౌ తార్థ మొనఁగి.

52

టీ. అవ...డై = అవభృథః = అవభృథమను యజ్ఞదీక్షాంతస్నానముచేతను, ఆప్లుతః = చక్కఁగాఁదడవఁబడిన, ఉత్తమాంగుడై = శిరముగలవాడై, ఋత్విక్...న్ = ఋత్విక్ = ఋత్విజులయొక్కయు, సదన్యః = సభ్యులయొక్కయు, గణముక్ = సమూహమును, పూజక్ = దక్షిణాంతపూజ చేత, తనిపి = తృప్తినొందించి, పిదపక్ = పిమ్మట, సూత...

కిక్-సూత, మగధ, పండి, వైతాళికప్రభృతి=వీరలుమొదలగు, అర్థికోటికిక్=యాచకసమాహమనకు, అభిమతాగ్ధము=కోరినవస్తువులను, ఒసంగి=ఇచ్చి.

తా. కేశిధ్వజుండు యాగము ముగియఁగా నవభృథన్నాకుఁ దై ఋత్విజాలకుఁ బూజనీయులగు సభ్యులకును దక్షిణాంతపూజ లొనర్చి తృప్తి నొందించి సూత మాగధాది యాచక సమాజమునకుఁ గోరిన వస్తువుల నెల్ల నిచ్చెను.

తే. మఱియుఁ గోరినవారి యక్కటలు తీర్చి
యును మనఃపూర్తి చాల కొయ్యనఁ దలంచి
యకట గురుదక్షిణ యొసంగ నయితి నంచు
మగుడఁ జని శంక నతఁడు సంభ్రమపడంగ.

53

టీ. మఱియుక్ = ఇదియునుంగాక, కోరినవారి యక్కటలు తీర్చియును = కోరినవారికోర్కూలన్నియు నిచ్చియును, మనఃపూర్తిచాలక=మనస్సునకుఁ దనివితీరక, ఒయ్యనక్=మెల్లగా, తలంచి=తలచుకొని, అకట, గురుదక్షిణయొసంగనైతిని = గురుదక్షిణయియ్యనైతిని, అంచుక్, మగుడక్=మరలను, నని=పోయి, అతఁడు = ఆఖాండిక్యుఁడు, శంకిన్ = ఆనుమానముచేతను, సంభ్రమపడంగన్ = తొట్రు పడఁగా.

తా. మఱియు నాకేశిధ్వజుండు గోరిన వారి మనోరథముల నెల్ల బూరించి యును మనస్తృప్తిలేక యాలోచించి గురుదక్షిణ యియ్యనయితనని మెల్లగఁ దలంచి కొని యాఖాండిక్యుఁ డున్న నెలవుఁ గూర్చి వెళ్ళి యాఖాండిక్యుఁడు తొట్రు పడఁగా.

క. వారింది నీకు నెయ్యది
కోరిక యేతెంచినాఁడ • గురుదక్షిణ యీ
భూరమణ వేడు మనుటయు
నారాజన్యండు మఱియు • నాప్తులతోడక్.

54

టీ. వారింది=నీకుశంకవలనదని తొట్రుపాటుమాన్చి, గురుదక్షిణయీన్ = గురుదక్షిణ యిచ్చుటకొనుట, ఏతెంచినాఁడన్=ఎచ్చినాఁడను, భూరమణ=ఓరాజా, నీకున్=నీకు, ఎయ్యది కోరిక=ఏమేమియ పేక్షితంబు, వేడుము=అడుగుము, అనుట యున్=అనఁగా, ఆరాజన్యండు=ఆఖాండిక్యుఁడు, మఱియున్ = మగుడన్, ఆప్తులతోడన్=ఇష్టులతోడ.

క. గురుదక్షిణ యిచ్చుట కీ
నరవరుఁ డేతెంచె మీరు • నా కనురక్తురే

పరికించి పదింబదిగా

నరయుఁడు మది నెద్ది మేలు + ప్రార్థించుటకున్.

55

టీ. గురుదక్షిణయిచ్చుటకున్, ఈనరవరుఁడు = కేశిధ్వజుండు, ఏతెంచెన్ = వచ్చెను, మీరు=మీరలు, నాకున్, అనురక్తులు = అత్తలు, ప్రార్థించుటకున్ = అడుగుటకు, ఎద్దిమేలు = ఏదియుత్తమంబు, మదిన్ = మనస్సున, పరికించి = వెదకి, పదింబదిగా, అరయుఁడు=విచారింపుఁడు.

తా. గురుదక్షిణ యిచ్చుట కై కేశిధ్వజుండు వచ్చి యున్నాఁడు. మీరలు నాకాత్తులు కాన నెయ్యది యుత్తమం బపేక్షించుటకు దానిం బరికించి మనంబునఁ బదింబదిగా విచారింపుఁడీ యని పలికెను.

ఉ. నావుఁడు వార లమ్మనుజునాధున కిట్లని రుబ్బి నేఁడుగా

దైవము గల్గె వేగ గురుదక్షిణగాఁ జతుర్థ వీవుతో

రీప్వలయం బశేషమును + వేఁడుము భూవర మమ్ము నందఱన్

బ్రోవుము బాంధవాప్తజనఃపోషణకంఠెను ధర్మ మున్నదే. 56

టీ. నావుఁడు=అట్లనఁగా, వారలు, అమ్మనుజునాధునకున్=అఖండిత్యనకు, ఇట్లనిరి = ఈవిధముగా నొడివిరి, ఉబ్బి=పొంగి, నేఁడుగా = నేఁడుగదా, దైవము కల్గెన్=అదృష్టము కలిగెను, వేగన్ = గొప్పన, చతు...బు - చతుర్థవీపుత= నాలుగు సముద్రములచేతఁ జట్టఁబడియున్న, ఉరీప్వలయంబు = భూమండలము, అశేషము=సమస్తము, గురుదక్షిణగాన్, నేఁడుము=ప్రార్థింపుము, భూవర=రాజా, మమ్మనందఱన్, బ్రోవుము = రక్షింపుము, బాంధవాప్త జనపోషణకంఠెను = బంధు మిత్రవర్గ రక్షణకంఠె, ధర్మము=పుణ్యము, ఉన్నదె=ఉన్నదా, లేదనుట.

తా. అట్లనఁగా వారలు హర్షముచేత నుబ్బి నేఁడుగదా యదృష్టము గలిగెను, నాలుగు సముద్రముల మధ్యంబున నున్న యశేష భూమండలమును దక్షిణగాఁ గోరి మమ్మం గాపాడుము, బంధు మిత్ర జన రక్షణ కంఠెను వేతే ధర్మము లేదని ఖండిత్యనితో విన్నవించిరి.

ఉ. ఎన్నఁడు లావు గూడు మన + కెన్నఁ డగు న్దటి యయ్యె నేని పో

రెన్నిక యానె పోరిన జయింప నశక్యము నీదుభాగ్యసం

పన్నతఁ జేరె గార్య మిటు + బంధు సుహృత్తతి కొక్కకీడురా

కున్నటులుండఁగానె సిరు + లూరక చావక నోవ కబ్బునే. 57

టీ. ఎన్నఁడు=ఎప్పుడు, లావుగూడు = బలిమిగల్గును, మనకున్, ఎన్నఁడు= ఎప్పుడు, తటి=సమయము, అగున్ = జౌను, అయ్యెనేని = సమయము సిద్ధించినను,

పోరు=యుద్ధము, ఎన్నికయానె = శ్రేష్ఠమగునా, శ్రేష్ఠము కాదనుట, పోరినకా = యుద్ధమొనరించినను, జయింపకా = గెలుచుటకు, ఆశక్యము=శక్యముగాను, నీచు= నీయొక్క, భాగ్యసంపన్నతకా=భాగ్యశ్రేష్ఠతయునుచేతను, కార్యము=ప్రయోజనము, ఇటు=ఈవిధంబుగ, చేరకా=ఒనగూడెను, బంధుసుహృత్తతికా=బంధుమిత్రవర్గము నకు, కీడు=చెఱుపు, రాక = కలుగక, ఉన్నటులుండగానె, నిరులు = సంపదలు, చావక=మరణము నొందక, నోవక=నొప్పించడక, ఊరక, అబ్బునె=సిద్ధించునా, సిద్ధింపననుట.

తా. ఎప్పుడు బలిమి గలుగు నెన్నడు సమయమగును సమయము కల్గినను జగడము శ్రేష్ఠము గాదు కదా. అయినను జగడ మొనర్చితిమిపో జయింప నశక్యంబు, నీయదృష్టమువలన నిట్టి ఘనకార్య మొనగూడెను, బంధుమిత్రవర్గముల కపాయము సంభవింపకయే సంపదలు సిద్ధింప వనిరి.

చ. అనవుడు నల్ల నవ్వి మనుజాధిపుఁ డిట్లను మీర లర్థసా
ధనపరతంత్రకోవిదులు • దక్క మహాసుఖదాయి మోక్షమా
ర్గనయవిచారకోవిదులు • గా రతిచంచలరాజ్యలక్ష్మీ యే
మని చని వేడు వాడఁ బరమార్థము వేడక యమృహమతికా. 58

టీ. అనవుడుకా=వారిట్లనగా, అల్ల నవ్వి=మెల్ల గా నవ్వి, మనుజాధిపుడు= భాండివ్యండు, ఇట్లునకా=ఈప్రకార మనియెను, మీరలు = మీరు, ఆర్థసాధన పర తంత్రకోవిదులు దక్క=ఆర్థసాధక తంత్రవేత్తలుగాని, మహాసుఖదాయి = ఆఖండా నందము నిచ్చునట్టి, మోక్షమార్గ నయవిచారకోవిదులు=మోక్షమార్గ విచారిపరులు, కారు, అతిచంచల=మిగుల నస్థిరంబైన, రాజ్యలక్ష్మీ=రాజ్యసంపదను, ఏమని=ఏమి పదార్థమని, పరమార్థము వేడక=పరిమళపురుషార్థము గోరక, అమృహమతికా=అజ్ఞా ననిష్ఠుండగు కేశిగ్వజుని, చని=వెళ్ళి, వేడువాడకా=ప్రార్థింతును.

తా. వార లిట్లవేక్షింప మనుజాధిపుఁడగు భాండివ్యండువని నవ్వి మీర లర్థ సాధక తంత్రవేత్తలుగాని పరమ పురుషార్థసాధక తంత్రవేత్తలుగా అమృహజ్ఞునియైన కేశిగ్వజుని యొద్దకుఁ బోయి మోక్షసాధక మార్గముం గోరిక యస్థిరం బగు రాజ్య సంపద నెట్లు వేడుచు నని పత్కెను.

క. నిమిషశోత్పన్నుల మఁట

మముబోలుల కకట రాజ్యమా లక్ష్మ్యము వాఁ

డమలిన యోగాశ్రయుఁ డు

త్తమయోగము గొనుట యుటవో • ధరఁ గొను టుటవో. 59

టీ. నిమి=నిమిచ్చక్రవర్తియొక్క, వంశ=కులమందు, ఉత్పన్నులమంట=పుట్టిన వారమంట, అకట = అయ్యో, మముబోటులకున్ = మావంటివారికి, రాజ్యమాలక్యము=రాజ్యము విషయమా, వాడు=అకేళిధ్వజుడు, అమ...డు - అమలిన = శుద్ధమైన, యోగ=యోగమునకు, ఆశ్రయఁడు=స్థానమైనవాడు, అతనివలన, ఉత్తమయోగముఁగొనుట, ఉఱవో=ఉచితమో, ధరన్=భూమిని, కొనుట=గ్రహించుట, ఉఱవో=యుక్తమో.

తా. అయ్యో! నిమిచ్చక్రవర్తివంశంబునఁ బుట్టిన మావంటి వారలకు రాజ్యముక విషయమా? వాఁడుత్తమయోగిగాన వానివలన నపనర్గప్రదం బగు సుత్తమయోగంబుఁ గొనుట యుత్తమంబో, లేక, భూమిని గొనుట యుత్తమంబో యని వచించె ననుట.

సీ. విడుఁడని *వీడు నెల్వడి వచ్చి ఖండిక్కుఁ,

డారాజుఁ గనుఁగొని + గారవమున

గురునిష్క్రమింబు నిక్కువముగా నొనఁగెదే,

యని పల్కి యిత్తుఁ దఃస్థముగ నన్న

నవనీతలేంద్ర సీ + వధ్యాత్మరతుఁడవు,

దక్షిణ గురున కీఁ + దలఁచితేని

సకలభవక్లేశ*సంక్షయం బెయ్యది,

యవ్వీద్య బోధింపు + మనిన నవ్వి

తే. యహహ నిష్క్రమంబుకాన్మదీయాధిరాజ్య

మడుగ నొల్లక యిది యేటి + కడిగి తివుడు

క్షత్రియుల† కెల్ల రాజ్యంబుకంటె మఱి ప్రి

యంబు గలదె యటన్న ని + ట్లనియె నతఁడు.

60

టీ. విడుఁడని=ఈమాటలు యుక్తంబులుగావు విడువఁడని, వీడునెల్వడివచ్చి=పాలెమువిడిచివచ్చి, ఖండిక్కుఁడు, ఆరాజు=అకేళిధ్వజుని, కనుఁగొని=చూచి, గారవమున=ప్రేమచేత, గురునిష్క్రమింబు = గురుదక్షిణ, నిక్కువముగా=నిజముగా, ఒనఁగెదేయని=ఇచ్చెదవాయని, పల్కి=చెంది, ఇత్తు=ఇచ్చెదను, తఃస్థముగ=సత్యముగా, అన్న=అనఁగా, అననీతలేంద్ర=రాజా, నీవు=ఈవు, అధ్యాత్మరతుఁడవు=బ్రహ్మవిద్యానిష్ఠుఁడవు, దక్షిణగురునకీదలఁచితేని=గురుదక్షిణ యీదలఁచివా, సకలభవక్లేశసంక్షయం బెయ్యది = సాంసారిక సర్వక్లేశనాశకం చేదో,

* గుడిసె. † కందు.

అవ్యధ్యక్=అట్టివిద్యను, బోధింపుము=తెలుపుము, అనినక్=అనఁగా, నవ్యి = హ
సించి, అహహ=అశ్చర్యము, నిష్క్రం...ము-నిష్క్రంతుక=శత్రురహితమైన, అస్మ
దీయ=నాసంబంధియైనట్టి, అధిరాజ్యము=ప్రభుత్వమును, అడుగనొల్లక=వేడవలవక,
ఇదియేటికడిగితిపుడు=ఈయధ్యాత్మవిద్య నిపుడేల యడిగితివి, త్నీ త్రియుల కెల్లక్=
రాజుల కెల్లను, రాజ్యంబుకంటెక్=ప్రభుత్వమునకంటె, మట్టిపియంబుగలదె=అతి
శయమైనయిట్లముగలదా, అటన్నక్=అట్లనఁగా, అతఁడు=ఖాండిత్యుఁడు, ఇట్లనియె=
ఈప్రకారమనియె.

తా. ఈ మీమాట లుత్తమంబులు గావు విడువుండని యా ఖాండిత్యుండు పా
శేము వెడలినచ్చి కేశధ్వజుం గని ప్రీతితో గురుదక్షిణ నిశ్చయముగ నీఁ దలఁచితివా
యని పల్కి సత్యముగా నితనున్న నోరాజా నీ వధ్యాత్మ విద్యయందు దక్షుండవు.
గాన సాంసారిక సర్వక్లేశ నాశకం బగునది యేదో యట్టి విద్యను బోధింపు మనఁగా
నవ్యి యాశ్చర్యమొంది నిష్క్రంతుకం బగునారాజ్యము నడుగ నొల్లక యీ య
ధ్యాత్మవిద్య నిపు డేల యడిగితివి, రాజుల కెల్ల బ్రభుత్వముకంటె గొప్పకార్యముం
గలదే యనఁగా నాఖాండిత్యుండు నిత్యమాణ ప్రకారంబుగ నిట్లనియె.

మ. విను కేశధ్వజ ధాత్రి వేడమికి నా వేదించెద స్థై తు వ
జ్ఞానకుం గాక వివేకి కేల జనియించుక లౌల్య మెందుక రణం
బునఁ బాడిక రిపుగెల్పువాడియుఁ బ్రజాపాపంబు ధర్మంబు రా
జున కౌనైన నశ త్తద్విజితరాజ్య న్న * న్నఘం బంటునే. 61

టీ. కేశధ్వజ=కేశధ్వజుఁడా, వినుము = ఆకర్షింపుము, ధాత్రి వేడమికిఁ=
ధూమినిఁ బ్రార్థింపకముందుటను, పేరువు=బీజమును, అవేదించెదక్=తెలిపెదను,
ఎందుక=ఎందునను, లౌల్యంబు=చాపల్యము, అజ్ఞానకుం గాక=అవివేకికడక్క, వివే
కికిఁ=జ్ఞానికి, ఏలజనియించుక=ఎందులకుఁబుట్టును, రణంబునక=జగదమందు,
పాడిక=ధర్మముచేత, రిపు=శత్రువును, గెల్పువాడియు=జయించునట్టి బంటు
తనము, ప్రజాపాపంబు=ప్రజలరక్షించుట, రాజునకుక=ప్రభువునకు, ధర్మంబొక=
న్యాయమగును, విసన్=అట్లయినను, త్వద్విజితరాజ్యాన్-త్వత్=నీచేత, విజిత=జయిం
పఁబడిన, రాజ్యాన్=రాజ్యముగలయట్టియు, అశ త్తన్=బలిమిలేనియట్టి, నన్ను=నను,
అఘంబు=పాపము, అంటు నె=స్పృశించునా, అంటననుట.

తా. ఓయి కేశధ్వజుఁడా! రాజ్యము వేడకుండుటకుఁ గారణముఁ దెలిపెద
వినుము. ఏనస్తునందయినను చాపల్య మజ్ఞానకుం గలుగు గాక జ్ఞానికి నేల జనియిం
చును? యుద్ధమందు ధర్మముచేత శత్రువును గెల్పుటయుఁ బ్రజల రక్షించుటయును

రాజులకు ధర్మంబౌ నయినను నీచేత నపహరింపఁబడిన రాజ్యము గల్గి యశక్తుఁడౌనై యున్న నన్నఘంటులు స్పృశింపవని చెప్పెను.

నీ. నరనాథ యీరాజ్యపరిపాలనారాతి,
హననాదికృతరూప + యగునవిద్య
యనధికారికి వినఁగ్రనముఁ గావింపంగఁ,
గలుషంబు రా దధికారియైన
వాఁడు వినఁగింప వచ్చు + వర్ణాచార,
లోపంబుచే నగు + పాపలేప
మైన నేనిత్తుఁ గొమ్మనఁ గొను ధరణిభో,
గమునకుఁ గాక ధర్మమున కగునె

తే. కాన నత్త త్త్రియులకు భైక్షంబు కీడు
మత్ప్రధానులు వేడు సామ్రాజ్యమనెడు
పలుకు ధర్మచ్ఛలంపులోభం బయుక్త
మది యెఱిఁగి రాజ్య + మడుగ నేనిచ్చయింప.

62

టీ. నరనాథ=కేశిధ్వజుఁడా, ఈరాజ్య...ప - ఈరాజ్యపరిపాలనము, ఆరాతి హనన=శత్రు సంహారము, అది=మొదలగువానిచేత, కృత=చేయఁబడిన, రూపయగు=స్వరూపము గలదైన, అవిద్య=అజ్ఞానము, అనధికారికిన్=అధికారము లేనివానికి, వినఁగ్రనముఁ గావింపంగన్=విడిచిపెట్టఁగా, కలుషంబురారు=పాపమొగవను, అధికారియైనవాఁడు, వినఁగింపన్=విడువఁగా, వర్ణాచారలోపంబుచేన్=క్షత్రియ వంశాచార లోపముచేతను, అగు...ము - అగు=విసట్టి, పాప=కిల్బిషముయొక్క, లేపము=పూత, నచ్చున్=కలుగును, (అనఁగా బాపప్రాప్తియొననుట), విసన్=విసను, ఏన్=నేను, ఇత్తుక్=ఒకఁగెదను, కొమ్మనన్=గ్రహింపుమనఁగా, కొను=గ్రహించునట్టి, ధరణి=భూమి, భోగమునకుఁగాక=అనుభవించుటకేగాని, ధర్మమునకగునె=ధర్మమునకగునా, 'కాన' = గనుక, త్త్రియులకున్ = పుడమి తొండము, భైక్షంబు = ఆడిగిపుచ్చుకొనుట, కీడు=పాపము, మత్ప్రధానులు=నామంత్రులు, వేడుసామ్రాజ్యము=రాజ్యముకొనుము, అనెను = అనియెడు, పలుకు=మాట, ధర్మ...బు-ధర్మచ్ఛలంపు-ధర్మమనువ్యాజ్యముగల, లోభంబు=లోభగుణము, అయుక్తము=యుక్తముగాను, అదియెఱిఁగి=అది తెలిసి, రాజ్యమడుగన్=ప్రభుత్వము వేడుటకు, ఇచ్చయింపన్=అక్షేపింపను.

తా. ఓయి కేశిధ్వజుఁడా ! యీరాజ్య పరిపాలన శత్రుసంహారము మొదలగువానిచేతఁ జేయఁబడిన రూపము గలయట్టి యవిద్య, అనధికారి యగువాఁడు

గ్రహింపక విడిచెనేని పాతకము రా దధికారి యగువాఁడు విడిచెనేని తృ త్రియ వంశాచారలోప మగుటవలని పాపలేపంబా నైనను నే నిచ్చెదఁ బరిగ్రహింపు మనఁగా గ్రహించినట్టి సామ్రాజ్యము భోగమునకేఁగాని ధర్మమునకుఁగాదు కావున రాజులకు యాష్టావృత్తిచేతఁ బుచ్చుకొనుట మిగులఁ బాతకము నామంత్రులు రాజ్యమును గోరు మన్నమాట ధర్మ వ్యాజముగల లోభగుణం బయుక్తమైనది యని తెలిసి నే రాజ్యమడుగక బ్రహ్మవిద్య నడిగితి నని ఖండిత్యుఁడు పలికెను.

తే. ఆసపదుదురు బుధులు * రాజ్యమున మమత

మానని జడాత్తుల ట్లహంమానపాన

మత్తులకెకాక యది యేల * మాద్యశులకు

ననిన హర్షించి మెచ్చి యంజనకుఁ డనియె.

63

టీ. బుధులు=పండితులు, మమతమానని=మమకారము విడువనట్టి, జడాత్తులట్లు=మూఢాత్తులఁబలె, రాజ్యమునన్=రాజ్యమందు, ఆసపదురుకే=వాంఛింతురా, అది=అవాంఛ, అహం...కాక - అహంమాన=అహంకారమనియెడి, పాన=మధుపానముచేతను, మత్తులకేకాక=మరించినవారికేకాని, మాద్యశులకున్=మావంటివారికి, ఏల=ఎందుకు, అనినన్=అనఁగా, హర్షించి=సంతోషించి, మెచ్చి=శ్లాఘించి, అంజనకుఁడు=ఆకేశిధ్వజుండు, అనియె=పలికెను.

తా. ప్రాజ్ఞులైనవారు మమకారము విడువని మూఢులవలె రాజ్య మపేక్షింపరను వాంఛ యహంమానపానమత్తులై యున్న వారలకే కాక మముఁబోటులకేల ? అనఁగా నంజనకుండు హర్షించి స్తుతిఁజేసి యొకమాట నెప్పెను.

ఆ. ఏ నవిద్యవలన * మృత్యువుఁ దరియింప

ననఘ రాజ్యమును మఃఖాదికములు

చేయు చున్నవాడ * క్షీణింపఁ జేయుదుఁ

బుధ్యాఫలము భోగభుక్తివలన.

64

టీ. అనఘ=పాపరహితుఁడా ! ఏన్=నేను, అవిద్యవలనన్=అజ్ఞానమువలన, మృత్యువున్=సంసారిమును, తరియింపన్=దాటుటకై, రాజ్యమును=ప్రభుత్వమును, మఃఖాదికములు=యజ్ఞాదిసత్కర్మఫలమును, భోగభుక్తివలనన్=భోగానుభవముచేతను, క్షీణింపఁజేయుదున్=నష్టపఱుతును.

తా. పాపరహితుఁడ ఎగు నోయి ఖండిత్యుఁడా ! నే నజ్ఞానమువలన సంసారిము దాటుటకు ప్రభుత్వమును, యా గాది సత్కర్మములుఁ జేయుచున్నాఁడను, భోగానుభవమువలనఁ బుణ్యఫలంబుల క్షీణింపఁ జేయుదు నని వచించెను.

* రాజ్యంపు మమత.

క. మన యీ నిమిషంశము పా

వన మగుభాగ్యమున మనుజువర త త్వవివే
చనచింత నీకుఁ బొడమెను

విను మిఁక వినుపింతు నేను + విద్యావిధమున్.

65

టీ. మనుజువర=రాజా ! మన...ము-మన=మనయొక్క, ఈనిమిషంశము=నిమిషక్రప ర్తివంశము, పావ...న్-పావనమగు=పవిత్రమగునట్టి, భాగ్యమునన్=పుణ్యముచేత, త త్వవివేచనచింత-త త్వ=తత్త్వముయొక్క, వివేచన = తెలిసికొనునట్టి, చింత=విచారము, నీకున్, పొడమెన్=పుట్టెను. ఏన్=నేను, విద్యావిధమున్=జ్ఞానమార్గమును, వినుపింతున్=తెలియఁ జెప్పెదను. ఇఁక, వినుము=అలకింపుము.

తా. మానవశ్రేష్ఠుఁడా ! మన యీ నిమిషక్రప ర్తివంశము పరిశుద్ధ మగునట్టి పుణ్య విశేషముచేత నీకుఁ దత్త్వవివేచనచింత గలిగెను గాన నిఁక నేను జ్ఞానమార్గముం చెలిపెద నాకర్షింపు మనియెను.

ఆ. ఆత్మకాని మేన + నాత్మబుద్ధియును న
స్వంబునందు మిగుల + సత్త్వమతియు
నవనివర యవిద్య + యను మహాతరువు ను
త్పత్తి కీద్యయంబు + విత్తు మొదలు.

66

టీ. అవనివర=భూనాగుఁడవగు నోయి ఖాండిక్యుఁడా ! ఆత్మకాని=జీవుఁడుగానట్టి, మేనన్=శరీరమందు, ఆత్మబుద్ధియును = జీవజ్ఞానమును, అస్వంబునందు=తనదిగాకుండునట్టి గృహదులయందు, సత్త్వమతియు=తనది యను బుద్ధియు, ఈద్యయంబు=ఈరెండును, అవి...కిన్ - అవిద్యయను=అజ్ఞానమనియెడు, మహాతరువు=గొప్పన్యాయముయొక్క, ఉత్పత్తికిన్=జననమునకు, 'పప్త్యాఉతోఽచినుమే' అను నూత్రముచేత నుమాగమము. మొదలు=అదియైనట్టి, విత్తు=బీజము.

తా. ఓ ఖాండిక్యమహారాజా ! తానుగాని దేహమందు తాననుజ్ఞానమును, తనదిగాక యుండెడి గృహదులయందుఁ దనది యనెడి బుద్ధియు, నీరెండు నజ్ఞానమును మహావృక్షమునకు నాదియైన బీజంబు.

క. సరనాథ పాంచభౌతిక

శరీరమున దేహి మోహసాంద్రతమతముః

పరివృతుఁ డై యే నిది నా

పరికర మని యవధిలేని + భ్రమపడి తిరుగున్.

67

టీ. సరనాథ=రాజా ! దేహి=జీవుండు, పాంచ...నన్-పాంచభౌతిక=పంచ భూతపరిణామంబై, శరీరమునన్=కాయమునందు, సాంద్ర...డై-సాంద్రతను=మిగుల దట్టమైన, తమః=అవిద్యచేతను, పరివృతుడై=అవరింపఁబడినవాడై, ఏన్=నేను, ఇది, నాపరికరము=నాసొమ్ము, అని=నిశ్చయించికొని, అపథిలేని, భృమపడి=అజ్ఞాన మునఁబడి, తిరుగున్=భ్రమణముఁ జేయుచుండును.

తా. ఓ రాజా! పంచభూత పరిణామంబగు దేహముండు మిగుల బలసియున్న యజ్ఞానముచేత నావరింపఁబడినవాఁడు గాన జీవుఁడు నేననియు, నాపరికరంబు అని యును దరిలేని భ్రాంతిఁజెంది తిరుగుచుండును.

క. జలవసుధాంబరపవన

జ్వలనంబులకంటె దా నంజస్రంబు వెలి

వెలుఁగొందునాత్మ యుండఁగ

గ శేబరము నెవ్వఁ డాత్మగాఁ దలపోయున్.

68

టీ. జల...న్-జల=ఉదకము, వసుధా=భూమి, అంబర=ఆకాశము, పవన= వాయువు, జ్వలన=అగ్ని, ఈపంచభూతములకంటె, తాన్=తాను (అనఁగా నాత్మ యనుట), అజస్రంబు=నిరంతరమును, వెలిన్=కడను, వెలుఁగొందున్=ప్రకాశించు నట్టి, ఆత్మ=జీవుఁడు, ఉండఁగన్=ఉండఁగా, క శేబరమున్=దేహమును, ఎవ్వఁడు= ఎట్టివాఁడు, ఆత్మగాన్=తానుగా, తలపోయున్=నిశ్చయముఁ జేయును.

తా. పృథివీప్రేక్షోవాయాకాశంబు లను పంచభూతములకంటెను దా నిరంతరము వెలపటఁ బ్రకాశించు చున్న జీవుం డై యుండియు శరీరము నెవ్వఁ డాత్మ యని తలంచును.

సీ. వపు రుపభోగ్యముల్ • నృప గృహక్షేత్రాదు,

లవి బొంది వొఁగాక • యాత్మవగునె

య ట్లన పుత్త్రపౌత్రాస్త్రానికమును నాత్మ,

గాని మైఁబుట్టుటఁ • గావు తనవి

గాన మృత్యువుగను • కాయంబున జనించు,

పుత్త్రాదులెడ స్వత్వబుద్ధి దగదు

ఎపుడేని యాత్మ వేతే యనునప్పుడే,

యడరు భోగంబు లీయాత్మకంట

తే. వట్లుగా కీయొడలె యాత్మ • యన్న నంటు
మృద్ధహము నిల్చు నెట్లుల్కు • మృజ్జలాది
నట్లు భౌతికభోగాశానాది భౌతి
కాంగములు నిల్చు భోగ మిం • దాత్మ కెద్ది.

69

టీ. స్వపరాజా, వపురుపభోగ్యముల్ = శరీరముచేత ననుభవింపఁదగినట్టి, గృహక్షేత్రాదులు=ఇండ్లు భార్య మొదలైనవి, ని. 'క్షేత్రంపత్నీ శరీరయోః' అని యమగము. అవి=ఈ దేవుఁబడినవి, బొందివి=దేహసంబంధులైనవి, డౌఁగాక, ఆత్మవగునె=ఆత్మసంబంధులైనవి యగునా, అట్లన=ఆరీతిగానే, పుత్ర్రి...ము-పుత్ర్రిపౌత్ర్రి = కొమారులు మనుమలు, వీరియొక్క, అనీకమును=సంఖ్యమును, ఆత్మగాని=జీవుఁడుగాని, మైక్=దేహమందు, పుట్టుట=జనియించుటచేత, తనవిగావు=ఆత్మవిగావు, కాన్=అట్లుగుటచేత, మృత్యువుఁగనుకొయంబునె=మృత్యువును బొందునట్టి శరీరమందు, జనించు = పుట్టుచున్న, పుత్ర్రిదులెడ= కుమారులు మొదలగువారియందు, స్వత్యబుద్ధి=తనదనుజ్ఞానము, తగదు=కూడదు, ఎప్పుడేని = ఎప్పుడైనను, ఆత్మ=జీవాత్మ, వేతే=భిన్నమే, అనుక్=అనుకొనునో, అప్పుడె, అడరు = వృద్ధి యగుచున్న, భోగంబులు=స్వీకృందనములు, ఆత్మకుక్=తనకు, అంటవు=స్పృశింపవు, అట్లుగాక=అటుగాక, ఈయొడలె=ఈశరీరమే, ఆత్మ=నేను, అన్నక్=అన్నట్టయేనేని, అంటున్=మట్టును, మృద్ధహము=మృత్యుయనికేతనము, అల్కుమృజ్జలాదిన్ = అలికి పూసినట్టి మన్న నీళ్లు మొదలగువానిచేత, ఎట్లు = ఏప్రకారము, నిలుచుక్=ఉండునో, అట్లు=అప్రకారముగ, భౌతిక=భూతసంబంధులైన, భోగ=సుఖము, ఆశన=అన్నము, అదిక్ = మొదలుగాఁ గలవానిచేత, భౌతికాంగములు నిల్చుక్=పంచభూతాత్మక శరీరములు నిలుచును, ఇందు=దీనియందు, భోగము = సుఖము, ఆత్మకుక్=జీవునకు, ఎద్ది=ఏది.

తా. ఓయిరాజా! దేహోప భోగ్యంబులైన, గృహక్షేత్రాదులు, శరీర సంబంధులుగాని యాత్మ సంబంధులుగావు. అత్రైజంగుననే పుత్ర్రిపౌత్ర్రిది సమాహము దేహమందు జనియించుటచేత నాత్మవిగావు, గాన మరణము నొందునట్టి శరీరమున జనియించిన పుత్ర్రిదులంగు స్వత్యబుద్ధి కూడదనియు నెప్పుడేని యాత్మకు దేహము భిన్నంబని భేదజ్ఞానము గలుగచున్నదో యపుడు భోగంబు లాత్మకంటె ఎటుగాక శరీరమే తానని తలంచినయెడ భోగంబు లంటుచున్నవి; మంటితోఁ గట్టంబడియున్న గృహము మృజ్జలాదులచేత నెట్లు నిలుచునో యత్రైజంగున పంచభూతసంబంధులైన సుఖము, ఆశనము మొదలగువానిచేత భౌతికాంగములు నిలుచును, దీనియందు దాత్మకు భోగ మెక్కడిది.

మ. జనిసాహస్రబహుప్రయాణ మగు సంసారంపుడ్రోవ న్నదా
చనుచుండు స్థన మోహభేదముల మఃస్సంసారి పాంథుండు వా
ననలం ధూళి ముసుంగుఁ గాఁగ నెవుడేఁ * జ్ఞానంపుటుష్టోదకం
బునఁ దత్తాళనసేయు వాని కపు డఃమోహశ్రమంబు స్థనుఁ. 70

టీ. జని...ము - జనిసాహస్ర = జన్మసహస్రము అనియెడి, బహుప్రయాణ
మగు = అనేక ప్రయాణములు గల, సంసా...వెఁ - సంసారంపు = జననమరణాది
రూపమైన సంసారమనియెడు, త్రోవఁ = మార్గమునందు, సంసా...డు - సంసారి =
సంసారియను, పాంథుండు = పథికుఁడు, వాసలఁ = అనాదికర్మ వాసనలనియెడు,
ధూళి = పరాగము, ముసుంగు గాఁగఁ = కిప్పుగాఁగా, ఘన...ము - ఘన = అతిశ
యమగు, మోహ = మోహమనియెడు, భేదము = క్లేశము, అలమఁ = చుట్టుకొనఁగా,
సదాచనుచుండుఁ = ఎప్పటికినిఁ దిరుగుచుండును, ఎవుడేఁ = ఏసమయమున, జ్ఞానంపు
టుష్టోదకంబునఁ = శాస్త్రజన్య జ్ఞానమనియెడి ముష్ణజలంబుచేతి, తత్తాళన సేయుఁ -
తత్ = అకర్మవాసన అనియెడు పరాగమును, త్తాళన సేయుఁ = కడుగుకొనునో,
వానికి = సంసారియను పథికునికి, అపుడు = అక్షణమందు, అమోహశ్రమంబుఁ =
అమోహమను శ్రమమును, చనుఁ = నివర్తించును.

తా. జన్మసహస్రము అనియెడి యనేకప్రయాణముగల జనన మరణాది రూప
మగు సంసార మను త్రోవయందు సంసారి యనుపథికుం డనాదికర్మవాసన అనియెడి
పరాగము గిప్పుకొనఁగా నతియం బగు మోహ మనుక్లేశము చుట్టుకొనఁగా నెడతెగక
తిరుగుచుండును. ఎపుడు శాస్త్రజన్యజ్ఞానమును ముష్ణోదకముచేత సంసారి యను తెరువరి
యా కర్మవాసన అనియెడి పరాగమును గడుగు కొనుచున్నాడో యపుడ యమో
హమను శ్రమము నివర్తించును.

తే. అట్టి మోహశ్రమం బాటఁ నాశరీరి
స్థస్థుఁడై తా ననన్యాతిశయ మబాధ
మనఁగ విలసిల్లు నిర్వాణఁ మనుభవించు
ననఘ తొల్లియు నిర్వాణఁఖనియ కాన.

71

టీ. అనఘ = పాపరహితుఁడఁ అట్టి...బు - అట్టి = అటువంటి, మోహశ్ర
మంబు = అజ్ఞానమనియెడి యాగూఢము, అలఁ = లీలఁగా, అశరీరి = అశీవుఁడు, స్థ
స్థుఁడై = తాను గుఱుపడినవాడై, అనన్యాతిశయము = తనకంటె నతిశయము లేనట్టిది
యు, అబాధము = గుఱురహితమైనది, అనఁగఁ = అనఁగా, విలసిల్లు = ఒప్పుచున్న,
నిర్వాణము = మోక్షానందమును, అనుభవించుఁ = భోగించును, తొల్లియు = మునుపు
ను, నిర్వాణఁఖనియకొన = మోక్షాశ్రయుండేకొన, (అనఁగా జీవన్ముక్తి డె యనుట).

తా. పాపరహితుడవగు నోయిరాజా! యతండు తొలుత జీవన్ముక్తుడై కానఁ దాదృశంబగు నజ్ఞానమనియెడి యాయాసము దీఱఁగా జీవుండు సుఖమై సర్వోత్తమంబును దుఃఖరహితము నైనది యనునట్లుగఁ బ్రకాశించుచున్న యానంద మనుభవించును.

వ. విను జనేశ్వర జలం బస్పృష్టదహనం బయ్యుఁ దదీయ యోగం బునఁ గలశోదరంబున నునికిం దా నతిశీతలం బయ్యు నుడికి శబ్దో ద్రేకాది ధర్మంబులం బొందున ట్లాత్మయుం బ్రకృతి సంబంధంబున నహంమానాది దూషితుండై ప్రాకృతంబులగు ధర్మంబులం బొందు వీని కత్యంత విలక్షణుండు నక్షయండు నాత్మయ ట్లగుట నింత యనర్థమాలం బగు నీయవిద్యాబీజంబు నీ కెఱింగించితి నేవం విధంబు లగు నకల క్లేశంబులకు నంతయ కరంబు యోగంబు దక్క మఱియొండుపాయము లే దనుటయుఁ బ్రీతుం డై ఖండి క్యుండును మహాత్మా యిన్నిమివంశంబున విజ్ఞాత యోగశాస్త్రా ర్థుండ వీవు నాకు నయ్యోగంబు సమస్తంబు విస్తరింప వలయు ననినఁ గేశిధ్వజుండు కృపాళుం డై మహీపాలా విను మెందేని సంస్థితుం డై ముని మఱి పునర్భవంబునకు రాక బ్రహ్మసాధర్మ్యం బుఁ బొందు నట్టియోగంబుఁ జెప్పెద సావధానుండ నై విను మని యిట్లనియె.

72

టీ. విను=వినుము, జనేశ్వర = రాజా, జలము = నీరు, అస్పృష్ట దహనం బయ్యున్=అగ్ని సంహతయండియు, తదీ...న్ = తదీయ=అయగ్ని సంబంధియైన, యోగంబునన్=సంపర్కముచేత, కలశోదరంబునన్=ఘటోదరమునంగ, ఉన్మిక్= ఉండుటంజేసి, తాన్=ఉదకము, అతిశీతలంబయ్యున్=మిగుల జల్లనై యుండియు, ఉడికి=కాగి, శబ్దోద్రేకాది ధర్మంబులన్ = సలసలయును శబ్దము పొంగు మొదలైన గుణములను, పొందునట్లు=ఆశ్రయించినట్లు, ఆత్మియున్ = జీవుఁడును, ప్రకృతి సంబంధంబునన్ = శరీరసంబంధముచేత, అహంమానాదిదూషితుండై = అహంకార మమకారాదులచేత మలినుండై, ప్రాకృతంబులగు ధర్మంబులంబొందున్ = ప్రకృతి జన్యగుణంబుల నాశ్రయించునుగాని, వీనికి = ఈప్రకృతిధర్మములకు, ఆస్యంతవిలక్షణుండును = మిగుల వేరైనవాఁడును, అక్షయండును = నాశము లేనివాఁడును, అత్మ=జీవుఁడు, అట్లగుటన్ = అట్లుగాన, ఇంత యనర్థమాలంబగు, ఈ అవిద్యా= ఈ అజ్ఞానముయొక్క, బీజంబు=కారణమును, ఎఱిగించితిన్ = తెలిపితిని. శ్లో. 'అనా

తృ తీ యా శ్వా న మః.

త్వ న్యాత్మబుద్ధిర్యా అన్వేష్యమితీయామతిః, అవిద్యాతరుసంభూత బీజమేత ద్విధా
 సితమ్.' అని విష్ణుపురాణము. ఏనంవిధంబులగు=ఈప్రకారమైన, సకలక్షేతములకు=
 సమస్త గుణములకు, సంక్షయకరంబు = నాశముఁ జేయునది, యోగంబుదక్క =
 యోగము వినా, మఱియొండుపాయము లేదనుటయు = మఱియొక సాధనంబు
 లేదనఁగా, ప్రీతుండై=సంతసించినవాడై, ఖండిత్యుండును, మహాత్మా = మహామతి
 యగు నోయి కేశిధ్వజుఁడా, ఈనిమిషంశంబునకే, విజ్ఞాత = తెలియఁబడిన, యోగ
 శాస్త్రార్థుండవు = యోగశాస్త్రార్థము గలవాడవు, నీవు, నాకున్ = నాకును,
 ఆయోగంబు సమస్తంబు విస్తరింపవలయు ననినన్ = ఆయోగమంతయు విపులము
 గాఁ జెప్పవలయు ననఁగా, కేశిధ్వజుఁడు, కృపాశుండై=దయగలవాడై, మహీపా
 ల=భూనాయకుఁడా, వినుము=ఆకర్ణింపుము. ఎందేని సంస్థితుండై=ఏయోగశాస్త్ర
 మందు నున్నవాడై, ముని=సాధకుండు, మఱి=పిమ్మట, పునర్భవంబునకున్ రాక=
 పునర్జన్మమునకురాక, బ్రహ్మసాధర్మ్యంబు=బ్రహ్మత్వమును, పొందున్ = పొందునో,
 అట్టి యోగంబుఁజెప్పెద=ఆయోగము పఠించెదను, సావిధాన చిత్తుడవై=నిశ్చలమన
 స్కుండవై, వినుముని=ఆకర్ణింపుమని, ఇట్లనియె.

ఆ. ప్రాణికోటి కల్ల • బంధంబు మోక్షంబు

చేరుటకును మనసు • కారణంబు

విషయసంగియైన • విను బంధకారి ని

ర్విషయ మైన ముక్తి • విభవకారి.

73

టీ. ప్రాణికోటి కల్లన్=ఎల్లప్రాణులకు, బంధంబు=సంసార రూపబంధము,
 మోక్షంబు=తద్వ్యవృత్తము, చేరుటకును=ఈరెండుపొందుటకు, మనసు=మనంబు,
 కారణంబు=హేతువు, విషయసంగియైన=ప్రకృందనాదివిషయములయందుఁ దగి
 లేనేని, బంధకారి=బంధము గలుగఁజేయునది, నిర్విషయమైన=విషయములయందుఁ
 దగులకుండేనేని, ముక్తివిభవకారి=ముక్తివైభవముం జేయునది.

తా. సకల ప్రాణులయొక్క సంసారరూపబంధమునకును మోక్షమునకును
 మనంబే కారణ మనియి, నామనంబు ప్రకృందనాదివిషయములయందుఁ బ్రవేశించె
 నేని బంధంబును, విషయములయొడఁ దగులకుండేనేని యనన్యార్థతయం బగుమోక్షం
 బునుం గలుగఁ జేయును.

నీ. విజ్ఞానమునఁ జేసి • విషయాది వలన నె,

మృత మాహరించి బ్రహ్మము బడేళుఁ

జింతింపవలయు • నిశ్చేయనంబున కల్లు,

చింతింప నతఁడు తచ్చింతకునకు

ఆము క్తమాల్యద, నవ్యాఖ్యానము

నాత్మభావం బిచ్చు • నాకర్షకము వికా,
 ర్యశ్మసారముఁ దార్చు•నట్లు యోగ
 మన యమాదికవిషయంబైన యాత్మ ప్ర,
 యత్నంబున కధీన • యైన సాత్త్వి
 తే. కపుమనోగతి యెయ్యది • గలదు దాని
 బ్రహ్మసంబంధినిఁగఁ జేయు•ప్రాధి సూవె
 యిట్టి వైశిష్ట్యధర్మ మెం•దేనిగలుగు
 నట్టి యోగంబు గలిగినయతఁడె యోగి.

74

టీ. విజ్ఞానమునజేసి=విశేషజ్ఞానముచేతను, విషయాదివలన = స్రక్పందనాది విషయములు మొదలగు వానివలన, నెమ్మనము=మనస్సును, ఆహరించి=మరలించి, పరేశుఁ=పరమేశ్వరుఁడైన, బ్రహ్మముఁ=పరబ్రహ్మను, నిశ్రేయసంబునకుఁ=మోక్షమునకు, చింతింపవలయుఁ=ధ్యానముసేయవలయు, అట్లుచింతింపఁ=అలాగు ధ్యానముసేయఁగా, అతఁడు = అబ్రహ్మము, తచ్చింతకునకుఁ = అధ్యానముసేయు వానికి, ఆకర్షకము=ఆకర్షక మైనట్టి సూదంటుతాయి, వికారి=రూపాంతరముగల, అశ్మసారము=లోహమును, తార్చునట్లు=ఆకర్షించునట్లు, ఆత్మభావంబు=తనస్వరూపమును, ఇచ్చున్=ఒసఁగును, యోగమనఁ=యోగమనఁగా, యమాదికంబైన=యను నియమాది విషయకమయిన, ఆత్మప్రయత్నంబునకున్=జీవునియొక్క వ్యవసాయమునకు, అధీనయైన = తగులైన, సాత్త్వి...గతి - సాత్త్వికపు = సత్త్వగుణప్రధానమైన, మనోగతి=మనోవ్యాపారము, ఎయ్యదిగలదు=ఏదికలదో, దానిన్ = అమనోవ్యాపారమును, బ్రహ్మసంబంధినిఁగాన్=బ్రహ్మమునుబొందినదానిఁగా, చేయుప్రాధి సూవె=చేయుప్రాధిమ్యమును, ఇట్టివై శిష్ట్యధర్మము=విశేషభావముగల ధర్మము, ఎందేనిగలదు=ఎక్కడఁగలదో, అట్టియోగంబు గలిగినయతఁడే యోగి=అట్టియోగముగల వాఁడె యోగి.

తా. విశేషజ్ఞానముచేత విషయాదులను హరించి బ్రహ్మసంధానముఁ జేయు వాని కాపరబ్రహ్మము సూదంటుతాయి వికారముగల యిసుమును దనయందు గ్రహించినట్లు నాత్మస్వరూపము నిచ్చుననియు, యోగమనఁగా యమనియమాది విషయకంబయిన తనప్రయత్నమున కధీనమైన సత్త్వగుణప్రధానముగు మనోవ్యాపారమును బ్రహ్మసంబంధిఁగాఁజేయునట్టి ప్రాధిమ్యమును, నిట్టివై శిష్ట్యధర్మ మెందుఁ గలదో యదే యోగ మాయోగము గలవాఁడె యోగి.

వ. మఱియు బ్రహ్మచర్యాదులగు యమంబు లేనును స్వాధ్యాయాదు
లగు నియమంబు లేనును నిష్కాముఁడై యోగి యగువాఁడు మ
నోనైర్మల్య సంపాదనకు నాచరింపవలయు నివి కామ్యంబు లైన
విశిష్టఫలదంబులు నిష్కాములకు ముక్తిదంబు లగునట్టి యమనియ
మంబులు వదలక భద్రాసనాదులందు నొకటి సవలంబించి ప్రాణా
భిధానం బగు పవనంబు నభ్యాసంబున ఐశంబు సేయవలయు నదియె
ప్రాణాయామ మనంబడు నట్టి ప్రాణాయామంబు సబీజాబీజ సంజ్ఞ
లం బరఁగునదియె ప్రాణాపానంబుల మిథోనురోధంబుల నుభయ
నిరోధంబున రేచకాదిత్రైవిధ్యంబునం బొందు మొదల నా చె
ప్పిన సబీజాబీజ సంజ్ఞలందు సంతస్థులరూపావలంబి యగునదియ
సబీజం బితరం బబీజంబు మఱి శబ్దాదివిషయంబులం బ్రవ
ణంబు లగు నింద్రియంబులం ద్రిప్పి మానసంబున కధీనంబులు
సేయుట ప్రత్యాహారం బిట్టి ప్రత్యాహారంబు ముముక్షున కవ
శ్యకర్తవ్యంబు దీనివలన సత్యచంచలంబు లగు నింద్రియంబులకు నా
త్మవశ్యత గలుగు నివిగన వశ్యంబులు గాకుండిన నాయోగి యోగ
సాధకుండు గానేరండు ప్రాణాయామంబునఁ బవనంబులు ప్రత్యాహా
రంబున నింద్రియంబులు వశంబు లైన పిమ్మటఁ జిత్తంబు శుభాశ్ర
యంబునం దిడునది యనుటయు ఖండిక్యఁ డిట్లనియె. 75

టీ. మఱి=మఱియును, బ్రహ్మచర్యాదులగుయమంబులేనును = బ్రహ్మచర్యము
మొదలైనయమంబులేనును, స్వాధ్యాయాదులగు నియమంబులేనును = వేదపారాయ
ణము మొదలైన నియమంబులేదును, యోగియగువాఁడు, నిష్కాముఁడై=కోరికలేని
వాఁడై, మనోనైర్మల్యసంపాదనకు=మనశ్శుద్ధిని సంపాదించుటకొఱకు, ఆచరింప
వలయున్=ఆచరింపవలయును, ఇవి=ఈయమనియమములు, కామ్యంబులైనన్=కోరి
కచేతఁజేయఁబడినయెడ, విశిష్టఫలదంబులు=సకల ఫలప్రదంబులు, నిష్కాములకున్
=కోరికలేనివారలకు, ముక్తిదంబులగున్=మోక్షమిచ్చునవియగును, అట్టియమనియ
మంబులు, వదలక=విడువక, భద్రాసనాదులయందు=భద్రాసులగునాసనవిశేషముల
యందు, ఒకటిసవలంబించి = ఒకటినాశ్రయించి, ప్రాణాభిధానంబగు = ప్రాణమును
పేరుగల, పవనంబున్ = వాయువును, అభ్యాసంబునన్ విశంబుసేయవలయున్=వా
డుకచేత పశపఱుచుకొనవలయు, అదియెప్రాణాయామమనంబడున్ = అట్టిప్రాణా
యామంబు, సబీజాబీజసంజ్ఞలం బగు=సబీజప్రాణాయామం బబీజప్రాణాయా

మం బని నానుద్యయముచేత నొప్పును, అదియే=ఆ ప్రాణాయామమే, ప్రాణాపానంబుల=ప్రాణాపానంబులను రెండు వాయువులయొక్క, మిథుః=పరస్పరము, అనురోధంబులక=అనుసరించుటచేతను, ఉభయనిరోధనంబునక=రెంటిని నిలుపుటచేతను, రేచకాది త్రైవిధ్యంబునుక=రేచక పూరక కుంభకము లనియెడి త్రివిధత్వమునుక, పాండుక=వహించును, మొదలనాచెప్పిన=లోలత నేఁ జెప్పిన, సబీజాబీజ సంజ్ఞలందు=ఈరెండు నామములయందు, అంతః=లోపలను, స్థూలరూపావలంబియగునదియ=స్థూలస్వరూపము నాశ్రయించునదియ, సబీజంబు=సబీజప్రాణాయామంబు, ఇతరంబు=నూత్నస్వరూపావలంబి యగునదియే, అబీజంబు=అబీజప్రాణాయామంబు, మఱిశబ్దాదివిషయంబులక=శబ్ద స్వరూప రస గంధంబులను విషయములంగు, ప్రవణంబులగు=వ్యవహారతైన్య, ఇంద్రియంబులక=శ్రోత్ర, త్వక్, చక్షుః, జిహ్వః, ఘ్రాణంబు లనుపంచేంద్రియములను, త్రిప్పి = మరలించి, మానసంబున కధీనంబులు సేయుట=మనంబునకు వెళుముసేయుట, ప్రత్యాహారంబు, ఇట్టిప్రత్యాహారంబు, ముముక్షునకుక=మోక్షేచ్ఛగలవానికి, అవశ్యక ర్తవ్యంబు=తప్పక చేయఁదగినది, దీనివలనన్=ఈప్రత్యాహారయోగమువలన, అతీచంచలంబులగు=మిగులఁజలంబులైన, ఇంద్రియంబులకుక=పంచేంద్రియంబులకు, ఆత్మవశ్యతగలుగుక=ఆత్మవశంబొటకలుగును, ఇవి=ఈప్రాణేంద్రియంబులు, కనక=మాడఁగా, వశ్యంబులు కాకుండినక=వశపర్తులు కాకుండినేని, ఆయోగి=ఆయోగపురుషుండు, యోగసాధకుండు కానేరండు=యోగము సాధించువాఁడుగాఁడు, ప్రాణాయామంబునక=ప్రాణాయామముచేతను, పవనంబులు = వాయువులు, ప్రత్యాహారంబునక=ప్రత్యాహారముచేత, ఇంద్రియంబులు=శ్రోత్రాదులు, వెశంబులైన = అధీనములైన, పిమ్మటక=పిదప, చిత్తంబు = మనమును, శుభాశ్రియంబునంగు = శుభాధారముగు పరబ్రహ్మమునంగు, ఇడునది = పొందింపవలయును, అనుటయు = అనఁగా, ఖండిత్యుండు, ఇట్లనియొక=ముంగు చెప్పుచున్నాఁడు.

తా. బ్రహ్మచర్యము మొదలగు యమములైదును, స్వాధ్యాయము మొదలగు నియమములైదును జిత్రశుద్ధికిఁగ కనుష్ఠింప వలయును. ఇవి క్షోరికచేతఁ జేసిన పక్షమున విశేషఫలములనిచ్చును. క్షోరిక లేక చేసినయెడ మోక్షముబుద్ధును. భద్ర ముక్త పద్మ సిద్ధ వీర ముక్త పద్మ మను నివి మొదలగు నాసనములలో నొకటి నవలంబించి వాయువును రేచక పూరక కుంభకాభ్యాసముచేత వశపఱుచుకొనవలయును. ఇట్లు ప్రాణవాాయువును వశపఱుచుకొనుటయే ప్రాణాయామ మనంబడును. అది సబీజంబబీజం బని ద్వివిధంబు. శబ్ద స్వరూప రస గంధము లను పంచవిషయములకుఁ బోవు శ్రోత్రత్వచ్ఛక్తుజ్జిహ్వఘ్రాణము లనుపంచేంద్రియంబుల మరలుచుకొనుట ప్రత్యాహారంబు. ఇది ముముక్షున కవశ్యము చేయఁదగినది. ఇట్లు నరింప నింద్రియ

సులు మనస్సున కధీనములగును. పిమ్మట శుద్ధం బగుచిత్రమును పరబ్రహ్మయందుఁ జీర్వవలయును.

క. మనమున కెద్ది శుభాశ్రయ

మనఘ యెఱింగింపు మఱి సమస్తాధారం

బనఁ జన యద్వస్తువు య

న్మనన మశేషోరుదుఃఖఃమండలిఁ జెఱుచున్.

76

టీ. మనమునకున్ = మనస్సునకు, ఎద్ది = ఏవస్తువు, శుభాశ్రయము = శుభమైన స్థానము, మఱి = మఱియును, సమస్తాధారంబు = సకలమును ధరించునది, అనన్ = అనునటుల, యద్వస్తువు = ఏవస్తువు, చనున్ = చిహ్నము, యన్మనము = ఏదేవునిమనము, ఆశే...లిన్ - ఆశేష = సకలమైనట్టియు, ఉరు = విస్తారమయిన, దుఃఖమండలిన్ = శోకసమూహములను, చెఱుచున్ = నష్టముఁజేయునో, అనఘ = పరిశుద్ధుఁడా, ఎఱింగింపుము = తెలుపుము.

తా. మానసంబున కేది శుభమైన స్థానము, సకలాధారంబగు వస్తువేది, ఏదేవుని మనము సకల దుఃఖ సమూహంబులం బోగొట్టునో, పరిశుద్ధుండవగు నోయి కేళి ధ్వజుఁడా! యెఱింగింపు మని పలికెను.

తే. అనినఁ గేళిధ్వజుఁడు వాని • కనియె బ్రహ్మ

మాశ్రయంబు మనంబున • కదియ పరము

నపరము ననంగఁ బొలుచు నం • దపర మనఁగ

మూర్తము పరం బనంగ సమూర్త మనఘ.

77

టీ. అనిన్ = ఇట్లనఁగా, కేళిధ్వజుఁడు = జనకుండు, వానికనియెన్ = అఖండిత్యునకుఁ జెప్పెను, అనఘ = పరిశుద్ధుండవగు నోయిరాజా, మనంబునకున్ = చిత్తంబునకు, బ్రహ్మము = పరబ్రహ్మము, ఆశ్రయంబు = స్థానము, అదియ = అపరబ్రహ్మమే, పరమున్ = పరమనియు, అపరమున్ = అపరమనియు, అనంగన్ = అనునటుల, పొలుచున్ = చిహ్నము. అందు = అరెంటియందు, అపరమనఁగన్ = మూర్తము, అన్వఁగా రూపముకలది, పరంబనంగన్ = అమూర్తము, అనఁగా రూపము గాకుండునది.

తా. అట్లనఁగాఁ గేళిధ్వజుండు పరబ్రహ్మమే చిత్రమునకు నాశ్రయం బనియు, నా పరబ్రహ్మము పరాపరభేదంబులఁ జెంది యుండు ననియు, నపర మనఁగా రూపవత్పదార్థమనియు, పరమనఁగా రూపరత్ననియు, నాఖండిత్యునకుఁ జెలిపెను.

మ. మును నాచెప్పిన రెంటిలోఁ బర మన్ = ముక్తాత్మ దూరం బుపాననఁ గావింప సమూర్త మింక పరసంజ్ఞం బజ్జగర్భాది బ

ధనికాయం బది మూర్త మైనను బరిత్యాజ్యంబు శశ్వత్ప్రభా
వనలం గూడుట నారురుక్షున కనేవ్యం బీద్యయంబు న్నదన్. 78

టీ. మును=మును, నాచేప్పిన=నే జెప్పినట్టి, రంటిలోన్=ద్యయములో,
పరమనన్=పరమనగా, మూర్త్యు=విడువబడిన బ్రహ్మము, అమూర్తము=అకారము
లేనిది, గనుక, ఉపాసనగావింపన్=ధ్యానముచేయుటకు, దూరంబు=శక్యముగాదు,
ఇంక=ఇంకను, అపరసంజ్ఞంబు=అపరమనుపేరుగలది, అబ్జగర్భాది = బ్రహ్మమొద
లగు, బద్ధనికాయంబు=బద్ధజీవుల సంఘరూపము, అది=అయిపరమము, మూర్తమైనను=
రూపనితైనను, శశ్వత్=మాటిమాటికిని, త్రిభావనలన్ = భావనాత్రయముతోడను,
గూడుటన్=కూడియుండుటచేత, పరిత్యాజ్యంబు=నేవింపదగినదికొడు, అరురుక్షు
నకున్=సాధకునికి, తుదన్=కడపట, ఈద్యయంబున్=ఈపరాపరములురెండును,
అనేవ్యంబు=విడువదగినది.

తా పూర్వము నాచేత జెప్పబడిన పరాపరములోఁ బరము నిరాకారము
గాన ముముక్షువు లగుజీవుల కుపాసనా శక్యమనియు, నపరమను సంజ్ఞగల చతు
ర్ముఖాది బద్ధజీవ సంఘరూపము సాకారమైనను భావనాత్రయవిశిష్ట మగుటంజేసి
పరిత్యాజ్యమనియు, నారురుక్షునకు శరీరత్యాగకాలమంగు నీరెండువిధంబు లుపాస
నకుఁ దగినవి కా వినియును దాత్పర్యము.

వ. ఆభావనాత్రయం బెద్ది యనినఁ జెప్పెద బ్రహ్మభావనయుం గర్మ
భావనయు బ్రహ్మకర్మోభయభావనయు నందు బ్రహ్మభావనాయు
తులు ననందనాదులు, దేవాది స్థావరావరు లగుప్రాణు లందఱు
కర్మభావనాభావకులు హిరణ్యగర్భాదు లుభయభావనాపరు లీ
మూడుతెఱంగులవారు భావనాత్రయాన్నియుతులు గావున నీత్రివి
ధాత్మక రూపంబు నేవ్యంబు ననందనాదులునుం బ్రాగ్భ్రహ్మ
కల్పంబులనంచరించుట భావనాబద్ధులె యిబ్బావనాత్మకం బగు
విశ్వంబు సంస్థితికి నవధి దేవమనుష్యాది విశేషజ్ఞాన కర్మంబులు
క్షీణించుటయొక్క విశ్వంబై తోచు హిరణ్యగర్భాదులకంటె
నవ్యంబు పరాఖ్యం బిది ముక్తిరూపం బమూర్తంబై యుండు
నని మొదల సూచించితిం గదా తదాకారంబుఁ దేలపఱచెద
పూర్వోక్త దేవాది భేదరహితంబై తద్భేదరహిత్యంబున నిట్టి దట్ట
దని వచించుటకు గోచరంబుగాక యపక్షయాది రహితంబున
సచ్చబ్రహ్మచ్యంబును నాత్మసంవేద్యంబును నై జ్ఞానైకనిరూపణీయం

బగుచు జ్ఞానశబ్ద వాచ్యంబునుం దానయై బ్రహ్మాత్మకం బగుట బ్రహ్మ సంజ్ఞయుం గాంచి యొప్పు ; మఱి భావనాత్రయాత్మక విశ్వ వైలక్షణ్యంబై లక్షణంబుగాఁగల యీరూపం బభ్యస్యమాన యోగుండగు యోగికిం జింతింప నశక్యంబు. మఱి యపరంబని చెప్పంబడిన హిరణ్యగర్భుండు వాసవుండును ప్రజాపతులు మరు త్తులు ననువులు దుద్రులు ఆదిత్యులు తారకంబులు గ్రహంబులు గంధర్వ యక్ష రక్షో దైత్యాది సమస్త దేవయోనులు మనుష్యులు పశువులు అద్రులు సముద్రంబులు ద్రుమంబులు వెండియు నేకపాద ద్విపాద బహుపాదాపాదంబు లగు నితర భూతంబులుం దదు త్పత్తి హేతువులునుగా విలసిల్లునట్టి ప్రధానాది విశేషాంత చేతనా చేతనాత్మక ప్రపంచభావం బగు స్థూలరూపం * బుప్రకాంతయోగు నకుఁ జింతింప శక్యంబు. శక్యమేనియుఁ దద్భావనాత్రయాత్మకం బగుట నశుభాశ్రయంబుగావున ముక్తిసాధనంబుగా దీ చెప్పబడిన సకల ప్రపంచంబును విష్ణుశక్తి సమన్వితంబై యతనికి శరీరంబునై యుండు నట్టి విష్ణుశక్తులు మొదల నేజెప్పిన పరాపరాఖ్యలను దద తిరిక్తయగు కర్మాఖ్యనుం ద్రివిధములైయుండు నందుఁ గర్మాఖ్యశక్తి చేత వేష్టితయై యపరాఖ్య యగు తేత్రజ్ఞశక్తి జన్మ జరామరణా న్యనేక సంసారతాపంబు లనుభవించుచుఁ దత్తత్కర్మానుగుణ శరీ రంబు లెత్తి విజ్ఞాన తారతమ్యంబుల నొందుఁ దత్ప్రకారం బాక ర్ణింపుము.

79

టీ. ఆభావనాత్రయం బెద్దియనిన=ఆభావనాత్రయం బేదియనిన, చెప్పెదన్ =వదించెదను. బ్రహ్మభావనయు కర్తృభావనయు బ్రహ్మకర్తృభయ భావనయు నని మూఁడు ప్రకారములు. అందు = ఆమూటియందు, సనందనాదులు = సనందనుఁడు మొదలగు మహాయోగులెల్లను, బ్రహ్మభావనాయతులు, దేవాదిస్థానిరావరాలగు=దేవ తలుమొదలు పరవ్రతపాపాములుతుద గాఁగల, ప్రాణులందఱు = జీవులందఱును, కర్తృభావనాభావములు = కర్తృభావనాయతులు, హిరణ్యగర్భాదులు, ఉభయభావనా పరులు = కర్మబ్రహ్మశ్చభయభావనాపరులు, ఈమూఁడు తఱంగులవారు = ఈమూఁడు విధంబులవారు, భావనాత్రయాన్వితములు = త్రిభావనలతోఁ గూడి

* బుప్రకాంత.

యున్నవారు, కౌపునక్ = అట్లెటవలన, ఈశ్రీవిధాత్మకరూపంబు = మూడువిధంబులగు రూపంబులు, అనేవ్యంబు = నేవింపఁదగినవికౌపు, సనందనానులు = సనందనుఁడు మొదలగువారును, ప్రాగ్భగ్నిచ్చ కల్పంబులక్ = మునుపటి బ్రహ్మకల్పములయందు, సంచరించుటక్ = జన్మము లెత్తుటచేతను, భావనాబద్ధులు = బ్రహ్మభావనచేత బద్ధులైనవారు, ఈ భావనాత్మకం బగు = భావనాస్వరూపంబైన, విశ్వంబు = జగత్తుయొక్క, స్థితికిక్ = ఉనికికి, అవధి = మర్యాద, దేవమనుష్యాది = దేవమనుష్యులు మొదలగు, విశేష = నానావిధప్రపంచముయొక్క, జ్ఞానకర్మంబులు, క్షీణించుట = నష్టమౌట, ఇట్టి = ఈదృశంబైనట్టి, విశ్వంబై = జగత్తై, లోచు = కనుపించునట్టి, హిరణ్యగర్భాదులకంటెక్ = చతుర్ముఖాదులకంటెను, అన్యంబు = ఇతరమైనది, పరాఖ్యంబు = పరమమపేరుగలది, అది, ముక్తరూపంబు = రూపము లేనిది, అమూర్తంబైయుండునని, మొదల = లోలుతనే, నూచించితిఁగదా = జ్ఞాపకము నేసితిఁగదా, తదాకారంబు దేటపఱచెద = తత్స్వరూపంబుఁ దెలిపెద, పూర్వో...బై - పూర్వోక్త = మున్ను చెప్పఁబడిన, దేవాది భేదరహితంబై = దేవాది భేదంబులు లేనిదై, తద్భేద రాహిత్యమునక్ = ఆభేదము లేకపోవుటచేత, ఇట్టిదట్టిదని వచించుటకుక్ = ఈదృశంబు తాదృశంబని పలుకుటకు, గోచరంబుగాక = విషయము గాక, అపక్షయాది రహితంబును, అపక్షయ = నాశము, అది = మొదలగు విచారము లచే, రహితంబు = విడువఁబడినది, సచ్ఛబ్దవాచ్యంబు - సత్ = సత్తును, శబ్ద = శబ్దముచే, వాచ్యంబు = చెప్పఁదగినది, అత్యంతవేద్యంబును - అత్యు = జీవునిచేత, సంవేద్యంబు = తెలియఁదగినదియు, జ్ఞానైకనిరూపణీయంబును = జ్ఞానముచేతనే నిరూపింపఁదగినదియును, అగుచుక్, జ్ఞానశబ్దవాచ్యంబును = జ్ఞానమును శబ్దముచేఁ జెప్పఁదగినవియును, తానయై, బ్రహ్మాత్మకంబగుటక్ = బ్రహ్మస్వరూపమౌటచేతను, బ్రహ్మసంజ్ఞయుక్ = బ్రహ్మమనునట్టి నామమును, కాంచి = పొంది, ఒప్పుక్ = ఒప్పున, మఱి, భావనా...బై - భావనాత్రయాత్మక = త్రిభావనస్వరూపమైన, విశ్వ = జగత్తుకంటె, వైలక్షణ్యంబై = వేఱగుటె, లక్షణంబుగాఁగల = చిహ్నముగాఁగల, ఈరూపంబు = ఇట్టి రూపము, అభ్యస్థమనయొగుఁడగు = అభ్యసింపఁబడు యోగముగల, యోగికిక్ = యోగివంతునికి, చింతింప నశక్యంబు = అనుసంధానముచేయ శక్యముగాదు, మఱి య పరంబని చెప్పఁబడిన, హిరణ్యగర్భండు = చతుర్ముఖుండు, వాసపుండు = ఇంద్రుఁడును, మొదలుగా మృమాంతము = ఏక పాదాదీతరభూతంబులును, తదుత్పత్తి హేతువులుగాక్ = అధూతాది జన్మములకుఁ గారణంబులుగా, విలసిల్లునట్టి = ఒప్పుచున్నట్టి, ప్రధానాది విశేషాంత = ప్రధానము మొదలు వ్యక్తివిశేషములు తుదగాఁగల, చేతనాచేతనాత్మక = జ్ఞానాజ్ఞానజీవరూపమైన, ప్రపంచభావంబు = ప్రపంచభావము గలయట్టి, నూలరూపంబు, ఉపక్రొంతయొగునకుక్ = యోగమున కుపక్రమించినయోగికి, చింతింప

శక్యంబు=ధ్యానసాధ్యంబు, శక్యమేనియు=ధ్యానసాధ్యంబైనను, తత్=ఆ, భావనా
త్రయాత్మకంబగుటకుకా=భావనాత్రయ స్వరూపమగుటచేత, ఆశుభాశ్రయంబు=శుభా
శ్రయముగాదు, కావునకా=కాన, ముక్తిసాధనంబుగాదు, మోక్షసాధనంబుగాదు=ఈ
చెప్పబడిన సకల ప్రపంచంబును, విష్ణునమన్వితంబై, ఆతనికికా=ఆదేవునికి, శరీరంబు
నైయుండుకా, అట్టి విష్ణుశక్తులు=విష్ణుసామర్థ్యములు, మొదల నేఁజెప్పిన=తొలుతనా
చేఁజెప్పబడిన, పరాపరాఖ్యలను=పర ఆపర అను నామములచేతను, తదతిరిక్తయగు=
వానికివేఱైన, కర్మాఖ్యము=కర్మశక్తియనునట్లుగా, త్రివిధములైయుండును, అందు=
వానియందు, కర్మాఖ్యశక్తిచేత వేర్వేరియై=కర్మమను పేరుగల శక్తిచేతఁ జాట్టబడినదై,
అపరాఖ్యయగు=అపరమను పేరుగల, త్మేత్రజ్ఞశక్తి=పురుషశక్తి, జన్...లన్ - జన్మ
జరామరణాది=జననము ముదిమి చచ్చుట మొదలగు, అనేక సంసారతాపంబులకా=
బహువిధములగు సంసారమువలని వేదనలను, అనుభవించుకా, తత్క...లు - తత్క
ర్మ=ఆయాకర్మలను, అనుగుణ=సరియైనట్టి, శరీరంబులు = దేహములు, ఎత్తి=పొంది,
విజ్ఞానతారతమ్యంబుల = విశేష జ్ఞానంబులయొక్క వాసులను, పొందుకా=చెందును,
తత్ప్రకారంబు=తత్కృమంబు, ఆకర్ణింపుము=వినుము.

సీ. ఉండు సప్రాణులం • దొక్కించు కాశక్తి,

స్థావరశ్రేణిఁ దఁజ్ఞాతికంటె

నెట్ట రోఁకటిబండ • జెట్టి మన్నిండి ము,

న్నగు నరీన్ద్రపములం • దంతకంటె

ఖగముల మఱి వానిఁకంటె మృగావలి,

యందు నూహింపంగ • నంతకంటె

దంతి గోముఖ పశుఁతతి నంతకంటె మా,

ర్త్యకదంబకములయం • దంతకంటె

తే. యక్ష గంధర్వ నాగాళి • నంతకంటె

నంతకంటె నిలింపులం • దంతకంటె

హరిహాయునియందు దక్షునం • దంతకంటె

నాద్యుండు హిరణ్యగర్భునం • దంతకంటె.

80

టీ. ఆశక్తి=ఆత్మేత్రశక్తి, అప్రాణులందుకా = ప్రాణరహితవస్తుజాలమందు,
ఒక్కించుకా=కొంచెము, ఉండుకా=ఉండును, తజ్ఞాతికంటెకా = ప్రాణరహిత వస్తు
జాతికంటెను, స్థావరశ్రేణికా=స్థావరపక్షులగు పర్యవస్థితృదులయందు, ద్విగుణం
బుగ నుండును, (ఈపద్యమునం దుదాహరింపబడిన స్థావరశ్రేణిశబ్దము మొదలు

హిరణ్యగర్భశబ్దమునకు యథాక్రమముగా దత్తచ్ఛబ్దవాచ్యంబు లగు భూతముల యందు నొకదానికంటె నొకదానియం దావిష్టాశక్తి ద్విగుణంబు హెచ్చుగా నుండునని యూహింపవలయు), తజ్జాతికంటెక్=అస్థావరజాతికంటెను, ఎట్టులు, రోకటిబండలు, జెట్టిపోతులు, మన్నిండి=మన్నుచినునట్టికలుదురు, మన్నగు=మొదలయిన, సరీస్యపములంగున్ = సర్పములంగును, అంతకంటెన్, ఖగములక్=పక్షులంగు, వానికంటెక్, మృగావలిక్=మృగసమూహమంగు, ఊహింపక్=గ్రహింపఁగా, అంతకంటెక్, దంతి...న్ - దంతి=ఏనుఁగు, గో=ఆవు, ముఖ=మొదలగు, పశుపతిక్=పశుసంఘమందును, అంతకంటెక్, మార్త్య...దున్ - మార్త్య = మనుష్యసంబంధియైన, కదంబకములయందుక్=గుంపులయందును, అంతకంటె, యక్షగంధర్వనాగాలిక్=యక్షగులయందును, అంతకంటె, నిలింపులందుక్=దేవతలయందు, అంతకంటెక్, హరిహాయనియందు = దేవేంద్రునియందు, అంతకంటె, దక్షునియందును, అంతకంటెక్, ఆమృందు = మొదలివాడైన, హిరణ్యగర్భనంగుక్=చతుర్ముఖునియందు, త్రైతజ్ఞశక్తి యుండును.

ఆ. ఇట్టిరూపకోటు • లెల్ల నవ్విష్టుని

తనుచయంబు సుమ్ము • ధరణినాథ

యతః డచింత్యశక్తి • నిఖలభూతముల నా

కసమువోలె నిండి • యెసఁగుఁ గాన.

81

టీ. ధరణినాథ=రాజా! ఇట్టిరూపకోటులెల్లక్=ఏతాదృశరూప సహస్రంబులన్నియును, అవ్విష్టుని = ఆదేవునియొక్క, తనుచయంబుసుమ్ము=దేహసమూహమునుమీ, అతఁడు=ఆదేవుఁడు, అచింత్యశక్తిక్=చింతింప నశక్యంబైన సామర్థ్యముచేత, అఖలభూతములక్=సకలభూతములయందు, ఆకసమువోలెక్ = ఆకాశముంబలె, నిండి=సంపూర్ణుడై, ఎసఁగుఁగానక్=ఒప్పునుగాన.

తా. ఓ ధరణినాథా! అవిష్టుం డప్రమేయం బగు నిజసామర్థ్యముచేత నిఖలభూతములయం దాకాశముమాడ్కి నిండి ప్రకాశించుచుండును గాన నుక్తంబు లగు నేతాదృశరూప సహస్రంబు లాదేవుని శరీర పుంజంబులు నుమీ! యని కేకధ్వజండు పలికెను.

సీ. ము న్నెన్ని నపరాఖ్యమునకు ద్వితీయమై,

విష్టుసంజ్ఞఁ గను నురీత్యతలేశ

యోగిహృద్యైయ మై • యొప్పు నమూర్తరూ,

పం బొందు నత్సంజ్ఞఁ • బ్రాజ్ఞకోటి

దానివచించు నేతదూప్రమ సమస్త,
 శక్తుల కెల్ల నాశ్రయత నొంది
 ప్రాగుక్త విశ్వరూపవిలక్షణతఁ గాంచి,
 కల్యాణ గుణభూతి • గరిమఁ దనరి
 తే. యతిమహత్త్వంబుచే వెల్లునట్టి శక్తి
 నలరు బ్రహ్మంబు దేవతిర్యజ్జనుష్య
 నామచేష్టావదవతరణముల నాత్మ
 లీల జగదుపకృతికిఁ గల్పించుచుండు.

82

టీ. ఉర్వీతలేశ=రాజా! మున్నెన్నిన పరాభ్యుచునకుఁ=మునుపు చెప్పినపర
 మనియెడు పేరుగల బ్రహ్మమునకు, ద్వితీయమై=చండవదియై, యోగిహృద్ధేయమై=
 యోగిచిత్తములచేత ధ్యానము నేయఁదగినదియై, ఒప్ప...బు-ఒప్పుక=ఒప్పుచున్న,
 అమూర్తరూపంబు=మూర్తభిన్నరూపంబు, ఒండు=ఒకటి, విష్ణుచండ్రిక=విష్ణునను
 పేరును, కనుక=పొందును. ప్రాజ్ఞకోటి=పండితసమాహము, ని. 'ధీరోమనీషీజ్ఞః
 ప్రాజ్ఞస్సంఖ్యవాన్పండితః కవిః' యని యుపరము. దానిక=ఆరూపమును, సత్సంజ్ఞన్
 =సత్తననామముచేత, వచింపన్=పలుకును. ఏతద్రూపమై=ఈరూపమై, సమస్తశక్తుల
 కెల్లన్ = నానావిధములైన సామర్థ్యములకు, ఆశ్రయతన్ = స్థానమగుటను,
 ఒంది=పొంది, ప్రాగు...తన్-ప్రాగుక్త = ముందు చెప్పఁబడిన, విశ్వరూప=జగ
 ద్రూపముకంటె, విలక్షణతన్=వైలక్షణ్యమును, కాంచి=కని, కల్యాణగుణభూతి=
 కల్యాణగుణ సంపత్తియొక్క, గరిమన్=గురుత్వముచేతను, తనరి=ఒప్పి, అతిమహత్త్వం
 బుచే=అత్యంత మాహత్త్వముచేత, వెల్లున్=ప్రకాశించును, అట్టి, శక్తిన్ = సామ
 ర్థ్యముచేత, అలరు...బ-అలరు=ఒప్పునట్టి, బ్రహ్మంబు = పరబ్రహ్మమే, దేవ...లన్-
 దేవ=దేవతలయందు, తిర్యగ్=మత్స్యది తిర్యగ్జాతులయందు, మనుష్య=మనుష్యులం
 దు, నామచేష్టావత్=స్వసించు వామన మత్స్య కూర్మ వరాహ రామ కృష్ణాది నామ
 ములకుఁదగిన చేష్టలుగల, అవతరణములన్=అవతారములను, ఆత్మీలీలన్-ఆత్మ=తన
 యొక్క, లీలన్=విలాసముచేతను, జగదుపకృతికిన్=లోకోపకారమునకు, కల్పించు
 చుండున్=చేయుచుండును.

తా. ఓయి భూనాయకుడా! మున్ను నే చెప్పిన పరబ్రహ్మమనియెడు బ్రహ్మ
 మునకు చండవదియై యోగులచేతఁ జెలియఁదగినది యైన మూర్తభిన్నరూపం బొక్క
 టి విష్ణువను నామమును బొందియున్నదనియుఁ, బండితు లట్టిరూపంబును సత్తను
 సంజ్ఞచేత వచించుచున్నారనియు, నీరూపంబై నానావిధసామర్థ్యముల కాశ్రయతను
 బొంది పూర్వము చెప్పఁబడిన జగద్రూపముకంటెను వైలక్షణ్యముం గాంచి కల్యాణ

గుణ సంపదగుత్వముచేత నొప్పి యత్యంత మాహాత్మ్యము గలిగి ప్రకాశించుచున్న సామర్థ్యముచేత నొప్పుననియు, నట్టి పరబ్రహ్మమే నిజవిలాసముచేత దేవతీర్యజ్ఞును ఘృలయొక్క నామములు వ్యాపారములుం గలరామకృష్ణాద్యవతారములను లోకోపకారమునకై కల్పించుచుండును.

ఆ. కర్మభుక్తికొఱకుఁ • గా దిట్టి తల్లీల
యతఁడు సకలజాతులందుఁ బుట్టు
బుట్టినట్టి యతని • భూరిచేష్టితము ల
వ్యాహతములు రావణాదివలన.

83

టీ. ఇట్టితల్లీల-ఇట్టి, తత్=ఆదేవునియొక్క, లీల=విలాసక్రియ, కర్మభుక్తి కొఱకుఁగాదు = కర్మానుభవము కొఱకుఁగాదు, అతఁడు = ఆవిష్ణుదేవుండు, సకల జాతులందుఁ = దేవమనుష్య తిర్యగాది సమస్తజాతులయందును, పుట్టు = జన్మము నొందును. పుట్టినట్టి=జనియించిన, అతని=ఆదేవునియొక్క, భూరిచేష్టితములు=అధికములైన వ్యాపారములు, రావణాదివలన=రావణుండు మొదలగు దుష్టులవలన, అవ్యాహతములు=భగ్నములు గావింప నశక్యములు.

తా. ఆవిష్ణుదేవునియొక్క విలాసక్రియ స్వకీయ కర్మానుభవము కొఱకుఁ గాదనియు, అతఁడు తిర్యగాది నిఖిల జాతులయందుఁ బుట్టినను నతని వ్యాపార విస్తారంబులు దుష్టులగు రావణాదులవలన భగ్నములు గావింప నసాధ్యమనియును తా.

వ. అట్టి పరమేశ్వరునకు బద్ధముక్తాది రూపంబు లనేకంబులు గలిగిన ముముక్షునకు జ్ఞానసిద్ధికి బరన్యాహ విభవాది రూపంబు లే చింతనీయంబులు; ప్రజ్వలిత శిఖుం డగుపవనసఖుండు నీరస నికుం జంబు నెట్లు దహించు నట్లు చిత్తశుం డగునవ్వీష్టుండు యోగి జనంబుల సకల కల్పింపంబులు నిర్దహించుఁ గావున సకలశక్త్యాశ్రయం డైన యప్పరమాత్మనియందుఁ జిత్తంబు నిల్పుట విశుద్ధయగు ధారణ యనంబడు; సర్వసంగంబునఁ జలాత్మకం బగుచిత్తంబునకుఁ ద్రిభావభావనాతీతుం డగునదేవుండు శుభాశ్రయం డై ముక్తికరుం డగు; నేతద్వ్యతిరిక్తు లగుబ్రహ్మాదిదేవతలు కర్మయోను లగుట నశుద్ధులు గావునఁ జిత్తంబున కవలంబనీయులుగారు; మఱి నిరవలంబ ధ్యానంబు పొందుపడదు గావున, ధారణాధ్యాన విషయంబై శుద్ధం బగు సూలరూపాంతరం బయ్యనంతునకుం గలదు, దాని విస్తరంబు గాఁ జెప్పెద నాకర్ణింపుము.

84

టీ. అట్టిపరమేశ్వరునకు, బద్ధము క్త, అది=మొదలైన, రూపంబులు, అనేకంబులుగలిగినా=పెక్కులుగలిగియుండినను, ముముక్షునకు=సాధకునికి, జ్ఞానసిద్ధికి=జ్ఞానము సిద్ధించుటకొరకు, పర...లే-పర=వైకుంఠవాసుడైన పరవాసుదేవుడు, పూహ=సంకర్షణ ప్రస్థున్నా నిరుద్ధులు, విభవ=రామకృష్ణాద్యవతారంబులు, అది=మొదలగు, రూపంబులే = స్వరూపములే, చింతనీయంబులు = ధ్యానవిషయంబులు, చిత్తస్థుడగు=మనంబున నిల్చినట్టి, విష్ణుండు=విష్ణువు, ప్రజ్వలిత శిఖుండగు=మిగుల మండుచున్న జ్వాలలుగల, పవనశిఖుండు=అగ్ని, నీరసనికుంజంబు=ఎండినపొదను, ఎట్లుదహించు=ఏవిధంబుగఁకాల్చినో, అట్లు=ఆవిధంబుగ, యోగి...లు - యోగి జనంబులు=యోగులయొక్క, సకల కిల్బిషంబులు=సమస్తపాపములను, నిర్దహించు=కొల్చును, కావునకా-కానక, సకలశక్త్యాశ్రయుడైన = సమస్త సామర్థ్యముల కాధారమైన, అపరమాత్మనియందు, చిత్తంబునిలుపుట=మనంబుంచుట, విశుద్ధయగు ధారణ యనంబడు, సర్వసంగంబునక=నిఘనవస్తుసంబంధములచేత, చలాత్మకంబగుచిత్తంబునకు=చంచలరూపమైన మనంబునకు, త్రిభావ...డు-త్రిభావ=మూడు భావములుగల, భావా=ధ్యానమునకు, అతీతుండగు=వెలిగానున్నట్టి, అద్వైతుండు, శుభాశ్రయుడై=శుభస్థానమై, ముక్తికరుండగు=మోక్షమునిచ్చువాడగును, ఏతద్వ్యతిరీక్తులగు=ఈవిప్లవకుభిన్నులైన, బ్రహ్మాదిదేవతలు=చతుర్ముఖుండు మొదలగు నిలింపులు, కిర్తయోనులగుటక=కర్మమేకారణంబుగాఁగలవారౌటచేత, అశుద్ధులు=ఆయోగ్యులు(మలినులనుట), కావునక, చిత్తంబున కివలంబనీయులు గారు- మనస్సునకాశ్రయింపఁదగినవారలుగారు, మతీయును, నిర...బు - నిరవలంబ=ఆధారములేని, ధ్యానంబు, పాంచపదముకావునక=సిద్ధింపదుగాన, ధారణాధ్యానవిషయంబై=ధారణాధ్యానంబులకు గోచరంబై, శుద్ధంబగు=నిర్మలంబగు, ఘోరపాపాంతరంబు=మతీయొకఘోరరూపము, అయ్యనంతునకు=అపగ్రహమునకు, కలరు=ఉన్నది దాని విస్తరంబుగాఁ జెప్పెద నాకర్ణింపుము.

సీ. శరదిందుచకచకఃస్మయజిత్ప్రసన్నాస్య,

దొడ్డకెందమ్మికన్దోయివాని

నతికమగ్నభాగాభోగఫాలాఘ్య,

మకరాంకరత్నకర్ణికలవానిఁ

గాంబవోద్యచ్ఛీవిడంబివృత్తశిరోధి,

సిరి పొల్చుమచ్చ పేరురమువాని

నతనాభియుతవర్జిత్రయశాతోదరు,

జానులంబిచతుర్భుజములవానిఁ

తే. గరివరకరోరురుచిరజంః* పురమణీయు

సమతబొందిన పదపల్ల వములవాని

హైమవసనుఁ గిరీటహః రాంగదాది

కలితు శంఖరథాంగాదు లలరువాని.

85

టీ. శర...స్యక్-శరదిండు = శరత్కాలచంద్రునియొక్క, చకచక=చాక చక్రముయొక్క, స్వయ=గర్వమును, జిత్=గెలిచినట్టి, ప్రసన్న = ప్రసాదముగల, ఆస్యక్=ముఖముగలవానిని, దొడ్డ...నిక్-దొడ్డ=గొప్పలైన, కందమ్మి=ఎఱ్ఱదామర లవంటి, కన్దోయివానిక్=నేత్రయుగళముగలవానిని, ఆతి...ధ్యక్-ఆతికప్రమ=మిగు లఁ గనునీయమైన, గల్ల=చెక్కిళ్లయొక్క, భాగ=ప్రదేశముచేత, ఆభాగ=పరిపూర్తి గల, ఫాల=నొసటిచేత, ఆధ్యక్ = సంపన్నుడైనవానిని, మకర...నిక్-మకర= మొసళ్లు, అంక=చిహ్నముగాఁగల, రత్న = మణిఖచితములయిన, కర్ణికలవానిక్= పోగులుగలవానిని, కాంబప...ధిన్-కాంబప=శంఖసంబంధియైన, ఉద్యత్=విలసి ల్లుచున్న, శ్రీ = కాంతియొక్క, విడంబి = పోలికగలిగినట్టి, వృత్త = ట్రైకువైన, శిరోధక్ = మెడగలవానిని, సిరి = లచ్చి, పొల్పుపేరురమువానిక్ - పొల్పు = ఒప్పునట్టి, మచ్చ = శ్రీనివాసునిచుక్కల, పేరురమువానిక్ = గొప్ప తొమ్మిగలవానిని (లక్ష్మీదేవియు శ్రీనివాసుని మచ్చయును స్వామినిక్షణస్థలమందుం డుట ప్రసిద్ధంబు), నత...రుక్-నత=లోఁదైన, నాభి=బొడ్డుతోడను, యుత=కూడి యున్న, వలిత్రితయ=మాడుతరులుగలిగిన, శాత=సూక్ష్మమైన, ఉదరుక్=బొజ్జగల వానిని, జాను...నిక్-జానులంది=మోకొళ్లపర్యంతము వ్రేలుచున్న, చతుర్భుజ ములవానిక్=నాలుగుచేతులు గలవానిని, కిరి...యక్-కరివర=గజశ్రేష్ఠముయొక్క, కర=తుండమువంటి, ఊరు=తోడలచేత, రుచిర=మనోహరమైన, జంఘ=పిక్కలచేత, రిమణీయుక్=సుందరుడైనవానిని, సమ...నిక్-సమతబొందిన=సమమైనట్టి, పద పల్లవములవానిక్=చిగురుటాకులవంటి పాదములు గలవానిని, హైమ...నుక్-హై మ=సుందరసంబంధియైన, వసనుక్=ఐశ్వర్యముగలవానిని, కిరీట...తుక్-కిరీట, హార, అంగద=బాహుపురి, అది=మొదలైనవానితో, కలితుక్=కూడియున్నవానిని, శంఖ... లు-శంఖ=శంఖము, రథాంగ=చక్రము, అనులు=మొదలుగాఁగల పంచాయుధములు, అలరువానిక్=ఒప్పుచున్నవానిని.

తా. శరత్కాలచంద్రునియందలి చాక చక్రమును ధిక్కరించుచుఁ బ్రసన్నమై యున్న ముఖము గలట్టియు, గొప్పవైన యెఱ్ఱదామరలవంటి నేత్రయుగళము గలిగినట్టి

* పూమనోజ్ఞ.

యు, మిగుల సుందరమగు చెక్కిల్లు పరిపూర్తిగలనొసలు వీనిచే సంపన్నుడైనట్టి యు, మకరాంగములు రత్నఖచితములు నైన ప్రాగులుగలయట్టి శంఖకాంతి ననుకరించుచు వట్టువగానున్న మెడగలయట్టియు, లక్ష్మీచేతను శ్రీవత్సమను మచ్చచేత నొప్పుచున్న తొమ్మిదిగల మిగుల లోలై న నాభితోఁగూడిన వర్తిత్రయముగల సూక్ష్మమగు బొజ్జగలయట్టియు, మోఁకాళ్లపలుకు ప్రేలెడి చతుర్భుజములుగలట్టియు, నేనుంగు తుండమువంటి తొడలచే నతిరమణీయంబగు పిక్కలచేత సుందగుండైనట్టియు, చిగురుటాకులవంటి పాదములుగల్గి హైమవనము గలట్టియు, కిరీటహారాంగదాది సహితుడైనట్టియు, శంఖరథాంగాది పంచాయుధములచే నొప్పుచు సుక్తసకల లక్షణ లక్షితుడై యున్న జగదీశ్వరుండుగల శ్రీహరి దివ్యమంగళ విగ్రహమును సాధకుండు వత్సమాణ క్రమంబున ధ్యాన మొనర్చు నలయును.

సీ. శ్రీవిష్ణు నీగతిఁ జింతింప వలయుఁ ద,
 స్మయఁ డగు యోగి క్రమంబుతోడ
 నొక్కయంగమె మున్నుఁ చిక్క లో భావించి,
 యది దృఢం బగుటయుఁ నవలియంగ
 కము మఱి చింతింపఁ గాఁ దగునట్టి య,
 భ్యాసంబువలన సాయువయవములు
 నడచిన నున్న మానక యెద్దియేనియుఁ,
 జేయుచున్నను మదిఁ బాయఁడేని

తే. యతనిసామ్యంబు గని ముక్తుఁ డగు సురాది
 భేదసంజనకాజ్ఞానఁ మేదఁ బిదప
 నలము కల్యాణగుణములఁ హరికిఁ దనకు
 లేని భేద మెవ్వఁడు కల్పింపఁగలఁడు.

86

టీ. శ్రీవిష్ణుఁ=శ్రీహరిని, ఈగతిఁ=వత్సమాణ ప్రకారంబుగ, చింతింప వలయుఁ=ధ్యానము నేయవలయును, తస్మయఁడగు=అవిష్ణుస్వరూప మయ్యెడి, యోగి=యోగంబుతోడు, క్రమంబుతోడఁ, మున్ను=తొలుత, ఒక్కయంగమె=ఒకయవయవము నే, చిక్కఁ=గుణులుచిక్కునట్లుగ, లోక=లోపల, భావించి=చింతించి, అదిదృఢంబగుటయుఁ=అయంగము దృఢముగ మనంబులో నిలిచినప్పుడు, అవలియంగకము-అనలి=అవలనున్న, అంగకము, మఱి=మఱియును, చింతింపఁగాఁదగుఁ=ధ్యానము నేయవలయు, అట్టియభ్యాసంబువలనఁ=అటుంబివాడుక చేత, అయ్యనయవములు=అయంగములను, నడచినఁ=గమన మొనరించినను, ఉన్నఁ=స్థితుండైనను,

మానక=నదలక, ఎద్దియేనియుఁజేయుచున్నను=ఏపని సేయుచుండినను, మదిన్=బుద్ధిని, పాయఁడేని=తొలఁగకుండఁ జేసె నేని, అట్లాచరించిన సాధకుండు, అతనిసామ్యంబు-అతని=అప్పరమాత్మునియొక్క, సామ్యంబు=సారూప్యము, కని=కాంచి, ముక్తుఁడగున్=మోక్షమందును, సురాది...ము - సురాది=సురలు మొదలగు, భేద=భేదమును, సంజనక=పుట్టించుచున్న, ఆజ్ఞానము=అవిద్య, ఏదన్=నివర్తింపఁగా, పిదపన్=పిమ్మట, అల...ములన్ - అలము=ప్రాప్తమగునట్టి, కల్యాణగుణములన్=సౌశీల్యాది శుభగుణములచేత, హరికిన్=విష్ణునకు, తనకున్-యోగికిని, లేనిభేదము=ఎన్నఁటికిలేకుండు భేదమును, ఎవ్వఁడు=ఎట్టివాఁడు, కల్పింపఁగలఁడు=నిర్మాణము సేయ సమర్థుఁడౌను.

తా. శ్రీమహాపతియొక్క సారూప్యం బపేక్షించువార లీప్రకారము ధ్యానము సేయవలయు, నెట్లనిన, మున్నొక్క యనియవమును మనంబున కంటునట్లుగా మిగుల భావన యొనర్చి యది దృఢముగ గుర్తు దగిలినపిమ్మట మఱియొక యంగమును భావించుచు నిత్యైఱంగున ననయంబుల నెల్ల ధ్యానించి తానురకున్నను లేక గమనాది వ్యాపారంబులు ఎడసి యున్నను మఱియు నెట్టి యపస్థ నొందియున్నను ధ్యానము మానక యుండిన నాయంగంబులు మనంబు విడిచి కదల కుండునట్లభ్యాసపాటన మొనర్చె నేని యట్టిసాధకుండు శ్రీహరి సారూప్యము నొంది ముక్తుఁడగుననియు, దేవతలు మొదలగు భేదమును గల్పించుచున్న యజ్ఞానము నివర్తించిన పిదపఁ గల్యాణ గుణ సమన్వితుండై యావిష్టునకుం దనకును లేని భేదం చివ్వఁడేనియుం గల్పింపఁజాలఁడు.

క. నరవర యిటు బంధచ్యుతి

కొఱ కగు సంగాష్టకాఖ్య • గురుయోగము వి

స్తరముగఁ జెప్పితి నింకన్

గరణీయం బెద్ది నాకుఁ • గల్పింపు మనన్.

87

టీ నరవర=రాజా! ఇటు=ఈప్రకారము, బంధచ్యుతికొఱకగు=సంసారబంధమోచనమునకై నట్టి, అంగా...ము - అంగాష్టకాఖ్య=అంగాష్టకమునుపేరంబరంగిన, గురు=అతీతయంబగు, యోగము=సమాధిని, విస్తరముగఁ=విపులమగునట్లు, చెప్పితిన్=ఎదించితిని, ఇంకన్=ఇకను, నాకున్, కరణీయంబు=చేయందగినది, ఎద్ది=ఏది, కల్పింపుము=చెప్పము, అనన్=అనఁగా.

తా. ఓయి రాజా! ఈప్రకారముగా సంసార రూప బంధ మోచనంబునకై అంగాష్టకాఖ్యం బగు సుత్రమ యోగంబు నెప్పితి నింక నే జేయం దగినది యెద్దియో తెలుపు మనఁగా నాఖ్యాండిత్యండు ముందు ఎదించుచున్నాఁడనుట.

తే. నృప కృతార్థుండ నైతి నా • కింతకంటె
నర్థనీయంబు మఱి యెద్ది • యనుచు నతని
కర్చుఁ గావించి వల దన్న • నతఁ డొసంగు
తనదు తొంటిరాజ్యంబునఁ • దనయు నిలిపి.

88

టీ. నృప=కేశిధ్వజుండా! కృతార్థుండనైతి = ధన్యుండనైతిని, నాకు, ఇంతకంటె=ఈయోగముకంటెను, అర్థనీయంబు=కోరఁదగినది, మఱియెద్ది=మఱి యొకటియేది, అనుచు, అతనికి=కేశిధ్వజునకు, అర్చుఁగావించి=పూజయొనర్చి, వల దన్నను=వలవదన్నను, అతఁడు=అకేశిధ్వజుండు, ఒసంగు=ఇచ్చినట్టి, తనచు...నక- తనదు=తనయొక్క, తొంటిరాజ్యంబునక=పూర్వపు రాజ్యమునంగు, తనయుక=పుత్రుని, ఉంచి.

తా. ఓయి కేశిధ్వజుండా! ధన్యుండనైతి నీ యోగంబుకంటె వేడఁదగినది యెద్దియును లేదనుచు నాకేశిధ్వజునకుం బూజఁ గావించి వలవదన్నను గేశిధ్వజుం డిచ్చిన తన పూర్వపు రాజ్యమునందుఁ దన పుత్రుని నియమించి.

వ. పురోహిత ప్రధానుల నప్రాప్తయావనుం డగు నతని మెలపి కొం డని నియోగించి వారల దానసమ్మానాదులం బ్రోవు మని కుమారునకు నప్పగించి గోవిందచరణారవింద విన్యస్తమానసుండై ఖాండిక్యుం డుభయ కర్తంబులు డులిపి యవ్వనంబ తపోవనంబుగాఁ గొంతకాలంబు కేశిధ్వజోపదిష్టభక్తియోగానుసంధానంబున మధుమథన సాధర్మ్యంబు నొందె గేశిధ్వజుండును దత్పుత్రునిఁ దత్ప్రధానులఁ దదీయ రాజ్య పరిపాలన కనిచి మగుడి మిథిలాపురంబు ప్రవేశించి యోగాశ్రయిండ్ల భోగంబులం బుణ్యంబులు తదితరంబుల దురితంబులు ప్రక్షీణంబులుగా షోణితలం బేలుచుండెం గావున ముముక్షున కుపాశ్రయణీయుం డధోక్షజుండు పాండ్యక్షీ తీశా నీ వతని భజియింపు మిదియె భక్తి యోగంబు దీనియందు నొక్క కొఱతగల దంతరాయంబు నొందినఁ బునర్భవంబుఁ బొందించి మఱి ముక్తిఁ జేర్చు నట్లగుట నింతకంటె సులభోపాయం బాయోధనంబున నయ్యధోక్షజుండు గాండీవి కుపదేశించిన శరణాగత ధర్మంబ నిరపాయధర్మం బని పరిణతాంతఃకరణం డగు నతనికి మూలమంత్ర పూర్వకంబుగా ద్వయము ప్రసాదించి భాగవత ప్రధానుం గావించిన.

89

టీ. ఖండిత్యండు, పురోహితులను, ప్రధానులను, అప్రాప్త యౌవనుండగు
 =వయసురానివాడైయున్న, అతనికొక=ఆకుమారుని, మెలపి కొండని=తీర్చి కొండని,
 నియోగించి=ఆజ్ఞాపించి, వారలకొక=ఆమంత్రిపురోహితులను, దాన...లకొక=దాన =
 ఈవులు, సమూహంబు=బహుమానములు, ఆరులకొక=మొదలగువాని చేత, ప్రోవుమని=రక్షిం
 పుమని, కుమారుని కప్పగించి=పుత్రుని వశపఱచి, గోవింద...డై=గోవింద=శ్రీహ
 రియొక్క, చరణారవింద=పాదపద్మములయందు, విన్యస్త=ఉంచబడిన, మాన
 సుండై=మనంబుగలవాడై, ఖండిత్యండు, ఉభయకర్మబులుడులిపి=పుణ్యపాప
 ములదుల్లగఁగొట్టి, అవ్వనంబు=తానున్న యరణ్యంబు, తపోవనంబుగాకొక=తపమొన
 రించునట్టి యాశ్రమముగా, కొంతకాలంబు=కొన్ని నాళ్లు, కేశి...నకొక - కేశిధ్వజోప
 దిస్తు=కేశిధ్వజునిచేత నుపదేశింపబడిన, భక్తియోగాను సంధానమునకొక=భక్తియోగ
 ము నాచరించుటచేత, మధు...నకొక - మధుసుధన = శ్రీమన్నారాయణునియొక్క,
 సాధర్మ్యంబుకొక=సమానధర్మమును, ఒండెకొక=పొండెను, కేశిధ్వజుండును, తత్పత్నిని
 =ఆఖండిత్యుని కుమారుని, తత్ప్రధానులకొక=అతని మంత్రులను, తదీయ రాజ్య
 పరిపాలనకనిచి=ఖండిత్యునిరాజ్యమంతయు నేలుటకుఁబంపి, మగుడి=మరలి, మిథిలా
 పురంబు ప్రవేశించి=తాను మిథిలాపట్టణముసొచ్చి, యోగాశ్రయంబుడై, భోగంబులకొక
 =సుఖభవములచేత, పుణ్యంబులు=పుణ్యకర్తవ్యంబులు, తదితరంబులకొక=వానికంటె
 వేరైన దుఃఖభవములచేత, దుఃఖంబులు=పాపములు, ప్రక్షీణంబులుగాకొక=నశించు
 నటులు, 'ప్రారబ్ధకర్మకారణభోగాదేనక్షయ' యనునట్టి న్యాయావలంబియై, తోచి
 తలంచేసినందుకొక, కావున=అటుగాన, మునుష్యునకుకొక, ఉపాశ్రయజీయుండు=
 ఆశ్రయింపఁదగినవాఁడు, అయ్యుధోక్షజుండు=అవిష్టుండై, పాండ్యక్షత్రికా=ఓయి
 రాజా 'నీవు, అతనికొక=అవిష్టుని, భజింపుము=భజనసేయుము, ఇది భక్తియోగంబు,
 దీనియందునొక్కకొఱతగులను, అంతరాయంబు=విఘ్నము, ఒందినకొక=పొందినకొక,
 పునర్భవంబుఁబొందించి=పునర్జన్మ మెత్తించి, మఱి=పిదప, ముక్తిజేర్చుకొక=పరమపద
 మునందుఁజేర్చును, అట్లగుటకొక=అలాగగుటచేత, ఇంతకంటె సులభోపాయంబు, అయో
 ధనమునకొక=తొల్లిభారతయుద్ధమును, అయ్యుధోక్షజుండు=అశ్రీకృష్ణుండు, గాండి
 వికికొక=అర్జునునకు, ఉపదేశించిన కరణాగతిధర్మంబు=శ్రీభగవద్గీతా చరమశ్లోకోక్త
 ధర్మంబే, నిరపాయధర్మంబు=అపాయరహితమైన ధర్మము, అని=ఇట్లని, పరిణతాంతర
 కరణుండగు=పరివర్తమనస్కుండైన, అతనికి = ఆపాండ్యరాజునకు, మూలమంత్ర
 పూర్వకంబుగాకొక=శ్రీమదప్రాక్షరీ మంత్ర సహితంబుగా, ద్వయంబు=వాక్యద్వయం
 బును, ప్రసాదించి = అనుగ్రహించి, భాగవతప్రధానుకొక = భాగవతోత్తమునిఁగా,
 కావించినకొక=చేయఁగా.

మ. వకుళాలంకృత యోగిహృన్నిలయ భాస్వత్పాండు భాస్వన్నయాం
 బక నాభీజలజాత సూత విధి సంప్రాప్తస్మరారిష్టము
 ప్లికతోరార్పణ కర్మరీఫలిత కేశిక్రూర రక్షోంగకా
 కృకవాకుధ్వజ దీర్ఘి కాప్లవతపః శ్రీజోశ్నవాద్యత్సకా. 90

టీ. వకుళా...య - వకుళ = పాగడపువ్వుల చేతను, అలంకృత = అలంకరింపఁబడిన, యోగి = నమ్మాళ్వారను యోగియొక్క, హృత్ = హృదయము, నిలయ = గృహముగాఁగలవాఁడా' భాస్వ...క - భాస్వత్ = సూర్యునియొక్క, పాండు = తెల్లనైన, భాస్వత్ = కొంతిగల చంద్రునియొక్క, మయ = స్వయాపమైన, అంబక = నేత్రివ్యయముగలవాఁడా' ని. 'స్వాదంబకమిషేదృశి' యని నిఘంటువు. నాభీ...ప్లి - నాభీజలజాత = నొడ్డుతామరయందు, సూత = పుట్టిన, విధి = చతుర్ముఖునిచేతను, సంప్రాప్త = పొందఁబడిన, స్మర = మనస్కగునికి, అరిష్ట - శత్రుఁడైన శివుఁడుగలవాఁడా' (విష్ణువు నలన బ్రహ్మయు నతనివలన రుద్రుఁడును బుట్టిననుట) ముష్టి...కా - ముష్టి = పిడికిలియొక్క, కహోర = నిఘోరమైన, అర్పణ = ఈవికి (అనఁగా ముష్టిపూతమున కనుట), కర్మరీఫలిత = దోషంపండుగాఁ జేయఁబడిన, ని. 'ఉర్యాయకర్మరీప్రియా' మ్మని నిఘంటువు. కేశి = కేశియనునట్టి, క్రూర రక్షో = కిర్కశుండగురిక్కినునియొక్క, అంగకా = దేహముగలవాఁడా, కృక వాకుధ్వజ = కోడి పెక్కిమందుగల మమారస్వామియొక్క, దీర్ఘికా = సరిష్ఠునందు, ప్లవ = ఈఁచులాటగల, తపశక్రీడా = గ్రీష్మకాలమందలి కేళియొక్క, ఉత్సవ = మహోత్సవము, ఆది = మొదలగువానియందు, ఉత్సవ = ఆసక్తుడైనవాఁడా.

తా. భాగవత ప్రభాసుండగు నమ్మాళ్వారు హృదయమందుఁ గ్రుమ్మరుమన్నట్టియు సూర్యచంద్రులు నేత్రములుగాఁగలయట్టియు తనవలనఁ బుట్టినట్టి చతుర్ముఖుని యందుం బుట్టిన రుద్రుఁడుగల యట్టియుఁ గహోర మగు ముష్టిపూతముచేత దోషంపండుంబలెఁ బగల్పఁబడిన కేశిదనుజుఁడు గలట్టియుఁ గ్రీష్మర్తునందు స్వామిపుష్కరిణిలో నీఁచులాడుట యను నుత్సవము చుత్సవండు వైనవాఁడా! యని తాత్పర్యము.
 క. ఊరీకృతపాండవరథ, సారథ్యసయూధ్యగోపశాబకసహకే

లీరత భక్తప్రహ్లా, దారచితస్తోత్రపులకితాంచితగాత్రా. 91

టీ. ఊ...ధ్య - ఊరీకృత = అంగీకరింపఁబడిన, పాండవ = అర్జునునియొక్క, రథ = అరదముయొక్క, సారథ్య = సూతత్వముగలవాఁడా' సయూధ్య...రతి - సయూధ్య = చెలికొండైన, గోపశాబక - గొల్లపిన్నవాండ్రతోడను, ని. 'పృథుకశ్యాబశిశిశుః' అని నిఘంటువు సహకే = కూడంగిడించుటయందు, రత = ఆసక్తిగలవాఁడా! భక్త...త్రా - భక్త = అనురక్తుడైన, ప్రహ్లాద = ప్రహ్లాదునిచేత, ఆరచిత = విశేషముగాఁ

జేయబడిన, స్తోత్ర=స్తుతిచేత, పులకిత=సంజాత పులకమైన, అంచిత=ఓంపూచున్న, గాత్రో=దేహముగలవాడా.

తా. అర్జునుని రథమునకు సారథియైనట్టియు వముస్యులగు గొల్లలతోడి క్రిడల యం దాసక్తిగలయట్టియు భాగవతుం డగు ప్రహ్లాదునిచేత జేయబడిన స్తోత్రముచేత నైన కోమాంచముచే నొప్పుచున్న దేహముగలవాడా యని తాత్పర్యము.

స్వగ్విణి. ఆస్థితాహీంద్రశఃయ్యాదవీయస్తర
ప్రస్థితాంఘ్రి శ్రితః వ్రాతచేతోఘదా
కస్థలప్రస్పృశః త్కాలియత్వేషమూ
రస్థలీస్పృతమః త్తల్లిహల్లీసకా.

92

టీ. ఆస్థితా...య్యా - ఆస్థిత=శయనింపబడిన, ఆహీంద్ర = శేషుడనెడు, శయ్యా=పాస్సుగలవాడా! దవీ...ఘ్రి - దవీయ స్తర=మిగులపొడుపుగ, ప్రస్థిత=నడచిన, అంఘ్రి=పాదములు గలవాడా! శ్రితవ్రాత=భక్తసమాహమయొక్క, చేతః=మనంబులందలి, అఘ=పాపములను, దా=ఖండించువాడా! (దో=అవఖండనే అని ధాతువు), కస్థల...తా - కస్థల=ఉదకప్రదేశములు, ప్రస్పృశత్=స్పృశించుచున్నట్టి యనగా నుదకమంగున్న, కాళియ=కాళియుడను సర్పముయొక్క, త్వేష=విషయు క్తమైన, మూర్ధస్థలీ=శిరస్సపదేశమంను, స్పృతమత్తల్లి - స్పృతశ్చేషమైన, హల్లీసకా=హల్లీసకమును తాండవింప గలవాడా.

తా. శేషకాయయైనట్టియు వామనావతారమంగుం గడుదూరముగ నుంచబడిన యంఘ్రియుగముగలయట్టియు నాశ్రిత జనపుంజ చిత్తస్థితంబులగు పాపంబుల బోగొట్టునట్టియుఁ గాలియుండనురక్కసుని శిరంబున స్పృతమొనర్చినట్టియోశ్రీహరీ యని గ్రంథకర్త యొనర్చినధ్యానము.

మ. ఇది పాత్రప్రహరేశ్వరప్రభృతి బంహిష్టోత్కలానీక గు
ప్ర దివిస్పృక్తుయంత్రీకొండపలి హృద్భాహాసి కద్రూజడి
ప్యదుదారోద్యమకృష్ణరాయస్పృశ సంజ్ఞాస్మత్కృతాముక్తమా
ల్యద నాశ్వాసము హృద్యపద్యము తృతీయంబై మహిం బొల్పుగ.

టీ. ఇది, పాత్ర...దశ - పాత్రప్రహరేశ్వర ప్రభృతి=పాత్ర ప్రహరేశ్వరులు మొదలైన, బంహిష్ట=మిక్కిలి యధినులైయుండెడి, ఉత్కల=ఓడెరబాళయొక్క, అనీక=గమనాహమచేత, గుప్త=గమింపబడిన, దివిస్పృక్తుయంత్రీకొండపలిహృత్=అకాశము నొరయుచుండెడు సమర్థమైన యంత్రములు గలిగియుండెడి కొండపల్లిగర్భమును హరించుచుండెడి, బాహా=భుజమందలి, అసి=ఖడ్గమనియెడు,

కద్రూజ=సర్పముయొక్క, దీప్యత్=ప్రకాశించుచునుండెడి, ఉదారోద్యమ = మహోద్యోగముగలిగిన, కృష్ణరాయనృపసంజ్ఞాస్తత్కృత=కృష్ణరాయలనియెడిపేరుగలిగిన నాచేతఁ జేయఁబడిన, ఆముక్తమాల్యదఁ=ఆముక్తమాల్యదయనియెడు ప్రబంధమునందు, హృద్యపద్యము=మనోహరపద్యములుగల, ఆశ్వాసము, తృతీయంబై = మూడవదియై, మహిమ్=భూమియందు, పౌల్గున్=ఒప్పుఁగాత.

గద్యము. ఇది శ్రీదక్షిణామూర్తిమంత్రోపాసనా సమాసాదితాఖండ సాహితీ ధురీణుండు నాత్రేయగోత్ర పవిత్రుండును వావిళ్లవంశ పయోరాశి రాకౌసుధాకరుండు నగు రామస్వామిశాస్త్రిచేత ననేక పూర్వవ్యాఖ్యానాభిప్రాయంబులఁ బర్యాలోచించి రచియింపఁబడిన రుచిసమాఖ్యానం బగు నాముక్తమాల్యదా వ్యాఖ్యానంబునందుఁ దృతీయాశ్వాసము.

శ్రీ రస్తు. ఆము క్త మా ల్య ద

స వ్యాఖ్యానము.

చతుర్థాశ్వాసము.

క. శ్రీమందిరభుజమధ్యమ
గోమండలకర్షివేణుగుంభన దృప్య
ద్భామాహృతసురజనయి
శ్రీమణితాటంక వృషగిరిస్థ ఖగాంకా.

1

టీ. శ్రీ.. మ-శ్రీ=లక్ష్మీదేవికి, మందిర-నివాసస్థానమగు, భుజమధ్యమ = సత్తా; సలముగలవాడా! గోమం...న-గోమండల-భేనుసమూహమును, కర్షి = ఆకర్షించుచున్న, వేణు=పిల్లగ్రోవియొక్క, గుంభన=పూరించుటగలవాడా! దృప్య...క-దృప్యత్ భౌమ-దృప్యత్ = గర్వితుడగు, భౌమ=భూసుతుండగు నరకాసురునిని, ఆహృతి=అపహరింపబడిన, సురజనయిశ్రీ = దేవతామాతయగు నదియొక్క, మణితాటంక-రత్నమయకర్ణఘాటములుగలవాడా! వృషగిరిస్థ=వేంకటాచల నివాసా! ఖగాంకా=గరుడకేతనా.

తా. నరకాసురుఁ డిది శక్తతాటంకములు తనపరాక్రమమువలనఁ దెచ్చియుండును; వానిని శ్రీకృష్ణుండు మరలఁ దీసికొనె నని శ్రీభాగవతప్రసిద్ధము. తక్కినవి వేంకటరమణస్వామికి విశేషములు.

వ. అనధరింపు మానమయంబున.

2

టీ. ఇది గ్రంథకర్త స్వామికి విన్నవించెడు మాట. ఆనమయంబునకా = విష్ణుచిత్తుండు పరతత్త్వనిరూపణము జేసిన సమయమందు.

మ. బలిమిం ద్రంపగఁ బోలె బాయవడుచుం బర్యాయభంగంబునక
గలనూలెల్లను నెంచు మోవఁ దెగి రాఁగాఁ గొంత నేపుండి తా
బెలుచ న్గంటు ఘటక్కునం దునిసి వేఁపుధ్వం బడె న్జాలె మి
న్నుల మ్రోసె న్సురిదున్దుభు ల్గురిసెఁ బెన్మోనై విరుల్పొరనక.

టీ. బలిమిక్ = బలాత్కారముచేత, త్రెంపంగబోలన్ = త్రెంచివేయుట చేత నన్నట్లు, పాయపడుచుక్ = విచ్చిపోవుచు, పర్యాయభంగంబునక్ - పర్యాయ = క్రమముగా, భంగంబునక్ = తెగుటచేత, కలనూలెల్లను = అనూత్రమంశః గలిగి యున్న నూలంతయును, అంచుమోపక్ - చివరదనుక, తెగిరాఁగాక్ = తెగివచ్చు చుండఁగా, కొంతసేపుండి = కొంతకాలముచుట్టనుండి, తాక్ = జాలెయనుట, పెలు చక్ = కఠినముగా, గంటు = మడుపు, పుటుక్కునందునిసి = పుటుక్కునుశబ్దము గలుగునట్లుగా భిన్నమై, వే = త్వరితముగా, జాలె = నిరహాలసంచి, పృథ్విక్ = భూమి యందు, పడెక్. అత, మిన్నులక్ = ఆచారమును, సురదుందుభుల్ = దేవతా భేరులు, మ్రోసెక్ = ధ్వనిచేసెను, విరుల్ = పుష్పములు, పెన్నెన్ = పెద్దన్నమై, బోగనక్ = బోగనిధ్వనిగలుగునట్లు, కురిసెక్ = పెరించెను.

తా. విష్ణుచిత్తుఁడు పరతత్త్వనిరూపణము సేయఁగా నంతకుమున్ను విద్యా శుక్రముగా వ్రేలఁగట్టించియున్న నిరహాల సంచికిఁ జాట్రియున్న నూత్రమందలి నూలంతయును దనకుఁ దానే తెగి యంచునకు వెడలఁగా మడుపు పుటుక్కునుధ్వని సేయుచు నూత్రమునుండి తునిసి జాలె క్రిందఁ బడెననియును, అపరతత్త్వ నిర్ణయ మునకు దేవతల సంతోషించి గుందుభులు మ్రోయించి పుష్పన్నములు గురియించి రినియు భావము.

శా. ఆవేశ స్పృతి పారితోషికము లీ • నందంద పంపక్ భ్రమ
తేవివ్రాతముచే ద్రుతస్థలిత యై • దీప్యన్మణిస్వర్ణభూ
పావానచ్చటజానుదఘ్ను యగుచు • స్సంసచ్చతుశ్శాలికా
రైవేశ్మాంతరపద్ధతి న్నెరసె గోత్రాచిత్రమాల్యం బనక్. 4

టీ. ఆవేశక్ = ఆసమయమును, పతి = పాండ్యరాజు, పారితోషికములు = సంతోషపు బహుమతులను, ఈక్ = ఇచ్చుటకై, అందంద = ఆ చుట్టచుట్టనే, పంపక్ = సేవకులనుబంపఁగా, భ్రమ...చేన్ - భ్రమత్ = లోట్రుపడుచున్న, నేవి = సేవకుల యొక్క, వ్రాతముచేక్ = సమూహముచేత, ద్రుతస్థలితయై = త్వరితముగా జాతిన దై, దీప్యన్మణిస్వర్ణభూపావానచ్చట (ఇది కిర్త్యపదము), దీప్యత్ = ప్రకాశించు చున్న, మణి = రత్నములుచెక్కిన, స్వర్ణభూపా = బంగారు సొమ్ములయొక్కయు, వాసః = నిశ్రుములయొక్కయు, ఘట = సమూహము, సంస...అక్ = సంసత్ - సభా సలబంధనియగు, చతుశ్చలిక్ = నాలుగు శాలలుగల మండపము యొక్కయు, రైవేశ్మ - బొక్కుసపుటిండియొక్క ము, అంతగ = మధ్యప్రదేశమందలి, పద్ధతిక్ = మార్గ మందు, జానుదఘ్ను యగుచుక్ - మోకాలిలోఁదై, గోత్రా...బనక్ - గోత్రా - భూమియొక్క, చిత్ర = వానశర్కముగల, మాల్యంబనన్ = మాలికాలంకారమాయను నట్లు, సంగన్ = వాగ్దానినను

తా. పాండ్యరాజాసమయమున సంతోషించి విష్ణుచిత్తుడగు మొదలగు వారికి బహుమతులొసంగుటకై పైపైని సేనకులను బాక్ష్మసములకుఁ బంపఁగా వారాయుగ్రాణమునుండి రత్నములుచెక్కిన కనకభూషణములను వస్త్రముల నవ్వా రిగాఁ దెచ్చినప్పుడు త్వగపొటుచేత వారిచేతులలో నుండి జాతీపడిన యవి రాజు మొదలగువారు గూరుచున్న సభామంటపము మొదలుకొని బాక్ష్మసముపలకు మార్గ మధ్యమందు హెఁకాలియెత్తున నిండియుండి నని భావము. దీనిచే జాతీపడిన రత్న భరణాదులే యంతమిక్కుటముగా నుండఁగా బహుమతులిచ్చిన గర్వాదులకు లెక్కయే లేదనుట. ఆలం. అశయోక్త్యర్థపత్త్యుత్ప్రేక్షలు

ఆ. వేదవేద్యమైన • విష్ణుతత్త్వం బిట్లు
వాదు గెలిచి తెలిపి • వసుమతీశు

భక్తి నోలలార్చి • భగవత్ప్రసన్నుఁగాఁ
జేసి లోకహితము • సేయుటయును.

5

టీ. ఇందు విష్ణుచిత్తుడను కర్తృపద మధ్యాహర్యము. వేదవేద్యమైన = వేదములచేఁ దెలియఁదగిన, విష్ణుతత్త్వంబు = వారాయు తత్త్వమును, ఇట్లు, వాదుగెలిచి = వాదమున గెలిచి, తెలిపి = బోధించి, వసుమతీశు = పాండ్యరాజును, భక్తి = భక్తిరసమందు, ఓలలార్చి = తేలఁజేసి, భగవత్ప్రసన్నుఁగాఁ = భగవత్ = శ్రీమన్నారాయణునియందు, ప్రసన్నుఁగాఁ = ప్రసన్నులవానిఁగా, సేసి = ఉనరించి, లోకహితము, లోక = లోకములకు, హితము = ఉపకారమును, చేయుటయును = సేయఁగానే.

శా. అద్ధావాగ్విబుధ మృహోవచనకః వ్యాహర మాహావచ

స్సిద్ధ మ్మా కృతతాం గతః కలి రితి • శ్రీసూక్తివిద్యాధర

మృద్ధౌద్ధత్య మగాల్లయంహి కుధియా • మిథ్యం వద త్కిన్నర

మృదీరాగ్రణి గెల్పుటత్సవమునం • దయ్యె న్నభమృతయ్యు. 6

టీ. సభమృతయ్యు = అకౌశల్యము, అదీ...య్యు = అధీరాగ్రణి = ధీరాగ్ర సరుడగు నావిష్ణుచిత్తునియొక్క, గెల్పుటత్సవమునం = విజయోత్సవమునందు, అద్ధావాగ్విబుధము - అద్ధా - యగ్రాధమనెడు, (అద్ధా యన్నది సత్యాధికమైన యవ్యయము.), వాక్ - మాటలుగల, విబుధము = (దేవతలు) గలదియు, అహోవచనక వ్యాహరము - అహో = అస్పృశ్యము, వచనం = పలుకులుగల, కవ్యాహరము = పితృదేవతలగులదియు, 'హవ్యకి శ్వేదాపిత్రే' యని యమరము, అహోవచస్సిద్ధము - అహో - చిత్రమనెడు, వచనం = పలుకులుగల, సిద్ధము = సిద్ధులుగలదియు, అకృతతాంగతిః కలి రితి శ్రీసూక్తివిద్యాధరము - కలి = కలియగము, కృతతా = కృతముగమాటను, గతిః - పొందెను, అః = అస్పృశ్యము, ఇతి = ఇట్లును, శ్రీసూక్తి = శ్రీభవాక్కులుగల,

విద్యాగరము = విద్యాగరులుగలది గను, ఇద్ధాద్ధత్యమ గాల్గయింపికుధియామితంనద
 త్కిన్నరము = శుభియామ్ = శుభిత్తులు గలవాండ్రయొక్క, ఇద్ధాద్ధత్యమ్-ఇద్ధ =
 సృద్ధిబొందియున్న, సౌద్ధత్యమ్-ధౌర్ధ్యము, లయమ్ = నాశమును, అగాధి-పొందెను
 గదా, ఇత్థగనత్ = ఇట్లు చెప్పమన్న, కిన్నరము = కిన్నరులుగలదియు, ఆయ్యెక్ =
 ఆయెను, అధానాగ్నిబుగ్గమృతునిది మొదలుగా నైదు కేవలసంస్కృతములవలెఁ గనఁ
 బడు వాక్యములనడుమ నున్న యధావిపరములు వానికి వేరువేరు బరమంగున్నవా
 గాదిసంస్కృతశబ్దములతోడ నన్వయించుచుండు విభుభాదిశబ్దములు సమాసాంతగత
 ములై తత్సమగులుగను సుండుటలన నపదాన్వయము సుప్తిజ్ఞత్వాకుమునా మను
 సూత్రంబునను విరుద్ధము గాకుండుటారజేసి సుపంగంబు లయ్యెను.

తా. ఆవిష్టచిత్తుండు వానమున జయించినప్పు డాకౌశమందుఁ జేరియున్న భే
 తలు సత్యమనియును, పితృదేవత లహో యనియును, సిద్ధు లాహాయనియును, విద్యా
 గరులు కలియుగము కృతయుగమాయె నిది యెంత వింత యనియును, కిన్నరులు
 దుర్జనులబింక మడఁగెననియును, మెచ్చి సంతసిల్లి పలుకుచుండిరిని భావము.

సీ. సెలవులు నాఁగుచు • వెలియరుంగులు సూడ,
 కరిగి పాదూవాహు • నరయువారు
 తమమోల నుండునందలము గానక దాటి,
 పేరెలుంగున బెస్తఁ జీరువారు
 నగరు వెల్వడుదాఁక • దెగి పోయి మఱి నిల్చి,
 తోడివిద్వాంసులఁ • గూడువారు
 నెదురైన తమవాని • గృహకృత్య మడిగి వాఁ,
 డనునవి తప్ప నూఁకొనెడివారు

తే. వాద మేమాయె నన్న భూవరునిపక్ష
 పాత మాదానరికిఁ గల్గి • బ్రతికె ననెడు
 వారు నౌలెం డిటు విమర్శదురమైన
 వాకిట నసించు నెవ్వఁ డాన్వారు నగుచు.

7

టీ. ముంగు సచ్చెడు పద్యములొనగుడు విద్వాంసులను కర్తృపద మధ్యా
 హర్యము. ఇదివఱలో వాదము సేయుచున్న యితరవిద్వాంసులు, సెలవులు-ఉద్ధా
 గర్యోపసంధికోరిములను, నాఁగుచుక్ = విన్నదనమున నాఁకొనుచు, వెలియరుంగులు
 = నగరు వాకిట నున్న సన్నెలను, మడక = వీక్షింపకయే, అరిగి = ఆవలఁబోయి,
 పాదూవాహుక్ = పాదుకలు దెచ్చువానిని, అరయఁ వారుక్ = వదలెడువారును, వాకిటి

తిన్నెలమీదనున్న తమ సాదుకలు చెచ్చెడు నేవకులను గానక అపల నరిగి వెదకుచుండి రనుట. తమమ్రోలక=తమయెనుటనే, ఉండునందలముక = ఉన్నయందోలికను, కొనక=చూడక, దాటి=అతిక్రమించి, పేరలుంగునక = పెద్దకంఠవాదముచేత, బెస్తక=బోయిన, చీరువారుక=పిలిచెడువారును, నగరువెల్గుడుదాకక=రాజగృహము విడుచునకును, తెగిపోయి=కేడించిపోయి, మఱి=పిమ్మట, నిల్చి=నిలుచుండి, తోడివిద్వాంసులక=తమతోడిపండితులను, కూడువారుక=కలిసికొనువారును, రాజభయముచేత నొండొరు లచ్చటఁ గలియక నగరుదాటి పోయి యొకరితో నొకరుగూడిరనుట. ఎనురెన=తమకెదుగుపడిన, తమవానిక=తమకు సంబంధించినవానిని, గృహకృత్యము=తమయింటివార్తను, అడిగి=ప్రశ్నచేసి, వాడు=అయ్యడుగఁ బడినవాడు, అనునవి=చెప్పెడు మాటలను, తప్పక=మనస్సునకుఁ దగులనియట్లు, ఊఁకొనెడువారు = ఊఁకొట్టెడువారును, తమయింటనుండి వచ్చినవాడు తమకెగురుపడఁగా వానిఁ దమయిండ్లవార్త యడిగి వాడు నెప్పెడు పల్కులయందు మనస్సులేక జరిగిన వాదమందే మఱి గలిగి యూరక యూఁకొనుచుండి రనుట. వాదమేమాయక=వాసునెల్లినవిధమేమి, అన్నక=అని ఎవరేని యడుగఁగా, భూనరుని పక్షపాతము = రాజయొక్క పక్షపాతము, అదాసరికిక = అవిష్టచిత్తున కనుటకు బనులుగాఁ దిరస్కారోక్తిగ నాదాసరివాని కనిరనుట. కలిగి=ఉదయించి, బ్రతికక=అదాసరి జీవించెను, రాజ పక్షపాతమునలన నావిష్టచిత్తుడు బ్రదికెనే కాక నిక్కమునకు మేమే జయించితి మని చెప్పిరనుట, అనెడు వారును = అని చెప్పెడువారును, బొలెండు = కానుదగమింపుడు, ఇటు = ఈవిధముగా, విమర్శదూరమైన = విచారణకు దూరమగు, వాకిటక = ద్వారమందు, ఎవ్వఁడు ఎసిండుక = ఎవ్వఁడు నిలుచును? అకవాగు నగుచుక = అని పలికెడువారునై, కలిసి యని మందఱిపద్యమున కన్వయము. ఇట్లు న్యాయవిమర్శలేని రాజు ద్వారమందు వెన్నెందును నిల్వఁగూడ దని గనుట. ఇక్కడఁ బరాజితులయిన విద్వాంసుల స్వభావము వర్ణింపఁబడెగాన స్వభావోక్త్యలంకారము.

తే. కలిసి యొకకొంతనేపు శృంగాటకముల

నగరుదెసఁ జూచుచునె మంత్రసంబు లాడి

చనిరి విద్వాంసు లిండ్ల కంజనవిధుండు

యాధి కతనిమహాగజారూఢుఁ జేసి.

8

టీ విద్వాంసులు = అపండితులు, శృంగాటకములక = నలువ్రోవలు గలిగెడు పోటులయందు, కలిసి = కూడుకొని, నగరుదెసక = రాజగృహముతట్టు, చూచుచునే = వీక్షించుచునే, మంత్రసంబులాడి = రహస్యములాడి, ఇండ్లకుఁ జనిరి=

తమ గృహములకుఁ బోయిరి. ఆజ్ఞపవర్తుడు = ఆపాండ్యరాజు, రూఢికిఁ = ప్రసిద్ధి
కొఱకు, అతనిఁ = అవిష్ణుచిత్తుని, మహాగజాయాధుఁ - మహాగజ = పెద్దయేనుఁగు
మీఁద, ఆయాధుఁ = ఎక్కివసానిఁగా, నేసి = ఒనరించి ; పురి నేఁగించి యను
ముందఱి పద్యముతో నన్వయము.

మ. పురి నేఁగించి తదీయ మైననగరంబుం జేర్చుఁ డంచు స్వడిఁ
దొరలఁ రాజకుమారులఁ బనుపఁగాఁ దూర్యస్వసంబు ల్నిరం
తరవందిస్తుతులుం జెలంగ గజఘంటావారకాంతాఁఘ్రినూ
పురము ల్లోయఁగఁ గొల్చి వా రిరుగడం బో మార్గమధ్యంబునఁ .

టీ. పురిఁ = మఘరాపట్టణమును. ఏఁగించి = మెఱవడిఁ జేయించి, ఊరేఁగించి
యనుట తదీయమైన = అవిష్ణుచిత్తునిసంబంధమైన, నగరంబుఁ = పట్టణమును శ్రీవిల్లి
పుత్తూరిని, చేర్చుడంచుఁ = ప్రవేశ పెట్టుండని, పాండ్యరాజునుట. దొరలఁ = రాజు
లను, రాజకుమారులఁ = రాచకొమారులను, పనుపఁగాఁ = పంపఁగా, తూర్యస్వసం
బుఁ = వాద్యఘోషములును, నిరంతరవందిస్తుతులఁ = ఎవఁ తెఱగని బట్టులకై వారము
లును, చెలఁగఁ = విస్తరించుండఁగా, గజ...ల్ - గజఘంటా = ఏనుఁగులకుఁ గట్టిన
గంటలును, వారకాంతాఁఘ్రినూపురముల్ = అటకత్తియలయొక్క పాదముల
యందలి అందియలును, ప్రాయఁగాఁ = స్వనిసేయుచుండఁగా, వారు = రాజులు,
రాజకుమారులు, నందిమాగధులు, వారకాంతలు మొదలగువారు, ఇరుగడఁ = పార్శ్వ
ద్వయమును, ద్విగుసమాసము. పోఁ = పోవుచుండఁగా, మార్గమధ్యంబునఁ. నడి
తెరువునను, క్రియ ముందఱి పద్యముం చున్నది.

ఉ. ఇంగిలికంబునం దడిపి యెత్తు కనీసపురంటెమో యన
న్నింగి గరుత్మరంపరల నిగ్గున లేదొగ రెక్కునంత వీఁ
చెం గలశాబ్దమిఁగడలజి డ్డఱిఁగించెడు కమ్మగాడ్పు నిం
డెం గడు మ్రోత పెద్దిరువడిం గని రాఖగరాజు మూఁపునఁ. 10

టీ. నింగి = అకాశము, ఇంగిలికంబునఁ = హిందుశిశ్నాధ్యక్షుని నింగిలికము
చేతను, తడిపి - అద్రిముఁజేసి, ఎత్తు = పైకెత్తిన, కనీసపురంటెమో = నీలనశ్రుమా,
అనఁ = అనునట్లుగా, గరు...నిగ్గునఁ - గరుత్ = ముందు చెప్పబడు పెరియ
దరువడి తెక్కులయొక్క, పరంపరలఁ = పంక్తులయొక్క, నిగ్గునఁ = కాంతిచేత,
లేదొగ రెక్కునంతన్ = తరుణానంతరంకొంత గలుగువంతలోనే, గరుత్మంతుని తెక్కు
లెఱిగినిగావున వానికాంతులచే వాకాశ మెఱువయ్యెననుట. కల...జడ్డు - కలశాబ్దం
పాలసముద్రముయొక్క, మీఁగడల = మీఁగడలయొక్క, జడ్డు = జడ్డువాసనను,
ఎఱిఁగించెడు = తెలిపెడు, కమ్మగాడ్పు = సుగంధివాయువు, వీఁచెఁ = విసరను, గరు

తృంతుడు కదలఁగానే యాయన అక్కలవలనఁ బుట్టిన వాయువు క్షీరసముద్రపు
మీఁగడలహాసనను రేపఁగా నావాసన లావాయువుతోఁ గూడ వచ్చె ననుట.
ప్రమోత=పెద్ద ధ్వని, కడుక్ = మిక్కిలి, నిండెక్ = సంపూర్ణమయ్యెను. పెద్దిరు
వడిక్=పెరియ తిరువడియని ద్రవిడభాషయందు శ్రీవైష్ణవసంకేతితమైన నామము గల
వైనలేయుని, కనిరి = ఆరాజులు మొదలగువారు సూచిరి, ఆఖగరాజ మూఁపునక్-
ఆఖగరాజు=ఆపక్షిండ్రుడగు గరుత్మంతునియొక్క, మూఁపునక్ = స్కంధమందు,
క్రియ ముందటి పద్యమునం దున్నది.

తా. విష్ణుచిత్తునకుఁ బ్రత్యక్ష మగుటకు శ్రీ క్షీరసముద్రము నుండి స్వామి
వెడలఁగానే గరుత్మంతుని అక్కల యెఱ్ఱకొంతిచేత నాకాశ మింగివీకముతోఁ
దడిపి యెత్తిన నీలిగుడ్డవలె నీలఁగోహితవర్ణము గలిగియుండె నింతలోనే పాలమీఁ
గడ జడ్డువాసనలతో వాయువులు విసరె నంతలోనే గరుత్మంతుని అక్కల ధ్వని
విసంబడె నింతలో నతిశేగవంతుండగు గరుత్మంతుండు గానఁబడియె నంత నతని
వీఁపుమీఁద స్వామియుఁ దోచె నని భావము.

సీ. చిగురుఁబొట్లపుదోయిఁ జెందమ్ములనఁ దార్క్ష్యి,

హస్తోదరముల దిఁవ్యాంఘ్రి లమర

సునుఁగప్పమేనఁ దోచిన తదర్పచ్ఛాయ,

లీలఁ దాల్చుపసిండించేల మెఱయ

వ్రాలిన యోగివర్గము నిర్మలాంతఃక,

రణములుఁజోలె హఃరములు దనర

సిరికి బుట్టింటినొచ్చెలు లౌట మనవికి,

జాసె నా మకరకుండలము లమర

తే. శ్రిత సిత మరాళ వాత్యాభిహత పరాగ

వలయమండిత కల్పశాఖలొ యనంగ

శంఖచక్రాంచితోరుహః స్తములు దనర

దోచెఁ గమలేక్షణుండు చతుర్భుజుండు.

11

టీ. చిగురు...న్ - చిగురుఁబొట్లపు=చివుళ్లపొట్లమయొక్క, దోయిక్=ద్వం
ద్యమందు, చెందమ్ములనక్ = ఎఱ్ఱదామరపువ్వులనునట్లు, తార్క్ష్యి...ములక్-
తార్క్ష్యి=గరుత్మంతునియొక్క, హస్తోదరములక్=కరతలపుటములయందు, దివ్యాం
ఘ్రిలు=శ్రీపాదములు, అమరక్=పాంశుపడఁగా, సునుఁగప్పమేనక్=నిద్దమగునీల
వర్ణముగల దివ్యమంగళవిగ్రహమందు, తోచిన=ప్రతిఫలించిన, తదర్ప=అనాహన

మగు గరుత్మంతునియొక్క, ఛాయలీల = కాంతివలె, తాల్పు...చేల.. తాల్పు = ధరించిన, పసిండిచేల = కనకాంబరము, మెఱయ = ప్రకాశించుచుండగా, వ్రాలిన...లెక్క-వ్రాలిన = చేరినట్టి, యోగినర్థము = యోగీశ్వర సమాహమయొక్క, నిర్మలాంతకరణములఁబోలె = నిష్కళంకములగు అంతరంగములలెను, వ్రాలిన యను శబ్ద మంతకరణశబ్దముతో నన్వయించునది. ఇది సమస్తపదము. హారములు = ముక్తాహారములు, తనరక = ఒప్పుచుండగా, సిరికి = శ్రీదేవికి, పుట్టి...ట = పుట్టింటి = జనకగృహసంబంధులైన, నెచ్చెలులొటన్ = స్నేహితులొటంచేతను, మనవికి = విన్నవించుటకు, డాసెనా = సమాపించెనో యనునట్లు, మకరకుండలములు = మకరాకారకర్ణభూషణములు, అమరక = శ్రీదేవియును మకరములును సముద్రమునందే జనించుటందేసి లక్ష్మీకి బుట్టినయింటి స్నేహములు గలవి గావున మిక్కిలి చనువు గలిగి శ్రీయనపతి వీనుల సమీపమునకుఁ జేరననుట. శ్రీ...లా - శ్రీత = చేరియున్న, సిర = తెల్లనైన, మరాళ = హంసచేతను, వాత్యా = సుడిగాడ్చుచేత, అభిహత = రేఁపబడిన, పరాగ = కందూలియొక్క, వలయ = వెలయుచుచేతను, మండిత = అలంకరింపఁబడిన, కల్పశాఖ లాయనంగ = కల్పవృక్షపుకొమ్మలో యనునట్లు, శంఖ...లు - శంఖ = పాంచజన్యముచేతను, చక్ర = సుదర్శనముచేతను, అంచిత = ఒప్పుచున్న, ఉరు = దీర్ఘములైన, హస్తములు = భుజములు, తనరక = ప్రకాశింపఁగా, శంఖము హంసవలెను, చక్రము పరాగ వెలయుచు వలెను, భుజములు కల్పశాఖవలె చున్నవనుట. కమలేక్షణండు = తమ్మికింటి, చతుర్భుజండు = నాలుగుభుజములు గలిగినస్వామి, తోచెక = ప్రత్యక్షమయ్యెను. ఉత్పేక్షాలంకారము.

క. ఎప్పుడు హరి గని రమరులు

ముప్పదియును మూడుకోట్లు + ముని గనుగొనువా

రప్పుడు తత్కరములతో

విప్పిన గొడుగులును మింట + వేగమ మొగిడె.

12

టీ. ఎప్పుడు = ఏక్షణమందు, మునిగనుగొనువారు = విష్ణుచిత్తుని నేవించెడి వారు, ముప్పదియును మూడుకోట్లు = త్రయస్త్రింశతోటిసంఖ్యగల, అమరులు = దేవతలు, హరి = స్వామిని, కనిరి = చూచిరో, అప్పుడు = అక్షణమందు, తత్కరములతో = వారిహస్తములతోడ, విప్పిన = తెరిపఁబడిన, గొడుగులును = దేవతల శత్రుములును, మింట = అకారముగ, వేగమ = తీవ్రమే, మొగిడె = ముకుళితమయ్యెను.

తా. మందే స్వర్గమందలి ముప్పదిమూడుకోట్లు దేవతలు విష్ణుచిత్తుని జూడఁబచ్చియుండిరి గావున వారలు స్వామి వేంచేసినంతనే యదివెఱుఁగఁ జెఱవఁబడియున్న గొడుగులు ముడిచి హస్తములు మొగిడ్చి నమస్కరించిరి. అలం. సహోక్తి.

తే. సామరదిదృశ్యభిన్నరక్షాపిశాచ

పుంజమహిభుక్వత్రప్రభంజనములు

సోక వెఱ బాటె గల్గిన శూర్పవాత

ఘట్టనల బాటు పెనుపొల్ల కట్టువోలె.

13

టీ. సామర...లు - సామర = దేవతలతో గూడిన, దిదృశ్యు = చూడనిచ్చయించిన, భిన్న = అకాశమందు నిలిచియున్న, రక్షాపిశాచపుంజము = రక్కసులయొక్కయు పిశాకులయొక్కయు సమూహము, రక్షాపిశాచాలులు దేవయోనులగుటంజేసి స్వర్గమందుంచురనుట. ఆహి ... ములు - ఆహిభుక్ = సర్పభక్షకుడగు గరుత్మంతునియొక్క, పత్ర = అక్కలవలని, ప్రభంజనములు = పెనుగాడ్చులు, సోక = స్పృశింపఁగానే, వెఱ = వెఱపుచేతను, కల్గిన = కల్గి మునగు, శూర్ప...లక్ - శూర్పవాత = చేటల గాడ్చులయొక్క, ఘట్టనలన్ = ఒరిపిల్లచేత, పాటు...న్ - పాటు = ఎగసిపోవుచున్నట్టి, పెను = పెద్దదియగు, పొల్లకట్టువోలెన్ = తఱకలవలె, పాటెన్ = పుగెత్తెను. ప్రభమపాదమందు సామరపదముయొక్క ప్రథమార్థమును గత్తెశ్చిబ్దముయొక్క యంతిమార్థముతోడ సంబంధపడునట్లు హల్పిధానముగా సుభయవశులలోనదిగా సాంబాదిత్యములవలె విక్రమము జెప్పినాఁడు. సమృద్ధిదృశ్యు ఆముక్తమన సంతోషమున జూడఁగోరడు అని యర్థము. కల్గిన ననుగాట, 'విక్వౌతౌ క్వచిచ్ఛలోపో మార్ద్రాశ్చైత్య ఆదిమస్యభవే' త్తను సూత్రానుసరణముగా, కం. 'మానుగ ధృతరాష్ట్రాదుప్రా, జానం గలుగంగ' ననియుడు భారతిప్రయోగమువలె సంకతమైనది అంతరిక్షమందు నంతకు మున్ను దేవతలతోడఁ జేరి యున్న రక్షాపిశాచసంఘము తమజాతికి విరోధియగుస్వామికి వాహనమైన గరుత్మంతునికి అక్కలగాడ్చుతమపై వీలఁగానే భయపడి పుగెత్తెను. దేవతలు మాత్రము నిలచి యుండిరి; ఎట్లుండెని, కల్గిమందు ధాన్యముమీఁదఁ జేటలచేత విసరఁగానే గట్టి నిల్చి పొట్టుచెదరి పోయినట్లని భావము.

క. నీరంధ్రకుసుమధారా

సారచరచ్ఛంచరికానంకులకలర్పం

కారానుకారిసంస్తవ

కారి మునిస్తోమ సామఃగానం బెనఁగెఱ.

14

టీ. నీరంధ్ర...లు - నీరంధ్ర = చట్టమైన, కుసుమధారా = పుష్పధారలయొక్క, ఆసాం = అర్చనము, చరిత్ = సంపదించుచున్న, చంచరిక = తుమ్మెదలయొక్క, 'ఇనిద్దిరశ్చిచ్ఛోరిక' యని యమరము. సంపల = అధికమైన, కల = అన్యక్తమగురుములగు, ఘంకారం = ఘంకితులను, అనుకారం = అనుకరించుచున్న, సంస్తవ -

స్తోత్రములను, కారి=చేయుచున్న, ముని=నారదాదిమునులయొక్క, స్తోమ=సమాహా
ముయొక్క, సామగానంబు=సామజేదముపాట, ఎనఁగెన్=విస్తరిల్లెను, స్వామిలోఁ
గూడ నారదాది మునీగ్రులు సామగానము సేయుచుండఁగా నది పుష్పవర్షము బడి
తిరిగెడు తేఱుల మ్రోతనలె మధురమై వీ తెంచె ననిభావము

తే. అట్లు ప్రత్యక్ష మైనపదాక్షు సంత

రిక్షమునఁ గాంచి ముని ప్రమోదాక్షిజలము

నిగుడఁ బులకించి కరటిఘంటికల తాళ

ములుగ నిట్లని యమృహాత్ముని నుతించె.

15

టీ. అట్లు = పూర్వోక్తరీతిగా, ప్రత్యక్ష మైన = సాక్షాత్కరించినట్టి, పద్మా
క్షుఁ = తామరలవంటి నేత్రములుగల స్వామిని, లేక, లక్ష్మీదేవియే నేత్రములయందుఁ
గలస్వామిని, అంతరిక్షమునకే = ఆకాశమందు, కాంచి=చూచి, ముని=విష్ణుచిత్తుఁడు,
ప్రమోదాక్షిజలము=అనందబాష్పములు, నిగుడఁ = వెలికులుకఁగా, పులకించి = గగు
ర్పాటు గలిగి, కరటిఘంటికల = కరటి = తా నెక్కియున్న యేనుగుయొక్క,
ఘంటికల = ఇసుప్రక్కలనున్న గంటలే, తాళములుగకే = వాయించెడు తాళములు
గాఁగా, అమృహాత్మునికే = ఆపరమాత్ముఁడగు స్వామిని, ఇట్లని=వక్ష్యమాణక్రమముగా,
నుతించెకే = కొనియాడెను.

కి విరాజవిరాజితము.

జయ జయ దానవదారణకారణ • శార్జరధాంగగదాసిధరా

జయ జయ చంద్రదినేంద్రశతాయుత • సాంద్రశరీరమహాప్రసరా

జయ జయ తామరసోదరసోదర • చారుపద్మోజ్జతగాంగధురా

జయ జయ కేశవ కేశినిషూదన • శౌరి శరజ్జలహాక్షహరీ. 16

టీ. దానవ...రా - దానవ = రాక్షసులయొక్క, దారణ = భేదనమునకు,
కారణ=హేతువులగు, శార్జర=ధనువును, రిధాంగ = చక్రమును, గదా = గదను,
అసి=నందకమునుఖడ్గమును, ధరా=ధరించినస్వామి ' జయజయ=సర్వోత్కృష్టప్రతి
గాఁ బ్రసరిల్లిమా. దరా అనుపాతమందు శిలమును గలవాఁడా యని యర్థము.
దానవదారణకారణ యని ప్రత్యేక విశేషణముగానుం జెప్పవచ్చును, జయజయ యని
నాల్గు పాదములయందును వచ్చును. చంద్ర...రా - చంద్ర=చంద్రులయొక్కయు,
దినేంద్ర=సూర్యులయొక్కయు, శతాయుత = అయోతశతసంఖ్యలయొక్క నలెనే,
సాంద్ర=తఱుచైన, శరీర = దివ్యమంగళమయొక్క, మహా = కొంతులయొక్క,
ప్రసరా=వ్యాప్తికలవాఁడా, తామ...రా - తామరస = తామరపువ్వులయొక్క,
శదర=అంతరిచ్ఛగమునను, సోదర=తోబుట్టువును, చారు = ముందరిమునగు, పద=

పాదముచేత, ఉజ్జ్వలమున విడువబడిన, గాంగ = గంగానదీసంబంధియగు, యురా = ప్రవాహము గలవాడా! కేశినిపూదన = కేశియను రక్తముని సంహరించినవాడా, శరజ్జలజాత్ - శరత్ = శరత్కాలమందలి, జలజ = కమలమువంటి, అక్ష = కన్నులుగల వాడా! కేశిని = బ్రహ్మరుగల కుత్సత్తిసానమైనస్వామి. 'క ఇతి బ్రహ్మణోనామ ఈ శోహం సర్వదేహినామ్, ఆవాంతవాగ్నేసంభూతో తస్మాత్కేశవనామవాక్' అని ప్రమాణము. శౌరి = హరి, అని మంగళా శాసనము చేసెను. భగవంతునకు జీవకోటి యాశీర్వాదము చేయనిచ్చునా యనిన బూర్వ మట్టియారచరము కలగు. 'పూర్వాం దిశం వజ్రధరః దక్షిణాం పాతు తే యమః, ఎరుణః పశ్చిమా మాశాం కుచేరస్తూత్ర రాందిశి' మ్మని సీతవృషాదు క్రిరాములవారికి మంగళా శాసనము చేసియున్నాడు.

మ. దివిజద్వేషి సుదారవారిచరమూర్తిం ద్రుంచి చాతుర్య మొప్ప వడిం జౌకపుండెల్ల కౌచుగమి దంభం బొంద మై దాల్చి వేదవిశుద్ధాక్షరపక్షిఁ గ్రమ్మఱగ వేధం జేర్చెదో నాగఁ దద్భవనం బభిసితాంబుబిందు లలమం బ్రోద్యద్రుచిం దాటవే. 17

టీ. దివిజద్వేషి = వేద గోరతుఁ డగుహయగ్రీవాసుని, ఉదార... ర్తిన్ - ఉదార - కొలఁది దెలియరాని, వారిచర = మినముయొక్క, మూర్తిన్ = శరీరముచేతను, ద్రుంచి = ఖండించి, చాతుర్యము = విన్నాము, ఒప్పన్ = తనరున్నట్లు, వడిన్ = వేగముచేత, చౌకపు... చౌకపు = చందరముగు, తెల్లకామ = గవళికొఱగల పైపాట్లయొక్క, గమి = సమూహము నెను, దంభంబు = వ్యాజము, ఒందన్ = పొంగునట్లు, మై = గిరిమంసు, తాల్చి = ధరించి, వేద... పక్షిన్ - వేద - వేదములయొక్క, విశుద్ధ = శుద్ధములగు, అక్షగ = అక్షరములయొక్క, పక్షిన్ = కేశిని, క్రిమ్మఱగన్ = మరల, వేగన్ = బ్రహ్మదేవుని, చేర్చెదో నాగఁ - చేర్చెదోయనట్లు, తద్భవనంబు = ఆబ్రహ్మలోకము, అభి... లు - అభి = సముద్రముయొక్క, నిత - తెల్లనైన, అంబు = ఉదకములయొక్క, బింసులు = బిందువులు, అలమన్ = వ్యాపింపఁగా, ప్రోద్యద్రుచిన్ - ప్రోద్యత్ = వృద్ధిబొందుచున్న, రుచిన్ = కౌశల్యచేత, దాటవే = అతిక్రమింపవా. 'ఉదాగోదక్షిణేభ్యాతే దానశౌణ్డే మహత్యపి' యని రత్నిమాల. 'స్త్రీయాం మూర్తిస్తమస్తనూ' అని యును, 'క సతోస్త్రీవ్యాజ దమ్భాపభయశ్చిద్యుక్తతవే' యనియు నమరము. నీవు మత్స్యరూపమును ధరించి వేద గోరతుఁడు రక్తముని చంపి వాడని పహరించిన వేదములు నేనుతో నప్పుడే బ్రహ్మకీమృదుక్త పోయిగవోయినట్లు నీవు సంచరింపు చుండుట నెలన నముద్రోదకములు సత్యలోక మాక్రమింపుచుండఁగా నీ వాలోకమును దాటి వెనియు నెప్పుడు నిమగ్నము పడె తెల్లనిపాలుచు పరిశుద్ధ

మలగు వేదాత్మరములో యన్నట్లుండె ననియు భావము. కైతవాపహ్నుత్యపప్రాణిత మైన యుత్పేక్షాంతకారము.

చ. ఎలమియుగాంతవారి కెదురెక్కుతటిక వడిఁ దాలుగహ్వరం

బులఁ జనునీటివెల్లిబడిఁ బోవు సపక్షులగోరు వాళ్ళరం

బులు దనుఁ దాఁకఁ దగ్గతత • మ్రోయు నజాండమ దైత్యువేదప జ్జులుగొని గూల్చి*నట్టి జయదుందుభిఁ జేసితి కా మురాంతకా.

టీ. ఎలమికొనుచేతను, యుగాంతవారికికొనుచేతను, ఎగురెక్కుతటికొనుచు గాఁబోవు సమయమందు, పడికొనుచేతను, తాలుగ హ్వరంబులకొనుచు వుండెను, గహ్వరంబులకొనుచు వుండుచు, చను=పోవునట్టి, నీటివెల్లిబడికొనుచు వుండుచు, పోవు=పోయెడు, సప...లు=సపక్షులగోరు వాళ్ళు, అక్కలతోఁ గూడియున్న మైనాకాదిపర్వతములును, ఉరు=గొప్పలగు, వాళ్ళరంబులు=తిమితిమింగిలములు మొదలగు జలచరములును, తనుకొనుచుండమనుట, తాఁకకొనుచుండగా, తగ్గతతకొనుచు వుండెను పొందియుండుటచేతను, మ్రోయు=ధ్వనించేయుచున్న, అజాండమ=బ్రహ్మాండమే, దైత్యులకొనుచున్న, వేదపంక్తులుగొని=వేదసమాహమలను దీసికొని, గూల్చినట్టి=సంహరించినట్టి, జయదుందుభికొనుచున్నదిగా, చేసితికా, మురాంతకా=మురాసురహరా యని సంబోధనము. ఇచ్చట నజాండమయని ప్రథమావిభక్తి. 'ఇతరత్రచద్వితీయా తస్యాః ప్రథమాచ జడపదానాంస్యాత్' అనుసూత్ర మనుసరించి యప్రాణి వాచక మగు జయదుందుభియందలి ద్వితీయకుఁ గుల్యమైనది. మఱియు, 'కర్తాదేః కర్తృత్వ' మిత్యాది సూత్రపద్ధతివలన జయదుందుభియందుఁ గూల్చినట్టి యనుపద మన్వయించుట సరిగా నున్నది.

మీనము తన నైజగుణముచేత నీటి కెగురెక్కుట ప్రసిద్ధము గావున నీమత్స్యము ప్రశయోదక ప్రవాహమున కెగురెక్కుచుండఁగా నావేగమునకు నిలువలేక యానీటి వెంబడి మైనాకాది పర్వతంబులును దిమిప్రముఖంబు లగు మహాజలచరంబులు నవకంబులై దొరలి యామీనముయొక్క దవుడలలోఁ బడిననియును, జలప్రళయమందు బ్రహ్మాండము పెడకుండ నామత్స్యమూర్తి తనదవుడల నుంచికొని యున్నాడనియును, నామైనాకాదు లావేగముచేత నాబ్రహ్మాండము దగులఁగా నది ధ్వనించేసెఁగావున నాబ్రహ్మాండమే స్వామివేదములు దీసికొని రక్కసునినొక్కరించిన నానికి జయభేరివలె నుండెననియు భావము. అనుభయతాద్రాప్యరూపకాలంకారము.

చ. మితి గడవం దిమింగిలతే • మెయ్యెయి వెంచిన నీదు వాతఁ గు

త్పితపలలాశియైనచిటుఁజే పది ద్రెళ్ళుట నీవు మ్రొంగుటే

శ్రుతు లగునూరుపు ల్మగుడఁ • జొచ్చుతటి న్నవదేధనై ధనై

ధిత జవళక్తి నీడ్చుకొని • తెచ్చుటకాక తదల్పతాల్పతఁ. 19

టీ. మితి=పరిమాణము, కడనక=మీఱునట్లు, తిమింగిలతఁ - మహామీనత్వముచేత, మెయ్యె...తఁ - మెయ్యెయివెంచిన - మిక్కిలిశరీరము పెంచినట్టి, నీరు=నీసంబంధియైన, వాతఁ=వక్త్రమునందు, కుత్సిత...న-కుత్సితపలలాశియైన=కుత్సితరాక్షసుఁడనియును, మీనములు మాంసము భక్షించుట ప్రసిద్ధముగావున నట్టిపలలాశియగు, చిలుచేప=చిన్న చేప, ఆది=కుత్సితాశోపముచేత నమశం ద్వాచకము, రాక్షసుఁడనుట, తెల్లగుట=పడుట, నీవుమింగుకే=నీవు కబళించుటయే యని ప్రశ్నార్థకము. శ్రుతులగు=వేదమయులులగు, ఊరుపుల్=ఉచ్చాస్వసవాయువులు, మగుడఁ=మరల, చొచ్చుతటిన్=వక్త్రమునందుఁ బ్రవేశించునప్పుడు, తదల్పతాల్పతన్-తత్-అపలలాశియొక్క, అల్పతాల్పతన్=అత్యంతాల్పమాటచేతను, భవ...న్-భవత్=నీయొక్క, ఏధనైధన = అతినమృద్ధిచేతను, ఏధిత = మృద్ధిచేయఁబడిన, జవ = వేగముయొక్క, శక్తిఁ = సామర్థ్యముచేతను, ఈడ్చుకొని తెచ్చుటకాక = తీసికొనివచ్చుటయేకాక, మింగుట కాదనుట. తిమింగిలత మెయ్యెయి యనుచోట నికారము లోపించుటకు విరాటపర్వమున మ. “మగుడం గీనకుఁ బట్ట వాఁడును బలోన్మాదంబున న్నాహుగ, ర్వగరిష్ఠం డగునాహిడింబరిపుఁ డీప్రక్షోధుఁ డై సట్టి బె, ట్టుగఁ ద్రోపాడఁగ నిద్దఱు న్నృజబలాటోపంబుమై నొండోరు, నిగ్రులగ జాలక కొంతి సేపునడి మెయ్యెఁ బోరి రుద్రాకృతిఁ.” అన్నపద్యంబునం జతుర్థపాదంబునను, నిర్వచనోత్తరరామాయణమున, ఉ. “అటున మూర్ఖవోయినప్రహస్తుఁ గనుంగొని యింకఁ దాకిన, నీటడఁగించు నర్జునుఁడుకేవలఁడే యని భీతచిత్తులై, మేటిమగ ల్పలంబెడలి మెయ్యెయి మార్కొన లేక పాణిన, న్నాటుకొండవోలె దశకంఠుఁడెదిర్చ మహీనుపేంద్రునిక.” అనిన పద్యంబునఁ దృతీయపాదంబునను, దిక్కిన సోమయాజిప్రయోగంబు కళిమింజీసి యిందుం బ్రయోగింపఁబడియె.

ఇంతంత యని చెప్పఁగూడని యత్యున్నతశరీరముతో మత్స్యమూర్తి విహరించుచుండఁగా నాయన యుచ్చాస్వసవాయువులు మగిడి ముఖమందఁ బ్రవేశించునప్పుడానాయువులవెంబడి నీమహామీనము ముందట నత్యల్పతముం డినఁగా నున్నయారక్కిసుండు దనకుఁ దానే తెల్లెను గాక యామత్స్య మదియొకయత్నముగా వాని మింగి లేదనియును మహామత్స్యములును బర్వతానులను బ్రవేశించెడు నావక్త్రముం దీకుత్సితపలలభక్షక మగురాక్షసుఁ డనుచిన్న చేప పడిపోవుట చిత్రము గాను. మేత్యపహ్నుత్యలంకారము.

మ. జలపూరస్థవమానమృణ్మయమహీఃసంరక్షకై గారయీ
 బలై ముక్తామణిశుక్తిశంఖనికురుంబం బెల్లం జూర్ణంబుగా
 బలభిద్వజ్రనదృష్టిజోపరిపరిభ్రామ్యన్మహామందరా
 చలసంఘృష్టిఘరట్ట మైనకమతఃస్వామి నినుం గొల్చెదన్. 20

టీ. జల...కై - జలపూరః=నీర్వామియగుచు, స్థవమాన=నానుచున్న, మృణ్మయ=మృత్తికావికారమగు, మహీ=భూమియొక్క, సంరక్షకై=రక్షణముకొఱచు, గారయీబలై=గచ్ఛనేయటకొఱచునలై, ముక్తా...బు - ముక్తామణి=ముత్యములయొక్కయు, శుక్తి=శుల్లలయొక్కయు, శంఖ=సంకులయొక్కయు, నికురుంబంబెల్లం=సమాహమంతయును, చూర్ణంబుగా=సున్నమగునట్లు, బల...ము - బలభిద్వజ్ర=దేవేంద్రుని ఇత్రముగముతోడ, నదృష్ట=సమానమైన, నిజోపరి=స్వకీయమైనవైభాగమందు, పరిభ్రామ్యత్=తిరుగుచున్న, మహత్=గొప్పదియైన, మందరాచల-మందరపర్వతముతోడ, సంఘృష్టి=ఒకరినికొనుటకు, ఘరట్టమైన=అడుగు తిరుగలియును, కమతస్వామి=కూర్చరాజైన, నినుక=నిన్ను, కొల్చెదన్=నేవించెదను

తా సముద్రమధనకాలమగుచు మందరాచలముక్రింద గమకమూర్తియొక్క కర్పర మొరసికొనుచుండగా సముద్రమందలి ముత్యములు ముత్యపుజిప్పలు శంఖము లెల్ల నాపర్వతకర్పరములసంకునలబడి నలిగి చూర్ణమగుచుండె గావున సముద్రోదకములయందు మృద్వికార మగుభూమి నాని కరిగెను నని దానిఁ గట్టిపఱచుటకై గార కొఱచు స్వామి సున్నము నూఱుచున్నాఁడో యన్నట్లుండె నని భావము. ఫలో త్ప్రేక్ష. సంఘృష్టిఘరట్టమచుతో రూపకము.

చ. ఒకమఱి బుడ్డగింప విలయోదకము ల్పయి కుబ్బి చిప్ప వ్ర
 చ్చుకొని మహాభ్రీవీధిఁ జనఃసూకరత న్మెయి వెంచి వెండి క్రిం
 దికిఁ గయివ్రాలు తత్సలిలనిర్మలధార నతఃపరస్పర
 తృప్తికృతికి నీ యజాండమును బంగరు ముంగఱఁగా నొనర్చవే. 21

టీ. ఒకమఱి=ఒకతూరి, బుడ్డగింపన్=పూర్ణారమునేయఁగా, ఇది ఎరావాచేష్ట, విలయోదకమున్=ప్రళయజలములు, పయికుబ్బి=వైకినబికి, చిప్ప-బ్రహ్మాండకర్పరమును, చచ్చుకొని=భేదించుకొని, మహాభ్రీవీధి=మహాకాశముయొక్క వీధియందు, చనన్=పోవునట్లుగా, సూకరత్=ఎరావాతృముచేత, మెయివెంచి=కరీరమును బెంచి, వెండి=మరల, క్రిందికిన్=అధోభాగమునకు, కయివ్రాలు=దిగబాఱుచున్న, తత్స...ధారన్-తత్=మున్ను చెప్పబడిన, సలిల=ఉదకముయొక్క,

నిర్మల=తేటయైన, ధారక=ధారచేతను, ఆతఃపర=బ్రహ్మాండమునకుఁ బరమైనట్టియు, స్ఫురత్=ప్రకాశించుచున్న, ప్రకృతికి=కూయయినెడుశ్రీకి, ఈయజాండమును=ఈబ్రహ్మాండమును, బంగారుముంగళికా=సునర్ణమయ నానాధూపణముగాఁ గ, ఒనర్చితే=చేయవా.

తా. నరాహవతారమగు నొక్కసారి ప్రళయసముద్రమందలియుదకములలో నాదినరాహము మూల నుంచి బుడ్డగింపఁగానే యాయుదకములు బ్రహ్మాండకర్పరము దాటి యావలఁ బైకి పోయి మగిడి వచ్చుచుండఁగా నాయుదకధార యాకర్పరమునకుఁ బైగా నున్నప్రకృతి యనెడు శ్రీయొక్క ముక్కుకొన నున్నసన్నకాడపరె నుండె ననియును, బ్రహ్మాండ మాకాడకు నదికి యున్న బంగారుముంగళినలె నుండెననియు నట్లొక్కసారి బుడ్డగించినమాత్రనే సముద్రోదకములు బ్రహ్మాండమును దాటఁ జేయునంత బలముగలిగిన నరాహరూపమును స్వామి ధరించె ననియును భావము. రూపకము.

మ. అసురేంద్రాశయకుండికాచ్ఛరుధిరవ్యాప్తస్వకచ్ఛాయఁ గాం
చి సముద్యత్ప్రీతిసింహమత్సరమిశఃచ్ఛేష్ట దదుద్దామదీ
ర్మ సటార్కూటముఁ బెల్లగించుగతి నాంత్రశ్రేణిఁ గిన్నం బెరం
జునీతస్రూర భవన్నభావళులు ప్రోచు న్మర్త్యపంచాననా. 22

టీ. మర్త్యపంచాననా=ఒనరసింహ అనిసంబుద్ధి. అసు...న్ - అసురేంద్ర=రాక్షసేశ్వరుడగు హిరణ్యకశిపుయొక్క, ఆశయ=హృదయమనెడు, కుండికా=కుండికనందలి, యచ్ఛ=తేటయైన, రుధిర=నెత్తుటియందు, వ్యాప్త=ప్రతిబింబితమైన, స్వక- స్వీయమైన, ఛాయక=నీడను, కాంచి=చూచి, సము...న్ - సముద్యత్=విజృంభించుచున్న, ప్రసరింహ=అన్యసింహమనెడి, మత్సర=ఈసులోడను, మిశత్=కూడుకొన్న, ఛేష్టక=చిట్టకముచేతను, తన్మ...న్ - తత్=ఆప్రతిసింహముయొక్క, ఉద్దామ=గొప్పలగునట్లయు, దీర్ఘ-నిడునఁ గు, సటా=కాలువెండ్రుకలయొక్క, క్కూటము=సమూహమును, పెల్లగించుగతి=పెకలించినట్లుగా, ఆంత్రశ్రేణిక-ప్రేగులయొక్కపొక్కిరి, కిన్నక-కొవసుచేత, పెరంజా...లు=పెరంజా=తెమల్లుచున్నట్టి, సితి=తెల్లనైన, హూగ-తీక్షణములైన, భవన్నభావళులు=నీగోళ్లయొక్కపల్కులు, ప్రోచుకో=మమ్ము రక్షించు.

తా. స్వామి నృసింహవతార మెత్తినప్పుడు హిరణ్యకశిపునిహృదయముఁజీల్చి యారక్తమందు నీడఁ జూచి ప్రతిబింబించిన తనరూపును మఱియొకసింహము రూపమని మత్సరించి యాకొవసుచేత చర్మింహముయొక్క సటలు పెల్లగించెనో యన్నట్లు హిరణ్యకశిపునిప్రేగులు బైటికి లాఁగె ననియు, నట్లు లాఁగిన తెల్లనితీక్షణము లగుగోళ్లు

తమ్ము రక్షించు నని మంగళాశీర్వచనము చేసె ననియు భానము భ్రాంతమదను ప్రాణితోత్పేక్షాలంకారము.

ఉ. మునుముద్దెల్పును దూఱదూఱమఱి కెంపున్వెండియుందూఱగం
దనగాయం గలనల్పుఁ దోఁప నఖికోణశ్రేణిచే విక్రమం
బున వాఁడుగ్రతఁ గొన్నయట్టి విలసన్మృత్రయా తేజముం
గొను లీల నివ్విదళింపవే యనురవఃక్షోభిత్త మిథ్యాహరీ. 23

టీ. మిథ్యాహరీ = మాయాసింహరూపధారివగు నృసింహస్వామియని సంబుద్ధి. మునుముక్త = మొదలను, తెల్పును = భావశ్రీమును, తూఱదూఱక్ = ఉచ్చిపోఁగా, మఱి-పిమ్మట, కెంపుక్ = ఎఱుపును, వెండియుందూఱక్ = ఇంకనుందూఱిపోఁగా, కందనగాయక్ = గుండెకాయయంను, కల = కలిగినట్టి, నల్పుక్ = నీలనిర్ణమును, తోఁపక్ = కనుపడఁగా, విక్రమంబునక్ = పరాక్రమముచేతను, వాఁడు = ఆ హిరణ్యకశిపుఁడు, ఉగ్రతక్ = బెట్టిదముచేతను, కొన్నయట్టి = గ్రహించిన, విలస.. ముక్ = విలసత్ = ఒప్పుచున్న, మూర్తిత్రయా = పంచానన చతురానన జనార్దనులని యెడు ముగ్గురు మూర్తులయొక్క, తేజముక్ = తేజస్సును, కొనులీలక్ = మరలగ్రహించుచున్నట్లు, నఖ...చేక్ = నఖ = గోశృయొక్క, కోణ = కొనలయొక్క, శ్రేణిచేక్ = పత్తిచేత, ఆసుర...న్ = ఆసుర = రాక్షసునియొక్క, నిక్షోభిత్తిక్ = నిడువరిచినక్షోభమును, విదళింపవే = చీల్చువాఁ.

తా. హిరణ్యకశిపుని వక్షుఃస్థలము భేదించినప్పుడు మొదటభాగము తెగఁగా నె తెల్లగా నుండె ననియును, మఱికొంత తెగఁగా నె ఆమాంస మెఱ్ఱగా నుండెననియు, కదకుఁ బగఁగా గుండెకాయం దవిలి నల్లగా నుండెననియును, ఆ మూఁడుకొంతులు దోచుట చొల్లిట వాఁడు విక్రమించి శివుని తెల్లనితేజస్సును బ్రహ్మశివుని యెఱ్ఱనితేజస్సును విష్ణుదేవుని నల్లనితేజస్సును గ్రహించెను కావున నవి వాని?రీరములోనుండఁగా స్వామివారు వాని మరల బెట్టికె ధీరుమన్నట్లుండె ననియు భానము. స్వభావోక్త్యనుప్రాణితోత్పేక్షాలంకారము.

మ. బలిదైతేయభయాంధకారభరితః బ్రహ్మాండగేహంబులో
పలఁ బై మండమతత్ప్రతాపమయదీపబాహు డింద న్లడుం
దలమై మింటికి గ్రక్కున న్నగయునుఃద్యత్తనృహచ్చాయ నాఁ
గలసీలాంగము శింశుమార మొరయంగఁగాఁ బెంపవే వామనా. 24

టీ. బలి...లక్ = బలి = బలిచక్రవర్తియనెను, దైతేయ = రాక్షసునినని, భయ = భయమనియుడు, అంధకార కటికిచీకటిచేత, భరిత = నిరసించిన, బ్రహ్మాండ = బ్రహ్మాండమునె, శంఖములోపల = ఇంద్రులోపలను, పైక్ = ఉపరిభాగములను,

మండెడు...ల - మండెడు=ప్రజ్వరిల్లెడు, తత్ప్రతిపమయ=ఆ బలిచక్రవర్తియొక్క పరాక్రమరూపమైన, దీపజ్వాల=దివ్యవెలుగు, దిండక = మణుగుపడునట్లుగా, కడుక్=మిగుల, దలమై=దట్టమై, మిటికిక్ = ఆకాశమునకు, గ్రమ్మనక్=వేగముగా, నెగయు..య - నెగయు=ఉద్గమించుచున్న, ఇది నకారాది పదము, ఉద్యత్=ప్రకాశించుచున్న, తత్ = అనీపప్రభానివారణానంతరమయిన, మహాచ్ఛాయనాక్=పెద్దనీడయొనునగా, కలనీలాంగము - కల=ఉన్నట్టి, నీలాంగము=నల్లనిశరీరమును, శింశుమారము=శింశుమారచక్రము, ఒరయంగాక్=అంటునట్లు, పెంపనే=పెనుపవా? వాసునా=వాసునస్వామి! యని మొదటికన్వయము.

తా. బలిచక్రవర్తివలని భయమనెడు చీకటి బ్రహ్మాండమనునిటిలో వ్యాపించి యుండె ననియును, దానిమీఁద ననగా మూడులోకము లతీతమించి యుత్తిని ప్రతాపచునియెడుదీపము వెల్లుచుండ ననియును, దద్దీపజ్వాల యడవగునట్లుతకంబై ఔగా శింశుమారచక్ర మంటునటును స్వామివారు నల్లనిశరీరముఁ బెంపగా నది దీపమున కడ్డ మగుఱాదువలె నుండె ననియును భావము. రూపకానుపాజితోత్పత్తి జాలంకారము

మ. శమితక్షత్రోకళత్రనేత్రజలవంశావేళ నీర్తిహం

నము క్రొంచస్ఫుటతావకాంబకసుషిం + జాగంగ నీక్షించి న

ర్షము రా నంచలు నంద నేడుఁ జను నిచ్చ న్నాటి తచ్చేష్ట వా
యమిఁ దిర్వక్తతి దా గతానుగతికం + బాఁగా కుతారీ హరీ. ౭౭

టీ. కుతారీ హరీ - పరశుధారివగుస్వామి! యనిసంబుద్ధి. శమిత...త్ర-శమిత=నశింపఁ జేయుటదీని, క్షత్ర=రాజాలయొక్క, కళత్ర=భార్యలయొక్క, నేత్రజల=కన్నీళ్ళనియెడు, నర్షావేళక్=నర్షాకాలమందు, నీర్తిహంసము - నీర్తియనెడునంచ, (ఇచ్చట సమాసాంతిమగుటవలన మునర్లకము వచ్చినది.) క్రొంచ...న్-క్రొంచ=కొంచుబుచ్చియును, స్ఫుట=స్పష్టమైన, తావక=నీసంబంధియును, అంబక=బాణమువలని, సుషిక్=బిలమందు, 'ర-ధృంశ్వభృం పపాసుషి' యనియమరము. చాగంగక్=కదలిపోఁగా, ఈక్షించి - నూచి, నర్షమురాక్ = వానరాఁగానే, అంచలుక్=హంసలను, ఇచ్చక్=మనస్సునందు, తచ్చేష్ట - తత్=అనీర్తిహంసముయొక్క, చేష్ట=గమనవ్యాపారము, నాటి=ని + యి, బాఁగామిన్=ఎడఁబాఁగునందుటచేతి, అంద=అక్రొంచబిలము, నేడున్ - ఈకాలమందును, చరున్=పోవును, తిర్వక్తతి - తిర్వక్=పశుపక్షిప్రముఖశ్శబ్దానులయొక్క, తతి=సమాహము, తాన్=తాను, గతానుగతికం + బాఁగా - మొదటఁబోయినదానివెంటనే పోవునుగదా. అర్థాంతరిన్యాసము.

తా. ఓ పరశురామావతారా! నీవు రాజులను సంహరించుటవలన వారిభార్యలు దుఃఖించుచుండఁగా వారి కన్నీరను వర్షాకాలమందు నీ కీర్తిహంసము, తొల్లి నీవు కుమార స్వామివలెనే శివునొద్ద విలువిద్య నేర్చికొని పరీక్షకొఱకుఁ గ్రాంచపర్యతమును నీ బాణముచేత ఛేదించితివి కావున, నాబలములోనుండి యానలికి వెడలి పోయెననియును, అపోవుట నూచి భూమియందలి యితరహంసలు నిర్షాకాలము రాఁగానే ఆ బలములోనుండియే యిప్పటికిని మానససరస్సునకుఁ బోవుననియును, దిరిగి జ్ఞాతి యొకదానివెంట నొక్కఁడువోవునేకాని జంటవిడువదనియును భావము. హంసలు నిర్షాకాలము రాఁగానే క్రాంచపవృత్త బలముద్వారా మానససరస్సునకుఁ బోవుట ప్రసిద్ధము. పరశురాముఁడు క్రాంచపర్యతమును భేదిచే ననుటకు 'భృగుపతియ శోవర్త్యుతృప్తింపరంభి' యని కాలిదాసప్రయోగము.

మ. పవిత్రారావతనంబుఁ గైకొననియఁపౌలస్త్యమై నస్తథా
తువులం దూఱఁ బరిశ్రమంబునకు నుద్వోగించె నా నస్తథా
లవిభేదం బొనరించి నిల్వక వెనం * జన్నట్టి యుష్మన్మరు
జ్జనాశ్రుం బొనఁగు నిరుల్ రఘుకులఁస్వామీ రమావల్లభా. 26

టీ. రఘుకులస్వామీ-రఘుకులనాయక ' రమావల్లభా = శ్రీసీతానాథా!
పవి...బున్ - పవి = నిశ్రాముఁడముయొక్క, ధారా = అంచుయొక్క, పతనం
బున్ - ప్రహరమును, కైకొ...లన్ - కైకొనని-సంపన్నమని, అపౌలస్త్యం-అపులస్త్య
చరణజుడైన రాజాసురునియొక్క, మై-తీర్గముయొక్క, నస్తథాతువులన్-త్వగ
స్పృశిస్తాయు శుక్లవసామజ్వలనియడు నేను ధాతువులను, తూఱన్ - ప్రవేశించు
టకై, పరిశ్రమంబునకున్ = అలవాటునకు, ఉద్వోగించెనాన్-అరంభించెనో యను
నట్లు, నస్త...బు-నస్త=వదలెన, సాల=కిష్కింధాప్రాంతమందలి మద్దిచెట్లయొక్క,
విభేదంబు=వచ్చుటను, ఒనరించి=పెసి, నిల్వక=విరమింపక, వెనన్ = వెగముచేత,
జన్నట్టి = పోయినట్టి, యుష్మ...బు - యుష్మత్ = నీయొక్క, మరుల్ = వాయువు
నలె, జనన్ = వేగముగిరిగిన, ఆశ్రుంబు = బాణము, (వాయువ్యాశ్రుమనియేనియుం
జెప్పవచ్చును.) నిరుల్=శ్రీలకు, ఒనఁగున్=ఇచ్చుకాలె.

తా. దేవేంద్రుని నిశ్రాముఁడముచేతఁ బ్రహరింపఁబడియు లత్యమునీయని రా
జాసురుని కరిగి మైన తీర్గమందలి నస్తథాతువులను భేదిచుటకై మున్నే యలవలు
చుకొనుటకువలె నస్తథాభిగ్గిల సాలవృక్షములమీఁద సుగ్రువునివృక్షముకొఱకు
శ్రీరామస్వామివారు బాణములప్రయోగింపఁగా నది ఆసాలములలోఁబూటి యావల
పోయెననియు, నట్టి బాణము మాకు సులువొసఁగుననియును భావము.

సీ. స్వందనస్థితబిడోజఃక్షత్తృజాడ్యకృ,
 జంగూమరుద్గరుజ్ఞాత్కృతములు
 క్రవ్యాశిరాడ్గత్రంకనదస్పగ్గాహన,
 స్ఫుటశల్యహవ్యభుక్చూత్కృతములు
 యోధవర్మితహృత్పుటోత్కాంతనిజపాత,
 సాలాశ్మకృతముహుస్థాత్కృతములు
 పతితోగ్రరక్షకంబంధభారభృశార్తి,
 భుగ్నభోగఫణీంద్రఘాత్కృతములు

తే. శ్రాంతరథ్యనిరంతరఃచ్ఛాయదములు
 దివ్యతావకకారుణ్యోత్పేరితములు
 కలుషము లడంచుఁ గాత లంకాపురాంగ
 కాంబరచరత్కలంబ కందంబకములు.

27

టీ. స్వందన = రథమందు, స్థిత = ఉన్నట్టి, బిడోజః = దేవేంద్రుని యొక్క, క్షత్తృ = సాగరియగు మాతలికి, జాడ్య = మాంద్యమును, కృత్ = చేయుచున్న, జంగూమరుత్ = పెనుగాడ్పులుగల, గరుత్ = గలులయొక్క, ఘాత్కృతములు - ఘాతకృతములు గలవియు, క్రవ్యా...లు - క్రవ్య = మాంసమును, అశి = భక్షించెడురాక్షసులను, రాట్ = రాజైన దశకంఠుని యొక్క, గాత్ర = దేహమందలి, కనత్ = ఓప్పచున్న, అస్పక్ = రక్తమందు, గాహన = మునుగుటచేత, స్ఫుట = స్పష్టమైన, శల్య = ములుకులయందలి, హవ్యభుక్ = అగ్నియొక్క, మాత్కృతములు = చూత్కారములు గలవియు, యోధ...లు - యోధ = జోరులయొక్క, పరిత = సంచారకవచములగు, హృత్పుట = హృదయపుటములనలన, ఉత్కాంత = వెడలిన, నిజ = స్వకీయములగు, సాత = వ్రేటులచేత నగు, సాల = లంకాపురి కోటలయందలి, అశ్మి = సాహసములచేత, కృత్ = చేయబడిన, మహుః = సారసారకులగు, రాత్కృతములు = రాత్కారములు గలవియు, పతి...లు - పతిత = పడిన, ఉగ్ర = భయంకరులగు, రక్ష = రక్షకులయొక్క, కబంధ = మొరడములయొక్క, భగ = వ్రేలుచేతనైన, భృ = మిక్కిలియగు, అర్తి = పీడిచేత, భుగ్న = నెరిగిన, భోగ = పడలుగల, ఫణీంద్ర = ఎఱపతీడగు శేషునియొక్క, ఘాత్కృతములు = ఘాతకృతములు గలవియు, శ్రాంతి...లు - శ్రాంత = బడలిన, రథ్య = తేరిగుఱ్ఱములగు, నిరంతర = నట్లుమగు, శ్చాయదములు = నీడయిచ్చునవియు, దివ్య...లు - దివ్య = శ్రేష్ఠమగు, తావక = సంచరించుక, కారుణ్య = ధనువులనల, ఉత్పేరి

రితములు = విడువఁబడినవియు, అగు, లంకా...లు - లంకాపుర = లంకాపట్టణము
యొక్క, అంగణం = సమీపమందలి, అంబర = బైటను, చరత్ = చరించుచున్న, కలం
బ = బాణములయొక్క, కదంబకములు = సమాహములు, కలంపములు = మాపాపముల
ను, అడంచుఁగాత = అడవివేయుఁగాత. ని. 'శతాజ్ఞస్వందనోరథః', 'బిడఁజాఁపా
కశాసనః', 'సూతః శ్చత్రాచ సారథిః', 'జంఝావాతస్సవృష్టికః', 'గరుత్మక్షశ్చదాః
పత్రం', 'రుధిరేస్సగ్లోహితాస్ర రక్షతజ్జోజితం', 'హుతభుగ్దహనోహవ్యవాహ
నః', 'భటా యోధాశ్చయోధారః', 'సన్నద్ధోఽర్మితస్సజ్జః', 'ప్రాకారోఽవరణస్సాలః',
'ముహూపునశ్శ్వదభీత్తుమసకృత్సమాః', 'కబంధోఽశ్రీక్రియాయుక్త మపమూర్ధ
క శేబరం', 'భోగము శ్చేస్త్రాని భృతావహేశ్చఫణికాయయోః', 'రథోన్యోధా
రథస్యయః', 'కలంబమార్గణశరాః', 'నికురుంబం కదంబక' మ్మని యాయాపదముల
కమరము. 'శల్యావంత శలకాయాం శకుంతామరయోరపి, శల్యః కశ్చిన్మహిపాల'
యని రత్నమాల.

శ్రీరాముఁడు రావణునితో యుద్ధము సేయునప్పుడు స్వామి ధనుస్సువలన
విడువఁబడి లంకాపట్టణ ప్రాంతములయందు సంచరించెడు బాణపరంపర లప్పుడు
స్వర్గమునుండి దేవేంద్రునివలనఁ బనుపఁబడిన రథమందు సారథ్యముఁ జేయుచున్న
మాతలికి మాంద్యము గలుగునట్లు, పార్శ్వములయందుఁ గట్టిన తొక్కలు వెనుగా
డ్చుతో ఝాత్కారములు సేయుననియును, మఱియు రావణుని శరీరమందుఁ బ్రవే
శించి యెచ్చులతో నొఱసికొనినప్పుడు ములుకులలో నిప్పువడఁగా నందలి రక్త మా
నిప్పుతోఁ జేరి మంయిమని శబ్దము వెడలుననియును, ఇతర రాక్షసుల కవచములు చించి
హృదయములు భేదించి వెన్నులలోనుండి దూఱి యంత నిలువక లంకాపట్టణపుకోట
పాపాణములకుఁ దగులఁగా సారథు రాంకారములు గలుగుననియును, ఈబాణముల
చేత తొక్కకు మిక్కిలియును రక్కసుల పీనుగు పెంటలవలన నధిక భారముగల
భూమిని భరింపలేక పడఁగలు వంచికొని శేషఁడు బుసలు విడుచుననియును, విడువని
యుద్ధమందు రథమునకుఁ బూనినవి వేలుపుల గుఱ్ఱములేనియు మిక్కిలి బడలికను
జెందఁగా వాని బడలిక దీటుటకుఁ బందలి వేసినట్లు దట్టమగు నీడ నిచ్చుచున్న వినియును,
నట్టిబాణములు మాపాపములు పోఁగొట్టుఁగాక యని భావము.

చ. ఓతి హలకృష్టి బుట్టి యడఁగెన్ ఓతియందున నీత యంచుఁ ద
త్సతి విరహార్తి పాండిమముఁ • దాలించి రామశరీరమెత్తి యీ

ఓతిఖననక్రియ న్మగుడఁ • జెందఁగఁ గాక కలిందజాతల

ఓతి దున నేటికి స్థలముఁచే మఱి నీ కవశాత్మత స్థూరీ. 28

టీ. హరి = ఓస్వామి! ఇచ్చట హరియనియునుం గలదు, నీత = నీతాశివి,
ఓతి = భూమియందు, హలకృష్టి = నాగ లివలన, దున్నుటచేత, పుట్టి = జనించి,

క్షీతియందున=భూమియందే, అడంగె = అడగిపోయెను, అంచున్ = ఆనుచు, తత్సతి=ఆసీతయొక్క, విరహార్తిన్ - విరహ = ఎడఁబాపుచేసెన, ఆర్తిన్=వీడచేత, పాండిమమున్ = తెల్లఁదనమును, తాలిచి=ధరించి, రామశరీరము=రామావతారము, (బలరామావతారమగుట) ఈక్షీతిభవనక్రియన్-ఈక్షీ=ఈ భూమియొక్క, భవన=త్రవ్వటయొక్క, క్రియన్=కార్యముచేతను, మగుడఁగిందఁగఁగాక = పరిగ్రహించుటకై కాక, కలింద...న్ - కలిందజా = కాలిందీనదియొక్క, తట = దరియొక్క, క్షీతిన్=భూమిని, మఱి=పదంపడి, హలముచేన్ = నాఁగలిచేతను, అవశాత్మతన్-అవశ=స్వాధీనముగాని, ఆత్మశాన్=శరీరముగలుగుటచేత. నీకు = నీవేటికిన్-‘నున్=గున్నుట, నీవేటికిన్=నీవేమి యిక్కఱ యనుట. — ఇచ్చట దున్ను ధాతువు ‘ప్రథమలుగ పిద్విసుల్లోఁ’ ఆనునూత్రమువలన గును ఆనియెను ధాతుసమ్యక్. కం. ‘దునకయు వెదబెట్టకయును’ నను మొదలగు ప్రబంధపరమేశ్వరాది మహాకవి ప్రయోగసిద్ధంబయి యున్నది.

స్వామీ! పూర్వము రామావతారమెత్తినప్పుడు నీతాదేవి భూమియందు జనక చక్రవర్తి మన్నించుచుండఁగా బుట్టి కడపట స్వామివారి సభాస్థలిలో భూమియందే అడగిపోయెఁ గావున నారాముడై మరల బలరాముడై యునతరించి యా నీతావిరహమువలన మున్నునల్లనైన దేహము తెల్లనై యుండఁగా నానీతి భూమిలోనే యున్నదనియును, మున్నుదన్నుటవలననే పుట్టెఁగావున మరల గున్ని యానీతిఁ బొందవలయునని యూహించి విరహశయమువలన మైముఱచి కాలిందీతీరభూమి నాఁగటిచే దున్నితివేకాక వేఱొకప్రయోజన మేమున్నదనియును భావము. యమునాతీరమును దున్నుటను నీతానాప్తిని ఫలముగా నుత్పేక్షించినాఁడు గనుక ఫలోత్పేక్ష.

ఉ. ఆయతయుష్షదాకృతి కఃరాగ్రనగాంచలవాంతవారిధా

రాయతచంద్రకాంతఫలకావళి బింబితయై వెలుంగ నా

రాయణమూర్తిమత్కవచారత్నముచేఁ బరిరక్షిం గాంచె నా

నోయదువీరవృష్టి బసః యూటడఁ బ్రోవవె నస్తరాశ్రముల్. 29

టీ. ఓయదువీర=ఓయాదవవీరుడనిగు శ్రీకృష్ణాయని యామృతఁడను. అయత...తి-అయత-పాదుగు, యుష్మత్ - నీయొక్క, అకృత=అకారము, కరాగ్ర...లిక-కరాగ్ర-కర=నీహస్తముయొక్క, అగ్ర=చివరయందలి, నగ=గోవర్ధనపర్వతముయొక్క, అంచల=అంచులకలన, వాంత-వెడలుచున్న, వారిధారా=ఉదకధారలతోడ, యుగ=కూడిన, చంద్రకాంతఫలక-చంద్రకాంతిపులకలయొక్క, అనిలిక=పల్కులయందు, బింబితయై=ప్రతిఫలించినదై, వెలుంగక=ప్రకాశించుచుండఁగా, నారా...చేక - నారాయణ=నారాయణసంబంధమును, మూర్తిమత్=శరీరము

గల, కనచరత్నముచేత్ = కవచశ్రేష్ఠముచేత, పరిరక్ష = మిక్కిలిసంరక్షణమును, కాంచెనా = పొందెనోయనగా, వృష్టి = దేవేంద్రనియు క్షుద్రమందు, సప్తరాత్రముల్ = ఏడురాత్రులు, పసి = పశుసమూహము, ఊటడ = ఊటబడించునట్లు, ప్రావవే = సంరక్షింపవా.

తా. స్వామి కృష్ణావతారమెత్తినప్పుడు దేవేంద్రుడు సప్తరాత్రములు ప్రబలమగు ఎన్నముగురింపఁగా నట్టికాలమందు గోశర్ధనగిరి హస్తాగ్రమునందు ధరించి గోవులను రక్షించితివిగావున నాపర్వత మెత్తినప్పుడు మట్టును జూచుచున్న యుదకధాగలతోఁగూడిన చంద్రకాంతములయందు నీయాకృతి ప్రతిఫలించుచుండఁగా నేదిక్కుఁజూచినఁ గృష్ణమయుమై యుండుటంజేసి శరీరముగల నారాయణకవచము గోవులుధరించినవియో యన్నట్లుండెననియును నారాయణకవచ మాపదలనడచుట ప్రసిద్ధంబుగావున నట్టికవచధారణంబుననే యవి రక్షింపఁబడినట్లు గోవులను నీవు రక్షించితివనియును భావము. నారాయణుడనుపదమున కర్థముదకవాసియగు నిష్ణువు గనుక నిచ్చట నుదకప్రతిబింబితమైన శ్రీకృష్ణవిగ్రహము నట్లు చెప్పెను. ఉత్పేక్షలంకారము.

మ. తరుణత్వత్పుత్రబాణపంచకమునం • దైత్యాబలాశ్రేణిత

ద్వరసందోహము యుష్మదాత్మకజరద్బాణం బొకంట న్జడఁ
ద్వరఁ గావించితి వేటికో యహపం బుద్ధం బయ్యె నీభావ ము
తరుణీశీలతనుత్ర మేరికి నసాధ్యం బౌటఁ గా కేశవా. 30

టీ. కేశవా = బ్రహ్మేశానోత్పత్తకాగణమవైన స్వామి యని సంబోధనము. తరుణ...న్ - తరుణ = లేతివాడగు, త్వత్పుత్ర = నీ కొడుకగు మన్మథునియొక్క, బాణ = బాణములయొక్క, పంచకమున = నిదిండిచేత, దైత్యాబలాశ్రేణి = దైత్య = త్రిపురరాక్షసులయొక్క, ఆబలా = భాగ్యలయొక్క, శ్రేణి = సమూహంబును, యుష్మ...ట = యుష్మదాత్మక = భగవ్యయమైన, జరత్ = ముదిమిగల, బాణంబొకంట = ఒక్కబాణముచేతన, తద్వర...ము - తత్ = అదైత్యశ్రీలయొక్క, వర = భిర్తులయొక్క, సందోహము = సమూహము, చెడన్ = భంగపడునట్లు, ఏటికో = ఏలాకో, త్వరఁ గావించితివి = శీఘ్రమునీసితివి, ఆహవా = ఆహా! నీభావము = నీయభిప్రాయము, బుద్ధంబయ్యెన్ = తెలియనయ్యె. అత్తుణీశీల - అశ్రీలయొక్క పాతివ్రత్యమనియెడు, తనుత్రము = కననము, ఏరికిన్ = ఎవ్వారికిని, అసాధ్యంబౌటఁగా = అసాధ్యమాటచేతఁగా యని త్వరగావించితివనుట కన్వయము.

తా. త్రిపురసంహరకాలంబున నాత్రిపురశ్రీలపాతివ్రత్య మసాధ్యమవుటంజేసి ముందఱవాని జెనుటకు స్వామి తనకుమారుడగు మన్మథుడు దనకంటలేతివాడగుట వలన నతనియైన బాణములను మునఁపఁడగు తనరూపమయిన యొక బాణమును

ద్వారితముగా వారిభర్తలగు త్రిపుర రాక్షసులఁ జెఱపుట కుపయోగింపఁ జేసెనని ముఖ్యభావము.

తా. ఘోరాపారమహాఘపంచకముఁ జెంక్కు లేయఁగా నేర్ప నా

ధారాపంచకధావనం జెలఁగుగంధర్వంబుఁ ద్రొక్కించు బ

ల్పిరంపున్నెఱరాతు కీకటశరాళీవారవాణీభవ

ద్వోరుద్భ్రాంతకృపాణికాద్వితయవిద్యుద్గ్రంథినిం గొల్చెదన్. 31

టీ. ఘోరా...న్-ఘోర = కఠోరములగునట్టియు, అపార=పారములేని, మహత్=అధికములగు, అఘ=పాపములయొక్క, పంచకమున్=ఏనింటిని, 'స్వర్ణస్త్రీ' యీ సురాపాయీ భూమి గురుతిల్పగః, మహాపాతకిన స్త్రీలే తత్సంయోగించ ప ఇచ్చును' అని. ఇవి మహాపాతకములు. చెక్కుల్=భేదములు, చేయఁగాన్=చేయుట కు, నేర్పన్ నాన్=నేర్పటకొఱకొయనునట్లు, ధారా...న్-ధారా-అశ్వగతి విశేషము లగు నాస్కంధిత ధారితకేచితవల్లిశృతములనియెడు ధారలయొక్క, 'గతయోమూః పఞ్చధారా' యని యమరము. పంచక=ఐదిటియొక్క, ధావనన్=పరువిడుటచేతను, చెలఁగు...బున్ - చెలఁగు=ప్రకాశించుచున్న, గంధర్వంబున్=అశ్వమును, త్రొక్కించు...కున్-త్రొక్కించు=నడిపించుచున్నట్టి, బల్=అధికమగు, లీరంపు=వీర గుణముగల, నెఱరాతున్=పూర్ణరాహుత్వయినట్టియు, కీకట...థిన్-కీకట=బోయల యొక్క, కీకటదేశవాసులు బోయలు, 'దేశభేదచకీకటః' యని నిఘంటువు. శరాళీ= బాణసమూహములకు, వారవాణీభవత్=కవచముగుచున్న, దోః=భుజములయందు, ఉద్భ్రాంత=త్రిప్పబడుచున్న, కృపాణికా=పట్టకత్తులయొక్క, ద్వితయ=జంట యనియెడు, విద్యుద్గ్రంథిని-మెఱపులముడి గలిగిన, నిన్=కల్పియగుచున్న, కొల్చెదన్=నేవించెదను.

తా. స్వామి కల్పవృక్షతారమం నుత్తమాశ్వముమీఁద నెక్కి బవిరి, గువాలం బు, రవిగాలు, జోడన, జలిపి యను పేరులుగల యైన గమన విశేషములచేత నడు పుచుండఁగాఁ బంచమహాపాపముల నడఁగఁగొనుటకు నైపు విధములగు గమనము లు నేర్చుచున్నట్లుండుననియును, రంకుచేతుల రంకు పట్టకత్తులు పూనిత్రిప్పచుం డఁగా నన్నిప్రక్కల మెఱపులు మెఱసినట్లుండు ననియును, నాభుద్ధద్వయ సంచార మే యాకాలమందు స్వామి నెనురింపఁగల బోయల బాణ పరింపరలకుఁ గనవచ్చె యాబా ణములను బైకి రానీకుండు ననియును భావము.

చ. అని నుతియింపఁగా హరి సుధాశనవర్ధకిఁ జూచి పాండుఁ డి

చ్చినధన మిమ్మునీశ్వరుఁ డశేషము భాగవతాన్మదీయగే

హనివహసాత్కరించి యకటా కడు రిక్తత నొందు నేతదీ

యనిలయ మప్పరి నృణిమయంబును సార్థముఁ జేయు నావుడుక్. ౩౨.

టీ. అని = ఈరీతిగాను, సుతీయింపఁగా = స్తోత్రము నేయఁగా, హరి = స్వామి, సుధాశనవర్ధకిక్ - సుధాశన = దేవతలయొక్క, వర్ధకిక్ = పెడఁగియగు విశ్వకర్మను, 'తత్తేతు వర్ధకీ త్వప్తా'యని యమరము. చూచి = ఈక్షించి, పాండ్యఁడిచ్చిన ధనము = పాండ్యరాజు సంగిన ద్రవ్యమును, ఇమ్మనీశ్వరుడు = ఈ విష్ణుచిత్తుడు, అశేషము = సమస్తమును, భాగ...చి - భాగవత = భగవద్భక్తులవినియమంను, అస్మదీయ = నాసంబంధులగు, గేహ = ఆలయములయొక్క, నివా = సమూహమునకు, సాత్కరించి = వినియోగ పఱచి, అకటా = అయ్యో, కడుక్ = మిక్కిలి, రిక్తతక్ = లేమిని, ఒండుక్ = పొందును ఏతదీయనిలయము - ఏతదీయ - ఈవిష్ణుచిత్తుని సంబంధియగు, నిలయము = గృహమును, మణిమయంబును = నుణిమికారముగాను, సార్థముక్ = ధనసహిత మైనదిగాను, అప్పరిక్ = అవిల్లిపుత్తూరియంను, చేయు = చేయుము, నావుడుక్ = అనఁగా.

తా. సుగమము.

తే. విశ్వకర్మయు నట్ల కావించె నంత

సంబుజాతుఁడు నమ్మని • నాదరించి

యీక్షణాగోచరుం డయ్యె • ఋషియు నేగి

పౌరులు భజింప విల్లిపుత్తూరి కరిగె.

౩౩

టీ. ఈక్షణాగోచరుండయ్యెక్ = అంతర్ధానముం జెందెను. కడును సుగమము.

క. స్థానికులు దన్ముని దిదృ

క్షానందితు లగుచుఁ బురము • కై నేసి ప్రజ

ల్లో నరుగ నాగవాసము

తో నెదురుగ నేగి రంత • తూర్వము లులియె.

౩4

టీ. స్థానికులు - బ్రీవిల్లపుత్తూరిలోని దేవస్థానముందలి యధికారులు, తన్ముని = ఆవిష్ణుచిత్తునియొక్క, దిదృక్షా = చూడనిచ్చిచేతి, అనంగిశుం గుచుక్ = సంతోషపడిన వాగగుచు, పురముక్ = విల్లిపుత్తూరిని, కై నేసి = అల కరించి, ప్రజల్ = పౌరులు, తో నరుగిక్ = కూడఁగా, నాగవాసముతోక్ = బోగము మేళముతోడ, ఎదురుగ నేగిరి = అభిముఖముగాఁ బోయిరి తూర్వములు = వాద్యములు, ఉలియెక్ = భవని నేయుదుల యఁగా, అంతిక్ = పిమ్మట, ఇది మొగటి కన్వయము.

తా. సుగమము.

వ. ఇట్లెదుర్కొని పట్టపవిత్ర భగవత్ప్రసాదతీర్థంబు లుపాయనంబు
 లుగాఁ బ్రణామంబు లాచరించి లేచి ప్రాంజలులై భర్తపరికర్మవర్మి
 తం బగుబ్రహ్మరథంబున నబ్బాగవతవతంసంబు నునిచికొని పోవు
 నమయంబునఁ, బరస్పరసమేతంబు లగుపౌరజానపదజనంబులు గలసి
 మెలసి నడుచునెడ మృదంగం బుపాంగం బానజంబు దండెతాళిం
 బురుమ కిన్నెర నన్నగాళె వీణ ముఖవీణ వాసెక్రోలు డోలు మారి
 భేరి గౌరు గుమ్మెటంబు డుక్క డక్కి చక్కి చుయ్యంకి లోనగు నసం
 ఖ్యాతనాదిత్ర త్రితయ పరంపరలు మొరయ, నెడనెడఁ బడఁతుకలు
 మలఁపుగొనఁ, బట్టణాగతగజ ధట్టఘోటాణఘోటక ఘంటికాకదం
 బ ఘర్జర ఘోషంబుల కనుప్రాసంబులై విలాసినిమంజుమంజీరంబు
 లెలుఁగియ్య, నల్లనల్లనం జాఁగుతఱిఁ గెలంకులఁ గవచితకుఠాకర్బుర
 లగుకరివరక రేణుకంధరలం గనకాంకుశంబులు చేఁబూని నేవించి
 పోవుసామంత భూకాంతకుమారధట్టంబులం బిట్టు గాంచి యొండొ
 రుఁ గడవ, సంభ్రమించుచు మ్రొక్కి నిక్కి చేయెత్తి యొత్తిలి
 నేత్రంబు లుత్తానతరళతారకంబులుగా మగిడి మగిడి పొగడుచుం
 బోవుతఱి, దగ్రాజకదంబకం బచ్చటిపడంతుకలకుం దమకుం బురి
 కిం జనుదంచినప్పు డెల్ల నెడకాం డ్రగుట మేలమాడఁబోలు నా
 ప్రొలిమేళంపుఁ గళాపతుల వ్రేయునెంబునం గ్రామగ్రామగ్రామణు
 లొసంగునారంగమాతులుఁగజంబీరకుండకందు కాదులం బూర్వాను
 భుక్త లగునక్తంకరముఖుల వైవ, ధళధళ త్తరళతాటంకంబును నంకు
 రితస్మితంబునుగా నాతన్ముఖప్రేంభోళితస్సీతసాకూతవిభ్రమాకేకరా
 పాంగ విలోకనంబును నాచలితధమ్మిల్లంబునుంగా మొగంబులు
 మొగిచికొని సంమర్దంబునం జనుమార్దంగికుల మూఁపుల మఱుఁ
 గులం డాఁగి యన్నాగవాసంబు నాగరకవిలోకనంబునం జెలరేఁగి
 మొగంబులు బిగించికొని వేడు రెత్తినగతి నరిదియెత్తఁ బ్రతిపదం
 బుచు మర్దళముఖానమ్మి నకుఁ గ్రుంగుటయు, బయలు పడి చేయునది
 లేక యాకడికు మగిడి తుఱుము దిద్దుచుఁ దద్వారణాభినయవత్ప్ర
 రాచీనక రాబ్జలై నుడివడునెడం బొడముకర్మకుసుమావతంసకపోల
 ఖరళీ కించిచ్చునోపలక్ష్మి నైలక్ష్మ్య హాసకుండంబులు సాంద్రతర

చంద్రికాకందంబులందీటుకొలుపఁజూటూక్తివాచాటలగుజరతవని
తలుతమకు మ్రొక్కం దారు మ్రొక్క కొక్కించుక యోరమోమి
డివారి యిరుపక్కయల నొదిగి తొంటియంటుఁ దలంచి తలవాంచిన
వంచనం గటూక్షించి యెక్కనక్కెంబునకుఁ దమచేత మ్రొక్కించు
కొనువేడ్క నక్కడం బుడమితేఁడు లేమి సామాన్యమానవులం గై
కొనక సుమాళంబు వేద్యంబుగా విద్యావయోవృద్ధుల రగుమీరు
మ్రొక్కం దారు మ్రొక్కమి యెట్లు మ్రొక్కింపుం డనుటయు, గ్ర
క్కునం బొడము మ్రొక్కనగవులమోముదమ్ములకు వేటొక్కవిత
తెలివియెక్క మ్రొక్క కక్కడఁ గడఁగూడి నడచు తోడిచేడియల
కద్దొరలకుఁ దమకుం దద్దయుం బొందు గలదను పెద్దటికం బెఱుక
పఱుపఁ గెమ్మోవులు మలంచి లోలోన నొయ్యసను చుక్కన నక్షే
లెటింగి దక్కెసొమ్మని తమ్మనమ్ముదునల్లు ముందటికి నూకి యక్క
క్క మ్రొక్కవే మనపాలివేలు పని బుజ్జగించియు బొమలుగొని
జంకించియు నెట్టకేలకు నొడంబఱిచినఁ, ద్రపాతరళనయనలై విరళ
విరళాంగుళాంజలిబంధంబుగా మ్రొక్కి కక్కసాన నిట్లు మ్రొక్కిం
చి హెచ్చి యచ్చయ్యాట మెడఁ బడక యుండఁ జిగురుగండలుఁ
బోలె నల్లుకొని గొల్లన నగునల్లోలాంగనలఁ గల్లకోపంబునం గొట్టి
కసరుఁ జూప, భూపసంఘంబుపై నిగుడ మగుడ మఱుపడు కొమిరె
హరిణలోచనలచలితకంకణ సంకులక్రేంకారంబు లాననామోద మే
దురాళి ఝంకారంబుల బింకంబు లడంపఁ, జెవులనంకులు లోవంక
భుజంబులు కొంకి సిగలు గావిదుప్పటులు నొప్ప నిమ్ముడెప్పరంబై
ముప్పన నప్పరంబు నేరి, రసికజనబాంధవంబున బంధువియోగంబు
మఱచి, గంధకలనాకుసుమ స్రగ్ధ్రనాదుల నాంధ్యంబులే కలరునం
ద్రదేశీయు లగు గంధకారులు పాటిపాటి పద్యంపు మ్రొక్కులతో
వెట్టివెట్టికై వారంబుల గౌరు తత్తడులపై నచ్చు రాచవారిపై నాఁ
డువారిపై నాభువారిపైఁ జల్లగాఁ జల్లఁబెల్లగిసి నృప్తియెల్లను ముష్టి
కరించు నన్నప్తభేద యగు పరిమళసమష్టం బెట్లు పిష్టాతకంబు నభో
మండలికిం జండాతకంబై చండకిరణంబులు మాటుపఱుపఁ, బన్నీరు
నించిన నన్నీరుతీర్తు లొడ్ల, పియత్తలంబునం బాటి క్షత్రాలు ధా

రల వాద్యంబులు దడిసిన విద్యోపజీవులు పుష్కరంబులు గ్రావనగ్గి రోయుచుండ, నమ్మొత్తమత్తటి నృత్తంబుఁ జూడ నిలిచి మెత్తమెత్తన నడుచుచుండు మిండతండంబునుం దారునప్పిండు పుండరీకాస్యలవకాశంబుఁ గాంచి కాశకుసుమప్రతిఫలనపాండురంబులై పద్యాతి హృద్యపార్శ్వద్వయోద్యానపాదపంబులకుం బాటుచెంగలువకాలువలకుండిగ్గి, కానరదధిమండమానరంబులుగాఁ బిసికి యారంబెట్టిన నారంగశృంగి బేరభంగంబులతోఁ గట్టిన కలమాన్నంపుఁజుట్టి పోక పొత్తులంగుడువఁ గూర్చుండ వీక్షించి, కుక్షింభరిత్వంబున తుత్తాములై తిరిగితిరిగి వేసరియోసరిలినదాసరిగుంపు వారిపాల గోపాలభిక్షు భిక్షించి భక్షింపఁ దీరఁజేసి నిలిపిన తోరంపుదివెదారికోలల (తిరువలిక్కోలల) రంధ్రగోళంబుల నుత్తీలంబులై మండు ధగధగనిజగజ్జ్యోతి దీపజాలంబుల మధ్య ధూపకుండికాంగారంబుల నీరారఁ గ్రాచి నాదుఁబరికింప వాయించు ధిమిధిమిధ్వానంబులకుం బెదరి యీవలి యుపవనశుకంబు లావలికావలియు పవనశుకంబు లేవలికి దట్టంబుగాఁ గట్టనితోరణంబులై పఱవఁ, దలలు వినరుటయు నోరు దెఱచుటయుఁ గలు సఱచుటయుఁ దక్క మిక్కుటంబగు నక్కోలాహలంబున నేపటియుం బాట వినరాక మూకగట్టిన భాగవతజాతంబు లేతేర, నూరూరి సంతసంతకుం దిరుగఁ బెద్ద లింటింట సంతరించిన పిలుకవాటుగోడిగల జావడంబులకుం బుట్టి కాలట్టి విమవ నెత్తంబున మెత్తని గఱిక మేసి పోసరించి మాపుమాపున మేపునజ్జకవణంపు మేపునఁ బిడుక గొఱపంబుతో మకంబునఁ బుటపుటనై కఱియకంబడి వ్రాతఁ గని యైన నీడకని యైనం బెదరుకొదమత్తట్టువగుంపు కాలి కొలందికి వేసెలు లాలుకుంచెలు గీలించిన గవ్వదంటలగంటల నలంకరించి మోలుగుమడ్డి దోచి మూర కొక్కండును జేసకొక్కండునుగాఁ గుట్టినదొల్లు టుల్లారు లుల్లసిల్ల బల్లించిన పల్లంబులపైఁ జిల్లెల్లంబును వాసనకొడుపులం బూనినమణుంగుఁజుండ్రి కచేలలై రవణంబులుగా నెదురుగా వేమకకుం జూడవచ్చిన యవ్వీటి మేటిసాలె యగసాలె పటుసాలె వానెవై జాతి సాతు లెత్తెలకొమిరెలు తుములపై వచ్చు శత్రుమూసామజంబులం జూచి యేచిన

వెఱుం దమయెక్కిరింత లెక్కిఁకొని వాగె లిరుగేలం గుదియంబట్టిన నిలువ కయ్యుత్సవం బీక్షింపవచ్చినప్రజలం ద్రొక్కుచుం బోవఁ, దన్తధ్యవృద్ధవధ్యాతురాదులు దిట్ట నిట్టటనలేక ప్రాణంబులు పిడి కిటం బట్టుకొని పోవుచున్న విధవిధకేదారంబులం ద్రెల్లి చట్టలు దిగంబడి వెడల లేకుండం దారు దిగ నిమ్మలేక బిమ్మటిగొని నలుదె నలుం జూడం జూచి కేలు చఱచి కొహో యని గేలిసేయు గణి కాకదంబంబుల చప్పటులు నిబిడనిమ్మటవిటపిర్ఘాటమ్మలం బ్రతి శబ్దంబులు పుట్టింప, నిట్లనూనవిభవంబు సిగురొత్త నత్తిరుపతి సొచ్చి యచ్చక్రధరు నగరిమోసల నిలుచుటయు, నవ్విష్ణుచిత్తుండు దద్ర థావతరణంబు చేసి ధరణీధవ నమూహస్థాని కపూర్వాంబు వెంటరా నన్వైకుంతు సేవించి, తత్ప్రసాదలబ్ధం బగు పరిధట్టంబున నలంకృతుండై, నానాలంకార సహితంబును రత్న కాంచనమయంబు నగు నాతీయభవనంబుం గాంచి విస్మితుండై పుండరీకాక్ష మహిమాభిలబ్ధవైభవంబుకాఁ దెలిసి తత్రత్యధాత్రీక శత్రవర్గంబుల ననిపి, ప్రవేశించి తొంటికంటె శతగుణంబుగా భాగవతపూజాప్రవ ణుండై యుండె నంత.

35

టీ. ఇట్లు=పూర్వోక్తప్రకారముగా, ఎదుర్కొని=ఎదురుగావచ్చి, పట్ట=తిరుప్పరిపెట్టుమును, పవిత్ర=పావనములైన, భగవత్ప్రసాద తీర్థంబులు=రంగమన్నారస్వామియొక్క యభిషేకోదకనిర్మాల్యాదులును, (ఇచ్చట గ్రంథకర్త 'అల్పాచరంపూర్వ' మని ద్వంద్వమునకు నిషేధ మున్నప్పటికిని 'లక్షణపేర్వోక్తియాయ' యనుజ్ఞాపక సూత్రముచేతఁ బ్రయోగించియున్నాఁడు.) ఉపాయనంబులు కాఁ = కానుకలు కాఁగా, ప్రజామంబులూచరించి=నమస్కరించి, లేచి=ఉత్థితులై, ప్రాంజలులై=చేతులు జోడించినవారై, భర్త...బగు - భర్త=బంగారుమయమైన, పరికర్మ=అలంకారముచేతను, ఎఱ్ఱితంబగు = సన్నద్ధమైన, బ్రహ్మరథంబునఁ=బ్రహ్మరథమందు, అబ్బాగవతవలంకారంబుక = భగవద్భక్తశిరోభూషణయైన యావిష్టుచిత్తుని, ని. 'గాజ్లేయం భర్తకర్పరం', 'పరికర్తాజ్ఞసంస్కారి', 'సన్నద్ధో ఎఱ్ఱితస్సజ్జః', 'పుంస్య త్రసావతంసాద్వా కర్తపూరప కేఖరే', యనియు నమరము. ఉనిచి=ఉంచి, కొని పోవు సమయంబునఁ=వేంచేపు చేసికొని వెళ్ళుకాలమందు, పరస్పర...లగు - పరస్పర=అన్యోన్యము, సమేతంబులగు=కలిసియున్నటువంటి, పార...బులు - పార=పట్టణమందలి, జానపద=పల్లెలయందలి, జనంబులు = నరులు, కలిసి = కూడికొని,

మెలసి=వ్యాప్తమై, నడచు నెడక = సోపుతఱి, మృదంగంబు = మద్దెల, ఉపాంగంబు=చిత్తి, ఆవజము=గుంజ, దండె=తంబుగా, తాళంబు=లయకుసరిగావాయించు కంచువాద్యము, ఉరువు=వాద్యవిశేషము, కిన్నెర = తంత్రీవాద్యవిశేషము, సన్నగాశె=తిరుచ్చిన్నము, వీణె=విపంచి, ముఖవీణె = మోర్సింగు, వాసెక్రోలు = పిల్లనగ్రోవి, డోలు = వాద్యవిశేషము, మారి = నాగసరమును, భేరి = చుంచుభి, 'భేరిశ్రీ' గుండుభిః పుమాకో' అని యుమరము. గౌరు=కౌవాళి, గుమ్మెట=తుడుము, గుమ్మెటంబు=డప్పు, డుక్క-, చక్కి-, డక్కి-, వాద్యవిశేషములు. చుయ్యంకి=సాన్నాయి, లోనగు=మొదలుగాగల, ఆసంఖ్యాత = లెక్కకుమిక్కుటమైన, (అంక్యాదివాద్యత్రితయ మనియును సాశముగలను) వ్యాది...లు - వాదిత్ర-వాద్యములయొక్క-, త్రితయ=మాటియొక్క-, పరంపరలు = సమాహములు, ని. 'తౌర్యక్రకం నృతగీత వాద్యం నాట్యమిదంత్రయ' మ్మని యుమరము. మొరయక = ధ్వనిచేయఁగా, ఎడనెడక=నడుచునడుచు, పడఁతుకలు=నాట్యశ్రీలు, మలఁపుగొనక = ఎనుచుతిరిగి నాట్యముచేయఁగా, పట్టణా...కుక - పట్టణ = నగరములనుండి, ఆగత = వచ్చినటువంటి, గజగట్ట=ఏనుగుల సమాహముయొక్కయు, ఘోట్టా = ఘోట్టా దేశమగుఁబుట్టిన, ఘోటక = ఆస్వములయొక్కయు, ఘటాకంబు=గంటలసమాహముయొక్క, ఘర్భురఘోషంబులకుక = ఘర్భురధ్వనులకు, ఆనుప్రాసంబులై=అనుకరణములై, విగాసిరీ...లు - విలాసిని శ్రీలయొక్క, మంజు=సుందరములయిన, 'మనోజ్ఞమంజుమంజుళి' మ్మని యుమరము. మగజీరంబులు - ఆంగలు, 'మంజీరో నూపురో శ్రీయా' మ్మని యుమరము. ఎలుగియ్యక = ధ్వనిచేయఁగా, అల్లనల్లనక = మెల్లమెల్లగా, చాగుతఱిగ్ = నడచునడుచుచు, కెలంకులక = ప్రాంతములగు, కనచి...లగు - కనచిత్ర=కంచుకములుగాఁ జేయఁబడినటువంటి, కుఠా=పుష్పాస్తరములచేత, కర్పూరలగు=చిద్రసర్గములయిన, ని. 'ప్రవేశ్యాస్తరణంవర్ణః పరిస్తోమః కుఠోద్యయో' యని యుమరము. కిరి...లక - కిరీర=గజశ్రేష్ఠములయొక్కయు, కరేణు=పిడియేనుగులయొక్కయు, కంఠరల = కంఠప్రదేశములయందు, ని. 'కరేణుభ్యాంశ్రీ నేభి' యనియు, 'కంఠగళోఽధగ్రీవాయాం శిరోధః కంఠరేత్యపి' యనియు నుమరము. కనకౌడముకంబులు=చుగారపుష్పములు, చేబాని = చేతఁబట్టి, సేవిచిపోవు=విష్ణుచిత్తు ననుసరించిపోవుచున్నట్టి, సామంత...బులక - సామంత=తనదేశమును జాట్టికొనియున్న దేశములకు నధిపతులైన, గూకాంతి = రాజులయొక్క, సుమార = పుత్తులయొక్క, గట్టంబులక = సమాహముల, చిట్టుగాంచి = మిగులఁజూచి, ఒండొరు...చున్ - ఒండొరున్ = ఒకరొకరిని, కడవన్ = అతిక్రమించుటకొఱకు, సంధిమించుచున్ - త్వరపడుచు, మ్రొక్కి = అంజలిఁజేసి, నిక్కి = ఉచికి, చేయెత్త = హస్త ప్రసారముఁజేసి, ఒత్తిలి =

ఒక పార్శ్వమున కొదిగి, నేత్రంబులు=కన్నులు, ఉత్తాన...గాన్ - ఉత్తాన=ఉచికి
 నట్టియు, తరళ=చంచలమయిన, తారకంబులుగాన్=కనీకలు గలిగినవికాగా,
 (కనుపాపలుగలిగినవికాగా ననుట.) ని. 'నిమ్నంగభీరంగభీర ముత్తానం తద్విపర్య
 యే, చఞ్చలం తరళం చైవ తారకాక్ష్యః కనీకా' యనియు నమరము. మగిడిమగిడి=
 ఎనురు తిరిగితిరిగి, పొగడుచుం బోవుతఱిన్=ప్రాత్రమొనరించుచు వెల్లుసమయంబున,
 తద్రాజకదంబకంబు = ఆరాజకుమారవర్గము, అచటిపడఁతులకున్ = అక్కడనున్న
 శ్రీలకును, తమకున్=తమకును, (నచ్చినవారికనుట). పురికిం జనుడెంచి నపు డెల్లన్
 =మధురకు నచ్చినప్పుడంతయు, ఎడకాండ్రగుటన్=కుంఠెనగాండ్రగుటచేత, మేల
 మాడన్=పరిహాసమాడుటకొఱుకు. పోలు=తగిన, ఆ ప్రోలి...లన్ - ఆ ప్రోలి=అప్ప
 ట్టణమందలి, 'పట్టణంబున కాఖ్యలై బరగుచుండు, ప్రోలనగ వీడనంగను కూలపాణి'
 యని యాంధ్రీనామసంగ్రహము. మేళంపు=నాగవాసము గూడివచ్చిన, కళాప
 తులన్=వేశ్యలను, ప్రేమునెపంబునన్ = ప్రేమునట్టి వ్యాజముచేత, గ్రామ...లు-
 గ్రామగ్రామ=ఊరూరియొక్క యు, గ్రామములు=గ్రామాధికారులు, ని. 'గ్రామణీ
 రాపిత్రేశ్రేష్ఠః' యని యమరుడు. ఒసంగు...లన్ - ఒసంగు=తెచ్చియిచ్చిన, నారం
 గ=తీయవారింజ (కిచ్చిలి) పండ్లచేతను, మాతులుంగ=మాదిఫలములచేతను, జంబీర=
 నివృత్తపండ్లచేతను, కుండకందుకొదులన్=మొల్లపూబంతులు మొదలగువానిచేతను, ని.
 'ఫలపూరో బీజపూరో దుచకో మాతులుజ్ఞకః' యనియు, 'స్మృర్జంబీరదంతకతఃజంబ
 జంబీరజంభలా' యనియు, 'గేందుకః కంకుకః' యనియు నమరము. పూర్వానుభుక్త=
 ముందనుభవింపఁబడి నటునంటి, నక్తం...లన్ - నక్తంకర=చంద్రునివంటి, ముఖులన్=
 మోములుగలశ్రీలను, వైవన్=ప్రేమగా, ని. 'నక్షత్రేశః క్షపాకరః' యని యమ
 రము. ధళధళ...ను-ధళధళత్=తళతళమనునట్లుగా, తరళ=మెఱుముచున్న, తాటం
 కంబును=కమ్మలుగలిగినదియు, ని. 'తాటంకః కర్ణపూరకః' యని యమరము. అంకు
 ...ను-అంకురిత=ఉదయించినటువంటి, స్మితంబును గాన్=చిలువవృగలదియు నగు
 నట్లుగ, తన్ముఖ...ను - తన్ముఖ=విటముఖ పర్యంతమను, ప్రేంఖోలిత=జోగినటు
 వంటి, ని. 'అశీషదర్శభివ్యాప్తా సీమ్నశ్చిత్తే ధాతుయోగజ' యనియు, 'ప్రేంఖోలిత
 స్తరలిత స్తులితాందోలితాపి' యనియు నమరము. స్ఫీత-విశాలమైన, సాక్షాతః=
 అభిప్రాయ సహితమైన, విభ్రమ=విలాసముగలిగిన, అకేకర=ఇంచుకంతయోరగా
 చూచుచున్నట్టి, అపాంగ=కడకన్నులయొక్క, ని. 'విశాలంవిపులంస్ఫీత' మని
 యు, 'అపాంగానేత్రయో రంతో' అనియు విశ్వామరములు. విలోకనంబును=
 చూపులు గలుగునట్లుగా, ఆచలిత...గాన్ - ఆచలిత = ఇంచుకంత చలింపఁబడిన,
 ధమ్మిలంబునుగాన్=కొప్పుగలుగునట్లుగా, 'ధమ్మిలస్సంయతాః కచాః' యని యమ
 రము. మొగంబులు తిగిచికొని=ముఖంబులఁ ద్రిప్పికొని, సమర్థంబునక=సంఘమందు,

చను...నక్ - చను = వెళ్లుచున్న, మార్దంగికుల = మద్దెలవాయించువారలయొక్క, మా
 పుల = భుజములయొక్క, మఱుగులక్ = చాటున, దాగి = అదృశ్యమై, అన్నాగ
 వాసంబు = ఆవేశ్యాసమాహము, నాగరక...నక్ - నాగరక = అపట్టణపు జనుల
 యొక్క, విలోకనంబునక్ = చూచుటచేతను, చెలరేగి = బిట్టరేగి, మొగంబులు =
 ముఖములు, బిగించి = ముడిచికొని, వేరురత్తినగతిక్ = వెట్టెత్తినరీతిని, 'వెడగువేరురు
 వెట్టివేరడివీరడివెంగలివెంబరవిత్రనంగ'నని యాంధ్రీనామ సంగ్రహము. అరిదియె
 త్తక్ = ఆశ్చర్యమగునట్లు, (అరులెత్తక్ - అనుపాతమందు దరువుబట్టుటకని యర్థ
 ము.) ప్రతిపదనంబును - అడుగుడుగునకును, సుర్దల...కుక్ - మర్దముఖు = మృదం
 గముఖముయొక్క, అనమర్దనకుక్ = వాయించుటకు, క్రుంగుటయు = వంగ
 గా, బయలుపడి = బయటబడి, (మద్దెలకొండ చాటున దాగియున్న వేశ్యలనుట.)
 చేయునదిలేక = ఒసరించునట్టి యుపాయాంతరము దోచక, ఆకడకుమగిడి = నారం
 గానుల వేయుచున్న విటులవైపునఁదిరిగి, తుఱుముదిద్దుచుక్ = కొప్పసవరించుచు,
 తద్వా...లువి - తత్ = ఆకంచుకొనులయొక్క, వారణ = నివారించుటయందు, అభి
 నయవత్ = వ్యంజకముతోఁగూడిన, పరాచీన = పరాభ్యుఖములైన, 'పరాభ్యుఖః పరా
 చీన' యని యమరము. కరాబలై = హస్తారవిందములుగలవారై, సుడివడునెడక్ =
 తిరుగుచున్న సమయమంగు, పాడము...లు - పాడము = కనుపడుచున్నటువంటి, కర్ణ
 కుసుమావతంస - కర్ణ = చెవులయందున్న, కుసుమ = పుష్పరూపమైన, అంతంస = భూ
 పణముయొక్కయు, కపోల = గండస్థలములనియెడు, ఖుర్రీ = సాముచేయుప్రదేశముల
 యందు, కించిచ్చలన = ఇంచుకంతకంపనముతో, ఉపలక్ష్మ్య = కూడుకొన్నటువంటి,
 వైలక్ష్మ్య = ఆశ్చర్యముతోఁగూడినటువంటి, 'విలక్షీ విస్మయాన్విత' యని యమరము.
 హాసకుందంబులు = మల్లెమొగ్గలవంటి నగవులు, సాంద్ర...లన్ - సాంద్రతరమైన =
 దట్టమైన, 'ఘననిరస్తరం సాంద్ర' మని యమరము. చంద్రికా = వెన్నెలయొక్క,
 కందంబులక్ = మూలప్రదేశములను, దీటుకొలుపక్ = సామ్యమునుబొందింపఁగా,
 ముఖములనేకములుగాన బహుచనప్రయోగము చాటూక్తి...లు - చాటూక్తి =
 చతురవాక్యములచేతను, వాచాట-గర్వవాక్యములు గలిగినవారు, ని. 'వాచాటో
 బహుగర్వవా' క్కిని యమరము. అగుజరఁగెనితలు = అయినవృద్ధాంగనలు, 'జరతా
 జీర్ణ కర్మతా' అని నానార్థరత్నమాల. తమకున్ = ఆ విటులకు, మొక్కున్ = నమ
 స్కరింపఁగా, తారు-తాము, మొక్కుక = అంజలిగావింపక, ఒక్కించుక = ఇంచు
 కంతి, ఓరమొమిడి = మాఱుమొగముచెసి, వారి...లన్ - వారి = ఆ వృద్ధశ్రీలయొక్క,
 ఇరుపక్కియలన్ = ఒకరి, ఇరు = రెండైన, పక్కియలన్ = పార్శ్వములయందు, ఒదిగి =
 ఒత్తిలి, తొంటియంటుండలంచి = పూర్వపు సంబంధమును స్మరించి, తలవాంచినన్ =
 శిరస్సునంపఁగా, ఎంచినన్ = ఆరాజకుమారులు అశ్రీలు నమస్కరింపని కపటమును

కటాక్షించి=చూచి, ఎక్కసక్కంబునకున్ = పరిహాసమునకు, తమచేతన్ = ఆ శ్రీల
 చేత, మ్రొక్కించుకొనువేడ్కన్ = ఎందనము చేయించుకొనవలయునను కుతూహలము
 చేతను, అక్కడన్ = ఆస్థలమంసు, పుడమి-తేడులేమిన్ = రాజులేనందువలన, సామాన్య
 మానవులన్ = సాధారణ జనులను, కైకొనక-లక్ష్యపెట్టక, సుమాళంబు=మనోభా
 వము, వేద్యంబుఁగాన్ = తెలియుటకొఱకు, విద్యాకయోవృద్ధులగు - విద్యా=గానా
 గులచేతను, నయః=వయస్సుచేతను, వృద్ధులగు=పెద్దలగు, మీరుమ్రొక్కన్=మీరు
 నమస్కరింపఁగా, తారు=తాము, (వయశ్రీలనుట) (మ్రొక్కిమియెట్లు=నమస్క
 రింపక పోవుటెట్లు, మ్రొక్కింపుఁడనుటయు=మీరు నమస్కరింపఁ జేయుఁడనుట
 యు, గ్రక్కునన్=శీఘ్రముగ, పాడము...లన్-పాడము=పుట్టుచున్న, మ్రొక్కనగ
 వులన్ = హాసాంకురములచేత, మోముదమ్ములకున్=ముఖపద్మములకు, వేటొక్క
 వింత తెలివియొక్కన్=మతియొక యాశ్చర్యపు తేట గనుపట్టఁగా, మ్రొక్కక=నమ
 స్కరింపక, అక్కడన్=ఆ స్థలమంసు, కెడగూడి=జతగూడి, నడచు=చనుచున్న,
 తోడిచేడియలకున్=సహవాసపుశ్రీలకు, అద్దారలకున్=ఆ రాజకుమారులు, తమకు
 ను=వారాంగనలకు, తద్దయుంబొందుగలదను - తద్దయున్=ఎక్కువగా, పొంసుగలద
 ను = ఆనుకూల్యము గలదను, పెద్దటికంబు=గొప్పతనము, ఎఱుకపఱుపన్=బయలు
 పఱుచుటకొఱకు, కెమ్మొపులు=ఎఱునియగ్రరోష్ఠములు, మలంచి=మడిచి, (పెదవులు
 విఱిచియును) లోలోనన్=లోలోపల, ఒయ్య నొయ్యనన్ - మిగుల శీఘ్రముగను,
 చుక్కనన్=రిక్కవేయఁగా, (అనఁగా నాశ్చర్యకరమైన ధ్వని విశేషముచేయఁగా
 ననుట) అక్కీలెఱింగి-ఆజాడదెలిసి, దక్కసామని=ధనము దొలకెనని, తమ్మన్ =
 ఆశ్రీలను, అమ్మనుసల్లు=ఆవృద్ధవేళ్యుల, ముందటికినూఁకి=అగ్రభాగమునకుఁద్రోచి,
 అక్కక్క=ఓయక్కొక్క, (అదరముచేత ద్విరుక్తి.) మనపానివేలుపు = మనపా
 నిటిదైనము, మ్రొక్కవే = ఎందనముసేయుము, అని, బుజ్జగించియున్ = మంచిమా
 టలాడియును, బొమలగొని = భూసంజ్ఞచేతను, జంకించియున్ = వెఱపించి
 యును, ఎట్టకేలకున్ = కొంతసేపటికి, ఒడంబడిచినన్ = సమ్మతింపఁజేయఁగా,
 త్రపా...లై - త్రపా=లజ్జచేతను, తరళ=చంచలములైన, నయనలై = నేత్రములు
 గలవారై, విరళ...గాన్ - విరళవిరళ = మిక్కిలి యెడములైన, అంగుళ =
 వ్రేళ్లుగల, అంజలి బంధంబులుగాన్ = జోడింపబడినచేతులు గలుగునట్లుగా,
 మ్రొక్కి=ఎందన మొనరించి, (విరళవిరళాంజలి బంధమనియును బాకము గలదను.
 కిక్కసంబునన్ = బహుసంకటముచేతను, అట్లు - అలాగున, మ్రొక్కించి=
 నమస్కారముచేయించి, హెచ్చి = అతిశయించి, అచ్చయ్యాట మెడపడక
 యుండెన్ = అగల్గిప మెడముగాకుండఁగా, జిగురుండెలువోలెన్=జిగురు గుండెల

లాగున, (జగురుగండెలనఁగాఁ బడులఁబట్టుటకొఱకు నశ్వత్థ క్షీరాదులచేత వండఁబడి
 వీసెలకుఁ బూయఁబడి యుండు పక్షిగ్రహణ యంత్ర విశేషములు) అల్లుకొని=చుట్టి
 కొని, గొల్లననగు=గొల్లనహసించుచున్న, అల్లోబాంగనలక్=అవృద్ధవేశ్యలను, కల్ల
 కోపంబునక్=అబద్ధపు కోపముచేత, కొట్టి=ప్రహరించి, కసురుజూపు=కోపదృ
 ప్తి, అబ్బూపసంఘంబుపైక్=ఆ రాజకుమార సంఘముమీఁద, నిగుడక్=ప్రసరించు
 నట్లుగ, మగుడక్=మరలను, మఱుపడు=అదృశ్యులగునట్టి, కొమిరె...నలు-కొమిరె
 =పిన్నవయస్కుల, హరిణలోచనల=లేడికన్నులవంటి కన్నులుగల శ్రీలయొక్క,
 చలిత...రంబు-చలిత=కదలింపఁబడిన, కంకణ=కరభూషణములయొక్క, సంకుల=
 సంక్షీర్ణములైన, ని. 'సంక్షీర్ణం సంకులాక్షిరే' యని యమరము. క్రేంకారంబులు=క్రేం
 కారధ్వనులు, అననా...లక్-అననామోద - అనన=ముఖముయొక్క, అమోద=పరి
 మళమునకు, ని. 'అమోదస్సౌతి నిర్ధారీ' యని యమరము మేదుర=దట్టమైన, అలి
 =తు మైదలయొక్క, ఝంకారంబులక్=ఝంకారధ్వనులను, బింకంబులడంపక్ =
 గర్వముల నణఁపఁగా, తిరస్కరింపఁగా ననుట, చెవులసంకులు - చెవుల = కర్ణ
 ప్రదేశములయందలి, సంకులు=సంకుపూసలును, లోపంక భుజంబులు - లోపంక =
 లోపలికింగిన, భుజంబులుక్ = బాహువులును, కొంకిసిగలు=నింకరకోశబంధం
 బులు, కాచిమప్పట్టుక్=చాయబట్టులును, ఒప్పక్=అమరిముండఁగా, ఇమ్ము=స్వ
 స్థలము, దెప్పరంబై=తప్పిపోయి, ముప్పనక్=వార్ధక్యమందు, అప్పరంబు=ఆ శ్రీవి
 ల్లిపుత్తూరు, చేరి=ప్రవేశించి, రసిక...నన్-రసిక జన=సజ్జనులయొక్క, బాంధవంబు
 నక్=సహవాసముచేత, బంధువియోగంబు మఱచి=బంధువియోగంబుక్=బాంధవుల
 నెడబాయుటను, మఱచి=విస్తృతిజిలది, గంధకలనా...లక్ - గంధకలనా
 ముక్కచేయుట, కుసుమస్రక్=పుష్పమాలికలయొక్క, గ్రీధనాదులన్=కూఱుట
 మొదలగువానియందు, అంగ్యంబులేక=మాధ్యములేక, అలరు=ఒప్పునున్నట్టి, ఆంగ్ర
 దేశీయులగు=తెనుగు దేశమందుండివచ్చిన, గంధకాయలు=ముక్కావాండ్రు, పాటి
 ...తోక్ - పాటిపాటి = కొంచెకొంచెపు, పద్యంపు=పద్యములతో గూడిన,
 మ్రొక్కులతోక్ = దండములతోడిను, వెట్టివెట్టికైవారంబులక్ = చేతులు సాచి
 చేయు పిచ్చిపిచ్చి స్తోత్రములతో, గౌరు తత్త్వదులపైచ్చు = పరుగులమీఁదను
 గుఱ్ఱములమీఁదను వచ్చెడి, రాచరిపైక్ = రాజసంఘంబులమీఁదను, ఆడు
 వారిపైక్=నాట్యమాడు శ్రీలమీఁదను, అశివారిపైక్ = పెరియార్వారి (విభుచిత్తురి)
 పైని, చల్లఁగాఁజల్లక్=మిగుల నెవ్వరిము చేయఁగా, పల్లెగిసి=బిట్టెగిసి, సృషియె
 ల్లను=సర్వజగమంతయును, మట్టికిరించు=పిడికిటిపట్టున వ్యాపించిన, అప్పట్టభేదయగు
 ఁభేద మేర్పడకయున్న, పంతుళసముష్టింబెట్టు=వాసనలనీనుచున్న, పిట్టాతకలబు=
 బుక్క, ని. 'పిట్టాతక పటవాతక' యని యమరము. నభోమండలికిక్=అంతరిక్ష

ప్రదేశమునకు, చుడాతకంబై=అర్థోరుకమై, చండకరకిరణములక=సూర్యకిరణములను, మాటుపఱుపక=అచ్చాదింపఁగా, పన్నీరునించిన=హిమాంబువులచే నిండించిన, అన్నీరు తిత్తులూత్తక=(తన్నీరుతిత్తులనియును బాహముకలను.) అపన్నీటి చగ్మభక్తి కలను బిగియఁబట్టఁగా, వియత్తలంబునంబారి=అంతరిక్షమునకెగిసి, కైవ్రాలు=క్రిందుగా వెంగుచున్న, ధారలక=ఉదకధారలచేతను, వాద్యంబులు=మృదంగాలు, తడసినక=క్లిన్నములుగాఁగా, విద్యోపజీవులు=అవాద్యవిద్యలచేత జీవనము చేయువారు, పుష్కరంబులుగాఁగఁపక- పుష్కరంబులు = వాద్యభాండముఖంబులు, క్రౌఁపక=కౌఁచుటకొఱకు, ని. 'పుష్కరం కరిహస్తాగ్రేవాద్యభాణ్ణముభేజలే' అని యమరము. అగ్గిరోయుచుండక=నిష్ప్రసవెదకుచుండఁగా, అమైత్తము = అసమూహము, అత్తటిక=అసమయమందు, నృత్తంబుజూడనిలిచి=నాట్యమాడుటను వీక్షింపనిలిచి, మెత్తమెత్తనక=మెల్ల మెల్లన, నడచుచుండు=ఆరుగుచున్నట్టి, మిండమితండంబును=విటసమూహమును, తారుక=తామును, అప్పిండు...లు-అప్పిండు=అసమూహమందలి, పుండరీకాస్యలు=స్త్రీలు, అనకాశంబుక=సమయమును, కాంచి=చూచి, కాశ...లు-కాశకుసుమ=తెల్లుపువ్వులయొక్క, ప్రతిఫలన=ప్రతిబింబించుటచేతను, పాండురంబులు=తెల్లనై, పద్యా...కుము-పద్యా=మార్గములయందు, ని. 'హరిణిపాండురః పాండుః సరణిః పద్ధతిః పద్యా' యని యమరము అతిహృద్య - మిగుల మనోహరములైన, పాగ్భవ్యయ = ఇరుప్రక్కలయందును, ఉద్యానపాదపంబులకుక=అక్రీడానవమందున్న పృక్షములకు, పాటు...కుకొడ్డిగి - పాటు=ప్రసహించుచున్న, చెంగలున కాలువలకుడ్డిగి - చెంగలున = ఎఱ్ఱకలువలుగల, కాలువలకుక = సారములకు, డిగ్గి - డిగ్గి, కాసరీరగమండ మాసరంబులుగాఁ బిసికి - కాసరీ - గోదలయొక్క, దధి = పెరుగుచేతను, మండ - మిఁగడచేతను, ని. 'మండందధిభం మస్తు' అని యమరము. మాసరంబులుగాక=దట్టముగాను, పసికి=కలిపి, ఊగం బెట్టిన నారంగశృంగిచేర భంగంబులతోక కట్టిన - ఊగంబెట్టిన=లవణముతోఁ జేర్చి నానఁబెట్టిన, నారంగ = నారంగకాయల (నారదబ్బ కాయల) యొక్కయు, శృంగీచేర=అల్లముయొక్కయు, భంగంబులతోక = తునకలతోడను, ని. 'అర్ధ్యకంశృంగిచేరం స్యా' త్తని యమరము. కట్టిన=బంధించిన, కలమాన్న పున్నది=రాజనపుఁ బయ్యపి తాన్నము, మోస్తువిభక్త్యేకవచనకేపుంపూ' అని శబ్దానుశాసనంబు సూత్రించినాఁడు గనుక కలమాన్న మనునట్లు మకారమునకుఁ బుమాదేము నచ్చెను. పోకి పొత్తులక--క్రముకపుపట్టలయందు, పొత్తులక=ఏకపాత్రలయందు, గురునక=భోజనము సేయుటకు, కూర్పుండక=అనీసులుకాఁగా, వీక్షించి-చూచి, కుక్షింభిర్యంబునక=ఉదరపో...ల త్వంబుచేతను, త్పూత్రములై=అఁకలిచేతఁ గృశించినవారై, తిరిగితిరిగి=సంచరించి సంచరించి, వేసరి=విసికి, ఓసరిలిస=అలసినట్టి, దాసరిసుఁపు = దాసశృంగమూహము, వారి

పాలక = చర్మిగుడుచువిటులయొద్ద, గోపాలభిక్ష = అన్నభిక్ష, (దాసశ్ల భిక్షకుఁ బోవునపుడు గోపాలభిక్ష యని యడుగుట ప్రసిద్ధముగాన నిచ్చట గోపాలభిక్షయని ప్రయోగించినాఁడు. మాధుకర మన్నట్లు) భిక్షించి=యాచించి, భక్షింపక = భోజనము చేయుటకు, తీరక్షణులక = ఏటిదరినేలలయందు, నిలిపిన=ఉంచిన, తోరంపు = లావగు, దివెదారికోలల = దీపపు కంబములయొక్క, (తిరువిళ్ళికోలలను పాఠమున నిదె యర్థము.) రంధ్రగోళంబులక = సుషిరప్రదేశములనుండి, ఉత్క్లిలంబులై = ఉద్గత జ్వాలలై, మండు = వెలుగుచున్న, ధగధగని = ధగధగమనియెడు, జగజ్జ్యోతి దీపజాలంబులక - జగజ్జ్యోతి (యనఁగాఁ బ్రమిదెలు మొదలగువానియందు వత్తివేయక మధ్య ప్రదేశమందుఁ జమురుచేతఁ దడవఁబడిన గుడ్డులులోను గాఁగలవానినించి వెలుఁగించు దీపము.) దీపజాలంబులక = దీపసమాహముల చేతను, జాలంగవాత్త అనాయే తారకే కపటే గణేయని విశ్వము. మధ్య...లక - మధ్య = మార్గముయొక్క నడుమనువేసిన, ధూపకుండికాం గారంబులక - ధూపంపచారార్థము వేసిన సాంబ్రాణి పొగయొక్క, కుడ్డికా = పాత్రలయందున్న, వి. 'పుంసిచకుండః పితరేతోయాధారేచవహ్నిగరైచ, కుండోజరాజ్ఞాతస్సభర్తృకాయాంకమండలౌకుండీ'యని నానార్థరత్నమాల అంగారంబులక - అగ్నులయందు, ని. 'అంగారోఽలాతముల్కుకమ్మని యమరుఁడు. నీరారంగ్రాచి, నీరారక = తడియాటునట్లుగ, క్రాచి = తప్తముచేసి, నాచుఁబరికింపక = ధ్వనిచూచుటకు, వాయిండు = ధ్వనిజేయునట్టి, ధిమిధిమిధ్యానంబులకుక = ధిమిధిమి యను ధ్వనులకు, బెదరి-జడసి, ఈవలియుపన శుకంబులు - ఈవలి-ఇవతలి వైపున నున్న, ఉపవన = ప్రాంతోద్యానననమందలి, శుకంబులు-చిలుకలు, అవలికిక = అవలి వైపునకును, అవలి యుపనశుకంబులు = అవలి తోటయంగన్న చిలుకలు, ఈవలికిక = ఇవతలికిని, దట్టుబుగాక - ఎడతెగకుండ, కట్టనితోరణంబులై = ఏర్పఱుపని మకర తోరణంబులై, పఱవక = వ్యాపింపఁగా, తలలు విసరుటయు = తిరకింపనములు చేయుటయును, (అభినయించునపుడు తలలు కదలుచుండునటు.) నోరు వెఱచుటయు = పొడుటకు పెదనములు విప్పటయు, కేలుపఱచుటయు = చప్పట్లు గొట్టుటయును, తక్కక = తప్ప, మిక్కుటంబగు = అతిశయమైన, అక్కోలాహలంబునక = ఆకలకల ధ్వనియందు, 'కోలాహలః కలకలః'యని యమరము. ఏపాటియు = ఎంతమాత్రమును, పాటవినరాక = పొడుట వినఁబడక యుండఁగా, మూఁగట్టిన = గుంపులైయున్న, భాగవతజాతింబులై తేరక - భాగవత = భగవద్భక్తులయొక్క, జాతంబులు = సంఘంబులు, 'ఉత్పన్నభూతయోర్జాతిం బృందజాత్యోస్తునద్వయో'యని యుత్పలమాల. ఏతేరన్ = ఏచ్చుచుండఁగా, ఊరూరి సంతసంతకున్ - ఊరూరి = ప్రాగ్రామముయొక్క, సంతసంతకున్ = ప్రతిసంతకును, (సంతి యనఁగా వారమున కొక పర్యాయము సకల సుప్తులఁ జీర్చికొని యందఱకును విక్రియించుటయుఁ గ్రయమునకుఁ దీసికొనుటయు

నిట్టి వ్యాపారమునకు నిర్ణయించుకొన్న ప్రదేశము.) తిరుగన్ = సంచరించుటకు, పెద్దలు=ప్రముఖులు, ఇంటింటన్=ప్రతిగృహమందును, సంత...కున్ - సంతరించిన= పోషించిన, పిలుకవాటు=పిల్లలనిచ్చునట్టి, గోడిగలజావడములకున్ = ఆడు గుఱ్ఱపు తట్టుకు, పుట్ట=జనియించి, కాలగట్టివిడువన్=పాడువైన త్రాటిచే బాదబంధన మొన రించి విడువఁగా, నెత్తంబునన్ = ఊరఁబాటియందు, మెత్తని=మృదువులైన, గఱిక మేసి=దూర్వసుదిని, బోసరించి=గర్వించి, మాపుమాపునన్ = ప్రతి సాయంకాలమందును, మేపు తినిపించుచున్న, సజ్జకవిణంపు మేపునన్ = గంటకొటి మేతచేతను, పిడుక=కరీషనును, గొరపంబు=గుఱ్ఱమును దోమునట్టి సాధనముచేత, తోమకంబునన్ = శరీరశోధనముచేత, పుటపుటనై=చున్నచున్ననై, కరియకంబడి ప్రాతఁగనియైనన్ = నల్లకంబడి గుడ్డచూచినను, నీడఁగనియైనన్ = మనుష్యులనీడను వీక్షించినను, బెదరు= జడుపుఁగొనుచున్న కొదవతట్టునగుంపు, కొదవ = లేతలైన, తట్టువ = గుఱ్ఱముల యొక్క, గుంపు=సమాహమ, కాలికోలందికి=పాదముల పర్యంతము, ప్రేలు=లంది తములై యున్న, లాలుకుంచెలు = ఎఱ్ఱని కుచ్చులు, లాలుకుంచెలఁగా గంగెద్దుల వాండ్రు చేతబట్టుకొనివచ్చు సౌరంపుకుచ్చులని కొందఱు. కీలించిన=కట్టిన, గవ్వదం డలన్=వరాటికాసరములచేతను, కంటలన్=గంటలచేత, అలంకరించి=ప్రసాధనముఁ జేసి, మొలుగుమడ్డిందోచి = మోగుగుచ్చెక్కవేసి కాంచిననీళ్లతోఁ దడిసి, మూరకొ క్కండును=చాస్తప్రమాణమున కొకటియును, జేసకొక్కండునుగాన్ = అరమూర కొక్కటియును గలుగునట్లుగ, కుట్టిన=కుట్టబడిన, డొల్లుట్లురులుల్ల సిల్లన్ - డొల్లుట్లు ర్లురులు=ప్రేలుజాలరు, ఊల్ల సిల్లన్ = వెలుఁగునట్లుగా, (మోగుగుచ్చెక్క రసముచేతను రంగువేయఁగా, నలుపువల్లము వచ్చుచుగాన నెఱ్ఱని కుచ్చుల నడుమను వీని నొక్కటిని జేర్చి కట్టబడియున్న జాలరుల ననుట.) పల్లించి = ఆయితపఱచిన, పల్లంబుల పైఁ = పల్కాణముల మీఁద, చిల్లలైలంబును = ఇడుగపగరును, వాసనకొడుపు ల్ = పరిమళయుక్తమైన శలొకలచేతను, పూసిన = లేపనము చేయుటచేత, మణుంగు = చలువచేయుటచే నటువంటి, చంద్రికచేలె = తెల్లబట్టె, రణం బులుగాఁ = భూషణములుగాను, ఎదురుగాఁ = అభిముఖముగాను, వేడుకకుం జూడవచ్చిన=సంతోషముచేత వీక్షించుటకై వచ్చిన, అవ్వీటి...లె - అవ్వీటి=అశ్రీవిల్లి పుత్తూరియందున్న, మేట = ప్రబలులైన, సాలె=నిత్రుకారులును, అగసాలె=స్వర్ణ కారులును, పటుసాలె=పట్నాలువాండ్రును, వానె=హీనజాతికొమట్లును, వై జాతి = పలుపవాండ్రును, సాతులు=గోనెలు నేయువాండ్రును, (అనఁగాఁ బెరికవాండ్ర నుట) ఎత్తెలు=చాఁపలు నేయువాండ్రును, వీరలయొక్క, కొమిరలు=స్త్రీలు, (కొమ రులు అనుపాఠమున చిన్న వాండ్రనియర్థము.) కుములమై=సంకులమై, పచ్చు...ల్ = పచ్చు=ఏతెంచుచున్న, తచ్చుమాసామజంబులకొచ్చి = ఆసేనయందలి యేనుఁగుల

వీక్షించి, ని. 'పుత్రనానీకినీచమూః' యని 'సామజః పేచకీకూర్పశ్రుతిశ్చేదణ ఇత్యపి' యనియు నమరము. ఏచిన=అధికమైన, వెఱ్ఱ=భయముచేతను, తమ=తమయొక్క, ఎక్కిరింతలే త్తికొని=అశ్వములు దమపైనున్నవారి నెత్తుకొని, వాఁగెలిరుగేలంగుదియంబట్టినకా-వాఁగెలు=కల్లములను, ఇరుగేలక=రెండుచేతులచేతను, కుదియంబట్టినకా=బిగియఁబట్టినను, నిలువక=అ స్థలమందుండకయో, 'అయ్యుత్సవంబీక్షింపబచ్చిన=అ తిరు నాళ్లఁజూడ నేతెంచినట్టి, ప్రజలకా=మనుష్యులను, త్రొక్కుచుకా, పోవకా=పారి పోవఁగ నెత్తనృధ్యవృద్ధవధ్వాతురాగులుదిట్టకా - తనృధ్య=అ త్రొక్కుఁడుపడుచున్నవారి నడుమనున్న, పృథ్ధ=మునుసల్గును, వహూ=స్త్రీలును, ఆకుర=రోగపీడితులును, ఆదులు=లోనగువారు, తిట్టకా=శపింపఁగా, ఇట్టిటనలేక=మాటుమాటాడలేక, ప్రాణంబులుపిడికిటంబట్టికొని=అరచేతిలో నుసురులంబెట్టికొని, పోవుచుకా=వెళ్లుచును, నవీనసవిధకేదారంబులకా - నవీన=నూతనములైన, సవిధ=సమీపమందున్న, కేదారంబులకా=దమ్ముచేసిన వరివల్లలోను, ని. 'కేదారకంస్యాత్కైదార్యంత్కైత్రం కైదారకం గణే' యనియమరము. త్రెల్లి=తుల్లి, చెట్టులుదిగంబడి=చంకలవెఱకుఁ గ్రుంగిపోయి, (చప్పటలనియును బాతముగలను) వెడలలేకుండకా=పైకిలేవజాలకుండఁగా, తారు=తాము, దిగకా=దిగుటకు, ఇమ్ము లేక=స్థలముగానక, పిమ్ముటఁగొని, ఉంగిటగుడిచి=మనోదుఃఖముబొంది, నలుదెనలున్ = నాలుగు దిక్కులను, చూడన్=వీక్షింపఁగా, చూచి=వారినిజూచి, కేలుచఱచి=చప్పట్లుగొట్టి, కోహోయని=కోహోయ య పరిహాసవ్యంజకమగుధ్వని విశేషముచేసి, గేలిసేయు=పరిహాసముఁజేయుచున్న (తేరిచూచి హోయని గేలిసేయు నగ్నికొకదంబంబులయని యొకపాతము) (నగ్నియనఁగా సమర్థుడనిది) గణికొకదంబంబుల=వేశ్యాసంఘములయొక్క, చప్పటులు=చేతులు తట్టుటలు, నిబిడనిప్పుటవిటపిఘాటంబులన్ - నిబిడ=దట్టమైన, నిప్పుట = ఉపవనములయొక్క, విటప=వృక్షములయొక్క, ఝాటంబులన్ = సమూహములందు, ప్రతిశబ్దంబులు=ప్రతిధ్వనులు, పుట్టింపన్=ఇయ్యఁగా, ఇట్లు=ఇత్రెలంగున, అనూనవిధనంబు=మహావైభవము, చిగురొత్తన్=అఁకురింపఁగా, అత్తిరుపతి=అ శ్రీవల్లి పుత్తూరు, చొచ్చి=ప్రవేశించి, అచ్చక్రధరు=అ శ్రీమహావిష్ణునియొక్క, నగరికా=దివ్యమందిరముయొక్క, హెసలన్=ముఖశాలయందు, నిలుచుటయున్=ఉండఁగా, అ విష్ణునిచ్చిండు=అ వెరియాగువారు, తద్రథానతరణంబుజేసి = అ బ్రహ్మరథమునుడిగి, ధరణీధవ సమూహస్థానిక వ్యూహంబులు - ధరణీధవ=రాజులయొక్క, సమూహ=సంఘమును, స్థానిక=దేవస్థానాధికారులయొక్క, వ్యూహంబులు=సమూహములును, వెంటరాన్=వెంటడించినరాఁగా, అవైక్రమంతుసేవించి=అస్వామిని దర్శనముచేసి, తత్ప్రసాదబంధుబగు=అ పుండరీకాక్షుని యనుగ్రహమువలనఁ బొందఁబడినదైన, 'ప్రసాదస్తు ప్రసన్నతా' యని యమరము. పరివట్టంబులకా=తిరుపరివట్టంబుచేత, అలంకృతుండే=భూషితం

డై, నానాలంకారసహితంబును - నానాలంకార=అనేక విధములగు ప్రసాధనములతోడ, సహితంబును=కూడికొనినదియును, రత్న=మణులయొక్కయు, కాంచన=బంగారముయొక్కయు, మయంబునునగు=వికారమునైన, ఆత్మీయభవనంబుగాంచి=స్వీయగృహమునుజూచి, విస్మితుండై=ఆశ్చర్యమునొందనవాడై, పుండ...గాఁ - పుండరీకాక్ష=శ్రీమహావిష్ణునియొక్క, మహిమ=ప్రభావముచేతను, ఆభిలబ్ధ=పొందఁబడిన, వైభవంబుగా=ప్రాభవముగాను, తెలిసి=ఎఱింగి, తత్రత్య...లక్ - తత్రత్య=ఆచ్చటనున్న, ధాత్రీకశత్ర=రాజులయొక్క, షర్ణుబులక్=సమాహములను, అనిపి=పంపి, ప్రవేశించి=గృహప్రవేశమొనరించి, తొంటికంటె=మునుపటికంటెను, శతగుణంబుగాఁ=నూఱంతలధికముగా, భాగవతపూజాప్రవణుడై - భాగవత=విష్ణుభక్తులయొక్క, పూజా=సపర్యయందు, ప్రవణుండై=ఆసక్తి గలవాడై, ఉండెఁ=ఉండెను. అంతఁ=తరువాత.

తా. శ్రీ విల్లిపుత్తూరిలోనుండు దేవస్థానమందలి యధికారులు స్వత్రగీత వాద్యములతోడ నా విష్ణుచిత్తునెదుర్కొని నమస్కరించి యతనిం దాను తెచ్చిన స్వర్ణమయంబైన బ్రహ్మరథమునం దునిచికొనిపోవుతఱి సహవైభవంబులతో నందఱు వెంట నంటిరాగా నా విష్ణుచిత్తుండు పురము ప్రవేశించి కోవలముందట బ్రహ్మరథంబుడిగ్గి యచ్యుతుని పేవించి యాదేవుని యనుగ్రహంబున లబ్ధంబైన కాంచననిర్మితంబగు తన గృహము ప్రవేశించి తొల్లింటికంటె నధికంబుగ భాగవతపూజాపరాయణుండై యుండెనని భావము.

మ. ఉలుపాల్పటిసంకలమునన్ మజ్జనన్యపాఞ్శోదారభుక్తిక్రియో
జ్జ్వలులై రే హరికొల్వునన్ వివిధలాన్యస్పర్ధిసుభూభ్రుకుం
సులవాదు ల్పరి దీర్చి పుచ్చి మణివాసోభూషణగ్రామముర్
జలజాతాక్షునకున్ సమర్పణము సింఘం జేసి యవ్వేకువన్. 36

టీ. ఉలుపాల్పటిసంకలమునన్=కానుకలుచెచ్చిన, ఇండ్లక్= వారి గృహములయందు, మజ్జన=అభ్యంగములచేతను, నృపార్హ= రాజయోగ్యమైన, భుక్తిక్రియా= భోజన వ్యాపారములచేతను, ఉజ్జ్వలులై= వెలుగుచున్నవారలై, రే=రాత్రయందు, హరికొల్వునన్=భగవత్సన్నిధానమందు, వివిధలాన్యస్పర్ధి-వివిధ=పలుఁడెఱంగులైన, లాన్య=నాట్యములయందు, లాన్యంనృతంచనరసమృతి యమరము. స్పర్ధి=వివాదపడుచున్న, సుభూ=శ్రీలయొక్కయు, భుకుంసుల=నర్తకులయొక్కయు, భుకుంసశ్చ భుకుంసశ్చ భూకుంసశ్చేతి నర్తకయని యమరము. వాసులు=వివాదములను, సరిదీర్చి=సరిపుచ్చి, (సమృతిపఱచియనుట.) పుచ్చి=అంపి, (ఇచ్చి యనుపాఠమున వారికి బహుమతులిచ్చి యని యర్థము.) మణివాసోభూషణ గ్రామముర్-మణి=రత్న

ములును, వాసః=వస్త్రములును, భూషణః=ఆభరణములును, గ్రామముల్ = ఊళ్లును, జలజాతాత్మనకున్=పుండరీకాత్మనకు, నిష్ఠన్=భక్తిచేతను, సమర్పణముః జేసి = సమర్పించి, అశ్వేషువక్=ఆ తెల్లవాలుజామున.

తా. అప్పుడా విష్ణుచిత్తు సమసరించి వచ్చియున్న పుడమి తొండ్రు తమకుఁ గాను కలుదెచ్చి యిచ్చియున్న వారి గృహములయందు వధ్యంగస్నానములును రాజయోగ్యంబు లయిన భోజనకృత్యంబులం దీర్చికొని రాత్రియందు భగవత్ప్రేంకర్యాసక్త చిత్తులై యాదేశమందిరముల కరుగుచెంచి యం దనేకవిధ నాట్యములయందు వాచు లిడుచున్న నర్తకీనర్తకుల వాదములు దీర్చి పుత్తెంచి యవ్వంహరీకాత్మనకు సతిభక్తితోడం బ్రత్యర్థభూషణాంబర గ్రామావగు లాసంగి తెల్లవాఁఁగానే.

తే. ప్రభువు లరిగిరి క్రమ్యుఁఁ బాండ్యనగరి

కమ్మునియు నట్లు వైష్ణవాభ్యర్చనంబుఁ

దనచిరంతనతులసికాదామకరణ

దాస్యమును జేసికొనుచుఁ దాత్పరత నుండె.

37

టీ. క్రమ్యుఁ = తిరిగియు, ప్రభువులు = అధికారులు, పాండ్యనగరికిఁ = మధుగను, అరిగిరి=వెళ్లిరి, అమ్మునియుఁ=ఆ విష్ణుచిత్తుఁడును, అట్లు=పూర్వప్రకారము, వైష్ణవాభ్యర్చనంబుఁ=భాగవతారాధనమును, తన...ను - తన=తనయొక్క, చిరం తన=బహుకాలమునుండి యొప్పియున్న, తులసికాదామ - తులసిమాలికలయొక్క, కరణ=చేయుటయును, దాస్యమును=కైంకర్యమును, చేసికొనుచు = సలుపుకొనుచు, తత్పరతఁ=భగవదాసక్తిచేతను, 'తత్పరేప్రసితాఃకై' అని యుమరము. ఉండె.

తా. అప్పుడా ప్రభువులు మధురాపురంబునకు మరల నేతెంచిరి. పిమ్మట ముని యందైన యావిష్ణుచిత్తుఁడు మునుపటియుట్ల తాను భాగవతారాధనమును, చిరకాలా నుస్థితంబై యున్న తులసిమాలికాకరణరూపంబగు భగవత్ప్రేంకర్యమును జేసికొ నుచు నాదీవునియం దాసక్తిగలవాఁడై యుండెను.

వ. ఒక్కనాఁడు మధ్యాహ్న సమయమాలికారోపణానంతరంబున మం దిరంబునకుం బోవునతనిం బ్రసాదమందస్మితవశత్వం బగుకటాక్షం బున వీక్షించి పక్షి పుంగవకేతనుండు పుండరీకని కేతన కిల్లనియె.

టీ. ఒక్కనాఁడు=ఒక దినము, మధ్యా...నక - మధ్యాహ్న సమయ=మధ్యాహ్న కాలముంగు, ని. 'సమయాభ్యుపధాచార కాలసిద్ధాంతసంవిద' యని యుమరము. మాలికారోపణానంతరంబునక=పుష్పమాల సమర్పణముఁ జేసిన పిదప, మందిరంబు నకుంబోవు=తన గృహమునకు వెళ్లుచున్న, అతనిక=ఆవిష్ణుచిత్తు, ప్రసాదమందస్మిత

వశత్కంబగు - ప్రసాద = అనుగ్రహముచేతనైన, మండస్థిత = చిటునవ్వచేతను, వశత్కంబగు = తెల్లనైన, ని. 'వశత్కంబగు' అర్థము. కటాక్షంబునక = అపాంగదర్శనముచేత, వీక్షించి = చూచి, పక్షిపుంగవకేతనుండు = గరుడధ్వజుండు, (ధగవంతుడనుట.) పుండరీకనికేతనకుక = లక్ష్మితో, ఇట్లు = ఎత్త్యమాణక్రమంబున, అనియెక = పలికెను.

తా. ఒక్కనాఁ డావిష్ణుచిత్తుండు మధ్యాహ్నకాలమున నిత్యము తాను పుష్పమాలికను స్వామికి నొసంగుచి అని సమర్పించి తనయింటికి వెళ్లుచుండఁగా నప్పడప్పక్షిపుంగవకేతనుండైన విష్ణుదేవుఁ డతనిం దన కరుణాకటాక్షమునకుఁ బాత్రుండేసి యాపద్యనికేతన యగులక్ష్మీదేవితో నిట్లని విచించెను.

తే. యామునాచార్యుఁ డొక్కఁడు • నీమహాత్ముఁ
డొక్కఁడును గాదే మన్మతం • బుద్ధరించి
రస్మదీయకృపాతిశయమున ననిన
నిందిరాదేవి తనభర్త • కిట్లు లనియె.

39

టీ. యామునాచార్యుఁడొక్కఁడు = యామునాచార్యుఁ డొక్కఁడును, ఈ మహాత్ముఁడొక్కఁడును = ఈవిష్ణుచిత్తుఁడొక్కఁడును, కాదె = వీరలిరువురే గదా, మన్మతంబు = శ్రీవైష్ణవసిద్ధాంతమును, ఉద్ధరించిరి = నిర్వహించిరి, అస్త...నక = అస్తదీయ = నానందంధ్యయన, కృపాతిశయమునక = దయాధక్యముచేతను, అనినక = ఇట్లనఁగా, ఇందిరాదేవి = లక్ష్మీదేవి, (ఇందిరా లోకమాతా మా' యని యుమరము. తనభర్తకు = తనకు భర్తయైన శ్రీమహావిష్ణువునకు, ఇట్లులనియెక = ఎత్త్యమాణక్రమంబున విచించెను.

తా. యామునాచార్యుండగు ఆశేషంధారును, విష్ణుచిత్తుండును, వీరిరువురకదా నాకృపకుం బాత్రులై వైష్ణవసిద్ధాంతం బుద్ధరించి రనఁగా విని యా లక్ష్మీదేవి తనభర్తయైన శ్రీవిష్ణుదేవునితో నిట్లనియె.

క. ఇతనికథ యెఱిగినది కా

యతఁ డేమి యొనర్చె ననిన • నబ్జాక్షుం డా
శతపత్త్రనిలయ కిట్లను
నతివ కలం డొక్కఁడు మత్పదాశ్రితుఁ డాదిక.

40

టీ. ఇతనికథ = ఈవిష్ణుచిత్తునిచరిత్రము, ఎఱిగినదికా = తెలియఁబడినదిగాదా, అతఁడు = ఆయామునాచార్యుండు, ఏమియొనర్చె = ఏమిచేసెను, అనినక = ఇట్లు మందలింపఁగా, ఆబ్జాక్షుండు = పుండరీకాక్షుండు, ఆశతపత్త్రనిలయకుక = అయిందరా

దేవికి, ఇట్లనుకొనఁజాలగునఁబలికెను, అతివ=ఓ లక్ష్మీ, అదిక=తొలుదొల్లను, మత్సరాశ్రితుఁడు, మత్స్వద=నాచరణములను, ఆశ్రితుఁడు=ఆశ్రయించినవాఁడు, ఒకఁడు=ఒక్కఁడు, కలండు=ఉండెను.

తా. ఈ విష్ణుచిత్తుని చరిత్రంబెల్లఁ జెలియంబడియున్నదిగాని యయ్యామునా చార్యుం డేమి యొనరించెనో తెలియఁబడెను గాన వివరించి తెలుపుమనవుఁ డప్ప డప్పండరీకాక్షుం డాయబ్బాలయతో నోయింతి యింతకుమున్ను మదీయచరణారవిం దమరంద సాన ప్రముదిత హృదయుండై యొక్కరుం డుండె నని యానతిచ్చెను.

ఆ. అతఁడు చిటుతనాఁడే • యాచార్యకులమున

వేడ్క వేదశాస్త్రవిద్య లభ్య

సింఘ చుండ నపుడు • చెలువ యిప్పటిపాండ్య

నృపతి పూర్వవంశ్యుడే యొకండు.

41

టీ. అతఁడు = ఆ యామునాచార్యుఁడు, చిటుతనాఁడే - పిన్ననయస్సున నే, ఆచార్యకులమునన్ = గురుని గృహమున, ని. 'సభావాసః కులం క్షీతిః' యని యమగతే పము. వేదశాస్త్ర-వేద=శ్రుతులు, శాస్త్ర-షట్పాస్త్రములు, విద్యలన్ = కళలను, అభ్యసింఘచుండకొ = నేర్పుకొనుచుండఁగా, (అనఁగా జడవులు చదువఁగా ననుట.) చెలువ = ఓలక్ష్మీదేవి, అపుడు = ఆ కాలమందు, ఇప్పటి పాండ్యనృపతి పూర్వవంశ్యుడే = ఈ పాండ్యరాజులమునఁ బూర్వము జనించినవాఁడే, ఒకండు = ఒకరాజు.

తా. యామునాచార్యుండు బాల్యమండె గురుకులవాస మొనరించుచు వేద శాస్త్రాది నిఖలవిద్యలు గణిమచుండు నవివరింబున నిప్పటి పాండ్యరాజుయొక్క వింశజుడగు పూర్వపు రాజులలో నొక్కరుఁడుండెను. ఇక్కడ యామునాచార్యునికంటె విష్ణుచిత్తుఁడు పూర్వమైనను యామునాచార్యుఁడు పూర్వమైనది భగవంతుఁడు చెప్పటవలన లోక సంరక్షణార్థము భగవదవతారము తెల్లు పలుమాఱు కలుగునో అట్లే భాగవతావతారము లని యెఱుఁగునది.

తే. వెట్టిశైవంబు ముదిరి మందివినుతి వినఁడు

నతి యొనర్పఁడు మామకప్రతిమలకును

హరుఁడె పరతత్త్వ మను మదీయాలయముల

నుత్సవంబుల కులుకు నెఱుఁయురును నల్ల.

42

టీ. వెట్టిశైవంబు = చిత్తభ్రమరూపమైన శివభక్తి, ముదిరి = ఆతిశయించి, మద్వినుతివినఁడు = నాస్తోత్రముల నాలకింపఁడు. (అనఁగా శైవులఁబెట్టఁడనుట) మామకప్రతిమలకును = నా సంబంధులయిన విగ్రహములకును, నతియొనర్పఁడు = నమస్కరింపఁడు,

హరుఁడే=శివుఁడే, పరతత్త్వమునుకొన = పరబ్రహ్మమును, మదీయాలయములకొన = విష్ణుమందిరములయందలి, ఉత్సవములకుకొన = తిరునాళ్లకును, ఉలుకుకొన = ఆదరిపడును, నెయ్యారును = అతని స్నేహితులను, అట్ల = ఆరాజునలెనే, (ఉలుకుమరనుట.)

తా. ఆ రాజునకు వెట్టిశైవము ముదిరి విష్ణుస్థవములు చేవియందుబెట్టక విష్ణు విగ్రహములకు నమస్కరింపక విష్ణుమందిరములందు జరిగింపబడు సుత్సవానుల కసన్యాపడుచు శివుఁడే పరబ్రహ్మ మని తాను తనస్నేహితులతోఁగూడ నివ్వధంబు గానుండెను.

సీ. అశ్రాంత జంగమాఁర్చా శ్రద్ధ వర్తిలు,
వేదవిద్విజపూజఁ వీటఁ గలుపు
భామవారపు వీరభద్ర పల్లెర మిడు,
గృహదైవతంబు లిట్టింకు లింక
వృణ్వతిశాశ్రద్ధఁచయ మారఁ బెట్టు శం,
కరదాస మయ్య భక్తప్రతతికి
నాద్యంబు లైన దేవాలయంబులు వ్రాల,
నవని నిరాశ మఁతాళి నిలుపుఁ

తే. జందె ముత్తరశైవంబుఁ జెంది శ్రెంచుఁ
బతితు లారాధ్యదేవల్లఁ ప్రాపు్య లనుచు
నుపనివత్తులు వారిచే నుబ్బి వినును
వెండి యే జంగ మెత్తిన వెఱఁగుపడును.

43

టీ. అశ్రాంతజంగమార్చాశ్రద్ధకొన - అశ్రాంత=ఎడతెగిన, జంగమార్చా=జంగములపూజయందు, శ్రద్ధకొన=ఆసక్తచేత, (అశ్రాంతజంగమార్చాశ్రద్ధననియును బాహుళ్యముకలదు.) వర్తిలు=ప్రవర్తించును, వేదవిద్విజపూజకొన - వేదవిత్=వేదార్థమెఱింగిన, ద్విజ=బ్రాహ్మణులయొక్క, పూజకొన=సపర్యమును, వీటఁగలపుకొన=వ్యర్థమగునట్లుచేయును, భామ...ము - భామవారపు=అంగారకవారసంబంధయైన, వీరభద్రపల్లెరము=వీరభద్రపల్లెరమనుగణార్చనము, ఇడుకొన=ఓనర్చును, గృహదైవతంబులు=ఇలువేల్పులు, ఇట్టింకులింకొన=మిక్కిలి యింకిపోఁగా, (బెదిరిమడిగియుండఁగా నని కొందఱు, ఆపక్షమున నిట్టింకులనఁగా జింకలుభయమునొంది దూరముగ వెళ్లుటకు యత్నించుననుయమున బెదరి ముడిగియుండు ననఁపావిశేషము.) పల్లవతి శ్రాద్ధచయము=తొందరియాలుకొనుటలు. శ్లో. 'అమాయుగముకొంతిగ్ధ' పాతిమహాలయాః, త్రిసోష్టకాశ్చ విజ్ఞేయా ప్లణ్వత్యైః ప్రకీర్తితాః' అరకొన = నకింపఁగా, శంకరదాసమయ్య=

శంకరదాస్యముగల యయ్యలనియెడు, భక్తప్రతతిక్=సేవక సమాహములకు, పెట్టుక్=ఇడును, ఆగ్యంబులైన=పురాతనములగు, దేవాలయంబులు=కోవెలు, వ్రాలక్=పడిపోగా, అవనిక్=భూమియందు, నిరా...లినిరాశ=జంగములకు, మఠాలి=సన్నాస్యులు మొదలగువారుండుగృహసమాహములు, నిలుపుక్=కట్టించును, (జంగమపీఠములకు స్థిరంతులనియును, మఱియు వారలకే చరంతులనియు, లింగ ధారులయొక్క గురువులకు నయ్యలనియును వారిలో వ్యవహారము గనుక స్థిరాభిమఠాలి యను పాపమున స్థిరంతులమముల నని యర్థము.) జం దెము=యజ్ఞోపవీతిమును, ఉత్తరశైవంబుక్=పిమ్మటవచ్చిన శైవంబును, చెంది=అంగీకరించి, త్రంచున్ = త్రెంచివైచును, పతితులు=వేద బాహ్యులైన, ఆంధ్యదేవశ్యే=ఆంధ్యదైతములె (అనగా లింగ ధారులనుట.), ప్రాప్త్యులనుచున్ - పొందఁదగిన వారనుచును, ఉపనిషత్తులు=కాలాగ్ని రుద్రాద్యుపనిషత్తులను, వారిచేత్=ఆ యారాధ్యులచేతను, ఉద్భి=సంతోషించి, వియచున్=అలకించివినుచును, వెండి=మఱియును, ఏ జంగము=ఏ జంగమదేవార్చనను, ఎత్తినన్=ప్రశంస చేసినను, వెఱుగుపడున్=ఆశ్చర్యపడును.

తా. అనగా సవ్యాంధ్యరాజు వైదికంబులగు కర్తముల మాని జంగాల సేవించుచు వాగు చెప్ప శైవ శాస్త్రములనే యాదరించుచుండె నని ముఖ్యతాత్పర్యము.

క. శివలింగముఁ దాల్చినజన

నివహము లేమైనఁ జేయఁనిది పాపము గా

నవుఁగాదనఁ జానమయము

నవునను విపులక యగ్రహారము లిచ్చుఁ.

44

టీ. శివలింగముఁదాల్చిన=శివలింగము గట్టికొనిన, జననివహములు=నరసమాహములు, ఏమైనఁజేయన్=ఏపనిచేసినను, తాన్=తాను, ఇది=ఇట్లొనర్చుట, పాపము=దురితమని, అవుఁగాదనఁడు=యుక్తమనిగాని అయుక్తమనికొని చెప్పఁడు, అసమయముక్=అయాచారమును, ని. 'సమయాశ్శపథాచార కాలసిద్ధాంత సంవిద' యని యమరము. అవునను విపులక = అదియుక్తమని చెప్పచున్న పుణ్యవీలుపులకే, అగ్రము లిచ్చుఁ=గ్రామముల నొసంగును.

తా. మఱియు వారాజు లింగధారులగు జనము లెటువంటి దుష్కృత్యము లొనర్చినను విచారింపక యుండుటయకొక, యాశైవాచారము యుక్తమనితన యభిప్రాయము ననుసరించి పలుకుచుండు బ్రాహ్మణుల కగ్రహారముల నిచ్చుచుండెను.

తే. అతఁడు రాజ్యంబుఁ బాలించునవసరమునఁ

దనవశం బై నయట్టియత్తామపర్ణిఁ

గలుగు నలపుట్టరానిముక్తామణివర

కులము మాహేశ్వరులకంధఃరలకుఁ దీతె.

45

టీ. అతఁడు=అస్పృంధ్యరాజు, రాజ్యంబుకొ=దేశమును, పాలించు నవన
రమునన్=ఏలచున్న కాలమున, తననశంబైనయట్టి=తనయధీనమైన, అత్రాప్రపణ్ణన్
=అత్రాప్రపణ్ణయచునదియందు, కలుగు...బు-కలుగు = జనించుచున్న, అల=ప్రసిద్ధ
మైన, పుట్టరాని=అపూర్వములైన, ముక్తామణివర = శ్రేష్ఠంబులగుముత్తియములయొ
క్క, కులంబు=రాశి, మాహేశ్వరుల కంధరలకు=లింగధారుల మెడలకు, తీతె
=సరిపోయెను, (కంధలకును దీతెననుపాతమున బొంతలకు సరిపోయె నని యర్థము.)

తా. ఆరాజు రాజ్యపాలనం బొందుచున్నతీర దనదేశమందున్న తాప్రపణ్ణ యను
నదియందున్నవింది యమాల్యంబులై వెలంగుచున్న ముత్తియపురాసు లాలింగధారుల
కు హారములయ్యెననిభావము.

తే. అప్పు డిచ్చకు లగుబ్రాహ్మణోఘమెల్ల

నాత్మజనిభూమి విడువలే * కలికభూమి

గడ్డముల నాన రుదురాకలిడ్డ నంది

సూతసంహిత లిఱికించి * చొరఁ దొడఁగిరి.

46

టీ. అప్పుడు=అక్కలను, ఇచ్చకులగు = ఇచ్చాచునర్తులైన, బ్రాహ్మణో
ఘమెల్ల=విప్రలంగణులు, అత్మ జనిభూమి = తమజన్మభూమిని, విడువలేక=
త్యజింపజాలక, అలికభూమి - అలిక-ముఖమందలి, భూమి=భస్మము, గడ్డములకొ=
చుబుకప్రదేశములయందు, అనకొ=నిండఁగా, రుదు...రకొ=రుదురాకలిడ్డ = రుద్రా
క్షులుకట్టికొనిన, సందికొ=సందిటియందు, సూతసంహితలు=సూతసంహితా గ్రంథము
లను, ఇఱికించికొని=ఉంచికొని, చొరఁదొడఁగిరి=ప్రవేశింపవారంభించిరి. ని. 'జని
రుత్పత్తిరుత్థాన' యనియు, 'భూమి ర్భస్మని ర్భస్మిత' యనియు నమరము.

తా. అపుడు జన్మభూమియందు దక్షిణగల కొందఱు బ్రాహ్మణు లా రాజుయొ
క్క యిచ్చాచునర్తులముగలవారలై తమముఖములయందు గడ్డములవలెను వ్యాపించు
నట్లు విభూతిఁబూసి రుద్రాక్షులు ధరించికొని చంకలలో సూతసంహిత యను గ్రంథ
ము నిఱికించికొని యెనుటికి రా సాగి రని తాత్పర్యము.

క. శీలముఁ బట్టియు గంజా, హాలలుపాంశున భుజించునధముల బైటం
బాలఁడు వైవక్ విప్రస్థాతిత్యము బైట వేసి * కనుగిలుపు సభక. 47

టీ. శీలముకొ=జంగమదీక్షకు, పట్టియుకొ=పూనియును, గంజాహాలలు-గంజా
=గంజాయిని, హాలలు=వివిధమద్యములను, ఉపాంశునకొ=రహస్యమందు, భుజించు

నిధులకు = సేవించుచున్న నీవులకు, బైటవైపు = బయట బైటకు, చాలడు = శక్తిహీనుడగుచు, విప్రస్థానిత్యము = విప్ర = బ్రాహ్మణులయొక్క, స్థానిత్యము = తప్పితమును, బైటవేసి = ప్రకటనచేసి, సభకు = కొలువుకూటమందు, కనుగొనుచు = హేళనము చేయుచును సభ్యులజూచి కనుసంజ్ఞ చేయును. ని. 'సురావాలిప్రియాహలా' యనియు, 'రహస్యపాంశు చాలిజ్ఞ' యనియు నమరము.

తా. శైవదీక్ష వహించియు రహస్యముగా గంజాయి దిని మద్యపానముఁ జేయుచున్నట్టి భ్రష్టులగుబట్టి విచారించి శిక్షింపఁడుగాని, బ్రాహ్మణులకుఁ బ్రమాదము చేత సంభవించిన కొంచెపుతప్పితములను సభయందు బయలుపఱచి సభ్యులంజూచి హేళనముచేసి యాక్షేపింపుడని కనుసంజ్ఞ చేయుచుండును.

క. ఆరాజుమహిషి నియతి మ, దారాధనపరత నుండు నట్లుండియు దుర్వారవ్యధకుంగానదు, పారము విభుఁ డస్తదంఘ్రిభక్తుఁడు గామిక్.

టీ. ఆ రాజుమహిషి = ఆ పుడమి శేనిపట్టపురాణి, నియతి = భార్య ముచేతను, మదారాధనపరత = మత్ = నాయొక్క, ఆరాధన = పూజనమందు, పరత = ఆసక్తి చేత, ఉండు = ఉద్గించుచు, అట్లుండియు = మద్యభక్తురాలైయుండియును, విభుఁడు = ప్రియుఁడు, అస్తదంఘ్రిభక్తుఁడుగామిక్ = అస్తత్ = నాయొక్క, అంఘ్రి = పాదములకు, భక్తుఁడుగామిక్ = భక్తుఁడుకాకుండుటంజేసి, దుర్వారవ్యధకు = మితరేని మనోదుఃఖమునకు, పారము = తుదకు, కానదు = చెందకు.

తా. ఆ రాజయొక్క భార్య మాత్రము తనసుకృతముచే నాసపర్యయందనురక్తిగలదియైయుండియు, దనమగండు నాకు భక్తుఁడుగాకయుండుటంజేసి, తా నపారంబగు దుఃఖముద్రంబున మునింగియుండు.

వ. మఱియు నప్పరంధీరత్నంబు.

49

టీ. మఱియు = ఇంకను, అప్పరంధీరత్నంబు = పురంధ్ర = సచ్చరిత్రగలవని తలలాపల, రత్నంబు = శ్రేష్ఠయైన యాపట్టపుదేవి.

నీ. వింగడం బైవట్టి * ముంగిట * నెలకొన్న,

బృందావనికి మ్రుగ్గు * బెట్టు దాన

దశమినాఁ డేకభక్తముఁ జేసి యవలినాఁ,

జోర్చి జాగరముతో * నుండు నిట్లు

బారసి పోనీదు * పైనిద్రఁ బాటుట,

క్కలువాడు మత్పుణ్యకథలఁ ద్రోయు

నేమంపుమూనాళ్లు • కామింప దధినాథు,
మఱునాడు కన్నును • మనసు దనియ
తే. నారజపువన్నెఁ బ్రతి సెజ్జ • కరుగుఁ గూర్చి
నరుగుచో నాభిఁ దుడిచి కఁప్పరపునాభి
బెట్టు నిట్టులు మద్భక్తి • పుట్టియును ని
జేళునెడ భక్తి చెడదు మదిష్ట మగుట.

50

టీ. వింగడం వైసటి=విరళముగనున్నట్టి, ముంగిటక్ - ముంగిలియందు, నెలకొన్న=పాదుకొనియున్న, బృందావనిక్ = తులసీవనమనకు, తాన = తానె, మ్రుగ్గుఁబెట్టుక=రంగులన్నియును, దశమినాడు=దశమిదినమందు, ఏకభక్తముజేసి = ఒక్కప్రాద్దుండి, అలిసాడు=మఱుచటివనము, (అనగా నేకాదశియందనుట.) ఓర్పి=హించి, జాగరముతో=నిద్రలేమితోడను, ఉండునిట్లు = ఉపవాసమందును, బారసి=ద్వాదశీనతము, పోనీయ=విడువను, పై నిద్రక్ = పారజానగతర మందుఁగలుగునిరును, పాటుటక్కలువాడు=బ్రాహ్మణశ్రీలు పాడునట్టి, 'పాటుఁ డనఁగఁ బుడమివేల్పు బాఁపఁడనఁగ' నని యాంధ్రనామసంగ్రహము. మత్ = నాయొ క్క, పుష్కాకథలన్ = పవిత్రకరంబులగు చరిత్రములచేతను, త్రోయక్ = కడపును, నేమంపుమూనాళ్లు, నేమంపు=నియమమైన, మూనాళ్లు=దశమి యేకాదశి ద్వాదశి యను మూడు దినములును, అధినాథుక్ = పెనిమిటిని, కామింపను=కోరను, మఱు నాడు=ఆమూడురోజులు కడచినవెనుక, కన్నులు=నేత్రంబులు, మనస్సుక్ = మనం బును, తనియక్ = ఆనందించునట్లు, ఆరజపువన్నెక్ - ఆరజపు = మనోహరమైన, వన్నెక్ = సాగుతుోడను, పశి=ప్రియునియొక్క, సెజ్జుక్ = పానుపుమీఁదికి, కూర్చిక్ = ప్రేమచేత, అరుగుక్ = వెళ్లును, అరుగునోక్ = ప్రియునింగలయుటకు వెళ్ళు నపుడు, నాభిక్ = నిడుపుకఁబెట్టిన కస్తూరిబొట్టును, తుడిచి = తీసివేసి, కప్పరపునా భిక్ = కర్పూరపుబొట్టును, పెట్టుక్ = పెట్టుకొనును, (విభూతిమక్కుయని పెనిమిటి కగపడునట్లునుట.) ఇట్లులక్ = ఇవ్విధంబుగ, మద్భక్తిపుట్టియును=నాయందుబూజ్యా నురాగ ముదయించియును, నిజేళునెడ=తనభర్తయందు, భక్తిచెడదు=అనురాగము విడువదు, మదిష్టమగుటన్ = నాకిష్టమైనయదియుగుటచేతను, (శ్రీలు పతివ్రతలై యుండుట తమకిష్టమని తెలిసి యామె పతిభక్తి విడువదనుట).

తా. మఱియు సచ్చరిత్రలు గలవనితారత్వం వైన యారాణియు, విశాలం వైన నగళ్లయొక్కముంగిళ్ళయందు నెలకొనియున్నతులసీవనమందుఁ దాన మ్రుగ్గులు పెట్టుమ దశమినాఁ డొక్కప్రాద్దుండి యేకాదశిని శుద్ధోపవాసజాగరణములచేతఁ గడపి ద్వాదశినాడు పారణయొనర్చి బ్రాహ్మణశ్రీలు పాడుచున్న విష్ణుస్తోత్రపాఠ

ములచేత నిదురపోకయ ప్రొద్దుపుచ్చి యామాడురాత్రిలు పతిసంభోగముఁ గోరక నియమముచేత నిట్లేకొదశీవ్రతమాచరించి యామలునాఁడు ప్రియుఁ డుత్సహించు నట్లు కన్నులపండువై సాబగైయున్న యలంకారమునఁజెలంగును నత్యంతప్రీతితోడం గాంతునిఁ గూడం దలంచుచోవు నవసరంబున ముంగు దనముఖంబున నిలువుగ నుంచి కొనియున్న కస్తూరీశీలకమునునుడిచి నైవదీక్ష నిహించియున్న తనభర్త విభూతి యని యుత్సహించునట్లు కర్పూరముతోఁ జూక్కుబొట్టు పెట్టి పతిశయ్యం జేరును. నా యం దిట్లున్నతంబైనభక్తి జనించియును శ్రీలకుఁ బతివ్రతాధర్మం బత్యంతాదరణీయం బని మచ్చాసనంబు నెఱింగియ పతిభక్తియందు మిగుల నమరస్తుర్నాలై యుండె నని భావము.

క. వనజజరుద్రాదులు మ, త్తనువుల తత్పూజనంబు • తథ్యము మత్పూజనమతదీప్తితఫలదా, తను నే నల్లెనఁ గలవు • తరతమవృత్తుల్.

టీ. వనజజరుద్రాదులు=బ్రహ్మయు, రుద్రుఁడు మొదలగువారు, మత్తనువుల=నాశరీరములే, తత్పూజనంబు=తత్=వారలయొక్క, పూజనంబు=అర్చించుట, మత్పూజనము=నన్నుఁ గూర్చి యొనర్చినపూజయే, సత్యము=యథార్థము. తదీ...ను - తత్=అట్లా బ్రహ్మరుద్రాదులను బూజించువారలయొక్క, ఈప్రీతిఫలంబు=ఇచ్చెసిగ్గులకు, దాతను=ఇచ్చువాఁడను, నేన=నేనే. అల్లెనఁ=అలాగై నప్పటికిని, తరతమవృత్తుల్=పెచ్చుదగ్గులు, కలవు=కలిగియుండును.

తా. ఈశుఁడు, బ్రహ్మయు లోనగువారంతయును నాశరీరంబు లగుటంజేసి వారల నారాధించినయెడ యథార్థముగ నన్నారాధించినట్లు సంతసించి యట్లోనర్చిన మనుషులకు నభీష్టార్థముల నిచ్చువాఁడను నేనయైనను నానును వారలకును దారితమ్యము గలను.

క. కేవలశరీరదృష్టిన, దేవతల న్యేట కలుగఁ • దెలిసినజడులఁ

నావాసు దేవతాస్థితి, భావింపనిపూజ సాంతాఫలమై త్రిషప్తః. 52

టీ. కేవలశరీరదృష్టిన=కేవల=ముఖ్యముగ, శరీర= ఇతరదేవతల శరీరములయొక్క, దృష్టిన=చూచుటచేతనే, దేవతలఁ=అస్మద్భరీర ఘాతులైన యితర దేవతలను, నేట కలుగఁ=ప్రత్యేకిముగ నున్నట్లు, తెలిసినజడులఁ=ఎఱిగినయజ్ఞులను, నావాసుదేవతాస్థితి - నా = నాయొక్క, వాసుదేవతా=వాసుదేవత్యముయొక్క, స్థితి. 'సర్వత్రాసా సమస్తం చ సవత్ప్రతేతివై యతః, అతోఽస్యవాసుదేవేతీ విద్యద్భిః పరిపశ్యతే' అని విష్ణుపురాణము. స్థితిఁ=ఉండును, భావింపని=తలంపని, పూజ=ఆరాధనము, సాంతఫలమై=సాంత=ఆంతముతోఁగూడిన, ఫలమై=ఫలముగలదై, త్రిషప్తఁ=మర్చించును.

తా. ముఖ్యముగ నితరదేవతలందఱు నా శరీరంబులే, కాన నట్టిదేవతలు నాకు పేలుగా నున్నవారనియును, బ్రత్యేకఫలప్రదులనియును, చెలిసికొనియున్న యజ్ఞాలను నా వాసుదేవత్వస్థితిని చెలియనిపూజ యల్పఫలప్రదాయకమై యనేక జననమరణరూప పునఃపునఃపునః ద్రిష్టమందు నని భావము.

5. మఱియు నీరహస్యంబుఁ దెలియ కబూభవతి తామసుండు మామకే సంబులగు జనంబుల సామాన్యబుద్ధిం జూచుచుఁ దదవృత్తుల కగు నుపద్రవంబుల నుపేక్షించుచు రక్షోవిముఖుండు యుండ వీక్షించి కలియుగంబునఁ ద్రవిడమండలంబునఁ గృతమాలాతామ్రవర్ణతటంబుల మద్భుత్తులు తఱచగుటను దద్దేశంబున కొడయం డతం డగుటను రక్షణశిక్షణంబులు రాజముఖంబునం గాక నేన సాక్షాత్కరించి చేయమియుఁ దద్రక్షణేచ్ఛ యస్మదాభిముఖ్యంబునం గాని పొడమమియు నాయాభిముఖ్యంబు సంవాదంబునం గాని పుట్టమియు నే విచారించి తదాభిముఖ్యకరణార్థంబుగ నాస్థానం బెక్కి వాది జయంబు సేయవలయు ననుతలం పవ్వీప్రకుమారునకుం బుట్టింప నతం డేగి నానాదేశాగతదీనానాధవృద్ధభూసురకుటుంబంబులకు ధాన్యాజినపటాదులు వటువులకుం బెండ్లిండ్ల కనువసీతుల కుపనయ సంబులకుం బంగ్గంధబధిరాదులకు సౌరభేయాదియానంబులు మఱియుఁ జెలుపు గడమబడియె ననియుఁ బేదగుడులకుఁ బూజ నడువ దనియు నెడవునం జలిపంది రిడియెద మనియుఁ దిధి చిక్కు ననియుఁ దీర్థయాత్రఁ జనియెద మనియును ప్రతీద్యాపన కనియును వ్యాధి మాన్యుకో ననియును జెప్పి పంప నారాణివానంబు గుప్తాగు ప్తప్రకారంబులం బంపుద్రవ్యంబుఁ దెచ్చి యిచ్చుముదున శృగు వరధరులచేతులకుం గ్రందుకొని చే సాచిన నందిటితోరణంబులై తోచునేకదండిత్రిదండిబ్రహ్మచారుల యున్నమితదండంబులనిండా రుకాషాయక ద్రువస్త్రు కాపీనపరంపరలం గ్రమ్మి *కావల్లపడగల జాడఁ గొని కేవలకార్పణ్యంబ విద్యగాఁ దక్కినవిద్య లెఱుంగక వేడు నీదృగ్విధానేక ప్రాణుల కాధారం బగు పడమటిద్వారంబుఁ జేరి ప్రతి దినాస్మత్పాదభజనకథాశ్రుతపూర్వ యగునాయుర్వీధపు దేవి కాశీ

ర్వచనాక్షతంబులు దౌవారికముఖంబునం బంపి వైదేశికుండ వైష్ణవ
వటుండ వాదిగలిగిన విష్ణుతత్త్వంబై పరతత్త్వం బని వాదించి గెలి
చెద వసుధావరుండు విష్ణుభక్తివిముఖుండు గావున వైష్ణవునిమనవి
విన్నవింప నెవ్వారు వెఱతురు నీవు విష్ణుభక్తిపరాయణువు పతిహీ
తాచారవుం గావున నీకు విన్నవించి పంపితి నీవిభుండు నీకు విధే
యుండు విన్నవించి నన్ను రప్పించి వాదంబు నేయింప నోపుదేని
వాదించి గెల్చి నీదుభర్తకు భగవద్భక్తి బుట్టించి కృతార్థుం గావించెద
నని విన్నవింపం బంచిన.

53

టీ. సుతీయు, నీరహస్యంబుకొనెననియెడి యేకాంతమును, తెలియ
కొనెనుగక, అబ్బూపతి=ఆరాజు, తామసుండై=తమగుండునుగలవాడై, మామన
నంబులగు=మద్భక్తులైన, ఇనంబులకొనెనుజులను, సామాన్యబుద్ధిచూచుచు=సాధా
రణజనులని తలంచుచు, తద్వృత్తులకుకొనె - తత్=ఆ భక్తులయొక్క, స్పృహలకుకొనె
మాన్యశ్రీత్రాసులకు, అగు నుపద్రవంబులకొనె కలిగినబాధలను, ఉపేక్షించుచు=నివ
ర్తింపజేయుక, రక్షింపిముఖుండై=పాలించుటయు, బరాక్రమింపిండై, ఉండకొనెనర్తిం
చుచుండగా, పీడించుచు, కలియుగంబునకొనె కలికాలమును, ద్రవిడమండలం
బునకొనె=అజనదేశమునను, కృతమాలాతామ్రపర్వతటంబులకొనె=కృతమాలా-కృతమాల
యను నదియొక్కయు, తామ్రపర్వత=తామ్రపర్వతయనునదియొక్కయు, తటంబులకొనె
తీరములయందు, మద్భక్తుని=నాకు దాసులైన భాగవతోత్తములు, తిఱచగుటకొనె
విస్తరియిండుటచేతను, శ్లో. 'కల్యాణులు భవిష్యంతి నారాయణపరాయణాః, కిన్వి
చిత్కృచ్చిన్మహాభాగ ద్రావిడేశుచభూరిక' యని శుకయోగీంద్రునినిచినము. తద్దేశం
బునకుకొనె=ఆదేశమునకు, ఒడయుండు=రాజు, అతండగుటకొనె=ఆ పాండ్యరాజు
గుటచేతను, 'ఒడయొడదేలిక' యెకిమీడు పుడమి తోడని యాంగ్రనామ సంగ్ర
హము. రక్షణశీక్షణంబులు - రక్షణ=పాలించుటయు, శీక్షణంబులు=శాసించుటయు
ను, రాజముఖంబునం గాక = పార్థివునిలననేకాని, నేననేనే, సాక్షాత్కరించి=
ప్రత్యక్షమై, చేయమియుకొనె=చేయకుండుటయును, తదక్షణేచ్ఛ - తత్=ఆభగవ
ద్భక్తులయొక్క, రక్షణేచ్ఛ = పాలనాభిలాషయు, అస్మదాభిముఖ్యంబునంగాని -
అస్మత్=నాయొక్క, అభిముఖ్యంబునంగాని = సన్నిధియందేకాని, పాడమమి
యకొనె=పుట్టమియును, నాయాభిముఖ్యంబు - నా - నాయొక్క, అభిముఖ్యంబు=
అనుకూల్యము, సంవాదంబునంగాని = సంవాదాత్పరమార్థంబును న్యాయముచేతనే
కాని, పుట్టమియుకొనె=జనింపకుండుటయును, విచారించి=తలపాసి, తదాభిముఖ్యకరి
ణార్థంబుగకొనె - తత్=ఆరాజయొక్క, అభిముఖ్య=అభిముఖుండగుటయొక్క, కరిణా

ర్థంబుగఁ = చేయుటకును, అస్థానంబెక్కి = సభిను బ్రవేశించి, వాదిజయంబు-వాది = వా
 దులయొక్క, జయంబు = గెలుపును, చేయవలయుం = ఒనరింపవలయును, అను = అను
 నట్టి, తలంపు = అలోచనను, అవ్యప్రమారునకున్ = అప్రాప్తానటువునకు, పుట్టింపఁ =
 జనింపఁజేయఁగా, అతండు = అచిప్రుడు, ఏగి = వెళ్లి, నానా...కుఁ - నానాదేశా
 గత = బహుదేశములనుండి విచ్చినట్టియు, దీన = దర్శింపఁజేసినట్టియు, అనాథ = దిక్కులే
 నట్టియు, పెద్ద = పెద్దలైనట్టి, భూసురకుటుంబములకుఁ = బ్రాహ్మణసంసారులకు,
 ధాన్యాజినపటానులు-ధాన్య = గడ్డును, ఆజిన = కృష్ణాజినములును, పటానులు = వస్త్రము
 లులోనగువానిని, పెటువులకుఁ = బ్రహ్మచారులకు, పండ్లెట్లకును = వివాహములకును,
 అనుపనీతులకుఁ = జంఘనులైనవారికి, ఉపనయనంబులకుఁ = ఉపనీతులుగా నొనర్చు
 టకును, పండ్లంభబధిరాదులకుఁ = మంటుగ్రుడ్డుచేవిటవాండ్లకు, సౌరభయాదియా
 నంబులును = ఎడ్లు మొదలగు వాహనంబులును, (సురభి యనఁగాఁ గామధేనువు దాని
 వెలనఁ బుట్టినది. సౌరభియ మనఁగా నెద్దు, అది మొదలైనవి యని విగ్రహార్థము.)
 మఱియుం = వెండియును, చలువుగడఁపఁబడియెననియు = చలువుగుంటల పని ముగి
 యకున్నదనియు, పేదగుడులకుఁ బూజనఁపఁదనయు = నీదవడియున్న దేవాలయము
 లోని దేవతలకు ధూపదీపవైవేద్యములకు లేక మిన్నదనియు, ఎడవునఁ = ఎడారిని,
 చరింపఁదిడియెదమనియుం = సానీయశాలనేర్పఁజేదమనియు, తిథి = వైశ్యము,
 చిక్కుననియుం = దిగఁబడుననియు, తీర్థయాత్రజనియెదమనియు = పుణ్యస్థానంబుల
 సేవించుటకు వల్లెదమనియును, చితోద్యాపనకినియు = శాస్త్రసిద్ధకర్మంబులఁ గుది
 ముట్టించుటకనియును, వ్యాధిమాచ్యుకోనినియు = రోగముఁ బోగొట్టుకోననియును,
 చెప్పింపఁ = వాగ్రుచ్చియంపఁగా, ఆరాణివాసంబు - రాజుదేవి, గుప్తాగుప్తప్రకా
 రంబులఁ - గుప్త = రహస్యమైనట్టియు, ఆగుప్త = ప్రకటమైనట్టియు, ప్రకారంబులఁ =
 రీతులచేతను, పంపుద్రవ్యంబుం - పంపు = అనఁపినట్టి, ద్రవ్యంబు = సామగ్రులను,
 తెచ్చి = తీసికొని విచ్చి, ఇచ్చు...కుఁ - ఇచ్చు = ఇమచున్నయట్టి, ముదుసళ్ళగు =
 పెద్దలైనట్టి, నర్మధరుల = మందులయొక్క, చేతులకుఁ = హస్తములకు, క్రంకుకొని =
 సందడిగొని, చెసాచిన = హస్తప్రచారము చేయుచున్న, సుగదిటితోరణంబులై =
 సందిశ్యతోరణట్టిన తోరణములై, తోరణ...లఁ - తోరణము = కిరణంబును, ఏక
 దండి = స్తూరసన్నాభ్యుసులయొక్కయు, త్రిదండి = వైష్ణవసన్నాభ్యుసులఁగా జయ్య
 రులయొక్కయు, బ్రహ్మచారుల = పెటువులయొక్కయు, ఉన్నమిత = ఎత్తఁబడ్డ, చండం
 బులఁ = కజ్జలయందు, నిండా...లఁ - నిండాను = వ్యాపించుచున్న, కిషాయ = ఎఱ్ఱ
 నైనట్టియు, కిర్రు = పచ్చనైనట్టి, ని. 'రాగద్రవ్యేకిషాయాశ్రీ నిర్యాపేవారదే
 రసే, పకిణ్ణాకిర్రుబద్ధౌ' అని యాదవామరములు. ఎత్తుకొనిన పగంపరలఁ -
 ఎత్తు = కాటులయొక్కయు, (దండములకుం గట్టు ముద్రవస్త్రములనుట.) కాపన =

గోమలయొక్కయు, పరంపరలకొ = సమాహమలచేతను, క్రమిక్రిమి = కప్పి, కావ
 శృపడగలజాడగొని - కావశ్య = కావలియున్న స్థానములందలి, పడగల = టెక్క
 ములయొక్క, జాడగొని = వైఖరిచెలిసి, (కావశ్య = వివిధములయొక్క, పడగల
 = కొసలవలెను, జడగొని = మెలికలుగొని,) కేవలకార్యజ్యంబు = ఒక్క దీనత్వమే,
 విద్య కాక = చదువుగా, తక్కిన విద్యలెఱుంగక = వేఱుచువు లెఱుంగక,
 వేడు...కుక - వేడు = యాచించుచున్న, ఈదృగ్విధ = ఇత్రైఱంగుననున్నట్టి,
 అనేక = లెక్కను మిక్కుటందైన, ప్రాణాలకుక = చేతనులకు, అధారంబగు =
 అస్పదమైన, పశ్చిమద్వారంబుక = వెనుకనున్న గుప్తమును, (అనగా దిడ్డివాకిలి
 ననుట.) చేరి = ప్రవేశించి, ప్రతిదిన = దినదినమందును, అస్మత్పాద = నాచర
 ణములయొక్క, భజనకథాశ్రుతపూర్వయగు = ముందువినబడిన భజన గాథలుగల
 దైన, (పూర్వము వినబడినవి శ్రుతపూర్వములు, దేనిచేత నాపాద భజనకథలు ముందు
 వినబడియున్నవో అదియని విగ్రహార్థము. భగవత్పాదారవిందధ్యానగర్భిరాలనుట.)
 ఆముక్త్యధరు దేవికిక = ఆపాంశ్యరాజభార్యకు, ఆశీర్వచనాత్మతంబులు = మంగళకా
 సనపూర్వకాత్మతలను, దావారికముఖంబునంబంపి = ద్వార పాలునిచేరి బంప, వై దేశి
 కుండెక = పరదేశిని, వైష్ణవముండెక = విష్ణుభక్తగల బ్రహ్మచారిని, వాదిగలిగినక =
 విద్యావాదము చేయువాడున్నందుడ, విష్ణుభక్త్యంతరంబే = నారాయణస్వరూపమే, పర
 తత్త్వంబుని = పరమార్థమని, వాదించి = ప్రసంగ మొనరించి, గెల్చెదక = జయించెదను.
 ఎనుధానియందు = రాజు, విష్ణుభక్తివిముఖుండు కావునక = నారాయణనియును బూజ్య
 ప్రతిపత్తిలేనివాడగుటంజేసి, వైష్ణవునిమునవి = విష్ణుభక్తుడైన నాయొక్క విజ్ఞాప
 నమును, విన్నవింపక = ఎఱిగించుటకు, ఎవ్వరును = అందఱును, వెఱుగును = భయపడు
 గురు. నీవు, విష్ణుభక్తసంఖ్యగలవు - విష్ణుభక్తియం గానైగలదానవు, పరిహితాచారవుం
 గావున = భక్తకనుకూలంబగు సద్వృత్తిగలదానవుగనుక, నీకుక = నీకొఱకు, విన్న
 వింది = విజ్ఞాపనముచేసి, పంపితక = అనిపింపి. నీ భిక్షుండు = నీ భిక్షు, నీకు విధి
 యుండు = నీకుపశ్యండు, విన్నవింది = విన్నప మొనరించి, నన్నుక, రప్పించి = పిలువ
 బంచి, వాదంబు = ప్రసంగమును, చేయింపక = చేయించుటకు, ఓపుదేనిక = సమర్థు
 రాలవైతివా, వాదించి = ప్రసంగించి, గెల్చి = ప్రతివాదలను జయించి, నీనుభర్తకుక
 = నీపతికి, భగవద్భక్తిక = శ్రీమన్నారాయణనియుం గానైతి, పుట్టించి = జనింప
 జేసి, కృతార్థుక = కృతకృత్యునిగా, కావించెదక = చెనెదను. అని = ఇట్లు, విన్న
 వింపంబందినక = విన్నపము చేయబంపగా.

తా. విడియ నీ భగవ్యం దెఱుంగక పునరుండెజ్జాలం దై నాభక్తులను
 సామాన్యజనులమాడ్కిం జూచుచు వారిల వినియులకుం గలుగు నుపద్రవంబులను
 వారింపకయింపం జూచి నాయం దనుభక్తి లేని యీరాజును వాదమున మెప్పించి

నాభక్తుంగావింపనియెడఁ గలియుగంబునం గృతమాలాతామ్రపట్టి తీరములయందు
దండిగ వాసముజేయు నాభక్తుల నద్దేశము నేలుచున్న యితండు సమానింపఁడని
విచారించి వాదమున జయించి రాజును విష్ణుభక్తుం గావింపవలయునను తలం
పయ్యామునాచార్యునకు నేఁబుట్టింప నతం డచ్చటి కరిగి యనేకదేశముల నుండివచ్చు
బహువిధ గూఢచరతండంబుల కిష్టార్థంబుల నిచ్చుచు మత్స్వాదసేవయు దమరత్నరాలై
యున్న యాధూపతిదేవియొద్దకు దౌవారికముఖంబున మంగళాశాసనాక్షతలం బంపి
వాది గలిగినయెడ విష్ణుతత్త్వంబై పరతత్త్వ మని సిద్ధాంత మొనరింపఁగలవాఁ
డయ్యాము విష్ణుభక్తివిముఖుడైన రాజునకు నామనవి విన్నవించువారు లేకయుండు
టందేసి విష్ణుభక్తురాలగునీకు విన్నవించితిని నీవు విష్ణుభక్తియు, పరిభక్తియునుఁ గల
దాననగుట చేత నీభక్త నీకు వశ్యుఁడైయున్నవాఁడు గాన విన్నపముఁజేసి నన్నుఁ
బిలువనంపి ప్రసంగముఁ జేయింపఁగలదాన వ్రితివేరి వచ్చి సభయందుఁ బ్రసంగించి
వామలను జయించి నీ పతికి శ్రీవిష్ణుభక్తిఁ బుట్టించి ధన్యునిం జేసిన నని విన్నవించు
మని పంచెనకుట.

తే. శ్రీష్ఠసమయనిరుత్సాహః కేకిరమణి

నవఘనధ్వని కలరుచందమున నలరి

*యేకతపు సర్మగోష్ఠిఁ బ్రాణేశుతోడ

నతని విధ మెఱిఁగింప నిట్టట్లు వడుచు.

54

టీ. శ్రీష్ఠ...ణి-శ్రీష్ఠసమయం=వేదవికాలమునం, ని. 'సమయా శ్చపథాచార
కాలసిద్ధాంతసంవిద'యని యమరము. నిరుత్సాహ-సంతోషగహితయ్యుక, కేకిరమణి-
ఆడునెమలి, నవఘనధ్వనికి-నవ=క్రొత్తయైన, ఘనధ్వనికి=ఉఱుమునకు, అలరు
చందముక-సంతసించునట్లుంబలె, అలరి=ఆనందించి, ఏక...ష్ఠి-ఏకతపు=ఏ
కాంతముంచైన, సర్మ=వి-సాధుగు, గోష్ఠి-ముచ్చటించునపుడు, ప్రాణేశతో
డక-పెనిమిటితో, అతనివిధము-అతని=అయ్యామునాచార్యునియొక్క, విధము =
ప్రసంగమొనరించెదనన్నరీతిని, ఎఱిఁగింపక-తెలుపఁగా, ఇట్టట్లుపడుచుక-అచ్చెరు
పొంగుచును.

తా. పిమ్మట నారాజుభార్య వేసవికాలమునం దుత్సాహము లేకయున్న
యాడునెమలి నూతనమేఘధ్వని విని యానందించు బోలిక నుబ్బి యుత్సహించి యే
కాంతయిన సరసస్థాపము నాడువేళం దనప్రాణిలెల్లభునితో నయ్యామునాచార్యు
నియ్యం దానవచ్చినవిధం దెల్ల నెఱిఁగింప నయ్యార్యనాథుండాశ్చర్యము నొందుచు.

క. భూవల్లభుఁ డెట్టెట్టా

తా వాదముఁ జేసి శివమతంబు జయింపం

గా వచ్చెనొ చూతముగా

రావింపు మటన్న నాటిరాత్రి చనంగఁ.

55

టీ. భూవల్లభుఁడు=రాజు, ఎట్టెట్టా=ఏలాగేలాగు, తా=తాను, (బ్రహ్మచారియగుట.) వాదముఁజేసి=వాదించి, శివమతంబు=శైవమతమును, జయింపంగా వచ్చెనొ=గెలుపవచ్చెనో, చూతముగా=వీక్షించెదముగాని, రావింపుము=పిలువనంపుము, అటన్న=అట్లనఁగా, నాటిరాత్రి=ఆ రాత్రి, చనంగఁ=వెళ్లఁగా.

తా. ఆ భూకాంతుం డేనిగున నా బ్రహ్మచారి వాదమొనరించి శివమతమును జయింపఁగలఁడో మాతము పిలువఁ బంపు మనుటయు, నింతలోఁ చెల్లవాఁడఁగా నని భావము.

వ. ప్రభాతంబునం బరిమితాస్థానంబునం గొలుపున్న భర్తమౌలఁ దానుండి యయ్యిందువదన యతనియనుమతిం బ్రతిహరించేతఁ బిలువఁబంచిన నబ్బానిలింపకుమారుండు.

56

టీ. ప్రభాతంబున=ప్రాతఃకాలమందు, పరిమితాస్థానంబున=మితిజనముగలపథయందు, గొలుపున్న=కూర్చుండియున్న, భర్తమౌల=పెనిమిటియెగుటన, ఉండి=నిల్చుండి, అయ్యింపువదన=చంద్రునివంటి మోముగలయారాజుభార్య, అతని=ఆరాజయొక్క, అనుమతిన్=సమ్మతచేత, ప్రతిహరించెత్=ద్వారపాలకునిచేత, పిలువఁబంచినన్ = రమ్మనిచెప్పిపంపఁగానే, అబ్బానిలింపకుమారుండు = ఆపుడమివేల్పుకొనురుడు.

క. ద్వారంబు సొచ్చి కీలిత

గారుడమహి వజ్రవేదికం జివురులఁ గెం

పారు నొకపిప్పలముఁ గని

యా రావి న్వాదసాక్షి కై వలగొనుచుఁ.

57

టీ. ద్వారంబు=తలవాకిలిని, సొచ్చి=ప్రవేశించి, కీ...హిన్=కీలిత=చెక్కఁబడిన, గారుడ=మరకతమయమైన, మహిన్=భూమియందు, వజ్రవేదికన్=రసలనోగగట్టినతిన్నెయందు, చివురుల=చిగుళ్ళచేతను, కెం...ము=కెంపారు=ఎఱ్ఱనగుచున్న, ఒకపిప్పలము=ఒకయశ్వత్థవృక్షమును, కని=చూచి, ఆ రావిక=ఆ యశ్వత్థమును, వాదసాక్షికై=ప్రసంగమునకు సాక్షిగా నుండుటకై, వలగొనుచుఁ=ప్రదక్షిణ మొనరించుచు నని యుత్తరపద్యముతో నన్వయము.

తా. పిమ్మట హజారముచుండి నగరుఁ బ్రవేశించి పచ్చలచేతఁ జెక్కఁబడి యున్న భూమియందు మిగుల వెలగల రసలచేతఁ గట్టఁబడిన వేదిక యగు దెబ్బనైన చిగుల్లచేత నొప్పుచున్న యశ్వత్థపుష్పమును జూచి తాను జేయఁబూనిన వాదమునకు దానిసాక్షి గాఁ గైకొను నిచ్చతోఁ బ్రవేశించి మొనరించుచును.

సీ. పసిండిగచ్చమర సోపానముల్ మూఁటఁ దుం,

గితవిశాలితయుఁ జిత్రితయు నైన

సభ మహాకుథముపై * శార్దూలచర్మకం,

ధావృతుల్ జటిలులు * నైన జరఠ

మాహేశ్వరులు చుట్టి * రాహారసంధిరు,

ద్రాక్షాయుతముఁ దాల్చి * యల్లికభూతి

సురటిగాడ్పులరాల * నరుణాయతాక్షుడై,

కుఱుగడై బిల్లఁ బ్రోక్షోష్ణ మునిచి

సంది ముద్రితపాణి * యందుఁ జెక్కుఁబడి యా,

గమములు వినుచు హేమము పొదివిన

తే. యలఁతిరుదురాకగమికుట్టులందు మెఱయ

వెలిదపారంబు మించ దుఃస్వలున గప్పి

యడపమును వాడివా లొక్కయతివ దాల్చి

భార్య వింజామ రిడ నొప్పు * పాండు్య గనియె.

58

టీ. పసిండి = బంగారముయొక్క, గచ్చు = పూత, అమర్ = ఒప్పుచుండఁ గా, సోపానముల్ = మెట్లు, (అనఁగా నంతస్తులనుట.) మూఁట = మూఁటిచేత, సుంగీత = పాడుగింపఁబడినది, విశాలితము = వైశాల్యముగలదిగాఁజేయఁబడినట్టియు, చిత్రితయు = చిత్రపులు గలదియును, నివ సభ = ఆసానమండపమందు, మహత్ = అధికమైన, కుథముపై = ఆస్తరణమునందు, శార్దూలచర్మకం శాస్త్రుతుల్ = శార్దూలచర్మ = పులితోలుచేతను, కంఠా = జాంతలచేతను, అస్పృశుల్ = కప్పఁబడినట్టియు, జటిలులు = జడలుగలిగియున్నట్టి, జరఠ = నృద్ధులైన, మాహేశ్వరులు = లింగధారులు, చుట్టిరా = పరివేష్టించఁగా, హారసంధి = హారముత్యాలచేయలయొక్క, సంధి = సంఘటయందు, రుద్రాక్షాయుతముఁదాల్చి = రుద్రాక్ష = రుచురాక్కములయొక్క, అయుతముఁదాల్చి = పెక్కుబధించి, నిశతంసహస్రముతులత్తమానంశ్యవాచక'మని పంచనము. అల్లికభూతి = ముఖమందలిభస్మము, సురటిగాడ్పుల = వింజామగల గాలిచేత, రాల = పడుచుండఁగా, అరుణాయతాక్షుడై = ఎఱున దీర్ఘము

లైనట్టి కన్నులుగలవాడై, కుటుంబద్దక=కుటుంబపీఠమునందు, బిల్లక=నట్లునైన
 తలగడయందు, ప్రకోష్ఠమునచి=మోచేయాని, నంది...దుక=నందిముద్రిత=వృషాం
 కితాంగులీయకముగల, పాణియంగుక=హస్తమునందు, చెక్కుఁది=గండస్థలము
 నుజేర్చి, ఆగమములువినుచు = శైవాగమము లాలకించుచు, హే...మి - హేమము
 పొదివిన=వైడిపొదిగిన, అలఁతి=సన్నములయిన, రుగురాక=రుద్రాక్షములయొక్క,
 గమి=సమాహమ, కుట్టులంగుక=అంటుపోగులందు, మెఱయక=మెలంగఁగా,
 వె...బు-వెలి=తెల్లనైన, తపారంబు=పాగాను, మించక=అతిశయించునట్లుగా,
 దువ్వలునక=దుప్పటిని, కప్పి=అచ్చాదించికొని, అడపమును = తాంబూలపుసం
 చిని, వాడివాలు=పగునుగలఖడ్గమును, ఒక్కయతినతాల్పక=ఒక శ్రీధరించియుం
 డఁగా, భార్య=రాజపత్ని, వింజామగ, ఇడక=విసరఁగా, ఒప్పు-చెన్నొందు
 చున్న, పాండ్యుక=పాండ్యరాజును, కనియెక=చూచెను (ఇది పంచపాదసీస
 మని కొందఱును, చతుష్పాద మని, మఱికొందఱు దైదంపాదములేకయు వక్కా
 ణింతురు).

తా. పసిండివన్నెపూతచే నొప్పి మూడంతస్తుల మెట్టును మిగుల పొడవు
 వెడల్పునుగల్గి పలుదెఱంగులయిన చిత్తరువులచే జెన్నొందియున్న సభామంటప
 మనంగు గొప్పయాస్త్రరణంబున బులితోళ్లును బొంతలును గవ్వకొని జడలు ధరిం
 చిన వృద్ధులగు లింగధారులు నన్ను బరివేష్టించియుండ రత్నహారములయొక్క నడు
 మనడుమను రుద్రాక్షముల గూర్చించి ధరించిన నొసటంబెట్టిన విభూతి వింజామ
 రల గాలికి రాలుచుండఁ గన్న తెఱఁజేయుచు చిఱుతగద్దియందును బిల్లదించుమీఁద
 మోచెయుంచిన నంది ముద్రితంబులైన యుంగరములుగల హస్తమునఁ జెక్కిలి యుం
 చికొని మాహేశ్వరులు చగువుశైవాగమముల నాలకించి వినుచుఁ గుందనపు బంగా
 రముచేరి గట్టబడిన సన్నరుద్రాక్షల కుట్టుపోగులుగల్గి తెల్లనిపాగాను ధరించి నా
 ణ్యపుగుప్పటి గవ్వకొని ఒకప్రక్క నడపమును వాడియైనకత్తి చేతంబట్టిన యొక శ్రీ
 తన్ను సేవింపం బట్టపుదేవియైన తనభార్య వింజామగ నడుచుండం బ్రకాశించుచున్న
 యపాండ్యరాజుం గనియె నని భావము.

వ. కని వినతుండై చేర సరిగి యజ్ఞోపవీతంబు గాను కిచ్చి కూర్చున్న
 నాదరింపక సంరంభి యై యవ్వేశ్వంభరాభర్త యిట్లనియె. 59

టీ. కని=చూచి, వినతుండై=నమ్రుడై, చేరసరిగి = సమీపమునకుఁబోయి,
 యజ్ఞోపవీతంబుకొనుకిచ్చి=జురె ముపాయనంబుగ నొసంగి, కూర్చున్నక=అసీనుఁ
 డుకొఁగా, అదరింపక=మన్ననచేయక, సంరంభియై=ఉద్రేకముగలవాడై, అవ్వ
 శ్వంభరాభర్త=ఆ రాజు, ఇట్లనియెక=ఎత్తమాణక్రమంబునఁ బలికెను.

తే. సంగతియె యోయి యిసుమంతః టింగణావు

తత్త్వనిర్ణయవాదంబు యదరమే నీకు

నోడితేనియుఁ బట్టి మొట్టోయనంగ

లింగమును గట్ట కుడుగ మెఱింగి నొడువు.

60

టీ. ఓయి=ఓ బ్రహ్మచారీ! సంగతియె=యక్షమా, ఇసు...వు - ఇసుమంత= ఇంచుకంత, టింగణావు = పిన్నవాడవు, తత్త్వనిర్ణయవాదంబు = స్వరూపనిశ్చయ ప్రసంగము, తరమేనీకు=నీకు శక్యమా, ఓడితేనియు= పరాజతుండవైతివేని, పట్టి=బలాత్కరించి, మొట్టోయనంగ=అర్థగ్రస్తి చేయగా, లింగమును గట్టక= శివమూర్తిబంధింపక, కుడుగము=మానము, ఎఱింగి = విచారించుకొని, నొడువు= మాటలాడుము.

తా. అప్పుడప్పొండ్యరాజు ఓబ్రహ్మచారీ' న్యాయమా, నీవు మిక్కిలి చిఱుత వాడవుగాన స్వరూపనిర్ణాంత మెట్లనర్హులవు. వాదమునఁ పరాజతుండవైతివేని మొట్టోయన్నను ఎదలక పట్టి లింగముఁ గట్టించి పంపుదుము; విచారించి మాటలాడుమనియి.

తే. వాదుల మటంచుఁ జెప్పించి యత్తు రోట

మైన దయ నీరె యేమైన యని విలజ్జ

జూటుదనమున సభ లెక్కు యచోరవకాండ్రు

పాటువారలనుద్ది సోప్పంగ నేల.

61

టీ. వాదులమటంచు=ప్రాసంగికులమని, చెప్పించి = వర్తమానముఁ బంపి, ఎత్తురు=ఏతెంచెదరు, ఓటమైన=ఓడినను, దయ=కృపచేత, ఏమైన=కొంచె మైనను, ఈర=ఇయ్యారా, అని=ఇట్లని, విలజ్జ=సిగ్గు లేకుండుటచేతను, జూటుదన మున=మోసముచేతను, సభలు=అస్థానములను, ఎక్కు = ప్రవేశించునట్టి, చోరవ కాండ్రు = ప్రవేశించు స్వభావముగల సాహసీకులైనవారు, ఎత్తురను క్రిమితో నన్యాయము. పాటువారల=బ్రాహ్మణులయొక్క, సుద్ది = పృథ్విరాశమును, చెప్పంగ నేల=వచించుట యెందులకు.

తా. మఱియు నారాజు ఏమియు నెఱుంగని బ్రాహ్మణులు నాము వాదముఁ దోడినను, గరుణించి కొంచెమయిన నీయరా చూత మని తలపోసి ప్రాసంగికుల మని చెప్పికొనుచు నచ్చుచున్నారు. ఇట్లు లజ్జలేక మోసకారిత్వమున సభలను ప్రవేశించు నట్టిసాహసీకులగు నావిశ్రుల పృథ్విరాశ మేమని వచింపును నని నిందించెనని భావము. ప. అని పలికె దరహాసంబుతో దేవీదాసఁ జూచి యిట్లనియె.

62

టీ. ఆని పలికి=ఈగొనునఁ జెప్పి, దరహాసంబుతో = చిటునవ్వుతో, దేవి దెసఁ = భార్యదిక్కును, చూచి = వీక్షించి, ఇట్లనియె = ఎత్తనమాత్రకమంబుగ వక్కాణించెను.

క. అన్మన్మతస్థుఁ డోడిన

భస్మము రుద్రాక్షములును + బాసి యతనిచే

విస్మయముగఁ దప్తపుముర

ఘస్మరచక్రాంకితుండఁ + గాఁ గలవాఁడన్.

63

టీ. అన్మన్మతస్థుఁడోడిన = నాకింత మైన శైవమతస్థుఁడు పరాజితుఁడాయెనా, భస్మము=విభూతిని, రుద్రాక్షములును = రుద్రరాక్షసులను, పాసి=త్యజించి, ఇతని చే = ఈ ఎటువుచేతను, విస్మయముగఁ - ఆశ్చర్యముగా, తప్త...డన్ = తప్త...డన్ తప్తపు = తపింపఁబడిన, మురఘస్మర = మురాసురుని భక్షించిన విష్ణుదేవునియొక్క, చక్ర = చక్రముచేతను, అంకితుండన్ = చిహ్నితుడను, గాఁగలవాఁడన్ = ఆయ్యదను. ని. 'భక్షణోఘస్మరోద్ధృత'యని యమరము.

తా. ఇప్పుడు నడునఁబోయెడి వాదమున నా కభిమతుండయిన శైవమతస్థుఁ డోడినేని విభూతి రుద్రాక్షములం బరిత్యజించి నే నీ బ్రహ్మచారిచేతఁ జక్రాంకితుం డయ్యద ననియె.

తే. ఉవిద యీనీదువిద్వాంసుఁ + డోడనేని

నీకు నితనికి నన్నపూనికయ యన్న

నొప్పితిమి దేవరాసతి + దప్పకున్నఁ

జాలు మఱి పంచభూతము + ల్సౌఖ్యిగాఁ.

64

టీ. ఉవిద = ఒత్తీ, ఈ నీదువిద్వాంసుఁడోడనేని = ఈ నీపండితుఁడు పరా జితుఁడాయెనా, నీకు = నీకును, ఇతనికిన్ = ఈ యామునాచార్యునకును, అన్న = నీ నన్నట్టి, పూనికయ = ప్రతిజ్ఞయే, అన్నన్ = ఇట్లనఁగా, ఒప్పతిమి = యేము సమ్మతించి తిమి. దేవర = తాము, అసతి = చెప్పినమాటను, శప్పకున్నన్ = ఆశ్రికిమింపకయుం టిరా, చాలు = పర్యాప్తము. మఱి = మఱియును, పంచభూతములు = పృథ్వీ, అగ్ని, వాత, ఆకాశములు, సౌఖ్యిగాఁగన్ = నిప్పుతపాతముచేత జూచువారలుగాఁగా, తప్ప కుండినఁ జాలునని క్రి. ది కి వ్యయము.

తా. ఓ, ఇదితామశీ! నీ పండితుఁడోడనా నీవును నీ యామునాచార్యుఁడును నేఁ జెప్పినట్లే శైవదీక్ష ఎఱింపఁజూపి యుండుననఁగా విని, యా రాజభార్య “యో స్వామీ మీయాశ్చ కొడంబడియి మీరును బంధుగృహములు సౌఖ్యిగా నానతిచ్చిన మాటలు దప్పక నివహించుము” నని ప్రశస్తియై మిచ్చె ననుట.

వ. అని పలుకు నయ్యిరువుర ప్రతిజ్ఞ లొకరించి.

65

టీ. అని=ఇట్లని, పలుకు=చించుచున్న, అయ్యిరువుర = ఆయిద్దఱయొక్క, ప్రతిజ్ఞలు=పథములను, ఒకరించి=విని.

తే. అతఁడు మృగకృత్తి పెళ్ళపెళ్ళ • యనఁగ బసపు

గోచి గట్టిన మోదుగఁకోల నెగయఁ

త్రాంజలి వినీతుఁడై విన్నపం బటంచు

నర్థముక్తాననత నిట్టు • లనియెఁ బతికి.

66

టీ. అతఁడు=ఆ యామునాచార్యుఁడు, మృగకృత్తి=కృష్ణాజినము, పెళ్ళపెళ్ళ యనఁగన్=పెళ్ళ పెళ్ళయాడఁగాను, పసపుగోచిన్=హరిద్రాకాపినము, కట్టిన = కట్టఁ బడిన, మోదుగఁకోల=పల్కారదండమును, ఎగయఁ=చలింపఁగా, త్రాంజలి = చేతులుజోడించినవాఁడై, నమ్రుఁడై, విన్నపంబటంచుకొ = నేను శ్రుతిపఱచునట్టి వాక్యము నాలకింపుమటంచును, అర్థముక్తాననత=సగము విడువఁబడిన యాసనము గలవాఁడై, పతికి=రాజునుగూర్చు, ఇట్టులనియెకొ=ఈలానియెను.

తా. అట్లయ్యిరువురు ఇద్దఱిరువురొకరిని పథముల నొకరించి యామునాచార్యుండవును నానుభవించుచున్న కృష్ణాజినము పెళ్ళపెళ్ళలాడఁగా బాల్కారదండమునందు నింపఁబడినగోచి చలించునట్లు సగము విడువఁబడి యాసనముగలవాఁడై చేతులుజోడించి విన్నవించిన వాక్యంపును నింజునుగూర్చు పతిక ననుట.

క. దేవా యిట్లని యాసతి

యీ వల దే గడుపుగూటి • కట రా నాడ

బ్రేవారిఁ బ్రోవ భిత్

జీవిక వర్జికిని విధి స్పృశించెను గాదే.

67

టీ. దేవా=ఓరాజా' ఇట్లని=ఈలాగని, ఆసతియీవలను=అజ్ఞయియ్యనిలను, ఏన్=నేను, కడుపుఁగూటికిన్=పొట్టున టకించునను, ఇటరాన్ = ఇక్కడికిరాను, నాపెబ్బు=నాద్రవ్యము, ఏవారిన్ బ్రోవన్=ఎవ్వరిని రక్షింపఁచుకొలును, వర్జికి = బ్రహ్మచారి, భిత్=భిక్షు-యాచార్యునిని, విధి = ద్రవ్య, స్పృశించెనుగా = స్పృశించి నున్నాఁడుగా.

తా. ఓయిరాజా నీవీలాగున నెలవియ్యవలెను; నేనుకడుపుకూటినిమిత్రమైవాదముఁజేసినవనిచెప్పి నిచ్చినవాఁడనుకొను. నే నెవ్వరిని రక్షింపఁచుననుచు; బ్రహ్మచారిక బ్రహ్మ భిక్షుత్వము నేను స్పృశించితిరాండలేదో యనిభావము.

తే. ఎవ్వఁ డీసర్వభూతస్థుఁ • డితైఁతంగు
నకును బ్రేరేచె నతనియానతియె తెచ్చె
నెఱిగినవి నాల్గు నడవ నెట్లని లెస్స
యతఁడ బొంకిన నేమిసేయంగ వచ్చు.

68

టీ. ఎవ్వఁడు=ఏభగవంతుఁడు, ఈసర్వభూతస్థుఁడు=ఈసర్వాంతర్యామియై, ఇతైఁతంగునకున్ = ఈప్రకారమునకు, (వాదార్థమైయుండు.) ప్రేరేచెన్=ప్రేరణచేసెనో, అతని=అదేపునియుక్క, అనతియె=అజ్ఞయే, తెచ్చెన్ = తీసికొనివచ్చెను, అతఁడ=నన్ను తెచ్చినభగవంతుఁడే, బొంకినన్ = అబద్ధమాడినను, ఏమిసేయంగవచ్చున్ = ఏమిసేయఁగలను, ఎఱిగినవి=నాకుఁ దెలిసినవి, నాల్గు=నాలుగుయుక్తులును, నొడువన్ = చెప్పఁగా, ఎట్లని=ఎలాగైనను, లెస్స=యోగ్యమే.

తా. సర్వాంతర్యామియైన యేదేవుఁడు నన్నిట్లువాదముసేయుమని ప్రేరేపించెనో యట్టిభగవంతుండే బొంకినపుడు నేనేమిసేయఁగలవాడను. నాకుం దెలిసియున్న నాలుగుయుక్తులనుజెప్పెద దానిపై నేలాగైనను యోగ్యమేయనిపలికెననుట.

తే. పంతమైనను గానిమ్ము • పార్థివేంద్ర
యుక్తులను నిగ్రహస్థాన • మొదలె నేని
యమ్మ దెచ్చినవిద్వాంసుఁ • డనఁగ వలవ
దెల్లు గావింప వలయు నట్లట్ల చేయు.

69

టీ. పార్థివేంద్ర=ఓయిరాజా! పంతమైనను=నీవాడినప్రతిజ్ఞనైనను, కానిమ్ము = జరిగనిమ్ము, యుక్తులను=ప్రతివాదియుక్తులచేతను, నిగ్రహస్థానము=ఓడుట, ఒదవె నేని=ఎచ్చెనేని, అమ్మ=దేవరదేవి, తెచ్చినవిద్వాంసుఁడు = రావించినపండితుఁడు, అనఁగవలను=అనివిచారింపకుము, ఎట్లు గావింపవలయున్ = ఏలాగునఁజేయవలయునో, అట్లట్ల చేయుము=అలాగుననేచేయుము.

వ. అని యలుకు విడిచి పలికి మగుడం గూర్చుండి యతని యనుమతి
వాదంబునకుం దొడంగి.

70

టీ. అని=ఈలాగని, అలుకు=భయమును, విడిచి=త్యజించి, పలికి=వాక్రుచ్చి, మగుడన్ = మరలను, గూర్చుండి=ఆసీనుఁడై, అతనియనుమతిన్ = ఆరాజుయొక్కయాజ్ఞచే, వాదంబునకున్ = ప్రసంగమునకు, తొడంగి=ఉపక్రమించి.

తా. ఓయిరాజా! నేలబ్రతివాదియుక్తులకునోడితిసేని మీరానతిచ్చినట్టిప్రతిజ్ఞనైనను ఒదగింపుఁడు; అమ్మగారు పిలువంబలచిన విద్వాంసుం డని మన్నింపక మీకిష్టము నెచ్చినయట్లు చేయింపుఁ డని పత్కననుట.

సీ. అందులో నొకమేటి కభిముఖుండై యాతఁ,

డనినవన్నియును మున్నవదించి

తొడఁగి యన్నిటి కన్నిదూషణంబులు వేగ,

పడక తత్సభ యొడఁబడఁగ బల్కి

ప్రక్కమాటల నెన్న కొక్కొకమాటనె,

నిగ్రహస్థాన మునుగ్రహించి

క్రందుగా రేఁగినఁ గలఁగ కందఱఁ దీర్చి,

నిలిపి యమ్మొదలి వానికినె మగిడి

తే. మఱి శ్రుతిస్మృతిసూత్రసమాజమునకు

నైకకంఠ్యంబు గల్పించి యాత్మమతము

జగమెఱుంగఁగ రాధాంతఃమున నొనర్చి

విజితుఁ గావించి దయ వాని విడిచిపెట్టి.

71

టీ. అందులో = అవాసులలో, ఒకమేటికి = ఒక ప్రాధవానికి, అభిముఖుండై = ఎదురుగానున్నవాడై, అతఁడనినవన్నియును = అతఁడు నెప్పినయుక్తలన్నిటిని, మున్నవదించి = ముందనువాదముజేసి, తొడఁగి = ఉపక్రమించి, అన్నిటికి = అతఁడు నెప్పినయుక్తలన్నిటిని, అన్నిదూషణంబులు = అన్నిదోషంబులు, వేగపడక = త్వరపడక, 'ప్రథమావైభక్తికమార్బింశుశ్చ మహాన్వత్క్రియాశ్శేష' అనుసూత్రముచేత ముష్ణకలోపము. తత్సభ = అసభ్యులు, ఒడఁబడఁగ = సమ్మతించునట్లుగా, పల్కి = సంభాషించి, ప్రక్కమాటల = పార్శ్వములనున్నవారు నెవ్వనట్టియుక్తలను, ఎన్నక = గణనచేయక, ఒక్కొకమాటనె = ఒక్కొక్కయుక్తిచేతనే, నిగ్రహస్థానము గ్రహించి = నిగ్రహస్థానమును బొందించి, యనుగ్రహించి, ('నిగ్రహస్థాన' మనఁగాఁ బ్రసంగదోషములకుఁజేరు.) క్రందుగా రేఁగిన = దోషమిగ్నగాఁ బ్రసంగింపరాఁగా, కలఁగక = తొట్టుపాటుపడక, అందఱు = ఎల్లరను, తీర్చి = సమాధానపఱచి, నిలిపి = ఉంచి, అమ్మొదలివానికినె = అమ్మొదలి విద్వాంసునకె, మగిడి = తిరిగి, మఱి = మఱియును, శ్రుతి = వేదములు, స్మృతి = ధర్మశాస్త్రములు, సూత్ర = వ్యాససూత్రములు, వీనియొక్క, సమాజమునకు = సమాహమునకు, ఐకకంఠ్యము = ఏకగ్రీవత, కల్పించి = చేసి, ఆత్మమతము = స్వమతము, జగమెఱుంగఁగ = లోకమెఱుంగునట్లు, రాధాంతముగ = సిద్ధాంతముగా, ఒనర్చి = చేసి, విజితుఁ గావించి = ఓడించి, దయ = కరుణచేత వాని = అతని, విడిచిపెట్టి.

తా. ఆ వాడులలో నొక ప్రాధవాది కభిముఖుడై యతఁడు సెప్పినయుక్తుల ను ముందనువాదముజేసి యుపక్రమించి పిమ్మట నా యుక్తుల కన్నిదూరముగ బులుసు దాను త్వరపడక సభ్యులు మెచ్చునట్లులఁబ్రేమ యరుప్రసక్తలను నాను సెప్పుచు న్నమాటల నెన్నక యొక్కొక యుక్తిచేతనిగ్రహస్థానమునాదవిన ననుగ్రహించి సభ్యులు దొమ్మిగానచ్చి ప్రసంగింపఁ దాఁదొట్టుపడక యందఱను సమాధానపఱిచియుంచి యామొదలివిద్వాంసునకే మరల వేరకాత్రు బ్రహ్మసూత్రములకు నేకవాక్యతఁ గల్పించి చెప్పి పిమ్మట స్వమతము సిద్ధాంత మని లోక మొంగునట్లుగఁ జేసి యోడించి దయచేత వాని విడిచిపెట్టును.

క. నీ వేమంటివి రమ్మం, చావలివానికిని మగిడి • యట్లనె వానిం

గావించి యొకఁడొకఁడు రా, నావిప్రుఁడు వాదనరణి • సందఱఁగెలిచెన్.

టీ. నీ వేమంటివి = తొలుతఁదొమ్మిగఁ ప్రసంగింపవచ్చిన వారలలో నొక్కొనిం జూచి యీవునల్లినదేమి, రమ్మంచు = రమ్మనియోడించి, అనిలివానికిని = ఆవలనున్న మఱియొకనికిని, మగిడి = అభిముఖుడై, వానిన్ = ఆ వానిని, అట్లనె = మొదలివాదిననలె నే, కావించి = చేసి, మఱియు నీ ప్రకారముగన, ఒకఁడొకఁడు = ఒకనివెంట నొకఁడు గా, రాన్ = రాగాను, ఆ విప్రుఁడు = ఆ యామునాచార్యుఁడు, వాదనరణిన్ = వాదముఖమున, అందఱన్ = వాగుల నెల్లను, గెలిచెన్ = జయించెను.

తా. మఱియొకనికిని సరిగి నీ వేమంటివి రమ్మని ప్రసంగించి యోడిఁగొట్టి యావలివానికొకరు నానిని నోడిఁగొట్టి యారీతి నొక్కొకఁడుగ రాగా వాని ప్రభుఁడు ప్రసంగించి యందఱఁ బ్రసంగించుసమయమున నోడిఁగొట్టెను.

వ. ఇట్లు జయించి విష్ణుదేవుండె పరతత్త్వం బనియు విశిష్ట • ద్వైతంబ మతంబు నగుటం బ్రతిష్ఠించిన. 73

టీ. ఇట్లుజయించి = ఇవిధమున గెలిచి, విష్ణుదేవుండె = శ్రీమన్నారాయణుండె, పరతత్త్వంబనియున్ = పరబ్రహ్మమనియును, విశిష్టాద్వైతంబు = బీవేద్యులకు భేదప్రతిపాదనమగుటయొ, మతంబున్ = సిద్ధాంతమును, అగుటన్, ప్రతిష్ఠించినన్ = స్థిరపఱుపఁ గా (స్థూల చిదచిద్విశిష్ట పరబ్రహ్మముననును, సూక్ష్మ చిదచిద్విశిష్ట పరబ్రహ్మముననును ఆ భేదమనిచెప్పటము విశిష్టాద్వైతా బ్ధారమగుట.)

క. ఆయెడను నొక్కపలు కెదు

రై యుండెడు పిప్పలమున • నాయెను విస నో

హో యిది నిక్కము నృప నా

రాయఁబడె పరంబు కొల్వ • మతని నటంచున్.

టీ. ఆ యెడన్ = ఆ సమయమున, ఎ...నక్ = ఎదురై యుండెను = పురోభాగముననున్నట్టి, పిప్పలమునక్ = రావిచెట్టునందు, విసక్ = అందఱు వినునట్లుగ, ఓహో = ఓయీ, నృప = రాజా! ఇది = ఈ యామునాచార్యుఁడు చెప్పినది, నిక్కము = యథార్థము. నారాయణుండే = విష్ణుడేవుండె, పరంబు = పరబ్రహ్మము, అతనిక్ = ఆ నారాయణుని, కొలువుము = సేవింపుము. అటంచుక్ = ఈ లోగఁచును, ఒక్కపలుకు = ఒక వాక్యము, ఆయెక్ = వినుబడెను.

తా. ఇట్లయ్యామునాచార్యుఁడు సిద్ధాంతమొనర్చిన సమయమున నెదుటనున్న రావిమ్రానిలోనుండి, యోయిరాజా యీ బ్రహ్మచారి చెప్పినది నిజము శ్రీమన్నారాయణుండే పరబ్రహ్మమగుటంజేసి యద్దేవుని సేవింపుమటంచు నొక్కశబ్దమెల్ల వారలచే వినుబడియె నని భావము.

వ. అప్పలుకులు విని ఖిన్నులై యక్కుడినపాపండవండంబు దలవంచుకొని పోయిన నాయుర్వీధవుండు సతని మాహాత్మ్యంబునకు సంతోషించి సాష్టాంగ మెఱిగి హర్షాద్భుతరసోత్తరంగితాంతరంగుండై భుజగళయనచరణకు శేషయభక్తి వొడమి కృతార్థతం బొంది పాండ్యమండలమునకు భాగినేయుండ పట్టార్హుండు గావునఁ బాత్రంబని బ్రహ్మచారి యగునతనికిఁ దనకడగొట్టు చెలియలిం బరిణయంబు సేసి యరణంబుగ నమృహాత్మ్యునకు ధారాపూర్వకంబుగా సర్ధ రాజ్యం బిచ్చి యువరాజుం జేసి యధీతసాంగ వేదుం డగునతనికి సధర్వశిగ సృభ్యస్తం బని యెఱింగి యందు దివ్యాస్త్రమంత్రంబుల కలిఃయుం దెలిసి యమృహాత్మ్యున కెచ్చరించి దుస్సాధం బగువిరోధిఁ థంబు సాధింపు మని దండయాత్రఁ బనిచిన సయ్యామునుండ సన్నద్ధుం డగుతఱిఁ దత్పురోహితప్రధానమంత్రివర్గంబు సనితంబు లగునివాఁరికదినంబులు గడపి శరత్సమయంబునః త్సంహారంబునకు విజయంబు సేయు మనుటయు సత్తెఱంగు కెఱింగించి తత్సమృతంబున నిలిచె నంత.

టీ. అప్పలుకులు విని = ఆ వాక్యము లాలకించి, ఖిన్నులై = ఖేద అక్కుడిన పాపంబుండంబు = వాడమునకు నాయత్వపడినచ్చి న యావే సమాహము, తలనంచుకొని = ఆననశకిరస్కమై, లేచిపోయినక్ = ఉత్థి ఆయూర్వీధవుండును = ఆ రాజును, అతనిమాహాత్మ్యంబునకుక్ = ఆయ్యా ప్రభావంబునకు, సంతోషించి = హర్షించి, సాష్టాంగ మెఱిగి = ఎనిమి

నమస్కారమొనర్చి, ఉరస్సు, శిరస్సు, దృష్టి, మనస్సు, విచక్కు, కాళ్లు, చేతులు, చెవులు, ఈ యెనిమిదింటితోఁ జేయునమస్కారము సాష్టాంగము (దండవత్తుగా భూమిపయింబడుట సాష్టాంగమందు.) 'ఎరగెఁ జేమాడ్యే నన నమస్కృతియొనర్చె, నమట కివి యాఖ్యలై చెల్లు' నని యాంధ్రీనామసంగ్రహము. హ...డై-హర్షాన్యుతర స=సంతోషరసముచేతను, ఆశ్చర్యరసముచేతను, ఉత్తరంగిత=ఉప్పొంగింపఁబడిన, అంతరంగుండై=హృదయముగలవాడై, భు...క్తి-భుజగశయన=శేషకాయయొక్క, చరణకు శేషయ=పాదపద్మములయందు, భక్తి=భజింపవలయు నన్నయాసక్తి, పాడమి = పుట్టి, కృతార్థతంబొంది=కృతకృత్యుడై, పాండ్యమండలంబునకు=పాండ్య దేశమునకు, భాగినీయుండై=మేనల్లుడై, పట్టార్డుండుగావున=ప్రభుత్వమునకుఁ దగిన వాఁడుగాని, పాత్రంబని=యోగ్యుడని, బ్రహ్మచారియగునతనికి= నటువై నట్టి యయ్యామునాచార్యునకు, తనకడగొట్టుచెలియలిక=తనపిన్నకనిష్ఠస్వసను, పరిణయంబునేసి=వివాహము గావించి, అరణంబుగ=కట్నముగ, (అరణంబనగా బెండ్లికొలమండు మామగారల్లని కిచ్చునట్టిదనవును.) అమృతహత్తునకు=అ నటువునకు, ధారాపూర్వకంబుగాక=దానముగాను, అర్ధరాజ్యంబిచ్చి = సగముదేశమునొసంగి, యునిరాజుండేసి = పిన్నరాజుగా నియమించి, అధీతసాంగ వేసుండగు=డంగ వేదవేత్తయగు, అతనికిక=అయ్యామునాచార్యునకు, అధర్వశిరస్సు=అధర్వశిఖ, అభ్యస్తంబని=చదువఁబడినదని, ఎఱింగి=తెలిసి, అంగు = ఆ యాధర్వశివేదమందు, దివ్య = మహిమగల, ఆశ్రమంత్రంబుల=బ్రహ్మశ్రమము మొదలగు నశ్రమంబులయొక్కయు, తత్సాక్షాత్కారము చేయుముపులయొక్కయు, కలిమియుక=క లిగియుండుటకు, కలిసి=ఎఱింగి, అమృతహత్తునకు-అతనికి, ఎచ్చరించి=ప్రస్తాని మొనరించి, గుస్సాగంప=సాధింపకత్యముగాని, విరోధియుఁగింబుక = శత్రుసమాహమును, సాధింపు =జయింపునని, దండయాత్రిక=యుద్ధయాత్రకు, పనిచినక=చేయుమనఁగా, శ్రమనుండు=అయ్యామునాచార్యుండు, కన్నధుండగుతటిక = ప్రయాణోద్యమి సమయమునను, తన్ను...గర్గులు = 35 - అయ్యామునాచార్యునియొక్క, గత=పురోధనులయొక్కయు, ప్రధాన-మహామంత్రుల (దివానుల) యొక్కయంత్ర=అమాత్యులయొక్కయు. గర్గులు=గణంబు, సన్నిహితగణులగు=సహింప, ఇవాన్వికిదిగమును = ఈ వానకొలపునివసంబును, కవపి-వెళ్ళజేసి, మంబునక = ఆశ్రియజకార్తికమాసములయందు, విద్విషత్సంహారంబు గుఱులంబరిహారుటను, విజయంబునేయుమచటయు=చరుండనగా, ఆత్మైక్యాకొలప్రముక్తప్రవిరోధమును, రాజానకు=ప్రభువునకు, ఎఱింగించి=పుత్రింబునక=ఆ రాజుయొక్కయనుమతిచేతను, నిలిచెక=వెళ్ళకయుండుటను.

తా. ఆపు డట్లన్నుతంబుగ సుత్వన్నంబులైన వాక్యంబులను విని చేయునది యులేక యాసభయందున్న పాపండులగు మర్వాదులు ఖిన్నులై లేచిపోవంజూచి, రా జయ్యమునాచార్య మహత్త్వంబునకు మెచ్చి సంతసించి యవ్వీపునకు దండవ త్ప్రీతామం బాచరించి క్రివిష్టదేవునియందు భక్తిజనించుటవలనఁ గృతకృత్యుండై తనరాజ్యము మేనల్లునికిం బట్టుముగట్టునట్టిసంప్రదాయముగలది యగుటఁజేసి యతనికిం దనముద్దుఁడెలియలినిచ్చి వివాహంబొనర్చి యావివాహకాలమున ధారాపూర్వకం బుగఁ దనరాజ్యమున సర్వరాజ్యంబిచ్చి యువరాజుగా నియమించి తరువాత నధీశనిఖిలాత్మవేదం డగు సతనిఁ జిరకాలముగఁ దనకసాధ్యులైయున్న శత్రురాజుల సాధింపుమని నియోగింప నందుల కయ్యమునాచార్యుం డొడంబడి ముద్దయాత్ర వెళ్లుట కుద్యుక్తుండై యున్నంజూచి మంత్రపురోహితులు మొదలగువార నిష్పడు సంప్రాప్తిం చియున్న వర్షాకాలమువెళ్లేగానే దండయాత్ర యొనర్చుట యుక్తమని విన్నవించిన న విద్విధం బారాజునకుఁ దెలిపి యతని యనుజ్ఞనిడసి నిలిచియుండె నింతలో ననిభావము.

ఉ. కర్కశుఁ డంట కోర్వ కుదఁకంబులు వాఁపతి గూర్చినట్లు న

య్యర్కుఁడుఁ దాను గూర్చి మఱియాసలిలాధిపచిహ్నావాహతం

బేర్కలుగంగ నాతఁ డెలమి న్మకరస్థితిఁ గన్న నీర్వణ దాఁ

గర్కటకస్థుఁ డయ్యె ననఁ గర్కటకస్థితిఁ గాంచె నత్తటిన్. 76

టీ. అర్కుఁడు = సూర్యుఁడు, కర్కశుఁడంటున = ఉగ్రుడైనవాఁడంటును, ఓర్వక = సహింపక, ఉదకంబులు = జలములను, వాఁపకగూర్చినట్లు = ఎరుణుఁడుసంగ్రహించినట్లు, అయ్యర్కుఁడు = అసూర్యుఁడును, తానుగూర్చి = తానును జలసంగ్రహముఁజేసి, మఱి = తరువాతను, అ...తఁ = అసలిలాధిపచిహ్న - ఎరుణునియొక్క యాగుర్తు, వాహతఁ = తనకువాహనముగుటచేతను, బేర్కలుగంగఁ - ప్రసిద్ధపడునట్లుగా, అతఁడు = అనరుణుఁడు, ఎలమిన్ - ప్రీతితో, మకరస్థితిన్ - మకర = మొసలియందు, స్థితిఁ = ఉండుటను, కన్నన్ = పొందఁగా, ఈర్వణఁ = ఆనాయచేత, తాఁ = తాను, కర్కటకస్థుఁడయ్యెననన్ - కుశీమందుఁడ్రవేళించెనోయన్నట్లు, అత్తటిన్ = అసమయమందు, కర్కటకస్థితిఁగాంచెన్ = కుశీరమందుఁడ్రవేళించెను. (సూర్యునకు సహజమైన కర్కటకరాశి ప్రవేశమునకు మకరస్థనకుఁజేర్పాకృతిత్వము నుత్పేక్షించుట వలన నుత్పేక్షలంకారము.) అనఁగా సూర్యుఁడు కర్కటకమును ప్రవేశించెనని చెప్పుటవలన వర్షాకాల మారంభమాయె నని భావము.

తే. వనతలివరాహవాహఃరివాయుభుగ్వి

రోధివారిణవర్షాభులాధిఁ దొలఁగె

నెండ్రి రవి చేర మూడవ యెడకుఁజేరు

తరణి ధరణిం బ్రమోదసంధాయి గాడె.

77

టీ. వన...ధిక్-వనతలి = వనసమూహమును, వరాహ = అడవిపందులును, వాహరి=మహిషములును, వాయుభుగ్విరోధి = మయూరములును, వారణ=ఏనుగులును, వర్షాభులు=కప్పలును, ఆధిదోహకై=మనోవ్యగ్రమానెను. ని. 'వరాహస్సూక్రోఘృష్టిః, నీలకణ్ఠోభుజభుగ్, కుజ్జురోవారణః కరీ, లులాయోమహిషో వాహద్విషత్కామరసైరిభాః, భేకేమందూకవర్షాభూః' అని యంతట నమరము. రవి=సూర్యుడు, ఎండ్రెక్=కర్కటమును, చేరక్=ప్రవేశింపఁగా, మూడవయెడకున్=జన్మలగ్నతృతీయస్థానమునకు, చేరు=ప్రవేశించునట్టి, తరణి=సూర్యుడు, ధరణిన్=భూమి యందు, ప్రమోదసంధాయి=సంతోషమునిచ్చువాఁడు, కాడె=కాడె! అగును.

తా. 'ఎట్టి'దశస్థానము' అని జన్మరాశికి మూట నాటింటఁ బడింటనున్న సూర్యుడు శుభఫలప్రదుఁడుగాన వనతలి, వరాహ, వాహరి, వాయుభుగ్విరోధి, వారణ, వర్షాభుల నామాద్యక్షరము ఏకారముగుటవలన 'వో'వా వీవో రోహిణీ' అని నామాద్యక్షరముచేత వీనికి రోహిణీనక్షత్రమాయెనుగానఁ గృత్తికా త్రిపాదం రోహిణీమృగశిరార్ధం వృషభ మని వృషభలగ్నమాయెను. ఆవృషభలగ్నమునకు మూడవద్వియైన కర్కాటకుమందు రవి ప్రవేశింపఁగా నే వర్షములు కురిసినందున యాటింటకిని సంతోషి కిరుఁడాయెనని చెప్పి సామాన్యమునెంత విశేషమును సమర్థించినందున దద్రూపంబగు నర్థాంతరన్యాసాలంకారము. అనఁగా నెల్లప్పు డుదకిములను గోరుచుండువనము మొదలగు నాటింటకిని సూర్యుడు కర్కాటకుమును ప్రవేశింపఁగా నే వర్షాకాలము గనుక వానలుగురిని మిగుల సంతోషింపఁగ నుండె ననిభావము.

తే. వనధిగమనజగర్భార్కజనిత ఘృణులు

మఱి ప్రసూతికి నతనిఁ ధామంబుఁ జేరె

ఘనతఁ జొచ్చినయింద్లను • దనయ లుండి

కాన్పునకుఁ బుట్టినల్పేరుక్రమము గనమె.

78

టీ. ఎ...లు-వనధి=సముద్రముయొక్క, గమన=పొందుటచేతను, జ=పుట్టిన, గర్భ=చూలుగల (అనగా నుదకములోపలఁ గలిగినటువంటి), ఆర్క=సూర్యునివలన, జనిత=పుట్టినటువంటి, ఘృణులు=కీడుములు, మఱి=అదనలతనమందు, ప్రసూతిక్=ప్రసవించుటను, ఆతనిధామ(బు)=అసూయ్యనియొక్క స్థానమును, చేరక్=ప్రవేశించెను. ఘనతక్=ఆధిక్యముచేతను, చొచ్చినయింద్లక్=అత్తవారిండ్లను, తనయలు=కొమార్తలు, పుండి=కాఁపునియిండి, కాన్పునకు=ప్రసవమునకు, పుట్టినల్పేరుక్రమము=తల్లిగారింటకి వట్లుబుండ్లదను, మాదిమా=మంచుచున్నామినుట.

తా. సూర్యకిరణములే మేఘము లని ప్రసిద్ధిగాన నట్టిసూర్యునివలనబుట్టిన మేఘములు సముద్రునింబొందుటచేతఁ గలిగిన, లోపల నిమిడియున్న యందకములను గర్భములఁదాల్చి ప్రసవమునకుఁ దమజన్మస్థానమైన సూర్యునిఁజేరుచున్న నన్నట్లు నర్జించుచున్నవనియు గొప్పననముచేత నత్తవారింటఁ గాపురముచేయుచున్న కొమార్తలకు గర్భముగలుగఁగానే బిడ్డలంగనుటకుఁ బుట్టినిల్లు చేరుచుండుమర్యాద యందఱు గుర్రతీగినదేయనియు భావము. మేఘములు సముద్రోదకముచేత గర్భమును ధరించి లోకమునగఱట వర్జించుచున్నవని ప్రతీతిగనుక నిట్లు నిర్ణయపఁబడియె.

తే. ఉర్విఁ గాదంబినుల యలయుమ్మనీరు

దొరుగఁ గేకులు కేకలు • తోన నేనె

ద్విజత నారణ్యకధ్వని • వినఁగఁ జేసి

గర్భము సుఖచ్యుతము సేయఁగడఁగె ననఁగ.

79

టీ. ఉర్విఁ = పువయందు, కా...రు-కాదంబినుల = మొయిల్లగుంపుల యొక్క, అల=ప్రసిద్ధమైన, ఉమ్మనీరు=ఉబ్బనీరు, తోరుగఁగె=ప్రవింపఁగా, ద్విజతఁ=ద్విజత్వముచేతను, ని. 'వంతవిప్రాణ్ణజోద్విజః' యని యమరము. ఆరణ్యకధ్వని=ఆటవికిజనము వర్షమురాగా నిర్వమునచ్చెనని హిందచేయునుగనుక నదియచునారణ్యకశాఖయొక్క ధ్వనిని, వినఁగఁజేసి-శ్రుతపఱిచి, గర్భము సుఖచ్యుతముసేయుఁ=సుఖప్రసవము గల్గినట్లునొప్పుటకు, కడఁగెననఁగఁ=ఉపక్రమించెననఁగా, కేకులు=జమిళ్లు, కేకలు-కేకాస్వరములను, తోన=వెంబడిగానె, చేనెఁ = ఒనర్చిన. ఇచ్చట మేఘోదమువలన నంతసేరిచిన మయూరములయొక్క కేకలను సుఖప్రసవార్థమైన యారణ్యకశాఖాధ్వనిక సేతునని యుత్పేక్షించినందున నుత్పేక్షాలంకారము.

తా. లోకముల మేకటిగలయువిదలకుఁ బ్రసవసమయంబునఁ గల్గునున్ననీరుగానుపింపఁగా నక్కడనుండుస్త్రీలుగానిజూచి ప్రసవకాలంబనియూహించి తమలోఁదాము గొలగొల లాడుట ప్రసిద్ధము గావున నావిధముగా నెమళ్లు మేఘములనుండి యుబ్బునీరు ప్రవింపఁగాఁ దాము ద్విజ లగుటంజేసి సుఖప్రసవార్థ మారణ్యకశాఖ నధ్యయనముజేసి వినుపించుటకు నుపక్రమించెనో యన్నట్లు వెంబడించి కేకానాదములం జేసెనా.

మ. అలపల్ల న్యుడు భానుఁ డనొల్లిమిలో • నభ్రంపుఁ బెన్గొప్పింఁజల మాఁగఁ బిడుగుకుఁ జాత్యపుటయఁస్కాంతంబు నత్తున్కలోపలఁ జూప న్న హిమిఁదలోహరిజముం • బైఁ బర్వె నా లేచె వాత్యలఁ బ్రెన్దవమఱు ల్లాగి ల్లాదల గ్రుద్దంతై దివిం బర్వినఁ. 80

టీ. అ...దు-అల=ప్రసిద్ధుడైన, పర్జన్యుడు=దేవేంద్రుడు (కష్టరవాడు), భానుడే=సూర్యుడనియెడు, కొలిమిలోక=అయోగోళమందు, అభ్యంపుఁబెన్తో పెరక=మేఘమును పెద్దనీళ్లకొంగును, జలమాంక=ఉదకములనింపుటకై, పి...బు - పిడుగు=అశనియను, ఉక్కు=లోహముయొక్క, జాత్యపు=సజాతీయమైన, అయస్కాంతంబు=సూదంటుతొయొక్క, అత్తున్మ=అశకలమును, లోపలక=అంతర్భాగమందు, చూపక=ఆతికింపగా, మ...మున్-మహిమిది=భూమండలము మీదనున్న, లోహరజమున్=ఉక్కుపొడి, పైక=పైకి, పర్వెక=ఎగసి వ్యాపించెక, నాక=అనునట్లు, వాత్యలక=సుడిగాడ్పులచేత, ప్రాగ్దానమఫుల్-ప్రాగ్దాన=మొదలివైన కార్పిచ్చులయొక్క, మఫుల్=బూడిదలు, మోగిల్=మేఘము, మొదలక=ప్రప్రథమమందు, గ్రద్దంతై=గృధ్రపరిమాణముగలవై, దివిక=అంతరిక్షమందు, పర్వినక=వ్యాపింపగా, లేచెక=ఎగసెను.

తా. తొల్లొల్ల మేఘము గృధ్రమాత్రమై యంతరిక్షమున నుండునప్పుడు భూమి యందున్న కార్పిచ్చుల మహిమహములు సుడిగాడ్పులచే నెగురగొట్టఁబడి పైకెగసి యందున్న స్వల్పమేఘమును గలయునపుడు పర్జన్యుడను కష్టరవాడు సూర్యుడనుకొలిమియందు మేఘమును నీళ్లకొంగును నీరు కాఁజుండుటకై పిడుగుక్కునకు సజాతీయైన సూదంటుతొల తునుకని లోపల నతుకుఁబెట్టఁగాఁ బుడమియందున్న లోహరజపుంజములన్నియుం బయికి నెగసి యామేఘము నావించి వృద్ధిబొందించునట్లుండెనని భావము. రూపకోశాపితమైన యుత్ప్రేక్షాలంకారము.

తే. ఇలకు డిగి చుట్టిచుట్టి దుమ్మెత్తి యెగసి

పోయి తము ముంచునుడిగాలిఁపుష్కరముల

గడలిసి రభాకలభము • ల్లాసె ధరణి

నభాకరిశిక్ష దివి గాంచినట్టికరణి.

81

టీ. ఇలకుడిగి=భూమికిదిగి, చుట్టిచుట్టి=గిరగిరందరిగి, దుమ్మెత్తి = భూమినిగ్రహించి, ఎగసి=మీది కెగిరిపోయి, తమున్ = తిమ్మును (అనగా మేఘములనునట), ముంచు=కప్పచున్న, సుడిగాలి = తిరుగుడువాయువును, పుష్కరములన్ = తొండపుకొనలచేత, అ...ల్-అభి-మేఘములనియెడు, కలభముల్-ఏనుగుగున్నలు, కడలిసీరు=సముద్రమునఁ బానముఁజేసియున్న నీటిని, ధరణిన్=భూమియందు, గ్రాసెన్=విశ్వఁబెల్లెను, అభాకరి=విరావతముయొక్క, శిక్షన్=నేర్పుటను, దివిన్=అంతరిక్షమందు, కాంచినట్టికిరణిన్=పొంచెనో యన్నట్లుంలె నీరు వెల్లగొసెనని క్రిందికి నన్వయము.

తా. లోకమునం దేనుంగులు దొండంబుల కొనలచేత చుష్కైతి పైకింజలుట యను నీటింబీల్చి మరల వెళ్ళజెప్పుటయును బ్రసిద్ధముగావున, మేఘములను నేనుం గు గున్నలు భూమియందులేచిన సుడిగాడ్పులను తుండంబులచేత సముద్రోదకమును పానముజేసి యైరావతముయొక్క సాహచర్యముచేత నంతరిక్షముం దభ్యాసముఁ జేసిన విద్యచేతనో యన్నట్లుంబలె మరల వెళ్ళజెప్పెను. ఇది రూపకాథాపితమైన యుల్పేక్షలంకారము.

తే. కృతపయఃపాననవమేఘఃపృథుకములకు

రాలె నొయ్యన వడగండ్లఃపాలపండ్లు

మఱి బలాకాద్విజాలినఃప్రాప్తి గలిగెఁ

బెరుగఁ బెరుగంగ ధ్వనియు గంభీరమయ్యె.

82

టీ. కృ...కున్-కృత=చేయఁబడిన, పయః-ఉదకములను తీరములయొక్క, 'పయఃపానీయ సుగ్ధయోః' యనిరత్నమాల. పాన=త్రాగుటగలిగినట్టి, నవ=కొత్త లైన, మేఘ=మొయిళ్ళనియెడు, పృథుకములకున్=పసిబిడ్డలకు, 'పృథుకశ్చాబకశ్చిశుః' అని యమరము. ఒయ్యనన్ = మెల్ల మెల్ల గా, వడగండ్లపాలపండ్లు=వర్షోపలములను బాల్యదంతములు, రాలెన్=పడెను, మఱి=వెనుకను, బలాకా = కొంగలనియెడు, ద్విజాలి=పలునరుసయొక్క, సంప్రాప్తి=ప్రాప్తిచుట, కలిగెన్ = సంభవించెను, పెరుగఁబెరుగంగన్=నానాట వృద్ధిబొందఁగా, ధ్వనియు=శబ్దమును, గంభీరమయ్యెన్=మిగుల వశిశయించెను.

తా. స్రవ్యపానముజేయు పసిబిడ్డలకు మెల్లమెల్లనఁ బాలపండ్లు రాలి, మరల పండ్లు మొలవఁగా నానాట వృద్ధిబొంది స్వరమతిశయించునట్లుదకపానము గల నూతన జలధరములకు వడగండ్లను బాల్యదంతములు రాలి, పిష్టుటఁ గొంగలను దంత పక్షి గల్గి క్రమముగా వృద్ధిజెందఁగా గంభీరధ్వని యతిశయిల్లె ననుట. రూపకా లంకారము.

మ. తనతోయం బినరళ్ళు లెత్త నిల వాఁత్యారేణుమూర్తి నృపేహం

ద్రువకుం జెప్పఁగ మ్రచ్చుఁ బట్ట దివమందు నిష్ఠుఁ టింపం భయం

బునఁ దద్రశ్మినహనీము న్వన డిగెం బో డాగి వే గ్రుమ్మరిం

ప ననం ధారలు దోచె మించు వెలిగింప నృబ్బుల న్వలిపె. 83

టీ. త...బు-తన=భూమియొక్క, తోయంబు = నీటిని, (తోయమనుశబ్దము దేశ్యమగుటవలన ముఖ్యవస్తువును బోధించుచున్నదిగాన శ్రేష్ఠమైనపదార్థమనుట.) ఇన రశ్మిలు=సూర్యకిరణములు, ఎత్తె=అపహరింపఁగా, ఇల=భూమి, వా...ర్తిక-

వాత్యా=సుడిగాలివలన నెగిసివట్టి, రేణు=పరాగరూపమయిన, మూర్తి=శరీరము చేత, మహేంద్రునకు=దేవేంద్రునకు, చెప్పఁగ=ఎఱిగింపఁగా, ఆయుధ్రుండు, మ్రుచ్చు=దొంగను, పట్ట=పట్టుటకై, దివమందు=అంతరిక్షమందు, విల్పటింపఁ=ధనుస్సునుబూనఁగా, భయంబున=భీతిచేత, తద్రశ్శి...మున్-తత్=ఆ నూత్యునియొక్క, రశ్మి=కిరణములయొక్క, సహస్రమున్=వేయును, వెసన్=వేగముచేత, డాఁగి=కొనరాకయుండి, వేన్=త్వరితముగా, వెల్లిపైన్=ప్రవాహము మీఁద, క్రుమ్మరింపన్=నిర్మించుటకు, డిగెంబో=ఏదెను గాఁబోలు, అనన్=అనునట్లు, మించు=మెఱపు, వెలిగింపఁ=కనుపించునట్లు వెలుంగు చేయఁగా, మబ్బులఁ=మేఘములయందు, ధారలు=నీటిధారలు, తోచెఁ=కనఁబడెను.

తా. భూమి తనయుడకములను ముఖ్యనిస్తువులను సూర్యకిరణములు హరించి కొనిపోయినవని సుడిగాలిచే రేపఁబడిన పరాగరూపమును దాల్చి యింద్రునితో మొఱవెట్ట నాయుధ్రుఁడంతరిక్షమందొంగలను బట్టుటకై తనధనుస్సును గనుపఱుపఁగా నందులకు భయమంది సహస్రకిరణములు నేకకౌలముగా వానిం ద్రుమ్మరింప నుద్యమించినవోయననట్లు మేఘములనుండి వచ్చు నుడకధారలు మెఱపుల వెలుంగునఁ గానవచ్చుచుండెను.

చ. తొలితొలివచ్చుధారల కెదుర్కొని తచ్చటఁ దీరగెమ్మట్టుగా
నలముచు ధాత్రి లేచి పాలుపారె మలీమనబొప్పవల్లుల
తొలితొలి ధార కే వెఱచి • తోనె ఘనాఘము వానకాళ్ళకుం
బలరిపుఁ డాలయాభిముల • భంగినె సంకెల లూన్యెనో యనఁ.

టీ. తొలితొలివచ్చు = ముందుముందుగవచ్చుచున్న, ధారలకున్-నీటిధారలకు, ఎదుర్కొని=ఎదిరించి, తచ్చటన్=ఆధారాసమాహమును, తీరగెమ్మట్టుగాన్=లతాపరివేష్టనమన్నట్లుగా, అలముచున్=చుట్టుకొనుచు, ధాత్రిన్ = భూమియందు, లేచి=ఉత్థితమై, మ...లు-మలీమన=నల్లనైన, బొప్ప-పొంగలయొక్క, వల్లులు=తీరగెలు, బలరిపుఁడు=ఇంద్రుఁడు, అత్తొలితొలిధారకె=ముందుముందుగరిసినయుడకధారకే, వెఱచి=మిగుల నిర్మించునని జంకి, తోనె = వెంబడిసే, ఘ...కున్-ఘనాఘము=మేఘ సమాహమయొక్క, వానకాళ్ళకున్=ధారలచుపాదములకు, ఆ=ప్రసిద్ధమయిన, లయ=ప్రళయకాలమందలి, ఆభిములభంగినె=పు...లారాది మేఘములకుంబలె, సంకెలలు=నిగళింపఁగములు, డాన్యెనోయనన్ = ఒనర్చెనోయనన్నట్లు, పాలుపారెన్=ఒప్పుచుండెను. ని. 'సమితి ర్నండలీ పిండి రింఘోలిః పటలీ ఛటా, మలీమసంతు మలినం కచ్చరం మలదూషితం, బాష్పోనేత్రజలౌష్ణికాః, కల్లేతు ప్రతతి ర్లతా' అని యంతట నమరము.

తా. నేలమీదఁ జరుకులు రాలఁగానే యందున్న వేడిమి పొగరూపమై పై కెగయుట ప్రసిద్ధముగావున ముందు ముందు నిద్రించు నుదకధారలచేతనైన గ్రీష్మతప తప్తభూమియొక్క పొగతీగ లెదుర్కొనుచుండ దేవేంద్రుండు తొలుదొల్లఁ గను పడినయుదకధారలకు వెంటి ముందు విశేషముగావ్వించునన్న శంకచేత మున్ను ప్రళయకాలమేఘములైన పుష్కలవర్షాలయ ను నిర్బంధించినవిధమున నీమబ్బులకు సుంకలలు దగిలించెనో యన్న ట్లొప్పుమందెనట.

చ. ఎడపక మున్ను మింటిపయి • నేతగులంబులు లేక మూకతఁ

వెడలెడువోఁ గఠోరఘనాబృందము లడ్డమునడ్డ వానిమే

యిడియ జవోష్మక బాతెడురవీందులదట్టపుబండికండ్రచ

ప్పుడుగతి మ్రోసె రేవగలు • భూరిభయంకరగర్జ లత్రటిన్. 85

టీ ఎడపక=ఎడ తెగక, మింటిపయి=అకాశమును, మున్ను = నర్నాకాల మునకుఁ బూర్వమును, నేతగులంబులులేక=ఏప్రతిబంధములేక, మూకతఁ=చప్పు డులేనట్లు, వెడలెడువోఁ=పోవువేళలందు, క...లు-కఠోర=దట్టమైన, ఘన=మబ్బు లయొక్క, బృందములు=గుంపులు, అడ్డమునడ్డక=నిరోధింపఁగా, వానిమే=అ మే ఘముల శరీరము, ఇడియక=చూర్ణమగునట్లు, (ఇడియ నన్నది ద్రావిడదేశీయము.) జవోష్మక=వేగముచేత వేండ్రముచేత, సా...తిక=సాతెడు = పరువిడుచున్న, గవీండుల=సూర్యచంద్రులయొక్క, దట్టపు=సాంద్రమైన, బండికండ్ర=రథచక్రముల యొక్క, చప్పుడుగతి=ధ్వనివలె, రేవగలు=అహోరాత్రములు, భూరి...లు=భూ రి-ఆధికమగునట్లు, భయంకర=భీకరములైన, గర్జలు=ఊలుములు, అత్రటిక=అసమ యమము, మ్రోసెక=శబ్దించెను.

తా. నిర్నాకాలమునకుఁ బూర్వమున నాకాశము దెడతెగక యేలాటి ప్రతి బంధము లేమింజేసి నిశ్శబ్దముగఁ బోవునప్పుడు దట్టమైన మబ్బులచా శబ్దమురాఁగా వానికాయంబులు చూర్ణము లగునట్లు వేగముచేత వేడిమితోఁ బరువిడుచున్న దినా కర త్త పాకరులయొక్క యరవముల చప్పుడులపగిలిన నయ్యనసరంబున నహోరా త్రంబు లత్యంతభయంకరంబు లైన యులుము లుటేమెను.

చ. దినములవెంబడిం జడనిధి న్మును గోలిసనీరులోనఁ బే

రినలవణంపుఘట్టముల • దృవ్యదిరమ్మదరావము ల్దవు

లొని పెటలించునార్భటు లొకో యనఁగా సతీతిద్భయంకర

స్తనితములఁ స్పృశించె సతిసాంద్రఘనాఘనగర్భగోళముల్. 86

టీ. దినములవెంబడిక=దినాలవయసు, జడనిధిక=సముద్రమందు, మునుగ్రో లిననీరులోనక=మున్నుద్రావిన గురుదకములొపల, కే...లక = కేరిన-ఘనీభవం

చిన, లవణంపుఘట్టములకొకటొకటి విశ్వలను, దృ...ల్ - దృష్ట్యకొకటి అతిశయించినట్టి, ఇరవైదే = మేఘజ్యోతియ నెడు, దానముల్ = కార్పియ్యలు, తవుల్కొని = అంటుకొని, పె...కొకటి అనగా - పెటలించు = పెట్టునట్లుగఁ జేయునట్టి, అర్చిటులాకొకటి అనగా - ప్రయత్నములొనర్చుట, స...లకొకటి - సతటిద్భయంకర = మెఱుపులతోఁ గూడిభయంకరములైన, స్తనితములకొకటి = ఉలుములను, అతి...ల్ - అతిసాంద్ర = మిగులదట్టమైన, ఘనాఘన = వానకొలపు మొయిళ్ళయొక్క, గర్భగోళముల్ = ఉదరప్రదేశములు, సృజించెకొకటి = కావించెను, 'వాన్నికొట్టి' ఘనాఘన'యని యమరము. ఉత్పేక్షలంకారము.

తా. మేఘములు నానాట సముద్రమండుఁ ద్రావిన నీరు లోపలఁ జేరి యుప్పు విశ్వలు కాఁగా వానిని మేఘాన్నులు దహింప నందుఁ బుట్టిన పెటపెటధ్వనులొనర్చునట్లు మించులచేత భయంకరములైయున్న యులుము లామేఘములయల దొప్పుచుండె నని భావము.

మ. ఇనరశ్మి ల్త్రుష వార్ధి జేరి జల మొక్కింతాన నాత్మోష్ణఁ జు
య్యని వెంటం బొగముంచితో నెగసి వాతాధూతతత్సంధులం
గన నౌచుం గళదశ్మలై వడకురేఖం దిక్తటప్రోత్థిత
స్తనయిత్తుచ్చటఁ జంచల లైఱసె నాసారంబు దోరంబుగక.

టీ. ఇనరశ్మిల్ = నూర్యకిరణములు, తృషణ్ = దప్పిచేత, వార్ధికోచేరి = సముద్రమునుబొంది, జలముబిడ్డిం త అనకొకటి - ఉదకమును గొంత పానముచేయఁగా, ఆ తోష్ణిష్క = స్వకీయమైన యుబ్బుచేత, చుయ్యని = చుయ్యుమని ధ్వనిపెట్టి, వెంటకొకటి = వెంటడిగా, పొగముంచితోకొకటి = భూమముగప్పకొనఁగా, ఎగసి = అంతరిక్షమునకెగసి, వా...లకొకటి - వాత = గాలిచేతను, అధూత = కదలింపఁబడిన, తత్సంధులకొకటి = అమబ్బయొక్క సంచలయందు, కననౌచుకొకటి = అగపడుచు, గ...లుచు - గళత్ = జాఱుచున్నట్టి, అశ్మలై = కన్నీళ్ళుగలవై (వడదగిలినపుడు కన్నుల నీరు గాఱుట ప్రసిద్ధము.), వడకురేఖకొకటి = కంపించుచందమున, ది...టకొకటి - దిక్తట = దిగంతములయందు, ప్రోత్థిత = పుట్టినట్టి, స్తనయిత్తుచ్చటకొకటి = మొయిళ్ళగమించుచు, ఆసారంబు = ముసరువాన, దోరంబుగకొకటి = అతిశయింపఁగా, చంచలల్ = మెఱుపులు, మెఱినెకొకటి = వెలిఁగెను. ని. 'స్తనయిత్తు ర్విలాహకః, ధారాసంపాత ఆసారః చఞ్చలాచపలాపిచ' యని యంతట నమరము.

తా. నూర్యని కిరణరూపంబు లగు మేఘములు సముద్రోదకమును బీల్చుతఱి దమయొక్క యూష్ణముచేతఁ జుయ్యుమని శబ్దించుచుండ, వెంటనే పొగ చుట్టికొన్నందునఁ బైకెగసి వానియపుచేతఁ గదలింపఁబడినందువలన, దమయందు గానవచ్చుచుఁ గాఱుచున్న కన్నీరు గలవై కంపించుచందంబుననున్న మెఱుపులు దిగంతముల

యందు జనించిన మేఘములయందు జడివాన గురియుచుండఁగాఁ బ్రకాశించెనని భావము.

మ. ఇలకుం గల్గినజీవనంబుల నిజానిష్టోగ్రమార్తండమం

డల మానం దనవైరివైరి సఖుఁ డొంటం దద్రవిం బీల్చి య

య్యిల కొక్కువ్వుడిఁ గ్రుమ్మరింపఁ దగుఁ దాఁ నెంతైన నంతైనమం

డలముక్ రాహుపాసంగఁదాల్చుగతి మింటం బర్వె నీలాభ్రముల్.

టీ. ఇలకుఁ=ధూమికి, క...లకుఁ-కల్గిన=ఉన్నటువంటి, జీవనంబులకుఁ=ఉదకములను, ని...ము-నిజ=రాహువునకు, అనిష్ట=శత్రువైన, ఉగ్ర=తీక్షణమైన, మార్తండుండలము=సూర్యుని బింబము, అనకుఁ=పానము సేయఁగా, త...రి-తన=తనయొక్క, వైరివైరి=పగవాని పగవాఁడు, సఖుఁడొంటకుఁ=మిత్రుఁడగుటచేతను, (అనఁగా లోకమందుఁ దన శత్రునిశత్రువు దనకు మిత్రుఁడొట ప్రసిద్ధముగాన ధూమియందున్న జలముల నపహరించిన సూర్యునకు శత్రువైన రాహువునకును ధూమికిని మైత్రియనుట.) తద్రవిఁ=ఆసూర్యుని, సీల్చి=ఊటుకొని, (మందు సూర్యుఁడు హరించిన యుదకములను మరల నాకర్షించి యుట.) అయ్యిలకుఁ=ఆధూమికి, ఒక్కువ్వుడిఁ=ఒకపర్యాయమే, గ్రుమ్మరింపఁ=కురియుటకు, తాఁ=ఆరాహువు, ఎంతైనకుఁ=ఎంతటి యాకృతిగలవాఁడైనను, తగుఁ= సమర్థుఁడగునో, అంతైనమండలముఁ=అంతఁగా బెరుగుచున్న బింబమును, రాహు=సైంహికేయుఁడు, పాసంగకుఁ=సరిపడునట్లు, తాల్చుగతిఁ=ధారణ మొనరించెనోయన్నట్లు, నీలాభ్రముల్=నల్లమబ్బులు, మింటకుఁ=ఆకాశమందు, పర్వకుఁ=వ్యాపించెను.

తా. ఆకాశమం దంతట వ్యాపించియున్న నల్లమబ్బులను జూడఁగా ధూమి తనజీవనంబులను సూర్యుండు పానముఁజేసి హరింపఁగా దాని మరల రిప్పించుకొనవలయు నన్న యభిప్రాయముతో సూర్యునకు విరోధియైన రాహువుతో జెప్ప నతఁడు ధూమికి మిత్రుఁడొంటంజేసి యసూర్యకిరణములయందున్న యుదకములను గ్రహించి వర్షించుట కుద్యమించిన రాహుమండలమో యన్నట్లుండెను.

తే. పుట్ట వెడలి నభోభిత్తిఁ బట్టుశక్తి

కార్ముకపుఁబెద్ద పలువన్నెఁకట్లజెఱి

దైన నడచెడు కాళ్ళగుంపనఁగ గాలి

కార్కొని దిగంతముల వానఁకాళ్లు నడచె.

89

టీ. పుట్టవెడలి=నల్లకమునుండి బయలుదేలి, శ్లో. 'నల్లకాగ్రాత్ప్రభవతి ధనుః ఖండి మాఖండలస్య' యని కాలిదాస ప్రయోగము. నభోభిత్తిఁ=ఆకాశమని

యెడుగోడను, ప...ది-పట్టు=ఆవలంబించునట్టి, శక్రకార్తుకపు=ఇంద్రధనుస్సునియె
డు, పెద్ద=గొప్పదైన, పలువన్నె=నానావర్ణములుగల, కట్టజెట్టిది = కట్టుగలకలపది
సంబంధి, విన, న...పు-నడచెడు=చనుచున్నట్టి, కాళ్ళగుంపు అనగఁగ్=పాదముల
చాళ్లనునట్లు, గాలిక్=వాయువుచేత, కాగ్మి=నల్లనికై, వానకొళ్లు=వర్షధారలు,
దిగంతములక్=దిక్కులములయందు, నడచెక్=ప్రవర్తించెను.

తా. నల్లకమునుండి వెడలి యాకాశ మునుగోడ నాశ్రయించి నడచుచున్న
యంద్రధను స్సునియెడు బహువిధముల వన్నెలుగల కట్టు గలిగియున్న జెట్టికాళ్ళో
యనునట్లు నలుగడలయందును వర్షధారలు కానబడెను.

చ. ఒకచినుకు న్ననన్య యగు • నుర్వికి డిగ్గఁగ నీవు మూఁగి చా
తకము లటంచు లోఁ గనలి • దట్టముగా నలమేఘుఁ డాడుచుం
డక చన నూఁదఁగాఁ దొరఁగు • నాశపుటుండలు వోలె రాలెఁ ద
క్కకపడు వర్షధారల ముఖస్థము లై కరకానికాయముల్. 90

టీ. ఒకచినుకు=ఒక్క బిందువును, ససన్య = పయిరతోఁగూడినది, అగు
ఉర్వికిన్=వివభూమికి, చాతకములు=స్తోకకపక్షులు, మూఁగి = చుట్టుకొని, డిగ్గఁగ
నీవు=జాఱనీయవు (తామే వర్ష బిందువుల నన్నిటిని పానము చేయును) ఆటంచుక్=
ఈలాగనుచును, అల=ప్రసిద్ధుఁడైన, మేఘుఁడు=జలధరుఁడు, లోక్ = లోపలను,
కనలి=కోపించి, దట్టముగాన్-నిబిడముగాను, అడుచుండక=సంచరింపక, చనక్=
పోవునట్లు, ఊదఁగాక్=వెళ్ళనూఁదఁగా, తొరఁగు=పడుచున్న, నాశపుటుండలువో
లెక్=క్రోవియందలియుండలనలెను, (లోకమునఁ బట్టువారు నోటలో నుం
డలు వేసికొని గొట్టముతో వానిఁ బట్టులపై బడునట్లు నుట ప్రసిద్ధముగానఁ బ్రయో
గించినాఁడు.) కరకానికాయముల్=ఎడగండ్రాసులును, తక్కక=ఎడతెగక, పడు
=పతనమగుచున్న, వర్షధారల=వానకొళ్ళయొక్క, ముఖస్థములై=అగ్రములయందు
న్నవై, రాలెన్=పడెను. శ్లో. 'సర్వంసహపతత మంబు నచాతకానా'మని యున్న
ప్రకారము భూసంస్పృష్టిజలము చాతకములకు రోగి పోతువుగాన నంతరాళముననే
గ్రహించుట ప్రసిద్ధము.

తా. చాతకపక్షు లొక బిందువునైనను భూమియందుఁ బడెనీక పానముఁజేసి
గుంపై యాడుచుండఁ జూచి మేఘుల దాత్మలోఁ గోపించి యాచాతకపక్షుల గొట్టు
టకై పట్టలగ బట్టువాఁడు నోటనించిన ముండలను గొట్టముద్వారా వెళ్ళగొట్టుచుండు
బున నెడతెగకుండ వర్షధారాముఖంబున వర్షింపఁగ వడగండ్రు రాలె నని భానము.

సీ. ఎలగోలుజల్లు ము • న్నైశపళి నేటవా

ల్పడిగాలి నట్టిండ్ల • దిడిపి చనఁగ

నట్టై తో వడగండ్ర • కట్టావులు దుమార,
 మాపులు రేచి రెండవదియుఁ జన
 మఱి మూడవది నిల్చి • మెఱసి బిట్టుటిమి శీ,
 కరవారిస్పష్టేఁ జేకటిగ నలమ
 నుయ్యెలచేరుల • యోజు బైపై వెండి,
 జల్లుపైఁ జల్లుపై • లల్లుకొనఁగ
 తే. భూభిదాపాది దుర్భరాంభోధరంపు
 వడి మరుస్సంధుఁ దెరలక • కడవ వంచి
 నట్లు హోరని ధారాఘ • మైక్య మొంది
 విన్ను మన్నును నొకటిగా • వృష్టి బలసె.

91

టీ. ఎలగోలుజల్లు=మొదటవచ్చినవానజల్లు, ముక్=ప్రథమమందు, పెళ్=పెళ్ళ=పెళ్ళపెళ్ళధ్వనితో, ఏటనాల్పడి=సంపుగా వాలి, గాలిన్=వాయువుచేతను, నట్టిండ్రన్=గృహమధ్యభూములను, తడిపి=నాన్ని, చనఁగన్=పోగా, అట్టై=అప్రకారమే, తోన్=వెంబడిగానే, ఇడగండ్ర=ఇడ్డపలములయొక్క, కట్టావులు=అవిరులు, దుమారము=పరాగమును, ఆవులు=ఉబ్బులను, రేచి=ఎగురఁజేసి, రెండవదియున్=రెండవదియైనట్లును, చనఁగన్=పోగా, మఱి=పిమ్మట, మూడవది=తృతీయమైనవానజల్లు, నిల్చి=నిలువఁబడి, మెఱసి=మించులను వెలిగించి, బిట్టుటిమి=మిగులగర్జించి, శీకిర=తుంపరలతోఁగూడిన, వారిన్=ఉరకముచేత, స్పష్టిన్=ప్రపంచమును, చీకటిగ నలమన్=ఆంధకారమగునట్లు మట్టుకొనఁగా, ఉయ్యెలచేరులయోజన్=దోలయొక్క గొలుసులవలెను, పైపైన్=మీఁదమీఁదను, (వెంటవెంట ననుట.) వెండి=మఱియును, జల్లుపైక్=పర్షిముమీఁదను, జల్లు=పర్షిము, పెల్లు=అతిశయముగ, అల్లుకొనఁగాక్=క్రమ్యకోఁగా, భూ...న్=భూభిదాపాదిభూ=భూమియొక్క, భిదా=భేదమును, అపాది=ప్రపాదించుచున్న, నిర్భర=భరింపకత్యముగాని, అంభోధరంపు=ఉదకాతిశయముయొక్క, ఇడిన్=వేగముచేతను, మరుజంధుక్=జంఝామారుతముచేతను, 'ఝంఝావాతస్సస్పష్టికి'యని యమరము. తెరలక=తెమలక, కడవనంచినట్లు=బానకుమ్మరించినవై ఖరని, హోరని=హోరునుమధ్యనితోఁగూడి, ధారాఘము=ధారాసమాహము, మైక్యము=వీధించి, విన్నుమన్నునునొకటిగా=అకాభూములు రెండనొక్కటయైనట్లు, స్పష్టి=పర్షిము, బలసెన్=స్పృధిఁబొందెను.

తా. ఆవును భూమ్యంతరము లేకమగనట్లు హోరుమును ధ్వనితో నెడతెగక నిర్షము గుండుచుండెనట.

మ. అలవర్జన్యఁడు కేకిపాత్రములగుం • పాడించుచో మేఘముం
డలపున్ మదైల గుంగ లేవను మరున్వార్దంగికుం డర్థి నె
త్త లలి స్నేలకు వ్రాలుచు న్నెగయుచుం • దారాడునత్తెల్లజ
ల్లులుఁ గెంగుచ్చులు నయ్యె ధారలును దల్లోలేంద్రగోపంబులున్.

టీ. అలవర్జన్యఁడు=అయింసుఁడు, కే...పు- కేకి=మ యూరములనియెడు, పాత్రములన్=నటులయొక్క, గుంపు=సమాహమను, పాడించుచోన్=నాట్యమాడించుతఱి, మరున్వార్దంగికుండు=వాయువనెడు మదైలకాఁడు, లలిన్=నిలాసముగా, అర్థి=ప్రియముతో, మేఘమండలపున్ మదైల = మబ్బులగుంపను మృదంగము, క్రుంగన్=వంగఁగా, లేవను=ఉత్థితముకాఁగా, ఎత్తన్=పై కెత్తఁగా, ధారలును=ఉదకధారలును, నేలకున్=భూమికి, వ్రాలుచున్=వంగుచును, ఎగయుచున్=మీరికి నెగయుచును, తా...లున్-తారాడు=శీరాడుచున్న, అత్తెల్లజల్లులున్=అధవళమయిన జాలరులును, తల్లోలేంద్రగోపంబులున్-తత్=ఆ వర్ష ధారలయందు, లోల=చలించుచున్న, 'చలల్లోలంచలాచల'మని యమరము. ఇంద్రగోపంబులున్=అర్ధ్రపురుగులును, కెంగుచ్చులున్=ఎఱ్ఱనికుచ్చులును, అయ్యెన్=అయెను. రూపకాలంకారము.

తా. ఆ ట్లమోఘముగా వర్షించుసమయంబున నాప్రసీద్ధుండగువర్జన్యఁడు మయూరము లనునటుల నాడించునవసరంబున మేఘములు మృదంగములుగా, వాయువు మదైల వాయింపువాఁడుగా, జలధారలు జాలరులుగా, వానియందు జలించుచున్న యార్ధ్రపురుగులు గెంగుచ్చులుచుగాఁ గన్పట్టెనని భావము

ఉ. ఓహరిసాహరిం బ్రథమ • మొల్కెడుధారల గాడ్పు లేటవా
ల్లా హతి నీడ్చి వీగుప్రజలం గలప న్నొగు లొందె నంబుభృ
ద్వాహచలద్రథత్వము మొద ల్మొలుగఁగధ్వజ మెక్క నొటగా
నాహదనం జెలంగుజన • మాంతము నూళ్ళకుఁ బోవ రామియున్.

టీ. ఓహరిసాహరిన్ = తఁడోపఠండముగాను, ప్రథమము = ముందఱగా, ఒల్కెడుధారలన్=కురియుచున్న నీటిధారలను, గాడ్పులు=వాయువులు, హతిన్=తమయొక్క కొట్టుచేత, ఏటవాల్గాన్=చేటచేర్చగా, ఈడ్చి=అకర్షించి, వీగుప్రజలన్=మొగులయందు దాగినజనులను, కలపన్=తడిపివ్యాకులపెట్టఁగా, మొగులు- మేఘము, అం...ము-అంబుభృద్వాహ=దేవేంద్రునకు, 'కురాపాణ్యేఘవాహనః' యనియమము. చలద్రథత్వము-చలత్=కిదలుచున్న, రథత్వము = స్వంగనభావమును, ఒండెన్ = పొందెను, ఈజనమితకుముండేల వెళ్ళక నిల్చియుండెననుశంకను వారించుచున్నాఁడు.- మొదల్=మొదట, మొలుగఁగధ్వజము=మించనియెడు టెక్కము, ఎక్కనొటగాన్=అరోహణముచేయఁగా, అహదనన్=అధ్వజారోహణ

సమయమందు, చెలంగుజనము=ఉన్నప్రజలు, అంతము=కడవఱకును, 'అక్షిపదశ్శి
వ్యాప్తా నీమాశ్శేధాతుయోగజీ' యని యమరము. ఊళ్లకు=గ్రామములకు, పోవరా
మియుక్ = వెళ్ళుటకు యుక్తముకావంతున, (వానవెలియువఱకునుట.) రథత్వము
నొందె నని పూర్వముతో నన్వయము.

తా. ముందుగాఁ దండ్రిపతండుంబులుగాఁ గురియుచున్న వర్షధారలను
గాడ్పులు విసరుచున్న వేగముచేతఁ జీటచేర్చుగా లాగి, మఱుఁగునదాఁగినట్టి ప్రజలను
గ్లేశపెట్టఁగా, మేఘము లింగ్రునకు జలద్రవమగుటను బొందెననియు; లోకము
నందుత్సేవాగులలో ధ్వజాశోహణకాలమందున్న జనులు ధ్వజాశోహణమువఱకు
నచ్చటనే యుండుట ప్రసిద్ధముగాన, మించనియెడు ధ్వజము నెత్తగానే యచ్చటను
న్నజనులు తుదవఱకు నుండిరో యన్నట్లు కదలుటకు యత్నములేక యావర్షమునందుఁ
దడిసిరనియును భావము. మేఘము లింగ్రునికి రథముగాను, వర్షధారలు లేఱుమోకులు
గాను, మఱుఁగున వంగినప్రజలు రథమిడ్చువారుగా నుత్సేషింపఁబడెను.

✓ తే. మిగుల నామని బచ్చచాంపేయకముల
నమ్మి కడపళ్ళఁ దము వైచినాఁడు మగుడ
నానపడువారి నవ్విన + ట్లల్ల విచ్చెఁ
గలయ మూతులు కేతకీగహనతతులు.

94

టీ. మిగుల=మిక్కిలియును, అమనిక్=వసంతముతువునందు, పచ్చచాం
పేయకములక్ - పచ్చ=పసుపునెన్నెగల, చాంపేయకములక్=సంపెగలను, 'భండీ
రోప్యథచాంపేయ శ్చంపకోపేమపుష్పకః' యని యమరము. నమ్మి=నిత్యమని విశ్వ
సించి, కడపళ్ళక్=కడపటను, (కంచెలోననుట.) తముక్=కేతకులను, వైచి = పడ
వయిచి, నాఁడు=వర్షర్తువునందు, మగుడన్=తరిగియును, అనపడువారిక్=అకించెడు
వారిని, నవ్వినట్లు=ఆపహసించినట్లు, అల్లక్=మెల్లగా, కేతకీగహనతతులు=మొగలి
తోటవరుసలు, కలయక్ = అంతలును, మూతులు = ముఖములు, విచ్చెక్ = విక
సించెను.

తా. ఆ వర్షర్తువల దంతట వికసించియున్న మొగిలిపువ్వులనుజూడఁగా వసంత
ముతువునందుఁ బ్రబలియున్న సంపంగిపువ్వులను నమ్మి తమ్ముఁ గడపట వేసి యిపు
డాసంపంగులు లేకపోవుటచేత మగల నపేక్షించుచున్న జనులను జూచి నవ్విన ట్లుండె
ననియు నాపత్తనమునందుఁ దోటలచుట్టును మొగిలిపూవు లుండుట ప్రసిద్ధముగాన,
గడపట వేసినట్లు వర్ణించె ననియును భావము.

చ. అనయము నందనంబు దివియందున యుండఁ బ్రసూనవాననల్
గని పటతెంచిపోవు నలకారుమెఱుంగులె పోవ రాక చి

కెన్ నో వనగంధలుబభుజిగీపరివేష్టన నామొగిల్లపిం
డునఁ జెలఁగెం బసిండితగంటుం దెగడుం బువురేకు మొత్తముల్.

టీ. ఆనయము=ఎల్లప్పుడును, నందనంబు=ఇంద్రోద్యానవనము, దివియంచున
= ఆకాశమునందె, ఉండన్=ఉండఁగా, ప్రసూనవాసనల్=నందనోద్యాన కుసుమా
మోదములను, కని=పొంది, పఱ తెంచిపోవు=వర్షించుటకు భూమికిదిగివచ్చిన మేఘు
ములతోడను వచ్చి మరలిపోవుచున్నట్టి, అల=ప్రసేదమైన, కారుమెఱుగులె=తొలకరి
మెఱుపులై, నవ=క్రొత్తదైన, గంధ=పరిమళమునందు, 'గంధేగంధకి అమోదే దేశే
సంబంధగర్వయోః' యని విశ్వము. లుబ్ధ=లోభపడుచున్న, భుజిగీ= ఆడువాగుఁబా
ములయొక్క, పరివేష్టన=చుట్టుకొనుటచేతను, పోవరాకచిక్కెన్ = చరణాలక
పట్టుపడెనో, నాఁ=ఆచునట్లు, మొగిల్లపిండునన్=మొగిలిననమందు, పసిండితగంటున్=
బంగారువన్నెను, తెగడున్=తీరస్కరించుచున్న, పువురేకు మొత్తముల్ = పువ్వుల
రేకులసమూహములు, చెలఁగెన్ = ప్రకాశించెను. పేతూ త్రేక్ష సస్తూ త్రేక్ష.

తా. ఆ దేశమునందుఁ గంచెలగునలనుండెడు మొగిల్లయుండఁ జొక్కపుబం
గారువన్నెగలపువ్వుల రేకులఁజూడఁగా గగనంబున నె యనవరతమునుండునందనోద్యా
నవనప్రసూన పరిమళంబుల గ్రహించి తమకౌఠారంబులగు మొయిల్లవెంట నర్చించుట
కై భూమికి నరుగుచెంచి మరల పోవుచున్న మెఱుపు లానగంధమునం దాసక్తముల
యిన శ్రీసర్పములచేతఁ జాట్టబడి కదలుటకు శక్తిలేక నిలువఁబడియున్నవో యన్న
ట్లుండె నని భావము.

చ. బలుసెగ నించువిల్లడుగుఁ బట్టినదే యిపు డాకుబూదిగెం

పులఁ ద్రిరుచిత్వ మూది మరుముష్టి బిగిం దివిఁ గ్రాయు మాక్తికం

బుల జడి దీన నందఱకుఁ బో యిది యింద్రునిదేని పుట్టరాఁ

గెలనమొ నాగ బో ల్విలుజిగిం గరకాస్త్రుతి నొప్ప మేఘముల్.

టీ. బలుసెగన్=మిక్కిలమగువెట్టచేతను, (గ్రీష్మకాలమందనుట.) ఇంచు
విల్లు=చెఱుకువిల్లు, అడుగుపట్టిన సె=భూమినిబడవేసినదే, (అనఁగా మొలుగువేసినచెఱ
కేయఁట.) ఇపుడు = ఈవర్షాకాలమందు, ఆకుబూదిగంపులన్=ఆకు = పచ్చనియా
కులచేతఁ బసరువల్లము, బూది=నడచునుండుతెఱపు, కెంపుల్=చెఱుకుననుండెడియె
ఱుపును, వీనిచేత, త్రిరుచిత్వము=హఠి శ్వేత రక్తము లనియెడు త్రివిధకాంతులుగలి
గి యుండుటను, ఊది=పొంది, మరుముష్టివిగిన్=మన్నగనిపిడికిటివిగిచేతను, దివిన్=
ఆకాశమునందు, మాక్తికంబులజడి=ముత్యపువర్షము, దీనన్ = ఈ గమస్సును, క్రా
యన్=వెల్లగ్రాయను, అందఱకుఁ పో=ఎల్లవారికిని పోవునుజామీ, ఇది = ఈ
ధనుస్సు, ఇంద్రునిదేని=ఇంద్రునిదైన పక్షమున, పుట్టరాఁగెలనమొ=పుట్టలానుండి

యేలవచ్చెను, నాగణ్=అనునట్లుగా, పోలు=చూడఁదగిన, విలుజిగి=ఇంద్రధనుగ
కాంతిచేత, కరకాగ్రుతి=ఎడగండ్లవానచేత, మేఘముల్=మొయిళ్లు, ఒప్పె=చెన్నొండెను.

తా. గ్రీష్మకాలమందు వెట్టచేత నిత్యధనుస్సు నేలం బడియుండి యిప్పు డా
కు బూది కంపు లనియెడు మూడువర్ణములు గలిగినదై మరునిముష్టివిగిచే వెలుపలికి
హక్తికముల నిర్తించుచున్నదినుమా ' అట్లుగాక ఇంద్రునిదైన నీధనుస్సు పుట్టచుండి
రానలసిననిమిత్త మేమని తోఁపింపజేయుచున్న యంద్రధనుగకాంతిలోఁగూడిన ఎడ
గండ్లచేత మేఘము లాప్పుచుండెనని భావము. శుభాపహ్నవానుప్రాణితో శ్రేష్ఠా
లంకారము.

చ. అతిజల మబ్ధిఁ గ్రోలె నితఁ • డంతయు రా నతివృష్టిదోషమా
మితి నిపు డబ్ధతం బరిణామించినతోయమె చాలుఁ బంట క
స్మృతి సలధాత గట్ట గగఃనంబున వర్తులత స్సమంతతో
వృత మగు నేతుమండలము • శ్రీపరివేషము సుట్టె భానునిఁ. 97

టీ. ఇతఁడు=ఈ నూర్యుఁడు, అబ్ధి=సముద్రమందు, అతిజలము=మిక్కిలి
నీటిని, గ్రోలె=పానముచేసెను. అంతయు= పానముచేసిన యుదకమంతయు
ను, రా=వచ్చినపక్షమున, అతివృష్టిదోషమా= అతివృష్టిరూపమగు నీతిబాధ
యగును, మితి= తగుమాత్రముచేతను, ఇపుడు = ఈ సమయమందు, అబ్ధత=
మేఘవృక్షముచేత, పరి...మె - పరిణమించిన=ఏర్పడిన, తోయమె=ఉదకమే, పంట
కు=సస్యములు ఫలించుటకు, చాలు=పూర్ణమగును, అన్యలిక=అనునట్టితలంపు
చేత, అలధాత=ఆ బ్రహ్మ, కట్ట=కట్టగట్టఁగా, గగనంబున=ఆకాశమందు, వర్తు
లత=వలయాకృతిచేతను, స...ము అగు - సమంతతః=అంతటను, వృతమగు=
చుట్టికొనియున్న, నేతుమండలము=మండలాకారమగు కట్టయొక్క, శ్రీ=కాంతి
చేత, పరివేషము=వరదగుడి, భానుని=నూర్యుని, చుట్టె=చుట్టుకొనెను.

తా. నూర్యునిఁ జుట్టికొనియున్న పరివేషమునుజూడఁగా నీ భానుం డబ్ధియం
దతిశయముగ నుదకపాన మొనరించుచున్నవాఁడు గాన నితనికిరణము లీవల నావలవ
చ్చెనేనియతివృష్టిదోషముఘటించును. మేఘరూపముపొంది యిపుడు మితముగ నన్నిం
చినయుదకము సస్యములకుఁ జాలియున్నయది యని ధాత తనమనంబున నాలోచించి
యానూర్యునికిరణములకుఁ గమనంబులక యుండుటకై పరివేష మనుమిషచేత నాన
హస్రాంకుని బంధించెనో యన్నట్లుండెను.

తే. గగనరంగస్థలంబున • మిగులఁ బ్రాధి
మమునఁ గాళిక నిల్చి కోలము నటింపఁ

బారి మొగంబున రాలు నిఁప్పుక లనంగ
గుంపులై రాలె మహి నింద్రఁగోపతతులు

98

టీ. గ...నక - గగన = ఆకాశమనియెడు, రంగస్థలంబునక = నాట్యభూమి యందు, మిగులక = మిక్కిలి, ప్రాధిమ్యమునక = దిట్టతనముచేత, కాలిక = ముప్పలగుం పనెడి కాలికాక్షి, 'మేఘజాలేపి కాలికా' యని యమరము. నిల్చి = నిలవంబడి, కోలమునటింపక = నాట్యమొనరింపఁగా, పారిక = అధికముగా, 'మొగంబునరాలు = ముఖమునుండి పడుచున్న, నిప్పుకలనంగక = అగ్నికణములతో యన్నట్లు, ఇంద్రగో పతతులు = అద్భుతపురుషులు, గుంపులై - మొత్తములై, మహిక = భూమియందు, రాలెక = పడెను. రూపకానుసారాణితో త్రేక్షాలంకారము.

క. ద్యుమణికరాలి మొగుల్లై

యమవన శశి గలయఁ గూర్చి హద నొటయు న
య్యమృతపుబిందులై క్రమ్మఱ
నుమిసెడు ననఁ గలయఁ గరక లుడుగక రాలెక.

99

టీ. ద్యు...లి-ద్యుమణి = సూర్యునియొక్క, 'ద్యుమణిస్తగణిర్నిత్యః' యని యమర ము. కరాలి = కిరణపత్తి, మొగుల్లై = మేఘములై, అమవనక = దర్శయందు, శశి = చంద్రుడు, కలయక = తమతోఁ గలియుటలన, కూర్చి = అమృతబిందువులనుగూడఁ బెట్టికొని, (చంద్రుండు మృతకిరణాండగుటచేత ననుట. అమావాస్యనాఁడు చంద్ర సూర్య లేక స్థానగతులై ప్రసిద్ధము.) దర్శనూర్వేంగు సంగమోయని యమరము. హదనొటయు = చేరరాఁగానే, అయ్యమృతబిందులై = అయ్యమృతకణములనే, క్రమ్మఱక = మగుడను, ఉమిసెడునక = వెల్లెఁగ్రక్కుచున్నవోయన్నట్లు, కలయక = అంతటను, కరకలు = విడగండ్లు, ఉడుగక = విడతెగక, రాలెక = పతనమాయెను.

తా. అవిచ్ఛిన్నముగా నర్థముతోఁగూడ రాలుచున్న రుచ్యంబులగు వడగండ్లను కూడఁగా సూర్యకిరణములు మేఘములై అమావాస్యయందుఁ జంద్రునితోఁగూడి గ్రహించికొని కూడఁబెట్టియున్న అమృతబిందువులను సమయము తటస్థింపఁగా మరల వెల్లెఁగ్రక్కుచున్నవో యన్నట్లుండెను.

చ. స్ఫురణ మొగుళ్ళపై మొదలఁ బొల్చి జలస్రతి నాఁడునాటికిం
గరఁగుచుఁ బుట్టుచుండుమణిఁకార్ముకర క్తిమ యెల్ల వెల్లి గె
న్నరుగులు గట్టినట్టులు గఁనుంగొన నయ్యె సురేంద్రగోపముల్
గరఁగినవింటియవ్వనరుంకై వడిఁ దెట్టెలు పెట్టువచ్చిక.

100

టీ. స్ఫురణ = ప్రకాశముచేత, మొగుళ్ళపై = మేఘములమీద, మొద
లన్ = ప్రథమమందు, పొల్చి = బిప్పి, జ...తిక్ - జల = ఉదకముయొక్క, స్రుతిన్ =
స్రవణముచేతను, నాఁడునాటికిన్ = దినదినమునకు, కరఁగుచున్ = కరఁగిపోవుచు,
పుట్టుచున్ = ఉత్పత్తియగుచు, ఉం...మ ఎల్లన్ = ఉండు = ఉన్నటువంటి, మణికార్డుక =
ఇంద్రధనుస్సుయొక్క, రక్తిమ ఎల్లన్ = ఆరుణ్యమంతయును, వెల్లిన్ = వజ్రదయందు,
కెన్నురుగులుగట్టిపట్టులు = రక్తవర్ణముగల ఫేనములయినట్లు, కనుగొననయ్యెన్ = చూ
డసాంపై యుండెను, కరఁగిన = ద్రవించి స్రవించిన, వింటియప్పసరుకై నిడిన్ = అమణి
ధనుస్సుయొక్క - యాకుపచ్చవర్ణమువలె, తె...కన్ - తెట్టెలు పెట్టు = గుంపులైయున్న,
పచ్చికన్ = పచ్చికపట్లయందు, సురేంద్రగోపములు = ఆర్ద్రపురుగులు, కనుగొనన్
ఒప్పెన్ - అని క్రిందికి నన్వయము.

తా. ఇంద్రధనుస్సుకరఁగఁగా వైనరక్తిమము గెన్నురువువలె ఆర్ద్రపురుగు
లును, కరఁగినపసరువలె పచ్చికలును కానవచ్చెనని భావము. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

చ. పెళపెళ మబ్బు బిట్టులుమ * భీతి విదూరశిలాంకుర * చ్చల్లో
త్పలకినియై ప్రియున్నిదుర * వోవుహరి న్వడిఁ గౌఁగలింపఁగాఁ
దలరి ధరిత్రి సాఁచుగఱుఁ * దాల్చినకేలనఁ గంకణంపుమ్రో
తలఁబులు దేల వండు పయిఁ * దాల్చి నదుల్యడిఁ జొచ్చెవారిధిఁ.

టీ. మబ్బు = మేఘము, పెళపెళన్ = పెళపెళమను, బిట్టులుమన్ = విశేషముగా
గరింపఁగా, భీతన్ = భయముచేతను, వి...నివి-విదూరశిలా = వైదూర్యములయొక్క,
అంకుర = మొలకలయొక్క, పటా = సమాహము చేతను, (ఇల యనుపాతమున వ్యాజ
ముచేతనని యర్థము.) ఉత్ = ఉద్గతమైన, పులకినియై = రోమాంచముగలదై, మేఘము
లులుమఁగా వైదూర్యాంకురములు పుట్టుట ప్రసిద్ధము శ్లో. 'విదూరభూమిర్నపమేఘ
శబ్దా ద్భిన్నయా రత్నశలాకయేవ' అని కాళిదాసమహాకవిప్రయోగము. ప్రియుక్
= ఇష్టఁడైనట్టియు, ని...రిన్ - నిదురఁబోవు = నిద్రించుచున్న, హడిన్ = శ్రీకృష్ణస్వామి
ని, వడిన్ = వేగముచేత, కాఁగలింపఁగాన్ = అలింగనమొనరించుటకొఱకు, తలరి = త్వ
రపడి, ధరిత్రి = భూమి, చాఁచు...లు-చాఁచు = ప్రసరింపఁజేసినట్టియు, గఱుఁదాల్చిన
= పులకాంకురతమైనట్టి, కేలుఅన్ = హస్తమాయన్నట్లు, కంక...లన్ - కంకణంపు =
కంకణపక్షిలనియెడు నిలయములయొక్క - (జాత్యేకినిచినను.) మ్రోతలన్ = శబ్దముల
చేతను, పులు = పచ్చికనపు, తేలన్ = మునుంగకి పైచుండునట్లు, వండు = బురద, పయిన్
= మీదను, తాల్చి - ధరియించి, నచుల్ = ఏడ్చు, నిడిన్ = వేగముతో, వారిధిన్ = నదు
ద్రమందు, చొచ్చెన్ = ప్రవేశించెను. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

తా. మేఘములు పెళిపెళిమని యటుముగా భూదేవి భీతినొంది నిద్రవోవు తనభర్తయగు శ్రీమహావిష్ణువును గొరిగించుటకొఱకుఁ జూచిన గణుఁదాల్చినట్టిహస్తమో యన్నట్లు కంకణధ్వనులు విస్తరిల్లఁగా వండునీళ్లతోఁ బచ్చిక సవును బైనిఁదాల్చి ప్రవాహములు సముద్రమును బ్రకేశించె నని తాత్పర్యము.

తే. కేకిషడ్జంబె తక్కఁ గోకిలపుపంచ

మం బటుటఁ దోయిపదరులు • మది పానఁగమి

నదియుఁ బ్రియుఁ గూర్ప నదులచో • నమృత మయ్యెఁ

బ్రోషితల చేరికకు నంపుఁబోటివోలె.

102

టీ. కేకిషడ్జంబె తక్కన్ = నెమలియొక్క షడ్జస్వరముదప్పు, ని. 'షడ్జంబయూరో' నదతి పికః కూజతి పచ్చామ' మ్మని యమరము. కో...బు - కోకిలపు = కోయిలయొక్క, పంచమంబు = పంచమస్వరము, అటుటన్ = లేకపోవుటవల్ల, తో...లు - తోయి = మేఘములయొక్క, పదరులు = ధ్వనులు, (ఉరుములనుట.) మదిన్ పానఁగమిన్ = మనంబునకుఁ దగనివై యుండుటవలన, అదియున్ = అషడ్జస్వరమును, ప్రియున్ = వల్లభుఁడైన సముద్రుని, కూర్పన్ = కూర్చుటకై, నదులచోన్ = సరిత్తులపట్లను, అమృతమయ్యెన్ = సుధారసమాయెను. (హితమాయె ననియర్థము.) ప్రోషితలన్ = విరహిణులయిన స్త్రీలను, చేరికకున్ = నాగులపొంతునకు, అంపు...లెన్ - అంపు = పంపునట్టి, బోటివోలెన్ = మందయానవలె, హితమయ్యెనని క్రిందికినన్వయము. శ్లో. 'దేశాంతరగతేకాంతే ఖిన్నాప్రోషితభర్తృకా' యని వారితక్షణము.

తా. పెర్మాకాలమునంపు నెమిళ్ళయొక్క షడ్జస్వరముదప్పు కోయిలలయొక్క పంచమస్వరంబు లేమింటేసి మేఘములయొక్క గర్జనధ్వను లుల్లంబునకు నిష్ఠములుగాక యాషడ్జస్వరమే విరహిణులైయున్న వామలోచనలను దమతమనాగులచెంతకుఁ జేర్చునట్టిబోటివలె నదులకు వానికిం బ్రియుండయిన సముద్రునిఁగూర్చుట విషయమై యిచ్చమాయెననుట. ఇచ్చట మయూరమునకు నదీసముద్రములకు దౌత్యవర్ణనముఁ జేయుటవలన దూతీసామ్యము చెప్పబడెను గనుక సుపమాంకారము.

తే. తతతనువురాహు సోమామృతంబు మ్రింగఁ

జక్రి దునిమినమెడగంటిఁచాయఁ బాలించె

నసితమేఘస్థమణిధను • వాసుదర్శ

నం బనఁగ నింగిఁ బ్రతిసూర్యంబింబ మడరె.

103

టీ. అ...పు-అసిత = నల్లవైన, మేఘస్థ = మేఘమందున్న, మణిధనువు = ఇంద్రుడగుస్సు, త...హు-తత = విస్తారమయిన, తనువు = దేహముగల, రాహువు = సైంహిక

యుండు, సోమామృతంబు=చంద్రసుధను, మ్రింగణ్=కబళింపఁగా, చక్రి=శ్రీమహా విష్ణువు, తు...యక్-తునిమనఃఖండించిన, మెడ=కంఠమందలి, గంటి=గాయము యొక్క, చాయక్=పోలికచేతను, పాలిచెక్=ఒప్పెను, ప్రతిసూర్యబింబము=ప్రతి ఫలితసూర్యబింబము, ఆసుదర్శనంబనఁగన్=తునిమియాపంకనిలించియున్న చక్రమో యన్నట్లు, నింగిన్=అకాశమందు, అడరన్=ప్రకాశించెను.

తా. మితిలేని శరీరముగల రాహువు చంద్రునియందున్న యమృతకళ గ్రసించరాఁగా శ్రీమహావిష్ణువుచేత ఖండింపఁబడిన కంఠమందలి గాయముమాడ్కి మేఘ మధ్యమందు నింద్రధనుస్సును ఆరాహుకంఠమును చేదింపఁబెచ్చియున్న చక్రమువలె బ్రతి సూర్యబింబమును గానవచ్చుచుండె నని భావము.

చ. స్వరుఖరతాబ్రసాహిరిపుజాలమదాచిరహక్కిప్రభా

కరకబకాతివాస్సుతికిఁ గా లవణేక్షుసురాజ్యదధ్యుదా

కరములు దుగ్ధశుద్ధజలకంధులు * నాఁ గలయట్టిసప్తసా

గరములు మేఘుఁ డానె నొకొ * కా యనఁగాఁ గనుపట్టె వీనిచేక్.

టీ. వీనిచేక్ = స్వరుఖరతాదిగుణములు గలిగియుండుటచేత, స్వ...కిక్ - కాక్-స్వరూపిడుగునకు, ఖరతా=తీక్ష్ణతగలుగుటకొఱకును, అబ్ర...స-అవ్=ఉదక మునకు, రస-మాధుర్యముగలుటకొఱకును, అహిరిపుజాల=నెమిళ్ళగుంపులకు, మద=గర్వముగలుగుటకొఱకును, అచిరహక్=మెఱుపులనియెడు, శిఖ=అగ్నికి, ప్రభా=దీప్తిగలుగుటకొఱకును, కరక=వడగండ్రకొఱకును, బక=కొంగలకొఱకును, అతివాస్సుతికిఁగాన్=శుద్ధోదకమును వర్షించుటకొఱకును, ని. 'శతకోటిస్వ్వరుశ్వంబోదంభోలి రశనిర్ద్యయోః, నీలకంఠోభుజగభుక్, వర్షోపలస్తుకరకః, అపస్త్రీభూమ్ని వార్వారో యనియంతట నమరము. మేఘుఁడు=అభ్రము, లవణ=ఉప్పుయొక్కయు, ఇక్షు=చెఱు కపాలయొక్కయు, సురా=కల్లుయొక్కయు, ఆజ్య=నేటియొక్కయు, దధి=పెరుగుయొక్క, ఉదాకరములు=సముద్రములును, దగ్ధ=పాలయొక్కయు, శుద్ధ జల=మంచినీళ్ళయొక్కయు, కంధులు=సముద్రములు, నాన్ కలయట్టి=అనుపేళ్ళ తోనుండునట్టి, (లీనగునట్టియను పాశములు పాసఁగియుండమిఁజేసి దిద్దుపాటు చేయఁ బడెను.) సప్తసాగరములన్=సప్తసముద్రములను, అనెనొకొకా=పానముచేసెనా యేమి, అనఁగాన్=అనునట్లు, కనుపట్టెన్=చూపట్టెను. హేతూ త్రేప్తిత్వలంకారము.

తా. మేఘములయందు స్వరుఖరతాది గుణములు గనుపట్టుటచేసి తత్తద్గుణ హేతుభూతంబు లైన సప్తసముద్రములయందు నీ జలధరంబు లుదపాన మొనరించి వచ్చెనో యన్నట్లు గానంబడుచుండెననుట.

* లీనగునట్టి.

మ. తనిమం బచ్చమెఱుంగుగోచియు మణీధన్వోజ్జ్వలాపాదముం
గొని పుట్టం గొడు గబ్బ నెమ్మిపురియాంకు ల్విప్పి శబ్దంబు మిం
చ సతస్సారరజోబలిత్వమున నుచ్చస్ఫూర్తి మిందన్ని వే
ఘననీలాంగుడు గాంచె బాద*సలితాఘంబున్ మరుత్సప్తమున్.

టీ. తనిమన్ = నూత్నత్వముతోఁగూడిన, ప...యున్ - పచ్చ = పచ్చని, మె
ఱుంగు = మెఱుపనియెడు, గోచియున్ = కాపినమును, మ...మున్ - మణీధన్వ = ఇంద్ర
చాపమనియెడు, ఉజ్జ్వల = వెలుంగుచున్న, ఆపాదమున్ = దండమును, 'పాలాశో
దండ ఆపాద' యని యుపరము. కొని = వహించి, పుట్టంగొడుగ బ్బున్ = పుట్టగొడుగు
లనుగొడుగులు గలుగఁగా, నె...ల్ - నెమ్మిపురి = నెమలిపంఠ మనియెడు, ఆకు
ల్విప్పి = పాత్రమందలియాకులు విచ్చి, శబ్దంబుమించున్ = ఉఱుములనియెడు వేదవాక్య
ములు బయలుదేఱఁగా, (వేదాధ్యనులనియెడు వేదవాక్యములనియైనఁ జెప్పవచ్చును.)
న...నన్ - సత = అడఁగిన, స్ఫూర్త = ఆతిశయమైన, రజోబలిత్వమున్ = పరాగమను
బలిచక్రవర్తిగలుగుటచేతను, ఉ...ర్తిన్ - ఉచ్చ = ఉన్నతమైన, స్ఫూర్తిన్ = పటిమ
చేతను, వే = కీర్ణముగ, మిందన్ని = ఆకాశమందునిలిచి, ఘననీలాంగుడు = ఘన = మేఘ
మనెడు, నీలాంగుడు = వామనుడు, మరుత్ = దేవతలచేతను వాయువుచేతను, సప్త
మున్ = కల్పింపఁబడిన, పాదసలితాఘంబున్ = పాదోద్భవక ప్రవాహమును
(వానకాశ్యను), కాంచెన్ = పొందెను. రూపకాలంకారము.

తా. మేఘుడు మెఱుపు మొదలగు లక్షణములను విహించియుండఁగాఁ బసపు
గోచి మొదలగువానిని ధరించియున్న వామనస్వామి గా రూపింపఁబడెను.

క. ఘనవృష్టికతన ఘణు లే

పున నలనల్లీకరంధ్రములు మూయఁగ నె

త్తినగొడుగు లనఁగ ఛత్రా

కనికాయం బవని నెల్లకడలం బొడమెన్.

106

టీ. ఘనవృష్టికతనన్ = ఎక్కుడు వానగల్గుటచేతను, ఘణులు = సర్పములు,
ఏఘనన్ = ఉడుటుచేతను, ఆల = ప్రసిద్ధములయిన, వల్లీకరంధ్రములు - వల్లీక = పుట్టల
యొక్క, రంధ్రములు = బిలములను, మూయఁగన్ = కప్పటకొఱకు, ఎత్తిన = పైనినిలి
పిన, గొడుగులనఁగన్ = ఛత్రములనునట్లు, ఛత్రాకనికాయంబు = పుట్టగొడుగుల
యొక్క సమాహము, అవనిన్ = పుడమియందు, ఎల్లకడలన్ = సకలదిక్కులయం
దును, బొడమెన్ = పుట్టెను.

తా. మిక్కుటంబగు వర్షములు గురియుచుండఁగా సర్పములు దమ నివాస స్థానంబులయిన పుట్టలకలుగు మాయుటకై యెత్తిన ఛత్రములో యన్న టైల్లదిక్కులయందును బుట్టగొడుగులు కానవచ్చెనని భావము. ఉత్పేక్షాలంకారము.

ఉ. సారెకు మింట మేఘుఁడు నిజస్ఫురణం బఱఁగూర మా పురోం
గారకయోగమూఁది తిరుగ న్నకుటుంబముఁ దద్ద్రహంబు నెం
తే రుష ద్రొబ్బు నంతలును * నింతలునై పడుతన్నభశ్చ్యుతాం
గారశిశుప్రతానములకై వడి రాలె సురేంద్రగోపముల్. 107

టీ. మేఘుఁడు=పలాహనుఁడు, మింటన్=అంతరిక్షమందు, సారెకున్=మాటి
మాటికిని, ని...బు - నిజ=తనయొక్క, స్ఫురణంబు=స్ఫూర్తి, అఱన్=చేడునట్లు,
కూరమా=కఠినమైనట్టి, పురోంగారకయోగమూఁది = పురోంగారకమును నవయో
గమువహించి, తిరుగ్ = అచ్చటనుండి మరలఁగా, స్లో. 'పురోంగారేత్వనావృష్టిః
పురశ్చక్రే ప్రవర్షతి' అని జ్యోతిశ్శాస్త్రమునందున్నది. సకుటుంబముఁ=దారపుత్రా
దులతోనున్న, తద్ద్రహంబుఁ=ఆ యంగారక గ్రహమును, ఎంతేరుషఁ=అధికమైన
కోపముచేతను, ద్రొబ్బుకే=క్రిందికిఁ బడద్రోయఁగా, అంతలు నింతలునై=ఇంతంత
తునియలై, పడు=పడుచున్నట్టియు, త...డిక్-తన్న భః=ఆ యాకాశమువలనను, మృ
త=జాతిన, అంగార=అంగారకునియొక్క, శిశుప్రతానములకై వడిన్=పిల్లలగుంపుల
వలె, ని. 'అంగారాఘాసుతోల్బుకే' యని రత్నమాల. సురేంద్రగోపముల్=ఇంద్ర
గోపపురుగులు, రాలెక్=పడెను.

తా. ఇంద్రగోపపురుగులు పుడమియందురాలఁగా మేఘుఁడంతరిక్షమునందుఁ
దనమహిమను నంగారకగ్రహము పురోంగారకయోగమును వహించి యడంచుచుండ
జూచి, పిమ్మట నా యోగమును చరలి వెళ్లుచున్న యా యంగారకగ్రహమును, దార
పుత్రాదులతో నత్యంతకోపముచేత భూమిపయిం బడద్రోయఁగాఁ దుత్తమువలై
పడుచున్న దానిపిల్లలో యన్న ట్లుండె నని భావము.

క. కాకోదరాహితుల వ

ప్రీకంబులఁ దూర్చె మెఱసి * మేఘుం డని గుం

పై కవ గూడి పొగడె నన

భేకధ్వను లెనఁగె వృత్తభేదానుకృతిఁ.

108

టీ. కాకోదరాహితులఁ - కాకోదర=సర్పములనియెడు, అహితులఁ =
శత్రువులను, మెఱసి=మెఱుపుల మెఱయఁజేసి, మేఘుండు=ఘనుఁడు, పరీకంబులఁ
= పుట్టలను, తూర్చె=ప్రవేశింపఁజేసెను, అని=ఈలాగని, గుంపై=మొత్తములై,

కవనూడి=జోడుజోడుగాఁ గూడినవై, పొగడెననక=స్తోత్రముచేసెనో యనునట్లు, వృత్తభేదానుకృతిక=వృత్తభేద=మందూకాది వృత్తభేదములయొక్క, అనుకృతిక = అనుకరణముచేతను, భేకధ్వనులు=కప్పకూతలు, ఎసఁగెక=అతిశయించెను.

తా. అపుడు మందూకాదివృత్తభేదముల ననుకరించు భేకధ్వనులు గలుఁగగా మేఘుఁడు దమకు శత్రువులైన సర్పములకు మెఱుపుల మెఱయుండేసి పుట్టలలోఁ బ్రవేశింపఁ జేసెనని తలంచుకొని సంతోషించి గుంపుగూడి యామేఘమును బొగడుచు న్నవో యన్నట్లుండెననుట. క్రియానిమిత్తక్రియాస్వరూపాత్ప్రేక్ష.

తే. మొగులు మై చీకటుల నెక్కుఁజిగిమెఱుఁగుల

బగలు రాతిరి రాతిరి • పగలు చేసె

సకలమును నిద్రఁ బుచ్చుకేశవుని నిద్రఁ

బుచ్చుఘనునకు నిట్టి దాద్యుతమె *తలఁప.

109

టీ. మొగులు=మేఘుఁడు, మై చీకటులక - మై=శరీరముయొక్క, చీకటుల=అంధకారముచేతను, ఎక్కుఁజిగిమెఱుఁగులక=అధికమైనకొంతిగల మెఱుపుల చేతను, పగలు=దినమును, రాతిరి=రేయిగా, రాతిరి=నిశను, పగలు = దినముగాను, చేసెక=కావించెను. సకలమును=సర్వప్రపంచమును, నిద్రఁబుచ్చు = ప్రళయకాల మందుఁ దనయురంబుననుచుకొని నిద్రింపఁజేయునట్టి, కేశవునిక=శ్రీమహావిష్ణువును, ని...కుక - నిద్రఁబుచ్చు=నుప్తించిండుచున్న, ఘనునకుక=మేఘునకును, అధికునకును, (భగవంతుండు వన్నాకాలమును యోగనిద్రాసక్తుడని ప్రసిద్ధముగాన నిద్రఁ బుచ్చునని ప్రయోగించెను.) ఇట్టిది=పగలు రాత్రి, రాత్రిపగలుగాఁజేయుట, తలఁపక = విచారించఁగా, అద్యుతమె=అశ్చర్యమా! (కాదనుట.) అగ్రాపత్త్యలంకారము.

తా. పెనుచీకటిచేతను బొక్కపుమెఱుపులచేతను మేఘుఁడు రాత్రిని బగలు గను బగటిని రేయిగ నొనర్చు ననఁగా వంధకారము గ్రమ్ముకొనునట్లుగాఁ జూటికొని వర్షించుచు మెఱుపులు మెఱయుచుండె నని భానము.

తే. ధూళి యడఁగిన మఱిమింటఁ • దోచె శంప

జలధరద్రోణి మన్ను పంజ్జన్యుఁ డెత్తి

ఖనదిఁ దచ్చివిభూషేచ్ఛఁ • గడుగ మెఱయు

మృదుమహీగతవసురజోఁదేఖ యనఁగ.

110

టీ. ధూళి=దుమ్ము, అడఁగినక=అవఁగఁగా, మఱి=పిమ్మటను, మింటక = అంతరిక్షమందు, శంప=మెఱుపు, దోచెక = కనుపించెను, పంజ్జన్యుఁడు =

ఇంద్రుడు, జ...జీక్-జలధర=మేఘమనియెను, ద్రోణీక్=దోనెయందు, (అనగా జలగడుగువాడు మసికట్టుకడిగెడు పలకయనుట.) మన్నక్=భూమియందలి భూరి రూపమైన మృత్తికను, ఎత్తి=ఉంచుకొని, ఖనదిక్ = ఆకాశగంగయందు, తచ్చీవి భూషేచ్ఛక్-తచ్చీ=ఆగగనలక్ష్మికి, విభూషేచ్ఛక్=భూషణముకొఱకైన యిచ్చ చేతను, కడుగక్=తృణముచేయఁగా, మెఱయు=జ్వలించుచున్న, మృగుమహీగత =మృదువైనభూమియందున్న, వసు=బాగారముయొక్క, రజః=రవలయొక్క, రేఖ యనఁగక్=చాలనఁగా, తోచె నని క్రిందటి కన్వయము.

తా. ఎవ్వముచేత భూమియందలి గుప్తదేవతగంగా బిష్టుటఁ గానవచ్చినవిష్యుల్ల తపర్జస్యఁడు మేఘ మనుదోనెయందు భూపరాగము నెత్తికొని గగనలక్ష్మికి భూషణ ములు చేయవలయునన్న యిచ్చచేత నాకాశగంగయందు గగనగంగా ప్రకాశించు చుండెను.

తే. స్థూలపరిపక్వకాననోదుంబరాగ్ర

రంధ్రముల వాననీరు సారంగ వెడలె

మశకపజ్జులు దావధూమంబు లడఁగ

రచ్చ సేయంగ వెడలె విశ్రాంతి కనఁగ.

111

టీ. స్థూ...లక్-స్థూల=గొప్పలై, పరిపక్వ=పండియున్న, కానన = అడవి యందలి, ఉదుంబర=మేడి పుష్పముక్క, అగ్ర=కుదలయందున్న, రంధ్రములక్= బెజ్జములయందు, వాననీరు సారంగక్=ఎన్నోదకముప్రవేశింపఁగా, మశకపజ్జులు= దోమలచాళ్ళు, దావధూమంబులడఁగక్=కాఱుచిమ్మలపొగలఁగఁగా, విశ్రాంతిక్ =శ్రమనుజోగొట్టుకొనుటకొఱకు, రచ్చసేయంగక్=కొలుపుసేయుటకు, వెడలెనఁ గక్=బయలుదేరి నన్నట్లు, వెడలెక్ = బయలుదేరినను.

తా. మెండువానలు గురియుటచేత నడవియందలి పరిపక్వములైన మేడిపండ్ల నుండి దోమలగుంపులు వెడలఁగాఁ గాఱుచిమ్మలు చల్లాఱుటందేసి విశ్రాంతికొఱకుఁ గొలుపుచేయ నాలోచించి బయలువెళ్లెనో యన్నట్లుండెను.

స్థగర. గ్రావాళిం గేతకీకోరకకుటజరజోరాజిదూర్వాంకురశ్రీ

తో వీక్షింపం దినానుత్రుటి మఱుపడుచుందోచు చిట్లా తిరోభా

వావిర్భావంబులం బాంయక పారయ నభాస్సభ్రము ల్గప్పి పై నెం

తే విష్ణుపింఛికల్ బర్హిణులు దిరుగఁ బెల్లింద్రజాలంబుఁ జూపెన్.

టీ. గ్రావాళిక్-గ్రావ=పర్వతములయొక్క, అళిక్=సమూహమందు, ని. 'అద్రగోత్రగిరిగ్రావాచలైశ్చలలోచ్చయః' యని యమరము. కే...జ-కేతకీకోరక=

మొగిలి మొగ్గలయొక్కయు, కుటజ=కొండమల్ల మొగ్గలయొక్క, ని. 'కలికాకోరకః పుమా'ననియు, 'కుటజో గిరిమల్లికా' యనియు నమరము. రజోరాజి=పరాగపక్షి, దూ...లోక-దూర్వాంకుర=గరిక మొలకలయొక్క, క్రితోన్=సంపదలో, వీక్షింపన్=చూడగా, ది...టిన్ - దిన=పగటియొక్క, అనుక్రుటిన్=ప్రతిక్షణమందును, 'శ్రీయాంమాత్రాక్రుటిః పుంసి' యనియమరము. మఱుపడుచున్=కనుపడక యుండుచును, తోచుచున్=కనుపడుచును, ఇట్లొ=ఈప్రకారమయిన, తిరోభావావిర్భావంబులన్=తిరోభావ=కనుపడకయుండుటను, అవిర్భావంబులన్=కనుపడుటను, పాయక=ఎడతెగక, పారయన్=పొందగా, నభస్సు=శ్రావణమాసము, అభ్యముల్=మేఘములను, కప్పి=పఱపి, పైన్=మీద, బర్హిణులు = నెమిళ్లు, పింధికల్=పురుషులు, ఎంతేమిదై-మిక్కిలి వ్యాప్తములై, తిరుగన్=అడుచుండగా, పెల్లు=అధికంబైన, ఇంద్రజాలంబున్ = ఇంద్రజాలమనుకాబరవిద్యను, చూపెన్ = కనుపఱచెను.

తా. వర్షాకాలంబునఁ బుష్పించుచున్న కుటజకేతకముల పరాగములును గరికకాంతులును గొంతవడిఁ గన్పట్టియుఁ గొంతవడిఁ గన్పడకయు నిట్లు తిరోభావావిర్భావంబుల నెడతెగక పొందగా శ్రావణమాసంబునైనైంద్రజాలికుడు మేఘంబులను తెరవేసి నెమిళ్ళయొక్క వెడల్పులైన పింధములు వ్యాపింపఁజేసి యతిశయించిన యింద్రజాలవిద్యను గనుపఱచెనని తాత్పర్యము. భస్మమును దూర్వయును నెమిలి పింధము నింద్రజాలసాధనములు. తిరోభావావిర్భావము లింద్రజాలగుణములు. ఇవి యన్నియు నప్పుడు కలిగియున్న ననుట.

తే. గిరులతటజంబుతరువులఁ • దొరఁగుపండ్లఁ

బుట్టె జంబూనదులు గాన • బొదవు మొయిలు

మేన నవి సోఁకునెడలుగా • మితిఁ దటిచ్చ

లంబునను శుద్ధజాంబూనదంబు లయ్యె.

113

టీ. గిరుల=కొండలయొక్క, తట-చతురముంగుఁబట్టిన, జంబుతరువులన్=నేరేడు చెట్లనుండి, తొ...న్-తొరఁగు=రాలుచున్న, పండ్లన్=ఫలములవలన, జంబూనదులు=నేరేడుపండ్లరసపుట్టెళ్లు, పుట్టెన్=ఉదయించెను, కానన్=అడవియందు, పొ...నన్-పొదవు=అలముకొన్న, మొయిలు = మేఘముయొక్క, మేనన్=శరీరమందు, అవి=ఆ జంబూనదులు, సో...గా - సోఁకు=తాకునట్టి, ఎడలుగా = తావులేగదా, మితిఁ=మేరదప్పక, త...ను-తటిల్=మెఱుపనియెడు, లంబునను=వ్యాజముచేత, తు...లు-శుద్ధ=చోక్కములైన, జాంబూనదంబులు = సునర్ణములు, అయ్యెన్=అయెను.

తా. మేఘములయందుండు మెఱుపును జూడగాఁ గొండలయందలి చరులయందు జనించుచున్న నేరేడుచెట్లనుండి రాలుచున్న పండ్లయందుఁ బుట్టిన జంబూనను లడవియందెల్లదిశలనుండఁగా నందలముకొన్న మేఘములయొక్క. నేహములందు నవి సోఁకి నందున జంబూనది ప్రవహించినచో స్వర్ణమగునట్టి మర్యాదదప్పక తటిత్తు లనువ్యాజమును పొంది మొయిళ్ళు శుద్ధజాంబూనదమయంబు లాయెననుట. అపహ్నవాలంకారము.

తే. సురభిబడిఁ జన్నసప్తలాశోకకమల

కువలయామ్రాళికే గదంబఁకుటజనీప

కకుభయాధికలను సాయకములు మరున

కేను గల్గి గేదఁగినురె • యెక్కు డయ్యె.

114

టీ. సురభిబడిఁ = సంతునివెంబడిగా, చన్న = పోయినటువంటి, ని. 'సురభిస్తుగవిష్త్రియాం, వసంతచైత్రయోః పుంసే శ్రీఘ సౌమ్యగుగంధనోః' అని రత్నమాల. సప్తలా = విరజాజయొక్కయు, 'సప్తలానవమాలికా' యని యమరము. అశోక = కంకేళియొక్కయు, కమల = పద్మముయొక్కయు, కువలయ = కలువయొక్కయు, అమ్ర = మాతమయొక్కయు, అలికి = సమాహమునకు, క...లు = కదంబ = కడిమి పుష్పమును, కుటజ = కొడిసెపుష్పమును, నీప = కిడపపువ్వును, (అమరమున గదంబనీ పములు పగ్గాయములుగాఁ జెప్పఁబడియున్నను శుకుల'బిల్వనకుశామ్రకదంబనీపాః' అన భిన్నజాతిగాఁ బ్రయోగించియున్నారు గనుక నీ గ్రంథకర్తయును రెంటినీ వేఱుగాఁ జెప్పె నని యెఱుంగఁదగును.) కకుభ- మద్దిపువ్వును, 'ఇంద్రద్రుక్కుభో ౭ర్జునో' యని యమరము. యూధికలు = అడవిమొల్లయును, 'గణికాయూధికాంబస్తా' యని యమరము. అను = అనునట్టి, సాయకములు = బాణములు, మరునకుక్ = మన్మథునకు, ఏనుకిల్లి = పంచబాణములకుఁ బ్రతినిధి పంచబాణములుగల్గియు, గేదఁగినురె = మొగలిశాకిను సురియకత్తి, ఎక్కు డయ్యెక్ = శ్రేష్ఠమాయనని యర్థము. అజనయాయధమాయనని భావము.

తా. వసంతునితోడ నరిగిన సప్తలాశోకాది పంచబాణములకు ఎదులుగా నీ వర్షర్తువందుఁ గదంబకుటజాది పంచసాయకములు గల్గియుఁ గేతీకుసుమం బెక్కు డయ్యె ననఁగా నీ ఋతువు వసంతర్తువుకింటి నతిశయముగా స్మరార్ధిపక మాయె ననుట.

క. నటనపరకేకిపాత్ర

స్ఫుటయవనికలన మొగుళ్లు • పొదవే భూభృ

త్తటలు నవి యాకు దిను చిట

పొటరవము సెలంగెఁ దాళములచప్పుడునై.

115

టీ. న...లుఅనఁ - నటన=నాట్యమునందు, పర = ఆసక్తములైన, కేకి-
నెమళ్లనియెడు, పాత్ర=నాట్యశ్రీలయొక్క, స్ఫుట = వ్యక్తమైన, యవనికలనఁ =
నీలితెరలోయనఁగా, 'ప్రతిసీరాయవనికాస్యాత్తిరస్కరణీచసా' యని యమరము.
భూభృత్తటలఁ = కొండలచరులయందు, పొదవెక = వ్యాపించెను, అవి = ఆ మేఘ
ములు, ఆకుచిను = పర్ణములను దినుచున్న, చిటపొటరవము = చిటపొటయనుధ్వని, తాళ
ములచప్పుడునై = తాళధ్వనియై, (నాట్యోప యోగితాళంబులనుట.) చెలఁగెఁ =
ఒప్పెను. రూపకానుప్రాణితమైన యుత్పేక్షలంకారము.

తా. అప్పుడు నెమళ్లనియెడునాట్యశ్రీలు నర్తనంబునీయఁగా మబ్బలు
కొండలలోని యాకులు మేయుచుండఁ గల్గిన చిటపొటధ్వనులు తాళంబులుగా నా
మేఘములు నీలపు తెరగుడ్డలుగా నొప్పుచుండ ననుట.

చ. జలధర ముప్పుతోఁ బులు సొసంగురసం బని యప్పయోధి నిం

పొలయఁగఁ గ్రోలి పై దధిపయోధియుఁ గ్రోలఁగఁ బ్రాచి దాటఁబె
న్బులునుఁగఱుల్లఁ గ్రాయ నవె + పో వడగండ్లన రాల్చె గాని నాఁ
డిలఁ బడువానిఁ దిన్నయపుడే చలిఁ బండ్లు వడంగ నేటికి. 116

టీ. జలధరము = మేఘము, ఉప్పుతోఁ = అవణముతోఁగూడిన, పులుసు =
అమ్మము, రసంబు = రుచిని, ఒసంగునని = ఇచ్చునని, అప్పయోధిఁ = ఆ అవణసముద్ర
మును, ఇంపొలయఁగఁ = ప్రీతిగల్గునటుల, క్రోలి = పానముఁజేసి, పైఁ = ఆ పిమ్మ
టను, దధిపయోధియుఁ = పెరుఁగుసముద్రమును, క్రోలఁగఁ = త్రావఁగా, ప్రాచి
దాటఁ = అది ప్రాచీనమైనదిగాన, (పులిసిన పెరుఁగునుట.) పె...ల్లె-పెన్న
లును = మిగులఁ బుల్లనైన, కఱుల్లఁ = పెరుఁగుగడ్డలను, క్రాయఁ - వల్లగక్కఁగా,
అనెపో = ఆట్లువెళ్ళగక్కఁబడిన పెరుఁగుగడ్డలే, ఎడగండ్లనఁ = కరికలనునట్లుగా,
రాల్చె = పతనమునొందెను, కానినాఁడు = ఈ ఎడగండ్లు దధికణములు కాకపోయె
నేని, ఇలఁ = భూమియందు, పడువానిఁ = పతనమగుచున్న యాఎడగండ్లను, తిన్న
యపుడే = తినఁగానే, పండ్లు = దంతములు, చలివడంగ నేటికిఁ = జిల్లుమని నల్లపడవల
సిన నిమిత్తమేమి ?

తా. అప్పుడు రాలుచున్న ఎడగండ్లను నోటిలోఁజ్రేయఁగాఁబండ్లు జివ్వనితీపు
గలవై పులుసు దగ్గిలిన దంతములమాడ్కి-ఎత్త్యంతరముల నమలుటకు శక్తి చాలకుండు
టంచేసి మేఘము పులుసుతో నుప్పు గలిపినట్లయిన మిక్కిలి రుచి గా నుండు నని తలంచి
ముందు అవణముద్రమున నీను ద్రావి యాపిమ్మట దధిసముద్రమును బానము చేయఁ

గా నది ప్రాచిదౌటవలన మిక్కిలి పులుసుగా నుండెను గాన దాని వెళ్ళఁ గ్రక్కఁ గానే యాగడ్డలే వడగండ్లనవ్యాజమున రాలుచున్న విని యుత్పేక్షించినాడనుట.

తే. అపు డనల్లకు డిగక మేఘులి పొదవు

నచలములపై నె నొడ్డికట్టగుమ్మగాలి

చూడఁ జూపట్టె మీఁదిపార్జనృధని

సృపున కగు తెరవేటయాఁయితమనంగ.

117

టీ. ఆపుడు=ఆ పెన్నాకాలమునందు, ఆసల్లకుడిగక=బురదలలోదిగక, మేఘులి=మబ్బులచాళ్లు, పొదవు=చుట్టుకొన్న, అచలములపై నె=కొండలమీదనె, దొడ్డికట్టగు=దొడ్డిలోఁ దోలఁబడినవానివలె నిలిచియున్న, మృగాలిక=లేళ్లగుంపు, (ఇదికర్తృపదము.) చూడఁ=పీక్షింపఁగా, మీ...నివి - మీఁది=పయినున్న, పర్జనృ=ఇంద్రుడనియెడు, ధని=ధనుర్ధరుడైన, సృపునకుఁ=రాజునకు, అగు=అయినటువంటి, తెరవేటయాఁయితము=సిద్ధమయిన తెరవేట, అనంగఁ=అనునట్లు, చూపట్టెఁ=కానవచ్చెను. (తెరవేటయనఁగా గొప్పయధికారులు వేటకు వడలు నవసరంబున ననుగతులయిన వేటకాండ్రచేత మృగము లొక్కచోటఁ గూడియుండునట్లుగఁ జాట్టుచు తెరవేసి సమకూర్చుట).

తా. ఆ వానకాలమునందు జడిసి బురదలకు డిగక మబ్బులగుంపుచేతఁ జాట్టును వ్యాపింపఁబడియున్న కొండలపైని దొడ్డికట్టగా నిలువఁబడియున్న మృగములను చూడఁగాఁ బర్జనృ డనువిలుకొడగు దొడ్డరాజునకై సిద్ధపఱపఁబడిన తెరవేటయొ యన్న టుండెను.

చ. తడి తల డిగ్గి ముంప జడఁతం దుద తెప్పలఁ గన్ను విప్పి పు

ల్పొడుచుచు నీరు ముంగఱలఁపోలిక ముక్కునఁ గూడ నోటిఁ గొం

తోడియుచు గూటికఱ్ఱ నగ + మొత్తుచు తెక్కివిదిర్పు మున్నుగా

వడఁకుటె కాక చే మ్మడిగె + వక్షము పక్షులుజానువుల్ చొరక. 118

టీ. తడి=నీరు, తలడిగ్గి=తమశిరంబులనుండిదిగి, ముంపన్=ముంచుకొనఁగా, (అనఁగా పెర్లను దొర్లఁ బక్షుశిరంబులుదడిపి పిమ్మట వానిశిరంబులను దడుపఁగా ననుట.) జడతన్=జాడ్యముచేతను, తుదరెప్పలన్=పత్తెగ్రములచేత, కన్ను విప్పి=నేత్రములు తెఱచి, పుల్పొడుచుచు=కన్నులుపులకరించుచును (అనఁగాఁ దెఱవఁగూడని కన్నుల నతిప్రయత్నమునఁదెఱచి లోనినీళ్లు వెలువరించుచు), నీరు=పర్షోదకము, ముంగరలపోలికన్=ముక్కుఁ జలకై వడి, ముక్కులఁగూడిన్=వాసికలయందు వ్రేలఁగా, నోటఁ=విదనముచేతను, కొంతోడియుచు=కొంతస్వీకరించుచును, గూటికఱ్ఱ=గూటిపుడకయందు, సగము=అర్థము, ఒత్తుమక=తుడుచుచును, పక్షులు=పట్టలు,

జానువుల్=తనుమోక్షాశ్శు, పక్షము=ఎద, చొరక=చొచ్చియుండగా, పడఁతు
టెకాక=కంపమొందుటయేకాక, తెక్కవిదిర్చు మున్నగాన్=పక్షవిధానము
మొదలయిన, చేష్ట=వ్యాపారము, ఉడిగెక్=మానెను.

తా. ఆసమయంబునఁ బట్టులు గూండ్లయందు ముద్దులుగాఁ దడుపంబడి చలికి
పడంకుట దక్క నొందుచేష్ట లుడిగి యుండె ననుట.

క. చెందు నెఱనంజ కుంకుమ

క్రందునఁ గెంపెక్కుదివికిఁ + గాశ్చీరత రా

నిందుశిలాత్వము రవి గని

యెం దోయముఁ గురియ నేల + యిటు గాకున్నఁ. 119

టీ. చెందు=ప్రాప్తమైన, నెఱసంజ=పూర్ణసంధ్యారాగమనియెడు, కుంకుమ=
కుంకుమపువ్వుయొక్క, క్రందునఁ = అతిశయముచేత, కెం...కిఁ - కెంపెక్కు=
ఎఱుపెక్కిన, దివికిఁ = ఆకాశమునకు, కాశ్చీరత = కాశ్చీరదేశత్వము, రాక =
రాఁగా, రవి = సూర్యుడు, ఇందుశిలాత్వము = చంద్రకాంతమణియాటను, క
నియెన్ = పొందెను. ఇటుగాకున్నఁ = సూర్యుడు చంద్రశిల గాకుండనేని, తో
యముక్ = జలమును, కురియనేల=వర్షింప నిమిత్తమేమి?

తా. సంధ్యాకాలమునందు వర్షించుచుండఁగా నెఱుపుఁజేరినసంధ్య యను
కుంకుమపువ్వుచేత నెఱునైన యాకసంబునకుఁ గాశ్చీరదేశత్వమురాఁగా సూర్యుడు
తద్దేశోద్భవం బని ప్రసిద్ధికెక్కిన యిందుశిలాత్వమును బొందెను. అటుగాకపోయె
నేని యాసూర్యుఁడుదకంబుల వర్షించుటకు హేతు వేమని ప్రజలు తలంచునట్లుండెనని
భావము.

చ. అలజలరాశి నీటఁ బగ + లర్కకరావళి చూలు దాల్చుఁగా

నలమిన యీర్ష్యరాత్రి ధవళాంశుకరావళి దాము దాల్చుఁ ద

జలముల నాన మూఁగిగొనుచాడ్చున నాడి వహించెఁ జూలు మ
బ్బుల నిల ముంచ నీలఘనపుంజమువల్ల బలాకమాలికల్. 120

టీ. అల=ప్రసిద్ధమైన, జలరాశి=సముద్రముయొక్క, నీటఁ=ఉదకముచే,
పగలు=పవటియందు, అర్కకరావళి = సూర్యకిరణసమాహము, 'బలిహస్తాంశపక
రా'యనియమరము. చూలుదాల్చుఁగాఁ=గర్భముధరియింపఁగా, అలమినయీర్ష్యన్
=జనించిన యనూయచేత, రాత్రిక=రేయియందు, ధవళాంశుకరావళి=చంద్రకిరణ
సమాహము, తాముక్=తామును, తాల్చుక్=గర్భములధరియించుటకొఱకు, తజ్జల
ములక్=అసముద్రోదకములను, ఆపక్=పానముచేయుటకై, మూఁగిగొనుచాడ్చు
నక్=చుట్టుకొనినట్లుంబఁత, అడి=సంపరిచి, బలాకమాలికల్=తెల్లకొంగలచాళ్ళు,

‘బలాకాచిసకంఠిక’యని యమరము. మబ్బులక్ = చీకట్లచేతను, ఇలక్ = భూమిని, ము...ల్లక్ - మంచు = కప్పచున్న, నీలగున = కాలమేఘముయొక్క, పుంజమునల్లక్ = సమూహమునలనను, చూబు = గర్భమును, వహించెక్ = ధరియించెను.

తా. తెల్లకొంగలు రాత్రులయందు సంధికార మగునట్లు భూమియందుఁ గప్పి యున్న నల్లమబ్బులను మాలికలుగాఁ జూటికొని యానీళ్ళుత్రాగి గర్భము ధరింపఁగా సూర్యకిరణములు పగటియందు సముద్రోదకముచేత గర్భముధరియింపఁజూచి యీర్ష్య గలవియై చంద్రకిరణములు దామును గర్భముల ధరియించుటకొఱకు నాసముద్రోదకములం నీల్చుటకై తిరుగుచున్నట్లుండె ననుట.

క. ఉలుము విని యలక్తై దివి

వెఱఁ బఱచుమరాళపటలి * విడిచినఁ బడు న

క్కఱచిన బిసలవనిసరము

తెఱఁగున వడగండ్లు ధవళాదీధితి రాలెక్.

121

టీ. ఉలుమున్ = గర్జితమును, విని = అలకించి, అలక్తై = అలకాపురమునకనురై, దివిక్ = అంతరిక్షమునను, వెఱక్ = భయముచేత, ప...లి - పఱచు = పఱచి డుచున్నట్టి, మరాళపటలి = అంచలగుంపు, విడిచినక్ = వదలఁగా, పడు = పతనమునొందుచున్నట్టి, ఆ...నక్ - అక్కఱచిన - అయంచలుగొఱికిన, బిసలవనిసరము = తామర తూఁడుతునుకలసమూహముయొక్క, తెఱఁగునక్ = చందమునను, వడగండ్లు = వర్షోపలములు, ధవళాదీధితిక్ = తెల్లనికాంతివోడను, రాలెక్ = పడెను.

తా. సుగమము.

క. తటిదుత్సారితఘణిభృ

త్పటలి నిరన్నంబు లయ్యుఁ * దక్కపు బద్ధుల్

నటన మతిహర్షహేతు

త్పటలాభం బిడునె మది త్షుంధ స్నీర్వట్టుక్.

122

టీ. బద్ధులు = నెమళ్లు, త...లిక్ - తటిత్ = మెఱుపులచేత, ఉత్సారిత = హోదోలఁబడిన, ఘణిభృత్ = పాములయొక్క, పటలిక్ = సమూహముచేత, నిరన్నంబులయ్యుక్ = నిరాహారములైనప్పటికిని, నటనము = నాట్యమాడుటను, తక్కపు = మానవు, ఆ...బు - అతిహర్ష = అత్యంతసంతోషమునకు, హేతు = కారణముయొక్క, ఉత్పట = అధికమైన, లాభంబు = ప్రాప్తి, మదిక్ = మనంబునందు, త్షుంధక్ = అకలిని, స్నీర్వట్టుక్ = దప్పిని, ఇడునె = కలుగఁజేయునా? (చేయవనుట).

తా. సంతోషము సగము లా పెన్న నానుడిప్రకార మనుట. అథాంతరన్యాసాలంకారము.

సీ. రవిఁ జూచి కుడుచువాఁరలకును గృకలాస,
ములకును దృష్టి మిన్నులనె నిలిచె
సంధ్యాఘృతదాయిద్విజశ్రేణి కిలు సేరు,
మొదవులకును భ్రాంతి • మది జనించె
హలజీవినందోహములకు బలాకికా,
వినరంబులకు మంచి • వెదలు దొరకె
నెలమి బొల్పగుయాధికలకు సంతలకూట,
ములకును మఱి విచ్చు మొగ్గ లొదవె
తే. సతిధిసంఘంబునకు నీనినట్టియెనుప
కదుపులేఁగలగమికి వాఁకట్టు లెనఁగె
మంటిమిదైలవారికి • మరుపనులకు
నెలఁత వాసినవారికి • నిదుర చెడియె.

123

టీ. రవిక=సూర్యుని, చూచి=వీక్షించి, కుడుచువారలకును = భోజనము సేయువారికిని, కృకలాసములకును = తొండలకును, 'సరలాఃకృకలాసస్యా' త్రని యనురము. దృష్టి=చూపు, మిన్నులనె=అంతరిక్షమందే, నిలిచెక=ఉండెను. (అది త్యునిఁజూడక భుజింపమను నియమముగలవారలకుఁ దద్దర్శనాపేక్ష చేతను, దొండలకు వానిపాలనుసంపద నీరుచొచ్చిన వాని దేహము లూడుచున్నవిగానఁ గొప్పులం దూర్ధ్వముగ నిలిచియుండుటచేతను గనుమాపు అంతరిక్షమందె యుండుననుట.) సం... కిక=సంధ్యాఘృతదాయి-సంధ్యా=సాయంకాలమునందు, అర్ఘ్యదాయి=అర్ఘ్యప్రదానము చేయునట్టి, ద్విజశ్రేణికిక=పుడమివేల్పులసంఘమునకును, ఇలుసేరు మొదవులకు=ఇండ్లకువచ్చుచున్న పసులకును, భ్రాంతి=సాయంకాలమునభ్రమము, మదిక=బుద్ధియందు, జనించె=పుట్టెను. హలజీవినందోహమునకుక=స్వపసాయముఁజేయు జనసమాహమునకును, బలాకికావినరంబులకుక=తెల్లకొంగలగుంపులకును, మం...లు-మంద=ఆనుకూలమైన, వెదలు=నల్లఁబడ్డచేలు, చక్కఁగామొలచుటయు=గర్భధారణమును, దొరకె=ప్రాప్తించెను. శ్లో. 'గర్భం బాకాదగతేబ్రయోగాన్నానేనిబద్ధావలయం సమంతా'త్రని కర్ణోదయమందుఁ బ్రయోగము. ఎలమిక=ఉత్సాహముతో, పా...కుక=పొల్పగు=ఒప్పుచున్న, యూధికలకుక=మొల్లల భేదములకును, సంతలకూటములకును = సంతలకువచ్చి కూడియున్న జనములకును, (సంతయనఁగా గ్రామాంతరములనుండి వర్తకులు వానావిధంబులైన సరకులందెచ్చి బస్తీగా నుండుగా)మిచ్చునకు వెలపలనునిచి యాపస్తువులను విక్రయించెడు బజాఱు.)

మఱి=మిక్కిలియును, విచ్చుమొగ్గులు=పరువిడుటయు, మొగ్గులువిచ్చుటయును, ఒక
 వెక=కలిగెను. (అనఁగా వర్షాకాలమునందుబుష్పించునట్టియూధికలు వికసించినవని
 యు, వర్షమురాఁగా సంతకువచ్చినప్రజలూళ్ళకువిచ్చిపోయిరనియు భావము. అతిథి
 సంఘంబునకుఁ=అతిథిసమూహమునకును, ఈ...కిక=ఈనినట్టి, ఎనుప=గేదలయొ
 క్క, కదుపు=సంఘముయొక్క, లేఁగలగమికిన్ =దూడలసమూహమునకును, వాక
 ట్టులు=వాగ్బంధనములు, ఎనఁగెన్=అతిశయించెను, (మేరదప్పినవన్నముగురియుచుం
 డఁగా సంచరించుట కుపాయమొందని యతిఘటకు నన్నములేనంగునను-గేదెకగుపుల
 లేఁగలకుఁ జలిచేత దనడలుమూసికొని పాలుగుడునఁగూడనంగునను వాగ్బంధనము
 లూదవె ననుట.) మంటిమిదైలవారికిన్=మంటితో మేడలేర్పఱచుకొన్నవారికిని, మరుప
 నులకు=మన్మథవ్యాపారములకు, నెలఁతన్=శ్రీలకు, (ఇని చాత్యైకవచనము.) పాసి
 నవారికిన్=ఎడఁబాసినవారికిని, నిమరచెడియె=నిద్రలేకపోయెను (అనఁగా మంటిమి
 దైలుగలవారికిఁ బైనున్నమన్ను వర్షముచేతఁగఱిగఱి యింటిలోనురియుటచేతను, మన్మథ
 వ్యాపారములకు శ్రీలులేనివారికి విరహవేదనగల్గుటచేతను నిదురలేకయుండు ప్రసిద్ధ
 ము. మఱుపనులకు నెలఁతఁబాసినవారికనుదాని కితరవ్యాపారార్థముశ్రీలనెడఁబాసిన
 వారికిని కొన్ని వ్యాఖ్యానములలోనున్నది. మరుపనులకును నిద్రలేకపోయెననియైనం జె
 ప్పుచున్నది. అపత్తమున నది యధికముగా జరగెననిభావము.) కొ. 'పర్ణ్యానామితీరేషాం
 వాధర్మైక్యం తుల్యయోగితా' యను అక్షణముచేత నొప్పియున్న తుల్యయోగితాలం
 కారము. రంజనగీటున భ్రాంతిమదలంకారము.

ఉ. కాలునిదున్న నందినయిఁ గంటలుదున్నక మంటినా మహా
 కాలునినందిదున్ననయిఁ కర్దమమగ్నత లేక మంటి నా
 హాలికు లెన్నఁడుం దెగనియకారులచేలును జొడుమట్లునుం
 గా లలి నేరు సాఁగి రిలఁ గలుపసింగొని పేద మున్నుగఁ. 124

టీ. కా...న్న-కాలుని=యమునియొక్క, నున్న = వాహనమైనమహిషము-
 'కాలోదండధర్మశ్రాద్ధదేశి'యని యమరము. నందినయి=స్వపథిమై, గంటలు=అవురు
 గుబ్బలను, నున్నక=కప్పిచేయక, మంటినాన్=బ్రదికితిననఁగా, మహాకాలునినంది=
 రుద్రునకు వాహనంబైనవృషభము, 'మహాకాలోమహానటా' యని యమరము. దున్న
 నయి=దున్నపోతనై, కర్దమమగ్నతలేక=బురదలయందుఁ గాళ్ళుదిగఁబడలేక - 'పం
 కొశ్రీశాదకర్దమా' యని యమరము. మంటినాన్=బ్రదికితిననునట్లుగ, హాలికులు=
 కప్పినలులు, ఎ...ను-ఎన్నడును దెగని=ఏ దినమందునుదున్నని, జొరులచేలును=గంట
 లుగల చెలికలును, చొడుమట్లునుంగాఁ=జొరులములగు కేదారములుగా, లలిక=అ
 సత్తీచేతను, పేదమున్నుగాఁ=దరిగ్రుఁడు మొదలుగా, ఇ...నికొని - ఇలఁగల్గు=

భూమియందున్న, పసింగొని=పశుమాత్రమువంతులగు గూర్పి, ఏరుసాగిరి=మడక కట్టినన్నిరి.

తా. మన్నపోతులకు వెలిచుక్కి- కష్టముగనుక యమునికి వాహనమగుటవల్ల దున్నక సుఖించితిని యామహిపంబును, ఎద్దులకు గొంపి చుక్కి- కష్టముగనుక నీశ్వరునకు వాహనంబైనందున మన్నవలసినదిలేదని యావృషభంబును నెంచునట్లుగాఁ బుడమియం చెల్లెడలనుండు పశువులందెచ్చి చీరలు మొదలగు హాళికులు బీటిచేలు చువటికయ్యలుగూడ గున్ని రనుట.

క. వరజుబడి రొంపిఁ ద్రొక్కం

జరణంబులఁ బసఁగి పసిఁడిఁచాయకడుపులం

బొరి నీరుకట్టె లమరెను

బిరుదులు హాళికులు దున్నఁ * బెట్టిరొ యనఁగఁ. 125

టీ. వరజుబడిఁ=గనిమ వెంబడిని, రొంపిఁద్రొక్కఁ=మడిలోనీరువెళ్ళునం దునట్లు బురదనుద్రొక్కఁగా, చరణంబులఁ=పాదములను, పసఁగి=చుట్టి, పసిఁడి చాయకడుపులఁ=బం గారువన్నెగల యుదరములతోఁగూడిన, నీరుకట్టెలు=నీరుతో ట్టుపాములు, బొరిఁ=శౌధత్యముచేతను, హాళికులు=కర్షకులు, గున్నఁ=చుక్కి యందు, బిరుదులు=తమకు సరియెవ్వరును గారని గంపపెండెరములు, పెట్టిరొయనఁ గఁ=ధరియించికో యన్నట్లు, అమరఁ=ఁబెప్పెను.

క. నాని శిఖ వంటచెఱకుల

చే నఱ నవి వెండి వంటఁచెఱకులె యగుటం

బోనంబు ప్రజకు జక్కుల

బోనంబులె యయ్యెఁ బ్రయ్యి * పొగయమి వృష్టిఁ. 126

టీ. శిఖ=అగ్ని, వంటచెఱకులచేఁ=వంటకట్టియలచేతను, నాని = తడిసి, అఱఁ = చల్లాఱఁగా, (ఎవఁతెగిని వానలచేతఁ దడిసియున్నకట్టెలను నిప్పుమీఁద వేయఁగానే యాయగ్ని చల్లాఱఁననుట.) అవి=అయింధనములు, వెండి=మతీయును (అనఁగా విచారింపఁగాననుట.) వంటచెఱకులెయగుటఁ = వంటకుయోగ్యమయిన చెఱకులని యన్వరము లగుటచేతను (అనఁగా పల్లమువండుటకుఁ దగిన చెఱకులు గసఘనములైయుండి గానిగయందుంచి త్రిప్పఁగా నెట్లు రసమును వెళ్లఁగఁకున్నో యాతీరుననే ప్రాయిలోనఁ బెట్టఁగానే కట్టియలు నీరు వడియుటంజేసి వంటచెఱకులన్నపేరు సార్థక మాయెననుట.) బోనంబు=అన్నము, ప్రజకుఁ=జనమునకు, జక్కులబోనంబులెయ్యెఁ = కామేశ్వరునిఁగొల్పు జక్కులవాండ్రు యన్నమాయెను. అనఁగా కూర్రులయొక్క పెండిలిమొదలగు సుత్సవములయందు జక్కులవాండ్రు,

అరివేటిపెట్టిన కూన్యభాండములను దలమీఁద మోచికొని బోనాలుబోనాలునిపట్టుట ప్రసిద్ధముగానఁ దత్తుల్యంబాయె నని భావము. ప్రాయ్యి=అధిశ్రయణి, వృష్టిక్=వర్షము చేతను, పాగయమిక్=రాజకయందుటచేత నని క్రిందికన్యాయము.

సీ. ఇల్లెల్లు దిరుగ నొక్కిం తబ్బు శిఖ యబ్బె, ✓

నే నింటిలోఁ బూరి + యిడి విసరక

రాజదు రాజన + *రవులుకొల్పాసలె,

గాని కల్గదు గూడు + దానఁ గలిగె

నేని కూ రగుట మం + దైనఁ బెన్నొగ నుఖ,

భుక్తి నేకూర దా + భుక్తి కిడినఁ

బ్రాగ్భక్తలకె తీరు + బహుజనాన్నము దీర,

నారుల కొదవుఁ బునఁప్రయత్న

తే. మాజ్యపటముఖ్యలయ మెన్న + రాలయాంగ

దారులయమెన్న రంతికఁకారజనిక

పచన నాంధోగృహిణి రామిఁ + బడిక మరుఁడు

వెడవెడినె యార్వ నొగిలి రిఁజ్జడిని గృహులు.

127

టీ. ఇల్లెల్లు=ప్రతీగృహమునకును, అరుగక్=నల్లఁగా, శిఖ=అగ్ని, ఒక్కంత=కొంచెము, అబ్బుక్=దొంగకును, అబ్బెనేని=లభ్యంబాయనా, ఇంటిలోఁబూరి=ఇంటిపైకెసవును, ఇడి=దానిపైనుంచి, విసరకరాజన = వీజనమునేయక యంటికొనను. రాజనక్=అంటికొనినను, రవులుకొల్పాసలెకొని=ప్రజ్వలింపఁజేయు నపేక్షయొకటిదక్క, దానక్=అమఁటవలన, కూడు=అన్నము, కల్గ=దొరకదు (రవులు కొల్పాసాలఁగాని యను పాఠమునందు గృహములలోని వాసములను విటిచి పెట్టక గాని రగులదని యర్థము.) కలిగెనేని=అన్న మైనప్పటికిని, కూరగుట=శాకముగుట, మందు=ద్రవ్యము (అనఁగా దుర్లభమునుట.) విసక్=శాక మైనను, పెన్నొగక్=ప్రబలమైన భూమముచేతను, నుఖభుక్తిచేకూరను=నుఖభుక్తమైనభోజనముదొరకదు. అభుక్తికిడినక్=అభోజనమున కొసంగినను, బహుజనాన్నము=ఇంటిలో నున్నవారల కెల్ల పెండిన యన్నము, బ్రాగ్భక్తలకే = తీలుబంతి భోజనముఁ జేయువారలకే, అరుక్=సరిపోవును (ఆకొలమునకుపెచ్చిన యతగులఁ బరిహరింపరామింజేసి వారల కిడుటచేతఁ బక్వాన్నము సరిపోవు ననుట.) తీరక్=నడిపోఁగా, నారులకు=ఉచితములకు, పునఁప్రయత్నము=మరలపెంటయొనర్చుట, ఒదవుక్=కలుగును, అంతికమక్=ప్రాయ్యికి, నా...ము - అజ్య-నేని చేతఁ దగుపఁడిన, పటముఖ్య-కోకిలు లొనైన

రవులుకొల్పాసాల.

వానియొక్క, అయముఎన్నరు=నష్టమువిచారింపరు, ఆ...ము - ఆలయ=ఇంటియొక్క, అంగదారు=వాసాలయొక్క, అయము = నాశమును, ఎన్నరు = రెక్కింపరు (ప్రాయ్యమందుటకై నేతిలో బట్టలుదడిపివైచియు వాసాలు పెరికివైచియును వానినష్టమును రెక్కింపకుండిరనుట.) ఆ...టి - ఆరజనిక=రాతిరివటమును, పచన=పాకముసేయుటచేతను, నాంధక=అన్నములేకయుండిన, గృహిణి = ఇల్లాలు, రామిక్=రాకపోవుటవలన, పడకక్=శయ్యయందు, మరుడు = పచ్చివిల్లడు, పెడ పెడన=పెళ్ళపెళ్ళమని, అర్వక్=వేగిరింపగా, అజ్జడిక్=ఆముసారునందు, గృహులు=గృహస్థులు, నొగిరి=కృశించిరి. (అనగా దొడ్లుపడి రనుట.)

తా. ఆసమయంబునందు నెల్లదిక్కులనుండు సతీపతులందఱాహారమజ్జనశయ నాదులయందుఁ గ్గళము నొందున క్లెడతెగక జడివానలు గురియుచుండె ననుట.

చ. పిడుగుల కల్కి లోఁ దొలిచిఁ భీరులు కంచముఁ జల్లుదీధితు
ల్లడపల వెల్లిరాఁ బొగలఁ గావిరిబ్రుంగెడు పుల్లహంబు లె
ల్లడఁ గనుపట్టె నూళ్ళ నిలఁ యెల్లను ముంచి రసాతలంబుపై
విడియఁగ దండు డిగ్గిన సవిద్యుదురు స్తనయిత్తులో యనన్. 128

టీ. పిడుగులకుఁ=అ? నిపాతములకు, అల్కి-వెలుచి, భీరులు=భయస్వభావముగల శ్రీలు, 'భీరుర్విహృదరాగ్నా' యని నిఘంటువు. కంచము=భోజన పాత్రమును, లోఁదొలిచి-కడపలకులోపల నేకడిగి, చ...న్-చల్లు=శ్రీప్పనీరుపైటఁ జల్లఁగాఁబట్టిన, దీధితుఁ=కాంతులు, కడపలవెల్లిరాక్=దేహకులదాటిరాగా, పొగలక్=ధూమములచేతను, కా...లు-కావిరిబ్రుంగెడు=సూత్రమనర్థము గప్పినట్టి, (నర్తకాలమందుఁ దడిసిన గృహములకుఁ బొగచుట్టికొనియుండుట ప్రసిద్ధము.) పుల్లహంబులు=పూరి యిడ్లు, ఎల్లెడక్=ఏదెసఁజూచినను, ఊళ్ళక్=గ్రామములయందు, ఇలయెల్లను=ధూమియంతయును, ముంచి=వాననీళ్ళచేత నిండింపఁజేసి, రసాతలంబుపైక్=పాతాళముమీఁద, విడియఁగక్=ఆక్రమింపవలయునని, ద...లో అనన్-ఊరు=గొప్పలయన, దండుడిగ్గిన=ధూమియందునేనాసమేత మైవిడిసిన, సవిద్యుత్=మెఱుములతోఁగూడిన, స్తనయిత్తులోయనన్=మేఘములోయనునట్లు, కనుపట్టెక్=చూపట్టెను. ఉత్పేక్ష.

చ. గొడుగుల గాలిఁ గూల్చి మఱిఁ కోలలతోడన పాట నాన్చెఁ జే
డ్పడ జడి మేఘుఁ డట్లకటఁ పాంథులపైఁ దన కెంతవైరమో
తడిసినమేన నింకి యదిఁ దారవియోగజవహ్నిఁ గొంత కొం
తుడిస విధాతరక్ష విషఁ మొక్కొకమా టమృతంబు సేయఁగన్.

టీ. మేఘుడు=జలధరుడు, గొడుగులక=చక్రములను, గాలిక=వాయువు చేతను, కూల్చి=ఎగురగొట్టి, మఱి=పిమ్మట, కోలలతోడన=గొడుగుకజ్జలుమాత్రము చేతబుట్టి, పాఱక=పఱచుచుండఁగా, జడిన్=నర్జముచేతను, చేడ్పడక=బాధ పడునట్లుగ, నాస్పెన్=తడిపెను, అట్లు=అలాగుతడుపునట్లు, అకట = ఆయో, తనకుక=మేఘునికి, పాంఘులపైక=పథికులమీఁద, ఎంతవైరమో=ఏపాటివిరోధమో (నాస్పెనని క్రిందికన్వయము.) విధాతరత్న=విరించియొక్క రత్నము, విషము=గరళమును, ఒక్కొక్కమాటు=ఒక్కొక్కపర్యాయము, అమృతంబుసేయఁగన్ = సుధగాఁ జేయుటవలన, అది=ఆనర్జము, తడిసిన మేనక=నానినగిరమంబు, ఇంకి=ఇగిరి, దారవియోగజనహీన్=భార్యలవిరహమువల్లబుట్టినయగ్నిని, కొంతి కొంటుడిపెన్=కొంతడిఁబోఁగొట్టెను. ఈపద్యమునందు బూర్వార్థంబున వ్యాసూతాలంకారంబు నుత్తరార్థంబున విచిత్రాలంకారము. శ్లో. 'స్వావ్యాసూతో తథాకారి తథాకారిక్రియే తచేత్, విచిత్రంయత్ప్రియత్న శ్చ ద్విపరితఫశేఫ్సయోః' అని వానికిలక్షణము.

తే. దవులఁ జల్లని దూఱ సంఠకమునుపటి

జల్లునీరాని వచ్చునాఁజల్లు మొదలి

గాలి యెలగోలుచేఁ గొమ్మగదలి జల్లు

దలపడకమున్ను వంగుల్లఁ దడిపె దరులు.

130

టీ. తరులు=చృత్తములు, దవులన్=దూరమునందు, జల్లని = వానయనుకొని, దూరన్=వానిక్రిందికిఁబోఁగా, అంతకమునుపటిజల్లు=దూరముననుండి ఎచ్చువానకంటె మున్నగురిసియున్న వానయొక్క, నీరాని=ఉదకముగలవై, ఎచ్చునాజల్లు=దూరమున ఎచ్చుచున్నయావానయొక్క, మొదలి=ముందుగవచ్చిన, గాలియెలగోలుచేన్=ఎలగోలుగాలిచేతను, (దండునకు ముందుగాఁబోయి హెచ్చరిక చేయుటకు నెలగోలని చెప్పుట ప్రసిద్ధము.) కొమ్మగదలి=కాఱు చలనమునొంది, జల్లుదలపడకమున్ను=ఎచ్చుచున్న నర్జము రాకమునుపే, ఎంగుళ్ళన్=నమ్రములైయున్న కొమ్మలు మొదలగువానిచేతను, తడి పెన్=నాస్పెను, పథికుల నని పూర్వపద్యముననుండు కిరణ నభ్యాహరింపవలయును.

చ. రయమున వృష్టికై యొదిగి రచ్చలపై విధియింతు రుగ్రతక

హయపతిమీఁద దంతిపతి నాతనిపై నృపతిం గజాదిని

రయముల మొత్తలాడుదురు మబ్బొక యిండుక విప్ప విచ్చుమొగ్గయి మఱి పాటి పోదురు సమస్తదిశాగతు లైనయధ్వగుల్. 131

టీ. స...-సమస్తదిశ-సకలదిశలనుండి, అగతులైన=ఎచ్చినట్టి, అధ్వగుల్=తరువరులు, రయమునన్ = జేగముచేతి, వృష్టికై = వానకై, ఒదిగి=పోటుచాలకయ

డంగిళాని, రచ్చలపైన్ = ధర్మపుచావిశ్చయదుఃఖలమీద, హయపతిమీదన్ = అశ్వ పతిపైని, దంతిపతిన్ = గజపతిని, అరనిపైన్ = అగజపతిమీదను, నృపతిక్ = నరపతిని (అశ్వపతి ప్రబలుఁడు, వానికంటె గజపతి ప్రబలుఁడు, గజపతికంటె నరపతి ప్రబలుఁడనియనుట.) ఉగ్రతన్ = కోపముతోడను, విధియింతురు = నిర్ణయింతురు, గజాదినిర్ణయములన్ - గజ = యేనుఁగులు, ఆది = మొదలగువానియొక్క, నిర్ణయములన్ = నిశ్చయించుటలయందు, మొత్తలాడుదురు = కలహపడుదురు (అనఁగా నశ్వపతియొక్క డేనియొక్కండును, గజపతియ ప్రబలుఁడని మఱియొక్కండును, నందఱకంటె నరపతి యధికుఁడని యన్యుండును, వానికంటె వీనికి నశ్వము లెక్కువనియు, వీనికంటె వానికి గజంబులు తక్కువనియు, నీ మొదలగు గజాదిసంఖ్యానిర్ణయాభినివేశములచేతఁ గలహించుచుండు రనుట.) మబ్బు = మేఘము, ఒకయింతుకవిప్పక = కొంచెము విడువఁగా, మఱి = పిమ్మట, విచ్చు మొగ్గయి = ప్రోగువీడినవారలై, పాటిపోయెడు = ఎవ్వరిదారిని వారు వెళ్ళుదురు.

తా. బాటసారులకుఁ గ్రోవ జరగకుండునట్లు జడివానలు గురియుచుండె నని భావము.

క. తనరె బలిభుక్తతులు నిం

డినగ్రామశ్రీల కఱితి • నీలము లగుటం

గనియె దృణగ్రాహిత ననఁ

గొనుకనవులఁ జైత్యతరుల • గూండ్లదుభ్రమలన్. 132

టీ. బలిభుక్తతులు = కాకులగుంపులు, 'ధ్యాంత్యాత్మభూషపరభృద్బలిభుక్త్యా యసా ఆపి'యని యమరము. నిండిన గ్రామశ్రీలకుఁ = సంపూర్ణగ్రామలక్ష్యులకు, అఱితి = కింకమునందున్న, నీలములగుటన్ = ఇంద్రనీలమణులొటచేత, తనరన్ = ఒప్పెను, చైత్యతరులన్ = ఉద్యాన సాదపములందు, 'చైత్యమాయతరేబుధౌ' వింశేనోద్యానసాదపే' యని విశ్వము. గూండ్లదుభ్రమలన్ = గూండ్లదు = గూండ్లుపెట్టుటకొఱకు, భ్రమలన్ = తిరుగుటచేతను, కొనుకనవులన్ = పట్టికొనిపోవుత్యములచేతను, తృణగ్రాహితన్ = తృణగ్రాహిత్యమును, కనియెక్ = పొందెను, అనన్ = అనునట్లు, తనరె ననిక్రింది కన్వయము.

తా. నీలములు తృణగ్రాహులుగాన నావిధంబుగఁ గాకుల గుంపులు గ్రామ సమీపముననుండు నుద్యానమందలి చెట్లయందుఁ గూండ్లు గట్టికొనఁగలమనన్న యిచ్చచేతఁ గఱచికొనిపోవుచున్న కనవులం జూడఁగా దండీయైన గ్రామలక్ష్ములు కింకమునందుఁ గరియించిన హాఠమునలి నీలములు తృణములను గ్రహించుచు న్నివో యన్నట్లుగా నొప్పె ననుట.

మ. వసతుఁ డ్వల్వడి వానకై గుడిసె మోవక రాక తా నానియే
వసగా నిల్చినజమ్ముగూడఁ బొల మంబ శోయించుం బట్టి పె
న్మనురం దీగెడుకాఁపుగుబ్బెతలపెన్గుబ్బ ల్లునాస ల్వలిం
బిసికిళ్లుం బిసికిళ్లు హళికుల కంఠించె న్నభస్యంబునక. 133

టీ. వసతుఁ డ్వల్వడి=గృహములు బయలువెల్లి, వానకై = వర్ష బాధానివర్తికొ
ఱకు, గుడిసె మోవన్ రాక=పాలములోఁ గాపునిమి త్రమై వేయఁబడ్డకుటీరముదగిలికొ
నఁగా లోపలికిరాక, తాక=తాను, అనియే=తగిలికొనియే, వసగాక=ఒప్పదముగా,
ని...డక=నిల్చిన=నిలుపంబడియున్న, జమ్ముగూడక=జమ్ముచేగట్టఁబడ్డగూడను, (జమ్ము
గూడకావలిగుడి నెలొనికి రాక గుడిసె దగిలి నిలిచియుండఁగాననుట.) పాలమంబశో
యించుక = కృషి నేయుధూమికి నంబలిమోచికొనుచు, పట్టి = ధరియించి, పెన్మను
రంకున్=జడివాసయందు, ఈ...ల్-ఈగెడు=గుడిసెలోపలం దూరువట్టి, కాఁపు
గుబ్బెతల=కాఁపువాండ్రవనితలయొక్క, పెన్గుబ్బల్=గొప్పనైనకుచములును, పునా
సల్-పూర్వసస్యంబులైన సజ్జలుమొనలయినవియును (పునర్వసుకారైయందుఁ జల్లఁ
బడ్డధాన్యములు గనుకఁ బునాసలని వ్యవహారము.) వెలిన్=వెలుపలను, హళికులకున్
= కృషిఁజేయు శూద్రులను, పిసికిళ్లున్=కుచగ్రహణంబులును, పిసికిళ్లు = కంకులు
నల్పుటలును, నభస్యంబునక-భాద్రపదమాసమునందు, అర్పించెన్=ఒసంగెను.

మ. గురుగుం జెంచలి దుమ్మి లేదగిరిసాకుం దింత్రిణీపల్లవో
త్కరముం గూడఁ బొరంటి నూనియలతోఁ గట్టావికుట్టారికో
గిరము*లైక్కితమిం గొమల్పాలమువోఁగ్రేపు ల్మెయు ల్మోకమేఁ
కెరువుం గుంపటి మంచ మెక్కిరి ప్రభుఁడైకాపి రె డ్దజ్జడిక. 134

టీ. గురుగున్=కురకటకాకమును, చెంచలి=కుచిన్నకాకము, కుచ్చి=ద్రోణ
కాకము, లేదగిరిసాకున్ = కోమలమైన తంబెళుకూరయును, తింత్రిణీపల్లవోత్క
రమున్=చింతచిగురును, గూడన్=వానితోఁగలిపి, నూనియలతోన్=తైలములతో,
పొరంటి=పొరఁటి, కట్టావి = చుట్టు నావిరి బాటి మిగుల వేడియైన, కుట్టారికో
గిరముల్=కుటుచయారికకూళ్లు, (మూడు నెలలకుఁ బండునవి కుటుచయారిక లనియు
నయిగు నెలలకుఁ బండునవి పెద్దారికలనియుం జెప్పుదురు.) మెక్కిరి=తిని, తమిన్=రాత్రి
యందు, కొమల్=కొడుకులు, (వెట్లకు శాఖలవంటివాడు గనుక నిట్లు చెప్పవచ్చును.)
పాలముపోన్-చేలగానుఁబోగా, రెడ్లు = పెత్తనముచేయుకాఁపులు, ప్రభుత్వై
కాపిన్ = అధికారమొకటియబ్బుటచేత, అజ్జడిన్ = అముసుగునందు, క్రేపుల్ =

దూడలు, మెయూల్ = దేహములను, వాఁకన్ = లేహవమొనరింపఁగా, మేఁకరువుం గుంపటి = మేఁకలయొనవున నెత్తియుంచిన కుంపట్లుగల, మంచ మెక్కిరి = ఖట్టమారో హించిరి, (వానకుఁడడియు నని దూడలను మంచపుఁగోళ్లకుంగట్ట నవి దేహములను వాఁకుమండఁగా శయనించి రనుట).

సీ. మణియప్పిఁ గేలిబర్హిణవజ్జనుధ వీను,
 లోలాడఁ బ్రాదెక్కి + మేలుకాంచి
 ఘమఘమవత్సుమంగంధరాజంగమ,
 ద్దన్తపైఁ జిరోష్ణమంజునము లాడి
 మిసిమిదువ్వలువ బంన్ నరంబు మొగలిజే,
 కులఁ దాల్చి జా మెక్కి + కొలు వొసంగి
 జాంగలామిషముతో + శాల్యన్న మధికహ,
 య్యంగవీనంబుగా + నారగించి

తే. మృగమదము మించుతములంపుటిఱుల మోవి
 దలముగా సాగరుహసంతివెలుగ సౌధ
 శిఖరవాతాయనాగతాచిరగుంతు
 నతద్వగవరోధములతోడ + నగిరి నృపులు.

135

టీ. మణియప్పిఁ - మణిమము మైనదండమునందున్న, కే...గ - కేలిబర్హిణ = పెంపుకు నెమర్చుకొన్న, బజ్జ = వజ్రవృణమనియెడు, మధ - అమృతము, వీనులొ లాడఁ - చెవులునిండఁగా, ప్రాదెక్కి - మారోదయంబైన మఱి కొంతసేపటికి, మేలుకాంచి = నిద్రలేచి, ఘ...పైఁ - ఘమఘమవత్ = ఘమ్మనినానించుచున్న, ముగంధరాజు = ఈ పేరికి ద్రవ్యముయొక్క, అంగమదనపైఁ = నలుగురెట్టివమొదలు, చిరోష్ణ = మిక్కిలి తేఁడిమిగలయుదకములచేత, మజ్జనములు = జలకములు, అడి = సలిపి, (చిరోష్ణమజ్జనములాడి యని యున్నందున గుట్టకొట్టమునకు మట్టోదకమని యర్థము జెప్ప నలయును.) మిసిమిదువ్వలువ = సరిగ తగలేకొనుచున్నట్టిని, బన్ నరంబున్ = బన్న సరములను హాములను, మొగలి తేకుల = మొగిలిపువ్వులను, తాల్చి = ధరియించి, జా మెక్కి = జాముప్రాదెక్కిన వెనుక, కొలువొసంగి = సభిజేసి, జా...తోఁ - జాంగల = ముఘామియందలి, అమిషముతోఁ = మాంసముతోడను, (అనఁగా ముఘామియందు సంచరించెడు కాజా, పూరేడు, ఉడుము, ఏనుఁబంది మొదలగు వాని మాంసమునుట.) 'పలంకస్యమామిష'మృని యమరము. శాల్యన్నము = రాజనపు సాదమును, అధికహయ్యంగవీనంబుగా = అప్పుడు వెన్న గాఁచిన నేయి యెక్కుడు

గాఁ గలుగునట్లు 'తత్తుచాయ్యంగవీనం యద్వ్యోగోదోహోద్భవంస్తుత'మృని యమ
రము. అరగించి=భోజనముఁజేసి, న్యుగమదముమించు = కస్తూరియొక్కనుగాఁగల,
తమలంపుటిగులు=విడమకొంతులు, (కస్తూరి యధికమగుటవలన నల్లగానుండుటచేత
నిరులనుట.) మోవిదళముగాఁ = పెదవిదట్టముకాఁగా, సాగరుహసంతిమెలుఁగన్ =
అగరుచెక్కతో నించినకుంపట్లు ప్రజ్వలించుచుండఁగా, సా...న్-సాధ=ఉప్పరిగె
లయొక్క, శిఖర=పైయంతస్తులయగున్న, వాతాయన=గవాక్షములనుండి, అగత=
వచ్చినట్టి, అచిరుత్ = మెలుపులయొక్క, ఆశు--కొంతుల చేతను, నత-ఎంపఁబడిన,
ద్యౌః=మాపులుగల, అవరోధములతోఁన్ = అంతఃపురశ్రీలతో, 'శుద్ధాంతశ్చాప
గోగత్స' యని యమగము. నృపులు=రాజులు, నిగి-అనందించి.

వ. ఇట్లు సాంద్రసలిలధారాసారమాసరంబు లగు వార్షికవాసరంబులు
ప్రశాంతం బగుటయుఁ దదనంతరంబ. 136

టీ. ఇట్లు=ఇవిధంబుగా, సా...లు - సాంగ్ర=ఘనమైన, సలి = ఉదక
ములయొక్క, ధార=ధారలయొక్క, అసార = సమ్యక్ప్రసన్నములచేతను, మాస
రంబులగు=వ్యాప్తములైన, వార్షికవాసరంబులు = వారకాలపుదినములు, ప్రశాంతంబగు
బమున్ = శాంతిపఁగా, తదనంతరంబ=అటుపిమ్మట.

ఉ. రాజమరాళలబ్ధిగిరిరంధ్రము శాలివనీశరావలీ

వైజననంబు యజ్వహుతోవాజహుతాశము భాన్వదిందిరాం

భోజనమాగమం బుదితఃభోధభుజంగశయోపచార నీ

రాజనప్లుహల్లకనారం బుదయించె శరద్దినం బిలఁ.

137

టీ. రా...ము - రాజమరాళ-రాజహంసలచేత, లబ్ధ = పొందఁబడిన, గిరి
రంధ్రము=క్రాంతచర్యతముయొక్క బిలముగల్గినట్టియు, (అంచు మానససరోవరం
బున వ్హారకాలమునెల్లఁబుచ్చి శరద్దశువురాఁగాఁ గ్రాంతచర్యతపులిములోఁబుచ్చి
దశారాదిదేశంబులకువచ్చుట ప్రసిద్ధము.) శాలివనీ-రాజసపుంజీవుడు, శరావలీ--రల్లుగం
టలసమాహమనగును, వైజననంబు=హుతవేలయైనదియును, 'నూతనాసోవైజననః'
యని యమగము. యజ్వ = విధ్యుక్తప్రకారియు జన్నముఁజేసినవారచేత, హుత-
హోమముచేయఁబడ్డ, వాజి=హవిస్సుగల, హుతాశనము = శ్రౌతాగ్నిగలదియును,
(అపుడు సోమయాజులు నూతనాన్న భోజనముకొఱచు వాగ్రయశేష్టాదికిముఁజేసిర
నుట, లేక, వాజివాజియము గలయవియైనఁ జెప్పవచ్చును. శరద్వాజియము
ప్రసిద్ధము.) భా...బు - భాస్వత్ = వెలుగుచున్న, ఇందిరా=అగ్నికి, అంభోజ=

కమలములతోడి, సమాగమంబు=కలయికగలదియును, (శరద్ధృతువునందుఁ గమలములకు వికసనముగల్గుటంజేసి చానియింజే లక్ష్మి నివసించె ననుట.) ఉ...బు-ఉదిత=జనించిన, బోధ=మేల్కొనుటగల, భుజంగశయ=దామోదరునకు, ఉపచార=పూజ వార్ధమైన, నీరాజన=నివాలియయిన, పుల్ల=పూచియున్నట్టి, హల్లక=చెంగల్వలుగల, సరంబు=కొలంకులుగ లిగినట్టి, 'హల్లకంరక్తసంఘృక'మృని యమరము. ఆనఁగాఁ జాతుర్మాస్యము లప్పటికిఁ గడచినవిగాన భగవంతుండు నిద్రమేలుకొనఁగా శరల్లక్ష్మి నీరాజనమెత్తెనోయన్నట్లుంబలెఁ జెన్నొందియున్నయెట్లుచెంగల్వలతో నొప్పియున్న కొలంకులు గలదనుట.) శరద్ధినంబు-శరద్ధాసరము, ఇలన్=భూమియందు, ఉదయిం చెన్=కనుపడెను, వికసించినచెంగల్వలను నిద్రమేలుకొన్న యాశ్వరునకు శయనోపచారనీరాజనముగా వర్ణించినందున నుత్ప్రేక్షాలంకారము.

తా. ఎద్దరుధర్మములయిన ఎద్దించుట మొదలగు చిహ్నములు మాని శరద్ధృతుధర్మములు గానవచ్చె నని తాత్పర్యము.

క. కరము పొగ రెక్కె నంబర

మురువిద్యుద్దీపకళిక • యుమిసిన ధూమ

స్ఫురణ బాగచూరె ననఁగా

హరిమణిజంబూఫలాసిఁతామలరుచులన్.

138

టీ. కరము=మిక్కిలి, అంబరము=గగనము, ఉ...బు - ఉరు=అధికమైన, విద్యుత్=మెఱుపులనియెడు, దీపకళికలు=దీపాంశురములు, ఉ...ణన్=ఉమిసిన=చిమ్మినటుంటి, (నో. 'నిష్కాతోద్గీర్ణవాంతాదిగౌణవృత్తివృత్తాశయమ్, అతిసుందరిమన్వత్త్రామ్యకక్ష్యోవిగాహతే' అనిఅచాగ్యదండి చెప్పియున్నాడుగాన నుమిసిన-అనునది మొదలగువానికి గౌజార్థములెకాని ముఖ్యార్థములు చెప్పఁగూడను.) ధూమ=పొగయొక్క, స్ఫురణ=స్ఫురించుటచేత, పొగసూరననఁగాన్=ధూమితమాయెనోయన్నట్లు, హ...లన్=హరిమణి=ఇంద్రనీలములవలెను, జంబూఫల=నేరేడుపండ్లవలెను, అసిత=నల్లలై, అమల=స్వచ్ఛములైయున్న, రుచులన్=కాంతులచేతను, పొగరెక్కెన్=మరించెను. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

ఆ. సాంధ్యరాగలహరి • సామిరంజితములై

తిరిగె మింట నిదుర • దెలిసినట్టి

యిందిరాధిపతికి • నెత్తుకర్పూరనీ

రాజనంబు లన శరద్ధసములు.

139

టీ. శరద్ధసములు=శరత్త్రాలమేఘములు, సా...బు - సాంధ్య-సంధ్యాసంబంధియయిన, రాగ=రక్తియొక్క, లహరి=తగంగములచేతను, 'మహత్సూక్ష్మోలకల్లా

తా అహర్వత్త్ర లీకేసమే అని యమరశేపము. సామి=సగము, రంజితములై=కంపున
ర్ణములుగలవిగాఁ జేయఁబడినవై, ని...కిన్-నిదరఁబెరిసినట్టి=నిద్రమేల్పించిన, ఇంది
రాధిపతికిన్=లక్ష్మీరమణునకు, ఎ...నన్-ఎత్తు=పట్టినటువంటి, కర్పూరనీరాజనంబుల
నన్=ఘనసారపునీవాళులొయన్నట్లు, మింటన్=అంతరిక్షమునందు, తిరిగెన్=సం
చరించెను, 'సామిత్వరేణగుఘ్న సే' యనియు, 'ఇందిరాలోకమాతామా' యనియు
నమరము. ఉ త్రేప్రిత్యాలంకారము.

చ. అలిగరుదంచలామల తదంతరబింబిత యయ్యె బాకని

ర్ణలితమహాఫలాఘహరితచ్ఛదకర్కరికాపనాలి నాఁ

గలమవన భ్రమచ్ఛకనికాయములోపల సాంధ్యరక్తిమం

బలతిగఁ దాల్చి మింటఁ గనఁనయ్యె విపాండుపయోదఖండముల్.

టీ. వి...ల్-విపాండు=మిగులఁ దెల్లనైన, పయోద=మబ్బులయొక్క, ఖండ
ముల్-శిశువులు, క...ము-కలమవన=పండినరాజనపుచేలమీఁద, భ్రమత్=తిరుగు
చున్న, శుకనికాయము=చిలుకలగుంపు, లోపలన్=శరత్కాలమేఘములలోపల, సా
...బు-సాంధ్య=సంధ్యాకాలసంధ్యయైన, రక్తిమంబు=ఆరుణ్యమును, అలతిగఁ
కొంచెముగా, తాల్చి=ధరియించి, పా...లి-పాక=పండుబుచేతను, నిర్దలిత=మిక్కిలి
విరిసిన, మహత్-గొప్పవైన, ఫల=పండ్లయొక్క, ఓఘ=గమాహముగల్గియు, హరిత
చ్ఛద=పచ్చనియాకులుగల, కర్కరికాపనాలి=దోసతోటలగుంపు, అ...త - ఆలి=
తుమ్మెదలయొక్క, గరుత్=శైక్లయొక్క, అంచల = కొనలనలెనున్న, అమల =
నిర్మలమయిన, తత్=ఆకాశముయొక్క, అంతర=నడుమను, బింబితయయ్యె నాన్=
ప్రతిఫలించెనొకొయన్నట్లు, కననయ్యెన్=చూడనొప్పెను. ఉ త్రేప్రిత్యాలంకారము.

తా. పండినవైరులమీఁద సంచరించుచున్న చిలుకలగుంపును దమయం దించు
కంతసంధ్యాకాలికిరక్తిమము ధరియించిన తెల్లని మేఘఖండములును బరివక్తములై
పండి విరిసిన గొప్పపండ్లును బచ్చనియినయాకులునుం గల దోసతోటలు ద్విరేఘముల
తొక్కలమొనలనలె నైగనిగ్యము గలయయ్యాకాశమునందుఁ బ్రతిఫలించెనొ యన్న
ట్లుండననుట.

క. ఘుణాగణవిహరణఁ జవికిన

మణిధనువునఁ దొరఁగు నుసి సమానములై ద

ర్పణనిభనభమునఁ బరిణత

శిలాకణహరిణములు పాండు * జలదము లొలసెన్.

141

టీ. ఘ...ణఁ-ఘుణ = నునీపురుగులయొక్క, గణ = సమాహముయొక్క,
విహరణఁ = సంచారముచేతి, చి...నన్-చివికిన = వానలనుఁదడిసి కిక్కిలమయిన, మణి

ధనువునకు = ఇంద్రధనువునందుండి, తో...లు వి-తోరఁగు = పడుచున్నటువంటి, నునీస
మానములై = పరాగపద్యశములై, పరి...లు-పరిణత = పరిపక్వములయిన, శణ = జనప
నారయొక్క, కణ = లేశములవలెను, హరిణములు = తెల్లనైనటువంటి, పాండుజలద
ములు = తెల్ల మబ్బులు, ద...నకు-దర్పణ = అద్దముతోడను, నిభ = సమానమయిన,
నభిమునకు = అకౌశమందు, ఒల సెక్ = సంచరించెను. శరత్కాల మేఘము లను మణిధను
వుయొక్క పరాగములని యుత్పేక్షించినందున నుత్పేక్షాలంకారము.

క. రవిశశిముకురములు శర

ద్యువతి మెఱుఁగుఁబెట్టుభూతియో యనఁ బర్వె

బవనాహతసప్తచ్ఛద

నివహపరాగంబు దివికిఁ నిర్మలకాంతిక.

142

టీ. రి...లు-రవిశశి = చంద్రసూర్యులనియెడు, ముకురములు = అద్దములను,
శరన్యువతి = శరదృతువును జనరాలు, మెఱుఁగుఁబెట్టు = కాంతిఁగలుగఁజేయినట్టి, భూతి
యోయనకు = భిన్నమాయనఁగా, ప...బు-పవన = వాయువుచేతను, అహత = ఎగురఁగొ
ట్టఁబడిన, సప్తచ్ఛద = ఏడుకుల యరంట్లయొక్క, నివహ = సమాహమయొక్క, పరా
గంబు = పుష్పాడి, దివికిక్ = అంతరిక్షమునకు, ని...క-నిర్మల = స్వచ్ఛమయిన,
కాంతిక్ = లేజస్సుచేతను, పర్వక్ = వ్యాపించెను. ఉత్పేక్షాలంకారము.

తా. లోకమునకు దద్దమునకు వచ్చిన మాతన్యమును భిన్నముచేతఁ దుడుమెట్ట
ప్రసిద్ధముగాన నటు విరాకాలమందుఁ జంద్రసూర్యు లనునద్దములకు నైర్మల్యము
దక్కుని పడఁగా వానికి మెఱుఁగెక్కించి చక్రిఁబఱచుటకు శరదృవతి యుంచిన
విభూతియో యనునట్లనమయమందు సప్తచ్ఛదపరాగములు గాలిచేత నెగురఁగొట్టం
బడి యంతరిక్షమున వ్యాపించె ననుట.

స్తోత్ర. సంభూతజ్జప్తివాతాశశనశయనము విశ్వంభరుం డూఁదిలేవం
గంభీరప్రక్రియామంగ్నత డిగు జగతిం గ్రంధుగాఁ దోచు వర్షా
దంభోలిస్థూలరంధ్రోద్గతసితపృథుపాతాశజాతాంబుధారా
స్తంభంబు లోపల నెన్ను ల్గవళరుచిశరః స్తంభపద్మం జనించెక్.

టీ. స...ప్రక్రి-సంభూత = జనించినట్టి, జ్జప్తిక్ = మెలఁకువచేతను, వాతాశన
శయనముక్ = శేషపర్యంకమును, విశ్వంభరుండు = క్రిమహావిష్ణువు, 'విశ్వంభరః కైట
భజి ద్విధుశ్శ్రీవత్సలాంభనః' యనియమరము. ఊఁదిలేవన్ = ఊనికొనిలేవఁగా, గం...
తన్-గంభీరప్రక్రియా = నిమ్న ప్రకారమగునట్లు, మగ్నతన్ = మునుంగుటవల్లను, డిగు =
క్రిందికివడఁగినట్టి, జగతిక్ = భూమియందు, క్రంధుగాక్ = దట్టముగా, తో...గ్-తోఁ
చు = కౌసల్యమున్న, నిర్దా = వానకొలమునట్టి, దంభోలి = డిడుగులయొక్క, స్థూలరంధ్ర

= గొప్పబెజ్జములవలన, ఉద్గత=బయలుదేరిన, పృథు=గొప్పలైన, సిత=తెల్లనైన, పాతాళజాత = పాతాళలోకిమందుబుట్టిన, అంబుధారాస్తంభంబులపాలెక = స్తంభములవంటి యుదకధారలవలె, శరస్తంభపత్తి-క=తెల్లకాండలవరుసయందు, ఎన్నుల్=కంకులు, ధవళరుచిక=తెల్లనికాంతితో, జనించెక=పుట్టెను. ఇందు తెల్ల యొక్క యెన్నులను బిడుగులరంధ్రములనుండి బయలుపెల్లినట్టి పాతాళజలధారా స్తంభములుగా నుత్పేక్షించినగునన నుత్పేక్షాలంకారము.

తా ఆశరదృశ్యపునఁ నేదిక్కునఁ జూచినను తెల్లపాదలు ఎన్నులు దీసి తెల్లగాఁ బ్రకాశించుచుండె ననుట.

తే. నీరజేక్షణుఁ డవ్వేళ • నిద్ర దెలిసి

యడుగుఁ దనమీఁద మోప నోయవనిరమణి

కంటకితగాత్రి యయ్యె నాఁగా విపాక

పరుషకంటకశాలిమంజరులు పాలించె.

144

టీ. నీరజేక్షణుఁడు=విష్ణుదేవుఁడు, అవ్వేళక = ఆ శరత్సమయమునందు, నిద్ర=నిదురమేల్కొని, అడుగుక = పాదమును, తనమీఁదక = భూమిపైని, మోపనో=శుంపఁగానో, అనిరమణి=భూదేవి, కంటకితగాత్రియయ్యెనాఁగాక = పులకితాంగయయ్యెనన్నట్లు, విపాక=పండుటచేత, ప...లు - పురుషులు - వాడియై యున్న, కంటక=ముండ్లుగల, శాలిమంజరులు = సన్నవరియన్నులు, పాలించెక = పుట్టెను. పేతూత్పేక్షాలంకారము.

తా. పండి ముచులైనందున నాఁడిమి గలిగియున్న ముండ్లతోచుండు సన్నవరి యెన్నులం జూడఁగా నా శరదృశ్యపునఁకుఁ గమలాక్షుండు నిద్ర లేచి యడుగుఁ దనమీఁద నుంచుటచేత నాభూదేవి కంటకితగాత్రి యాయె ననునట్లుండె ననుట.

మ. స్ఫుటభూయోహృతిశంక వార్ధి నినరశ్శు ల్మిన్ను చేర్పం దటి

చ్చట తార్వంబుగఁ గారుగొంచు ఘనమై • త్మోఁ దీర వర్షింప న

చ్చోటనుం దోచి గ్రసింపఁ జోలుఁ గలశీసూనుండు గాకున్న నొ

క్కొటఁ దారాగ్రహభాస్కరేందుమణిశుక్తల్యక్తమై తోచునే.

టీ. స్ఫు...కక = స్ఫుట=వ్యక్తమైన, భూయోహృతిశంకక=అగస్త్యుండు మరలఁబానముఁజేయు ననుభయముచేత, 'శంకావితర్కభయయోః' అని యమరము. ఇనరశ్శుల్=సూర్యకిరణములు, వార్ధిక=సముద్రమును, మిన్నుచేర్చక = అంతరిక్షమును బొందింపఁగా, (సూర్యకిరణములు సముద్రోదకములను మేఘములందుఁ జేర్చఁ గాననుట.) తటచ్చటలు=విన్యత్యమూహములు, తార్వంబుగక = బడబాగ్నిగా,

కారుకొండు = నల్లనిదై, ఘనమై = మేఘమై, త్మృక్ = భూమిని, తీరవన్నింపక్ = ఉదకమంతయు వానిలునురియఁగా, అన్వృటనుక్ = ఆ యాకాశమునందును, గలశీ నూనుండు = అగస్త్యుఁడు, తోచి = కనుపించి, గ్రసింపఁబోలుక్ = సముద్రోదకమును బానముజేసెఁగాఁబోలు, కాకున్నక్ = అట్లుగాకుండేనేని, ఒక్కటక్ = ఏకరీతిఁగా, తా...న్ - తారా = చుక్కలును, గ్రహ = అంగారకాదిగ్రహములును, భాస్కర = సూర్యుఁడును, ఇంచు = చలించును, (అనియెడు) మణి-రత్నములును, శుక్తుల్ = ముత్యపుచిప్పలును, వ్యక్తమై = స్ఫుటమై, తోచునే = కానవచ్చునా, కానరావనుట

తా. శరత్సమయమున నంతరిక్షమందు మేఘములు లేకి, నక్షత్ర సూర్యంసువులు స్ఫుటముగఁ బ్రకాశించుటను నగస్త్యుడయంబగుటను యావఁగా బూర్వ మగస్త్యునికి వెఱచి మేఘరూపమును విహించి యాకాశమును జేందియున్న సముద్రునినిగస్త్యుండు మరలఁ బానముజేసియుండును. లేకపోయేనేని యందుండు తారాగ్రహములనియెడు రత్నములును సూర్యచంద్రులను ముత్యపుచిప్పలును గానవచ్చుటకుఁ గారింబు లేదనునట్లు తోచుచుండెననుట.

చ. అలమలయాద్రిఁ గుంభభవుఁ డన్మతకంబు శరద్గుకుండమం
డలిఁ బ్రతిబింబకై తవముఁనం దమ కిచ్చిన వారిదేవత
ల్తాలకుల కేలఁ దాఁప నిడి • తోమఁ గలం కడఁగెం దదీయత
శ్శలతకు హ్రస్వ మాట కరి • తారక లంబువుఁ దేర్చునే యనక్.

టీ. అ...న్ - అల = ప్రసిద్ధమైన, మలయాద్రిక్ = పఠీరపర్వతమునందున్నట్టి, కుంభసంభవుఁడు = అగస్త్యుఁడని, 'అగస్త్యః కుంభసంభవా' యని యమరము. అక్ కతకంబు = అనుచిల్లగింజను, 'చక్షుష్యః కతకః కాంతిక్య' త్తనిరత్నమాల. శ...న్ - శరద్ = శరద్దశమైన, కుండమండలిక్ = సరస్వతీహములందు, ప్రతిబింబకై తనముక్ = ప్రతిఫలనవ్యాజముచేతను, తమనన్ = ఆవారిదేవతలకు, ఇచ్చినన్ = ఇయ్యఁగా, వారిదేవతల్ = జలదేవతలు, తోమఁగల కేలన్ = తిరింగి మలను హస్తములచేతను, తాఁపనిడి - మెట్టురాఁచివీడఁబెట్టి, తోమన్ = ఆరిగఁచియఁగా, కలంకడఁగన్ = కాలవ్యము దీలెను, తదీయ = ఆ యగస్త్యుని సుసంధ్యయైన, తత్ఫలతనుక్ = ఆ చిల్లగింజోటను, హ్రస్వమాయే = చిన్నదాటయే, కరి = సాక్షి, (చిల్లగింజ గనుకనే తాచినందున హ్రస్వమాయే ననుట.) (అట్లుగాకుండేనేని) తారకలు = నక్షత్రములు, అంబువుక్ = ఉదకమును, లేర్చునే = లేటగాజేయునా, చేయనినుట. అనక్ = అనునట్లు, కలంకడఁగనిని క్రిందికన్వయము యాపకానుసాదితాపహ్నుర్యుతాపితోత్ప్రేక్షాలలకాదు.

చ. ఇలకు సుధాసమత్వము వహింప శరజ్జలజాక్షి కుండమం
డలి సలిలంబు కల్మష మండంగ మొగు ల్విరియెండ గాయుచో
జలుకు నిశారజఃపటలి • చెన్ను వహించె దరంగపట్టిపై
దళదరవిందకై రవకందంబకడారపరాగపూగముల్. 147

టీ. తరంగపట్టిపై = కరుళ్ల బంతిమీద, ద...త్ - దళత్ = వికసించు
చున్న, అరవింద = పద్మములయొక్కయు, కైరవ = కలువలయొక్కయు, కదంబ =
సమాహమలయొక్క, కడార = పచ్చనైనటువంటి, 'కడారఃకపిలఃపింగః' యని యమ
రము. పూగముల్ = సమాహమలు, 'పూగోవిశానంప్రకరః' యని యమరము ఇలకు =
భూమికి, సుధాసమత్వము = అమృతసామ్యము, సహింస = పొందునట్లు, శరజ్జల
జాక్షి = శరత్కాలమునఁబ్రకృతమండలిక = కొలంకులయందు, 'కుండంపికేలోయా
ధారవిశేషేచవహ్నిగర్తేచ, కుండోహరాజ్ఞాతస్సభిర్వక్తాయాం కమండసాకుండీ'
యని రత్నమాల. సలిలంబు = ఉదకము, కల్మషమండంగ = కలుషముపోవుటకు,
మొగుల్ = మబ్బులు, విరి = విరిసిన, ఎండ గాయుచో = ఎండతపించగా, చి...లి
చిలుకు = చల్లబడినటువంటి, నిశారజఃపటలి = పసపుపొడిరాశియొక్క, చెన్ను =
సౌందర్యమును, సహించె = పొందెను.

తా. అసమయంబున వికసించిన తామరలయొక్కయుఁ గలువలయొక్కయుఁ
బరాగములు తరంగముల పై బడి శరదృతు వనుప్రీయుదకములలోని కల్మష మండ
గించి రుచిబుట్టించుటకొఱకు జల్లిన పసపుపొడినలె నుండె ననుట.

ఉ. హెచ్చినమైత్రి బద్ధినుల • కెల్ల ఘనాత్మయకారకుండు సా
మృచ్చపడంగ జేయుటకు • నై యలక్రంచనగంబువేరిక
మృచ్చున నీడు శరవగిరి • యందలి వెండిశలాకపిండు నా
వచ్చి మరాళమాలికలు • వ్రాలె గొలంకుల జక్రఘంకృతి. 148

టీ. హెచ్చినమైత్రి = అతిశయించిన స్నేహముచేత, పద్ధినుల కెల్ల = తామ
కొలంకులను (పద్ధిసీత్రీల) కంతయును, ఘనాత్మయ = మేఘావసానమునెడు
(అనగా శరదృతువనుట.) కారకుండు = ఆగసాలవాడు, సామృ = భూమియు,
అచ్చపడంగ = సమముగనుండులాగున, చేయుటకునై = తీరగా నొనరించుటకై,
అల = ప్రసిద్ధమైన, క్రా...నక్ - క్రాంచనగంబువేరి = క్రాంచవర్వతమనియెడు
మింగల, కమృచ్చునక్ = వెండిబొగాగు తీరగతమునట్టి యుక్తమృచ్చయొక్క
జ్జమందు, ఈ...నాన్ - ఈడ్చు = తీరగెడు, శరవగిరియందలి = కైలాసపర్వతమునం
నున్న, వెండిశలాకపిండునాన్ = రజతపుత్రీగసమాహమాయనునట్లు, మరాళిమాలి

కలు=హంసలబంతులు, వచ్చి=వీ తెంచి, కొలంకులన్=సరస్సులయందు, చ...తిన్-
చక్ర=సుడిగాలియొక్క, ఝంకృతిన్ = ఝంకారముతోడను, వ్రాలెన్ = దిగెను.
(అనగా విస్తరించి హంసలు వచ్చె నని భావము).

తే. కుంభజుడు వార్ధితోఁ గ్రోలి * కుషీ నున్న
మించుముక్తాచ్ఛటలె క్రుమ్మరించె ననఁగ
జలజదళములఁ దేటలుఁ * జవులునయిన
యంబుకణములు నొలిచెఁ బద్మాకరముల.

149

టీ. కుంభజుడు=అగస్త్యుడు, వార్ధితోఁగ్రోలి=సమద్రముతోఁగూడ బాస
ముచేసి, కుషీ నున్న=ఉదరములోనున్న, మించు=అతీతయించిన, ముక్తాచ్ఛటలె-
మాత్రికసమూహములే, క్రుమ్మరించెననఁగ - మగుడదిగువకుఁబెరిగెననఁగ, జలజ
దళములఁ=తామరాకులయందు, తేటలు - స్వచ్ఛమైనటువంటియు, చవులునైన=
రుచిగలవియునైన, (మత్స్యాలలో నొక్కలెక్కకు చవియనిపేరుగనుక నవియనియు
నర్థము.) అంబుకణములు=ఉదకబిందువులు, పద్మాకరములఁ - పద్మ=తామరలకు,
అకరములఁ=గనులైన కొలంకులయందు, పొలిచెఁ=ఒప్పెను.

చ. కెరలు స్రవంతిపై యిసుక * క్రిందగువేళ నినుండు మేఘపుం
దెర ననఁ జల్లఁగా విరహాదీప్తకరపుత్ర మాసజీరణో
త్కరగుడ మట్ల పద్మినులఁ * గ్రమ్మున కేసరమాధ్వ పాల్యై బైఁ
గర మగుదారెఁ దేల్పు సెకఁగందినముత్తైపు సేనలో యనఁ. 150

టీ. కె...క - కెరలు=ప్రవహించుచున్న, స్రవంతి=నదులయందు, 'స్రవంతి
నిన్ను గాపగా'యని యమరము. పైయిసుక=ప్రవాహవేగముచేత నీళ్లతోఁగలిసి పైగాఁ
బ్రవహించుచున్నయిసుక, క్రిందగువేళఁ = అడుగుబట్టినప్పుడు, (వేగముతగ్గినప్పు
డిసుకక్రిందనుడుట ప్రసిద్ధము.) ప్రసరియనఁగా నిసుకపోసియుండు ఘటికా యఁ
త్రమునకును పేరుగనుక దానిలోఁ బైయిసుకక్రిందికిరాఁగాననియు నర్థము) ఇనుం
డు=సూర్యుడను నాయకుడు, 'ఇనన్సూర్యే ప్రభ'యని యమరము. మేఘపుండెరన
నఁ=మేఘమును తెరదీయఁగా, చల్లఁగాఁ=చిలుకరింపఁగా (ఉంచగాననుట.) వి...
ముఅట్లు - విరహ-వియోగ వేదనచేత, దీప్త=వెచ్చునైన, కర=హస్తమందు, పుత్రమా
=తేలుచున్న, సజీరణోత్కర=జీలకఱ్ఱతోఁగూడిన, గుఱచు-బెల్లమువలె, పద్మిను
లఁ=తామరదీగలవియగుపద్మినీజాతీస్త్రీలయందు, క్ర...ధ్వ - క్రమ్ము=వ్యాధి
చినట్టి, కేసరమాధ్వ = కేసరములతోఁగూడినమకరందము, పాల్యై=ఒప్పెను,
'పద్మినీకరిణీశ్రీ స్త్రీ ససోజనలినీషుచ'యని రత్నమాల. (విరహతాపతప్తమైన హస్త

మంగు గుడ మంచఁగాఁ గరఁగి సాకమైనట్లు మకరంద ముండెననుట.) తేంట్లు = భ్రమ
రములు, సెకణ్ = తాపముచేతను, కం...లోఅనన్ = కందిన = కిమలినటునంటి,
మత్తెపుసేసలోయనన్ = మత్తాలతలంబ్రాలోయనునట్లు, సైన్ = ఉపరిభాగమంగు,
కరము = మిక్కిలి, అరుదారన్ = బుప్పెను. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

చ. జలజదళస్థితోయములు * సందుల క్రిందుగఁ దోచుమింటిని
డలుఁ గనుపట్టె నత్తటిఁ దటాకముల న్లఘిమంబు రెంటిలోఁ
దెలియఁ దరంగఁ బైకెగయు * తేలులచేరులఁ దూన్వఁ దోయము
ల్పలుచనఁ దేలె మిన్నడుగుఁబట్టెఁ గడుం దళమాటనో యనన్.

టీ. జ...లు - జలజదళ = పద్మపత్తములయంగు, స్థ = ఉన్నటునంటికి, తోయ
ములు = ఉదకములును, సం...గన్ - సంగుల = ఆ పద్మపత్తములసంగులయొక్క,
క్రిందుగన్ = అభోభాగమనంగు, తో...లు - తోచు = కనుపించుచున్న, మింటి
నీడలున్ = ఆకాశముయొక్క ప్రతిఫలనములును, అత్తటిన్ = ఆ శరత్సమయమునంగు,
లఘిమంబు = చులకదనము, రెంటిలోన్ = ఆకాశజలములలోను, రెలియన్ = ఎఱుంగు
టకొఱను, తరంగఁబైకెగయు = కరుల్లచేతఁ బైకెగయుచున్న, తేలుల = తుమ్మెదలని
యెడు, చేరులన్ = దారములచేతను, తూన్వన్ = తామరానులనియెడు తూనికెసిబ్బుల
యంగుఁ దూచగా, తోయముల్ = ఉదకములు, పలుచనన్ - తేలికయగుటనల్ల,
నేలెన్ = పైకిఁదేలిను. మిన్ను = ఆకాశము, కడున్ = మిక్కిలియును, దళమాటనో =
సందమాటచేతనో, అడుగుఁబట్టెన్ = క్రిందికిఁబోయెను. అనన్ = అనఁగా, తటాక
ములన్ = సరస్సులయంగు, కనుపట్టెన్ = చూపట్టెను.

తా. తామరానులపయినుండు నీరును, వానిసంగులయంగుఁ దటాకములోని
ముదకమునఁ బ్రతిఫలించిన యాకాశముయొక్క నీడలనుజూచి, యాకాశము తేలికో,
తేకముదకములు తేలికయో, చూతమను సంకల్పముచేతఁ దేంట్లును వారములుగల
తటాకమునతెక్కువయంగు దూనికజేయఁగా మదకములు పలుచన గనుక మీఁదికి
వచ్చెను ; మిన్ను దళముగనుక నడుగుఁబట్టెను.

మ. ఇలకు నేవ్రిగుగఁ బండుతీరవన పుండ్రేక్షుచ్చట ధీపుల
గలమై వ్రాల నురువ్వనంబు లెనఁగంగఁ ద్రిప్పు రాట్నంపు గుం
డ్రలు నాఁ దేనెకొలంకులం బొరలి పార నిచ్చి పంకేరుహం
బుల నాడెం దొలునంజుఁ దేటివలయం * బుల్తారఘంకారముల్. 152

టీ. ఇలకున్ = భూమికి, వ్రేగుగన్ = బరువగునట్లు, పం...ల్ - పండు = పరి
పక్వమైన, తీర = దరియందలి, ఎన = ఉద్యానవనమంగున్న, పుండ్రేక్షుచ్చటల్ =
చామాలచెఱుగుంపులు, 'రపాలఇత్తుస్తద్భేదాః పుండ్రకాంతారకాదయః' యని య

మరము.) తీపులు=మాధుర్యములు, అగ్గలమై=అతిశయమై (రసమువిస్తరించుట), వ్రాలన్=మీడవంగగా, ఉరుస్వనంబులు=అధికమైనధ్వనులు, ఎసంగం=ఓప్పగా, త్రిప్ప=త్రిప్పబడుచున్న, రాట్నంపుగుండ్రలునాన్=చెఱుగుగానిగయొక్క కోల లోయనగా, తేనె=మకరందము, కొలంకులన్=సరస్సులయందు, పొరలిపాఱన్=లుంతిత్తమై ప్రవహింపగా, విచ్చు=వికసించుచున్న, పంకేరుహంబునన్=పద్మములయందు, తారఘంకారముల్=గంభీరములయినధ్వని విశేషములుగల, తేటి... బుల్ - తేటి = తుమ్మెదలయొక్క, వలయంబుల్ = మండలాకారభ్రమణంబులు, తొలుసంజన్=ప్రాతస్సంధ్యయును, ఆడె=తిరిగెను. ఉత్పేక్షలంకారము.

తా. తీరమందలి చెఱుగులు వంగి తటాకములలో నున్న కమలములమీడఁ బడియుండ నా కమలంబులయందలి మకరందములు సరస్సులలోఁ బొరలి పాఱుచుండగా నంగు మండలాకారభ్రమణంబులు నేయుచున్న తుమ్మెదలయొక్క ధ్వనులు చెఱుగుగానిగయొక్కలధ్వనులవలె నుండెను.

సీ. హలనమత్కదళికందాభతిర్యజ్నతా,
 స్యమునఁ గొమ్మొకటి మోసనఁగఁ గ్రుంగఁ
 గటముల డిగి చిబుకమున రేఁ బేరిన,
 మద మంజనగ్రంథిమాడ్కి మెఱయ
 ఛిద్రోత్థహతవలంత్కద్రాజ మనఁ జుట్టు,
 తో విప్పతో దరిఁ + దొండ మాడ
 తెల్లుపెల్లు నీటఁ + దైల్లి ఫేనము వండు,
 నయి పునఃప్రాప్తదాశయము నొనఁగ
 తే. ఘనరజోవృష్టికై మీఁదికన్న మొగుడఁ
 గటిదెనలు నిక్క బరితోలు + గదలఁ గీలు
 మదము తిక్తత నదులకే + దదనుకృద్వృ
 పాలితోఁ దేంట్లు పఱవఁ గోఁరాడె గరులు.

153

టీ. హ...నక - హల=నాఁగేటిగుక్కిచేత, నమత్=ఎంగుచున్నటువంటి, కదళికందాభ=అనంటిగుంపసామ్యముగల, తిర్యక్=అడ్డముఁగా, నత=వంగినటువంటి, ఆస్యమునక=ముఖమందు, కొమ్మొకటి=ఒకవిషణ్ణము (దంతమనుట), మోసనఁగన్=అకువిప్పనియరేటిమొలక యనునట్లు, క్రుంగక=వంగగా, కటములక=గండస్థమునుండి, డిగి=జాతి, చిబుకమునక=గడ్డమందు, రేక=రాత్రియందు, పే...ము - పేరిన=ఘనీభవించిన, మదము=దానము, + అంజనగ్రంథిమాడ్కి = తాటుకడలి.

వలెను, మెఱయ్ = ఒప్పుగా, భి...ము - భిద్రోత్థ = రంధ్రమువలన బయలువెడలి నట్టియు, హత = కొట్టఁబడినదిగనుక, వలత్ = చుట్టుకొనుచున్న, కద్రూజముఅనఁ = సర్పమో యనఁగా, చుట్టుతో = పెనఁచికొనుటతోడ, విష్ణుతో = విడఁదీయుట తోడను, దరిక = నదీకూలమందు, తొండము = శుండాదండము, అడక = చలించుచుండఁగా, తెల్లు = శరములు, పెల్లులు = మంటిగడ్డలును, నీట = ఉదకమునందు, త్రెల్లి = పడి, ఘనము = సురువును, ఎందును = ప్రవాహముతోఁపచ్చియున్న బురదయును, అయి = అయినదై, పు...మున్ - పునః = మరలను, ప్రావృణాశయము = వర్షాకాలమునుబుద్ధిని, ఒసఁగఁ = పుట్టింపఁగా, (అనఁగాఁ దెల్లనితెల్లు సురుఁగుగా మంటి పెల్లులు ఎందునుగానున్నంచున వర్షాకాల మను బుద్ధిని బుట్టించెననుట.) ఘనజోవృష్టికై - ఘన = అధికమైన, రజః = పరాగముయొక్క, సృష్టికై = ఎర్షమువలన (చల్లుట వలన ననుట.) మీఁదికన్ను = పైనేత్రము, మొగుడక = మూయఁబడఁగా, కటిచెసలు = మొలకప్రక్కలు (పిఱుఁడు ప్రక్కలనియుం జెప్పదగును), నిక్కన్ = పైకెగయఁగా, బరితోలు = పార్శ్వమందున్న చర్మము, కదలక = చలింపఁగా, కీలు = స్రవించుచున్న, మదము = దానోదకిము, తిక్తతక = సౌగంధ్యమును, నదులకు = సరిత్తులకు, ఈ = ఒసఁగఁగా, 'కటుత్తిక్తకషాయాస్తుసౌరభ్యేఽప్రప్రకీర్తితాః' యని యాదనము. తత్ = ఆ తమ్మును, అనుకృత్ = అనుకరించుచున్న (పోల్చినయనుట.), సృషా లితో = సృషా శిసమూహముతోఁగూడను, 'సుకృతేస్సృషభే స్సృషి' యనియుమరము. తేంట్లు - తుమ్మెదలు, పఱుక = తమవ్యాపారమునకు వెఱచి పాటిపొఁగా, కిరులు = ఏనుఁగులు, కోరాడు = తీర్చగదంతప్రహరముఁజేసెను. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

౧౦. గండద్వంద్వగళత్కరాళమదరేఖల్ పుల్లనప్తచ్ఛదా

ఖండక్షోదసితల్పిక్షీరకములై • కర్ణద్వయిన్మించఁగాఁ

గొండల్పివ్విన మన్ను కత్తులగతిం • గొమ్ముం గొనలుంపవే

దండంబుల్పువుదంతులౌటఁ దెలిపెం • దండెత్తి భూపాలికి. 154

టీ. గం...ల్ - గండద్వంద్వ = కపాలద్వయమువలన, గళత్ = జాఱుచున్న, రాళ = దట్టమైన, 'కరాళోదంతురేతుజ్జే' యని రత్నమాల. మదరేఖల్ = దానప్రవాహపుచాళ్లు, పుల్ల...ల్ - పుల్ల = విచ్చినటువంటి, సప్తచ్ఛద = ఏడాకులయరంటయు, అఖండ = అధికమైన, ఖోద = పుచ్చడిచేత, సితల్ - తెల్లనైనవై, ప్రక్షీరకములై చామరములై, 'చామరంతుప్రక్షీరక' మ్మనియమరము. కర్ణద్వయిన్ = త్రోత్రయుగము, మించఁగాన్ = అత్రక్రమించికోములపర్యంతమురాఁగా, కొండల్ ద్రవ్యమన్ను - పద్మశ్రములుతోఁడినబట్టి, కత్తులగతిన్ = ఒరిలతో నున్న ఖడ్గములరితిని, కొమ్ముం గా

నర్ = దంతాగ్రములను, ముంపన్ = కప్పగా, వేదండంబుల్ = మత్తేభములు, భూపా
లికిన్ = రాజమండలమునకు, వండెత్తన్ = యుద్ధయాత్రకొఱచు, చవుదంతులొటన్
= చతుర్దంతదంతావళిములొటను, తెలిపెన్ = చూపెను. చామరసద్భవములైనమదరేఖ
లు కొమ్ములమాడ్కిననుండెను.

తే. అప్పు డన్యోన్యవిజిగీషు లైనదొరల

కవ దొనలనుండి లబ్ధలక్ష్యంబు లైన

స్వాస్వయశరాళిచే గీర్తి చాల గనెనా

యన వనాళి బ్రీపులశరాళి మెఱసె.

155

టీ. అప్పుడు-ఆశగత్సమయమునకు, ఆన్యోన్యవిజిగీషులైన = ఒండొరుల
జయింపనిచ్చగల్గినటువంటి, కవ-కవి-నృపులయొక్క, కవ-కవి-కవి, దొనలనుండి-
తూటిరములగుండి, లబ్ధలక్ష్యంబులైన = పొందబడినగుటిగలవియైన, 'లక్ష్యంబు
శరణ్య'మనియమగము, స్వాస్వయశరాళిచేన్-స్వ-తమయొక్క, అన్వయ=సంశయము
గల, (అము కరకబ్రహ్మములు గలవనలట.) శరాళిచేన్ బాణసమాహముచేత, గీర్తి
చాలగ గనెనానన్ = అధిక మైనయొప్పుబొందెనోయనగా, సనాళిన్ = ఆర్య
పక్షమున, ప్ర...ళిన్-ప్ర...ళిన్ = వికసించిన, శరాళి = కాశకుసుమపంక్తి, మెఱసెన్
వలెగలు. శ్లేసానుప్రాణతో త్రేక్షులంకారము.

తా. గీర్తి తెలుపని కవిసమయము గాన తెల్లుపువ్వయిం చెల్లుగుటంజేసి
యపు సవి విస్తరించి యున్నందున పిస్తాగిమైనగీర్తిని బాణములు పొందినో యన్న
టుండ నుట.

తే. దిరులతడవంను పొదవుమూఁపురము లంటు

తెల్లగంటల నాఁబోతు లుల్లసిల్లె

గిరుల మోరుల సవి సముదీర్ణనలి

జలధరచ్చేదములు వ్రాల జలగుకరణి.

156

టీ. ది...లు - దిరుల-నదీమాలములందలి, తడివాడు = కిర్దనము, పొదవు = వ్య
పించిన, మూపుగములు = కిక్కిరిస్తోదేశములను, అం...లన్ = అంటు = తగిలికొనునట్టి,
తెల్లగంటలన్ - పూచిన తెల్లగంటలచేత, అఁబోతులు - అచ్చువేయబడిన కొండల,
ఉల్లసిల్లె - మిగులనొప్పె...గి...వి...గిరుల - కొండలయొక్క, మోరులనవి...
గములకు బుద్ధిగోచర...నముద్గర్గ - పరియబడిన, సలిల = శుభకములుగల, జల...
స్పృహలు మోగునటులు, వ్రాలక - పై జీరియుండగా, చెలగుకరణి...
పృథువానంబున... ఉల్లసిల్లెనని ప్రతిపదివ్వయము. ఇ త్రేక్షు.

తే. గగనలక్ష్మి నిజోరు సత్కృతమాలి

కలు వియన్నది జలములఁ గడుగఁ బిసుక

నెఱయు కుంకుడుపండులఁనురు వనంగఁ

బలపలని పాండురాంబుదఁపట్టులమరె.

157

టీ. గగనలక్ష్మి = అకాశలక్ష్మి, ని...లు - నిజఃస్వీయ మైన, ఉరు = గొప్పలైన, సత్కృతమాలికలు = చుక్కలపంపులనియెడు నిరుపదియేడు ముత్యములుగల హారములు 'సైవసత్కృతమాలాస్యాత్సప్తవింశతి మాక్తికా' యని యమరము. వి...లక - వియన్నది = అకాశగంగయందలి, జలములక = ఉదకములయందు, కడుగక = ముటికి నెత్తుటకొఱకు, పిసుకక = నలఁపఁగా, నె...పు అనంగక - నెఱయు = వ్యాపించినట్టి, కుంకుడుపండుల - ఘనీలపుపండ్లయొక్క, నుగుచనంగక = ఘనములో యనునట్లు, పలపలని = పలుచనైన, పాండుర = తెల్లనైనట్టి, ఆంబుదపట్టులు = మబ్బులచాళ్లు, అమరక - ఒప్పెను. శ్లేషానుప్రాణితమైన యుత్పేక్షాలంకారము.

శా. అప్పు ల్వారిధిచేతఁ బుచ్చికొని కార్యంబైన మున్నోన్నయ

యప్పుడై చనియు సవృద్ధికముగా నవ్వారికి తీర్పఁగా

నప్పుణ్యతివిశుద్ధజీవుఁడు నిజఁచ్చాంగంబులం దోచు న

ట్లాప్పారె నృశిబింబగర్భితములై ద్యోచారశుభ్రముల్. 158

టీ. అప్పు = ఉదకములు, ఋణములును, వారిధిచేత = సముద్రనిచేతి, పుచ్చికొని = కైకొని, కార్యంబైనక = పనితీరఁగా, ము...న్ - మున్నోన్న = ముందు పుచ్చికొనినట్టి, అప్పుప్పుల్ = ఆ యుదకములను ఋణములను, చాచనియొక = దూరదేశములు వెళ్ళియును - వానకాలము గడిచియును, సవృద్ధికముగాక = అధికముగానెడ్డితోఁగూడను, అవ్వారికే = ఆ సముద్రనికే, తీర్పఁగాక = సరిపుచ్చఁగా, అ...డు - అప్పుణ్య = అఋణము క్రియపనుకృతముచేతను, అతివిశుద్ధ = మిగులఁ బరిశుద్ధుడైన, జీవుఁడు = ప్రాణి, ని...లన్ - నిజఃస్వీయములైన, అచ్చ - స్వస్థములైన, అంగంబులన్ - అవయవములందు, తోచునట్లు = అగపడునట్లు, శిబింబగర్భితములై = చంద్రబింబముదరమందుఁ గలవియై, ద్యో...ల్ - ద్యోచార = అంతరిక్షమున సంచరించుచున్న, శుభ్రాభిముల్ = తెల్లని మబ్బులు, ఒప్పారెన్ = ఒప్పిదమాయను.

శా. 'శ్లో. బ్రహ్మహముస్య శే నాపైః ఋణీ తు నక గాచన' యన్నట్లు ఋణమపరిహారమున పాపము గనుక నట్టిపాపముచే విముక్తుడైనమనుజునిమాడ్కిఁ జంద్రగర్భితములైన మేఘములు వెల్లిగ ననుట శ్లేషానుప్రాణితమైన యుత్పేక్ష.

చ. విశదపయోదపుంబారల వేష్టనచే నొకమై నభోమణిక

లశుసపటత్వమొందుట మంసంబున నారసి కాంచి విష్ణుఁడ

య్యశివతక్తై పదంబు వలాయంబునఁ బాపి యవస్తులోభక
త్కశతఁ బ్రబోధ మొంది సిరిఁగాంచి చెలంగెఁ బయఃపయోనిధిఁ.

టీ. వి...చేన్ - విశద=తెల్లనైన, పయోదపు = మేఘములవైన, పారల= ఆవరణములయొక్క, వేష్టనచేన్=వ్యాప్తిచేత, ఒకమైన=ఒక ప్రదేశమునందు, నభోమణిన్=(సూర్యుని)అకాశమందలి మణిని, లశునపటత్వమొందుటన్=లశునపటమను దోషము పొందుటను, మనంబునన్=చిత్తమందు, ఆరిసి=విచారించి, కాంచి=చూచి, విష్ణుడు=లక్ష్మీరమణుడు, ఆయ్యశివతక్తై=ఆ దోషనివృత్తికై, (తులమెత్తుగల కంఠు నకు మణి యని సంజ్ఞ గాన దానికిఁ గలుగు లశునపట మనుదోషము ద్యుమణియైన సూర్యుని శరత్కాల మేఘరూపముతోఁ గలుగఁగాఁ జూచి శివంకరము గాను గనుకఁ దన్ని వృత్తికై యనుట.) నలయంబున్=పరివేషమునలనను (అంతెనలనను), పదంబు=పాదమైన యాకాశమును, పాపి=విడిపించి, (ఆప్ససు పరివేషముండదనుట.) అవస్తులోభకర్కశతన్=కూడనివస్తువునందు లోభముచేతఁ గఠినండు కాకపోవుటవలన, (అనఁగా దోషవస్తువులయందు గాన క్తిలేనివాఁ డౌటవలన ననుట.) ప్రబోధమొంది=జాగ్రత్తనొంది, మేలుకొని, పయఃపయోనిధిఁ=పాలనముగ్రమనందు, సిరిఁగాంచి=సంపద నొంది, శ్రీమహాత్మిని బొంది, చెలంగెఁ=ఒప్పెను.

ఉ. అంబరవాసు లగ్నిక్రియకై ద్యుమణిస్ఫటికోపలంబునం
దుం బడయ న్మరజ్జలదాతూలపరంపరఁ గొంత పై ఘటెం
పం బెలుచం జనించి మఱి • మట్టున నిల్వక యాక్రమించె గా
కం బరితాపమూనె ననఁ • గాసె మొగుల్వీరియెండ లత్తటిఁ. 160

టీ. అంబరవాసులు=దివి నులు, అగ్నిక్రియకై=సహ్నిఁ బుట్టించుటకై, (పర్వర్తవునందు క్షీణమైనదానిననుట.), ద్యుమణిస్ఫటికోపలంబునం=ద్యుమణి=సూర్యుఁ డనియెడు, స్ఫటికోపలంబునందుఁ=స్ఫటికశలయందు, పడయఁ=పొందుటకొనుట, శ...రక - శరజ్జలద=శర శ్రేణుము లనియెడు, తూలపరంపరఁ = దూదిప్రోగును, కొంత=కొంచెము, పైఘటెంపక=మీఁద నుంచఁగా, పెలుచకఁజనించి = విస్తరించి యగ్నిపుట్టి, మఱి=పిమ్మటను, మట్టునక=కొద్దిగా, నిల్వక=నిలిచియుండక, కాఁకఁ=వేడిమిచేత, పరితాపమూనక= వ్యాకులత్వమును బొందునట్లు, ఆక్రమించెఁ=వ్యాపించెను. అనఁ - అనఁగా, అత్తటిఁ - ఆసమయమున, మొగుల్వీరియెండ= మబ్బువీరిని యొడలు, కాసె=చెప్పెను.

క. కంజహితాస్తోదయ పతి

సంజ కడల సదుమఁ గిప్ప • సంధిల మిన్న

పైం జూడఁ బ్రకృతిశబరీ

గుంజానానావిభూషణకొమరు భజింపఁ.

161

టీ. కం...జ - కంజహిత=సూర్యునియొక్క, ఆప్రోదయపు=ఆస్తమయోదయములయొక్క, ఎఱసంజ=ఎఱుసంధ్యారాగము, కడలన్=దిక్కులయందును, కప్ప=నైల్యము, నడుమన్=మధ్యప్రదేశముందును, సంధిలన్=వ్యాపింపఁగా, మిన్న=అంతరిక్షము, ప్ర...రు - ప్రకృతిశబరీ=మూలప్రకృతియనుచెంచితయొక్క, గుంజానానావిభూషణ=గుఱిగింజముకొఱయొక్క, కొమరున్=సౌందర్యమును, భజింపఁ=పొందునట్లుగా, చూడఁ=వీక్షింపఁగా, ఒప్పెన్=చెన్నొందెను.

తా. సంధ్యాకాలములయందు దానిరక్తిమముఁ దిగంతములనఱకు వ్యాపించియుండఁగా నంతరిక్షమునడుమ నల్లనై ప్రకృతియను కిరాత్తఃస్త్రియొక్క ముక్కలయందు నలుపువైపుగానుంచి యడ్డముగాఁ గ్రుచ్చిన గుఱిగింజవలెఁ జూడనొప్పెననట. రూపకానుప్రాణితో తేర్చితిలంకారము.

తే. గూండ్లకై శాలిమంజరుఁ ధ్రువునుచు మూఁగి

యంబరంబునఁ బఱచు కీరాలి వొలిచెఁ

పసరుటొంటొంటియాకుతోఁ • బండఁ బాటి

ఛేదభయమున నెగసినచే లనంగ.

162

టీ. గూండ్లకై=కులాయములకై, శాలిమంజరులు = పరియెన్నులు, 'వల్లరీమంజరీస్త్రీయా' మ్మని యమరము. కొనుచు=గ్రహించికొనుచు, మూఁగి=గుంపులుగూడి, అంబరంబునన్=ఆకాశమునందు, పఱచు=ఎగసిపోవుచున్న, కీరాలి = శుకపంక్తి, 'కీరశుకా సమా' అని యమరము. పసరుటొంటొంటియాకుతోన్ = పసరువర్ణముగలయొక్కొకపర్ణముతోడను, పండఁబాటి=పరిపక్వములై, ఛేదభయమునన్=తమ్మఁగోసివేయుదురన్న భయముచేత, ఎగసినచేలనంగన్ = వైకెగినవైరుచేలోయన్నట్లు, పాలిచెన్=ఒప్పెను. ఉత్పేక్ష.

సీ. శ్రీలు దా రౌట నాశ్రితపద్మకర్ణికా,

కృతిఁ జెప్ప ల్కమలకర్ణికల మెఱయ

నతనుసారధ్యకృంద్రతిరేఖ మంచపై,

నదలించు రొదఁ జిల్క • పదుపు పర్వఁ

దొగలమొగ్గలవైవ • దూరమేగమి బెట్టు,

చప్పట్లఁ జన్నులు • జడలు గదల

వెడత్రోవ మును చెప్పి • వడి నవ్వ దిరుగు న,
 ధ్వగులకొలది యపఃత్రపయు మరల
 తే. నధరరదన ప్రసాదంబు • నడుగ నోరు
 దెఱచెనో యన వ్రీలి ముఃతైములు తోచు
 చెఱకుజంఘులఁ బోలమి • శిరసు వాంచు
 రాజనముఁ గాచు గోపికాః రాజి పోలిచె.

163

టీ. తారు=శ్రోత్రములు, శ్రీలు = శ్రీకారములు, లక్ష్యులును, జొటన్=అ
 యనంగువలన, ఇ...తన్-ఆశ్రిత=ఆశ్రయించిన, పద్యకర్ణికాకృతీన్=తామరమిద్దల
 ఎలెను, చెవుల్=కర్ణములు, కమలకర్ణికలన్=తామరమిద్దలతో, మెఱయన్=వెలుం
 గఁగా, ఆతను=పెనిమిటియైన మన్మథునకు, సారధ్యకృత్=రథమునడుపుచున్న, రతి
 శేఖన్=మన్మథునిభార్యయైన రతివలె, (సారధ్యముచేయుచు రతిచేచి చిలుక గుఱ్ఱము
 నెట్టుటలించునో యట్లునుట.) మంచపైన్=మంచమీదను, అదలించురొదన్=నివా
 రించుధ్వనిచేత, చి...న్-చిల్క-పగులు = కీరపంక్తి, పర్వన్ = పగులిడుచుండఁగా,
 తో...లన్-తోగల=కలువలయొక్క, మొగ్గలన్=కుట్టులములను, వైవన్ = విసరివే
 యఁగా, దూర మేగిమిన్-ఆచిలుకలు నవ్వుగా వేళ్ళనందున, పెట్టుచప్పట్లన్-చేతుల
 తట్టుటలచేతను, నన్నులు=కుచములును, జవలు=కేక పాశములును, కదలన్-నలిం
 పఁగా, మను-పూర్వము, వెడత్రోవన్-దబ్బఱమార్గమును, చెప్పి-పల్కి, నవ్వన్=
 హాసముచేయఁగా, వడిన్-శీఘ్రముగా, తిరుగు-మరలవచ్చుచున్నటువంటి, ఆధ్వగుల
 కొలది=పథికులతోడనే, ఆపత్రపయుఁ-సిగ్గుచు, మరలఁ=మళ్లఁగా, (పథికుల
 కుఁ దప్పదారి తెప్పి నన్నిగా నది గ్రహించి యా పథికులు మల్లిరారఁగా లజ్జిచి రను
 ట.) అ...బుక్-అధః=పెదవియొక్కయు, గదన-దంతములయొక్కయు, ప్రసాదం
 బుఁ-అనుగ్రహమును, ఆడుగఁ-యూచించుటకొఱకు, నోరు దెఱచెనోయనఁక=
 నిదనమువిప్పెనోయనఁగా, వ్రీలి-పగిలి, ముత్యములు=మాతృకైకములు, తోచు=కను
 పడునట్టి, చెఱకుఁ=ఇతరసమును, జంఘులఁబోలమిఁక = తిమిప్పిక్కలను సరిపోలనం
 దున, శిరసువాంచు-తలనందిగొనిన, రాజనముఁ-కాలినస్వమును, కా...జి-కాచు-
 గక్షించుచున్న, గోపికారాజి-చెలకాపరిశ్రీలగున, పోలిచెఁక-ఒప్పెను. ఉత్పేక్ష.

తా. చెఱకులుతమయందలి రసమాధుర్యముకంటె నాచెఱకు తోటకాచు
 స్త్రీలయొక్క యధర రసమాధుర్య మధికమనియు, దమలోనున్న ముత్యముల చక్కఁ
 దనముకంటె నాస్త్రీలయొక్క పలువగుసల చక్కదన మతిశయమనియు, నధరరదన
 ములకునోడి పరాజతులయినవారు నోరిగిలించి వేడుకొన్నట్లుంబలె కనుపులు పగి
 గర్భగతములయిన ముత్యములు గన్నట్టుచెఱకును, తమపైను పొట్టలాస్త్రీల పిక్కలకు

సాటిరానందున సిగ్గుచేరి దలచాంచికొన్నట్లుంబలెఁ బండి వంగియున్న రాజనపుచేలను గాచుచున్న శ్రీమల శ్రీమహాలక్ష్మికి నాశ్రయస్థానమైన కమలకర్ణికలు బహిర్నిర్గతము లయినందున శ్రీసదృశములయిన శ్రోత్రములుగనుక వాని నవి యాదరించినట్లుగఁ జెపులయందుఁ గమల కర్ణికలు ధరించికొని మన్మథరధరఘ్నంబులయిన చిలుకల నదలిం చురతీచేవిమాడ్కి జలుకలంఁగోలుచుఁ గలునపువ్వులనోఁ దోలఁగా నవి దూరము పోనందున చప్పట్లు గొట్టుచు నధ్వగులకు వెడత్రోవఁ జెప్పి నవ్వఁగా వారు మళ్లుట తోనే సిగ్గు గలవారయియొప్పి రనుట.

తే. నింగి యత్తటిఁ దన్మహానీలమైన

గరిమకుం దగఁగఁ దృణగ్రాహి యయ్యె

ననఁగఁ బరిణత కలమాది యవనరాశి

తతులు గిరు లన నభ్రంకఃపతఁ జెలంగె.

164

టీ. నింగి=ఆకాశము, అత్తటిన్ = ఆశరదృశువునందు, తత్ = ప్రసిద్ధమైన, మహానీలమైన=మిగుల నల్లనై నట్టియు నీలమణియైనట్టియు, గరిమకున్ = అధికమునకు, తగఁగఁ = అర్హుమగునట్లు, తృణగ్రాహి = కసవును గ్రహించునది, అయ్యె ననఁగఁ = ఆయెనో యన్నట్లు, పరిణత = పండియున్న, కలమాది = వరిమొదలగువానియొక్క, యవనరాశి = గడ్డివాములయొక్క, తతులు = పరుసలు, గిరులన్ = కొండలలోయను నట్లు, అభ్రంకఃపతఁ = ఆకాశమునొగసికొనుటచేత, చెలంగెన్ = ప్రకాశించెను. పరిణామశ్రేణిలంకారములు.

మ. అయనిష్ఠఁ ధవళాతపత్రి దగు నాయ్యాగంబు సాగంగ నం

దు యమిశ్రేణులు రాఁగఁ బుంగవకకుత్స్థుం డల్ల వహ్నిదినా

త్యయరాముండు సలక్షణం డినున కోజోవాప్తిగా విల్లు ని

ర్దయతం ద్రుంపఁ బ్రభగ్నశాల్యవని సీతాలబ్ధి గాకుండునే. 165

టీ. అయనిష్ఠన్ = శుభావహవిధినిష్ఠచేతను, 'అయశ్శుభావహో విధిః' యని యమరము. ధవళాతపత్రిదగు = తెల్లదామరగొడుగులగల శరదృశువుడైన, అయ్యాగంబు = ఆరాకయును, ధవళాతపత్రిదగు = తెల్లని గొడుగుగల జనకునిడైన, అయ్యాగంబు = ఆ యజ్ఞమును, (ఇచ్చట ధవళశబ్దముచేతఁ బుండరీకములు లక్షింపఁబడును. 'పుండరీకాతపత్రి'స్తం వికసత్కాశ చామర' మృనిరఘువంశమునశరదృశువర్ణమున్నది.), సాగంగఁ = జరగఁగా, అంగుఁ = ఆ శరత్కాలమందును, ఆ జన్మమునందును, యమిశ్రేణులు = హంసపంక్తులును, యోగిబృందములును, (యమిశ్రేణులునుకు ఋషు లర్థము అఋషులకు హంసలను పేరుగలగు గనుక లక్షితలక్షణచేత హంసలన్న యర్థము.), రాఁగఁ = వచ్చుచుండఁగా, పుంగవకకుత్స్థుఁడు = ఎడయొక్క మూఁపుర

ములయందున్నట్టియు, కతుత్సలగా శ్రేష్ఠుడైనట్టియు, పుంగవాదు లుత్తరపదములై శ్రేష్ఠార్థమునిచ్చునవియైన నిచ్చట శ్లేషనిమిత్తము పూర్వపదమాయెను. 'పాగ్ధాన్యే రాజలింగేద పృషంకే కకుద స్త్రియా' మ్మని యమరము. అల్ల=ప్రసిద్ధమైన, ఎర్నా...డు=వర్షాది నాత్యయ=శరదృతువ నెడు, రాముండు=శ్రీరాముడు, సలత్కృణుండు= ఆడుబెగ్గురులతోఁ గూడినవాఁడును, సుమిత్రానందనునితోఁ గూడినవాఁడును, 'సారసస్యతు లత్కృణా' యని యమరము. సారసపక్షులు వర్షర్తువునందుఁ బిల్లలు వెట్టి శరత్కాలమునందు వ్యాపించునవియనుట. ఇనునకున్ = నూర్పునకును, జనకునకును, ఓజోవాప్తిగాన్ = తేజమును, గీర్తియును గలుగునట్లుగా, విల్లు = మణి ధనుస్సును, శివధనుస్సును, నిర్దయతన్ త్రుంపన్ = సంకోచింపక విలువఁ గా, ప్రభగ్న శాల్యవనిన్ = కొయ్యబడిన రాజనాలుగల భూమియందు, సీతాలబ్ధికాకుండునే = నాఁగేటిచాలుయొక్క లాభము కలుగకుండునా (పాలమున వరిగొయ్యఁగానే మరల దున్నిరనుట.), 'సీతాలాంగలపద్ధతి' యని యమరము. ప్రభగ్న = విలుచుటచేత, శాలి = ఒప్పుచున్న, అవనిన్ = భూమియందు, సీతాలబ్ధికాకుండునే = వైదేహిప్రాప్తి కాక పోవునా? (కలుగుననుట.) రూపకానుప్రాణిత శ్లేషాలంకారము. 'నానార్థసంశ్రయ శ్లేషో వర్ణావళోక్తి భయాస్పద' యని శ్లేషలక్షణము.

క. మొగులు విరియెండ వెండియు

నిగుడ శుకశ్రేణి పనరు • నింగి నిండెన్

బెగడె బ్రజ హరితవాజుల

గగనమణిస్వందనంబు • గదిసెనో యనుచున్.

166

టీ. మొగులు = మేఘములు, విరియెండ = విరిసినయెండ, (శరత్కాలాతప మనుట.) వెండియున్ = మిక్కిలియును, నిగుడన్ = వ్యాపింపఁగా, శుకశ్రేణి = చిలు కలపగుపుయొక్క, పనరు = సచ్చనిచాయ, నింగిన్ = అకాశమందు, నిండెన్ = పూర్ణ మగుచుండఁగా, హ...బు = హరితవాజుల = పచ్చడాలుగల గ.ఱ్ఱములుగల, 'పాలాశో హరితోహరితో, వాజవాహర్వ గంధర్వా' యనియు నమరము. గగనమణిస్వంద నంబు = నూర్వరథము, కదిసెనోయనుచున్ = సమీపించిచెచ్చెనో యని, ప్రజ = జనము, బెగడెన్ = జడిసెను. అతిశయోక్త్యలంకారము.

తే. భువి సరఃకైరవశ్రేణి • పోవఁదోల

దివిఁ గన న్నహ నక్షత్రం దీప్తి దజుమఁ

గృష్ణపక్షపువాసిలే • కరులు దనదు

నలుపునను గూడెనన నైల్వ మొలసె నభము

167

టీ. భువిన్ = భూమియందు, స...సరః = కొలవలయందున్న, కైరవశ్రేణి = తెల్లనికలువబంతి, 'సిలేకుముదకైరవే' యని యమరము. పోవఁదోలన్ = వెళ్లఁ దోలఁగా, దివిన్ = అంతరిక్షమందు, కనత్ = ప్రకాశించుచున్న, గ్రహ = అంగారకాదులయొక్కయు, నక్షత్ర = అశ్విన్యాయులయొక్క, దీప్తి = కాంతి, తణుమన్ = వెళ్లఁ గొట్టఁగా, ఇరులు = అంధకారములు, కృష్ణపక్షపువానిలేక = బహుళపక్షపులేబలిమిలేక, తనదునలుపుననుతననైల్యముతోడను, కూడెననన్ = కలిసెనోయన్నట్లు, నభము = ఆకాశము, నైల్యమొలసెన్ = అతినైల్యమును బొందెను. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

క. క్రేపుదలఁచి పసి మేయుచుఁ

జేపినపొలలయ నెండఁచే బాంధజనుల్

దూపింపమి కజఁ డంపిన

యాపాగా యనఁగ నదుల • సంచలు మెఱసెన్.

168

టీ. పసి = పశుసమూహము, మేయుచున్ = పాలముకనవుఁదినుచును, క్రేపుతలఁచి = లేగదూడలను తలంచికొని, చేపినపాలు = వెలికుబికి ప్రవించినక్షీరములు, కలయన్ = నద్యుదకములతోఁజేరఁగా, ఎండఁచేన్ = ఆతపముచేతను, పాంధజనులు = అగ్ధగులు, దూపింపమికిన్ = పానముసేయనందునకు, (ఎండలోఁ దప్పిగొన్నవారు పాలుద్రాసకుంటప్రసిద్ధము.) అజఁడంపిన = అనదులలోనిక్షీరనీరములు వేటుపఱపుమని బ్రహ్మదేవుఁడనిపినట్టి, ఆ పాగాయనఁగన్ = తనవాహనపంక్తియో యనునట్లు, అంచలు = హంసలు, మెఱసెన్ = వెలిఁగెను. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

తే. వెద మొదవుఁగూడఁబోలేమి • వెచ్చఁగ్రొవ్వు

న్వల్ప మెడసూప వెడలెనోయనఁగ నెట్లు

కేలకును గ్రుంగితెచ్చు అంకెలు నిగుడఁగ

మందగతి గున్మె వృషభము • లృంద పిఱుఁడ.

169

టీ. వెద మొదవుఁ = ఋతువైనభేనువును, కూడఁక = కలియుటకు, పోలేమి = నడువలేనందున, వెచ్చన్ = తాపముచేత, గ్రొవ్వు = కంఠమువఱకున్నమదము, స్వల్పము = కొంచెము, ఎడసూపఁగా = సంచువిప్పఁగా, వెడలెనోయనఁగన్ = బయలుదేఱెనోయనఁగా, ఎట్లకేలకున్ = కొంతదడవునకు, గ్రుంగి = భూమికినింగి, తెచ్చు అంకెలు = రప్పించెడు పుష్పభగ్గములు, నిగుడఁగన్ = సాగఁగా, పుష్పభముల్ = అంబోకులు, మందపిఱుఁడఁకన్ = పసులగుంపువెనుక, మందగతి = మెల్లనినడకతో, గున్మెన్ = కొంచెముగాఁ బఱుపు పెట్టెను.

తే. శరధిజలమెల్ల రిత్తగాఁ • గురియ నుప్పు
 డొక్కఁ బేరిన నత్తెల్ప • చిక్కి మీఁద
 గాన నగుచున్న దచ్చతఁచే ననంగఁ
 బఱచు శరదభ్రములమేని • పాండి మమరె.

170

టీ. శరధిజలముఎల్లఁక=సముద్రోదకమంతయు, రిత్తగాగురియఁక=శూన్యమగునట్లున్నప్పటికీ, ఉప్పు=జలచుండును లవణాంశము, డొక్కఁక=పేరినకొక=కడుపులో ఘనీభవింపఁగా, అత్తెల్పచిక్కి=అలవణముయొక్క ధానశ్యముమాత్రము మిగిలి, అచ్చతచేత=నైర్మల్యముచేత, మీఁదక=మేఘముపై, కాననగుచున్నది=చూడఁబడుచున్నది. అనంగఁ=అనునట్లు, పఱచు=పరువిడుచున్న, శ...మ=శరదభ్రముల=శరత్కాలమేఘములయొక్క, మేని=దేహముయొక్క, పాండిమ=ధానశ్యము, అమరెన్=ఒప్పెను. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

క. శరనిధి మునుగ్రోలినని

ర్భరజలములు గురిసి మేఘభావం బఱియ
 క్కరములు కరములె కా జిగి

నారిమె ననకరవియు మెఱసెనుడిగెను మొయిలుక. 171

టీ. శరనిధిన్=సముద్రమునంగు, మునుగ్రోలిన=మున్ను పానముచేసిన, నిర్భరజలములు = అధికోదకములు, గురిసి = వర్షించి, మేఘభావంబఱి=జలధరత్వమును బోగొట్టికొని, అక్కరములు=అ సూర్యకిరణములు, కరములెకాన్ = సూర్యకిరణములుగానకొఁగా, రవి=సూర్యుడు, జిగి = తేజస్సుచేత, ఒరిమెనక=తీర్ణుడాయె నన్నట్లు, మెఱసిక=ప్రకాశించెను. మొయిలుక=మేఘమును, ఉడిగెక=శాంతించెను. హేతుత్ప్రేక్ష.

క. ప్రాశించిన నీరంతయుఁ, బో శరదభ్రములు మగుడఁ బూరింపఁగనా
 వేళించె గొలంకుల ననఁ, గాశప్రతిబింబపటలి • కడు నొప్పారె.

టీ. శరదభ్రములు=శరత్కాలమేఘములు, ప్రాశించిననీరంతయుఁ=మునుపుదాము గ్రోలినయదకమంతయు, పోక=వెళ్ళఁగా, మగుడఁబూరింపఁగక=మరలనిడించిగానుటను, గొలంకులక=సరస్సులయంగు, అ వేళించె = ప్రవేశించెను. అనఁ=అనునట్లు, కాశప్రతిబింబపటలి=అల్లపువ్వుల ప్రతిమానసమగాహము, కడు=మిగులను, ఒప్పారె=చెన్నొంచెను.

తే. కొలనఁ గదిదంపతులు పద్మకళిక లొకటి

కొకటి యీ నెత్త మకరందఁ మొలుక నమరె

నివి శరత్పద్మనిలయకు • నెలమితోడఁ

గవల నభిషేకమున కెత్తు • కడవ లనఁగ.

173

టీ. కొలనక=సరస్సులయందు (జాత్యేకవచనము), కరిదంపతులు=సతీపతులైన గజద్వంద్వము, పద్మకళికలు=అటవిరితమైన మొగ్గలు, ఒకటికొకటి యీ నెత్తకో=పరస్పరమిచ్చుటకై పైకెత్తగా, మకరందము=పూచేనె, ఒలకకో=త్రుమ్వరించుచుండఁగా, ఇవి=ఈ పద్మముకుళములు, శరత్పద్మనిలయకు=శరత్పద్మిని, ఎలమితోడన్=సంతోషముచేతను, కవలక=జోడుగా, అభిషేకమునకెత్తు=స్నానమొనరించుటకుత్తి ప్రమేనటి, కడవలనఁగకో=కుంభములోయన్నట్లు, అమరక=ఒప్పెను.

తా. తామరకొలంకులయందుఁ గ్రీడించుచున్న గజమిగులముఁజూడఁగా, శ్లో. 'లక్ష్మీర్దివ్యైర్గజేంద్రై ర్మణిగణఖచితైః స్నాపితా హేమకుంభైః' అన్న క్లేశం గులు శ్రీమహాలక్ష్మీకి హస్తంబులయందు సువర్ణకుంభములను ధరించి యభిషేక మొనరించు చందంబునఁ గాననిచ్చుచుండెను.

తే. పంక మడుగంటి తేటిన • బావు లెల్లఁ

బంకములె చేసెఁ గ్రమ్మఱఁ • బంకజములు

గళితమకరందయుతరజః • కర్దమమునఁ

కారణగుణంబు గలుగదే • కార్యమునకు.

174

టీ. పంకము=అడుగు, అడుగంటి=అధఃప్రదేశముఁబట్టి, తేటినబావులెల్లక=స్వచ్ఛమగు బావులగులంకలయందును, పంకజము=కమలములు, గ...నక=గళిత=జాటినటువంటి, మకరందము=పూచేనెయతోఁగూడిన, గజకర్దమమునక=పరాగ పంకముచేతను, క్రమ్మఱక=మగుడను, పంకములె=కర్దమముక్తములైనవిగానే, చేసెక=ఒనర్చును. కారణగుణంబు = కారణముయొక్క గుణము, కార్యమునకు=క్రియకును, కలుగదే. (కలుగునటు).

తా. కమలములు పంకజములుగాన నీళ్ళను బంకయుక్తములుగాఁ జేసె ననుట. సామాన్యముచేతి విశేషమును సమర్థించిన యర్థాంతరన్యాసాలంకారము. శ్లో. 'జ్ఞేయస్సోర్థాంతరన్యాసోఽస్తుప్రస్తుత్యకించన, తత్సాధనసమర్థస్య న్యాసోయోఽన్యస్య చస్తునః' అని గానిలక్షణము.

క. ఒనఁగి రగస్తాస్థిర్మములం

గొనరి జను లావృధి నీరు • గ్రోలితి వీనిం

బసికై మా కిమ్మని కి

నిగ్గనరుడుగం గావ నప్పగించెడుమాడ్కిక.

175

టీ. జనుల్ = మనుష్యులు, కొసరి = వేడికొనుచును, వార్ధి = సముద్రమందలి, నీరు = ఉదకము, క్రోలితి = పానముచేసితివి. వీనిన్ = మాకుపయోగమైన యీయుదకమును, పసికై = పశువులకొఱకై, మాకున్ = మా కొఱకు, ఇమ్మని = విడువుమని, కన్పిసరుడుగన్ = కోపప్రయుక్తమైన నేత్రతోపము నివర్తించుటకై, కావక్ = ఆయుదకమును ద్రావకరక్షించుటకొఱకు, అప్పగించెడుమాడ్కి = ఇదిగో రక్షింపుమనియొప్పగించినరీతిని, అగస్త్యార్ఘ్యములక్ - అగస్త్య = అగస్త్యునికి, అర్ఘ్యములక్ = జలంజలులను, ఒసంగిరి = ఇచ్చిరి. హేతూ త్వేక్ష. శరదృతువునందు నగస్త్యునికిచ్చునట్టి యర్ఘ్యముల నిట్లు త్వేక్షించెను.

క. పరుషాతపతప్తం బగు

ధరణీపాత్రమునఁ బడుట • దళ మయ్యెఁ జామీ

పరిపక్వంబై యనఁగా

శరదిందుజ్యోత్స్న రేల • సాంద్రతఁ గాసెన్.

176

టీ. ప...నక్ = పరుష = కఠినమైన, ఆతప = ఎండచేతను, తప్తంబగు = కాఁగినటువంటి, ధరణి = భూమియనెడు, పాత్రమునక్ = ఆధారమందు (పెనముమీఁదనటు), పడుటక్ = పతనమగుటచేత, దళమయ్యెఁజామీ = దట్టమాయెనుజామీ, అనఁగాక్ = అనునట్లు, పరిపక్వంబై = పండినదై, శరదిందుజ్యోత్స్న = శరచ్చంద్రునిఁ ద్రికి, రేలక్ = రాత్రులయందు, సాంద్రతక్ = దట్టముగా, కాసెన్ = వెలిఁగెను.

తే. వృష్టితటి నిడ్డజెనఁ ద్రావఁ • గ్రింద నుండి

తేట నది నీటఁ దనవెంటఁ • దేలుమీల

తథుకుతో నాచులతదోచె • వెలికి జమిలి

వెండి మీ లెక్కువెండుక • విల్లువోలె.

177

టీ. వృష్టితటి = వర్షాకాలమునందు, ఇడ్డ = పెట్టిన, జెనక్ = చేపలయొక్క జెనను, ద్రావక్ = పానము నేయుటకొఱకు, క్రిందనుండి = అడుగునఁబట్టి, తేట = నిర్జలమైన, నదినీటక్ = ఏటియుదకమందు, తనవెంటక్ = ఆనాచుతీగ వెంటబడి, తే...తోక్ = తేలు = పెకివచ్చుచున్న, మీల = మత్స్యములయొక్క, తథుకుతో = కాంతితోడ, వెలికిక్ = బైటికి, జ...న = జమిలి = జోడుజోడియిన, వేడిమీలు = రజతము చేతఁజేయఁబడినమత్స్యములు, ఎక్కు = పెక్కెగయఁగానొప్పచున్న, వెండ్రుకవిల్లువోలెక్ = గుట్టపుగోడ వెండ్రుకలచంద్రునిఁబోయినట్లు (ఇది దాసరివాండ్రు వాయించువాచ్చిమని గొప్పదీని కామాచియనియు జెప్పఁబడును) నాచులతదోచెక్ = ప్రాచితిఁగొనించెను.

తా. వానకాలమందుఁ జేపలు నాఁచుతీగవెంటఁగ్రుడ్లు విడిచియుండ వానిం దినుటకు నీళ్లనుండి యానాఁచుతీగ వెంటడిని మత్స్యములు పైకి రాఁగా, నదిదాసరి వాఁడ్రు గుఱ్ఱపువెండ్రుకలచేత వింటిబద్ధకట్టి వానిమీఁద వెండితగుళ్లచే మత్స్యముల నేర్పఱచి వాయించునప్పు డవి పైకెగయుటవలెఁ గన్పట్టెననుట.

క. హంసము క్రౌంచము తొలి రా

మాంసలరుచి వచ్చెఁ దానుమలయము శిఖఁబా

ల్లాంస విఱువ నీ ర్వీఱిచెను

హంసమున కగస్తి పరమహంసం బగుటన్.

178

టీ. హంసము=అంచపిట్ట, క్రౌంచముతొలిరాత్=క్రాంచపర్వతబలముననుం డిరాఁగా, తాను=ఆయగస్త్వండును, మలయముశిఖఁ=మలయపర్వతాగ్రముననుం డి, మాంసలరుచి=అధికకాంతిచేతను, 'బలవాన్తాంసలోంసలః' యని యమరము. విచ్చెక్=ఉదయించెను, హంసమునకు=చక్రాంగమునకు, అగస్తి=అగస్త్యమహర్షి 'అగస్త్యోఽగస్తిరిత్యపి' యని ద్వితీయాశ్వాసము. పరమహంసంబగుట=పరమహంస యనుబుష్పియాటచేత, హంస=అంచ, పాల్=క్షీరమును, విఱువ=నీరముతో వేఱు పఱపఁగా, నీర్వీఱిచెను=తానునీళ్ళలోనిబురదను బోఁగొట్టెను.

తా. హంసలు పాలునీళ్ళు నేర్పఱుప నగస్త్వండు నీరుబురద నేర్పఱచినందున పరమహంస యనునట్లు శరదృతువునందు నుదకంబులంతయు నిర్మలంబు లాయెననుట.

తే. క్రౌంచ మొకకొన్ని గ్రుడ్లులు • గాంచె మింట

నవి యహంసచ్చదాచ్ఛాదనానుభూతి

హంసతతు లయ్యెఁ గావన్న • నరుణచూడ

గుప్తభుజగాశనాండము • ల్గురులు గావె.

179

టీ. క్రౌంచము=కొంచగుబ్బలియంగున్నరంధ్రము, ఒకకొన్నిగ్రుడ్లులు=కొన్ని అండములను, మింట=తనపైభాగమందు, కాంచె=చహించెను. (పరశురాముని బాణముచేతఁ దొలనిఁబడిన క్రౌంచాచల రంధ్రమునుండి హంసలు మానససహో నరంబునకుఁ జనుటయు, మరలి వెచ్చుచుండుటయును గలదని సంప్రదాయము.) అవి=ఆక్రాంచాచలములోని గ్రుడ్లులు, అహంస=దానియందురాకపోకలుగల హంసే తరములైన పక్షులయొక్క, ఛద=అక్కలయొక్క, అచ్ఛాదన=కప్పుటయొక్క, అను భూతి=అనుభవముచేత, హంసతతులయ్యె=అంచలగుంపులాయెను, కావన్న= హంసగ్రుడ్లనితరపక్షులపొదిగిన హంసపిల్లలుగా నేరవన్నట్టయెనా, అ...ల్-అరుణ చూడ = కొళ్ళచేతను, 'కృకవాకుస్తామ్రచూడః కుక్కుటశ్చరణాయుధః' యని యమరము, గుప్త=పొరుగఁబడిన, భుజగాశన=నెమళ్ళయొక్క, అండముల్=గ్రుడ్లులు,

గుఱులుగావె = చిహ్నములుకావా (అవుననుట.) ఇందు సామాన్యముచే విశేషమును సమర్థించిన యర్థాంతరవ్యాసాలంకారముచేత స్థాపితమైన యసంబంధమైన సంబంధముఁ గలుగఁజేసిన యతిశయోక్త్యలంకారము.

చ. కలయఁగ వారిదేవతలు • గాంచునరోవరదంభదర్పణం

బులుపయి దట్టపుంజలుము • వోవఁగఁ దారలకంచు గీయఁగా

బలె నలువంకలం గలయఁ • బాయక తేలుచుఁ బద్మరేణువు

లైలఁకులఁ బాసిపోఁజెలఁగ • క్రేంకృతు లిచ్చుమరాళమాలికల్.

టీ. వారిదేవతలు=జలాధిదేవతలు, కలయఁగఁ=అంతటను, కాంచు=చూచుచున్నటువంటి, సరోవర=కొలంకులనియెడు, దంభ=వ్యాజముగల, దర్పణంబులపయిఁ=అద్దములమీఁదను, దట్టపుంజలుము=సాంద్రమైన మాలిన్యము, పోవఁగఁ=పోవునట్లు, తారు=అజలాధిదేవతలు, అలకంచుఁ=అయద్దమైనకంచును, గీయఁగాబలె=తోమిగీతఁబెట్టినందు నలననోయన్నట్లు, నలువంకలుఁ=నాలుగుదిక్కులయందును, కలయఁ=వ్యాపించునట్లు, పాయక=విచ్చిన్నముగాక, తేలుచుఁ=పోవకమీఁదనేయుండుచు, పద్మరేణువుల్=నలినపరాగములు, కలఁకులఁబాసిపోఁ=ప్రక్కలకువిడిపోవునట్లు, క్రేం...ల్ - క్రేంకృతులిచ్చు=క్రేంకారములుచేసెడు, మరాళమాలికల్=అంచలబంతులు, చెలఁగఁ=ఓప్పెను. అపహ్నుత్యుత్థాపితోత్ప్రేక్షాలంకారము.

సీ. అర్కమండలి కభ్రామడ్డమై నంతనె,

యెఱ మాని మోము బిఁబ్బెత్తి చూచి

ఘుమఘుమధ్వని గాలిఁగుహఁ జొరఁబురి యొకిం,

చుక విచ్చి కని తలఁచుకొని వంచి

నిప్పువ్వు కేతక్కి నేత్రాంబు వొత్తి భే,

కపు తెంకి పడియచోఁగర్చ మొగ్గి

కేకకుఁ ద్యజివనతఁగ్రీవమై రాక యొ,

క్కిం తార్చి వాత నేమేమొ కమిచి

తే. వెడలు పేరెండకును శరద్యక్ష ముడిగి

వార్షికమె యెక్కి త్రోటినిర్వంకపక్ష

తులను నివురుచు వెల్లిచూపున నురంబు

కెలఁకులఁ గనుంగొనుచు గానఁ గేకు లుండె.

181

టీ. అర్కమండలికిఁ=సూర్యమండలమునకు, అధ్రమ=మేఘము, అడ్డమైనంతనె=కొంచెమాచ్చానకముకాఁగానే, ఎఱమాని=మేఱవడిచి, మోము=ముఖమును,

బిట్టైతి=పాడవుగా నెత్తి, చూచి=పీక్షించి, (వానకాల మనుభూంతిచేఁజూచి యనుట.) ఘుమఘుమధ్వని=ఘుమఘుమశబ్దముచేత, గాలి=వాయువు, గుహః=గూఁగ, గుహలోఁబ్రవేశింపఁగా, పురియొకిందుకవిచ్చి=పింఛమునుగొంచెమవిచ్చి, (గాలిచేతఁగల్గిన ధ్వనిని మేఘధ్వని యనిభ్రమించియునుట.) కని=చూచి, తలంచుకొని=అదియుఱుముగా దనివితర్కించి, పంచి=పింఛమునుమరలనడంచి, నిష్పృచ్ఛకేతకీనేత్రాంబువౌత్తి=పువ్వులులేని మొగలిచెట్లయొక్క కన్నీరుడుడిచి, భేకపుటెంకి = కప్పలకునికిపట్టైన, పడియచోకా=పల్వలములోని నెటియకై, కర్ణమొగ్గి=చెవివంచి(కప్పకూతలుగలిగినవర్షముగలదన్న ప్రతీతినిఁబట్టియునుట), కేకకుక=తనవాక్కునకు, త్ర్య...ది-త్ర్యవనత=మూఁడు మాఱులువంచఁబడిన, గ్రీవమై=మెడగలదై, రాక=అకేకాధ్వనియునువెడలక, ఒక్కొం తార్చి=కొంచెముధ్వనిసేసి, వాతక=నోటిచేతను, ఏమేమొకమిచి=ఏమేమొచప్పరించుకొనుచు, వె...కుక - వెడలు=కలిగిన, పేరెండకుక = తీక్షణతపనివృత్తికొఱకు, శరద్వృక్షముక=ఏడాదు లరఁటిచెట్టును, డిగి=విడిచిపెట్టి, వార్షిక మెయొక్క =గుప్తమునారోపించి, 'శారవోవిషమచ్చదః, వార్షికంప్రాయమాణాస్యా' త్తని రెంటికి నమరము. (వర్షాకాలమున నెక్కియున్న వృక్షమున నెక్కినవర్షము కలుగునని శరద్వృక్షమును విడిచి వార్షికవృక్షమున నెక్కిననుట.) త్రోటిక=ముక్కుచేతను, 'చంచుస్తోటిరభేత్త్రియా'మృని యమరము. ఇర్వంక పక్షతులను=ఉభయపార్శ్వ పక్షమాలములను, 'త్రిపక్షతిఃపక్షమాల' మృని యమరము. నివురుముక=వెండ్రుకలు దువ్వికొనుచు, వెట్టిమాపునక=వికృతపుద్బస్థిత, ఉరంబుక=టోమ్మును, కలఁకులక=ఇరుపక్కలను, కనుంగొనుచుక=చూచికొనుచును, కానక=అరణ్యమునంపు, కేకులు=నెమళ్ళు, ఉండెక=నినసించెను.

క. వెలుతు రస లంటి యెండియు

లలి విప్పమిఁ జెడక శిఖకలాపము వని వ

ర్తిలెఁ పరన్యఁడు నటన

మ్మల మెచ్చి మెఱుంగుఁ గాసె • ముద్రించె ననక. 182

టీ. శిఖకలాపము-శిఖ=నెమిళ్లయొక్క, కలాపము=పురి, అసలంటి=బురదదగిలి, వెలుతురు=మబ్బువిడిచినయెండచేతను, ఎండియుక=అతీయును, లలివిప్పమిక=ఎప్పటికినివిడఁజేయకపోవుటవలన, (సామాన్యముగాఁ దడిసినపురులు, విప్పరావు; బురదయంటియెండియున్నట్లున్న వనుట.) చెడక=చెడిపోక, వినిక=అడవియందు, పర్జన్యఁడు=వర్షజీవిత, నటనమ్ములక=నాట్యములను, మెచ్చి=క్లాపించి, మెఱుంగుఁగానెక=ప్రకాశించుచున్న చిత్రవస్త్రమును, ముద్రించెననక=ముద్రవేసెనోయన్నట్లు, వర్తిలక=ఉండెను. (వానకాలపుబురదలు తమకలాపములగునంటి యెండచేత నిగిరి

నందున శరత్కాలమునందు సెమిళ్లు పించుములు విప్పి యాడకయుండఁగా వర్షదేవత సెమిళ్ళయొక్క నృత్యములకు మెచ్చి తననటులు మఱియొకచో నాడకుండునట్లు ముద్రవేసెనో యన్న ట్లుండెననుట.)

సీ. చక్రస్తనప్రకాశమునకు ఫేనంపుఁ,
గొం గిడి గొనకొన • గోళ్ల గొణిగి

యశ్శనితంబంబు • హంసహారమును బ,
రాగరేఖాస్వర్గరశనముగను

జలశాటిపులినంపుఁజఘనంబుపైఁ జాఱి,

వ్యస్తవేతనభుజున్వస్తిక మిడి
తనిమఱో వెచ్చనై • తటశరప్రతిబింబ,
హాసాలి బాష్పలుఁచాఱ్ఱవసములకు

తే. నగుదుఁ జెందొవకంటను • నలిగి తమ్ము
లంటు కై యొత్తు పదనతి • నలరి కువల
మధులహరి నభిప్తఁ జెంది • మగతనముల
నొక్కెడలఁ గూడుచు స్రవస్తుంబుబ్బ పెనఁచె.

189

టీ. స్రవంతులు=నదులు, 'స్రవంతీనిమ్మ గాపగా' యనియమరము. ఉచ్చార్వాసములకు=పరీవాహము లనునట్టూర్పులకు, 'జలోచ్చార్వాసాపరీవాహ'యనియమరము. అగుచుక=అయినవై, చెం...టక-చెందొన=ఎఱ్ఱగలువయనియెడు, కంటక=శేత్రముచేత, అలిగి=కోపగించి, (శరత్కాలముందుఁ బ్రవాహములుతక్కువైనందునఁ జెనిమిటియైన సముద్రనుతొో దమకు సుంపర్కము లేమింజేసి ప్రణయకోపమునొంది యనుట.) తమ్ములంటు=పద్మములనంటుచున్న, కైయొత్తు=సముద్రపుకొలువల పొంగుటయనెడు, కై=హస్తముచేతను, ఒత్తు=పట్టుటగల, పద=పాదములయందు, నలిక=నమస్కారముచేతను, అలిరి=సంతసించి, చ...కుక-చక్రస్తన = కోకములనియెడు కుచములయొక్క, ప్రకాశమునకుక=కుపించుటకొఱకై, ఫేనంపు=సురుంగనియెడు, కొంగు=పైఁటచెఱుగు, ఇడి= విడిచి, (భర్తవఁ గుచంబులగన్వించుటకై పైఁటచెఱుగుఁ దొలంగించెనుట,) గొనకొన=అన్యైక్తముగా, గోళ్ళక = జలకుక్కుటములను వ్యాసముచేత (బొల్లికోళ్ళనుట.) గొణిగి- జల్పితిముఁజేసి (అనఁగా మణితములనుట) ఆశ్శనితంబంబుక = పాపానములనుకటిపఱ్చుద్యోగమును, 'పఱ్చున్నితంబః శ్రీకట్యా'మృని యమరము. హంసహారమును=మరాళములనుమత్తాలసరమును, ప...ను-పరాగ రేఖా=పద్మ రేఖువులబుతియే, స్వర్గరశనముగను=బంగారు మొలనూలుగాను, జలశాటి-జల = ఉదకములనియెడు, శాటి=ఇంద్రము, పులినంపు = ఇసుకదిన్నెయని

యెడు, జఘనంబుపైఁ = కటిపూర్వభాగముమీఁదనుండి, జాఱు = గలిరముకొఁగా, 'క్షీ' బేతుజఘనంపుర' యని యనురము. వ్య...ముఇడి-వ్యస్త = వేఱైనట్టి, వేతన = ప్రబబ్బలి చెట్లనియెడు, భుజ = బాహువులయొక్క, స్వస్తికమిడి = స్వస్తికబంధమునుంచి, (భుజస్వస్తికమనఁగా భర్తనాలింగన మొనర్చుటకై చేయునట్టి భుజబంధవిశేషము.) తనిమతోఁ = నూత్నరూపముతోడ, వెచ్చనై = వేడియై, త...లు-తట = తీరమందున్న, శర = అల్లు పువ్వులయొక్క, ప్రతిబింబ = ప్రతిఫలనములనియెడు, హాస = నవ్వుచు, ఆలి = తుమైదల నియెడు, బాష్పలు = సకజ్జలానఁగ బాష్పములుగలవియై, కువలమధులహరిఁ - కువల = కిలులయొక్క, 'కువాలంకువలంకువ' మృనినా నార్థరూపకోశము. మధు = మకరందము యొక్క, లహరిఁ = ప్రవాహముచేతను, ఆబ్ధిపైఁ = సంద్రముమీఁద, చెంది = పొంది, (మకరందముదకములపైఁ దేలునుగనుకఁ బైఁజెందియునుటయుక్తము.) మగతనములఁ = పురుషాయితరతులచేత, ఒక్కొక్కడలఁ = ఒక్కొక్కప్పుడు, కూడుచుఁ = కలయుచును, ఉబ్బు పెనఁచెఁ = సముద్రుని నుప్పొంగించెను.

తా. (సముద్రముయొక్క సమాపమునకుఁ గలుగనమకరందప్రవాహముతోనచ్చి శరత్కాలమందుఁ బ్రవాహములలేమింజేసి కూటమిలేకుండుటవలనఁ బ్రణయకోప ప్రయుక్తంబైన నేత్రరక్తిములు గల్గిన ట్లెఱ్ఱకిలువలచే నొప్పుచు నువ్వాకటవల పోటని యెడు హస్తములతో నొత్తుటచేత సమ్రత్వమునకు సంతరించి యొకనొకప్పుడు గూడుచుఁ బురుషాయితరతులచేత నదులు సముద్రునిసంతోషమును బొందించెననుట.) ఈ పద్యమునకుఁ బెక్కిండ్లు పెక్కువిధములుగ నర్థవర్ణనలు చేయుదురు. ఆవి యన్నియు మిగులరసయుక్తంబులుగా నుండనఁబడున గ్రంథవిస్తరితచేతి నిండుచేక్షింపంబడియె. పురుషాయితలక్షణము. 'నటదుత్తుంగ పయోధరింబు గతమందాక్షక్రియోదారమ, స్ఫుటనాగంకురమక్షికోణనివసత్కుష్మేషువర్పబునం, ఘటితాలింగనవామనీకృతకుచాగ్రపాద రోమాంచమై, విటుఁతోక్కించెఁ బ్రఫుల్లపద్మనయనా వీరాయతంబెంతయున్.' అని నరసభూపాలీయమున నున్నది. రూపకాలంకారము.

వ. ఇట్లు శరత్సమయం బెనంగిన నంగీకృతక్షత్రిధర్ముండు గావున దిగ్విజయయాత్ర ధర్మం బని యానీతబలవత్కుంబు నాకృష్టసామంత రాట్కుంబుగా వెడలి.

184

టీ. ఇట్లు = ఈ యుక్తక్రమంబున, శరత్సమయంబు = శరద్దృశువు, ఎనంగినఁ = ఒప్పఁగా, (యామనాచార్యుండు), అంగీకృతఁ = అంగీకరింపఁబడిన, క్షత్రిధర్ముండు గావునఁ = క్షత్రియులుగలవాఁడౌటచేత, దిగ్విజయయాత్ర - నిఁ - తూర్పు మొదలగు దిశలయొక్క, విజయ = గెలుపునిమిత్తమై, యాత్ర = తల్లిపోవుట, ధర్మంబని = న్యాయుని, అనీత = పిలువఁబడిన, బలవత్కుంబు = ఐద్యుధంబైన సైన్యము గలుగునట్లును

(మాల్యభృత్యాదిరూపముగ బలము పడ్యిధము.) శ్లో. 'పడ్యిధంబలమాదాయప్రతసే ద్విగ్నియ' యని కాలిదాసుని ప్రయోగము. ఆకృష్ట=ఆకర్షింపఁబడిన, సమస్త=ఎల్ల వారైన, సామంతరాట్టంబుగాఁ=తనదేశమునకుఁ జాట్టుప్రక్కల నుండురాజులు గల్గునట్లును, వెడలి=యుద్ధయాత్రకు బయలువెడలి.

మహాస్రగ్ధర. గజఘోటనృందనాళీకబళితధరణింగాద్రవేయాధిరాఘ్నా ర్థజరత్నశ్రేణులంతఃకర్మణులనవతులై * మృగః బాదాతకుంత ధ్వజవాతాఘాతఘూర్ణదవ్వనధులరవళు * లావద్యము శ్రీఘఃగాఁద ద్విజరాజన్యండువిద్వీడ్వీదశన మనిఁ గావించె దిగ్జితయాత్రక.

టీ. గ...ణిక-గజ=ఏనుగులయొక్కయు, ఘోట=గుఱ్ఱములయొక్కయు, నృందన=ఆరదములయొక్కయు, అళీ=సమామామచేత, కబళిత=మింగఁబడిన, ధరణిక=భూమియందు, కా...ల్-కాద్రవేయ=పాములకు, అధిరాట్=దొరయైన శేషునియొక్క, మార్ధజ=తలయందుఁబుట్టిన, రత్నశ్రేణులు=రత్నాలపట్టులు, అంత ర్మణులనవతులై=భూమి రత్నగర్భమునకుఁ దామాభూమిలో నున్నరత్నములలో సమా నములైయుచుట.) మృగక=అవిసిపోఁగా, పా...ల్ - పాదాత=పదాతినేనాసంబంధి యైన, కుంతి=ఈతలయందున్నటువంటి, ధ్వజ=తెక్కపుటట్లయొక్క, వాత=గాలియొక్క, ఆఘాత=తాఁకుడుచేతను, ఘూర్ణత్=పొంగుచున్నటువంటి, నవధుల=సముద్రములయొక్క, రవళుల్=ధ్వజులు, వాద్యముల్=మద్దెల, డోలు, వీణె, సన్నాయి మొదలగువానిని, మిఠఁగాఁ-ఆతిశయింపఁగా, తద్విజరాజన్యండు=విప్రుడైన యారాజు, (యమునాచార్యుడగుట.) దిగ్జితయాత్రక=దిగ్విజయయాత్రయందు, అనిన్=యుద్ధమందు, విద్వీడ్వీదశముక=పగతురయొక్క సంహారమును, కావించెక=జెనెచ్చెను.

క. జన్నములు చేసి దానము

ల న్నానాదేశవిపులం దనిపి సుసం

పన్నత ననిశము బహుభో

గోన్నతుడై యాదమఱచి * యుండె నశంకక.

186

టీ. జన్నములు=యజ్ఞములు, చేసి=కావించి, దానముల=ఉదకధారాపూ ర్యకంబుగ నిచ్చినయాపులచేతను, నానాదేశవిపులక=బహుదేశములనుండిచ్చిన బ్రాహ్మణులకు, తనిపి=తృప్తినిొందించి, సుసంపన్నతక=సకలసమృద్ధిగలవాడౌట చేత, అనిశముక=ఎల్లప్పుడును, బహుభోగోన్నతుడై=ఎప్పుడైననుభములచే నశిశయించినవాడై, ఆశంకక=విఘ్నలేనట్లు, ఆదమఱచి=పరాకునొంది, ఉండెక=నెరిచెను. రాజ్యమేహముచేతి జ్ఞానిభక్తివైరాగ్యములు మఱచి యుండె ననుట.

వ. మఱియు నతనిరాజ్యంబునఁ గనవుఁ గఱచి చే యెత్తి మొఱఁబెట్టుట కరులయంద, యట్లు నట్లువడ మెడఁ బట్టి త్రోయుట వెడవెడం బోవుపల్లవులం బండువతలంబులకు నింటికిం దెచ్చుపశ్యాంగ నాభౌతల పరిహాసచేష్టలయంద, నున్న మెత్తుటయుం బట్టుకారులం బట్టుటయు సౌధసౌవర్ణ భూషాదినిర్మాణంబులయంద, కాసెచుట్టుటయుఁ గత్తి గట్టుటయుఁ గృకవాకులకలహంబులయంద, యతుల్యతులనాదిఘర్షణాదిదోషంబులు జాంబూనద పరీక్షాదులయంద, యేదేనియుం గన్ను వేయుటమృదంగాదివాదిత్రంబులయంద, ధాతువాదంబులు తఱ చగుట శాబ్దికులయంద కాక, యితరస్థలంబుల లేకుండ రాజ్యపరిపాలనంబు నేయుచుండె.

187

టీ. మఱియున్ = వెండియు, అతనిరాజ్యంబునన్ = అయ్యామనాచార్యునిదేశమందు, కనవుఁగఱచి = తృణముగఱచి, చేయెత్తి మొఱపెట్టుట = హస్తమున బైకత్తియొలుఁగిడుట, కరులయంద = ఏనుంగులయందె, (చెయ్యనఁగాఁగరము, అది గలది కరియని వ్యవహారము.), అట్లునట్లువడన్ = అయాలాగునఁ బతనమగునట్లు, మెడఁబట్టిత్రోయుట = గళముఁబట్టి యావలికిఁద్రొబ్బుట, వెడవెడంబోవు = మెల్లమెల్ల నెనడచుచున్నట్టి, పల్లవులన్ = విలులను, 'షిద్ధఃపల్లవికోవిటః'యని యమరము. పండువతలంబులకున్ = సంవత్సరాదిపండువ మొదలగు సంతోష దినములయందభ్యంగనము సేయుటకొఱకు, ఇంటికిం దెచ్చు = గృహమునకు రావించుచున్న, పశ్యాంగ నాభౌతల = వేశ్యాసహోదరులయొక్క, పరిహాసచేష్టలయంద = ఎగతాళివ్యాపారములయందె, నున్న మెత్తుటయున్ = సుధారేపమును, పట్టుకొఱులంబట్టుటయు = కంసాలవానికొఱుముట్టలొనొకవిధమైనవాని చేతఁబట్టుటయు, సౌధసౌవర్ణ భూషాదినిర్మాణంబులయంద - సౌధ = మేడలయొక్కయు, సౌవర్ణ = సువర్ణమయములైన, భూషాది = ఆభరణాదులయొక్కయు, నిర్మాణంబులయంద = చేయుటయందె, (సున్న ముఁబూముట మేడలకును, బట్టుకారులంబట్టుట స్వర్ణ భూషాదులకు ననుట) కాసెచుట్టుటయున్ = లాఁగుమీఁద గోకట్టుటయు, కత్తిగట్టుటయున్ = ఖడ్గబంధనమును, కృకవాకులకలహంబులయంద = పుక్కుట ముద్దంబులయందె, అ...లు - అతుల్య = సరిగానివస్తువుతో, తులనా = తూఁదిట, (పోల్చుటయని యొక యర్థము.) అది = లోనగు, ఘర్షణాదిదోషంబులు = ఒరయుట మొదలైనవి, జాంబూనదపరీక్షాదులంద = స్వర్ణక్షోదనాదులయందె, 'గర్కంకార్తస్వరః' జాంబూనదమస్తాపకోశ్ఠ్రియా'వృణియమరిము ఏదేయన్ - ఏవస్తువునైనను, ఏమి వేయుట = ఆభిలాషపడుట, మృదంగాది వాదిత్రంబులయంద = మద్దెల మొదలగు వాద్యములయందె, (మద్దెలకు వేయనట్టికన్ను కిరిణియని చెప్పఁబడును.) 'చతుర్విధ

మిదంవాద్యం వాదిత్రాతోద్యనామకమ్మని యమరము. ధాతువాదంబులు దఱచగుట = మోసములు మెండగుటయు, భూవాదిధాతువులవిషయమైనవాదములు విస్తరిల్లుట యును, శాబ్దకులయందకాక = వైయాకరణుల యందెకాని, (ఈ కాకాయను పదమన్ని సావధారణసప్తమ్యంతములతో నన్వయింపవలసినది.) ఇతరస్థలంబులకొక = వేఱుచోట్ల ను, లేకుండకొక = లేక యుండునట్లు, రాజ్యపరిపాలనంబు = ప్రజాపాలనము, చేయుచుండకొక = ఒకరించుచుండెను.

తే. తత్ప్రతితామహుఁడైననాథముని శిష్యుఁ
డైనశ్రీపుండరీకాక్షుఁననుఁగుశిష్యుఁ
డైన శ్రీరామమిత్రాఖ్యుఁ ఁ డార్జునదనదు
పరమగురుపౌత్రునికు నిట్టిబంధ మెట్లు.

188

టీ. తత్ప్రతితామహుఁడు = అయ్యమునాచార్యునికిఁగఁడైతఁడై, అయిన = అయినటువంటి, నా...డు - నాథముని = శ్రీమన్నాథమునికి. శిష్యుఁడు = అంటేవాని, అయిన = అయినట్టి, శ్రీ...డు - శ్రీపుండరీకాక్షుఁడొగియగునప్పండరీకాక్షునకు, (ఈయన పేరుద్రవిడభాషయందు ఉయ్యక్కొండారని యందురు.) అనుఁగుశిష్యుఁడు = ప్రియచ్ఛాత్రుఁడు, 'ఛాత్రాంతేవాసి నాశిష్యా' యనియమరము. అయిన - అయినటువంటి, శ్రీరామమిత్రాఖ్యుఁడు = శ్రీరామమిత్రుడనను నామముగలయొగి, (ద్రవిడభాషచేత నీయనపేరు మణక్కాల్ నంటియందురు.) ఆర్జున - బాధచేత, తనకు = తనకు, పరమగురు = పరిమాచార్యుడైన నాథమునికి, పౌత్రునికు = మనుమడైన యామునాచార్యునకు, (ఇందున కుదాహరణము. శ్లో. 'పితామహం నాథమునిం విలొక్య ప్రసీద ముద్వృత్త మచింతయిత్వా' యని యామునాచార్యుని ప్రయోగము. అనుఁగుశిష్యుడైన శ్రీరామమిత్రాఖ్యుడెన్నచో శ్రీరామమిత్రునికి నాచార్యుఁడు శ్రీపుండరీకాక్షుండు అయినకు నాచార్యుఁడు శ్రీమన్నాథముని గనుక నాయన యాచార్యునకు నాచార్యుండు పరమాచార్యుండు గానఁ బరమగురు పౌత్రుడని ప్రయోగింపఁబడెను) ఇట్టి బంధమెట్లు = ఇటువంటి రాజ్యప్రాప్తిరూపమైన ప్రతి బంధక మేలగు సంభవించెను.

వ. యోగసామ్రాజ్యంబు మఱచి సామ్రాజ్యంబునం దానర్తుఁ డయ్యె
నట్టిమహాశునంశంబునం బుట్టినట్టి యితం డిట్లగుట యతివ్యతి
క్రమంబు.

189

టీ. యోగసామ్రాజ్యంబుమఱచి - నిర్వహింపఁపడెనర్థమై యోగ ప్రపత్తియోగములను విడిచి, సామ్రాజ్యంబునం దానర్తుండయ్యె = మామూలుయొక్క భావము సామ్రాజ్యము, 'కాష్ఠియశ్చాజ్ఞయా రాజ్య స్ససమా' ట్టని యమరము. అట్టిమహాశు

వంశంబునగుట్టినట్టి = అటువంటి మహాపురుషుని కలమునందు జన్మించిన, ఇతడు = ఈ యామునాచార్యుండు, ఇట్లుగుట = రాజ్యాసక్తుండౌట, అతివ్యతిక్రమంబు = మిగుల సక్రమము.

సీ. వృషశైలధురవారిఁ * ద్రిషవణస్నానంబు,
నిష్ఠఁ గావించి యాహ్నికముఁ దీర్చి
యేకాంతగుహ తత్తఃప్రీతుశాసనమున,
నుండి లక్ష్మీశాంఘిపుండరీక
మంకురత్పులక హార్దాశ్రునై దహరపు,
మృరమున భావించి * సవిత దిరుగ
యజ్ఞోపవీత పద్మాక్షమాలికతోడి,
యోగపట్టికఁ గూడి * యురము మెఱయ

తే. శౌరిఁ దద్ధరణీధ్రవాస్తవ్యుఁ గొలిచి
సతియు నాలర్కశాకమంచితము వండ
నిల్లుకుందున కర్పించి * వేల్చి దీర్చి
యిట్లుతనుయాత్ర * నడపు మున్నితనితాత.

190

టీ. వృషశైలధురవారిన్ - వృషశైల = ఘటికాచలముయొక్క, (దీనికి ద్రవిడ భాషయందు ఆశ్విగర్తతిరుమల యని నామము. నారాయణాద్రి వృషభాద్రి వృషాద్రి యనిపర్యాయములు గాను స్వప్రవారము గలను.) ధురవారిన్ = సెలయేటియొడకమంగు, త్రిషవణస్నానంబు = మూడువేళలయందును జలకములాడుటను, నిష్ఠన్ = నియమము చేత, కావించి = చేసి, అహ్నికమున్ = సంధ్యావందనాది కృత్యమును, తీర్చి = ఓనర్చి, ఏ...హన్ - ఏకాంత = రహస్యమైన, గుహ = గుహలుగల, తత్ = ఆ వృషశైలము యొక్క, తటి = చతీయందు, మహాసనమునన్ = దిర్ఘాసనమునందు, శుండి = కూర్చుండి, లక్ష్మీశ = శ్రీపతియొక్క, అంఘ్రిపుండరీకము = పాదపద్మమును, అంకురత్ = మొలమ చున్న, పులక = రోమాంచమును, హర్దాశ్రునై = అనంద బాష్పములు గలవాడై, దహర పుష్కరమునన్ = హృత్పుండరీకమందు, 'పుష్కరంకరహస్తాగ్రేవాద్యభాండముభే జలే, వ్యోమ్నిఖడ్గేఫలేపద్మేతీర్థాధి విశేషయోః' అని యమరము. భావించి = ధ్యానించి, సవితరుగన్ = ప్రాద్దుపడమటికిమళ్లగా, యజ్ఞోపవీత = జంటముతోడను, పద్మాక్షమాలికతోడి = తామరపూసలతోడను గూడిన, (ఇది తులసిపూలదండల కుపలక్షణము. ప్లో. 'యేకంతలగ్నితులసీ నలినాక్షమాలా యేభావములపరిచిష్టా రిశంఖచక్రాః, యేవాలలాలఫలకే లసదూర్ధ్వపుండ్రా స్తేవైష్ణవాభవనమాశు పవి త్రియంతి' యని యున్నది. యోగపట్టికన్ = యోగులుజంచెముగా వేసికొనునట్టి యల్లిక

పట్టుపట్టెడను, కూడి=కలిసి, ఉరము=తోమ్ము, మెఱయి=వెలుంగఁగా, తద్దర
 జీద్ర=ఆ వృషశైలమంఁగు, వాస్తవ్యు=ఉన్నటువంటి, శౌరిన్=సుందరబాహువును,
 శౌలిచి=సేవించి, సతియు=నాథమునిభార్యయును, అంచితము=ఒప్పైన, అలర్క-
 కాకము=ముంగడ్లుపైకూరను, వండ=పచనముఁ జేయఁగా, ఇల్లుకుంచునకున్=తన
 యింట నారాధింపఁబడు కమలనాభునకు, అర్పించి=సమర్పణముచేసి, వేల్చిన్=
 దౌపాసనాదిహోమములను, తీర్చి=ఒనర్చి, మున్ను=పూర్వమందు, ఇతనితాత=
 ఈ యామునాచార్యునికిఁ బితామహుండైన శ్రీమన్నాథముని, ఇట్లు=ఉక్తక్రమం
 బుగా, తమయాత్రన్=శరీరయాత్రను, నడపున్=కడపును.

క. తొడిఁబడ విషయాతురు నవి

విసువు మనుటకంటె గలదె + వేతే పగనే

ర్పడరఁ గథాదుల నొకటం

బడి దోపం బలికి మైత్రి + వాపుట యొప్పు. 191

టీ. తొడిఁబడన్=త్వరపడి, విషయాతురున్=ప్రకృందనాదివిషయములయం
 దాసక్తుడైన వానిని, అవి=ఆ విషయములను, విడువుమనుటకంటెన్ = విడిచి పెట్టు
 మనుటకంటె, వేతేపగ=ఆమృతమైవరోగము, కలదె=ఉన్నదా, (లేదనుట.) నేర్పు-
 చతురత్వము, ఉడరన్=ఒప్పుఁగా, కథాదులన్=భారతాదికథలయందు, ఒకటన్=
 జేసిచేతనైన నొకదానిచేత, బడిదోప=పూర్వ్యులక్రమముదోచునట్లు, పలికి=
 తెలిపి, మైత్రి=విషయములయందున్న స్నేహము, వాపుట=చెదల్పుట, ఒప్పు=
 తగును.

క. వసుధం బుత్తాదికదు

ర్వ్యసనము సైతమును దండ్రి + వారించుటకు

వసపడ దంట మఱి రాజ్య

వ్యసనము వారింప నెంతవాఁ డెవ్వఁడు. 192

టీ. వసుధ=భూమియం, బుత్తాదిక=సుతులు మొదలగువారియొక్క,
 దుర్వ్యసనము సైతమును=శ్రీద్వ్యాతాదిచింతయైనను, తండ్రి=జనకుడు, వారించు
 టకు=నివరింపఁజేయుటకు, వసపడదంట=శక్యముగాదంట, మఱి=ఇతను, రాజ్య
 వ్యసనము=దొరతనపుచింతను, వారింప=నివరింపఁజేయుటకు, ఎవ్వఁడు=
 ఎవ్వఁడును, ఎంతవాడు=ఎంతవాడు, (ఎట్టివాడైనను మాన్వలేడనుట.)

ఆ. నల్ల గ్రోల నిచ్చి + మెల్లనె చివ్వంగి

నోరి జంకఁ దివియు + నేరు పొదపు

వేటకాఁడువోరె • విషయాళివలనఁ ద

త్తృష్టఁ దీర నిచ్చి • త్రిప్ప లురువు.

193

టీ. నల్లన్ = రక్తమును, క్రోలనిచ్చి = త్రాపనిచ్చి, మెల్లనె = తడిపుగానె, చి... కణ్ - చివ్వంగి = తరత్యువుయొక్క, నోరి = నోటియందున్న, జింకన్ = రేడిని, తి... రెన్ - తివియు = తీయునట్టి, నేరుపాదవు = నైపుణ్యముగల్గినట్టి, వేటకాఁడువోరెన్ = మృగయువువలె, విషయాళివలనన్ = శబ్దాదివిషయసమూహమును, తత్తృష్టన్ = ఆ యుమునాచార్యునియొక్క యాశను, తీరనిచ్చి = ముగియనిచ్చి, త్రిప్పట = మల్లిం చుట, ఉరువు = మంచిది.

వ. కావున నట్లయిన నితని నింక నుపేక్షింప రా దుపాయంబునఁ జొచ్చి యొక్కరీతిం ద్రిప్ప వలయు నుర్వి నాహారదోషంబు విజ్ఞాన నాశంబునకు మూలం బని వితర్కించి.

194

టీ. కావునన్, అట్లయినన్ = అలాగైనవో, ఇతనిన్ = ఈయుమునాచార్యుని, ఇంకన్ = ఇంకమీఁదను, ఉపేక్షింపరాదు. (అలక్ష్యమునేయరాదు.) ఉపాయంబునఁ జొచ్చి = నేర్పుతోఁబ్రవేశించి, ఒక్కరీతింద్రిప్పవలయున్ = ఒకానొకప్రకారముచేత మల్లింపవలయును, ఉర్విన్ = ధూమియందు, అహారదోషంబు = భోజనమువలనిదోషం బు (అనఁగాఁ బాపమునట. ఆశ్రయనిమిత్తజాతస్వరూప ముష్టాహారవర్జనంబువలనఁ గాయశుద్ధియనియున్నది కావున), విజ్ఞాననాశంబునకున్ = మతిచెడుటకు, మూలంబని = కారణంబని, వితర్కించి = ఊహించి.

క. ముల్లుదలకొననినవకపు, పల్లవములతోడ ముక్తిభామచెవులకుం బల్లేరుపువులగువువు, లుల్లసిలునలర్కశాకః మొదుగుగఁగొనుచున్.

టీ. ముల్లుదలకొనని = కంటకముపుట్టని, వకపు = లేతలేన, పల్లవములతోడన్ = చిగుళ్లతో, ము...కున్ - ముక్తిభామ = మోక్షాంగనయొక్క, చెవులకున్ = కర్ణములకు, పల్లేరుపువులగు, (అనఁగాఁ బల్లేరుపువులనెడు భూషణములవలెనున్నవి యనుట.) పువులు = పుష్పములు, ఉ...ము - ఉల్లసిలు = ఒప్పుచున్న, అలర్కశాకము = ముండ్లముపైకూర, ఒదుగుగన్ = విస్తారముగా, కొనుచున్ = సంగ్రహించికొనుచు, శ్లో. 'అయత్నతో యామున మాత్మదాస మలర్క పత్తార్పణ నిస్క్రయోః, యః క్రితవా నాస్థితయావరాజ్యం నమామి తం రామ మమేయసత్త్వమ్' అని ప్రసిద్ధము.

తే. తెచ్చి యొకవైష్ణవుఁడు గానుఁగిచ్చె ననుచు

బాసనపుబాడబులచేతఁ • బంపుటయును

నతఁడు ప్రియపడి వండించి • యారగింపఁ

దెచ్చు నిచ్చఁ గొన్నాల్గిటు • తెచ్చుచుండ.

196

టీ. ఒక వైష్ణవుఁడు=ఒక విష్ణుభక్తుఁడు, తెచ్చి=తీసికొనివచ్చి, కాసుకిచ్చెననుచుఁ=ఉపహార మొసంగెనని, బాససపుబాడబులచేతఁ=నంటబ్రాహ్మణులచేతను, పంపుటయును=అంపఁగా, 'అభద్విజాత్యగ్రజన్మభూదేవ బాడబాః' అని యమరము. అతఁడు=ఆ యామునాచార్యుఁడు, ప్రియపడి=ఇష్టపడి, వండించి=పచనము చేయించి, అరగింపఁ=భోజనముచేయఁగా, ఇచ్చు=ప్రియముతో, తెచ్చు=మరలఁదెచ్చి యిచ్చును. కొన్నాళ్లు=కొన్ని దినములు, ఇట్లు=ఈప్రకారముగా, తెచ్చుచుండఁ=తెచ్చియిచ్చుచుండఁగా.

వ. ఒక్కనాఁ డతఁడు భోజనసమయంబున సకలశాకాస్వాదనంబు నేయుచు వచ్చి తచ్చాకంబు నంజుచుం దలంచుకొని యేతదాసీతయగు భాగవతు భోజనానంతరంబ మమ్ముం గాన్పింపుం డనివలికి పాణిప్రత్యాశనాచమనానంతరంబ యతనిం గాన్పించుకొని నమస్కరించి వచ్చిన ప్రయోజనం బడుగుబయు నతం డిట్లనియె. 197

టీ. ఒక్కనాఁడు=ఒక్క దినమునందు, భోజనసమయంబునఁ=అరగింపుతఱి, స...బు - సకల=సమస్తమైన, శాక=వ్యంజనములయొక్క, ఆస్వాదనంబు=రుచియాచుటనుచేయుచు, వచ్చి=క్రమముగావచ్చి, తచ్చాకంబుఁ=ఆముండ్లముపైకూరను, నంజుచుఁ=ఆస్వాదించుచును, తలంచుకొని=జ్ఞప్తి తెచ్చుకొని, ఏతదాసీతయగు=ఈకూర దెచ్చినట్టి, భాగవతుఁ=భగవద్భక్తుని, భోజనానంతరంబు=అరగించినవెనుక నే, మమ్ముం గాన్పింపుండని=మమ్ముఁ గల నుఁగొనఁజేయుండని, పలికి=నుడివి, పాణిప్రత్యాశనాచమనానంతరంబు=చెయిగడిగి యుపస్పర్శము చేసినపిమ్మటను, అతనిం గాన్పించుకొని=ఆచమభాగవతునిం గానిపింపఁజేసికొని, నమస్కరించి=సేవించి, విచ్చిప్రయోజనంబడుగుబయు=ఆగమనకార్యమును బృచ్ఛిసేయఁగా, అతఁడు=ఆ శ్రీరామమిత్రుఁడు, ఇట్లనియెఁ=వత్సమాణక్రమంబునం బోకెను.

క. మీ పెద్దలు సూర్చినని, తేవ మొకటి నహ్యజనితః సింధుజలాగత

ద్వీపమున నుండ నీకుం, జూపంగా వచ్చితిని హనుమతీనాథా. 198

టీ. హనుమతీనాథా=ఓయిరాజా ! మీ పెద్దలు=స్పృధులయిన మీపితృపితామహులు, కూర్చిన=కూడఁదెట్టినట్టి, భక్తిచేత సేవించినట్టియు, నీతేవ మొకటి=పాఠి పెట్టినయొకనిగి, స...నక - సహ్య=సహ్యపర్వతమునందు, జనిత=పుట్టినటునంట, సింధు=కాశీయొక్క, జలాంతః=ప్రవాహవ్యయమస్యమననున్న, ద్వీపమునఁ=

దీవిగడ్డయందు, ఉండఁ=ఉండఁగా, నీకుఁ=నీకు, చూపంగాఁ=కనుపఱచుట కొఱకు, వచ్చితిని=వచ్చెంచితిని.

క. నా కేటికి నిక్షేప ము, నాకు నిధియు నాకరంబు * సరనాథులసా

మృకాన విన్నవించెద, నాకర్ణింపుము తదీయమగువిధ మెల్లఁ. 199

టీ. నిక్షేపము=ధననిధి, నాకేటికి = నాకెందులకు, అనాకు=అనిపలుకకుము, నిధియుఁ=నిక్షేపమును, అకరంబుఁ=గనియును, సరనాథులసామృకానఁ=రాజుల ద్రవ్యమేగకుక, విన్నవించెదఁ=తెలిపెదను, దదీయమగు=అనిక్షేపసంబంధమైన, విధమెల్లఁ=స్వరూపమంతయును, అకర్ణింపుము=వినుము.

సీ. స్ఫటల మణు ల్మీట * శాంతమై శ్వేతమై,

నట్టిత్రాఁ చొక్కటి * చుట్టియుండు

రత్నోగృహీత మఃస్పృధ తొల్లి గల దది,

పొలయ దం దేడాఱునెలలు గాని

యేపాటిబలి యైనఁ * జేపడుఁ బ్రాణిహిం,

సాదిపూజనముల * కానపడదు

తనవెలుం గొగి నిరంజనదృష్టికినె లక్ష్య,

మై యుండు నయ్య నింతంత గాదు

తే. రత్న మొక్కటి పై నపూర్వంబు మెఱయుఁ

గలదు పద్మంబు శంఖంబు * పలుకు లేటి

కక్షయ మనంత మాద్య మేకాంతమందు

భూప నీ కొక్కనికె కాక * చూపరాదు.

200

టీ. స్ఫటలఁ=పడగలయందు, మణులు=రత్నములు, మీఱఁ=అతిశయింపఁగా, 'స్ఫటాయాంతు ఫణాద్యయోః' అని యమరము. శాంతమై=ఓర్వగల్గినదై, శ్వేతమైనట్టి=తెల్లనైనటువంటి, త్రాఁచొక్కటి=ఒకక్కస్ససర్పము, చుట్టియుండుఁ=పరివేష్టించియుండును (ధననిక్షేపమును సర్పము చుట్టికొనియుండు ప్రసిద్ధముగానఁ బ్రకృతమందు రంగ నాయకుని యామునాచార్యునియొక్క పూర్వులంచిన నిక్షేపము గా రూపించి చెప్పినందున దృష్టిగా శ్రీరంగేశ్వరునియందలి ధర్మములను నిధిధర్మములుగాను, నాయన శ్రీశాయియుగుటవల్ల వర్ణితార్థములకు నిధులని వ్యవహారము లగు గమక నట్టినిక్షేపమునకు సర్పము చుట్టికొనియున్నట్లును జెప్పట యుక్తము). '...ము - రత్న-రక్క-మునిచేత, గృహీతము-స్వీకరింపబడద, అఁ = అనెడు, ప్రథ=ప్రసిద్ధి, తొల్లి-పూర్వమునందు, కల=విద్దు, ఆది=అప్రసిద్ధి, అందుఁ=అ

నిధియందు, ఏడు=సంవత్సరమునకైనను, ఆఱు నెలలుగాని = పంచాంగములకుంగాని, పొలయడు=పొందడు (నిత్యేపమునకు రాక్షసగృహీతత్వముండునుగనుక నట్టిక్కడ శ్రీరంగనాయకుడు పూర్వము విభీషణునిచేత స్వీకరింపబడినను విభీషణుఁ డాఱు మాసములకు నొకపర్యాయముగాని సంవత్సరమునకు నొకపర్యాయముగాని పూజ యొనర్చుచుండుట ప్రసిద్ధముగాననిప్పు డా నిత్యేపమునకు రాక్షసగృహీతత్వము నిరం తరములేదు సులభముగా గ్రహింపవచ్చుననుట). ఏపాటిబలియైనకొ=నిశ్చలచిత్తుడై యెంతమాత్రముపూజచేసినను, చేపడుకొ=అనుగ్రహించును. 'బలిఃపూజోపహరయోః' అని యమరము. ప్రాణి=జంతువులయొక్క, హింసాది=కాయశ్లేశాలవలన, పూజ నములకుకొ=అర్చనలను (ద్వితీయార్థమంగుపష్టి, ఆసపడదు=అపేక్షింపవు (లోకము నందు నిత్యేపమును బొందువారలు ప్రాణిహింసాది బలులాసంగి దానింగొనుట ప్రసిద్ధముగాన నట్లుగాక మాత్యుబలిచేత నబ్బు ననిచెప్పటవలన సులభోపాయముచేతనే శ్రీరంగేశుఁడు ప్రసన్నుఁడౌననుట), తన=అనిత్యేపముయొక్క, వెలుంగు=జ్వలించుట (అనఁగాగనుపించుటయనుట), ఒగికో=ప్రయత్నముచేత, నిరంజనదృష్టికి నె=కాటు కఁబెట్టినకన్నులుగలవానికె, లక్ష్యమైయుండుకొ=చూడఁదగినదై యుండును (ధన నిత్యేపానులంజానువారు గంటఁ గాటుకఁబెట్టిచూచుట ప్రసిద్ధమైన నీనిత్యేపమును జూచుటకు నది యుక్కర లేదనుట), తనవెలుంగు=స్వప్రకాశము, ఒగికో=యత్నము చేత, నిరంజన=బంధరహితమైన, దృష్టికి నె=జ్ఞానముగలవానికె, లక్ష్యమైయుండుకొ= చూడఁదగినదై యుండును (కేవలచర్మచక్షుస్సులకు గోచరము గాదనుట), అయ్యుకొ= కనుపించునదయ్యును, ఇంతింత గారు=ఇంతమాత్రమనిరెక్కింపరాదు, (అనిధి యింత యనియు శ్రీరంగ నాయకులనుహిమం బింతయనియుం జెప్ప శక్యంబుగాదనుట), పైన్ =అ నిత్యేపముమీఁదను, రత్న మొకటి=ఒకమణి, మెలియుకొ=వెలుగొందును, కంఠంబు పద్మంబు=కంఠపద్మాది సంగళ్యగలద్రవ్యము, కలదు=కద్దు (శ్రీరంగనాథునియందు శంఖము నాభియందు పద్మముండుట ప్రసిద్ధము). పలుకు లేటికి=మాటలెందులకు, అత్త యము=నాశరహితము, అనంతము=అంతములేనిదియు, దేశకృతికాలకృతపరిచ్ఛేదము లేనిదియు, ఆద్యము=బహుకాలముగనుండియున్నదియు, సర్వభూతాదియు, ఏకాల తము=రహస్యమైనదియును, అందుకొ=అనిచెప్పెదను. భూప=ఓయివిప్రప్రభుఁడా, నీశొక్కనికెకాక = నీకుమాత్రమేకాని, చూపరాదు = అన్యులకుఁ జూపఁగూడదు. అనఁగా నితరులుచూడఁగూడదనుట (అపాధారణభగవద్భక్తిఖని యైన నాథముని మనుమఁడవు గనుక నీ కాయోగ్యతగల దని భావము).

వ. అని విన్నవించిన సంతసించి నేనానమేతుండై యతండు మున్నుగా శ్రీరంగంబున కరిగి కావేరీచంద్రపుష్కరిణులఁ గిర్థం బాడి రంగ

నాథు నేవించి సాభిప్రాయంబుగా నతనిం గటాక్షించిన నతం
డిట్లనియె. 201

టీ. అని=ఇట్లని, విన్నవించినక=విజ్ఞాపనముచేయఁగా, సంతసించి=సంతో
షించి, నేనాసమేతుండై = నేనతోగూడుకొనినవాడై, అతండు=ఆ శ్రీరామమిత్రుఁ
డు, మున్నగాక=ముందుగాను, శ్రీరంగంబునకిరికి=శ్రీరంగ మను దివ్యత్రేత్రమునకు
వెళ్లి, కావేరీ చంద్రపుష్కరిణిలక=కావేరీ చంద్రపుష్కరిణిలయందు, తీర్థమాడి
=స్నానముజేసి, రంగనాథుక=రంగనాయకుని, నేవించి=నమస్కరించి, సాభిప్రా
యంబుగాన్=ఆకూతసహితమగునట్లు, అతనిన్=ఆశ్రీరామమిత్రుని, కటాక్షించినన్=
చూడఁగా, అతండు=ఆశ్రీరామమిత్రుఁడు, ఇట్లనియె=వత్సవ్యాచారక మంబుగఁబలికెను.

క. మీపెద్దలు కూర్చినని

తేప మ్మిది గొమ్మటంచు * శ్రీరంగపతి

శ్రీపదయుగ్మముఁ జూపిన

నాపృథివీపతిహాదః పాస్తభ్రముండై.

202

టీ. మీపెద్దలు = మీపూర్వుకులయిన నాథమునిప్రభృతులు, కూర్చిన=సం
పాదించిన, నీతేపమ్ము-ధననితేపము, గొమ్మటంచుక=దీనింబరిగిహింపు మని, శ్రీరంగ
పతి=శ్రీరంగ నాయకునియొక్క, శ్రీపదయుగ్మముక=శోభాయుక్తిమగు పదద్వంద్వ
మును, చూపినన్=కనుపింపజేయఁగా, ఆపృథివీపతి- ఆయామునాచార్యుఁడు, హ
...డు ఐ - హఠాత్=ఆదరుపాటున, 'ప్రసవ్యాతుహార్థక' యని యనురము.
ఆపాస్త=పోఁగొట్టఁబడిన, భ్రముండై=భ్రాంతిగలవాడై.

వ. గ్రక్కునఁ దనపూర్వదశఁ దలంచి యిన్నాళ్లు దనప్రమాదంబున
కుం బరమ నిర్వేదననొంది నీ వెవ్వండ వనుటయు, నేమీపితామ
హుం డగునాథముని ప్రశిష్యుండ, నయ్యాగివరుండు భావిభవజ్ఞ
న్తం బెఱింగి భాగవతవతంసంబ వగునీచేత నివ్విశిష్టాదైవతంబు నకల
భూతహితంబుగా వెలయం గల యది యని నిశ్చయించి నీకు ద్వ
యం బుపదేశింపుమని తన శిష్యుఁడగు పుండరీకాక్షున కుపదేశిం
చిన నతండు భోగానస్తండ్ల వై న నిన్ను పాయంబునఁ దెలిసి నీ కుప
దేశింపు మనుటయుఁ బనివింటి ననిన సాష్టాంగంబుగాఁ బ్రణమిల్లి
యతనిచేతం బంచసంస్కారసంస్కృతుండై యంతనిలువక తురీయా
శ్రమంబునకు రాఁగలవాడై స్కంధావారంబునకు మగుడి వచ్చి
కుమారునందు రాజ్యభారంబుఁ బెట్టి బంధుమిత్రామాత్య సమేతం

బగు బలచతుష్టయంబును బ్రకృతవర్గంబును నతని కొప్పగించి
యిట్లనియె. 203

టీ. గ్రమ్మనక = శిశువుగా, తన...శిశువే - తన=తనయొక్క, పూర్వ
దశక=బూర్వమైనది, తలంచు=స్మరించుకొని, ఇన్నాళ్లు=ఇన్నిదినములు, తన=
తనయొక్క, ప్రమాదంబునకు - మఱపునకు, పరమనిశ్చయదశక = అధికమైన
విషయమును, బుద్ధి=చెంది, నీవెవ్వండవలయునో = నీవెవ్వండవలగా, నేక=
నేను, మిత్రమహుండగు=మిత్రుడైతండయైన, నాధమునిప్రశంసించుకొండక=నాధముని
యొక్క. యనుగుశిష్యుడయిన పుండరీకాక్షునకుంజేవానిని, ఆయ్యాగివరుండు=
శ్రీమన్నాథముని, భా...బు - భావి=కాగల, భవత్ = మీయొక్క, జన్మంబు =
జన్మమును, ఎఱింగి= తెలిసి, భాగవతవలంబునగు = భగవద్భక్తిశోభాపణం
బయిన, నీచేతక = ఇవ్విశిష్టాద్యతంబు (స్థూలచిదద్విశిష్టపరమాత్మను నూత్న
చిదద్విశిష్టపరమాత్మను నభేద మనిచెప్పటయేవిశిష్టాద్యతాబద్ధము)నక...కాక-
సకలభూత - నిఖిలప్రాణులకును, హితంబుగాక - మేలగునట్లు, వెలయంగల
యది=శోభింపగలది, అని నిశ్చయించి=అట్లనిరూఢిజేసి, నీకు ద్వయంబుపడేకిం
పుమని = నీకుమృత్యురత్న దానముజేయుమని, తనశిష్యుండగు పుండరీకాక్షున కుపదే
శించినక=తనయంజేవానియైన పుండరీకాక్షునకు ద్వయమంజ్రదానము చేయగా,
అతండు- ఆపుండరీకాక్షుండు, భోగానందుడయిన=ఆర్థకామాదులయందీర్చగల
వాడనయిన, నిన్నుక = నీను, ఉపాయంబునగదలిపి - నేర్పుచేతి నెఱింగించి, నీ
కుపదేకిపుమనుటయుక = నీకుద్వయమంజ్రదానముజేయుమనగా, శ్లో. 'నేతృత్వం
నిర్వయోగం సముచితగుణజాగృతముఖ్యాపనం శోపాయం కర్తవ్యభాగం త్వథమిథు-
నపరం ప్రాప్త్యమేనం ప్రసిద్ధం, స్వామిత్వం ప్రార్థనాంచ ప్రబలతగవిరోధప్రహారం
తైతాన్తంతాగ్రత్రాయతేచేత్యనిగతనియమం బట్టదోయంద్విఖండోచ్చనిద్యయమం
త్యుత్తరము. పనివంటిననక=చచ్చిననగా, సాష్టాంగంబుగా(బ్రహ్మిల్లి-అష్టాంగ
యుక్తమగునట్లు నతియొనర్చి, అతనిచేతక=అక్రియమమిత్రునిచేతను, పంచసంస్కార
సంస్కృతుండై=అయిదు శోధనలచేతి శోధనలచేతనవండై, పంచసంస్కారముల
నగా, శ్లో. 'తాపః పుండ్రస్తభా నామ మంత్రో యాగశ్చ పంచమః, అమీ పరమసం
స్కారాః పరమిక్యోతిహేమని' యని దానిలక్షణము అంతయునక=అంతమాత్రము
చేతి వినిమింపక, సురీయాగ్రమంబును రాగిలవాడై = చతుర్థాగ్రమునుకుతుట్టుట
కున్యస్తంజై (అనగా యాత్యగ్రమునుకునుట), స్కంధావారంబునకుక=దండదిగి
యున్న స్థలమునను, ముడిచచ్చి- రగిచచ్చి, 'స్కంధావారోనివేష'మృనినిఘంటువు
కుమారునియొక రాజ్యభాగినియొక బట్ట=రాజ్యమునకు బట్టునకక్షేపింపజేసి, బంధుమి

త్రామాత్యసమేతంబగు=బాంధవమిత్రామాత్యులతోఁ గూడి యున్న, బలచతుష్టయంబు=చతురంగ సైన్యమును, ప్రకృతివర్గంబును=ప్రజాసమాహమును, అతనికిఁ=ఆకుమారునికి, ఒప్పగించి=అధీనముఁజేసి, ఇట్లునియొక్క=వత్సమాణాక్రమంబునఁ బల్కెను. 'రాజ్యాంగాని ప్రకృతయః పౌరాణాం శ్రేణయోఽపిచ' యని యమరము.

క. ఏపట్టున విసువక ర

తొపరుడవు గమ్ము ప్రజలచక్కి విపన్న

ల్లాపెట్టిన విని తీర్పుము

కాపురుషులమీఁద నిడకు • కార్యభరంబుల్.

204

టీ. ఏపట్టునక=ఏనమయమునందును, విసువక=వేసరక, ప్రజలచక్కిఁ=జనులపట్టును, రతొపరుడవుగమ్ము=రక్షణపరతంత్రుడ నగుము, విపన్నుల్ = ఆపద నొందినవారలు, కూపెట్టినక=మొఱపెట్టఁగా, విని=అలకించి, తీర్పుము = వారియాపదలఁదొలంగఁజేయుము, కార్యభరంబుల్=గొప్పపనులను, కాపురుషులమీఁదక = సత్సితజనులయందు, ఇడకుము=ఉంచకుము.

తే. రాష్ట్రవర్ధన మెదఁ గోరు • రాజు మేలు

రాష్ట్రమును గోరుదానఁ గార్యమొ యనంగ

రాదు బ్రహ్మాత్తరము లైన • ప్రజలయేక

ముఖపుఁగోర్కిఁ దదంతరాత్మం డొనఁగఁడె.

205

టీ. రాష్ట్రవర్ధనము=ప్రజాభివృద్ధిని, (రాష్ట్ర) మనఁగా దేశ మనియుం శిష్ట చిన్మును.) ఎనక=హృదయమందు, కో...లు=కోరు=అపేక్షించుచున్నటువంటి, రాజు=ఏలికయొక్క, మేలు=వృద్ధిని, రాష్ట్రమును=ప్రజయును, కోగుక=అపేక్షించును. దానక=అట్లుకోరుటవలన, కార్యమొ=ప్రయోజనమేమి, అనంగరాదు=అనఁగూడదు, బ్రహ్మాత్తరములైన=బ్రాహ్మణులలోనగు, ప్రజల=జనములయొక్క, ఏకముఖపుఁగోర్కిఁ=ఒకరూపమయినకోరికను, తదంతరాత్మండు=వారి యంతర్యామిమయిన శ్రీమన్నారాయణుడు, ఒకఁగఁడె=ఇయ్యఁడా (ఇచ్చినచట).

ఆ. ఆజ్ఞవలయు నృపతి • కాభీరభిల్లాది

కంపకోల నూల • నాజ్ఞచెల్లు

నంట సార్వభౌముఁడైన భూపతియాజ్ఞ

కల వారుఁ డల్లఁడిల్లవలదె.

206

టీ. నృపతికి = రాజునకు, ఆజ్ఞ = సెలవు, వలయున్ = వాలాయముకొవలయును, ఆ...కి - ఆధీర = గొల్లలకును, భిల్లాదికి = చెంచువాండ్రుబోయవాండ్రు మొదలగువారికి, 'భేదాః కిరాతశబరపులిందామైచ్చభాతయః, గోపీగోపాలగోసంఖ్య గోధుగాధీరపల్లవాః' యని చెంటికినమరము. అంపకోలక్ = అంపకట్టచేత, నూలక్ = దారపుపోగుచేతను, ఆజ్ఞ చెల్లునంట = ఉత్తరువుచెల్లుబడియగునంట, (అడవులయంగుండెడు పశుప్రాయులైన పాశే గాండ్రుసహిత మెవనికైన నభయదానముచేసిన వాని చేత నొకయంపకట్టెగాని నూలుపోగుగాని తమ ముద్రగా నిచ్చినపక్షమున మఱి యతనిని జోరు లంట రనిప్రసిద్ధము.), సార్వభౌముడైన = సకలభూమండలము నేలుచున్న, భూ...కుక్ - భూపతి = రాజయొక్క, ఆజ్ఞకుక్ = ఉత్తరువునకు, ఎల్లవారుక్ = సకలజనులు, తిల్లడిలవలచె = వెఱవవలదా, భూమండలమునకంతయుఁ బ్రభుత్వముచేయుచుండు రాజున కెల్లవారును భయముతోఁగూడి వశంబులై యుండవలయుననుట.

క. దుర్గము లాప్తద్విజవర, వర్గమునకె యిమ్ము దుర్గః పత్తత్తతి క
త్యర్గళధరాధిరాజ్యవి, నిర్గతసాధ్యనత పాడమః నిలుపకు కొలఁదిక్.

టీ. మర్గములు - స్థలజలగిరివనమర్గములను, ఆ...కె - ఆప్త = ప్రియులయిన, ద్విజవరవర్గమునకె = బ్రాహ్మణోత్తమ సమూహమునకె, ఇమ్ము = ఇయ్యఁగావలయును, (దుర్గాధిపత్యంబులనుట.) దుర్గవత్ = స్థలగుర్గాదులుగల, తత్తతికి = అద్విజబృందమునకు, అత్యర్గళ నివారింపశక్యముగాని, ధ...తక్ - ధరాధిరాజ్య = భూమండలాధిపత్యముచేత, వినిర్గత - పోయినటువంటి, సాధ్యనత = భయముగలుగుట, పాడమక్ = జనించునట్లు, కొలఁదిక్ = కొద్దిని, నిలుపకు = ఉంచకుము. 'భిత్కీస్సాధ్యసంభయం' అని యమరము.

తా. గుర్గాధిపత్యమును బొందినవాఁడే పాటికత్తువువచ్చినను వెఱవక యెదిరించుటకు యుక్తమైన బలస్తామములం గూర్చి వానిం భరియింపు మనుట.

ఆ. మొదలఁ బెనిచి పిదపఁ • గుదియింప నెవ్వఁడు
దనదు తొంటిపీనఁదశఁ దలంపఁ
డలుగుఁ గాన శీల • మరయుచుఁ గ్రమవృద్ధిఁ
పెనిచి వేళవేళఁ • బనులు గొనుము.

208

టీ. మొదలక్ = ప్రథమముం, పెనిచి = వృద్ధిచేసి, పిదపన్ = వెనుక, కుదియింపక్ = తగ్గింపఁగా, ఎవ్వఁడుక్ = ఎటువంటివాఁడయినను, త...శక్ - తనఁడు = తనయొక్క, తొంటిపీనదశక్ = ముందటితెమ్మపెన్గితిని, తలంపఁడు = స్మరింపఁడు, అలుగుఁగానక్ = కోపించుచుగనుక (అనఁగా దొర తన్నుఁ దగ్గించినాఁడని కోపగించు

నుగాని తానున్న తక్కువస్థితిని దలంపడదుట.), శీలమరయుచుకొననివానినడనడి నెఱింగికోనుచును, (స్వభావము ననియైనఁ జెప్పవచ్చును.) 'శీలస్వభావే సద్వృత్తే' యని యమరము. క్రమబుద్ధిఁ బెనిచి=పర్యాయముగా వృద్ధిసొందించి, నేరతేరక= ఎల్లసమయములయందును, పనులుగొనుము=కార్యములు తీసికొనుము.

ఆ. అనభిజాతుఁ గీకఁటాలయు నశ్రుతు

నలుకువాని బొంకు • పలుకువాని

నాతతాయి గడుసు • నన్యదేశ్యు నశర్ము

విడుము విపునేల • వేడితేని.

209

టీ. అనభిజాతుఁ=హీనకులముగలవానిని, కీకఁటాలయున్ = కీకట=3 బరపల్లి యందు, ఆలయున్=గృహముగలవానిని, అశ్రుతున్ = పాండిత్యము లేనివానిని, అలుకువానిన్=పిరికిని, బొంకుపలుకువానిన్ = నబ్బరలాడువానిని, ఆతతాయిన్ = ద్రోహచింతకుని, శ్లో. 'అగ్నిదోగరదత్తైస్స శస్త్రపాణిర్ధనాపహః, తేత్రచారా పహరానషడేతే ఆతతాయినః' యని యాతతాయిలక్షణము. గడుసున్=ఆపవాద భయములేనివానిని, అన్యదేశ్యున్=దేశాంతరస్థుని, అధర్మున్=ధర్మకూన్యుని, విపుక్ = ఇట్టిబ్రాహ్మణుని, ఏలవేడితేని=ఉద్యోగమిచ్చి పోషింపఁదలంచితేని, విడుము= నిడదుము. ఇట్టివారలు బ్రాహ్మణులైనను బరిహరింపుమట.

క. తక్కుము మిగులఁ బభుచ్యుత

పక్కణవర్ధితులఁ దొల్లి • భృష్టునివిపుం

డొక్కం డలుగఁడె ప్రోచిన

కొక్కెరపై నొక్కపూట • కూటికిఁగాఁగక.

210

టీ. మిగులన్=మిక్కిలి, పభుచ్యుత = స్వవృత్తిభృష్టులై గుప్త సంస్థముగల, పక్కణవర్ధితులన్=3 బరవాటికలయందుఁ బెరిగినటువంటి బ్రాహ్మణులను, తక్కుము=విడుపుము. తొల్లి=పూర్వమునందు, భృష్టు=నెడిపోయినట్టి, విపుం=డొక్కండు = బ్రాహ్మణుడొక్కఁడు, ప్రోచిన=తన్నుఁగాపాడినట్టి, కొక్కెరపయిన్ = కొంగమీఁద, ఒక్కపూటకూటికిఁగాఁగన్=ఏకకాలాహరమునకుఁగా (మాంసాధియై మేలుమఱచి యునుట.), అలుగఁడె=కోపింపఁడా. ఈకథ మహాభారతమందలి శాంతి పర్వంబున రాజధర్మమందుఁ జెప్పఁబడియున్నయది.

తా. బ్రాహ్మణుడై జన్మించినను మద్యమాంసముల మఱిగి భృష్టుఁడైనవాఁడు నిరంతరము దానికై మలాచారములు మొదలగునానియందులక్ష్యముంచక నేవచ్చాను సారముగ వట్టిల్లుదుమను గనుక వట్టివాని కధికార మియ్యఁగూడదనుట.

చ. చదివి యధర్మభీరు నృపశాస్త్రవిధిజ్ఞతల న్వయస్సు డె
బృదిటికి లోను నేబదికి * బాహ్యమునై యరుజన్వప్సపూర్వులై
మద మతి రాజుప్రార్థన సమాత్యతఁ గైకొని తీర్పుపాటువా
రొదవిన నంగము ల్మిగుల * నూరితమాటకుఁ బూటసాలడే. 211

టీ. చదివి=శాస్త్రములం బఠించి, అధర్మభీరు నృపశాస్త్రవిధిజ్ఞతలక=అన్య
యభీతిలోను రాజనీతి పరిజ్ఞానముతోనుగూడి, నయస్సు=ప్రాయము, 'ఖగబాల్యాది
నోర్వయ' యని యమరము. డెబ్బదిటికి=సప్తతి సంవత్సరములకు, లోనున్-లోపు
గాను, నేబదికి=పంచాశ ద్వర్షములకు, బాహ్యమును=వెలపటిదిగాను, వి = కల
వాడై, అరుజ=రోగములేనివాడై, స్వపూర్వులై=తమ పెద్దలనాటనుండి కని
పెట్టియున్నవారై, మదమతి=మాత్సర్యాదులు లేక, రాజు=నృపునియొక్క, ప్రార్థ
నక=వేడుకొనుటచేత, అమాత్యతక=ప్రధానత్వమును, కైకొని=అంగీకరించి, తీర్పు
=కార్యనిర్వాహముచేయునట్టి, పాటువారు=బ్రాహ్మణులు, ఒదవినక=లభించిలేని,
అంగముల్=రాజ్యాంగములు, 'స్వామ్యమాత్యసహృతోశ రాష్ట్రీ దుర్గబలానిచ,
రాజ్యాంగాని'యని యమరము. మిగులక=మిక్కిలియు, ఊర్జితమాటకుక=వృద్ధిబొం
గుటకు, పూటచాలవె=అతిదినముచాలదా, నీతిశాస్త్రమందుఁ జెప్పబడియున్న లక్ష
ణములుగల మంత్రి కొరకైనట్లయె సేని క్షీప్రమున రాజ్యమభివృద్ధి నొందుననుట.

వ. అట్టిమంత్రివర్గంబు దొరక దేని.

212

శా. నీతిం దాన తలంచి చేయఁ బని గానీ కాకపోనీ బల

వ్రాతార్థాధ్యత నెన్ని నుండ కొరుఁ బ్రోవ న్మంత్రి యంచుం గుణా
తీతుం గుమ్మడికాయ యంత యగుముఁతైంబై మనం బేర్ప న
క్షే తా నాతనిచేతిలో బ్రదుకువాఁడే యాఁ జుమీ మీఁదటక.

టీ. నీతిక=రాజన్యాయముచేతను, తానతలంచి=తానేయోజించి, చేయక=
రాజ్యపాలనమొనరింపఁగా, పనిగానీ=కార్యముతీరనీ, కాకపోనీ=కార్యముతీరక
పోనీ, బ...తక=బలవ్రాత=సేనాసమూహముచేతను, అర్థ=ధనముచేతను, అధ్యతక=
ఒప్పియుండుటచేతను, 'ఇధ్యతధ్యోధనీస్వామి' యని యమరము. (ధనబలములుగల్గి
స్వతంత్రుడై యుండుచేతననుట.) నెన్నిచుండక=నెప్పుదినుండక, గుణాతీతుక=సద్గు
ణముల నతిక్రమించినట్టి (అనఁగాగుణకూన్యఁడనుట), ఒరుక=మఱియొకపురుషుని,
మంత్రియంచుక=అమాత్యుడని, ప్రోవక=రక్షింపఁగా, గుమ్మడికాయయంతయుగు
ముతైంబై=కూర్చాండప్రమామైన మాక్కి మై (గుమ్మడికాయయంతయు త్రిమనగా శరీ
రమంపు ధరింపఁగూడదనుట), మనంబేర్పన్=మనోన్యధానీయఁగా (స్వాధీనుడుగాక

యనుట.) అట్లే=అలాగుననే, తా=పరాధీనుడయినతాను, అతనిచేతిలో=అస్వ
వశుడగుగానిమంత్రిహస్తములో, మీదట=వెనుకను, బ్రహ్మకువారడేయాజుమీ=
అతడు చెప్పినట్లు వినుకొని జీవింపవలయువామా. (అనగా దగినమంత్రి దొరక
నపుడు నీతిశాస్త్రపరుడై తానే యిల్లపనులు జూచికొనుచు స్వతంత్రుడైయున్న
రాజు సుఖపడును.

క. ఒక్కనివిరివికిని దొర

లైక్కంప్రే నొక్కనొకని • వెంబడి ననుగు

లైక్కంప్ర నిలువఁ బనులగు

గక్కసము గుదింపఁ బెంపఁగాఁ గాకుండున్.

214

టీ. ఒక్కనివిరివికిని=ఒకనికివిస్తరించియుచ్చదానికి, దొర=అద్యోగిగములు,
‘ఒక్కంప్రే=అనేకులయి రేని (అనగా నొకయధికారము నేకుల కిచ్చినప్పుడనుట),
ఒక్కనొకనివెంబడి=వారిలో నొకనొకనివెంట, అనుగు= వారివారి స్నేహి
తులు, ‘ఒక్కంప్ర=అనేకులు, నిలువ=నిలిచియుండగా, పనులు = రాజకార్య
ములు, అగు=అనుకూలములగును, గుదింప=తగ్గింపగా, కక్కసము=కశినము,
‘పెంపఁగా=వృద్ధిసేయఁగాను, కిక్కసముగాకుండు=కశినముగాకుండును.

క. ధనముఖ్యము కేవల మే

పనికి రాదాస్థగలిగి • పలువురు ప్రభువుల్

పనిసేయక తద్వశ్యం

బునకు సలోభాన్యశంస్యముల్ బుతముఁ జెలుల్.

215

టీ. పలువురు=పెక్కిందైన, ప్రభువులు=గొప్పయుద్యోగిగములు, పనిసేయక=
ముందునిలువంబడి శ్రద్ధతోఁ గార్యమొనర్చక, ధనముఖ్యము=ధనప్రాధాన్యము, కేవ
లము=ముఖ్యముగా, ఏపనికిరాదు=ఏప్రయోజనమునకునురాదు, తద్వశ్యంబునకు=
నారు స్వాధీనుడౌటకు, అ...=అలోభ=లోభరాహిత్యమును, అన్యశంస్యముల్=
క్రార్యరాహిత్యమును, బుతము=సత్యమును, చెలుల్ = స్నేహితులును, (ఉండ
వలయునని యద్యాహరము.)

తా. అనగా రాజునకు ధనముమాత్రమండి యుపయోగింపను, గొప్పవారి
సాహాయ్యమును ముఖ్యముగ నుండవలయును గాన, వారు స్వాధీను లగుటకై యాదా
న్యమును, క్రార్యము లేకయు, సత్యప్రవర్తనమును గల్గి మిత్రులతోఁగూడి యుండ
వలయు ననుట.

క. భాండాగారహయాద్యము

లుండియు ననువగుమనుష్యు • లొదపమి సవియున్

మండలము నవయ నరికొది

గుండిన సింహాసనంబు + లుర్విన్విసమే.

216

టీ. భాం...లు-భాండ=మూలధనముయొక్క, ఆగార = గృహమును, (బొక్కస మనుట.) 'స్వాధ్వాండమశ్వాభరణే మంత్రేమూల వణిగనే'యని యమరము.) (ఇచట వణిగనముగాకుండినను మూలధనమాత్రమందే ప్రయోగము.) హయాద్యములు = గుఱ్ఱములు మొదలగునవి, ఉండియుక్ = ఉండినను, అనునగుమనుష్యులు = తగినను నుజులు, ఒడవియిక్ = లేనందునలనను, అవియుక్ = అయ్యర్ బలములు రండును, మండలముక్ = రాష్ట్రమును, నవయక్ = నశించిపోగా, అరికిక్ = శత్రునను, ఒడిగుండిన = మూలవీగుచున్న, సింహాసనంబులు = వానినధిష్ఠించురాజులను (అనగా సుస్థాముల ననుట), ఉర్విక్ = భూమియందు, విసమే = విసకున్నామా (అనగా నెవ్వధంబున నయినను మంచి మనుష్యులం గూర్చికొనియుండు యుక్తమనుట).

తే. బాహుజాంఘ్రిజముఖవిడంబనకు నయిన

గొలిచి మనువిప్రధర్మంబు + దెలిసియైన

బూని సంకటముల నిల్చుఁగానఁ దఱచు

బ్రాహ్మణుని బ్రభుఁ జేయుట + పతికి హితము.

217

టీ. బా...కుక్ - అయినక్ - బాహుజ = క్షత్రియులును, 'మూర్ఖాభిషిక్తో రాజన్యో బాహుజః క్షత్రియోవిరాట'ని యమరము. అంఘ్రిజ = భూద్రులును, ముఖ = మొదలగువారిని, విడంబనకుక్ అయినక్ = అనుకరింపవలయుననియైనను, కొలిచి = పూర్వమందు రాజసేవయొనర్చి, మ...యిక్ - మను = కాలమునుగడపి బ్రతుకుచున్న, విప్ర = బ్రాహ్మణులయొక్క, ధర్మంబుక్ = ఆచారమును, తెలిసియైనక్ = గ్రహించియైనను, అతఁడు = అవిప్రుఁడు, సంకటములక్ = ఇక్కట్లువేళలయందు, పూని = విహించుకొని, నిల్చుఁగానక్ = నిలునందుచున్నాఁడుగనుక, పతికిక్ = రాజునను, తఱచు = విస్తారముగా, బ్రాహ్మణునిక్ - విప్రుని, బ్రభుఁజేయుట - అధికారిగా నియమించుట, హితము = ఆసుకూలము.

ఉ. ఆయతికాని చకు మమరాలయముఖ్యము లాతఁ డర్థతృ

స్థాయత్తుఁడై నిజోర్వి నగునప్పికి దద్దనముం దొరల్చి రా

జాయతనంబుఁజేర్చు మఱియట్టి దపథ్యము దాన నొంటిఁ గాఁ

డే యధికారి గావలయు + నించుక తిన్నను వాఁడె మాపఱుక్. 218

టీ. ఆయతికానిక్ = గనమురాఁడుట్లువానికి, అమరాలయముఖ్యములు = దేవాలయము మొదలగువానిని, (అనగా డేబ్రాహ్మణులైనవాధికారిముల ననుట.) ఈ.

ము=ఇయ్యకుము, అతఁడు=అయుద్యోగముఁడు, అర్థత్వస్థాయుతుఁడై=ద్రావ్యాశతోఁగూడినవాఁడై, నిశ్శోర్విసగునప్పికిఁ=తానుద్యోగముఁ జేయునట్టి దేశమునందైన నప్పికి, తద్దనముఁ=అదేవ్రాహ్మణులయొక్క ద్రవ్యమును, దొరల్పి=హరించి, రాజాయతనంబుఁ=నృపునియింటిని, చేర్చుకొ=చెందించును, మఱి=ఆనంతరమందు, అట్టిది=అదేవ్రాహ్మణద్రవ్యస్థాపి, అపభ్రముగానకొ=రాజునకుఁగడుగావున, ఒంటిగాఁడె=ఒక్కఁడె, అధికారిగానలయుకొ=ఉద్యోగముఁడుగా నుండవలయును (దేవబ్రాహ్మణ ద్రవ్యలే?ముగలసినను రాజునకుఁ బాతకముగాన నది కలియుతుండునట్లధికారిని వేఱుగా నేర్పించుటయుక్తం బనుట). ఇంచుకతిన్నను=అట్లు నియమింపఁ బడినవాఁడు కొంచెము భక్షించినను, వాఁడె=అదేవ్రాహ్మణాన్నిత్యధికారియే, రూపణుననశించిపోవును.

చ. మును దనసీమ చేసికొని • ముల్లిడి గ్రుద్దట వెండి చేనిమె
తనకయి వేరు వెల్లఁకియుఁ • ద్రవ్వెడుకర్షకునట్లు శత్రుతో
నెనసియయైన దుర్గబల • మేకొనియైన నిజాత్మ చింతలే
క నెగడఁజేసి లోన మఱి • కంటకశోధనఁ జేయు టొప్పగున్. 219

టీ. (రాజైనవాఁడు) మును=ప్రథమమందు, తనసీమచేసికొని = తనయావరణముకొనిందికొని, ముల్లిడి=చుట్టును గంచెవేసి, వెంటడి=మఱియును, గ్రుద్దటకొ=గ్రుద్దలిచేత, చేనిమెతనకయి=వరిమొదలగునవి ఫలించునట్టి ప్రదేశముననున్న మన్నుచ్యుగునగుటకై, వేరు=చ్యుతగులమాలమును, వెల్లఁకియుకొ=మోట్లును (జాత్యేకించినము.), త్ర...ట్లు-త్రవ్వెడు=ఖననముచేయుచున్న, కర్షకునట్లు=కాపువానివలె, శత్రుతోకొ=పగఁతునితోడ, ఎనసియయైన=కపటస్నేహము చేసియైనను, దుర్గబలమేకొనియైనకొ=స్థలజలాది దుర్గములం గైకొనియైనను, తనసీమచేసికొని = రాష్ట్రము తనముధీనముచేసికొని, నిజాత్మ=తనహృదయమును, చింతలేకొ=పరునిచేత నుపద్రవముఁబడునను విచారములేక, నెగడఁజేసి=ఒప్పఁజేసి, లోనకొ=అరాజ్యమందు, మఱి=మమ్ముల, కంటకశోధనకొ = తుద్రశత్రునిరసనమును, 'సూచ్యగ్రీ' తుద్రశత్రుచకోమహానీచకంటక' యని యనురము. చేయుటొప్పగున్=చేయుట యుక్తము.

తా. రాజ్యమును స్వాధీనము చేసికొనకయే తుద్రశత్రు నిరసనము చేయఁగూడ దనుట.

క. మొదలనె యొరుదలకానిం

జెదరంగా నాడ కాత్మఁ జింతింపు పదిం

బదిగ మృష యేని మఱి విడు

ముదస్తుఁగాఁ గాక యుండ • నొక్కమతమునకొ.

220

టీ. ఒరుదలకొనిక=పిశునుని(కొండెగానిననుట), మొదలనే=ప్రథమమునకె, చెదరంగనాడక=చెదరిపోవునట్లుచెప్పక, ఆత్మక=మనస్సునందు, పదింబనిక= తెస్సగా (పదిపర్యాయములనుట), చింతింపుము=విచారించుము, మృషయేని = అబద్ధమాయేనా, మఱి=పిమ్మట, ఒక్కమతమునక= ఒకపక్షమునను, ఉదస్త్రుఁగాఁగాక యుండక=పరాధూతుండు గాకుండునట్లు, విడుము=వదలుము.

తా. కొండెగాండ్రు దూలనాడిన రాజునకు రహస్య వృత్తాంతములు తెలియవు గనుక చెదరనాడఁగూడ దనుట.

క. ధరణి నసాధ్యనగాటవు

లిరవుగ భూషీడ నేయునెఱుకుల పొరుగు

లిరవుగ నస్థితిశూరుల

కెరవుగ నిచ్చునది మిథము నెట్లయిన నురుకె. 221

టీ. ధరణి=భూమియందు, అ..లు - అసాధ్య=సాధింపనలవిగాని, నగ=కొండలును, అటవులు=అరణ్యములును, ఇరవుగ=తెంకిచేసికొని, భూ...ట్ల - భూషీడనేయు=భూమిపపద్రవముచేయుచున్న, ఎఱుకుల=ఈపేరుగలనీచజాతివాండ్రయొక్క, పొరుగుగూర్చు = సమీపగ్రామములను, అస్థి=స్థితిదప్పినటువంటి, శూరులకు=శౌర్యముగలపురుషులకు, (విదేశములనుండి స్థితిదప్పివచ్చిన భూరులకనుట.) ఇరవుగ=ఉనికిపట్టుగా, ఎరవుగ=మనోవృత్తిగాను, ఇచ్చునది=ఇయ్యనలయును, మిథముక=పరస్పరమును, ఎట్లయిన =స్వరచేత నొగ్గెనను, ఉరుకె=మేలగును.

తా. ఇట్లొనర్చితివేని నైదేశితులైన శూరులు దెగినను మిగుల హనిలేదు, అటవికులు దెగిరని యది మిక్కిలియు మేహననుట.

వ. విశేషించియు నప్పార్వతీయబలంబు లోనం గూడుకొన్న రాజునకుఁ బ్రజాబాధదళుగ దెల్లని బెదరు వాపి వారలం జేకూర్చుకొనవలయు నవిశ్వాసంబును విశ్వాసంబును నలుకయు నెలమియు నతివైరంబును నత్యానుకూల్యంబును నల్పులగుట నల్పంబునన యగు నెట్లంటిని. 222

టీ. విశేషించియు=మిగులగా, అప్పార్వతీయబలంబు=అయ్యటవిక నేన, లోనం గూడుకొన్నక=అడవిలో మెండైయుండెనా, రాజునకున్=మండోధరతికి, ప్రజాబాధదళుగ=జనపీడతత్కృతపదము (రాజునకుం దిరుగంటి పొరుతకగాని దేశమున కుపద్రవము చేయుచుండునుట), ఎట్లెనిక= ఏలొగ్గెనను, బెదరువాపి=జడుపుఁదీర్చి, వారలక=అయ్యటవికులను, చేకూర్చుకొనవలయున్=అనుసూముచేసికొనవలయును, అవిశ్వాసంబును=నమ్మకపోవుటయును, విశ్వాసంబును=నమ్ముటయును,

అలకయుక్=కోపమును, ఎలమియుక్=ఆర్ద్రహృదయత్వమును, అతివైరంబుక్= అత్యంతవిరోధమును, అత్యానుకూల్యంబును=అత్యంతసహకారత్వమును, అల్పలగుటక్=తుచ్ఛజాతులగుటవలన, అల్పంబున=స్వల్ప కార్యముచేతనే, అసున్=కలుగును, ఎట్లంటేని=ఏవిధంబంటివా.

శా.విల్లుం దానును భిల్లుఁ డొక్కఁ డరుగఁ నిన్విం దింట దుగ్ధాన్నముక్
భిల్లుం డన్యఁడు వెట్ట నార యుకుకఁ నీవ్విడిచి దొబ్బించు వాఁ
డెల్ల న్నమ్ముగఁ జేసి తన్ననుపరాఁ నెందఁ దెగం జూడఁగా
నుల్లంబై చన నంపు నార చెడు నాఁ నూహించి పో నంపఁడే. 223

టీ. విల్లుక్=తానును=వింటిబద్ధయును దానును (విల్లుచేతఁబట్టియనుట), భిల్లుఁ డొక్కఁడు=ఒక బోయవాఁడు, అరుగక్=పోఁగా, భిల్లుఁడన్యఁడు=మఱియొక బోయవాఁడు, ఇంటక్=తనగృహమందు, దుగ్ధాన్నమున్=పాలన్నమును, విందు=ప్రీతిపూర్వకమైనభోజనమును, వెట్టక్=ఇడఁగా, నారయుడుకన్వీక్షించి=వనియింటిజానకీత్రాటికొఱకై ప్రాయమిడఁ బక్వమగుచున్న పట్టతాలలపై నెఱ్ఱఁగాఁ గొంగిననీటినిజూచి, దొబ్బిఅంచుక్=మాంస మనియెంచి, (ఇది తనకుఁబెట్టకపోయె గదాయని కొంచెపుపనిగా విచారించి కోపించియనుట.) వాడు=ఆతఁడు, ఎల్లక్=దీనినంతయును, ఎమ్ముగఁజేసి=వ్యర్థపఱచి, తన్ననుపరాక్=వాడు దన్ననుపుటకొఱకుఁ గొంతదూరమురాఁగా, ఎందక్=ఎక్కడనైనను, నెగంజూడఁగాక్=చంపకలఁపఁగా, ఉల్లంబై=మనస్సుగలవాడై, చననంపును=పోనంపును, నారచెడు నాన్=ప్రాయమిడ నుడుకఁబెట్టినచివరకు చిమిడిపోవుచున్నదివెల్లనతెవఁగా, నూహించి=ఆపిమ్ముట నుడుకునని నారగాని మాంసముకొదని వితర్కించి, పోనంపఁడే=పోవునట్లునెలవిచ్చి పంపఁడా, (చంపకయే పోనిచ్చె ననుట.)

శా. అల్పల కతీవై రాత్యానుకూల్యము లల్పకార్యములవలననే పుట్టుచున్న ననిభావము.

శ. ఆపాలుగూటనే నిజ, మేపాటియుఁ దప్ప రాడిఁ రే నెరసునఁ గొం
తేపాటిగన్న నలుగుదు, రీపని యెంతనక వెడఁగుఁబడ నాటవికుల్.

టీ. ఆటవికుల్ = భిల్లపులిందాఁలు, ఆపాలుగూటనే= ఆక్షీరాన్నముఁ బట్టుచేతనే, ఆడిరేన్=పలికిరా, నిజమేపాటియుఁ దప్పరు=తామాడినయథార్థమైన పలుకు నెంతమాత్రమతిక్రమింపరు. నెరసునన్=తప్పినము విషయమై, కొంత=కొంతెము, ఏపాటిగన్నన్=ఏ మాత్రము చూచినను, ఈపని=ఈ కార్యము, ఎంతనక=

ఎంతమాత్రమని యొచక, వెడఁగుటెడక=వెట్టిమనస్సు చేతను, అలుగుదురు = కోప గింతురు.

తా. బోయవాండ్రు మొదలగు నల్పజనులు కారణములంబట్టి ప్రసాదని గ్రహములు గలవారగుదురుగాని గొప్పకార్యములకుఁ దగినట్లు గొప్పగా యోజింప రనుట.

తే. ఆటవికవశ్యకలన సత్యమున వైరి

మనుజుపత్నిమైత్తి దూతసమ్మానమునను

గూర్చి దటి భృతిఁ గాల్చురంకును సపారి

తోషికపునేవ నెలమి రాంతులకుఁ గలుగు.

225

టీ. ఆ...న-ఆటవిక=పులిదాసులయొక్క, నశ్యకలన=స్వాధీనకరణము, సత్యమునన్=యథార్థము వదిచుట చేత, కలుగున్=అగును, (సత్యవాక్యమునకే నశ్యకలనమరనుట) నై...త్తి-వైరి=శత్రువైన, మనుజుపత్ని=నృపునియొక్క, మైత్తి=స్త్రీహము, దూతసమ్మానమునన్=వారిరాయబారులను బహుమానించుట చేతను, కలుగున్=సంభవించును, తటిన్=కోరిన సమయమందు, భృతిఁ-జీతమిచ్చుట చేతను, కాల్చురకును=పదాదులను, గూర్చి=మైత్తి, కలుగున్=సంభవించును, 'భృతిర్భరణమాల్యయో' యని రత్నమాల. సపారితోషికపునేవక్=బహుమానములతో (గూడఁ గొలిపించుకొన్న) సునిలలు, రాంతులకున్=అశ్వాగోహులకు, ఎలమి=సంతోషము, కలుగున్=సంభవించును.

తా. రాజనవాండ్రు సమయములనుబట్టి వారివారికిఁగ దగినట్లు నడపింపనిలయు ననుట.

క. మేలగుఘోటకమును శుం

డాంబును నాప్తసుభటునకె యిమ్ము తటి

నేలగుమేపున మందర

బాలింపుము దొరలపాలు + పఱపకు మెప్పుడున్.

226

టీ. తటిన్=అయ్య సమయములమందు, మేలగుఘోటకమును = గొప్పయ్యమును, శుండాంబును-ఏయగును, మందరన్ = వాజికాలయగు, 'వాజికాలాను మంతురాయని' యనునము. (ఇది గజకాలకు నుపలక్షణము.) మేలగుమేపునన్=మంచి మేతచేత, పాలింపను=సంరక్షింపను, ఆ...ట-ఆప్త=ఇష్టుఁడైన, సుభటునకె=మంచి రాకునకె, ఇమ్ము=ఓసంగుము, ఎప్పుడున్=ఏ సమయమందును, దొరలపాలుపఱపకుము=గొప్పయధికారులవశము చేయకుము.

తా. గజాశ్వాదులకు సుఖరక్షణము చేయఁదలంచితివేని దానినొప్పి నెఱుంగక యారోహణముజేయునట్టి గొప్పయుద్యోగస్థుల కధీనముచేయక యాత్మఁడైన బంటున కధీనము నేయుమనుట.

తే. కార్య మొక్కఁడు గనిన మాత్సర్యమున నొ

కండు గా దని ఖండించుఁ • గ న్నెఱింగి

యిరువురను గా దనక కొల్వు • విరిసి మీఁద

నల్ల వాఁ డెన్నినది నేయ • నగు శుభంబు.

227

టీ. ఒక్కఁడు=ప్రధానపురుషుఁడు, కార్యము = పనిని, కనినన్ = తెలిసి చెప్పఁగా, మాత్సర్యమునన్=అట్లు చెప్పిన వానిమీఁది ద్వేషముచేతను, ఒకండు = మఱియొకఁడు, కాదనిఖండించుకొ=అతఁడు చెప్పినట్లు కాదని భంగపఱచును. కన్నెఱింగి = వారిద్దఱలోని యాలోచనక్రమము నెఱింగి, ఇరువురను = ఆలాగున జెప్పిన వారిద్దఱను, కాదనక=నిషేధింపక, కొల్వువిరిసి=సభజాలించి, మీఁదన్ = పిమ్మటను, అల్లవాఁడు=మాత్సర్యములేక తొల్లహితముఁ జెప్పినవాఁడు, ఎన్నినది నేయన్= విచారించిన కార్యము నేచేయఁగా, శుభంబు=మంగళము, అగున్=జెను.

క. పగ వెలిఁగని లోదస్యులఁ

జిగురింపఁగఁ జేసి నృపతి • చిక్కుపడఁ బను

లైగి నేయక తారే ది

క్కుగ నడతు రశంక నల్లిఁకొని దుస్సచిపుల్.

228

టీ. పగ వెలిఁగని=రాజునకు సమనంతర దేశమునంగుండునట్టి విరోధుల నుండఁ జూచి, లోదస్యులన్ = స్వరాష్ట్రమునందలి యుద్రశత్రువులను, 'దస్యుఃశత్రవశత్రవః' యని యుచుండు. చిగురింపఁగన్=పల్లవింపఁగా, చేసి=ఒనర్చి, నృపతి = రాజు, చిక్కుపడన్ = గ్రహింపఁబడునట్లు, పసుల్ = రాచకార్యములను, తెగిచేయక = సాహసించి యొనర్చక, తారేదిక్కుగన్=వేలుమృత్రులులేక రాజునకుఁ దామేయా ధారమగునట్లు, దుస్సచిపుల్=దుష్టమంత్రులు, అశంకన్=భయములేనట్లు, అల్లకొని= కొండఱంగట్లుకొని, (ఏకీభవించియునుట.) నడతురు=ప్రసరింతురు, (కావున నట్టిగుర్మంత్రిలు లేక యుండునట్లుగఁ బ్రభుత్వము నేయవలయు ననుట).

క. ఇప్పింతు రాత్త పశులకుఁ

దప్పింతురు పకుల కాడి • తప్పింతురు రా

జప్పగిది వాఁడె యని వే

చెప్పినఁ బెరవారు నమ్మి • చేరక యుండక.

229

టీ. ఆత్మపశులకున్ = తమకు స్వాధీనులై యుండువారలకు, ఇప్పింతురు = వలయునస్తువుల నియ్యజేయుదురు, పరులకున్ = తమ కనుబంధములేనివారలకు, తప్పింతురు = ఇయ్యకుండునట్లు చేయుదురు, ఆడితప్పింతురు = రాజుపలికినమాట దొలగునట్లు చేయుదురు, వే = వేయవిధములుగా, చెప్పినన్ = పలికినను, రాజు = తోడు, ఇప్పగివారడేయని = ఈలాగునఁజెప్పి తప్పెడువారడేయని, పెరవారు = అన్యులెవ్వరును, నమ్మి = విశ్వసించి, చేగక యుండన్ = సగ్గఱనచ్చిచేరకుండునట్లు, రాజుచేతనాడి తప్పింతురని క్రిందికన్యాయము.

ఆ. వాఁడీ బొదలు జరఁగవై శ్వాసరుఁడు గఫ

ప్రముఖదోషయుక్తి + బలిమిచెడిన

వెలి మహాషధంబు + బల మిచ్చుగతిఁ బ్రతి

నేయ వారిమదముఁ + జెఱచుఁ బరుఁడు.

230

టీ. వాఁడీన్ = త్రైత్యముచేత, పా...డు-పొదలు = ప్రబలుండైన, జరగవై శ్వాసరుఁడు = జౌదరాగ్ని, కఫప్రముఖదోషయుక్తిన్ = క్లేష్మాదిదోష సంబంధముచేత, బలిమిచెడినన్ = సత్త్వహీనుఁడుకాఁగా, వెలిన్ = వెలుపలనున్న, మహాషధంబు = శ్రేష్ఠమైన ధైవజ్యము, బలమిచ్చుగతిన్ = జ్వరాగ్ని కింకర్యముగలుగజేయునట్లుంబల్కెప్రతి నేయన్ = బలులుగా నొక సమర్థుని నియమింపఁగా, పరుఁడు = ఆ యధికారమునకు నచ్చినపురుషుఁడు, వారిమదముక్ = ఆ దుర్మంత్రులయొక్క మదమును, చెఱచుచుక్ = అడంచును.

వ. వారిమిగిలి ప్రతినేయ నెట్లంటేని.

231

టీ. వారిమిగిలి = పూర్వమునందున్న యీమంత్రుల నతిక్రమించి, ప్రసాదమున ఏలాగున నితరపురుషునిఁజేసిచ్చును, అంటేని = ఈలాగంటివా చెప్పెదను.

క. భండారముతో హయమద

శుండాలఘటాళి దనదు + సొమ్మై పాగా

నుండిన సంతటఁ బాయదె

పండితుఁడును బిరుదునైన + పలికిని బయల్కె.

232

టీ. భండారముతో = బొక్కసముతోడని, హ...హయ = గుఱ్ఱములయొక్కయు, మగశుండాల = మదిపుటేగుండులయొక్కయు, ఘట = గుంపులయొక్కయు, అలి = ఎరుస, తనదుసొమ్మై = తనయధీనమై, పాగానుండినక్ - కాలయంకుషంబుగా, అంతటక్ - అటుపిమ్మటను, పండితుఁడును = ఎఱుకగలవాఁడును, బిరుదునైన = కూరుఁడు నైనట్టి ఎంటి, పలికిన్ = రాజునకు, బయల్కె = దుర్మంత్రవ్యాపారము నివృత్తమై, పాయదె = పోదా, (పొవునటు).

క. కుడుపున నొకకడి దఱిగినఁ

జెడఁ జూచుటె కాక పతికిఁ జెలియుం గలఁడే

యిడ నని విడువం జెల్లనె

నడప వలయు నేర్చినట్లు • నమ్మకయె కృపన్.

238

టీ. కుడుపునకొకభజనమందు, ఒకకడి=ఒక్కక బళము, తఱిగినకొక=తక్కువపడగా, చెడఁజూచుటెకాక=రాజునకుఁజెఱపుతలంచువారేకాని, పతికికొక=రాజునకు, చెలియుకొక=మిత్రుఁడును, కలఁడే=ఉన్నాఁడా, (లేడనుట.) ఇడనని=ఇట్టివీరులకుఁబెట్టనని, విడువకొక=త్యజించుట, చెల్లని=తగునా, (విడువంగూడదనుట.) నేర్చినట్లు=తగినయట్లు, నమ్మకయె=వారయింపు మనంబున విశ్వాసముంచకయె, కృపన్=దయచేతును, నడపవలయున్=పోషింపవలయును, (నేవసులకుఁ దక్కువపడనట్లు పోషింపకున్న స్వప్రయోజనములు జరగవుగానఁ జక్కగాఁ బోషింపవలయును.)

చ. ఒకటికి గోయకుంటఁ గను • మున్నవియుం ద్రుపదుండు మారణే

ప్రికి బనిఁ జూపి వేడ మునిసింహుఁ డొకండు తమన్న వేల్పుఁబం
దొకఁ డపవిత్రభూమిఁ గని • యొల్లకయే చనఁ దా గ్రహించె గో
య కనియొ గాన నల్లెఱుంగ • నొజను సర్వముఁ గాన శక్యమే.

టీ. ఒకటికిన్=ఒకయకృత్యమునకు, గోయకుంటన్ = అసహ్యపడకుండుట చేత, ఉన్నవియున్=తక్కిననడపడికిలను, కనుము. తెలిసికొనుము, ద్రుపదుండు=పాంచాలుండు, మారణేప్రికిన్=హింసారూపమైన హోమమునకై, పసిన్=పెక్కుగోవులను, చూపి=అగపటిచి, వేడన్=ఇచ్చెదనని ప్రార్థింపఁగా, మునిసింహుఁడొకండు=ఉపయాజుఁడుఆశ్రమనిశ్రేష్ఠుండొకండు, 'స్వరుత్తరపదే వ్యాఘ్రపుంసంధిభవంజరాః, సింహశార్దూలనాగాద్యాః పుంసీ శ్రేష్ఠార్థగోచరాః' యని యమరము. తమన్నవేల్పున్=తమజ్యేష్ఠభ్రాతయైన యాజుఁడు పాపకర్మమునిగోయక హోమము నేయును, ఆచెట్లంటేని, పండొకఁడు=ఒకఫలమును, అపవిత్రభూమిన్=అపరిశుద్ధస్థలమందు, కని=పడియుండఁగాఁజూచి, ఒల్లక=అఫలమునుగ్రహింపక, నేన్=నేను, చనన్=అనిరికిఁబోఁగా, తాన్=మాయన్నయైన యాజుఁడు, గోయక=ఏమికిఁపక, గ్రహించెన్=పుచ్చుకొనెను, అనియెఁగానన్=అలాగ నెనుగనుక, (అనఁగా ఫలాపేక్ష గలవాఁడుగనుక నాయనయొద్దను వెల్లిని నీమార్గముజ్ఞమును జేయించునుగాన నచ్చుటకి వెల్లు మని ద్రుపదునితోఁ బెల్లెను గనుక ననుట.) అల్లెఱుంగ నొన్=స్థానీవులాక వ్యాఘ్రముచేత నల్లెఱుంగనిలయును, చనుసర్వమున్=జరిగువానినిన్నిటిని, కానన్=పరిక్షించిచూచుట, శక్యమ=సాధ్యమా. (కదనుట.)

క. వీర డెడరున గీ డెన్నిన

వాడని జయమైన హింస * వదలికొనుము శ్రీ

పోడి మహి యేమిగొలుబ

ల్యాడి సెడిన నట్టిదయకు * వైరియు నమ్ము.

235

టీ. వీరడు = ఈపురుషుడు, ఎడరునకొ = ఇక్కట్లుపడుచున్నందు, కీడు = అనిష్టమును, ఎన్నినవాడని = తలచినవాడని. (గూఢశత్రువును, తదవప్రబుంధైన బలన ద్వికోధియు ననుట.) జయమైన = ఈ పాదముచేత గెలిచినపిమ్మట, హింసనదలి = చంపదలచుక, శ్రీ = విశ్వరథముయొక్క, పోడిమి = అతిశయమును, కొనుము = వారింపుము, అహి = పాము, కొలుబల్యాడి సెడినన్ = పంటి తెల్ల్యముడంగినపిమ్మట, ఏమి కొలు = ఏమి చేయఁగలను, వైరియున్ = శత్రువును, అట్టిదయకున్ = అటువంటివిరోధిని జంపకవిడిచినకృపకు, నమ్మున్ = విశ్వసించును, (హింసాపరుఁడు గావండనేని శత్రువైనను నమ్ముననుట.)

తే. దేశవైశాల్య మర్థసిద్ధికిని మూల

మిల యొకింతైన గుంటగాల్వలు రచించి

నయము పేదకు నరిగి గోరునను నొసంగి

ప్రబలఁ జేసిన నర్థధర్మములు పెరుగు.

236

టీ. దేశవైశాల్యము = దేశ-రాష్ట్రముయొక్క, వైశాల్యము = విష్వగలుట, అర్థసిద్ధికొ = ధనాదాయమునకు, మూలము = హేతువు, ఇలయొకింతైనకొ = (అట్లు విస్తారముగాక) ధూమికొం చెప్పెనను, గుంట = తటాకములు, కాల్యలు = నిజఁదకాలువలు, రచించి = కలుగఁజేసి, పేదకున్ = దగ్గరఁడైన కౌపువానికి, అరికొ = పన్నునందును, గోరునను = వారకమంతును, నయము = మేలు, ఒసంగి = కలుగఁజేసి, ప్రబలకొ = వృద్ధిబొందునట్లు, చేసినకొ = ఒనర్చినట్లాయెనా, అర్థధర్మములు = ధర్మార్థములు, పెరుగుకొ = వృద్ధిబొందును.

తే. ప్రజ లవసి చన్నఁ బిలువ కంపుసులఁ గొలుచు

నమ్మి యిండ్లంధనంబున * కాయె ననెడు

కలని నక్కైన యధికారి * గలనృపతికి

నేడుదీపులు గొన్న సమ్మద్ధి లేదు.

237

టీ. ప్రజలు = తనరాష్ట్రమునందలిజనులు, అనె = నొగిలి, చన్నకొ = తేలి పొఁగా, ఓలువకొ = మరలవారిని నొడంబఱచి మోఁగఁజెట్టుకొనిరాక, అప్పసులకొ = వారి పశువులను, కొలుచుకొ = ధాన్యమును, అమ్మి = విక్రయించి, ఇండ్లు = వారిగృహములు,

ఇంద్రసంబులకాయే = వంటచెఱుకునకొదిగెను, అనెడు = అనునట్టి, కలనినక్షేపన = పోరిలోని జంబుకమువలె నశుభమును గోరుచున్న, అధికారిగల = ఉద్యోగస్థుఁడుగల్గినట్టి, నృపతికి = రాజునకు, ఏమదీవులు = సప్తద్విపములను, కొన్న = గ్రహించినప్పటికిని, సమృద్ధిలేదు = సంపదచేకూఱును.

మహాస్మగ్ధర.

ఉర వాచాగంబు భోగంబు భయము నొకపాలుగ్రనేనావనార్థం
బిరువాల్నిండురుభండాారిలుచొర నొకపాలిట్లుగా నాయమొప్పం
జరదృష్టి నైవరిపక్షేక్షణము సచినముఖ్యస్వపక్షేక్షణంబుం
ధరణీనాథుండు నర్పందగుఁ దగు దునుమందనకరాళిన్నిజోర్చి.

టీ. రాజు ననుసచ్చునట్టి యాయతిని నాలుగుపాళ్లుచేసి, ఉరవు = అధికము, బాచాగంబు = ఐనత్యాగమును, (ఇది త్యాగభజనము) భోగంబు = స్వానుభవమును, ఉభయముక = రెంటికీని, ఒకపాలు = ఒకభాగము, ఉ...బు-ఉగ్ర = ప్రతాపశాలియైన, నేనా = నతురింగబలముయొక్క, అనినార్థంబు = రక్షణముకొఱుకు, ఇరువార = రెండుభాగములును, నిం...లు-నిండురు = సంపూర్ణమయి, భండాారిలు = కొకాగారమును, చొర = ప్రవేశించుటకై, ఒకపాలు = ఒకభాగమును, ఇట్లుగా = ఈచతుష్ప్రకారములుగా, ఆయమొప్ప = అర్థాగమమేర్పడియుండగా, 'అర్థాగమభవేదాయ'యని యుమరము. చరదృష్టి = చారులనియెడు నేత్రముచేత, 'అపవర్షశ్చరస్పృశ'యనియుమరము. నైవరిపక్షేక్షణము = శత్రుపార్శ్వదర్శనమును, సచినముఖ్యస్వపక్షేక్షణంబు = మృత్రులులోనగు స్వపక్షజనదర్శనమును, ధరణీనాథుండు = రాజు, ఒనర్పందగు = చేయందగును, పిశోర్చి = తనరాజ్యమునందు, తస్మరాళి = దొంగలగుంపును, కునుమందన = చంపుట యోగ్యమగును.

క. లాలన నారత్నులగమి

నేలి తెలిసి మ్రుచ్చు నాజ్ఞయిడ కతఁడు చెరం

బో లాఁతి నిడ నయశ మెం

తేలేవదె శూలపృథువాణిజ్ఞాయమునన్.

289

టీ. లాలన = బహుమానముచేత, అనత్నులగమి = తలనరులగుంపును, ఏలి = పోషించి, తెలిసి = ఎఱిగి, మ్రుచ్చు = దొంగను, అజ్ఞయిడ = వెంటనెఱిఁపక, చెర = బందిఖానాలోనుండి, అనెడు = అదొంగ, పో = పాటిపోగా, లాఁతిని చా = వాఁడుపలాయితుడైనందున నలసగులు తమకొజ్జ విచ్చనని యన్యనిం గెచ్చి యాచెఱసాలలోనుంచగా, శూలపృథువాణిజ్ఞాయమున = కొఱునవేయబడిన పెద్దకోమటిశెట్టి న్యాయమువలె, అయశ మెంతేలేవదె = అపకీర్తియధికముగరాదా,

(ఎచ్చుననుట.) ఆదెట్లన, నపరాధముఁజేసినవానిం గొట్టునవేయునట్లొక వివేకములేని రాజాజ్ఞ చేయఁగా, గొట్టునవేయునవసరంబునఁ బెద్దకొట్టునం దపరాధనివేయునెడఁ దగియుండగు మాడవచ్చిన యీ పెద్దకోమటిసెట్టి తగియున్నాఁడని యొకండుచెప్పఁగా యుక్తమనియించి యట్లు పెద్దసెట్టినే కొట్టునవేయించిన రాజున కంత యపకీర్తిగలిగినో యంత యపకీర్తి గల్గుననుట.

చ. ఎఱుంగ నగు న్యశక్తి నవనీశుఁడు నాలుగుపాళ్ల మూఁడుపాళ్ల
 ళ్లెఱుంగక మోచినట్టిపని • కిష్టసుహృత్తతి దెల్ప నొక్కపా
 లెఱుంగ నగు న్నయాధ్యమతి • నిట్లు నిరాగ్రహుఁడైన జేయునె
 త్తతి విపదుగ్రదండపరఃతంత్రుఁడు గాక చిరంబు రాజ్యమున్. 240

టీ. ఆవనీశుఁడు-రాజు, నాలుగుపాళ్లక = తెలియఁజగిన నాలుగంశముల యందు, న్యశక్తి = తనసామర్థ్యముచేత, మూఁడుపాళ్ల = మూడంశములను, ఎఱుంగనగుక = తెలియఁదగును, ఎఱుంగక మోచినట్టిపనికి-ఎఱుకపడనట్లు దాచియుంచిన విషయమునకు, ఇష్ట-ఆప్తులైన, సుహృత్తతి-మిత్రబృందము, తెల్పక = ఎఱుకచేయఁగా, ఒక్కపాలు = ఆయొకభాగమును, ఎఱుంగనగుక = తెలిసికొనవలయును, నయాధ్యమతిక = నీతియుక్తమైన బుద్ధిచేత, ఇట్లు = ఈ క్తప్రకారముగా, నిరాగ్రహుఁడైనన్ = కోపములేనివాడాయెనా, ఎత్తతినన్ = ఎసముమునంనుచు, వి...డుగాక-విపత్ = తనకుఁగల్గినయాపదకును, సాగ్రదండ = ఆపరాధులవిషయమైన భయంకరింబగుదండమునకును, పగత్త్రుఁడుగాక = శత్రుఁడుగాక (ప్రారంభించునీయకనుట.), చిరంబు = బహుకాలము, రాజ్యమున్ = హోరితము, చె మున్ = పెనమ్మును.

తే. కన్నొకటి నిద్ర వోఁ బెఱుకంట బాగ
 రంబు గావించు భూహంఁగ్రంబుమీఁది
 యచ్చభల్లంబుగతి భోగ • మనుభవించు
 నెడను బహిరంతరదులపై • దృష్టివలయు. 241

టీ. కన్నొకటి = ఒక నేత్రము, నిద్రపోన్ = నిద్రరింపఁగా, పెఱుకంటన్ = రెండవనేత్రముచేతి, బాగరంబుగావించు = మేలుకొన్నటువంటి, భూహంఁగ్రంబుమీఁది = చెట్టుయొక్క కొననున్న, అచ్చభల్లంబుగతిన్ = భల్లకమువలె, 'ముఖిచ్చభల్ల భల్లా'కాదని యవరము. భోగ మనుభవించునెడను = రాజ్యసుఖానాభిముఁ జేయునప్పుడు, వి...పైన్-బహిరంతః = బాహ్యంతరములయందున్న, అరులపైన్ = గ్రులుమీఁద, దృష్టివలయున్ = చూపునగుచువలయును.

ఉ. అక్షరవక్షాపతమున • సర్థము నూల్ల నొసంగ నుబ్బునక
 భిక్షుజటాధరాదికులు • భిన్నసజవృత్తు లొద్దురైనదు

చ తు ర్థ శ్వా స ము.

ర్భిక్షురుజా శిశుచ్యుతులు * పెక్కగుభక్తియ చాలు దానో

తత్తుభితత్వమే యథుముః * దార్పదు శంకః దలంగు మియ్యె.

టీ. అ...నన్ - అక్షరం=నాశమునొందని, (విద్యాపరమముగానైన జెప్పవచ్చును.) పక్ష పాతమునకే=దాక్షిణ్యముచేత, (చెడనియనుగ్రహముచేత ననుట. అక్షరముఁ జదివెయన్నారన్న పక్ష పాతముచేతననియుం జెప్పవచ్చును.) అర్థముకే=ధనమును, ఊర్భేకే=గ్రామములను, ఒంగన్=ఈయఁగా, ఉబ్బునకే=పొగరుచేతను, భి...లు-భిక్షు-సన్న్యాసులు, జటాధర=జడలు ధరించినవారు, ఆదినులు-లోనగువారు, భిన్న నిజైతరు లొదురు=నియమభ్రంశముగలవారొగురు, ఐనకే=అట్లుగుటవలన, దు...లు-దుర్భిక్ష=క్షామమును, రుజా=ముక్తిఁజేయదలగు వ్యాధులును, శిశుచ్యుతులు=బాలారిష్టములును, పెక్కగుకే=విస్తరిల్లియుండును, భక్తియచాలుకే = వారిపట్లఁ బూజ్యానురాగ మేచాలును, దాననాకే=అ యర్థగ్రామాదుల నియ్యనందున, అగు తత్తుభితత్వము = అగునాసన్న్యాసులు మొదలగువారు తో భవదుట, ఏయథుముకే= ఏ పాపమును, తార్పరు=రాజును బొందింపను, ఇయ్యెడకే=ఈపట్ల, శంకకే=భయమును, తలంగుము=విడువును 'శంకావితర్క భయయో' యని యమరము.

క. విను వారత్రయవిజ్ఞా, పన కోర్వుము నధ్యకోటిపట్టున బెదరం

దనకప్పడె కీడగు నను, జనముంబట్టుటకుమునుపశస్త్రము చాలుకే.

టీ. వినుము=ఈ చెప్పేడిహితము వినుమనుట. నధ్యకోటిపట్టునకే - చంపఁ దగిన ప్రజలపట్టును, నా...కుకే=వారత్రయ=మూఁడుమాఱులు, విజ్ఞాపనకుకే=విన్నపమునకు, ఓర్వుము=సహించుకొనుము. (మూఁడు నేరములను గావుమనుట.) చెదరకే=వాఁడు దప్పించికొని వెళ్లెనా, తనకుకే=రాజునకు, అప్పుడె=విడువఁగా నే, కీడు=అనిష్టము, అగునను=సంభవించునని నోచెడు, జనముకే=మనుష్యులను, పట్టుటకుకే=పట్టుకొనివచ్చుటకు, మునుప=ముందె, శస్త్రము=శస్త్రమే, చాలుకే=పర్యాప్తము.

తా. పట్టుబడిన శస్త్రవును విడిచి పెట్టిన హానికరంబని లోచెనా యప్పుడ హతుని గావింపు మనుట.

క. శూరాలాపములకు నతి

శూరుఁడూ దా నయ్యు నృపతి * సోకోర్వె దగు

న్వారుబ్బుదు రందున నిజ

శూరత దొరలందుఁ గనుటఁనూ కార్య మిలకే.

244

టీ. నృపతి=రాజు, తాను అతిశూరుఁడుఅయ్యుకే=మిగులఁ బరాక్రమంఁగుఁడైనప్పటికిని, శూరాలాపములకుకే=వీరుఁడాడెడి శౌర్యవాక్యములకు, ఓర్వెదగున్ = శూరాలాపప్రవాణనయైన యహంకృతి సహించి యుండఁదగును, అంగునకే =

ఆముక్తమాల్యద, నవ్యాఖ్యానము

. పటవలన, వారు=ఆశూరులు, ఉబ్బుమరు=ఉత్సాహమునువిడువరు, ఇలక
మయందు, నిజశూరత=స్వీయశూరత్వమును, మౌరలంచుక=తనకు సరియైన
ప్రభువులందు, కనుట=చూచుట, కౌర్యమునూ=యుక్తమునుమీ. (అనఁగా దన
భటుల శూరాలాపంబుల నోర్వకలయుననుట.)

శా. రేవుల్తావు మతంగజంబులు మణిశ్రీఖండముక్తాదియున్
రావాణిజ్యము పెంచి యేలఁగ నగు + న్వర్షంపుటెవ్వక రుజ్జ
హావశ్యందిగు నన్యభూప్రజలరాజాయాజిత్యైచితిక
బోవంగాఁ దగుఁదోట దొడ్డిగను లాంపు లూచుడఁ బంపం దగున్.

టీ. రేవుల్ - ఓడలుదిగునట్టి కరవాక పట్టణములందె, (సప్తమృగధమంబునబ్రథ
మ.) మా...లు-మావు=ఆశ్వములును, మతంగజంబులు=ఏనుగులును, మణి=రత్నము
లును, శ్రీ...యున్-శ్రీఖండ=చందనము మొదలగు పరిమళద్రవ్యములును, ముక్తాది
యున్=సుత్యములు మొదలగునవియును, రాన్=వచ్చునట్లుగా, వాణిజ్యము పెంచి=
తేరముపెంపునీసి, ఏలఁగనగున్=పాలింపవలయును, న్వర్షంపుటెవ్వక=తామముచేత,
రుజ్జ=రోగముల చేతను, హావశ్యం=అలసటల చేతను, దిగు=చేరినటువంటి, అన్యభూ
ప్రజలన్=దేశాంతరప్రజలను, రాజా=ప్రభువు, ఆయాజిత్యైచితిక=వారివారి
కులములకుఁ దగినట్లుగా, ప్రాపంగాదగున్=రక్షింపవలయును, తోట=ఉద్యాన
వనములు, దొడ్డి=పశువులమందను, గనులు=రత్నములుండు నాకరములును, ఆపుల్=
తనకు హిరణ్యగోరువున్న వాగు, చూడఁబంపందగున్=పరామర్శచేయుటకై పంపుట
యుక్తము.

శా. సముద్రతీరముననుండు పట్టణములకుఁ గురంగజమణి శ్రీఖండములు
వచ్చునట్లు నర్తకము వృద్ధిఁజేయించి యోడలలోని సరకులు సులభముగా దిగునట్లుగా
నవతరణమార్గంబులం గాపాడవలయుననుట.

ఆ. హదను వచ్చుదాఁక + నపరాధిపై రోష
మాఁగి చెఱివవలయు + హదను వేచి
లక్ష్మీసిద్ధిదాఁక + లావున శర మాఁగి
కాడ విడుచు వింటివాఁడువోలె.

246

టీ. హదనువచ్చుదాఁక=తనకు సమయమువచ్చువఱకును, అపరాధిపై=
తప్పుచేసినవానిమీఁద, రోషమున్ = కోపమును, ఆఁగి = అడించికోని, హదను=
సమయమును, వేచి=కనిపెట్టి, లక్ష్మీసిద్ధిదాఁక=గుటి తనకులొనర్చుటకు పర్యంతము,
లావున = తనబలిమిచేతను, శరమాఁగి = బాణమునాకర్షించిపట్టి, కాడవిడుచు=

భాగమును దిగబడునట్లు వదలుచున్న, వింటివాఁడువోలే = భానుఘ్ననివలె, చెఱపవలయుక = నిగ్రహింపవలయును.

శా. పోవం బోలు లఘుప్రయాణము దినంబుల్లోన్ని యొండొంట నే
కావైరిక్షీతి కంబువు *ల్పిఱుద రాఁగా నిల్చు జాలుంబలెం
ద్రోవక సైన్యము గూడ వైరిబలసాంద్రుం డైనఁ బూజాదులం
బోవం బోలుఁ జరోక్తిచేత ననఁదేఁ * బో కావరింపం దగున్. 247

టీ. (రాజా) కావైరిక్షీతిక = కుత్సితశత్రునియొక్క భూమికి, లఘుప్రయాణము = కొంచెపు పైనులుగ, దినంబుల్లోన్ని = కొన్ని దినములు, ఒండొంట నే = ఒక టొకటిగా, అంబువు = ఉదకములు, పిఱుదరాఁగా = వెంబడిరాఁగా, (నలదరాఁగా ననుపాతమునఁ బ్రవాహమురాఁగా), నిల్చుజాలుంబలెం = ముందుపోవుచున్న కొంచెము నీళ్లు వెనుక మెండుగవచ్చునీళ్లు కూడువలెను నిలుచుచందమున, ద్రోవక = మార్గమందు, సైన్యముగూడక - తనసేనక లిసికొను పర్యంతము, పోవంబోలుక = వెళ్లఁదగును, వైరి = ఆశత్రువు, బలసాంద్రుండైనక = బలమంతుడాయెనా, పూజాదులక = వారు సేయునట్టి యుపచారములకే, పోవంబోలుక = మల్లికొని వెళ్లవలెను, చరోక్తిచేతక = వేగులవారివేగుచేతను, అనఁదే = వాఁడు స్వల్పుడని వివేచింపఁదేనా, పోక = వెనుకకు మళ్లక, ఆవరింపందగక = చుట్టుకొనవలయును.

చ. ద్రవిణము నొవ్వఁ గొంట నొఱుద్రా బలతో నిడుచుంట భూమి గొం
తవలికి నిచ్చుచుంట ప్రథమాస్తతః జూడక శంక నుంట లోఁ
బావయు నృపాళికై యథాయము స్మరిభూషలు గుప్తి బంపి భూ
ధవుఁ డరియం దిడం దగు భిదం దనయం దివి మాన్పుకోఁ దగున్.

టీ. ద్రవిణము = ధనమును, నొవ్వఁగొంట = తనరాజ్యమందలి ప్రజలునొమ్మునట్లు పుచ్చుకొనుటయు, 'హిరణ్యం ద్రవిణంశ్యమ్' మ్మని యమరము. ఒఱుక = ఆలోచనను, ద్రాబలతోక = సందలతోడ, ఇడుచుంట = చేయుచుండుటయును, భూమి గొంత = కొంతదేశమును, ఆవలికే = వెలుపలికి, ఇచ్చుచుంట = ఒసంగుచుండుటయును, (శత్రువులు బలాత్కరించి తనభూమి నాక్రమింపఁగా మంచిపని యని సమ్యక్చియుండుటయునుట. ఈమాఁడు రాజదోషములను), ప్రథమాస్తతః = ముఖ్యముగా నిష్టరాలను, చూడక = విచారింపక, శంకనుంటక = అపితముఁజేయునన్న సంశయముతో నుండుటచేత, లోక = లోపల, పాపయు = పాపరాజువాన్నట్టి, నృపాళికై = శత్రువునొద్దనుండు రాజులకొఱకు, అభయముక = అభిదానమును, మణి = రత్నములను, భూషలు = ఆభరణములను, గుప్తిక = రహస్యముగా, పంపి = అనిపి, భూధవుఁ

డు=రాజు, భిదక్=భేదోపాయముచేతను, అరియందిడందగుక్=శత్రువునందుంచు
దగును, ఇవి=ఈచెప్పబడిన మూడురాజదోషములు, తనయొరు మాన్పుకోదగుక్
=తనయొద్ద లేకుండజేసికొనవలయును.

తా. శత్రురాజు తనకు బరమావులయిన సామంతరాజులయందపనమృకపడఁ
గా నందుచేత వారు బోపల దుఃఖించుచుండు సమయమున, వారి కభయదానముచేసి,
మణిభూషానులించి, భేదపఱచి, శత్రురాజతనిరాజ్యమునందలి ప్రజలునొచ్చునట్లు పన్ను
పుచ్చుకొనులాగునను, మట్టలతో నాలోచించునట్లును, వైరులు దనభూమి నాక్రమించు
కొన్నప్పుడు సోమరితనమునతో కయ్యమునకు వెఱచియో కొంతభాగము నిచ్చులాగు
నను, జేయుచు, దనరాష్ట్రమునందు నివి పుట్టకుండునట్లు విచారించుకొనుచుండవలయు
ననుట.

క. అహితుఁడు వేడిన నేలెడు

మహి నగమే నిచ్చి తెగనిఁమైత్తి) గొని విభుం

డహిభయము మాన్పికోదగు

నహిభయ మహిభయముకంటె • నధికము గాదే.

249

టీ. అహితుఁడు=శత్రువు, వేడినక్=అడిగిన నో, ఏలెడుమహిక్ = తాను
రాజ్యముజేయుచున్నట్టిభూమిని, సగముఇచ్చియేక్=అర్థమిచ్చియైనను, తెగనిఁమైత్తి
గొని=విడువని స్నేహము సంపాదించి, విభుఁడు=రాజైనవాఁడు, అహిభయముక్
=స్వపక్షభీతిని, మాన్పికోదగుక్=నివారించుకొనఁదగును, 'మహిభూజా మహిభయం
స్వపక్షప్రభవం భయ' మ్మని యమరము. అహిభయము=స్వసక్రభీతి, అహిభయముకం
టెక్=సర్వభీతికంటెను, అధికముగాదే = అతిశయముకాదా.

తా. రాజులు స్వపక్షమువలననే భయమువచ్చునప్పుడు పగవానికైనను బ్రయ
ముచెప్పి యతఁడు సగమురాజ్యము గోరిన నిచ్చి స్వపక్ష భయమును మానుపుకో
వలయును.

చ. పలుకులు వేయు నేమిటికిఁ • బార్థివుఁ డాత్మభుజాభృతక్షమా

తలమునఁ గుట్టుపేడు బహుధా యరయించి యడంచి చంచలా

క్షులగమిలో మెలంగు పురుషుండును బోలె నశంక నించుచుక్

మెలగఁడ యేని రాజ్యఫల • మే యది రాజ్యము దుఃఖిలబ్ధికే. 250

టీ. పలుకులు=మాటలు, వేయు నేమిటికిక్=వేయియొనులకు, బార్థివుఁడు=
రాజు, అ...నక్-అత్మభుజా=తనబాహువుచేతను, భృత=పనింపఁబడిన, 'దోడ్తోపాచ
భుజ'యని ద్విరూపకోశము. క్షమాతలమునక్=భూతలమంను, కుట్టుపేడు = గూఢ
శత్రువును, (తనరహస్యమును బయలుపఱచువాఁడనుట) (వియోగినీ సమత్కరముల
రీతిగా నూఘటకు దర్పకురే పెడు కుట్టుపేడని వారాహప్రయోగము.) బహుధా=అనేక

ప్రకారములచేత, అరయించి=వెదకించి, (తెలిసియునుట.) అడంచి=అడచివేసి, చంచ
లాతులగమిలోక=శ్రీసంఘములోపల, పె...లెక=మెలంగు=సంచరించుచున్న,
పురుషుండునుబోలెక=నరునిచందంబున, (శ్రీలసమక్షమునందుఁ బురుషుండేలాగున
నిర్భయుండైయుండునో యుటనుట.) అశంకనించుచు=నిర్భయముఁ జేసికొనుచు,
మెలగఁడయేని=సంచరింపకపోయెనా, అది=అట్లుంట్లు, రాజ్యఫలమే=దొరతనముఁ
జెల్లించుటకుఁ బ్రయోజనమా, రాజ్యము = దొరతనము, గుఱఖలభిక్షే=అనుభవప్రాప్తి
కొఱకా(గనుక లోపల నహిత మాచరించువారిని మట్టుఁ బెట్టవలయు ననుట).

తే. బెదరి చేరని బలియుని • బిగియఁ బట్ట

కతనిమై వడినేవచ్చి • హత్తఁజేత

క్రమము పెనఁగెడు బలుమీను • త్రాటఁ జేడు

నొడ్డుగాలంపువేటకాఁ • డుపమ గాఁడె.

251

టీ. బెదరి=ఉలికి, చేరనిబలియునిక=దేశమునకురాకయున్న ప్రబలశత్రువు
ను, బిగియఁబట్టక=క్రమపడిగ్రహింపక, అతనిమైవడినేవచ్చి=తనకుఁదాసేవచ్చి, హత్తఁ
జేత=తనకుఁబట్టుపడులాగునఁజేయుట, క్రమము=యంత్రము, పె...ను - పెనఁగెడు=
లాగులాడుచున్న, బలుమీను = గొప్పమత్స్యమును, త్రాటక=త్రాటిచేత, చేడు=
చేఁగుచున్నటుంటి, ఒడ్డుగాలంపువేటకాఁడు=గట్టుననున్నట్టి ఒడిశధారియగు లుబ్ధ
కుఁడు, (గాలమును మత్స్యముపట్టఁగానే వడితోలాగిన నానూత్రము తెగును గాన
నట్లు గాకుండ లాగుచును పెదలుచును మెల్లఁగా జేఁగుకొనుచున్న ఒడిశధారియనుట.),
ఉపమగాఁడే=దృష్టాంతముగాఁడా.

తా. కావున నెట్టికార్యమునైనను నేర్పుతో సాధింపవలయు ననుట.

సీ. దండపారువ్యంబు • కొండెంబున సతర్క,

మరినంధి కెడయాక • మరలఁబడుట

యవలితప్పెన్నిక • న్న విదేశ్యుఁ జెఱచుట,

ప్రతిప్రవర్తకున కే • ర్పడఁగఁ జేత

జనులవిశ్వాసంబు • గనుఁగొని మెలఁగుట,

విశ్వసనీయుల • వేర్పఱచుట

మోమోట మంత్రంబు • చో మిక్కిలిదుకొంట,

మంత్రభేత్తకు నాజ్ఞ • మఱచియుంట

తే. వింత పుట్టినఁ గనుగల్గి • చింతనేయ

కుంట మాన్యులపట్టున • నొక్క చూప

చూడకుంటు విహీనులఁ గూడుకొంట

వ్యసనియైయుంట చలముంట వలదు పతికి.

252

టీ. దండపారుష్యంబు=కిరిశిక్షయు, కొండెంబునకొ=పైశువ్యమంగు, ఆర
ర్కము=చర్చచేసిపరీక్షింపకుండుటయు, అరి=శత్రునితోడ, సుధికికొ=సమాధాన
పడుటకు, ఎడయాక=సందీయక, మరలఁబడుట=తిరుగుబాటుగటయు, ఆవలితప్పె
న్నికన్న=దేశాంతరమందుండి తనకక్కడి స్వామిచేసినయపరాధమునెంచి తప్పునమ్మి
చూడవచ్చిన, విదేశ్యులొ=వైదేశికుని, చెలుచుట=చెడగొట్టుట, ప్రప్రవర్తకునకుకొ=
ప్రతకూలుఁడైన ప్రధానికి, ఏర్పడఁగకొ=భేటపడునట్లు, చేత=అలోచనసేయుటయు,
జనులవిశ్వాసంబు=ప్రజలకఁగల యప్రీతిని, కనుంగొని=తెలిసికొని, మెలఁగుట=వారి
తోగూడియుంటయు, విశ్వసనీయులకొ=నమ్మఁదగినవారలను, వేర్వెలుచుట=భేద
ముగలవారిని యెన్నికొనుటయు, మోమోటకొ=ముఖప్రీతిచేత, మంత్రంబునొకొ=
అలోచించుస్థలమంగు, మిక్కిలికొంటు=అలోచనకుఁ దగనివారిని జేర్చుకొనుటయు
ను, మంత్రభేత్తికొకొ=అలోచన వెల్లడిచేసినపురుషునకు, అజ్ఞ=శిక్షవిధించుటను, మఱచి
యుంటు=విస్మరించి యుండుటయు, వింతిప్రటివన్=ఉత్పాతములుజనింపఁగా, కనుగల్గి=
మెలఁకువగలవాఁడై, నింతిసేయకుంటు=వానికిఁ బ్రతికొనింపనాలోచింపకుండుటయు,
మాన్యులపట్టునకొ=పూజ్యులవిషయమై, ఒక్కచూప=ఏకరీతిగా, చూడకుంటు=పూజ
సేయకుండుటయు, హీనులకొ=నుష్టులతోడ, గూడుకొంటు=సహవాసముజేయుటయు,
వ్యసనియైయుంటు=శ్రీమృత మృగయాదిచింతలుగలవాఁడైయుండుటయు, చలముం
టు=పట్టునలకలిగియుండుటయు (అనఁగా మాత్సర్యము కలిమియనుట), పతికికొ=
రాజానకు, వలదు=కూడదు.

తా. రాజైనవానికి నీపద్యమునందుఁ జెప్పఁబడియున్న దండపారుష్యాదిగుర్లు
ణములు లేకయుండఁగనే చిరకాలము రాజ్యములు మనుభవించుచుండు ననుట.

క. త్రివిధోత్పాతము లొదవిన, నవనివిభుఁడు విడువవలయుఁ నధికద్రవ్యం
బవనీసురముఖసురముఖ, పవనసఖముముఖముల భుక్తిఁబలిహోమవిధి.

టీ. త్రివిధోత్పాతములు=దివ్యభౌమాంతరీక్షము లనియెడు మూఁడు తెలుంగులై
తెలియవచ్చునట్టికల్లు, ఒడవినకొ=జనింపఁగా, అనివిభుఁడు=రాజు, అ...లకొ=అవని
సురముఖ=బ్రాహ్మణముఖమందును, సురముఖ=దేవతాదేవనమందును, పవనసఖముఖ
ములకొ=అగ్నిముఖమందును, భుక్తి=భోజనములచేతను, బలి=పూజోపహారగులచేత
ను, హోమవిధికొ=వ్రేల్చుటచేతను, అధికద్రవ్యంబు==పెక్కుధనమును, విడువవల
యుకొ=వినియోగము చేయవలయును. క్రిమాంబుకొరము.

తా. ప్రవిభోత్వాతలక్షణము. వృద్ధపసిష్ఠుడు చెప్పియున్నాడు. 'దివిజాయే ఋక్షగ్రహస్తేదివాఖ్యా మహాఫలచాః, పరివేషేంద్రధనురుల్కా గంధర్వ నగరనిర్మాతాః, గగనవికారజ మేతన్మధ్యమఫలదం తథాంతరిక్షంచ, భూమిభవాభౌమాస్సుప్త స్ఫురస్థిరా వస్తుసంభవాయేచ, ఏతేఽగమఫలదాస్సుప్త స్తేహంకథయామి ఫలాని రూపాణి. ఆబాలవిద్యజ్ఞనసుప్రసిద్ధం యద్యస్తురూపంప్రకృతంతతోన్యత్, ఉత్పాత మాద్యాశ్రీవిధంవదంతి దివ్యాంతరిక్ష క్షిప్రజన్మభేదం.' తమత్పత్తికారణము వృద్ధ పసిష్ఠుడు చెప్పియున్నాడు. 'అథర్మతస్త్వసత్త్వాచ్చ నాస్తీక్యా దతిలోభతః, అనాచారా స్పృహం నిత్య ముపసర్గః ప్రజాయతే, తిద్భేదా శ్రీవిభోత్పాతా జాయంతే దుఃఖరోగదాః, దివ్యాంతరిక్షక్షిప్రజాః వికారా ఘోరరూపిణః' నిరాహా క్తి. 'మనుజానామపచారా దపరక్తా దేవతాస్సృజంత్యేతాః, తత్ప్రతిఘాతాయన్య పశ్చాత్తిం రాష్ట్రేప్రయుంజీత.' గార్గీవచనము. 'అక్యత్యాశాంశికం రాజా దుఃఖాం భోధా నిమజ్జతి, పురే జనపదేకోశే వాహనేషు పురోహితే, శ్రీస్వాత్మనిచ పుత్రేషు పశ్యతే చైవమప్తసు' అనియున్నందున, రాజప్తిమిత్యాతలు గలుగకుండునట్లు పాలింపవలయు, నొక విధంబున నవి గలిగెనేని, యన్యవిహితముగఁ దచ్చాంతియైనను జేయవలయును.

ఉ. స్పర్ధ పరస్పరంబు దొర • పట్టున యోధులపట్టున న్నృపుల్
వర్ధన మొందఁ జేయఁ దగు • వాఁహితాహితచర్య లొంద వం
తర్ధి మిథోవ్యథావహ హిత ప్రథమానసమానతాప్రథా
ధూర్ధరతాదులం దగిలి • ద్రోహపుఁజింతఁ దలంప రేమియున్. 254

టీ. నృపుల్ = రాజులు, దొరలపట్టున = గొప్పయుద్యోగస్థులవిషయమునను, యోధులపట్టున = వారికింద నుండుభటుల విషయమునను, పరస్పరంబు = ఒకడొకరు లకు, స్పర్ధ = విరోధము, వర్ధన మొందఁ = పృథ్విబొందునట్లుగ, చేయఁదగున్ = చేయ వలయును (అట్లుకలహముపుట్టించినట్లయినను), వా...లు - వారి = వారలయొక్క, హితాహితచర్యలు = మంచిచెడ్డవడతలు, అంతర్ధిక్ = దాగుటను, ఒందవ = పొందవు, మి...లక - మిథః = ఆనోన్యము, వ్యథావహ = దుఃఖహేతువగు, హిత = ఇష్టులని, ప్రథమాన = ప్రసిద్ధులై, సమానతా = సములై యుండుటచేతనైన, ప్రథా = ప్రసిద్ధియొ క్క, ధూర్ధరతాదులక = ఘరింధర్మశ్చముమొదలగువానియందు, తగిలి = కలుగు కొని, ఏమియున్ = ఇంచుకం తైనను, ద్రోహపుఁజింతఁ = చెడచింతను, తలంపరు = స్మరింపరు. (అందఱును హితాచరిణుమనం దాసక్తు లైయుండు రనుట.)

చ. ధరణిపుఁ డెందునేఁ దగదు • తాఁ జన నూటలు కొక్కనిం దగుం
దొర నొనరించి వంప నరి • దుర్బలుచేఁ జెడఁ డాతఁ డర్థభా

కరితురగర్ధి లేక కొఱు • గాఁడటు నేయ ద్విజాన్యుఁ డల్ల కా
నెరపు నతండును వలయు • నిండినదుర్గబలోర్వి యీఁదగున్. 255

టీ. ధరణిపుండు=రాజు, ఎంపనెక్ = ఎచ్చటికెచ్చటికేనియును, తాన్ = తాను, చనఁదగు=చనరాదుకనుక, ఊరటుకున్ = తనకుసహాయముగానుండుటకు, ఒక్కనిక్ = ఒక్కని, దొరన్ = ప్రభువునుగా, ఒనరించి=చేసి, పంపన్ = అంపుట, తగున్ = యుక్తము, అరి=ప్రబలశక్తువు, దుర్బలుచేక్ = బలహీనునిచేత, చెడఁడు= సాధింపఁబడఁడు (కావున), ఆతఁడు=ఆయధికారపురుషుఁడు, అ...ర్ధి - అర్థ=రొక్కముయొక్కయు, భూ=వలయునట్టి భూమియొక్కయును, కరి = ఏనుంగులయొక్కయు, తురగ=గుఱ్ఱములయొక్కయును, ఋద్ధి=సమృద్ధి, లేక=లేకయుండనేని, కొఱుగాఁడు=పనికిరాఁడు, ఆటునేయన్ = అట్లు పెంపుఁజేసినడవుటకు, ద్విజాన్యుఁడు=క్షత్రియుఁడులోనగువాఁడు, అల్మక=అకుకులేక, నెరపున్ = తగినవాఁడై నిలుచును, అతండునున్ = అబ్రాహ్మణుఁడును, వలయున్ = రాజునకావుండై యుండవలయును, నిం...ర్వి - నిండిన=నిండారిన, దుర్గబలోర్వి=దుర్గమును గజతురంగబలములును భూములును, ఈఁదగున్ = ఇయ్యందగును.

తా. దుర్గస్థములు బ్రాహ్మణుల కియక క్షత్రియులకిచ్చిన వారు మల్లఁబడి పోరుదు రనుట.

క. అడవులు గడిదేశములవి

దడములుగాఁ బెంపు మాత్ర • ధరణీస్థలికి

నడుములవి పొల్లుపొల్లుగఁ

బాడిపింపుము దన్యుబాధ • పొందక యుండన్. 256

టీ. గడిదేశములవి=గడిస్థలములయంగులవి, అడవులు=విషినములను, దడములుగాన్ = బలువిడిగా, పెంపుము=స్పృద్ధిఁబొందింపుము, అ...కిక్ - అత్త=తనయొక్క, ధరణీస్థలికి=దేశమునకు, నడుములవి=మధ్యముననుండునట్టి యడవులను, దన్యుబాధ=దొంగలవలనియుపద్రవము, పొందకయుండన్ = కలుగకుండునట్లు, పొల్లుపొల్లుగన్ = తునుకలుగా, పొడిపింపుము=నటికింపుము.

తా. నీయేలుబడిదేశమునందు మధ్యముననున్న యడవులను జోరబాధ లేక యుండుటకై పొడిపొడిగాఁ గొట్టివేయింపు మనుట.

చ. క్షమఁ గుఱుమన్నె పుంగహనఁచారిజనం బెడ దోషదృష్టి కు

డ్యముఁ గడుగంగఁ బూని దెగ • దల్లిన సర్వము బాస నీగి వ

శ్యముగ నొనర్చ దాడి కగు • నొగడి కొల్లలకు న్మతాపరా

ధమును సహస్రదండము సతర్క్యము సర్వము నేలువానికన్. 257

టీ. త్తమన్=ధూమియంగు, కుటుమన్నెపుంగహనచారిజనంబెడన్=కొంచె
పాటిమన్నె తీకముగల యాటవిక జనులపట్ల, దోష దృష్టి=దోష మెంచుట, కుడ్యమున్
=మంటిగోడను, కడుగంగఁబూన్కి = మన్ను లేవకుండఁగడుగుటకు దొరకొన్నచంద
ము, అల్లినన్=వారిపట్లఁగోపగించినను, సర్వముదెగదు=మొదలంట తెగదు, బాసన్=
సత్యవాక్యము చెప్పటచేత, ఈగిన్ = వాహనానులనిచ్చుటచేతను, వశ్యముగన్=
తనకువారువశనిర్తలగునట్లుగా, ఒనర్పన్=చేసికొన్నట్లయిన, దాడికిన్ = శత్రువుల
మీఁదదండెత్తుటకు, అగుకన్=పనికివచ్చును, గడికొల్లలకున్ - గడిదేశములుకొల్లఁ
బెట్టుటకును, బొకన్=పనికివచ్చును, సర్వమున్=సమస్తమును, ఏలువానికిన్=పరిపాల
నముఁజేయురాజునకు, శతపరాధమును=అనేకులుచేయునట్టి యపరాధమును, సహస్ర
దండమున్=అనేకజనులను శిక్షించుటయును, అతర్క్యము=తలంచుటయుక్తముకాదు.

తే. సింధుర మహాశ్వముఖ్యము + లేర్పు చాల

దీవి వణిజుల కూర్లు సద్గ్రహములు పురిఁ

గొలుపుఁ దేజంబు వెల మేలు + గలుగఁ బ్రాత

వారిఁగాఁ జేయు మరి నవిచేరకుండ.

258

టీ. సిం...ల్=సింధుర=ఏనుగులును, మహాశ్వ = గొప్పయశ్వములు, ముఖ్య
యల్=లోనగువానిని, చే...కున్=చేర్చు=తెచ్చుచున్నట్టి, చాల = దూరముననున్న,
వినిజులకున్=ద్రీప్తములయందలి వర్తకులకు, ఊర్లు=గ్రామములు, పురిన్=నీపట్టణ
లందు, సద్గ్రహములు=మంచియింద్రును, కొలువున్=నిత్యమునీసేయును, లేజము=
హుమానములును, వెల మేలు=వారికొను మొదలుమీఁదనాదాయమును, కలుగన్=
లుగునట్లుగా, (చేసి యనుపదమధ్యాహార్యము.) అవి=ఆగజాదివస్తువులు, అరిన్=నీశ
కువును, చేరకుండన్=చెందకయుండునట్లు, ప్రాతవారిఁగాన్=వారలను నీవారిని
గాను, చేయుము=ఒనర్చుకొనుము.

తే. గడి నృపులరాయ బారులయెడఁ గొలుపున

సరసనల్లాపములు రాజు + సలుపవలయుఁ

గార్యఖడ్గము లనుచరు + ల్లానఁ బలుక

వలయు నవి మైత్రిఁ దాఁ దేలఁ + బలుకవలయు.

259

టీ. రాజు=ప్రభువు, గ...డన్=గడినృపుల=తనభూమికి సమసంతర దేశాధిపతు
యొక్క, రాయబారులయెడన్=నియోగులపట్లను, కొలువునన్=తనకచ్చేరియందు,
సరసనల్లాపములు=సరయుక్తములగు మంచిమాటలె, సలుపవలయున్=అడవలయును,
గార్యఖడ్గములు=కార్యసమాచారములను ఖడ్గసమాచారములను, అనుచరుల్=సమీ
ప్తులు, కానన్=తెలియునట్లు, పలుకవలయున్=వచింపవలయును, అవి=చారులచేతి

నట్లు చెప్పబడినమాటలను, తాన్ = రాజు, మైత్రిన్ = స్నేహభిప్రాయముచేత, తేల బలుకవలయున్ = ఆమాటలు తప్పిదము లైనవికావని తేలబలుకవలయును.

తే. తా నవంబుగ దొరజేయువానిమంత్రి
మునకు వేగమె లోజేయఁజనదు వాఁడు
క్రొత్తమన్నన రహి ననుఁ గులకుఁ జెప్ప
నయిన నదిచెడు మఱివాఁడుఁ నడఁగు గాన.

260

టీ. (రాజు), తాన్ = తాను, నవంబుగన్ = క్రొత్తగా, దొరజేయువానిన్ = దొరతనమిచ్చి పెంపుజేసిననరుని, మంత్రిమునకున్ = ఆలోచనకు, వేగమె = వేగముగా, లోజేయఁజనదు = కూర్చుకొనఁగూడదు, (అట్లుచేర్చుకొనినట్లాయెనా) వాఁడు = ఆక్రొత్తయ్యద్యోగస్థుఁడు, క్రొత్తమన్నన = నూతనపుటహుమానములకు నుపొంగి, రహి = తేజమునో, అనుగులకున్ = తననెయ్యరకు, చెప్పన్ = చెప్పఁగా, అయినన్ = కొనసాగినను, అది = ఆకార్యము, చెడున్ = కాకపోవును, మఱి = ఇంతియకాక, వాఁడున్ = అట్లు మంత్రిమును బైటఁబెట్టినవాఁడును, అడఁగున్ = చెడిపోవును, కానన్ = కావున, (మంత్రిమునకు లోజేయఁగూడదని యన్వయము.)

సీ. హితబహుశ్రుతధర్మరత శూరతాన్వహు,
ర్వతల మద్విజుల దుర్గముల నిలిపి
పులిజున్న మొదలుగాఁ గురుషాయుషావధి,
కం దుండ నవరణఁ బొందుపఱిచి
చీమంత యైనను ఁ సామంతకోటికి,
మితము దప్పక యుండఁ గ్షీతు లొసంగి
యామాధికవ్యయాఁ నధికంబునుం బ్రజా,
విరుజంబుగాఁగ బండ్లరుపుఁ గూర్చి

తే. క్షీణరిపుధాత్రిఁ జరదృష్టిచేతఁ జూచి
బకగతి హఠాద్గ్రహించి తాఁ గుబ్రజయు నొవ్వ
కయ పగఱగాత్రములనె చీకాకుపఱచు
నృపతి డెందానఁ జేయిడిఁ నిద్రవోవు.

261

టీ. హిత...లక్ - హిత = కుశలచింతచేతను, బహుశ్రుత = విశేషశాస్త్రపరిచితచేతను, ధర్మరత = న్యాయావస్థిచేతను, శూరతా = మగఁటిమిచేతను, స్వహర్వరలక్ = తనవంశక్రమానుగత్వముచేతను, (కూడి) మక్ ద్విజులక్ = వృద్ధియుగుచున్న బ్రాహ్మణులను, మర్గములక్ = మర్గస్థులములను, నిలిపి = ఉంచి, పులిజున్న మొదలుగాన్ =

పులిజాన్న మొదలైన నిఖిలంబగు నపూర్వవస్తువులును, పురుషాయుషాపధిక్=నూలు సంవత్సరములవఱకును, ఆందుండక్=ఆచార్యములయందుండునట్లు, సవరణల్=పద్ధతులు, పొందుపఱచి=కలుగజేసి, సామంతకోటిక్=తన్నుఁగొలుచుచుండునున్న గాండ్రకు, చీమంతయైనను=కొంచెమైనను, మితముక్=ఆడుకొన్న రీతిని, తప్పకయుండన్=తప్పిపోకుండ, క్షీతులు=ధూములు, ఒసంగి=ఇచ్చి, ఆయాధికవ్యయానధికంబును=ఆదాయ మెక్కుడుగాను వ్యయము తక్కువగాను, ప్రజావిరుజంబు గాఁగ్=తనదేశ పుజనులు నొప్పెనియట్లుగా, బండరుపున్ కూర్చి-బొక్కసమునించి, క్షీ...త్రిన్-క్షీణ రిభ్ర=క్షయిష్ణువైశక్రసి యొక్క, ధాత్రిక్=దేశమును, చరదృష్టిచేతక్=వేగువాండ్ర చేతను, చూచి=ఎఱింగి, బకగతిక్=కొంగచందమునంబొందియుండి, హతాద్యహించి=సమయము తటస్థింపఁగా నొక్క దాఁటున వాక్రిమించి, తాక్=తానును, ప్రజయుక్=తనయొక్క ప్రజలును, నొవ్వకయ=నొప్పిఁజెందకయే, ప...నె-పగఱ=తన శక్రువులయొక్క, గాత్రములనె=దేహములనే, చీ...తి-చీకాకుపఱచు=కలఁకపడు నట్లుచేయుచున్న, నృపతి=రాజు, డెందానక్=తోమున, చేయిడి=హస్తమునంచు కొని, నిద్రపోవుక్=సుఖముగా నిద్రించును.

తా. ఇందుఁ జెప్పబడియున్న విధముగా రాజు ప్రవర్తించెనేని యెఱింగియు ఖేదమునొందక సుఖంబుల ననుభవించుచుండు ననుట.

క. ఎచ్చో గజఘోటక్రయ, తచ్చర్వణసుభటజీవితద్విజనురపూ
జోచ్చనిజభోగములకగు, వెచ్చము వెచ్చంబు గాదు+విత్తంబునకుక్.

టీ. విత్తంబునకుక్=రాజార్జించినధనమునకు, ఎచ్చోక్=ఏకాలమందును, గ...లకున్-గజ = ఏనుంగులయొక్కయు, ఘోట=ఆశ్రయములయొక్కయు, క్రయ=కొనుటకును, తచ్చర్వణ=వాని మేపునకును, సుభటజీవిత=మంచిరాణువకునిచ్చునట్టి జీతములకును, ద్విజ=బ్రాహ్మణులయొక్కయు, సుర=దేవతలయొక్కయు, పూజా=పూజలకును, ఉచ్చనిజభోగములకున్=ఉన్నతములైన తనయనుభవములకును, అగు=అగునటువంటి, వెచ్చము=వ్యయము, వెచ్చంబుకాదు=వ్యయముకాదు.

తా. పైని చెప్పఁబడినవానివిషయమై వ్యయ మవశ్యము గాఁ జేయవలయుఁగాని నది దుర్వ్యయ మని తలంపరాదు.

ఆ. ప్రతి న వలదు వైరిపట్టున నృపతికి
దండువెడలఁ దీఱి + కుండుఁ దీఱు
గాక యుండియుండి + కాలాంతరమున నొఁ
గార్యకాఁడో యంకఁగాఁడో నృపుఁడు.

268

టీ. నృపతిన్ = రాజునకు, వైరిపట్టునన్ = పగతునిపట్టున, ప్రతిన = ప్రతిజ్ఞ, వల
దు = ఎప్పటికిని కూడదు, దండువెడలన్ = యుద్ధయాత్రకుఁబోయినను, తీరకుండున్ =
నిర్ణయించుకొన్న సమయమునకు ముగించుకొకపోవును, తీరన్ = ముగింపగును, కాక
యుండియుండి = అప్పటికిఁ గాకుండనుండియుండి, కాలాంతరమునన్ = మఱియొకసమ
యమందు, ఔన్ = అవును, నృపుఁడు = రాజైనవాఁడు, కార్యకాండో = కార్యపరుఁడో,
అంకగాండో = సమరశీలుఁడో (అనఁగా గాకువుచేత గార్యపరుఁడె యనుట.)

క. పోరానిపట్లఁ బొడుచుట, వైరిబలము దిరుగ జయముఁ స్వర్గము నగునా
నారూపయంత్రతత్త్వా, కారాదులపట్లఁ బ్రజనోకవియింపఁ దగున్.

టీ. రాజు, పోరానిపట్లన్ = శత్రువులుపైకివెళ్లుటకు ననఁగలేకయున్న సమయ
ములను, పొడుచుటన్ = పోరునఁ గొట్టుటచేత, వైరిబలము = శత్రుబలము, తిరుగన్ =
ఏవంకఁబోవ నశక్యమై తెగించి తిరుగుబాటుకాఁగా, జయము = గెలుపైనను, స్వర్గమున్
= వీరస్వర్గమైనను, అగున్ = నిధమాను, (అనఁగా ద్రోహలేక యిక్కిట్లుననున్న శత్రు
వులబలమును జెనకరా దనుట.) నానారూపయంత్ర = పలుచెఱంగులగు నాయుధవిశేష
ములపట్లను, తత్ = ఆ శత్రురాజులయొక్క, ప్రాకారాదులపట్లన్ = కోటలుమొదలగు
వానియందును, ప్రజనో = తనబలమునె, కవియింపందగున్ = కవియునట్లుచేయవలయును
గాని తాను బోఁగూడ దనుట.

చ. మనమున కొండు రెండు మఱు • మంత్రముల స్మరిపోవఁ జెప్పినం
జనపతు లాతనిం బిలువ • సాగుదు రాగతి సారె బిల్చున
చ్చనువునకే ధనాది గొని • సంగతి గానివి క్రొవ్వి చేయఁ జె
ప్ప నృపతి దద్బహిశ్చరితః • ముం జరుచే బరికింపఁగాఁ దగున్. 268

టీ. మనమునకున్ = రాజులయొక్కయులమునకు, ఒండురెండుమఱు = ఒకటి
రెండుమాఱులు, మంత్రములన్ = ఆలోచనలను, సరిపోవన్ = సరిపడునట్లు, చెప్పినన్ =
చెప్పినట్టాయె నా, జనపతులు = రాజులు, ఆతనిన్ = అట్లుదమమనంబునకు సరిపడఁ జెప్పి
యున్నవానిని, పిలువసాగుదురు = పిలువ నారంభింతురు, ఆగతిన్ = ఆతీరునను, సారె
బిల్చు = మాటిమాటికిఁ బిలువనంపినట్టి, అచ్చనువునకే = ఆచారవకే, ధనాది = రొక్కము
మొదలగువానిని, కొని = వారిలన సంతరించికొని, క్రొవ్వి = మదిచి, సంగతిగానివి =
అసంగతములయిన కొన్నిపనులను, చేయన్ = పనులట్లుకై, చెప్పన్ = నిర్ణయించును,
(అట్లుగావున), నృపతి = రాజు, తత్ = ఆయాలోచనఁజెప్పవానియొక్క, బహిశ్చరిత
మున్ = వెలిపడవడిని, చరుచే = జరుగఁజేగువానిచేత, పరికింపఁగాఁదగున్ = తెలిసికొన
వలయును,

తా. రాజైనవాఁడు రెండుమాఁడు ఆలోచనలకే బేలుపోయి వానినమ్మియుం
డక వీఁడు పరహితుఁడై యోజనలు చెప్పచున్నవాఁడో, లేక తనకు హితబుద్ధినిఁ జెప్ప
చున్నవాఁడో, యని వాని వెలినడవడి నితరులచేఁ జెలిసికొనవలయు ననుట.

క. గడివాఁడు చెడునెయ్యే దగుఁ

జెడఁజేయుట చెడఁడయేని • చెల్మియె తగుఁబై

గడివాఁ డేవని కగుఁదన

గడివాఁ డరియైనఁదనకె • గడికావఁబడుక.

266

టీ. గడివాఁడు=తనపగ వానిమానిసియై తనగడిసరిహద్దుననుండువాఁడు, చెడు
నెయ్యేక=చెడునట్లుతోచినపక్షమున, చెడఁజేయుట=అట్లుపొడిచిచెఱపుట, తగుక=
యుక్తము, చెడఁడయేని = చెడఁడనితోచినట్లాయెనా, చెల్మియెతగుక=వానితో
మైత్రియైనర్పుటయెమంచిది, తనగడివాఁడు=తనయొక్కయెల్ల యందుఁ గావలియుండు
వాఁడు, అరియైనక=తనకుశత్రువై నట్లాయెనా, పైగడివాఁడు=పరునిసీమయొక్కగడి
కామవాఁడు, ఏపనికగుక=ఏమి కార్యమునకు వెచ్చును, తనకే=తనకొఱకే, గడికావఁ
బడుక=గడిరక్షింపఁబడును.

తే. రాష్ట్ర మెరియింపుకొనుము దుర్గములు తదవ

రోధ మగపడ్డఁ బుట్టింటిఁరూఢి నడపు

పరుషములు తద్రపులరాయఁబారులెదుటఁ

బలుకకుము సంధి యొకవేళ • వలసియుండు.

267

టీ. రాష్ట్రము=నీ శత్రురాష్ట్రమును, దుర్గములు = వారిదుర్గస్థానములను, ఎరి
యింపుకొనుము=హరింపుము, తదవరోధము = వారిశ్రీలు, అగపడ్డక=దొరకలేని,
పుట్టింటిరూఢిక=ఆ శ్రీలు పుట్టినంటనుండఁగా నేమిమర్యాద నడుచునో యట్టిమ
రాద్యన, నడపుము=జరిగింపుము, త...టన్=తద్రపుల=ఆ శత్రువులయొక్క, రాయ
బారుల=సంధిమాటలాడువారియొక్క, ఎగుటన్=ముందరను, పరుషములు=కఠినవా
క్యములు, పలుకకుము=వచింపకుము, ఒకవేళన్=ఒకసమయమునందు, సంధి = సమా
ధానము, వలసియుండున్=కావలసియుండును గనుక పరుషము లాడఁగూడ దని పూ
ర్వముతో. నన్వయము.

ఆ. ఆభిచార ఘనగఁరాంబుదూషితరుడ్జి

రంతరాద్రిగహనఁదంతురోగ్ర

కీకటోర్వి మేరు • గిరినమార్థము వచ్చు

నేని చొరకు మంపు • మిడుము కొనఁగ.

268

టీ. ఆభిచార=ఆభిచారక్రియలు చెయుజనులచేత, ఘన = నిబిడమైయున్న
ట్టియు, గఁరాంబు=వివిజలములచేతను, దూషిత = దుష్టమైనట్టియు, రుడ్జిరంతర =

వ్యాధిబహుళమైనట్టియు, అది=కొండలచేత, గహన=కొండపులచేతను, దంతుర= ప్రళయకాలమునట్టి, ఉగ్రకీకటోర్వి = భూర్తులగు మేచ్చులయొక్క భూములను, మేరుగిరి=హేమాద్రితో, సమ=తుల్యమైన, అర్థము=ద్రవ్యము, వచ్చు నేని=లభించు నట్లుండినను, చొరక=నీవువెళ్లక, ఇదుముకొనగన్ = ఆదేశముల నాక్రమించునట్లు, అంపుము=దళములనుమాత్రము పంపుము.

క. రాణింపఁ బల్కి తనపని

బాణై కొనుఁ గొలుచు సంతఃసపుండఁజీఁ దొలఁగుం

ద్రాణ చెడఁ గపటమానిసి

నాణె మెఱుంగ బచ్చు గాఁగఁ నరపతికిఁ దగున్.

269

టీ. కపటమానిసి = కుత్సితుడైన మనుష్యుడు, రాణింపన్ = ఇంపుపుట్టు నట్లుగా, పల్కి=మాటలాడి, బాణై=చతురుడై, తనపనిన్=స్వప్రయోజనమును, కొనున్=కొఁజేసికొనును, సంతసపుండఁజీన్=దొర లుత్సాహనకులై యున్నసమయంబునను, కొలుచున్=కొలుపుఁజేయును, ద్రాణచెడఁ=దొర కిండుక బలిమిదప్పి దిగులాండఁగా, తొలఁగున్=దాటిపోవును, నాణెము=మంచిచెడ్డలను, ఎఱుంగఁ= తాఁచెలిసికొనుటను, బచ్చుగాఁగన్ = కొనుటవానివలె నుండుట, నరపతికిన్= తనకి, తగున్=అనువిధముండును.

సీ. తద్దజ్జమండలిఁ సూర్పిఁ ధాతువుల్ దెలిసి హే,

మాదులఁ గొని ప్రకృత్యనుగుణల్ప

జీవనాహృతులచేఁ జెలఁగి మహాబలో,

ద్రేకంబు మర్దనఁ రి త్తఁజేసి

స్నేహార్ద్రుఁ డగుచు నశేషంబుఁ బోషించి,

నరవర్ణములతప్పఁనరణు లుడిపి

నతతద్విజప్రతిష్ఠాశాలియై బలి,

యించుపట్టులు బలియించి పలుచఁ

తే. జేయుపట్టులు పలుచఁగాఁ జేసి తేజ

మెసఁగ శోధన మఱవకఁ యెసఁగ నలయు

సాంగరాజ్య మొకెత్తుగఁ స్వాంగరాజ్య

మొక్కయెత్తుగ నృపతి యాయుష్యపరత.

270

అవ. ఈపద్యమునందు స్వాంగరాజ్యమును బాలించుభంగి సాంగరాజ్యమును రాజైనవాడు పరిపాలింపవలయునని రెండర్థములు విచ్చునట్లు చెప్పవచ్చును.—

టీ. తద్జ్ఞమండలికం = వైద్యులను, అభిజ్ఞాలను, కూర్చి = కలయిచేసి, ధాతువు
 ర్ = సప్తధాతువులను, సువర్ణాదిజనకములైన ధాతువులను, తెలిసి = ఎఱిగి, హేమాదు
 లుగని = సువర్ణభస్మము మొదలగువానిబుచ్చుకొని, ఆధాతువులయందుండు సువర్ణర
 జతాదులను స్వీకరించి, ప్ర...చేత్ ప్రకృతి = తనశరీరప్రకృతికిని, ప్రజలకును, అను
 గుణ = తగునట్లు, అల్పజీవన = మితమైనయన్నోదకములయొక్కయు, మితమైనద్రవ్యము
 యొక్కయు, అహృతులచేత్ = పుచ్చుకొనుటచేత, చెలంగి = ఒప్పి, మహాబలోద్రేకం
 బుక్ = వాయువుయొక్కప్రకోపమును, ప్రబలశత్రువుయొక్కయాధత్వమును, మర్ద
 నక్ = అంగమర్దనచేతను, దండించుటచేతను, రిత్రజేసి = మట్టుపఱచి, స్నేహద్యుఁడగున్ =
 అభ్యంజనమును, ప్రేమయుగలవాఁడై, ఆశేషంబులక్ = సకలవిషయములను, సమ
 స్తప్రజలను, పోషించి = పెంపొందఁజేసి, నరక్ = పలితమును, వర్ణములతప్పుసరణులు =
 దేహమం దాయాస్థానముల నెన్నెలు మాటుటను, నరవర్ణముల = మనుష్యులయొక్కబ్రా
 హ్మణాదివర్ణములయొక్క, తప్పుసరణులు = శాస్త్రవిరుద్ధాచారములను, ఉడిపి = తనుచి
 తక్రియలచేతనుమాన్చి, సతతద్విజప్రతిష్ఠాకాలియై = ఎల్లప్పుడుఁబలువెరుసలకును, బ్రాహ్మ
 ణులకును దార్ధ్యప్రతిష్ఠలను సంపాదించుటచే నొప్పవచ్చువాఁడై, బలియించుపట్టులు
 బలియించి = హస్తముహ్వామలను, చుర్లములను బలియఁజేసి, పలుచఁజేయుపట్టులు బలు
 చఁగాఁజేసి = ఉదఁగించులను, మధ్యదేశమునందలి యడవులను బలుచఁగాఁజేసి, లేజ
 మెసఁగక్ = ఇంద్రియప్రతాపము లభివృద్ధియగునట్లు, శోధనక్ = ఎన్ది శోధనను, నగర
 శోధనను, ముఱవక్ = విస్మృతిఁజెందక, నృపతి = రాజు, ఆయుష్యపరతక్ = ఆయు
 ర్వృద్ధియం దాసక్తుఁడౌటచేతను, స్యాంగరాజ్యము = తనశరీరము, ఒక్కయెత్తుగక్ =
 ఒకవఁతుగాను, సాంగరాజ్యము = సప్తాంగములతోడిరాజ్యము, ఒక్కయెత్తుగక్ =
 ఒకవఁతుగాను, ఎసఁగనలయుక్ = పెంపొందనలయును.

సీ. సౌఖ్యశాయనిక భిషక్కూర్వకము కాల్య,

వేళఁ గార్తాంతికః ద్విజాలగోష్ఠి

జాము వోవ నమాత్యసామంతపూర్వకం,

బర్ధాజనస్థ కామ్యస్థగోష్ఠి

దినమధ్యమమున ముద్దనమల్లపూర్వకం,

బగుసూనసూపక్ష్మస్త్రగయుగోష్ఠి

యపరాహ్లామున దేవతార్చనాపూర్వకం,

బార్యధర్మాధిక్ష్మద్యతులగోష్ఠి

తే. భుక్తిమీఁద విదూషకపూర్వకము పు

రాణకవిగోష్ఠి చారపూర్వకము సంజ

జాముగాయకగోష్ఠి నిశిత సుషుప్తి
పూర్వకము ప్రేయసీగోష్ఠి పానగుం బతికి.

271

టీ. పతికిన్=రాజునకు, కాల్యవేళక=ప్రభాతసమయమునందు, 'ప్రత్యూహో హర్షఖంకల్య'యనియమరము. సా...ము-సౌఖకాయనిక=సుఖశయనమాయనియడుగు వారును, 'భృగ్యాదీననుగృహ్లాంతుసౌఖకాయనికాన్యపీ'ననిరఘువంశమునందుఁ గవిపుం గవుఁడైన కాలిదాసునిప్రయోగమున్నది. భిషక్=వైద్యులును, పూర్వకము=మొదలు గా, కారాంతికద్విజాలగోష్ఠి=జ్యోతిశ్శాస్త్రవిదులైన విప్రులయొక్క సుబంధమును, జామువోప=జాముప్రాదెక్కినవెనుకను, అ...బు-అమాత్య=మంత్రిలును, సామంత =అమరగాండ్రును, పూర్వకంబు=మొదలుగా, అ...ష్ఠి-ఆర్థార్థనష్ట=ద్రవ్యార్థనాధి కారిమునందుండువారలయొక్కయు, కాయస్థ=కరణాలయొక్కయు, గోష్ఠి=సంబం ధమును, దినమధ్యమమునక=మధ్యాహ్న సమయమునందు, మ...బు-మర్దన=అంగమర్ద నముఁజేయునట్టి, మల్ల=జెట్టివాండ్రు, పూర్వకంబుగక=లోనుగా, నూ...ష్ఠి-నూద= ఎంటకమువంటువారియొక్కయు, సూపకృత్ = పప్పుకూరలు వంటువారియొక్క యు, మృగయు=వంటవానికి మాంసముదెచ్చియిచ్చునట్టి వేటకొండయొక్కయు, గోష్ఠి=సాంగత్యమును, అపరాహ్లామనక=పగటితృతీయభాగమునందు, దేవతార్చనా పూర్వకంబు=దేవపూజమొదలుగా, ఆర్య=పూజ్యులయొక్కయు, ధర్మాధిక్యత్=ధర్మా ధికారులయొక్కయు, యతుల=జ్ఞానము నుపదేశించుచున్న మానులయొక్కయు, గోష్ఠి=సభయును, భుక్తివిదక=భోజనముఁజేసినపిమ్మటను, విమాషికపూర్వకము= వికటకపులుమొదలుగా, పు...ష్ఠి-పురాణ=పౌరాణికులయొక్కయు, కవి=కవీశ్వ రులయొక్కయు, గోష్ఠి=సభయును, సంజజాము=సాయంకాలమునందు, చారపూర్వ కము=వేగులవారు మొదలుగా, గాయకగోష్ఠి=పాఠకులయొక్కగోష్ఠియును, నిశన్= రాత్రియందు, సుషుప్తిపూర్వకము=నిద్రవోపుట మొదలుగా, ప్రేయసీగోష్ఠి=తనప్రి యురాలిగోష్ఠియును, పానగుం=పిప్పసు.

క. హితులు హితాహితులు సదా

హితులును నై రాజునెడల ప నిటు త్రివిధమునక

క్షీతి ననుచరు లుందురు సం

తతము మఱి వారిఁ దెల్పెదన్ విను మనఘా.

272

టీ. ఈపద్యార్థము వెనుకటిపద్యమున స్పష్టమగునగునుక దీనికి టికవ్రాయలేదు.

చ. హితులు భిషగ్గ్రహజ్ఞబుధంబుందకపీంద్ర పురోహితు, వ్హితా

హితులు ధనార్జనాదిసృష్టకృత్యనియుక్తులు, వెండి కేవలా

హితులు దశావశార్దితసమ్మద్ధరమాభరణేచ్ఛు, తాట నా

హితమును నట్ల కాఁ జతురవృత్తిఁ జరించుట నీతి తేనికీ. 273

టీ. భి...ల్-భిషక్=వైద్యులును, గ్రహజ్ఞ=జ్యోతిషికులును, బుధబృంద=విద్యత్సమూహమును, కపింద్ర=కవివరులును, పురోహితుల్=పురోహితులును, హితులు=ఇష్టులు. ధ...లు-ధనార్జనాది=ద్రవ్యముపోగుచేయుటమొదలగు, నృపకృత్య=రాచకార్యములయందు, నియుక్తులు=అన్యత్తులుగా నియమింపఁబడినవారలు, హితాహితులు=హితులుగా నహితులుగానుండురు. వెండి=మణియు, దశావశార్దిత=అయాదశావశముచేత నగరికియ్యఁబడినట్టి, సమ్మద్ధరమాభరణేచ్ఛులు=సమగ్రమైన తమయైశ్వర్యములను సమయభేదములయందు మరలఁ బొందవలయునని కాచియుండువారలు, కేవలాహితులు=కేవలశత్రువులు. ఔటన్=అట్లుగుటనలన, అహితమును=వారిపట్ల రాఁజేసినహితమును, అట్లకాన్=తదనుగుణమగునట్లుగా, నతురవృత్తిన్=నైపుణిచేత, చరించుట=వర్తించుట, తేనికీన్=రాజానకు, నీతి=తగినది.

ఆ. పాత్రభూతు లెస్సఁ బరికించి యతఁ డడు

గకయు నొకఁడు సెప్పఁకయు మునుపుగఁ

బనసపండ్లు దిగినఁపరిగ స్వప్నము గన్న

నెఱిగ నొనఁగి వెఱఁగుఁపఱచు టొప్పు.

274

టీ. పాత్రభూతుఁ=సత్పాత్రమైనవానిని, లెస్సఁ=చక్కఁగా, పరికించి=తెలిసి, అతఁడు=అయోగ్యపురుషుఁడు, అడుగకయుఁ=అడుగుటకును, ఒకఁడుసెప్పకయు = మఱియొక్కఁడతనికి దాన మిచ్చని తనతోఁ జెప్పటకును, మునుపుగఁ=మున్నగా, పనసపండ్లు దిగినపరిగఁ=మొత్తములుగాఁ బనసపండ్లొకసారిదిగినచందముగా, స్వప్నముగన్ననెఱిగఁ=కలలో సకలవస్తుభూతముల నొక్కపర్యాయముగాఁ జూచినరీతిని, ఒసంగి=ఒక్కసారిగానే హేరాశముగానిచ్చి, వెఱఁగుపఱచుట=అసత్పాత్రము నదుభృతమొందఁజేయుట, ఒప్పుఁ=తగును.

క. పితృదేవక్రియలనువిధిఁ, బితృక్రియలె సూక్ష్మగుటఁబితృభక్తుడవై
శ్రుతిశీలతపశ్చాంతా, చ్యుతభక్తులకొనఁగి పనుపుఁ మున్నతగతికీ.

టీ. పితృ=పితృదేవతలయొక్కయు, దేవ=దేవతలయొక్కయు, క్రియలఁ=కర్మములయందు, విధిఁ=విధిశాస్త్రముచేతను, పితృక్రియలె = పితృప్రీతికరములైన కర్మములె, సూక్ష్మగుటఁ=బుద్ధిమంతులచే విచారింపఁదగిన యతిశయము గలవి యగుటచేత, పితృభక్తుడవై=నీవును బితృభక్తి గలవాడవై, శ్రుతిశీలతపశ్చాంతాచ్యుత

భక్తులకుఁ = కాస్త్రాధ్యయనముచేతను మంచినడకలచేతను వయస్సుచేతను కాంతులై యుచున్నట్లునిభక్తిగల్గియున్న వారలకు, ఒసంగి = అభీష్టనస్తుఫలనిచ్చి, ఉన్నతగతికిఁ = పితృలనూర్ధ్వలోకములకు, పనుపుము = అంపుము.

క. దానము ద్విజరక్షణకును

జ్ఞానము నిజరక్షణకుఁగ • శరణముఁ జొరు మెం

తే నారాయణు 'రాజ్యాం

తే నరకం ధ్రువ' మటంట • దీరునె యొంటఁ.

276

టీ. (బ్రాహ్మణసంరక్షణము రాజభర్తమగుటంజేసి) దానము = తాఁజేయునట్టి దానములు, ద్విజరక్షణకును = బ్రాహ్మణసంరక్షణకొఱకనియు, జ్ఞానము = శ్రీపతిసర్వోత్కృష్టాఘ్నేడనియు నీ సమస్తచేతనులు నరనికి దాసభూతులనియు నెఱుంగుట, నిజరక్షణకుఁగ = తనరక్షణార్థమనియును, (తెలిసి), ఎంతేక = మిక్కిలి, నారాయణుఁ = శ్రీమన్నారాయణుని, శరణముఁజొరుము = లెస్సఁగా శరణువేడుము, రాజ్యాంతేనరకం ధ్రువమటంట = రాజునకు రాజ్యాంతమునందు నరకము నిశ్చయమును లోకోక్తిగలదు గావుననది, ఒంటఁ = మఱియుక కదానివలన, తీఱునె = తొలఁగునా, (తొలఁగదనుట.)

తే. ఆలు పతిభక్తి స్త్రీపుంసంపాళి వావి

యతి వశిత్వము దిగుజాతు • లగ్రజాతి

ననుసరించుట హితవృత్తి • సధిపుపనికి

భృత్యుఁ డొదవుట నృపదండభీతిఁ జుమ్ము.

277

టీ. నృప = ఓయిరాజా ! ఆలు = భార్య, పతిభక్తి = భర్తవిషయమైన పూజ్యానురాగమును, స్త్రీ...లి - స్త్రీపుంసం = స్త్రీపురుషులయొక్క, సంపాళి = పక్షి, వావి = వగుసలను, యతి = జడదారి, వశిత్వము = ఇంద్రియనిగ్రహమును, దిగుజాతులు = తక్కువ జాతివారు, అగ్రజాతిన్ = మొదటిజాతివారిని, అనుసరించుట = భక్తియుక్తులై యనుసరించియుండుటయు, అధిపుపనికిన్ = ఏరెడువానికార్యమునకు, హితవృత్తిన్ = మంచి నడతగలవాడై, భృత్యుఁడు = బంటు, ఒదవుట = ఉపయోగపడుటయును, దండభీతిఁ జుమ్ము = దండభయముచేతఁజుమి.

తా. ఇట్లుండుటంజేసి రాజులకు యుక్తదండ మవశ్యక ర్తవ్య మనుట.

ఆ. చంపి ధార్మికుండు • సతిఁ బొంది మఱి బ్రహ్మ

చారి బొంకి సత్యశాలి యార

గించి సదుపవాసి • కేడించి శూరుఁడు

చింది ధనియు నగు విచిత్రనరసి.

278

టీ. చంపి=గుప్తులనునుచ్చమాపి, ధార్తికుండు=ధర్మాత్ముండును, సత్కి=తన ధర్మపత్నిని, కూడి=ఋతుకాలములయందుగలిసి, బ్రహ్మచారియు=బ్రహ్మచర్యము సల్పువాడగును, బొంకి=పరులకు మేలుగలుగుపట్ల దబ్బుటలాడి, సత్యశాలి=యథార్థవాది, అరగించి, (అవేశయందు భుజింపక) 'సాయంప్రాతర్ద్విజాతీనా'మను విధినను సరించి యినుమాటుమాత్రము భోజనము చేసి, సునుపవాసి=అహారరహితుండును, కేడించి=గురుజనాదులతో వారియనుమతిని సంప్రాప్తముగు యుద్ధముపట్లవిముఖుడై చాలించి, శూరుండు=వీరుండును, చింది - సత్సాత్రమందు మెండుగ వ్యయముజేసి, ధనియు=ధనికుండును, విచిత్రవరణి=అస్థితరీసి, అగున్=అవును. (కావున ధర్మనూత్నమును చెలిసి నడవవలయుననుట).

తా. గుప్తుల నుక్కుడగుచువాడు ధర్మాత్ముండనియును; ఋతుకాలములయందుమాత్రము భార్యసంగమునుచేయువాడు బ్రహ్మచారియనియును; పరులకు మేలుకల్గనిమిత్రముబద్ధములాడువాడు సత్యసంతుండనియును; దినమున కినుమాటు భోజనముచేయువాడు సదోపవాసియనియును; పెద్దలయనుమతిచే శత్రువునుజయింపకయే యుద్ధమునుండి మఱిలినవాడు శూరుడనియును; ధనమును సద్వినియోగ మొనర్చువాడు ధనికుడనియును భావము.

ఆ. ప్రణిధి స్వపురగృహీయు + భాషావిదుండు ప్రణి
ధ్యంతరావిదుండు + నగునతండు
లింగమాత్రకృశుండు + లిఘాధికద్రవ్య
దానధనియుఁ గాక + తఱియఁ జొరఁడు.

279

టీ. ప్రణిధి=వేగవాడు, 'ప్రణిధిఃప్రార్థనేచరే' యనియమరము. స్వపురగృహీయు=తనపట్టణమునందు గాపురముండువాడును, భాషావిదుండు=నానాభాషలుచెలిసినవాడును, ప్రణిధ్యంతరావిదుండు = దేశాంతరపువేగరులను చెలిసినవాడును, లింగమాత్రకృశుండు=ఏచిహ్నుమును లేనివాడును, లి...యు-లిఘా=తాఁగోరినంతకంటె, అధికద్రవ్య = అధికద్రవ్యమును, 'వాంఛాలిఘానునోరధి' యని యమరము. దాన=దొరయిచ్చుటచేత, ధనియు=ధనవంతుండును, కాక=కానివాడై, తఱియఁజొరఁడు=అవృత్తికై బ్రవేశింపడు.

క. తనుభృశ దమనజ నుకృతము
ధనదత్తినై కొనఁగవలయుఁ + దత్తదృతుకము
ర్దనమజ్జనభోజనలే
పన వనన ప్రసవ వహనంపరతం బతికి.

280

టీ. త...ము - తను=శరీరమును, భృశ=మిక్కిలి, దమనజ=ఉపవాసాది
లుండి శోషింపఁజేయుటచేత సంపాదించునట్టి, సుకృతము=పుణ్యము, పతికి=రా
జానకు, ధనదత్తి=ద్రవ్యము నమితముగా నిచ్చుటచేతనే, కొనఁగవలయున్=గ్రహిం
పవలయును, త...తక్-తత్తద్భుక=ఆయాకాలములకు ననుకూలములైన, మద్దన=
అంగమద్దనము, మజ్జన=స్నానము, భోజన=ఆభ్యవహారము, లేపన=మైపుఁగయు,
వసన=వస్త్రము, ప్రసవ=పుష్పము, వహనపరతన్=వీనియొక్క సేవతోనుండికొనవల
యునని పూర్వపద్యముతో నన్వయము.

క. నానావిధపాడబముల

నాను నృపాహార మెపుడు • నపరాహ్ణమునం

గాని మఱి శుద్ధశోష్ణపు

గానితమి న్భుక్తి యెపుడు • గడు బధ్య మగున్. 281

టీ. నృపాహారము = రాజులుభోజనముచేయువంటకము మొదలగునది, ఎపు
డు=ఏకాలమందును, నా...లలు - నానావిధ=పలుతెలుంగులైన, పాడబములన్=
రుచులతోడను, అను=కూడియుండును, అపరాహ్ణమునంగాని = అపరాహ్ణమందే
కాని, మఱి=అటుగాక, శుద్ధశోష్ణపు=గర్భగోళశుద్ధి, కానితమి=కాకుండునట్టి
త్వరచేత, భుక్తి=భోజనము, ఎపుడు=ఏసమయమందు, కడుక్=మిగులను, పధ్యము=
హితము, అగున్=బౌను.

తా. అనఁగా నపరాహ్ణమునందు భోజనము చేసినట్లాయెనా శరీరమునకు సౌక
ర్యకరముగా నుండు ననుట.

క. విను వర్గ సమత నృపుఁడు

న్నను ధర్మాంశంబె హెచ్చెనా పెట మడికె

త్రినసీరును దెగి యలరా

జనపుమడికి నెక్కినట్లు • చను ముదమందక్. 282

టీ. నృపుఁడు = రాజు, వర్గసమత - ధర్మార్థకామములనియెడు త్రివర్గసంప
దముందు సమత్వముతో, ఉన్నన్ = ఉండగా, ధర్మాంశంబె = అంచు ధర్మముమా
త్రము, హెచ్చెనా=అతిశయించెనా, పెటమడికి=మిగిలినమల్లకు, ఎత్రిన=కట్టఁ
బడిన, నీరును=ఉదకమును, తెగి=గండిచేసికొని, రాజసపుమడికి=వరిపైరుకయ్య
కు, ఎక్కినట్లు=పాతినచందముగా, ముదమందక్=సంతోషించుట, చనుక్=తగును.

క. వెలయించునట్టి యొకమణి

వెలుఁగాశం గొనుము ధరణి • వెండి వేషో

జ్వలతకు వలదే వానర

ముల మణులవిభూషణములు • భూపతి దాల్చు.

283

టీ. వెలయించునట్టి = నిర్దోషమై వెలుగునట్టి, ఒకమణి = ఒకరత్నములలో నేరత్నమునైననొక్కటిని, వెలుఁగాళ్ = కాంతియందుఁగల యపేక్షచేతను, కొనుము = విడువక ధరింపుము, వెండి = ఇంతియేగాక, ధరణి = భూమియందు, భూపతి = రాజు, సువేషజ్వలతకు = సువేష = మంచియలంకారముయొక్క, జ్వలతకున్ = ప్రకాశించుటకు, వానరముల = ఏడువారములయందును, తాల్చు = ధరించుకొనుటకు, మణులవిభూషణములు = మణుల = రత్నములచే జెక్కబడిన, విభూషణములు = సొమ్ములు, వలదె = వలదా, అవశ్యముగ ధరింపవలెనని కాకువు (అనఁగా నేజాతీయందైనను ఘనమైన రత్న మొకటి ప్రకాశార్థమై నిరంతరము ధరింపవలయుననియు, పుతీయు నేడు వారాలలోఁ గ్రమంబుగ నాయావారాధిపతులైన గ్రహములకుఁ జెప్పబడిన రత్నములసొమ్ముల నాయాదినములయం దలంకరించుకొనవలయుననియు భావము.)

క. చేయునది రాజ్యమట యఘ

మేయవధిగ నీగువారఁమే మనఁ జనదా

మ్నాయంబు నశక్త్యాను

ష్టేయముఁ జెప్పదు స్వశక్తిఁజేయఁగఁ జెప్పన్.

284

టీ. చేయునది = చేయుచుండునది, రాజ్యమట = ప్రభుత్వమట, అఘము = ఈ సాపమును, ఏయవధిగ = ఎన్నార్లకు, ఏము = మేము, నీగువారము = పోఁగొట్టుకొనఁగలవారము, అనఁజనను = అని తలంపఁగూడదు, అమ్నాయంబును = వేదమును, స్వశక్తి = శక్త్యానుసారముగా, చేయఁగన్ = చేయవలయునని, చెప్పన్ = విధించునుగాని, అశక్య = సాధ్యముగాని, అనుష్టేయమున్ = కృత్యమును, చెప్పదు = విధింపదు, (అనఁగా శక్త్యానుగుణముగ ధర్మమాచరించి యధర్మపరిహార మొనర్చినం బాపంబు లంటునుట.)

౪. మను దండధరాదులు విశేషించి దోషం బెఱింగి దండించియె ధర్మ పరు లనఁబరఁగిరి ప్రజాపరిపాలనంబు పనిగాఁ బ్రజానాథుండు బహు ముఖంబులం బుట్టింపం బుట్టి విరాట్సుమ్రాట్ప్రభృతి వేదోదితశబ్ద వాచ్యుండై దేవనదృశుం డగుమూర్ధాభిక్తుఁడు సోకోర్చియిలకు నగునలజల్లు తీర్చినంగాక జన్మంబు సఫలం బగునె కేవలేంద్రియ ప్రీతి బందీకృత పరకళత్రపథికి పరివృత్తివారణప్రాప్తవృత్తిములఁ బాటచ్చర

ప్రభులకు జరగదే యింత లాంఛట్య మేమి పని యని యవనియెడ నవన వైముఖ్యంబు చెల్ల దెట్లనినఁ దొల్లి కృతయుగంబునఁ గృతవీర్య నందనుం డగునహస్రబాహుం డాత్మీయదోస్త్యంభ సంభృత యగు నీవిశ్వంభర నేద్రీపంబున నేనాట నేపీట నేత్రోప నేక్రేవ నేవేశ నెవ్వఁ డేమి నేయం దలంచు నప్పు డందందు నసి ముసల చాపాది శస్త్రాస్త్రధారియై తోచి యాజ్ఞయిడు నట్లాజ్ఞయిడ సంతిమం బగు నీయుగంబున యాగానుసారంబుగా మితసారం బగురాజలోకంబున కు శక్యంబుగాదుగదా యొక్కరాజలోకంబున కసనేల యిక్కాలం బునందలిభూసురులకు నక్కాలంబు నందలి భూమిదివిజులకుఁ గలశక్తి యున్న దె యొక్క బాడబుండు కడలిసీదుగ్రుక్కంగొనియె నొక్కవిప్రుం డు స్రవ్యస్పృష్టికిఁబ్రతిస్రవ్య యయ్యె నొక్కబ్రాహ్మణుండు బ్రహ్మదం డంబున బ్రహ్మాస్త్రంబు వారించె నట్టియనుష్ఠానంబు మాకు లే దెం దేమి ప్రయోజనం బని శక్త్యనుష్ఠానంబు వీరికి విడువవచ్చునే పీ రితరుల కుపాసనీయులు గాక పోయిరె కావున సావధానుండవై శక్త కొలఁది శ్రుతదృష్టంబు లుపేక్షింపక రక్షణశిక్షణంబు లాచరించుచు నశక్యంబున కార్తశరణాగతరక్షకుం డగువుండరీకాక్షుమీఁద భారం బిడి యనహంకృతిఁ బ్రవర్తిల్ల నెల్ల సంసిద్ధులు కరస్థంబు లగు నది యట్లుండె నట్లయిన పట్టబద్ధుండగు రాజు ధర్మంబునంద దృష్టి యిడి నడవ వలయు వరుణవై శ్రవణ వాయు వై శ్వాసర వాసవాదుల జన్మం బులును బహుభవారబ్ధక్రియాలబ్ధంబుల భూర్భువస్స్వరాదు లగునిజ్జ గంబులును ధర్మప్రతిష్ఠితంబులు కావునఁ దదాచరణచణుండవై ఋణత్రయంబును నీగి సమానులం దుత్తమశ్లోకుండవై రాజ్యపరిపాల నంబు నేయు మని యభిషిక్తుం జేసె నిది మదీయభక్తప్రభావంబని యంబుజాలయ కానతిచ్చె.

285

టీ. మనుదండధరా మలు=మనువు యముఁడు మొదలగువాగు, విశేషించి దో... దెలింగి దండించియె=మిగులదో...ంబులఁ దెలిసిశిక్షించియె, ధర్మపరులనఁబరగిరి= ధర్మానుక్రమితులని మహాకీర్తి, ప్రజానానుండు=చతురాననుండు, ప్రజాపాలనంబు పనిగాక=ప్రజాసంరక్షణార్థముగా, బహుముఖంబులకై=ఇంద్రాదిదిక్పాలకులయొ కంబులందు, పుట్టింపక=జననమొందింపఁగా, పుట్టి=జనించి, వి...దువు=విరాట్=

విరాట్టు, సమాట్=సమాట్టు, ప్రభృతి=మొదలగు, వేద=ప్రాజదువులయందు, ఉదిత=చెప్పబడిన, శబ్ద=వాచకపదములను, నాచ్యుండై=అభిధేయుండై, దేవసదృశుండగు=దేవతలతో సరియగు, మూర్ధాభిషిక్తుండు=రాజు, సోకోర్వి=కష్టమును సహించి, ఇలకు=భూమికి, అగు=కలుగుచున్న, అలజన్మ=ఉపద్రవములను, తీర్చినంగాక=నివారింపజేయకగాని, జన్మంబు=పుట్టుక, సఫలంబగునె=సార్థకమగునా, కే...తి - కేవల=ముఖ్యముగా, ఇంద్రియ=కర్మేంద్రియములయొక్క, ప్రీతి=తృప్తి, బ...లక - బంధీకృత = చెఱసాలలోనుంచబడియున్న, పర = ఇతరులయొక్క, కళత్ర = శ్రీలచేతను, పథిక = తెరువలయొక్క, పకిత్ = సమాహమును, ప్రహరణ=కొట్టుటచేతను, ప్రాప్త = లభించినటువంటి, విత్తములక = ధనములచేతను, పాటచ్చరప్రభులకు = దొంగదొరలకును, జరగదె = కాలముగడవలేదా, ఇంతలాంపట్టమేమిమనియని = ఇంతటియాయాసమెందులకిని, అనియెడక = భూమిపట్టు, అ...బు - అవన = రక్షించుటయందు, వైముఖ్యంబు = విముఖభావము, చెల్లరు = కూడరు, ఎట్లనినక=ఏలాగంటివా, తొల్లి=పూర్వకాలమందు, కృతయుగంబునక = కృతయుగమందు, కృత్యవీర్యనందనుండగు = కృతవీర్యునిపుత్రుండైన, సహస్రబాహుండు = సహస్రబాహుడనువాడు, అ...త-అగు - ఆత్మియదోస్త్యంభ=తనభుజములచేతను, సంభృతయుగు=భరింపబడినదైయున్న, ఈవిశ్వంభరక=ఈభూమిని, ఏదీపంబునక=ఏదీవియందు, ఏనాటక = ఏదినమందు, ఏవీటక=ఏపట్టణమందు, ఏత్రోవక=ఏమార్గమందును, ఏక్రేవక=ఏకార్యమందును, ఏవేశక=ఏసమయమందును, ఎవ్వడు=ఎట్టివాడు, ఏమిసేయందలంచుక = ఏమియెనర్పటకుఁ జింతించుచుండునో, ఆపృథుఅందందు=ఆపృథుడవానినంతయు నెఱింగి యక్కడక్కడ, అ...రివి-అసిముసలచాపాది=కత్తి, కోకలి, విల్లులోనుగాఁగల, శస్త్రాస్త్రధారియై=శస్త్రాస్త్రములధరించినవాడై, తోచి=కనబడి, అజ్ఞయిడుక=దండించును, అట్లాజ్ఞయిడక=అలాగుదండించుటకు, అంతిమంబగు = కడపటిదైన, ఈయుగంబునక = ఈకలియుగమందు, యాగానుసారంబుగాక=యజ్ఞములకుఁదగినట్లు, మితసారంబగు=స్వల్పబలముగల, రాజలోకంబునకుక = నృపనగరమునకు, శక్త్యంబుగాదుగదా, ఒక్క-రాజలోకంబునకుక=ఒక్కత్రియజనమునకు, అననేల=చెప్పనేమిటికి, ఇక్కాలంబునందలి = ఇప్పుడున్నటువంటి, భూసురులకు = బ్రాహ్మణులకు, అక్కాలంబునందలి=ఆప్పుడున్నటువంటి, భూమిదివిజాలకుక-భూసురులకును, కలశక్తి - కల=కలిగియున్న, శక్తి=నిగ్రహసామర్థ్యము, ఉన్నదె-కలదా, ఒక్కబాడబుండు=ఒక పుడమితోడు, కడలిసీరు=సమద్రోదకమంతయును, గ్రుక్కంగొనియెక=పుక్కిలియందమిడైన, ఒక్కవిప్రుండు=విశ్వామిత్రుఁడనునొకదీక్షాడు, స్రష్టసృష్టికిక=బ్రహ్మసృష్టికి, ప్రతిస్రష్టయ్యుక=మాఱుసృష్టిచేయువాఁడాయను, ఒక్కబ్రాహ్మ

ణుండు=వసిష్ఠుండని సుతి కక్కినయొక మునివర్యుండు, బ్రహ్మదండంబునక=బ్రహ్మదండముచేత, బ్రహ్మశ్రుంబుక = చతురాననాశ్రుమును, వారిం చెక = మట్టుపఱచెను, అట్టియనుస్థానంబు=అటువంటి తపశ్శర్య, మాకు లేదు=మాయందుఁగనఁబడదు, ఎందేమి ప్రయోజనంబని=దేనియందేమికార్యమని, వీరికిక=ఈద్విజాలకు, శక్త్యనుస్థానంబు=యథాశక్తినాచరించుట, విడువవచ్చునె=త్యజంపఁదగునా, వీరు=ఈబ్రాహ్మణులు, ఇతరులకుక=క్షత్రియాదులకు, ఉపాసనీయులుగాక పోయిరే=పూజ్యులుగాకయున్నారా, కావునక=అట్లుండుటచేత, సావధానుండవై =జాగ్రత్తగలవాడవై, శక్తికొలది=సామర్థ్యానుగుణముగా, శ్రుత=వినఁబడినవానిని, దృష్టంబులు=చూడఁబడినవానిని, ఉపేక్షింపక=అశ్రద్ధచేయక, రక్షణశిక్షణంబులు=శిష్టసంరక్షణదృష్టిశిక్షణంబులను, ఆచరించుచుక=చేయుచును, ఆశక్యంబునకుక=నీకు నలవిగాని కార్యవిషయమై, అర్తశరణాగతరక్షకుండగు=దీనజనసంరక్షణబద్ధదీక్షుండగు, పుండరీకాక్షుమీఁదక=శ్రీమన్నారాయణునిమీఁద, భారంబిడి=బరువుంచి, అనహంకృతిన్=అహంకారరాశిత్యముచేత, ప్రవర్తిల్లక=సంచరింపఁగా, ఎల్లసంసిద్ధులు = సకలకార్యసిద్ధులును, కరస్థంబులగుక=అఱచేతిలోనుండునవియగును, అదియట్లుండె=అదియాలాగుండెను. అట్లైన=అవిధమైన, పట్టబద్ధుండగు=పట్టుముగట్టఁబడిన, రాజు=ప్రభువు, ధర్మంబునంద=ధర్మమునందే, దృష్టియిడి=జ్ఞప్తియించి, నడసెనెలయున్=ప్రవర్తింపనెలయును, వ...లు-వరుణవైశ్రవణ వాయు వైశ్యానర వాసవాదుల=వరుణకు బేరానిలధనంజయేంద్రాదులయొక్క, జన్మంబులును=ఉత్పత్తులును, బ...ల-బహుభవారబ్ధ=అనేకజన్మములయందారంభింపఁబడిన, క్రియా=యాగాదిక్రియలచేతను, లబ్ధంబుల=పొందఁబడిన, భూదృభవస్వరాదులగు, ఇజ్జగంబులును=ఈలోకములును, ధర్మప్రతిష్ఠితంబులుకావున=ధర్మమునందెయుండునవిగనుక, తదాచరణచణుండవై=దానినాచరించుటయందుదక్షుండవై, ఋణత్రయంబును=ఋషిదేవపితృఋణములను, నీఁగి=తీర్చి, సమానులందుక=నీతోడివారలలో, ఉత్తమశ్లోకుండవై=కీర్తికరుండవై, రాజ్యపరిపాలనంబు=ప్రజాపరిపాలనంబు, చేయుమని=ఒనర్చుమని, అభిషిక్తుఁజేసెన్=పట్టాభిషిక్తుఁగావించెను, ఇది=నాచేతఁజెప్పఁబడినయీసంగతి, మదీయభక్తప్రభావంబని=నాభక్తునిప్రభావమని, అంబుజాలయకున్=లక్ష్మీదేవికి, అనతిచ్చెన్=తెలియనట్లునెలవెచ్చెను.

శా. దుగ్ధాంభోధిమహాగృహోత్సుక సుధాంధోబృందచూడామణీ
 రుగ్ధరాశబలీకృతాంఘ్రియుగ కాంరుణ్యాంబుసింధూభవ
 ద్దృగ్ధామా ధృతమంథ సింధురవరాంధిక్షేపిదోశ్చక్ర శ్రీ
 ముగ్ధాలాపరసాదరా కృతపలాన్ముర్ఛన్వనోదదరా. 286

టి. దు...క-దుగ్ధాంభోధి=పాలసముద్రమనియెడు, మహాగృహ=గొప్ప మం
దిరమంసు, ఉత్కు=ఆసక్తుడవైనస్వామి, సుధాంధోబృంద=వేల్పులగుంపులయొ
క్క, చూడామణి=శిరోరత్నములయొక్క, రుగ్ధారా=కాంతిపరంపరచేతను, శబలీకృ
త=శబలవర్ణముగాఁ జేయఁబడిన, అంఘ్రియుగ=పాదయుగళముగలవాఁడా, కా...
మా-కారుణ్యాంబు=దయారసమనునీటికి, సింధూభవత్=సముద్రమగుచున్న, దృక్=
=చూపులకు, ధామా=ఉనికిపట్టెనవాఁడా, ధృ...ధ-సిం...క్ర-ధృత=మోయఁబడి
న, మంధ=కన్యపుఁగొండగలవాఁడా, సింధురవర=గ జేయఁబడియున్న, ఆర్తి=భేద
మును, తేపి=పోగొట్టుచున్నటువంటి, దో=భుజమందలి, చక్ర = చక్రాయుధము
గలస్వామి, శ్రీ...రా - శ్రీ = లక్ష్మీదేవియొక్క, ముగ్ధాలాప = ముద్దుపలుకుల
యందును, రస=శృంగారాదిరసములయందును, ఆదరా=ఆదరముగలయోస్వామి,
కృ...రా-కృత=చేయఁబడిన, పలాత్=రక్కసులయొక్క, మూర్ఖ = మూర్ఖుగల,
స్వన=ధ్వనిచేతను, ఉద్యత్=విజృంభించుచున్న, దరా=శంఖముగల యోస్వామి
యని యాశ్వాసాంతమున భగవత్ప్రార్థన.

క. కరధృతదరారివితరణ

పరిపాలిత తొండమాన్నుపాలక పునరు

త్తరిత నరనప్తబాలక

శరణాగత సేవధీ భుజంగాశరధీ.

287

టి. క...క-కరధృత = హస్తముచేతధరింపఁబడిన, దరారి=శంఖచక్రముల
యొక్క, వితరణ = ఇచ్చుటచేత, పరిపాలిత=రక్షింపఁబడిన, తొండమాన్నుపా
లక=తొండమాన్చక్రవర్తియను రాజుగలవాఁడా, (తొండమాన్ చక్రవర్తికి శంఖ
చక్రము లిచ్చెననుట ప్రసిద్ధము), పు...క-పునరుత్తరీత=మరలఁబడిరికొంటుండగ, నర=
విజయనికి, నప్త=మనుమండైన, బాలక=చిన్నవాఁడుగలవాఁడా, శ...ధీ - శర
ణాగత=శరణుఁబొందినవారికి, సేవధీ=నిధియైన యోస్వామి, భు...ధీ-భుజంగాశ=
గరుత్మంతునిచేత, రధీ=రథముగలస్వామి.

మత్తకోకిల. కుండలిద్విషదుగ్ర కేతన • గోత్రభిద్భుమహారిదో

శృండిమోత్పులకీకృతాంగక • సత్య దాతృకురూక్తవా

కృండితత్వ యశోనిధీకృత • పాండవేయ కపర్దిణో

దండఖండన పాటవాంచదుదారదారనమాగమా.

288

టి. కుం...న-కుండలి=సర్పములకు, ద్విషత్ = శత్రువైన గరుత్మంతు
ఁగ్ర=భయంకరమైన, కేతన=ధ్వజముగాఁగలవాఁడా, గో...త్స-గోత్రభి

ద్రునియొక్క, ద్రుమ=వృక్షమును, హరి=హరించినటువంటి, దోః = భుజములయొక్క, చండిమ=అతిశోపముచేతను, ఉత్పలకీకృత=పులకాంకురయుక్తముగాఁజేయఁబడిన, అంగక=అవయవములుగల, సత్య=సత్యభామగలవాఁడా,దో...య-దోత్య=దూతభావముచేతను, కురు=కారపులవిషయమందు, ఉక్త = పలుకఁబడిన, వాక్=మాటలయందు, పండితత్య=పాండిత్యముచేతను, యశోనిధీకృత=కీర్తిమంతులుగాఁజేయఁబడిన, పాండవేయ=పాండుకుమారులుగలస్వామి, క...మా-కపర్ది = శివునియొక్క, శోదండ=వింటియొక్క, ఖండన=విఱచుటయందలి, పాటన = నేర్పుచేత, అంచత్=ఒప్పువున్నటువంటి, ఉదార=గొప్పదియైన, దారసమాగమా=సీతాసంయోగముగల స్వామి.

శా.ఇది సింహచలదంభకేసరిపదాభీష్టార్చనాపుణ్యల

బద్ధరుట్టంకణ పొట్టునూరివిజయస్తంభోపలోట్టంకితాం

కదృఢేష్టాక్షర కృష్ణరాయనృపసంజ్ఞాసృత్యతాముక్తమా

ల్యద నాశ్వాసవరంబు నాలవది హృద్యంబై మహిం బొల్పగున్.

టీ. ఇది, సిం...దన్-సింహచల=సింహాద్రియందలి, దంభకేసరి=మాయానృసింహుఁడైనస్వామియొక్క, పద=పాదములయొక్క, అభీష్ట = ఇష్టములైన, అర్చనా=పూజలచేత నైనట్టి, పుణ్య=సుకృతముచేత, లద్ధ=పొందఁబడినటువంటి, దురుట్టంకణ=ప్రయత్నముచేతాటఁగినటువంటి, పొట్టునూరి=పొట్టునూరియందలి, విజయస్తంభోపల=తాతిజయస్తంభమందు, ఉట్టంకిత=నాయఁబడినటువంటియు, అంక=లిరుదైనటువంటియు, దృఢ=కాశ్యతమైనటువంటి, ఇష్టాక్షర=అభిమతవిర్ణములుగల్గిన, కృష్ణరాయనృపసంజ్ఞ=కృష్ణరాయధరణీకాంతుండనియెడు పేరుగల్గిన, అస్మత్=నాచేత, కృత=రచియింపఁబడిన, ఆముక్తమాల్యదన్=ఆముక్తమాల్యద యను ప్రబంధమందు, నాలవది=నాలవదియైన, అశ్వాసవరంబు=క్రేస్తమైనయాశ్వాసము, హృద్యంబై=నకలకవిజనునోహరంబై, మహిం=భూమియందు, బొల్పగున్=ప్రసిద్ధమౌను.

గద్యము. ఇది శ్రీ దక్షిణామూర్తి మంత్రోపాసనా సమాసాదితాఖండ సాహితీ ధరీణుండు నాత్రేయ గోత్ర పవిత్రుండును వావిళ్ళవంశపయోరాశి రాకాసుభాకరుండు నగు రామస్వామికాశ్రితచేత నరేక పూర్వవ్యాఖ్యానాభిప్రాయంబులఁబర్యాలోచించి రచియింపఁబడిన రుచిసమాఖ్యానం బగు నాముక్తమాల్యద వ్యాఖ్యానంబునంగుఁ జతుర్థాశ్వాసము.

శ్రీ రస్తు. ఆముక్తమాల్యద

సవ్యాఖ్యానము.

పంచమాశ్వాసము.

క. శ్రీ నీళాజాంబవతీ
మానసతామరసవిహరఃసూరిమిందా
భానద్యుదయకలిందా
నానాంఘ్రిశిరోక్షశేషఃసగహర్యతా. 1

టీ. శ్రీ...దా - శ్రీ=లక్ష్మీదేవియొక్కయు, నీళా=నీళాదేవియొక్కయు, జాంబవతీ=జాంబవతీదేవియొక్కయు, మానస=మనస్సులనియెడు, తామరస=తామరపూవులయందు, విహరమాణ=విహరించుచున్న, మిలిందా=భృంగమా, భా...దా - భా=శరీరకాంతియనియెడు, నదీ=యమునానదియొక్క, ఉదయ=ఉత్పత్తికి, కలిందా=కలిందమనుపేరుగల పర్వతమా, (కాలిందీనది కాంతివంటి శరీరకాంతిగలవాడనుట.), నా...క్ష - నానా=ఆపరిమితములైన, అంఘ్రి=సాదములును, శిరః=శిరములును, అక్ష=కన్నులును గలవాఁడా, (ఇది పురుషనూర్తప్రకస్తము.), శే...తా=శేషసగ=శేషచలమందు, హర్యతా=సింహమా, అని స్వామికి విశేషణములు.

వ. అవధరింపు మవ్వెన్లుచిత్తుండు. 2

టీ. అవధరింపుము=చిత్తగింపుము, అవ్వెన్లుచిత్తుండు=దనుకర్తృపదము ముందటి పద్యమున కన్వయింపఁగలను.

మహాసగర.

ఒకనాఁడా మ్రాంకురౌఘంబురుకుసుమకుడుంగోదరత్తోణిఁదల్పు
ప్రకరంబై కాంక్షచేమున్నతులఁబదరిపైఁజ్రాఢివాటించి నిట్టూ
రైకదొట్టండస్సివీరాయితమఱిమఱి తారెట్లమున్నట్లయనా
యికలం గందర్పుఁడొటంబెఱిగి తఱమివీఁపేసె నానంటుశోటక.

టీ. ఒక నాఁడు = ఒక్కదినమందు, (ఇచ్చట సప్తమికిఁబడదు.), ఆహ్రాంశుర
= మామిడిచిగుళ్లయొక్క, ఓఘంబు = సమాహము, ఉరు = గొప్పలగు, కుసుమకుడుం
గ = పూవులపాదలయొక్క, ఉదర = అంతఃప్రదేశములయందలి, ఖోణిక = భూమి
యందు, తల్పప్రకరంబై - తల్ప = పెజ్జలయొక్క, ప్రకరంబై = పరంపరయై, కాంక్ష
చేక = కోరికచేత, ముక్ = ప్రథమమందు, పతులక్ = తమ నాయకులను, పదరి = రజ్జ
లాడి, పైఁబ్రాధి = ఉపరతిని, పాటించి = ఉపక్రమించి, నిట్టూర్పు = ఉచ్చాసము,
ఎకదొట్టక్ = ఉద్గతముకొఁగా, డస్సి = ఆయాసపడి, వీరాయితము = ఆయుపరతిని,
ఆఱి = ఉడిగి, మఱి = పిప్పట, తారు = తాము, (ఆనాయకలనుట.), మున్ను = ఉపరతికిఁ
బూర్వమందు, ఎట్ల = ఏవిధమో, అట్లయాక్ = అవిధముగా నేయగుకొ, (మరలఁగిందై
రనుట.), నాయకలక్ = శ్రీలను, కందర్పఁడు = మన్మథుఁడు, ఓటంబు = ఓడిపోవు
టను, ఎఱిగి = తెలిసి, తఱిమి = వెంటబడించి, వీఁపేనాక్ = వీఁపునఁగొట్టెనోయనఁ
గా, అంటు = అంటుకొన్న, లోటక్ = ఉద్యానమునందు, ఈ పద్యమునంగు
ఆహ్రాంశురౌఘం బనునది కర్తృపదము, అంటు ఆను ధాతువుతోడ నన్వయింపఁదగి
నది. మఱియు విష్ణుచిత్తుం డను కర్తృపదముతో నన్వయింపఁదగిన క్రియాపదము
పై పద్యమం దున్నది.

తా. మామిడి చిగుళ్ల శయ్యలయంగు శ్రీపురుషులు చేరి యుపరతమందుఁ
బురుషుల నోడించునట్లు నాయకలు పంఠగించి తాము పురుషులపైఁ జేరి యుపరతి
సల్పుచు నాయాసమునలన రోజుచు సుపరతఁ జాలించి పూర్వము తా మెట్లు కిందై
యొండిరో యట్లే మరలఁ బురుషులకుఁ గిందైరి. కావున నా సందెఱింగి మన్మ
థుండు శ్రీలు ఉపరతి చాలించి యొడినందులకుఁ గుఱుతుగా నోడిన వారిని వీఁ
పునఁ గొట్టుట ప్రసిద్ధ మగుటవలన వారిని వీఁపునఁ గొట్టఁగానైన గాయములో యను
నట్లు మున్ను శయ్యగాఁ బఱచికొన్న యాచిగుళ్ల చెప్పటలుగల శ్రీల వీఁపున నంటు
కొని యుండెను. ఇట్టివనమం దొక్కనాఁడు విష్ణుచిత్తుండు, అని వెనుకపద్యముతో
నన్వయము.

ఉ. వింగడ మైన యొక్కవనావీధిఁ గనుంగొనె నీడ సున్నపుఁ
'రంగుటరంగు పచ్చలయఁగం గయి పో వెలిదమ్మి బావికి
జెంగలు నుల్లసిల్లు తులసీ వన సీమ శుభాంగి నొక్కబా
లం గురువింద కందళ దళప్రతిమాంఘ్రికరోదరాధరక్. 4

టీ. వింగడము = వికాలము, ఐన, ఒక్కవనావీధిక్ = ఒక్కంగారవనశ్రేణి
యందు, కున్న పుత్రరంగుటరంగు = కున్న పురంగుగల తెల్లనిలిన్నె, నీడక్ = వనచ్ఛాయ
చేత, పచ్చలయఁగయిపోక్ = మరకతమువేదిక యగుచుండఁగా, వెలిదమ్మిబావి

కిక్ = తెల్ల దామరపూవులుగలవానికి, చెంగటక్ = సమీపమందు, ఉల్లసిల్లు = ప్రకాశించుచున్న, తులసీవనసీమక్ = తులసీవనప్రదేశమందు, శుభాంగిక్ - శుభ = శుభలక్షణయుక్తములగు, అంగిక్ = అవయవములు గలిగినట్టియు, కు...రక్ - కరువింద = కరువిందమనుపేరుగల యొకజాతి కంపులయొక్క, సీ...సలలిత మత్తశక్తిల లోచనస్యతిః దనరారుఁ గురువింద మనెడు కంపు' అని రత్నశాస్త్రము. కందశ = మొలకలయొక్క, దశ = చెక్కలతోడ, ప్రతిమ = సరియైన, అఘ్రికరోదర = పాదతలహస్తతలములును, అధరక్ = మోవియుఁగల, ఒక్త బాలక్ = ఒకబాలికను, కనుంగొనెక్ = విష్ణుదిత్తుఁడు చూచెను.

తా. విష్ణుదిత్తుఁడు శృంగారవనవీధిలో నీడలు దేతెడు తెల్లని నున్నపురంగుల యరఁగు చెట్టుల నీడలచేత మరకత మయమైనట్లు కనబడుచుండఁగా దాని సమీపమనందలి తెల్లదామరకొలని చెంగట నొక్క తులసీవనమందు శుభలక్షణలక్షీతురాలగు నొకస్త్రీశిశువును జూచెనని భావము.

చ. కనుఁగొని విస్మయం బొదవఁగాఁ గదియం జని సౌకుమార్యముక్
దను రుచియు న్సులక్షణవిఠానముఁ దేజముఁ జెల్వఁ గొంత నే
పనిమిష దృష్టిఁ జూచి యహఃహో యనపత్యున కమ్ముకుందుఁడే
తనయఁగ నాకు నీశిశువుఁ • దాఁ గృప నేసె నటంచు హృష్టఁడై.

టీ. కనుఁగొని = చూచి, విస్మయంబొదవఁగాక్ = ఆశ్చర్యమకురింపఁగా, కదియంజని = సమీపించిపోయి, సౌకుమార్యముక్ = సుకుమారత్వమును, తనురుచియుక్ = దేహకాంతియును, సు...ముక్ = సులక్షణ = శుభలక్షణములయొక్క, విఠానముక్ = సమాహమును, తేజముక్ = తేజస్సును, చెల్వక్ = సౌందర్యమును, కొంతనేపు = కించిత్కాలము, అనిమిషదృష్టిన్ = అపప్రపాటులేనిచూపుచేత, చూచి = వీక్షించి, అహః = ఆశ్చర్యము, అమ్ముకుందుఁడే = అవిష్ణుదేవుఁడే, అనపత్యునకున్ = సంతానములేనివాడనగు నాకు, తనయఁగన్ = కూతుఁగా, ఈశిశువున్ = ఈబిడ్డను, తాన్ = తాను, విష్ణువతుట, కృపనేసన్ = దయచేసెను, అటంచు = అనుకొని, హృష్టఁడై = హర్షముగలవాడై

క. కొని పోయి ధర్మగేహిని

కనురక్తి నొసంగఁ బొంగి • యాయమయును జేఁ

పు నిజ స్తన్యంబులచేఁ

బెంచె న్నో మొప్ప నిట్లు • పెరుగఁ గ్రమమునక్.

6

టీ. కొనిపోయి = ఆశిశువును దీసికొనిపోయి, ధర్మగేహినికిన్ = తనభార్యకున్, అనురక్తిన్ = అనురాగముతో, ఒసంగన్ = ఇయ్యఁగా, పొంగి = సంతోషించి, ఆయును

యును=అయ్యయ్య, చే...చేన్ - చేఁపు=ఉద్రేకించుచున్న, నిజ స్తవ్యంబులచేన్ -నిజఁ
స్వకీయములగు, స్తవ్యంబులచేన్ =చనుఁబాలచేతను, గోము=గారాము, ఒప్పన్ =
పొందిక యగునట్లు, పెనిచెన్ =సాఁకెను, ఇట్లు పెరుగన్ =ఈవిధమున బెరుగుచుండఁ
గా, క్రమమునన్ =క్రమక్రమముగా నని ముందటి పద్యమున కన్వయము.

నీ. వాతెఱ తొంటికై వడి మాటలాడదు,

కుటిలవృత్తి నహించె + గుంతలంబు

లక్షులు సిరులురా + నఱచూడ్కిఁ గనుఁగొనె,

నాడించె బొమగొని + యాననంబు

ననుగొమ ల్నెగయ వాఱు మువేక్షఁ గడకొత్తై,

బాణిపాదము లెఱివాఱు దొడఁగె

సారెకు మధ్యంబు + దారిద్ర్యములచెప్పె,

తొచ్చోర్వ కిటులోఁగఁజొచ్చె మేను

తే. పట్టిగాంభీర్య మొక్కఁడు + వెట్టుకొనియె

నాభి నానాటి కీగతి నాటిపొందు

చవుక యైనట్టి యిచ్చటఁ + జనదు నిలువ

ననుచు జాతినకరణి బొంబంబు జాతె.

7

టీ. వాతెఱ=అధకోష్ఠము, తొంటికైవడిన్=పూర్వమువలె, మాటలాడదు=
సంభాషింపదు, (యానన ప్రాదుర్భావము కాఁగానే రాజసము హెచ్చె ననుట.),
గుంతలంబులు=తలవెండ్రుకలు, కుటిలవృత్తి=కుటిలవ్యాపారమును, ఎహించెన్=ధరి
యించెను, (పూర్వమువలె సాధారణముగ నుండక కాటిల్యమును దాల్చె నని యర్థ
ము, వంకర లాయె నని భావము.), అక్షులు=కన్నులు, సిరులురాఁ=సంపదలు దమకు
రాఁగానే, అఱచూడ్కి=సగముచూపు చేత, కనుఁగొనెఁ=చూచెను. (చిన్న నాటి
వలెఁ జూడ దని యర్థము, యావసాతిశయముచేత రక్త శ్రేణి నీలవర్ణములు గలిగి
మెఱుఁగెక్కి విలాసములు గలిగె నని భావము.), ఆననంబు=ముఖము, బొమగొని=
కనుబొమముడివైచి, ఆడించెఁ=కదలించెను. (పరిహాసమునకు బొమలాడించెనని
యర్థాంతరము. మొగము చిట్లించుకొనె నని యర్థము, జన్మనమునఁ గనుబొమలకుఁ
గాంతియొక్కె నని భావము.), చనుఁగొమల్=స్తనాంకురములు, నెగయన్=ఎగయఁ
గా, వాఱుము=తొమ్ము, ఉవేక్షన్=ఒప్పురికించుటచేత, కడకొత్తైన్=అవలద్రోఁచెను,
(స్తనములనియెడు వస్త్రస్థంధరములుగలఁగానే తన్నువేక్షించి చేరనియక మూలకుఁ
ద్రోచె నని యర్థము. జన్మనముందుఁ జన్నులు చెన్నుమీఱె నని భావము.), పాణిపాది

ములు=కరపాదములు, ఎఱ్ఱవాఱఁదొడఁగన్=కినుకచేత నరుణవర్ణము వహించెను, (యావనము రాఁగానే కాలు సేతులు మిగులఁ దొగరు జగియొక్క నని భావము.), సారకు=మాటిమాటికి, మగ్ధంబు=నడుము, దార్పద్యముల=తనలేములే, చెప్పెన్=ఉచ్చరించెను. (తన లేమియే తెలుపునుగాని పిన్న నాఁటివలె గలిమిఁ దెలుపదని యర్థము, నడుము సన్నమయ్యెనని భావము.), మేను=శరీరము, తొన్నోర్వక=మును పటివలె మాలిన్యమునోర్వక, ఇటు=ఈప్రకారముగా, లోఁగఁజొచ్చెన్=సంకోచింప నారంభించెను, (సందడి కోర్వదని యర్థము, నాగరకము హెచ్చయ్యెనని భావము.), నాభి=పొక్కిలి, ఎట్టిగాంధీర్యమొక్కఁడు = ప్రయోజనములేనియొక్క గంధీరతను, పెట్టుకొనియెన్ = ఉంచుకొనెను. (తొల్లింటియట్లుగాక బెట్టుగా నుండెననియర్థము. మిక్కిలి లోఁతాయె నని భావము. నానాఁటికిన్ = నాఁడునాఁటికి, ఈగతిన్ = ఈవిధముచేత, నాఁటిపాండు = అలనాఁటిన్నేహము, చవుకయైనట్టి = ఎల్లిద మైనట్టి, ఇచ్చటన్ = ఈయనుశరీరమందు, నిలువఁజనను = ఉండఁగూడదు, అనుచు=ఇట్లని, జాతీనకరణిక్=వదలిపోయినట్లుగా, బాల్యంబు = పసితనము, జాతెన్=తొలఁగిపోయెను.

శా. హేమాభాంగవిభాధరారుణిమహాక్షేంద్రప్రభాశ్రీలఁద

ద్భామారత్నము నొందదయ్యె మును దత్తద్వర్ణయుక్తాఖ్యలక్
శ్యామాత్వం బలిగర్వధూర్వహకచఃచ్ఛాయాచ్చటం గాంచె నౌ
గామున్నుర్విశిరఃప్రధాన మనువాక్యం బ్రమ్మెయిం దప్పునే. 8

టీ. తద్భామారత్నము=ఆకన్యాశ్రమము, మును=మొదలును, హే...లక్-
హేమాభాంగవిభా - హేమ=బంగారుయొక్క, ఆభా = కౌంతిపండికౌంతిగల,
అంగ=నెమ్మేనియొక్క, విభా=పచ్చనికౌంతియొక్కయు, అధరారుణిమ-అధర =
వాతెఱయొక్క, అరుణిమ=ఎఱ్ఱనికౌంతియొక్కయు, ఎక్షేంద్రప్రభా - వక్త్ర=నె
మ్మొగముయొక్క, ఇంచుప్రభా=చంద్రకౌంతియొక్కయు, శ్రీలక్=సంపదలచేత,
తత్తద్వర్ణయుక్తాఖ్యలక్ - తత్తత్=ఆయా, వర్ణ=వీతరక్తములగు ఎన్నెలను, యుక్త
=తగినట్టి, ఆఖ్యలక్=నామధేయములను, పొందదయ్యెన్=పొందనియదియ్యెను.
అ...టక్ - అలిగర్వధూర్వహ-అలి=తుమ్మెదలయొక్క, గర్వ=గర్వముయొక్క,
ధూ=భారమును, వహ=వహించిన, కచ=క్రొమ్ముడియొక్క, ఛాయా = నీలకాం
తులయొక్క, చటన్=సముదాయముచేత, శ్యామాత్వంబు=శ్యామలవర్ణముగ లిగినద
నుటను, 'శ్యామాయావన మధ్యస్థా' యని యునికింజీసి యావన మధ్యస్థభావము
ననుట. కాంచెన్=పొంచెను, జౌగా=యుక్తమేకిదా, మున్ను = పూర్వమందు,
ఉర్విన్=భూమియందు, శిరఃప్రధానమను=శిరస్సేప్రధానమనియెడు, వాక్యంబు=

మాట, 'సర్వస్యగాత్రస్య శిరఃప్రధాన' మ్మనియెడు వాక్యము. ఎమ్మెయిన్=వీరి తిచ్చేనైనను, తప్పునే=తప్పునా, తప్పదనుట.

తా. ఆకన్యక శరీరము బంగారువన్నెగలిగి యున్నదానివలన నొండె, అగ్ర రోష్ఠ మెఱ్ఱఁగానుండినదానివలన నొండె, నెమ్మొము చందురువన్నెగలిగి యుండిన దానివలన నొండె, తత్తద్వర్ణానుసరణముగా హేమాంగి, బింబోష్ఠి, చంద్రముఖి యనియెడు నిట్టి నామములు విహింపక తేఱులతో దీటుగు నల్లని తలవెండ్రుకల కొంతి కనుగుణముగ శ్యామ యను నామము వహించె ననియును, శ్యామయన యానన మధ్యస్థురాలనియును సర్వశరీరమంగు శిరమే ప్రధాన మగుటచేత నా శిరఃకొంతియే ప్రధానముగా నాపేరు వచ్చె ననియును భావము.

క. ఆయతభుజైకచక్రం

దాయదుపతి దొమ్మిఁ గెలువ + నడరు మరుని కా

లాయనచక్రపరంపర

లో యన నుంగరపుఁగురులు + యువతికి సమర్థు. 9

టీ. ఆ...దు - ఆయత=నిడువయగు, భుజ=భుజమంగు, ఏక=ఒక్కటైన, చక్రండు=నుదర్శనచక్రముగల, ఆయనుపతిన్=ఆప్రసిద్ధుఁడగు శ్రీకృష్ణుని, దొమ్మిక్=క్రందుకయ్యముచేతను, గెలువన్=జయించుటకొఱకు, అ...లో - అడరు=విక్రమించుచున్న, మరుని=స్మరునియొక్క, కాలాయనచక్రపరంపరలో-కాల=నల్లనైన, ఆయన=ఉక్కుతోఁజేయఁబడిన, చక్ర=చక్రములయొక్క, పరంపరలో=సమాహములో, అనన్=అనునట్లు, ఉంగరపుఁగురులు=కుటిలకుంతలములు, యువతికిన్=ఆ యువదకు, అమరున్=ఒప్పును.

తా. ఈ గోదాదేవి శ్రీకృష్ణుని మోహింపఁ గలదియై యున్నది గావున నొక్కచక్రము మాత్రము గలిగిన యా శ్రీకృష్ణుని గెలుచుటకై యుద్వోగించిన మనస్థుని యుక్కుచక్రముల గుంపులో యున్నట్లా యువతియొక్క యంగరములుగాఁ బ్రకాశించుచున్న తలవెండ్రుక లొప్పు నని భావము.

తే. సకలసీమంతిని లోకసమతిశాయి

భాగ్యవర్ణావళులు వ్రాసఁ + బద్మగర్భః

డనఁగఁ గర్పూరతిలక రంజోవదాత

ఫాలమునఁ గుంతలశ్రేణి + పడఁది కమరు. 10

టీ. పడఁదికిన్=ఆ శ్రీకి, పద్మగర్భఁడు=బ్రహ్మదేవుఁడు, స...లు - సకల=సమస్తమైన, సీమంతిన్=శ్రీలయొక్క, లోక=జనములను, సమతిశాయి=మిక్కిలి యతిశయించుచున్న, భాగ్య=భాగ్యముగల, వర్ణ=అక్షరములయొక్క, అవళులు=

పబ్బలను, వ్రాసెనగన్=లిఖయించెనోయనునట్లు, కర్పూరతిలక=కపురంపుడిల కముయొక్క, రజః=పరాగముచేత, అవదాత=ధనికవర్ణముగల, ఫాలమునన్=నెన్ను దుటియందు, కుంతలశ్రేణి=ముంగురులగుంపు, అమరున్=ప్రకాశించును.

తా. కర్పూరతిలకముయొక్క పరాగముచేతఁ బెల్లనైన లలాటమందు నల్లని ముంగురు లాలయు చుండఁగా నీ యమయెల్ల పల్లవాధరలకంటె నధిక తమ భాగ్యము గలది యగు నని తమ్మిచూలి వ్రాసిన శుభాక్షరములవలె నుండు నని భావము. వస్త్రాశ్చేత్త.

శా. సైరంధ్రు) ల్పయి కెత్తి కజ్జలముఁ బుట్టుశ్రేణికం దీర్ప వా
లారుంగన్నలమీదఁ జూచుతటి ఫాలాంచచ్ఛతుర్థినిశా
స్ఫారేందుం గనె వక్త్ర) మక్కనుటఁగాఁ బర్యేందుఁ డాత్మప్రభా
చోరుం డుండఁగఁ దన్నుఁ దగ్గతవిభాఁచోరంబనుక లోకముల్. 11

టీ. వక్త్రము=ముఖము, సైరంధ్రులు=అలంకరించెడు శ్రీలు, పయికెత్తి=ముఖమును పైకెగయెత్తి, కజ్జలముక=కాటుకను, పట్టుశ్రేణిక=లొంగలితెప్పలయందు, తీర్ప=దిద్దుచుండఁగా, వాలారుంగన్నలక=నెటిసోగలగు నేత్రముల చేత, మీదక=ఊర్ధ్వభాగమందు, చూచుతటిక=ఈక్షించునప్పుడు, ఫాల=లలాటమనియెడు, అంచత్=ఒప్పుచున్న, చతుర్థినిశా=చవితినాటిరాత్రియందు, స్ఫారేందుక-స్ఫార=ప్రకాశించుచున్న, ఇందుక=చందురుని, కనెక=చూచెను. అక్కనుటఁగా=అచూచుటచేత నేకదా, పర్యేందుడు=పున్నమనాటి చందమామ, ఆత్మప్రభాచోరుండు-ఆత్మ=తనయొక్క, (ముఖముయొక్కయనుట.), ప్రభా=కాంతిలయొక్క, సోరుండు=ముచ్చ, ఉండఁగక=కానవచ్చుచుండఁగా, తన్నుక=ముఖముననుట, లోకములు=జనములు, తగ్గతవిభాసోరంబనుక-తత్=అచంద్రుని, గత=పొందిన, ప్రభా=కాంతియొక్క, చోరంబనుక=దొంగయనును.

తా. సైరంధ్రులు ముఖమును పైకెత్తి తెప్పలయందుఁ గాటుక పెట్టుచుండఁగా వికాలము లగు నేత్రములచేత స్వభావముగాఁ బైని జూచునప్పుడు లలాటమనియెడు చవితినాటి చంద్రుండు గనఁబడుటం జేసి యా దోషంబున నీ మొగంబుఁ జూచిన వారెల్ల ముఖకొంతి దొంగిలిన పూర్వచంద్రుఁ డటుండఁగా నీ నెమ్మొగమే చంద్రుని కొంతిని దొంగిలించిన దని వచింతు రనియును నించువలనఁ గాంతిచే ముఖచంద్రుల కభేద మనియును భావము.

చ. కనుఁగవఁ దన్నుఁ గెల్వఁగ మృగం బలసూడున కిందురేతు నే
నని రుచిదక్కఁ దత్పరిమఃశాఢ్యత లేమి నతండు గొంకఁ దా

నినుపఁ జన న్నగం దనదు • నెత్తుటఁ బొట్టిడుకొంటకాక వా
ననక యన న్మొగం బమరుఁ • జామకు ఫాలము పచ్చికస్తురిక. 12

టీ. మొగంబు=ముఖము, కనుఁగవక=నేత్రద్వయముచేత, తన్నుక=మృగంబుననుట, గెల్వఁగక=జయింపఁగా, మృగంబు=ఇట్టి, అలనూడునకుక=అవిరోధమునకు, నేను=మృగమనుట, ఇంగుక=చంద్రుని, రేఁకుక=ప్రేరేపుచును, అని=అనుచు, రుచిదక్కక=కాంతిదప్ప, తత్పరిమళాధ్యత-తత్=ఆముఖమందలి, పరిమళ=పరిమళమువంటిపరిమళముచేత, ఆఘ్రత=చాలియుండుట, లేమిక=లేకుండుటచేత, అతండు=అచంద్రుఁడు, కొంకక=సంకోచింపఁగా, తాక=ఆమృగము, నినుపక=నింపుటకు, (నిండించుటకనుట.), చనక=పోవఁగా, పగక=చలముచేత, తనగు=ఆమృగముయొక్క, నెత్తుటక=రక్తముచేత, బొట్టిడుకొంటకాక=తిలకముపెట్టుకొనుటకొని, వాసనక=వాసనకొ, అనక=అనునట్లుగా, ఫాలముపచ్చికస్తురిక-ఫాలము=లలాటముయొక్క, పచ్చికస్తురిక=అర్ధ్రకస్తురిచేత, చామకు=ఆశ్యామకు, అమరుక=ఔష్యను.

తా. ఆశ్యామయొక్క ముఖము లలాటమందలి కస్తూరితిలకముచేతఁ బ్రకాశించుచుండఁగా, నాముఖము తనయందలి కస్తూరియొచేత నిట్టిని జయింపఁగా నాపగఁ దీర్చికొనుటకుఁ జంద్రునితోఁ గలిసికొని యామొగమును గెల్పుటకు నతనినిఁ దురమ్మన, ముఖమునకువలెఁ దనకును గాంతియున్నదే కాక, పరిమళము లేమింజేసి యతండు సంశయించుచుండఁగా నా మృగమనఁగా గస్తూరీ మృగమగును గావున నది పరిమళమును నతనికొసంగఁ బూనుకొనఁగా నిదియంతయు సహింపక యామొగము మృగమునెత్తుటిచేతఁ దిలకముంచుకొనెనేకాక వాసనకొనుటఁ గాదనియును సమస్త పరిమళములు ముఖమందుఁ గలిగి యున్నవనియును భావము.

తే. కడిది విలు చేది గుటికీలఁకఱచి నిలుపు

మరుని కువలయశరము కంపములబోలుఁ

దార కడకంటికై సారె • చేరిచేరి

వేగ మగుడ సలజ్జదృగ్విభ్రమములు.

13

టీ. తార=కనుగ్రుడ్డు, కడకంటికై=నేత్రాంతమునఱకు, సారె=మాటిమాటికి, చేరిచేరి=ప్రవేశించిప్రవేశించి, వేగన్ మగుడన్=శీఘ్రముగా మరలుచుండఁగా, సలజ్జదృగ్విభ్రమములు=సలజ్జ=సిగ్గుతోఁగూడిన, దృక్=చూపులయొక్క, విభ్రమములు=విలాసములు, (ఇదికర్తృపదము), కడిదివిలు-కడిది=బలువగు, విలు=ధనుస్సును, చేది=అకర్ణించి, గుటికీల=అత్కనీదికొఱకు, (ఇచ్చటఁ జతుర్థి పక్షి), తలకఱచి=పంజ

నిగియఁబట్టుకొని,ని...లన్ పోలున్ - నిలుపు=నిల్వబట్టిన, మరుని=మన్మథునియొక్క, సవలయశరము=కలువతూపుయొక్క, కంపములఁబోలున్=చలనములను బోలును.

తా. ఆనెలఁత మెఱుఁగెక్కిన కడకంటిచూపులు మన్మథుఁడు పెద్దవిలు, పూని తివిచి గుఱికుదురునంతకు నల్లెత్రాటికి ధనుర్దండమునకు నడుమఁ జలింపించుచున్న కలువబాణములవలె నుండె నని భావము.

తే. నవ వయస్సీధుమదముచే • శ్రవణకూప

ములఁ బడెడు శంక నలువ చాపలము లుడుగ

నిడిన శృంఖల లనఁ గాటుకిడిన దీర్ఘ

పక్ష్యరేఖలఁ గనుదోయి • పడఁతి కలరు.

14

టీ. నవ=నూతనమైన, వయః=వయస్సునియెడు, సీధుమదముచే=మద్యమదముచేత, 'మైరేయమాసవ స్సీధు'వని యుమరము. శ్ర...లన్-శ్రవణ=చెవులనియెడు, కూపములఁ=నూతులయందు, పడెడుశంకఁ = పడునను సంశయముచేత, నలువ=చతుర్ముఖుఁడు, చాపలములుడుగఁ = నేత్రముల చంచలభావములు తగ్గునట్లుగా, ఇ...నక-ఇడిన=ఉనిచిన, శృంఖలలనఁ=సంకల్గనునట్లు, కా...లఁ-కాటుకిడిన=కాటుకబెట్టుకొనిన, దీర్ఘ=నిడుదలగు, పక్ష్య=తెప్పలయొక్క, రేఖలఁ = రేఖల చేతనే, కనుదోయి=నేత్రద్వయము, పడఁతికిఁ-ఆగోదాదేవికి, ఆలరుఁ=ప్రకాశించును. ఈపద్యమందు సీధుమద మనఁగా గజమద మని యర్థము చేసిన పక్ష్యమున సీధు కూప పతన శృంఖలాది పదములవలన గజము సువ్యోతమాన మగుచున్నది గాన, నది యధ్యాహార్యము. ఆపక్ష్యమున సీధు వనఁగా గజనేత్ర మదమునకుఁ జేరైనను పంశ కరీరకరికలభాది శబ్దంబుల నలె గ్రహింప వలయును.

తా. ఆ పడఁతియొక్క నిడువారిక లగుచు వీనుల వెఱకు నున్న కాటుక కన్నులు తమయందలి యావన మను సారాయి మదము చేతిఁ జెవులను నూతులలోఁ బడకుండననియొ, సీధువనఁగా గజనేత్రమద మను నర్థమున నేనుఁగులు మదించినప్పుడు నేత్రములలో మదముచేతఁ గన్నెఱుంగక నూతులలోఁ బడినట్లే యీకన్నులును శ్రవణ కూపములందుఁ బడునో యను సంశయముచేత వాని చాంచల్య ముడుగునట్లుగా నేనుఁగులకుం బోలెఁ జతుర్ముఖుఁడు సంకల్గు వేసెనో యన్నట్లు తఱచు నెండుకలుగల తొంగలి తెప్పలలోఁ గూడి ప్రకాశించు చున్నవని భావము. అలం. రూపకానుసాహితోత్పత్తి. శ్లో. 'దానం కపోలయో స్సీధు ర్ఙ్గోశ్చ్యోహ్యోస్తు సాగరః, కరాగ్రే నీకర స్సింహం ప్రసాగ్రే మేహనే మదిః. హృదయే ఘర్మ సలిలం మేఘస్తు చరణప్రజే, సంజ్ఞ యాప్తమదాహ్మ్యేతే జాయంతే భద్ర దంతినః' అని గజమదవిభేద మెఱుఁగవలయును.

చ. అనయము రాగమొప్ప సహజాననచంద్రకటాక్షపంక్తి ప

ర్విస నఘశంక గర్జ మను శ్రీ మఱు వెట్టు జెలంగి చెండుగొ

ట్ట నవనిబడ్డ కమ్మ మగుండం గొనునంతకు సంసపాలి సం

గన యిడి దాచు పేర బెరకర్ణము కమ్మపయి దళుక్కనన్. 15

టీ. అనయము = ఎల్లప్పుడును, రాగము = ఆసురాగము, ఒప్ప = స్ఫుటముగా, స... క్తి = సహజ = తోఁబుట్టువగు, అనచంద్ర = ముఖచంద్రునియొక్క, కటాక్ష = క్రేగంటి చూపులయొక్క, పంక్తి = చాలు, పర్వినన్ = వ్యాపింపఁగా, అఘశంక = పాపమువచ్చుననెడుసందియముచేత, కర్ణమను = వీననియెడు, (కర్ణము శ్రీకామములెనున్నది గనుకను శ్రీకారము లక్ష్మీరూపము గనుకను ఇట్లు రూపకము చేసెను.) శ్రీక = సిరిసి, అంగన = అయింతి, చెలంగి = విజృంభించి, చెండుగొట్ట = కందుక దీని సలుపుచుండఁగా, అనిబడ్డ = భూమిపైబడిన, కమ్మ = కర్ణభూమిమును, మగుండన్ = మరల, గొనునంతకున్ = గ్రహించునంతకు, అంసపాలిక = అంస = భుజాగ్రముయొక్క, పాలిక = ప్రదేశమందు, ఇడి = ఉంచి, దాచుపేరన్ = గుప్తముచేసెడునెపముచేత, పెరికర్ణముకమ్మ = రెండవవీనుతాటంకము, పయిన్ = ఉపరిభాగమందు, తగకమ్మనన్ = తళుక్కుని మెఱయఁగా, మఱువెట్టు = మఱుగువెట్టును. ఆపన్నాపముచేను త్రేప్తిగలిగియున్నది. అది గమ్యకర్ణశ్రీయన్నది రూపకాలంకారము.

తా. లోకమందు బుజ్యాంగన యగుసహోదరి వట్టి చెవుల నుండఁగా నరుఱుడు చూడఁగూడకు కావున, నీయంగన శ్రీకారిమువంటి తన కర్ణమనెడు లక్ష్మీతాను జేరుగు గొట్టినప్పుడదరి క్రిందబడిన కమ్మను దాను మరల దీసికొనునంతకు నాచెవికి సహోదరుడగు మొగమరియెడు చుగ్రుడు నూడకుండా నాచెవి దన భుజాగ్రమందుంచి దాచుచున్న దనియెడు నెపముచేత నాకర్ణమును గనబడకుండఁ జేయనియును, శిరము ప్రక్కకువంచి భుజాగ్రముచే నొకిచెవి దాచినప్పుడు రెండవచేకమ్మపై దళుక్కుని మెఱయిచున్నదనియు భావము.

తా. నాసాచంపకత న్సుగంధ మచటన్ • రా భృంగముల్ గ్రోల సం

త్రాసం బందియుఁ బల్కుచో నలము వంక్తిం బేల నా నేల య

దే సారభ్యము లేదు కుండములుగా వే దంతము ల్లానినా

డాసక్తి బ్రతిబింబదంభమున నేల వ్రాల దజాతికిన్. 16

టీ. నాసాచంపకత = నాసా - నాసికియనియెడు, చంపకత = సంపెంపువృక్షగుటచేత, సుగంధము = అ సంపఁగెవాసన, అచటన్ = అముఖమందు, రాన్ = వచ్చుచుండఁగా, భృంగముల్ = తుమ్మెదలు, గ్రోలన్ = అస్వాదించుటకు, సత్రే సంబు = భయమును, అందియున్ = చెందియును, పల్కుచోన్ = అయిదిదపలుకునప్పుడ

వక్త్రంబు=ముఖమును, అలము నేల=ఏటికిముసరుకొనును, నాన్=అనగా, ఏల= ఏటికి, (తుమ్మెదలకు సంపదగావాసనవిరోధమునుట.), అందు-అముఖమందు, ఏసార భ్యములేను=ఏ పరిమళములేను (అన్ని పరిమళములునున్నవనుట.), దంతములు=రదనములు, కుండములుగావే=మొల్ల మొగ్గులుగావా, కానినాడు=కానియెడల, తజ్జా తిక్కిన్=అభ్యంగజాతికి, అసక్తిన్=శ్రద్ధచేత, ప్రతిబింబ=ప్రతిఫలన మనియెడు, దంభమునక=నెపముచేత, వ్రాలక-వ్రాలుట, ఏలా=ఏమియక్కఱ.

తా. అయువిదనాసిక సంపదగ్రహానునె నుండు ననియును, ముఖమందు నా సంపదగ్ర వాసనలకు భయంపడి తుమ్మెదలు ముసర నొంచియు మరల మాటలాడు నప్పుడు మఱియొక పరిమళము రాగా దానికొఱకు ముసరుననియును, సర్వ పరిమళములు ముఖమందుగ లలననియును, దంతములు మొల్ల మొగ్గులనె నుండు ననియును, కుమ్మెదలు ముఖము మీదగఁ దిగుననప్పు డాదంతములమీదగఁ బ్రతిఫలించుననియు భావము. వ్యాజ్యోక్తి, భ్రాంతిమదతికయోక్తి, రూపకాలంకారములు.

తే. శంఖసామ్యంబు రా మున్ను జలజభవుఁడు

సరసిరుహపత్త్రినేత్ర కంఠర యొనర్చె

జవ్వనము వచ్చి వెండి సాక్షాత్కరించు

శంఖమున చేసె నును గంధసారచర్చ.

17

టీ. జలజభవుఁడు=తమిషిచూలి, మున్ను=పూర్వమందు, శంఖ...బు=శంఖ=శంఖముతోడి, సామ్యంబు=సరియగుట, రా=వచ్చునట్లు, సరసిరుహపత్త్రినేత్ర=తమిషి తోకులవంటి కిన్నులుగల యాపాలయొక్క, కంఠర=కంఠమును, ఒనర్చె=నిర్మించెను. జవ్వనము=యాసనము, వచ్చి-ప్రవేశింపించి, వెండి-మగల, సా...న=నిగు, సాక్షాత్కరించు=ప్రత్యక్షమైనట్టి, శంఖమున=శంఖమునే, ను...ర్చె=నును=పూచువగు, గంధసారచర్చ-గంధసార=మంచిగంధముయొక్క, చర్చ=పూత చేతను, చేసె=జనర్చును.

తా. ఆ సరసిజాతీ కంఠము శంఖముతో నను మగు నట్లు బ్రహ్మమున్నొనర్చె ననియును, యాసనమువచ్చి గుండము పూతచేత ధవళవర్ణమును గలుగఁజేసి ప్రత్యక్ష శంఖము నే చేసెననియును, దీనివలన బ్రహ్మకంటె యాసనమే యధిక తరమనియును భావము. అలం. ఉపమా. గ హ్యోత్పేక్షలు.

క. కమలదళేక్షణ సంగీ

తమున నెగడుమంద్రమధ్యతారత్రిస్తా

సములకుఁ దీర్చిన రేఖల

క్రమమగు రేఖాత్రయమునఁ గంతం బమరుక.

18

టీ. క...నక-కమలదశేక్షణ = తామరతీకులపంటికన్నలుగల యానెలత
యొక్క, సంగీతమునక = గానమందు, నె...తుక-నెగడు = ప్రశస్తములగు, మంద్రమ
ధ్యతార = మంద్రము, మధ్యము, తార మనియెడి, త్రి = మూడియొక్క, స్థానములకున్
= ప్రదేశములకు, తీ...నక-తీర్చిన = దిద్దినట్టి, రేఖలక్రమమగు = గుఱుతు రేఖలక్రమము
గల, రేఖాత్రయమునక = విభిన్నత్రయముచేతను, కంతంబు = కంఠము, అమరుక = ఒప్పు
ను. 'మంద్రస్తు గంభీరే తాకోఽశ్యుచ్చైస్త్రయస్త్రీషు, విలంబితంద్రతం మధ్య' మ్మని
యమరము. 'యస్యాస్తీసోగ శే రేఖా దృశ్యంతే సా పతివ్రతా' యని సాముద్రక
కాస్త్యము.

తా. ఆముమ పాటబాడు నప్పుడు మంద్ర మధ్య తారము లనియెడు స్వర
ములు మూడు పుట్టుటకు స్థానములయిన పని గుఱుతు కొఱకు మూడు రేఖలున్న
వో యనునట్లు కంతమున మూడు నగులు ప్రకాశించు నని భావము ఉత్పేక్ష
లంకారము.

తే. లలన మృదుబాహుబిసయుగలతలు గడగి

బిసలతాశ్రీలనెల్లను * వెన హరించె

మఱి హరింపంగ గా యవి * నెఱులు విటిగి

సారె దనునూత్ర దంతుల * జరపుచుండు.

19

టీ. ల...లు-లలన = అత్తీయొక్క, మృదు = మెత్తనగు, బాహు = భుజములని
యెడు, బిస = తామరతూడులయొక్క, యుగ = జంటయొక్క, లతలు = తీరగెలు,
కడగి = యత్నపడి, బిసలతాశ్రీలనెల్లను - బిసలతా = లోకమందలితామరతూడుల
యొక్క, శ్రీలనెల్లను = సంపదలనన్నిటిని, వెనక = వేగముగాను, హరించెక =
క్షణియెను. మఱి = మరల, హరింపంగగా = గ్రహింపగానేకదా, అవి = తూ
డులు, నెఱులు = పూర్ణత్వములు, విటిగి = విరిసిపోయి, సారె = పలుమాఱును, తను
యాత్రక = దేవయాత్రను, (శరీరమోషణము ననుట.), తంతులు = నూలిపోగులచేతను,
జరపుచుండుక = కడపుచుండును.

తా. ఆముమయొక్క కోమలము లగు బాహువు లనియెడు తామరతూడులు
చెలరేగి యెల్లతూడుల కాంతిసంపదల నపహరింపగా నవి గుంపు చెదరి మఱి
యొక విధముచే బ్రతుక జాలక నూలిపోగులు వడికికిని శరీరయాత్ర గడపు నని
యును, తామర తూడులు విటిగెనేని వానిలో నూలిపోగు లుండు ననియును భా
ము. అలం. రూపకానుప్రాణితగమ్యాత్పేక్ష.

మ. తభుకొత్తు న్నుజ్జర్తి వజ్ర ఘృణి సూత్రసూత్రహరస్ఫుర

త్కలికా చిత్ర కుచద్వయోపరిగళాధస్వల్పవిస్తారదై

ర్వలన త్తిర్యగుర స్తటం బనువివాహంచన్మనోజాత పా
టల దంతచ్ఛదబోడబాసికము దండల్యోలె గేల్లింతికి. 20

టీ. ఇంతికిన్ = ఆశ్రీతికి, కేళ్లు = హస్తములు, భు...స్మృణి = భుజీర్తి =
బాహుపురులయందలి, వజ్ర = మగతాలయొక్క, స్మృణి = కాంతులనియెడు,
నూత్ర = దారములచేత, న్యూత = కూర్చుండిన, హర = పూవులపేరులయందు,
స్ఫురత్ = ప్రకాశించుచున్న, కలికా = మొగ్గలచేత, చిత్ర = చిత్రవర్ణముగలయట్టియు,
కుచవ్యయ = చనుదోయికి, ఉపరి = పైఁగాను, గళాధః = గళ = కంఠమునకు, అధః =
క్రిందుగాను, స్వల్ప = అల్పమైన, విస్తార = వెడల్పుచేత, ధైర్య = పొడవుచేత, లసత్
= ఒప్పుచున్నట్టియు, తిగ్ర్యక్ = అడ్డమగు, ఉరస్తటంబను = వత్సస్థలమనియెడు, వివా
...చ్ఛద - వివాహ = పెండ్లియందు, అంచత్ = ఒప్పుచున్న, మనోజాత = మన్మథుని
యొక్క, పాటల = ఎఱ్ఱనగు, దంతచ్ఛద = వాతెఱగల రతీదేవియొక్క, బోడబాసిక
ము = శిఖరములేని బాసికముయొక్క, దండల్యోలెన్ = ఇరుగడలవ్రేలుచున్న దండల
నలె, తకుశోత్తుక్ = మెఱయును.

తా. ఆయింతియొక్క కంఠమునకు దిగువగాను గుచముల కెగువగా నున్న
ప్రదేశము కొంచెము వెడలుపును బొడుపును గలిగియున్న దనియును, భుజీర్తులయం
దలి వజ్రకాంతు లావత్సప్రదేశ మందలి పూల దండలయందఁగఁ బ్రతిఫలింపఁగా నా
మొగ్గలచేత నది విచిత్ర వర్ణముగలది యై మన్మథుఁడు రతీదేవిని వివాహ మైనప్పు
డా రతీదేవి ముఖమందఁగఁ జిత్తిన బాసికము నలె నే యుండె నని యును, హస్తములు
రెండు నా బాసికమునకు రెండుపార్శ్వములయందు వ్రేలు చున్న దండలో యనున
ట్లును ఉండె నని భావము.

చ. ఒదవెడు జవ్వనంబు వెలిఁకొత్తగఁబయ్యెద సిగ్గుఁ గూడి బి
ట్టదుమఁగ లేతలొట దిగఁ నాఁకకుమీఱను లేక వత్సపుం
జదువునఁ బ్రక్కల న్మోహినిఁ చప్పటలై మఱి లావుగూడఁ బైఁ
బొదలె ననంగఁ బిక్కటిలఁ బొట్టుక చన్నులు నాఁడునాఁటికి. 21

టీ. పా...లు - పొట్టుక = ఆ పొటయొక్క, చన్నులు = స్తనములు, (ఇది
కర్తృపదము. ఒ...బు - ఒదవెడు = పుట్టుచున్న, జవ్వనంబు = యౌవనము, వెలికొత్తఁ
గఁ = బైటఁద్రోయఁగా, పయ్యెద = పైటవెఱఁగు, సిగ్గుఁగూడి - లజ్జనుగూడికొని,
బిట్టు = గట్టిగా, ఆరుమఁగఁ - లోపలికిఁద్రోయఁగా, లేతలొట = తరుములొట
చేత, దిగఁ = దిగినచుట్టుకును, అఁకకుమీఱను = అడ్డకొక్కమింపను, లేక = చాలక,
ని...నక - వెత్తువుక = వత్సస్థలసంబంధియగు, చదువునన్ = సమర్థుడనుచేత, ప్రక్క
లక = పార్శ్వములందు, మోహిని = ప్రస్ఫుటములై, చప్పటలై = అడఁగినవై, మఱి =

పిమ్మట, లావుగూడక = బలమురాగా, పైబోదలెననంగక = పైకివ్యాపించినవో
యన్నట్లు, గాఢునాటికిక = దినక్రమమున, పిక్కటిలెన్ = విస్తరిలెను

తా. ఆ యుగ్మలి కుచములను యావనము బయిటఁ ద్రోయు చుండఁగాను
సిగ్గు వచ్చి పైఁట చెఱఁగుతోఁ గూడి మరల లోపలికిఁ ద్రోయఁగా నవి లేతవి గా
వున దిగి వచ్చుటకును బై కెగయుటకును నేరక యురస్థులమందె యొత్తిడిం బడి పా
ర్శ్వముల కొఱిగి అడఁగి చప్పటలై పిమ్మటఁ గ్రమక్రమముగా లేతటికము నదలఁ
గానే బలము నచ్చి పైకిఁ బిక్కటిలై ననియును, యావన ప్రాదుర్భాసము కాఁగానే
చనుదోయి కానబడె ననియును, లజ్జ దోచె ననియును, దరుహతిఁ గుదురుట గట్టి
యుదరమెల్ల నాక్రమించి క్రిక్కిరిసి పిక్కటిలై ననియును భావము.

తే. వృతరఘూత్తమ శాప మొక్కింత విడిచి

విడిచి కడకేగ నప్ప డొప్పుడ కవిసెడు

చక్రయుగ మన తొమ్మియ్యి నాక్రమించి

కొమిరె చన్నులు పృథు చూచుకముల నమరె.

22

టీ. పృ...ము - వృత-అనరించిన, రఘూత్తమ-శ్రీరామునియొక్క, శాపము
= శపించుట, ఒక్క రత = ఒక కొంచెము, విడిచివిడిచి = వదలివదల, కడకేగక = తొలఁగి
పోఁగా, అప్పుడప్పుడ-తరాలమందే, కవిసెడు = కూడుకొనియెడు, చక్ర = జక్ర
విలయొక్క, యుగము అనక = కవయో యనునట్లు, తొమ్మియ్యి = అక్షుస్థలమును, ఒక్క
= మెల్లఁగా, అక్రమించి-వ్యాపించి, కొమిరె = ఆ శ్రీయొక్క యనికొని, కొమిరె చ
న్నులు = ఉడుటుకు చములనికొని, పృథు-కొంచెము పెద్దవియగు, చూచుకములక = చ
ను మొనలచేత, అమరక = ఒప్పును. చక్రవాకములకు రాత్రియల్ల వియోగముగలుగునట్లు
శ్రీరాముడు సీతాదేవి వియోగ మునుభవించునప్పుడు శాపమిచ్చుట పురాణప్రసిద్ధము.

తా. చక్రవాకద్వయము తమకు సంభవించిన శ్రీరామ శాపమునునదలి యప్పు
డప్పుడే కలియుమండిన నెల్లుండు నో యా రీతిగానే నెట్లువెయ్యి యొండొంటిక
జీరువయై కుచద్వయము తొమ్మి నాక్రమించె ననియును, అపక్షిల ముక్కులవలెనే
చను మొన లున్నవనియును భావము.

క. తా రె ట్లటగుఁ దమ్ముం

జేరిన ముత్తెంపునరులఁ జేడియచన్నుల్

లోరెంటు లుడిచి ఘనమగు

వారు నిజార్జనముఁ జేరువారికి నీరే.

23

టీ. చేడియచన్నుల్ = అబాలికి స్తనములు, తారట్లు = తామెట్లో, అట్లు
గక = అరితిగానే (అనఁగా చచ్చు స్తనములు వేటుగా చూగిముననుండి వానాటఁ

జేరువకుచ్చి యొరసికొన్నట్లునుట), తమ్ముజేరిన = తమ్మునాశ్రయించిన, ముత్తెంపుసరులక్ = ముక్తాహరములను, లోరెంటులు = లోపలిజంటలను, ఉడిపెక్ = పోజీసెను, ఘనమగువారు - ఘనతగలవారు, నిజార్జుము - నిజ = స్వకీయమగు, ఆర్జవము = ఒక్కాయమును, చేరువారికిక్ = తమ్మునాశ్రయించినవారికిని, ఈరే = ఇయ్యరా (ఇత్తుగనుట).

తా. కుచములు తాము మధ్యభాగమున నుండు లేక కడిసియున్నవి గావున నంగుఁ జేరిన హరిములును కుచమధ్యమందు విగ్రహముగ నుండుటకు తావులేక కుచములయందన్నిపేట లొక్కటఁ గూడి యుండు ననియును, ఘనులైనవారు దమ ఎలెనే యుండుటకుఁ దమ యాశ్రితులకుఁ దమ సుగుణము లిత్తురనియును భానము. ఆర్థాంతరన్యాసాలంకారము.

తే. విరహితతిమిఁది కోపాన + మరుఁడు దివియ

వేగమై పైఁడియొఱతోన + విసరఁ గుట్లు

దునిసి బైటికి నసిధార + దోచె ననఁగఁ

గనకరుచి మధ్యలత నారు + కాంత కలరు.

24

టీ. కాంతకుక్ = ఆయింతికి, ఆరు = నూఁగారు, (ఇదికర్తృపదము.) వి...నన్ - విరహి = వియోగులయొక్క, తిమిఁది = సమాహముపైవున్న, కోపాన = కోపముచేత, మరుఁడు = స్మరుండు, తివియక్ = ఒఱలోనుండితీయుటకు, వేగమై = వేగముగలవాడై, సీ. 'అప్పరోనికురుంబ మాటులుఁ బాటులు నై వినోదింపంగ నమరగణ' మనియును, క. 'కాచికొనివచ్చితగ నా, నేచినయట్లచటనచట నిలిపితిమునినా, భాచేటును భంగంబును, నైచిత్తముతోకి మునకు నగ్గంబయ్యెకో' అనియునున్న భారతప్రయోగంబుల కలిమి నగుధాతువునకు కలిమిఆర్థము. పైఁడియొఱతోన = కి నకమయమగునొఱతోఁ గూడనే, విసరక్ = నలుకుటకువిసరఁగా, కుట్లు = ఆయొఱకుట్లు, తునిసి = తెగి, బైటికిన్ = బాహ్యప్రదేశమునకు, అసిధార = కిత్తివాదర, దోచెక్ ఆనఁగన్ = కానవచ్చినను నట్లుగా, కి నకరుచి = బంగరుకాంతిగల, మధ్యలతక్ = కాండీఁగెయందు, అలరుక్ = ప్రకాశించును.

తా. మనస్కుఁడు విరహులపైఁ దన కధికిమగు కోపము రూఁగా నా కోపాతిశయముచేతఁ గత్తి బైటికిఁ దీయు నంత తడవులేక వేగము పడి పసిఁడి యొఱతోనే యాఖిడ్గమును విడరఁగా నా వేగమునలన నొఱకుఁ గుట్టి యున్న కుట్లుతెగి యాసంకున నా కత్తివాదర కనబడినట్లు బంగారు వన్నెగల కాండీఁగెయందు నల్లనికాంతిగల నూఁగారు ప్రకాశించె నని భావము. అలం. ఉత్పేక్ష.

క. అండజగమిని యూరువుఁ

బిందువలపు లాన నాభిబిలము వెడలి చ

స్థాండల నడుమను బ్రాకెడు

కుండలియో యనగ నారు * కొమరొప్పారు.

25

టీ. అం...లు-అంజనామిని = అహంసయానయొక్క, ఊరుపుచిండు=ఉచ్చాసవాయుసమాహముయొక్క, వలపులు=పరిమళములను, అనగ = అస్వాదింతుటకు, నాభిచిలము=పాక్కిలియనుచిలమునుండి, వెడలి=బయలుదేలి, చస్థాండలనడుమను=కుచగిరులమధ్యమను, ప్రాకెడు=ప్రాకృతున్న, కుండలియోయనగక=ప్రాచుః బాహాయనునట్లు, అరుకొమరు - ఆగు=కోమరాజియొక్క, కొమరు=స్థాండర్యము, ఒప్పారు=తనరును.

తా. మఱియు నా హంసయాన యొక్క నూఁగారు పరిమళముగల యుచ్చాస్యవాయువుల నాస్వాదింతుటకై నాభియనియెడు చిలములోనుండి తెలువడి చమ్మలనియెడు స్థాండలనడుమ నెగబ్రాకుచున్న కాలసర్పమో యనునట్లున్నదనియును, సర్పములు వాయు భక్షణము సల్పు ననియును, వాని కున్నత పర్వములనుండు ప్రాకటయందుఁ బ్రయాసము గావున మెల్లగఁ బ్రాకృతు చుండుననియును భావము.

క. అంగన నిలిచిన బాహువు

లుం గొనును నేఱుపఱుచు * లోకమునకు ర

త్నాంగద కాంచీభేదము

లుం గెళవుల నడిమియునుకు*లు న్నూఁగారు.

26

టీ. అంగన=అయిలి, నిలిచినక = నిలుచున్నప్పుడు, లోకమునకు=మాచెదజనమునకు, రత్న...లును-రత్న=మణిమయములైన, అంగద = బాహువురులయొక్క యు, కాంచీ= మొలనూలియొక్కయు, భేదములు=వేఱుపాటులును, క...లుక - కెళవుల=పార్శ్వములయందలియును, నడిమి=మధ్యప్రదేశమందలియును, ఉనుకులుక=ఉండుటలును, నూఁగారు=కోమావలియును, బాహువులుక = బాహువులను, కొనును=నడుమును, ఏఱుపఱుచుక=వివరించును.

తా. నడుమును గోమలములగు బాహువులును సమకృశములై యున్నవి గావున, వాచు వారి కాభేద మెఱుక పడకుండఁగా భుజకీర్తులును బార్శ్వద్వయమందు నిలుచుటలును బాహువుల దెలుపుననియును, మొలనూలు నడుమ నుండుటయును, నూఁగారు నీమూఁడును ఇది నడుమని తెలుపుననియును, నట్లుగానియెడలఁ జేతు లెయ్యవియో నడు మెద్దియో తెలియనేర వనియును భావము.

క. తనుమధ్యవలీభంగము

లను గూర్చుగ నవియుఁ దత్కు*లములయగుటఁ గం

తుని యిడిన పత్తితేకనఁ

జను నొడ్డాణమున నడుము • చామకు నమరుఁ.

27

టీ. చామకుఁ = ఆశ్వామకు, త...ను - తను = సూక్ష్మమగు, మధ్య = నడుముయొక్క, పశీ = త్రివళులనియెడు, భంగములను = విఘ్నములను, కూర్పఁగఁ = అడుగుటకు, ఆవియుఁ = ఆవళులును, తత్కులములయగుటకుఁ = ఆబంగారుజాతిగలవేయవుటచేత, కం...నక - కంతుని = మన్మథుఁడనియెడు నగ సాలెవానియొక్క, ఇడిన = ఉనిచి న, పత్తితేకనన్ = పత్తికట్టునిమిత్తమంచినబంగారు తేకోయనునట్లు, చను = పిప్పచున్న, ఒడ్డాణమునక = కాంచీగుణముచేతను, నడుము = మధ్యము, అమరుఁ = చెన్నగును.

తా. సూక్ష్మమగు నడుముయొక్క పళులనియెడు తునుకలకు మన్మథుఁడనుకు పెట్టఁ దలచి బంగారు బంగారుతోనే యదుకుంగావున నావళులు బంగారుతునుక లేయగుట నా మధ్యపళుల నడుమఁ దన పత్తితేకను బంగారు తేకు వేసి యిడికి బిగించె నో యనునట్లున్న యొడ్డాణముచేత నడుము పొల్పుగు నని భావము. అలం. రూపకోశాపిఠోత్పేత్త.

క. లేఁగొండీఁగె నితంబము

వ్రేఁగునఁ ద్రెవ్వుటయుఁ గని విరించి బిగింపఁ

లోఁగి ముడియిడియె వదలుగ

నాఁ గోక స్తని గభీరనాభి చెలంగుఁ.

28

టీ. లేఁగొండీఁగె = లేతయగుమధ్యలత, ని...నక - నితంబము = పిఱుఁదులయొక్క, వ్రేఁగునక = భారముచేతను, త్రెవ్వుటయుఁ = తెగిపోఁగా, కని = చూచి, విరించి = బ్రహ్మదేవుఁడు, బిగింపక = బిగియించుటకు, లోఁగి = సందేహించి, వదలుగక = విఘ్నరేకుండ, ముడియిడియెనాక = ముడివేసెనోయనునట్లు, గోక స్తని = ఆచక్రవాక స్తనియొక్క, గభీరనాభి = లోఁతైనపొక్కిలి (ఇదికర్తృపదము), చెలంగుఁ = ప్రకాశించును.

తా. సృష్టికర్త యగుబ్రహ్మదేవుఁ డాగోక స్తనియొక్క పిఱుఁదుల భారముచేత లేత క్రాను దీఁగె లాగఁ బడి తెగుటఁ జూచి మరల సంధించుటకు యత్నపడి బిగించిన మరలఁ దెగువేమో యని సందేహించి వదలు వదలుగా ముడి వేసి మరల సంధించిన ముడియో యన్నట్లు నాభి ప్రకాశించు నని భావము. అలం. ఉపమేతాపిఠోత్పేత్తాలంకారము.

క. వెలది కటిపేర నిల నొక

పులిసము దిగఁబడియె సింధుపులిసపుఁబట్టి

నలువ యది వడఁగఁగాదే

తెలియుట కం దంచపదము + దిరముగ నిలిపె.

29

టీ. సింధు...పక్షిన్-సింధు=నదీసముద్రములయొక్క, పులిసపు=ఇసుక దిన్నియలయొక్క, పక్షిన్=శ్రేణియందు, వెలఁదికిటిపేరక-వెలఁది=ఆ శ్రీయొక్క, కటి=పిఱుఁదనియెడు, పేరక=వ్యాజముచేత, ఇలక = భూమియందు, ఒక పులిసము=ఒక్కయిసుక దిన్నియ, దిగబడియె=తప్పిపోయెను. నలువ=చతుర్ముఖుఁడు, అది=ఆపులిసము, బడఁగఁగాదే=తప్పిపోవుటచేతనేకాదా, తెలియుటకు=ఎఱుఁగుటకొఱకు, అంచు=ఆసింధు పులిస పక్షియందు, అంచపదము = హంస పాదమును, తిరముగ=సిరముగా, నిలిపె=ఉంచెను.

తా. ఆయమ పిఱుఁదు ఇసుక తిన్నియవలె నున్నదనియును, మున్ను బ్రహ్మదేవుఁడు సముద్రతీరములయందును నదీతీరములయందును నైకతములు సృజించునప్పుడా పక్షిలో నీయమ పిఱుఁదను నిసుక దిన్నె చేరక దిగఁబడియెను గాన నదియెఱిగి యక్షర పక్షిలో దిగఁబడిన యక్షరమునకు గుఱుఁతుగా నక్కడ హంస పదము పెట్టుట ప్రసిద్ధము గావున, నట్టి విధముగానే యిది దిగఁబడుట తెలియుట కొఱకా పులిస పక్షియందు సంచరించెడు హంసలయొక్క పదవిహ్నులనియెడు హంసపాదము పెట్టె నని భావము. అలం. వ్యస్తరూపకానుప్రాణిత హేతుశ్చేత్.

తే. కదలి దివియించె నగ్రాంఘ్రికంబు దొడల

పెనుపు నెట్లన్న బొరల శోధన నడంచు

కొన్న యాదోకపాటును + గొప్ప విప్పు

మెఱయు గోర్మిచ్చులును గెంపు + గుఱులు గావె.

30

టీ. కదలి=అరటిచెట్టు, అగ్రాంఘ్రికంబు=పాదాగ్రముయొక్కయు, శోడల=ఊరువులయొక్కయు, పెనుపు=అతిశయమును, తినియించె = లాగికొనెను. ఎట్లన్న=అది యేవిధమననఁగా, బొరల = అరటిపట్టలబొరలయొక్క, శోధన = శోధించుటచేత, (దొంగ దగ్గఱనుండు ఎస్త్రాసులలోని బొరలందుల సోదా చూచుటయనుట.), అడంచుకొన్న=దాచుకొన్నట్టి, అదోకపాటును=గోవుచ్చాకారమును, (ఇదిదొడల పెనుపు), గొప్పవిప్పు = అరటిపువ్వువిప్పుగా, (దొంగ సిగముడి విప్పఁగాననుట.), మెఱయు=ఁయటఁబడునట్టి, గోర్మిచ్చులును-గోల్లునుదొంగలును, (అరటిపువ్వులోని తెల్లనికుసుమలలోఁ గొన్ని గోల్లవలెనుండును వాని నిచ్చటఁ జౌర్యసాధకనఖాకారాయధములుగాఁ జెప్పినాడు. అయరటి పువ్వునందే మఱియొకవిధమయిన కుసుమలకు దొంగలని పేరుకలను), కెంపు=పద్య

రాగమును, అరుణకౌంతియును, (దొంగ సిగవిప్పినప్పుడు కంపుగనుపడెననుట.), గుఱులు=నిదర్శనములు, కావె=కావా, ఆవుననుట. (ఈ పద్యమునందుఁ గ్రహవ్యత్యయమయినను దోషపహంబు గాదు ప్రయోగములు గలవు).

తా. ఈయమ తోడల సౌందర్యమును, బాదాగ్రముల యొప్పిదమును, ఆరటి చెట్టు మ్రుచ్చిలింపఁగా నది యెట్లెఱుంగ వచ్చెననఁగాఁ, బొరలు విప్పఁగాఁ దొడల యందలి సౌందర్యమును; పువ్వనియెడు కొప్పు విప్పఁగా, నందలి కంపును గేసరములును పాదతల రక్తకౌంతియును నఖాకార శస్త్రములును సాక్షులై యుండఁగా వేఱు నిదర్శనముతో నక్కఱ లేదని భావము.

తే. వసుధలో నెట్టి శ్రీ గల + వారివేని

కరభములు దాస్యములు చేయు + సరసిజాతీ

యూరువుల కెట్ల టన్నఁ బైఁ + దారు మోచు

గొడుగులును నల్ల కలశముల్ + గుఱులు గావె.

31

టీ. వసుధలో=భూమిలో, ఎట్టి శ్రీగలవారివేని=ఏవిధమైనసంపద గలవారి నైనను, కరభములు=హస్తభాగవిశేషములు, ఊరువులకు=పెందొడలకు, దాస్యములు=వరపుడములు, చేయు=ఽనర్చును, అటు=అవిధము, ఎట్లన్న=ఎట్లనఁగా, పై=తమమీఁద, తారు=తామ, మోచు=ఎహించెడు, గొడుగులును=ఛత్రములును, అల్ల కలశములు=అప్రసిద్ధములగు పూర్ణకుంభములును, (దాస్యములుచేసెడువారు తమ హస్తములయందు గొడుగులను జలాహరణమునకుఁ గలశములను దాల్చునుట.), మఱియును త్తమస్త్రీల హస్తములయందు ఛత్రకలకాదిరేఖలుండు ననుట. శ్లో. 'అంకుశం కుండలం ఛత్రం యస్యాః పాణితలే భవేత్, పుత్రం ప్రసూయతే నారీ సవరః పృథివీపతిః. యస్యాః కరతలే పద్మం పూర్ణకుంభం తథైవచ, రాజపతీ త్వమాప్నోతి పుత్రైశ్చ సహ మేదతే.' అని సామద్రుకశాస్త్రము. గుఱులుగావె=అడియాలములుగావా.

తా. లోకమందలి యెంత సంపదగల స్త్రీల కరభములైన నాయమ యూరువులకు దాస్యము సేయునే కాక, యాయమ యూరువులతోడ సామ్యముఁ జెంద నేర వనియును; అవి దాసులై యుండుటకు గుఱులు లేమనిన, నాహస్తములయందు రేఖాకారములగు ఛత్రములును గలశములు గావా యనియును; అట్టి రేఖలుగల భాగ్యవంతులుగా పునె యీ యమృతవాటికి గాస్యములు సేయుటకుఁ గలుగుననియును; సాధారణస్త్రీల ఁది దొంగక దనియును భావము. ఉత్తమస్త్రీల చేతులయందుండు ఛత్రకలరేఖల నూరు సేవార్థము ధరించిన ఛత్రకలశములుగా నుత్పేక్షించినాఁడు గనుక నుత్పేక్షలంకారము.

క. వలరాజుకుటుంబము న, గ్గలముగఁ బోషించుకలమఁగర్భములయ్యెన్
బొలఁతుక జంఘు లతిశ్యా, మల మంజీరస్థ నిబిడఁమరకతకాంతిన్. 32

టీ. పొ...లు - పొలఁతుక=ఆపొలఁతియొక్క, జంఘలు=పిక్కలు, అ...
తిన్ - అతిశ్యామల=మిక్కిలి శ్యామలవర్ణములుగల, మంజీరస్థ=అందియలయందున్న,
నిబిడ=దట్టములగు, మరకత=పచ్చలయొక్క, కాంతిన్=ప్రకాశముచేత, వ...మున్ -
వలరాజు=మన్మథునియొక్క, కుటుంబమున్=సంసారమును, అగ్గలముగన్=అధికము
గా, పో...లుఅయ్యెన్ - పోషించు=ప్రాచేడు, కలమగర్భములయ్యెన్ = పరిపాట్ల
లయ్యెను, శ్యామలహరిదవర్ణముల కభేదంబగుటకు 'మరకతమణి స్తంభగంభీరబాహు'
విని శ్రీకృష్ణకర్ణామృతమువంచును, 'శుకాంకనీలోపలనిర్మితానాం' అని మాఘకా
వ్య తృతీయ స్కంధమందును, సీ. 'అభినవ జలధర శ్యామంబు లగుచోటు లాకు జొంపం
బుల ననుకరింప' అని విరాటపర్వంబున నునికిం జేసి మరకతంబులయందు శ్యామల
వర్ణము గలుగునట్లు నిచ్చటఁ జెప్పఁబడియె.

తా. ఆ పొలఁతి పిక్క లతి నిర్మలము లై యుండుటం జేసి పాద కటకముల
యందలి దట్టమగు పచ్చలకాంతిచే వ్యాప్తము లై వరి పాట్లవలెఁ బచ్చని నెన్నె
గలిగియున్న వనియు, లోకమునందు రాజనపుఁ బొట్ట లెవ్వరి కేని పోషణార్థముప
యోగించుఁ గావున నీ వరి పాట్లు మన్మథుని కుటుంబ పోషణమునకు మిక్కిలి యు
పయోగ మగు చున్న వనియును భావము.

తే. ఉవిద నిద్దంపుజంఘుల • నవతుఁ గోరి

కలమగర్భంబు లడఁచు లోఁ • గంటకములు

చాతురుల మించి మఱి దివఁసక్రమమున

నిలువ కవి బాహిరము లైనఁ • దలలు వంచు.

33

టీ. ఉ...తుఁ - ఉవిద=ఆయువతియొక్క, నిద్దంపు=స్నిగ్ధములగు, జంఘల=
పిక్కలయొక్క, సవతున్=సాపత్న్యమును, కోరి=ఆపేక్షించి, కలమగర్భంబులు=
రాజనపుఁబొట్టలు, గంటకములు = తనయందలిదోషములు, (వరికి జంజాణుమండ్రు
గలిగి యుండుట ప్రసిద్ధము.), చాతురులన్ = నేర్పులచేత, మించి = అతిశయించి,
లోన్=తనలోనే, అడఁచున్=దాచుకొనును, మఱి=పిమ్మట, అవి=అకంటకములు,
నిలువక=లోపలనిముడక, దివసక్రమమునన్=నానాట, బాహిరములైనన్=బయల్ప
డఁగా, తలలువంచున్=స్నిగ్ధచేత శిరములువంచును.

తా. నిద్దములగు నాయువిద పిక్కలతో రాజనపుఁ బొట్టలు సామ్యము రా
గోరి తమ యంతర్దోషములు బయల్పడనీక నేర్పుచేత దాచెనే కాక మఱికొన్ని దిన
ములలోనే యా కంటక దోషము గనఁబడఁగా నా పరిపాట్లు స్నిగ్ధచేత దలలు

వంచుకొనును, అనఁగా నాయమ పిక్కలు మిక్కిలి నునుపు గలిగియున్న పనియును వరి పొట్టలు మొదట సామ్యమునకు వచ్చినను వెనుక వెన్న తీయఁగానే ముండ్లు బయలఁ బడుటయు భారముచేతఁ దలలు వంచుటయును బ్రసిద్ధమని భావము.

చ. ఇలఁగల వస్తు సంతతులఁ కెల్లను గచ్చిడు మత్స్వభావ పా
టల రుచి యింక వేఱ యొకఁడా లిడ వచ్చు నెలక్కనీట మ
మృలమిన దెంత ముగ్ధ యిదిఁ యంచు బదాబ్జము లంగుళీముఖం
బుల నగు నట్లు మించునఖిము లృణయన్ గొమరారు నింతికి.

టీ. ఇలఁ=భూమియందు, క...కుఁ ఎల్లను - కల = ఉన్నట్టి, నస్తుసంత
తులకెల్లను=నస్తు సస్తుసముదాయములకు, మ...మి-మత్=మాయొక్క, స్వభావ=ప్రకృతిచేతనే, పాటల=పిట్టని, రుచి=కాంతి, గచ్చిడుఁ = పన్నెఁబెట్టును, ఇంక
వేఱ=మఱియొకరమగు, ఒకఁడాలు=ఒకవర్గమును, ఇడనిచ్చునే=మాకుఁబెట్టవచ్చునా,
ఇది=ఈయను, లక్కనీటఁ=లాక్షరసముచేత, మమ్ముఁ=మము, అలమినది=పూ
సినది, ఎంతముగ్ధ=ఎంత తెలియనిది, అంచుఁ=అనుచు, పదాబ్జములు=అడుగుదమ్ములు,
(ఇదికర్తృపదము.), అంగుళీముఖంబులఁ-అంగుళీ = వ్రేళ్లనియెడు, ముఖంబులఁ=
మొగములచేత, నగునట్లు=పరిహసించునట్లు, మిం...ల్ - మించు=అతిశయించునట్టి,
నఖముల్=గోళ్లు, మెఱయఁ=ప్రకాశింపఁగా, ఇంతికిఁ=అయిదుకు, కొమరారున్=
ఒప్పును, ముగ్ధ యన్నందుకు, “శ్లో. ముగ్ధత్యాద్యాదశం శ్రీకాం మగ్ధ్యత్యాద్యాద
శం స్మృతమ్, అత ఊర్ధ్వం ప్రగల్భేతి న్యవిస్థాత్రయ ముచ్యతే.” అని యాధారము.

తా. ఆయను పాదాబ్జములకు మంగళార్థమై లాక్షరసమిడఁగా నప్పు డాపా
దములు లోకిమందలి సమస్తవస్తువులకు పన్నెఁ బెట్టెడు మాకు వేఱొకపన్నెఁ బెట్ట
వచ్చునా యది యెఱుంగక యీ ముగ్ధ మాకు లక్కనీరుపూసి నని వ్రేళ్లనియెడు
ముఖములచేతఁ బకపక నవ్వుచున్నచో యన్నట్లు గోళ్లు తెల్లఁగా మెఱయుచుం
డఁగా నాపాదము లొప్పు నని భావము.

క. లలనోపరిపదకచ్చవ

ములు బలిమిమెయిన్ గజప్రభూతగతి శ్రీ

విలసనముఁ గొనఁగఁగాదే

కలిగెన్ గజకచ్చపోగ్రంకలహం బుర్విక.

35

టీ. ల...లు - లలనా=అయమయొక్క, ఉపరిపద = మీఁగాళ్లనియెడు,
కచ్చపములు=తాఁబెళ్లు, బలిమిమెయిన్=బలాత్కారముచేత, గజ = ఏనుఁగులయొ
క్క, ప్ర...లు - ప్రభూతిగతి=ఓయ్యారపునడకయొక్క, శ్రీ=సంపదయొక్క, విల

సనముక్త=విలాసమును, కొనఁగఁగాడే=గ్రహింపఁగాఁగదా, ఉర్విక్=భూమియందు, గజకచ్ఛపోగ్రకలహంబు-గజ=వీనుఁగుయొక్కయు, కచ్ఛప = తాఁబేటియొక్క, ఉగ్ర=భయంకరమయిన, కలహంబు=పోరాటము, కలిగెన్=ఉదయించెను.

తా. ఆలలనయొక్క మీఁగాళ్లు తాఁబేళ్లవలె నున్నవనియును, గజ గమనమునంటి గమనము గలిగియున్నవనియును, ఆకచ్ఛపములు గజముయొక్క గమన సంపదను హరింపఁగా దానివలన నా యేనుఁగునకును దాఁబేటికిని గలహము సంభవించెననియును, దానిచేతనే భూమియందు గజకచ్ఛప సంవాద ము సామెత పుట్టిననియును భావము.

తే. తరుణి తను కాంతి యెదుట నూతనహరిద్ర

తులకు రాలేక యత్యంతమలిన యయ్యె

నౌటఁగా రాత్రి యన నిశః యనఁ దమిసౌ

యన నిశీధిని యన త్పవః యనఁగఁ బరఁగె.

36

టీ. నూతనహరిద్ర=పచ్చిపసుపు, తరుణి=ఆలేమయొక్క, తను=శరీరముయొక్క, కాంతియెదుట=ప్రకాశముముందట, తులకురాలేక=సామ్యమునకురాలేక, (త్రాసునకు రాలేకయనుట.), అత్యంతమలినయయ్యె=మిక్కిలి మాలిన్యమునొందెను. (పచ్చిపసు పెండిన పిష్టుట లైన నల్లగానగును), నౌటఁగా=కాఁబట్టియేకదా, రాత్రియనన్, నిశయనన్, తమిసౌయనన్, నిశీధినియనన్, త్పవయనన్ (ఇవియన్నియు రాత్రీకి నామములు. ఈపేళ్లేపసుపునకును జెల్లును. 'నిశాఖ్యాకాంతనీపీతా హరిద్రావరపర్ణినీ' అని నిఘంటువు; కాన నీపేరుల చేత నా పసుపు), పరఁగె=బిచ్చెను. కిరఁగె నను పాఠమును గలదు. పసుపురాచినఁ గరఁగుట ప్రశస్తము.

సీ. అయ్యిందువదన ధరాంగన గావునఁ,

బ్రాజ్మత్రిఁ బొరుగులభాగవతుల

గృహములందు మరాళిఁకై కావళి హరి,

ణి మనోజ్ఞా సౌగ్ధిఁణి సమాఖ్య

లమర జనించి వయస్య లై నాగక,

స్యలు పుట్టికావివాహములయందుఁ

బాడు పద్మాలయాః పరిణయామేయగే

యముల ననంతకఃఖ్యాగుణము

తే. లద్భుతం బొప్ప విని విని యతనిఁ గవయు

బుద్ధి ప్రాగ్జన్మసంస్కారమున జనింప

దదవతానురామేయకథానుధాను

కలిత లీలానుకృతుల వార్తలును నుండి.

37

టీ. అయ్యింపవదన = అచంద్రముఖి, భరాంగనగావునక = భూదేవియగుటచేత, ప్రాజ్ఞత్రిక్ = పూర్వజన్మస్నేహముచేత, నాగకన్యలు = భుజంగకన్యలు, పా...దుక - పాయగుల = సమీపములయందలి, భాగవతుల = భగవద్భక్తులయొక్క, గృహములందుక = తిరుమాలిగలయందు, మరాలికా, ఏకావలీ, హరిణీ, మనోజ్ఞా, సౌగిణీ అనియెడు, సమాఖ్యలమరక = నామధేయము లొప్పచుండగా, జనించి = అవతరించి, నయస్యలై = ఆయమకు నెచ్చెలులై, పుత్రికావివాహములయందున్ = బావుల పెండ్లిండ్లయందు, పా...లక - పాడు = గానముచేసెడు, పద్మలయాపరిణయ = లక్ష్మీకళ్యాణమనియెడు, అమేయ - లెక్కకుమీటిన, గేయములక = పాటలయందు, అనంతకళ్యాణగుణములు - అనంతవిష్ణువుయొక్క, కళ్యాణ = మంగళీకరములగు, గుణములు = గొనములు, అన్యుతంబొప్పక = అబ్బరముగలుగునట్లు, వినివిని, ఆతని = ఆ విష్ణుదేవుని, క...ద్ధి - కవయు = కూడెడు, బుద్ధి = మనీషి, ప్రాగ్జన్మ సంస్కారమునక = ప్రాగ్జన్మ = పూర్వజన్మ సంబంధియగు, సంస్కారమునక = సంస్కారముచేత, (ఇచ్చటఁ దృతీయార్థమున సప్తమి.), జనింపక = పుట్టఁగా, తదవతారానుమేయకథానుధానుకలిత లీలానుకృతులక - తత్ = అస్వామియొక్క, అవతార = రామకృష్ణ ద్వవతారములయొక్క, అనుమేయ = డిహింపఁదగిన, కథానుధా = అమృతమువంటి కథలతోడ, అనుకలిత = కూడికొన్న, లీలా = విలాసములయొక్క, అనుకృతులక = అనుకారములచేత, (ఇచ్చట, తదవతారకథాగోష్ఠిఁ దదవతారకలిత లీలానుకృతుల వార్తలునునుండి; అనియను బాఠాంతరము గలదు).

సీ. తమతండ్రి శ్రీశ దత్తశ్రీలు గృహమునఁ,

ద్రవ్వితండములయ్యుఁ • దనదు తొంటి

సౌగిణిర్మాణదాఁస్యంబ నుత్సేకత,

జరపుచుఁ బ్రజ్ఞవైష్ణవపురాణ

సంహితావ్యాఖ్యారచనఁ బ్రొద్దుఁ గడపుచు,

గట్టెడుకమ్మచెంగలువ విరుల

తోమాలె లలకలు • దువ్వొకంతునకు *నా,

ద్వీనిబద్ధభేటకం • బనఁగ నీల

తే. వృషకగుద్రేఖ నెడమకొంక్కింతయొఱగ,

నిడిన ధమ్మిల్లవలయంబు • నడుగునందుఁ

గొంతనే పర్థిఁ గీలించి * కూపవారి

నీడ వీక్షించి కృమ్మల * గూడ నునుచు.

88

టీ. తమతండ్రి = ఆవిష్టచిత్తుడనుట, గృహమునక = తమయింటియంద, శ్రీశదత్తశ్రీలు - శ్రీశ = శ్రీయఃపతిచేత, దత్త = ఇయ్యఁబడిన, శ్రీలు = సిరులు, 'శో భాసంపత్తిపద్మాసులక్ష్మీ శ్రీతికథ్యతే' యని హలాయుధము. శ్రవ్యితండములయ్యున్ = తఱుగఁగయుండినను, తనగు = తనసంబంధియగు, తొంటి = తొల్లింటి, సృష్టినిర్మాణ దాస్యంబు - సృక్ = పుష్పమాలికలయొక్క, వినిర్మాణ = కూర్చుటయనియెడు, దాస్యంబు = కైంకర్యంబు, అనులేకతక = గర్వములేమిని, జరపుచుక = చేయుచు ను, ప్రజ్ఞక = జ్ఞానముచేత, వై...నక = వైష్ణవపురాణసంహితా = శ్రీవిష్ణుపురాణ సంహితయొక్క, వ్యాఖ్యానచనక = వ్యాఖ్యానముజేయుటచేత, ప్రాద్దుఁడవుచుక = కాలక్షేపముజేయుచు, కట్టెడు = కూర్చుండుట, కమ్మ = సుగంధముగల, చెంగలువవిరుల = ఎఱ్ఱగలువపూలయొక్క, తోమాలెలు = గండలు, (ఇచ్చట ద్వితీయార్థమందుఁ బ్రథమ.), అలకలు = మరులు, దువ్వి = వ్యుదసించి, కంతునకుక = మనస్కఘనకు, ఆర్ద్ర = నెమలితొక్కలచేత, నిబద్ధ = కూర్చఁబడిన, ఫేటకంబనఁగక = కేడెమాయనునట్లు (కూర్చరబద్ధ యనుపాతమున మోచేతఁగట్టఁబడిన యనియర్థము.), నీలవృషక కుద్రేఖన్ - నీలవృష = నల్లనియాఁబోతుయొక్క, కకుత్ = మూపురముయొక్క, రేఖక = ఆకారమునంటియాకారముచేత, 'వృషాజ్ఞేకకుద్రేఖ' అని యమరము. ఎడమకు = వామ పార్శ్వమునకు, ఒక్కింత = ఇంచుకంతి, ఒఱగ = ఒఱగగా, ఇడిన = ఉనుచుకొనిన, అనఁగా దిద్దిన, ధమ్మిల్లవలయంబు - పట్టువలయును కొప్పుయొక్క, 'ధమ్మిల్లస్సంయతాః కచాః' అని యమరము. అడుగునందుక = అంతర్భాగమందు, కొంతనేపు, అర్థిక = కొర్కిచేత, కీలించి = తుఱుముకొని, కూపవారిక = నూతిసీటియందు, నీడవీక్షించి = నీడఁ జూచుకొని, క్రమ్మఱ = మగిడి, గూడక = తమతండ్రియించినపుష్పముల పుటికలొను, ఉనుచుక = ఉంచును. 'గూడ' అనఁగా వైష్ణవపరిభాషయందు బుట్ట అనియర్థము.

తా. ఆచంద్రవదన తనతండ్రియగు విష్ణుచిత్తుండు శ్రీయఃపతి కృపవలన నధికతర సంపదలు గలిగినను గర్వింపక పూర్వములెనే పుష్పమాలికాకైంకర్యముఁ జేయుచు శ్రీవిష్ణుపురాణవ్యాఖ్యానముచేతఁ గాలక్షేపముఁ జేయుచుఁ గూర్చెడు చెంగలువదండలను దాను కొప్పులోఁధరించి నూతిలో నీడఁజూచుకొని మరల వానినిగూడ బుట్టలో నునుచు ననియు వాకొప్పు నెడమ ప్రక్క కొఱగి యుండు ననియు భావము.

ఉ. * ఆ నవలా యలంతి పనుఁపాడి దుకూలముఁ దాల్చి గుబ్బుచక

గోనలఁ దావు లుప్పతిలఁ * గుంకుమ తేటల నిగ్గుదేరఁ గ

ప్రానన నాభిఁ దీర్చి పితృబద్ధ లతాంతము లర్థిఁ గొప్పనం
బూని యొకింత నే వునిచిపుచ్చిచెలిం గని వెచ్చ నూర్చుచుక. 39

టీ. అనల=అయింతి, (అన్యదేశ్యమగుటంజేసి దీర్ఘాంతరము.), అ...డి-అలం
తి=స్వల్పమగు, పసుపాడి=పసుపుతోడి స్నానముచేసి, (అనలవలంతి యనుపాశ
మున శ్రీరత్న మనియర్థము.), గుహలము=ధౌతవస్త్రమును, తాల్చి=ధరించి, గుబ్బ
చన్గోనలక=గుబ్బచనుగొనలయందు, (కోనశబ్దమునలనఁ గోన కొన అనురూపములు
గలుగును లేక స్తనములు పర్యత సమములు గనుకఁ దత్ప్రదేశములను గోన లన
నచ్చును.), తావులు=పరిమళములు, ఉప్పతిలక=ఉదయించునట్లు, కుం...గు-కుంకు
మ తేటల=కుంకుమకాంతులయొక్క, నిగ్గు=నిగారింపు, లేరక=కానరాఁగా, కప్రా
నన=కర్పూరముచేతనే, నాభిక=తిరుమణిని, తీర్చి = దిద్ది, పితృబద్ధలతాంతములు-
పితృ=తండ్రియగువిష్ణుచిత్తనిచేత, బద్ధ=కట్టబడిన, లతాంతములు = పుష్పములను,
అర్థిన్=కోరికచేత, కొప్పనక=ధమ్మిల్లమంచు, పూని=ధరించి, ఒకింతనేపు, ఉనిచి=
ఉంచుకొని, పుచ్చి=మరలఁదీసి, చెలిక=చెలికత్తెను, కని=చూచి, వెచ్చక=వేడి
మిగాఁగ, ఊర్చుచుక=ఉచ్చస్థింపచు నని ముందటిపద్యముతో నన్వయము.

క. మీపాడిన హరిచందము

లేపాడిగఁ దలఁప వచ్చు • నితఁ డేనతులం

గాపాడినవాఁ డనుఁగై

త్రోపాడినఁ దన్ను వలచి • తొయ్యలులారా ?

40

టీ. తొయ్యలులారా = శ్రీలారా, మీపాడిన హరిచందములు=మీయొక్క
పాటలలోని స్వామియొక్కరీతులు, ఏపాడిగ=ఏమర్యాదగాను, తలఁపవచ్చుక =
ఊహింపవచ్చును, ఇతఁడు = ఈహరి, తన్నువలచి=తన్ను మోహించి, త్రోపాడినన్
=వెంటడించినను, అనుఁగై=వారికిఁబ్రయోగదై, ఏసకులక = ఏశ్రీలను, కాపాడిన
వాడు. ఈ ప్రశ్నవలన నాస్వామి మర్యాదలేనివాఁడనియును, దన్ను మోహించిన
శ్రీలనైనను దాను స్నేహించి కాపాడి లే దనియును, బరిహసించుట.

తే. తాను సురమాని నృపతనుల్ • దాల్చి యకట

కామినీతతి నుడికించుకంటె నట్టె

గండయును నల్లదాసరి • గాఁడు కిరియు

హరియు నై పోవుటయ మంచి • దనుయుగంబు.

41

టీ. తాను=అహరి, సు...ల్ - సురమాని=వామన పరశురామ బుద్ధులయొ
క్కయు, నృప=క్రీరామునియొక్కయు, తనుల్=శరీరములు, తాల్చి = పసింది,

అకట=అయ్యయో, కామినీతతి=స్త్రీగమాహమును, ఉడికించుకంటె=తపింపజేయుటకంటెను, అట్టె=అప్రకారమే, (మరల నవతారాంతరముఁ బొందకుండు నట్లునుట), గండెమును=మత్స్యమును, అల్లచాసరిగాఁడును=కూర్మమును, కిరియు=వరాహమును, హరియు=సింహమును, అయి, అనుయుగంబు=ప్రతియుగమందును, పోవుటయు=పోవుటే, మంచిది=మేలు.

తా. ఆ హరి వామన పరశురామ బుద్ధ రామావతారములయందు స్త్రీలను దపింపఁ జేయుటకంటె మత్స్య కూర్మ వరాహ సింహ రూపములతోనే ప్రతియుగమందు నుండుటయే మేలనియును, నిట్లు తిర్వణ్ణాతిరూపములతో నుండిన స్త్రీలెవ్వరును మోహింపరు గావున వారికిఁ దాపము లేదనియును భావము.

క. ఆతనువుల లేరుగదా

నాతులు మఱి కాక కలిగిన న్వగ తిర్వ

ణ్ణాతికి నీజాతికిఁ గల

యీతీవ్రత గలదె యెఱుంగ + కిట్లే లంటి.

42

టీ. ఆతనువుల=ఆమత్స్యకూర్మాద్యవతారములయందు, నాతులు=స్త్రీలు, లేరుగదా, మఱికాక=వెండియునటుగాక, కలిగిన=స్త్రీలుండినను, 'విష్ణుర్దేహసు రూపాం వై కరోత్యేషాత్మనస్తయ' మనియున్నది గనుకఁ దిర్వణ్ణాతి స్త్రీలుండవచ్చుననుట.), వగ=భేదము, తిర్వణ్ణాతికి=ఆమత్స్యకూర్మాదితిర్వణ్ణాతికి, ఈజాతికి=ఈమనుష్యజాతికిఁ గలిగిన, ఈతీవ్రత=ఈత్వరపాటు, కలదె=కలుగునా, అని మరల, ఎఱుంగక=తెలియక, ఇట్లేలంటి=ఈవిధముగా నేమిటికంటి నని ముందటి పద్యముతో నన్వయము.

తే. 'ఆత్మవ త్సర్వభూతాని' + యనుట బొంకె

ముద్దియల కైన వలవంత + ముచ్చటలను

నాటపాటలఁ గతలఁ గొంతడఁగుఁ గాని

నోరు లేనిజంతువులకు + నొప్పి ఘనము.

43

టీ. ఆత్మవత్సర్వభూతాని - సర్వభూతాని=సమస్తభూతములును, ఆత్మవత్=తనవలెనే, అనుట=అనిచెప్పట, బొంకె = అసత్యమా, (సత్యమేయనుట.), 'మాత్మవత్సరదారాణి పరద్రవ్యాణిలోష్ఠవత్, ఆత్మవత్సర్వభూతాని యఃపశ్యతి శపశ్యతి.' యని శ్లోకము. ముద్దియలకు=మనుష్యస్త్రీలకు, ఐన=కలిగిన, వలవంత=విరచితావము, ముచ్చటలను = ఒండొరులకుఁ జెప్పకొనుటచేత, అటపాటలక=సృత్యగానముచేత, కతలక=అహరికథలచేతను, కొంతడఁగుఁగాని=కొంత మట్టు

పడునుగాని, నోరులేనిజంతువులకు = మాటలాడలేనిజంతువులకు, నొప్పి = ప్రయాసము, ఘనము = అధికము.

తా. పై పద్యమందు యెఱుంగక యని మరలఁ దెలిసి మనుష్యస్త్రీలకు మచ్చటలు మొదలయిన వానిచేతఁ గొంత విరహతాప మాటునఁ గాని, యీ మత్స్య కూర్మాది తిర్యగ్జాతి స్త్రీలకే తాప మధిక మని యెఱిఁగి చెప్పె నని భావము.

మ. ధరపై నీతఁడు పూర్వకల్పముల సంతృప్తివిశాలాంబకాం

బురుహశ్రేణి జలంబుమైఁ బులకలుక్ బూరించుచున్ బెంచుదు

ర్భరకర్మం బలమంగ వచ్చుజలచారస్తబ్ధరోమత్వకే

సరిత ల్నం డవతారదంభమున నాచ్ఛాదించుఁ దాఁ ప్రాథిమక్.

టీ. ఈతఁడు = ఈహరి, ధరపై = భూమిమీఁద, పూర్వకల్పములక్ = పూర్వయుగములయందు, స...ణిక్ = సక్త = తనయందు మోహముగల, స్త్రీ = స్త్రీలయొక్క, విశాల = వెడఁదలగు, అంబకాంబుహ = కిములములవంటినేత్రములయొక్క, శ్రేణి = పక్షియందు, జలంబు = ఉదకమును, మైక్ = శరీరమందు, పులకలుక్ = రోమాంచములును, పూరించుచున్ = నిండించుచును, పెంచు = వృద్ధిబొందఁ జేసెడు, దుర్భర = భరింపరాని, కర్మంబు = సంచితకర్మము, అలమంగక్ = వ్యాపింపఁగా, వచ్చు = సంభవించునట్టి, జలచారస్తబ్ధరోమత్వకే సరితల్ = నీటఁదిరుగుటయు, నిట్లవొడిచినరోమములు గలుగుటయు, (మెడమీఁదఁ గొనవెండ్రుకలు గలుగుటయును), తాక్ = అహరి, ప్రాథిమక్ = నేర్పచేతను, పాండు = ఇతరములగు, (ఇది యొండనుశబ్దము పకారాదిగానుండునెట్లన్నను, ఒచ్చెము, పొచ్చెము, ఊను, పూను, ఒనరించు, పొనరించు, ఇత్యాదులవలెనని యెఱుంగవలయు.), అవతారదంభమునక్ = అవతారమనియెడు నెపముచేత, అచ్ఛాదించుక్ = ములుగుపఱుచును, కైతవాపహ్నవాలంకారము. 'కైతవాపహ్నా తిర్య్యక్త వ్యాజ్ఞార్థ్ని హ్నుతిపదైః' అని దానిలక్షణము.

తా. అహరి పూర్వయుగములయందు భూమిమీఁదఁ దన్ను మోహించిన స్త్రీల శోరికలు దీర్ఘక వారిని విరహమందు మునుగఁ జేసి దుఃఖపెట్టినాడు. కావున నా కర్మపరిపాకము దన కనుభవమునకు రాఁగా 'శుభకృచ్ఛభ మాప్నోతి పాపకృత్వాపమశ్చుతే' యన్నట్లాస్త్రీలకుఁ గన్నీరు గలుగఁజేసిన హేతువువలన నా కన్నులతో సరియగు మినుమేనుతో దాను నీటిలోఁ దిరుగు నక్షేర్పడఁగా నది మత్స్యవతారముగాను, మఱియు నాస్త్రీలశరీరములయందు గగుర్పాటు గలుగఁజేసిన హేతువువలనఁ దనకు నట్లనిక్క వొడిచిన రోమములురాఁగా నది వరాహవతారముగాను, మఱియు దానివలననే తనకు మెడమీఁదఁ గొనవెండ్రుకలు గలుగఁగా నర

సేంహ ముఖము గల యవతారముగాను నేర్పడెను. కావున నది యా కర్మానుభవ మని తెలియరాకుండ మఱుగు పెట్టు నని భావము.

క. అనిమిషముని మనుజాధిప

జననంబుల నీతఁ డెట్లు • జలజాతులఁ గూ

ర్చిన వారి నేఁచె దయలే

కనిన వినుఁడు మీదు పాట • లంద తెలిపెదఁ.

45

టీ. అనిమిషముని=వామన పరశురాములయొక్కయు, మనుజాధిప=శ్రీరాముని యొక్కయు, జననంబులఁ=అవతారములయందు, ఈతఁడు=ఈహరి, కూర్చినవారిఁ=ప్రేమపడినవారైన, జలజాతులఁ=స్త్రీలను, దయలేక=కృపమాలి, ఎట్లేఁచె ననినఁ=ఏరీతిచే భేదపెట్టెననఁగా, మీదుపాటలంద=మీసంబంధులగు పాటలయందే, తెలిపెదఁ=ఎఱిఁగించెదను, వినుఁడు=వినుండు.

చ. మొదల నుపేంద్రుడై యితఁడఁ మోఘహారిఁ భృగుపత్ని ద్రుంచియ
మ్ముదునలి గేహినీ విరహముందన యట్లన పొందు మన్న నా
కదియును దేవకార్యమున • కయ్యెడు నంచు వహించి త్రోచు లా
వెద వటు వయ్యులచ్చి మది • కెన్నఁడుఁ బాయని జాలి నింపఁడే46

టీ. ఇతఁడు=ఈహరి, మొదలఁ=ప్రథమమందు, ఉపేంద్రుడై=వామనుడై, అమోఘహారిఁ=బీటువోనిప్రేలుచేత, భృగుపత్నిఁ=భృగుమహామునిభార్యను, ద్రుంచి = సంహరించి, అమ్ముదునలి=అపృథ్వీయనభృగువు, తనయట్లన=తనవలెనే, గేహినీ విరహముఁ=భార్యావిరహమును, పొందుమన్నఁ=అనుభవింపుమనఁగా, నాకదియును=నాకాభార్యావియోగము, దేవకార్యమునకుఁ=దేవతలకార్యముకొఱకే, అయ్యెడు నంచుఁ=అవునని, వహించి = ఆకాపమునువహించి, త్రోచు=కాలమునుగడపునట్టి, జావెదఁ=దృఢమయినమనస్సుచేత, వటువయ్యుఁ=తానుబ్రహ్మచారియయ్యును, అచ్చిమదికఁ=లక్ష్మీదేవిమనస్సునకు, ఎన్నఁడుఁ=సంతతమును, పాయని=విడువని, జాలి=విచారమును, నింపఁడే=నిండింపఁడా? వ్యతిరేకప్రశ్న.

తా. భృగుభార్యను మనిమి యా వృద్ధాసంగిన కాపము దేవతల కార్యముకొఱ కగు నని తాను సమ్మతిగా వహించి వామనుడై యవతరించి బ్రహ్మచారియై యుండి యును వివాహము చేసికొనక నిత్యానపాయని యయిన లక్ష్మీ నెడఁబాటువలని వ్యసనమును గలుగఁ జేసె నని భావము.

మ. ప్రళయార్థోగ్రకుఠారకోణము నృపత్రైవిధ్యవత్ప్రీతికా

ఖ్యులఁ ద్రిష్టానము లేడుమార్లు వరుస • స్ఫటించు దోళ్ళక్షీ గీ

ర్తిల సద్వల్లకి మ్రోయ రక్తయయి యెంతే వశ్యయా భూసతీ
తిలకంబుం దుదఁ ద్రోవఁ గశ్యపున కాఁర్తిం బిడ్డయై పోవ దే! 47

టీ. ప్ర...ము - ప్రశయార్థము - విలయనూర్వనివలె, ఉగ్ర=తీక్షణమున, కుతార=గండ్రగొడ్డలియనియెడు, కోణము=వీణవాయిం చెడుకడ్డిని, 'కోణాపీణాదివాదన' మ్మనియమరము. నృ...లక - నృపరాజులయొక్క, త్రైవిధ్యవత్=శత్రుమిత్రోదాసీ నభేదములచేత మూఁడువిధములుగల, సీతా=సింహాసనములనియెడు, అఖ్యులక=పేల్ల చేత, త్రిస్థానములు=మండ్రమధ్యతారకములనియెడు మూఁడుస్థానములను, ఏమూర్లు=సప్తవారములు, ఎరుసక=పట్టాదిసప్తస్వరక్రమముగా, ఘట్టిండు=కొట్టెడు, వాయిం చెడు, దోశ్యక్తిక=భుజశక్తిచేత, కీర్తిలసద్వల్లకి - కీర్తి = యశమనియెడు, లసత్=ఒప్పుచున్న, నల్లకి=వీణ, మ్రోయక=ధ్వనిసేయఁగా, రక్తయై=అమర క్షిగలిగినదైయనియును, రాజరక్తముచేతఁ దడుపఁబడి యెఱ్ఱనిదై, ఎంతేకా=మిక్కిలి, వశ్యయా=స్వాధీనపడిన, భూసతీతిలకంబుకా=భూదేవి యనెడు పతివ్రతారత్నమును, తుదఁద్రోవక=కడకుఁద్రోయఁగా, కశ్యపునకుక=కశ్యపుఁడనుముసికి, అర్తిక=ఆయాసముచేత, బిడ్డయై=పుత్రికయై, పోవదే=పోవదా, పోయెననుట. (త్రైవిధ్యవత్తనుతావునఁ బూర్వవ్యాఖ్యానముల ననుగరించి శత్రుమిత్రోదాసీనభేదముచేత నని వ్రాసితిమిగాని శత్రు, శత్రుమిత్ర, మిత్రశత్రుభేదముచేత మూఁడువిధములుచెప్పట యుక్తమని తోచుచున్నది.)

తా. పరశురాముఁడు కుతారమునెడు కడ్డిచేతఁ ద్రివిధ నృప సింహాసనములని యెడు మండ్రాదిస్థానముల నేడు మాటులు ఘట్టింపఁగా మూఁడే భీరుపదియొక్క మాటయ్యె; నల్లు దోర్బలముచేత వాయిం చెఁ గావునఁ గీర్తియనెడు వీణయొక్క మ్రోత విని, యమరక్తరాలగు భూమిని దా నేలక కశ్యపునకు ధారవోసిన, నాపె పత్రివ్రత గనుక నతనిఁ బొందక యతనికి బిడ్డయై కాశ్యపి యని పిలువఁబడె నని భావము.

మ. తనసౌందర్యము చెప్పఁగాఁ గరఁగి పంచాకాంత రప్పించి మో
హన కంజంబున వైచి తియ్యమిడు నోయ్యం బొప్పఁ బైకొన్న మీ
జి నృశంసత్వమునం దొఱంగి చని వెఱ్ఱిం జేసె గాకుత్స్థుఁడై
న నిలింపారివిదారిచందములు డెందాన నిచ్చారెంపుఁడా. 48

టీ. త...ము - తన = ఆహరియొక్క, సౌందర్యముకా=చక్కఁదనమును, చెప్పఁగాకా=జనులుచెప్పఁగా, కరఁగి=ప్రియపడి, పంచాకాంత=ప్రీతిని, రప్పించి=రావించి, మోహనకంజంబునకా=మోహమునగలుగఁజేసెడుపద్మముచేత, వైచి=విసరిజేసి, తియ్యమిడు=మాధుర్యమొసఁగెడు, నెయ్యంబొప్పకా=ప్రేమమించఁగా,

పైకొన్నక = గొగిలింపరాఁగా, మీఱి = అయిన నక్రమించి, నృశంసత్వమునక = క్రూరముచేత, తొఱంగి = విసర్జించి, చని = పోయి, వెట్టింజేసెక = ఉన్నట్లురాలిని జేసెను, కాకుత్స్థుడైన = ఆకాకుత్స్థునంశ జాతుడైన, నిలింపారివిదారి = రాక్షసాంతకునియొక్క, చందములు = చర్యలు, డెంచానక = మనస్సునందు, విచారింపుఁదా = ఆలోచింపుఁడు.

తా. శ్రీరాముల సౌందర్యమును విని శ్రీదేవి పిలిపించి విలాసముగాఁ దన చేరికమలము చేత వైచి యతిప్రేమచేఁ గొగిలింప రాఁగా, నది తప్పఁజేసి యొప్పక కఠినదిత్తుడై తొలఁగి యా యమను వెట్టినిగాఁ జేసిన యా రామునిచందము మీఠ మదిలో విచారింపుఁ డని భావము.

చ. చెలువముఁ దాల్చి త స్థవయః + జేరిన రాగిణి రావణస్వనక
నలుపురు నవ్వ నత్తైఱ గొనర్చక యేలిన వియ్య మై యతం
డలుగఁడు నీత కిట్టి తలఁపాత్మఁ దలంపక యాయమ నృపభా
కలహమునం దనుం దొఱఁగు + కాఁకకు నాఁకకు లోను సేయఁడే.

టీ. చెలువము = సౌందర్యమును, తాల్చి = తానుపొంది, తక = తన్ను, కన యక = కూడుటకు, చేరిన = సమీపించిన, రాగిణిక = అనురాగముగల, రావణస్వనక = రావణుని తోఁబుట్టువగు కూర్వణుని, నలుపురు = చూచిననలుగురు, అనఁగా సర్వ జనులనుట, నవ్వక = పరిహసింపఁగా, అత్తైఱఁగు = అరీతిని, (ముక్కునెవులు గోయు టననుట.), ఒనర్చక = చేయక, ఏలినక = పాలించినను, వియ్యమై = సంబంధియై, (అనఁగా బావముఁబడియైయునుట.), అతండు = ఆరావణుఁడు, నీతకుక = నీతాదేవికి, అలుగఁడు = కోపింపఁడు, ఇట్టితలఁపు = ఈ యాలోచనను, ఆత్మక = బుద్ధియందు, తలంపక = ఆలోచింపక, అయమక = అమెను, అనఁగా నీతాదేవిని, పృథాకలహము నక = రీత్రకయ్యముచేత, తనుక = తన్ను, తొఱఁగు = ఎడఁబాసెడు, కాఁకకుక = తాపమునకును, అఁకకుక = రావణునింటచేఱులోనుండుటకును, లోనుసేయఁడే = లోఁ బడఁజేయలేదా.

తా. ఆ శ్రీరాముఁడు దాను సుందరుఁడు గావునఁ దన్నుఁ జూచి మోహించి వచ్చిన కూర్వణుని నలుగురు నవ్వనట్లుఁగిఁ జేయక యేలికొనెనేని, దానికి సోద రుడగు రావణుండు దనకు బావముఁబడియై నీత నిమిత్తము కోపింపఁడుగదా. ఈ సంగతి యాలోచింపక ఇట్టి పోరు పెట్టుకొని, నీత, తన్నెడఁబాసి తాపముఁ జెందు నట్లును, రావణుని నిర్బంధమునకు లోబడునట్లును చేసినాఁ డని భావము.

తా. ఫీట్కూర స్రవదస్త్రమై పెదవి గంపింప నొఱు లిట్టి ప్రా
వృట్కూలాంబుద గర్జ గెల్వఁగ వలఁచ్చి ఖండతాఖానిత

త్విట్కుంభీనసరేఖః గే లసిలతా * ధృద్భావం వేష్టింప ముక్
రాట్కుంఠీరవ మై యౌనర్చే వడి సోఁజాలంట ఘోణాచ్చిదక్. 50

టీ. ఘీ...మై-ఘీట్కూర=ఘీట్కూరధ్వనితోడ, స్రవదస్రమై - స్రవత్=కాలు
చున్న, అస్రమై=నెత్తురుగలదై, పెదవి=ఓస్థము, కంపింపక్ = వడఁకుచుండఁగా,
మొఱల్=ఆర్తనాదములు, కిట్టి=సమీపించి, ప్రావృట్కూలాంటుద=వర్షాకాల మే
ఘముయొక్క, గర్జక్=ఊరుమును, గెల్వగక్=జయింపఁగా, వ...క్=వలత్=చుట్టు
కొనుచున్న, శ్రీఖండ=చిందనవృక్షముయొక్క, కాఖా = కొమ్మయందలి, అసిత్=
నల్లనగు, త్విట్=కాంతిగల, కుంభీనస=త్రాఁచుబాముయొక్క, రేఖక్ = పోలిక
చేత, కేలు=కూర్చుకొనివాస్తము, అసిలతా=లతవంటిఖండమును, ధృత్ = ధరించు
చున్న, బాహుక్=భుజమును, తే. 'నేలనాలుగు చెఱఁగుల నృపులకొలుపు, లం
దు నేను వర్తించితి నవని నాథ, యగ్గలించి నాయెఁగుఱ బాహువులించి, కడఁగఁజాలె
దు మల్లులం గాన నెందు.' అన్న పద్యమందుఁ దృతీయపాదమున పువర్ణకము లేనియట్లు
సోమయాజి విరాటపర్వంబునం బ్రయోగించెఁ గావున నిచ్చటను పువర్ణకము లేక
యే చెల్లుబడియయ్యె. వేష్టింపక్=చుట్టుకొఁగా, మున్ = పూర్వమందు, రాట్కుం
ఠీరవమై = రాజసింహమై, ఘోణాచ్చిదక్ = నాసికాఛేదమును, సోఁజాలంటక్=
నాసామూలముననుండు నెముక లంటునట్లు, ఎడిక్ = వేగముచేత, ఒనర్చెక్ =
చేసెను.

తా. మున్ను దాను రాజసింహమై శ్రీబాధఁ జేయకుండెడు నియమము గల్గి
యు, కూర్చుకొనియొక్క నాసికను శల్యము దగులునట్లు ఛేదింపఁగా నాముక్కుదెగు
నప్పుడు ఘీట్కూరధ్వనితోఁగూడ రక్తము గాఱుచుండఁగా దానిపెదవి ఎడవడ వడఁకు
చుండఁగా మొఱ్ఱో యను వార్తనాద ముఱిమి నట్లుండఁగా దానిచేయి దనచేతిని
జాట్టుకొనఁగా నతి వేగముగా దాని ముక్కు నెపులు గోసె నని భావము. లక్ష్మణుఁడు
గోసిన నయ్యాజ్ఞ తనదిగావునఁ దానే యని తాత్పర్యము.

తే. ఒల్లఁ బొమ్మన్నఁ బోదె? తా * నుల్లనముల

నేప నది రక్కసియ యాట * నెగ్గె? వలచి

స్త్రీలు దలవంపఁ దానవచ్చె నది చాల

కాఁడుదాని † బజీతు నేయంగ నగునె?

51

టీ. ఒల్లక్=నేనిష్ఠపడను, పొమ్మన్నన్ = పొమ్మనిచెప్పఁగా, పోదె=ఆకూ
ర్చుకొనిపోదా, తాను=ఆరాముఁడు, ఉల్లసములక్=పరిహాసములచేత, వంపక్=తపింపఁ
జేయఁగా, అది=ఆకూర్చుకొని, రక్కసియయాటక్=రాక్షసియేయాటచేతు, ఎగ్గె=

తప్పిదమా, (బొటయొక్క యనుపాతమున రాక్షసియొటయే తప్పిదమా యనియర్థము.) వలచి=మోహపడి, స్త్రీలు=విన్నకన్నస్త్రీలు, తలనంపక=శిరములునంచుకొనునట్లు, తానవచ్చెక్=కూర్చుకొని తానేవచ్చెను, అదిచాలక=అట్లునచ్చుటయేచాలక, ('ఎనిత తనంతఁ దావలచివచ్చినఁ జాల్కనగాదెయిరికి' అని మనుచరిత్రమున నున్నది.), అడుదానిక్=స్త్రీని, బజీతునేయంగ్=రచ్చనేయంగా, అగునే=తగునా.

తా. శ్రీరాముడు కూర్చుని మోహించి వచ్చినప్పుడు వలగు పొమ్మని తాను జెప్పినేని యది పోదాయెట్లు నేయక దానిని పరిహాసములచేత నడియనలు గల్పించి మిగుల వగలగ బోగిలించె ననియును, అది మోహము గలిగినది గావున నట్లువచ్చుట దానికిఁ దప్పగాదనియును, లోకము దీవార్త స్త్రీలు విని, తలలు పెంచునట్లు దనంతన తాను వచ్చుటచాలక మరల దాని నిట్లు రచ్చలఁబెట్టవచ్చునా యనియునుభావము.

మ. తను నంటక్ నతు లౌటఁ గోరు మునిబృందంబుం దదాపాదిప

ద్వనజతోదము గల్గియు న్బ్రజులనిం దా వల్లవ స్త్రీలఁగా

జననం బందఁగఁ జేసి కూడియును సక్తస్వాంతలం గాందిని

తనయప్రేరణఁ బొసఁ భోజపుర యాత్రాదంభ సంరంభియై. 52

టీ. తనుక్=తన్ను, అంటక్ = కవియుటకు, సతులౌటక్ = స్త్రీలగుటను, కోరు=అభిలషించెడు, మునిబృందంబుక్=మునులసమూహమును, త...ము - తదాపాది-తత్=ఆ స్త్రీత్వమును, ఆపాది=కలుగఁజేయునట్టి, పద్వనజ=పాదపద్మముయొక్క, తోదము=పరాగము, 'పదంఘ్రిశ్చరణౌ స్త్రీయా'మ్యనియు, 'మార్గేతోదస్యము త్పింజ' యనియు నమరము. కల్గియుక్=తానుగలిగియుండియును, పెరిజనిక్=మఱియొకజన్మమందు, తాక్=తాను, వల్లవ స్త్రీలఁగాక్=గోపాంగనలఁగా, 'గోధుగా భీరవల్లవా'యని యమరము. జననంబందఁగఁజేసి = పుట్టునట్లు చేసి, కూడియును=సంభోగించియు, సక్తస్వాంతలక్ - సక్త=తనయంచుదగిలిన, స్వాంతలక్=చిత్తములుగలయా స్త్రీలను, కాందినితనయప్రేరణక్=అక్రూరునిప్రేరణచేత, (అక్రూరుని తల్లిపేరు కాందిని.), భోజపురయాత్రాదంభసంరంభియై-భోజపుర=మధురాపురమునకు, యాత్రా=ప్రయాణ మనెడు, దంభ = నెవముచేతను, 'కపటో స్త్రీవ్యాజదంభో పథయ శ్చద్యౌతవే'యని యమరము సంరంభియై=ప్రయత్నముగలవాడై, పానెక్=విడిచెను.

తా. శ్రీరామచంద్రులను 'రామస్వర్వాంగగుండరః'యనినట్లును, 'రూపా దార్యగుణైశ్చంపాం దృష్టిచిత్రాపహరిణమ్' అనునట్లును, గలిగిన తన సౌందర్యమును జూచి మునిజనులుఁ దన్నుఁ గవియుటకై స్త్రీత్వము నవేషింపఁగా నప్పుడే వారలను స్త్రీలనుగాఁ జేయక, అనఁగా తాతని నాతనిగాఁ జేసినవాడనుట. అట్టి పాదపద్మ

పరాగము గలిగియుండియు నప్పుడట్లు చేయక, తా నొక యవతార మెత్తి యా కృష్ణావతారమందు వారిని గోపికలఁగా బుట్టఁ జేసి యప్పుడు వారితోఁ గలసియు సంతత మట్లుండక తన్ను మరిగియున్న స్త్రీలను విడిచి యుక్తర ప్రేరణవలన మధురాపట్టణమునకుఁ బోఁడా? అట్లు పోవుటవలన వా స్త్రీలకు వెత గలిగె నని భావము. చ. హతల నొనర్చె మోహితల * నల్ల యయోముఖ నాపుల స్త్యభూ సుతను విరూప తాట ననుచో ముసలి నృప నిట్ట తాడువం

టతినరమించె దా ముసలియయ్యు రహి నృణుగుజ్జు ప్రేష్యకై ధృతిసెడి యుగ్ర సేనునకు * బ్రేష్యత నొందియు దిద్ది యేలఁడే. 53

టీ. మోహితలక్=వలచిన, అల్లయయోముఖక్=అప్రసీద్ధి నొందిన యయోముఖ యను రాక్షసస్త్రీని, ఆపుల స్త్యభూసుతను=పుల స్త్యనందనుడగు విశ్రవసునికూఁ తురగు శూర్పణఖను, విరూపతాటక్=రూపహీనలగుటచేత, హతలనొనర్చెక్=భంగపఱచెను, అనుచోక్=అనెనుపట్ల, (వారు సౌందర్యము లేనివారుగనుక భంగపఱచె నందమాయనిన ననుట), ముసలిక్=వృద్ధుడనని, పెద=పెద్దదియును, నిట్టతాడు వంటి=నిడుతాటిప్రమానివంటి, అశుక్=శనితీదేవిని, (ఇచ్చటఁ దదాదిగణపతి సంతి వికల్పము), తాక్=తానును, ముసలియయ్యుక్=ముసలివాడయ్యును, రమించెక్=భోగించెను, (యుగాంతరమునండి వృద్ధునినదియుఁ బెద్ద పాపపుగలదియు నైన శేవతీదేవిని దాను ముసల మను నాయుధము గలబలరాముఁ డయ్యును మోహించి రమింపఁడా? స్వరూపముచేత నానురూప్యమును గలుగఁ జేసికొని రమింప లేదా? అని భావము 'తాలాంకో ముసలీహతీ' యనియనురము. మునుగుజ్జుప్రేష్యకై=కుబ్జ యగుపరిచారికకై, ధృతిసెడి=ధైర్యములేక, ఉగ్రసేనునకుక్=ఉగ్రమైనసేనగలవానికి, (ఉగ్రసేనుడనుచేరుగల కంఠజవకుని కనుట.), ప్రేష్యతక్=పరిచారకర్తవ్యమును, ఒందియుక్=తానుబొందియును, (దానికనురూపుఁడైయునుట.), దిద్ది=దానికుబ్బతను దీర్చి, ఏలఁడే=పరిపాలింపఁడా.

తా. ఓ చెలులారా' అయోముఖము శూర్పణఖయు మోహించిరేరయు వారు లావణ్యవతులు గారు. కావున వారిని దా నేలుకొన లేదని మీరంటిరేని, బలరాముఁడు దాను ముసలియయ్యును నిడుపాటితాటిచెట్టువంటి ముసలిది యగు శేవతీని రమింప లేదా? కృష్ణుఁ డుగ్రసేనునికిఁ బరిచారకుడయ్యును మునుగుజ్జుగు త్రిపుక్రను జక్కఁగా దిద్ది యతఁడు రమింపఁడా యనుటచేత నతనికిఁ బక్షపాతమేకాక లావణ్యతాను బ్యాది గుణములతో నక్కజలే దని భావము.

తే. తనకు నందఱుఁ గూర్చ బృందావనమున

నొకతె రతిఁ దేల్చి కాఁక నొండాకతెఁ బోల్చి

యంత రాధకు మేలువాఁడై మురారి

యెల్ల నతులకు నెద నుడుకే యిడండె.

54

టీ. తనకుఁ=ఆ కృష్ణునకు, అందఱుఁ=వల్లవపల్లవాధరలెల్లను, కూర్పఁ=మోహపడియుండఁగా, బృందావనమునఁ=బృందావనమందు, ఒక తేఁ=ఒక్క గోపికను, రతిఁదేల్చి=సురతసుఖ మునుభవింపఁజేసి, ఒండొక తేఁ=మఱియొక గొల్లతను, కాఁకఁ=విరహతాపముచేత, ప్రేల్చి=తపింపఁజేసి, అంతఁ=అనంతరమందు, రాధకు=రాధ యనుప్రసిద్ధగోపికకు, మేలువాఁడై=అనుకూలుఁడై, మురారి=ఆశీకృష్ణుఁడు, (ఇదికర్తృపదము.), ఎల్లనతులకుఁ=సర్వదర్శికరవేణులను, (రతిఁదేలి నట్టియు రతిఁదేలనట్టి వారి కందఱ కనుట), ఎదఁ=హృదయమందు, (జాత్యేక వచనము.), ఉడుకే=తాపమునె, ఇడండె=ఁనుపఁడా.

ప. అని యిట్లు త్రపాభరంబున నుపాలంభదంభంబుగాఁ జేయు పునః పునస్స్మరణంబున నంతఃకరణరాగంబు దేటపడం దెలిసి బోటు లీబోటి కైటభారియెడ నాటుకొన్న కన్నెకూర్మి లజ్జా వశంవద యై వెలివిరియంగానీక పుటపాక నికాశం బగుకాఁకఁ జీకాకుపడి నాఁడునాఁటికి నగుచున్నట్ల కిటకిట నగుచున్న దింత నియ్యంతి యెరవు మాన్చి యింగితం బెఱుక వఱచుకొని చింతాపనోదంబు నేయ కున్నం బ్రమాదం బని నవ్వుచు నర్మగర్భంబుగా నిట్లనిరి. 55

టీ. అనియిట్లు=ఈపూర్వోక్తప్రకారంబుగా, త్రపాభరంబునఁ=సిగ్గుప్రేగు చేత, ఉపాలంభదంభంబుగాఁ=నిందావ్యాజముగా, చేయు = చేయుచున్న, పునః పునస్స్మరణంబునఁ=సారెసార కగుస్మరణముచేత, అంతఃకరణం=మనస్సునందలి, రాగంబు=కృష్ణునివిషయమున ననురాగము, తేటపడఁ=బయల్పడఁగా, తెలిసి=ఎఱిగి, బోటులు=చెలులు, ఈబోటి=ఈయువతి, కైటభారియెడఁ=కృష్ణునియందు, నాటుకొన్న=పాదుకొనినట్టి, కన్నెకూర్మిఁ=వివాహమునకుముందు గలిగినయనురాగమును, లజ్జావశంవదయై=లజ్జాపరవశురాలై, వెలివిరియంగానీక = బయల్పడనీయక, పుటపాకనికాశంబగు=పుటమువేసినపాకములోపరియగు, కాఁకఁ= అంతస్తాపము చేత, చీకాకుపడి=చిక్కువడి, నాఁడునాఁటికిన్=నానాఁటికి, నగుచున్నట్ల=నవ్వుచున్నట్లే, కిటకిటనగుచున్నది=సంకటపడుచున్నది, ఇంతఁ=ఇంతట, ఇయ్యంతి = ఈయువతియొక్క, ఎరవుమాన్చి=ఆయాసమునడంచి, ఇంగితంబు = అభిప్రాయమును, 'ఇంగితం హృద్గతోభావ' అని యమరశేషము. ఎఱుకపఱచుకొని=ఎఱిగింపఁజేసికొని, చింతాపనోదంబు=చింతా=విచారముయొక్క, ఆపనోదంబు=పరిహారమును,

చేయకున్నాన్ = చేయక యుంటిమేని, ప్రమాదంబని = మోసమగు వని తలంచి, నవ్వుచున్ = హసించుచు, నర్తగర్భంబుగాన్ = విలాసగర్భమగునట్లు, ఇట్లనిరి = ఈవత్సమాణాకమముగాననిరి.

ఉ. ఎవ్వరు నట్లపో నెరసు • లెన్నకమానరు ప్రాణభర్తలం
దవ్వల నున్న కాఁకతఁ న న్మఱి వారలు వశ్యులైనఁ దా
రెవ్వరి నొల్ల కొక్కటయి • యింద్రుఁడు చంద్రుఁ డటంద్రు బోటి దా
నివ్వలఁ దేరకతై యగు • నిట్టివి నీతలవేగనే చెలీ. 56

టీ. ప్రాణభర్తలఁ = ప్రాణేశ్వరులను, దవ్వలనున్న = దూరముననున్నట్టి, కాఁకతనఁ = తాపహేతువుచేత, నెరసులు = తప్పులను, ఎన్నకమానరు = లెక్కింపకపోవరు, ఎవ్వరుఁ = ఎల్లవారును, అట్లపో = అప్రకారమే, మఱి = పిమ్మట, వారలు = అప్రాణభర్తలు, వశ్యులైనఁ = స్వాధీనపడిరేని, తారు = స్త్రీలు, ఎవ్వరినొల్లక = ఎవ్వరినైన నిచ్చుకొనక, ఒక్కటయి = సతీపతులేకమై, ఇంద్రుఁడు చంద్రుఁడటంద్రుఁడభర్త నింద్రుఁడు చంద్రుఁడనియందురు, ఇవ్వలఁ = ఈవలను, బోటి = చెలికతై, తాఁ = తాను, తేరకతైయగుఁ = అన్యురాలవును, ఇట్టివి = ఇట్టివార్తలు, నీతలవేగనే = నీతలమీదనే యుదయించెనా, సర్వత్రకలవనుట. చెలీ యని సంబోధనము.

తా. దూరమందుఁ బ్రయు లున్నప్పుడు లోకమందలి స్త్రీ లందఱును భర్తల తప్పు లెన్నక పోరు. వారు సమీపించి ఎశపడినప్పుడు వారి నింద్రుఁడు చంద్రుఁడని భూషించుచు నేక మై యుందురు. పూర్వము ప్రీయునిఁ బిలుచుట మొదలగు పనుల యందు నక్కఱు గలిగి యున్న చెలికతై యప్పుడు తేరకతైయగు నిట్టి పనులు నీకే కలిగినవా? యంతటఁ గలిగి యున్న వని భానము.

క. అనుటయు నెలనగ వడఁచుచుఁ

గన లించుక తెచ్చి యాడుఁగఱచుచు నయ్యం

గనలఁ కందుకనికరముఁ

గొని వ్రేయుచుఁ గెలను చూచుకొనుచుం బలికె. 57

టీ. అనుటయుఁ = ఇట్లనిన, ఎలనగవు = లేతనవ్వు, అడఁచుచుఁ = బయలుమెఱయనీకమాటుపఱచుచు, కనలు = కోపము, ఇంచుక = కొంచెము, తెచ్చి = బయలుపఱచి, ఔడుగఱచుచుఁ = ఓష్ఠముదంతపంక్తిచే గఱచుకొనుచు, అయ్యంగనలఁ = అస్త్రీలను, కందుకనికరముఁ = చెందులపిండును, కొని = గ్రహించి, వ్రేయుచుఁ = కొట్టుచును, కెలను = పార్శ్వమును, చూచుకొనుచుఁ = ఈక్షించికొనుచు, పలికెఁ = (అయింతి) పలికెను.

క. విడువక మీగానము సాగ

సిడుటయు మఱి పాడుఁ డనుట • యెగ్గే? పాసెం
బడిగిన వారే పేదలె?

కొడిమలు గట్టకుండి యతనిఁ • గొని పని యేలా?

58

టీ. విడువక=ఎవరెగ్గక, మీగానము=మీయొక్క పాట, సాగసిడుటయు= ఇంపాసంగినను, మఱి=ఇంకను, పాడుఁడనుట=గానమునేయుండని చెప్పట, ఎగ్గే= తప్పా, పాసెంబు=పాయసము, అడిగినవారే=వేడినవారే, పేదలే=దరిద్రులూ, (పాయసము మధురమైయుండిన దానినడిగినవారు దరిద్రులూ అమాధుర్యము గ్రోల నిచ్చుగించినవారే యనుట), కొడిమలు=లేనినిండలు, ('ఎవ్వ రీ కొడిమను గట్టి పెండ్లి కొడుకుం గడియారము మోవఁ జేసిరి' అని పిల్లలమఱి పినవీరభద్రన్న జైమిని భారత ముండు బ్రయోగించియున్నాఁడు). కట్టకుండి=పెట్టకుండు, అతనిగొని=అక్కష్టని గ్రహించి, పనియేలా=యేమియొక్కటగలదు.

శా. పోనిం డన్న వయస్య లిట్లని రగుం • బో నిక్క మిం కెప్పుడే

కాని మ్మిం కొక కొంతనేపునకు నే • గానీ సఖి యెల్లియే

కానీ నీనుడిఁ దన్మనోజ్ఞగుణము • ల్లానీ తదన్యాయము

ల్లానీ డిండినఁ జింత నీ కతనిపైఁ • గా కెవ్వరిం దేల్చెదే? 59

టీ. పోనిండ్న్న=అయిదు పోనిండ్నిచెప్పఁగా, యయస్యలు=చెలులు, ఇట్ల నిరి=ఈవత్సమాంశముగాననిరి, అగుంబో=ఁజూపి, నిక్కము=నిశ్చయమే, ఇంకిప్పుడేకానిమ్ము=ఇంకమీఁద నిప్పుడేకాని, ఇంకొక కొంతనేపునకునేగానీ=ఇం కొకకొంతకాలమునకేకానీ, (ఇచ్చట నవధారణార్థకమగు నేకారము పక్షీవిభక్త్యంతము ప్రతముమీఁదవచ్చినది), సఖి=ఓచెలీ, ఎల్లియేకానీ=తేపేకాని, నీనుడి=నీవాక్య ముండు, తన్మనోజ్ఞగుణముల్గానీ=అస్వామియొక్క మనోహరములగు గుణములుగానీ, తదన్యాయముల్లానీ - తత్=అస్వామియొక్క, అన్యాయముల్లానీ = నేరములయినఁ గానీ, డిండిన=జాతిన, (నీనోరవచ్చెనేన యనుట), చింత=చిచారము, నీకు, అతనిపైఁ గాక=అస్వామిమీఁదనేకాని, ఎవ్వరిందేల్చెదే = మఱియెవ్వరిని బ్రస్తావించుట?

తా. ఎక్కడి ప్రసంగము లవి పోనిం డని యాయమ చెప్పఁగా, జెలులగును, నీమాట నిక్కమేకాని, యింకిమీఁద నిప్పుడే కాని, మఱికొంతనేపునకేకాని, 'తేపే కాని, నీనోట నా శ్రీకృష్ణుని మంచిగుణములేకాని, చెడుగుణములేకాని, వచ్చినా, యప్పుడు నీమది యతనియందుఁ దగిలియుండును గాక; మఱి యెవ్వరిని దలంతు ననిభావము.

సీ. సఖముఖోజ్ఞితపరాః జ్ఞుఖముక్తబాష్పంబు,
 పటిమ దీపపుఃజిటఃచిటలు దెలుపఁ
 బారి రహస్యోత్పప్తః పూత్కృతు ల్కౌశలమధ్యః
 పార్శ్వముహుఃప్రకంఠములు దెలుప
 నొదవెడుగాదగ్యః మదరుపాటునఁ బల్క,
 రింపఁ బుట్టెడుకేకఃరింత దెలుప
 వలవంత వినువు కాంతల పుట్టు దూషించు,
 కారణంబుల తొంటికథలు దెలుప

తే. నలఁతఁ బానువుపైఁ బొరలొట దెలుపఁ
 దెగువ లోలోననే నవ్వుఁ నగవుదెలుపఁ
 గలఁక మామీఁదిపనిలేనిఁ కనరుదెలుపఁ
 బొలఁతి రేలు నీయున్నియేఁ పులుఁగుగాదే.

60

టీ. మఱియు సఖీవాక్యము, న...బు - సఖముఖంకొనగోళ్లచేత, ఉజ్జిత=విద
 లింపఁబడినట్టియు, పరాజ్ఞుఖ=అవలి మొగ్గమై, ముక్త=విడువఁబడిన, బాష్పంబు=కన్నీ
 ళ్లయొక్క, పటిమ=పటుత్వమును, దీపపుఃజిటచిటలు=దీపమువలనఁబుట్టిన చిటచిట
 ధ్వనులు, తెలుపక=ఎఱిగింపఁగా, (అయిదు యావలి మొగ్గమై కన్నీరు విడుచుచు
 నాబాష్పంబువులు గొనగోళ్ల విడిచింపఁగా నవి దీపముమీఁద బడి చిటచిట యనుచుం
 డఁగా జలసంబంధము లేక దీపమందుఁ జిటచిటధ్వని పుట్టను గనుక నిదియ జ్ఞాపకమ
 యొననుట), పారిక=మిక్కిలియు, ర...ల్ - రహస్య=రహస్యముగాను, ఉత్పప్త=
 విడువఁబడిన, పూత్కృతుల్=పూతాత్మ-రములను, క్షి...లు - కృశ=కృశించిన, మ
 ధ్య=నడుముయొక్క, పార్శ్వ=ప్రక్కలయందలి, ముహుఃప్రకంఠములు=సారసా
 రెకుఁగదలులు, తెలుపక=తెలియఁజేయఁగా, (ఎవ్వరికినఁచెలియకుండ రహస్యము
 గా నాయాసముచేత బుసలువిడువఁగా బ్రక్కలు గదలుననుట), ఒ...ము-ఒదవెడు=
 జనించెడు, గాదగ్యము=డగ్గుత్తుకవెడుట, ఆదరుపాటునక=హఠాత్కారముగా,
 పల్కరింపక=మేముపల్కరింపఁగా, పుట్టెడు=ఉదయించెడు, కేకరింత = కుత్తుక
 సరుకుకొనుట, తెలుపక=తెలుపఁగా, (చెలికత్తెలు హఠాత్తుగాఁ బిలిచినఁ బలుకఁ
 బోఁగా నాయునుక గలిగెడు డగ్గుత్తుక యాచెలులకుఁ చెలియకుండఁ గేకరించెడు
 నెపముచేత మఱుగు పఱుచు ననుట), న...వు - వలవంత=విరహతాపమువలననైన,
 వినువు=వేసటను, కాంతలపుట్టు=స్త్రీలజన్మమును, దూషించు=దూషించెడు, కార
 ణంబుల=హేతువులుగల, తొంటికథలు=పూర్వకథలు, తెలుపక=తెలియఁజేయఁ

గా, (శ్రీతైపుట్టగూడదని యనేకపూర్వకథా దృష్టాంతములు చెప్పవలయు.), అలఁ
తక=అయాసమును, పానుపుపైక=శయ్యమీఁద, పారలాట=పారలాడుట, తెలు
పక=తెలుపఁగా, (విరహాతిశయముచేతఁ బడకకుదురక పారలు వనుట.), తెగువ=
ప్రాణత్యాగమువలనపాపమును, లోలోన నేనవ్యు=లోలోపలనే యపహసించెడు,
నగవు=హాసము, (నడచునడకలు, పలుకుపలుకులు అను వ్యవహారము ననుసరించి
నవ్యు నగవన్నప్రయోగము), తెలుపక=తెలియఁజేయఁగా, (మరణేసతికిం భయమ్మనిన
రీతిగాఁ దెంపుఁజేసి లోలోపలనే ప్రచ్ఛన్నముగా నవ్యుననుట), కలఁక=కలంగుటను,
మామిఁది=మామైఁగిలిన, పనిలేని=కారణముమాలిన, కసరు = గద్దించుట, తెలు
పక=తెలియఁజేయఁగా, (మనస్సు తాపాతిశయముచేతఁ గలుపించి యుండుటవలనఁ
జెలులను గారణములేక కసరివైచు వనుట), పాలఁతి=ఓయింతి, రేలు = రాత్రుల
యందు, నీయున్నియే=నీవర్తనమే, పులుఁగుగాచె=గుర్తుగాదా.

చ. ఎఱుగరుగా యొకదృఢము • నీచెలి దీర్ఘి కఁ దీర్థ మాడ నా
యఱుతఁ దగిల్చి పోవుఁ దనఃహారము వోయిన నేను బోవుదుక
మఱవక వెంటఁ బోవ జలమగ్నత నౌ నది సున్నమైనఁ దాఁ
గఱకఱిఁ బెట్టి సామృదుఁగుఁ గాని నిజార్తి యెఱుంగ దేమియుక.

టీ. ఒకసఖ తక్కినసఖులతో ననుమాట,—ఒకదృఢముక = ఒకయబ్బుర
మును, ఎఱుగరుగా=తెలియరుగా, ఈచెలి = ఈసఖ అనఁగా గోదాదేవియనుట,
దీర్ఘి కక=డిగ్గియయందు, తీర్థమాడక=స్నానముసేయుటకు, తనహారము=తనముత్తి
యపుఁజేయ, నాయఱుతక = నాకంఠమందు, తగిల్చి=ఉంచి, పోవుక = చనుచు,
పోయినక=తానటుపోయిన, నేనుబోవుదుక=నేనునుబోచును, మఱవక=విస్మృతి
లేక, వెంటఁబోవక=వెంటఁబడిఁబోఁగా, జలమగ్నతక = నీటియందుమునుగుటచేత,
అది=ఆహారము, సున్నము=చూర్ణము, డౌన్=అవును, విసక=అట్లు సున్నముకొఁ
గా, తాక = తాను, అనగా నీయును, కఱకఱిఁపెట్టి = బాధించి, సామృత=తన
హారమును, అడుగుఁగాని=వేడునుగాని, ఏమియుక=కొంచెమైనను, నిజార్తి=తన
ప్రయాసమును, ఎఱుంగదు=తెలియనేరదు, ముగ్ధయగుట నని భావము.

తా. ఈ యను విరహతాపముచేతఁ గ్రోగుడువలన శరీరమందలి ముక్త
హారములు పెట్టిలి యుండిన వనియు, నవియే చెలికత్తియ యాయముతోడ నీట ముని
గి నప్పుడు విరిసి సున్నమాయె ననియు, నంతతాప మీయను యనుభవించు చున్నదని
యును భావము.

చ. అనిన మరాలి పల్కు వినఃవాహరిణి యొకనాఁడు కస్తురిం

గొని యిడు బొట్టునా కనుచుఁ గూర్చి నొసంగినఁ బెట్టు చుండఁ జ

జ్ఞుచు మొగంబు వేసినటుల తనయూర్పుల నింకి యింకి పోయిన పలు బేంట్లు గోరఁ గొని యెత్తనె పట్టెను మాటిమాటికిఁ.

టీ. అనినఁ = ఇట్లనఁగా, మరాళి = మరాళియనియెడిచెలి, పల్కుఁ = పలుకును, హరిణీ, వినవా = వినుమనుట, ఒక నాడు = ఒకదినమందు, కస్తూరింగొని = కస్తూరినిదీసికొని, ఇడుబొట్టునాకరుచుకొ = నాకుఁ దిలకముఁబెట్టుమని, కూర్మిక్ = ప్రేమచేత, ఒసంగినఁ = కస్తూరినీయఁగా, పెట్టుచుండఁక = తానుబొట్టుపెట్టుచుండఁగా, చుట్టునుకొ = చుట్టుమని, మొగంబువ్రేసినటుల = మొగమడఁచినట్లుగునట్టి, తనయూర్పులకొ = తనయుచ్చాస్వసనాయువులచేత, ఇంకియింకిపోయిన = మిక్కిలి తడియఁజేసిన, పలు బేంట్లు = కస్తూరియొక్క పెక్కుబీఁటకలు, మాటిమాటికిఁ = సారెసారకు, గోరఁగొని = గోటిచేఁగఁపించి, ఎత్తనె = ఎత్తివేయుటకే, పట్టెను = ప్రాదుసరిపొయెను.

తా. మరాళి హరిణితోఁ జెప్పెడు పల్కుఁ—వినవే చెలి! యీ యమ నొక నాడు నాకుఁ గస్తూరి తిలకముఁ బెట్టుమనఁగా నా మొగ మడఁచినట్లు దన వేడి నిట్టూర్పులెగయుఁగా వాని వేడిమిచేత నానుచుటి తిలకము పెట్టునప్పుడేయెండి పోవుచుండఁగా నానీఁటకలు దన గోటతోడ మాటిమాటి కెత్తనె కాలము సరిపొయెనుగాని బొట్టుపెట్టుటకుఁ గాలము చాలక పోయెనని యాయమ తాపాతిశయము.

మ. అనిన స్రగ్వణి వల్కెఁ దన్నుఁ జెలులారా నేలతాడోలఁ జిక్కన నూపం దెగి వ్రాలి దీని చనువ్రేకం బేక్రియం దాల్తునో యని పట్టం దిన మధ్య మార్క రుచి ఖిద్యన్మంజరులొన్నని వాడిన పాలిండ్లను బెండు బొమ్మగతి నుండె న్సందిటం జల్కునై. 68

టీ. అనినఁ = అనఁగా, స్రగ్వణి = స్రగ్వణియనుచెలి, వల్కె = వక్ష్యమాణరీతిచేతఁబలికెను, చెలులారా = సఖులారా, తన్నున్ = ఈయమను, నేక = నేను, లతాడోలక = తీగయుయ్యెలయందు, చిక్కనకొ = దృఢముగా, ఊపఁగాకొ = ఊఁగింపఁగా, తెగి = అలత ఈయమశరీరతాపముచేతఁదెగి, వ్రాలకొ = ఈమె దిగువఁబడఁగా, దీని = ఈయమయొక్క, చనువ్రేకంబు = స్తనభారము, ఏక్రియన్ = ఏరీతిగా, తాల్తునో, ధరింతునో, అని = అనుకొని సంశయించుచు, పట్టన్ = ఈయమనుబట్టుకొనఁగా, ది...చు = దినమధ్యము = పట్టపగటి, ఆర్క = సూర్యునియొక్క, రుచి = ఎండచేత, ఖిద్యత్ = వాడుచున్న, మంజరులొన్నని = పూలగుత్తులనెనున్న, వాడిన = మ్లానములగు, పాలిండ్లను = పయోధరములచేత, బెండుబొమ్మగతికొ = బెండుతోఁజేసినబొమ్మవలె, సందిటకొ = నాకొఁగిటియందు, చుల్కునై = లఘువై, ఉండెకొ = నిలిచెను.

తా. ఆ వియోగతాపముచేతఁ గృశించి శరీరము తేలిక యయ్యెనని భావము.
వ. అని తన యవస్థఁ దోష నాడిన ననాదరయుం భోలె వారల
కిట్లనియె. 64

టీ. తనయువస్థఁ = తనవిరహదశను, తోషనాడినఁ = బయల్పడఁబలుకఁ
గా, అనాదరయుంభోలెఁ = అవరములేనిదానివలె, వారలకిట్లనియె.

క. ఆర్పఁగఁ దీర్పఁగ మిక్కిలి

నేర్పు గల వయస్య లట్లు • నెలఁతలు మీ మీ

నేర్పునఁ బలికెద రక్కఱ

యేర్పడ మీ కీ విచారమేటికిఁ జెప్పు డీ.

65

టీ. ఆర్పఁగఁ = పోఁబుచ్చుటకును, తీర్పఁగఁ = దిద్దుటకును, మిక్కిలి =
అధికముగా, నేర్పుగలవయస్యలట్లు = పోడిమి గల చెబుల వలెనే, నెలఁతలు = స్త్రీ
లారా, మీమీ నేర్పునఁ = మీమీ సామర్థ్యముచేత, పలికెదరు = చెప్పెదరు, అక్క
ఱ = అవశ్యకము, ఏర్పడఁ = కుదురునట్లు, మీకివిచారమేటికి = మీకిదింతయేల,
చెప్పుడి = చెప్పఁడు.

తా. ఆర్పఁదీర్ప నేర్పుగల చెబులవలె నక్కఱ గలిగినట్లు మీమీచాతుర్యముల
కొలఁదిఁ బలికెదరుగాక మీ కీ యాలోచన మేలఁ చెప్పఁ డని భావము.

వ. అని మేలంబు నేసికొని తేలిపోఁ బలికి పుటపాక ప్రకారం బగు
వియోగ దవధుభరం బవ్యధూరత్నం బడంచికొని యుండియు
నుండలేక నిశాసమయంబుల నొక్కొక్కమాటు తనలోన. 66

టీ. అని = ఇట్లని, మేలంబునేసికొని = పరిహాసముచేసికొని, తేలిపోఁబలి
కి = అలక్ష్యముగామాటలాడి, పుటపాకప్రకారంబగు = పుటమువేసినలోపలగుము
లుచున్నట్లగు, వియోగదవధుభరంబు = విరహతాపాతిశయమును, అవ్యధూరత్నం
బు = అబోటిమేటికి, అడంచికొనియుండియుం = ముఱుగుపఱుచుకొనియుండియు,
ఉండలేక = నిలువఁజాలక, నిశాసమయంబులఁ = రాత్రులయందు, ఒక్కొక్కమాటు =
ఒక్కొక్క తూరి, తనలోన = తనంతటనే, ఈ వక్ష్యమాప్రకార మనుకొనుచుండు
నని మీఁది కన్వయము.

/ నీ. అభినవ కువలయాశ్వామి కోమలమైన,

డామూఁపు మకరకుండలముఁ దాల్చు

. నిస్తు లాస్యశ్రీ వాయస్తంభ నిక్షిప్త,

నింబచ్చదభువంబు నిక్క

బరువంపు మంకెనవిరి వంపు నరవంపు
 వాలెఱు చెంద్రంపువాన గురియ
 నందంపు మెఱుగువాంలారు కన్గవ చూడ్కి
 శ్రవణ కుండల కాంతి సవతుగాంగ
 తే. సప్తభువనాంగనానురంజనకు సప్త
 విధ పరీవాహముగ గానసుధ వెలార్చు
 మాడ్కి వేణువుపై వేల్పు మార్చిమార్చి
 మరులు కొలిపితె గోవిందమందసతుల.

67

టీ. అ...ము-అభినవ=అప్పుడువికసించిన, కువలయ=నల్లగలువవలెనే, శ్యామ=చామనచాయకలిగినదై, కోమలము=మృదువు, విస, డామూఁపు=ఎడమభుజశిఖరము, మకరకుండలము=వామకర్ణ మకరకుండలమును, తాల్పన్ = వహింపఁగా, (వేణు గానము నేయు నప్పుడు మెడ యొఱగ నిడఁగా నెడమ భుజము మీఁదికి గుండలమువచ్చె ననుట.), నిస్తుల = సరిలేని, అస్యశ్రీ = ముఖకాంతియొక్క, వయః=వయస్సును, స్తంభ=నిలువలకొఱుకు, నిక్షిప్త = దృష్టిదోషములేకుండ నునుపఁబడిన, నింబచ్చద=వేఁపాకువంటి, భువు = కనుబొమ, (ఈశబ్దము హ్రస్వాంతము నగును, 'భువుతిర్మాభికుటిశ్చియామ్' అని అమరము.) అల్పంబు = ఇంచుకంత, నిక్క=నిక్కుచుండఁగా, (సంస్కారవిశేషముచేత వేఁపాకు వయస్తంభకరమని ప్రసిద్ధము. కనుబొమయెగుర వేయుచు గానమునేయునెడల ముఖకాంతి వయస్సతిక్రమింపకుండ దృష్టిదోషమురానియట్లుంచిన వేఁపాకువలె నాకనుబొమ యుండెననుట), ప...రి - పరువంపు=లెస్సవికసించిన, మంకెనవిరి=బంధూకపుష్పమును, వంపు=నమ్రముగాఁజేయుచున్న, అ...ఱు - అరవంపు=సగమువంచిన, వాలెఱు=అధరోష్ఠము, చెం...నక-చెంద్రంపు=సిందూరసంబంధియగు, వానక=వర్షమును, కురియక=వర్షింపఁగా, (పెడవి సగము మడిచి పిల్లఁగ్రోవి నూఁచు చున్నాడనుట.), అం...డ్కి - అందంపు=అందమగు, మెఱుగు=నిద్దమగు, వాలారు=నిడుదయగు, కన్గవ=నేత్రద్వయముయొక్క, చూడ్కి=దృష్టి, శ్ర...తి - శ్రవణకుండల=కర్ణకుండలముయొక్క, కాంతి=కాంతికి, సవతుగాంగ=సమానమగుచుండఁగా, (ఆ గానమప్పుడట్టి చూడ్కి-కర్ణాంతాయతములగు నేత్రముల కొనలను వ్యాపించియుండె ననుట), స...కుక - సప్తభువన=భూర్భువస్సునిరాది సప్తలోకములయందున్న, అంగనా=శ్రీలయొక్క, అనురంజనకు=అనురక్తిగ లిగించుటకు, సప్తవిధపరీవాహముగ=ఏడు తెఱుగులగు ప్రవాహము లగునట్లు, 'జలోచ్చాస్సాఃపరీవాహ' అని యమరము. గానగుఁగ=గానామృతమును, వెలార్చుమాడ్కి=పై కుబుకఁజేసెడిరీతిగా,

తేలుపుచేక=పిల్లగ్రోవిమీద, వేళ్లు=అంగుళములను, మార్చిమార్చి=పరివృత్తి
జేసి, గోవిందా=ఓయి శ్రీకృష్ణుడా, మందసతులక=గోపికాశ్రీలను, మరులుకొ
లిపితె=మోహపడజేసితివే, శ్రీకృష్ణుని తేలుగానవినోదము ననుసంధించుచున్నదని
భావము.

ఉ. అక్కట రాధ నీకుఁ దగఁవా మగవారల నత్తమామలం

దక్కి ముకుంద వేణుకల * నాదపు టీలకు లేటిమొత్తమై

త్రెక్కొనుకాఁకచే నడికి * రే లరుదెంచిన గోపికావళి

బొక్కగ జేసి తద్రుచిరభోగము గుత్తగ నీవ కైకొనక. 68

టీ. రాధ=ఓ. రాధికా, మగవారలక=భర్తలను, అత్తమామలక=శ్వశ్రూ
శ్యశురులను, తక్కి=కిక్కురించి, ము...కుక - ముకుంద=శ్రీకృష్ణునియొక్క, వేణు=
పిల్లనగ్రోవియొక్క, కల=అన్యక్తమధురమగు, నాదపుటీలకు = గానమనునీలకు,
(ఈయనఁగా జారవోరులాండొరులకుఁ దెలుపుకొను సంకేతనాదము), లేటిమొ
త్తమై=మృగీసమూహమునలెనై, త్రె...చేక - త్రెక్కొను=భరింపఁగూడని, కా
కచేక=తాపముచేత, నడికి కలు = అర్ధరాత్రులయందు, అ...లిక - అరుదెంచిన=
వచ్చినట్టి, గోపికావళి = గోపికాసమూహమును, పొక్కగఁజేసి=పరితపించున
ట్లావర్చి, తద్రుచిరభోగము-తత్=ఆ కృష్ణునియొక్క, రుచిర=ఇంపైన, భోగముక=
అనుభవమును, గుత్తగ=గుత్తజేసినట్లు, నీవ=నీవే, కైకొనక=గ్రహించుట, నీకున్=
నీకు, తగవా=మర్యాదయే, అకట=అయ్యో, (ప్రథమపాదమందుఁ బ్రశ్నాకలిత
దీర్ఘయతి).

తా. తాను దాప మనుభవించుచు రాధ నుద్దేశించి శ్రీకృష్ణ సంభోగము సమస్త
గోపికలకు లేకుండఁ జేసి గుత్తఁ జేసి నట్లు నీ వొక్కతెవే యనుభవింప వచ్చునా
యని దూఱు చున్న దనట.

ఉ. అక్కమలాక్షుఁడొక్కతె నిఁజాంసమునం దిది కుంజపుంజపుం

జక్కికిఁ గొంచుఁ బోవఁ బెట * చాన లినాత్మజవెంట వ్రేగున

న్నిక్కిలి డిగ్గు పాదసరణిం జని రోయుదు రట్టె రోసి తా

రక్కడఁ గాంచు లేమి వలందా యభిమాన మొకింత యింతికిక?

టీ. అక్కమలాక్షుఁడు=ఆ కృష్ణుఁడు, ఒక్కతెక=ఒక స్త్రీని, నిజాంసము
నందుక=తనమూత్రునందు, ఇడి=ఉనిచికొని, కుంజపుంజక్కికిక=పాదరిండ్లగుంపు
తావునకు, కొంచుఁబోవక=తీసికొనిపోవఁగా, పెటచానలు=ఇతర స్త్రీలు, ఇనాత్మ
జవెంటక=నూర్యతనయయగు యమునానదివెంటది, వ్రేగునక = భారముచేత, మి
క్కిలి=అధికముగా, డిగ్గు=దిగఁబడియున్న, పాదసరణిక = కాలిజాడను, చని=

పోయి, రోయుదురు = వెదకుదురు, అట్టే = అప్రకారమే, రోసి = వెదకి, తారు = తాము, అక్కడక = అపాదరిండ్లప్రదేశమందు, కాంచుటేమి = చూచుటయేమున్నది, ఇంటికిక = స్త్రీకి, అభిమానము = ఈలువు, ఒకింత = కొంచెమైనను, వలదా = ఉండవలదా.

తా. శ్రీకృష్ణుడు గోపికల పంచింది యొక్కదానిఁ దనభుజము మీఁదఁ గూర్చుండఁబెట్టుకొని పాదరిండ్ల చాటునకుఁ బోఁగా, నాగోపికలందఱును గృష్ణునిం గానక స్త్రీని మోచికొనిపోవుచున్న భారము చేత నాయన పాదములు యమునా నది సెకతాతలంబుల మిగుల దిగఁబడియుండిన నాజాడను బోయి వెదకెదరుగాక; యట్లు వెదకి శ్రీకృష్ణునిఁ జూచుటవలన నాగోపికతోఁగూడి యున్నప్పుడు దమకేమిపనియని యను, (స్త్రీ)కిఁ గొంచెమైన నభిమానముండవలదా యని చూపు ననియును భావము.

చ. ఇలుగలనైన వెల్వడనిఁ యీలువుటాండ్రకుఁ దాఁపికత్తెవై
యులు కెడలించి శౌరి తనుఁ యోగవు వాచవిఁ జూపి మీఁదఁ బె
ల్లలము వియోగవహ్ని భవదంతర సైకతపక్షి పొంత వం
తలఁ బొరలించి తెదు శమనస్వన యుగ్రమయాఖనందనీ? 70

టీ. ఉగ్రమయాఖనందనీ = తీక్ష్ణకిరణములుగల సూర్యునియొక్కకూఁతుర వైన యో యమునానదీ, ఇలు = గృహమును, కలనైనక = స్వప్నమందేని, వె...కుక - వెల్వడని = వెడలిరాని, ఈలువుటాండ్రకు = మానవతులగుగోపికలకు, తాఁపికత్తెవై = కుంటెనకత్తెవై, ఈలుకెడలించి = (వారల) భయముదీర్చి, శౌ...విక - శౌరి = శ్రీకృష్ణునియొక్క, తను = శరీరముయొక్క, యోగవు = సంయోగమనియెడి, వాచవిక చూపి = వాగ్రుచిఁజూపి, (విటునియొద్దనుండి మధురవస్తువులుకొనివచ్చి స్త్రీలకిచ్చి రుచిఁబుట్టించి యనుకూలపఱుచుట దూతికకు యుక్తమేగనుక వాచవియని ప్రయోగించి నాఁడు.), మీఁదక = అనంతరమందు, పెల్లు = అధికముగా, అ...హ్నిక - అలము = వ్యాపించుచున్న, వియోగవహ్నిక = విరహాగ్నిచేత, భ...తక - భవత్ = నీ యొక్క, అంతర = మధ్యప్రదేశమందలి, సైకత = ఇసుకదిన్నెలయొక్క, పక్షి = సమాహముయొక్క, పొంతక = సమీపమందు, వంతలక = తాపములచేత, పొరలించితి = వారినిఁబొరలునట్లుచేసితివి, శమనస్వనవెదు = యమునితోఁబుట్టువగుచువు, 'యమునా శమనస్వసా' యనియమరము.

తా. ఓ యమునానదీ! నీవు జగములఁ దపింపఁజేసెడు సూర్యునికిఁ గూతురవై యంతకుం డగు యమునికిఁ దోఁబుట్టువైతివి గావున, నీ కతిన గుణమునకుఁ దగినట్లు స్వభూమండైన నిల్లు వెడలని మానవతులగు గొల్ల సతుల కెడకత్తెవై యిల్లు వెడలించి భయము వాపి మొదల నతనితోఁ గూడునట్లునర్చి యారుచిఁ జూపి పిమ్మట నా

కృష్ణుని నెడఁ బాపి నీ యిసుకదిన్నియలమీఁద వారలు విరహాగ్నిచేతఁ బొరలాడు నట్లు చేసితివి గదా? యెంత కఠినాత్మురాల వని దూతె నని భావము.

వ. అని యెంటి పాటునం దనలోనం బలుకు పలుకు లాలించి పొంచి యున్న వయస్య లాస్యంబు లపహాస్యచంద్రికాతుందిలంబులుగాఁ దోచి భామ యే మేమి నీ మనం బెఱింగియే కదా మును మున్న యతనిమాటలు మానలేవంటిమని మూదలించినం గించి దవన తాననయై నెమ్మొగంబు వెలవెలపాటు లేనగవున నడంచి మఱి మొఱంగ ననువుపడక యందంబుగూడుకొని వారికిట్లనియె. 71

టీ. అని=ఈరీతిగా, ఒంటిపాటునక=ఏకాంతమందు, తనలోనంబలుకుపలుకులు=తనలోఁదాననియెడుమాటలు, అలించి=విని, పొం...లు - పొందియున్న=దాఁగియున్న, వయస్యలు=సఖులు, అస్యంబులు=మొగములు, అ...గాక - అపహాస్య=మేలంపు నవ్వులనియెడు, చంద్రికా=వెన్నెలచేత, తుందిలంబులుగాక=పిక్కటిల్లు నట్లుగా, తోచి=కనఁబడి, భామ=ఓయింతి, ఏమేమి, ఎఱిగియేకదా=తెలిసియే కదా, మునుమున్న=ప్రప్రథమమందే, అతనిమాటలు=అస్వామివార్తలు, మానలేవంటి మని=విడువఁజాలవంటిమనుచు, మూదలించినక=ప్రస్తావించగా, (తాఁకనాడఁగా ననుట), కించిదవనతాననయై=కొంచెముదలించుకొన్నదై, నెమ్మొగంబు=ముఖము యొక్క, వెలవెలపాటు=సిగ్గుచేఁ జెల్లఁబోవుటను, లేనగవునక=లేత నగవుచేత, అడంచి=మట్టుపఱచి, మఱి=ఇంకను, మొఱంగక=దాఁపఁగా, ఆనువుపడక=వలను గాక, అందంబుగూడుకొని=వారినిగలపికొని, వారికిట్లనియె=అచెలుల కిట్లనియెను.

తే. నాఁడు మన మున్న నెట్లొ పూఁబోఁడులార

యనిన వారలు మగుడ నాఁయమకు ననిరి

యింతి నాఁ డుండ కెందుఁ బోయితివి నీ వ

టన్న నచ్చెరువడి వారి కతివ పలికె.

72

టీ. పూఁబోఁడులార=ఓ చెలులారా, నాఁడు=అగోపికాకృష్ణులక్రీడాకాల మందు, మనమున్నక=నేనుమీరుచుండినను, ఎట్లొ=ఏవిధమగునో, అనినక=అనఁగా, వారలు=అచెలులు, మగుడక=మరల, అయమకుక=అమెకు, అనిరి=చెప్పిరి, ఇంతి=ఓచెలీ, నాఁడునీవుండక=అకాలమందునీవుండక, ఎందుఁబోయితివి=ఎక్కడఁబోయితివి, అట్లన్నక=అప్రకారమనఁగా, అచ్చెరువడి=అశ్వర్యపడి, అతివ=అయింతి, వారికిఁ బలికక=అచెలుల కనియెను.

తే. సకియలార త్రైకాలికః జ్ఞానవంతు

త్రైన ఋషులట్ల పలికెదః రంత యెఱుక

యెదః గలిగెనేని యెఱిగింపుః డేను మొదల

నెవ్వతె నటన్న మఱి వారః లిట్లు లనిరి.

73

టీ. సకియలార=సఖులారా, త్రై...లు-త్రైకాలిక=భూతభవిష్య ద్వర్త మానకాలత్రయసంబంధియగు, జ్ఞానవంతులు=జ్ఞానముగలవారు, ఐన, ఋషులట్ల=మునీ శ్వరులవలె, పలికెదః=వచించెదః, అంతయెఱుక=తాదృశజ్ఞానము, ఎదక=హృ దయమందు, కలిగెనేని=ఉండెనేని, ఏను=నేను, మొదలక=ప్రథమమందు, (పూర్వ జన్మమందనుట), ఎవ్వతెను, ఎఱిగింపుఁడటన్న=తెలుపుఁడనఁగా, మఱి=పిమ్మట, వారు=ఆచెలులు, ఇట్లులనిరి.

మ. దివిజద్రుప్రసవంబుఁ గాంచిన సపత్నిం జూచి చూపోప కిం

తవుజల్లుంబని యంతనేసి మది నీర్వాక్రోధము ల్నందడిం

ప విరిం బోక ద్రుమంబుఁ గైకొని పతిః స్మందన్న మౌనెల్లఁ దే

నవధిం బెట్టిన సత్యవీ వహహ కావా? భామినీ నావుడుక. 74

టీ. ది...త్నిక-దివిజద్రు=కల్పవృక్షముయొక్క, ప్రసవంబుక=పుష్పము ను, ని. 'స్వాదుత్పాదేఫలేపుష్పేప్రసవోగర్భమేచనే' యని. కాంచిన=పొందిన, సప త్ని=సవతాలగురుక్మిణిని, చూచి=కాంచి, చూపోపక=ఓర్వరేక, ఇంతపుజల్లుం బని=ఇంతైనదిన్న పనిని, అంతనేసి=అంతఁగాఁజేసి, మదిక=మనస్సునందు, ఈర్వా క్రోధముల్ - ఈర్వా=ఈసును, క్రోధముల్=కోపమును, నందడింపక=పెనఁగొనఁ గా, విరిక=పుష్పముచేత, పోక=చనక, ద్రుమంబునక=వృక్షమును, కైకొని=గ్ర హించి, పతిక=భర్తయగుశ్రీకృష్ణుని, మందన్నక=ఔషధమనఁగా, మ్రానెల్లక= వృక్షమెల్లను, తేక=తెచ్చునట్లు, ఆవధింబెట్టిన =శ్రమపెట్టినట్టియు మేరఁబెట్టినట్టి, సత్యపు=సత్యభామవు, ఈవు=నీవు, కావా, అహహ = ఆశ్చర్యము, 'అహహేత్య్ ద్భుతేభేదే' యనియమరము. భామినీ=ఓయింతియనిసంబోధనము, ('కోపనానైవభా మినీ' యనియున్నది గనుక గోపముగలదానా యనుట), నావుడుక=అనఁగా.

తా. ఓభామినీ! నీసవలయగు రుక్మిణీదేవి శ్రీకృష్ణునిచేతఁ బొందిన పుష్పము గ్రహింపఁగా నీవు చూచి యోర్వఁజాలక యీసును జలంబును మెఱయి స్వల్పమగు నక్కార్యంబు నెంతోఁ గొప్పఁ జేసి యలిగి యా పుష్పమునుమాత్రమేగాక స్వర్గము నుండి పొందిన వృక్షమునే తెప్పించి, మందనిన మ్రానెల్లఁ దెప్పించునట్లు తలంచి యాప్రకారము శ్రీకృష్ణుని శ్రమ పఱచిన సత్యభామవు కావా యనిరి భావము.

వ. గ్రక్కునం బ్రత్యుత్పన్న విజ్ఞానయై గృహదీపికారోపణంబునం గృహ
గత పదార్థంబు లొక్కమాట దృగ్గోచరంబు లగునట్లు జన్తాంత
రంబున నయ్యనంతునితోడి క్రీడాప్రవంచంబు నద్యస్సమనుభూతం
బైన తెలుగునం దోచిన. 75

టీ. గ్రక్కునక=త్వరగా, ప్రత్యుత్పన్న విజ్ఞానయై - ప్రత్యుత్పన్న = ఉద
యించిన, విజ్ఞానయై = విశేషజ్ఞానముకలదై, గృహదీపికారోపణంబునక=నిలయ
మందు దీపముంచుటచేత, గృహగతపదార్థంబులు=ఇంటిలోనున్న వస్తువులు, ఒక్క
మాట=ఒకసారియే, దృగ్గోచరంబులగునట్లు=దృష్టివిషయములయినభంగిని, జన్తాం
తరంబునక=పూర్వజన్మమందు, అయ్యనంతునితోడి=ఆశ్రీకృష్ణస్వామితోడి, క్రీడా
ప్రపంచంబు=విహారవైపులము, సద్యస్సమనుభూతంబయిన తెలుగునక=అప్పుడు
తెన్నగా ననుభవించినమాడ్కిని, తోచినక=అగపడగా.

ఉ. వాలిక కన్నులం బొడముః వారి సకజ్జల మాశ్రితశ్రవో
గోళక మై తదంతికపుః గుంతలవల్లికిఁ దల్లిఁదోడుగా
మైలవలి న్నన ల్నిగుడుః మైఁ బులక ల్పాడమక శ్లఘాంగియై
సోలివఁ జూచి డెందములుః సుజ్ఞన హాయనిబోటు లర్చిలిక. 76

టీ. వాలిక=నిడుదలగు, కన్నులక=నేత్రములయందు, పొడము=ఉదయం
చెడు, వారి=బాప్సము, సకజ్జలము = కాటుకనీటితోఁ గూడినదియై, ఆశ్రిత=ఆశ్ర
యింపఁబడిన, శ్రవః=చెవులనియెడు, గోళకమై = గోళములకలదై, తదంతికపు=
అకర్ణసమీపమునందున్న, గుంతలవల్లికిన్=తలవెండ్రుకలు అనుతీఁగెను, తోడుగాక=
తల్లియుఁదోలుట్టువుగాఁగా, (కాటుకతో నల్లనైయున్నదిగావునఁ గురులకు సమాన
మైనదనుట.), మైలవలిక=శరీరమనియెడియేలకితీఁగయందు, (లవలి=వెన్నెలతీఁగ
యనికొందఱు), ననల్=పుష్పములు, నిగుడుమై=పుట్టెడిరీతిచేత, పులకన్=రోమాం
చములు, పొడమక=పుట్టఁగా, శ్లఘాంగియై = బెండునడిన జేహముగలదియై, సోలి
నక=మూర్ఖిల్లఁగా, చూచి=చీకించి, బోటులు=చెలికత్తియలు, డెందములు=అం
తరంగములు, చుజ్ఞనక=చుఱుక్కనఁగా, హాయని=అయ్యాయనియంగలార్చి, అర్చి
లిక=కూర్మిచేత, అయమయందలి ప్రేమచేత నని ముందటి పద్యములోనన్వయము.

తా. అయమ కన్నీరు నింపుచుండ నది చెవులునిండి తలవెండ్రుకలు దడు
పఁగా నెమ్మేను గగుర్పొడువఁగా సోలివఁగాంచి డెందంబులంగంది తోడి పూఁబో
డులు ప్రేమంబున నిట్లని రని భావము.

ఉ. ఎంతకుఁ దెచ్చెనే సరసిజేక్షణ చెయ్యము లిందుమీఁద జ
న్మాంతర వర్తనంబు హృదాయంబున కిత్తటి నెచ్చరించి గో

రంతలు గొండలంత లగునట్లుగఁ జేసితి ముచుఁ జేటికా

వాంత సతాశవృంత మృదువాత హిమాంబుకణాళిఁ దేర్చినఁ.

టీ. స...ల్-సరసిజేక్షణ=పద్మాక్షియగునీయమయొక్క, చెడుముల్=వ్యాసా
రములు, ఎంతకుఁదెచ్చెనే=ఎంతవఱకుఁదెచ్చెను, ఇందుమీఁదఁ=ఈకష్టముమీఁద,
జన్మాంతరవర్తనంబు = పూర్వజన్మ వ్యాపారమును, హృదయంబునకుఁ=ఎవకు,
ఇత్తటిన్=ఈసమయమందు, ఎచ్చరించి = ఎఱుకపఱచి, గోరంతలు==గోరంతస్వ
ల్పములగుకార్యములు, కొండలంతలగునట్లుగన్ = పర్వతోపమానము లగునట్లుగా,
చేసితిమంచున్ = కావించితిమని, చేటికా = పరిచారికలచేత, వాంత = వీవఁబడిన,
సతాశవృంత = వీవనలతోఁగూడిన, మృదువాత = మందమారుతముగల, హిమాం
బు=పన్నీటియొక్క, కణాళిన్=బిందుపరంపరచేత, తేర్చినన్=మూర్ఖుఁడెల్లఁగా,
(విసనకఱ్ఱలమీఁదఁ బన్నీరు చిలుకరించి చెలికత్తియును పరిచారికలచేత వీవిఁ జేసి
నేదఁ దేర్చిరనుట).

క. తెలిసి కను దెఱచి వెండియు

జలజేక్షణ తన్ముకుందఁచరణస్మృతిని

శృలతఁ గనుమొగిచి మఱి య

శ్రులు తెప్పలఁ దోఁపఁ దెఱచిఁ చూచి సఖులతోఁ. 78

టీ. తెలిసి=తెలిపొంది, కనుదెఱచి = సేత్రమువిచ్చి, వెండియున్ = మర
లను, జలజేక్షణ = ఆనాయిక, తన్ముకుందచరణస్మృతినిశృలతఁ - తన్ముకుంద = ఆ
క్రీకృష్ణనియొక్క, చరణస్మృతి=పాదస్మరణమును, నిశృలతఁ = స్థైర్యముచేత,
కనుమొగిచి = సేత్రముమూసి, మఱి=పిమ్మట, అశ్రులు = బాష్పజలములు, తెప్ప
లఁ = పక్ష్యములయందు, తోఁపఁ=కొనరాఁగా, తెఱచి = కనుదెఱచి, చూచి=
వీక్షించి, సఖులతోఁ = చెబులతోడ. అని ముందటికన్వయము.

క. మీ రెవ్వరనుటయును శృం

గారిణి మే మురగకన్యకల మింతకు ము

నారుణి కేతెంచితి మన

నారామలఁ గొఁగిలింది • యార్తి న్బలికె. 79

టీ. మీరెవ్వరనుటయును = మీరెవ్వరనఁగా, శృంగారిణి = ఓసుందరి,
మేమురగకన్యలము = మేమునాగకన్యలము, ఇంతకుమున్ = ఈజన్మమునకుముందు,
ధారుణికేతెంచితిమనఁ = భూలోకమునకువచ్చితిమనఁగానే, ఆరామలఁ = ఆస్త్రీ
లను, కొఁగిలింది = ఆలింగనముఁజేసికొని, అర్తిఁ=మనస్తాపముచేత, పలికె =
వదించెను.

ఉ. అట్టి మురారి కప్పుడనుఁ గై మఱి యీకలివేళఁ గ్రమ్మఱుం
బుట్టి వియోగవేదనలఁ బొక్కెడు నీ తను వేల తండ్రి దా
నిట్టగు నన్ను నింకొకని + కియ్యక తొల్లన యోగశక్తిఁ బోఁ
బెట్టెద దీని వెండియు నుపేంద్రపదాంబురుహంబు పట్టెదన్. 80

టీ. అట్టిమురారికొ = అట్టిశ్రీకృష్ణునకు, అప్పుడు = ఆకాలమందు, అనుఁ
గై = ప్రియురాలనై, (ఇచ్చట అనుఁగునై యని యుండవలసినను అది వైకల్పికవిధిగా
న అనుఁగై అని యునుండవచ్చును.), ఇట్లు అదిపర్యంబున - గీ. 'కారపుల కల్ల గురు
వైన కారణంబు' అని ప్రయోగింపఁబడియున్నది. మఱి = పిమ్మటను, ఈకలివేళకొ =
ఈకలియుగకాలమందు, క్రమ్మఱుం = మరల, పుట్టి = జనించి, వియోగవేదనలకొ =
విరహవేదనలచేత, పొక్కెడు = పరితపించెడు, ఈతనువేల = ఈశరీరమేటికి, తండ్రి =
మాజనకుడు, తాను = ఆయన, ఇట్టగు = ఈరీతిగ లిగియున్న, నన్నుకొ = నను, ఇంకొక
నికొక = మఱియొకనికి, ఈయకతొల్లన = ఇయ్యకముందఱునే, దీనికొ = ఈశరీరమును,
యోగశక్తికొ = యోగబలముచేత, పోఁబెట్టెదన్ = విసర్జించెదను, వెండియుకొ = మగి
డి, ఉపేంద్ర = ఆత్మివిక్రమునియొక్క, పదాంబురుహంబు = చరణసరోజమును,
పట్టెదన్ = అవలంబించెదను.

తా. అట్టి శ్రీకృష్ణునకుఁ దొల్లి ప్రియురాలనై యుండియు నీకలివేళ మరల
జనించి వియోగతాపముచేతఁ గ్రూఁగెడు నీదేహమును మాతండ్రి నన్నొకని కియ్యక
మున్నే యోగశక్తిచేత విడిచి మగిడి యాయుపేంద్రు పాదపద్మంబు యవలంబించెద
నని భావము.

క. అది యొండె భక్తి యెవ్వలె

యెద విశ్లేషకభీరుఁవృత్తిక బ్రియలా

భదశన్తయిఁ దొఱఁగించును

హదనున నదిగాకయున్న + నవి వైశికముల్.

81

టీ. ఎవ్వలె = ఏస్మియైన, ఎదకొ = హృదయమందు, వి...త్తికొ = విశ్లేష =
వియోగమువలన, ఏక = ముఖ్యముగు, భీరువృత్తికొ = భయంపడినవర్తనముచేత, ప్రియలాభ
దశకొ = ప్రియునియొక్కలాభదశయందే, హదనున్ = మంచిసమయమందు, మె
యికొ = శరీరమును, తొఱఁగించును = జూర్చునో, అది = ఆశరీరత్యాగవ్యాపారము,
ఒండె = ఒకటి, భక్తి = పతిభక్తి, అదిగాకయున్నకొ = అట్లుగాకుండినను, అవి = మిగు
లునట్టిభక్తులు, వైశికముల్ = 'విత్తమాత్రోపాధిక సకలపురుషభిలాషా సామాన్య'
యనునట్లు, వేశ్యాభక్తియొకొక నిక్కము గాదనుట.

తా. ఏయింతి తనప్రాణనాథుఁడు దాఁపుననుండినప్పుడే యితనితో వియోగము గలుగు నేమో యను భయముచేత మంచినమయము గనుఁగొని శరీరత్యాగము నేయునో యాపెదే పతిభక్తిగాక యితరములైనవి వేశ్యాభక్తివంటి వని భావము.

తే. అనిన వారలు పల్కి రాఁయదువతంస

మెందుఁ జన్నాఁడు విను రంగమంద నిల్చె

వేగపా లేల? యతఁడ నీవిభుఁ డగుటకు

నర్చనాదుల నివ్వీటిహరి భజింపు.

82

టీ. అనిన = ఇట్లుచెప్పఁగా, వారలుపల్కిరి=అచెలు లీనక్ష్యమాణక్రమముగా పదించిరి, ఆయనువతంసము=అయాదవరత్న మగుశ్రీకృష్ణుఁడు, ఎందుఁజన్నాఁడు = ఎక్కడ నేఁగినాఁడు, వినుము = ఆలకింపుము, రంగమంద=శ్రీరంగక్షేత్రమందే, నిల్చె = నివసించెను, వేగపాలేల = త్వరపడుటయేటికి, అతఁడ=అస్వామియే, నీవిభుఁ డగుటకు=నీభర్తయగుటకు, ఇవ్వీటిహరి=ఈశ్రీవిల్లిపుత్తూరున నున్న స్వామిని, అర్చనాదుల=పూజాదులచేత, భజింపుము=సేవింపుము.

తా. ఆ శ్రీకృష్ణుఁ డిప్పు డెచ్చటికిఁబోలేదు, శ్రీరంగమందే యున్నాఁడు గావున నతఁడు నీ భర్తయగుటకు నీయూరనున్న నగపెరుంగోయి లుడఁడు ననుస్వామినిఁ బూజనాదులచేతఁ గొల్పు మని భావము.

చ. అలుకకుమన్నఁ దేటి మఱి యంతటనుండియు వేళవేళ నె

చ్చెలు లిడు తెల్పుల న్మగుడఁ జింతల సంతమసంబుల న్నమా

కలితత మించె సామ్రాజని కార్యమునన్ హృదయంబున న్నదా

పలపలగాక నీలముల బన్న సరంబయి నిర్మలాంగికి.

83

టీ. అలుకకుమన్న = వెఱవకు మనిచెప్పఁగా, తేటి = తెలివొంది, మఱి = అనంతరమందు, అంతటనుండియు = అప్పుడు మొదలుకొని, వేళవేళ = ప్రతికాలమందు, నెచ్చెలులు = చెలికత్తిములు, ఇడు = ఉనిచెడి, తెల్పుల = జ్ఞానము లనెడు ధావశ్యములతోడను, మగుడ = మరల, చింతల = విచారము లనియెడు, సంతమసంబుల = చీఁకటులతోడను, సమాకలితత = కూడుకొనుట, (ఇదికర్తృపదము.), నిర్మలాంగికి = స్వచ్ఛశరీరముగల యాయువిదకు, సామ్రాజని = భూపతిముధరిఁపని, కార్యమున = కృశించుటచేత, హృదయంబున = ఎడయందు, సదా = ఎల్లప్పుడును, పలపలగాక = పలచనగాక, నీలములబన్న సరంబయి = నీలములతోడఁ గూర్చిన ముక్తాహరమై, మించె = ఒప్పెను.

తా. ఆయమకుఁ గృశత్వము చేత సామ్రాజని లిడవండినను హృదయమందుఁ జెలుల మాటల తెల్పులును, మరలఁ గలిగెడు చింతాభరంబులను చీఁకటులును, గూడి

కొని నీలములతోఁజేర్చిన ముత్రైపు సరమువలె నుండె ననియును, దీనికిఁ జింతాసంతమ సంబులు నీలములవలెను, చెలుల మాటలవలనఁ గలిగెడు తెలుపులను తెలుపులు ముత్రైములవలె నుండెననియును, లో నున్న భావము నిర్మలాంగియాట బయలఁ దోచె ననియును భావము.

తే. ఎలసి యేప్రాద్దుఁ గనువొందఁనీక మరుఁడు

కలహమున కంకకాఁడయి • కాలు ద్రవ్వఁ

బొందుబహుళక్షపాపరంపరలు వెడల

కింటిలో నేఁదుముల్ల య్యె • నిందుముఖకి.

84

టీ. ఎలసి=కనుపెట్టుకొని, ఏప్రాద్దుఁ=సంతతమును, కనువొందఁనీక=కన్ను మాయనీక, మరుఁడు=స్మరఁడు, కలహమునకుఁ=పోరాటమునకు, అంకకాఁడై=విరుదుగలవాడై, (ఇది విటకాఁడు మొదలగు శబ్దములవంటిది), కాలుద్రవ్వఁ=కాలు ద్రవ్వవలెండఁగా, పా...లు-పొందుబహుళక్షపా=శుక్లపక్ష బహుళపక్ష రాత్రుల యొక్క, పరంపరలు=వరుసలు, వెడలక=కడవక, ఇందుముఖకిఁ=ఆచంద్రముఖకి, ఇంటిలోఁ=గృహమందు, ఏఁదుముల్లయ్యెఁ=ఏఁదుఁబందిముల్లుండినట్లై, యాయెను.

తా. మనస్థుఁ డెడతెగక యప్పుడుఁ గనువైచి నిద్రఁబట్టినీకుండఁ గచ్చకుఁ గాలుద్రవ్వవలెండఁగా శుక్లపక్షరాత్రులును బహుళపక్షరాత్రులు నొక్కఁడుగానే చక్కఁగా జరగక యేఁదుముల్లింటిలో నండిన నాయింటి వారికెట్లు తేమములేక నిద్దర పట్టక పోవునో, యారీతిగానే యాయమ శ్రమపడు నని భావము. శల్యమృగ లోమ మింటనున్న నాయింటఁ గలహము కలుగునపుట ప్రసిద్ధము. ఇచ్చట శుక్లపక్ష రాత్రులు చెల్లగాను గృష్ణపక్షరాత్రులు నల్లఁగా నుండును గనుక వానిపరంపర యేఁదుఁబందిముల్లుఁగాఁ జెప్పఁబడెను. ఆశ్చర్యమణమయిన యేఁదుఁబంది ముల్లు కలహమును గలుగఁజేయుట కుపయోగించెను గనుక పరిణామాలంకారము.

మ. తలిరుంగై దువుజోదునానతి వధూఁధైర్యంపుఁ బెన్తోట గం

దళితాహర్యుఖయంత్రకారుఁ డలుక • న్నానాటికిం ద్రెళ్లఁ గో

మలమూర్తండమరీచిదీపకలికోఁష్ఠం జూడి యేయుం దళ

ద్దళపాథోరుహలోహనాళకుహరోఁద్యచ్ఛంచరీకాశ్శముల్.

85

టీ. కందళితాహర్యుఖయంత్రకారుఁడు = అంతురించిన ప్రాతఃకాలమనియెడు పిరంగిరాతు, త...తిఁ - తలిరుంగై దువు=చిగురుటాకుబాకుగల, జోదు=యోధయగు మనస్థునియొక్క, ఆనతిఁ=ఆజ్ఞాప్తిచేత, వ...ట - వధూ=ఆవనితయొక్క, ధైర్యంపు=ధైర్యమయమగు, పెన్తోట=పెద్దకోట, నానాటికిఁ=దినక్రమముగా, ద్రెళ్లఁ=వూలుటకు, కో...ష్ఠం-కోమల=మృదువులగు, మూర్తండ=బాలనూర్మనియొక్క,

మరీచి=కిరణములనియెడు, దీపకలికా=మొగ్గవంటిదీపములయొక్క, ఊష్ణక=వేడిమిచేత, చూడి=ముట్టించి, ద...ల్ - దళత్=వికసించుచున్న, దళ=తేకులుగల, పాశోరుహ=కమలములనియెడు, లోహనాళ=పిరంగులయొక్క, కుహర=బిలములనుండి, ఉద్యత్=వెడలుచున్న, చంచత్=మదించిన, చంచరీక=తుమ్మెదలనియెడు, అశ్యముల్=గుండ్లను, అలుకన్=కోపముచేత, ఏయన్=ప్రయోగించును.

తా. ప్రాతడకాలమనెడు పిరంగికాతు మన్మథుఁడను యోధునిని సెలవొంది యాయమ ధైర్యమనియెడు కోట నానాటికిఁ గ్రిందఁ గూలుటకై, బాల సూర్యకిరణములు సోఁకుటవలన వికసించుచున్న కమలము లనియెడు పిరంగులలోనుండి వెడలెడు గండుచు మైద లనియెడు గుండ్లను బారు నేయుననియును; నవ్వుదాకిరణజ్వాలయే జెనకి త్రాటిరంజకపువేడిమియై యుండె ననియును; ఆయమకు రాత్రులు ధైర్యము లేదాయెగదా ప్రాతడకాలమందును లేదాయె ననియును; సాయంకాలములందుఁ గమలములు ముకుళించు నవ్వుడు తుమైన లా కమలములలోఁ జొచ్చియుండి సూర్యోదయము కాఁగానే వికసిల్లిన వానిలోనుండి వెడలు చుండె ననియును భావము.

తే. పాంత. ఘటయంత్రసరముఁ ద్రిప్పచు జపించు

మగువధృతి మాల మధ్యాహ్నామంత్రవాది

సురుచిరవితానదంభకౌసుంభధారి

తుహినధారాగృహంగి * బిందువులు సెదర.

86

టీ. మధ్యాహ్నమంత్రవాది=మధ్యాహ్నమనియెడిమాంత్రికుఁడు, మ...తి - మగువ=ఆయమయొక్క, ధృతి=ధైర్యము, తూలక=చలింపుటకై, సు...రి - సురుచిర=ప్రకాశించుచున్న, వితాన=మేలుకట్టనియెడు, దంభ=వ్యాజముగల, కౌసుంభ=కౌషాయనస్త్రమును, ధారి=ధరించినవాఁడును, తు...గి - తుహినధారాగృహ=మంచువంటిధారలుగల గృహమనియెడు, అంగి=శరీరముగలవాఁడునై, (ఇవిరెండును మధ్యాహ్నమంత్రవాదికి విశేషణములు), బిందువులు=ధారాబిందువులు, (బిందువులనఁగా ధైర్యమయొక్క ప్రాణము లనికొందఱు, బంధువులని మఱియొక పాఠము.), అప్పుడును బ్రాణములనియే యర్థము. 'బంధుర్వంధూకపుష్పేస్యాత్పానిబంధోవ్యశ్చభర్తరి' అని విశ్వము. 'చెదరక'=పడుచుండఁగా, ఘ...ముక - ఘటయంత్ర=కుంభయంత్ర మనియెడు, సరముక=జపమాలికను, త్రిప్పచుక=పరివృత్తిజేయుచు, పాంతక=సమీపమున, జపించుక=జపమునేయును.

తా. తొగ రద్దిన చందువలనియెడు కామయములను ధరించి మంచువలె ధారలు గురినెడు గృహమనియెడి శరీరము భిన్నభూసరిత మైనట్లు తెల్లగా, నుండగా, జలము వెడఁజెల్లుచుఁ దిరుగుచున్న ఘటయంత్ర మనియెడు జపమాలిక ద్రిప్పుచు మధ్యాహ్న మనియెడు మాంత్రికుఁడు మగువ ధైర్యము చెడి పోవుటకుఁ దన నోటి తుప్పరలు రాలు నట్లు జపముఁ జేయు చుండు నని భావము. దీనివలనఁ దాపోప శమ శార్థమై నీటి తుంపురులు నెగయు చున్న ఘటయంత్రములుగల యింటిలో నాయమ యుండఁగా, నక్కడను చాప మధిక మాయె నని వోచుచున్నది. ఘటయంత్రమనఁగా నొక మోకు వెంటఁ గడవలు గట్టి బావిలోఁ జేఁదుచు రాఁగాఁ గొన్ని మునుగు నవియు మఱికొన్ని నీరు గ్రుమ్మరించునవియై యుండును.

ఉ. తామరసాస్తతామ్రముఖదంష్ఠ్రిత విస్ఫుట మల్లి హల్లక
స్తోమరజచ్చటాంగక మధుద్యుతితారవియద్ద్రిచంక్రమో
ద్దామ పితృప్రసూ ప్లవగిదైన్యరుతోత్థ రథాంగ పోత చిం
తామయ నిద్రలం బాలసి తాపమునేయఁ దొడంగె నింతిక్. 87

టీ. తా...ఖ. తామరసాస్త=కమలాపుఁ డగునూర్పుఁ డనియెడు, తామ్ర=ఎఱ్ఱనైన, ముఖ=మొగముగలయట్టియు, దంష్ఠ్రిత=కోఱలుగాఁ జేయఁబడిన, విస్ఫుట=వికసించిన, మల్లి=మల్లెపువ్వులు గలిగినట్టియు, హల్లక = ఎఱ్ఱగలువలయొక్క, స్తోమ=సమాహమయొక్క, రజః=పుష్పశ్లేయొక్క, చటా=ప్రాంగనియెడు, అంగక=శరీరముగలయట్టియు, మధు=మకరందముయొక్క, ద్యుతి = కాంతివంటి కాంతిగల, తార=నక్షత్రములనెడు కమగ్రుడ్డుగలట్టియు, (క్లిబ్బరూపకము), వియత్=ఆకసమనియెడు, ద్రు=వృక్షమందు, చంక్రమ=సంచరించుటయందు, ఉద్దామ=అడ్డపాటులేనియదియును నగు, పితృప్రసూ=సాయంసంధ్యయనెడు, ప్లవగి = ఆఁడుకోతి, 'సాయంసంధ్యాపితృప్రసూ' అని యమరము. దైన్యరుత=దీనాలాపములతోడ, ఉత్థ=లేచినట్టి, రథాంగ=చక్రవాకములనియెడు, పోత=పిల్లలుగలదియై, చింతామయ=చింతావికారములగు, నిద్రలం=నిద్దురలయందు, పాలసి=కనఁబడి, ఇంతిక్=అయమట, తాపమునేయం=తాపము గలుగఁ జేయుటకు, తొడంగె=ఉపక్రమించెను.

తా. 'స్వప్నేమయాం వికృతోఽద్యద్వప్త క్కాఖామృగక్కాత్త్రగజైర్నిషిద్ధి' అని సుందరకాండమందును, 'స్వప్నే వానరమార్జాన క్షిల్లాకౌడుగఖహేతవి' అని గ్రంథాంతరమున నున్నట్లు స్వప్నమందు వానరదర్శనము శుభావహముగాదు గావున 'కోయం తామ్రముఖకపి' అనినట్లు ఆస్తమింపఁబోయెడు నూర్పుఁ డనియెడు నెఱ్ఱని ముఖము గలిగి, సాయంత్రాలమందు వికసెల్లుచున్న మల్లెమొగ్గలనియెడు తెల్లని కోఱలు గలిగి, యెఱ్ఱ గలువ పుష్పాది రప్ప యగుదు పచ్చని శరీరము గలిగి 'పిత్తాక్షఁ

పురతస్థితో మన్నట్లాపూలమకరందమువలె పింగళో వర్ణముగల నక్షత్రములనెడు కనుగ్రుడ్లు కలిగి యాకాసమనియెడు చెట్టుమీఁదఁ దిరుగుచు నస్తమయకాలమందు నొండొంటిఁ బాసి దీనాలాపములు సేసెడు జక్కవ లనియెడు పిల్లలలోఁ గూడిన సాయంసంధ్య యనియెడు నాఁడుకోఁతి, యాయమకు నిద్రలు లేకున్నను శరీర మెఱుఁగరాని చింతాయ నుద్రలలోఁ దోచుచుండుఁ గావున, నాయమ మిగులపగలం బొగిలెనని భావము.

ప. ఇతైఃపింగున సకల కాలంబుల నారటంబునకు నూటటఁ గాన కుం డియు నప్పండరీకాక్షి యందుండు నప్పండరీకాక్షు నారాధనం బున నా రాధారమణుం గ్రమ్మఱఁ జెంద డెందంబునం దలంచి. 88

టీ. ఇతైఃపింగునన్=ఈ ప్రకారముగాను, సకలకాలంబును = అహోరాత్రములు, అరటంబునకు=పరితాపమునకు, ఊటటఁగానకుండియు=ఉపశాంతి పొందకుండియు, అప్పండరీకాక్షి=ఆనాయిక, అందుండు=ఆశ్రీవిల్లిపుత్తూరుననుండు, పుండరీకాక్షు=విష్ణువుయొక్క, ఆరాధనంబునన్=పూజచేయుటచేతను, ఆ రాధారమణున్ = ఆ శ్రీకృష్ణస్వామిని, కృమ్మఱంజెందన్=తిరిగిపొందుటకు, డెందంబునన్ తలంచి=మనస్సున నెంచుకొని.

సీ. పద్మాస్య ప్రతిదినఃప్రత్యూషమును మాన,
నియతి మేల్కని సఖీచయము మోలె
హేమపాత్రిక హరిద్రామలక్యాదిక,
స్నానీయవస్తుప్రజంబుఁ గొనుచు
ధాతాంశుకంబులు * తడి యొత్తులును దేర,
నంతఃపథంబున * నరిగి నిజగృ
హారామదీర్ఘిక * ననుసంహితద్రావి,
జామ్నాయయై స్నాన * మాచరించి
తే. పర్జసీలేశ పూర్ణసౌభాగ్యదాంగ
ధూతి చకచక లీరెండఁతోడ మాఱు
మలయ నిడువెండుకలగుంపు * మలచినైచి
వేగ వెడవెడ దడియొత్తి * విధియుతముగ.

89

టీ. పద్మాస్య=ఆకమలముఖి, ప్రతిదినప్రత్యూషమును=ప్రతిదినపాతకకాలమందును, మాననియతిన్=మానప్రతిముచేత, మేల్కని = నిద్దురలేచి, సఖీచయము=చెలుల మొత్తము, మ్రోలన్=తనమందఱు, హేమపాత్రికన్=బంగారుపల్లెమునందు,

హ...బున్-హరిద్రా=పసుపును, అమలక్యాదిక=ఉసిరికపిండిమొదలగు, స్నానీయ
=స్నానమునకుఁదగిన, వస్తు=ద్రవ్యములయొక్క, వ్రజంబున్=సమాహమును, కొను
చున్=గ్రహించికొనుచు, ధాతాంశుకంబులు = ఉదికినచీరలును, తడియొత్తులును=
తడిఁచుదుచుకొను వస్త్రములును, తేరన్=తెచ్చుచుండఁగా, అంతఃపథంబునన్=పెర
టితోవను, అరిగి=పోయి, ని...యవి-నిజగృహ=తమయింటి సంబంధియగు, ఆరా
మ=ఉద్యానమందలి, దీర్ఘిక్=డిగ్గియయింను, అనుసంహిత=అనుసంధానమునేయఁ
బడిన, ద్రావిడామ్నాయయై=ద్రావిడవేదముగలదియై, 'నమామ్యహం ద్రావిడవేదసా
గరమ్' అనియు, 'ద్రవిడోపనిషద్ధాథాం పరితస్య ద్విజస్యవై, యోవై పాదోదకం
పాతి సప్తపాతి విసుంధరామ్' అనియున్నది గనుక ద్రవిడ వేదానుసంధానముఁ జే
సెననుట. స్నానమాచరించి=తీర్థమాడి, ప...లు-పర్జనలేశ=పసపుపాడికి, పూర్ణ =
మొండుకొన్న, సౌభాగ్య=సౌభాగ్యదనమును, ద=ఇచ్చుచట్టి, అంగ=శరీరముయొక్క,
ధూతి=వడఁకుటయొక్క, చకచకలు=చాకచక్రములు, ఈరండతోడన్=బాలాతప
ముతోడ, మాటుమలయన్=ప్రతిఘటింపఁగా, ని...పు-నిడు=దీర్ఘములగు, వెండు
కలగుంపు=కేశములసమాహము, మలచివైచి=వెనుకకువేసికొని, వేగన్ = శీఘ్రము
గా, వెడవెడన్=అసమీచీనముగా, తడియొత్తి=ఒడలుదుడిచి, విధియుతముగన్=కా
త్రవిధిప్రకారముగా నని ముందటికన్వయము. 'లలాటే కేశం ధ్యాయే' త్తని యూ
ర్ధ్వపుండ్ర ప్రకరణమందున్నది గనుక విధియుత మని ప్రయోగింపఁబడిన.

ఉ. కుందరదాగ్ర నెన్నోనల + గుమ్మడిగింజ తెఱంగు పాండుమృ
ద్బిందువుఁ దీర్చి చెందిరము + పేచకశీర్షముపైఁ బలె న్గటిం
జందురుకావిజీ బమరఁ + జల్లని రేయిటి తట్టువు న్గభు
ల్బిందులఁదేల నూనెముడివెండుకలం దడి తాపు లీనఁగన్. 90

టీ. కుందరదాగ్ర = మొల్లమొగ్గలవంటిదంతాగ్రములుగల యాయునితి, నె
న్నోనలన్=లలాటమందు, పాండుమృత్ = తిరుమణియొక్కయు, గుమ్మడిగింజతె
ఱంగు=కూక్కుండ బీజముయొక్కరీతిగా, బిందువున్=తిలకమును, తీర్చి=దిద్ది, చెంది
రము=సిందూరము, పేచకశీర్షముపైఁబలెన్=గజమస్తకముమీదపలె, 'పేచకః పేచకీ
తథా' అని ద్వయాపకాశమందును, 'సామజఃపేచకీకూర్ప స్రుతిశ్చందః' అని
యమరమున నున్నదిగనుకఁ బేచకీశీర్ష మన్న పాఠమును గ్రాహ్యము. చందురుకావి
జీబు = చంద్రకావిజిల్లచీర, కటిన్ = పిఱుందున, అమరన్ = ఒప్పుగా, చల్లని=
శీతలమగు, రేయిటి = రాత్రియలఁదిన, తట్టువున్న = సాంకవనిశేషము, అభుల్ =
తుమ్మెదలు, విందులఁదేలన్ = విందుభోజనములు నేయఁగా, నూనెముడి వెండు
కలన్=నూనెగలిగి ముడివేయఁబడిన కేశపాశమునందు, తడితాపులీనఁగన్ = అర్ధ్రపరి
మళములు సృజింపఁగా అని ముందటికన్వయము.

తా. తిరుమణిని శ్రీచూర్ణమును బెట్టుకొని, చంద్రకావీర ధరించి యుండెననియు, రాత్రి శరీరమందు ధరించిన పున్న వాసవలకుఁ దుమ్రైవలు గ్రమ్ముకొనుచుండెననియు, మెఱుఁగు రాచియున్న వెండ్రుకలు ముడియిడఁగా నొక వింత పరిమళము వచ్చుచుండెననియు భావము.

తే. బోటి గట్టిన చెంగల్యపూవుపైత్తుఁ

దరు పరిణ తోరు కదలి మంజరియుఁ గొనుచుఁ

బోయి గుడి నంబి విజనంబుఁ జేయఁ జొచ్చి

మొక్కి వేదికఁ బలునన్నఁ ముగ్గు జెట్టి.

91

టీ. బోటి=చెలికత్తె, క...త్తు - కట్టిన=కూర్చిన, చెంగల్యపూవుపైత్తు=ఎఱ్ఱకలువ పూవులదండ, త...యున్ - తరు=వృక్షమునందే, పరిణత=రెన్న గాఁబండిన, ఉరు=పెద్దదైన, కదలి=అరటిపండ్లయొక్క, మంజరియున్ = గెలయును, కొనుచు=గ్రహించుచు, పోయి=చని, నంబి=అర్చకుఁడు, గుడిన్=కోవెలను, విజనంబుఁజేయన్=జనరహిత మగునట్లు గావింపఁగా, చొచ్చి=అచ్చటఁ బ్రవేశించి, మొక్కి=స్వామికి దండమునమర్పించి, వేదికన్=తిన్నెయందు, ప...గున్ - పలునన్న=పెక్కురంగులు గల, మ్రుగ్గున్=రంగవల్లిని, జెట్టి=తీర్చి.

తే. కపిలగవి నర్పి బృథు దీపకలికఁ దీర్చి

ద్వయముతో వక్షమునఁ గల్వదండనేర్చి

యగరు ధూపంబు లిడి శర్కారాజ్యయుక్త

హృద్యకదళీఫలాని నైవేద్య మిచ్చి.

92

టీ. కపిలగవి = కపిలగేనువుయొక్క, సర్పిన్ = నేతిచేత, పృథు = పెద్దయగు, దీపకలికన్=దీపజ్వాలను, తీర్చి = వెలిగించి, ద్వయముతోన్ = ద్వయమనియెడు మంత్రోచ్చారణముతోడ, వక్షమునన్=స్వామివక్షస్థలమందు, కల్వదండ=చెంగల్యమాలికను, చేర్చి=సమర్పించి, అగరుధూపంబులిడి = అగరుచెక్క పొడితో ధూపములువేసి, శ...లిన్ - శర్కారా=చక్కరలోడను, అజ్య=నేతితోడను, యుక్త=కూడియున్న, హృద్య=మనోహరములగు, కదళీఫల=అరటిపండ్లయొక్క, అనిన్ = సమాహమును, నైవేద్యము=అర్పింపును, ఇచ్చి=సమర్పించి.

క. ఖండిత పూగీ నాగర

ఖండంబులు ఘన శశాంకఁఖండంబులచే

హిండితములు గావించి య

ఖండస్థిరభక్తి నొనఁగి కదలి చెలులతో.

93

టీ. ఖం...లు-ఖండిత=కత్తిరింపబడిన, పూగీ=పోకలయొక్కయు, నాగర=సాంటియొక్కయు, ఖండంబులు=తునుకలను, ఘ...చేన్ - ఘన=గొప్పలగు, శకాంక ఖండంబులచేన్=కర్పూరశకలములచేతను, 'ఘనసారశ్చంద్రసంజ్ఞః' అని నిఘంటువు. హిండితములుగావించి = కలియఁగూర్చి, అఖండ = కొదవలేని, స్థిర=తిరమయిన, భక్తిన్=భక్తిచేత, ఒసఁగి=స్వామికిసమర్పించి, కదలి=అచ్చటనుండి వెడలి, చెలుల తోన్=సఖులతోడ నని ముందరి కన్వయము.

తే. చెలువ గర్భగృహ ప్రదక్షిణముఁ జేసి

వినతయై నశాలి శతకోపమును ధరించి

చరణతీర్థముఁ గొని తత్ప్రసాదలబ్ధ

మయిన మాల్యముఁ దాల్చి గేహమున కరుగు.

94

టీ. చెలువ=అసుందరి, గ...మున్ -గర్భగృహ=గర్భగృహమునకు, ప్రదక్షిణముఁ జేసి=వలగొని, వినతయై=నమ్రయై, నశాలిన్ = శిరమునందు, శతకోపమును=శ్రీశతకోపమును, ధరించి = వహించి, చరణతీర్థమున్ = అస్వామివారి శ్రీపాదతీర్థమును, ధరించి=వహించి, కొని=పుచ్చుకొని, త...మున్ - తతే=అస్వామియొక్క, ప్రసాద = ప్రసన్నత్యముచేత, లబ్ధమయిన = లభించిన, మాల్యమున్ = పూదండను, తాల్చి=ధరించి, గేహమునకున్=తనయింటికి, అరుగున్=పోవును.

క. ప్రతిదినము నిట్లు చని య

చ్యుత పూజ యొనర్చి వచ్చి నుదతి వియోగ

చ్యుతధైర్య యగుచు నయ్యదు

పతిగుణములు ద్రవిడభాషఁ బాడుచు నుండున్.

95

టీ. ప్రతిదినమున్ = అరుదినమునకును, ఇట్లు = ఈరీతిగా, చని = పోయి, అచ్యుతపూజ=అస్వామిపూజనము, ఒనర్చి=చేసి, వచ్చి=మరలనింటికివచ్చి, నుదతి=అయ్యను, వియోగ = విరహముచేత, చ్యుత = జాతిన, ధైర్యయగుచున్ = ధైర్యము గలదియై, అచ్యుతపతి=అ శ్రీకృష్ణునియొక్క, గుణములు=కల్యాణగుణములను, ద్రవిడభాషన్=ద్రావిడభాషయందు, పాడుచునుండున్=గానముచేయునుండును. ఈయను స్వయముగా తిరుప్పావను ద్రవిడప్రబంధము చేసి దానిని గానము చేసె ననుట.

తే. మొదల నాముక్తమాల్యదఁ మదనతాప

తరణి పెనువెట్ట వేగిన దక్షిణాశ

మత్స్యలోష్ణకుఁ దుదముట్ట మాడు ననుచుఁ

దొలఁగె నననుత్తరాశకుఁ దొలఁగెఁ దరణి.

96

టీ. మొదలన్ = ప్రథమమందు, ఆముక్తమాల్యద - ఆముక్త=ధరించివిడువఁబడిన, మాల్య=పుష్పమాలికలను, ద=స్వామికిచ్చిన చూడికొడ్డుత్ర నాచ్చియారనియెడు నాయమ్మయొక్క, మగనతాప - మదన=మన్మథునిచేతనైన, తాప=విరహతాప మనియెడు, తరణి=సూర్యునియొక్క, పెనువెట్లక=అధికొష్ణముచేత, వేగిన=పరితపించిన, దక్షిణాశ=దక్షిణదిక్కు, సుత్యుత=నాచేతఁజేయఁబడిన, ఊష్మకున్=వేడిమికి, తుదముట్లన్=పరిసమాప్తమగునట్లు, మాఁడుననుచున్=మాడిపోవునని, తొలఁగెననన్=తొలఁగెనో యనునట్లు, తరణి=సూర్యుఁడు, ఉత్తరాశకున్=ఉత్తరదిక్కునకు, తొలఁగెన్=సంచలించెను, ఉత్తరాయణగుఁడాయె ననుట.

తా. ఇప్పుడె చూడికొడ్డుత్రనాచ్చియారయొక్క విరహతాపమనెడు సూర్యదీప్తిచేత నీదక్షిణదిక్కు వేఁగుచున్నది ; దీనిపై నేనును వేడిమిఁ జేసితి నేని యిది క్లుమాడి పోవు నని తలంచి సూర్యుఁ డాదిక్కునుండి తొలఁగెనో యనునట్లుత్తరాయణ ప్రవేశమాయెననియు, నాచూడికొడ్డుత్రనాచ్చియారు ధనుర్నాసమం దీప్రతముఁ బూని ముప్పది దినములు ముప్పది పాటలుగాఁ దిరుప్పావై పాడెననియును, చివ్వుట మకరసంక్రమణము ప్రవేశించె ననియును భావము. రూపకొత్తాపితహేతుత్వేక్ష.

చ. తెలియఁగ వచ్చె నట్టితఱిఁ దిగ్మకరుండు ధనాధిపాశక్తై

తొలఁగినకారణం బతివ + దుర్వహ దీర్ఘ వియోగవహ్ని పె

ల్లలమిన తద్దిశం దగిలి నట్టి తనూష్మ ఘనీభవన్మహా

జలమయశంకర శ్వశురశైలము కోనల చల్వన్ దీర్పఁగన్. 97

టీ. అట్టితఱిన్=అనమయమందు, తిగ్మకరుండు=తీక్ష్ణకిరణుండగు సూర్యుఁడు, ధనాధిపాశక్తై = కు బేరదిక్కునకై, తొలఁగినకారణంబు = తొలఁగించినహేతువు, అ...హ్ని - అతివ=అచూడికొడ్డుత్రనాచ్చియారుయొక్క, దుర్వహ=విహింపఁగూడని, దీర్ఘ=పొడువగు, వియోగవహ్ని=విరహాగ్ని, పెల్లు=అధికముగా, అ...శన్ - అలమిన=వ్యాపించినట్టి, తద్దిశన్=అదక్షిణదిశయందు, త...ష్మన్ - తగిలినట్టి=తనకు నంటినట్టి, తనూష్మన్ = శరీరతాపమును, ఘ...ల్వన్ - ఘనీభవత్=కరుడుగట్టిన, మహాజలమయ=మహాదకవికారమగు, శంకర=ఈశ్వరునకు, శ్వశుర=మామయగు, శైలము=హిమవత్పర్వతమయొక్క, కోనల=చరులయందలి, చల్వన్=శైత్ర్యముచేత, తీర్పఁగన్=పొంగొట్టుకొనుటకని, తెలియఁగవచ్చెన్=ఎఱుకపడవచ్చెను.

తా. సూర్యుఁడు దక్షిణ దిక్కునుండి యుత్తరదిక్కునకుఁ జనుటకుఁ గారణమేమనఁగా, దక్షిణ దిశయందు చూడికొడ్డుత్రనాచ్చియారుండె గావున నాయమతాపమాదిక్ష్ణల్ల వ్యాపింపఁగా సూర్యుఁ డచ్చట నుండఁగా నతనికి నా వేడిమి దాఁకుట

కరంబున హిమవత్సర్వతము చటియలలోని శైత్యముచేత నాకాఁక నడంచుకొనుటకై యా యుత్తర దిశకుఁ బోయె నని భావము. కాన్యలింగానుప్రాణితఫలాత్ప్రీతి.

తే. కినిసి వలతేఁడు దండెత్తఁ • గేతు వగుట

మీన మిలఁ దోఁచు టుచితం బఁమేష మేమి

వని యనఁగనేల? విరహాఖ్యైఁ • బాంధయువతి

దాహమున కగ్ని రాఁగఁ దఁత్రడియు రాదే?

98

టీ. కినిసి=కోపించి, వలతేఁడు=మన్మథుఁడు, దండెత్తన్=విరహులమీఁద దండెత్తిరాఁగా, కేతువగుటన్=పెక్కిమాటచేత, మీనము = మత్స్యము, (మీనసంక్రాంతియనుట.), 'ప్రమ్యమ్నామీనకేతనః' అని యమరము. ఇలన్ = భూమియందు, తోఁచుట=కనబడుట, ఉచితంబ=తగినదియే, మేషము=మేక, (మేషసంక్రాంతియనుట), ఏమిపనియనఁగ నేల=ఏమిపనికివచ్చెననుటయేల, విరహాఖ్యైన్=విరహమునెడుపేరిచేత, పాం=కున్ - పాంధ=వియోగనతులగు, యువతి=ఉవచలయొక్క, దాహమునకున్=దహించుటకై, అగ్ని=అగ్ని, రాఁగన్=వచ్చుచుండఁగా, తత్తడియున్=వాహనమును, రాదే=రాదా.

తా. మన్మథునకు మీనము పెక్కిము గావున నతఁడు దండెత్తి వచ్చునప్పుడది కనబడుట సరియేగాని, మేషమేల వచ్చెననఁగా నగ్ని మేషవాహనుఁడుగావున నతఁడు విరహమున నామముచేత వియోగినులను దహించుటకై రాఁగా నతని వాహనము వచ్చె ననియును, మీన సంక్రాంతి నచ్చి యానెల గడచి మేషసంక్రాంతి వచ్చెననియును భావము. క్లేషచేత మీనమేషములకు సంతాపకరత్వము చెప్పినాఁడు గనుక నలంకారముచేత వస్తుధ్వని.

చ. ప్రియ పరిరంభణ ద్రధిమ • పెల్లిఁక జైత్రుఁడు వచ్చి చేయుఁగా
వ్యయ మని నీతునంద చెలువ ల్పెదవు ల్లడుపంగ వచ్చెఁ దా
రయమునఁ జేర్చి యా ఋతువు • రాఁజలి విచ్చి తొఱంగి రయ్యవ
స్థ యుచితమే కదా విపది • ధైర్య మనం జనుమాట యింతకుఁ.

టీ. ప్రి...ల్లు-ప్రియ=ప్రియులయొక్క, పరిరంభణ=అలింగనములయొక్క, ద్రధిమ=దార్ధ్యముయొక్క, పెల్లు=అధికమును, ఇఁకన్ = భవిష్యత్కాలమందు, జైత్రుఁడు = మధుమాసము, వచ్చి = ఆసన్నుఁడై, వ్యయమునేయుఁగా = నాశము జేయునుగదా, అని = అనుకొని, నీతునంద = చలికాలమందే, చెలువల్ = సుందరులు, పెదవుల్లడుపంగన్ = భయముచేత బెదవులదడుపుకొనుచుండఁగా (చలి

చేతఁ బగిలిన పెదవులను నాలుకలచేఁ దడుపుదురు గనుక దానిని భయానుభావము గాఁ జెప్పినాఁడు.), ఆ ఋతువు=అవసంతర్దువు, తాన్=తాను, రయమునన్=వేగము చేతను, పేర్చి=అతిశయించి, వచ్చెన్=ప్రవేశించెను, రాన్=అట్లురాఁగా, చలివిచ్చి=చలిదీటి, (భయములేకయనుటయును ఎసంతర్దువురాఁగానే చలిపోయెననుట), అయ్యి షన్=అట్లుభయపడి పెదవులుదడుపుటయును, చలిచేతఁదడుపుచుండుటయును, తొఱంగిరి=విడిచిరి. ఇంతకున్=ఇంతపనికిని, విపదిధైర్యమనంజను=అపదయంచు ధైర్యముం దవలయు ననఁగా నొప్పుదున్న, మాట=వాక్యము, 'విపదిధైర్యమభ్యాభ్యుదయోక్షమా' అను వాక్యమనుట, ఉచితమేకదా=తగినదేకదా.

౮. శ్రీలండఱు తమ ప్రియుల బిగి కాఁగిలింత లింకఁ జైత్రుఁడు వచ్చి యి ప్పటివలెనుండనీక నశింపఁ జేయునని చలి కాలమందే భయపడి పెదవులు దడిపి కొనుచుండఁగా నతఁడు రానేవచ్చెను; అట్లు రాఁగా వారు చలిదీటి యాయవస్థవిడిచిరి, విపదిధైర్య మనుమాట యీపని కుచితమే కదా యనియును, చలికాలములో ఎఱిఁ జైత్రమాసములో గాఢాలింగనము లుండవనియును, చలిచేతఁ బెదవులు పగులఁగా నాలుక కొనలచేఁ దడుపుకొందు రనియును, వసంతర్దువు రాఁగానే చలి తగ్గననియును, వారా పెదవులు దడుపుట మాని రనియును భావము. హేతుత్పేక్ష. క్లేషము.

ఉ. సృష్ట బహువ్రణం బయిన నీతున కల్కి నిజోష్ఠపల్లవో
చ్ఛిష్టముఁ గొన్న దిమ్మధు విసీయన కింతులు మోవిఁ దన్మధూ
చ్ఛిష్టముఁ గొన్న యొచ్చె మఱిఁజేసిన వారు కృతం బెఱింగి వి
ష్టప్తముగా నొనర్చిరి హనంతున కూట దోహదంబులన్. 100

టీ. ని...మున్ - నిజోష్ఠపల్లవ-నిజ=తమయొక్క, ఓష్ఠపల్లవి=మోవిచిగురుల యొక్క, ఉచ్ఛిష్టమున్=ఎంగిలిని, కొన్నది=గ్రహించినది, ఇమ్మధువు=ఈతేనియ, ఇసీయనక=చీయనక, ఇంతులు=శ్రీలు, సృ...బు - సృష్ట=సృజింపఁబడిన, బహువ్రణంబు=పలుగాయములుగలది, ఐన, నీతునకున్=చలికాలమునకు, అలిన్=వెఱచి, మోవిన్=అధరోష్ఠమునందు, తన్మధూచ్ఛిష్టమున్-తత్=తమచేతనిరసింపఁబడినట్టి, మధు=తేనియకు, ఉచ్ఛిష్టమున్ = ఎంగిలియైనమయినమును, 'మధూచ్ఛిష్టంతు సిక్తకమ్' అని యమరము. కొన్న=గ్రహించిన, ఒచ్చెము=లోపమును, అఱిఁజేసినన్=పోవునట్లొనర్పఁగా, వారు=అశ్రీలు, కృతంబెఱింగి-ఉపకారమెఱిగి, ఎసంతునకున్=మధుమాసమునకు, దోహదంబులన్=దృవిధదోహదములచేత, 'తిరుగుల్మలతాదీనా మకాలే కుశలైః కృతం, పుష్పాద్యుత్పాదకం ద్రవ్యం దోహదంస్యాత్తు తత్కృయా' యని దోహదప్రకారము. కూటన్=విశ్రాంతిని, విష్టప్తముగాన్=ప్రకటమగునట్లు, ఒనర్చిరి=చేసిరి.

తా. శ్రీలు మున్ను తేనియద్రావునడ నది యొప్ప పల్లవములయందలి మాధుర్యమును బుచ్చుకొన్నదిగానఁ దమయెంగిలి తిన్నదని తెలిసియు దానికి రోఁతపడక చలికి వెంచి తమ పెదవులయందన్నట్టి తేనియ కంగిలి యగు మయినమును జలిపుండ్ర కడ్డముగాఁ బెట్టుకొనియుండి రనియును; వసంతర్తువు రాఁగానే చలి పోయెను గావున, వార లా మయినము పెదలునట్లు, అనఁగా తమ నా చిన్నతనము నీ వసంతుఁడు పోఁగొట్టె నని యుపకారస్పృతి గలిగి, యందులకుఁ బ్రత్యుపకారముగా వసంతుని శౌర్య మగు పుష్పింపఁజేయుటను దామే దోహదములచేతఁ గనఁబఱిచి యతనికి నూటట గలుగఁ జేసి రనియును భావము. పరివృత్త్యలంకారము.

మ. మునుపే చంద్రబలంబు గల్గి మలయంపుం గమ్మ లేగాడ్పుఁ దే
రున నేతెంచు లతాంత బాణునకు సూర్యుండు నృహిం గ్రొత్తగా
ననుకూలించె గలంబున నిరహిణీప్రాణాపహారంబు నే
యన యూహించు విధాత కృత్య మది యేలామాను నెప్పట్టునన్?

టీ. మునుపే=పూర్వమే, చంద్రబలంబుగల్గి=గ్రహచార రీతిచేతఁ జంద్రబలంబుగల్గి, (మన్నఁగునికిఁ జంద్రుఁడు నేమీటొడనుట), మ...నన్ - మలయంపు=మల యపర్యతసంబంధియైనట్టిము, కమ్మ=పరిమళించునట్టి, లేగాడ్పు=మందమారుతమని యెడు, లేరునన్=రథమందు, ఏ...కున్ - ఏతెంచు=వచ్చునట్టి, లతాంతబాణునకున్=పుష్పస్త్రిఁడగు మన్నఁగునికి, సూర్యుండున్=సూర్యుఁడును, మహిన్=భూమియందు, గ్రొత్తగా=నూతనముగా, అనుకూలించెన్=చాలివచ్చెను. (సూర్యుఁడు మేఘమునఁ బ్రవేశించి వసంతర్తువును లేఁగా నది మన్నఁగునకు పాహాయ్య మయ్యెననియును; చంద్ర సూర్యు లనుకూలించి రనుటవలనను, మహిననుటవలనను, గాల దేశములు మన్నఁగునికి మేలిమివై యుండెననియును భావము.) చలంబునన్=దీర్ఘక్రోధముచేత, విరహిణీ ప్రాణాపహారంబు - విరహిణీ=పాంథశ్రీలయొక్క, ప్రాణ=ప్రాణములయొక్క, అపహారంబు=అపహరణమును, చేయన=చేయుటకే, (అపహరణము), ఊ...ము - ఊహించు=సంకల్పించెడు, విధాత=బ్రహ్మయొక్క, కృత్యము=కార్యము, అది=అట్టిది, ఎప్పట్టునన్=ఎన్నోపునైన, ఏలామానున్=ఏమిటికి విరమించును, కొనసాగు ననుట. ఆర్థాంతగన్యాసాలంకారము.

క. మలయ కట కోటజస్థిత

కలశీసుత నేవ నిట్లు • గనెనొ తదాశా

నిలుఁడనఁగ వలసవృత్తిన

మెలఁగుచు నాపోశనించె • మిహికాజలధిఁ.

టీ. మ...వన్ - మలయ=మలయపర్వతముయొక్క, కటక=చఱియయందలి, 'కటకం పలయే సానా రాజధానీ నితంబయోః' అని నిఘంటువు. ఉటజ=పర్ణశాల యందు, స్థిత=ఉండిన, కలశీసుత = కలశసంభవుఁ డగు నగస్త్యమహామునియొక్క, సేవన్=శుశ్రూషచేత, తదాశానిలుఁడు- తత్=అదక్షిణపుదియగు, ఆశా = దిశయందలి, అనిలుఁడు=వాయువు, ఇట్లు=ఈవృక్షమాణక్రమముగా, క నెనొయనఁగన్= పొందెనో యనునట్లు, అలసవృత్తిన- అలస=సాలుమాలిన, వృత్తిన=వర్తనముచేతనే, మెలఁగుచున్=సంచరించుచు, మిహికాజలధిన్ - మిహికా=మంచనియెడు, 'ప్రా లేయం మిహికాచనా' అని యమరము. జలధిన్=సముద్రమును, అపోశనించెన్=అ పోశనము చేసెను.

తా. సముద్రపానముచేసియున్న యగస్త్యుఁడు నినిసించెడు దక్షిణ దిశయందే మలయమారుత ముండును గావున, నాయనయొద్ద శుశ్రూషచేసి తానును దనగురువువలెనే మంచనియెడు కడలినిద్రావె ననియును 'మీసేశీతనివారణ' వృద్ధిని యున్నది గావునఁ, జైత్రమాసమంగు మంచు ఇనికిపోయె ననియును, మంద మారుతము వీచెనని యును భావము.

క. మలయతరు న్యాయమ యిలఁ

గల తరువులకెల్ల జేయఁగా బాలసెఁ జమి

యలరించు నెపంబునఁ బరి

మలితములుగ ననఁగ నచటిమాగుత మొలసెన్. 103

టీ. మ...మ-మలయతరు=మలయపర్వతమందలి చందనవృక్షములయొక్క, న్యాయమ=న్యాయమే, (పరిమళగుణమే యనుట), ఇలన్=భూమియందు, కలతరువులకెల్లన్=ఉన్న సమస్తవృక్షములకును, చేయఁగాన్=చేయుటకై, అలరించునెపంబునన్=పుష్పించెడువ్యాజముచేత, పరిమళితములుగన్=సంజాత పరిమళములగునట్లు, పాలసెఁజమి=వీచెనుజమి, అనఁగన్=అనునట్లు, అచటిమారుతము=అమలయపర్వతమందలి వాయువు, ఒలసెన్=పాలసెను.

తా. మలయ పర్వత మందలి చందన వృక్షములకుఁ గల పరిమళగుణమే భూమియందలి యెల్ల చెట్లకుఁ గలుగఁ జేసెడు నిమిత్తము వానిఁ బుష్పింపఁ జేసెడు వ్యాజముచేతఁ బరిమళము గలిగె ననిపించి సంచరించెనో యనునట్లు, మలయ మారుతము వీచెను. ఎల్ల తరువులు లెస్సగా పుష్పించి పరిమళించు చున్న వని భావము.

ఉ. కుప్పనము ల్వదల్చి రిటి * గుబ్బల నొత్తిలి హత్తి వేగుజా
మిప్పలర్చు గాడ్పుల కధీశుఁ గ్రమంబున ఘర్మ శంకమై

నుప్పతిలంగ దోమతెర + లుప్పర మెత్తిరి దక్కి రూమ్మముల్

దెప్పరమైన లోహశక+టీ ప్రకటికరణంబుఁ గామినుల్. 104

టీ. కామినుల్ = వలపుగలయింతులు, కుప్పసములు = కూర్చున్నములను, (అవి కలననుట), వదల్చిరి = సడలించిరి, ఇతిగుబ్బలన్ = క్రిక్కిరిసిన గొప్పచన్నులచేత, (వలిగుబ్బల ననుపాతమున శీతలస్తనములచేత ననియర్థము. 'కూపోదకంబలచ్చాయా తాంబూలం స్తనమండలం, శీతకాలే భవేషష్ట ముష్ణకాలేతుశీతల' మ్మని యున్నది. అధీశున్ = తమప్రియుని, ఒత్తిలి = ఒత్తిలి, హత్తి = అలింగనము చేసికొని, క్రమంబునన్ = కొంతసేపునకు, మైక్ = శరీరమందు, ఘర్మశంక = చెవుటపోసె ననుసందియము, ఉప్పతిలంగ = ఉత్పత్తికాఁగా, వేగుజాము = వేగువజామునందు, ఇప్పలలర్పు = ఇప్పచెట్ల బుప్పింపఁజేసెడు, గాడ్పులకున్ = వాయువులకుఁగా, దోమతెరలు = మళకబాధా నివృత్త్యర్థముగా వేసియున్న తెరబట్టలను, ఉప్పరమెత్తిరి = పైకెగయవేసిరి, ఊమ్మముల్ = కాఁకలు, దెప్పరమైన = అతిశయముకాఁగా, లో...బుక్ - లోహశకటీ = ఇనుపకుంపట్లయొక్క, ప్రకటికరణంబుక్ = బయల్పఱుచుటను, తక్కిరి = మానివేసిరి.

తా. కామినులు చలికాలమందువలె అవికలు దొడుగక యవి సడల్చి తా మెత్తిలి నాధులం గొంగిలించుకొని తమక్రిక్కిరిసిన గుబ్బలు వారి టొమ్ములుదాకునట్లునిదికొని కొంతసేపునకు శరీరమందుఁ జెమట వోసె నని సంశయించి ప్రభాత సమయమందు నిప్పపూల విప్పఁ జేసెడు వాయువులు మెల్లన వీచుచుండఁగా మంచముల దోమతెరలు పైకెగయ నెత్తిరి గాని, తొల్లింటి యట్ల యనుపకుంపటులు గడలింప రైరిని భావము. స్వభావోక్త్యలంకారము.

మ. అరుణాంశుండు హిమర్తువక్ రజని డీ + లై క్రంకి వుష్పర్తు వా

నర కల్యోదితుఁ డౌచ మున్న యిడుట + న్నామ్రమాకుచాలేప సం

కరసాంద్రాగ్నిశీఖారుణప్రభఁ గొనెన్ + గాకున్నఁ గాలజ్జప

త్ర రుతం బెట్లు చెలంగు మానకుపితఃస్త్రీ కర్ణ దంభోళియై. 105

టీ. అరుణాంశుండు = అరుణకిరణుండగు సూర్యుఁడు, హి...నిన్ - హిమర్తువక్ = హేమంత ఋతువనియెడు, రజనిన్ = రాత్రియందు, డీలై = దుర్బలుఁడై, క్రంకి = అస్తమించి, శ్లో. 'ఉపచితేషు పరేష్వసమర్థతాం వ్రజతి కాలవశా ద్బలవా నపి, తపసి మందగభక్తి రభీశుమా న్నహి మహాహి మహానికరోభవేత్.' అన్నట్లు హేమంతర్తువునందు సూర్యుఁడు బలహీనుండనియును రాత్రియందు బలహీనుఁడై యస్తమించి యనియును భావము. పు...డు-పుష్పర్తు = వసంతర్తువ నెడి, వాసర = దినముయొక్క, కల్య = ప్రాతఃకాలమందు, 'ప్రత్యాపహర్మఖంకల్యమ్' అని యనువరము. ఉదితుఁడౌచున్ = ఉదయించుచు, మున్నయిడుటన్ = మునుపు నిలచియుండుటచేత, క్యా...భక్ -

శ్వానా=చామలయొక్క, కుచ=గుబ్బలయందలి, ఆలేప = కలపముతోడను, సంకర=కూడియున్న, సాంద్ర=దట్టముగు, అగ్నిశిఖ = కుంకుమపువ్వునడి యగ్నిశ్వాలయందలి, అరుణప్రభన్ = ఎఱ్ఱవగుతనకొంతిని, కోనెన్ = మరలగ్రహించెను. 'కామినీస్తనభర గిరిచర్గనీమ్ని నిర్భయ నీలీన నిదాఘ భార' అన్నట్లు స్త్రీల కుచములయందు జలికాలమున నగ్నిదాగుట ప్రసిద్ధము. సూర్యుఁ డస్తమించునప్పుడు దన తేజ మగ్నిలో నునుచుట 'దినాతే నిహితం తేజ స్సవిశ్రేవ మాతాశన' అన్నట్లు ప్రసిద్ధము. మఱియు 'కుంకుమేగ్నిశిఖం సుతమ్' అను నిఘంటువుచేత నగ్నిశిఖ మను నామముగల కుంకుమపువ్వు స్త్రీలు కుచములయందు హేమంత సమయమందలది కొని యుండిరి గనుక నాకుంకుమపువ్వు నందలి యరుణకొంతి యనుట. హిమర్తువను రాత్రి చని, వసంతర్తు వను మఱునాటి ప్రభాతము వచ్చెననుట. కాకున్నన్ = అట్టురాకున్న, కా...బు - కాలజ్ఞపత్త్రీ=కుక్కుటములయొక్క, రుతంబు=నాదము, మా...లి-మానకుపిత స్త్రీ=నాగునితప్పునఁ గోపించియున్న స్త్రీలయొక్క, కర్ణ=చెవులకు, దంభోలిబి=పజ్రాయుధమువలెఁగఱోరమై, ఎట్లుచెలంగున్ = ఏధంగి విజృంభించును. కాలజ్ఞపత్త్రీయనఁగాఁ గాలం వసంత కాలం జానాతి వేత్తీతికాలజ్ఞ అను వ్యుత్పత్తి చేతఁ గోకిలము. 'కాలజ్ఞా పికకుక్కుటౌ' అని శాశ్వత నిఘంటువున నున్నది గనుక 'వసంతకాలేనప్రాప్తే కాకఃకాకః పికఃపికః' అని యన్నట్లు, కోయిలలు గూసె ననుటయు, చెల్లవాఱు జామునఁ గోడికూసినఁ బొల యలుకఁ బూనియున్న పొలఁ తులకు భయ మగుననుటయును, వసంతర్తువునందుఁ గోయిల కూయఁగానే మానకుపితురాలగు స్త్రీకి విరహము గలుగుననుటయు ప్రసిద్ధములు.

తా. సూర్యుఁడు చలికాలము వదలి వసంతకాలమందు లెస్స ప్రకాశించెఁ గావున, నాహేమంతర్తు వతనికి రాత్రిప్రాయ మై యుండె ననియు; నప్పుడతని కరుణ కొంతి హిమప్రచ్ఛన్నమై యుండు ననియు; వసంతర్తువు ప్రాతఃకాలము వలె నుండె ననియు; నప్పుడు స్త్రీలు స్తనములయందుఁ గుంకుమ పువ్వులనుకొనుట మానిరి గావున నది సూర్యసంబంధియగు నరుణకొంతియై యుండి యాస్త్రీల స్తనములయందలి యగ్నికి నొప్పగింపఁబడి మరల గ్రహింపఁబడి నట్లుండెననియు, నా వసంతర్తువు సూర్యోదయకాలము గానిపట్ల కాలజ్ఞములగు కోయిలలయొక్కయు, కోళ్లయొక్కయు కూతలేల వివచింపననియు; నవి విని మానకుపితలగుయవతులు భయంపడుటకుఁ గతంచేమి యనియును భావము. అనుమానానుప్రాణిత రూపకాలంకారము.

తే. మృగమదాలేపమును మాని • రగరుకలనఁ

జన్నుఁగవ మీఁది కోప్పిరి • బన్నసరము

లొంటి కురువేరు పోచకుఁ • గంటగింప

రైరి తుఱిమెడు సరపువ్వులం దతివలు.

టి. అతివలు = స్త్రీలు, వ్యంగమదాశేపమును = కన్నురి యలందుకొనుటను, అగరుకలనన్ = అగరుగంధ మలందుకొనుటను, మానిరి = విసర్జించిరి, చమ్మఁ గవమిఁదికిన్ = కుచదవయోపరిభాగమునకు, బన్న సరములు = ముత్యాలహారములు, ఒప్పిరి = సమ్మతించిరి, తుటిమెడు = తమకురులయందుఁ జెక్కెడు, సరపువ్వలందున్ = దండలుగట్టిన పుష్పములయందు, ఒంటికురువేరు పోచకున్ = ఒక్కఁడైనలాముజ్జక శేషమునకు, కంటగింపరైరి = ఏవగింపరైరి. ఏవగింపక ధరించి రనుట. ఇది యన్నియు సమశీతోష్ణము లగు సుపచారములు. స్వభావోక్త్యలంకారము.

చ. చిలువసుధారసాధరల • చెల్వపుఁ బుక్కిటితావిఁ దీయ నై
వలపులనందు తల్పియుల • వక్త్రవిషజ్వలనోష్ణ నొట్ల నై
వెలువడి దద్గుణద్వితయ • వేధఁ జూచి యన మ్రానుపట్టుటల్
తలిరులు పుట్టుటల్ గలుగఁ • దార్కొనెఁ జందనశైల వాతముల్.

టి. చందనశైలవాతముల్ = మలయమారుతములు, చి...విన్ - చిలువసుధారసాధరల = అమృతరసముపంటి యగ్రశోష్ణములుగల నాగకన్యకలయొక్క, చెల్వపు = నుందరమగు, పుక్కిటితావిన్ = పుక్కిళ్లపరిమళముచేత, తీయనై = మధురమై, వ...ష్ణక్ - వలపులనందు = ప్రేమచక్రములయిన, తల్పియుల = ఆయాఁడుబాములమగలగు మగపాములయొక్క, వక్త్రవిష = పుక్కిళ్లవిషమనియెడు, జ్వలన = అగ్నియొక్క, ఊషన్ = వేడిమిచేత, ఒట్లనై = తీక్షణమై, వెలువడి = బయలుదేలి, తత్ = ఆ, గుణమాధుత్యతీక్షణత్వగుణములయొక్క, ద్వితయ = ద్వంద్వమునలన నయిన, వేధన్ = వేధచేత, చుమి = చుమా, అనన్ = అనఁగా, మ్రానుపట్టుటల్ = ఆచార్యులసోఁకుటవలన శరీరములు నిశ్చేష్టితములగుటయు, ఆకులురాలి మ్రాఁకులుమాత్ర మగపడుచుండుటయు, (ఇది విషాగ్నిగుణము), తలిరులుపుట్టుటల్ = చెట్లయందుఁ జిగుళ్లుదయించుటయును, (ఇది యధర మాధుర్య గుణము), కలుగన్ = కలుగునట్లుగా, తార్కొనెన్ = విసరెను.

తా. మలయమారుతము నచ్చునప్పు డాఁడుబాములు మగపాము లాపర్వతము మీఁద నీ వాయువును భక్షించుటచేత రెండు గుణములు గలిగి యాఁడుబాముల పానముచేతఁ జిగుళ్లుపుట్టుటయును మగపాముల పానముచేత మ్రాన్పెట్టుటయును గలుగు నని భావము. (ఈ పద్యమునందు వ్యుత్క్రమము దోషావహంబుగాదు 'ఊర్ధ్వపుండ్రం త్రిపుండ్రంవా మధ్యేచ్ఛిద్రంతు ధారయేత్, శ్రుణు షణ్ముఖతన్మధ్యే ఉమయాహం శ్రియాహరిః.' అని యున్నది.

మ. మదనస్యందనతా న్యవృత్తిఁ దెలిపెం • బాటిర భూభృద్వల
స్మృదువాతం బతివక్స్వ పాదప లతా • వృంతావళి మూలరం

ధృదభ త్పంకజకర్ణికాగణహరిద్రాభంగ భా భాసుర

చృదన చృద్మవివర్తికాంచన కసంచృక్చృటాచీత్కృతి. 108

టీ. పా...బు - పాటీరభూభృత్ = మలయపర్వతమందు, వలత్ = గుడియూచు
న్న, మృదువారంబు = మందమారుతము, అ...తిన్ - అతిపక్వ = మిగులఁబండిన, పాద
ప = వృక్షములయొక్కయు, లతా = తీగలయొక్కయు, వృంత = పూదొడిమలయొ
క్క, 'వృంతంప్రసవబంధన' మ్మని యమరము. అవలీ = పల్కులయొక్క, మూలరంధ్ర
= మొదళ్లగండ్లనుండి, దళత్ = విరియఁబడుచున్న, పంకజకర్ణికా = తామరమిదైల
యొక్క, గణ = సమూహముయొక్కయు, హరిద్రాభంగ = పసపుఁజిందఱలయొక్కయు,
భా = కాంతివంటికాంతిచేత, భాసుర = ప్రకాశించుచున్న, చదన = అకులనియెడు,
చద్ద = వ్యాజముచేత, వివర్తి = గిరిగిరిగిటిగోసుచున్న, కాంచన = బంగారుచేత, కన
త్ = ప్రకాశించుచున్న, చక్ర = బండికండ్లయొక్క, చటా = గుంపుయొక్క, చీత్కృ
తిన్ = చీత్కారముచేత, మ...త్రిన్ - మదన = మన్మథునికి, స్వందనతా = రథమగుటయం
దు, స్వవృత్తిన్ = తనవ్యాపారమును, తెలిపెన్ = ఎఱుకపఱిచెను.

తా. చెట్లమీఁదనుండియుఁ దీగలమీఁదనుండియుఁ బండుటాకులు దొడిమ
లూడి తామర మిదైలవలెను బసపుఁజిందఱలవలెను బచ్చనై కొంచెము ధ్వనితో గిరి
గిరిఁ దిరుగుచుండె ననియు, నవి యట్లగుట వాయువు మన్మథునికి రథమగుటకు గుఱు
తుగా నాబండి బంగారు చక్రములు దిక్కుగుచున్నవో యన్నట్లుండె ననియు భావము.
'మందానిలస్వందనః' అని దక్షిణవాయువునకు మన్మథరథత్వము ప్రసిద్ధము. కైతవా
పన్నావాలంకారము.

వ. తదనంతరంబ.

109

నీ. త్మౌ వశా రక్త రాంకవ మరణ్యానిమ,

ధూది తారుణిమవంల్లురగరసని

కోదగతి తరుగరుత్మద్గరు ద్గణ ముద్గి,

దాహార్యజీమూతారోహితంఖు

నవ మిళిందప్రావలూణికనిమంత్రణ శోభ,

నాక్షతప్రతతివాఁయన విభక్త

పరభృతౌఘస్రాప్తః పత్తిక మాలతీ,

త్రాసామయావహార్ద్రాక్షతజము

తే. ప్రేమదవన వనదేవతాఁసముదయాంగ

రాగ మినజ హరిజ్జగత్ప్రాణ శాణ

కషణదళితదళాంతనంఃక్రాంతకాంతి

ఘనమణిశలాకచిగురాకుఁగలయ మొలిచె.

110

టీ. త్న...ము-త్న=ధూమియ నెడు, నకా=ఆ డేనుఁగునకు, 'కరణీధనుకావళా' అని యమరము. రక్త=ఎఱ్ఱనగు, రాంకవము=బూర్ని సును, 'రాంకవమ్మగరోమజమ్' అని యమరము. అరణ్యాని=మహారణ్యమునకు, 'మహారణ్యమరణ్యానీ' అని యమరము. మధు=ఎసంతర్దనమునమద్యముచేత, ఉదిత=పుట్టినట్టి, ఆరుణిమ=ఎఱుపును, వల్ల్యురగ=తీగెలనియెడు పాములయొక్క, రసనికా=నాలుకయొక్క, ఉద్గతి=బయలుపడలుటయును, తరు...ము-తరు=వృక్షములనియెడు, గరుత్త=గరుత్తంతులయొక్క, గరుత్=అక్కలయొక్క, గణము = సమూహంబును, ఉ...బు - ఉద్భిత్=పొదలనియెడు, ఆహార్యశీమూత=కల్పితమేఘములకు, రోహితంబు=ఊరడును, 'ఇంద్రాయుధంశక్రధనుస్తదేవఋజురోహితమ్' అని యమరము. న...తి-నవ = నూతనమగు, మిలింద=కుప్పెదలనియెడు, ప్రాహుణిక=ఆతిథులయొక్క, నిమగ్తరణ=విందునకుఁ బిల్చుటయందు, శోభనాక్షర=శుభాక్షరములయొక్క, ప్రతతి = సమూహంబును, వా...క-వాయుస=కాకులతోడ, విభక్త=వేణుపడిన, పరభృత=ఊయిలలయొక్క, ఓఘ=గుంపుచేత, ప్రాప్త=పొందఁబడిన, పత్రిక=విభాగపరిహార పత్రికయును, (ఎసంతఋతువు రాఁగానే కాకులతోఁ గోకిలలు వేణుపడుట ప్రసిద్ధము.), మా...ము-మాతలి=జాజిచెట్టునకు, త్రాస=భయమనెడు, ఆయయ=రోగమును, ఆవహ=కలుగఁజేయునట్టి, అర్ధ్రక్షతజము=పచ్చిరక్తంబును, ప్ర...ము-ప్రముదవన=క్రీడోద్యానములయందలి, వనదేవతా=వనదేవతలయొక్క, సముదయ = సమూహముయొక్క, అంగరాగము=కుంకుమంపుమైపుఁతయును, ఇనజ=సూర్య పుత్తుఁడగుయమనియొక్క, 'ఇనన్సూర్యేప్రభావపీ' అని నిఘంటువు. హరిత్ = దిక్కుగదక్షిణసంబంధియగు, జగత్ప్రాణ=నాయుననియెడు, కాణ=సానతోడి, కషణ=ఒఱపడిచేత, దళిత = రాల్చఁబడిన, దళ=అకులనెడుపొరలయొక్క, అంత=నాశముచేత, 'అంతోనాశో ద్వయార్చ్యుత్య' అని యమరము. సంక్రాంత=నెరసినట్టి, కాంతి=దీప్తిగల, ఘన=గొప్పయగు, మణిశలాక=రత్నపుకణికయునగు, చిగురాకు=పల్లవములు, (జాత్యేకవచనము.), కలయన్=అంతటను, మొలిచెన్=మొననూపెను.

తా. ధూమియనియెడు నాఁడేనుఁగుపైఁ గప్పిన యెఱ్ఱబూర్ని సునలెను, మహారణ్యమునకు వసంతఋతువను మద్యముచేతఁ దోచిన రక్తకాంతివలెను, తీగలనియెడు పాములు దమ నాలుకలు వెడల నిడెనో యనునట్లును, వృక్షములనియెడు గరుడ పక్షుల అక్కలలో యనునట్లును, పొదలనియెడు కల్పిత మేఘములకుఁ గొరడులను పగిదిని, కుప్పెదలను నభ్యాగతులనుఁ గ్రోత్తగఁ బిలుచుటకై యునిచిన శోభనాక్షరముల చందంబునను, కాకులతోడఁ గూడియుండి యప్పుడు వేణుపడిపోయెడు

కోకిలముల కొడవిన విభాగ పత్రికల యందంబునను, జాజిచెట్లకు భయతోగమును గల్పించు శ్రోత్రసెత్తుటి భంగిని, క్రిడోద్యాన వనదేవతలు సెమ్మేనులఁ బూసికొన్న కుంకుమంపు మైపూత భాతిని, మలయ మారుతం బను సానలో నొఱుకుంబడి రాలిన యాకులచేత గానఁబడిన మెండగు దీప్తి గలిగిన గొప్ప రత్నశలాకలజోకయనం దగి చిగురాకు మొనసి కనఁబడియె నని భావము.

తే. శరనిధుల మాఘ్యములు దీతై + మరున కట్టి
యడరున జయింతు మని కదా + యద్దినాళిఁ
గూరతిథిఁ గృష్ణరజనిఁ దఁదైవ్విరి గనియుఁ
బెద్ద లివురాకుఁ బట్టెన + పెట్టువడిరి.

111

టీ. మరునకున్ = స్మరనికి, శరనిధులన్ = అంపదీనలయందు, మాఘ్యములు = మొల్లపువ్వు లనియెడు బాణములు, తీతైన్ = సమసిపోయెను, (వసంతర్తువులో మొల్లలు పూయవనుట.), అట్టియడరునన్ = అసంకటమునందు, (బాణములేనివేళననుట), పెద్దలు = వృద్ధులు, (యోగులనుట), జయింతుము = మన్మథునిఁ గెల్తుము, అనికదా = అనియెకాదా, అద్దినాళిన్ = అమాఘదినపరంపరయందు, గూరతిథిన్ = కూరతీథియైన, కృష్ణరజనిన్ = బహుళపక్ష చతుర్థి శి రాత్రియందు, (శివరాత్రినాఁడనుట.), తదైవ్విరిన్ = అమన్మథవైరి యగు శివుని, కనియున్ = చూచియు, (నేనించి యనుట.), ఇవురాకుఁ బట్టెన = చిగురాకనియెడు పట్టాక త్తిచేతనే, పెట్టువడిరి = చెబ్బుదినిరి.

తా. పెద్దలగువారు మన్మథునికి మొల్లములుకులు లేని తటి నేచి, యాయుఁకటమున నతని గెల్తుమని తలంచి, యతని విరోధియగు శివునిఁ గూరతిథియగు నీకటి రాత్రియందుఁ జూచియుఁ బ్రయోజనము లేక పోవుటయేకాక, యా మన్మథుఁడు తనకు బాణములు లేకుండినను జిగురాకనియెడు పట్టాక త్తిచేతనే వసంతర్తు ప్రారంభ కాలమునందు వారలఁ బ్రవరించి జయము గొనెను.

తే. అవని నపుడు నవోదితుం + డైన యట్టి
మరునకుం గుసుమర్తు వ + న్మంత్రసాని
బొడ్డుగోసిన కొడవలిఁ + బోలె విరహి
దారకం బయ్యె గింశుకఁకోరకంబు.

112

టీ. అవనిన్ = భూమియందు, అపుడు = తత్కాలమందు, నవోదితుండైన = నూతనముగా నుదయించిన, (అభ్యుదయమొందిననుట), అట్టి = అప్రసిద్ధుఁడగు, మరునకున్ = స్మరకుఁడు, కుసుమర్తువన్ = వసంతర్తువనియెడు, మంత్రసాని = సుఖప్రసవముచేయించునట్టిస్త్రీ, బొడ్డుగోసిన = నాభిశాళిచ్చేదముఁజేసిన, కొడవలిఁబోలెన్ = లవిక్రము

వలెనే, కింశుకశోరకంబు = మోదుగు మొగ్గ, విరహి = వియోగులకు, దారకంబయ్యెన్ = ఛదకమాయెను.

తా. వసంతర్తువునందు మోదుగులు పుష్పింపఁగా నామొగ్గ వంకరగా నెఱుఁగి యుండుట వలన నప్పుడు పుట్టిన మనస్సుని బొడ్డు గోసిన నెత్తురుతోడి లిక్కి కొడవలి వలె నుండెననియు, నది విరహంబకు వేధఁ జేయునదియై యుండె ననియు భావము.

చ. కునుమములెల్లఁ గామినులఁ కొప్పుల నుండ నటుండ లేమి సి

గ్గెనఁగఁగ వంగినట్లు జనియించె నన లృటి వంగి జీవితే

శ నమితి గొమ్ములం గరచిఁ చల్లఁ గుచక్షణి కాంగరాగ మా

టనదె యటంచు రాగిలిన యట్టులు రాగిలి విచ్చెఁ గింశుకే. 118

టీ. కునుమములెల్లన్ = సమస్తపుష్పములును, కా...లన్ - కామినుల = యనకులయొక్క, కొప్పులన్ = ధమ్మిలములయందు, ఉండన్ = ధరింపఁబడి యుండఁగా, అటుండలేమిన్ = తామట్లుండలేకపోవుటచేత, (నిగ్గంధములగుటచేతననుట.), సిగ్గనఁగఁగ = లజ్జ యతిశయింపఁగా, వంగినట్లు = నమ్రములై నటువలె, ననల్ = మొగ్గలు, జనియించెన్ = పుట్టెను, మఱి = పిమ్మట, వంగి = అట్లేవంగియుండి, జీవితేశసమితి - జీవితేశ = అశ్రీలపాణనాథులయొక్క, సమితి = సమాహము, కరచి = రసముదీసి, కొమ్ముల = చిన్ననగ్రోవులచేత, చల్లన్ = చిమ్ముచుండఁగా, (మోదుగుపూమొగ్గల రసముదీసి వసంతములాడుదురనుట), కు...ట - కుచ = స్తనములయందు, క్షణి = క్షణమాత్రముండెడు, అంగరాగమాట = మైపూఁతుగుట, అసదె = స్వల్పమా, (అన్ని పుష్పములవలె గొప్పలయందుండుటకంటె జన్నులపై జేరుట సామాన్యము గాదనుట), అటంచున్ = అనుకొని, రాగిలినయట్టులు = రంజిల్లినభంగి, రాగిలి = రక్తిగలిగి, కింశుకే = మోదుగు చెట్టునందు, విచ్చెన్ = వికసించెను, ఎఱుఁగె మోదుగుఁబువ్వులు వికసితై ననుట.

ఉ. నైపుణిఁ జందనాద్రి గహానద్రుమ సారభ వీచిఁ దామ్రప

రీపరిలబ్ధ మాక్షిమణిప్రకరంబులు దోచి దక్షిణా

శాపవనుండు నల్లు వెదఁ జల్ల జనించెన కాక వీనికే

లా పొడమంగ నప్పొలపఁ మప్పుడు నా వనిఁ దోచెఁ గ్రొన్ననల్.

టీ. దక్షిణాశాపవనుండు = దక్షిణదిగ్గాయువు, నైపుణి = నేర్పుచేత, తామ్రపర్ణి = తామ్రపర్ణినదియందు, పరిలబ్ధ = గ్రహింపఁబడిన, మాక్షిమణి = ముక్తామణులయొక్క, ప్రకరంబులు = సమాహములును, చం...చిన్ - చందనాద్రి = మలయపర్వతముయొక్క, గహన = అరణ్యమందలి, ద్రుమ = చందనవృక్షములయొక్క, సారభ = పరిమళముయొక్క, వీచిన్ = తరంగమందు, తోచి = తోఁగఁజేసి, (తడిపి

యనుట), చల్లువెదక్ = చల్లెడువెదయందు, (లోకమందు గొర్తివెద, చల్లువెద యని రెండువిధములు. వానిలో వరుసగా నేర్పడియుండునది గొర్తివెదయును, అంతట వ్యాపించియుండునది చల్లువెదయును గనుక చల్లువెదయన్నాడు.), చల్లక్ = చిత్తనము నేయఁగా, జనించెనకాక = మొలిచెనేకాని, అప్పుడు = అవసరకాలమందు, వీనికిక్ = ఈ మొగ్గలకు, అప్పొలపము = అపాలుపు, (ముతైములవంటి రూపమును బరిమళము నుట.), పొడమంగక్ = పుట్టుటకు, ఏలా = ఏమిపని, నాక్ = అనునట్లు, క్రొన్ననల్ = క్రొత్తమొగ్గలు, పనిక్ = వనములయందు, (జాత్యేకవచనము.), తోఁచెక్ = కనుపడెను.

తా. వనములయందు ముతైములవంటి రూపము గలిగి పరిమళముతోడ మొగ్గలు పుట్టఁగా మలయమారుతము తామ్రపర్ణి నదిలోని ముతైములేటి యవి మలయవృక్ష పరిమళ లహరీతరంగములలో నేర్పుగా ముంచి యవియే వెదఁబెట్టి చల్లిన కారణము చేత మొలకలెత్తినవేకాని లేనియెడ నీచెట్టమీఁది మొగ్గల కా శృంగార మేలవచ్చునని భావము. ఇట్లు చెప్పటచేత మలయమారుత మొకకర్షకుఁ డని ధ్వనించుచున్నది.

క. వీరుద్ద్రమిధునమేళన

కై రతిపతి యేయ దుస్సి + హరితద్యుతిఁ బై

నారెగయఁ బొటమరించిన

నారసముల మొనలనంగ + నన లవి మించెక్.

115

టీ. వీ...కై - వీరుత్ = లతలయొక్కయు, స్రు = వృక్షములయొక్కయు, మిధున = ద్వింద్వముయొక్క, మేళనకై = సంపర్కముకొఱకు, రతిపతి = మన్మథుఁడు, ఏయక్ = బాణము నేయఁగా, దుస్సి = నాటి యీవలనుండి యావలికిఁబోయి, హరితద్యుతిక్ = పచ్చనికాంతిచేత, పైక్ = ఉపరిభాగమందు, నారెగయక్ = నారయెగని పోవునట్లు, పొటమరించిన = అంకురించిన, నా...గక్ - నారసముల = నారాచములని యెడు బాణములయొక్క, మొనలనంగక్ = అగ్రములోయనునట్లు, ననలవి = అమొగ్గలు, (వృద్ధవిశేషణము.), మించెక్ = అతిశయించెను.

తా. లతావృక్షసంపర్కమునకై మన్మథుఁ డాలతలను వృక్షములను దన నారసములచే నేయఁగా నవి యాలతావృక్షశరీరములలోఁదూటి వెన్నులయందు మొనలఁ జాపుచున్నవో యన్నట్లు మొగ్గలు బలిసె నని భావము.

చ. తనయుదరంబునం బొడమి + తామ్రురుచిచ్చట లుల్లసిల్లఁ గో

ల్కాను ధరణీజ సంతతికిఁ + గోరక దంతము లించుకంత ని

క్కినయది యాదిగాఁగఁ జెలఁగెక్ వనలక్ష్మీ గడుం జెలంగఁగాఁ

జనుఁ బ్రియుఁడైన మాధవుని + సంగతి మీఁదటఁ జాలఁ గల్గుటక్.

టీ. తనయుడరంబునకొకతనగర్భమందు, పాడమి=పుట్టి, తా...లు - తామ్ర
 రుచి=అరుణకౌంతులయొక్క, ఛటలు=సమాహములు, ఉల్లసిల్లకొ = ప్రకాశింపఁ
 గా, కో...కొక - కోల్కాను=వృద్ధిబొందుచున్న, (శిశువులుపుట్టినప్పు డెట్లుగానుం
 దుటయు నానాటికి వృద్ధియగుటయుఁ బ్రసిద్ధము), ధరణీజ=వృక్షములనియెడు, సం
 తతికొ=సంతానమునకు, కో...లు - కోరక=మొగ్గలనియెడు, దంతములు=పండ్లు,
 ఇంచుకంత=కొంచెము, నిక్కినయది=అంకురించినది, అదిగాఁగకొ=మొదలుకొని,
 వనలక్ష్మి=వనలక్ష్మియనియెడు పాలఁతి, కడుకొ=మిక్కిలి, చెలఁగకొ=సంతోషిం
 చెను, ప్రియుఁడు=ఇష్టుఁడు, ఐన, మాధవుని=వైశాఖమాసమనియెడు పురషునియొ
 క్క, సంగతి=సాంగత్యమనియెడుసంపర్కము, మిఁదటకొ=భావికౌలమందు, చా
 లకొ=చాలానట్లు, కల్గుటకొ=కల్గునను హేతువుచేతను, చెలంగఁగాఁజనుకొ=సంతో
 షింపఁదగును.

తా. లోకమందలి స్త్రీలు దమ సంతానమునకుఁ బండ్లు మొలిచెడువఱకు
 బాలింతలై పురుషసాంగత్యము లేకుండి పండ్లు మొలవఁగానే పురుషులు దమతో
 సంభోగింతురని సంతోషపడినట్లుగానే, వనలక్ష్మియు వృక్షములు చిగిర్చి వృద్ధియై
 మొగ్గలు పాడమిన కారణంబున నావృక్షములు బిడ్డలనియును, మొగ్గలు వారిపండ్లని
 యును, వైశాఖమాసము తన పురుషుఁడనియును, బ్రకాశము సంతోష మనియును,
 నన్నట్లు చెలవయ్యె నని భావము. వనలక్ష్మి యనియు, మాధవునిసంగతి యనియుఁ
 జెప్పట వలన, లక్ష్మీ మాధవ సాంగత్యము యుక్తమే యని భావము. బాలింతలకు
 బిడ్డలకు దంతములు మొలచు నంతఃకరుఁ బురుష సంపర్కము గూడదని స్మృతు
 లయందుఁ బ్రసిద్ధము.

సీ. మును నన ల్దమిఁ బట్టి * ముంగొల్లముక్కుజో,
 డనలఁ బీలిచి పనఁకొనిన విడిచి
 పరువంపు విరి గొందు * లరసి చాలై త్రోవఁ,
 బెట్టి యారము లీఁగు * పిండుఁ దగిలి
 వ్రొవ్విరి దొలుత నొక్కడు గని యది వ్రాలు,
 తఱి దాని నిలఁబడఁ * దాకి గ్రోలి
 యాకురాల్చుగండ్ల * నానెడు నాన నిం,
 తడుగూది బం కంటి * యంగలార్చి
 తే. యెట్టకేలకు నొకఁ డబ్బఁ * బొట్టనిండ
 గ్రోలి యది గాలిఁ గదలినఁ * గూలు నగుచు

బ్రహ్మదవనపాలికలు వేడ్క • బట్ట నగుచు
మధుదినాదిక్షుధాభ్రము • నృధుపచయము.

117

టీ. మ...ము-మధుదినాది=వసంతర్తుప్రథమదినమందు, యుధా = అఱికిచేత, భ్రమత్ = క్రమమగుచున్న, మధుపచయము = తేటిగుంపు, మును = మొదలను, ననల్ = మొగ్గలను, తమిక్ = మోహముచేత, ముంగాళ్లక్ = అగ్రాంఘ్రిలచేత, పట్టి = అవలంబించి, ముక్కుజోడనలక్ = నాసికాచిలద్వయములచేత, పీలిచి = దూఁటికొని, పసర్కొనినక్ = పసరువాసనరాగా, విడిచి = వానివిసర్జించి, ప...లు = పరువంతు = పక్షములగు, విరి = పూలుగల, గొండులు = మూలమూలలు, అరసి = వెడకి, చాలై = గుంపుగొని, త్రోవఁబెట్టి = పోవుటను మార్గముఁబెట్టి, ఈరములీగు = పొదలుదూఁతుడు, పిండుక్ = సమాహమును, తగిలి = వెనుముట్టి, తొలుతక్ = ప్రథమమందు, క్రొవ్విరిక్ = క్రొత్తపుష్పమును, ఒక్కఁడు = ఒకభృంగము, కని = చూచి, అదివ్రాలుకటిక్ = అదిముసరికొనునప్పుడు, దానిక్ = అభృంగమును, ఇలఁబడక్ = భూమియందుఁబడునట్లు, తాఁకి = తగిలి, క్రొలి = మకరందముఁబాసముసేసి, అకురాలుపుగండ్లక్ = అకులురాలిన తొడిమల మొదళ్లయందు, అనెడునాసక్ = పాసముసేనెడునాశచేత, ఇంత = కొంచెము, అడుగూఁది = పాదమునిలిపి, బంక = అప్పంతమూలనిర్యాసము, అంటి = స్పృకించికొని, అంగలాభి = కాలువెలుపలికిరాక భేదపడి, ఎట్టకేలకుక్ = కొంతసేపునకు, ఒకఁడబ్బక్ = ఒకపుష్పముదొరకఁగా, పొట్టనిండక్ = కడుపునిండునట్లు, క్రొలి = మకరందపాసముసేసి, అది = అపుష్పము, గాలిక్ = వాయువుచేత, కదలినక్ = చలింపఁగా, నగుచుక్ = నవ్వుచును, ప్రమదవనపాలికలు = శృంగారవనములను బరిపాలించెడు పాలఁతులు, పట్టక్ = పట్టుకొనుటకు, అగుచుక్ = చుర్చలములై వశపడుచు, కూలుక్ = క్రిందఁబడును.

సీ. మరుదూధ మలయాహి • గరధూమ్యలనుగళ,

నృనసిజ రథపదాంజనకళికలు

త్రానధావచ్చిశిరత్యక్తబాష్పముల్,

పికపంచమన్వరోద్భేద వీణ

లబ్ధైగమన్మరందాసార జంబువుల్,

హిందోళ సాక్షాన్ముకుంధరోచు

లభిసారికాంకురోద్భవన్నీల గుళికలు,

జాత్యనుల్లననాత్తశావతతులు

తే. చైత్రసంజీవనావధీజాతచేత

నాత్మజని హేతు తరువుసార్యయి యువతి

కరవిధూతహసంతి కేం గాలచయము

లగుల పజ్జులు వసుల నాత్మాడఁ దొడఁగె.

118

టీ. మ...మ్య-మరుత్=వాయువుచేత, ఉధ=పహింపబడిన, మలయ=మలయ
పర్వతమందలి, అహి=సర్పములయొక్క, గర=విషముయొక్క, ధూమ్యలు=ధూమ
సమాహమలైనట్టియు, (వాయువశముచేతనే పొగలెగయుననియు విషధూమములు
మిగుల నల్లదై యుండుననియు భావము.), అ...లు-అనుగళిత్=విడువక జాటుచున్న,
(ఇది యంజన కళికలకు విశేషణము.), మనసిజ=మన్మథునియొక్క, రథవద=బండిచ
క్రమలయందలి, అంజనకళికలు=కంచెనముద్దలయినట్టియు, (వసంతర్తువునందుఁ గ్రొ
త్తగా మరుఁడు వెడలెఁ గావునఁ జేరుచక్రముల కప్పడు కంచెనవేయఁగా నాచక్ర
ములు దిరుగునప్పు డా కంచెనముద్దలు జాటుననుట.), తా...ల్-త్రాస=భయము
చేత, ధావత్=పాటిపోవుచున్న, శిశిర=శిశిరర్తువుచేత, త్యక్త= విడువబడిన, బా
ష్పముల్=కన్నీళ్లైనట్టియు, (శిశిరర్తువు వెడలినప్పుడు దుఃఖించెననుట.), పి...లు-
పిక=కోయిలలయొక్క, పంచమస్వర=పంచమ స్వరముయొక్క, ఉత్పేద=పుట్టుట
కు, పీఠలు=కస్తూరిపీఠలైనట్టియు, 'పికఃకూజతిపంచమమ్' అని నిఘంటువు. పీఠయం
దు పంచమస్వరముండుటకు 'శ్రుతిభ్యస్సుస్వ స్వరాష్టడర్థ గాంధార మధ్యమాః,
పంచమా ధైవతకాధ నిసేద ఇతిసప్తధా, తేషాం సంజ్ఞా స్పరిగమ పథనీత్యపరామ
తాః' అని సంగీతశాస్త్రము. అబ్ధాగమత్ = షర్మాకాలమువలె నాచరించుచున్న,
మరంద=మకరందముయొక్క, అసార=ధారాసంపాతమునకు, జంబువుల్=నేరేడు
పండులైనట్టియు, (షర్మాకాలమందు నేరేళ్లుఫలించుననుట, అబ్ధాగమమనఁగా సంక
త్యరాగము, అబ్ధాగమమే అబ్ధాగమని క్లిష్టరూపకము.), హిం...లు-హిందోళ
=అకాలమందుఁ బాడఁదగిన విష్ణుప్రియమైనహిందోళ గానమునకు, సాక్షత్=ప్రత్య
క్షమయిన, ముకుంద=కఠినేల్పయొక్క, రోచులు=శరీరకాంతులయినట్టియు, 'శిశి
రస్య వసంతస్య సంధా హిందోళరాగకమ్' అని సంగీతశాస్త్ర ప్రసిద్ధము. కావున
నప్పు డా రాగమునకు సంతోషించి ప్రసన్నుడైవచ్చి గోవిందుని శరీరకాంతులవలె
నుండెననుట. అ...లు-అభిసారికా=ప్రియులకొఱకు సంకేత స్థానములను గూర్చి పో
వుచుండెడు శ్రీలయొక్క, 'కాంతార్థి నీకు యాయాతి సంకేతం సాభిసారికా' అని
యమరము. అంశుక=వస్త్రములకు, ఉద్యన్మీలగుళికలు = సద్యోమైత్ర్య సంపాదక
ఘటికా విశేషములు, (అభిసారికలు తమ గోపనార్థమై నీలవస్త్రములుధరింతురనుట),
బా...లు - బాతి = బాబావలన, అనుల్లసన = ప్రకాశములేకుండుటంబట్టి, అక్ష=

పొందఁబడిన, కాప=తిట్లయొక్క, తతులు = సమాహములైనట్టియు, (వసంతర్తువంగు జాజాల విక సిల్లపు గావుననవి వసంతునిఁ దిట్టఁగా నాకాపములే యిట్లు వచ్చెననుట), చె...లు=చైత్ర=చైత్రమాసమనియెడు, సంజీవనాధి=సంజీవనాపధముచేత, జాత = ఉదయించిన, చేతన = చైతన్యముగల, ఆత్మ = తమయొక్క, జని = జన్మమునకు, హేతు=కారణములగు, తరు=వృక్షములనుగూర్చి, పునర్యాయ=మిడిపోవుచున్న, యువతి=ఉనిదలయొక్క, కర=హస్తములచేత, విధూత=పాణఁజల్లఁబడిన, హసంతికా=కుంపట్లయందలి, ఇంగల = బొగ్గులయొక్క, చయములు = సమాహములైనట్టియు, 'నిర్ధూ మాంగారభరిత హసంతికాయంత్రస్యచ' అనిభోజరాజన్మట్లు, చలికాలమందు శ్రీలు కుంపట్లైతియుండి వసంతర్తువు రాఁగానే చలిదీపఁ గావున నాకుంపట్లు పారఁ జల్లగా నందలి నల్లబొగ్గులకు వసంతర్తువ గెడు సంజీవనాపధము దగిలి ప్రాణములువచ్చి తమ జన్మములకు హేతువులగు వృక్షములను గూర్చి మరలఁ బోవుచున్న ట్లుండెననుట. అకులపజ్జులు=కుమ్మెదలగుంపులు, వసులక్=వనముల యందు, అట్టాడక్=పంచరించుటకు, లొడఁగక్=ఉపక్రమించెను.

తే. ద్విజతఁ గాంచియు మధుసేవఁ విడువలేక

జాతిఁ బాసిన తేంట్లనిఁస్వనముఁ గూడు

కొనుటనో యనఁ గోకిలఁస్వనము సెలఁగెఁ

దనకు మఱి పంచమత్వంబు • దప్పకుండ.

119

టీ. ద్విజతఁగాంచియు = విప్రత్వమును బొందియును, 'దంతవిప్రాణ్ణా ద్విజా' అని నిఘంటువున్నదిగానఁ దుమైదలు నండజము లగుటచేతఁ బఠ్యులయ్యె ననుట. మధుసేవక్=మద్యపానమును, విడువలేక = విసర్జింపలేక, (మకరందపాన మనుటయు నిది కోకిలపర్యాయ మైనప్పుడు ద్విజత్వమును వసంతర్తు సేవయనుట.), జాతిక్=తమద్విజజాతిని, పా...న్ - పాసిన=విడిచిన, తేంట్ల=కుమ్మెదలయొక్క, నిస్వనముక్=నాదమును, కూడుకొనుటనో = సంయోగించుటచేతనో, (కుమ్మెదలు మధుసేవవలనఁ గులభృష్టము లయినవనియును, (జాజినివిడిచె ననుట.), అనక్=అను నట్లు, కోకిలస్వనము=పిక స్వరము, తనకు, మఱి=పిమ్మట, పంచమత్వంబు = పంచ మస్వరత్వమును, విదన మహాపాతకుడగుటయును, 'పికఃకూజతిపంచమమ్' అన్నట్లు పంచమ స్వరత్వమునుటయుఁ 'దత్సంయోగీచ పంచమ' యనున ట్లుందువనాడ గుటయు ననుట, తప్పకుండక్=తప్పిపోకుండునట్లు, చెలఁగక్=ఓప్పెను, (కోకిలము లకుఁ బంచమస్వరము గుఱుటముగా వచ్చెననుట.)

ఉ. పూచినమావులం దవిలి • పూవిలుజోదున కమ్మె మాధవుం

డేచిన శంక నాతఁ డవి • యేకొనియే పథికావరీజయ

శ్రీచణఁ డయ్యె నట్టిద యుక్తత్యముచే నగునట్టిపీడయుం
గోచరమానె దైవ మనుకూలము నై పరుమేలు దీక్షింక. 120

టీ. మాధవుండు=వసుంతుండు, పూ...లన్-పూచిన = శరీరముపూచిన, మా
పులక=గుఱ్ఱములను, తవిలి=అంటి, ఏ...కక - ఏచిన=అతిశయించిన, శంకక=
అనర్థశంకచేత, పూవిలుబోదునకుక=కుసుమకౌర్మకునకు, అమ్మెక=విక్రయించె
ను, (గుఱ్ఱములకు శరీరములు పూచెనేని యవి కీడుసేయుట యశ్వశాస్త్రప్రసిద్ధ మను
టయుఁ బూచిన మామిళ్లనుటయును), అవియేకొనియే=ఆ పూచిన మాపులనే కొనియే,
అతఁడు=అమన్మధుండు, ప...డు-పథికావశ్య=విరహిసమాహమయొక్క, జయశ్రీ
=జయసంపదయందు, చణఁడు అయ్యెక=సమర్థుడయ్యెను, అట్టిద=అట్టిదేకదా,
అక్యత్యముచేక=దుష్కార్యముచేత, అ...యుక-అగునట్టి=కలుగునట్టి, పీడయున్
=ఆ ర్థియును, దైవమనుకూలమునై=దైవమనుకూలించియుండియు, పరుమేలు - పరు=
శత్రువుయొక్క, మేలు=మంచికౌలము, తీక్షింక=సమాప్తికాగా, గోచరమానె=
తనకుఁ గనుపడునా, (మాపుల నమైనవాఁడు మాధవుండుగనుక దైవ మనుకూలమై యని
చెప్పెను, దైవానుకూల్యమున్న పప్పుడు జయ మెవ్విధముననైనఁ గలుగుననుట.)

తా. వసుంధరువునందు మామిడిచెట్లు లెస్సగాఁ బూచెననియును, మనస్థిగుఁడా
పుపులచేతఁ బథికులను జయించె ననియును భావము. కీడు చేయవలసిన పూచినమాపులు
జయప్రదము లయినట్లు చెప్పటవలన వ్యాఘాతాలంకారము. 'స్వాద్వాన్యూతో
తథాకారి తథాకారిక్రియేత చేత్' అని దానిలక్షణము. ఆవ్యాఘాతాలంకారము
మాపు అను తావున శ్లేషమాలకాభేదాతిశయోక్తిచేత ననుప్రాణితము గనుక నా
రంటికిని సంకరము దీని కర్థాంతరన్యాసాలంకారముతో సంస్పృష్టి.

మ. ఉరుశక్తి నృధుమానదోగ్ధ పిదుకకఁ జ్యోత్స్నిగవీచంద్రీమన్
స్ఫుర దూధఃప్రవిముక్తమైన నిబిడఃజ్యోత్స్నాపయఃపూరముక
వ్వీరియంబాతినగొజ్జెగల్గిరియ మున్నీరైన యొక్కమ్మనీ
రు రహిం గూడిన నేర్పరించుగములైఁ రోలంబకాదంబముల్. 121

టీ. మధుమానదోగ్ధ - మధుమాన = వసుంధరువనెడు, దోగ్ధ = పాలుపినుకు
వాఁడు, ఉరుశక్తిక=మహాబలముచేత, పిదుకక=పిండకగా, జ్యో...ముక - జ్యో
త్స్ని=వెన్నెలరాత్రియనెడు, గవీ=గోవుయొక్క, చంద్రమః=చందమామయనెడు,
స్ఫురత్ = గొప్పదైన, ఉధః = పొదుఁగువలన, ప్రవిముక్తమైన=వరిసిన, నిబిడ=
దట్టమైన, జ్యోత్స్నా=వెన్నెలయనెడి, పయః = పాలయొక్క, పూరముక =
సమాహమను, వి...ర్-విరియంబాతిన=వికసించిన, గొజ్జెగల్గె = గొజ్జింగిళాబా,
కురియక=వర్ణింపకగా, మున్నీరైన = సముద్రప్రాయమయిన, అక్కమ్మనీరు =

అమకరందమును, రహిక్ = సాంపుగా, కూడినక్ = కలిసికొనఁగా, రోలంబకాదంబములో - రోలంబ = తుమ్మెదలనియెడు, కాదంబములో = కలహంసలు, గములై = గుంపులై, ఏర్పరించుక్ = ప్రత్యేకపఱుచును. (వెన్నెలయందు గొజ్జెగఘాడనెను తుమ్మెదలు గ్రోలెననుటయు, హంసలు పాలు నీరు వేణు పఱుచుటయు ప్రసిద్ధములనుట). రూపకాలంకారము.

ఉ. దిగ్గియ నంచ దూఁడు గొని + తీర వనేక్షువువంకమీఁదుగా

నగ్గడ పుల్ల కేసరమునందు వసింపఁగ నెక్కునూలిను

స్ప్రిగ్గము నం దనారత మరంద సరస్వరవిందగోష్ఠికిఁ

వెగ్గల మాడుతేంట్లు మరువింటికిఁ బూనె గుణద్వయత్వము. 122

టీ. దిగ్గియక్ = దీర్ఘి కయందు, (రూ. డిగ్గియ), అంచ = హంస, తూఁడు = కమలనాళమును, కొని = గ్రహించి, తీ...గాక్ - తీర = దరియందలి, వన = వనముయొక్క, ఇక్షువు = చెఱుకుయొక్క, వంకమీఁదుగాక్ = వంపుమీఁదుగా, అగ్గడక్ = అప్రాంతమందు, పు...దుక్-పుల్ల = పుష్పించిన, కేసరమునందుక్ = పొన్నచెట్టునందు, 'పున్నాగః పురుషస్త్రుజః కేసరోదేవల్లభః' అని నిఘంటువు. వసింపఁగక్ = వ్రాలఁగా, ఎ...ముక్ - ఎక్కు = అచెఱుకునకెక్కినట్టి, నూలి = అచిననాళ తంతు సంబంధియగు, నుక్ = నునుపైన, ప్రగ్గముక్ = నూత్రంబు, అందు = అపొన్నచెట్టున, అ...కిక్ - అనారత = ఎడతెగని, మరంద = మకరందముయొక్కయు, సరసీ = అడ్డిగియయందలి, అరవింద = కమలములయొక్క, గోష్ఠికిఁ = సమాజమునకును, వెగ్గలము = అధికముగా, అడు = సంచరించుచున్న, తేంట్లు = తుమ్మెదలును, మరువింటికిఁ = మన్మథుని ధనువునకు, గుణద్వయత్వముక్ - గుణ = గొనయములయొక్క, ద్వయత్వముక్ = జంటతనమును, పూనెక్ = వహించెను.

తా. ఒక సరస్సులోనుండి హంస తామరతూఁడు ద్రుంచుకొని దాని దరి నున్న చెఱుకు వంకమీఁదుగాఁ బొన్నచెట్టుమీఁద వ్రాలఁగా నాచిననాళతంతువు లాచెఱుకునకుఁ దగుల్కొని యది యొక యల్లెత్రాడుగాను, మఱియు నా పొన్న పూలమకరందము కొఱుకు నా సరస్సునందలి కమలముల మకరందము కొఱుకు నెడ తెగక చాలుగట్టి యాచెఱుకువంకమీఁదుగానే తిరుగుచున్న తుమ్మెద లొక్క యల్లె త్రాడుగాను, ఈరెండును రెం డల్లెత్రాళ్లుగా మన్మథునికి ధనుస్సయిన యాచెఱుకున కమరెనియును, బాంధ విజయమునకై మన్మథుఁడు తన వింటికి బటువుగా రెండల్లె త్రాళ్లు వేసికొన ననియు భావము.

చ. నిడుద మధూళిక ల్నడుమునే కొని తీరగలు సాగఁ జుట్టుకొం

* చడవిఁ గడార కాచకటాకాకృతి సుళ్ల మెలంగె గాడుపుల్

జడగతి నధ్వనీనపరిషత్పటునిశ్వసితానలం బెదు

ర్పడ మటి సార్పలై సుఱసుఱం దుద సుళ్లగ స్త్రుక్కెనో యనన్.

టీ. ని...ల్ - నిడుద = పొడుపులగు, మధూళికల్ = మకరందధారలను, నడుమునే = భూమినిబడకుండపథ్యభాగముననే, కొని = గ్రహించి, తీరగలు సాగఁ = మకరందము జగటగావునఁ దీరగలు సాగునట్లు, చుట్టుకొంచున్ = నలయితములై చు, గాడుపుల్ = వాయువులు, అ...బు - అధ్వనీన = పథికులయొక్క, పరిషత్ = సమాహమయొక్క, పటునిశ్వసీత = నిట్టూర్పులయొక్క, అనలంబు = అగ్ని, ఎదుర్పడఁ = తనకెదురుగాఁగా, మటి = పిమ్మట, సార్పలై = మంటలతోఁగూడినవై, సుఱసుఱన్ = సుఱసుఱమునఁగా, తుదన్ = అగ్రమందు, సుళ్లగ = అవర్తములుగలుగఁగా, స్త్రుక్కెనో యనన్ = కోషించెనో యనునట్లు, అడవిన్ = అరణ్యమందు, కడార = కపిలవర్ణముగల, 'కడారకపిలఃపిఙ్గ' అని నిఘంటువు. కాచకటక = గాఙాచుట్టయొక్క, లకృతి = లకారమువంటి యాకారముగల, సుళ్లన్ = అవర్తములచేత, జడగతిన్ = మందగమనముచేత, మెలంగెన్ = సంఛరించెను.

తా. పుష్పములనుండి జాతెడు మకరంద ధారలు క్రిందబడకుండ నడుమునే గ్రహించి తీరగలు సాగునట్లు నలయితములై గాజాలవలెఁ గపిల వర్ణము గలిగి యడవులయందు వాయువులు సంఛరింపఁగా విరహులయొక్క నిట్టూర్పుచిచ్చెదుఱుపడఁగా మండుచునగ్రముల సుళ్లవలె ముడుచుకొని సుఱసుఱ స్త్రుక్కెనో యన్నట్లుండె నని భావము.

చ. కురిసినక్రిందిపుప్పొడులఁ గొంచు నగంబుల మీఁదికై పిశం

గరుచులఁ గొన్ని పెల్లెగసె * గాడ్పులను శృతి మాధవుండు రా

నెరవుగఁ బూవు సొమ్మిడి వానేందిర భూమికి వెండి మెట్టదా

మరరవణంబు రాఁ గొన భ్రీమద్గతులౌ మలుచుట్టులో యనన్.

టీ. కు...లన్ - కురిసిన = పుష్పములనుండి రాలినట్టి, క్రింది = వృక్షముల క్రిందనున్న, పుప్పొడులన్ = పుష్పరజములను, కొంచున్ = గ్రహించుచు, అగంబుల మీఁదికై = వృక్షములపైకేఁగాను, పిశంగరుచులన్ = పచ్చనికొంతులచేత, కొన్ని = కఠిన్యములగు, గాడ్పులనుళ్లు = వాయువులయొక్క యావర్తములు, (కర్తృపదము.), పతి = భర్తయగు, మాధవుండు = విష్ణుఁడు, (వైశాఖమాసముననుట), రాన్ = రాఁగా, వానేందిర = వనలక్ష్మి, పూవుసొమ్ము = పుష్పము లనియెడు,

మి...బు-మెట్టదామర=స్థలకమలమనియెడు, రవణంబు=భూషణము, రాజ్=రాజుగా, భూషణము, భూమిక=శేలకు, ఎరవుగనిడి=ఎరవుగాఁబెట్టి, వెండి=మణియు, కొనజ్=తీసికొనఁగా, భ్రమద్గతులై - భ్రమత్=తిరుగుచున్న, గతులై=గమనములుగల, మలచుట్టులోయనజ్=చీలలోయనునట్లు, పెల్లు=అధికముగా, ఎగజెజ్=ఉద్గమించెను. సుశ్లనుకర్తృపదమునకు 'సలోలోశ్చ' అను సూత్రముచేత సుల్లోపమై యారూపము వచ్చెను.

తా. భూమికిని దనకును భర్తయగు మాధవుఁడు రాగా, ననలక్ష్మీ తనకుఁగల పూవుసామును భూమికెరవుగాఁబెట్టి భూమికిఁగల మెట్టదామర యను వేటొక వింతసాము తాను బెట్టుకొనఁగా మరలు దిరుగుచున్న మరచుట్టులో యనునట్లు చెట్లక్రింద రాలిన పుష్పాదులు రేచికొని పచ్చని వన్నెగలిగి కొన్ని కుడిగాడ్పులు చెట్టుపై కగసె నని భావము.

చ. తరుణుల లదోనిదాన మధుఁధార నన ల్వకుళాళి నింపఁగాఁ
దరుణుల మేము గామె యని తద్గతలై వనదేవత ల్గురం
ధర వకుళౌఘ మెల్లను నన ల్గనఁ గ్రాయఁగ నించుబుగ్గల
దొరసె మధుప్రపూర్ణత మఁధూకములం బృథు పొండు పుష్పముల్.

టీ. తరుణుల్=యువతులు, అ...రజ్-అదోనిదాన-అదః=ఈపుష్పములకు, నిదాన=అదికొరణమయిన, మధుధారజ్=మద్యధారచేత, వకుళాళి=పొగడచెట్ల పక్షియందు, ననల్=పుష్పములను, నింపఁగాజ్=నిండింపఁగా, 'వకుళౌముఖినీధునా' అన్నట్లునుట, ఏమ=మేము, తరుణులముగామె=యువతులముగామా, అనికల నుచు, తద్గతలై-తత్=ఆ వనమును, గతలై=పొందినవై, వనదేవతల్ = వనదేవతలు, సురజ్=మద్యముచేత, (మకరందముచేతననుట), ధరజ్=భూమియందు, వకుళౌఘము=పొగడలగుంపు, ఎల్లను=సమస్తమును, ననల్గనజ్=మొగ్గలుజేయునట్లు, క్రాయఁగజ్=ఉమియుటకై, నిం...లు-నించు=నిండించియున్న, బుగ్గలు=పుష్కిళ్లు, అన్మధూకములజ్=అను ఇప్పజెట్లయందు, పృ...లు-పృథు=పెద్దవియుగు, పొండు=తెల్లనగు, పుష్పములు=పువ్వులు, మధుప్రపూర్ణతజ్ - మధు=మకరందముచేత, ప్రపూర్ణతజ్=మిక్కిలి నిండియుండుటచేత, దొరసెజ్=పొరెను.

తా. ఇప్పపువ్వులు మిగులఁ జెల్లనై మకరంద భరితములై యుండఁగా దశ విధదోహదములలో నొకఁడైన ముఖినీధువుచేతఁ దరుణులు పొగడచెట్లను బుష్పింపఁ జేయఁగాఁ జూచిన వనదేవతలు తామును దరుణులగుట నారీతిగానే సమస్త వనశ్ పృథ్వములను బుష్పింపఁ జేయుటకై యత్నపడి యుమియుటకై తెల్లని మద్యముఁ బుష్కిల్లఁ బట్టియుండఁగా నా బుగ్గలవలెనుండె నని భావము.

చ. తరుణుల కొంగిట న్ననుచుతమ్ము వృథా విరులెత్తి చేసె మో .
 పరులుగఁ జైత్రుఁ డందుఁ దదాభావమనోభవవహ్ని వెచ్చి ని
 ర్భరమధుపాలిధూమము పరాగపు నీటును దేనకట్టెచాఁ
 దరుదుగఁ దాల్చుఁగాఁ గొరవులై యొలుగంబడఁ గొన్ని భూజముల్ .

టీ. త...టా-తరుణుల=ఉచితలయొక్క, కొంగిట=అలింగనముచేత, న
 ...ముక్క-ననుచు = పుష్పించునట్టి, తమ్ము=తమ్మును, (గోరింటలను), 'అలిగ్గనా
 క్కురవక' అన్నట్లునుట. వృథా=వ్యర్థముగా, విరులెత్తి=పుష్పములెత్తి, చైత్రుఁడు
 =వసంతర్తువు, మోఁపరులుగఁ=బరువుమోసెడువారిఁగా, చేనెక=ఓనర్చెను, అందుక
 =ఆనుచు, త...హ్నిక-తత్=ఆయువత్యాలింగనముయొక్క, అభావ=లేమిచేత,
 మనోభవ=మనస్థభసంబంధియైన, పహ్నిక=అగ్ని చేత, వెచ్చి = దగ్ధములై, ని...
 ము-నిర్భర=నిబ్బరములైన, మధుప=ఘృతమయొక్క, అలి=పక్షియైనను, ధూమ
 ము=పొగయును, పరాగపు=పుష్పరజోమయమగు, నీటును=భస్మమును, తేనకట్టె
 చాఁదు=మకరందమనియెడు కట్టెచాఁదును, (పచ్చికట్టె కొలువప్పుడు లోపలినిరు
 పైకుదికి చాఁదుగట్టుననుట), అరుదుగఁ=వింతగా, తాల్చుఁగాక=ధరింపఁగా, కొ
 న్ని భూజముల్=కొన్ని చెట్లు, కొలువులై=అలాతములై, (కొరవులనఁగా గురువకము
 లు) ఒలుగంబడెక=నేలవ్రాలెను. (తాపభరముచే ననుటయుఁ బుష్పభరముచే నను
 టయు.) అలాతముననర్థమున శకటరేఫము. క్లేషయందు రేఫద్యయము గ్రహ్యము.

తా. కురవకశబ్దభవములై కొరవు లని చెప్పఁబడియెడు గోరింటలు శ్రీల
 యాలింగనములచేతనే మేము పూయుదుమే యట్టి మమ్ము నీ చైత్రుఁడు బరువుచే
 టఁగాఁ దాను వృథా పుష్పింపఁజేసెనని యాశ్రీల యాలింగనము లేకుండుటవలని
 మదనాగ్నిచేతఁ దపింపఁ బడినందులకుఁ జిహ్నముగాఁ దుష్టేదలు పొగ లెగసినట్లు
 ను, బుప్పొడి బూదిరాలినట్లును, మకరందము దానిలోని నీరుపేరినల్లఁబడి చాఁదుగట్టి
 నట్టుండఁగాఁ నొలుగఁబడి తమపేరు సార్థక మగునట్లు కొలువులవలె నుండెననియును,
 నాకులు మొదలగునవి కనుపడకుండునట్లు లెస్స పూచి యుండె ననియును భావము.
 అలం. గమ్యాత్ప్రేక్ష.

ఆ. ఫలశలాటు లురులఁ నభులకై తమకూడు

చెఱుప మాపు లంటిఁ చెలువ పిండు

మగుడ ననలు నింపఁ మొగము గన్నులు నెఱ్ఱఁ

బాటె మిగుల శౌకఁ పైకములకు.

127

టీ. చెలువపిండు = సుందరీసమాహము, ఫలశలాటులు = పండ్లుగాయలు,
 ఉరులక-రాలిపోవునట్లు, అభులకై=లేటులకొఱకు, తమకూడు=తమ యాహారము

చణుపక = చణుచుటకై, మాపులు = మామిడిచెట్లను, అంటి = స్పృశించి, 'కరస్ప
 ర్శణమాకంద'యనునట్లునుట. మగుడక = మరల, ననలు = పుష్పములను, నింపక =
 నిండింపఁగా, కాకనైకములకుక = చిలుక కోకిలల గుంపులకు, మొగము =
 ముఖమును, కన్నులు = నేత్రములును, మిగులక = అధికముగా, ఎఱ్ఱబాటక =
 కోపముచేత నెఱ్ఱనయ్యెను, (చిలుకలకు ముఖమును గోయిలలకుఁగన్నులును పసంతర్ద్రువు
 నందు మిక్కిలి యెఱ్ఱనైయుండుట ప్రసిద్ధమనుట). అలం. 'హేతూత్పేక్షగమ్య.

మ. అతులప్రేమరసార్ద్ర యోర్తు ప్రియహాసస్యక్రీడ సంకేత వం
 చితయై తత్త్వణజాంగజజ్వరమిళఃచ్ఛిత్తభ్రమం బూని నా
 పతి నోవృక్షమ కానవేయన సపుష్పం బయ్యెఁ గోఁ గంతలో
 నతఁడు న్దోచిన నవ్వుడు నివరిసెఁ బ్రాంతాంచన్న మేరుద్రువుక.

టీ. అ...ర్ద్ర - అతుల = సమానములేని, ప్రేమరస = ప్రేమడిచేత, అర్ద్ర = సరస
 యైన, ఓర్తు = ఒక్కనాటి, ప్రి...డక - ప్రియ = తననాథునియొక్క, హాస్యక్రీడక =
 పరిహాసక్రీడయందు, (దాఁగిలిమూఁతనునుట), సంకేత = సంకేతస్థానమందు, వంచి
 తయై = మోసపోయినదై, త...బు - తత్త్వణజ = అప్పుడే పుట్టిన, అంగజజ్వర = విరహ
 జ్వరముతోడను, మిళత్ = కూడికొన్న, చిత్తభ్రమంబు = మనశ్శాంచల్యమును, ఊని =
 ధరించి, ఓవృక్షమ = ఓచెట్టా, నాపతిక = నానాథుని, కానవే = చూడవా, అనక =
 అనిపల్కఁగా, గోఁగు = కర్ణికారము, సపుష్పంబయ్యెక = పుష్పములతోఁ గూడిన
 దయ్యెను, 'సల్లాపతఃకర్ణికారక' అన్నట్లునుట. అంతలోక = అపల్కరించునంతలో,
 అతఁడుక = ఆ ప్రియుఁడును, తోచినక = కానరాఁగా, నవ్వుడుక = నవ్వఁ
 గానే, (అశ్రీయనుట), ప్రాంతాంచన్న మేరుద్రువుక - ప్రాంత = చేరువను, అంచ
 త్ = ఒప్పుచున్న, నమేరుద్రువుక = సురపాన్న చెట్టును, విరిసెక = పుష్పించెను. 'నమే
 రుర్హసిలేనచ'

తా. ఒకశ్రీ. తన నాథునిఁ గనుమఱచి వెదకుచు నొక కొండగోఁగును
 బలుకరింపఁగా నదియును, తననాథుఁడు గనిపించిన నాయింతి నవ్వఁగానే యాచేరు
 వనున్న సురపాన్న చెట్టును బుష్పించె నని భావము.

తే. స్థాణు వొక్కండు మగవాఁడు + దలక కుమియ
 ఫల మొనఁగె నట్టె కినియక + పద్యవదన
 వదన సురఁ గూర్చి నొనఁగ నీవలదె పుష్ప
 మైన ననుమాడ్కి నుమిసిన + ననిచెఁ బొగడ.

129

టీ. స్థాణువు = మొద్దును, కివుఁడును, ఒక్కండుమగవాఁడు = ఒక్కపురు
 షుఁడు, దలక = సంకోచింపక, ఉమియక = ఉమ్మివేయఁగా, కినియక = కోపించి

పక, ఫలమొసంగె = పండిచ్చెను, (కోరికనిచ్చెను), 'స్థాణురద్రుమాపతి' అని అమరము. స్థాణువుపై బోయ కన్నప్ప యనువాడు పూజార్థము పుక్కిటి సుర సుమియఁగాఁ గోపగింపక కామితఫలమిచ్చెనట. ఇది శ్రీకాళహస్తి మాహాత్మ్యప్రసిద్ధము. అట్టె = అప్రకారమే, పద్మవదన = తమ్మివంటి మొగముగల యువద, వదన సుర = తనసోటి యందలి మద్యమును, కూర్మిక్ = ప్రేమచేత, ఒసంగె = ఇయ్యఁగా, పుష్పమైన నీవలదే = పూవేనియు నీవలదా, అనుమాడ్కిక్ = అనియెడు రీతిచేత, ఉమినీన = ఉమియఁగా, పొగడ = తకుళవృక్షము, ననిచెక్ = పుష్పించెను. 'వకుళో ముఖసీధునా'

తా. మున్నొక్క మగవాడు స్థాణువు పై నుమిన నతనికి ఫలమొసఁగి యుండఁగా, దామరవంటి మోముగల యువతి పుక్కిటి సుర యొసంగఁగా బువ్వైన నియ్యవలదా! అన్నట్లు, పొగడపై నొకమగువ యుమియఁగా నది పూచెననిభావము.

తే. మధువుఁ గాంతలపుక్కిటి • మధువుఁ బేళ్ల

యీర్ష్యఁ బన సూపఁ బొగడపై • నెలయ దాన

విరిసె దొల్లిటి దళములు • విరులు జడిసె

దీన నగ్గెల్పునకు నుబ్బి • తేటు లార్చె.

180

టీ. మధువు = వసంతమాసమును, కాంతల = శ్రీలయొక్క, పుక్కిటి = బుగ్గలయందలి, మధువు = మద్యమును, పేళ్ల = సమాననామములచేతనైన, ఈర్ష్య = ఈసుచేత, పస = తమతమ హేమ్యలను, చూపక = కనఁబఱచుటకై, పొగడపై = వకుళవృక్షముమీఁద, ఎలయ = వ్యాపింపఁగా, దాన = అవ్యాపించుటచేత, తొల్లిటి దళములు = మున్నున్న పైన్యములు, (అకులనుట), 'దళంజ స్త్రీధళేఛదే' అని నిఘంటువు. విరిసె = విచ్చెను, (రాలెననుట), విరులు = తొల్లింటిపువ్వులు, జడిసె = భయపడెను, (క్రాంతపువ్వులు జడిగొనెననుట), దీన = ఈహేతువుచేత, అగ్గెల్పునకు = అనంతరవిజయమునకు, ఉబ్బి = సంతసించి, తేటులు = తనపక్షముననున్న తుపైదలు, అర్చె = సింహవాదముచేసెను. (ధ్వనిచేసెననుట)

తా. మధువను నామము వసంతర్తువునకును మద్యమునకుఁ జెల్లునుగావున, నా నామైక్య వైరముచేతఁ దమతమ పస పొగడచెట్టుపైఁ గనపింపఁగా, నువదల పుక్కిళ్ల మధువుచే జిగిరించి పుష్పించియున్న యాకులను బువ్వులను రాలించి, వసంతర్తువు పొగడను మరలఁ బుష్పింపఁజేసెననియును; మరలఁ బూచినపూల కలరి తుపైదలు మోసెననియును భావము.

ఉ. మేలొని తాచినం భృగువు • మెచ్చిన వానికి మర్త్య భార్యయా
శ్రీకి నివాస మై చెలిమి • నేయుట నిట్టిప్రళాంతిగల్గె నో

కాకన నాతి దన్ని నవికానము నొంది వనస్థలస్థితా

శోకము నేసె మెచ్చునఁ బ్రసూనరజఃకనకాభిషేకముఁ. 181

టీ. తాచినక = తన్నినను, మేకొని = అంగీకరించి, భృగువుక = భృగుమహామునిని, మెచ్చిన వానిక = మెచ్చుకొన్నయా వెన్నునకు, మ...ర్య-మర్త్య = మనుష్యుడైనరామావతారమందలి, భార్య = గృహిణి, ఔక్తిక = ఐన శ్రీదేవియగు సీతకు, నివాసమై = ఉన్నపట్టె, చెలిమిసేయుటక = స్నేహముచేయుటచేత, ఇ...తి - ఇట్టి = ఈవిధమయిన, ప్రకాంతి = అధికకాంతి, కల్గెనోకాక = కలిగినదోకాక, అనక = అయినట్లు, నాతి = ఒకయింతి, తన్నినక = తన్నుఁగా, వికాసమునొంది = వికసిల్లి, 'అశోకశ్చరణావత్యా' యన్నట్లునుట. వ...ము - వనస్థల = పనప్రదేశమందు, స్థిత = ఉన్నట్టి, అశోకము = అశోకవృక్షము, మెచ్చునక = సంతుష్టిచేత, ప్ర...ముక = ప్రసూనరజః = పుష్పాడియనియెడు, కనకాభిషేకముక, చేసెక = ఒనర్చును.

తా. తొల్లి భృగుమహాముని తన్నుఁగాఁ గోసింపక మెచ్చుకొన్న విష్ణుదేవునికి, రామావతారమందు భార్యయైన సీతాదేవికి లంకయందు నివాసస్థానమై చెలిమిచేయ నా సంబంధముచేత దనకు నట్టి కాంతగుణము గలిగెనో యనునట్లశోకవృక్షము దన్నొక నాతి దన్నుఁగా బుష్పించి పచ్చని పుష్పాడిచేత నాయంతికిఁ గనకాభిషేకముఁ జేసి నట్లుండె నని భావము.

మ. అళు లేతద్వదనేందురాగ మిళనా • ప్రాదుర్భవతోరకం

బుల తే నెల్పుధ లంచు రా నొకతె నొమ్మా మెత్తఁ జైత్రంపుఁ బు
వ్వలలోఁ దద్గుణ లయ్యె గంధఫలిఁ బువ్వులుట్టి పోదోరె నొ
చ్చెల చేఁనై తటచెందుఁ దల్లిబడికో • లట్టటయేకామహి. 182

టీ. ఒకతె = ఒక్కనాతి, నెమ్మామెత్తక = ముఖమెత్తఁగా, అళుబు = తుమ్మెదలు, ఏ...ల్ - ఏతద్వదనేంచు - ఏతత్ = ఈనాతియొక్క, పదన = ముఖమునియెడు, ఇంచు = చంద్రునియొక్క, రాగ = రక్తితోడ, మిళనా = కూసుటచేత, ప్రాదుర్భవత్ = పుట్టుచున్న, శోరకంబుల = మొగ్గలయొక్క, తే నెల్ = మకరందములు, సుధలంచుక = అమృతములని, (తియ్యనై యుండు నని యనుట), 'ముఖరాగేచంపకా' అనునట్లునుట చైత్రంపు బువ్వులలోక = చైత్రుఁడువికసింపఁజేసిన పువ్వుములలో, తద్గుణలయ్యెక = ఆకాంతముగుణములే కలవియయ్యెనా యనికాకుపు, (కాలేదనుట), గంధఫలిక = సంపెంగయందు, పువ్వులుట్టి = పువ్వుము లునయింది, చేఁనై = తిక్తమై, పోదోరెక = వెడలఁగొట్టెను, ఒచ్చెల = ఇదిభోదోక్తి, ఎంచుక = ఎచ్చటనైనను, మహి = ధూమియందు, తటచు = బహుళముగా, తల్లిబడికోలట్టటయేకా = తల్లివర

నగుటయేకదా, (ఈ పద్యము ప్రథమపాదమందామపక్షేపముచేత యతినిర్వహింప వలయును).

తా. ఒకశ్రీ మొగమెత్తఁగా దాని ముఖచంద్రసంయోగమువలనఁ బుట్టిన సంపెంగ మొగ్గలలోని మకరందము చంద్రసుధవలెనే తియ్యఁగా నుండునని తుమ్మెదలురాఁగాఁ జెట్టునఁ బుట్టుటచేఁ బూర్వపు గుణమే కలిగి సంపెంగ పువ్వులు తుమ్మెదలకు మిక్కిలి చేఁడై చేరకుండఁ బాఱిపోలేను; బిడ్డలకుఁ దల్లి గుణమే యుండునని భావము.

చ. అలరెఁ బ్రియాభు వోర్తు ప్రియఃమాట వసంతముఁ బాడ నప్పు డవ్వలఁది నపత్ని భక్తికిని వేల్పులు మెత్తురు గాన రాగముఁ
ఫలమునఁ దన్నుఁ బాడఁగ వసంతుఁడు దా దయచేసెఁ గాక యా
యెలె నిజశక్తి నా యనుచు నీవనకుం గొదవెట్టె నీసునక. 131

టీ. ఓర్తు=ఒక్కఁతె, ప్రియమాట= తనకెప్పమాటవలన, వసంతము= వసంతరాగమును, పాడక= గానమునేయఁగా, ప్రియాభువు = ప్రేమకణపుఁజెట్టు, అలరక=పుష్పించెను, 'వసంతస్ససహాయస్తు వసంతర్తప్రగీయతే' అనుసంగితశాస్త్ర సంప్రదాయమునఁ బాడఁగా, 'గీత్యాప్రియాభు ర్నితరాం' అన్నట్లు పుష్పించె ననుట. అప్పుడు = అకాలమందు, అ...త్ని - అవ్వలఁది=అపాడినచేడెయొక్క, నపత్ని=నవతి, వేల్పులు=దేవతలు, భక్తికిని, మెత్తురుగానక=మెచ్చుకొందురుగావు న, రాగము=వసంతరాగము, అకఫలమునక=అను నెపముచేత, తన్నుక=అవసంతుని, పాడఁగక=గానమునేయఁగా, వసంతుఁడు, తాక=తాను, దయచేసెఁగాక=కృపచేసెనుగాని, ఈప్రియాభువును బుష్పింపఁజేసెనుగానియనుట. నిజశక్తినా-నిజ= ఈ విడయొక్క, శక్తినా = సామర్థ్యముచేతనా, ఆయెలె = అప్పుడేయాయెలె, ఇది నిస్సారాధకము. అనుచుక = అనిపల్కుచు, ఈపసకుక = ఈ పాటఁబాడి పుష్పింపఁజేసినసారస్వమునకు, ఈసునక=నవతియందలి యిర్వ్యచేత, కొదవెట్టెక= కొఱతను ఆరోపించెను.

తా. ఓర్తు వసంతరాగముఁ బాడఁగాఁ ప్రేమకణము పూచెను; దానికి నాశ్రీయొక్క నవతి మెచ్చుకొనక యీసుచేత వేల్పులు భక్తికి మెత్తురు గావున, వసంత మనియెడు తనపేరుగల రాగముచేతఁ దన్నుఁ బాడఁగా, నావసంత దైవతమే యీ చెట్టును బుష్పింపఁ జేసెనుగాని, యీపె కింత సామర్థ్యమా యని నిరసించె నని భావము.

తే. అధరసుధఁ బ్రాణి జతఁబ్రాణి యగుచు మాక్తి
కాండమాలిక నిడెను నాసాగ్రమాక్తి

కంబ యనఁజాలు ననలిచ్చె • గతజరత్ను
మంపు వావిలిమొగ మూర్పు • నింప నోర్తు.

184

టీ. ఓర్తు=ఒక్కతె, మొగమూర్పు=మొగమునందలి యుచ్చాస్వమును, నింపక=నిండింపఁగా, 'సిందువారోముఖానిలాత్' అనునట్లునుట. అధరసుధక= అధరమందలి యమృతస్పర్శముచేత, ప్రాణిజతక=ప్రాణముగల ముత్రైపుఁ జిప్ప విలనఁ బుట్టినదగుటచేత, ప్రాణియగుచు=తానును బ్రాణము గలదగుచు, నాసాగ్రహ క్తికంబ-నాసా=అపాలఁగిముక్కుయొక్క, అగ్ర=కోనయందలి, హక్తికంబ=మూక్తాధూపణమె, హ...కీక - హక్తికాంత=ముత్రైపుగ్రుడ్లయొక్క, మాలికక= పక్షిని, ఇడెను=పెట్టెను, అనక=అనునట్లు, గతజరత్నుమంపు-గత=రాలిపోయిన, జరత్=మురురువైన, సుమంపు=పువ్వులుగల, వావిలి=నిర్గండ్డివృక్షము, చాలనన లిచ్చెక= శ్రేణిగానుండు మొగ్గలనీనెను.

తా. ఒక్క మగువ నిట్టూర్పు నింపఁగా దానివలనఁ బువ్వులు రాలిపోయిన వావిలి చెట్టునంనుఁ గ్రొత్తగా శ్రేణిగట్టి మొగ్గలు గనిపించె ననియు; నవి యాత్మి యొక్క యధరమందలి యమృత స్పర్శముచేతఁ బ్రాణముగల ముత్రైపుఁ జిప్పలా దాను బుట్టియున్న కఠంబునను, దానును బ్రాణముగలదై యానెలఁత నాసాధూపణ మగు హక్తికము పాలుగా ముత్రైపు గ్రుడ్లు పెట్టి నట్లుండె ననియును భావము.

చ. ఘనమగు నాకురాలి తిలకం బతిరిక్తత నున్న నోర్తు లోఁ

గనికర మూని కన్నుగవఁ • గాయజఁ డిల్లడ యిడ్డ ఖూపులే
యనువుగ నించెఁగాక మఱి • యంటక ముట్టక యొక్కచేప్తలే

క నెగడెఁ జూడ్కి నంట యిది • గల్లనఁగా నలరించెఁ జూపులక. 185

టీ. ఓర్తు=ఒకయింతి, ఘనమగు=దట్టమైన, అకురాలి, తిలకంబు=బొట్టుగు చెట్టు, అతిరిక్తక=మిక్కిలి దారిద్ర్యముచేత, ఉన్నక=ఉండఁగా, లోక=మన స్సులలో, కనికరము=కారుణ్యమును, ఊని=వహించి, కన్నుగవక=తననేత్రద్వయ ముండు, కాయజఁడు=పూచిల్తుఁడు, ఇ...లే=ఇల్లడయిడ్డ=దాచియుంచిన, తూపు లే=బాణములే, అనువుగ=సొగసుగా, నించెఁగాక=ఈపె నిండించెఁగాని, మఱి= లేనియెడ, అంటకముట్టక=తగలకతాఁకయే, (ఇదిజాతుక్తి), ఒక్కచేప్తలేక= ఒకవ్యాపారములేక, చూడ్కిక=చూపుచేత, నెగడెనంట=స్పృధియయ్యె ననుట, ఇది=ఈపల్లు, కల్లనగా=అసత్యమచునట్లుగా, చూపులక=వీక్షణములచేత, అలరించెక=పుష్పింపఁజేసెను, 'తిలకోవీక్షణేనచ' యన్నట్లునుట.

తా. ఒక బొట్టుగుచెట్టున నాకులురాలి బీదగిలి యుండఁగా, నోర్తు కరంబు గనికరంబున దానిఁ జూడఁగా నప్పుడే తప్పక విప్పగల గొప్పపువ్వు లుప్పతిల్లి, నది

మదనుని యింప గుడలు దాచియున్న యాచకోరలోచన లోచనంబులందలి యా ములుకులు మరల వెడలించి యీ తిలకంబుపై నెలయించెఁ గాని, లేకున్న నీజోక నంటకముట్టకయే చిట్టలుం బెట్టకయి యుట్టిపడట్టు లిట్టు పువ్వులు పుట్టుట కల్లయని యెల్ల రను నట్లాప్తియుండె నని భావము.

తే. సాంద్రమకరందవృష్టి రసాతలంబుఁ

దొరఁగు పువ్వుల భువియుఁ బూఁధూళి నభము

నీక్రమత్రయి మాధవుఁ ఁ డాక్రమించె

నురువిరోచనజనిత మహోష్ణ మడఁగ.

136

టీ. సాం...ష్టి - సాంద్ర = తఱచైన, మకరంద = పూఁదేనియలయొక్క, వృష్టి = వానచేత, రసాతలంబు = పాతాళమును, దొరఁగు = రాలుచున్న, పువ్వులన్ = పుష్పములచేత, భువియు = భూమిని, పూధూళి = పుష్పరజముచేత, (మిశ్రసమాసము), నభము = ఆకాశమును, ఈక్రమత్రయి = ఈ = ఈ చెప్పఁబడినమకరందపుష్పరజములనియెడు, క్రమ = పాదవిశేషములయొక్క, త్రయి = మూఁటిచేత, మాధవుఁడు = విసంతుఁడనియెడు త్రివిక్రముఁడు, ఁ...ము-ఁడు = విస్తారమైన, విరోచన = సూర్యునిచేత, జనిత = పుట్టింపఁబడిన, మహోష్ణము = మహాతాపము, విరోచనజనిత = విరోచనముతుఁడగు బలిచక్రవర్తియొక్క, మహోష్ణము = మహాప్రతాపము, అడఁగ = కాంతిఁబొందునట్లు, ఆక్రమించె = త్రిలోకముల నాక్రమించెను.

తా. మాధవుఁడని విష్ణునకుఁ దగిన శేషుగల విసంతుఁడు, సూర్యప్రతాపము బలిప్రతాపములె నడఁగునట్లు, పాతాళమర్త్య స్వర్గలోకములను వరుసగా మకరందపుష్పరజములచేత మూఁడడుగులచేత నాత్రివిక్రమునివలె నాక్రమించె ననియును, విసంతర్భవునందు సూర్యుఁడంత విస్తారముగా వేడిమిఁ జూపఁడనియును భావము. ప్రకృత విసంతవిర్ణనముచేత నప్రకృత త్రివిక్రమ పరిస్ఫూర్తి గలుగుటవలన సమాసోక్త్యలంకారము.

క. ఊడుకొనఁ బడు మధూళిక

యోడికలకుఁ గిందఁ గ్రమ్మియుండెడు తేంట్ల

నీడలు దరిగియుఁ దిరుగని

జాడఁ దరు లొవ్వలిచె నవ్వసంతపువేళ.

137

టీ. ఊడుకొన = భూమియూటునట్లునట్లు, ప...కు = పడు = స్రవించుచున్న, మధూళిక = మకరందధారలయొక్క, ఓడికలకు = ప్రవాహములకు, కింద = అధోభాగమందు, క్ర...ట్ల - క్రమ్మియుండెడు = మునుదుకొన్న, తేంట్ల = కుమ్మెదలచేత, నీడలుదరిగియు = ఛాయలు బ్రొద్దువెంబడి మఱియొకదిక్కునకుఁ దిరిగియును,

తిరుగనిజాడక=తిరుగనిరితిగానే, తరుల్=వృక్షములు, అవ్యసంతపువేళక=అవసంత కాలమందు, పాలిచెక=ఒప్పెను.

తా. ఆ వసంతశ్రువునందు మకరంద మధికమై స్రవింపఁగా నావాసనకుఁ జెట్ల క్రింది భూమిమీఁదఁ నుమ్మెదలు గ్రమ్ముకొని లేవక నల్లనై యుండఁ గావునఁ బ్రొద్దు వెంట నీడలు దిరిగినను దిరుగనియట్లే యీచోట్లు నీడలవలె నుండె నని భావము.

చ. శతదళమంజరీ భవళ * చైత్ర) నిశామల చంద్రికాఘముల్
వృత వియదంత కేళి వన * వృక్ష లతాంతరజచ్చట న్గళం
కితఁ గని కామినీ కమన * కేళియుఁ బోఁ జెడవా నగాటవీ
కతక పరాగ మొక్కదెనఁ * గ్రమ్మి యనచ్చత మాన్పకుండినక.

టీ. శ...ల్-శతదళ=తెల్లదామరపువ్వులయొక్క, మంజరీ = గుత్తులవలెకీ, భవళ=తెల్లనైన, చైత్ర=చైత్రమాససంబంధినులగు, నిశా=రాత్రులయందలి, అమల=స్వచ్ఛమైన, చంద్రికా=వెన్నెలయొక్క, ఓఘముల్=జలప్రవాహములు, 'ఓఘోవితానే వేణ్యాంచ' అని నిఘంటువు. వృత=అవరింపబడిన, వియదంత=అకాశప్రదేశముగల, కేళివన=ఉద్యానవనములయందలి, వృక్ష=చెట్లయొక్క, లతాంత = పుష్పములయొక్క, రజః=పరాగములయొక్క, ఘటక=సమూహముచేత, కళంకితక = బురుద గలుగుటను, కని=పొంది, న...ము - నగాటవీ - నగ=పర్వతములయందలి, అటవీ= అడవులయందలి, కతక=చిల్ల చెట్లయొక్క, పరాగము=రజము, ఒక్కదెనక = ఒక దిక్కునందు, క్రమ్మి= న్యాపించి, అనచ్చతక=స్వచ్ఛముగాకుండుటను, మాన్పకుండినక=పోగొట్టకుండుటచేత, కామినీకమన=విటీవిలులయొక్క, కేళియుక = క్రీడయును, పోక=పోవునట్లుగా, చెడవా=చెడిపోవా, (పోవునట).

తా. తెల్లనైన చైత్రమాస రాత్రులయందలి వెన్నెల లనియెడు నిర్మలాదక ప్రవాహము లుద్యానవనములలోని పుష్పాదుల తిప్పలచేత గలఁగినవై యుండఁగా నవి తేలుట కొకమూలను గొండల యడవులలోని చిల్లచెట్ల పుష్పాదులు న్యాపించి యా కలఁక దీర్చి యా నీరు దీర్చిన లెన్నెయుండునె కాక, యట్లు చేయకుండిన నాప్రవాహములు విటీవిలుల క్రీడల కుపయోగింపక తాముం జెడిపోవు నని భావము. (బురుదనీటిలోఁ జిల్లపొడిరాల్చిన నీరులేరుట ప్రసిద్ధము).

నీ. శైత్రపాండిమలు దుఃఖారాంతమునఁ జేరె,

నిరులుకొ న్ద్రాక్షపండిరుల విరుల

వలయగానముల యుక్తలకార్యమునఁ జేరె,

మలయగుఱు గమ్మపీవలులనలుల

సౌరభోల్లాసముఃఖాతి గ్రుంగఁగఁ జేరె,
 నలరారు గొదమ కోపులను నెలను
 స్ఫుట జటామన్మరంబులు శ్రీతిచ్యుతిఁ జేరె,
 నందన ప్లక్ష సంతతుల వృతుల
 తే. న్వభృతపరభృత వినుత రంసాలపరిష
 దహరహాక్ష్మప్ర బహురహఃప్రహరవిహర
 మాణ మానవతీ పరిఃస్థానిమాని
 వారి వారిజ వనగంధావాహ మొలసె.

139

టీ. తుహారంతమునక-తుహర=మంచుయొక్క, అంతమునక = నాశకాల
 మందు, (శిశిరర్తువుగడవఁగాననుట), శైత్యపాఁడిములు=చల్లఁదనమును చెల్లఁదనమును,
 (ఇవి మంచిగుణములు), ఇరులకొక=చీకట్లు గ్రమ్ముచునున్న, ద్రాక్షపందిరులక=
 ద్రాక్ష కాయమానములయందును, విరులక=పుష్పములయందు, చేరెక = ప్రవేశించెను.
 (ద్రాక్షపందిళ్లు బలసి యల్లికొనఁ గావున నచ్చటఁ జల్లదనమును, పుష్పములు
 వికసిల్లఁగా నందు చెల్లఁదనమునుజేరె ననుట), అ...నక - ఆయుక్తుల=పియులతోఁ
 గూడికొని విరహముగలశ్రీతియొక్క, కార్యమునక = కృశించుటయందు,
 వలయుగానములు=వారియొక్కకంకణములును సంగీతములును, మలయంపు=మలయ
 పర్వతసంబంధులగు, కమ్మ=పరిమళించుచున్న, వీవలులక = వాయువులయందును,
 అలులక=తుమ్మెదలయందును, చేరెక=ప్రవేశించెను, (విరహముచేత శ్రీతి కృశిం
 పఁగా వారి కంకణములు దూసి పోయెననియు, జంతచేత గానములు మానిరనియు,
 నా నిహ్నములు వరుసగా నుడిగాడ్చులయందుఁ గంకణత్వమును తుమ్మెదలయందు
 గానమును జేరననుట), జాతి = జాతి, (జాత్యేకవచనము), గ్రుంగఁగక = అడఁగి
 పోఁగా, సౌరభోల్లాసముల్ = వానియొక్క పరిమళ ప్రకాశములు, అలరారు=
 పుష్పించుచున్న, కొదమక్రొవులను=గున్నలయిన క్రొవిచెట్లయందును, (పరిమళను
 నుట), నెలను=చంద్రునియందును, (ప్రకాశమునుట), చేరెక = ప్రవేశించెను, వ్రతి
 చ్యుతిక-వ్రతి = సన్న్యాసులయొక్క, చ్యుతిక = జాటుటచేత, (వసంతర్తువురా
 గానే సన్న్యాసులు వ్రతిమును గాపాడుకొఁజాలక పోయిరనుట), స్ఫుట=స్పష్టము
 లగు, జటా=వారియొక్కజడలును, మన్మరంబులు = వేణుదండములును, నందన=
 ఉద్యానములలోని, ప్లక్ష=జావిచెట్లయొక్క, సంతతులక = సమాహములయందు,
 (జటా స్వరూపములుగ నుడలు దిగెననుట), వృతులక=అపరణములయందు, (వెలు
 గులవెడుట్లు గానవచ్చెననుట), 'వేణుమన్మర లేజనా' అనియును 'ప్రాచీనప్రాం
 తతోష్ఠి' అనియు నిఘంటువులు. చేరెక = ప్రవేశించెను, న్వభృత = తమచేతఁ

బోషింపఁబడిన, పరభృత = కోయిలలచేతను, విసుత = క్లాషింపఁబడిన, రసాల = తియ్యమామిళ్లయొక్క, పరిషత్ = గోష్ఠాలయందు, అహరహః = దినదినమును, క్లృప్త = చేయఁబడిన, బహు = అనంతములగు, రహః = ఏకాంతములందలి, ప్రహరః = జాములయందు, విహరమాణః = విహరించుచున్న, మానవతీ = ఈయవుటాండ్రయొక్క, పరిష్కానిమ = హెచ్చైనబడలికను, అనినారి = మిక్కిలినివారించుచున్న, వారిజవనగంధవాహము = కమల వనములమీఁదుగా వీచెడు వాయువు, ఒలసెత్ = విసరెను.

తా. మామిడితోఁటయందుఁ గోయిలలు చిగుళ్లకొఱకు గుంపులు గూడి కూయుచుండఁగా నవియనియెడు గడియారములచేతఁ బ్రొద్దులు గడవుచు స్త్రీలుండఁగా వారి బడలికలు వాయువులు దీర్చునని భావము. కడమ సుగమము. పర్యాయాలంకారము. 'పర్యాయోయదిపర్యాయేక్షైకస్యానేకవర్ణన' మ్మని దానితఱిణము.

ఉ. సారెకుఁ గీరము ల్ఫలరసాలము శాఖలలోనఁ ద్రిమ్మరం
గా రహిఁ దన్మధూళికకుఁ గా నభిపజ్జులు వెంట గ్రమ్మరం
గా రొదమించె నందుఁ జిలుక ల్వనలక్ష్మీయుఁ దద్వచస్సుధాం
ధోరుచు లానఁగా సరపణు ల్జనుల ట్టిడి పెంపఁగా బలెన్. 140

టీ. సారెకు = మాటిమాటికి, కీరముల్ = చిలుకలు, ఫల = పండియున్న, రసాలము = తియ్యమామిడియొక్క, శాఖలలోనఁ = కొమ్మలలోపల, త్రిమ్మరంగాఁ = సంఘించుచుండఁగా, రహిఁ = శృంగారమును, తన్మధూళికకుఁగాఁ = తత్ = ఆఫలములయొక్క, మధూళికకుఁగాఁ = రసధారకుఁగాను, అభిపజ్జులు = తేటిచాళ్లు, గ్రమ్మరంగా = తిరుగఁగా, అందుఁ = అనవమంచు, వనలక్ష్మీయుఁ = తద్వచస్సుధాంధోరుచుచు - తత్ = ఆచిలుకలయొక్క, వచః = పలుకులనెడు, సుధాంధః = అమృతరూపమగువన్నముయొక్క, గుమరు = చవులను, అనఁగా = ఆస్వాదించుటకై, జనులట్లు = భూప్రజలవలెనే, సరపణుల్ = గొలుసులను, ఇడి = ఉనిచి, చిలుకల్ = చిలుకలను, పెంపఁగాబలెన్ = పెనుచుచున్నట్లు, రొద = ధ్వని, మించెన్ = ఆతిశయించెను.

తా. పండిన తియ్యమామిడి కొమ్మలలోఁ దిరుగుచున్న చిలుకల వెంటఁ జుమ్రెకలు మెదలఁగా నవి సరపణులవలె నుండఁ గావున, వనలక్ష్మీయుఁ జిలుకల పలుకులు విని యలరుటకై మనుష్యులవలెనే చిలుకలకు గొలుసులు వేసి పెనుచు చున్నట్లుండఁగాఁ జిలుకలు రొదనేనె నని భావము.

సీ. ప్రతిహంతృతాత్తక్షీటత చన్న భృంగసం,
ఘవుటంగములచేతఁ గాయమెత్తి

యమదిశాగత మరుఁత్వానియై *దదళిరం,
 గంధలాభినిఁ దమ్ముకన్ను దెఱచి
 ప్రాంతపుల్లప్ర సంశ్రయి తచ్చటాహతా,
 ద్గతి లేచి చెలిఁ జైత్రుఁ గాఁగిలించి
 యురు పరాగపుశాటిఁ నుద్దండ వాపుత్ప,
 లనౌవత్సీధు రఁత్యసౌముడిసి
 తే. క్రమ్యుఁ బలాశ కటకాముఖమునఁ గీర
 చలితశాఖాస్ఫుటాశోకఃశరముఁ గూర్చె
 దద్రతికిఁ గాగఁ జలికాలఁ దన్నిమంచు
 పాండురాంగుండు విడిచిపోఁ బ్రదికి మరుఁడు.

141

టీ. మరుఁడు = మన్మథుఁడు, ని...త - ప్రతి=వ్రతములుగల వారియొక్క, హంత్యతా=హత్యచేతను, ఆత్మ=సంభవించిన, కీటత=పురుగుగుట, చన్నుక=పోగా, భృం...తక-భృంగసంఘపు=తేటిగుంపులనెడు, అంగములచేతక = అవయవముల చేత. కాయమెత్తి=(తాను), దేహమెత్తి, (సన్న్యాసులను జంపుచేతఁ బురుగు జన్మము వచ్చెననుట), య...ని - యమ=యమునియొక్క, దిశా = దిక్కువలన, ఆగత=వచ్చినట్టి, మరుత్=వాయువుచేత, ప్రాణి వి=ప్రాణములుగలవాఁడై, త.. లిక్-తదలి=మున్ను చెప్పఁబడినట్లు మైదలకు, రంగస్థల = నృత్యస్థలమైన, అబ్జినిక=కమలలత యందు, తప్పి=తామరయనియెడు, కన్ను = నేత్రమును, తెఱచి=విచ్చి, (అందఱ ప్రాణములు దీయువాఁడు యమఁడు మరల నీ మరుని ప్రాణములను బంచెననుట, పుట్టినపిదప శిశువు గన్ను తెఱచుననుట), ప్రాం...తిక - ప్రాంత=సమీపమందలి, పుల్ల=పుష్పించిన, ఆశ్రమ=మామిడిచెట్టును, సంశ్రయి = ఆశ్రయించినట్టియు, తచ్చటా-తత్=ఆకుమైదలయొక్క, ఛటా = సమాహముయొక్క, హతాద్గతిక=అలలోకచేతను, లేచి=ఉద్ధమించి, చెలిక=స్నేహితుఁడైన, చైత్రుక=వసంతమాసమును, కాగిలించి=అలింగనము చేసికొని, (ఎడఁబాసి యాపదఁజెందినవారు తమచెలినిఁబాడఁగానే కాగిలించుకొనుటప్రసిద్ధము), ఉ...టిక - ఉరు = విస్తారమును, పరాగపు=పుష్పాదీరూపమును, శాటిక=పశ్చిముచేత, ఉద్దండ=అధికమును, వాపి=డిగ్గియయందలి, ఉత్పల=కలువపువ్వువలన, సౌవత్=జాతుచున్న, సీధు=చుకరందమునియెడు, రత్యసౌము - రతి=తనభార్యయగురతీదేవియొక్క, ఆశ్రమము=కన్నీటిని, ఉడిపి=కుడిచి, (తన విరహముచేత రతీదేవి యశ్నించు చుండఁగా మరల నుదయించి యాయమకన్నీరు

(నుడిచె ననుట), క్రచ్చుక = మరలను, ప...నక = పలాశ = మోచుగుఁబువ్వనియెడు, కటకాముఖమునక = కటకాముఖముచూస్తమగు, తర్జనీమధ్యమామధ్యే పుంఖోంగుష్ఠేనపీడ్యతే, యస్మిన్మనామికాయోగాత్ సహస్రకటకాముఖమ్ అని తల్లక్షణము. కీ...మున్ = కీర = చిలుక చేత, చలిత = కదలింపబడిన, కాఖా = కొమ్మయందు, స్ఫుట = వికసించిన, అశోక = అశోక పుష్పమనియెడు, శరము = బాణమునకు, కూర్చుక = సంధించెను, మ...డు = మంచు = శిశిరర్తువనియెడు, పాండురాంగుండు = తెల్లనిశరీరముగల శివుఁడు, తద్రతీకిఁగాఁగక = అట్టిరతీదేవికొఱకు, చలికాలక్ = చలియనుపాదము చేత, తన్ని = తాఁచి, విడిచి = ఇతనినంతటవిసర్జించి, పోక = పోఁగా, బ్రదికి = జీవించి, కూర్చుననుదానితో నన్వయము. చలికాల మనియెడు శివుఁడీ మన్మథునిండుదముట్టఁ జంపక, కాలఁ దన్ని రతీదేవియందుఁ గరుణించి, యామెకై వీని విడిచెఁ గావున, బైఁ జెప్పినట్లు బ్రదికి యిట్లాయె ననుట.

చ. చిగురుఁ బికాళికి న్ఫలముఁ • జల్మలగుంపునకు న్మధూళిఁ దేఁ

టిగమికిఁ దావి గాలికి వింటివిటకోటికిఁ బువ్వులుం దలం

బుగఁ గృప నీనియు న్సరభిఁపుం స్తవముఁ బాంథులచోటఁ బూనె న

ట్లగుఁ బ్రజ కోర్కులిచ్చుతన • కాత్మఁ దలంచినదబ్బదేయనక. 142

టీ. సురభి = వసంతర్తువు, (కామధేనువు ననియుం జెప్పఁదగు), పికాళికి = కోయిలచాలునకు, చిగురు = పల్లవమును, చిల్మలగుంపునకు = శుకసమాచూమునకు, ఫలము = పండును, తేఁటిగమికి = భృంగచయమునకు, మధూళి = మధుధారను, గాలికి = మలయమారుతమునకు, తావి = పరిమళమును, వింటివిటకోటికి = కామినీకమనసముదాయమునకు, పువ్వులు = పుష్పములును, దలంబుగ = దట్టముగా, కప్పక = దయచేత, ఈనియు = ఇచ్చియును, (ఈనుట శ్రీధర్మముగ నుక నది గలిగియు నని పుంస్తవవిశోధము), అట్లగు = అరీతియును, ప్ర...బు - ప్రజ = జనముయొక్క, కోర్కులు = కామితములను, ఇచ్చు = ఒసఁగునట్టి, తనకుక, అత్మ = బుద్ధియందు, తలంచినది = ఊహించినది, అబ్బదే = లభింపదా, అనక = అనునట్లు, పాంథులచోట = విరహాలవిషయమున, పుంస్తవము = మగతనమును, పూనక = ఎహించెను, (విరహాలనుమాత్రము బాధించె ననుట).

తా. సురభి యనఁగా వసంతర్తువును కామధేనువునుగాన, నది శ్రీవ్యక్తియైన నండఱుఁ గోరిక లిచ్చునట్టి సామర్థ్యము గలిగి యున్న తనకు ఆమగతనము గోరినవోరాదా యనునట్లు పుంస్తవముం దాల్చి నని భావము.

సీ. సహకార ఫలరస + సౌరభ్యములఁ గూడి,
 మాధ్వి మోవులఁ గదంబముగ వలవ,
 మలయజోదరత జంభల ఫలత్వగ్గత,
 శ్రీ మించుచెవులఁ గొఁజ్జెగలు మెఱయ
 శశి కదలోదరఁచ్చదవుఁ బావడలూరు,
 చకచకఁ బట్టి పాలికిఁ బెనంగి
 ద్రొక్కుతేంట్లకుఁ గాఁక + లెక్కింపఁ జెరివిన,
 గంధఫలీపక్షిఁక + గబరు లలరఁ

తే. గేలఁ గలవంటకపుదావికిని బులిమిన
 ఘున్మణములు మించి ననల బే + రెనగెడు వన
 ములు నమేరురజోవృష్టిఁ + బూదిఁ జఱవ
 నింతు లెనసిరి పూబొదరిండ్లఁ బతుల.

143

టీ. స...లక - సహకారఫల = తియ్యమామిడిపండ్లయొక్క, రస = రస
 మయొక్క, సౌరభ్యములక = పరిమళములను, కూడి = కలిసికొని, మాధ్వి = తేనె,
 మోవులక = వా తెఱయించు, కదంబముగక = కలపముగా, వలవక = పరిమళింపఁ
 గా, (మామిడిపండ్లరసమును మద్యమును స్త్రీలు గ్రోలుదురనుట), మ...తక - మల
 యజ = చందనము, ఉదరతక = లోపలఁగల్గియుండుటచేత, జం...తక - జంభల
 ఫల = దూదినిమ్మపండ్లయొక్క, త్వక = చెక్కలను, గత = పొందిన, శ్రీ = కాంతి
 వంటికాంతిచేత, మించు = అతిశయించుచున్న, చెవులక = శ్రోత్రములయందు,
 గొజ్జెగలు = గొజ్జెగపూలు, మెఱయక = ప్రకాశింపఁగా, స్త్రీలు గొజ్జెగపూలను
 గర్లభూషణములుగా నునిచికొనిరనుట), శ...లు - శశికదళ = కర్పూరపుటరటి
 చెట్టయొక్క, ఉదర = గర్భమందలి, ఛదవు = మోవువంటి, పావడలు = అంగ
 టములు, ప్రావారములు, ఊ...కక - ఊరు = లోడలయందలి, చకచకక =
 మెఱసెడుకొంతిని, పట్టి = అవలంబించి, పాలికిఁబెనంగక = భాగమునకుఁ బెనఁగ
 లాడఁగా, (లేత యరటి మోవులవంటి పావడలు గట్టుకొని రనుట), త్రొ...కున్.
 త్రొక్కు = (వాసవలకై తమతలలు), ద్రొక్కుచున్న, తేంట్లకుక = తుమ్మెదలకు
 కాఁకలు = తాపములను, ఎక్కింపక = అతిశయింపఁజేయుటకు, చె...క్తిక - చెరివిన =
 తుడిమినట్టి, గంధఫలీపక్షిఁక = సంపెఁగపూలచాలుచేత, కబరులు = క్రొమ్మడులు
 అలరక = ప్రకాశింపఁగా, (తమ తలలమీఁద వ్రాలుచున్న తేఱులతోటుపఁ
 నానికి భయముకొఱకు సంపెఁగపూలు నుడిమి రనుట), కలక = హస్తమందు

క...కి - కలవంటకపు = చిత్రాన్నములయొక్క, తావికి = మరిమరముపోవుటకు
గాను, పు...లు - పులిమిన = పూసికొనియున్న, ఘృస్మణములు = కుంకుమపువ్వుబూ-
తలు, మించక = అతిశయింపఁగా, (శర్కరాన్నము (చక్కరపొంగలి) మొదలగు
కలవంటకములను భుజింపఁగా నావాసన తెలియకుండుటకు జేతులయందుఁ గుంకుమ
పూవుఁ జేర్చిరనుట), ననలక = పుష్పములచేత, పే...లు - పేరసఁగెడు = మిక్కిలి
యొప్పుచున్న, వనములు = తోటలు, న...ప్టిక - నమేరు = సురపొన్నలయొక్క, ర
జః = పుష్పదులయొక్క, ప్రిష్టిక = కురియుటచేత, బూడిక = భూతిని, (దుమ్మనను
ట), చలవక = పూయుచుండఁగా, (శ్రీలమీదఁ బుష్పదులు రాలుచుండు ననుట),
ఇంతులు = యువతులు, పూబొదరిండ్లక = పూచిన నికుంజములయందు, పతులక = తమ
నాగులను, ఎనసిరి = పొందిరి.

తా. శ్రీలు లెస్సగా నలంకరించుకొని నికుంజగృహములయందుఁ దమ
నాగులతోఁ గ్రడించిన భావము.

వ. అట్టి వసంత సమయంబున.

144

ఉ. కామిని మేఘరంజి మధుగర్వ మడంతు నటంచు లో నిజ
క్షేమముఁ గోరి పాడి మణిచిత్ర మరుత్తృణతా చిరద్యుతి
స్తోమ వలాహకావలులు • దోచి ప్రఫుల్ల కదంబ కేతకో
ద్దామ సమీరణాహతులఁ • దాపము నీ నోటగు నివేష్టతః. 145

టీ. కామిని = చూడికుడు త్రనాచ్చియారు, మధుగర్వము = మధు = వసంతర్తుప్తు
యొక్క, గర్వము = క్రొవ్వును, అవంతునటంచుక = అడఁచెదనని, లోక = అంతరం
గమందు, నిజక్షేమముక = తన సేమమును, కోరి = అపేక్షించి, మేఘరంజిక = మేఘ
రంజి యనియదురాగమును, పాడి = గానముచేసి, మ...లు - మణి = మణిమయమైనట్టి
యు, చిత్ర = నానావర్ణములుగల, మరుత్తృణత = దేవధనువు, అనఁగా నింద్రచాపమును,
అచిరద్యుతి = మెఱుమలయొక్క, స్తోమ = సమాహమునుగల, వలాహక = మేఘముల
యొక్కయు, బెగ్గువపులగులయొక్కయు, అవలులు = పట్టులు, తోచి = కనబడి,
ప్ర...లక - ప్రఫుల్ల = వికసిల్లిన, కదంబ = కడిమిపూవులయొక్కయు, కేతక = గేదం
గులయొక్కయు, ఉద్దామ = అధికమగు, సమీరణ = నాయువుయొక్క, అహతులక
= దీనుటలచేత, తాపముక = సంతాపమును, ఈక = కలుగఁజేయఁగా, నివేష్టతః =
చేష్టలుడుగుటచేత, ఒలుగుక = సోలును, (ఇచట మూర్ఖాపమయిన మన్మథావస్థ
చెప్పబడినది.)

తా. వసంతర్తుప్తు హెచ్చి యుండుటచేత దానిమద మడంతునని తనక్షేమముఁ
గోరి మేఘరంజిరాగము నా చూడికుడు త్రనాచ్చియారు రాలాపముఁ జేయఁగా, వసంత
మేఘాదయమై వెంటనే యాచిహ్నము లన్నియుఁ గల్గి యావర్షర్తుకందుఁ బుష్పిం

చెడు కడిమి గేదగి పూలమీదగా వామువులు విసరుటవలన మిక్కిలి తాప మొదవగా నాయను చేట్టలు దక్కి మార్చ మునిగె నని భావము.

తే. అతివ పూర్ణేందుభీతి దండశ్మశాలఁ

దెండి యతఁ డందు నినుమడి • తీండ్ర దోప

మింటి పయినుంట గా దని • యింటిపైకి

దెచ్చుకొంటి నటంచుఁ బెక్కిటిచ్చవెడలు.

146

టీ. అతివ=అయింతి, పూ...తిక్ - పూర్ణేందు=నిండుచందురునివలన, భీతిక్=భయముచేత, తదశ్మశాలక్=అచంద్రకాంతశాలయందు, తెండి=తెన్నండి, (శయించియునుట), అతఁడు=అ చంద్రుఁడు, అందు=అ చంద్రకాంతశాలయందు, ఇ...ద్రక్=ఇనుమడి=ద్విగుణమయిన, తీండ్రక్=తేండ్రముగా, తోపక్=కనబడఁగా, మింటిపైక్=అకసముమీద, ఉంట=ఉండుట, కాదని=కూడదని, ఇంటిపైకిక్=గృహముమీదికి, తెచ్చుకొంటిక్, (ప్రతిబింబరూపముగా ననుట), అటంచుక్=అని, పెక్కిటిచ్చ=మిక్కిలిచీడఁచేత, వెడలుక్=అచంద్రకాంతశాలనుండి వెడలును.

తే. భ్రమర గీతిక మాయ విపంచి మీట

దాన శ్రుతిగూడి మిగులఁ దద్రక్తి హెచ్చ

వే నివారించి లేచి దైవికము నెదుట

యుక్తులు ఫలింప వనుచు బిట్టార్చి నవ్వు.

147

టీ. భ్ర...క - భ్రమర=తేలులయొక్క, గీతిక = పాట, మాయక్=మాయుటకు, (వివరాకుండుటకునుట), విపంచిక్=వీణను, మీటక్ = వాయింపఁగా, దానక్=అమీటుటచేత, శ్రుతిక్=సురియందు, కూడి=కలిసికొని, మిగులక్=అధికముగా, తద్రక్తి=అభ్యంగగానామరక్తి, హెచ్చక్=అతిశయింపఁగా, వే=వేగముగాను, నివారించి=చాలించి, లేచి, దైవికమునెదుటక్=దైవయత్నముముందట, యుక్తులు=మనయుక్తులు, ఫలింపవనుచుక్ = తుదముట్టవని, బిట్టార్చి = నిట్టార్చువిడిచి, నవ్వుక్ = హసించుచు, పూర్వపద్యమున నున్న యతి యను కర్తృపదమున కనున్పత్తి చేసికొనలయును.

తే. వెలది కతితాపదం బయ్యె • విరులపాన్పు

మును దదంఘ్రిహతాద భార్తనలు గన్న

తరులఁ బొడమిన వూట • దన కొనఁగునె

పొంచి తఱివేచి మిగుల నొప్పించుఁగాక.

148

టీ. వెలదికి=అయింతికి, విరులసాన్పు=పుష్పశయ్య, అతితాపదంబయ్యెక్ =మిక్కిలితాపముచేసెను, మును=పూర్వము, త...లు - తదంఘ్రిహతాది - తత్= అయమయొక్క, అంఘ్రిహత=కాలితన్నులే, అది=మొదలగు, భర్తనలు=తిరస్టారములను, క...లక్ - కన్న=పొందిన, తరులక్ = వృక్షములయందు, పాడమినవి= పుట్టినయాపుష్పములు, పొంది=వంచిచి, తటివేచి=సమయముగనిపెట్టి, మిగులక్= అధికముగా, నొప్పించుగాక=నొప్పిగలుగజేయునేకాక, తనకు, ఊట = సుఖమును, ఒనఁగునె=ఇచ్చునా, (ఇయ్యవనుట) ఆనఁగా, దోహదములయందు, తనచే 'అశోకశ్చరణాహత్యా' యశో ముఖసీధునా' అన్నట్లు, పాదతాడనాదులగు తిరస్టారములజెందిన యశోక వృక్షము మొదలనగునవి సుఖమునీయవనుట.

శా. పూజాదంభమున నృపరాకుమెయిము • నూఁబోడి నేర్పాడిచే తోజాతానల మార్ప శాస్త్రసరణిక్ • దూలిన్లరి న్నాసిల జ్జాజ్ఞాకులదృష్టిఁ బ్రత్యవయవేక్షం జేయుచో వెండివ ట్లోజాగ్రిద్రుమఁ గాంచి తల్లడిలు నీసున్దాపముఁ మీఱఁగఁ.

టీ. పూఁబోడి = అవనిత, పూజాదంభమునక్ = పూజయనెడు వ్యాజముచేత, పరాకుమెయిక్ = హెచ్చరికలేనియట్లు, ముక్=మొదలను, నేర్పు = సామర్థ్యమును, ఊడి=అనలించి, చేతోజాతానలము=మన్నభాగ్నిని, ఆర్చక్ = మాన్యుటకు, శాస్త్రసరణిక్=శాస్త్రమార్గముచేత, తూలిక్=తూలికచేత, హరిక్= శ్రీయశపతిని, వ్రాసి=లిఖించి, ల...ష్టిక్ - లజ్జా=సిగ్గుచేతనయిన, జాడ్య=జడభావముచేత, ఆకుల=వ్యాకులముగు, దృష్టిక్ = చూడ్కిచేత, ప్రత్యవయన = అవయవములన్నింటియొక్క, ఈక్షక్=చూచుటను, చేయుచోక్ = ఒనర్చునెడ, వెండి=మరల, వ...చన్ - వెక్ష=అస్వామివక్షస్థులమందు, జాగ్రత్=చిలనీలుచున్న, రమక్ =శ్రీదేవిని, కాంచి=చూచి, ఈసుక్ = (సపత్నిభావమునగు) నీర్ష్యయును, (ఇది యీర్ష్యాశబ్దభేదము), తాపముక్=సంతాపమును, మీఱఁగక్ = అతిశయింపఁగా, తల్లడిలుక్=పరితపించును.

తా. ఆ లేమ తనవిరహ మార్చు దలచి శాస్త్రోక్త మార్గముగా వెక్షస్థులమందు శ్రీదేవి గలుగునట్లు, స్వామియొక్క రూపమును బూజావ్యాజముచేతఁ బరాకుఁగా జిత్తువునందుఁ గలముతో వ్రాసి, పిమ్మట లజ్జనొంది, యాస్వామియొక్క ప్రత్యవయవసౌప్తమమును జూచుచున్నప్పుడు వెక్షస్థులమందుఁ దాను వ్రాసిన లక్ష్మీదేవిని చూచి, తన నవలయగుట నీసును దాపము నతిశయింపఁ దల్లడిలుచుండునని భావము.

చ. కుముదసర స్తట స్ఫటికఃకూల వనోత్పలశయ్య వ్రాలి పూ
ర్ణిమలః బికాళిః గుట్టునులు • ద్రిక్కగ ధర్మపుదార వట్టు శే
షము రెయి మల్లి కాళి గుతి • సక్కఁగఁ జేయకయుండ నిల్పు నా
యమ మఱునాటికిం గలుగఁసాంతగళ చుప్పితి గుంభితాశ్రవుర.

టీ. కుముదసరః = వెలిగలువడిగియయొక్క, తట = దరియందలి, స్ఫటికః = స్ఫటికమణివికారమగు, కూల = తీరమందలి, వనః = ఉద్యానమందు, ఉత్పలశయ్యః = కలువపూలపావనందు, వ్రాలి = సారఁగి, పూర్ణిమలన్ = పున్నమలయందు, పికాళిః = కోయిలగుంపుచేత, గుట్టు = మర్మము, మానమచట, కుట్టునులునుపక్షమున (కొంచెముప్రాణము), ఉనులు = ప్రాణమును, త్రిక్కఁగన్ = మిగులునట్లు, ధర్మపుదార = ధర్మోదకధారను, ప...ము-పట్టు = గ్రహించునట్టి, శేషము = మిగిలియున్నదాని, రేయి = రాత్రియందు, మ...తి-మల్లికా = మల్లెపూలయందలి, అళి = తుమ్మెదలయొక్క, గుతి = ధ్వని, చక్కఁగఁజేయకయుండక = కడతేర్చకుండునట్లు, అయమ = అమె, మఱునాటికిఁ = మఱుచటిదినమునకు, కలుగఁ = ఉండుటకు, సాం...ల్-సాంత = మిక్కిలియు, గళత్ = జాటుచున్న, శ్రుతి = చెవులయందు, గుంభిత = నింపబడిన, ఆశ్రవుల్ = కన్నీళ్లు, నిల్పుక = నిలుచునట్లు నేయును.

తా. ఆమె పున్నమలయందుఁ దెల్ల కలువ డిగియ దరులయందు స్ఫటికమయ తీరములయందుఁ గలువపూసెజ్జయందు మేనువైచి యుండఁగాఁ బగలు కోయిల గుంపులు ప్రాణమానములను తీసింపఁజేయుచుండఁగా వాని యాచించి ధర్మోదకధారం బట్టి కొంచెము మిగులఁ జేసికొనఁగా నా మిగిలిన దానిని రాత్రియందు మల్లెపూలపైఁ దిరిగిదు తేటల మ్రోత నిరవశేషముఁ జేయుండ రండవనాటికుండుటకై చెవుల నిండఁ గన్నీరు నించును. అనఁగా నామ్రోత వినకుండ నా నీరడ్డపడుననియు, సుగంధించుచున్నప్పుడు నేత్రకోణములనుండి జాతిన యశ్రువులు వీనులు నిండెననియు భావము. ఇచట నామెకు సాత్త్వికభావము చెప్పబడెను. తే. 'సత్త్వమన మనోవృత్తిరజ్జంబులైన, భావములు సాత్త్వికము లప్తభావితములు.' 'స్త్రుభరోమాంచ బాష్ప వైస్వర్యకింప, నలయ వైస్వర్యఘర్తసంజ్ఞలఁ దనర్చి' అని దానిలక్షణము.

తే. నెలఁతఁ గుచకుంభ యుగళ ముండియు వియోగ

జలధి యీఁదింప లే దయ్యె • సఖులు వంచు

చున్న పన్నీటి వెల్లిలోఁ • గొన్నకతన

ముంప కది లాఘవమునఁ దేలింపఁగలదె.

151

టీ. కుచకుంభయగళమునుచ = పాలిండ్లనియెడు, కుంభ = కుంభములయొక్క, యుగళము = ద్వంద్వము, ఉండియు = కలిగియు, నెలఁత = అ కోమలిని,

వియోగజలధిక్ = విరహసముద్రమును, ఈడింపలేదయ్యెక్ = ఈడజేయలేక పోయెను, సఖులు=ఆమెచెలులు, వ...నక్-వంచుచున్న=కుమ్మరించుచున్న, పన్నీటి వెల్లిక్=పన్నీటి ప్రవాహమును, లోఁగొన్నకతనక్=ముంచినహేతువుచేత, అది=ఆ కుంభ యుగము, ముంపక=మురుగఁజేయక, లాఘుమునక్=తేలికగా, తేలింపఁగలదే = తేలఁజేయఁగలదా.

తా. ఆమెకుఁ దాపోపశమనముకొఱకుఁ జెలులు పన్నీ రమితముగా వంచు చున్నారనియును, దానిచేతనైనను దాపము దీఱక యది యొక సముద్రప్రాయ మై యున్నదనియును భావము.

ఉ. చంచలనేత్రదాల్చు జలజాతమృణాల సరంబు వేగ స

ల్లించినఁ బాటుతెంచి కబళించి తదూష్మకు నంగలార్చు రా
యంచ కుచేష్టఁ గాంచి యిఁకఁనైనను గందు మొయంచు మోమె వీ
క్షించినఁ దోచు లేనగవుఁ నేరుచు బోంట్ల కొకింత ప్రాణమున్.

టీ. చంచలనేత్ర=ఆచంచలాక్షి, తా...బుక్ - తాల్చు=ధరించిన, జలజాత మృణాల=తామరతూఁడులయొక్క, సరంబుక్=మాలికను, వేగక్=తెల్లవాఁ ఁగానే, సల్పించినక్=సడలించి యీవలవేయఁగా, పాటుతెంచి=పగువెత్తివచ్చి, కబళించి=మింగి, తదూష్మకుక్-తత్=ఆవిసనాశసంబంధియగు, ఉష్మకుక్=(శరీర స్పర్శచేతనైన) వేడిమికి, ఆం...ష్టక్-అంగలార్చు = వగర్చుచున్న, రాయంచ=రాజహంసయొక్క, కుచేష్టక్=వెట్టిచేష్టను, కాంచి = చూచి, ఇఁక నేనియు, కందు మొయంచుక్=నవ్వునుజూతుమేమాయని, మోమె=ఆమెముఖమునె, వీక్షించినక్=తాముచూడఁగా, తో...వు - తోచు=ఆగపడిన, లేనగవు=ఆమెయొక్క చిఱునగవు, బోంట్లకున్ = చెలులకు, ఒకింత = ఇంచుకంత, ప్రాణమున్, చేరుచున్=ఒడఁ గూర్చును.

తా. ఆమె తాపోపశమనార్థమై తామరతూఁడుల సరములు ధరించి యుండి మఱునాఁడు తెల్లవాఁతనవెనుక నవి వీడఁదీసి పాటువైచిన, నప్పటి పెంపుడు హంస వచ్చి యామృణాళమును గబళించి వెంటనే (యవి యామె విరహతాపముచేత వేఁడిమియొక్కియున్నవి గావున నాహంసకు గొంతులోఁ గనరెత్తఁగానే), ఉమియుచు నంగలార్చుచుండఁ, గావున నావంతఁ జూచియైన నీయను నవ్వునా యని యామె మోమె చూచుచుండఁగా, నామె నవ్వెను. ఆచిరునగవు వలనఁ జెలులకుఁ బ్రాణము వచ్చి ధైర్యము గలిగియుండి రని భావము. ప్రాణసంశయము గలిగినప్పుడు నవ్వువచ్చె నేని బ్రదుకుట ప్రసిద్ధము.

ఉ. శీప్రతి మీఁది గీతముల • ప్రేమ విపంచిక నంటఁ బాణి సం
తాపము సోకి మెట్లమయినంబు గరంగిన డించి పాడు నా
లాపిని దాల్చి పెన్జెమటల నృతీ తంత్రులు జజ్వగాఁ గలా
లాపిని దాన పాడును గళంబును గద్గదమైన మ్రొన్నడు. 153

టీ. కలాలాపిని - కల = ఆస్యక్తమధురములగు, ఆలాపిని = ఆలాపములుగల
యామంజభాషిణి, శ్రీ...మన్ - శ్రీపతిమీఁది = శివసతిమీఁది, గీతముల = గీతముల
యందలి, ప్రేమన్ = ప్రేమడిచేత, విపంచికన్ = వీణను, అంటన్ = స్పృశింపఁగానే,
పాణిసంతాపము = విరహముచేత నైనచేతుల వేడిమి, సోకి = తగిలి, మెట్లమయినంబు =
వీణమెట్లను వేసియున్న మైనము, కరంగినన్ = కరఁగిపోఁగా, డించి = అవీణను డించి,
లాపినిన్ = తంబుటాను, తాల్చి = ధరించి, పాడున్ = గానముచేయును, మఱి = పిమ్మ
టను, పెన్జెమటలన్ = ఆయాసమువలనఁగలిగిన యెక్కుడు చెమ్మటలచేతను, తంత్రులు
= తంబుటాతంతులు, జజ్వగాన్ = నానిజజ్వపడఁగా, తాన = తానే, పాడును =
గాత్రమునఁబాడును, గళంబులు = కంఠమును, గద్గదమైనన్ = దగ్ధత్తుకపడఁగా,
మ్రొన్నడు = చేష్టయగుచును, (నానాటికి విరహమధికమాయెననుట), ఇదియు
సాత్విక భావములే

తే. ప్రతిసుమతల్పమునఁ జాటి • పడిన తప్త

వలయ మలిసాంకయుగము వార్తులతఁ బొలిచెఁ

జూడ నిక మాన ధైర్యము • లున్న లనుచు

సుదతి బోంట్లకుఁ ద్రవ వ్రాసి • చూపె ననఁగ.

154

టీ. సుదతి = మంచిపని ఎరుసగలయాయువిద, చూడన్ = ఆలోచింపఁగా,
ఇకన్ = భావికాలమందు, మానధైర్యమున్ = మానమును దానిమియు, సున్నలనుచున్
= పూజ్యములని, (లేననుట), త్రవన్ = సిగ్గుచేత, బోంట్లకున్ = చెలులకు, వ్రాసిచూపె
ననఁగన్ = లిఖించి కనుపఱిచె ననునట్లు, ప్రతిసుమతల్పమునకున్ = అన్ని పూలపాన్పు
లందును, జా...ము - జాటిపడిన = కృశిత్వముచేత వీడిపడిన, తప్త = శరీరతాపముచేతఁ
దపింపఁబడిన, వలయ = కంఠములయొక్క, మలిన = నల్లబడిన, అంక = చిహ్నముల
యొక్క, యుగము = ద్వంద్వము, వార్తులతన్ = వల్లువగుటచేత, పొలిచెన్ = బిచ్చెను.

తా. పూలపాన్పులు శరీర తాపముచేత వాడిపోవు చుండఁగా వేలువేలు మ
రలఁ బలుచుమండఁగా నట్టి ప్రతిపాన్పునందును జాటి పడిన కంఠద్వయముయొక్క
మలినములగు గుండ్రని గుఱుకులు సుదతి తన కింకమీఁద మాన ధైర్యములు చెండు
లేవని తాను సిగ్గుచేతఁ జెప్పలేక చెలులకుఁ దెలియునట్లు వ్రాసి చూపెనోయనునట్లు
గనిపించె నని భావము.

ఉ. ఆవనజాక్షి కాఁకఁ బొరఁ లాడ నలంగిన సొమ్ము జీరలుక
వేవిన నూడ్చి యూడ్చి మఱిఁ వేఱ వహించుట వారక్ష్మప్రముల్
గా వనమాలి నేవ యెడఁ కాంక్ష నొదుంగక కల్ల తెల్వితో
నేవలవంత దాఁగఁ జరిఁయించిన డాఁగమిఁ జూచి నెవ్వఁగఁ. 155

టీ. ఆవనజాక్షి=అపద్మాక్షి, కాఁకన్ = విరహతాపముచేత, పొరలాడన్ = పొరలఁగా, నలంగిన = తుల్లము లైనట్టి, సొమ్ము = భూములును, చీరలున్ = పత్రములును, వేవినన్ = తెల్లవాఱఁగానే, ఊడ్చియుూడ్చి=పరిహరించిపరిహరించి, (అతి శయంబున ద్విరుక్తి.), మఱి=అరల, వేఱ=ప్రత్యేకమయినవాని, ఎహించుట=ధరించుటయే, వారక్ష్మప్రముల్లాన్ = అవసరనిర్ణీతము లగునట్లుగా, వనమాలి నేవయెడన్ = భగత్సేవపట్టున, కాంక్షన్ = ఆసక్తిచేత, ఒనుంగక = వెనుదీయక, కల్ల తెల్వితో నే=లేని తెలివితోడనే, వలవంత = విరహతాపము, దాఁగన్ = ప్రచ్ఛన్నమగునట్లు, చరియించినన్ = సంచరించినను, డాఁగమిన్ = దాఁగకుండుటచేత, చూచి=చీకించి, (దీనికి వెనుకటిపద్యముననున్న విష్ణుచిత్తుఁ డన్నది కర్తృపదము), నెవ్వఁగఁ = భేదముచేత, (ముందటిపద్యముతో నన్వయము.)

తా. ఆమె విరహాశయముచేతఁ బొరలి పొరలి నలంగిన సొమ్ములును వలువలును వనలివదలి మరల ధరించుచు, నాధరించుటయనునది, శృంగారము కొఱకను నట్లు, గనుపఱిచి, భగవత్సేవయందుఁ గాంక్షమానక లేని తెలివిని చెచ్చుకొని, భగవత్సేవ చేయుకుండునట్లు సంచరించిన, నా విరహము దాఁగ బయల్పడఁగా జూచి విష్ణుచిత్తుఁడు భేదపడు నని భావము.

క. పుత్రియుఁ దాఁ గామిని నొక

పుత్రియు నట్లుండుటకు నబుద్ధేక్షుధనుఁ

పత్రియుగు విష్ణుచిత్తుఁ డ

పత్రిపలే కదియు నేతఁపంబో యనుచుక.

156

టీ. తాన్ = అవిష్ణుచిత్తుఁడు, పుత్రియున్ = పుత్రివంతుఁడును, కామిని = కామండుటచేతను, ఒకపుత్రియున్ = తనయొక్క యొక కూతురును, అట్లుండుటకున్ = అతిగిగనుండుటకును, అబుద్ధేక్షుధనుఁపత్రి - అబుద్ధ=ఎఱుంగఁబడని, ఇక్షుధనుఁ = చెఱుకునిట్లునియొక్క, పత్రి=ములుకులుగలవాఁడును, అగు విష్ణుచిత్తుఁడు=అగు నా పెరియగువార, అపత్రిపలేక=అజ్ఞలేక, అదియున్, ఏతపంబో=ఏమితపస్సో, అనుచున్ = అనియెంచుచు.

తా. ఆ విష్ణుచిత్తుఁ డెన్నఁడును మనన శరవ్రహ్మర మెఱుంగనివాఁడు గావున నాయమకుఁ గల్గినది విరహమని యెఱుంగక యామె యట్లుండుటయు నొక తప మే యని తలఁచె నని భావము.

వ. తలపోసి దినదిన ప్రవర్ధమాన తనయా తనుగ్గాని కత్యంత దుఃఖతం డై తత్కారణం జెఱుంగక వల దని మాగ్ధ్యంబున వారించి చూచి యంత కంత కగ్గలం బగుడు గుడికిం జని పూజాంతిమ నమస్కరణానంతరంబునఁ, దన మనో నిర్వేదనం బన్నగరి వెన్నునకు విన్న వింపం బున ర్నమనస్కృతిఁ జేసి, దేవా దేవర దాసియగు మదీయ పుత్రి యేమి గుఱించియో విచిత్రంబగు వ్రతచర్యం గాత్రశోషంబు సేయుచున్నది, వలదన్న విన దపుత్రికుండ నగునాకుఁబుత్రియైనను బుత్రికుండైనను దాన యే నేమి సేయుదు, మఱి తన తపశ్చర్య తెఱుంగు మా తపశ్చర్య తెఱుంగు గాదు, ఏము భవద్దీపన భవజ్ఞునిది వన రాత్రులం దక్క గణరాత్ర జాగరంబు లెఱుంగ, మేము బినబీ జాక్ష వలయంబులు దక్క బినవలయంబు లెఱుంగ, మేము ప్రసాదకుసుమంబుఁ జెవిఁ జెరువుటఁ దక్క నవి గప్పకొన నందు శయ నింప నెఱుంగ, మేము చెంబుల భవతీర్థంబు గోలినిఁ దా నంగంబులు దడిపి కొను, నేము చాంద్రాయణంబులఁ జంద్రవృద్ధి బడిఁ గడి యెక్కించినఁ దాడించు, నేము నిదిధ్యాన నిశ్వాస నిరోధంబు సేసి నం దాఁ దద్ధ్యానదశ వెలికి నిగుడించు, నేము చిన్నుద్రకై హృదయంబునం గేలు సేర్చినం దాఁ గపోలంబునం జేర్చు, పల్కలోత్తరీయంబు లేము వహించినం దాఁ గినలయోత్తరీయంబులు వహించు, నేము సితపక్ష నూత్నేందుఁ గీర్తించినం దాఁ బూర్ణేందు ను పాలంభించు, నిట్లుగాఁ బ్రవర్తిల్లు చున్నయది, యిది యేటితపం బున్మాదంబు గానోపు, నెంత భవదీయ భక్తిగలిగిన మాదృశులకుఁ బ్రకృతి సంబంధంబు విడువ దంతర్యామివి నీవెఱుంగని యది లేదు, దీని తెఱుం గెఱింగింప వే యనవుడు, ననుకంపాతిశయంబునఁ దచ్చాం దనంబునకు మందస్మితంబు సేసి మందరధరుం డిట్లనియె. 157

టీ. తలపోసి = పైఁ జెప్పినట్లాలోచించి, ది...క - దినదినప్రవర్ధమాన = నానాఁటికి వృద్ధియగుచున్న, తనయా తనుగ్గానిక = కూఁతుయొక్క శరీర కృత్య

మునకు, అత్యంతదుఃఖతుండై=మిక్కిలిదుఃఖించినవాడై, తత్కారణంబు = అవిర
హాహేతువును, ఎఱుంగక = తెలియక, వలదని, మార్గస్థంబునన్ = మూఢభావము
చేత, వారింది = నివారింది, చూచి, అంతకంతకున్ = అప్పటప్పటికి, అగ్గలంబగు
దున్ = విరహము దుస్సహముకాగా, గుడికింజని = స్వామికోవలకేగి, పూ
...నన్ - పూజాంతిమ = పూజాంత్యమగు, నమస్కరణానంతరంబునన్ = నమస్కా
రమైన పిమ్మట, తనమనోనిర్వేదనంబు = తనమనఃభేదమును, అన్నగరివెన్నునకున్ =
అశ్రీవిల్లిపుత్తూరిలోని మన్నారుస్వామికి, విన్నవింపన్ = విజ్ఞాపనముజేయుటకు, పు
వర్షమస్ఫుటింజేసి=మరలనెఱుగి, దేవా=ఓస్వామీ, దేవరదాసియగు = దేవరవారి
దాసురాలగు, మదీయపుత్రి=నాకూతురు, ఏమిగుఱించియో=ఏఫలమునుగూర్చియో,
(విరించిగుఱించి తపంబునేసె నని భారతప్రయోగము కలిమింజేసి యిది కర్తవ్యపచనీ
యార్థక మగుదేశ్యపదము), విచిత్రంబగు = వింతయైన, వ్రతచర్యన్=నియమాచరణ
ముచేత, గాత్రశోషంబు = శరీరశోషణమును, చేయుచున్నది = కావించుచున్నది,
వలదన్న వినదు, అపుత్ర్యుండ నగునాకున్=పుత్రులులేనినాకు, పుత్రియైనను బుత్రి
కుండైనను తాన=కూతురేనియు గొడుకేనియుఁ దానే, ఏనేమిసేయుదుకా = నేనే
మియాచరింతును, మఱి=ఇంకను, తనతపశ్చర్య తెఱంగు = తానుదపముచేసెదురీతి
మాతపశ్చర్య తెఱంగుగాదు, (విలక్షణతపమునుట), ఏము=మేము, భ...న్-భవద్దిన=
దేవరవారి దినముయొక్క, (హరివాసరమనుట), భవజ్ఞనిదిన=దేవరవారి లవతరించిన
జయంతుల దినములయొక్క, రాత్రులందక్కన్ = రాత్రులయందేకాక, గ...లు-
గణరాత్ర = పెక్కురాత్రులయందు, జాగరంబులు = నిద్రలేకుండుటలు, ఎఱుంగము
(విరహాతిశయమున నామెకు రాత్రులయందు నిద్రలేదనుట, ఈరీతిగానే ముందఱను
తెలియఁదగును), ఏము చిసబీజాక్షవలయంబులుదక్క=మేము తామరపూసలమాలికలు
దక్క, ఇది భాగవతలక్షణము. 'యే కంకలగ్నుతులసీ నలినాక్షమాలా యే బాహు
మూలపరివిహిత శంఖచక్రాః, యేవా లలాటఫలకే లఘుమార్ధ్యపుండ్రాస్తేవైష్ణవా
భువనమాశు పవిత్రయంతి' యని యున్నది. చిసవలయంబులెఱుంగము = తామర
కూడుల మాలిక లెఱుంగము, (తాపోపశమనమున కామెధరించె ననుట), ఏము
ప్రసాదకుమంబుఁ జెవిఁ జెరువుటఁదక్క=మేము ప్రసాదలభ్యమగుపూవుఁ గర్ణమందు
జెక్కికొనుటేకాక, అవి గప్పకొన నందు శయనింప నెఱుంగము = పూలు మేనఁ
గప్పకొనుటను బూలపైఁ బవ్వలించుట నెఱుంగము. (ఆమె యట్లునేసె ననుట),
ఏము చెంబులకా భవత్తీర్థంబుగ్రోలినకా = మేము పానసాత్రములచేత దేవరవారి
యభిషేకతీర్థంబు పానమునేసినను, తా నంగంబులు దడిపికొనుకా = తాన
ముఁ దడుపుకొనును, (తాపకాంతి కనుట), ఏము = మేము, చా
లన్ = చాంద్రాయణము అనియెడు వ్రతములయందు, చంద్ర

వృద్ధి పెంటను, కడియొక్కించినన్ = అన్నకబళమువృద్ధిజేసిన, తాన్ దించున్ = తాను దగ్గించును, (విరహాతిశయముచేసనుట), ఏము = మేము, నిదిధ్యాసనిశ్వాసనిరోధము నేసినక = బ్రహ్మధ్యానమందు నిశ్వాసములనిల్పినను, తాక = తాను, తద్ధ్యానదళన్ = ఆ బ్రహ్మధ్యానదళముండు, వెలికినిగుడించున్ = బహిర్గతములజేయును, (తాప మోపలేక నిట్టూర్పునిగుడించుననుట), ఏము = మేము, చిన్నద్రక్ష, హృదయంబునన్ = ఎడయం దు, కేల = హస్తమును, చేర్చినన్ = ఉంచిన, తాన్ = తాను, కపాలంబునన్ = చెక్కిటి యందు, చేర్చున్ = ఉంచును, (చింతచేత ననుట), ఏము, నల్మలోత్తరీయంబులు = నారచీరలు, ఐహించినన్ = తాల్చిన, తాన్, కిసలయోత్తరీయంబులు = తలిరాకుఁ జీరలు, మహించున్ = ధరించును, (తాపశాంతికుట), ఏము, సితపక్షనూత్నేందున్ = శుక్లపక్షంబునందలి క్రొన్నెలను, కీర్తించినన్ = కొనియాడిన, తాన్, పూర్ణేందున్ = నిండుచందురుని, ఉపాలంభించున్ = దూషించును, (ఉద్దీపకుఁడగుటచేత ననుట), ఇట్లు గాన్ = ఈరీతిగా, ప్రవర్తిల్లుచున్నయది, ఇదియేటితపంబు, ఉన్మాదంబుకానోపున్ = వెట్టియొయుండవచ్చును, ఎంతభవదీయభక్తిగలిగినన్ = మీయందు భక్తియెంతయుండి నను, మాద్యశులకున్ = మావంటివారికి, ప్రకృతీసంబంధంబు = మాయాసంబంధము, (తన యాది మమకార మనుట), విడువను = విడలదు, అంతర్యామిని నీ వెఱుంగని యదిలేదు = శుక్రాంతర్యామివగు నీకుఁ దెలియనిదిలేదు, దీని కెఱుంగు = ఈపడుచునడవడి, ఎఱింగింపజే = తెలియజేయజే, అనవుడున్ = అనగా, అనుకంపాతిశయంబునన్ = దయాతిశయముచేత, తచ్చాందసంబునకున్ = అవిష్ణుచిత్తుని వైదికత్వమునకు, మంద స్మితంబునేసి = చిఱునగవునవి, మందరధరుండు = గట్టుదాల్పువేల్పు, ఇట్లనియెన్ = ఈవత్సమాన క్రమముగాఁ బలికెను.

ఉ. కంధర నీలవర్ణ మధుఃకైటభ నాగ సుపర్ణ యోగిహృ
ద్గ్రంధిభిదోత్థ భోగివనితాస్వనవచ్చ్వసనప్రవచ్చిర
స్సంధి వనన్ని శాపతిరస స్రుతి దుగ్ధపయోధివీచికా
మంధర కేళికాదరసమాశ్రిత పక్షిశిరోధిసోదరా. 158

టీ. కంధర = జలధరమువలె, నీల = నల్లవైన, వర్ణ = మైవన్నెగలవాఁడా, మధు కైటభ = మధుకైటభ రాక్షసులనెదు, నాగ = పాములకు, సుపర్ణ = గరుత్మంతుఁడగు వాఁడా, యోగి = అష్టాంగయోగములుగల మునులయొక్క, హృద్గ్రంధి = హృదయ గంధియొక్క, భిదా = భేదించుటచేత, ఉత్థ = ఎగిసినట్టి, భోగివనితా = ఆడుబామ - (కుండలినీశక్తి 'శక్తిః కుండలినీనామ విసరంతునిభా శుభా' యని వామ - గాతము). స్వనవత్ = ధ్వనిగల్గిన, స్వసన = నిట్టూర్పుచేత, స్రవత్ = స్రవించు కపాలమందు, ఎసత్ = ఎనించుచున్న, నిశాపతిరస = అమృతము

యొక్క, గ్రుతి=సావినునెడు, దుగ్ధపయోధి=సాలకడలియొక్క, వీచికా=అలల
యొక్క, మంధర=మెల్లనైన, శేలికా=క్రీడయందు, అదర=అదరణముగలవాఁడా,
సమాక్రిత=ఆక్రమించిన, పక్షి-కోధి=పక్షికంఠుడగు రావణునియొక్క, సోద
రా=తోబుట్టువగు విభీషణుఁడు గలవాఁడా.

క. కరధృత దరారి వితరణ ... *

(ఇది పూర్వాశ్వాసాంతమున వచ్చినపద్యముగనుక నిక్కడ వ్రాయలేదు.)

తోటక నృత్తము.

ద్రుహిణాండకరండక * ధూర్వహాగ

ర్భహారార్భక దుర్భర * పక్వతపః

కుహనార్భక వార్భృత * కోనిరి హః

రి హిరణ్మయహర్మ్య చరిష్ణుపదా.

159

టీ. ద్రుహిణాండకరండక=బ్రహ్మాండ కటాహములయొక్క, ధూర్వహ=భా
రమువహించిన, గర్భ=కడుపుగలవాఁడా, హారార్భక=కుమారస్వామియొక్క, దు
ర్భర=భరింపఁగూడని, పక్వ=పరిపక్వమైన, తపః=తపముచేత, కుహనార్భక=కప
టబాలుడవై యవతరించినవాఁడా, వార్భృతకోనిరి - హః=ఉదకములచేత, భృత=
నిండిన, కోనిరి=స్వామి పుష్కరిణియందు, హః=ఒప్పుచున్న, హిరణ్మయహర్మ్య=
స్వర్ణమయ మంటపమందు, చరిష్ణు=సంచరించెడు, పదా=పాదములుగలవాఁడా.

మ. ఇది యంద్రోక్తియథార్థనామ యవనా * సృక్పూర్ణ కెంబావి వా
రిదపద్ధత్యవరోధి వప్రవలయ * శ్రేణీవిఘాతక్రియా
స్పద సేనాగ్రద కృష్ణరాయ మహిభృ * త్సంజ్ఞాస్మదాము క్తమా
ల్యద నాశ్వాసము పంచమం బమరు హృద్యంబైన పద్యంబులక.

టీ. ఇది=ఈగ్రంథము, ఆంద్రోక్తి=ఆంద్రభాషచేత, యథార్థనామ=అన్వర్థ
నామముగల, యవనాసృక్=స్లేచ్ఛరక్తముచేత, పూర్ణ=నింపఁబడిన, కెంబావి=కెం
బావియను పట్టణముయొక్క, (దీనికే యాంద్రోక్తి యథార్థనామము), వారిదపద్ధతి=
మేఘమార్గమును, అవరోధి=అడ్డగించుచున్న, వప్రవలయ=వలయములనంటి కోట
యొక్క, శ్రేణి=పట్టులయొక్క, విఘాత=పడఁగొట్టుటయొక్క, క్రియా=
మునకు, అస్పద=కారిణముగు, సేనా=దండునకు, అగ్రద=అగ్రసరు
యమహిభృత్సంజ్ఞ=కృష్ణరాయ భూపాలుడను పేరుగల, ౮.

అముక్తమాల్యదన్ = అముక్తమాల్యద యను ప్రబంధంబునందు, నృద్యంబైన = మనో
హరము లగునట్టి, పద్యంబులన్ = పద్యములచేతను, పంచమంబు = ఐదవది యగు,
అశ్వాసము, అనుదన్ = ఒప్పును.

గద్యము. ఇది శ్రీదక్షిణామూర్తి మంత్రోపాసనా సమాపాదితాఖండ సాహితీధురీ
ణుండు నాత్రేయ గోత్ర పవిత్రుండును వావిళ్లవంశపయోరాశి రాకాసుధా
కరుండు నగు రామస్వామికాశ్రీచేత ననేక పూర్వ వ్యాఖ్యానాభిప్రాయంబులఁ
బర్యాలోచించి రచియింపఁ బడిన దుచిగమాఖ్యానం బగు నాముక్తమాల్యదా
వ్యాఖ్యానంబునందుఁ బంచమాశ్వాసము.

శ్రీ రస్తు.

ఆముక్తమాల్యద

సవ్యాఖ్యానము.

షష్ఠాశ్వాసము.

(౧. శ్రీకారి కృపార్దేక్షణ

వైకుంఠ యకుంఠభక్తవరద పదాబ్జా

స్తోక మరందాయిత గం

గా కాకోదరనగోదయస్థ పతంగా.

టీ. శ్రీ...ణ - శ్రీకారి = లక్ష్మీకరమగు, కృపా = దయచేత, ఆర్ద్రం
ఈక్షణ = దృష్టిగలవాఁడా, వైకుంఠ = వైకుంఠవాసుఁడా, అ...ద - ఆ
లేనియట్లు, భక్త = భక్తులకొఱకు, వరద = వరములాసంగడువాఁ
కమలమునకు, అస్తోక = సమృద్ధమైన, మరందాయిత = మకరం
గా = గంగానదిగలవాఁడా, కాకోదరనగ = శేషలైలనుని
పర్వతమందు, స్థ = ఉన్నట్టి, పతంగా = సూర్యుండైన వాఁ
వ. అవధరింపు మనంతర వృత్తాంతంబు.

చ. కలఁ డొకరుండు పేరుకొనఁ గాని క

య్యిల మును వాఁడు వామనతః

దుల కొకయోజనత్రయపు

ళలఁ జనుదెంచి పాడు వ

టీ. పే...బు - పేరుకొన

నాదగు, భక్తుఁడు, ఒకరుండి

అతఁడు, మును = తొల్లి, వామన

వనియించిన = నివసించినట్టి, పుణ్య

దేశము తిరుక్కురుంగుడి యను

దుయోజనములు దూరము

బ్రాహ్మమహూర్తములయందు, (తెల్లవాణి నాల్గు గడియలు గలదనఁగా ననుట) చను
దెంచి=వచ్చి, మంగళనామకైశికిన్=మంగళనామకైశికి యను రాగముచేత, తాలనన్
=ఆదరముచేత, మముక్=మమ్మ, పాడున్=గానముసేయును.

తా. పంచమకులమందు బుట్టిన మాధవుఁ డొక్కఁడు గలఁ, దతండు తొల్లి
నేను వామనావతారముచేత వసిందిన దివ్యదేశమునకు మూఁ డామడ దూరమం దొక
గ్రామమందు వసింది ప్రభాతసమయములయందు మంగళనామకైశికిచేత మమ్మ గానము
సేయుచుండు నని భావము.

వ. ఆహారహంబు నమ్మహాత్ముండు.

4

క. జాత్యుచితచరిత్రమ మ

ప్రీత్యర్థం బూఁది తనదు * హృదయము శుచితా

నిత్యంబుగఁ దత్తనుసాం

గత్యము మసిపాత మానికంటె యొదుఁగఁ.

5

జా...మ - జాత్యుచిత=తనజాతికిఁ దగినట్టి, చరిత్రమ=నడవడియే, మత్ప్రి

సంతోషముకొఱకు, బూఁది = వహించి, 'శ్రేయాన్' స్వధర్మోవిగుణః

* తాత్' అను గీతావాక్యము ననుసరించునుట. తనదు హృదయము

శరంగము, శు...గన్ - శుచితా = పరిశుద్ధత్వముచేత, నిత్యం

గా, త...మ - తత్తను=ఆచందాల శరీరముయొక్క, సాం

గత = మసిగుడ్డయందలి, మానికంటె=మాణిక్యమై,

తను మాకు పర్యాశ్రమాచారములయందుఁ బ్రీతిగావున

కుఁ బోక, తన కులాచితాచారమందే నిలిచి, తన

కాంగత్యము మసిగుడ్డ ను గట్టిన మాణిక్యము

వ్యయము.

యును ని,

పర

ముమ్మ,

దనర

గు,

యఁ

జీవితాశములు సంకః పుటిక నొక్కొకమాటు,

గతిరయంబునఁ దాఁకి కలసి మొరయ

తే. వలుద వనమాలకంబెయుఁ మలిన తనువు

బట్టెతిరుమన్ను బెదరుఁ గెంబుట్టుఁ జూపుఁ

బసపుఁబొటితోలు పల్లంబుఁ నెనకమెనఁగ

వచ్చు నేవింప సురియాళువై వైపుండు.

6

టీ. చమురైన=చమరంటిన, తోల్లయిసంబు=చర్మకూర్పాసము, (తోలు చొక్కాయనుట), పెంకియు=కుళ్లాయును, ఇ...లు-ఇత్తడి=చరకూటయములగు, శంఖచక్రకుండలములు=శంఖ చక్రముల చెవులపోగులు, అమరన్=ఒప్పుచుండఁగా, దినెదారికొమ్మ గనుడగంబమును, లేక, దీపమునకుం బోయు నేతిచేత నించిన పసరపు కొమ్మయుం బెప్పవచ్చును. తోల్లిత్తియున్ = చర్మపుఁ దిత్తియును, జోడమ్మ = ధనుస్సునఁజీర్చకపాడిచెడుబాణమును, 'చాపానపేక్షిత శరమొప్పు జోడమ్మ' ని దేశ్యవామార్థకోశము. జోడమ్మని యనేకపుస్తకపాఠము. అప్పుడు ములుకులేని బోడి బాణ మని యర్థము. మె...గున్ - మెడమీఁది=అంశముమీఁద నున్న, మొగలాకుగొడుగు = కేతకీపత్రములఁగూర్చినఛత్రమును, తనరన్ = ప్రకాశింపఁగా, (మొగలాకున నెడ మొగలి+అకు పరిమిత్యర్థకము పర మగునపుడు వలె నాక్కాయలు పరమగు నపుడును నిత్యసంధి), మత్పాదరక్షయు=మాపాయకయును, మా...కన్ - మాపు=గుఱ్ఱముయొక్క, వెన్నెఱకన్=మెడమీఁది వెండ్రుకలచేత, కు...ను - కుట్టిన=కూర్చినట్టి, ఓటి=ఓడువానిన, తిపిరిదండెయును=సారకాయదండెయు, మెఱయన్=ప్రకాశించుచుండఁగా, చిటితాశములు=చిలుతాశములు, చంకపుటికన్=చంకనున్న భవనాశిని, ఒక్కొకమాటు=ఒక్కొక్కతూటి, గతిరయంబునన్=గమనవేగముచేత, తాఁకి=తగిలి, కలసి=ఏకమై, మొరయన్=ధ్వనిచేయుఁగా, ఎ...యన్ - వలుద=వల్లువయగు, వనమాలకంబెయున్=తులసిపూసలపేరును, (కుతికంటనుట), మలినతనువున్=మాసిన శరీరమును, (దేహభిమాని గాఁడనుట), పట్టెతిరుమన్ను=పట్టుటగా స్ఫుటమైన శ్రీ మృత్తికయును, బెదరుఁ గెంబుట్టుఁ జూపున్=బెదరుచు నెఱ్ఱనైపుట్టుచున్న చూడ్కియు, (ఎఱ్ఱనిలెరుఁజూపు లనుట) పసపుఁబొటితోలుపల్లంబున్=పసపుఁ బట్టించిన కుఱుచయగు చర్మపుఁ జన్నిదమును, (పసపు తోడి వలంపయు నని యొక పాఠము), ఎనకమెనఁగన్=ఒప్పుచుండఁగా, వైష్ణవుండు=ఆమాలదాసరి, నేవింపవచ్చున్=నేవార్థమై వచ్చుచుం నియుం బాశము కలగు, ఆపత్తమున నవలంబించిన యని య

కా. గండాభోగముల స్మృదశ్శ్రులహరు • ల్గప్ప స్మృతు ల్వాడి యా
దండ న్యేగులు డించి భక్తి జనితోద్యతాండవం బాడు నా
చండాలేతరశీలుఁ డుత్పలకియై • చాండాలిక స్మీటుచున్
గుండు ల్నిరుగ నెండ గాలి పసి తాఁకుం జూడ కాప్రాప్తామున్.

టీ. ఆ చండాలేతరశీలుఁడు = చండాలురకంటె నితరులగు సజ్జనులయొక్క-
శీలమువంటి శీలము గల యతఁడు, 'శ్వపచోఽపి మహీపాల విష్ణుభక్తో ద్విజాధికః,
విష్ణుభక్తివిహీనస్తు ద్విజోఽపి శ్వపచాధమః' అన్నట్లునుట. గండాభోగములన్ గండ=
చెక్కిఁకులయొక్క, ఆభోగములన్ = పరిపూర్ణత్వములయందు, 'ఆభోగః పరిపూ-
ర్ణతా' అని నిఘంటువు (అనఁగా అంతట వనుట), ము...ల్ - ముద్రశ్రు=అనందబా-
హుములయొక్క, లహరుల్=ప్రవాహములు, కప్పన్=అచ్చాదించుచుండఁగా, నుతు
ల్వాడి=క్రీరనలుపాడి, ఆదండన్=ఆసమీపమును, శ్రేగులు=తనబగువులు, డించి=
దించి, ఉత్పలకియై=గగుర్చుటుగలవాడై, గుండుల్=పాపము , నీరుగన్=
గావర క్తిచేతఁ గరఁగి నీరుగునట్లు, చాండాలికన్=తనవీణను, 'చాండాలికా తు కం
జోలవీణా చండాలువల్లకి' అని నిఘంటువు. మీఁటుచున్=వాయించుచును, ఎం...
కున్ - ఎండ=అతపముయొక్క యు, గాలి=వాయువుయొక్క యు, పసి=అకలియొక్క
యు, తాఁకున్=చేధను, చూడక=లక్ష్యమునేయక, అప్రాప్తామున్=అపరాప్తానుగు-
దనుక, భ...లు - భక్తిజనిత=భక్తిచేతఁబొడచున, ఉద్యోత్=లెసైన, తాండవంబు=
నాట్యమును, ఆడుక=ఆడును. అప్రాప్తామునుచోటఁ బ్రాప్తామునఁగా నహమ్ములో
మూఁడవభాగమని అనఁగా పదిగడియలప్రాప్తామునకు కని కొందఱుండురు.

తే. అట్లు దడవుగఁ గొల్చి సాష్టాంగ మెఱుగి

గర్భమంటపిఁ గడిగిన • కలఁకజలము

లోని తాతొట్టి నిండి కాలువగఁ జాగి

గుడి వెడలి వచ్చు నది శూద్రుఁ • డిడఁగ గ్రోలి.

8

టీ. అట్లు అప్రకారము, తడవుగన్=అలస్యముగ, కొల్చి=సేవసేసి, సాష్టాం-
గము=కర చరణ వత్తో లలాట భుజములతోఁ గూడునట్లు, ఎఱుగి = నమస్కరించి,
గర్భమంటపిన్=గర్భగృహమును, క...ము - కడిగిన = త్రాళనము జేసిన, కలఁక-
ము=కలుషోదకము, లోని=లోపలనున్న, తాతొట్టి=తాతితొట్టి, నిండి=పూర్ణమై,
=కుల్యగాను, చాఁగి=ప్రవహించి, గుడి=కోవెలను, వెడిలివచ్చు=వెలువడి
ముదకము, శూద్రుఁడు=నాలవజాతివాఁడు, ఇడఁగన్=ఒసఁగఁగా,

ష ష్ట శ్వా స ము.

తా. ఇట్లు తడవుగా నేనించి ననున్నరించి గర్భగృహముఁ గడిగిన సంహారోదకము లోపలి తొట్టి వెలువడి బైటికిరాఁగాఁ, దాను పంచమకులీనుఁడుగావున. నాయుదకమునంటక కూఁగ్రుని నొక్కని యాచించి, యతనిచేతఁ దెప్పించుకొని పానముజేసి యని ముందటి కన్వయించును.

ఉ. ఆతఁడు ముఖ్యజాతిఁ గని + నంతన పాయుచు నెండ గాలి నెం

తో తడవుం బ్రసాద వినియోగము వార్చి వసించుచుం ద్రివ

ర్ణేతరజాతి మెచ్చి దయ + నిడ్డ ప్రసాదము దండెసాచి శ్ర

ద్ధాతిశయంబునన్ వినతి + నంది భుజించుఁ గొనుం దదంబువున్. 9

టీ. ఆతఁడు=ఆదాసుఁడు, ముఖ్యజాతిన్ = శ్రేష్ఠజాతిగలవానిని, (బ్రాహ్మణాదులననుట), కనినంతన = చూచినమాత్రనే, పాయుచున్ = తొలఁగుచును, ఎండన్=ఆతపనుండును, గాలిన్=వాయువునంగును, ఎంతోతడవున్=ఎంతోసేపు, (చిరకాలమునటు), ప్రసాదవినియోగము - ప్రసాద=ప్రసాదముయొక్క, వినియోగము=పంచిపెట్టుటను, వార్చి=నిరీక్షించి, (ఉ. 'ఇంతన నేలయేను భుజగేశ్వరురాకయు వార్చి నాడ నా, కంతపు నంతకుం గుడువ నాఁకలి నీకులు ద్రావఁ దృప్త యొ, క్కింతయు లే'దనియును; లే. 'అనిన నీరాక వార్చి మహాశతోడ, సున్న విత్త్రునికొర్కి నీవొక్క భంగి' ననియును; 'అనఘ నారాక వార్చి నీవధికనిష్ఠ, నిట్టులున్నికిఁ గారణంచేమి కోర్కి' యనియును; ఇత్యాది కాంతిపర్వ ప్రయోగము లుండుట నిచ్చట గొందఱుపేక్షార్థక మని చెప్పుదురు.) వసించుచున్=నివసించుచును, త్రివర్ణేతరజాతి=త్రివర్ణ= బ్రహ్మక్షత్రియ వైశ్యులకంటె, ఇతర=అన్యఁడైన, జాతి=కూద్రజాతిగలవాఁడు, మెచ్చి=హర్షించి, దయన్=తనయందలికృపచేత, ఇడ్డ=ఒసఁగిన, ప్రసాదమున్, దండెసాచి=చేతనున్న దండెసాచి, శ్రద్ధాతిశయంబునన్=ఆత్మాసక్తిచేత, వినతిన్=వినయము చేత, అంది = అందుకొని, భుజించున్=సాపదును, తదంబువున్=వానిచే నియ్యఁబడినతీర్థమును, కొనున్=గ్రహించును.

తా. ఆతఁడు గర్వ మించుకేని లేనివాఁడును, బ్రసాదాదులయం దత్యంత శ్రద్ధ గలవాఁడు ననియును భావము.

వ. ఇట్లు దన దివాకీర్తిజని నగు పరమార్తి నైచ్యంబు నకలజన శోచ్యంబుగా గుడి లాఁపరా తూఁపరాణి కడ నిలిచి బహిరావరణ ప్రదక్షిణంబ కావించి ప్రొద్దెక్క నిజవక్కణంబునకుం బోవు చుండు నిట్లుండి యొక్కనాఁడు. 10

టీ. ఇట్లు=ఈరీతిగా, త...నిన్ - తన=తనయొక్క, దివాకీర్తిజనిన్=నికృష్ట మగుపంచమజన్మముచేత, 'చండాలష్టనిమూర్తిజ దివాకీర్తిజనంగమా' అనియనురము.

౨ము క్రమాల్యద, సవ్యాఖ్యానము

...బు - అగు=కల్గివట్టి, పరమార్తి = అధికమగు నార్తివల్లనైన, నైచ్యంబు = నీచ
 నామము, (జాత్యుచిత విసమభావమునుట), స...గాన్ - సకలజన = ఎల్లవారలకు,
 గోచ్యంబుగాన్=క్షేకార్హముగాఁగను, (ఇతనిఁ జూచి యందఱు జాలింబడి కనికరిం
 కు రనుట), గు...డన్ - గుడి=కోవెలయొక్క, లాఁపరా=చదరమగుపలకతాలుగల,
 తూపరాణికడన్ = లవదారిదాపున, నిలిచి=నిలుచుండి, కొలిచి = నేనించి, బహి
 రావరణ ప్రదక్షిణంబ కావించి = బహిఃప్రాకారమున కావల వలగొని, (తాను
 బంచముఁడగుటచేత గుడిలోపలికిఁ జవండునుట), ప్రాద్దెక్కన్ = పొద్దుపోఁగా,
 ని...కున్ - నిజ=స్వకీయముగు, పక్కణంబునకు=పల్లెకు, 'పక్కణశృంగరాలయః'
 అని నిఘంటువు. పోవుచుండున్=చుచుండును, ఇట్లుండి=ఈరీతి వచ్చుచుం బోవు
 చుండి, ఒక్కనాఁడు=ఒక్కదినసంబున.

క. అద్దమరే యద్దాసరి

యద్దండ బిడాలగాహితాలయ కృకవా

కూద్దండ రవము విని చను

ప్రొద్దాయె నటంచు బాడఁ + బోవుచు ద్రోవన్.

11

టీ. అద్దమరే=అర్ధరాత్రమునందు, అద్దాసరి = ఆదాసుఁడు, అద్దండన్=ఆప
 మీపమంద, భి...ము - బిడాల=పిల్లిచేతను, 'ఓతు ర్పిడాలో మార్జాలః' అనినిఘం
 టువు. గాహిత=ప్రవేశింపఁబడిన, ఆలయ=ఇంటియందలి, (కోళ్లగుడిసె యనుట.)
 కృకవాకు = కోళ్లయొక్క, ఉద్దండ=అధిక మైన, రవము=రవశిని, విని=ఆకర్షించి,
 చనుప్రొద్దు=తాను నిత్యముం బోయెడు సమయము, ఆయెనటంచున్ = ఆయ్యెనను
 కొని, పాడఁబోవుచున్ = గానమునేయ నేఁగుచును, ద్రోవన్=మార్గమును.

తా అర్ధరాత్రసమయమందుఁ గుక్కుటాలయములోనికిఁ బిల్లిచొరఁగా నవి
 విడిచి కూత లిడిన దాను విని వేఱకువ కొడికూత లని తలంచి తాను నిత్యముగాఁ
 బాడ నేఁగెడు సమయ మాయె నని బయలుదేరిపోవుచు మార్గమందు. ఇది ముందటి
 కన్వయ మగును.

ఆ. మరులుదీగె మెట్టి + యిగు లన్ననో యని

యెడు తమిస్త్ర గాడు + పడి పొలంబు

లెల్లఁ దిరిగి తూర్పు + దెల్లనాతటి నొక్క

శూన్యగహనవాటిఁ + జొచ్చి చనుచు.

12

టీ. మరులుదీగె=వెట్టితీగెను, మెట్టి=ఆదాసరిత్రొక్కి, ఇరులన్నన్=చీ
 కలు లనిపిలువఁగానే, ఓ యనియెడు=ఓ యని పలికెడునట్టి, (కటికిచీకటియనుట)

ష. షా

తమిన్ = చీకటి రాత్రియందు, 'తమిన్
 పడి = త్రోవవచ్చి కలువరపోయి, పొలంబుల్లె,
 దివ్వుదిరిగి, తూర్పు = ప్రాగ్విశ, తెల్లనాతటిన్ = తె
 యమనుట), ఒక్కశూన్యగహనవాటిన్ = ఒక
 చొచ్చి = ప్రవేశించి, చనుమన్ = పోవుచు.

సీ. ఇడిసిన యిడుపుల యెడలఁ బొత్తేను

రేను గసెంద కోరింద పొదలఁ

గెడసిన గరిసెలఁకింద లాఁగలఁ గ్రుస్సి,

యదవకాఁపురముండు + నాఖుతతుల

సగముదుమ్మునఁ బూడి + చిగిరింత వామూయఁ,

బెరిగిన నూతిపాఁతర బొటియలఁ

జీమలు ప్రాల్ద్యఁ + జివికిన వెలుగుప,

ట్టునఁ బండి యెండి క్రుంగిన గునుకులఁ

తే. బెంటదొగ్గల్లోఁ గడుఁపంటి శ్మశ్రు

చలనములఁ గ్రుక్కు జీర్ణోతువులఁ బొలంబు

దుండుగల మల్ల యూరులఁ + దూలి రాడు

చిక్కు నేతాల పాడరిసీమఁ జనుచు.

13

టీ. ఇ...లన్-ఇడిసిన=విరిగిన, ఇడుపుల యెడలన్=వాకిళ్ల యుభయ పా
 ర్శ్వములయందు, పొ...లన్-పొత్తేను=చిటిరేగుచెట్లయొక్కయు, ఉత్తరేను=ఆ
 పామర్గములయొక్కయు, కసెంద=కొనమర్దములయొక్కయు, కోరింద=కోరింద
 చెట్లయొక్క, పొదలన్=పొదరులచేత, కె...దన్-కెడసిన=క్రిందికొఱిగినట్టి, గరిసెల
 క్రిందన్=గాదెబొట్టలక్రిందను, లాఁగలన్=బొక్కలయందు, గ్రుస్సి=కృశించి, అద
 వకాఁపురముండు = కోనగాఁపురమున్నట్టి, అఖుతతులన్=మూపకములగుంపులచేత,
 సగము=అర్ధభాగము, దుమ్మునన్=గాలిదున్నచేత, పూడి=పూడ్చబడి, చిగిరింత=చిగి
 రింతగడ్డి, వామూయన్=మొగముమూయ, పె...లన్-పెరిగిన=ఎదిగినట్టి, నూతి=చేదు
 డుబావులయొక్కయు, పాఁతర=పాఁతరలయొక్కయు, బొటియలన్ = బొందల
 చేత, (నూతి పాఁతర గుంటలు సగముపూడి యదిమొదలు గడమచిగిరింత బలనియు
 న్నదనుట), చీమలు=పిప్పికలు, స్రాలు = బియ్యమును, ఈస్సన్=అకర్షించు కొని
 పోగా, చి...నన్-చివికిన=జీర్ణమయినట్టి, వెలుగుపట్టునన్=దొడ్డికంపలపట్టున, పండి
 = పచ్చబారి, ఎండి=శుష్కించి, క్రుం...లన్ - క్రుంగిన=అడిగిపోయిన, గునుకు

వ్యాఖ్యానము

*

న్ = పెంటలమీదిదొగ్గలిచెట్లయందు, కడు
 , (అశనములేక నకనక లాడుననుట), శక్త్రు
 ౨ = కదలుటలేత, క్రు...లన్ - క్రుక్కు =
 ముసలిపిల్లలచేతను, 'తదృష్టౌ'దేశశక్త్రుపుంముఖే,
 ౩ నిఘంటువు.పొ...లన్ - పొలంబు = పొలముయొక్క,
 తను, మళ్లన్ = పరిమళ్లయొక్క, ఔరులన్ = ఔరుగసవు
 యందుటచేతఁ బొలములందు దుండిగములును, పరిమళ్లయందు
 చినపనుట), తూలి = నేలకువ్రాలి, రాడుచిక్కు = నిట్రాడుమాత్ర
 , తాల = ఏతములుగల, పాడరిసీమన్ = పా డడచిన భూమియందు,
 ౪ గనుపడుచు జలయంత్రములు దుమ్మునఁ బూడిపోయిన పాడు
 ), చనుచున్ = పోవుచును.

మార్గత నరుగుచు మా

గ్గువు ధామార్గవపుఁ గంటకంబులఁ గాల్గ్

వివరీతత నూడ్చుచు నే

రువున స్ఫల్లేరు లీడ్చి, తోయుచుఁ జనుచున్.

14

టీ. అపమార్గతన్ = త్రోవదప్పటచేత, అరుగుచున్ = పోవుచు, మా...లక్ -
 మార్గపు = తానుబోయెడిమార్గమందలి, ధామార్గవపు = ఉత్తరేనిచెట్లసంబంధులగు, 'అ
 పామార్గత్వైఖరికో' ధామార్గవమయూరకా'యనినిఘంటువు. కంటకంబులన్ = ముండ్ల
 ను, కాల్గ్ = పాదములయందు, వివరీతతన్ = ఎరురు తెగుట చేత, ఈడ్చుచున్ = పోరా
 లుచు, నేరువునన్ = ఉపాయముచేత, పల్లేరు = పల్లేరుగాయలు, ఊడ్చి = నేలమీదఁ
 గాల్గిడ్చి, తోయుచున్ = త్రోయుచును, చనుచున్ = పోవుచును.

శా. కాంచె నైవ్లవుఁ డర్థయోజన జటాఘాటోత్థశాఖోపశా

ఖాంచర్షాటచరస్మరుత్రియ దవీయః ప్రేషితోద్యచ్ఛదో

దంచత్క్రిటకృత వ్రీణచ్ఛలన లిఃప్యాపాదితా ధ్వన్యని

స్సంచారా త్రమహాఫలోపమఫలఃస్సాయ ద్వటత్కృజమున్. 15

టీ. నైవ్లవుఁడు = ఆభాగనకుఁడు, ఆర్థయోజన = రెండుపరుగులదూరమున
 కుఁగల, జటా = ఊడలయొక్క, ఘాటీ = సమూహమందు, అర్థ = మొలిచినట్టి, శాఖా =
 కొమ్మలయొక్కయు, ఉపశాఖా = ప్రక్క కొమ్మలయొక్కయు, అంచత్ = ఒప్పుచు
 న్న, ఝాట = గుంపులయందు, చరత్ = సంచరించుచున్న, మరుత్ = వాయువుయొక్క,
 రయ = శేగముచేత, దవీయః = దవ్వగా, ప్రేషితి = చివ్వుఁబడినట్టియు, ఉద్యత్ = ఎగురు

ష ష్టా శ్వా స ము.

చున్నట్టి, ఛద=అకులయందు, ఉదంచత్=స్ఫుటములగుచున్న, కీట=పురుగులచేత, కృత=చేయబడిన, ప్రా=బొందలనియెడు, ఛలన=వ్యాజముగల, లిపిన్=అక్షరములచేత, అపాదిత=సంపాదించబడిన, అధ్వన్య = మార్గస్థులయొక్క, నిస్సంచార=సంచారాభావముచేత, ఆత్త=పొందబడిన, మహాఫల-మహత్=శ్రేష్ఠమైన, ఫల=పుణ్యఫలముతోడ, ఉపమ=సామ్యముగల, ఫల=పండ్లచేతను, స్థాయత్ = వృద్ధిబొందుచున్న, నటత్వజమున్=మట్టిచెట్టును, కాంచెన్=చూచెను.

తా. ఆభాగవతుఁ డామార్గమందు రెండుకోసులకెడలుపున నూడలుదిగి యూడలయందే యునేక శాఖోపశాఖలు గలిగి యాశాఖలయందలి యాకులమీఁద బురుగులు దొలిచిన బొందలతోఁ గూడ నవి వీడి వాయువశముచేత దూరముగాఁ గొట్టుకొనివచ్చి యెగురుచుండఁగా నావృక్ష మచ్చట బ్రహ్మరక్షస్సున్నది, యీత్రోపమ రావలదని మార్గస్థులకుఁ దెలియుటకు నాయాకులనెడు జాబులమీఁదఁ బురుగులచేఁ దొలువబడిన గీత లనియెడు నక్షరములు వ్రాసి పంపుచున్నదో యన్నట్లును, దాని వలన మార్గస్థు లా మార్గమున సంచరింపకుండుటంజేసి, మహాపుణ్యఫలముచే గలిగ ననుటకు సమానముగా గొప్పలగు పండ్లచేత నొప్పుచున్న యొక్క పెద్దమట్టిచెట్టును జూచె నని భావము.

ఆ. కాంచి యాత్మ డొక్కఁకాల్మోవయు నంతఁ

గాంచి యందుఁ దెరువుఁ గాంచినదియ

పరమలబ్ధి గాన • ద్వారితంపుగతి నవ్వ

టావనీజ మంత • నంతఁ గదిసి.

16

టీ. కాంచి=అప్పొత్తమునట్లుచూచి, ఆత్మడుఁ=ఆభక్తుఁడు, ఒక్కకాల్మోవ యున్=ఒకకాల్మీమార్గమును, అంతఃగాంచి=అంతఃజూచి, అందున్=అపాడడచిన సీమయందు, తెరువుఁగాంచినదియ=మార్గముఁజూచుటయే, పరమలబ్ధిగాఁగఁ=పరమ లాభముగా, త్వారితంపుగతిఁ=శీఘ్రగమనముచేత, అవ్వటావనీజము=అమట్టిచెట్టును, అంతనంతఁ=అంతటంతను, కదిసి=చేరవచ్చి.

సీ. ఎలనీటి బొండలంబులఁ బోలె మెదడెల్ల,

జుట్టి వైచిన డొల్లు • పుట్టె గములు

నెఱచి గీతిన జేఱ • లేర్పడఁ దుదముట్టఁ,

జీకెన నులిపచ్చి • కీకనములు

దొనదొనయను నీఁగ • తుట్టెల యా పేరు,

పడక కంపలను వేళిలెడు కరునులు

ఆముక్తమాల్యద, సవ్యాఖ్యానము

ధూళి మక్కిక్కి మంగళ్ళ తిప్పలు రేగు,
వడువున గాలి నా డెడు నెఱకలు

తే. దునిసిన వరాంగకమల బొంతులను గమించి
పోక యొండొంటితో బిటుపీకులాడు
శ్వాపదంబులు బదహతి ప్రస్ని వలుచు
వరుగు దఱచగు మురుత్రోవ నరిగి యెదుట.

17

టీ. ఎ...లెక్ ఎలనీటి=రేతనీరుగల, బొండలంబులఁబోలెక్=తెంకాయ
బొండ్లములవలెనే, మదడెల్లెక్=మస్తిష్కమంతయు, జాట్టి=ఊటుకొని, వైచినెక్=
పరిహరింపఁగా, దొంట్లు=దొరలాడుచున్న, పుత్తెగములుక్ = నరకపాలనమూహములు
ను, (ఎళనీరుద్రావి పారవైచిన తెంకాయ బొండ్లములవలెనే తలకాయల మెదడు జాట్టి
వేయఁగా నా పుత్తెలు దొంట్లునున్న పనుట), ఎఱచిగీతినజీలు=మాంసముగీచుకొన్న గీఱ
లు, ఏర్వదొన్=కినుపడునట్లు, గుదముట్టెక్=కడవెడలునట్లు, చీకిన=చప్పరించిన, ను...లు
-నులిపచ్చి=కొంచెముపచ్చిగల, కీక సములు=ఎముకలను 'కీక సంతకల్యమస్థిచ' అని నిఘం
టువు. దొనదొనయును=దొనదొన యనియెడు ముసరికొనుచున్నదగుల, ఈఁగెతుట్టెలక్
=మక్షికొరాసులచేత, రూపేరుపడక=రూపము దెలియరాక, కంపలను = కంప
వెలుగులయందు, వ్రేలెడు=వ్రేలాడుచున్న, కరుగులు=పచ్చి చర్మములును, ధూళిక్
=దుమ్ములచేతను, మక్కిక్కి = మక్కుడువారి, మం...లు - మంగళ్ళ=త్రేరకులయొ
క్క, తిప్పలు=పెంటలు, రేగువడువునక్=రేగినట్లు, గాలిక్=వాయువుచేత, ఆ
...లు-ఆడెడు=చలించుచున్న, ఎఱకలు=వెండ్రుకలును, తు...లన్-తునిసిన=ఖండిం
పఁబడిన, నర=మానవులయొక్క, అంగకములన్=అవయవములను, పొత్తులను=కూడ,
కమిచి=కబలించి, పోక=అవలజరగక, ఒండొంటితోన్=పరస్పరమును, పిటుపీకు
లాడు = వాదులాడుచున్న, శ్వాపదంబులుక్ = దుష్టమృగ విశేషంబులును, పద
హతిక్=కాలితన్ను చేత, ప్రస్ని=ప్రయ్యలై, ఎ...గు-ఎలచు=కంపుగొట్టుచున్న, వరు
గు=మాంసపువరుగును, (వరుగనఁగా గృధ్రవిశేషములనియొక జెప్పవచ్చును), తఱచగు
=దట్టముగాఁగలిగిన, మురుత్రోవక్=మాంసములుమురిగియున్న దుర్గంధమార్గమున,
అరిగి=పోయి, ఎదుటెక్=ముందఱ.

తా. అబ్రహ్మరక్ష స్సనేకులను బట్టి చంపుచుండుం గాన నాప్రజేశమందు
మెదడు జాట్టివైచిన కపాలములును, శల్యములు మాంసముతోడ నొటఁగఱచి పండ్లగీఱి
తిని పారవేసినయవియును, శరీరములు చర్మములాలిచి కంపల మీఁద వేయగా నీఁ
గలు మూఁగి రూపు గానరాకుండునవియును, బహుకాలముగా ననేకులఁ జంపుటచేత
వారి తలలవెండ్రుకలు కుప్పలైపడియుండి ధూళిచేతఁ గొంత బ్రుంగుడుపడి గాలిచేత

మంగళ్ల పెంటలు రేగినట్లు రేగుచుండు నవియును, దునిగిపోయిన మానవాశయముల నవ్వల నివ్వలఁ గబలించి దుష్టమృగములు పీకులాడుచుండునవియును, గాళ్లఁదన్ని బ్రద్దలుచేసి యెండిచేసిన పరుగులును గలిగి, యిట్టి భీభత్సరసాస్పదంబైన యా మరు మార్గమున నతఁ డరుగు చుండె ననిభావము.

సీ. ముంగళ్లఁ జాఁగిపైఁ • ముచ్చుజూపులు వర్ష,
బొమిక లెత్తుచుఁ బాటిఁపోవు శునులఁ
బలలతోరణములు • పట్టి బిట్టగయ శా,
ఖాధూతి నెగయు కంఠముల రొదల
నడ్డంబు దిరిగి తఁలాహతిఁ బడి రొండి,
హస్తంబు లిడి యంగఁలార్చుకపుల
డబ్బాటుమై నొక్కెడలు సూపి యవి మాయ,
నడఁగ వేతెడఁ జూపు • వ్యాపృతులను

తే. నెవ్వఁడో యొక్కఁ డున్న వాఁ • డిందు వాఁడు
నరుండు గాఁడింధనాధికాఁహరణమునకు
వేళయును గాదు పొలగాలి • వీచెఁ దెరువు
నెడ పనుచు జాలిగొని సంశయించువేళ.

18

టీ. ముంగళ్లన్ = ముందటికాళ్ల చేత, చాఁగి = చాఁగిలిపడి, పైన్ = ఉపరిప్రదేశమున, ముచ్చుఁ జూపులు = దొంగచూపులు, పర్వన్ = వ్యాపింపఁగా, బొమికలు = శల్యములను, ఎత్తుచు = ఎత్తుకొనుచు, పా...లన్ - పాటిపోవు = పరుగులిడుచున్న, శునులన్ = కుక్కలచేతను, పలలతోరణములు = మాంసపుఁదోరణులను, పట్టి = కఱచుకొని, బిట్టు = పెల్లుగా, ఎగయ = ఎగసిపోవఁగా, శాఖాధూతిక్ = కొమ్ములు గడలుటచేత, ఎ...లన్ - ఎగయు = పుట్టుచున్న, కంఠముల = రాబులుగులయొక్క, 'లోహ పృష్ఠస్తుకంకస్సాస్థిత్' అని నిఘంటువు. రొదలన్ = శబ్దములచేతను, అడ్డంబుదిరిగి = ఆబ్రహ్మరత్నమున కడ్డాలుబచ్చి, తలాహతిక్ = అఱచేత్రేటును, పడి = పొంది, (దెబ్బఁదినియనుట), రొండిన్ = కటిప్రదేశమందు, హస్తంబులు ఇడి = చేతులిడుకొని, అంగలార్చు = మిడుకుచున్న, కపులన్ = కోఁతులచేతను, డబ్బాటుమైన్ = హఠాత్పరముగా, ఒక్కెడలుచూపి = ఒక్కదిక్కు గానుపించి, అవి = ఆ ప్రదేశములు, మాయన్ = టక్కుచేత, అడఁగన్ = కనబడకపోఁగా, వేతెడన్ = మఱియొక్కదిక్కును, చూపు = కనఁబఱుచుచున్న, వ్యాపృతులను = వ్యాపారములచేతను, ఇంను = ఈ ప్రదేశమందు, ఎవ్వఁడోయొక్కఁడున్నవాఁడు, వాఁడు, నరుండుగాఁడు = శ్లోంఁడుగాఁడు, ఇం...

కుఁ - ఇంధన=శుష్కములు, ఆదిక=మొదలుగాఁగలవన్యవస్తువులయొక్క, ఆహార
 అమునకుఁ=తెచ్చుటకును, వేళయునుగాదు=సమయంబునుగాను, పాలగాలి=మాం
 సపుగాలి, వీచెఁ=విసరెను, తెరువుఁ=మార్గంబును, ఎడవు=ఎడారి, అనుచుఁ=
 అనితలఁచుచు, జాలిఁగొని=దిటముచెడి, సంశయించువేళఁ=సందియపడునప్పుడు.

సీ. మృతమర్త్యు రెంటాన • నిడ్డఁ జాలక నెత్తు,
 రంజిల్లు పెనుపొట్ట • ముంజివానిఁ
 బల్లచీమల వక్రభల్లాతకియుఁబోలె,
 నెట్టదుప్పటి నొప్పు • కత్తెవాని
 వ్యత్యస్త హస్తమస్తాభఁ బాయగు గడ్డ,
 మును దంప్రికలుఁ బొల్చు • మొగమువానిఁ
 గడుదుర్ల నిడుతుట్టె • గతిఁ జోఁగలోఁ బాండు,
 రత మించు కపిలకూర్చుంబువాని

తే. నెఱుకుందెఱువరిఁ గన శాఖ • లెక్క జాఱు
 ప్రేవుజందెంబుఁ గనరి పైఁ • బెట్టువాని
 వ్రేలు డగుబొజ్జ గల బూరఁగాలివానిఁ
 జెంబుతలవాని నవలు క•చంబువాని.

19

టీ. మృతమర్త్యుఁ=చచ్చినమానవుని, రెంటానఁ=మడచి, ఇడ్డఁ=ఉంచు
 కొనఁగా, చాలక=పొడవుసాలక, నెత్తురంజిల్లు=రక్తమంటియున్న, పెనుపొట్ట=పెద్ద
 కడుపునందలి, ముంజివానిఁ=కటికూత్రముగలవానిని, (శవమును గొప్పినముగాఁ
 బెట్టుకొన్న నది పొడవుసాలక యీడ్చియీడ్చి మొలత్రాటిలో దోఁపుకొనఁగా వాని
 నెత్తురు పొట్టకంటెననుట), పల్లచీమలఁ=బాఁపనచీమలచేత, వక్రభల్లాతకియుఁబో
 లెఁ=వంకరజీడిచెట్టువలె, ఎట్టదుప్పటి=రక్తవర్ణముగల దుప్పటిచేతను, ఒ...నిఁ -
 ఒప్పు=ఒప్పుచున్న, కత్తెవానిఁ=నల్లనిమేనుగలవానిని, వ్య...ధఁ - వ్యత్యస్త=
 క్రిందుమీఁదయిన, హస్త=ఏనుంగుయొక్క, మస్త=తలయొక్క, అభఁ=రీతివంటి
 రీతిచేతను, పాయగు=పాయయైనగడ్డమును, దంప్రికలుఁ=కొఱలును, పొల్చు=
 మెఱయుచున్న, మొగమువానిఁ=ముఖముగలవానిని, (కుంభికుంభస్థలము తలక్రిందు
 చేసిన నాకుంభస్థలములవలెఁ బాయవడ్డగడ్డమును నాదంతి దంతములవంటి కొఱలును
 గలిగి యున్నవినుట), క...తిఁ - కడుదుర్ల=కణుదురీఁగలయొక్క, నిడు=నిడు
 దయైన, తుట్టెఁగతిఁ=పెఱువలె, చోఁగలో=గుంతలో, (చొంగలోననుట), పాండు
 రతఁ=తెల్లఁదనముఁజేత్తోమిం...నిన్-మించు=అతిశయించుచున్న, కపిల=కఁడార

వర్ణముగల, కూర్చుంటువానిన్ = భూమిపద్మదేశముగలవానిని, 'కూర్చును శ్రీభువో
ర్యధ్యమ్' అని నిఘంటువు. ఎఱుకుఁజెఱుపరిన్ = ఎఱుకువాఁ డగుమార్గముని, కనన్ =
చూచుటకొఱకు, కాఖిలెక్కన్ = కొమ్మలనెక్కఁగా, జాఱు = జాటిపోవుచున్న,
ప్రేవుజుండెంబున్ = ప్రేగులజన్నిదమును, కసరి = గద్దించుకొని, పైఁ జెట్టువానిన్ = భుజ
ముమీదికిఁద్రోచికొనువానిని, ప్రేలుడగు = ప్రేలాడుచున్న, బొజ్జగల = బొజ్జగలిగిన,
బూర గాలివానిన్ = ఊఁచకొల్లవాని, చెంబుతలవానిన్ = చెంబువలె నున్ననై బట్టగ
ట్టిన శిరముగలవానిని, అవటుకచంబువానిన్ - అవటు = ముచ్చెనగుంటయందు, 'అవ
టుర్హటా కృకాటికా' అని నిఘంటువు. కచంబువానిన్ = జట్టుగలవానిని, (కర్తృ
పదక్రియాపదము లేవద్యమందు లేవుగావునఁ గుళకము, 'క్వచి త్కుళకసంఖ్యా
దానత్రవాహిత కృద్భవేత్' అని యధర్వణోక్తి).

తే. కండకన్నులవాని నాఁకటను బండ

తిట్ల బేతాళికల సారెఁ దిట్టువాని

నగగరిమవాని నన్వర్థనాముఁ గుంభ

జాను వనునొక్కద్విజనిశాఁచరునిఁ గనియె.

20

టీ. కండకన్నులవానిన్ = కండపెరిగిన కన్నులుగలవానిని, అఁకటను = అఁక
టిచేతను, 'ఔపవిక్తిక నామ్నామత్వంస్యాత్సప్రమితృతీయాథే' అను సూత్రము
చేత నత్వము. బండతిట్లన్ = బూతుఁదిట్టులచేత, బేతాళికలన్ = అడుదయ్యాలను, సా
రన్ = పల్కలును, తిట్టువానిన్ = తిట్టుచుండెడువానిని, నగగరిమవానిన్ - నగ = పర్వత
ముయొక్క, గరిమవానిన్ = గురుత్వమువంటి గురుత్వముగలవానిని, (కొండంతవాఁడ
నుట), అన్వర్థనాముక్ = సార్థక నామధేయముగలవానిని, కుంభజానువుఅన్ = కుంభజాను
వనుపేరుగల, (కుంభజానువనఁ గుండలవంటి మోకొల్లు గలవాఁడనుట), ఒక్క =
ఒక్కఁడైన, ద్విజనిశాచరునిక్ = బ్రహ్మరాక్షసుని, కనియెక్ = చూచెను.

ఉ. వాఁడును గంటిఁ బోకు మని • వ్రాలె మహి నిట్టపాళి నుగ్గుగా
వీడును మున్ను రే వగటివేళకు మానిసియాటఁ బోరిలో

వాఁడిమిఁ గొంతకాల మిల • వ్రాలుట లావరియాట నిల్చి యా

వాఁడిశరంబుచే నడువ • వాఁ డది ద్రుంపుడు వీడు నుద్ధతిక్. 21

టీ. వాఁడును = అ బ్రహ్మరాక్షసుఁడును, కంటిన్ = చూచిని, పోకుమని = పోవ
కుమని, నిటపాళి = చెట్టుకొవ్వులగుంపు, నుగ్గుగాక్ = చూర్ణముగునట్లు, మహిక్ = భూమి
యందు, వ్రాలెక్ = డుమికెను, వీడును = ఈదాసరియును, మున్ను = పూర్వమందు,
రేవగటివేళకుక్ = రాత్రియొక్క పగటియొక్క సమయమునకు, మానిసియాటక్ = తగిన
మనుష్యుఁడౌటచేత, పోరిలోక్ = యుద్ధమునందు, వాఁడిమిక్ = పరాక్రమముచేత,

కొంతకాలము=కొన్నాళ్లు, ఇలవాలట=భూమియందుఁ దిరుగుటచేతను, లావరి యాట=బలముగలవాడౌటచేతను, నిల్చి=ఎదిరించి, అవాఁడిశరంబుచే=ఆము న్నుదాసుదెచ్చిన జోడమ్మనియెడు బాణముచేత, ('సంస్కృతపదేన పరిమితమాంధ్ర') పదం కర్మధారయో భవతి'అను మాత్రముచేత, మఱియు 'నాంధ్రం పడవర్ణపర్యంతం సంస్కృతేన సమస్యతే'అను నధర్వణోక్తిచేతను 'వాఁడిమయూఖము, లలుగువాఁడప రాంబుధిఁజేరి నేటికినాడు కచుఁడు'అను వాగనుకాసప్రయోగముచేతను సాధువు.) ఆడువ=కొట్టఁగా, వాఁడు=అరక్కసుఁడు, అది=బాణమును, 'ఇతరత్రచ ద్వితీయా తస్యాః ప్రథమాచబడపదానాం స్యా' త్తనుమాత్రముచేత ద్వితీయకుఁబ్రథమ. త్రుంపు డుక=విడిచివేయఁగా, వీఁడును=ఈదాసరియను, ఉద్ధతి=రథసముచేతను.

నీ. తిగిచిన నడుగులు • దెమలక తొ మ్మప్ప,

లించి యవ్వలికిఁ జంఁడించి దాటి

చఱచిన వంచించి • చరమభాగమునకై,

తిరిగి తత్త్రియ కగు • దృష్టి నిలిపి

పైఁబడ్డఁ జనుమరఁపట్ల కొడ్డుకయుండు,

పిడికిళ్ల బలిమి లోఁ • బడక నిలిచి

చొరఁజూడ గ్రుంగి ముఁప్పులబిగి కోటగాఁ,

జొరవీక తిరిగెడు • చొన తిరిగి

తే. యసుర వధసాధనము రోయునపుడు గ్రద్ది

తాచి తిరిగినఁ గృతముష్టిదండ నిలిచి

యెడకొలది * వెనుక నడు మొయ్యి • నడచియడచి

మత్పదస్మృతి యాత్మ నేమఱక యతఁడు.

22

టీ. తిగిచిన=అరాక్షసుఁడుదన్నుఁబడలాగినను, అడుగులుదెమలక=తనయడుగులుగదలక, తొమ్మ=వక్షఃస్థలము, అప్పలించి=అస్సాలించి, అవ్వలికి=అవలికి, చంఁడించి=ఎగసి, దాటి=అంఘించి, చఱచిన=అరాక్షసుఁడఱచేతవేసినను, వంచించి=కిక్కురించి, చరమభాగమునకై=వెనుకదిక్కునకై, తిరిగి=మరలి, తత్త్రియకగు=మఱలఁజరచుటకైన, దృష్టి=చూపు, నిలిపి, పైఁబడ్డ=ఆయసుర తనపైఁబడిరాఁగా, చనుమరఁపట్లకున్=తొమ్మ మిఁదికి, ఒడ్డుకయుండు=ఒడ్డుకొనియుండెడు, పిడికిళ్లబలిమిన్=ముష్టిబలముచేత, లోఁబడక=లోఁకువగాక, నిలిచి, చొరఁజూడక=ఆయసురచొచ్చిరాఁబోఁగా, గ్రుంగి=తానువంగి, ముప్పులబిగి=పిడికిళ్లబిగి

* వెనుక నడఁగొయ్యి.

కోటగాఁ=వప్రముగా, చొరవీక=చొరవయియ్యక, తిరిగెడుచోన=అయిసురతిరిగెడుచోటనే, తిరిగి, అసుర=అరక్కసుఁడు, ఎధసాధనము=తన్నుజంపెడునుపాయమును, తోయునపుడు=వెదకునప్పుడు, గ్రుద్ది=పిడికిటఁబొడిచి, తాఁచి = తన్ని, తిరిగినక=వాఁడుదిరుగఁగానే, కృత=అమర్పఁబడిన, ముష్టి=పిడికిటియొక్క, దండక=ప్రాపున, నిలిచి, ఎడకొలది=సందుచిక్కినకొలదియు, వెనుక=వానివీపును, నడుము=మధ్యదేశమును, ఒయ్యక=క్రమముగా, అడచియడచి=కొట్టికొట్టి, ('వెనుకనడుగొయ్యనడచినడచి' అనియును బాతమునందు అప్పుడు వెనుకకుఁబోయియునుట.) మత్స్యదసస్త్వతి = మాపాదానుచింతనమును, ఆత్మన్ = బుద్ధియందు, ఏమఱక = మఱచిపోక, అతఁడు = ఆదాసరి, (ఇదికర్తృపదము). అసురయనుచోట 'శ్రీత్వ బహుత్వేసురాదే రసమాసే' అను నూత్రముచేత నది సురాదిగణపతిత్వమైన నేకవచనమందు శ్రీత్వము. కం. 'చంపునాకో యక్కట కా, రింపం దలఁచునొకొ లఘుచరిత్రంబులకుం, బంపఁ గడంగునొకొ శం, కింపం డిఁక జఱుకుటసుర గీ దొనరింపక.' అని నిర్వచనోత్తరరామాయణప్రయోగము.

తే. తాచి పోజూడఁ దనరాక్షసీచయంబు

నెల్లఁ జీరిన డిగ్గి వాఁ రేగుదేరఁ

బోయె నదె వాఁడు రారె రాఁరే యటంచుఁ

పాటి వారును దానును • బట్టికొనుఁడు.

23

టీ. త్రాచిపోజూడక = ఆదాసరితట్టివైచిపోవనువ్యోగింపఁగా, తనరాక్షసచయంబునెల్లక=తనరాక్షసశ్రీలనందఱను, చీరినక=పిలువఁగా, డిగ్గి=చెట్టుదిగ్గి, వారేగుదేరక=వారురాఁగా, వాఁడు=అమనుష్యుఁడు, పోయెనచె=అదిగోపోయెను, రారెరాఁరేయటంచుక=రంధురండనును, 'ఏదోతొవ్వతిరేకా దపిసంప్రార్థనపరాక్రియాజాంస్త' అనునూత్రముచేత వ్యతిరేకరూపము; మీఁది యేకారము సంప్రార్థనపరము. పాటి=ఉఱికి, వారును=అయాఁడు రక్కసులును, తానును=సంభజానుఁడును, పట్టికొనుఁడుక=ఆదాసరిని బట్టుకోఁగానే.

క. పెంబో తద్దాసరి య

పుం బదహతులను గపోణిపోటుల నిరుమే

నం బొడుచుచుఁ బెనఁగుచుఁ బో

వం బట్టి వటంబుఁ జేర్చి • వాఁ డిట్లనియెక.

24

టీ. పెంబోతు=పెనుబోతుగు, (బలసినవాఁడనుట; బంబోతునికొందఱుఁదురు) శతద్దాసరి=ఆదాసుఁడు, అత్తక = అప్పుడును, 'పోశ్చరదాద్యర్థవాచకేషాత' అను నూత్రముచేతఁ బుష్కలోపరివిద్యమానమగు మత్స్యమునకు లోపంబును 'తద్బ్రుతంచ విందు

స్నాన్' అని చెప్పబడిన సూత్రముచేత ప్రథమాసమశబ్దముమీద సముచ్చయార్థక మగు ద్రుతంబునకుఁ బూర్ణబిందువును వచ్చినది. పదహతులను = కాలితన్నులచేతను, కపోఃపిపోటులక = మోకాటిపోటులచేతను, ఇరుమేనక = రెండుప్రక్కలయందు ను, (ఇది యిరువంక యిరువెన యిరుగడ యిరువాఁగు ద్విగు వేకవచనాంత మగుచుఁ దనరు, అన్నట్లు ద్విగు సమాసము.) పొడుచుచుక = పెనఁగుచుక, పోవక = పోవఁగా, పట్టి = అదాసరినిబట్టుకొని, పెటంబుఁజేర్చి = మట్టిచెట్టుదాపునఁజేరిచి, వాఁడు = ఆయసుర, ఇట్లనియెక.

శా.సారాస్వాదనఁ బ్రాణపంచకము తృప్త్యం బాసి సంతర్పణ
 స్మూరింబో సనిఁ ద్రుంచి పొంగెడు భవఃస్మండంబు ధారోష్ణమిం
 పారం గోలి పిశాచి నీదు కఱకు * ట్లందీ నదస్తాలకాం
 తారాంత ర్మృకపాల కుందవిగళ * నైరేయముం గోలెదక.

టీ సారాస్వాదనక = సీక్రొవ్వుఁజవిచూచుటచేత, ప్రాణపంచకము = నా పంచప్రాణములును, తృప్త్యక = దప్పిని, పాసి = విడిచి, సంతర్పణక = తృప్తిచేత, మూరింబోక = సంతోషింపఁగా, (క. 'మదిలోన నన్నుఁదలఁచుచు, బదరీఫలమాత్ర వావ్య భాగము నలునం, దొడవించి తేనియును న, భుజ్జదయము నేనొంది మూరి బోవనె చెపుమా.' అనియును; గీ. 'గాడ్పుమరిపెంపు నెందునుగల్గియెల్ల, వారిమనసులు వేడ్కల మూరిబోయె'ననియును, హరివంశమునం దెట్లప్రకడగారిప్రయోగము.) అసిక = కత్తిచేత, త్రుంచి = ఖండించి, పొం...ము - పొంగెడు = పొంగుచున్న, భవస్మండంబు = నీబోడితలయొక్క, ధారోష్ణము = వెచ్చనిరక్తధారను, ఇంపారిక = ఇప్తము దీఱునట్లు, క్రోలి = పానముఁజేసి, పిశాచి = ఈయాఁడుపిశాచము, నీదు = నీసంబంధి యగు, కఱకుట్లు = కడ్డితోఁగుట్టికొల్పినమాంసఖండములను, అందీక = అందియి య్యఁగా, (క. 'నమ్ముము కైదువ మోపగు, జమ్మి వెసం బ్రాఁకి విడిచి చాపము నాకం, దిమ్మనుడు నేయునది లే, కమ్మగ్ధం డమ్మహీజ మలసర నెక్కెక.' అని విరాటపర్వము నందును; క. 'ఇతఁడు మదీయ ఘోహితుఁ, డితనికిఁ దగ నెల్ల పనులు నెఱింగిం చిపుడే, ధృతరాష్ట్రకడకుఁ బనుపుడు, చతురవచనచనఁ గఱసి సంప్రీతి మెయికె.' అని యుద్యోగపర్వమందును; సోమయాజిగారును ప్రయోగించినారుగాన నీక్తార్థకయిత్వసంధి సాధువు.) అ...ముక - అదః = ఈ, తాలకాంతర = త్రాటిలోపుయొక్క, అంతః = లోపలనున్న, నృ = నరులయొక్క, కపాల = పుటియలనియెడు, కుంద = కుండలనుండి, విగళత్ = జాఱుచున్న, మైరేయ ముక = మద్యమును, క్రోలెదక = త్రొంగెదను.

క. నన్నిం తలయించిన ఖలు

నిన్నుఁ ఋజువిధి వధింతుఁ నే యని యార్పుల్

మిన్నందగ బుస కొట్టుచు

నన్నీచుఁడు వొగరు వెడలు • నవ్యక్తోక్తిఁ.

26

టీ. నన్ను=నను, ఇం తలయించిన=ఇంతకప్పపెట్టిన, ఖలుఁ = చుట్టుఁదైన, నిన్నుఁ=నిను, ఋజువిధిఁ = వ్యగువైనరీతిచేత, వధింతుఁనే=చంపుదునా, (చంప ననుట), అని=అనుచు, ఆర్పుల్=బొబ్బరింతలు, మిన్నందగఁ=అకసమంటఁగా, బుస కొట్టుచుఁ=నిట్టూర్పువిడుచుచు, అన్నీచుఁడు=అరాక్షసుఁడు, పా...క్తిఁ - పాగ రువెడలు=మదము బయల్పడునట్టి, అవ్యక్తోక్తిఁ=ఉన్మత్తభాషణముచేతను.

తే. అసియుఁ బాత్రియుఁ దేఁ బంచి • యాంత్రవల్లిఁ

గోలుగొక్కెరఁ ద్రోయ నఁకుఁజముతోడ

నొఱగి రక్కసుతో దైన్యవిరహితముగ

ధర్మ మెఱిగించుసూక్తి నాఁతండు వలికె.

27

టీ. అసియుఁ=ఖడ్గమును, పాత్రియుఁ = రక్తముఁబట్టుటకుఁబాత్రమును, తేనె=తెచ్చుటకై, పంచి=అజ్ఞాపించి, ఆంత్రవల్లిన్=తీగెవంటిప్రేగుచేత, గోలుగొక్కెరఁ=మూటకట్టుగా, (పసరమును బడదీసెడునట్లునుట), ద్రోయఁ=పడఁద్రొబ్బఁగా, అఁకుఁజముతోడఁ=అమట్టిచెట్టుతో, ఒఱగి, రక్కసుతోఁ=రాక్షసునితో, దైన్యవిరహితముగఁ=విన్నఁబాటులేనివిధమున, ధ...క్తిఁ - ధర్మమెఱిగించు=ధర్మపద్ధతినిచెలిపెడు, సూక్తిఁ=మంచిమాటచేత, అతండు=అహరిదాసుఁడు, వలికెఁ=వదించెను.

తా. అసురియగుని బ్రహ్మరాక్షసుఁడుకట్టి మట్టిచెట్టునకొనింపఁగా, నతండు ధైర్యముతో నారాక్షసునింజూచి యిట్లుచెయి నని భావము.

చ. విను మొకమాట రాత్రిచర • వేగిర మేటికినిఁ జయింతురే

. యనిమిషులైన భాజనగఁతాన్నము నే నిఁక నెందుఁ బోయెడఁ

బెనఁగక ప్రాణరక్షణ ముఁపేక్ష యొనర్చుట పాప మిందు కై

కనలకు నాకు మేనియెడఁ గాంతయు లే దిది వోవుటే యురుక.

టీ. రాత్రిచర=ఒరక్కసుఁడా, ఒకమాటవినుము=ఒకవచన మాకర్ణింపును, వేగిరమేటికి=వేగమేలి, అనిమిషులైనన్=దేవతలేని, నికజయింతురే=నిన్ను జయింపఁ

గలరా, (గెల్వలేరనుట), భా...ము-భాజనగత=కంచములోకివచ్చిన, అన్నము=అశనముగు, నేను, ఇకన్=ఇకమీద, ఎంచుబోయెదన్=ఎచ్చటికి బోగలను (భావిక్రియ) పెనగక, ప్రా.గర్భము=స్వతీసచురక్షము, ఉపేక్షయొనర్చుట=ఒప్పరికించుట, పాపము, 'హంతు మభ్యాగతం శత్రుం యశ్చక్త్యాననివారయేత్, సత్త్యఘ్ను ఇతిభ్యాతో రారవం నరకంప్రజేత్' అనియున్నది.) ఇంచుక్త=ఈపనిక్త, (ఇందనునది యేతదర్శకముగు దేశ్యపదముగావున దీనిమీద, జతుర్విధ క్త్యర్థకముగు క్తనర్ణకమువచ్చెను కావున నే యిందుమీద నించుచేత మొదలగునది గలుగును.) కనలకు=అలుగకు, నాకు, మేనియెడ=శరీరముపట్ల, కాంక్షయు=అపేక్షయు, లేదు, ఇది=ఈమేను, పోవుటే=నశించుటే, ఉరుక్=మేలగును.

ఆ. హీనజన్మ మటుట • యెవ్వడే నొకప్రాణి

సంతసిలుట ముక్తి • పొంత గనుట

మేలెగాదె శిబియ • మేల్బొంతిగాఁడె న

శ్వరపుదేహ మమ్మి • పరము గొనుట.

29

టీ. హీనజన్మము=చండాలజన్మము, అటుట=పోవుటయును, ఎవ్వడేని=ఎవ్వడైనను, ఒకప్రాణి=ఒకపురుషుడు, (ఏనిశబ్దమున కికారలోపము), సంతసిలుట=సంతోషించుటయు, ముక్తిపొంత=మోక్షసమీపమును, కనుట = పొందుటయు, మేలెగాదె=మంచిదేకదా, న...ము - నశ్వరపు=శాశ్వతముగాని, దేహము=తన శరీరమును, అమ్మి=వెలపుచ్చి, పరముగొనుట=మోక్షము గ్రహించుటయందు, శిబియ=శిబిప్రకృతియే, మేల్బొంతిగాఁడె=మార్గప్రదర్శకుడుగాఁడా, (అగుననుట).

చ. తెవులయినం గ్రహం బయిన • దే లయినం గర మైన నాత్మపెం
దెవులయిన స్థలం బయిన • దెక్కలియైన మృగాగుల్లైన మే
ల్తవులయిన న్వీణం బయిన • దాచయిన న్బిడు గైన దీర్పు బే
లవు తను పూర కే చెడ కిల స్థళు నొక్కనిఁ బ్రోచు టాప్పదే.

టీ. తెవులయినన్ = వ్యాధియేనియు, గ్రహంబయినన్ = పితాచమేనియు, తేలయినన్ = వృశ్చికమేనియు, గరమయినన్ = విషమేనియు, అత్మ పెందెవులయినన్ = పెద్దమనోవ్యాధియేనియు, జలంబయినన్ = ఉదకమేనియు, తెక్కలియైనన్ = చోరుడేనియు, మృగాగుల్లైనన్ = మృగములేనియు నగ్నియేనియు, మేల్తవులయినన్ = శ్రీధనవ్యాసంగమైనను, ప్రణంబయినన్ = పుండ్రేనియు, త్రాచయినన్ = సర్పమేనియు, పిడుగైనన్ = అశనియేనియు, తేలవు = తేలయగు, (నిష్ప్రయోజక

శమనుట) తనువు=రీరమును, తీర్పు=నశింపజేయును, ఊరకే=అట్లు వ్యర్థముగా నే, చెడక=చెడిపోక, ఇలక=భూమియందు, కృశక=అకొన్న, ఒక్కనికే=ఒక పురుషుని, ప్రోచుట=పోషించుట, ఒప్పుదే=తగదా, (ఒప్పుననుట).

తా. రోగాదులచేత నీ తనువు నశింపకుండ నాకలిగొన్న యొక్కనికే దృష్టిగా నిచ్చుట మంచి దని భావము.

వ. అది యట్లుండె నింకొక్క హితంబు సెప్పెద నదియును ప్రాణ భయంబున నాడు కార్యవశంపు మాటగాఁ దెలియక మాధ్యస్థంబ కాఁ దెలిసి వినుము. వినకున్న భూతహితంబుఁ గోరి యుచ్చరించు మాట తీర్వరుండైన మెచ్చుఁగదా? వ్యాఘ్ర) సింహ వరాహ వృక జంబుకాది శరారువులయందొక్క తిర్యక్తువుగావు; దేవయోనివి, నీకును మాకుంబలెఁ గర చరణ ముఖావఘనంబులు గలవు; మాట లను మాయట్ల యక ర్తవ్యక ర్తవ్యతావిచారంబులు సమానంబ, హా మఱచి యంటి; స్థావరంబులకంటెఁ గీటాదులకు, వానికంటె మఱి మృగాదులకు, వానికంటె మఱి పశు పతంగాదులకు, వానికంటె ను మాకును, మాకంటెను మీకును, గరణ కళేబరాది పాటవం బెక్కుడు, విజ్ఞానంబును, ఘనం బిట్టి నీ కేకాంత కుత్సావహంబగు భీభత్స *పథ్యావధ్య భక్ష్యాభక్ష్య పేయాపేయవివేకంబులు లేకు నికి యుక్తమే, రుచిగాదు శుచిగా దీదురాహారం బిదియు నకల దు రితావతంస యగు హింస నొనగూడునది, హింస పరలోకంబునం గదా బాధకంబు, పరలోకంబు ప్రాణాంతంబునంగదా చిరస్థిరప్రాణుల మగు మా కేల హింసాభయం బనవలదు; ప్రాణభయంబు మను ష్యుల మగుమాకు నేడైన, మీకు మఱునాడైన నవలి నాడైన దుద యుగాంతంబునందైన నిడుపు గుఱుచల నెప్పుడుఁ దప్ప దంత వత్త్వంబునకుఁ దారతమ్యంబేమి? మున్నీటనైనను మునుంగుట సరి యగుటఁ బర్యవర్తంబునకుం బరమాణువునకు నేమి యంతరంబు, మీఁదు విచారింప వలవదే, తపోబద్ధపరాదులం బూర్వంబునం గీర్వాణుల మదం బడంచి మెచ్చిన హిరణ్యకశిపు దశముఖాదు లు శతసహస్ర సంఖ్యాక సంవత్సరంబులు జీవించియుం బంచత్వం

* పథ్యావధ్య.

బుఁ బొంది తారు మున్న జయించిన జముచేతనే చిక్కరే? యిక్కడికి మీరు బ్రబలులరైన నక్కడికి వాఁడు ప్రబలుండు, నకలభూత తారతమ్యంబును నిజ నిజస్థానవిశేషంబునన వచ్చు, నచ్చుండాంశు సుతుని వీట మేర దప్పిన మాకుం దప్పనియట్లు బాధమీకుం దప్పదు, మీరు నాసౌరిముఖ బర్హియ్యులు జాతిఁ దలపోయ భౌత లట్లయ్యుం బరంబున మీరు వారు బాధ్యబాధకతల నొందు చున్నారే జనంబగు తారతమ్యంబునకుం దమస్పర్త్యంబులు హేతువులు, వాని కాహృతులు హేతువులు, వ్యాహృతులం గ్రతువుల చరువురోడాశాహుతులభుక్తులం బవిత్తు లై యమర్త్యతమీకంటె నతిదీర్ఘ కాలంబు వారు జీవించెద రప్పావనత చూచికదా నదా చతుర్ముఖాంశజుం డగుసుధాంశుండు గఱంగి నకలరసముల కవధి యగు సుధారసంబున నాప్యాయనం బొనరించుచున్నవాఁడేతదర్థంబు మా కుచ్చరింపరాదుగాని వేదంబు ప్రథమ కళ యనలుండు త్రావునని చెప్ప, మఱియు నాయాకళ లాయావేల్పులకుం గ్రమంబునం జెప్ప, నింత విచారించి రుచించినట్ల నడువు మనినఁ గహకహ నవ్వి యద్దాసరికి సురద్రోహి యిట్లనియె. 31

టీ. అదియట్లుండెన్=అనీతియూరీతియందెను, ఇంకొక్కహితంబునెప్పెదన్=మఱియొకహితము వదించెదను, అదియును=అమాటయును, ప్రాణభయంబునన్=ప్రాణభీతిచేత, ఆ...గాక-అడు=వదించెను, కార్యవశంపు=పనిగడపుకొనుటకైన, మాటకొక=పలుకుగా, తెలియక=తలంచక, మాధ్యసంబకొఁదెలిసి=మధ్యస్థమాటగానె తెలిసి, వినుము=అలకింపుము, వినకున్నన్=నీవువినకుండినను, భూతహితంబుఁగోరి=లోకోపకార మపేక్షించి, ఉచ్చరించు మాటకున్=వదించెడుపలుకునకు, ఈశ్వరుండైనన్=పరమాత్ముడైనను, మెచ్చుకొకదా=హర్షించునుగదా, వ్యాప్రుసింపరాహస్యకఙ్కరికాది = పులిసింగము పది తోఁడేలు నక్కమొదలగు, శరారువులయందున్ = ఘాతుకజంతువులయందు, ఒక్కతిర్యక్తపుకొవు=ఒకతిర్యక్జంతువపుగావు, దేవయోనివి=దేవతలలో నొక భేదమైనవాడవు, 'విద్యాధరోష్ణరోయక్ష రక్షోగంధర్వకిన్నరాః, పితృనోగుహ్యకస్సిద్ధో భూతోమీదేవయోనయః' అని యమరము. అనఁగా, రక్షః పితృచములును దేవయోనులేయనుట. నీకునుమాకుంబరెకన్=నీకును మాకువలెనే, క...లు - కరచరణములు=కాలుపేతులుమొదలగు, ఆపథనంబులు = అవియవములు, 'అంగప్రతీకోపయవోఽపఘనోధక శీబరే' అని యమరము.

కలవు=ఉన్నవి, మాటలున మాయట్ల=సంభాషణములునుమానరెనే, అ...లు-అకర్త
 వ్యకర్తవ్యతా=చేయరాని చేయవచ్చిన పనులగుటయొక్క, విచారంబులు=అలోచన
 ములు, సమానంబు=సమమే, హా=అహహా, మఱచియంటి=మఱచిపోయి యిట్లు పలికి
 తిని, స్థానరంబులకంటె=వృత్తాదిస్థానరంబులకంటె, కీటాదులకు=పురువులు
 మొదలగువానికిని, వానికంటె=అకీటకౌదులకంటె, మఱి=అధికముగా, మృగాదు
 లకు=మృగములు మొదలగువానికిని, వానికంటె=అమృగాదులకంటె, మఱి,
 పశుపతంగాదులకు=పశుపక్ష్యాదులకును, వానికంటె=అపశ్యాదులకంటెను, మా
 కును, మాకంటెమీకును, కరణకళేబరాదిసాటవంబు=ఇంద్రియశరీరాది పట్టుత్వము,
 ఎత్తుడు=అధికము, విజ్ఞానంబును=విన్నానంబును, ఘనంబు=అధికము, ఇట్టినీకు, ఏ...
 బు-ఏకాంత=ముఖ్యముగ, కుత్సా=నిందకు, అవహంబును=సంపాదకమైన, 'కుత్సా
 నిందాచ గర్హణే' అనియమరము. ఓ...లు-ఓభక్త్య=రోతయైన, పథ్యాపథ్య=హితా
 హితములయొక్కయు, (పథ్యాపథ్య యనుపాతమునఁ జంపఁదగిన చంపఁదగిన యని
 యర్థము), భిక్ష్యాభిక్ష్య=తినఁదగినవియు, తినరానివియును అయినట్టి వాని యొక్క
 యు, పేయాపేయ=త్రాఁగఁదగిన త్రాఁగరానివానియొక్కయు, వివేకంబులు=జ్ఞాన
 ములు, లేకునికి=లేకుండుట, యుక్తమేతగునా, (తగదనుట) ఈదురాహంబు=ఈ
 దుర్బోజనము, రుచిగాదు=చవిగాదు, శుచిగాదు=పవిత్రముగాదు, ఇదియ=ఈదురా
 హరమును, సకలదురితావతంసయుగు=సమస్తపాపశేఖరమైన, హింసక=హింసించుట
 చేత, ఒనగూడునది=సంభవించునట్టిది, హింస=అట్లుహింసించుట, పరలోకంబునఁ
 గదా=లోకాంతరంబునంగదా, బాధకంబు=బాధకము, పరలోకము=అట్టిలోకాంత
 రము, ప్రాణాంతంబునంగదా=ప్రాణాపసానమైనప్పుడుగదా, చిర=ఋహికాలము,
 స్థిర=తిరముగానుండునట్టి, ప్రాణులమగు=ప్రాణములుగలమాకు, ఏలహింసాభయంబున
 ఎలదు=హింసవలనవచ్చెడు వెఱపేలయనఁగూడదు, ప్రాణభయంబు=ప్రాణభీతిమనుష్యు
 లమగుమాకు, నేడైనక =నేడుగలిగిన, మీకు, మఱునాడైనకొ, అవలినాడైనకొ=
 ఆమఱునాడైనను, తుదకొ = చివరను, యుగాంతంబునందైనకొ = యుగప్రళయ
 ముప్పుడేనియును, నిడుపుగుఱుచలకొ = దీర్ఘప్రాస్వకాలముగా, ఎప్పుడుఁదప్పుదు,
 అంతవత్సంబునకుకొ = చావుగలుగుటకు, తారతమ్యంబేమి = కాలముయొక్క
 హెచ్చుతగ్గులేమి, మున్నీటనైనకొ = సముద్రమందైనను, 'ముస్సెన్నై ముప్రొద్దు ము
 న్నీరు ముక్కొక ముచ్చి చ్చనఁగఁ గబ్బములను మఱియు, నిరువంక యిరువెన
 యిరుగెడయిరువాగు ద్విగువేకవచనాంత మగుచుఁ దనదు.' అనుటచే నేకవచనాంత
 ద్విగుసమాసము. మునుంగుటసరియగుటకొ=మునిగిపోవుట సమాసముగావున, పర్వ
 తంబునకుకొ=కొండకును, పరమాణువునకుకొ = దృగ్గోచరముకొనినలుసునకు, ఏమి
 యంతరంబు=ఏమిభేదము, 'కొమ్మజ్జతోరణుకులాచలయో ద్విశేషక' అన్నట్లు సముద్ర

మందుఁ బర్యవశమనియు బరమాణువేనియు మునుఁగుననుట) మీఁదు=ముందఁజులగు నది, విచారింపవలదీ = ఆలోచింపవలదా, తపః=తపములచేత, లబ్ధి=పొందఁబడిన, విరాదులక=నరములు మొదలగువానిచేత, పూర్వంబున=తొల్లిటికాలమందు, గీ... బు-గీర్వాణుల=జీవతలయొక్క, మదంబు=పొగురు, అడంచి, హెచ్చిన=ఆతిశయించిన, హి...లు-హిరణ్యకశిపు, దశముఖ=రావణాసురుఁడు, అనులు=మొదలగువారు, శ...లు-శతసహస్రసంఖ్యాక=నూలుపేలులెక్కగల, వత్సరంబులు=ఏండ్లు, జీవించియుం=బ్రదికియుండియును, పంచత్వంబు(బొంది=మృతినొంది, తారుమున్ను జయించిన=తాముపూర్వము జయించినట్టి, జముచేత నేచిక్కరే=యుమునిచేతనే పట్టుపడరా, 'ఈజముఁడనునది సంస్కృతభివ ప్రాకృత తత్సము. 'జడామౌముఖసమాదయాః ప్రాకృత తత్సమా' యనియును; నీ. 'జడయను జముఁడను శబ్దము సంస్కృత ప్రాకృత సమప్రశస్తేఽగాంచు'వన్నట్లునుట. ఇక్కడకిక=ఈలోకమునకు, మీరు, ప్రబలులరైనక=బలవంతులరైనను, అక్కడికిక=ఆలోకమునకు, వాఁడు=ఆయముఁడు, ప్రబలుఁడు=బలవంతుఁడు, స...లను-సకలభూత=సమస్తభూతములయొక్క, తారతమ్యంబును=ఎక్కువదక్కువలును, ని...న - నిజనిజ=తమతమ, స్థానవిశేషంబునన=స్థానబలముచేతనే, ఎచ్చు=ఎచ్చును, అ...టక=అచ్చుండొంతునుతుని=ఆయుష్షగరునిగుమారుఁడగు యమునియొక్క, పీటక=పట్టణమందు, మేరదప్పినక=గురాచారముఁజేసిన, మాకుందప్పనియట్ల=మనుష్యులమగుమాకును దప్పనట్లుగానే, బాధ=నరకయాతన, మీకుకతప్పదు=మీకునుదప్పదు, (పాపఫల మందఁజునుకొక్కటే యనుట), మీరుక=రాక్షసులైనమీరును, ఆసౌరిముఖబర్హిర్భులు=ఆయముఁడు మొదలగు దేవతలు, జాతిఁదలపోయక=జాతిని విచారింపఁగా, భ్రాతలు=అన్నదమ్ములు, అట్లయ్యుకొ, పరంబునక=పరలోకమునందు, మీరువారును, బాధ్యబాధకతలక=బాధ్యబాధకభావములను, ఒందుచున్నారు, (మీరు బాధింపఁబడువారును వారు బాధించెడువారు ననుట), ఈతేజస్సంబగు=ఈతేజస్సంబంధియగు, తారతమ్యంబునకుక=హెచ్చుతగ్గులకు, తమస్వత్వంబులు=తమ స్వత్వగుణములు, హేతువులు=మనసగాఁ గారణములు, వానికి=అట్టి తమ స్వత్వగుణంబులకు, అహృతులు=అహారములు, హేతువులు=కారణములు, వ్యాహృతులక=భూహృషరాదిమంత్రములచేత, క్రతువులక=యజ్ఞములయందు, చ...లక - చరు=అన్నముయొక్క, పురోదాశ=హవిస్సుయొక్క, అహుతుల=హవిసములయొక్క, భుక్తులక=భుజించుటలచేత, పవిత్రులై=పావములై, అమర్త్యతక=చావురేకుండుటచేత, మికఁటెక, అతిదీర్ఘకాలంబు=మిక్కిలి నిడుపైనకాలము, వారు=దేవతలు, జీవించెదరు=బ్రదికెదరు, అప్పావనత=ఆపవిత్రత్వమును, చూచికదా=ఈక్షించియేకదా, సదా=నిరంతరమును, చతుర్ముఖాంశజుండగు=బ్రహ్మాంశసంభూతుడైన, సుధాంతుఁడు=అమృతకరుండగు చంద్రుఁడు, కఱంగి=

తాను గఱగి, సకలరసములకు = సకల మాధుర్యములకు, అనధియగు = పరమానధి
యగు, సుధారసంబునకు = తన యమృతరసముచేత, అప్యాయనంబు = తృప్తిని, ఒన
రించుచున్నవాఁడు = చేయుచున్నాఁడు, ఏతదర్థంబు = ఈయర్థము, మాకు చ్చరింపరాదు
గాని = మాకుఁ జెప్పఁగూడదుగాని, వేదంబు = శ్రుతి, ప్రథమకళ = చంద్రుని ప్రథమ
కళను, అనలుండు = అగ్ని, త్రావునని = పానము నేయునని, చెప్పక = ప్రతిపాదిం
చును, మఱియు = ఇంకను, ఆయాకళలు, ఆయావేల్పులకు = ఆయాదేవతలకు,
క్రమంబునకు = వరుసగా, చెప్పక, ఇంత = నేఁజెప్పినయీయానదర్థమును, విచారించి
= అలోచించి, రుచించినట్లు = నీకింపగునట్లే, నడువునునకు = ఎల్లలుచునఁగా, కహ
కహ, (ఇదియనుకరణశబ్దము) నవ్వి = హసించి, అద్దాసరికిక, సురద్రోహి = బ్రహ్మ
రాక్షసుఁడు, ఇట్లనియె.

క. చంపకు చదువుల మేము ప

రింపనిశాస్త్రములె? మాపరింపని శ్రుతులే?

యింప వవి నమ్మవే 'బ్రథ

మాంపిబలేవహ్ని' యనెడు మాటవు గాదే.

32

టీ. చదువులకు = చదువులచేత, చంపకుము = బాధింపకుము, మేము, పరింపని =
చదువని, 'భవతిక్రియాపదానాం త్రివిధానామింతుగాగమ' అను సూత్రముచేతఁ బరిం
చుచు నని రాఁగా, 'వ్యతిరేకాదా భావినిచాత్సన్య' త్తను సూత్రముచేత నాచువర్ణక
మున కత్వమువచ్చియా చవర్ణమునకు 'వ్యతిరేకాదికచహోపస్సన్య' త్తను సూత్రముచేతఁ
బత్వమును దానిపైఁ బ్రతిషేధవాచినాం ని యను సూత్రముచేత నిదర్శకమును వచ్చెను.
శాస్త్రములె = చదువులా, (అన్నియు మేము చదివితమనుట) మా...లే - మా = మా
యొక్క, పరింపనిశ్రుతులే = చదువనివేదములా (ప్రథమార్థమందు షష్ఠి. నీ. 'తెల్లంబు
గాదె మీకెల్ల సుయోధను చేసినకుటిల విచేష్టితములు' అని యుద్యోగ పర్వము)
అవి = అవేదశాస్త్రములు, ఇంపవు = మాకు రుచింపవు, (ఇంచు అనుటకు మధురమగు
నని యర్థము. దీనికి; అ. 'జిహ్వ మరలఁ బడఁగ జలుకల కగ్నిశ, పించె సురలు
చెవుల కించునట్టి, పలుకు వాని కొసఁగిరి' అని యానుశాసనికపర్వప్రయోగము
కావుననే యిందువిల్పాఁడని తియ్యవిల్పనకుఁ జెప్పుదురు; దీనికి వ్యతిరేకార్థమంద
నా పర్వము వచ్చెను) నమ్మవేక = నమ్మవేని, ప్రథమాంపిబలేవహ్ని = ప్రథమాం
పిబలేవహ్ని ద్వివితీయాం పిబలేవ రిత్యాదివచనము. 'లోహో నమ అదికే విసర్గస్య
అనుసూత్రముచేత విసర్గలోపము. అనెడు = అననట్టి, (ఇది = 'అనుకృతేఽస్తివాక్యంతు
నిను సూత్రానుసరణముగా నినుకరణము,) మాటవుక, కాదె = అటుగాదా.

మ. నిలు మోహో మము వారి భ్రాత లనుచుఁ • నీవంటివార ల్పదా
శులపూతాశులు గా రటంటి ప్రతిపత్తోమాంశము స్తోలు ముఁ
జ్వలనుం డం టిఁక నొండు ని న్నడిగెదఁ • సర్వాశిగాఁడా? యతం
డిలఁదన్నాయ మ చాలు మాకు నఘ మే? వృద్ధానుచారం బిఁకఁ.

టీ. నిలుము=నిలువుము, (కం. 'నిలువుము పిలువుము కొలువుము, గెలువుము విడువు మనఁగాఁ దగినబహుశబ్దంబులకుం దృతీయ వర్ణము, దొలఁగిన దోషంబులేదు తుహినాంశుధరా.' అని యడిదము నూరయ కవిసంశయవిచ్ఛేదంబునం జెప్పి నీనికి సుదాహరణంబులఁ జెప్పినాఁడు) ఓహో=పరిహాసార్థకము, మముఁ=మమ్మును, వారిభ్రాతలనుచుఁ=ఆదేవతల తోఁబుట్టువులనుచును, నీవంటి=నీవుచెప్పితివి, వారలో=ఆదేవతలు, సుధాశులు=అమృతాశులు, అపూతాశులుకారు=ఆపవిత్రాహరలుగారు, అటంటి=అలాగంటివి, ప్ర...ముఁ-ప్రతిపత్=పాడ్యమినాటి, సోమాంశముఁ=చంద్రకళశు, జ్వలనుండు=అగ్ని, ముఁ=మున్నగాను, క్రోలునంటి=పానముఁజేయునంటివి, ఇఁకఁ=ఇంకను, 'నిత్యమను త్రువురుష క్రియాస్విత' యనునాత్రముచేత నిత్యసంధి. ఒండు=ఒకసంగతి, నిన్నడిగెదఁ, అతండు=ఆ యగ్నిహోత్రుఁడు, సర్వాశిగాఁడా=అన్నిటితోండికాఁడుగాఁడా, ఇలఁ=భూమియందు, తన్నాయమే=అన్యాయమే, మాకుఁ, చాలు=అచారము (పర్యాప్తమనియునుజెప్పనచ్చును) ఇఁకఁ=ఇంకను, వృద్ధానుచారంబు=పెద్దలవలె, నడుచుట, అఘమే=పాపమా, (కాదనుట).

తే. హరికి సఖుఁడును రథమును • నగు గరుఁడుడు

దొరకి నమృతంబు సురలకు • మరల నిచ్చి?

యవలలు గూడుగ వరమున • నడిగికొనఁడె?

యమృత మైనను జవుల జాత్యున్న నమమె?

34

టీ. హరికిఁ=విష్ణునకు, సఖుఁడును=చెలికాఁడును, రథమును=వాహనమును, 'నాగాంతకోవిష్ణురథః' అని యమరము. అగు = అయినట్టి, గరుఁడుడు=గరుత్మానుఁడు, దొ...బు - దొరకిన=తనకులబ్ధమైన, అమృతంబు=సుధను, సురలకుఁ=దేవతలకు, మరలనిచ్చి=క్రమమునొసంగి, అవలలు=సర్పములు, కూడుగఁ=తనకాహారముగా, వరమునఁ=వరముచేత, అడిగి=యాచించి, కొనఁడె = గ్రహింపఁడా, అమృత మైనను=సుధయేనియు, చవులక = రుచులచేత, జా...మె - జాత్యున్న=దమ తమ జాత్యుచితాహారమునకు, సమమె = సరియగునా. (కాదనుట.)

చ. నిదురయుఁ గూడుఁ బోఁ జదివి • నే నిటఁ గన్నదియేమి యెవ్వఁ డీ
చదువుల యర్థవాదపు మృగ ల్విని బేల్చుడు సీవు మాయెడం
జదువుల మాటలాడి కనఁ • జాల వొకానొక మెచ్చు నొక్కఁ డీ
చదివిన కూర వింతచవి • చాలఁగఁదెమ్మను మెచ్చు దక్కఁగఁ. 315

టీ. నిదురయుఁ=నిద్రయును, కూడుఁ=అన్నమును, పోఁ = పోవునట్లు,
చదివి=పఠించి, నేను, ఇటఁ=ఇచ్చటను, కన్నది=పొందినది, ఏమి = ఏమిగలదు,
ఎవ్వఁడు=ఏపురుషుఁడు, ఈ...ల్ - ఈచరువుల=ఈశాస్త్రములయొక్క, అర్థవా
దపు=అర్థవాదసంబంధులగు, మృగల్=కల్లమాటలు, విని=ఆకర్ణించి, బేల్చుడున్=
బేలుపోవును, (ఎవ్వఁడును బేల్చోడనుట), ఈవు=సీవు, మాయెడన్ = మాపట్లను,
చదువులమాటలాడి=శాస్త్రార్థప్రసంగముజేసి, ఒక్కఁడు=ఒక్కటి, ఈ...ర - ఈ
చదివిన, పఠించిన, (చదివినయన్న పాఠమున నెనిచినయనియర్థము) కూర=కాకము,
వింతచవి=క్రొత్తరుచిగలది, చాలఁగఁదెమ్మ=చాలునంతలే, అను = ఇట్లనియెడు,
మెచ్చు=శ్లాఘు, తక్కఁగన్=చినా, ఒకానొకమెచ్చు=ఒకానొక్కఁడైనశ్లాఘును,
కనఁజాలవు=పొందఁజాలవు.

తా. ఈ శాస్త్రప్రసంగముల విలన నేమి ప్రయోజనము లేదు. దీనికి బేలు
పోవువాఁ డెవ్వఁడును లేడు. ఈ చదివిన కూర క్రొత్త రుచిగలది; యా కూర నేను
తీయు నింత పెట్టుమంనును. నీ కీ చరువులచేత నావలన నంతకంటె నే మేలును
గలుగ దనియును, నీ వెన్ని చదివినను నిన్ను వధింపక విడువ ననియును భావము.

వ. అని గీవృత్తి మతం బవలంబించి నిజాలాపహేళనపరుండైన రక్కసు
కుతర్కోక్తులకుం గృష్ణస్మరణంబు నేసి, యిందులఁ బొందుపడుప్రత్యు
త్తరంబుల వీనిఁ గెలతిన బుద్ధిఁ బొందుగా నింతకంటె నేమి యబ
ద్ధంబులు వినంబడునో, మీఁదఁ గార్యంబు గల మాకు దీనిఁ గా
దనం బని లే దని యందంబుఁ గూడుకొని ఛందోనువర్తనపరుం
డై సీచనంస్మృతికి రోసి, తన్నుభోల్లాసంబునకు శబ్దఫలంబున నంత
ర్గతంబున సుగతు నిడుకొని సీవు సర్వజ్ఞుండ, వేను నరుండ, హీనకు
లుండ, ననభ్యస్త శాస్త్రుండ, నీకుత్తరం బీశక్తుండ నే, మద్వచనస్థాలి
త్యంబులు నహించి దయచేసి నమ్మి మత్పార్థనంబు గావింపుము.

టీ. అని=ఇట్లు, గీ...బు-గీవృత్తి=బృహస్పతియొక్క, మతంబు=మతమును
వలంబించి, ని...డు - నిజ=స్వకీయములగు, అలాప=పట్టులయొక్క, హేళన=
కాసింపుటయందు, పరుండువన=ఆసక్తుడైన, ర...కుఁ - రక్కసు=రాక్షసుని

యొక్క, కుతర్క = కుశలయొక్క, ఉత్తలకుక = మాటలకు, కృష్ణస్మరణంబు నేసి = కృష్ణకృష్ణ యనుకొని, ఇందులకుక = ఈ నీ తర్కములకు, పాం...న్ పొందుపడు = సమాధానకరములగు, ప్రత్యుత్తరంబులక = బదులుమాటలచేత, వీనిఁగెలఁకిక = వీనిఁగెరలించినను, బుద్ధితోభంబుగాక = మనశ్శేషమగుచుట్లు, ఇంతకంటె = విన్న దానికంటెను, ఏమియుబద్ధంబులు = ఏమివివరానివి, వివరబడునో, మీఁదక = తరువాతను, కార్యంబుగలమాను = భగవత్సేవయుపనిగలిగినమాను, దీనిక = వీఁడు నెప్పినయిమాటను, కాదనం బనిలేదని = కాదనుట కక్కఱ లేదని, అందంబుఁగూడుకొని = ఉల్లాసముఁదెచ్చుకొని, ఛందోనువర్తనపరుండై - ఛందః = వాయిప్తముయొక్క, అనువర్తన = అనుసరించిన క్రియలును, పరుండై = ఆసక్తుడై, నీదను స్ఫులికిక = హీనస్మరణమునకు, రోసి = ఏసించి, తమృఖోల్లాసంబునక = వానిముఖ ప్రీతికొఱకు, శబ్దఫలంబునక = శబ్దవ్యాజయచేత, అంతర్గతంబునక = మనస్సునందు, గుగతునిడుకొని = బుద్ధదేవునిచికొని, నీవుసర్వజ్ఞుండవు = నీవన్నియు నెఱిగినవాడవు, 'సర్వజ్ఞస్సుగతోబుద్ధః' అని నిఘంటువు. సర్వజ్ఞ శబ్దమున కర్థాంతరము బుద్ధుఁడనుట. ఏను = నేను, నరుండ = మునుష్యుడను, హీనకులండక = నీచజాతివాడను, అ...డక - అనభ్యస్త = అభ్యసించబడని, కాస్తుండక = కాత్తుములు గలవాడను, నీ కుత్తరంబీకృతుడనే = నీకుఁబ్రత్యుత్తరమిచ్చుటకు సమర్థుడనా, (కాననుట). మత్ = నాయొక్క, వచః = పలుకులయందలి, స్థాలిత్వంబులు = తప్పులు, సహించి = నైరించి, దయచేసి = కృపయునిచి, నమ్మి = విశ్వసించి, మత్ప్రార్థనంబు = నావేడుకొలును, కా వింపుము = చేయుము.

శా. ప్రఖ్యాతుండవు దైత్యులందు మునుపా • పై నొక్క నీకా యశో
భిఖ్య నేమను జేర్తు మే యొనఁగఁ దాప్పింప న్వృతం బొక్కఁడే
ముఖ్యుంబై యొరెంటు దాని నఫలంబు నేయఁగా లేవుగా
'సఖ్యంసాప్తపదీనమనన్తమిథ • స్సాజ్గత్య' మూహించుచుక. 37

టీ. మునుపు = మొదలనే, దైత్యులందుక = రక్కసులయందు, ప్రఖ్యాతుండవు = ప్రసిద్ధుడవు, అపైక = అందుమీఁద, ఒక్కఁడైన, యశోభిఖ్యక = ధీరికాంతిని, 'అభిఖ్యానానుశోభయోః' అని యమరము. నేనును, చేర్చుక = సంపాదించును, మే యొనఁగక = నాశరీరమునీకిచ్చుటకు, తప్పింపక = తప్పజేయును, ప్రకంబొక్కడే = ఒక్కచేతమే, ముఖ్యమై = ముఖ్యము గాఁగలిగి, 'అప్సరోనికురుంబమాటలు నెటలు, నై వినినోదింపంగ నమరగణము' అనియును; 'ద్వాదశదినము లాతఁడు గారవి పంగ వర్తించి పండ్రెండువత్సరముల, ప్రాయమై రాజ్యసంప్రాప్తికి నేతెంచి యర్ధనియుకలుంబు నస్తమయము, నగునొట్ల పాలిమేర లైవ' అను నీ మొదలగు కాం

పర్వప్ర... బును; కం. 'కాచికొని వచ్చి తగనా, నేచిన యట్లచట నచట నిలిపితి మునినా, కా చేటును భంగంబును, నై చిత్తము శోకమునకు నగ్గం బయ్యెన్.' అని మా సలపర్వప్రయోగంబును గలిమింజేసి అగుభాతువునకు కలిమి అర్థముగాఁ జెప్పవలయును. ఒనరింతున్=చేయునును, దానిన్=ఆ వ్రతమును, సఖ్యంసాప్రపదీనమను=సఖ్యంసాప్రపదీనంసాత్మనువాక్యప్రకారమగు, (ఏడడుగులుతోడ నడచిన స్నేహము గలుగుననుట) మ...మ-మన=మనయొక్క, మిథస్సాంగత్యము=ఒండొరులచెలిమిని, ఊహించుచున్=తలంచుచును, సఫలంబున్=ఫలముతోఁగూడినదానిగా, చేయఁ గారేపుగా=చేయలేవా. అనిపార్థన.

తా. మన మిరువురము చెలికొండ మగుటవలన నావ్రతమును సఫలముఁ జేయుమని భావము.

వ. అది యెద్దియంటేని.

38

క. ఈకుఱగటి యీకురుగుడి

వైకుంఠునిఁ బాడి వత్తు * వ్రతముగఁ దత్సే

వాక్యతి కడపట నశనము

నీ కొదు న్ముఖ్య మిదియ * నేఁ డగుతుదకున్.

39

టీ. ఈ...నిన్ - ఈ కుఱగటి=ఈ సమీపమందలి, ఈ కురుగుడి=ఈ తిరుక్కురుంగుడియొక్క, వైకుంఠునిన్=వెన్నుని, వ్రతముగన్=నియమముగా, పాడిన త్తన్=గానముచేసినప్పుచుందును, త...తిన్ - తత్సేవా=ఆకొలుపనియెడు, కృతి=కార్యముయొక్క, కడపటన్=అంతమునందు, అశనమునీకొదున్=నీ కాహారమగుదును, నేఁడగుతుదకున్=నేఁటితుదకు, ఇదియ=ఇట్లుగులయే, ముఖ్యము=ప్రేమము, వ్రతముగ, కడపటనగునశనము, నీకొదుననిపాఠాంతరముగల దట్లేని, తత్సేవే=ఆభగ పంతునికొలువే, కడపటన్=అంత్యమందు, అగున్=అగును.

ఉ. అంచు సతండు వల్కు దరహాసతఁ జెక్కిలిఁగొట్టి లెస్స పం

డించితి వోయి దాసరి వనిం దెరవాటులు గొట్టిగొట్టి మే

న్వొంచి విరక్తి దాసరివి * నిన్నఁగదా యయినాఁడ వీమమున్

గొంచెముఁ జేసి త్రాడ్తోటికిఁగోఁ దల పోసెదు మెచ్చితి నిన్నున్. 40

టీ. అంచున్=ఇట్లునుచు, అతండు=ఆదాసుఁడు, పల్కున్=చెప్పఁగా, దరహాసతన్=చిలునగవుగలుగుటచేతను, చెక్కిలిఁగొట్టి=చెంపఁగొట్టి (చిలునగవునఁ జెంప మీఁద మెల్లనఁగొట్టెననుట) ఓయిదాసరి, లెస్సపండించితి=చక్కగాఁబొంకముఁజేసితిని, వనిన్=అడవియంచు, తెరవాటులుగొట్టిగొట్టి=త్రోవదొంగతనములుగొట్టిగొట్టి,

మేన్వెంచి=శరీరముఁ బెంచుకొని, విరక్తి= వైరాగ్యముచేత, ని. =నిన్నటి
 దినముననేకదా, దాసరివయివాఁడవు, ఈముఖ= ఇట్టి ముమును, కొంచెముఁజేసి=
 తగ్గపఱచి, త్రాడ్తోటికికో=ఉచ్చగొలుకుకొనుటకు, (తప్పించుకొనిపోవుటకనుట,
 త్రాడనుపదంబున డువర్ణముమీఁది యుత్సమునకు లోపము వచ్చినది) తలపోసెడు=
 ఆలోచించెదవు, నిను=నిన్ను, మెచ్చితి= మెచ్చుకొంటిని, (ఇట్లు పరిహసించె
 ననుట).

తా. ఏరాజ్యంబు నరుండు నోరి కడివో * నీబోధ మాలించు నిం
 కేరాజ్యంబు నరుండు బాసకయి మే * నీఁ దాన యేతెంచుఁ దీ
 పార న్నేఁ జననీమియు న్మగిడి నీ * వారామియుం దెల్ల మే
 లా రంతు ల్లువల్కు లంత్యకుల యేలూ చింత లేలా వగల్. 41

టీ. ఏ...డు - ఏరాజ్యంబు = ఏదేశమందలి, నరుండు = ప్రాణి, నోరికడి
 వో=నోటికందిన కబళముపోవునట్లు, ఈబోధము=ఈముపదేశమును, తెలించు=
 వినును, (ఎవ్వఁడు వినఁడనుట) ఇంక=మఱియును, ఏరాజ్యంబునరుండు = ఏనీను
 పురుషుఁడు, బాసకయి=ప్రమాణమునకై, మేను = శరీరమును, ఈ=ఇచ్చుటకు,
 తాన=తనకుఁదానే, ఏతెంచు=వచ్చును, (ప్రమాణముఁ జేసితి నేయని యెవ్వఁడును
 రాఁడనుట) తీపార=రుచిమీఱఁగా, (ప్రీతిచేతననుట) నే=నేను, చననీమి
 యు=పోనియ్యకుండుటయును, మగిడి=తిరిగి, నీవు, ఆరామియు=ఆరాకుండు
 టయును, తెల్లము=స్పష్టము, అంత్యకుల=చందాలుఁదా, ఏలారంతుల్=రచ్చలేమి
 టికి, పలుపల్కులు=పెక్కుమాటలు, ఏలాచింతలు = విచారములేల, ఏలావగల్=
 దుఃఖములేల.

తా. ఏదేశమందైనను దన నోటి కందిన యాహారమును విడిచెడువాఁడును
 లేడు, బాసయిచ్చి పెచ్చితి నని తనశరీర మొక్కని కౌహరముగా నొసఁగినవాఁడును
 లేడు, కావున నిన్ను విడుచుటయు లేదు, నీవు మరల ఏచ్చుటయును లేదు, చందా
 లుఁదా, నీమాట నమ్ముచునా, యింక నీ యజులతోడను విచారములతోడ నధిక
 ప్రసంగములతోడను డక్కులతోడను బ్రయోజనము లేదని భావము.

తే. అనినఁ జెవి మూసి నారాయణా యటంచు

నతఁడు నను నమ్మవే పిళితాళి యొక్క

శపథమున నమ్ము మని వాఁడు * నమ్మతింప

వేనవే ల్పత్యములు వల్కి * వినకయున్న.

42

టీ. అనిన=ఇట్లనఁగా, చెవి=కర్ణమును, మూసి = అచ్ఛాదించుకొని
 నారాయణాయటంచుక, అతఁడు=అదాసుఁడు, పిళితాళి = ఓరాక్షసుఁడా, నను

నమ్మవే=నన్నునమ్మనా, ఒక్కశపథమునకొకప్రమాణముచేత, నమ్ముమని=విశ్వ
సింఘమని, వాడు, సమ్మతింపకొకపిమ్మనట్లు, వేనవేల్పుత్యములు=వేవేలుసత్య
ములు, పల్కి=వచించి, వినకయున్నకొక=వాడంగీకరింపకుండఁగా.

ఉ. ఎవ్వనిచూడ్కిఁజేసి జనియించు జగంబు వసించు నిజ్జగం
బెవ్వనియందు డిందు మఱి • యెవ్వనియందు దిది యట్టి విష్ణుతో
నివ్వల నొక్కవేల్పు గణించుచిన పాతకినాడు నేడ నే
నెవ్వనినైన నిన్గదియనేని యన నిన్ని బంధ మూడ్చినకొ. 43

టీ. ఎవ్వనిచూడ్కిఁజేసి=ఏపురుషుని వీక్షణముచేత, జగంబు=జగత్తు (అంత్య
హల్లోపమై జగం బనియయ్యె), జనియించుకొక=కల్గినో, ఎవ్వనియందుకొక=ఏపురుషుని
యందు, ఇజ్జగంబు=ఈజగము, వసించుకొక=నిలుచునో, ఇది=ఈజగము, మఱి=
పిమ్మటను, ఎవ్వనియందుకొక=ఏపురుషునియందు, డిందుకొక=లీనమగునో, అ...
తోకొక - అట్టి=తాదృశుఁడైన, విష్ణుతోకొక=వాసుదేవునితో, ఇవ్వలకొక=ఈవలను,
ఒక్కవేల్పుకొక=మఱియొక దేవతను, గణించుచిన=సరిగా లెక్కఁబెట్టిన, పాతకినా
డుకొక=పాపముగలవాడనాడును, (విష్ణునితో మఱియొక దైనను సమాన మని చెప్పబ
కంటె నధికమగు పాపము లేదనుట) నేడ=నేటిదినమే, నేకొక=ఏను, ఎవ్వనినైనకొక=
ఏచూప్యననేనియును, నికొకదియనేని = నిన్నుఁజేర రాకపోతివా, (ఇది పూర్వము
తో నన్వయము) అనకొక=ఇట్లనఁగా, విని=అలకించి, బంధమూడ్చినకొక=కట్టు విప్పఁ
గానే.

తా. నేటిదినమే నిన్ను నే నేప్రకారముగానైనఁ జేర రాకపోతినేని విష్ణుని
తోడ సరియగు నొక దేవుఁడున్నాడని చెప్పెడు వాని పాపమునఁ బోగలవాడనని
యాదాసుఁడు ప్రమాణముఁ జేయఁగా నారక్కసుఁడు మాటు ఎల్లక కట్టు విడిచె
నని భావము.

చ. అతఁడు తదల్పపాపఫల • మందుట సుంకము దీర్చి పోయి త
చ్చతదశపత్త్రినేత్రునకుఁ • జాగిలి మ్రొక్కి రణద్విపంచిత్రై
స్తుతికలితప్రబంధములఁ • జొక్కగఁ బాడి యనత్యభీభర
ద్రుతగతి వచ్చి రాత్రిచరుతో వ్రతపూర్తి గదార్తి నిల్లనుకొ. 44

టీ. అతఁడు=అదాసుఁడు, త...ము=తదల్ప=అకొంచెమైన, పాప=పాపము
యొక్క, ఫలముఅందుట=ఫలమునుబొందుటయ నెడు, సుంకము=అధ్యంతిరము, (బం
ధింపఁబడినఫలమునుట) తీర్చి=చెల్లించుకొని పోయి, తచ్చతదశపత్త్రినేత్రునకుకొక=
అకములదశపదమునఁగల తిరుక్కరుంగుడిస్వామికి, జాగిలి మ్రొక్కి = దండవత్పూ
జామునుఁజేసి, రణద్విపంచిత్రై - రణత్ = ప్రమాణముచున్న, విపంచిత్రై=వీరగలవాఁ

డై, స్తు...లక్-స్తుతి=మతులతోడను, కలిత=హడుకొన్న, ప్రబంధములక్ =గ్రంథములచే, చొక్క-గక్=స్వామిసంతోషించునట్లు, పాడి=గానముఁజేసి, అ...లిక్-అసత్యభర=అప్రమాణ భయాలిశయముచేత, ద్రుత=వేగముగల, 'అఘక్షిప్రమరం ద్రుతమ్' అని యమరము. గలిక్=గమనముచేత, వచ్చి, రాత్రిచరుతోక్ = ఆరక్కసునితో, ప్రతపూర్తి=ప్రతపూరణముచేత, గత=పోయిన, ఆర్తిక్ = పీడచేత, ఇట్లు నుక్=ఈ ప్రకారమనును.

తా. ప్రతపూర్తిచేత మనఃభేదము లేక శిఘ్రముగా వచ్చెనని భావము.

ఉ. నీ చెఱఁ బాసి పోయి రజఃనీచర చక్రి భజింప ముక్తి పొందే చెర యే చెఱం దవుల నే నీక నుండఁగఁ జూడు పంచుచో నేచరణంబు లేయుదర • మేయుర మేళిర మేకరంబు లీ

వాచరణంబు లాయుదర • మాయుర మాళిర మాకరంబులుక్. 40

టీ. రజఃనీచర=ఓయిరేడ్రిమ్మరీ. నీచెఱ=నీనిర్బంధమును, పాసి = విడిచి, పోయి = చని, చక్రిక్=స్వామిని, భజింప=సేవింపఁగా, ముక్తి = మోక్షము యొక్క, పొందు=స్నేహము, ఏచెర=హెచ్చెనురా, ఏక్ = 'నేను, ఇకక్=ఇక మీఁద, ఏచెఱ=ఏనిర్బంధమందును, తవులక్=చిక్కుపడను, పంచుచోక్=నన్నుఁ బనుపునప్పుడు, ఏచరణంబులు=ఏపాదములలో, ఏయుదరము=ఏకడుపో, ఏయురము=ఏపక్షిసలహా, ఏళిరము = ఏళిరస్సో, ఏకరంబులు=ఏహస్తములలో, ఆచరణంబులు, ఆయుదరము, ఆయురము, ఆళిరము, ఆకరంబులుక్, ఈవు=నీవు, ఉండఁగఁజూడు=ఉండఁజూచికొనుము.

తా. నీ చెఱ వదలి పోయి స్వామి సేవఁ జేసి యెల్ల బంధములు వదలి నచ్చి నాఁడను, నీవు నన్నుఁ బంపు నప్పు డే కా శ్లేకడువు నేపక్ష మేళిర మేహస్తములు గలిగియుంటినో యాకాళ్లు మొదలగునవి యిప్పుడుండఁ జూచుకొమ్మని చెప్పె నని భావము.

తే. అనినఁ దత్సత్యమునకు నేత్రాంబు లురులఁ

బ్రమద పులకితగాత్రుడై • పాణు టనుర

యినుని మధ్యందినపుటెండ • దనదు పెద్ద

బట్టతల మించఁ బువు జేరఁ • బాణు తెంచి.

46

టీ. అనినక్=ఇట్లనఁగా, తత్సత్యమునకున్ - తత్=అదాసరియొక్క, సత్యమునకుక్=నిక్కువమునకు, నేత్రాంబులు=అనందబాష్పములు, ఉరులక్ = ప్రవింపఁగా, ప్ర...డు-ప్రమద=సంతోషముచేత, పులకిత = గంబుపారిన, గాత్రుడై=శరీరముగలవాడై, పాణుటనుర=బ్రహ్మరాక్షసుఁడు, (తే. 'పాణుడెల్లుడునమ్మఁడ

స్వదములోలి, దగు సమాసములైన డుత్వములు వాయు, నల్లువాం ద్రవఁ బాఱు వాం ద్రవఁగఁ దమ్ముఁ, గుఱ్ఱ లనఁ జెనుపదములు గొన్ని యిట్లు' అని యడిదము నూరయఁగారు కవిసంశయవిచ్ఛేదంబునఁ జెప్పిరిగావున నిది సంగతమయ్యెను ఇ...డ... ఇసుని=నూర్వనియొక్క, మధ్యందినపు టెండ = మధ్యాహ్న సంబంధియైనయెండ, త...లక్-తనసు=తనసంబంధియగు, పెద్దబట్టతలక్=బట్టతలయందు, మించక్=తళ తళ మెఱుముచుండఁగా, ప్లవుక్ = ఆసురియాశుని, 'చండాలప్లవమాతంగ దివాక్ డ్రిజ నంగమాః' అని యుచున్నది. చేరక్=సమీపించునట్లు, పాఱు తెంచి=పఱువెత్తి.

ఉ. కొండయుఁబోలె భక్తి వలఁగొంచునె వాఁడు నిజద్రుమభ్రమీ హిండన వ్రాలుపాకలపుఁటేనుఁగుఁబోలె నొస లదంఘులం దుండ రొద నృహగిరులుఁ హోరనఁ బ్రస్తుతి వ్రాలి దంష్ఠ్రికా దండము లెత్తి పట్టిన పదం బాకఁ డొక్కఁడ నెత్తి జేర్చుచున్.

టీ. కొండయుఁబోలెక్=పర్వతమునలె, భక్తిక్=భక్తిచేత, వలఁగొంచునె= ప్రదక్షిణముసేయుచునె, వాఁడు=ఆరాక్షసుఁడు, ని...నక్=నిజ=తన్నుఁగట్టిన, ద్రు మ=వృక్షముయొక్క, భ్రమీ=చుట్టు తిరుగుటయొక్క, హిండనక్ = ఆవృత్తిచేత, వ్రా...లెన్=వ్రాలు=పడునట్టి, పాకలపు=పాకల మురుగోగముగల, (ఆరోగమువచ్చి నప్పుడుమదముచేత శిరస్సునగులు నందురు. 'గజరోగస్తు పాకల'యని నిఘంటువు. ఏనుఁ గుఁబోలె=గజమువలెనే, నొసల్=ఆరాక్షసునిలలాటము, తదంఘులందున్=ఆదా సుని పాదములయందు, ఉండన్=తగిలియుండునట్లు, రొదన్ = తనకంఠధ్వనిచేత, మహాగిరులు=పెద్దకొండలు, హోరనన్=ప్రతీధ్వనియయ్యఁగా, ప్రస్తుతి = స్తోత్రము చేతను, వ్రాలి=ప్రజాపముచేసి, దంష్ఠ్రికాదండము = దండములవంటి నిడుకోలలు, ఎత్తి-మీదికెత్తి, పట్టిన=తానుబట్టుకొన్న, పదంబు=ఆదాసరిపాదమును, ఒకఁడొ క్కఁడ=ఏకైకముగా, నెత్తిక్=తనశిరమునంచు, చేర్చుచున్=ఉంచుకొనుచు.

తా. కొండవంటి శరీరముగల యారక్కసుండు హరిదాసునకుఁ బ్రదక్షిణము సేయుచు దనవ్రాతచేత నద్రులు మాత్మీరయఁగాఁ బ్రస్తుతిసేయుచు నా దాసరి పాదముల వ్రాలఁగా నేనుఁగు దనకట్టు కంబముచుట్టు తిరిగి బృహిత్తధ్వనితో నేల వ్రాలినట్లుండెననియును, మఱియు నాబ్రహ్మారాక్షసుఁ డాసురియాశునైష్ఠవుని పాద మొక్కఁడొక్కఁడె మెల్లన నెత్తి భక్తిచేత నెత్తిమీఁదఁబెట్టుకొ నె ననియును భావము.

శా. ఈసర్వసహ దేవదానవమహీభృన్మానివాచాతప

శ్రీసర్వస్వము నేతదన్యకృతులం జెప్పంబడు స్తోర మా
సీసత్యం బురరీకృతాంత మిల నెంతే వృద్ధనై మంటి
నాసత్యం బిఁక నిన్నుబోలె గృతసంధా ఘోరార్వ

టి. ఈసర్వసహా = ఈభూమియందు, దే...ముక్త-దేవ=వేల్పులయొక్కయు, దానవ=రిక్కసుల యొక్కయు, మహిభృత్ = పుడమితోడయొక్కయు, మాని=జడదారులయొక్కయు, వాచాతపః=వచనరూపతపస్సులయొక్కయు, శ్రీ=సంపదలయొక్క, సర్వస్వముక్త = అంతయును, ఏ...లక్ - ఏతత్=ఈశరీరదానవాఙ్మయముకంటె, అన్య=ఇతరములైన, కృతులక్ = కార్యములయందు, చెప్పంబడుక్=వచింపబడును, (దేవాదులందఱ తీతరవిషయములయందు సత్యములు చెల్లించుకొనిరేకొక యిట్లు మేనువిడుదుటకై నెఱవేర్చుకొనరనుట) ఘోరహా=భయంకరమైన, 'ఘోరంభీమంభయానక' మ్మన యమరము. నీసత్యము = నీఋతము, ఉరరీకృతాంతము- ఉరరీకృత=అంగీకృతమగు, అంతము=అవిధిగలది, (రాధాంత మనుట) ఇలన్=భూమియందు, నేను, ఎంతేన్=మిక్కిలియు, వృద్ధనై=పెద్దవాడనై, (తే. 'ఉత్తమజ్ఞాన వృద్ధ నా నుండెనేని, బాలుడయ్యును బూజ్యుండు బ్రాహ్మణుండు' అని సభాపర్వంబునను; ఆ. 'మప్తబుద్ధి నీచు దుర్యోధనుండు నీ, మాటవినెడు దురభిమానఘనుడ' అని యుద్యోగపర్వంబునను; చ. 'అవినయబుద్ధి వై హరికి నర్ఘ్య మయోగ్యమ యంటినీవుమా, ర్థపు శిశుపాల యింక బలుక న్వలసె నృభలోన' నని సభాపర్వంబునను; ఉ. 'అది దొడంగి మూడుకృతు లంగ్రకవిత్వ విశారదుండు విద్యాదయతుం డొనర్చి మహితాత్ముడు నన్నయభట్టు దక్షతన్.' అని విరాటపర్వంబునను బ్రయోగంబులుండుటంజేసి వృద్ధ సాధువయ్యె.) మంటిని=బ్రతికితిని, ఇకన్=ఇంతటినుండి, నిన్నుబోలెన్=నీవలెను, కృ...కిన్-కృత=చేయబడిన, సంధా=ప్రమాణముయొక్క, ధూర్వహుల్ = భారమునిర్వహించుకొనువారు, లేమికిన్=లేకుండుటకు, నాసత్యంబు=నాప్రమాణము, (నేను ప్రమాణముఁ జేసెద ననుట).

తా. దేవతలయందును, రాక్షసులయందును, మనులు రాజులు మొదలగు వారియందును, నీసత్యము లేదనియును; నీసత్యమే సిద్ధాంత మనియును; దీనికి నేనుబెద్దవాడను గావున నీతో సమానులగు సత్యవంతులు లేరని ప్రమాణముఁ జేసెదనని చెప్పెననియును భావము.

చ. ఇతరులు నీకు నీడె మఱి : యీధృతి నీస్మృతి నీఋతేరిత

స్థితగతి నీమురారిపదఃసేవన *జీవనవన్మతిక్ సమా

ద్విత కలగాన ససింధు లహారీ ప్లవన ప్లవభావ భా గురు

నాథి తత బద్ధ తుంబికిఁ గురుంగుడినంబి కృపావలంబికిఁ. 49

సమాదృశ్=ఆదరింపఁబడిన, కల=అప్యక్తమగునగును, గాన=పాటయనె

దియొక్క, 'ససింధుర్నా సరితీశ్చిరాయామ్' అనియమరము. లహారీ-ప్రవా

హ=లేలుటయందు, (విహరిత్ అనుపాదమున విహరించుచున్న యని

విహరిత్.

యర్థము). ప్లవభావ=తేప్పయ్యాటను, 'ఉడుపంతుప్లవకోల' అనియమరము. భాక్=పొందిన, ఉరు=అధికమైన, శ్రుతి=సుతిచే, తత=దండెయను, 'తతం వీణాదికంవాద్య' మ్మని మయరము. బద్ధ=కట్టబడిన, తుంబికి=సారకాయగలిగినట్టియు, కురుంగుడి=కురుంగుడి యను నామధేయముగల దివ్యదేశమందలి, నంబి=నంబియను తిరునామముగల స్వామియొక్క, కృపా=దయను, అవలంబించినయట్టి, నీకున్, ఈధృతిన్=ఈధృత్యముచేతను, ఈస్మృతిన్=ఈజ్ఞానముచేతను, ఈఋతేరిత=ఈసత్యవాక్యముయొక్క, 'సత్యంతథ్యమృతం సమ్యక్' అనియమరము. స్థిత=నిలుకడయైన, గతిన్=ప్రాప్తిచేతను, ఈమరారిపద సేన=ఈశ్రీకృష్ణపాద సేనచేత, జీవనవత్=బ్రతుకుగల, (నీవనవత్తనుపాతమున భగవత్సేవనిత్య సంబంధముగలయనుట) మతిన్=బుద్ధిచేతను, మఱియితరులు=మఱియన్యులు, ఈడె=సమానమా, (ఎవ్వగును సమానులు గారనుట).

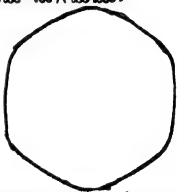
తా. జలప్రవాహములయందీరకాయలు తేల్చునట్లే గానరసప్రవాహమందు మనుగకుండ నీ వీణకాయయుఁ దేల్చు నని భావము. కడమ మగమము.

తే. అనిన నాతనిఁ గొఁగిట + నునిచి పలికె

ప్రత మొనర్పించె నని భాగవత వతంస

మోయి రజనీచరేంద్ర నీయురుకృపాక

టాక్షమునఁ జేసి ధన్యుడఁనైతి ననఘ.

50

టీ. అనిన=ఇట్లనఁగా, భాగవతవతంసము=అపరమభాగవతుఁడగు దాసరి, ప్రతము=తన గానవ్రతమును, ఒనర్పించెనని=ఆరాక్షసుఁడు నెఱవేర్పించెనని, అతనిన్=ఆరక్కసుని, కొఁగిటనునిచి=అలింగనముచేసికొని, పలికె=వచించెను, ఓయిరజనీచరేంద్ర=ఓరాక్షసశ్రేష్ఠుఁడా, నీ=నీయొక్క, ఉరు = అధికమగు, కృపా=దయతోడి, కటాక్షమునఁజేసి = క్రేఁగఁగంటిచూపుచేత, అనఘ=ఓయి పాపరహితుఁడా, ధన్యుడనైతి=కృతార్థుడనైతిని.

ఉ. బాసలు బండికండ్లు గుఱి + ప్రాణభయంబున లక్ష సేసినం

గ్రాసము గృచ్చిలబ్ధ ముడుంగ న్వసమే యిది నీక చెల్లెనో

భూసురవంశ్య పుణ్యజనపుణ్యజనాంకము దావకీనమే

పో సమకూరెడిం గులముఁపొత్తున దైత్యులకెల్ల నంకతె.

51

టీ. బాసలుబండికండ్లు=ప్రమాణములుచక్రములవంటివి (లేదా బాసలుబండికండ్లన్నది, తాయరప్ప, త్రాళ్లు తగ్గళ్లు వానివలె నాడెడుమాట.) మఱి=అధికముగా, ప్రాణభయంబున=ప్రాణభీతిచేత, లక్ష సేసిన=నూలువేలు చేసినను, గృచ్చిలబ్ధము=ప్రయాసముచేత వచ్చినట్టి, 'స్వాత్మప్తింకృచ్చిమాఢిమ' అనియమరము. గ్రాసము=అహారమును, ఉడుగన్=విడుచుటకు, నసమే=ఎశమా (శక్యముగాదనుట), ఇది=

ఇట్లువిడుచుట, నీక చెల్లెన్ = నీకేయిప్పెను, ఓభూసురవంశ్యపుణ్యజన = ఓబ్రాహ్మణవంశమునఁ బుట్టినపుణ్యాత్ముఁడా, లేక, ఓబ్రహ్మరాక్షసుఁడా, ('యాతుధానః పుణ్యజనః' యని నిఘంటువున్నది) కావునఁ బుణ్యజనశబ్దమునకు రాక్షసుఁడు వర్ధమగును) పుణ్యజనాఁకము = పుణ్యజనుఁ డనెడువీరుడు, తావకీవమేఱో = నీసంబంధియైనదే, కులము పాత్తునన్ = కులసామ్యముచేత, దైత్యులకెల్లన్ = రక్కసులకెల్లను, అంకతన్ = నామధేయమగుటచేత, సమకూరెడిన్ = కలుగుచున్నది.

తా. నీవితపుణ్యాత్ముఁడవుగావునఁ బుణ్యజనుఁడను వీరుడు నీక చెల్లెను; ఇంతియకాక, నీకులమువారగుటవలన రాక్షసుల కందఱును నీసంబంధియైన పుణ్యజననామమే వచ్చె నని భూషించెననుట.

చ. కడుపు మహాత్ముధ న్నకనఁకంబడ నన్మతకృత్యుఁ జేయఁ బో

విడిచితి వేము జాత్యముగఁ వేధవిధించిన కూడు మీకు నీ

యెడ నొకకీడు గల్గిదిఁకఁ నే మనిన న్మఱి నీకు నాననూ

బడలిక దీఱ ని త్తనువుఁ బారణనేయుము మైత్రిగల్గినన్. 52

టీ. కడుపు = నీయుదరము, మహాత్ముధన్ = పేరాఁకలిచేతను, నకనకంబడన్ = సొలసొలలఁబోవఁగా, (ఇవి జాతి సాధారణభాషలు) నన్ = నన్ను, కృతకృత్యున్ = కృతార్థునిఁగా, చేయన్ = ఒనరించుటకు, పోవిడిచితివి = విడిచిపెట్టితివి, ఏము = మేము, మీకు, జాత్యముగన్ = జాత్యచితముగా, వేధ = బ్రహ్మదేవుండు, విధించిన = నిర్ణయించిన, కూడు = అహారము, (మీకు మానవులమైనమేమే యాహారమనుట) ఈయెడన్ = ఈకార్యమునందు, ఒకకీడుగల్గును = మీకొకదోషము లేదు, ఇక నేమనినన్ = ఇంతటనీవే మేనియుఁజెప్పినను, మఱినీకు నాననూ = మఱినీకు నొట్టుకుమా, మైత్రిగల్గినన్ = నాయందు స్నేహముండెనేని, బడలిక దీఱన్ = నీశ్రమదీఱునట్లు, ఇత్తనువున్ = ఈనాడేహమును, పారణము సేయుము = భుజింపుము.

క. ఈమాట న్బొరపొచ్చెము

లేమికి నీశ్వరుఁడ కరి నిలింపవిరోధీ

నామెయి మేదోమయ దృ

ప్రామిషములు మెనపు మన్నఁ నతఁ డను నార్తిన్. 53

టీ. నిలింపవిరోధీ = ఓయిరాక్షసుఁడా, ఈమాటన్ = ఈవాక్యమందు, పొరపొచ్చెము = కపటము, లేమికిన్ = లేకుండుటకు, ఈశ్వరుండు = అంతర్యామియగు పరమాత్ముఁడే, కరి = సాక్షి, నామెయి = నాశరీరమందలి, మే...లు = మేదోమయ = మెదడుగల, దృప్త = కొవ్వియున్న, అమిషములు = మాంసములను, మెనపుమన్నన్ = మెక్కుమనఁగా, అతఁడు = ఆ రాక్షసుఁడు, అర్తిన్ = జాలిచేత, అనున్ = ప్రత్యుత్తరమిచ్చెను.

శా. ఎట్టో యి ట్టగునయ్య పల్క దయలే • కిన్నాళ్లు నీకూడె యీ
పొట్టం బెట్టి మహాఘలభిఁ దనువుం • బోపించి యెన్నాళ్ల కే
నెట్టే నొక్కతపస్వి యొక్కవ్రతి రాఁడే చూడఁడే తత్కృప
బుట్టు న్నీ గెద దీనినా నొదవి యో • పుణ్యాత్మ యెట్లంటివే. 54

టీ. ఎట్టో=ఎట్లెట్టో, (ప్రశ్నార్థకము) ఇట్టు=ఈప్రకారము, దయలేక=కృప
మాలి, పల్కనగునయ్య=పల్కనమ్మనటయ్య, ఇన్నాళ్లు = జరిగినంతకాలమును,
ఈకూడె=ఈమనుష్యమాంసాహారమే, ఈపొట్టంబెట్టి = ఈనింద్యమైదొక్కలోఁ
బెట్టుకొని, మ...బిన్ - మహాఘ = మహాపాపముయొక్క, లభిన్ = ప్రాప్తిచేత,
తనువున్=ఈనాశరీరమును, బోపించి = పెంచుకొని, ఎన్నాళ్ళకేని = ఎన్నిదినముల
కైనను, ఎట్టేని = ఏరీతిగానైనను, ఒక్కతపస్వి = ఒకతపసి, ఒక్కవ్రతి = ఒక
నియమముగలవాఁడు, రాఁడే = రాఁడా, చూడఁడే = వీక్షింపఁడా, (ఇవి వ్యతి
రేకప్రశ్నార్థకములు) తత్కృపన్ = వానిదయచేత, దీనిపుట్టున్ = ఈజన్మమును,
ఈగెదనాక్ = పాపినినియెడ ననితలచుచుండఁగా, ఒదవి = అట్లులభించి, ఓపు
ణ్యాత్మ=ఓయిపుణ్యాత్ముఁడా, ఎట్లంటివే=ఏవిధముగానంటివే.

తా. ఇదివఱలోఁ గలకాలము నీ మానవ మాంసమే యాహారముగాఁ గొను
చుండి మేను పెంచుకొని యెన్నటికైన నొక్క సన్న్యాసిమైన రాఁడా, యొక్క
భక్తుఁడైన రాఁడా, నన్ను చూడఁడా, యాయనదయచేత నీపాపపుజన్మముఁ బోఁగొట్టు.
కొందునని యున్నందులకు నీ పట్టునచ్చియు నే మంటి విని భావము.

క. మీవంటి భాగవతులుం

బావనులుగఁ జేయరేని • మఱిగతి యేదీ

మావంటివారి కిఁక మా

యేవము వెనుకటిది చూడ • కీక్షింపు కృపక. 55

టీ. మీవంటి భాగవతులు, పావనులుగఁ=పవిత్రులగునట్లుగాను, చేయరేని=
చేయకుండిన, ఈమావంటివారికి, మఱిగతి = గత్యంతరము, ఏది=ఎద్ది? ఇఁకఁ=ఇం
తటసు, వెనుకటిది=పూర్వముగలిగిన, మాయేవము=మామేయమును, (అకృత్యమను
ట) చూడక=అలోచింపక, కృపక=దయచేత, ఈక్షింపుము=చూడుమా.

తే. స్వధితియైనను ద్విజుఁ దిన్న • శస్త్ర మైన

సరియకాఁ గాంచనమ చేయుఁ • బరుసవేది

యీ యసాధారణన్యాయ • మెన్నవలదె

మాదృశులచోటఁ గదియు భ • వాదృశులకు.

56

టీ. పరుసవేది=స్వర్పవేది యనియెడుసిద్ధరసము, స్వధితియైనను=గొడ్డలియైనను, 'ద్యయోఃకుతారస్వధితి' అని యమరము. ద్వి...నక్-ద్విజాక్=విప్రుని, తిన్న=సంచరించిన, శత్రుమైనన్=అయధమైనను, సరియకాన్=సమానముగానే, కాంచనముచేయున్=బంగారే చేయును, (స్వర్పవేది యనుమునుబంగారముచేయుట ప్రసిద్ధము) మాద్యశులనోటన్=మావంటివారియెడల, క...కున్-కదియు=చేరవచ్చునట్టి, భవాద్యశులకున్ = మివంటివాకి, ఈయసాధారణన్యాయము = ఈవిశేషన్యాయమును, ఎన్నవలదె=గణింపవలదా? అనగా గణింప వలయుననుట.

తా. పరుసవేది యనుమును సువర్ణమునుజేసినట్లే మీరు మమ్మెబుత్తులను జేయవలయునని భావము.

తే. అనిన దేహార్పణము నొల్ల + కార్తిక బలుకు

కృపణత కతః డభిప్రాయ + మెద్ది యనిన

నిత్యుఁ దను వంట యనుకంపయే మదాత్మ

కనటుఁ బాపుటయే యనుకంపగాక.

57

టీ. అనినన్=ఈరీతిఁబలుకఁగా, దేహార్పణమున్ = శరీరమునిచ్చుటను, బల్లక=ఇచ్చగింపక, ప...కున్-పలుకు=అరక్క-సుండువనించునట్టి, కృపణతకున్=దైన్యమునకు, అతఁడు=అదాసరి, అభిప్రాయము=రాక్షసుఁడ వైసనీతాత్పర్యము, ఎద్దియనినన్=ఏదియనఁగా, మదాత్మ=నాయాత్మయొక్క, కనటున్=బ్రహ్మరక్ష స్వరూపమగు మాలిన్యమును, పాపుటయే = పోఁగొట్టుటయే, అనుకంపగాక = దయగాని, 'కృపాదయానుకంపాస్యాత్' అని యమరము. తనువు = శరీరమును, ఇత్తునంట=ఇచ్చెదననుట, అనుకంపయే=కనికరమా, (కాదనుట).

తా. దేహసమర్పణము నొల్లక జాలిఁబడి వేడుకొన్న యారక్కసునిఁగాంచి, యదాసరి నీయభిప్రాయ మేమని యడుగఁగా, వాఁడు నా బ్రహ్మరక్ష స్వము వదల్చుటయే దయగాక శరీర మిచ్చెద ననుట దయగా దని చెప్పెనని భావము.

శా. ఘంటాకర్ణుని మించుకర్మ మొకొ నా + కర్మంబు మానీంద్రులం
దుంట లేయఁడె మాన్పి యిఁడె భగవంతుం డట్టి శ్రీ యట్టి శ్రీ
కంటె న్భాగవతుండు మించ నొనఁగంఁగా లేఁడె యా మేలు నా
కంటింప న్మఱి రాదె పూజనము గాఁదా ప్రాణిమే ల్చుక్తికి. 58

టీ. నాకర్మంబు=నేజేసినచెడ్డపని, ఘంటాకర్ణునిన్=ఘంటాకర్ణుఁడనువాని, మిం...కొ-మించు=అతిశయించెను, కర్మమొకొ=కర్మమేమోకా, మానీంద్రులన్=మునిశ్రేష్ఠులను, తుంటలేయఁడె=వాఁడునటికివేయలేదా, భగవంతుండు=పద్గుణైశ్వర్యసంపన్నుఁడగు క్రియగపతి, మాన్పి=అపాపము నుడిపి, అట్టిశ్రీ = అట్టిసంపదను,

ఈడె=ఈయడా, (మోక్షపదవినిచ్చిననుట) అట్టిశీకంబెన్ = అటువంటిసంపదకంబెను, మించెన్=అధికమగునట్లు, భాగవతుండు = అభిగవద్దాసుఁడు, ఒసంగంగా రేడె=ఇయ్యలేదా, మఱి=ఇంకను, ఆమేలు = అట్టియుపకారమును, నాకు, అంటింపనాడె=కలుగునట్లుచేయఁగూడదా, ప్రాణిమేలు=ప్రాణికోట కగునుపకారము, చక్రిన్=శ్రియఁపలికి, పూజనముగాదా=పూజించుటగాదా, ('సంతోపంజనయేత్వా') జ్ఞస్తదేవేశ్వరపూజనమ్' అన్నట్లుగా జనులకుసంతోషముజేయుటేయాశ్వరునిఁబూజించుట యనుట. దీనికి, 'జనస్యాశయమాలత్య యో యథా పరితువ్యతి, తం తథైవానవత్రేత పరారాధన పండితో యని అష్టాంగహృదయమందుఁ బ్రమాణాంతరమును గలదు).

తా. ఘంటాకర్ణనికంబె నేనెక్కుడగు పాపము నేయలేదనియును; శ్రియఁపలి యాతనిపాతకము లడంచి చెప్ప నలవిగానియట్టి మహాన్నతపదవి నొసంగలేదా, యా భగవంతునికంబె నెక్కుడుగా భాగవతులు నొసంగలేరా, యట్టి యుపకారము నీవు నాకు జేయఁగూడదా, యొకప్రాణికి మేలు నేముటయే పరమేశ్వరునిఁ బూజించుట కాదా, కావున నను రక్షింపు మని యా రాక్షసుఁడు వేడికొనె నని భావము.

వ. అనిన విని మాతంగుం డాతెఱుం గేతెఱుంగైన సంగతం బగు ననిన నాతం డే నొక్క బ్రహ్మరాక్షసుండఁ గుంభజానుసంజ్ఞుడ నుగ్ర కర్ముండ నై యూన్యగ్రోధం బాశ్రయించి వంచనం బధికవంచజన చర్వణంబు నేయుచుండుదు. పూర్వంబున సోమశర్మ యను భూబర్హిర్ముఖుండఁ బ్రాగ్జనిద్విజుండఁ గాన దయనీయుండన యొక్కదుష్కర్మంబున నిట్లెత్తి నీవు కైటభారిం బాడిన నేటి పాటఫలంబు నజలంబు గా నాకిచ్చి తేని భీభత్సకుత్సార్హం బగు నీజన్మంబు వేగు, నీకు నార్తరక్షణంబున నగు నుకృతం బనంతంబుసిద్ధించు, నత్యంత ధర్మసాధనం బగు నిష్ఠేను నిల్లునేరు ననిన, నష్టేని మాటలకుఁ గల కల నవ్వె యవ్వెష్ణుదాసుం డిట్లనియె.

59

టీ. అనినవిని=ఇట్లనఁగా నాలించి, మాతంగుండు=అసురియాకు, ఆతెఱుంగు=ఆరీతి, (బ్రహ్మరాక్ష స్త్వనివృత్తియనుట) ఏతెఱుంగైనకా=ఏవిధమైనను, (ఏమిచేయఁగా ననుట) సంగతంబగుననినకా = అనుకూలించునఁగా, ఆతఁడు, ఏనొక్కబ్రహ్మరాక్షసుండకా, కుంభజానుసంజ్ఞుండకా=కుంభజానువను పేరుగలవాడను, ఉగ్రకర్ముండనై=ఉగ్ర=ఘోరములగు, కర్ముండనై = కృత్యములు గలవాడనై, ఈన్యగ్రోధంబాశ్రయించి=ఈమఱిచెట్టునఁ జేరికొని, వంచన=మోసముచేత, ప...బు - పథిక=మార్గస్థులగు, పంచజన=మనుష్యులయొక్క, చర్వణంబు=నమఁకుటను, చేయుచుండుచుకా=

కాచించుచుందును; (నునుమ్యలను భక్షించుచుందుననుట) పూర్వంబునకా = పూర్వ కాలమందు, (ఈ బ్రహ్మరాక్షసుడను గాకమున్ననుట) సోమశర్మయను = సోమశర్మ యను పేరుగల, భూబస్తిర్యఖండక = భూమిసురుండను, ప్రాగ్జనిద్విజాండగానక = పూర్వజన్మ బ్రాహ్మణుడను గావున, దయసీయుండను = దయసేయదగినవాడనే, ఒక్కదుష్కర్మంబునకే = ఒక దుష్కర్మముచేత, ఇట్లైతికే = ఈవిధముగా నైతిని, నీవు, కైటభారికే = శ్రీయశపతిని, పాడిన = గానముచేసిన, నే...బు - నేటి = ఈదిన ముయొక్క, పాటఫలంబు = గానఫలము, సజలంబుగాన్ = ఉదక ధారాపూర్వకం బుగా, నాకిచ్చితేని = నాకు నొసంగితివా, భీభత్స కుత్సార్థంబగు - భీభత్స = రోత కును, కుత్స = నిందకును, అర్థంబగు = తగినట్టి, ఈజన్మంబు = ఈ బ్రహ్మరాక్షసజన్మంబు, వేగున్ = కడలేరును, నీకును, అర్థరక్షణంబుననగు = దీనసంరక్షణచేత గలిగెడు, సుక్య తంబు = పున్నియము, అనంతంబు = మితిలేనిదై, సిద్ధించున్ = ఒనగూడును, అత్యంత = మేరమీఱిన, ధర్మ = ధర్మపుత్రను, సాధనంబగు = ఉపాయముగు, ఇమ్మేనున్ = ఈశరీర మును, 'శరీర మాద్యంఖలు ధర్మసాధనమ్' అని ప్రమాణము. ఇల్లు సేరుననివన్ = నీ యిల్లు సేరుననగా, ఆమ్మేనిమాటలకున్ = ఆశరీరముకొఱకగు మాటలకు, కలకల (ఇది యనుకరణ శబ్దము) నవ్వి = పరిహసించి, అవిష్టదాసుడు = అభాగవతుడు, ఇట్లనియెన్ = ఈవశ్యమాణ క్రమముగా జెప్పెను.

తా. శరీరము నీయిల్లు సేరు ననిరక్కసుడనియెఁ గావున, తనశరీరమందపేక్ష లేని యాదాసుఁ డందులకు నవ్వె నని భావము. కడను సులభము.

క. ఇటువంటివి యిట కెక్కడు

నిట దిగుడువి యొంద నెన్నియే నిదియును నొ

క్కటి యొకనాటిద కా దొక

ప్రతి గీతఫలంబు నొసఁగుదునె యిమ్మెయికి.

60

టీ. ఇటువంటివి = ఇట్టి శరీరములును, ఇటకెక్కడున్ = ఇంతకధికములగు శరీర ములును, ఇటదిగుడువి = ఇంతకుఁ దక్కువగు తనువులును, ఎన్నియేని = ఎన్నియైనను, ఒండన్ = పొందను, (అనేకతనువులు దాల్చియున్నా ననుట) ఇదియును = యీదేవము, ఒక్కటి = ఇదివఱకుఁ జెందినవానిలో నొకటి, ఇమ్మెయికిన్ = ఈశరీరమునకై, ఒకనాటి దకాదు = ఒకనాటి పాటఫలమేకాదు, ఒకక్రూటి = ఒక చిటిక వేయునంతకాలము యొక్క, గీతఫలంబున్ = గానఫలమును, ఒనఁగునునె = ఇత్తునా, ఇయ్యననుట.

తా. ఇటువంటి శరీరములు నింతకు మించినవియును దక్కువైనవియు ననేకము లెత్తి యున్నాడను గావున, నాశరీరములలో నిది యొక్కటేకాని, దీనికొఱకు నా

పాటఫల మొక్కనాటిదే కాదుగదా యొక్క వ్రేల్చిడి ఫలమైన నియ్యనని చెప్పె నని భావము.

నీ. దిక్పాలతను వెత్తి • తిరిపంపుఁ దనుఁ దోన,
యెన్నిమార్లైత్ర మీయేను నీవు?
మాతంగ తను వెత్తి • మశకంపుఁ దనుఁ దోన,
యెన్నిమార్లైత్ర మీయేను నీవు?
కేసరి తను వెత్తి • కీటంపుఁ దనుఁ దోన,
యెన్నిమార్లైత్ర మీయేను నీవు?
ధరణీశ తను వెత్తి • దాస్యంపుఁ దనుఁ దోన,
యెన్నిమార్లైత్ర మీయేను నీవు!

తే. సోమయాజుల మెన్నిమార్లొము శ్వపచ

ఖగకులుల మెన్ని మాటులు • గాము పాము
గాములము మెన్ని మాటులు • గాము వెండి
కంసరిపుభక్తుల మొకండ • కాము గాని.

61.

టీ. కం...ము-కంసరిపు=కృష్ణునికి, భక్తుఁడు=సేవకులము, ఒకండ=ఒక్కండే, కాముగాని, ఈయేనును=ఈనేనును, ఈవు=నీవును, ది...పు - దిక్పాల=ఇంద్రుడొద్దొద్దదిక్పాలకులయొక్క, తనువు=శరీరమును, ఎత్తి=తాల్చి. తోన=వెంటనే, తి...నుకొ - తిరిపంపు=భిక్ష మెత్తెడు, తనుకొ=శరీరమును, ఎన్నిమార్లు=ఎన్నిపర్యాయములు, ఎత్తము=ధరింపము, (ఇంద్రునిపై సంపద లనుభవించియుఁ బుణ్యక్షయము కాఁగానే మరల భిక్షుకులమై నీవును నేనును బెక్కుమాటులు భూమిపై బుట్టితిమ నుట) ('తోనయెన్నిమార్లైత్ర మీయేనునీవు' అనుసర్థమునే తక్కిన మూఁడుపాదంబులందును గ్రహించునది) మా...పు - మాతంగ=ఎనుంగుయొక్క, తనువు=శరీరమును, ఎత్తి, మశకంపుఁదనుకొ=దోమశరీరమును, (కడమసుగమము) కేసరితనువు=సింహశరీరమును, ఎత్తి, కీటంపుఁదనుకొ=పురుగురూపమును (కడమ సుగమము), ధరణీశతనువు=రాజశరీరమును, ఎత్తి, దాస్యంపుఁదనుకొ=బానిసరూపును (కడమసుగమము), సోమయాజులము=యజ్ఞములను జేసినవారము, ఎన్నిమార్లొము = ఎన్నిమాటులు గాలేదు, (అనేక పర్యాయము లై తిమనుట) శ్వపచ=శునకమాంసభక్షకులము, ఖగకులులము=పక్షిజాతులము, ఎన్నిమాటులుగాము = ఎన్నిపర్యాయములై యుండలేదు, పాముగాములము=సర్పగ్రహములము, (గామున్నది గ్రహశబ్దభవము) ఎన్నిమాటులుగాము=ఎన్నిపర్యాయములై యుండలేదు.

తా. నీవును నేనును దిక్పాలా ద్యనేకజన్మము లెత్తినామేకాని, యేజన్మమం దేని విష్ణుభక్తిగలవారముగాము, కావున మరలమరల నాజన్మములు వచ్చుచుండె నని యును, విష్ణుభక్తిగలిగిన పిదప జన్మము లేదనియును భావము.

ఆ. పూతనీరు చెలఁదిః నేత మూ ట్టాయ్తి

దూది యెండ వనువు • దొట్టి యక్క

రంబు మేను దీనిఁరహిఁ బుణ్య ఘమ్ముట

కప్పరంబు వెట్టి • యుప్పు గొనుట.

62

టీ. మేను=శరీరము, పూతనీరు=అలికిపూసిననీరు, (ఈతనీరను పాతమునం జేపలఁ బట్టు సాధన మగు నూతలోని జల మనియర్థము) చెలఁదినేతఁ సారెపురుసే నిననేతతోఁగట్టిన, మూట, ఆయిటిదూది=ఎండకాలము గాలిలోఁబెట్టినదూది (బూరుగుదూది యని కొందరు) ఎండపసుపు=ఎండలోనునిచినపసుపు, (ఎండలో నునిచిన పసుపునకు వర్ణము చెడు ననుట; మఱియును సాయుధపాతకకాలములయందు నెండలో నునిచినవస్తు వాక్షణము మాత్రము పచ్చగానుండు నావల నుండదుగాన నా విర్ణమని కొందఱుందురు) తొట్టియక్కరంబు=బోసినోటివాఁ డుచ్చరించినయత్తరము, (పురుగు దొల్చిన యత్తర మని కొందఱుందురు) [అనఁగా మేను వీనివలెనే కాశ్యతముగాక నష్ట మగుననుట] దీనిరహి=దీనిప్రకాశమునుగూర్చి, (కర్మప్రపంచనీయకము లేకయే కేసలద్వితీయమిఁద నాయర్థము వచ్చును. అందులకు, ఆ. 'అరుగు దెంచి యన్న యడుగులఁ గడు నార్త, నాద మడరఁ ద్రెల్లి నాఘఁ బనవి, యేడ్చు చున్న నల్ల యెత్తి యమ్మద్దియఁ, దడవి కన్న నీరు దుడిచి యతఁడు.' అని యుత్తరరామా యణమునందు సోమయాజీప్రయోగమును మఱికొన్నియుం గలవు.) పుణ్యమమ్ముట=పుణ్యము విక్రయముచేయుట, కప్పరంబు=కర్పూరమును, వెట్టి=ఇచ్చి; ఉప్పు=లవణమును, గొనుట=గ్రహించుటయే.

తా. ఈయనీర మగు శరీరముకొఱకుఁ దన పుణ్యమును వ్యయము సేయరాదని భావము,

వ. అనిన దనుజుం డిట్లనియె.

63

క. సంగీతఫలంబునఁ గో

సంగీ సగమైనఁ దయపొసఁగ నీవే మీఁ

ప్రింగినగ్రక్క న్వారధి

కొం గొఱతయె కొదయె విష్ణుకీర్తన కనినఁ.

64

టీ. గోసంగీ=ఓగోసంగిదాసరీ, (మారంగ దాసుఁడనుట) సంగీతఫలంబునఁ=నేటిగానఫలమందు, సగమైనఁ=అర్థభాగ మైనను, దయపొసఁగఁ=దయయొప్పు

నట్లుగా, ఈవే=ఇయ్యవే, (వ్యతిరేకార్థకముమీద నేకారమువచ్చిన సంప్రార్థనపర క్రియ) మీన్=మీనము, మింగిన=అహరించిన, గ్రుక్కన్=గ్రుక్కడునీటిచేత, వారిధి కిన్=సముద్రమునకు, కొఱుతయె=తక్కువగునా, విఘ్నే=రసకున్, కొదయె=నీకుఁ దక్కువగునా, (సముద్రమున కుదకము దఱుగనియట్లు నీకు హరికీర్తన తఱుగ దనుట) అనిసన్=ఇట్లనఁగా.

శా. ఏలా నొంచె దదేయ మిట్లడిగి యెంతే బాస మేనం బలం

బో లీలావటు గీతకీర్తనఫలంబో నీయెడ న్మున్ను పా

తాళప్రశ్నలు మాని మేన్గొనుము బేతాళచ్చలోక్తిన్ రుషం
దూలింపం దలఁతేని *పుట్టు మఱి నూతుల్ ద్రవ్య బేతాళముల్.

టీ. అదేయము=ఇయ్యఁగూడనిదాని, ఇట్లుఅడిగి=ఈరీతినియాచించి, ఏలానొంచె ఏ=ఏలనొప్పించెదవు, మున్ను=మున్ను, నీయెడన్=నీపట్ల, ఎంతే=ఎంతయైన, బాస=నాప్రమాణము, మేనన్=పలంబో=దేహమందలిమాంసమౌ, లీ...బో=లీలావటు=మాయాబ్రహ్మచారియగు నామనునియొక్క, గీత=గానమునీయఁబడిన, కీర్తన=కీర్తన లయొక్క, ఫలంబో=ఫలమౌ, (మున్ను నేను శరీరమిచ్చెదనని ప్రమాణముఁ జేసితి నే కాని గానఫలమిచ్చెనని చేయలేదనుట) పాతాళ ప్రశ్నలు=అగాధప్రశ్నములను, (పాతాళమం దిప్పుడేమున్నదని యడిగినట్లనుట) మాని=విడిచి, మేన్గొనుము=నాశరీ రమును గ్రహియింపుము, బేతాళచ్చలోక్తిన్ - బేతాళ=మీ బేతాళసంబంధియగు, చలోక్తిన్=దంభపుమాటచేత, యున్=రోషముచేత, (నాకు రోషముపుట్టించియును ట) తూలింపన్=తూలఁజేయుటకు, తలఁతేని=తలఁచినట్లాయెనా, మఱి=ఇంకను, నూతుల్=త్రవ్వన్=కూపములు త్రవ్వఁగా, (ఇంకి నిట్టి ప్రశ్నలు నేయఁగాననుట) బే తాళముల్=మఱికొన్ని బేతాళ గ్రహములు, పుట్టును=ఉత్పత్తియగును, 'బావి త్ర వ్వఁబోఁగా భూతము బయలుదేఱును' అన్న సామెత యర్థము నిక్కడఁ జెప్పినాఁ డు. మఱియును తూలింపం దలఁతేని బుద్ధిమఱి నూతుల్ ద్రవ్య నాతాళముకా. అని కొం దఱు పాఠాంతరముగాఁ జెప్పి దానికిఁ బ్రాటిచెట్ల ప్రమాణమున బావులు ద్రవ్యవల యు ననియెడు బుద్ధివంటి దని యర్థము చేయుచురు.

తా. ఇంకఁ బాతాళ ప్రశ్నలు మాని, నేను జేసిన ప్రమాణప్రకారము నాశరీ రమును భక్షింపుము, తడవుఁ జేసి నన్నలఁత పెట్టవలయునని తలంచి మఱియుఁ ద్రవ్యితివా మఱికొన్ని బేతాళములు విచ్చి నన్ను భక్షింపఁ గావున, మన మాటచొప్పున నీవే భక్షింపు మని చెప్పె నని భావము.

వ. అనిన సాలకటంకఁ టేయుండు సాలఁ గటకటంబడి కాశ్యేచ్ఛం గన్నీరు
గ్రుక్కుకొని కటకటా! కైటభారి కనుంగులగు డింగరీలు దయాభు

* బుద్ధి మఱి నూతుల్ ద్రవ్య నాతాళముకా.

పులు గావలవదే? తొల్లి దర్శన ప్రవర్తకుండై వైయాసికంబు లగు సూత్రంబులు వివరించి విష్ణురశ్రపు నద్వైతవైశిష్ట్యంబుఁ బ్రతిష్ఠించిన లక్ష్మణాఖ్యయోగీంద్రుండు చిరకాలసేవ సంతృప్తుండై నిజదేశికుం డగు పూర్ణాహ్వాయుం డనధికారుల కీకు మని విధియుక్తంబుగాఁ దనకుఁ బ్రసాదించిన గీతాచరమార్గంబుఁ గృపాతరంగితుండై రంగేశధామ దామోదరనామ చామీకరగోపురం బెక్కి యుచ్చైస్సస్వ సంబున నుచ్చరించిన గురుం డలిగిన, దేవా! దేవరయాజ్ఞ మీటి యే నొక్కరుండఁ రారవంబునం బడకుండుట మేలో? భాగవతపరివత్తు నకుఁ బరమపద మగవడుట మేలో? యని విత్తర్కించి నీవుచ్చరించుట గా నుచ్చరించితి నని తదభినందితుం డయ్యె, నతండ నిజఛాత్ర సత్రంబునకుఁ బ్రత్యహంబును గల్యంబున మూల్యం బొల్లక గవ్యంబు నమర్పించి వేడిన వల్లవీవల్ల పులకుఁ బరమ పదంబుఁ బ్రసాదించె, నతండ బంధముక్తుం డయ్యె నవతారాంతరంబునఁ గాలాంతరంబున సంకుచితజ్ఞానులై విషయపరు లగు నరులకుం బరమునందలి తీపోదవ సుందరజామాతృ నామంబున నర్చిరాదిగతి విశదీకరించె, నతండ యిటమీఁద యాదవగిరిఁబెంకణంబు పాషండసంకులంబుగా వచ్చినఁ దచ్చుతికి శతకోపసమాఖ్య సంభవించి నీరంధ్రవాదంబున సంధాదివిషయ విద్వజ్జనంబుల నధోక్షజవిషయవాదభిక్ష వేడి దిగ్విజయంబు నేసి గరుడకుధర గుహకుంఠ నృకంఠీరవంబు కుహనాత్రిదండిమై బ్రుసీ *కుసుంభాంబరాంభకుండిక లొసంగ నంగీకృతాంతిమాశ్రముం డై ఫణిప కణభు గక్షపాద బాదరాయణ కపిల జైమిని శాసనంబులు మఠ మహాసన మహీసురులు మున్నుగా నెంతేవాసి సంతేవాసులకుఁ దెలివి పఱుపం బరమహంసానుష్ఠాన పరకావ్యయై పదయుగ ప్రపన్న భువన ప్రపంచపంచజనహృదయ భవనంబులం బద్మాపద్మాక్షులు పల్లెర్లు దుడిచి †పాడెక్కభక్తి బోధించి భూతలంబుఁ బావనంబు నేయంగలవాఁడు, మఱియు హయ వదనపదారాధకుండై వేంకటేశుం డను నింకొక్క మనీషి మధు మథనమతప్రతిపాదకం బగు ప్రబంధశతంబు రచించి శిలోంఛవర్త

* కుసుంభరాంభకుండిక. † పాడెక్క.

నంబునం దవంబు నేయం దనకు జరచ్చనన శాకదానంబు నగస్త్రా
 ర్వీరుహంబునకు నిర్వాణం బౌసంగం గలం డిట్టి యేవ్యంబులు మదీ
 య దివ్యబోధంబున నెఱింగియుండు నేతాదృశం బగుత్రైకాలిక
 జ్ఞానంబు కలిమి నిష్ఠేను మానసీయంబుగదా యంఁటేని యది జా
 త్యంబుదక్కఁ దపస్సత్యశమదమాది లబ్ధంబు గాదు; నిషాది భవిష్య
 దర్థంబులఁ జెప్పచున్నది, అదిశుచియే? కాశికంబు డబ్బగాటిగబ్బు
 లుఁగు గౌళికనుంబెఱిపైఁడికంటి లోనగు తిర్యక్కులు భావిప్రయో
 జననూచకంబు లై యున్న యవి యవి తపస్సులే? యట్ల మావిజ్ఞా
 నంబును నెట్లనిన, నా స్తిక్యంబువలన శాస్త్రంబులెడ నధీతిబోధం
 బులు దక్క నాచరణప్రచారంబులు లేమి ధర్మంబు దూరం బది
 నిమిత్తంబుగా నిత్యైఱం గెఱుంగక భవోత్తరకంబుగాదు, గావునఁ
 గలుష రహిత కాయంబునంగాని కల్యాణంబు లబ్ధంబుగాదు, గాఁబట్టి
 యివ్వీరూపవిగ్రహం బనుగ్రహంబున నుడిపి కృతార్థం జేయుమని
 పాదంబులవ్రాలి పాటం బాతికపాలేని యీవే యనిన, నతం డదియును
 నీలేనన్న, బోని మ్హి ప్రభాతసమయంబునం బాడిన చరమగీతంబైన
 నిచ్చి ప్రపన్నుండగు నన్నవిపన్నుం జేయుమని లేవకున్నం, బరమ
 దయాద్వందై, 'యట్ల కానిమ్ములే' మ్మని యతని లేవ నెత్తి, యత్త
 నుప్రాప్తిప్రకారంబు నవి స్తరంబుగాఁ జెప్పమనిన నవధరింపు మని
 యప్పొలదిండి దుఃఖార్తుండై యిట్లనియె✓

66

టీ. అనివణ=ఇట్లనఁగా, *సాలకటంకఁ టేయుండు=సాలకటంకటా వంశముఁ
 డగు నారాక్షసుఁడు, చాలన్ కటకటంబడి=మిక్కిలిదుఃఖించి, కాశ్యేచ్ఛ=ప్రయో
 జనాభిలాష చేత, కన్నీరు, గ్రుమ్మకొని=అడఁచుకొని, కటకటా = అయ్యయ్యా,
 తైటభారికిఁ=శీపతికి, అనుంగులగు=హితులగు, డింగరీలు=పెద్దలు, (సమర్థులనికొం
 దఱు), దయాశువులు=కృపగలవారు, కావలవదే=కావలదా, కొల్లి=పూర్వమందు,
 దర్శనప్రసర్తకుండై=మతనిర్వాహకుండై, వైయాసికంబులగు=వ్యాసప్రోక్తంబులగు,
 నూత్రంబులు=జేదాంతనూత్రములు, వివరించి=వ్యాఖ్యానమొనరించి, వి...బు=వివర

* ఈ సాలకటంకట హేతిప్రహేతు లను నాదిమ రాక్షసులలో నొకఁడైన
 హేతికిఁ గుమారుఁ డగు విద్యుత్కేతునకు భార్యయును సుకేతుఁ డను రాక్షసునకుఁ
 దల్లియు సంధ్య యనుదానికిఁ గూతురు నైనది.— ఈ కథ శ్రీమద్రామాయణోత్తర
 కాండమునందుఁ బ్రసిద్ధము.

శవు=నారాయణునియొక్క, అవైన్వితదైశ్చల్యంబు=విశిష్టదైశ్చల్యమును, ప్ర...డు-ప్రతి
 స్థించిన=సిద్ధాంతముఁజేసినట్టి(మోక్షమువిదచిద్విశిష్టబ్రహ్మము జగత్కారణమనియు,
 స్థూలచిదచిద్విశిష్టబ్రహ్మము కార్యమని యనుట), అక్షుజాఖ్యయోగిండు=రా
 మానుజాచార్యులనెడు యోగిశ్రేష్ఠుఁడు, (ఎంబెరుమానారులనుట), చిరకాలసేవక=
 బహుకాలశుక్రాపచేత, సంతృప్తుండై, నిజ=తనయొక్క, దేశికుండు=అచార్యుఁడు,
 అగు పూర్ణాహ్వయుండు=విన పెరియనంబిగా రనియెడు ద్రవిడ నామముగల పూర్ణా
 చార్యులు, అనధికారులకుఁ=యోగ్యతలేనివారికి, ఈశుము అని=ఇయ్యకు మని, విధి
 యుక్తముగాఁ=కాస్త్రోక్తప్రకారముగా, తనకుఁ, ప్రసాదించినక=అనుగ్రహిం
 పఁగా, గీతాచరమార్గంబు=భగవద్గీతాచరమల్లోకార్థము, కృపాతరంగితుండై=కృపా=
 దయచేత, తరంగితుండై=సంజాతతరంగములుగలవాడై, రం...బు-రంగేశ=క్రీరంగ
 నాయకులయొక్క, ధామ=కోవెలయందలి, దామోదరనామ=దామోదర మనుపేరు
 గల, చామికర=స్వర్ణమయమగు, గోపురంబు, ఎక్కి, ఉచ్చైస్సస్వనంబునక=గంభీర
 కంఠనాదముచేత, ఉచ్చరించి=పలికి, (తిరుమల్రద్యయ చరమార్థములను గోపుర మెక్కి
 చాటినాడనుట) గురుండు=తమయార్యులగుపూర్ణాహ్వయులు, అలిగినక=కోపింపఁ
 గా, దేవా=స్వామి, దేవరయాజ్ఞమీటి=దేవరవారియాజ్ఞనుల్లంఘించి, ఏనొక్కరుండ=
 నేనొక్కఁడనే, రారవంబునక=నరకమునందు, పడకుండుట=కూలకుండుట, మేలో=
 మంచిదో, భాగవతపరిపత్తునకుఁ=భాగవతసమూహమునకు, పరమపదంబు=మోక్ష
 స్థానము, అగపడుట=లభించుట, మేలో=మంచిదో, అని=యిట్లుని, వితర్కించి=తల
 పోసి, నీవుచ్చరించుటగాఁ=మీరేయుపదేశించునట్లుగా, ఉచ్చరించితిని=అనిచెప్పితి
 నని, తదభినందితుండయ్యెక-తత్=ఆ పెరియనంబి గారిచేత, అభినందితుండయ్యెక=
 మెప్పించుకొనియెను, అతండ=ఆరామానుజగురుఁడే, ని...కుఁ=నిజ=తనయొక్క,
 ఛాత్ర=శిష్యులయొక్క, 'ఛాత్రాంతేవాసినా శిష్యో' యని యమరము. సత్రంబుల
 కుఁ = రామానుజకూటములకు, 'సత్రమాచ్చాదనేయజ్ఞే సదాదానేవనేపిచ' అని
 విశ్వము. ప్రత్యహంబును=ప్రతిదినమును, కల్యంబునక= 'తీపడక నె, ప్రత్యూహో
 హుక్కుం కల్య' అని యమరము. మూల్యంబు=వెలను, 'మూల్యంవస్సోఽప్యప్రక
 యా' అని యమరము. ఒల్లక=ఇచ్చయింపక, గవ్యంబు= గోసంబంధియైనపాలు పె
 రుఁగు నేయి, సమర్పించి, వేడినక=యాచింపఁగా, వల్లవీవల్లవులకుఁ = గోపికా
 గోపకులకు, పరమపదంబుక, ప్రసాదించెక=కృపనొసఁగెను, అతండ= ఆ యుడ
 యవరులే, బ...య్యుక-బంధ=కర్మబంధములవలన, ముక్తుండయ్యెక= విడువఁ
 బడినవాడైనను, అవతారాంతరంబునక=మఱియొక యవతారమందు, కాలాంతరం
 బునక=మఱియొక కాలమందు, సం...లై-సంకుచిత=తక్కువపడిన, జ్ఞానులై=ఎఱుక
 గలవాడై, విషయపరుల=శబ్దాదివిషయాసక్తులు, అగునరులకుఁ = వినమానవులకు,
 పరమమందలి=మోక్షమునందలి, తీవు=రుచి, ఒదవక=పుట్టునట్లుగా, సుం...నన్-

సుందరజామాత్య=సుందరజామాత్యుడనియెడు, నామంబునన్=నామధేయముచేత,
 అర్చిరాదిగతి=అర్చిరాదిమార్గగమనము, (ముక్తులగువారు సూర్యమండలమును భేదిం
 చుకొని పోవు మార్గప్రకారము ననుట) విశదీకరించెన్=తేటపఱచెను, అతండ=అ
 యెంతెరుమానాచే, ఇటమీదన్=భవిష్యత్కాలమందు, యాదవగిరిపెంకణంబు=
 యాదవాచలప్రాంతము, (తిరునారాయణపురప్రాంతమనుట), పా...పాపండ =
 వేదబాహ్యులచేతను, సంకులంబు=సంకరము, కాపచ్చినన్, తచ్చ్యుతికిన్ - తత్=అ
 పాపండులయొక్క, చ్యుతికిన్=నాశమునకు, శతకోపసమాఖ్యన్=శతకోపులను నామ
 ధేయముచేత, సంభవించి=అవతారమెత్తి, నీరంధ్రవాదంబునన్ = ఎడతెగనిప్రసంగ
 ముచేత, అం...లన్-అంధ్రాదివిషయ=అంధ్రదేశము మొదలగుదేశములందలి, విద్వ
 జనంబులన్=విద్వాంసులను, అ...క్షన్-అధోక్షజవిషయ=భగవద్విషయమగు, వా
 ద=ప్రసంగమనియెడు, భిక్షన్=భిక్షును, వేడి=అడిగి,దిగ్విజయంబునసేసి=దిక్కులను
 గెలిచి, గ...దున్ - గరుడకుధర=గరుడాచలముయొక్క, గుహయందున్, (అహో
 బిలమనుట), అ...బు-అకుంత=అప్రతిహతుడైన, నృకంతీరనంబు=నరసింహస్వామి,
 కుహనాత్రిదండిబ=కపటసన్నానియై, బ్రు...లు-బ్రుసీ=జపాసనమును, 'వ్రతివా
 మాసనం బ్రుసీ' అని యనురము. కుసుంభాంబర=కౌషాయమును, అంభసకుండికలు=
 కమండలువును, 'కాసుంభరాంభకుండికలు' అను పాఠమున రాంభమనగా వేణు
 దండ మని యర్థము; కడమగుగమము. ఒసంగన్ = ఇయ్యఁగా, అం...దువి-అంగీ
 కృతి = గ్రహింపఁబడిన, అంతిమ=కడపట్టినైన, అశ్రముండై = యత్యాశ్రమముగల
 వాడై, ఘ...లు-ఘణిప = శేషునియొక్కయు, కిణభుక్ = కణాదునియొక్కయు,
 అక్షపాద = గౌతమమునియొక్కయు, బాదరాయణ = వ్యాసునియొక్కయు,
 కపిల=కపిలునియొక్కయు, జైమిని=జైమినియొక్కయు, శాసనంబులు=విధులు,(వీరి
 మతములనుట), మ...లు - మత = తమమతముయొక్క, మహానస = బాసనమందలి,
 మహీసురులు = బ్రాహ్మణులు, (పాచకులనుట.), మున్నుగాన్ = మొదలుగా,
 ఎంతేవాసిన్ = మిక్కిలిచక్కఁగా, అంతేవాసులకున్ = శిష్యులకు, తెలివిపఱు
 పన్=బోధించుటకై, ప...పృథి-పరమహంస=యతీశ్వరులయొక్క, అనుష్ఠాన=ఆచార
 మునకు, పరకౌఠ్ఠివి=పరమావధియై, ప...లక్ - పదయుగ = తమపదద్వంద్వము
 నకు, ప్రపన్న=ప్రపత్తిజేసినట్టి, భువన=లోకములయొక్క, ప్రపంచ=లోకమందలి,
 పంచజన = నరులయొక్క, 'పంచజనాః పురుషాః పూరుషానరాః' అనియనురము.
 హృదయ=మనస్సులనియెడు, భననంబులన్=గృహములయందు, పద్మాపద్మాత్మలు=
 శ్రీశ్రీపతులు, పల్లెయ్ల=కామక్రోధాదులనియెడు కంటకములను, తుడిచి=ఊడ్చివైచి,
 పాడు=శూన్యములగువానిని, ఎక్క-౯=ప్రవేశింపఁగా, 'పాదెక్కను' అనిపాఠాం
 తరము అట్లైన బాదుకొనఁగా ననియర్థము, భక్తిబోధించి=భక్తినుపదేశించి, భూతలం

బుక్ = భూప్రదేశమును, పావనంబునీయంగలవాఁడు = పవిత్రముఁజేయఁగలఁడు, మఱి
యొకను, హయవదన = హయగ్రీవస్వామియొక్క, పద = పాదములయొక్క,
ఆరాధకుండై = పూజించెడువాఁడై, వేంకటేశుండను = వేంకటేశాపరనామముగల
వేదాంతదేశికుఁడనుట. ఇంకొక్కమనీషి = మఱియొక్క విద్వాంసుఁడు, మ...బు -
మధుమధన = మధునూదనుఁడగు శ్రీపతియొక్క, మత = మతముయొక్క, (శ్రీమన్నారాయణుఁడే పరతత్త్వమనియునుట) ప్రతిపాదకంబు, ప్రబంధశతంబు = నూఱుప్రబంధము
లను, రచించి = ఏర్పఱచి, శిలోంఘనర్తనంబునకొక శిలోంఘనృత్తులచే జీవించుటచేతను,
(శిలోంఘము లనునవి ప్రత్యేకపృత్తు లనవలయును. శిల మనగా నియమగృహాపాదానము;
ఉంఘమనఁగా రాలిన నీవారాదులని గ్రహించునది.), తపంబునీయకొక తప
స్సుచేయుచుండఁగా, తనకుకొకవేదాంత దేశికునకు, జ...బు - జరచ్ఛదన = ముదు
రాకులనియొడు, కాకదానంబునీయు, అగస్త్యరీర్షహంబునకుకొక అగస్త్యమానిసి,
(ఇచ్చట నలక్కొరీర్షహంబునకని కొందఱును దానికి ముల్లుచ్చితచెట్టిని చెప్పికొం
ద్రు) నిర్వాణంబు = పరమసుఖమును, ఒసంగంగలండు = కృపనీయఁగలఁడు, ఇట్టియే
ష్యంబులు = భవిష్యదర్థంబులు, మ...నకొక - మదీయ = నాసంబంధియగు, దివ్యబోధం
బునకొక దివ్యజ్ఞానముచేత, ఎఱింగియుండుదుకొక తెలిసికొనియుండును, ఏతాదృశంబు =
ఇటువంటిది, అగు, త్రై...మికొక - త్రైకాలిక = భూతభవిష్యద్వర్తమానకాలత్రయ
సంబంధియగు, జ్ఞానంబు = తెలివియొక్క, కలిమికొక = ఉన్నిచేత, ఇమ్మేను = ఈ శరీ
రము, మానసీయంబుగదా = పూజ్యమేకదా, అంటేని = అంటేనా, అది = అజ్ఞానము, జా
త్యంబుదక్కొక = జాతిప్రయక్తముగాని, తపస్సత్యశ్రమదమాది లబ్ధంబు - తపః = తప
మును, సత్య = నిష్క్రమమును, (సత్యమనికొందఱు) శమ = మనోనిగ్రహమును, దమ =
బహిరింద్రియనిగ్రహమును, అది = మొదలగువానిచేత, లబ్ధంబు = పొందఁబడినది, కాదు,
నిషాది = ఎఱుకుది, భవిష్యదర్థంబులన్ = కాలకార్యములను, చెప్పచున్నది = వచించు
చున్నది, అది = అగ దైవేష్యనది, శుచియే = పవిత్రురాలా, (కాదనుట), కాశికంబు =
గూబయు, డబ్బుగాటి గబ్బులుగను, ఇవిపక్షివిశేషములు, గౌలి = బల్లి, కనుంఠెంటి,
పైఁడిగంటి, లోనగు = మొదలైన, తిర్యక్కులు = తిర్యగ్గుంతువులు, భా...లు - భావి
త్రయోజన = ముందటిపనులకు, నూచకంబులై = తెలియఁజేయునవియై, ఉన్నయవి =
ఉన్నవి, అవి = అకాశికాదులు, తపస్సులే = తపస్సంపన్నముల, మావిజ్ఞానంబును =
మావిజ్ఞానమును, అట్ల = అప్రకారమే, ఎట్లనినన్ = అదియేప్రకారమనఁగా, నాస్తిక్యం
బునలనన్ = నమ్మకములేకుండుటనలన, శాస్త్రంబులెడన్ = శాస్త్రములపట్ల, అధీతిబో
ధంబులు = చదువుటతెలియుటలు, తక్కిన్ = తప్ప, అ...లు - అచరణ = అచరించుట
యు, ప్రచారంబులు = అచరింపఁజేయుటలును, లేమిన్ = లేకుండుటచేత, ధర్మంబు,
దూరంబు = మాకులేదు, అదినిమిత్రంబుగాన్ = అదికారణముగా, ఇతైతంబులెఱుంగక =

ఈమార్గముఁ దెలియక, భవోత్తరకంబు=సంసారోద్ధారంబు, కాదు, కావునన్=కాఁబట్టి, క...ని - కలువ=పాపముచేత, రహిత=విడువఁబడిన, కాయంబునంగాని=శరీరముచేతఁగాని, కల్యాణంబు=మోక్షశుభము, లబ్ధంబుగాదు=లభింపదు, కావునన్=కాఁబట్టి, ఇ...బు - ఇవివ్యరూప=ఈవికృతరూపముగల, విగ్రహంబు=నాశరీరమును, అనుగ్రహంబునన్=ప్రసాదముచేత, ఉడిపి=పోగొట్టి, కృతార్థున్ చేయుమని=ధన్యునిం జేయుమని, పాదంబులవ్రాలి=పాదాక్రొంతుఁడై, పాటన్=గానమందు, పాతిక పాలేని=పాదాంశమైనను, ఈవేయనినన్=ఇయ్యవేయనఁగా, అతండు=ఆదాసరి, అదియును=ఆపాతిక పాలైనను, ఈలేనన్నన్=ఇయ్యలేననఁగా, పోనిమ్ము=పోనీ, ఈప్రభాతసమయంబునన్=నేటిప్రాతఃకాలమందు, పా...నన్ - పాడిన=గానము నేసిన, చరమగీతంలైనన్=కడపటి పాటయైనను, ఇచ్చి=ఒసంగి, ప్రపన్నుండన్=శరణాగతుఁడను, ఆగునన్ను, అవిపన్నుండేయుమని=ఆపదలేనివానిఁగాఁజేయుమని, లేవకున్నన్=పాదములపైనుండిలేవకుండిన, ప...డువి - పరమదయా=ఉత్కృష్టదయచేత, ఆర్పుఁడై=చల్లనివాఁడై, అట్లకానిమ్ము, లెప్పుని, అతనిన్=ఆరాక్షసుని, లేవనెత్తి, అ...బున్ - అత్తను=ఆరాక్షసశరీరముయొక్క, ప్రాప్తి=వచ్చుటయొక్క, ప్రకారంబున్=రీతిని, సవిస్తరంబుగాన్, చెప్పమనినన్, అప్పొదిండి=ఆమాంసభక్షకుండగురాక్షసుఁడు, దుఃఖార్తుండు=దుఃఖపీడితుండు, అవధరింపుమని, ఇట్లనియె.

*

*

*

ఉ. ఉండుదుఁ జోళభూమి నొకాయూరఁ గళల్పదునాల్గు నేర్చి వా
కృండిమఁ జర్చగెల్తు ఘట + † శాసుల శ్రోతులఁ దప్ప వట్టుదుఁ
ఖండల ముప్పి విప్పఁ గని + నవ్వుదు వెండి ప్రయోక్తల న్నుధీ
మండలి గ్రాంథికత్వ మని + మానముసేయుదుఁ జల్పవాది నై. 67

టీ. చోళభూమిన్=చోళదేశమందు, ఒకయూరన్=ఒకగ్రామమందు, ఉండుదున్=నివసించును, కళలో=విద్యలు, పదునాల్గు=చతుర్దశసంఖ్యాకములగువాని, 'అంగానివేదా శ్చత్వాలో మీమాంసా న్యాయవిస్తరః, పురాణం ధర్మకాస్త్రం'చ విద్యా హ్యేతా శ్చతుర్దశ' అనియును, అంగములాఙముటకు, 'శిక్షా న్యాయకరణం కల్పోనిరుక్తం జ్యోతిషం తథా, ఛంద శ్చేతి షడంగాని' అనియు ప్రమాణము. నేర్చి, ఘట శాసులక్=తార్కికులను, (ఘటశాస్త్ర)లననుపాతమున నిడేయర్థము, వాక్కుండిమ=వాక్ప్రచండత్వముయొక్క, చర్చ = ఆక్షేపముచేత, గెల్తుఁ = జయించును, శ్రోతులక్=యాగతంత్రజ్ఞులను, తప్పవట్టుదుఁ=స్థానిత్యములుపట్టును, వెండి =

* * * ఇచ్చటఁ గొన్ని ప్రక్షిప్తపద్యములు గలవు. వానిని ఆశ్వాసాంతమునఁ గనందగు. † కాస్తూరి.

మతియును, ప్రయోక్తలక = పోడశకర్తాధికారులను, ఖం...ప్తి-ఖండల = ఖండకారికల యొక్క, ముష్టి = సంచికను, విప్లవ = విప్లవగా, కని = చూచి, నవ్వుదుక = పరిహాసించును, సు...ము - సుధీ = విద్వాంసులయొక్క, మండల = సమాహమయొక్క, గ్రాంథికత్వము = గ్రంథనిపుణతను, జల్పవాదినై = జయేచ్ఛచేత కథలను వాదించువాడనై, ఆవమానమునేయునును.

వ. ఇన్నడవడిం బ్రభిన్నగండంబగు వేదండంబునుంబోలె మదాంధుండనై యల్పవిద్యాలబ్ధి విడువ ముడువ వేసరని వీసంబుగల రెడ్డియుంబోలె నచ్చదువె పరబ్రహ్మంబై పెద్దలం జెనకి యోడియు సరియైతి ననియును సరిపోయి జయించితి ననియు నబద్ధంబులాడి చిల్లరప్రభువులం భ్రమియించుచుండి దీక్షితులం జూచి యియత్న వాడమి ద్రవ్యభిక్షార్థినై మధురకుంబోయి యప్పరంబున. 68

టీ. ఇన్నడవడిక = ఈనడకచేత, ప్రభిన్నగండంబు - ప్రభిన్న = మదముకాటుచున్న, గండంబు = చెక్కులుగల, అగు, వేదండంబునుంబోలె = ఏనుగువలె, మదాంధుండనై = మదముచేత మత్తుడనై, అ...భిక్ష - అల్పవిద్యా = కొంచెపువిద్యయొక్క, లభిక = ప్రాప్తిచేత, విడువక = మూటవిచ్చుటకును, ముడువక = మరలమూటగట్టుటకును, వేసరని = విసువని, వీసంబు = వీసముకొనులుకల, రెడ్డియుంబోలెక = రెడ్డివానివలెనే, అచ్చదువె = నాకు వచ్చియున్న యాచగువే, పరబ్రహ్మంబై, పెద్దలక = స్పృధులను, చెనకి = ప్రసంగమునకుఁ గదలించి, ఓడియు = అపజయముబొందియు, సరియైతిననియు = సమముగాఁ బ్రసంగించితిననియు, సరిపోయి = వారితో సరియై, జయించితిననియు = గెల్చితిననియును, అబద్ధంబులాడి = దబ్బరలాడి, చిల్లరప్రభువులను, భ్రమియించుచుండి = భ్రమియింపఁజేయుచుండి, దీక్షితులంజూచి = ఆహితాగ్నులను గాంచి, ఇయత్న = యజ్ఞముఁ జేయవలయునను నిచ్చి, 'యష్ట మిచ్ఛా ఇయతే' అని వ్యుత్పత్తి, పాడమి = అంకురించి, ద్రవ్యభిక్షార్థినై = ద్రవ్యభిక్షను గోరినవాడనై, మధురకుం = మధురాపట్టణమునకు, పోయి, అప్పరంబునక = అమధురాపట్టణముందు.

సీ. బహివడ్డద్విజాన కల్పపుఁ బాచితం బిడి,
పసిడికిై తా వానిబంతిఁ గుడిచి
కలసి వణిక్పూర్వోధలతోడఁ బుణ్యాహ,
ముల బియ్యములకు నై * మొత్తులాడి
శశి రవి గ్రహ జపాన్నానాదికము లెల్ల,
దొరలవాకిండ్ల కేదొద్ద యిచ్చి

*పచ్చిట్టితో లృప్తి * చుచ్చుల మెట్లంది,
కొనఁ దాన యూరెల్లఁ గుత్తవట్టి
తే. దర్బపోటులఁ దిని లేనితలుల మైత్తి)
నంటి పిత్తశేషము భుజించి * యదియు నెడల
నక్కవాడల నరకూళ్ళు * మెక్కి మీఁద
వీని శేఖర మొకతులాఁ ద్విజ్యము కొని.

69

టీ. బ...కు - బహిషద్ద=వెలివేయఁబడిన, ద్విజానకు=విప్రునకు, అ...
బు - అల్పపు=కొంచెమయిన, పాచితంబు=ప్రాయశ్చిత్తమును, ఇడి=పెట్టి, పనిఁ
డికై=ధనముకొఱుకు, తాన్=తాను, వానిబంతిన్=వాని పత్నియందు, కుడిచి =
భుజించి, ఐ...డన్ - వణిక్=కొమట్లయొక్క, పురోధలతోడన్=పురోహితులతో,
కలసి=చేరుకొని, పు...కై - పుణ్యాహముల = కొమటిండ్ల పుణ్యాహవాచనముల
యొక్క, బియ్యములకు=తందులముకొఱుకు, మొత్తులాడి=కలహించి, శ...లుఎల్లన్ -
శశి = చంద్రునియొక్కయు, రవి = సూర్యునియొక్కయు, గ్రహ = గ్రహముల
యందుఁ జేయునట్టి, జప=జపములు, స్నాన=స్నానములు, ఆదికములెల్లన్ = మొద
లగునవి యెల్ల, దొరలవాకిండ్లకే = ప్రభుద్వారములకే, దొడ్దయిచ్చి = కొల్లయిచ్చి,
(దానములకొఱుకై తాను జేసిన నవగ్రహజపము మొదలగునవి ధనికుల వాకిండ్లనే
ధారఁబోసె ననుట), ప...లు - పచ్చి=ఆర్ద్రమగు, ఇట్టితోలు=కృష్ణాజినమును, బట్టి
చుచ్చుల మెట్లు=ఎనుము మేఁక ఆవు వీని నిరుసలను, అందికొనన్=దానమువట్టుటకై,
తాన=తానే, ఊరెల్లన్=ఆపట్టణమెల్లను, గుత్తవట్టి = గుత్తచేసి, (పచ్చిట్టితోల్పట్టి
చిచ్చులనని పాఠాంతరము. అట్లయిన పచ్చి జగితోళ్ళం గ్రహించి కేసవికాల
ములయం దనియర్థము.), దర్బపోటులన్=నిమంత్రణములయందు, తిని=భక్షించి, లేని
తలులన్=ఆబ్రాహ్మణార్థములు లేని కాలములయందు, మైత్తిన్ = స్నేహముచేత,
అంటి=నేరి, పిత్తశేషము=తద్దినపుఁగూడు, భుజించి=మెనవి, ఆదియున్ = ఆపిత్త
శేషమును, ఎడలన్=దొరకకపోఁగా, అక్కవాడలన్=అమృలక్కల వీధులయందు,
అరకూళ్లు=చాలిజాలని యర్ధాశనములను, మెక్కి=తిని, మీఁదన్=అనంతరమందు,
వీని=ఈకార్యముయొక్క, శేఖరము=శిరోభూషణమగు, ఒక...ము-ఒక=ఒకటియైన,
తులా=తులాభారముయొక్క, త్త్విజ్యము = ఋత్విగ్భావము, (తులాభారదాన
మనుట), కొని=గ్రహించి.

తా. ఈపైనిచెప్పినవన్నియును బాపహేతువులు గాన నింద్యము లయిన
నర్థాతురత్వమును బట్టి యన్నియుం జేసె ననిభావము.

* పచ్చిట్టితోల్పట్టి చిచ్చుల.

ఉ. ఇట్టొనఁగూర్చి వైశ్యునకు • నిచ్చి చన న్మఱి వుచ్చి చౌకము
 లెట్టుచు వడ్డిలెక్క లటుఁపెట్టుచు ధారణవాసికై కొదల్
 పెట్టుచు వాఁడు రేఁగి మఱిఁపెట్టుదుఁ బెట్ట ననంగ మిట్టఁ గూ
 పెట్టుదు నిట్టు పోరఁ గనిఁపెట్టుక యొక్కరుఁ డుండి వెండియున్.70

టీ. ఇట్టు=ఈప్రకారము, ఒనఁగూర్చి=కూడఁబెట్టి, వైశ్యునకున్=కోమటికి,
 ఇచ్చి=వడ్డికిచ్చి, చనన్=మరల నూరికి బోవుటకై, మఱి=పిమ్మట, వుచ్చి=తీసికొని,
 చౌకముల్=ఉడ్డలు, (నాలుగేసి యనుట) పెట్టుచున్=ఇడుచు, వడ్డి లెక్కలు, అటు
 పెట్టుచున్=ప్రకారము నేయుచును, ధారణవాసికై=వియ్యము మొదలగువాని ధర
 వారడికై, కొదలెట్టుచున్=తక్కుపలు నేయుచు, వాఁడు=ఆకోమటి, రేఁగి=చెల
 రేఁగి, మఱి=పిమ్మటను, పెట్టుదుఁ బెట్టననంగన్=ఇత్తునీయననిచెప్పఁగా, మిట్టన్=రచ్చ
 మిట్టయందు, కూపెట్టుదును=కూఁతలపెట్టుదును, ఇట్టుపోరన్=ఇట్లు పోరుచుండఁ
 గా, ఒక్కరుఁడు=ఒకమానిసి, కనిపెట్టుకయండి=కొనుకొనియుండి, వెండియున్=
 మరలను.

తా. ఇట్లు కూడఁబెట్టిన ధనము కోమటికి వడ్డికిచ్చి నే నమ్మిన వియ్యము
 మొదలగు వాని ధర వారడికొఱుకును జిల్లర వడ్డికొఱుకును బీటలాడి రచ్చలలోఁ జెప్ప
 కొను చుండఁగా నొక్క దొంగ కనిపెట్టుకొని యుండి నని భావము.

సీ. దెలివాడఁ బనిక్రొత్తఁమలకవాల్గొని నూనె,
 యిడి తంగెడాకుగఁబ్బెడు తహతహ
 కూర్చుంబు గొరిగించుకొని యుష్ణతోయంపు,
 టంగడిఁ దలయంటుకాడి దడవు
 వంట వుట్టింటి కెప్పంటికంటెను బాలు,
 పెరుగు నే గూర లంపెడుతెగువలు
 సంబెళ విదలించి • తాంబూలదళ పూగ,
 నివహంబుఁ జాలంగ • నించు నుబ్బు

తే. బ్రహ్మచారిభుజంబు మాత్రకు నడింపు
 బ్రాలు నాలికి మేలుచీరలు గొనియెడు
 సంభ్రమంబును బెఱపాంథఁజనులఁ బయిన
 మడుగు ప్రశంబులను మత్స్యీయాణ మెఱిఁగి.

71

టీ. దెలివాడన్=చండాలవాటికయింను, పని=పనితరముగల, క్రొత్తమలక
 వాల్=క్రొత్తపాదరక్షలు, కొని=వెలచేసి, నూనెయిడి=నూనెఁబూసి, తంగెడాకు,

కట్టెడు=అపాదరక్షలకుఁగట్టినట్టి, తహతహ=త్వరపాటును, కూర్చుంబు=కనుబొమల
సందు, 'కూర్చున్నట్టి' భ్రువోద్భవము అనినిఘంటువు. గారిగించుకొని=తేరముఁ జేయిం
చుకొని, సాగసునకుఁ గనుబొమలసందుమాత్రమే గారిగించుకొన ననుట, ఉష్ణతో
యంపు=వేడినీర మైదు, అంగడిక=నుకొణమందు, తలయంటుకాడి = అభ్యంగము
సమయముదైన, తలయంటుకాడు అనుపాశమున నభ్యంగముఁ జేసికొని తిరిగెడు, తడ
వు=అలస్యమును, ఎంటపుట్టి=ఎంటఁజేసిపెట్టెడు పెద్దవయ్యొక్క, ఇంటికొక=గృహ
మునకు, ఎప్పటికంటెను=పూర్వముకంటెను, పాలు పెరుగు నేగూరలు=సాలును,
పెరుగును, నేయిని, కాఖములును, అంపెడు=పంపునట్టి, తెగువలు=బౌదాన్యములను,
సంబెళ=వక్కానుపెట్టె, విదలించి=విప్పి, తాంబూలదళ=తమ్మలపాకులయొక్క,
పూగ=పోకలయొక్క, చివహంబుక=సమాహమును, చాలంగక=చాలునట్లు, నిం
చు=నిండించునట్టి, ఉబ్బు=ఉత్సాహమును, బ్రహ్మచారి=విద్యునియొక్క, భుజంబు
=మాపుననున్న, మాత్రకుక=అసిమికి, సడింపుఁబ్రాలు=దంపుదులియ్యమును, అలి
కొక=భార్యకుఁగాను, మేలుచీరలు=మంచిమంచికొకలను, కొనియెడు=గ్రహించెడి,
సంభ్రమంబు=చిడిముడిపాటును, పెట=ఇతరులగు, పాంథజనులక= మార్గస్థులను,
పయనమడుగు=ప్రయాణ మెప్పుడనియడిగెడు, ప్రశ్నంబులను=ప్రశ్నలచేతను, మత్స్య
యాణము=నాపయనము, ఎఱిగి=తెలిసికొని.

తా. పైనిచెప్పినప్రకారము ప్రయాణసన్నాహము గాఁగా దొంగ లెస్సగా
తెలిసికొన్నాఁడని భావము.

క. హత్తుకొని యొక్కకొందఱ

నత్రైటవుం గట్టఁ బనిచి యందఱ క్రియఁ దాఁ

ది త్తొకటియుఁ గొని తే మఱి

యత్తర ముత్తర ముటంచు నొక ప్రాద్దుకడక.

72

టీ. హత్తుకొని=వెంటించికొని, ఒక్కకొందఱక=మఱికొందఱక, అత్రైట
వుక=అమార్గమును, కట్టఁబనిచి=అఱికట్టఁబనిపి, అందఱక్రియక=అందఱవలెనే,
తాక=అదొంగ, తిత్తి=సంచి, ఒక్కటియుఁ గొనితేక=ఒక్కటి తీసికొనిరాఁగా,
మఱి=అనంతరమందు, ఉత్తరముత్తరముటంచు=పోవలసిననుత్తరదిశయని, ఒకప్రా
ద్దుకడక=ఒకప్రాద్దువేళను. 'తిత్తియొకటికొని' అనుట సాధువు.

తే లేచి పోవంగఁ దత్తఱ మేచి తోడి

వారు సస నేను ముడిమోపువటున కెత్తి

పోవ వాఁ డిందు రండని త్రోవ యడవి

బెట్టి యొకవాఁగు డిగ నీల వెట్టుటయును.

73

టీ. లేచిపోవంగ = లేచిపోవుచుండఁగా, తత్తఱమేచి = త్వరపాటతిశయించి, తోడివారుచనక = తోడిమార్గస్థులుపోఁగా, నేను, మడిమోపు = మాటబయపు, వటునకత్తి = బ్రహ్మచారికత్తి, పోవక = పోవుచుండఁగా, వాఁడు = అచోరుఁడు, ఇందురండని = ఇటురండనుచు, త్రోవ = మార్గమును, అడవిఁబెట్టి = అడవిలోఁబెట్టి, ఒక వాఁగు డిగన్ = ఒక వంక డిగఁగా నే, ఈలవెట్టుటయును = ఈలవేయఁగా నే, (జార చోరు లీలవెట్టుట వారిసంజ్ఞ).

క. అఱచేతివ్రాలు గనున

త్తఱి బడె నొకయంపకట్టె • దానికి నిలువం

బిటుబిటున తాలు వడెం

దెఱపియుఁ గనలేమి సాతు • దిరుగుడువడియెన్.

74

టీ. అఱచేతివ్రాలు = అఱచేతిగీతలు, కనున త్తఱి = చూచెడుకాలమందు, (అరుణోదయకాల మనుట.), ఒకయంపకట్టె = అంపకోల, పడెన్ = వ్రాలెను, దానికి = అయంపకట్టుకు, నిలువెన్ = మార్గమునడువక నిలువఁగా, బిటుబిటున = బిటుసు బిటుసుగా, తాలువడెన్ = సామానములుపడెను, సాతు = పథిక సమాహము, తెఱపియున్ = పోవుటకుసంధును, కనలేమి = తెలియలేకుండుటచేతను, తిరుగుడువడియెన్ = కలగుండువడెను.

మహాస్వర్గర.

కవిసె న్నల్పాంతజంతుఁగ్రనన భృశ బుభుక్షాత్వర త్ర్యక్ష పార్శ్వ
ష్లవమా నోత్పాతభూతప్రకర పటిమ హాలాహల స్ఫర్ధి హేతి
చ్చవిరే ఖానేక రాహుఁచ్చలిత రవులు రక్షశ్చమూ జిత్తులింద
ష్లవబృందంబు ల్వని న్నల్లడఁ బొడుపొడుమన్వల్కులు న్మల్కులు

[ప్ర.

టీ. కల్పాంత = ప్రళయకాలమందు, 'క్షయనకల్పాంతశత్రవీ' అనియమరము. జంతు = ప్రాణులయొక్క, గ్రనన = భక్షణమందు, భృశ = మిక్కిలియగు, బుభుక్షా = ఆకలియొక్క, 'భోక్త మిచ్చా బుభుక్షా' త్వర = వేగముగలిగిన, త్ర్యక్ష = ఫాలాక్షునియొక్క, పార్శ్వ = ప్రక్కలయందు, ష్లవమాన = పరువులేత్తుమన్న, ఉత్పాత = భయంకరములైన యల్కానులతోఁ గూడిన, భూత = భూతములయొక్క, ప్రకర = సమాహమయొక్క, పటిమన్ = సామర్థ్యమునెంతి సామర్థ్యముతో, హాలాహల = కాలకూటముతోడ, స్ఫర్ధి = కలహించెడు, హేతి = ఆయుధములయొక్క, చవి = కంఠులయొక్క, రేఖా = పట్టులనియెడు, అనేక = పెక్కులైన, రాహు = రాహుగ్రహములచేత, ఉచ్చలిత = చరింపజేయఁబడిన, రవులు = సూర్యుఁడు గలిగిన ట్టి, రక్షశ్చమూ = రాక్షససేనను, జిత్ = జయించుచున్న, పులింద = కిరాతకులయొ

క్కయు, ప్లవ=చండాలరయొక్కయు, బృందంబుల్ = సమాహములు, వనిక్ = అడవియందు, నల్లడక్ = నాల్గదిక్కులయందు, పాడుపాడుమక్ = పాడు పాడు మని యెడు, (ఇది యాప్రేడిత ప్రార్థనార్థకము.), పల్కులుక్ = మాటలును, ముల్కులుక్ = బాణములును, రాక్ = రాగా, కవినక్ = చుట్టుకొనెను.

తా. ప్రళయకాలమగును సూరెల బాటు తెంచుచున్న మహాధూతములవలెఁ బటిమ గలిగి యనేక రాచువుల నెడు బుద్ధిచేత సూర్యుఁడు భయంపడునట్టి యాయుధ కౌంతులు కాలకూటమును మీఱుచుండఁగా ననేక కిరాతకులును జండాలురును గుంపులు గూడుకొని వాడితూపు లేయుచుఁ బాడుపాడు మని పల్కుచు నలుదిక్కులఁ గ్రమ్ముకొని రని భావము.

వ. ఇట్లు చెట్లు వెడలి నిండ్లు వంచుకొని ముంచుకొను నన్నల్లప్రజం జూచి హల్లకల్లోలం బై విఱుగంబడు నెడ. 76

టీ. ఇట్లు=ఈప్రకారము, చెట్లువెడలి = అడవిలోనుండివెడలివచ్చి, నిండ్లు= భనువులను, వంచుకొని=ఎక్కువెట్టివంచి, ముంచుకొనుచున్న, అన్నల్లప్రజా = అనల్లనిప్రజను, చూచి, హల్లకల్లోలంబై=పెద్దరంతై, విఱుగంబడునెడక్ = విఠిగిపోవు నప్పుడు

నీ. పనలేదు నిలరోయి • పాతకులారా రని,

దేవాయుధంబులు • టూవువారు

పైఁడిబాసముఁ జెట్ల • బడవైచి దుడ్డుపె,

ట్లకుఁ బాటుచునె యొల • లైవ్వుచువారు

బరువు డించి కటారిఁపరుఁజించి నిల్పి యిం,

దెందు వచ్చెద రని • యెదురువారు

వస్త్రంబు గొండు దేవర యోయి యిది చన్నఁ,

బస్తని దయపుట్టఁ • బలుకువారు

తే. కలవి మామూఁక నిప్పింతుఁ • దొలఁగుఁ డొకటి

యాఁడుదానిఁ జేనంటకుఁ • డనుచుఁ బెద్ద

తనము నభిమానమును దెంపు • గనఁగఁ బలికి

నిలిపి దోఁపిచ్చువారు నై • తొలఁగి రవుడు. 77

టీ. పనలేదు=పలుమంది లేరు, (దొంగలుగొంచెమనుట), పాతకులారా = ద్రోహులార, నిలరోయి=నిలుపుఁడోయి, అని, దేవాయుధంబులు=పాపాణములు దుంటకట్టెలును, (ఇక్కడ దేవశబ్దమునకు యజ్ఞ మని యర్థము చేసి దాని యాయుధములు

దారుమయములుగాను బాహుమయములుగా నుండును గనుక తాలును గుంటకట్టెను ననుచ్చును.), టూవువారు=విసరువారును, పైడిబాసముక్=బంగారు మొదలగునది, (పైడిబాస మనునది నానుడుమాట), చెట్లన్=వృక్షములయందు, పడవై చి=పాతవై చి, గుడ్డుపెట్లకుక్=గుడ్డుకట్టలపెట్టలకు, పాటుచునె=పరుచుచునె, ఒలెల్=నస్త్రములను, వైచువారు=పాతవేయువారును, బరువు=తామెత్తుకొన్న బరువును, డించి=దిగువదిం చి, కటారిపరుఁజించి=కటారియమర్చుకొని, నిల్చి, ఇంచెందులచెప్పదరని, ఎదురువారు=ఎది రించెడువారును, నస్త్రంబుఁగొండు=ఈట్టును దీసికొనుఁడు, ఇది=ఈమాట, దేవరయో యి=దేవతయోయి, చన్నక్=ఇదిపోయినట్లాయెనా, పస్తు=ఉపవాసముండవలసివచ్చు ను, అని, దయపుట్టక్=దయగలుగునట్లు, పలుకువారు=మాటలాడెడువారును, మామూఁ కక్=మాగుంపునందు, కల=కలిగినపువ్వులు, ఇప్పింతుక్=ఈజేసెదను, తొలఁ గుఁడు=తొలఁగిపోండు, ఒకటి=ఒకటివినుఁడు, అడుదానిన్=శ్రీని, చేనంటకుఁడు= చేరి దాఁకివలదు, అనుచుక్=ఇట్లని, పెద్దతనముక్= (అగుంపులొక దమకుఁగల యధికార మనుట) అభిమానమును, (శ్రీలయెడలఁగల పరువనుట), తెంపు=తెగుని, (నాములు వోయినఁ బోవుఁగాక శ్రీలను దాఁకకున్న మంచి దని తలంచుట), కనఁ గక్=తెలియనట్లు, పలికి=చెప్పి, నిలిపి=గుంపును నిలువజేసి, దోచెచ్చువారునై= చూచునొసఁగువారై, తొలఁగిరి=విముఖులైరి, అపుడు.

సీ. తొడువింటివాఁడు సాన్దోవఁ బోవక యెదు,

ర్పడువాండ్రఁ దొడిఁబడఁ + బదరి పొడిచి

పినుఁ గీక పెనఁగినఁ + బెద్ద నొంపక యెట్లు,

బాటించి చేఁ గలఁపాటి *నాచి

యాయితంబై చించుకరిగెడువాఁ డేటు,

లవి మీఱి చన్న వెళ్దపులు టుడిగి

పొదవు చే లేకయ + పుటపుటయును నైన,

వాని శోధింప సావ్వలికిఁ బనిచి

తే. పొదలఁ దూఱిన సీలెచాపుల వెడల్పి

గట్టుబట్టలు గొని ప్రాతఁబట్ట దయను

గోచులకు నిచ్చి గనవరాకులు నిగిడ్చి

చెప్పటట్టలు శోధించి + సిగలు విప్పి.

టీ. తొడువింటినాడు=అంబుదొడిగిన విల్లుగలవాడు, చన్ద్రోనక=పోయెడు త్రోవను, పోవక=ఏగక, ఎచుర్వడువాండ్రక = ఎచురైనవారిని, తొడిబడక = తొట్రుపడునట్లు, పదరి=హుంకరించి, పొడిచి, పినుగు=పీనుగు, (లోభియనుట.), ఈక=ఈనసామియ్యక, పెనగినక=పెనగులాడగా, పెద్ద=మొండుగాను, నొంపక= నొప్పింపక, ఎఱ్ఱబాటించి=నెత్తురుగాఱబొడిచి, చేగలపాటి=చేతనున్న మాత్రము సాము, వాచి=అపహరించి, అయితంబై = అయత్తపడినవాడై, చించుక=గుంపును చించుకొని, అరిగెడువాడు=పోవునట్టివాడు, అవియేటులు=అదొంగల ప్రహరము లను, మీఠి=అతిక్రమించి, చన్ద్ర = పోయినను, వెకదవులుట = వెంబడించుట, ఉడికి=మాని, (మార్గస్థుఁ డెవ్వందేని గుంపుఁ జించుకొనిపోగా దొంగలు వానిఁ దఱుమ రనుట.), పొదవు=ద్రవ్యము, చేలేకయ=చేతలేకయే, పుటపుటయునునైన వానిక=బలిసిలావైనవాని, శోధింపక= వానిదాఁపున సాములుచూచుటకు, అవ్వలి కి=అపలికి, పనిచి=పంపి, (బలముగలవాడు గుంపులోనున్న వాని నవ్వలికి దొంగలు పంపిరనుట), పొదలఁదూతినక=కొందఱు పొదలోఁదూఱగా, ఈటెచాపులక= అపొదలమీదికిఁ బొడిచెదమని ఈటెలు చాచుటలచేత, వెడల్పి = వారిని బయలికి రప్పించి, కట్టుబట్టులు=కట్టుకొన్న వస్త్రములు నైతము, కొని=గ్రహించి, ప్రాతఃకట్టు= జీర్ణవస్త్రమును, దయను=దయచేత, గోచులకుక=కపిసములకుఁగా, ఇచ్చి=బసగి, గనపరాకులు=గన్నే రాకులవంటియ్యలయలుగులను, నిగుడ్చి=లోపలదూర్చి, చెప్ప టట్టులు=పొదరక్షలయట్టులు, శోధించి=వెదకి, సిగలు=జాట్లు, విప్పి, (మార్గస్థులు చెప్పటట్లు సంచలను సిగలయందును సాములు వాచియున్నారని దొంగలు వాని నెల్ల శోధించి రనుట).

వ. ఇట్లు పాటచ్చరులు పెచ్చువెరిగి విచ్చలవిడి నుచ్చావచంబులగు సార్థంబు నర్థంబు లపహరించు సంకులంబున. 79

టీ. ఇట్లు=ఈవిధముగా, పాటచ్చరులు=చోరులు, 'ప్రతిశోధిపరాస్కంధి పాటచ్చరమలిప్లుచా' అని యమరము. పెచ్చువెరిగి = చెలరేగి, విచ్చలవిడిక= స్వేచ్ఛచేత, ఉచ్చావచంబులగు=అనేకవిధములగు, 'ఉచ్చావచం నైకభేద' మ్మని యమరము. సార్థంబు=బాటసారులయొక్క, అర్థంబులు=ధనములు, అపహరించు= దోచుకొనెడు, సంకులంబునక=సందడియంచు.

సీ. కటినుండి చనుమరఁ గడిగాఁగ బిగియించి,

కట్టిన నిడు నీలికాసె మెఱయ

బిల్లిగడ్డము మించఁ బెరిగి మీసలు కుట్టి,

గోళంబుమీఁద నుయ్యాల లూఁగ

బూది బ్రుంగిన మొగంబున వడిగట్టు మై,
 నపుమైల ప్రాజాదు • నాఁజెలంగఁ
 జటివ్రేలి పూనపై • ఘటియిల్లు వెడఁబట్టు,
 చిమ్ముల సురియ డా • ల్ముమ్మరముగ
 తే. నూరనుండియుఁ గనుపెట్టుకుండువాఁడు
 దప్పిపో నన్ను డబ్బాటు • దాఁబొడగని
 యట్టివేళఁ గాకశ్మశ్రు • వనెడు నొకప్ర
 చండ చండాల చోరభటుండు దఱిమి.

80

టీ. కటినుండి=పిఱుందుదగ్గఱనుండి, చనుమర=తోమ్మ, గడిగాఁగ=చాద్దుగా,
 బిగియించి=బిగించి, కట్టిన, నిడు=పొడువైన, నీలికాసె=నీలదట్టి, మెఱయింక=ప్రకా
 శింపఁగా, పిల్లిగడ్డము=పిల్లిగడ్డమును, మించక=అతిశయించునట్లు, పెరిగి, మీసలు=
 మీసాలు, కుక్షిగోళంబుమీఁదక=గుండ్రని కడుపుమీఁద, ఉయ్యాల లూఁగక=
 దోలాయమానములగుచుండఁగా, బూదిక=తానుబూసికొన్న బూడిదచేత, బ్రుంగిన=
 కప్పఁబడిన, మొగంబునక=ముఖమందు, వడిఁగట్టు=వడియఁగట్టిన, మైనపుమైల=మ
 ధూచ్ఛిప్పమాలిన్యము, ప్రాజాదునాక=ప్రాతఁచాదుచుక్కయనునట్లు, చెలం
 గక=ఒప్పఁగా, (వడియఁగట్టిన మైనపుమైలను జాఁదుచుక్కవలెఁబెట్టుకొన్నాఁడ
 నుట), చిటివ్రేలి=కనిప్పికొంగులియొక్క, పూనపైక=గనుపుమీఁద, ఘటియిల్లు=
 సంగతమైన, వెడఁబట్టు=దనీలిగాఁబట్టుటయొక్క, చిమ్ముల = చిసరుటలుగల, సురి
 య=సురకత్తియొక్క, దార=కొంతి, ముమ్మరముగక=అతిశయిల్లఁగా, ఊరనుం
 డియు=నేనువెడలినగ్రామముననుండియును, కనుపెట్టుకుండువాఁడు=వేచియున్నవా
 డు, తప్పిపోక=తప్పించికొనిపోఁగా, నన్ను, డబ్బాటు=అదాటున, (చాతాత్కార
 ముగా ననుట), తాక=అమొదలిపోరుడు, పొడగని=గుఱుతుఁజూచి, అట్టివేళక=
 అసమయమందు, కాకశ్మశ్రువనెడు = కాకశ్మశ్రువనుపేరుగల, ఒక=ఒక్కఁడైన,
 ప్రచండ=మిక్కిలియద్దండుఁడైన, చండాల=మాలఁడైన, చోర=దొంగయగు, భ
 టుండు=బంటు, తఱిమి=వెంబడించి.

చ. కవ వటు డించి యేగునుకఁ గా సురై గొంకులఁ దార్చి కూలుడు
 న్నివిడిన బొజ్జపై మిగులు • నిద్దపు దోవతి దట్టి డొల్లిరాఁ
 దివిచి పెనంగ వల్లువముఁ ద్రెంచి యనంతుని గంట్ల కూనపుం
 జెవులుగ గొడఁ గట్టు గసెచేరుల టెక్కియు దోవునొల్చి పో.

టీ. కవ=నాకు జతయగు, ఎటుక=బ్రహ్మచారిని, డింది=డిగ్గిదిచి, ఏక=నేను, గునుకఁగాక=గునుకుపరుగైత్రఁగా, (తప్పించుకొనిపోవఁగాననుట), సురక=నానికత్తిని, కొంతులక=నాజానుసంధులయందు, తార్చి=అంట్రచేసి, (కొంతులఁగూర్చి యనికొందఱుండ్రు), కూలుడుక=క్రిందఁబడఁగానే, నివిడిన=నిగిడినట్టి, (పైకు వికినట్టియనుట), బొజ్జపెక=వ్రేలేడుకడుపుమీఁద, మిగులు=వ్యాపించియున్న, (ముల్లయున్నదని తెలియునట్లుబుచ్చుకొనియున్నదనుట), నిద్దపు=స్నిగ్ధమగు, దోవతి=దోవతియొక్క, దట్టి=కట్టును, దొల్లిరాక=జాతీవచ్చునట్లు, తివిచి=ఈడ్చి, పెసంగక=నేను బెనఁగులాడఁగా, వల్లునము=వరహాలములై, త్రెంచి=తెగఁగోసికొని, అనంతుని గంటుకుక=కుట్టుపోఁగులకుఁ బైగానున్న గలుపులవఱకు, (నాగుఁబడిగపోఁగులుగల బొందలవఱకనియునుఁజెప్పవచ్చును.), ఊనపుక=తెగిపోయినట్టి, చెవులుగక=చెవులుగలుగునట్లుగా, (చెవులుదెగునట్లుగాబోఁగులుఁదెప్పినాడనుట.), గొదక=తాలుపులక్రిందుగా, కట్టు=కట్టుకొనియున్న, క నెచేరుల=బొంచెరులుగల, పెక్కియొక=కుళ్లాయు, దోఁపునొల్చి=దోచుకొని, పోక=పోవుచుండఁగా.

క. నోరినని నుండ కే నో

రోరి యకట మా సమీపః పూరనె మనియుం

దూరము వోయితివే సో

మ్రోరితిని నీకు దక్కునే కానీరా.

82

టీ. నోరిసంక=నోటికనిచేత, ఊడక=ఊరకుండక, ఏను=నేను, ఒరోరి, (ఇది నీచసంబుద్ధి), అకట=అయ్యో, మా=మాయొక్క, సమీపపు=దాఁపుననున్న, ఊరనే=గ్రామమందే, (తములపాకు మొదలగు పదములకువలె పుగాగమము), మనియొక=బ్రదికియుండియు, దూరమువోయితివే=దూరమేఁగితివా, సొమ్ము=ఈధనము, ఏరితిని=ఏవిధముచేతనైనను, నీకుదక్కునే=నీకు నిల్చియుండునా, కానీరా=కాని మృరా.

తే. అనిన నలఁతిగఁ గోల్పోక • యతఁడు రెడ్డి

రాజుఁ గను నని కొదయుఁ దీర్పంగ మగిడి

యంత పరియును బైప్రజ • కలికి పాటి

పోవ నాఁడును వెడపోట్లు • వొడిచి చనియె.

83

టీ. అనినక=ఇట్లనఁగా, అలఁతిగక=కొంచెముగా, గోల్పోక=నశింపక, అతఁడు=అయన, రెడ్డి=పట్టును, అనఁగా గ్రామాధికారిని, రాజుక=ప్రభువును, కనునని=చూచునని, కొదయుక=కొఱఁతయును, తీర్పంగక=తీర్చుటకై, (చంపుటకై యనుట.), మగిడి=మరలివచ్చి, అంత=సమస్తమైన, పరియును=తనతోడిగుంపును,

పైప్రజకుఁ = పైఁగావచ్చెడువారికి, అలికి = భయపడి, పాటిపోవన్ = పరుకెత్తఁగా, వాఁ
డును = అకాకశ్శ్రుతుండును, పెడపోట్లు = తప్పుపోట్లు, పొడిచి, చనియెక = పోయెను.

ఉ. అంతటఁ బొంత బెద్దపునఁ నం దరుడెంచు పిటిందిమంది మ
త్కొంత సహోదరుండును నొకం డరుడెంచుచు సాతు వడ్డ వృ
త్తాంత మెఱింగి నన్నరసిఁ తాఁ గని యార్తి నొకండు దా నతి
శ్రాంతుని నన్నుఁ గావట దిసంతులు గొట్టుచు మోచు కేఁగుచోక.

టీ. అంతటన్ = తదనంతరము, పొంతన్ = సమీపమందు, పెద్దెవునందున్ =
రాజమార్గమందు, అరుడెంచు = వచ్చుచున్న, పిటిందిమందిన్ = వెనుకటిప్రజయందు,
మత్కొంత సహోదరుండును = నాభార్యతోడఁబుట్టినవాఁడును, ఒకండు = ఒకపురు
షుండు, అరుడెంచుచున్ = వచ్చుచును, సాతు = సార్థము, (పథికసమాహమనుట.),
పడ్డ = పొందిన, పృత్తాంతము = వార్తను, ఎఱింగి = తెలిసి, నన్నరసి = నన్ను విచారించి,
తాక = తాను, కని = చూచి, అర్తిన్ = దుఃఖముచేత, తానొకండును = నామఱది
యొక్కఁడే, అతిశ్రాంతునిక = మిక్కిలిబడలియున్న, నన్ను, కావటక = కావటిబుట్ట
యందు, మోచుక = మోచికొని, దిసంతులుగొట్టుచు = నానేరములు పరిహాసముగా
నెన్నుచు, (మఱదిగావున దుఃఖమందును దన యవివేకమునకుఁ బరిహసించె ననుట.),
ఏఁగుచోక = పోవుచుండఁగా.

తా. అంతట సమీపమందలి పెద్దబాటను వచ్చెడు కొంతమందిలోఁ గలిసి తన
యిల్లాలి తోఁబుట్టినవాఁడు వచ్చుచుండి త్రోవను దోఁపు వడిన ప్రజవార్త విని తన్ను
విచారించి వచ్చి చూచి వెగచి మిగులఁ బడలియున్న తన్నుఁ గావటిలో నుంచికొని
తానొక్కండును మోచికొనుచుఁ దన్ను నేరము రెన్నుచుఁ బోయె నని భావము.

సీ. కొంగవా ల్నుఱుకు లంఁగుభులఁ బట్టుక జబ్బ,
లంటఁ గుట్టిడ వెజ్జు • నరయువారు
తలఁ బడ్డగుదియదొబ్బలఁ బాఁత మసి యిడి,
యంబలి గం జిండ్ల • నడుగువారు
తమనేగి జెప్ప లో • దయమీఱ విని చీరఁ,
జం చిచ్చువారి దీవించువారు
నొలబడ్డ నెపమునఁ • గలలేని సిరి జెప్పి,
చుట్టలపై దాడి • వెట్టువారు
తే. నైన సాంఘులచేతఁ గ్రంఁదైన యూళ్ల
బాడగా నిటఁ దెచ్చి యిఁన్నీడ డించి

పాటునీ రానఁ బోవ నొవ్వారి మగిడి

వచ్చునాలోన నీ రూపు • వచ్చె నాకు.

85

టీ. కొంగవార=కొంగవారుగావంకలైన, నలుగులు=గాయములు, (కొంగవారనఁగా మాలవాని చేతి కత్తి. కం. 'సురియాళు చేతికత్తికి, నరులందఱు పేరువెట్టి నారు ధరిత్రి, స్మరి కొంగవారనంగను, దిరుమల్పవై నుండు దేవదేవ ముకుందా' అని దేశ్య నామార్థకోశమందుఁ జెప్పఁబడియున్నది; కాన, నట్లైనఁ గొంగవార=అకత్తిచేతనైన, నలుగులు=గాయములని చెప్పవచ్చును.) అంగుళులక=వేళ్లచేత, పట్టుక=బిగఁబట్టుకొని, బబ్బలను=తుంటును, అంటక=కదిసికొనునట్లు, కుట్టిడక=కుట్టుటకై, వెజ్జాన్=వైద్యుని, ఆరయువారు=వెడకకువారును, తలక=శిరమునందు, పడ్డ=పడినట్టి, గుదియ=చుడ్డుకట్టలయొక్క, చెబ్బలక=గాయములయందు, పాఠమనియిడి=గుడ్డకొల్పిన మనియదిమి, అంబలి, గంజి, ఇండ్లక=ఇంటింటును, అడుగువారు=యాచించువారును, తమనేగి=తమకుఁగలిగినకీడును, చెప్పక=తెలియజేయఁగా, లోన్=అంతఃకరణమందు, దయ=కృప, మూక=అతిశయించునట్లు, విని=అకర్ణించి, చీరన్=వస్త్రమును, చించిచ్చువారిన్=చించియొసంగెనువారిని, (చించిచ్చు, 'చించియచ్చు' క్షార్థశక్తు నకుసంధి.) దీవించువారు=అశీర్వాదించెడివారును, ఒలఁబడ్డ=ఒలువఁబడిన, (దొంగల చేత దోఁపుడు పోవుటయునుట. ఇందులకు స్త్రీపర్వమునందు, జలధరవృత్తము. 'గాసిగ నీడ్చి వల్వ లాలఁగా నలుకన్' అనిప్రయోగముగలదు), నెపమునన్=వ్యాజముచేత, కలకలిగినట్టియు, లేని=లేనట్టియు, సిరిన్=తమసంపదను, చెప్పి, చుట్టలపైన్=బంధువులమీఁద, దాడిఁబెట్టువారు=నండువెడలెడువారును, (తాము దోఁపుడుపోయిన సాకు చేతఁ గొంచెము వోయినను గొప్పగాఁ జెప్పకొనుచుఁ జుట్టల యిండ్లమీఁదికి భోజన వస్త్రాదులకుఁ బోయి రనుట), ఐన=ఈరీతి గలిగిన, పాంథులచేతన్=దోచఁబడినమార్గములచేత, క్రందెన=సందడిగల, ఊళ్లబాడగాన్=గ్రామములమీఁదుగా, ఇటఁచెచ్చి=నామఁబడి నన్నిక్కడికిఁచెచ్చి, ఇన్నడడించి=ఈమట్టిచెట్టునీడను గావడి దించి, పాటు=ప్రవహించెడు, నీరు=ఉదకమును, అనఁబోవక=పానమునీయఁబోఁగా, నొవ్వారి=నొప్పిఘనమై, మగిడివచ్చునాలోనకా = తిరిగి వచ్చునంతలోనే, ఈ రూపు=ఈబ్రహ్మరాక్షసరూపము, నాకు, వచ్చెను.

వ. కయ్యంబునఁ బాటునీరానఁ గాయంబు నేసి వెటవేకిఁగొలిపిన కాక శ్మశ్రునామధేయచండాలుక రాళవేషంబు గన్నులం గట్టినట్లుండఁ గడఁగనుట నిట్టి కరాళవేషంబు గలిగెఁ గై శికిగాన ఫలదానంబున దీని మానుప వే? అనిన నతం డేను ఫలంబెఱుంగ, ఫలంబు పరమేశ

ముఖోల్లాసంబ యాజ్ఞాకైంకర్యంబులకు ననుమతి కైంకర్యంబులకు
ఫలపరిమాణ గణన ప్రవన్నుల కెక్కడియది? కాన బంధకం బగుట
ఫలం బింతంత యందుఁ గొంతఁ గొ మృనవెఱుతు భగవంతుండ
రక్షించు నూఱడిలు మన్న నన్నోరిమాట నోరనయుండ నతండు.

టీ. కయ్యంబునన్ = మున్ను చోరులకును బధికులకును గలిగిన జగడమునందు,
పాఱఁబాఱన్ = మిక్కిలి పరువెత్తఁగా, కాయంబు = నాశరీరమును, గాయంబుసేసి =
రక్తసిక్తముఁజేసి, వెఱవేఱి = భయజ్వరమును, కొలిపిన = కలుగఁజేసిన, కాకశ్మశ్రు
నామధేయ చండాలు = కాకశ్మశ్రుడనుపేరుగల మాలనియొక్క, కరాళవేషంబు =
భయంకరాకారము, కన్నులం గట్టినట్లుండన్ = ప్రత్యక్షముగాఁ బొడఁగట్టినట్లుం
డఁగా, కడఁగనుటక = పంచత్యమును బొందుటచేత, ఇట్టికరాళవేషంబు = ఈ
విధమైన భీభత్సరూపము, కలిగక = నాకు సంభవించెను. (అంత్యకాలమం దా
చండాలునిరూపమే స్మరణకు ఎచ్చెను గావునఁ దదనుగుణముగా నిట్టిరూపము
వచ్చెననుట), కైశికిగానఫల దానంబునక - కైశికిగాన = మంగళకైశికిగానము
యొక్క, ఫలదానంబునక = ఫలము నా కొనఁగుటచేత, దీనిక = ఈవికృతా
కారమును, మానుపవే = పోఁగొట్టవే, అనినక = ఇట్లనఁగా, అతండు = అభగవద్దాసుఁడు,
ఏను = నేను, ఫలంబెఱుంగక = గానఫలము నెఱుంగను, ఫలంబు = అఫలము, పరమేశ =
శ్రీపతియొక్క, ముఖోల్లాసంబ = ముఖోల్లాసమే, అజ్ఞాకైంకర్యంబులకు = వేదకాస్త్ర
ములచేత విధింపఁబడినకైంకర్యములకును, (సంధ్యావందనాదుల కనుట), ఆనుమతికైం
కర్యంబులకు = భృత్యుఁడు నేయుకీర్తనాది కైంకర్యములకును, ఫలపరిమాణ = ఫలపరి
మితియొక్క, గణన = లెక్కవెట్టుట, ప్రపన్నులకు = భగవద్దాసులకు, ఎక్కడియది
= ఏడది, కానక = కాఁబట్టి, బంధకంబగుటక = అగణనము బంధకారణంబు గావున
(పునర్జననహేతువనుట.) ఫలంబు = అగానఫలము, ఇంతంత = ఇంతయంతయనియును,
అందుక = అగానఫలమందు, కొంత = కొంతభాగమును, కొమ్మన వెఱుతు = గ్రహిం
పుమనుటకు భయంపడుదును, భగవంతుండ = శ్రీపతియే, రక్షించుక = కాచును, ఊ
డిలు మన్నక = స్వస్థచిత్తుండవుగమ్మనఁగా, అన్నోరిమాట, నోరనయుండక = నోట
నేయుండఁగా, (అంతకిప్పుముగా ననుట), అతండు = అబ్రహ్మరాక్షసుఁడు.

సీ. సిద్ధ త్రిభాగ ముండిత శిరశ్చిఖతోడ,

హిమధవశోపవీతములతోడఁ

బుణ్యవద్దీప్తయోర్ధ్వోపుండ్రవల్లులతోడఁ,

దులసికాబ్రహ్మగోవధులతోడఁ

గావీన కటిసూత్ర • కాషాయయుగితోడ,
 జలపూర్ణశుభకమండలువుతోడఁ
 బాణిస్థ దివ్యప్రబంధసంపుటితోడ,
 నుత్తరవాక్పూర్వ • శోక్తితోడఁ
 తే. బసిండిజిగితోడ బ్రహ్మవార్చనము వొల్పు
 భాగవతలక్ష్మితో ధూమపటలినుండి
 వెడలు శిఖవోలె నమ్మెను • వెడలి చూడఁ
 జూడ వైష్ణవుఁడై నిల్చె • సోమశర్మ.

87

టీ. స్నిగ్ధ=నిద్ర మైనట్టియు, త్రిభాగ=మూడు పార్శ్వములు, ముండిత=భద్రా
 కరణముఁ జేయఁబడిన, శిరః=శిరమునందలి, శిఖితోడఁ=జుట్టుతోడను, (శిరస్సుమాఁ
 డు భాగముల త్తరమునై యొక్క భాగమును శిఖయు నుండె ననుట.), హిమ=మం
 చువలెనే, ధవళ=తెల్లనగు, ఉపవీతములతోడఁ=జన్నిదములతోడను, పుణ్య=పవిత్ర
 ములగు, షడ్విశ్రయ=పండ్రెండైన, ఊర్ధ్వపుండ్రవల్లులతోడఁ=లతలవంటి యూ
 ర్ధ్వ పుండ్రములతోడను, తులసికా=తులసిపూసలయొక్కయు, అబ్జ=తామరపూసల
 యొక్కయు, స్రక్=మాలికలయొక్కయు, అవళులతోడఁ=సమూహములతోడను,
 కావీన=గోవణముతోడను, కటిసూత్ర=మొలత్రాటితోడను, కాషాయయుగితోడఁ=
 రెండు కాషాయవస్త్రములతోడను, (ఇది ద్వంద్వసమాసమును 'సగోద్యంద్యోద్వో విభా
 షయైకవద్భవతి' అన్న శ్లోక వచనాంతము. కాషాయయుగితో ననియుం గొందఱుండు
 రు), జల=తీరముచేత, పూర్ణ=నిండిన, శుభ=మంగళమైన, కమండలువుతోడఁ=పాత్ర
 తోడను, పాణిస్థ=హస్తమందున్న, దివ్యప్రబంధ=ద్రావిడ వేదముయొక్క, సంపుటితో
 డఁ=పుస్తకముతోడను, (సంపుటముతో ననికొందఱు), ఉత్తరవాక్=ద్వయమందలి
 యుత్తరవాక్యమే, పూర్వక=పూర్వముగాఁగల, ఉక్తితోడఁ=సంభాషణముతోడ,
 (ద్వయానుసంధానముఁ జేయుచున్నాఁడనుట, ఇచ్చట నుత్తరవాక్కును వెడఁ జరమ
 శ్లోక మని కొందఱు నెదరు). పసిండిజిగితోడ=సువర్ణ చ్ఛాయితోడను, బ్రహ్మవర్చసము=
 సదాచారాధ్యయనసమృద్ధి, పాల్పు=ఓర్పుచున్న, (బ్రహ్మవర్చసముఁ బ్రోచునని కొంద
 ఱుండురు), అట్లైన, బ్రహ్మవర్చసముఁ=బ్రహ్మవర్చస్సును, ప్రోచు=రక్షించునట్టి,
 భాగవతలక్ష్మితోఁ=భాగవతకాంతితోడను, ధూమపటలినుండి = పొగగుంపువలన,
 వెడలు=బహిర్గతుఁడగు, శిఖవోలెఁ = అగ్నిహోత్రునివలెను, అమ్మెను=అరాక్షస
 శరీరమును, వెడలి=వెలువడి, చూడఁజూడఁ=చూడఁగాఁజూడఁగా, సోమశర్మ,
 వైష్ణవుఁడై=విష్ణుభక్తుఁడై, నిల్చె=నిలిచెను.

వ. ఇట్లు భాగవతపరిచయప్రభావంబున బ్రాహ్మణ్యంబెకాక భాగవత శ్రీయునుం గలిగి యుప్పుచింది యినుమడియగుచందంబునం బరమ హర్షభరితుండై స్వయాపానురూపంబుగా నతనికిఁ బూజఁ గావించి.

టీ. ఇట్లు=ఈప్రకారము, భాగవత=భగవద్దాసునియొక్క, పరిచయ = గుఱు తెలుకయొక్క, ప్రభావంబునక=మహిమచేతను, బ్రాహ్మణ్యంబెకాక = విప్రత్వమే కాక, భాగవత శ్రీయునుక=భాగవతసంపదయును, కలిగి, ఉప్పుచింది, ఇనుమడియగు చందంబునక = ద్విగుణితమగునట్లు, (బ్రాహ్మణ్యము వైష్ణవత్వముచేత రెట్టింపె ననుట.), పరమహర్ష=పరమానందముచేత, భరితుండై=పరిపూర్ణుడై, స్వయాపానురూపంబుగా=సంప్రదాయమునకుఁ దగినట్లుగా, అతనికిఁ=త నంబాడువా నను భాగవతునకు, పూజక=పర్యవసాని, కావించి=ఁజూపించి.

సీ. జయ దురుత్తరణసంసరణాబ్జదళనీర,

జయజయ గాయక * సారస్వభామ

జయ శౌరి గాథా రసజ్ఞ పుణ్యరసజ్ఞ,

జయజయ తత్త్వసంశయ లవిత్ర

జయ * జనార్వాచీన * జని సంగ వంచక,

జయజయ దేశికచరణ శరణ

జయ యుక్తవాక్పీఠిస్తాత్మణీకృత దేహ,

జయజయ భగవదాజ్ఞాకృతిస్థ

తే. జయ నకలజంతు సమచిత్త * జయ దయాధ్ర

జయ ముకుందాన్యదేవోస్తి * శాస్త్రబధిర

జయచతుర్ద్యయభక్తిలక్షణచితాంగ

జయ మురారిప్రపన్నాంఘ్రిజలజమధుప.

89

టీ. చురుత్తరణ=తరింపక శక్తియుగాని, సంసరణ=సంసారమనియెడి, అబ్జదళ=తామరాకునందలి, నీర=ఉదక మైనవాఁడా, (తామరాకుపై నీరు తద్దళము నఁటకుండినట్లు నీవుసంసారమందుఁదగులనినుట.), జయ=సర్వోత్కర్షము గానుండుము, గాయక సారస్వభామ=కీర్తనాపరులకుఁ జక్రవర్తివైనవాఁడా, జయజయ, శౌరి = శ్రీపతియొక్క, గాథా=కథలయొక్క, రస=పారస్యమును, జ్ఞ=తెలిసిన, పుణ్య=పవిత్రమగు, రసజ్ఞ=జీవాగ్రువాఁడా, జయ, (నీ నాలుక భగవద్గుణాకథన మధుర రసమును దెలిసిన దనుట), శిత్త్విసంశయ=పరబ్రహ్మ మేదో యను సంశయమునకు, పవిత్ర=శుద్ధ

వలి వై నవాఁడా, (తత్త్వజ్ఞము పంచవింశతి తత్త్వములకు నన్వయింపవచ్చును, అట్టి వాని సందేహానివర్తకుఁ డనుట.), జయజయ, జన=జనులయందు, ఆర్వాచీన=తక్కువగు, జని=జన్మముయొక్క, 'జనిరుత్పత్తిరుద్భవా' అనియమరము. సంగ=సాంగత్యముచేత, వంచక=మోసమునేయువాఁడా, (మహిమ గూఢము చేసి జాతని బ్రకటిండు వాఁ డనుట. మఱియు జనులకు నీచజన్మములు రాకుండఁ జేసెడివాఁడనుట. జయ జయార్వాచీనజని సంగవంచక యనుపాదమున, ఇతను వచ్చుజన్మముల సాబంధము లేనివాఁడని యర్థము.), జయ, దేశిక=ఆచార్యులయొక్క, చరణ=శ్రీపాదములే, శరణ=రక్షకముగాఁగలవాఁడా, 'శరణంగృహరక్షిత్రోః' అని యమరము. జయ జయ, ఉక్త=పలుకఁబడిన, వాక్=మాటయొక్క, ప్రతిష్ఠా=నిలుకడచేత, తృణీకృత=తృణ ప్రాయముగాఁ జేయఁబడిన, దేహ=నిజశరీరముగలవాఁడా, (సత్యమందు బుద్ధియునిది దేహభిలాష లేనివాఁడనుట.), జయ, భగవత్ = భగవంతునియొక్క, ఆజ్ఞా=ఆనతిని, కృతి=చేయుటయందు, స్థ=స్థిరపడినవాఁడా, సకల=సమస్తములైన, జంతు=ప్రాణులయందు, సమ=సరియైన, చిత్ర=హృదయముగలవాఁడా, జయ, దయాద్వై=దయచేతఁ జల్లనివాఁడా, జయ, ముకుంద=మోక్షప్రదఁడగు నారాయణుని కంటె, ఆన్య=ఇతరుఁడగు, దేవోస్తీ=దేవుఁడున్నాఁడనుట, కాశ్రు=కాశ్రుమందు, బధిర=చెవిటివాఁడా, (విష్ణునికంటె నన్యదైవముగలదనుచువు వినఁడనుట), జయ, చతుర్దయ=ఎనిమిదివిధములైన, భక్తిలక్షణ=భక్తిచిహ్నములచేత, చిత=వృద్ధియైన, అంగ=దేహముగలవాఁడా, (ఇచట భక్తియెనిమిదివిధములనుటకుఁ బ్రమాణము. 'మద్భక్తజనవాత్సల్యం పూజాయాం చానుమోదనం, స్వయ మభ్యర్చనం చైవ మదధే దంభిర్జనం, మత్కృతాశ్రయేభక్తిః స్వరసేత్రాంగ విక్రియా, మమానుస్మరణం నిత్యం యచ్చమా ముపజీనతి, భక్తిరష్టవిధా హ్యేషా యస్మిక్ క్లేచ్చసి పరతే, సవిప్రేంద్ర సృచిశ్రీమాక్ సయతి స్స చపండితః' యని యున్నది), జయ, మురారి=మూరారు మర్దనుడగు శ్రీపతియొక్క, ప్రపన్న=ప్రపత్తిచేసిన భక్తులయొక్క, అంఘ్రిజలజ=పాదపద్మములకు, మధుప=భృంగమపై నవాఁడా, జయ.

వ. అని ప్రస్తుతించి ప్రదక్షిణంబు గావించి పునర్భవభయంబున భవన భార్యాప్రముఖ సుఖ విముఖుండై బదరీవనాదిపురుషోత్తమాధిష్ఠిత పుణ్యభూముల బౌనశపున్యంబుగం దీర్ఘయాత్రఁ జరించుచుఁ బరమ నిర్వృతిం బొందె నిష్పణ్యాకథ వహనసమయంబునఁ గుహనావరాహంబువలన మహీమహిళ మదీయ పూజోపచితోపచారంబుల విశేషఫలదంబు గానంబయిన విని వైష్ణవియుం దాఁ గావునఁ దదా కలన కుతూహలంబునం గూఁతురై నీ శొదవి యహరహంబును

విప్రలంభదఁ భేరితాగాధగాఢార్థసమేతగీతరసంబునం బ్రాద్దుపుచ్చుటగాని వేటొందుగా దేమి తపంబునేయుచున్నదియో యం టింత కంటెఁ బరమపతపంబున్న దే? యన్నియును మేల యెప్పుడు, శ్రీరంగంబునకు రంగేశు నేవింపఁ దోడుకొనిపోయి రమ్మనుటయు, బ్రసాదమ్మని ప్రణామమ్ము నేసి పసిండి పల్లకి నబ్బాలికారత్నంబు నునిచి పరిచారికా శతంబును భాగవతపరివృత్తునుం గొలువఁ బ్రయాణపర్యాయంబులఁ బరమానురాగంబునం బోయి. 90

టీ. అని=ఇట్లని, ప్రస్తుతించి=కొనియాడి, ప్రదక్షిణంబుగావించి=వలగొని, పునర్భవభయంబునక=మరలజన్మముగలుగుననుభయముచేత, భవన=ఇల్లును, భార్య=ఇల్లాలను, ప్రముఖ=మొదలగు, సుఖ=సుఖములవలన, విముఖుండై=పరాజ్ఞులుండై, బదరీవనాది=బదరికొరణ్యముమొదలైన, పురుషోత్తమాధిష్ఠిత - పురుషోత్తమ=నారాయణునిచేత, అధిష్ఠిత=ప్రవేశింపఁబడిన, పుణ్యభూములక=దివ్యదేశములయందు, పావనపున్యంబుగక=మరలపుణ్యమును, తీర్థయాత్రజరించుచు=తీర్థయాత్రలయందు సంచరించుచును, పరమనిర్వృతిక=పరమసుఖమైనమోక్షమును, పొందెక=ప్రాప్తించెను, ఇష్టాన్యకథ=ఈపవిత్రచరిత్ర, ఎహనసమయంబునక=నరాహుతారమైనహించినప్పుడు, కుమానావరాహంబువలనక=మాయావరాహమువలన, (నిరాహుతారుండేయుట.), మహీమహిళ=భూకొంత, మదీయ=నాసంబంధినులగు, పూజా=పూజలయందు, ఉపచిత=వృద్ధిబొందిన, ఉపచారంబులక=కైకర్మములయందు, విశేషఫలదంబు=హెచ్చుఫలము నొసంగునది, గానంబయనక=గానమే యనఁగా, విని=అకిర్ణించి, తాక=అధూకొంత, వైష్ణవియుక=విష్ణుసంబంధినియును, కావునక=కాఁబట్టి, తదాకలన=అగానమునేయుటయందలి, కుతూహలంబునక=వేడుకచేత, కూతురై=పుత్రికయై, నీకొదవి=నీకుఁగనఁబడి, అహరహంబును=ప్రతిదినమును, విప్రలంభ=వియోగమనియెడు, దంభ=వ్యాజముచేత, ఈరిత=పలుకఁబడిన, అగాధ=గంభీరములైన, గాఢా=కథలయొక్క, ఆర్థ=అర్థముతోడ, సమేత=కూడియున్న, గీతరసంబునక=గానరసముచేత, బ్రాద్దుపుచ్చుటగాని=కాలక్షేపమునేయుటగాక, వేటొందుగాదా=మఱియొకటిగాదు, ఏమితపంబు నేయుచున్నదియోయంటి=ఏమితపమాచరించుచున్నదో యంటివి, ఇంతకంటె=ఇట్లు గానము నేయుచుండుటకంటెను, పరమతపంబున్నదే=హెచ్చుతపస్సున్నదా, (లేదనుట), అన్నియును=యావత్కార్యములును, మేలయెప్పుడుక=మంచి ఎగును, శ్రీరంగంబునకుక=శ్రీరంగస్థలంబునకు, రంగేశునేవింపక=శ్రీరంగనాయకునినేవించుటకై, తోడుకొని=అయ్యముదోడ్కొని, పోయిరమ్మనుటయు=పోయిరమ్మనఁగా, ప్రసాదమ్మని=

సహాప్రసాదమరి, ప్రణామస్తుసేసి = నమస్కరించి, పసిండిపల్లెక్ = కనకాం
దోళికాయందు, అబ్బాలికారత్నంబుక=అగోదాదేవిని, ఉనిచి=ఇడికొని, పరిచారి
కాశతంబును=అనేకపరిచారికులును, భాగవతపరిపత్తును=భగవద్భక్తసమూహంబును,
కొలునక=భజింపఁగా, ప్రయాణము పర్యాయంబులక=పయనంపునుసలచేత, పర
మానురాగంబుక=పరమానందముచేత, పోయి=ఆవిష్ణుచిత్తుఁ డ౧గి.

తా. ఆ సంబాధువాను చరిత్రము పూర్వము వరాహవతారమున విష్ణుదేవుఁడు
భూదేవికిఁ జెప్పఁగా, గానకైంకర్య మధికఫలదం బని, యట్లు పాడుటకై యాభూ
మియె యీ చూడెనుడు త్రనాంచారాయె ననియు, నీ యమను శ్రీరంగ నాయకుని సేవార్థ
మై తీసికొని పొమ్మని నడపెనుంగోయి లండనువరు నెప్పఁగా నా విష్ణుచిత్తుం డట్లు
చేసె నని భావము.

మ. చని కాంచె నిర్విరజాభిధాంతర వపు • స్సహ్యాద్భవాతీర నం
దనవాటీ వలయద్రుమావళి నళాంతర్దృశ్య పాపాళి భం
జన చాంపేయసుమాయమాన విషమస్వర్ణావృత్తిన్రాత ర
శ్చి నభస్సప్నక్ష్మిఖరాలి దీపకలికా • శృంగంబు శ్రీరంగముక. 91

టీ. చని=ఆవిష్ణుచిత్తుండుగి, విరజా=విరజానదియనెడు, ఆభిధాంతర=మఱి
యొక పేరుగల, వపుః=దేహముగల, సహ్యాద్భవా - సహ్యా = సహ్యాపర్వతమువలన,
ఉద్భవా=ఉదయించినకా వేరీనదియొక్క, 'కావేరీవిరజాసేయమ్' అని ప్రమాణము.
తీర=దరియందలి, నందనవాటీ=వనవీధియొక్క, వలయ = మండలమందలి, ద్రుమ=
వృక్షములయొక్క, అవళి = సమూహముయొక్క, దళ = ఆకులయొక్క, అంతః=
సంగలనుండి, దృశ్య=చూడఁదగినట్టియు, పాప=దోషములనియెడు, అలి=తేలుల
యొక్క, భంజన=భంగపఱుచుటయంగు, చాంపేయ=సంపెంగలయొక్క, సుమాయ
మాన=పువ్వులవలెనుండెడు, విషమ=బేసియగు సప్తసంఖ్యాకములైన, స్వర్ణావృత్తి=
సువర్ణప్రాకారములయొక్క, వ్రాత=సమూహమునందలి, రశ్మి=కాంతులచేత, నభ
స్సప్న=ఆకాశమునొరయుచున్న, శిఖర=శిఖరములయొక్క, అలి=పల్కెలనియెడు,
దీపకలికా=మొగ్గలవంటి దివ్యలయొక్క, శృంగంబుక = కొనలు గలిగిన, శ్రీరంగ
ముక=శ్రీరంగస్థలము, కాంచెక=చూచెను.

తా. విరజా నామాంతరముగల దేహముచేత నొప్పుచున్న కావేరీతీరమందు
దట్టములగు వనములయందలి తరువుల యాకుల సందులఁ గానవచ్చుచున్న యేడు
బంగారు ప్రాకారముల కాంతులు పాపములనియెడు కుమ్మెనలకుఁ దలదిమ్మ పుట్టింది
పాఱుదోలెడు సంపంగిపూలవలెనుండె ననియును, పై శిఖరములు దీపకలికలవలె మెఱ
యుచు మిన్నంటియుండె ననియును భావము.

క. చోళీ హల్లక చిత కచ

పాళీ పాళీభవ ద్విపంచీ స్వన భృం

గాళీ కవేరదుహితృ మ

రాళీ ధ్వను లెసగు గాడ్పు * వ్రతి వడ యుడిపెక్ .

92

టీ. చోళీ=చోళదేశశ్రీలయొక్క, హల్లక=ఎఱ్ఱకలువలతోడ, చిత=కూర్చు
బడిన, కచ=క్రొమ్మడులయొక్క, పాళీ=సమూహములకు, పాళీభవత్=పక్షిగట్టు
నట్టియు, విపంచీ=వీణలయొక్క, స్వన=నాదమువంటినాదముగల, భృంగ=తేటలు
యొక్క, ఆళి=సమూహములయొక్క, కవేరదుహితృ=కావేరియందలి, మరాళి=
హంసికలయొక్కయు, ధ్వనులు=కంఠనాదములు, ఎసగు=వీణెంచునట్టి, గాడ్పు=
వాయువు, వ్రతి=నియమవంతుడగు నావిష్ణుచిత్తునియొక్క, పెడ=మార్గాయాసమును,
ఉడిపెక్=పోగొట్టెను.

తే. ఆతఁ డఘమర్షణస్నాన * మమృదుద్యృ

ధాంబువుల నాడి మాధ్యాహ్ని * కాదిఁ దీర్చి

స్నాతయు నలంకృతయు నౌ తఁనయను దోడు

కొనుచు వైష్ణవ పరివత్తు * గొలువ నరిగి.

93

టీ. ఆతఁడు=అవిష్ణుచిత్తుడు, అమృదుద్యృధాంబువుల=అకావేరీ తీర్థముల
యందు, అఘమర్షణస్నానమాడి=అఘమర్షణమాత్రములను చెప్పచు స్నానముచేసి,
మాధ్యాహ్నికాది=మాధ్యాహ్నిక బ్రహ్మయజ్ఞానుష్ఠానములను, తీర్చి=నిర్వర్తించి,
స్నాతయు=స్నానముఁ జేసిన యట్టిదియు, అలంకృతయు=సర్వాలంకార
తోభితురాలను, నౌ=అగునట్టి 'వాయురపుర్యక్రతమా' అనునాశ్రమచేత నిది వక్రత
మము. తనయును=తనకుమారికను, తోడుకొనుచు=వెంటఁబెట్టుకొనుచు, వైష్ణవ=విష్ణు
భక్తులయొక్క, పరివత్తు=సమాహము, కొలువన్=సేవింపఁగా, అరిగి=పోయి.

సీ. చరణంపు సరపణి * మొరపంబు విన్న *దం,

తులతోనె యెదురు నింతులకుఁ దొలగి

యిడి నట్టి మణిముష్టి * గృహుల యారతి కెంపు,

తాళ్లనే కలయ వాకిళ్లఁ జల్లి

ప్రసవాది తావికిఁ * బ్రతిగ్రహేశ్వరభ,

త్యృవువల్పునకె పోలె * శ్వాస ముడిపి

వృత్తగీతోత్థశౌరిస్తుతి కీర శా,
 రి జయట్ల యద్ధోరరికృతి విని
 తే. వలభి రత్నాంశువుల గట్టు + తెలుపు చిత్ర)
 మగుట కోర్వక ధిగధిగ + నరిగి ధాన్య
 ముడిగెడు విరక్తభాగవతాలి వలన
 వెల్లడివినిపోని యువ్వీడు సాచ్చి.

94

టీ. చరణంపు=శ్రీలపాదములయందలి, సరపణి=భూషణవిశేషముయొక్క, మొరపంబు=ధ్వనిని, విన్న=వినఁగానే, దంతులతోనె=వనఁగులతోడనే, ఎదురు =తమకెదురుపడెడు, ఇంతులకుక=శ్రీలకు, తొలగి=ఓరనిల్లి, (శ్రీలపాదభూషణ రవిము వినఁగానే యందలి యక్షయపాత్రపరులగు వైష్ణవు లేనుంగులకుఁ దొలగినట్లే యాశ్రీలకుఁ దొలఁగుదురనుట. శ్రీరంగమం దేనుంగులును గలవనుట.), ఇడినట్టి= తమకు నిచ్చినట్టి, మణిముప్పి=మాణిక్యభిక్ష, గృహుల=ఆగృహస్థులయొక్క, ఆరతి= నీరాజనములయందలి, కెంపుతొల్లనే=రత్నములయందే, కలయక=కలియునట్లు, వాకిళ్లన్ = వారి ద్వారములయందు, చల్లి = పారఁజల్లి, (వీరు పేదలని యొక్కర్య పంతులగు నచ్చటి గృహస్థులు వీరు వాకిండ్లయండుఁగానే వీరికి రత్నభిక్షఁబెట్టఁ గా వైరాగ్యమువలన నవి యొల్లక మరల వారు వీరికి రతనాలయారతి సమర్పించెడు పల్లెరములలోనే కలియఁబోయిదురుగాక తండులములుదక్క మఱియొకటి యంట రనుట.), ప్రసవాది=పుష్పము మొదలగుదానియొక్క, తావికిన్ =పరిమళమునకు, ప్రతి గృహేశ్వర=ప్రతి తిరుమాలిగల పెరుమాళ్లకొఱకైన, భక్త్యువు =పజ్ఞానముల సం బంధియగు, ఎల్లునకెపోలె=వాసనకెనలె, శ్వాసముడిపి=ఉచ్చాసమును జాలించి, (ఆభిక్షుకులు పుష్పాదులయం దాసక్తి కూడదని యందులకును తిరుపజ్ఞానములు స్వామి కారగింపు గాకమునుపు మూర్ఖున్న నపచార మగు నని యావాసనకును బోకుండఁ దమ శ్వాసమును బిగఁబట్టు రనుట.), నృత=నాట్యములయందును, గీత=పాటలయందును, ఉత్థ=కలిగిన, శౌరి=శ్రీపతియొక్క, స్తుతి=వినుతిన, కీర=చిలు కలవలనను, శారి=గోరువంకలవలనను, జయట్ల=పుట్టిన దానినలెనే, అద్ధోరరీకృతి = ఆర్ధాంగీకారముచేత, విని=ఆకర్ణించి, (ఆయక్షయపాత్రపరులు విరక్తులుగావున నృత గానాదులయందు నాసక్తిలేకయుఁ గీరశారికాదిభాషలనులెనే యందు భగవన్నామ ముండుటవలన దాని నర్ధాంగీకారముగా విండ్రనుట.), వలభి=లోపలయందలి, రత్న =రతనములయొక్క, అంశువులన్=కాంతులచేతను, కట్టు = తాము ధరించుకొన్న, తెలుపు=ధవళవస్త్రము, చిత్రమగుటకున్ = చిత్రవర్ణమాటకు, ఓర్వక = సహింపక, ధిగధిగనరిగి=వినవినఁబోయి, ధాన్యము=తండులమును, అడిగెడు = యాచించునట్టి, విరక్త=విరక్తులగు, భాగవతాలివలన్ = భగవద్భక్తసమూహము వలన, వెల్లడివిని

పోని=శ్వేతదీప్తిపమువలెనున్న, అప్పీడు = ఆశ్రీరంగస్థలము, చొచ్చి=ప్రవేశించి, (ఆ శ్రీరంగమందు భిక్షుమేతైదు భాగవతులు శ్వేతదీప్తిపమునుండి యవతరించిన నిత్య నూరులేకాక మనుష్యులు గాని యింద్రుడాది దేవతలుగాని గారు. ఇందులకుఁ బ్రమాణము. శ్లో. 'దిదేవిషతిమానుషస్సచలితద్విభూషిత్యసౌ శిశర్విషతిసర్వదా వివిధయ్యుత్తేతేనచ, ముముక్తిపతితత్త్వగత్యవగతేస్స నిస్సంశయం నిని త్యిషతి సర్వదా సచరిరంగభిక్షుషతి.' అని శ్రీపరాశరభట్టరుక్మినాక్షికలయ, దీనికిసరియగు తెనుఁగు మదీయము. చ. 'నరుఁ డమరత్వ మాయమర నాధతయాతఁ డతండు నెప్పుడున్, గిరిశతఁ గొంక కాతఁడును గీర్వవతీశతయాతఁ డెంతయున్, మరిప మెలర్ప ముక్తయు ముక్తుఁడు నిత్యత నిత్యుఁడు నిరం, తరమును రంగభిక్షుకత దప్పక కోరుదు రోలి నాత్మలన్').

ఉ. గోపురకందరాళికడఁకు నృశివుష్కరిణీకణార్ద్ర) సం

తాపహరానిలంబులు *పాతాకరణన్మణికింకిణీ కలా

లాపముల న్నృఖం బడుగ * నాటిటఁ జొచ్చి యకాండ గాహనా

చాపలక్ష్మన్మరుద్గణముఁ * జండుఁ డదల్చెడు లోనివాకిటన్. 95

టీ. గోపురకందరాళి=దరులపంటిగోపురములపజ్జియొక్క, కడకున్=తుదవఱకు, శశివుష్కరిణి=చంద్రపుష్కరిణియందలి, కణ=జలబిందువులచేత, అర్ద్ర)=చల్లనైనట్టియు, సంతాపహర=నేడదేర్చెడు, అనిలంబులు=వాయువులు, పతాక=ధ్వజమందలి, (వితానమనిపాతాంతర మట్లేని మేలుకట్ల యందలి), రణత్=మ్రోయుచున్న, మణికింకిణీ=రతనంపుమువలయొక్క, కల=జలివిలియగు, అలాపములన్=ధ్వనులనియెడు పలుకులచేత, నుఖంబడుగన్=కుశల ప్రశ్నమునేయఁగా, అటిటఁజొచ్చి=అతిప్రాకారములయందుఁబ్రవేశించి, అకాండ=ఆసమయమంగు, 'కాండోశ్రీ'దండబాణార్ద్రవర్గావసరవారిషు' అని నిఘంటువు. గాహనా=ప్రవేశించుటయందు, చాపలక్ష్మన్=త్వరపడుచున్న, మరుద్గణమున్=దేవతాసమూహమును, చండుఁడు=చండుఁడను ద్వారపాలకుఁడు, అదల్చెడు = రావలదని యదలించుచున్నట్టి, లోనివాకిటన్=సప్తమగోపురద్వారమందు.

తా. విష్ణుచిత్తుఁ డరిగడు నవసరంబున దేవతలు నేవింప వచ్చిన నది వారికి నసమయంబని యా దేవతలను జండుఁ డను ద్వారపాలకుం డదలించుచు లోపలికి రాకుండఁ జేయునట్టి సప్తమప్రాకారద్వారమందుఁ జేరెనని భావము. కడమ నులభము.

ఉ. వేత్రముఁ గేలఁ బూని మణివేది కుధంబు పయి నితాంబురు

శ్నోత్రుని ముద్రవేల్చెఱయ * నిశ్చలు లై యిరుమై మనాజ్ఞమ

దాత్రుల దంతివక్త్రులశతంబు వినీతి భజింప నొప్పు త
త్సూత్రవలీశు వందనముతోఁ గని యాతఁడు బూజ నేయఁగఁ.

టీ. వేత్రముఁ = బైత్రమును, కేలఁ = హస్తమందు, పూని = నహించి, మణివేది
= రత్నంపుటరుంగునందలి, కుధంబుపయిఁ = తివాచీమీఁదను, సితాంబురుట్ = పుండరీ
కములవంటి, నేత్రుని = కన్నులుగల శ్రీపతియొక్క, ముద్రద్రవేల్ = ముద్రతోడి యుం
గరముగలయంగుళము, మెఱయఁ = ప్రకాశింపఁగా, నిశ్చలులై = చలింపనివారై, ఇరు
మైఁ = ఉభయపార్శ్వములయందు, మనాక్ = ఇంచుకంత, 'కించిదీషన్తనాగశ్చే' అని
నిఘంటువు. నమత్ = నమ్రములగు, గాత్రుల = దేహములుగలవారగు, దంతివక్త్రుల = గజ
ముఖులయొక్క, శతంబు = నూలు, (నూన్యురుగ జముఖులనుట.), వినీతి = వినయముచేత,
భజింపఁ = సేవించుచుండఁగా, ఒప్పు = మెఱయుచున్న, లిత్ = ఆప్రసిద్ధుఁడగు, సూత్ర
వలీశున్ = సూత్రవలీ దేవినాగుండగువిష్వక్సేనుని, (విష్వక్సేనుండు గజముఖశతముచే
బరివేష్టింపఁబడుటకుఁ బ్రమాణము. 'యస్యద్విరధవక్త్రా'ద్యాః పారిషద్యాన్ పరశ్శతం,
విఘ్నాన్నిఘ్నంతిశతంవిష్వక్సేనం తమాశ్రయే' అనిగలదు.), వందనముతోఁగని = నమన
పూర్వకముగాఁ గాంచి, ఆతఁడు = ఆవిష్వక్సేనుఁడు, పూజనేయఁగఁ = తన్నుఁ
బూజింపఁగా.

తే. అవిదితపురందరాయుధం * బైన కనక

శిఖరియునుబోలె నెఱకల * జగులు దెసల

నింగి నీరెండఁ గాయ వేదాంగువినత

సుతుని నతిఁ గాంచి మగుడఁ దాన్మతియుఁ గాంచి.

97

టీ. అవిదిత = ఎఱుఁగఁబడని, పురందరాయుధంబైన = సజ్జనబ్రహ్మగలయట్టి,
కనకశిఖరియునుబోలెఁ = మేరుపర్వతమువలెనే, (ఇంగ్రునిచేత తొక్కలు వ్రక్కలిన
పఁబడని బంగరుకొండవలెనున్నాడనుట.), ఎఱకల = పక్షములయొక్క, జగులు = కాం
తులు, దెసలఁ = దిశలయందును, నింగిఁ = ఆకాశమందును, నీరెండఁగాయఁ = చల్లని
యెండఁగాయు చుండఁగా, కాంతు లాతపమువలెనుండె ననుట. వేదాంగున్ = ధంధోమ
యఁడైన, 'కాంతస్తేపురుషోత్రమః ఫణిపతిశ్చయ్యాసనం వాచానం వేదాత్మావిహగేశ్వ
రో యవనికా మాయా జగన్మోహినీ' అని ప్రమాణము. వినతసుతుని = బైన తేయుఁడగు
గరుత్మంతుని, నతిఁ = నమస్కారముచేత, కాంచి = చూచి, మగుడఁ = మరల, తన్నతి
యుఁ = ఆబైన తేయుని నమస్కారమును, కాంచి = పొంది.

వ. అతనిచే విజ్ఞాపనంబు సేయించి యనుమతిం గాంచి చతుర్భుజులు
జలధరశ్వాములు శతపత్రులోచనులు చపలాపిశంకవనసులు వన

మాలికాబద్ధబాహుమధ్యులు నై న మధుమథన ప్రతిబింబంబులుం
 బోని పారిపార్శ్వకులఁ బరాంకుశ ప్రభృతిముక్తుల సేవించుచుఁ దద
 భినందితు లై చని మహావకాశంబును మణిమయస్తంభనంభృ
 తంబును శాతకుంభకుంభ శోభితశేఖరంబును నై చిత్రనేత్రవితాన
 లంబమాన నానాప్రసూనదామ ముక్తాగుళుచ్ఛాచ్ఛచామరంబు
 ను నుద్వేలకాలాగరుధూపధూపితంబు నగు మహావిమానమధ్య
 విధుకాంతవితర్దికాతలంబునఁ జరణముఖ తత్ప్రీతీకాధిష్ఠిత ధర్మాది
 సూరి పరిషదాత్మకంబును దేజోమయంబును నగు విపులవిమల పీఠం
 బునఁ బరిమళాలోలరోలంబజాలం బగు నంబురుహంబు జాంబూన
 దత్త్వి దుత్తమర్ణవీ స్తీర్ణకర్ణి కోపరివీధి నూధన్యపాథోనిధానంబునకుఁ
 బ్రథమహేతుభూతం బగు భూతతన్మాత్రయుంబోలె బారద స్ఫటిక
 బటీర పాండురుచి పుండరీకంబుల పనకు మనమనక లెనకొల్పు మిసి
 మిగల భోగిభోగ భాగంబునకుం బరభాగంబు మిగులఁ దదాత్మకం
 బ యగు నుపబర్హంబున మహార్హ కేయూరమణికర్పరం బగుకూర్ప
 రం బూని మననపర ముని మనోరాగరన మార్జనంజేసి మిగుల నరు
 ణిమ వహించెనోయనఁ జాలు కెంగేలు కపోలంబునం గదియం ద్రి
 దశ తరు కుసుమ కంచుకిత కంచుకికంచుకాత్మకం బగు దుకూలని
 చోళంబున నొత్తిగిలియున్నవానిం గరిం గఱకఱింబెట్టి బిట్టు దనచేతి
 చక్రంబునం దెగిన నక్రంబు పూజ్యం బగు సాయుజ్యంబు నొండెనో
 యన నుపరి పరిదృశ్యమాన గండస్థలస్థ మణిమకరకుండల ప్రతిబింబ
 రుచి డంబరంబునం బరమ సౌందర్య మకరంద నిష్యందియగు ముఖా
 రవిందంబున నందంబగు వాని నిర్మి మిషదృష్టి నెట్టుకొని చూచుతఱి
 నీలావదాతయు తెప్ప నట్టు తఱి బి ట్టెదుర్కొను కలధాత గౌర
 గౌర మహామహాపూరంబున మునింగి దుర్నిరీక్ష్యయు నగు
 నిజ రుచిర మూర్తివలనఁ దనకు సాకార నిరాకారతలు వారికిఁ
 జూపు రూపున దీపించు వానిఁ, గళత్రంబు లగు శ్యామా
 ఛాయలచేత ప్రేముడిం బొదువంబడిన యట్లు కప్పులు దొంగలు
 నగుపత్మకాలికల నొప్పు సోమ సూర్యాత్మకంబులగు వెడంద నిడు
 వాలు పెట్టసెరిల కన్నులం గెందమ్మి తేకుల వెదఁజల్లువాని మం కెన

విరి బింకంబు నింకించు నధరశోణిమ నెపంబున వెలుంగు ముఖజ
 నితహుతాశనుతోఁ దత్సఖుం డగు గంధవహుం గూర్ప నిక్కెనన
 నొక్కింత నిక్కి చొక్కంపుఁ బొటమలఁ జూపట్టి తిల కుసుమ విల
 సనాపహాసి యగు నాన భానమానుం డగు వాని నుదరజాత శ్వేత
 ధామతామరసంబుఁ గనుంగొని మహదాశ్రయంబు గనిన పూర్ణి
 మాశశాంకుండను శంక నాతనికి నాకు వైరంబు మాన్పు మని
 తత్సహోదరిగావున రత్న కాంచనంబులు లంచంబులుగా నివేదించి
 యడుగు లొత్తు నిందిరకు వరముం బడియున్న రాహు ననం గే
 యూర కటక మణి ముద్రికాంకితం బగు దీర్ఘ బాహుపరిఘంబు
 కటితటోత్సంగంబున మెఱయు వాని నురఃస్థల న్యస్త నిస్తులాస్తాక
 కౌస్తుభ గభస్తి మండలంబున నిండోలగంబుండు పుండరీకనికేతన
 తనుచ్ఛాయ యన సచ్ఛాచ్ఛం బగు శ్రీవత్సంబున లోచనోత్సవం
 బుఁ గావించువాని విజితమ్మగనాభినాభి సారభ్యంబునకు * నెగయు
 నుత్తుంగ భృంగ మాలిక యన మెఱయు నసిత పేశలతులసీపలాశ
 దామంబున నభిరామ కోమలాలంకృతి యగువానిఁ గపట కరటి
 విరోధియై యసుర యసురం గొని మగుడ మనుజాంగంబు నంగీక
 రించునెడఁ దలంపంబడమి నట్లన యుండె నన బడు గగు నడుము
 పనఁ గడు నొడిక మగువాని ఘన జఘన చరమేతర ధరాధరాధి
 త్యకాతలంబునం గాంచన కాంచికామణిమకుట గగనమణి గాయు
 నీరెండ మెండనంబరంగు మెఱుంగు పీతాంబరంబునం బొదువంబడి
 దాని సన్నదనంబు వెలుపలం దోఁపఁ గనక పుష్కరాగంపుఁ డెర
 వారు వై దూర్యమణిస్తంభయుగంబునుంబోలఁ గించి దామాలిత
 నీలిమంబగు నూరుయుగళంబువానిఁ ద్రైవిక్రమం బగు విగ్రహం
 బుతో నాగ్రహంబున మీఁదికిం జూచు తఱిఁ జంక్రమణ రయం
 బునం దగిలివచ్చిన మణిమయస్వర్భువనజాంబూనదప్రాకారవలయం
 బనం దీండ్రించు నుద్దండ గండపెండెరంబునం బొడము నఖండ
 ప్రభామండలంబునం బరిహిండితంబులై మత్రిపండుల వడవుగల
 మడిమల బెడంగు పడి భావి నిజ కమతావతార సూచకంబులుం

బోలె గొడమతామేళ్ల మేళ్లనగు మీఁగాళ్లతోఁ గోకనదమ్మదూ
దరంబు లమర మెఱుఁగు జక్కల జిగి మొక్కపఱుచు నఖి చక్ర
వాళ చంద్రికల భక్తజన మన స్తమోవిదళనంబుఁ గావించుచు హల
కులిశ కలశ కమల మకరాంకు శాంకితంబులై లక్ష్మీకుచకుంకుమా
కలన నరుణారుణంబు లగు చరణంబులం దాపత్రయాపహరణంబు
నేయువాని నారాయణుం బురాణపురుషుఁ బురుషోత్తముఁ బ్రణ
తార్తిహరు వాసుదేవు హృషీకేశు నీశనుతు విభీషణవరదు ననంగ
జనకు రంగరమణుం గాంచి సహ సమాగత భాగవత పరిషత్సమేతం
బుగాఁ దానుం దనుజాతయుం బ్రమద భయ భక్తిరసమగ్నులై
జయజయ శబ్దంబులతో సర్వాంగాలింగిత ఖోణితలంబు లగు నమ
స్కారంబులు గావించి నిలిచి నిటలతటఘటితాంజలియై యిట్లని
నుతియించె.

98

టీ. ఆతనిచేత=ఆపై సలేమునిచేత, విజ్ఞాపనంబునీయించి=శ్రీరంగ నాయకునకుఁ
దసరాక విన్నపంబు నీయించి, ఆనుమతిం గాంచి=సెలవునుబొంది, చతుర్భుజులు=
నాలుగు భుజములుగలవారును, జలధర=మేఘమువలెనే, శ్యాములు=నీలచ్ఛాయగల
వారును, శతపత్ర=తామరలవంటి, లోచనులు=కన్నులుగలవారును, చపలా=మెఱ
పులవలెనే, పిశంగ పచ్చనైన, ఎసనులు=విశ్రాములుగలవారును, (పీతాంబరులనుట),
ఎనమాలికా=కులసీపనమాలికలతోడ, బద్ధ=కూర్చబడిన, బాహుమధ్యలును=ఎత్తు
స్థులములు గలవారును, ఎన=అయినట్టి, మధుమధన=మధునూదనుడైన శ్రీహరియొ
క్క, ప్రతిబింబంబులుంబోని=ప్రతిబింబములవంటి, పారిపార్శ్వకుల=పార్శ్వపర్వత
గునట్టి, పరాంకుశ=నమ్మాళ్వారులే, ప్రభృతి=మొదలగు, ముక్తల = ముక్తాక్షులను,
సేవించుచు=ధరించుచును, తదభినందితులై=వారిచేత నాదరింపఁబడినవారై, చని=
ఆవలనరిగి, మహావికాశంబును=మహావిశాలమైనదియును, మణిముఠా = రత్న వికారము
నైన, స్తంభ=స్తంభములచేత, సంభృతంబును=భరింపఁబడినదియును, శాతకుంభకుంభ=
బంగారు కలశములచేత, శోభిత=అలంకృతములైన, శేఖరంబును = శిఖరములు గలది
యును, వి-అయినదై, చిత్ర=చిత్రపిమ్మలుగల, నేత్ర = నేత్రాస్త్రముల చేతనైన,
'స్వాజ్జటాంశుకయోర్నాత్రమ్' అని యునుగము. వితాన=మేలుకట్టయందు, 'అశ్రీవి
తానముల్లోచన' అని నిఘంటువు. లంబమాన=నీలమన్న, నానా-ఆనేకవిధములగు,
ప్రమానదాను=విరిసరులును, ముక్తగురుచ్ఛ=ముక్తముల గుత్తులును, అచ్ఛచామరం
బును=తెల్లని జల్లులుగలదియును, ఉద్వల=మేరిమీరిన, కాలాగరు = కృష్ణాగరువు

యొక్క, ధూప=ధూపముచేత, ధూపితంబును=ధూపింపబడినదియును, అగు = అవు
నట్టి, మహావిమానమధ్య=మహా గర్భగృహమధ్యమందలి, విధుకాంత = చంద్రకాంత
తాళ్లచే జేయబడిన, విత్తికాంతలంబున=వేదికాస్థలమందు, చరణముఖి=పాదములు
మొదలగు, తత్త్వప్రీతిక=ఆయావస్తువులయందు, అధిష్ఠిత=ఉన్నబడిన, ధర్మాది=
ధర్మవర్తమానులగు, నూరి=నిత్యనూరులయొక్క, పరివదాత్మకంబును = సమాజ
స్వరూపమైనట్టిదియు, లేజోమయంబును = ప్రకాశస్వరూపమైనట్టిదియును, అగు =
అవునట్టి, విపుల = పలుపైనట్టియు, విమల = నిర్మలమగునట్టి, పీతంబున=సింహాస
నమందు, పరిమళ = క్రొత్తావులకొఱకు, ఆలాల = సంచరించుచున్న, రోలంబ =
తుమ్మెదలయొక్క, 'ఇందిరిశ్చంద్రో రోలంబోబంధరోపిచ' అనినిఘంటువు.
జాలంబగు = సమూహముగల, ఆంబురుహంబు = కమలముయొక్క, జాంబూనద
త్వీట = బంగారురంగునకు, ఉత్తమర్ణ = అపొసంగడునట్టియు, విస్తీర్ణ = వెడలు
పైన, కర్ణికోపరివీధిక=మిద్దియపైకెసయందు, ఊధస్యపాథోనిధానంబునకు=క్షీర
వారివాళికి,(ఊధస్య మనఁగాఁ బొడుగువలనఁ బుట్టినది గావున క్షీర మనట. ఈశబ్ద
ము మానవభాషియందు స్తన్యమువలె నుండును.), ప్రథమహేతుభూతంబగు=అదికా
రణమైన, భూతతన్మాత్రముంబోలె=అదిభూతమువలెనే, (నూత్నావస్థగల క్షీరము
వలెననుట.), పారద=పాదరసముయొక్కయు, 'రశస్సూదశ్చపారదే' అని నిఘం
టువు. స్ఫటికమణులయొక్కయు, పటీర = శ్రీగంధముయొక్కయు, పాండురుచి=
చలివెలుగుయొక్కయు, (చంద్రుడనుట), పుండరీకంబుల=తెలి విరిదములయొ
క్క, పసకు=మేలిమికి, (ధావశ్యమున కనుట.), మసమసకలు=మాలిన్యమును,
ఎసకొల్పు=అపాదించుచున్న, మిసిమిగల=కాంతిగలయట్టి, భోగిభోగ - భోగి=శే
షునియొక్క, భోగ=శరీరముయొక్క, 'భోగస్సుఖేధనేచాహి శరీర ఫణయోర్మృతః'
అని నిఘంటువు. భాగంబునకు = ప్రదేశమునకు, పరభాగంబు=గుణోత్కర్షము,
'పరభాగోగుణోత్కర్షః' అని నిఘంటువు. మిగులన్=అతిశయించునట్లు, తదాత్మికం
బయగు=అశేషశరీరమయమగు, ఉపబర్హంబునన్=తలగడయందు, 'ఉపధానంతూప
బర్హమ్' అని నిఘంటువు. మఱియు శేషుడే యుపధానమగుటకు, శ్లో. 'నివాసశ
య్యాసన పాదుకాంశుకోపధాన వర్తాతపవారణాదిభిః, శరీర భేదై స్తపశేష తాంతో
యథోచితం శేష ఇతీర్యతేజనైః' అనియాశంబారుక్రిమాక్షిప్రమాణము.), మహర్ష =
మిక్కిలియుచితమగు, కేయూర=బాహుపురియందలి, మణి=రత్నములచేత, కర్పూరం
బగు=చిత్రవర్ణమైన, కూర్పరంబు=మోచేతని, 'స్వాత్మపాణిక్షుకూర్పరః' అని నిఘం
టువు. ఊని=ఊడుకొని, మనసపర=ధ్యానపరులైన, ముని=మునులయొక్క, మనః=
మనస్సుల యందలి, రాగరస=అమరాగరసముయొక్క, మార్జనంజీని=తుడుచుటచేత,
(మునిమానసములకు విరక్తిగలుగజేసెననుట.), మిగులన్=అధికమగునట్లు, అరుణిమ=

ఎఱ్ఱదనమును, పిఱిం చెనోయనన్ = తా లెనోయనుటకు, చాలు = తగిన, కంగలు = ఎఱ్ఱ
నిహస్తము, కపాలంబునన్ = చెక్కిటియందు, కదియన్ = సమీపించగా, (చెంపకంద
శ్రీహస్తముఁబెట్టుకొన్నారనుట.), త్రిదశతరు = కల్పవృక్షములయొక్క, కుసుమ = పు
వ్వులచేత, కంచుకీత = కప్పబడిన, కంచుకీ = శేషునియొక్క, కంచుకాత్మకంబగు = కు
బుసమేయైనట్టి, దుకూలనిచోళంబునన్ - దుకూల = వలిపెమైన, నిచోళంబునన్ = పెజ్జ
పలుపయందు, (పడకదుప్పటియనుట.), ఒత్తిగిలియున్నవానిన్ = ఒంటిప్రక్కనుబవ్వ
లిందియున్నట్టియు, కరిన్ = గజేంద్రుని, కఱకఱింబెట్టి = బాధపెట్టి, బిట్టు = కఠినముగాను,
తనచేతిచక్రంబునన్ = కుదర్చనముచేత, తెగిన = ఖండితంబైన, నక్రంబు = మకరము,
పూజ్యంబగు = పూజింపఁదగిన, సాయుజ్యంబున్ = భగవద్వివ్రుంగళవిగ్రహసాంగత్య
మును, ఒంచెనోయనన్ = పొందెనోయనునట్లు, ఉపరి = మీఁదిభాగమందు, పరిదృశ్య
మాన = లేస్సగాకొనవచ్చుచున్న, గండస్థల = చెక్కిటియందు, స్థ = ఉన్నట్టి, మణి =
రత్నఖచితమైన, మకరకుండల = మకరాకారమగుకర్ణభూషణముయొక్క, ప్రతిబింబరు
చి = ప్రతిఫలనకొంటులయొక్క, డరిబరంబునన్ = అధికముచేత, పరమసౌందర్య =
మిన్నయగుచెన్ననెడు, మకరంద = పూఁదేనియును, నివ్యందియగు = కురియుచున్న, ము
ఖారవిందంబునన్ = మోముదామరచేతను, అందంబగువానిన్ = సుందరుఁడగునట్టియు,
నిర్మిమిదదృష్టి = అపవాల్యనిచూడ్కిచేతను, నెట్టుకొని = ప్రయాసపడి, (కథంచ
నార్థకము.), చూచుతఱిన్ = నేవించునప్పుడు, నీలావదాతయు = నల్లని తెల్లని వర్ణము
గలిగినదియును, అపవట్టుతఱిన్ = అపవాల్యగలిగి చూచునప్పుడు, బిట్టు = అధిక
ముగాను, ఎదుర్కొను = నేత్రములకదఱియ్యెడు, కలధాత = రజతమువలె, గౌరగౌర =
మిక్కిలి తెల్లనైన, మహత్ = అధికమైన, మహా = లేజముయొక్క, 'లేజోధామమహో
విభా' అని నిఘంటువు పూరంబునన్ = ప్రవాహమందు, మునింగి = అచ్చాదింపఁబడి,
గుర్నిరీత్యయన్ = చూడకకృముగానిదియు, అగు = అవునట్టి, నిజ = స్వకీయమగు, రు
చిర = మనోహరమైన, మూర్తివలనన్ = దివ్యమంగళవిగ్రహమువలన, తనదు = తన, సా
కార నిరాకారతలు = ఆకారముతోఁ గూడియుండుటయును నాకారములేకుండుట
యును, వారికిన్ = నేవించువారికి, చూపుచూపునన్ = కనఁబఱిచెడురీతిచేతను, దీపించు
వానిన్ = వెలుగుచున్నట్టియు, కశత్రంబులగు = చంద్రసూర్యులభార్యలయిన, శ్యా
మా = రాత్రిచేత, ఛాయచేత = ఛాయాదేవిచేత, (రాత్రియు నలుపు చాయ గావున నా
యమయు నలుపనుట.), ప్రేమడిక్ = ప్రేమచుచేత, పాదుపంబడినయట్లు = అలింగన
ముచేయఁబడినట్లు, కప్పలు = నల్లనివియు, లొంగలులు = దీర్ఘములయినవియు, అగు =
అవునట్టి, పశ్చు = అపవలయొక్క, కాలికల = నైల్యములచేత, ఒప్పు = కుందరమగు
చున్న, సోమసూర్యాత్మకంబులగు = చంద్రసూర్యమయములగు, వెడంద = విశాలములు
ను, నిడువారు = దీర్ఘములునైన, ఎఱ్ఱసెరల = రక్తరేఖలుగల, కన్నులన్ = నేత్రముల

చేత, కందమ్మి తేకుల=ఎట్టదామరపూ తేకులను, వెదజల్లువానికొ=వ్యాపింపఁజేయుచున్నవాని, (స్వామికిఁ జంద్రుఁడొక్కనయనంబును మూర్త్యుఁడొక్కనయనంబగుటచేత వారిరువుర భార్యలయిన రాత్రియును ఛాయాదేవియును వచ్చి తమ నల్లనికొంతులు గానవచ్చునట్లు వాని నాలింగనముఁజేసికొని విడువకయుండినట్లు నల్లని తొంగలి తెప్పలా పైననుట.), మంకనవిరి=బంధూక పుష్పముయొక్క, బింకంబున్=గర్వమును, ఇంకించు=ఇవురఁజేసెడు, అధర=వాతెఱయొక్క, శోణిమ=అరుణకాంతియ నెడు, నెపంబునకొ=వ్యాజముచేత, వెలుంగు=తేజరిల్లుచున్న, ము...తోన్-ముఖ=నెమ్మొమువలన, జనిత=ఉత్పన్నుఁడగు, మాతాశనుతో=అగ్నిహోత్రముతో, (ముఖమువలన నింద్రుండు నగ్నియుఁబుట్టుటశ్రుతిప్రసిద్ధము), తత్సఖుండగు=అయ్యగ్నిచెలియైన, గంధవ హుంగూర్పకొ=వాయువును గలుపుటకై, నిక్కననకొ=నిక్కననదోయరునట్లు, ఒక్కింత=ఇంచుకంత, నిక్కి, చొక్కంపు=సుందరములైన, చాటములకొ=పుటములచేత, చూపట్టి=దర్శనీయమై, తిలకునుమవిలసనాపహానియగు=నువ్వుబువ్వుమవ్వంపునవ్వునట్టి, నానకొ=ముక్కుచేత, భాసమానుండగువానికొ = ప్రకాశించుచున్నట్టియు, (కొంచెమునిక్కినముక్కుపుటములలోనుండినిట్టాయులు వెడలుననుట.), ఉదరజాత=నాభియందుఁబుట్టిన, శ్వేత=తెల్లనగు, ధామ=కాంతిగల, తామరసంబుకొ = కమలమును, కనుంగొని=చూచి, మహదాశ్రయంబుగనిన = మహదాశ్రయమునుబొందిన, 'నీచాశ్రయొనక ర్రవ్యఃక ర్రవ్యోమహదాశ్రయః' అన్నట్లునుట. పూర్ణిమాశకాంతుండయశంకకొ = పున్నమనాటిచందురుండను సందియంబున, (తెల్లనినాభీకమలము చంద్రునివలె నుండెనుట.), అతనికి=అచంద్రునికి, నాకు=రాహువునకనుట, వైరంబుమాన్యుమని=పగలేవుండఁజేయుమని, తత్సహోదరిగావున = అచంద్రునికిఁ దోఁబుట్టువగుటండేసి, రత్నకాంచనంబులు = మణికనకములు, లంచంబులుగా నివేదించి=ఉపాయనములుగా సమర్పించి, అడుగులాత్తు = స్వామిపాదములాత్తుచున్న, ఇందిరకుకొ=శ్రీదేవికి, (దీనికిఁ దత్సహోదరి యనునది విశేషణము), వరముబండియున్న=ప్రాణాచారముపడియున్న, రాహుదనకొ=రాహుగ్రహమునునట్లు, (చంద్రుఁడు తొల్లి దుర్బలుఁడై యుండి మహదాశ్రయముఁ జేసినపిదపఁ దనకుఁ జేటు గలుగునని యులికి రాహుగ్రహ మిట్లు చేసిన ట్లుండెనుట.), కేయూర = భుజిర్తులచేతను, కటక=కడియములచేతను, మణిముద్రికొ=రతనంపుముద్దులుంగరములచేతను, అంకితంబగు=చిహ్నితమైన, బాహుపరిఘంబు=పరిఘాయుధమువంటి దీర్ఘభుజము, కటితటోత్సంగంబునకొ=పిఱుందుప్రక్కవూడెను, మెఱయువానికొ=ప్రకాశించుచున్నట్టియు, ఉరస్థుల=వక్షఃస్థలమందు, న్యస్త=ఉనుపఁబడిన, నిస్తు=సరిలేని, అస్తోక=మూలమగు, కాస్తుభ=కాస్తుభమణియొక్క, గభస్త=కొంతులయొక్క, మండలంబునకొ=సమాహమందు, 'మండలంచక్రవారీకమ్' అని యనురము. నిండోలగంబుండు=నిండునభ

దీటిన, పుండరీకనిశేతన=కమలనివాసినియగులక్ష్మీదేవియొక్క, తనుచ్ఛాయయనక=
దేహకాంతియొనునట్లు, అచ్ఛాచ్ఛంబగు=మిక్కిలిస్వచ్ఛమగు, శ్రీవత్సంబునక=
శ్రీవత్సమనుమచ్చచేత, లోచనోత్సవంబుఁ గావించువానిక=కన్నులపండువుచేయు
నట్టియు, విజిత=గెలువఁబడిన, మృగనాభి=కస్తూరిగల, సౌరభ్యంబునకుక= నెత్తా
వికి, నెగయు=వచ్చుచున్న, (ఎఱుగు ననిపాఠాంతర మట్లేని వాలుచున్న), ఉత్తుంగ=
తఱుచైన, భృంగమాలికయనక=తుమ్మెద వరుసయనఁగా, మెఱయు=తనరుచున్న,
అనీత=నల్లనైన, పేళల=లేతయగు, తులసిపలాశ= తిరుతుళాయిదళములయొక్క-,
దామంబునక=వనమాలిక చేత, అభిరామ=సుందరమగు, కోమల=మృదువైన, అలం
కృతియగువానిక= అలంకారముగలయట్టియు, (ఆకృతియగువానినని కొందఱంబు
రు.), కపటకరటివిరోధియై=మాయాసింహమై, అసుర= హిరణ్యకశిపునియొక్క-,
ఉసుణుగొని=ప్రాణాపహరముఁజేసి, మగుడక=మరల, మనుజాంగంబుక=మానవా
కారమును, అంగీకరించు నెడన్=గ్రహించునప్పుడు, తలంపంబడమిన్=జ్ఞప్తిరాకుం
డుటచేత, అట్లనయుండెననన్=అప్రకారమే యుండెననునట్లు, బడుగుబడుగుగు=మి
క్కిలినూత్నమగు, నడుముపసన్ - నడుము=మధ్యముయొక్క, పసన్=మేలిమిచేత,
కడున్=మిక్కిలి, ఒడికమగువానిన్=శృంగారమైనట్టివానిని, ఘన=గొప్పైన, జఘ
న=పిఱుఁదనియెడు, చరమేతరధరాధర=ఉదయపర్వతముయొక్క, అధిత్యకాతలం
బునన్=ఊర్ధ్వప్రదేశమందు, 'ఉపత్యక్తజీరాసన్నాభూమిరూర్ధ్వమధిత్యకా' అని
యమరము. కాంచనకాంచికా=బంగారు మొలనూలియందలి, మణిమకుట=మణిశ్రీ
ప్రమనియెడు, గగనమణి=సూర్యుఁడు, కాము=వ్యాపింపఁజేయు, నీరండమెండనన్
=బాలాతపాతిశయమునునట్లు, పరఁగు=ఒప్పుచున్న, మెఱుంగు = కాంతివిశిష్టమైన,
పీతాంబరంబునన్=కట్టుబంగారుపుట్టుముచేత, పాదునంబడి=అచ్ఛాదింపబడి, 'దాని=
అవశ్రుముయొక్క-, సన్నదనంబునన్=నిలిపెదనముచేత, తననున్నదనంబు=తోడదో
యినునుపు, 'పరుషోపరశేచైవ సమాసేనుమురోభవేత్, అద్రుతాత్సరసాదందు పట్టి
కూర్చివిధక్తిః, తనేవతక్రదిదతోవికారాచ్ఛాపికేచన' అనునధర్వణోక్తిచేత నుమా
నము. వెలుపలందోపన్=బయటగానరాఁగా, కనకపుష్పరాగంపు=కనకపువ్వు
రాగము అను మఱులయొక్క (లేక), కనక = బంగారుయొక్కయు, పుష్ప
రాగంపు = పుష్పరాగములయొక్కయు సంబంధముగల, తెరవారు=తెరలుగలిగిన
(లేక), తెరవారు = నూలిపోగులుపైఁదిరిగినట్లుండు, వైదుర్యమణి = వైదుర్య
రత్నవికారములగు, స్తంభి = స్తంభములయొక్క, యుగంబునుంబోలె = జతవలె
నీ, ఆ. 'పగలు గొందిఁ గానఁబడెడు విడాలంబు, కన్నువోలె వెలుగు
గల్గి నూలు, తిరుగు నట్లు మీఁదఁ దెరవారు వైదుర్య, రత్నమున కిది ప్రయత్న
ముమరు.' అని వైదుర్యలక్షణము. కించిదామిలిత = కొంచెము గప్పఁబడిన,

నీలిమంబగు = నైల్యముగల, ఊరుయుగళంబువానిక = తొడదోయిగలయట్టియు,
 త్రైవిక్రమంబగు = త్రివిక్రమావతారసంబంధియుగు, విగ్రహంబుతోక = నెమ్మేనితో
 డ, అగ్రహంబునక = శోపముచేత, మీఁదికిఁజూచుతఱిన్ = గగనంబునకుఁబ్రసరింపఁ
 జేయునప్పుడు, చంద్రమణిరయంబునక = ప్రసరణవేగముచేత, తగిలివచ్చిన = చుట్టి
 వచ్చిన, మణిమయ = రత్న వికారమైన, స్వర్భువన = స్వర్గలోకమందలి, జాంబూనద
 ప్రాకారవలయంబనక = వలయుమువంటి బంగారుకోటయనునట్లు, తీంద్రించు = మెఱ
 యుచున్న, ఉద్దండ = అధికమైన, గండపెండెరంబునక = పాదకటకమందు, పాడము
 = పుట్టునట్టి, అఖండ = ఎడతెగని, ప్రభా = కాంతులయొక్క, మండలంబునక =
 సమాహముచేత, పరిహిండితంబులై = కూర్పబడినవై, మట్టిపండువడుపుగల = ఎట
 ఫలసౌందర్యము గలిగినట్టి, మడిమలక = పార్శ్వభాగములచేత, బెడంగువడి = ప్రకాశిం
 చి, భావి = కాగల, నిజ = స్వకీయమైన, కమతావతార = కూర్మావతారమునకు, నూచ
 కంబులుంబోలె = నూచకములవలెనై, కొదమతా = బేల్ల = రేతతా = బేల్లయొక్క, (తా
 బేలు దామేలనియునుం గలను), మేల్లక = మేలులను, నగు = హసించెడు, మీఁగాళ్ళ
 తోన్ = ప్రపదంబులతోడ, కోకనద = ఎఱ్ఱగలువలవలెనై, 'రక్తాశ్వలంకోకనదమ్' అని
 యుమరము. వృదు = కోమలములైన, ఉదరంబులు = గర్భములు, (అఱకాళ్ళనుట.), అ
 మరక = ఒప్పఁగా, మెఱుంగుఁజాక్కల = ప్రకాశముగల నక్షత్రములయొక్క, జీకి =
 కాంతిని, మొక్కపఱుచు = భంగపఱుచునట్టి, నఖ = గోళ్లయొక్క, చక్రవార = మండల
 ములయొక్క, చంద్రికలక = వెన్నెలలచేత, భక్తజనమనః = భక్తులమనస్సులయందలి,
 తమః = శోకమును చీకటియొక్క, 'రాహుధ్యాంతే గుణేశోకే తమశృద్ధౌఁ భిధీయతే'
 అనినిఘంటువు. విదళనంబుక = ఛేదనమును, కాంచుచు = చేయుచును, హలకులిశ
 కలశకమల మక రాంకుశ = హలకులిశాదితత్తద్రేఖలచేత, అంకితంబులై = చిహ్నితములై,
 లక్ష్మీకు చక్రంకుమాకలనక = కలుములజవరాలి పాలిండ్ల చెందిరంపుఁబూతచేత, అరు
 జారుణంబులగు = తఱుచు కంజాయుగల, చరణంబులక = శ్రీపాదములచేత, (శ్రీదేవి
 స్వామి పాదములను దనయొక్కనఁ జేర్చుకొనిన నవి మిగులఁ గంపెక్కెననుట.),
 తాపత్రయాపహరణంబు సేయువానిక = తిధ్యాత్మికాధిదైవికాధిభౌతికములను తాప
 త్రయమును రూపుమాపునట్టి, నారాయణుక, పురాణపురషుక, పురుషోత్తముక,
 ప్రణతార్తిహరుక, వాసుదేవుక, హృషీకేశుక, ఈశమతుక, విభీషణవరసుక,
 అనంగజనకుక, రంగరమణున్ = ఏవందిగ నామధేయములగల శ్రీరంగనాయక స్వా
 మిని, కాంచి = దర్శనముసేసి, సహసమాగతి = తనతోడవచ్చిన, భాగవత = భగవద్భ
 క్తులయొక్క, పరిపత్నీమేతంబుగాక = సమాజముతోఁగూడ, తామక = తిష్ఠుచిత్తం
 డును, తమజాతయుక = శోమా రైయుగుచూడి క్షుదుత్రవాంచారును, ప్రమదభయభక్తి
 పగమన్నులై, జయజయబద్ధంబులతోక = జయజయయనువాక్కులతో, సర్వాంగా

లింగిత=సర్వావయవములచేత స్పృశింపబడ్డ, తోచితిలంబులగు=భూతలములుగల, నమస్కారంబులు, కావించి,నిలిచి, నిటలతట=లలాటప్రదేశమందు, ఘటిత=కూర్చబడిన, అంజలియై=దోసిలిగలవాడై, ఇట్లుని=ఈపక్ష్యమాణక్రమముగా, స్తుతియించెన్=వినుతించెను. (అవిష్ణుచిత్తడనుట.)

తే. విధిగృహక్షయవిత్తసేవధికి శరణు

చిరకృతేత్వాకుపుణ్యరాశికిని బ్రణుతి

ధనపతి భాతృకులదేవతకు జాహగరు

నతమ్మడాదికనుమనస్సునకు నమస్సు.

99

టీ. విధి=చతుర్ముఖునియొక్క, గృహ=ఇంటియందు, అక్షయ=వాశములేని, విత్త=ధనమునకు, సేవధికి=నిత్యేపమయిననీకు, శరణు=నమస్కారము, (శ్రీరంగనాయకులు బ్రహ్మగృహమందలితిరువారాధన యనిప్రసిద్ధము.), చిర=తడవుగాను, కృత=చేయబడిన, ఇత్వాకు=ఇత్వాకుమహారాజుయొక్క, పుణ్య=సుకృతములయొక్క, రాశికిని=ప్రావై ననీకు, ప్రణుతి=వందనము, (తిరువార ఇత్వాకుమహారాజునకు దపన ఫలమవై తోచితివనుట.), ధనపతి=కులేరునకు, భాతృ=తమ్ముడైనవిభీషణునకు, కులదేవతకున్=కులదైవమైననీకు, జాహగరు=జోహరు, (పిమ్మట శ్రీరాములవలన విభీషణునకువచ్చితి వనుట.), నత=నమ్రులై, న్మడాదిక=శివుడుమొదలగు, 'గిరిశోగిరిశోమృడః' అనియమరము. నుమనస్సునకున్=దేవతలుగలవానికి, 'సుపర్వాణస్సుమనసః' అనియమరము. నమస్సు=నమస్కారము.

తే. కొలుతు సర్వేశు సర్వాత్మకుని ననంతు

నప్రకాశు నభేద్యు సమస్తలోక

నముదయాధారు నణుసమూహములకును న

ణీయు నిన్ను ననాధారు నిత్యు నత్యు.

100

టీ. సర్వేశున్=సర్వప్రపంచవాగుడైనట్టియు, సర్వాత్మకునిన్=సర్వంతర్యామి యైనట్టియు, అనంతున్ = అంతరహితుడయినట్టియు, అప్రకాశున్ = చతురగోచరుడయినట్టియు, అభేద్యున్ = ఇయ్యతా పరిమాణ విశిష్టుడైన తెలియ శక్యుడుగానియట్టియు, సమస్తలోక=సర్వలోకములయొక్క, సముదయి=వృద్ధికి, ఆధారున్=మూలాధారమైనట్టియు, అణుసమూహములకును = మాత్మనస్తురానులకంటె, అణీయున్ = పరమాణుస్వరూపుడైనట్టియు, నిత్యున్, అనాధారున్, సత్యున్, నిష్ఠున్, కొలుతున్ = సేవింతును, ఇక్కడ చెప్పిన అణీయస్తానులు శ్రుతిప్రసిద్ధములు.

క. నారాయణ భూ ప్రభృతిక

గౌరవవద్వస్తువితతికంటె మిగిలి పెం

పారు గరిష్ఠతగల పర

పూరుష శరణంబు వేడి, పొగడెద నిన్ను.

101

టీ. నారాయణుఁ = (నరసమాహము నారము. దానికి ఆయన మనియును, అది ఆయనముగాఁగలవాడనియును, పుష్కలత్వము చేయుటచేత) ఆధారత్వాధేయత్వములు గల యట్టివానిని, భూ = భూమి, ప్రభృతిక = మొదలుగాఁగల, గౌరవవత్ = గరిమముగల, వస్తువితతికంటె = భూతసమాహముకంటెను, మిగిలి = అతిశయించి, పెంపారు = పృథ్వియగుచున్న, గరిష్ఠతగల = అతి గురుత్వముగలిగిన, పరపూరుషుఁ = పరమపురుషుడవైన నిన్ను, శరణంబువేడి, పొగడెద = కొనియాడెదను.

తే. అజశివాదిక మగునీసము స్తజగము

నెందుఁ బ్రభవించు వర్తించు • డిందునట్టి

మహిమ క్షిప్తైన నిత్య సమస్తభూప

మయుఁ బరులకంటె బరు మహామహునిఁ గొలుతు.

102

టీ. అజ = బ్రహ్మయు, శివి = కూలియు, అదికమగు = మొదలుగాఁగల యట్టి, ఈసమస్తజగముఁ = జగమెల్లను, ఎందు = ఎచ్చటను, ప్రభవించుఁ = పుట్టునో, వర్తించుఁ = సంచరించునో, డిందుఁ = లీనమగునో, అట్టిమహిమకుఁ = ఆమహత్త్వమునకు, క్షిప్తైన = స్థానమైనట్టి, నిత్యుఁ = కాశ్యపుడగువాని, (అజశివాదుల కాశ్యకులనట), సమస్త భూతమయుఁ = సర్వభూతాత్మకుడగువాని, పరులకంటె = ప్రకృతి జీవులకంటెను, పరుఁ = విలక్షణుడగువాని, మహామహునిఁ = మహాశేఖరార్పుడైన నిన్ను, గొలుతుఁ = నేమింతును.

సీ. పరపురుషునికంటె • బరుఁడుగాఁ జనువానిఁ,

బరమాత్ము ముక్తికై • పరమయోగి

పరివ్రతుఁడే నదా • భావింపఁబడువాని,

నెవ్వనియందుఁ బ్రాకృతము లైన

సత్త్వాదిగుణముల • నందడి లే దట్టి,

విమలుని సర్వభూతములకంటె

నాద్యుఁడు శుద్ధుండు • నగువాని విభుఁ గళా,

కాష్ఠానిమేషాది • కాలసూత్ర

తే. మైన యెవ్వని శక్తింద్రియవితతికిని

గోచరము గాదె నిర్లేపుఁ డై చెలఁగుట

నతి విశుద్ధుఁడు దానయ్యుఁ నౌపచార

వృత్తిఁ బరమేశుఁ డగు నిన్ను • విష్ణుఁ దలఁతు.

103

టీ. పరపురుషునికంటెక్ = జీవుని కంటెను, పరుఁడుగాఁ = అన్యఁడుగా, చనువానిక్ = చెల్లునట్టివాని, 'ఉత్తమఃపురుషస్తస్యః పరమాత్మేభ్యుదాహృత్' అను గీతావాక్యప్రకార మనుట. పరమాత్ముక్, ముక్తిక్ = మోక్షముకొఱకు, పరమయోగిపరిపక్తుచేక్ = మహాయోగిసమాజముచేత, సదా = ఎల్లప్పుడును, భావింపఁబడువానిక్ = ధ్యానింపఁబడువాని, ఎవ్వనియందున్ = ఏనియందు, ప్రాకృతములైన = ప్రకృతిసంబంధులైన, సత్త్వాదిగుణముల = సత్త్వరజస్తమోగుణములయొక్క, సం దడి = సంపర్కము, లేదు = లేకుండునో, 'సత్త్వాదయోనసంతీకే యత్రచప్రాకృతాగుణాః' యను సంహితావచనముచొప్పున ననుట అట్టి, విమలుని = నిర్మలఁడగువాని, సర్వభూతములకంటెన్ = అకాశాదిసకలభూతములకంటె, అన్యఁడు = మొదలివాఁడును, శుద్ధుండునగువానిన్, విభుక్ = వ్యాపకుఁడగువాని, కళాకాష్ఠానిమేషాది = కలుశ్శోకాష్టలు నిమిషములు మొదలగు, కాల = కాలమునకు, నూత్రమైవ = నడుపునదియైనట్టి, ఎవ్వనిశక్తి = ఏనిసామర్థ్యము, ఇంద్రియసమూహమునకు, గోచరముగాను = కనఁబడదో, నిర్లేపుఁడై = అంటనివాఁడై, చెలఁగుటక్ = ప్రకాశించుటచేత, తాక్ = తాను, అతివిశుద్ధుఁడైనను, ఔపచారవృత్తిఁ = ఉపచారవ్యాపారముచేత, పరమేశుఁడగు = పరమేశ్వరుఁడైనట్టి, విష్ణుక్, నిన్నుక్, తలఁతు.

వ. అని పరస్వరూప సురసేవ్య భవ్య దివ్యావతారలీలలం బ్రస్తుతించినఁ గౌస్తుభాభరణుండు కరుణాతరంగితంబు లగు నపాంగంబుల నమ్మునిం గనుంగొని కుశలప్రశ్నంబుఁ గావించి కంకణాలంకార క్రేంకారంబు లంకురింపఁ బడపంకజంబులకుఁ గుసుమాంజలులు నమర్పించు నకలసీమంతినీసీమంత ముక్తామణి యగు నాముక్తమాల్యదరూపు నెలఁబ్రాయంబు సాధిప్రాయంబుగాఁ జూచి తనలోన. 104

టీ. అని = ఈప్రకారము, పరస్వరూప = నిత్యముక్తసేవ్యమైన పరస్వరూపముయొక్కయు, సురసేవ్య = కేల్పులచే భజింపఁదగిన, భవ్య = మంగళకరములగు, దివ్యావతార = దివ్యావతారములయొక్క, లీలలక్ = విలాసములను, (లేక) 'లీలా విలాసక్రియయో' అని నిఘంటువు. ప్రస్తుతించినక్ = సుతింపఁగా, కౌస్తుభాభరణుండు = శ్రీరంగనాయకులు, కరుణాతరంగితంబులగు = కృపాతరంగముక్తములగు, అపాంగంబులన్ = క్రింగంటిచూపులచేత, అమ్మనిక్ = అ 'పెరియాళ్వారులను, కనుం

గాని = కటాక్షించి, కుశలప్రశ్నంబుఁ గావించి=తేమమా యనియడిగి, కంకణాలంకార = కంకణధూషణములయొక్క, క్రేంకారంబులు = నాదములు, అంకురింపన్ = మొలలేరఁగా, పదపంకజంబులకు = తమ తిరువడిత్రామరలకును, కుసుమాంజలులు=పుష్పాంజలులను, సమర్పించు=సమర్పించుచున్న, సకలసీమంతిసీ=సర్వకాంతలయొక్క, సీమంత=పాపటలకు, ముక్తామణియగు=ముత్తైమైన, అముక్తమాల్యద = చూడికుడు తనాంచారుయొక్క, రూపుక=రూపమును, ఎలఁబ్రాయంబుక=లేతప్రాయమును, సాభిప్రాయంబుగాక=అభిప్రాయము గలిగినట్లుగాను, చూచి = చీక్షించి, తనలోన=ఆత్మగతంబున.

సీ. దీనిచూపుదులెక్కఁ గానెకా సిరిపట్టి,
కిని బోర బిరుదు డెక్కెంబు గలిగె
దీనికొ నల్లాడఁ గానెకా గర్వించి,
యుర్వి జైత్రునకుఁ గా లూఁదఁ గలిగె
దీనిపాలిండ్లుబ్బుఁ గానెకా రతిచేతి,
కిన్నెరమోతకు వన్నె గలిగె
దీనిమో మొప్పారఁ గానెకా వాణి రా,
యంచలేమకుఁ గులాఁయంబు గలిగె

తే. దీనిపెన్నెలు లేపారఁ గానెకా ప్ర
పోషితమయూరికి విరాలి పొందు గలిగె
దీనియడుగులు రంజిల్లు గానెకా పి
పానఁ బదు తేటలకు మెట్టపంట గలిగె.

105

టీ. దీని=ఈ యాముక్తమాల్యదయొక్క, చూపు=వృష్టి, ఉచులెక్కఁగా నెకా=విజృంభింపఁగానేకదా, సిరిపట్టికిని = మన్మథునికి, పోరక=యుద్ధమునందు బిరుదుడెక్కెంబు=బిరుదైనవ్యజము, కలిగెను (ఈకన్యక మినలోచనయనియును, మన్మథుఁడు మినకేతనుఁ డనియు ననుట.), దీని, కాను=నకుము, అల్లాడఁగానెకా=చలించుచుండఁగానేకదా, గర్వించి=మదిఁచి, ఉర్విక=ధూమియందు, చైత్రునకుక=వసంతమాసమునకు, కాలూఁదఁగలిగెక = పాదమునిలుపుకోఁగలిగెను, (మధ్యములతపలెనుండెననియును లతాదులవలననే వసంతునికీఁగీర్తిగలుగుననుట.), దీని, పాలిండ్లు=పరమాధరములు, ఉబ్బుఁగానెకా=వృద్ధిబొందఁగానేకదా, రతిచేతి=రతిచేవిహస్తముననున్న, కిన్నెరమోతకు=కిన్నెరనాదమునకు, వన్నెగలిగెక=ప్రళప్తిగలిగినది, (పాలిండ్లకుఁగిన్నెరకాయలకు సామ్యమునకు 'వైశ్రాంతరుచిగాని ప్రతియె

కిన్నెరకాయ లరిది మేరుపుతలయంపినిడిన' అని వసుచరిత్రము), దీని, మోము=ముఖము, ఒప్పారఁగానెకా=ప్రకాశింపఁగానేకదా, వాణి=సరస్వతియొక్క, రాయంచలేసు కుఁ=రాజహంసికకు, (సరస్వతికి హంసిక వాహనమునుట), కులాయంబుగలిగెఁ= నివాస మొదలనెను, 'కులాయోనీడమస్త్రీయామ్' అని నిఘంటువు. (హంసకుఁ బద్మము నివాసమనియు నాయును పద్మముఖి యనియునుట.), దీని, పెన్నెలు=నిడుగులు; ఏపారఁగానెకా = బలిష్ఠములుగాఁగానేకదా, ప్రపోషితమయ్యారికిఁ=పెంపుడు నెమలికి, విరాలిపాంచుగలిగెన్=మోహసంగతిగలిగెను, (వెండ్రుకలు మేఘమువలె నుండెననియు మేఘమునకు నెమలిసంతసించుననుట.), దీని, అడుగులు=పాదములు, రంజిల్లఁగానెకా=విలసిల్లఁగానేకదా, పిపాసఁబడు=నీరుపట్టుగల, లేటులకున్= మధుకరములకు, మెట్టపంటగలిగెన్. (పాదములు మెట్టదామరవలె నుండెననియు తుమ్మెదల కత్తములు నెమ్మి యొదవిందుననుట.), ఈపద్యమందు విషయినిగరణాలంకారము.

తే. అనుచు నువ్విళులూరి ముఁరారి తమక

మాఁప లే కాత్మ దివ్యశుద్ధాంతసీమ

కన్నెలఁతఁ దార్చి యొక్కమాఁయావధూటి

నట్ల కావించి వా రున్నదనియ యుండ.

106

టీ. అనుచున్=ఇట్లుదలంచుచు, ఉవ్విళులూరి=కోరికలుగోరి, మురారి=శ్రీ రంగనాయకుఁడు, తమకము=మోహమును, అఁపలేక=నిలుపలేక, ఆత్మ=తనయొక్క, దివ్య=శ్రేష్ఠమైన, శుద్ధాంత=అంతఃపురముయొక్క, 'శుద్ధాంతశ్చావరోధశ్చ' అనినిఘంటువు. సీమకున్=ప్రదేశమునకు, అన్నెలఁతన్=అచూడికుడు క్తనాంచారును, తార్చి=ప్రవేశపెట్టి, ఒక్కమా యావధూటిన్=ఒకమాయ నెలఁతను, అట్ల=అయ్యము క్తమాల్యదవలెనే, కావించి=చేసి, వారు=అవిష్టుచిత్తుఁడు మొదలగువారు, ఉన్నదనియ=అయ్యము యొక్కడనే యున్నదనియే, ఉండఁగా.

వ. పూజకులచే బాదతీర్థప్రసాదపరివేష్టనంబు లిప్పించి విడిది కనిపిన గుడి వెడలి శాంబరీతనుసంభవం బాలకిం బెట్టి గృహంబునకుం జని పంజరంబు సడలించి యచ్చంచలాక్షిం గానక.

107

టీ. పూజకులచేన్=నంబులచేత, పాదతీర్థప్రసాద = శ్రీపాదతీర్థప్రసాదములును, పరివేష్టనంబులు=పరిపెట్టమును, (ద్వంద్వంతమందుబహువచనము.), ఇప్పించి=ఒసఁగించి, విడిదికి=బసకు, అనిపినన్=పంపఁగా, గుడివెడలి=కోవెలగోనుండిబయలుదేరి, శాంబరీతనుసంభవన్=మాయాపుత్రికను, పాలకిన్ = పల్లకియందు, పెట్టి=

ఉనిచికొని, గృహంబునకుంజని=తిరుమాలిగకుఁబోయి, పంజరంబునడలించి = పల్లకి గవిసఁదీసి, అచ్చంచలాక్షిన్=ఆచపలాక్షిని, కానక.

శా.* అబ్రహ్మణ్యము లోన వైచు కొనె సన్న్యాసంబున న్మత్తుతం దా బ్రహ్మదుల మేర నిల్చియుఁ బ్రభుత్వం బూదియుం †దోతురే యీ బ్రక్కం ద్విజుఁ జూడ రయ్య సభవా రీరంగ భ ర్తంచు దుః ఖాబ్రాశిం బడి ‡ బాష్పకంఠుఁడు నముద్యద్ధోఃపలాలుండు నై.

టీ. అబ్రహ్మణ్యము = మొట్టో, 'అబ్రహ్మణ్యమవధ్యోక్త' అని నిఘంటువు. (అబ్రహ్మణ్య మను పాతమున వారంగ నాయకులనుట. 'బ్రహ్మణ్యదేవకీపుత్రః' యని యున్నది), ఈరంగ భర్త=ఈ శ్రీరంగ వాఁగుఁడు, తాత్=తాను, బ్రహ్మదుల=బ్రహ్మ మొదలగువారి, మేర=మర్యాదను, నిల్చియున్=ప్రతిష్ఠాపించియును, ప్రభుత్వంబూది యున్=దొరతనముఁ దాల్చియును, మత్తుతన్=నాకుఁతును, అన్న్యాసంబునన్= ధర్మేతరవృత్తిచేత, లోనవైచుకొనెన్=లోపలవేసికొనెను, త్రోతురే=నను విసర్జిం తురా, (ఇచ్చట దోఁతురే యని పాఠాంతర మట్లేని దోఁచుకొందురా యనియర్థము), సభవారు=సభ్యులు, ఈబ్రక్కన్=ఈ పేదవాఁడైన, ద్విజుఁ=బ్రాహ్మణుని, చూ డరయ్యా=కనరయ్యా, అంచున్, దుఃఖాబ్రాశిన్=దుఃఖసముద్రమంచు, పడి, బాష్ప కంఠుఁడు=డగ్గుత్తుగలవాఁడును, సముద్యత్=పైకిలేచుచున్న, దోఃపలాలుండునై= కరపల్లవములు గలవాఁడునై, 'పలాలఃపల్లవస్సహ' అని నిఘంటువు.

శా. ఎంతేవేడుకయైనఁ బెండ్లగుట కి నే దేహము న్బ్రాణమున్ సంతానంబు నిశాంతము స్థనము సన్న్యాసంబు ల్పశుక్రేణు లే కాంతవ్యవజనార్చనంబునక కాదా కూర్చుటే మీ కయో వింతే యీ బుడు తెంత నన్గుణుచఁ గావింపం దను న్మొత్తురే. 109

టీ. ఎంతేవేడుకయైనన్=తనకు మిక్కిలి ప్రియమైనను, పెండ్లగుటకున్= వివాహమగుటకు, ఈనే=ఈ చిన్న దానినియ్యనా (ఇత్తుననుట), దేహమున్, బ్రాణ మున్, సంతానంబున్, నిశాంతమున్=గృహమును, ధనము, సన్న్యాసంబున్ = ధాన్య ములును, పశుక్రేణులు=పశుములు, ఏన్=నేను, కూర్చుటే = సంపాదించుటే, ఏకాంత=ముఖ్యమగునట్లు, స్వ=తనయొక్క, స్వజన=తనభిక్షులయొక్క, అర్చనం బునక = పూజనమునకే, కాదా = అవుననుట, మీకు, అయో=అయ్యో, వింతే = ఇది యాశ్చర్యమా, ఈబుడు తెంత = ఈచిన్నది యనఁగా నెంత, నన్గుణుచఁగానిం పన్=నన్నుఁ దక్కునపలుపఁగా, తనున్=తన్ను, మొత్తురే = వార్షింతురా, (మొచ్చరనుట).

* అబ్రహ్మణ్య † దోఁతురే. బాష్పలోచనుఁడు సముద్యద్ధోఃపలాలుండు.

తా. తన కంత వేడుక గలిగిన నేను బెండ్లిచేయనా? దేహాదిపశుపర్యంతము నను స్తద్రవ్యములు తనకొఱకుఁ దనభక్తులకొఱకే కదా సంపాదించుట? నాకుఁ గురవఁగా నెంత? నన్నమర్యాద చేసిన దనకు మెప్పువునా? యని విఘ్నచిత్తుఁడు చెప్పెనని భావము.

చ. శివుఁడు విరించి వాసవుఁడు • జెప్ప నశక్తులు గొల్చినట్టి వా
రవుట నిరంకుశుండ నని • యక్కట పాడిఁ దొఱంగఁ జెల్లునే?
భువనములెల్ల నీవయినఁ • బొంత దయానిధి యమ్మలేదె? భా
గవతులు లేరె? నా కొఱకుఁ • గాఁగ వహించుకొనంగఁ గేశవా.

టీ. శివుఁడు=శంభుఁడును, విరించి=చతుర్ముఖుఁడును, వాసవుఁడు=దేవేంద్రుఁడును, కొల్చినట్టివారవుట=సేవించినవారగుటచేతను, (సేవకులనుట), చెప్పనశక్తులు=మనవిసేయక శక్తులు గారు, నిరంకుశుండనని=అడ్డములేనివాడని, అక్కట=అయ్యో, పాడి=మర్యాదను, తొఱంగఁజెల్లునే=విడువవచ్చునా, భువనములెల్ల=లోకములన్నియు, నీవి=నీసంబంధులైనవి, అయినన్ = అయి నేనియు, (లోకములన్నియు, నీవి గావున నీపక్షముగాఁ జెప్ప నేనియు ననుట), పొంతక=నీసమీపమందు, దయానిధి=అక్కటికంపుఁబ్రోవైన, అప్పు=మాతల్లియైన లక్ష్మీదేవి, లేద=నాక్షిగాలేదా. (ఉన్నదనుట) 'ఇందిరాలోకమాతా' అని నిఘంటువు. 'మాతా చ కమలాదేవీ పితాదేవోజనార్దనః' అనునది ప్రమాణము. కేశవా=బ్రహ్మరూద్ర జననకారముగు శరీరముగలస్వామి, నాకొఱకుఁగాఁగ=నాకొఱకై, వహించుకొనంగ=పైని వేసికొనిచెప్పుటకు, భాగవతులులేరె=క్రితైస్థవులులేరా, (ఉన్నారనుట). లక్ష్మీదేవియు భాగవతులును పురుషకార పగులని ప్రమాణము.

ఉ. నెట్లన యల్ల లచ్చి యల • నీశయు భూనతి యుండ నీకు నీ
నెట్టిక నీలపై మనసు • నిల్పుట కేమనవచ్చు? వెట్టియా
నట్టుగఁ బేద నన్నుఁ బరిహాసము సేతకుఁ దక్క వింతచూ
పెట్టిది? దిద్దు నెవ్వఁ డిల • నేఱులవంకలు వారిడొంకలు. 111

టీ. నెట్లన=సిద్ధముగా, అల్లలచ్చి=అ లక్ష్మీదేవియు, అలనీశయు=అనీశాదేవియు, భూనతి=భూదేవియు, ఉండక=ఉండఁగా, నీకు, ఈ నెట్టికనీలపై=శుష్కపతాన వ్రతముగల యాకీ న్యకమీఁద, మనసునిల్పుటకు, ఏమనవచ్చుక, పేద=బ్రక్కవాడనగు, నన్నుక, వెట్టియానట్టుగన్ = పిచ్చివాడగునట్లు, పరిహాసము సేతకుఁదక్కన్=గేలిసేయుటకే కాని, వింతచూపు=నూతనదృష్టి, ఎట్టిది=మీకేలాగుది, ఇలన్=భూమియందు, ఏఱులవంకలు=నదులపక్కతీర్థములును, వారిడొంకలున్=అధికముల మార్గములును, ఎవ్వఁడు, దిద్దున్=చక్కఁదీర్చును, (ఎవ్వఁడును దీర్చు

డనుట, నావెట్టితన మానదీప్రకృత్యము మొదలగువాని వంటిదనుట), ప్రబలు లగు వారి నడకలను దిద్దుట గుర్తుట మని చెప్ప నచ్చును.

వ. అని యిట్లు ధరణీసురుం డడవెట్ట భాగవతతో భంబునకు భువనభర్తయు భయంపడితచ్చాందసంబునకుఁ గేలిసేయుచున్నవాఁ డను భావం బతనికిఁ దోఁప మకరకుండలమండితంబు లగు గండదర్పణంబులం జెఱున వ్వెలర్ప నిట్లనియె. 112

టీ. అనియిట్లు=ఈప్రకారముగా, ధరణీసురుండు=విష్ణుచిత్తుండు, అడవెట్టన్ =మొఱపెట్టఁగా, భాగవతతో భంబునకుఁ=భగవద్భక్తుని గుఱఱుమునకు, భువనభర్త యుఁ=లోకరక్షకుండగుక్రీరంగ నాథుండును, భయంపడి=జడిసి, తచ్చాందసంబునకుఁ=అవిష్ణుచిత్తుని యుపయోగములేనిమాటలకు, గేలిసేయుచున్నవాఁడనుభావంబు =పరిహాసముచేయుచున్నవాఁడనుతాత్పర్యము, అతనికిఁదోఁపఁ = అవిష్ణుచిత్తునకుఁ దోఁచునట్లు, మకరకుండలమండితంబులగు = నక్రాకారకర్ణవేష్టనములచేత నలంకృతములగు, గండదర్పణంబులఁ=చెక్కుటద్దములయందు, చిఱున వ్వెలర్పఁ=మందహాస మంకురించునట్లు, ఇట్లనియె.

చ. ముది మదిఁ దప్పితోయి మునిముఖ్య! భవత్తనయ స్త్రహంబునఁ బదిలము చేసివచ్చి మఱి * బట్టబయ లెడదూరు దూరె దా నదన మీఁ కొక్కమా టరసి * చంచలలోచనఁ గాన కున్నదూ రెదు మఱి కాని బుద్ధివిపరీతతఁ బొందక పోయి చూడుమా. 113

టీ. ఓయి మునిముఖ్య! ముదిమదిఁదప్పి, భవత్తనయఁ=నీకూతును, గృహంబునఁ=ఇంటిలోన, పదిలముచేసి=భద్రముచేసి, వచ్చి, మఱి=ఇంకను, బట్టబయల్ =బహిరంగమందు, వెడదూరు=నట్టినింద, దూరదు=నిందింతువా, అసదనము = అసీయింతును, ఇంకొక్కమాటరసి=ఇంకొక్కసారివెడకి, చంచలలోచనఁ=అచపలాక్షిని, కాన కున్నఁ=చూడకుంటివా, మఱి=పిమ్మట, దూరదుకాని = నిందింతువుగాని, బుద్ధిఁ=నీమదియందు, విపరీతతఁబొందక=మఱియొక్కరీతిగాక, పోయి = చని, చూడుమా=నీక్షింపుమా.

తే. * అనిన నాతండ్రి యిట్లని * యనియె నే మె

ఱుంగమే యార్తిఁ గడువు చల్లంగఁ బలికి

కరుణచేసితి విజయివి * గ మృటంచు.

బొమ్మజల మాఁగి యింటికిఁ * బరువువాటి.

114

టీ. అనినకొ=ఇట్లునగా, ఆతండ్రి=ఆముని, ఇట్లనియనియెకొ=ఇట్లని వచించెను, ఏయార్తికొ=ఏనుగుమును, ఏమెఱంగము=మేమెఱంగము, కడుపుచల్లంగన్=కడుపుచల్లబడునట్లు, పలికి=వచించి, కరుణచేసితి=దయచేసితిని, విజయవిగమ్యు=విజయవంతుడవు గమ్యు, (ఇది మంగళాశాసనము.), అటంచు, బాప్సజలము=కన్నీరు, అఁగి=నిల్పుకొని, ఇంటికి=తనబసకు, పరువువాటి=పరుగెత్తి.

ఆ. మొక్కినట్టి తనయఃమూర్ధంబు మూర్కొని

ప్రమదబాష్ప మురుల • బ్రాహ్మణుండు

చేత వెన్ను నిమిరి • నాతల్లి నినుఁ గంటిఁ

గా యటంచు నింటికిడ వసింప.

115

టీ. మొక్కినట్టి = తనకుదండమునమర్పించినట్టి, తనయ = కూతుయొక్క, మూర్ధంబు=శిరమును, మూర్కొని=అఘోరిణి, ప్రమదబాష్పము = అనందబాష్పము, ఉరులకొ=ప్రసరింపఁగా, బ్రాహ్మణుండు=అవిష్ణుచిత్తుండు, చేతకొ=తనహస్తము చేత, వెన్ను=ఆముమవీరపును, నిమిరి = తడవి, నాతల్లి, నినుకొ, కంటిఁగా, అటంచుకొ, ఇంటికిడకొ=తనబసయొద్ద, వసింపకొ=నివసించియుండఁగా.

తే. రంగపతి బ్రహ్మ రుద్రుల • బ్రాహ్మి గౌరిఁ

దనకు నక్కన్య నడిగింపఁ • బనువుటయును

వారు సేనేశ సహితులై • వచ్చుటయును

విష్ణుచిత్తుండు సంభ్రమాన్వితుండు నగుచు.

116

టీ. రంగపతి=రంగ నాయకుండు, బ్రహ్మరుద్రులకొ, బ్రాహ్మి=సరస్వతిని, గౌరికొ, తనకుకొ=రంగ నాయకులకు, అక్కన్యకొ, అడిగింపన్, పనుపకొ=పంపఁగా, వారు, సేనేశసహితులై=విప్రకృష్ణునితోఁ గూడినవారై, వచ్చుటయును = రాఁగా, విష్ణుచిత్తుండు, సంభ్రమాన్వితుండునగుచు=సంతోషముతోఁ గూడినవాడగుచు.

వ. విష్వక్సేనపూర్వకంబుఁగా వినయంబున నాతిథ్యంబు లొనంగి యుచితాసనంబుల నాసీనులై యున్నవారి యాగమనప్రయోజనంబడిగి తెలిసి ప్రమదరస భరితాంతరంగుండై యిట్లనియె.

117

టీ. సులభము.

క. ధన్యుడ నైతిం దనఁ

కన్యక నీఁగాంచి భృగువు • శౌరవముఁ బయో

ధిన్యాయము నొదవె నిశే

నన్యాయంబే? చమూపహర విధులారా.

118

టీ. తనకున్, ఈకన్యకను=ఈ పిన్న పడుచును, ఈఁ గాంచి=ఇయ్యఁగని, ధన్యుఁ
డనైతిన్, భృగువుగౌరవమున్=భృగుమహాముని గురుత్వమును, పయోధిన్యాయమున్=
సముద్రన్యాయమును, ఒద వెన్=ఉదయించెను, 'భృగోఃఖ్యాత్యాం సముత్పన్నా శ్రీః
పూర్వముద ధేపున' యని శ్రీవిష్ణుపురాణవాక్యము ప్రమాణముగా 'భార్గవీ లోకజననీ
క్షీరసాగరకన్యకా'యని యమరముగల సు గావునఁ దొల్లి లక్ష్మీనౌ సంగిన భృగుదధుల
గౌరవము నాకుఁగలిగెననుట), ఇటేని = ఇట్లడిగిపుచ్చుకొనుటేని, ఆన్యాయంబే=
ఆన్యాయముగాదా, చమూపహరవిధులారా = విష్వక్సేన శిష్య బ్రహ్మలారా యని
సంబోధనము.

క. వినుఁ డీఁదగు సంబంధపు

టెనయికఁ గని మోచి తెచ్చి • యిచ్చె ననరె చు

ల్కని నరులు గాన మాపుర

మునకు న్విజయంబు సేయఁ • బుత్రిక నిత్తుక.

119

టీ. వినుఁడు=ఆకర్ణింపుఁడు, ఈఁదగుక = ఇయ్యఁదగును, చుల్కనినరులు,
సంబంధపు టెనయికక=వియ్యపు పొందికను, కని=చూచి, మోచి తెచ్చి=మోసికొని
తెచ్చి, ఇచ్చెననర=ఒసంగెననరా, కానక=కాఁబట్టి, మాపురమునకుక=మాశ్రీవిల్లి
పుత్తూరికి, విజయంబు సేయక=వేంచేసినను, పుత్రికనిత్తుక=కొమార్తనొసంగుచును.

తే. ప్రభుతఁ బరమేశ్వరుం డైనఁ • బత్నిపన్న

జనమున కొసంగు మీకు నీఁచనువు శౌరి

తానె కట్టిన భూమికఁ • దాల్చు మాకు

ఘనత యిది మమ్మఁ జేయుట • తనదుఘనత.

120

టీ. శౌరి=ఆశ్రీపతి, ప్రభుతక=ప్రాధవము చేత, పరమేశ్వరుం డైనన్=సర్వా
ధికుఁడైనను, పత్=పాదములయందు, ప్రపన్న=ప్రపత్తి చేసినట్టి, జనమునకుక=జను
లగు, మీకుక, ఈచనువు=ఈమచ్చికను, ఒసంగుక=ఇచ్చును, (మీరుచెప్పిన విన
ననుట), తానె కట్టిన-తా నే కలుగఁజేసిన, భూమికక=శ్వశురవేషమును, తాల్చు=
ధరించునట్టి, మాకు, ఇది, ఘనత=గొప్పతనము, మమ్మఁ జేయుట=మమ్మిట్లుగొప్పపణు
చుట, తనదుఘనత=తనగౌరవము.

తే. అనినఁ జని విన్నవింప దయారసార్ద్ర

చిత్తుఁడై విశ్వభర్త పఁక్షిప్రధాన

పౌపవాహ్యంబు నెక్కి బ్రహ్మాదిసురలు

బలసి తమతత్త్వదుల నెక్కి • కొలిచి రాఁగ.

121

టీ. అనినకా=ఇట్లునగా, చని=వారు మరలఁబోయి, విన్నవింపక=మనవిచే యుగా, దయారస=కృపారసముచేత, అర్ధి=తడుపఁబడిన, చిత్తఁడై=చిత్తముగలవాఁడై, విశ్వభర్త=అరంగపతి, పక్షిప్రధానపు=గరుత్మద్రూపమైన, జౌపవాహ్యంబుకా= లీలావాహనమును, ఎక్కి, బ్రహ్మాదిసురలు, బలసి=పరివేష్టించి, తమతత్వదులకా=తమ వాహనములను, ఎక్కి, కొలిచి=సేవించి, రాగకా=వచ్చుచుండగా.

క. నాసీరుఁ డగుచు సూత్రవ

తీనఖుఁ డుడువీధిఁ జౌజుఁ దీర్చిన ప్రజభూ

మాసి శతకోటి శతకో

టీ నవిత్ప్రభలు దిశల + డెప్పర మలమక.

122

టీ. సూత్రవతీనఖుండు=విప్లవేనుఁడు, నాసీరుఁడగుచున్=సేనయొగమగుచు 'సేనాముఖుడు నాసీరు' నని యమరము. ఉడువీధికా=నత్తత్రవీధియందు, పాఞ్చదీర్చిన=పూర్వహముఁబన్నినట్టి, ప్రజ=జనముయొక్క, భూషా=భూషణములయొక్కయు, అసి=ఖడ్గములయొక్కయు, శతకోటి=సైన్యాయుధముయొక్క, శతకోటి=నూలుకొట్ల సంఖ్యగల, సవిత్వ=సూర్యులయొక్క, ప్రభలు=వెలుంగులవంటి వెలుంగులు, దిశలన్=దిక్కులయందు, డెప్పరము=అధికముగా, అలమకా=వ్యాపింపగా.

వ. శ్రీవిల్లిపుత్తూరికింజని విశ్వకర్మ మణిమయంబుగాఁ గట్టిన విడిది పట్టు న విడిసి యయ్యాదిమవరుండు దివ్యాప్సరసలు హరిద్రాదికన్నానీయ మంగళద్రవ్యమండనం బొనర్పఁ బెండిలికొడుకై దివ్యవాదిత్రంబులు నారదాది దివ్యముని గానంబులు వెలయం గలధౌత ధవళ దివ్య ధారాధరంబులు గురియు సుధాధారల సభిషిక్తుం డై ముక్తావళి కౌస్తుభాముక్త కంబుకంధరుండును గేయూర కంకణాలంకృతుండును మకరకుండల మకుటాది భూషావిభూషితుండును దివ్యాంగరాగ రూషితుండును బీతాంబరసంవీతుండును దులసీకల్పతరు ప్రసవప్ర గాశ్రితోరస్కుండు నైయుండు నంత నక్కడ నటకు మునుపగృహ ప్రవేశంబుసేసి సంభ్రమామయత్తుం డగు విష్ణుచిత్తప్రయత్నంబున.

టీ. శ్రీవిల్లిపుత్తూరికింజని, విశ్వకర్మ, మణిమయంబుగాన్, కట్టిన, విడిదిపట్టునవిడిసి=ప్రవేశించి, ఆయ్యాదిమవరుండు=అమొదలి పెండ్లికొడుకైనశ్రీపతి, దివ్యాప్సరసలు=వేల్పుచుచ్చరల, హరిద్రాదిక = పసుపు మొదలగు, స్నానీయ=స్నానము కొఱుకైన, మంగళద్రవ్య=శుభనస్తువులతోడి, మండనంబు=అలంకారము, ఒనర్పన్=చేయుగా, పెండిలికొడుకై, దివ్యవాదిత్రంబులు = దేవదుండుభులు, నారదాది దివ్య

మనిగానంబులు, వెలయన్ = ప్రకటముగాఁగా, కలధాత = వెండివలెనే, ధవళ = తెల్లనైన, దివ్యధారాధరంబులు = దేవతామేఘములు, కురియు = పర్వించుచున్న, సుధాధారలన్ = అమృతధారలచేత, అభిషిక్తుండై = అభిషేకింపబడినవాడై, ముక్తావళి = ముత్యపుసరాలతోడి, కాస్తుభ = కాస్తుభ రత్నముచేతను, అముక్త = విడువబడిన, కంబుకంధరుండును = శంఖమువంటి కంఠముగలవాఁడును, శేయూర = భుజకీర్తులచేతను, కంకణ = కడియములచేత, ఆలంకృతుఁడును = అలంకరింపఁ బడినవాఁడును, మకరకుండల = మకరాకృతిగల పోగులు, మకుట = కిరీటము, అది = మొదలుగాఁగల, భూషా = భూషణములచేత, విభూషితుండును = మిక్కిలి భూషిం పఁబడినవాఁడును, దివ్యాంగరాగ = దివ్యచందనముచేత, రూషితుండును = అలంకరింపఁ బడినవాఁడును, పీతాంబరసంపీతుండు = బంగారు పట్టుపుట్టుంబుఁ గట్టుకొన్న వాఁడును, కులసీ = తిరుక్తులాయొక్కయు, కల్పతరు ప్రసవ = కల్పవృక్షపుష్పముల యొక్క యు, 'స్వానుత్పత్తైః ఫలేభ్యోప్సే ప్రసవో గర్భమేచనే' అనినటులువు. స్రక్ = మాలి కలచేత, ఆశ్రిత = పొందఁబడిన, ఉరస్కుండునై = పక్షముగలవాడై, ఉండునంతన్ = ఉండునంతల, అక్కడ = ఆముఠ్యవారియొద్ద, అటకుమునుప = అంతకుమునుపే, గృహప్రవేశంబునేసీ = తమయిల్లునేరి, సంభ్రమాయత్తుండగు = ప్రేమాధీనుఁడగుచున్న, విష్ణుచిత్తు = పెరియాళ్వారుయొక్క, ప్రయత్నంబున.

క. శర్వాణీ వాణీ ముఖ

గీర్వాణీకోటి జానకీరఘుకులరా

టూర్వాచరిత వివాహః

ఖర్వ సుగీతములు పాడఁగా విభవమునక.

124

టీ. శర్వాణీ = పార్వతియు, 'శర్వాణీ సర్వమంగళా' అనియమరము. వాణీ = సరస్వతియు, ముఖ = మొదలగు, గీర్వాణీ = దేవతాశ్రీలయొక్క, కోటి = సమాహ ము, జానకీరఘుకులరాట్ = సీతారాములయొక్క, టూర్వాచరిత = తొల్లిఁజేయఁబడిన, వివాహ = కల్యాణమందలి, అఖర్వ = అతశయములయిన, సుగీతములు = పాటలు, పా డఁగాక = గానమునేయఁగా, విభవమునక.

తే. నెమ్మి నేకావళియు నగ్నిగోణియును జామ

రంబు లిరుగెడ నిడ హరింద్రాద్రవమునఁ

బెట్టిరి నలంగు లక్కన్యః • బెండ్లి కూతుఁ

జేయు ఋషిపత్ను లర్థి నాశీర్వుతముగ.

125

టీ. నెమ్మిక = మైత్రిచేతను, ఏకావళియు = మున్ను చెప్పఁబడినచెలిక త్రియలైన యేకావళియును, స్రగ్విణియును, ఇరుగెడక = ఉభయపార్శ్వములయందు, (ఇది

యేకవచనాంత ద్విగుసమాసము.), చామరంబులు=వీచోపులు, ఇడక=సమర్పింపఁ
గా, హరిద్రాద్రవమునక=పసుపునీటిచేత, అర్థి=అసక్తిచేత, అక్కన్యక=ఆ యా
ముక్తమాల్యదాకన్యకను, పెండ్లికూతుఁడేయు, ఋషిపత్నులు=ఋషిభార్యలు, అశీ
యతముగాక=దీపనలతోడను, నలంగులుపెట్టిరి=ఉద్వర్తనము లాచరించిరి.

తే. అట్లు వైవాహికపుదీక్ష * యమరఁ గమ్మ

నూనె దలయంటి నెఱులు గంచానఁ బులుమ

స్వర్ణమణికుంభహిమవారి * జలక మాడి

నట్టి జగదీశ్వరికి వేల్పుటబలయోర్తు.

126

టీ. అట్లు=అప్రకారము, వైవాహికపుదీక్ష=వివాహసంబంధదీక్ష, అమరక=
ఒప్పునట్లు, కమ్మనూనెక=సుగంధతైలముచేత, తలయంటి = శిరోభ్యంగముజేసి,
నెఱులు=అకురులు, గంచానక=శ్రీ చందనముచేత, పులుమక=పులుమఁగా, స్వర్ణ
మణి=బంగారురతనాల వికారములగు, కుంభ=కలశములయందలి, హిమవారిక=పన్నీ
టిచేత, జలకమాడినట్టి = మంగళస్నానమొనర్చినట్టి, జగదీశ్వరికిక=ఆయమృత,
వేల్పుటబలయోర్తు=ఒక్కడేవతాశ్రీ యని ముందటి కన్వయము.

క. తడి యొత్తి సన్నవలిపం

బిడి మణిపీఠస్థయైన * యింటి మెఱుంగు పె

న్నిడుదకురు లార్చి ధూపం

బిడె దుఱుము ఘటించె నొకమృగేక్షణ నెమ్మిక్.

127

టీ. తడియొత్తి=తడిఁ గుడిచి, సన్నవలిపబిడి=సన్నచీరఁగట్టించి, మణిపీఠ
యైన=రత్నపీఠమందుఁ గూరుచున్న, ఇంటి = ఆముక్తమాల్యదయొక్క, మెఱుంగు=
మెఱుంగారుచున్న, పెన్నిడుదకురులు=మిక్కిలి వాలికలగుకురులు, అర్చి=తేమార్చి,
ధూపంబిడెక=ధూపమువేసెను, ఒక మృగేక్షణ = మఱియొక్క కురంగలాంచన,
నెమ్మిక్=మైత్రిచేత, కుఱుముఘటించెక=కొప్పఁబెట్టెను.

సీ. యావక ద్రవమున * నరుణాంఘ్రి నఖవజ్జు,

లభ్యక్తములు సేసె * నతివ యోర్తు

నయకల వేల్గమఁట్టియలుఁ బిల్లాండ్లిడి,

పాయవట్టముఁ బెట్టె * బై నొకర్తు

నెఱికవట్టి పసిండిఁనీటివ్రాత చెఱంగు,

వెలివట్టు రహిఁ గట్టె * మెఱది యోర్తు

కటిసీమఁ గనకమేఁఖలఁ జేర్చి తారహా,
రములు గీలించెఁ గంఠమున నోర్తు
తే. కటకములు హస్తసరము లంగదము లంగు
శీయకములును బాహువల్లికల వేర్చి
నిలిపి తాటంకనాసామణుల నమర్చి
చొనిపె సీమంతవీధిఁ జేర్చుక్క యోర్తు.

128

టీ. అతివయోర్య=మఱియొకదేవకన్యక, యావక్ద్రవమునన్=లత్తుక నీటిచేత, అరుణ=మునుషే యెఱ్ఱనైయున్న, 'నఖపజ్జులు=గోళ్లచాళ్లు, అభ్యక్తములుసేసెన్=తడిపెను, ఒకర్త=మఱియొకయంగన, నయకల=నాణెముగల, వ్రేళ్లన్=పాదాంగులు లయందు, మట్టియలును, పిల్లాండ్లు, ఇడి, పైన్=మీఁదను, పాయపట్టము=పాద భూషణ విశేషమును, (పాగదము లనవచ్చును), పెట్టెన్=ఉంచెను, నెటిక పెట్టి=కుచ్చిళ్లుపట్టి, పసిండినీటివ్రాతచెఱుంగు = బంగారు సరిగచేతఁ జిత్రించును చెఱుంగుగల, వెలిపట్టు=తెల్లపట్టుచీర, రహీన్=పాలుపుగాను, వెలదియోర్తు=మఱియొక్కకాంత, కట్టెను, ఓర్తు=మఱియొక్కపాలఁకుక, కటిసీమన్=పిఱుందుమీఁద, కనకమేఖలన్=బంగారుగంటలయొడ్డాణమును, చేచ్చి=అలంకరించి, కంఠమునన్, తారహరములు=ముత్యపురబేరులు, కీలించెన్=ఉంచెను, ఓర్తు = మఱియొక్కత, కటకములు = కంకణములు, హస్తసరములు = చేసరపణులు, అంగదములు=భుజ కీర్తులును, అంగుశీయకంబులు = ఉంగరములును, బాహువల్లికలవ్రేళ్లన్=పరుసగా బాహులతలయందును, వ్రేళ్లయంగును, నిలిపి, తాటంకనాసామణులన్ = కమ్మలు ముక్కరముత్యమును, అమర్చి = పాసఁగించి, సీమంతవీధిన్ = పాపట్రోవయందు, చేర్చుక్క = ముక్తాభూషణమును, చొనిపెన్ = ఉంచెను.

క. కలికి తెలిగన్నుఁగవఁ గ

జ్జలరేఖలు దీర్చి మేన • సారంగమదం

బలఁది లలామక మిడి చెం

గలువలు క్రొవ్వెదకు వేటొంకర్తు ఘటించెన్.

129

టీ. కలికి=ఆ పెండ్లికూఁకుయొక్క, తెలిగన్నుఁగవన్ = ధవళాక్షిద్యంద్య మండు, కిజ్జలరేఖలు=కాటుకరేఖలు, తీర్చి=దిద్ది, మేనన్=శరీరమండు, సారంగమదంబు=కస్తూరి, అలఁది=పూసి, లలామకము=చేచ్చుక్క, (బొట్టుమీఁద కిరమున నుంచుకొనెడు భూషణమైనదాని, 'ప్రభ్రష్టకం శిఖాలంబి పురోన్యస్తంలలామకమ్'

అనియమరము.), ఇడి=శించి, వేటొక్కరు=మఱియొక నాతి, క్రొవ్వెదమన్=క్రొవ్వు
డికి, చెంగలువలు=ఎఱ్ఱగలువపువ్వులు, ఘటించెన్=కూర్చెను.

వ. ఇట్లలంకృత యైయుండ లగ్నం బాసన్నంబయ్యె నని విన్నవించుట
యుఁ బన్నగళయనుండు మార్తండ మండలంబులు పండ్రెండును
దివియలై వెలుంగఁ దారకలగుంపు జగజంపుగా శతపత్రశత్రుం
డాతపత్రత యంగీకరింప సింధుపతి సాగంధికదళోపహారసహితం
బుగా వివణిఁ గలయంపిఁ జిలికింపఁ బ్రకృతికాంత క్రంత నురకాం
తలం గూడుకొని సంతరింప హుతవహుం డగరుధూపంబు రేపఁ
బర్జన్యుం డుల్లడయిడఁ బ్రాచీనపాఠరేబులు పాఠకౌఠుంబు లయి
బిరుదప్రబంధంబులు పఠియింప విధినందన ననందనాదులు సంగీత
మాంగల్యంబున సంతరంగంబున కింపొసంగ విహంగపుంగవుండు
మత్తమాతంగంబై ఖచితమణికల్యాణం బగు పల్యాణం బంగీకరింప
నప్రాకృతవైభవంబునం జని పరమనంద్రమంబున భాగవతవతంసంబు
భక్తికలితబహుప్రణామపూర్వకంబుగా నెదుర్కొన నెక్కిరింతడిగ్గి
విష్వక్సేను కరం బవలంబించి కఙ్కొంతరంబులం జంచలాక్షులు
గడుగు నడుగుల జలంబులకుం బయిపయిం బడి గీర్వాణ సిద్ధసం
ఘంబు లహంపూర్విక నుర్వి నిర్వారిగా నూర్చికొని ప్రాశింపఁ బ్రవే
శించి తదీయ నిర్దిష్టం బగు జాంబూనదవీతంబున సుపవిష్టండై యతం
డు వెండియు బంగారుభృంగారుకంబులఁ గనకభాజననిక్షిప్తంబు లగు
కుశేశయ పేశల పదకినలయంబులు గడిగి ఖోడశోపచారసహితం
బును సపరిష్కీయంబు నగు మధుపర్కంబు నొసంగం గొని య
య్యాఖ్యారు దేవేరియుం దానును ధారవోయ నా కన్యకారత్నం
బుఁ బరిగ్రహించె ననంతరంబ.

180

టీ. ఇట్లు=ఈప్రకారము, ఆలంకృతయైయుండఁ = ఆలంకరింపఁబడినదై
యుండఁ గా, లగ్నంబు=వివాహముచూర్తము, ఆసన్నంబయ్యెనని=సమీపించెనని,
విన్నవించుటయొక్క=విన్నపముసేయఁగానే, పన్నగళయనుండు = శేషకాయయగు
రంగనాథుడు, మార్తండమండలంబులుపండ్రెండును=ద్వాదశాదిత్యమండలంబులు,
దివియలై వెలుంగఁ=దివ్యటీలయి వెలుంగఁ గా, తారకలగుంపు=నక్షత్రసమూహము,
జగజంపుగా = కుచ్చులుకొఁగా (గొడుగుచుట్టునుండునని), శతపత్రశత్రుండు=
కమలవైరియైనచంద్రుడు, ఆతపత్రతయంగీకరింపఁ = ఛత్రముగాఁగా, సింధుపతి=

ప ప్తా శాస్త్ర సము.

సముద్రుండు, సౌగంధికదళోపహరసహితంబుగాఁ = ఎఱ్ఱగలుప
 తోఁగూడ, విపణిఁ = అంగడివీధియందు, కలయంపిఁ = కల్లాపిని, -
 చల్లింపఁగా, ప్రకృతికాంత = మాయయనునాతి, సురకాంతలంగూడుకొని -
 శ్రీలంగ లిసికొని, క్రంత = సమీపప్రదేశము, సంతరింపఁ = సవరణపఱుపఁగా,
 ఎహండు = అగ్నిదేవుడు, అగరుధూపంబు, కేపఁ = ఎగయింపఁగా, పర్జన్యండు =
 వర్షదేవుడు, ఉల్లేడయిడఁ = ఉల్లాభముఁబట్టఁగా, ప్రాచీనపాతంబులు = ప్రాచీ
 జనువులు, (వేదములనుట), పాశకాసుంబులై = ఎదిమాగధసంఘములై, బిరుదప్రబం
 ధంబులు = బిరుదుఁగైవారములు, పరింపఁ = చమకగా, విధిసందన = నారమండు, సనం
 దన = సనందనుండు, ఆరులు = మొదలగువారు, సంగీత మాంగల్యంబునఁ = సంగీతమం
 గళితముచేత, అంతరంగంబునకుఁ = మచస్సునకు, ఇంపాసంగఁ = మాధుర్యమొన
 ర్వఁగా, విహంగపుంగవుండు = గరుత్మంతుడు, మత్తమాతంగంబై = మదపుటెనుఁగై,
 ఖచిత = కూర్చబడిన, మణి = రత్నములును, కల్యాణంబగు = బంగారుగలిగినట్టి, 'ఎసు
 చంద్రంచార్జునంచ కల్యాణంభూరిగైరిక' మ్మని నిఘంటువు. పల్యాణంబు = పల్లమును,
 (చాడోలనుట) అంగీకరింపఁ = పహింపఁగా, అప్రాకృత = లోకవిలక్షణమైన, వైభ
 వంబునఁ = సంపదచేత, చని = వేంచేసి, పరమసంభ్రమంబునఁ = పరమానందముచేత,
 భాగవతవతంసంబు = భాగవతోత్తముఁడగు. భట్టనాథుండు, భక్తి = భక్తితోడ, కలిత =
 కూడుకొన్న, బహుప్రణామపూర్వకంబుగాఁ = అనేకనమస్కారపూర్వముగా, ఎను
 ర్కొనన్ = ఎదురుకొలువకురాఁగా, ఎక్కిరింతడిగి = వాహనమునుదిగి, విష్వక్సేను
 కరంబవలంబించి = విష్వక్సేనుని కైదండె గ్రహించి, కక్ష్యంతరంబులన్ = ద్వారాంత
 రాళిములయందు, చంచలాక్షులు = సువాసినులు, కడుగు = ప్రత్యేకము చేసెడు,
 అడుగుల = శ్రీపాదములయొక్క, జలంబులకున్ = తీర్థములకు, పయిపయింబడి =
 మీఁదమీఁదఁబడి, గీర్వాణ = వేల్పులయొక్క, సంఘంబులు = గుంపులు, అహం
 పూర్వికన్ = ఓహరి సాహరిచేత, ఉర్వి = భూమి, నిర్వారిగాన్ = నిర్జలమగునట్లుగా,
 ఉర్వికొని = దూఱుకొని, ప్రాశంపన్ = పానమునేయఁగా, ప్రవేశించి = చొచ్చి,
 తదీయ = ఆభట్టనాథసంబంధులచేత, నిర్దిష్టంబగు = నిర్ణయింపఁబడిన, జాంబూనద
 సీతంబునన్ = బంగారుసీతయందు, ఉపవిష్టుండై = కూచున్నవాడై, ఆతండు,
 వెండియున్ = మరల, బంగారుభృంగారుకంబులన్ = బంగారుగిండ్లచేత, కనకభా
 జన = పసిండిపల్లెరంబునంద, నిక్షేప్తంబులగు = ఉనుపఁబడిన, కుశేశయ = తామర
 పూలవలెనే, పేశల = వృదువులైన, పవకిసలయంబులు = అడుగుఁజెనురులు, కడిగి = ప్ర
 త్యేకముఁజేసి, పాడశోపచారసహితంబును = ఆవాహనాసనపాద్యాగ్రాచమనీయ
 స్నానవస్త్రయజ్ఞోపవీత గంధపుష్పధూపదీపనైవేద్యతాంబూలోత్తర నీరాజన మంత్ర
 స్వాత్మకములగు పాడశోపచారములతోఁ గూడినట్టియు, సంగీతం

శముక్తమాల్యద, సవ్యాఖ్యానము

శమైనట్టి, మధుపర్కంబున్ = గుడయుక్తిదధిని, ఒసంగన్ = సమర్పింపఁ
 గ్రహించి, ఆయాశ్వాసు = అభట్టవాధుఁడు, దేవేరియన్ = ధర్మపత్ని
 శనును, ధారవోయన్ = ధారాదత్తముసేయఁగా, ఆకన్యకారత్నంబున్ = ఆ
 శరత్తుమగు నాముక్తమాల్యదను, 'పరిగ్రహించెన్' = పాణిగ్రహణముసేసెను,
 నంతరంబు = పదంపడి.

మ. కలధాతద్రవ చిత్రములైయు ముక్తాస్యాత మా మేచకాం
 చలపుం బెందెఱ వారి లగ్నము సమాసన్నంబుగా వేల్పుబె
 ద్దలు వంపఁ గుడ జీరకంబులు సముద్యత్ప్రేమ నన్యోన్య మం
 జాలహస్తంబుల నుంచి రర్థి గనుమించు చ్చిట్టుముఱ్ఱాడఁగఁ.

టీ. కలధాతద్రవ = బంగారునీటిచేతనైన, 'కలధాతంశాప్యహేమ్నా' అని
 నిఘంటువు. చిత్రముల్ = చిత్రపఠములు, మెఱయుఁ = ప్రకాశింపఁగా, ముక్తా = ముత్తై
 ములతోడ, స్యాతమా = కూర్చుబడిన, మేచక = నల్లనగు, అంచలపు = అంచులుగల,
 పెందెఱ = పెద్దతెఱచుప్పటి, వారి = పట్టి, లగ్నము = మహూర్తము, సమాసన్నంబు
 గాఁ = మిగులడగ్గఱఁగా, వేల్పుబెద్దలు = బ్రహ్మాదిగురశ్రేష్ఠులు, వంపఁ = క్రిందికొన
 పించియుండఁగా, గుడజీరకంబులు = జీలకఱ్ఱబెల్లములు, సముద్యత్ప్రేమఁ = అగ్గలం
 పుఁబ్రేమడిచేత, ఆర్థిఁ = ఆసక్తిచేత, కనుమించుల్ = నేత్రతాళితశృంగులు, చిట్టుముఱ్ఱా
 డఁగఁ = సందడింపఁగా, అన్యోన్య = ఒండొరులయొక్క, మంజాల = కుందరముగను,
 హస్తంబులఁ = కరములయందు, ఉంచిరి = ఉంచిరి.

చ. మఱి వనమాలి చూడమున మానిని ముత్తైపుఁబ్రాలు వోయుచో
 మెఱయుఁ దదంగులీకిసలమేళనఁ జక్రి చెమర్చు రాలి మై
 నఱిముఱి ఘర్మబిందువులు నమ్మణులు నొగులందునుండి డా
 ల్లిటిగొన జాఱు ధారలబలె న్నడగండ్లబలె న్ననుంగొనఁ. 182

టీ. మఱి = పిమ్మట, మానిని = అపెండిహఁతురు, వనమాలిచూడమునఁ = స్వా
 మి శరీరమందు, ముత్తైపుఁబ్రాలువోయుచోఁ = ముత్తైములతలఁబ్రాలుపోయునప్పుడు,
 తదంగులీకిసల - తల్ = ఆయమయొక్క, అంగులీకిసల = చిగుళ్లపంటి నేర్లయొక్క,
 మేళనఁ = కూడుకొనుటచేత, చక్రి = స్వామి, చెమర్చుఁ = చెమరింపఁగా, రాలి =
 స్రవించి, మైఁ = స్వామి శరీరమందు, అఱిముఱి = తఱుచైన, ఘర్మబిందువులఁ =
 చెమ్మబిందువులును, అమ్మణులఁ = అముత్తైములును, మొగులందునుండి = మేఘముల
 లోనుండి, డాల్లిటిగొనఁ = కాలి వ్యాపించుచుండఁగా, జాఱు = స్రవించుచును;
 ధారలబలె = పన్నుధారలవలెను, న్నడగండ్లబలెఁ = కరకములవలెను, కనుంగొనఁ =

అనుఁ = ప్రకాశించును.

తా. స్వామి శరీరము నీలమేఘమువలె నున్నదనియుఁ జెమర్చి చెమట చినుకులు రాలఁగా నవి వానచినుకులవలెను దలఁబ్రాలముతైములు వడగండ్లవలె నున్న యనియును భావము

తే. ఇంతి దోయిట సేనఁబ్రా • లెత్తుచోట
గుబ్బపాలిండ్లక్రేవ గ్రంకున మురారి
గన్నువేయుటఁ గని లజ్జగదుర బాహు
లెత్తక కరాగ్రములన పై • కెగరఁజల్లె.

133

టీ. ఇంతి=అనాది, దోయిట=అంజలిచేత, సేనఁబ్రాలు=తలఁబ్రాలు, ఎత్తుచోట=ఎత్తునప్పుడు, మురారి=రంగ నాథుఁడు, గుబ్బపాలిండ్లక్రేవన్=ఉడుటుగ్రకుచములదిక్కున, గ్రంకున=శీఘ్రముగా, కన్నువేయుట=కన్నువేసిచూచుటను, కని=తానుజూచి, లజ్జగదుర=సిగ్గులయఁగా, బాహులెత్తక=చేతులుపైకెత్తక కరాగ్రములన=కొనచేతులనే, పైకిన్=స్వామిపైకి, ఎగరఁజల్లె.

క. గళమునఁ గట్టెను హరి మం
గళసూత్రము పులక లలివ • గాత్రముఁ బొదువ
న్నెలతయుఁ బతియును గరముల
నలవఱిచిరి కంకణంబు • లనోన్యన్యంబు.

134

టీ. హరి, అతివగాత్రము=అయింతనెమ్మీనిని, పులకలు=రోమాంచములు పొనువ=వ్యాపింపఁగా, గళమున=కంఠమందు, మంగళసూత్రముగట్టెను, నెలతయు=పతియును, అనోన్యన్యంబు=ఒండొరులకు, కంకణంబులు=ప్రతిసరముల కరములక=హస్తములయందు, అలవఱిచిరి=అమర్పిరి.

నీ. లలనచే నిష్ఠతో • లాజలు వేల్పించి,
శార్ఙ్గ మెట్టించెను • సప్తపదులు
తెఱవఁ గూడి యరుంధఃతీదర్శనముఁ జేసె,
బ్రహ్మరుద్రాది గీర్వాణకోటి
యర్పించు నుడుగర • లనుకంపఁ గైకొని,
యనిచెఁ బ్రసాదభాజనులఁ జేసి
* యాత్మపట్టణమున • కతివఁ దోడ్కొని విజ,
యంబు సేసెను మహాహర్ష మొప్పు

* నతివైభవంబున సాత్త్వికపట్టణమున, కతివఁ దోడ్కొని విజ

తే. సహ్యాకన్యాతటోద్వానః • చందనద్రు

కుంజముల నీలకుంతలః • గుస్తరించి

కంతుసామ్రాజ్య మేలించి • కరుణః జిత్ర

మొలయ జగములః బాలించు • చున్నవాడు.

135

టీ. లలనచేన్ = అయింతచేత, నిష్కతోన్, లాజలువేల్పించి = లాజహోమముఁ జేయించి, కాన్తి = స్వామి, సప్తపదులు, మెట్టించెను = త్రొక్కించెను, తెఱనన్, కూడి, అరుంధతీదర్శనముఁజేసి, బ్రహ్మరుద్రాదిగీర్వాణాకోటి, అర్పించు = సమర్పించునట్టి, ఉడుగరలు = బహుమానములను, అనుకంపక్ = కృపచేత, తైకొని, ప్రసాదభాజనులఁజేసి = అనుగ్రహపాత్రులనుజేసి, అనిచెక్ = పంపెను, ఆత్మపట్టణమునకుక్ = శ్రీరంగమునకు, అతివదోడ్కొని = చూడికుడుత్ర నాచ్చియారునుదోడుకొని, మహావార్ష మొప్పక్, విజయంబుసేసెను = వేంచేసెను, సహ్యాకన్యా = కావేరీనదియొక్క, తట = దరులయందలి, ఉద్వాన = శృంగారనములందలి, చందనద్రు = శ్రీగంధవృక్షములయొక్క, కుంజములక్ = పొదరిండ్లముందు, నీలకుంతలక్ = ఆముక్తమాల్యదను, గుస్తరించి = లాలించి, కంతుసామ్రాజ్యము = రతిపతిసామ్రాజ్యమును, ఏలించి = పరిపాలింపఁజేసి, (సురతక్రీడకుఁ బ్రవేశింపఁజేసి నాడనుట), చిత్రము, కరుణక్ = దయచేతను, ఒలయక్ = నిండఁగా, జగములక్ = లోకములను, పాలించుచున్నవాడు = ఏలుచున్నవాడు.

ఉ. స్కందసరస్తటీరమణః • కందర చందన కుందవాటికా

మందసమీరలోల వనఃమాలిక నిర్మలదివ్యవిగ్రహః

న్పందివిభాధరీకృత నాభస్సుటకాలిక వల్లవాంగనా

బృందమనోభిమాన ధృతి • భేదన పేశల వంశవాదనా. 136

టీ. స్కందసరః = స్వామిపుష్కరిణియొక్క, తటీ = దరియందలి, రమణ = మనోహరమగు, కందర = గుహలయందలియు, 'దరీతుకందకోవాక్త్రీ' అని యమరము. చందన = హరిచందనవృక్షముయొక్క, కుంద = మొల్లయొక్క, వాటికా = శ్రేణులయందలియు, మందసమీర = మందమారుతముచేత, లోల = కదలుచున్న, వనమాలిక = కులసీవనమాల గలిగినవాఁడా, నిర్మల = స్వచ్ఛమైన, విగ్రహ = శరీరముయొక్క, అస్పంది = చలింపని, విభా = కాంతిచేత, ఆధరీకృత = క్రించుచేయఁబడిన, నభః = ఆకాశముయొక్క, స్సుట = వృక్షమైన, కాలిక = వలుపుగలవాఁడా, వల్లవాంగనా = గోపికయొక్క, బృంద = గుంపుయొక్క, మనః = మనస్సులయందలి, అభిమాన = ఈలుపు ధారలబంధము - - - భేదించెడివాఁడా, పేశల = మృచ్ఛవైన, వంశ =

పిల్లఁగోరివియొక్క, వాదనా=వాయింతుటగలవాఁడా. (ఈపద్యమునందు స్కంధ పదము మొదలుగాఁ గాలికపదమువల కొక్కసమాసముగాను, చిదప వల్లవాంగవా కబ్దము మొదలుగాఁ దుదవల కొక్కసమాసముగాను శౌండఱుసెప్పదురు.)

క. అగిధారాఖండిత మరు

దరిసంఘ విహంగవాహనా యుదరమహం

బురుహ పుటభరిత మధుశం

బర భర జలమానుషాయమానద్రుహిణా.

137

టీ. అరి=చక్రముయొక్క, ధారా=అంచులచేత, ఖండిత = త్రుంపఁబడిన, మరుదరిసంఘ=రాక్షస సమూహముగలవాఁడా, విహంగవాహనా=గరుడవాహనా, ఉదర=నాభియందలి, మహంబురుహ=పెందామరయొక్క, పుట=దొప్పయందు, భరిత=నిండింపఁబడిన, మధు=మకరందమనియెడు, శంబర=ఉదకముయొక్క, భర=అతిశయమందు, జలమానుషాయమాన=నీరుపాపవలెనున్న, ద్రుహిణా=బ్రహ్మగల వాఁడా.

సౌగిణి. వాలినిచ్చేదనా • వారిజాతేక్షణ

శైలకన్యాస్తుతా • శార్ఙ్గచంచద్భుజా

ఫాలదృక్పద్మభూపాకభేదిస్ఫుర

న్మౌళిమాణిక్యరుజ్మండితాంఘ్రిద్వయా.

138

టీ. వాలినిచ్చేదనా=వాలినిసంహరించినవాఁడా, వారిజేక్షణా=తామరపంటి కన్నులుగలవాఁడా, శైలకన్యాస్తుతా = పార్వతీదేవిస్తోత్రంపఁబడువాఁడా, శార్ఙ్గ చంచద్భుజా - చంచత్=కదలుచున్న, శార్ఙ్గ=ధనుస్సును, భుజా=భుజమందుగలవాఁ డా, ఫాల...ద్వయా - ఫాలదృక్=శ్రునియొక్కయు, పద్మభూ=బ్రహ్మయొ క్కయు, పాకభేది=ఇంగ్రునియొక్కయు, స్ఫురత్=ఓప్పుచున్న, మాళి=కిరీటులు యందలి, మాణిక్య=రత్నములయొక్క, రుక్=కొంతిచేత, మండిత=అలంకరింపఁ బడిన, అంఘ్రిద్వయా=అడుగులు కలవాఁడా, అని సంబోధనము.

మ. ఇది సింహచలదంభకేసరిపదాభీష్టార్చనా పుణ్యల

బ దురుట్టంకణపొట్టునూరివిజయస్తంభోపలోట్టంకితాం

క దృఢాష్టాక్షరశృష్టరాయ ధరణీశాంతాస్మదాముక్తమా

ల్యద నాశాన్వనవరంబు నాటవది హృద్యంబై మహిం బౌ ల్పగుక్.

టీ. ఇది, సింహచల=సింహచలమందలి, దంభకేసరి=స్వసింహస్వామియొక్క, దురుట్టంకణమొట్టనూరివిజయస్తంభోపలోట్టంకితాం.

బడిన, దురుట్టంకణ=ఉట్టంకింపకక్యముగాని, (ఎన్నరానివనుట.), పొట్టునూరి, విజయస్తంభ=విజయస్తంభముయొక్క, ఉపల=శిలయందు, ఉట్టంకిత=చెక్కబడినట్టి, అంక=గుఱుతుచేత, దృఢ=దిట్టములైన, అప్టాక్షర=ఎనిమిదియక్కరములుగల, కృష్ణరాసుధరణీకౌంత=కృష్ణరాయధరణీకౌంతుడను, అస్మదాముక్తమాల్యద=నాయాముక్తమాల్యదయందు, ఆశ్వాసవరంబు, అజపదియుక్, హృద్యంబై, మహిక్=భూమియందు, పాల్పగుక్=ప్రకౌశించును.

గద్యము. ఇది శ్రీదక్షిణామూర్తిమంత్రోపాసనా సమాసాదితాఖండ సాహితీ ధురీణుండు నాత్రేయగోత్రపవిత్రుండును వావిళ్లవంశపయోరాశి రాకౌసుధాకరుండునగు రామస్వామికాశ్రమిచేత వనేక పూర్వవ్యాఖ్యానాభిప్రాయంబులఁ బర్యాలోచించి రచియింపఁబడిన రుచిసమాఖ్యానం బగు నాముక్తమాల్యదా వ్యాఖ్యానంబునందు సర్వంబును ప్తపాశ్వాసము.

ఆముక్తమాల్యద, నవ్యాఖ్యానము

సమాప్తము

కొన్ని పుస్తకములలో దాసరి యడుగఁగా నతనితో బ్రహ్మరాక్షసుఁడు తన వృత్తాంతము చెప్పఁదొడంగునంతఁజను నాటవయాశ్వాసము సమాప్తముగాను, తక్కిన పద్యము లేదన యాశ్వాసముగా నున్నది. అయినను, బూర్వవ్యాఖ్యాత లేవరు నాయాశ్వాసాంతపద్యముల కర్థము వ్రాయమిం జేసియు, అవి శబ్దదోషములును, యతి దోషములును, కలవియుగుటంజేసియు, సీగ్రంథ మాతాశ్వాసములే యనిస్పష్టముగాఁ జెలియవచ్చుచున్నది కనుక నారీతి నే ముద్రింపఁబడియె. అయినను, అపద్యముల నిట్లాఁ జూండుపఱుచు చున్నారము.

(౨౪౩ పుటచూడుడు).

*

*

మ. అజ చౌర్యాపహృతాత్మ తార సముదాః యాభీరకాంతామణీ
వ్రజగోరాజిమనఃప్రమోదకర తద్యత్ప్రాప్తిస్తరూపానురూ
ప జని ప్రాభవ ప్రాభవోదరకనఃద్యాణాగ్నివృత్తి ప్రకో
ప జలాసార నరోజ బాంధవ శశిః ప్రాంచ ద్విశాలాంబకా !

ఉత్సాహ. నలముఖాది చక్రవర్తిః నాధనవనమర్పితా
త్యలఘుమకుట ముఖ్యహోద్యుః పాయనాయనావిరా
జిల సురారిహరణ నిజవశీకృతాఖిలాండ ని
ర్మలగుణా ! యమేయరూపః రంజితార్యపోషణా !

మ. ఇది నై రావనయామనామనిధవాః హీనాభ్రచుంబిస్ఫుర
ద్విగితాభీల మణిగృహళి దశనోః ద్వేలోగ్రహస్తివ్రజో
ద్యదనీకాగ్రగకృష్ణరాయమహిభృత్సంజ్ఞాస్మదాముక్తమా
ల్యద నాశ్వాసవరేణ్య మాటవది హృద్యంబైన పద్యంబుల

* (ఇచ్చటనుండి సప్తమాశ్వాసము ప్రారంభము.)

క. శ్రీమదుమాసురుభాంగక
సామజహర నక్రదళన • చక్రసదాళీ
క్షేమంకర చరణాంబుజ
హేమోజ్జ్వలవాస ! వేంకటాచల రమణా !

వ. అవధరింపు మప్పొలసుదిండి దుఃఖార్తుండై యిట్లనియె.

చెన్నపురి : వావిళ్ల. రామస్వామిశాస్త్రిలు ఆండ్ సన్స్ వారి

అదిసరస్వతీనిలయ ముద్రాక్షరశాలయంను ముద్రితము—1914.

త ప్పొ ప్పల వ ట్టి క.

సంఖ్య.	తప్ప.	ఒప్పు.
5	వృజిని	వృజిన
9	వికారమునకు	నికారమునకు
16	భాషలలోనను	భాషలలోను
24	గాచిం	గాంచి
27	తరువాతనో	తరువాతనే
39	ధనుస్సు	ధనుస్సు
45	తొండియందు	తొంటియందు
51	ఉద్యానంబు	ఉద్యానంపు
46	ప్రశస్తము	ప్రసిద్ధము
52	తెలియఁజేయుచు	తెలియఁజేయు
57	తమలపాకు	తమలపాకు
65	గుప్తమన్వేషతి	గుప్తమన్వేషతి
71	శేషిత్వసంబంధము	భృత్యత్వసంబంధము
77	శేషసంబంధము	స్వామిత్వసంబంధము
71	పేలాక	పేవాక
72	పాదవిక్షేపకము	పాదవిక్షేపము
77	లయజం	మలయజం
75	తంకంబు	పంకంబు
84	పురిననుభవతకు	పురిననుభవముకు
90	గట్టుక	గట్టుక
96	మర్మముచేతనే	ధర్మముచేతనే
99	భేదిం చెడురవి	భేదిం చెడునవి
102	నరవాల	వరవాల
105	షడ్భాషలను	షడ్భాధలను
109	పొడిగెను	పొడుగాయెను

పుటసంఖ్య.	తప్పు.	ఒప్పు.
109	నుండును	నుండెను
110	యెత్తినదొ	యెత్తినదో
112	పాతకేవళం	ప్రాతకేవళం
115	వాచార	నాచార
124	పాడవెన	పాడవైన
127	నిల్చి	నిల్చి
139	వృద్ధ్యాజీవో	వృద్ధ్యాజీవో
146	నిత్యత్వ	క్షణికత్వ
148	కాపావుటకు	కాకపావుటకు
149	వాసశృరణం	నివాసశృరణం
161	30 వ పద్యము టిక }	కోపమైత్తినన్ = కోపమునైనను
		గోపమైత్తినన్ = బాణమునైనను
169	కిణ్వావాక్యములు	కండువాక్యములు
177	అసపదును	అసపదును
178	సత్త్వమతియు	స్వత్త్వమతియు
190	ప్రతిభావనస్వరూప	ప్రతిభావనాస్వరూప
192	పశుపతిన్	పశుతతిన్
196	జంఘరమణియు	జంఘామనోజ్ఞ
197	మకిరాంకములు	మకరాంకములు
198	సెప్పితివింక	సెప్పితినింక
207	సుసంగంబు	సుసంగతంబు
208	ఉన్నయందోలికను	ఉన్నయందోలికను
21	వాదమేమాయెన్	వాదమేమాయెన్
209	రాజకుమారులు	రాజకుమారులు
213	దివ్యమంగళము	దివ్యమంగళవిగ్రహము
220	యడవగు	యడగు
230	తిరువిళ్ళక్కొలల	తిరువిళ్ళక్కొలల
231	విధవిధకేదారంబులు	నవీనసవిధకేదారంబులన్
23	పరిధట్టంబు	పరియట్టంబు
237	మిండమితండంబును	మిండతండంబును
248	ఏకభక్తము	ఏకభుక్తము

ప్రటసంఖ్య.	తప్పు.	ఒప్పు.
250	వారంతయును	వారందరును
255	కలవాడయ్యను	కలవాడనయ్యను
289	కొమార్తలకు	కొమార్తెలకు
,,	నెమిళ్లు	నెమళ్లు
280	దేశే	వేశే
285	పాతములు	పాతము
298	యూరంబున	యూదరంబున
290	పురులు	పురుషులు
291	పంచబాబములు	పంచబాణములు
293	ముక్కురల	ముక్కురల
295	బిసకంతిక	బిసకంతికా
302	గ్రామశీలకున్	గ్రామశ్రీలకున్
,,	బుద్ధా	బౌద్ధా
303	నివర్తి	నివృత్తి
,,	గొప్పనైన	గొప్పనైన
307	జాగుప్సనే	జాగుప్సనే
311	మరాళి	మరాళ
312	గుడమ	గుడమట్ల
313	లోఅనన్	లోయనన్
314	పంకేరుహంబునన్	పంకేరుహంబులన్
318	కర్మశత	కర్మశత
320	జంఘుల	జంఘుల
333	అభ్యంగనము	అభ్యంగము
338	ముండమునై	ముండయునై
343	కెల్లవారు	కెల్లవారు
345	శీలస్వభావే	శీలంస్వభావే
348	సంస్థాము	సంస్థానము
380.	ప్రప్తస్పృహికి	ప్రప్తస్పృహికి
381	పుడమివేడు	పుడమివేల్పు
382	స్వనోదదరా	స్వనోద్యద్దరా
383	పునరుత్తరిత	పునరుత్తరిత

పుటసంఖ్య.	తప్పు.	ఒప్పు.
388	ఒప్పున్	ఒప్పున్
394	దజాతికిన్	దజ్జాతికిన్
395	వ్యాజ్యోక్తి	వ్యాజ్యోక్తి
407	దదవతానురామేయ	దదవతారానుమేయ
409	దీర్ఘాంతము	దీర్ఘాంతము
430	దీపికాలోహణము	దీపికాలోపణము
434	ఆర్యోప్యమాణ	ఆర్యోప్యమాణ
439	మంత్రోచ్చారణముతో	మంత్రముయొక్క ఉచ్చారణముతో
446	కాలజ్ఞపత్ర	కాలజ్ఞపత్రి
451	గెల్తమని	గెల్తమని
470	వలయు	వలయు
478	బాణమునకు	బాణమున్
480	శీప్రతి	శ్రీప్రతి
,,	శియఃపతి	శ్రియఃపతి
,,	లాపిని	అలాపిని
,,	గళంబులు	గళంబును
494	ఘాటీ	ఘాట
,,	ఆత్మ	ఉత్మ
495	లిపిన్	లిపి
515	గదార్తి	గతార్తి
528	మహాసన	మహానస
529	తపస్సులే	తపస్సులే
530	తేపడకనే	తేవకడనే
538	అనిమానము	అవమానము
547	తీర్థముచేత	తీర్థముచేత
548	పవిత్ర	లవిత్ర
550	మరలపుణ్యమును	మాటిమాటికి
,,	సంబంధితులగు	సంబంధములగు
558	నేత్రవస్త్రముల	వస్త్రముల
561	శరముబండియున్న	ఎరముబడియున్న
565	భూపమయు	భూతమయు

అంధ్రగ్రంథములు.

శ్రీమదాంధ్రభారతము.

(పద్యకావ్యము.)

నాతప్రతుల సహాయమున సుప్రసిద్ధులగు పండితులు చిరకాలమునుండి సంపూర్ణ పరిశ్రమముతో బరిష్కరించుచున్నారు. భారతముద్రణ పూర్తికాగానే ఎఱ్ఱా పెగ్గడ హరివంశమును ముద్రించెదము. కొద్దిప్రతులే ప్రకటింపబడును కావున నలయువారు త్వరలోనే మాకు తెలియజేయవలెను. ఆది, సభా, విరాట, ఉద్యోగ, శాంతి, ఆనుశాసనిక పర్వములు విడిగా దొరకును. గ్రంథము నాల్యములుగా మంచికాలిగోబైండు చేయబడి, మేలుకొగితములపై స్ఫుటముగ అచ్చుత్తింపబడుచున్నది.

ప్రతి 1-కి రూ. అ.

ఆది సభాపర్వములుగల సంపుటము	...	1 12
ఆరణ్యపర్వముగల సంపుటము	...	1 12
విరాటోద్యోగపర్వములుగల సంపుటము	...	1 12
ఆదిపంచకము, ఒకటే సంపుటము	...	5 0

తెక్కినపర్వములు అచ్చగుచున్నవి.

ఉత్తరరామాయణము, కలకంఠి. పాపరాజకృతము, చక్కనికూర్పు.	...	1 8
భాస్కరరామాయణము, చక్కనిప్రతి	...	2 8
రంగనాథరామాయణము ,,	...	2 8
మొల్లరామాయణము ,,	...	0 8
అచ్చతెనుగురామాయణము ,,	...	1 4
అంధ్రభాగవతము, సాధారణప్రతి	...	8 0
,, మేలుప్రతి	...	4 0
,, 2 సంపుటములు	...	4 12
మనుచరిత్ర, సటిక, చిన్నపైజా	...	1 8
వసుచరిత్ర, సటిక	...	2 8
అముక్తమాల్యద, సటిక	...	8 0
కృష్ణరాయవిజయము, చక్కనిప్రతి	...	0 8
ప్రభావతీప్రద్యుమ్నము ,,	...	0 8
కళాపూర్ణోదయము ,,	...	1 8
రాఘవపాండవీయము, సటిక ,,	...	1 8

వావిళ్ల. రామస్వామిశాస్త్రిలు అండ్ సన్స్, చెన్నపురి. ఈ.

శృంగారనైషధము	చక్కనిప్రతి	...	0
నరసభూపాలీయము	,,	...	0
విజయవిలాసము	,,	...	0
సారంగధరచరిత్ర	,,	...	0
బిల్వశీయము	,,	...	0
వైజయంతీవిలాసము	,,	...	0
రంగారాయచరిత్ర	,,	...	0
రామాభ్యుదయము	,,	...	1
నీలాసుందరీపరిణయము	,,	...	0
రసికజనమనోభిరామము	,,	...	0
రుక్మిణీపరిణయము	,,	...	0
రాజశేఖరవిలాసము	,,	...	0
పారిజాతాపహరణము	,,	...	0
హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము	,,	...	0
అనిరుద్ధచరిత్ర	,,	...	0
విక్రమార్కచరిత్ర	,,	...	1
వేంకటాచలమహాత్మ్యము	,,	...	6
పంచతంత్రము; నారాయణకవి	,,	...	0
శైమినిభారతము	,,	...	4
ఉత్తరహరివంశము	,,	...	1
వేమనపద్యములు	,,	...	0
ఆంధ్రనామసంగ్రహము, ఆంధ్రనామశేషము, సాంబనిఘంటువు, టిక్కన క్రమణికా సహితము.		...	0
అప్పకవీయము		...	0
సులక్షణసారము		...	0
ఆంధ్రభాషార్థసము		...	0
శ్రీసురజాడ. శ్రీరామమూర్తిగారి ఆంధ్రకవిజీవితములు		...	2
శబ్దార్థచంద్రిక, అకారాది నిఘంటువు		...	2

ఇవి మొదలుగాగల సంస్కృతాంధ్ర గ్రంథములు అనేకము మాయొద్ద దొరకును.

వావిళ్ల. రామస్వామిశాస్త్రిలు అండ్ సన్స్,

192, ఎస్ పకేడ్, చెన్నపురి.

